
KRANJ

Kranjski zbornik 1980

KRANJSKI ZBORNIK 1980

V Kranju 1981

Izdala skupščina občine Kranj

G 911/1980

OSREDNJA KNJIŽNICA Š OBČINE KRANJ

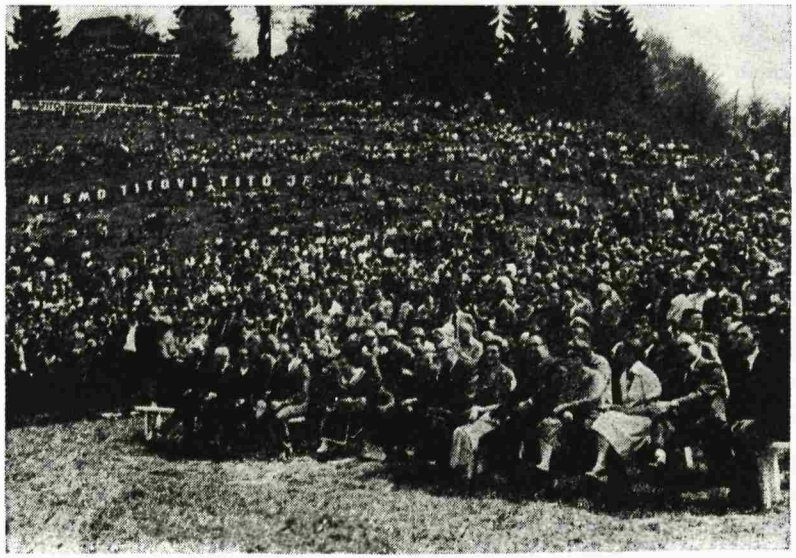
Di 1373/1981

Tovariš Tito je prvič obiskal Kranj takoj po osvoboditvi 28. maja 1945, za tem je bil pogosto gost naše občine.

V priljubljeni rezidenci na Brdu pri Kranju je opravljal številne državniške dolžnosti. Ob tem je še vedno našel čas za obiske v kranjskih delovnih organizacijah, kjer se je neposredno seznanjal s problemi in uspehi delovnih ljudi in občanov.

Na Brdu in v drugih krajih lepe Gorenjske je tovariš Tito preživljal tudi prepotrebne ure oddiha. Nabiral je moči za svoje revolucionarno delo, ki je bilo vedno prežeto z idejami humanega razvoja socialistične samoupravne družbe, politike neuvrščenosti in borbe za mir v svetu.

ČETRTI — ZGODOVINSKI — ZBORNIK KRANJA POSVEČAMO NJEGOVEMU SPOMINU.

Sl. 1. Tovariš Tito je 1977 na Joštu govoril pred večtisočglavo množico

Sl. 2. Delavci občine, predvsem pa mladina Kranja, 1. maja 1977 na tradicionalnem zborovanju na Joštu

UVODNA BESEDA

Od izdaje zadnjega zajetnega Kranjskega zbornika je poteklo ravno pet let. V letu 1975 je izšel s posebnim posvetilom — 30 let uspehov v svobodi. Letos imamo za seboj že skoraj 35 let dela in tudi v tem času smo v občini Kranj dosegli lep razvoj. Prispevki, objavljeni v tem zborniku, so lepo in kvalitetno nadaljevanje pisanja o razvoju občine Kranj kot nadaljevanje prvih treh zbornikov. V vseh zbornikih je prek 90 prispevkov uglednih avtorjev, ki po svoji bogati vsebini pomenijo izredno tehten prispevek k zgodovini Kranja, so pa tudi najbolj veren odraz doseženega stanja in razvitosti na različnih področjih duhovne in materialne kulture v občini Kranj.

V tem času je bilo veliko prizadevanj v vsej naši družbeni skupnosti za okrepitev položaja delavca — proizvajalca in samoupravljalca. Četudi nabira delavsko samoupravljanje izkušnje že skoro tri desetletja — prav letos smo praznovali obletnico v tovarni Sava, je prav to vprašanje tako pomembno, da so o njem med drugim razpravljali tudi na 11. kongresu ZKJ in 8. kongresu ZK Slovenije. Pogosto smo govorili tudi o položaju delavca samoupravljalca v javni razpravi ob sprejetju zakona o združenem delu, sedaj pa ocenjujemo, kako se ta zakon v praksi uresničuje.

Ob slabostih, ki jih še srečujemo, pa ugotavljamo, da delavec vse bolje gospodari v svoji OZD, kot občan se vse bolj vključuje v življenje svoje krajevne skupnosti in vse bolj samoupravlja skupaj z drugimi v interesnih skupnostih in v zborih občinske skupščine. Odločanje v delavskih svetih in skupščinskih interesnih skupnostih ter zborih skupščine občine postaja učinkovit dejavnik gospodarskega in družbenega napredka ter medsebojnega povezovanja. Delegatski sistem tako nabira izkušnje in se izpopolnjuje. Postopno nadomešča nekdanje zastopanje posameznikov, saj v njem deluje neposredno prek 6000 občanov.

Gospodarski razvoj v obdobju 1976—1980 je bil izredno dinamičen, tako smo razen v letu 1976 v vseh letih dosegli nadpoprečne gospodarske rezultate. Nekaj delovnih organizacij po uspehu izstopa v slovenskem gospodarskem prostoru. Mnoge se povezujejo z drugimi organizacijami združenega dela v republiki ali izven nje. Pomembno je, da je v načrte za bodoči razvoj gospodarstva vgrajeno: racionalno zaposlovanje, dvig izobrazbene ravni zaposlenih, povečana akumulacija in produktivnost dela in višja stopnja vključenosti gospodarstva v mednarodno delitev dela.

Tudi na področju družbenih dejavnosti je bilo v preteklih letih namenjeno več sredstev skupnim programom. Vse bolj se uveljavlja dogovarjanje in sporazumevanje za programe na različnih področjih družbenih dejavnosti, kakor tudi poročanje, kako se programi uresničujejo. Tako delavci v izobraževanju, zdravstvu, telesni kulturi itd. postajajo vse bolj sestavni del velike družine delavcev združenega dela.

Z dogovorjenimi programi je bil dosežen razmeroma visok standard storitev v izobraževanju, zdravstvu, otroškem varstvu, nekoliko manj pa na področju kulture in telesne kulture. Še naprej ostajajo odprta nekatera materialna vprašanja v športu, izobraževanju in varstvu otrok. Za naše potrebe še ni zadosti zmogljivosti za celodnevno šolo, varstvo otrok in tudi objekti na področju športa ne zadoščajo glede na visoko število in kvaliteto sodelujočih. Še težje pa je stanje v šolah, ki neposredno usposabljajo za delo, to je v šolah usmerjenega izobraževanja.

O vseh teh in še drugih vprašanjih razpravljamo, ko pripravljamo razvojne načrte za obdobje 1981—1985. Ti dokumenti bodo morali vsebovati le tiste potrebe, za katere bomo zmogli prispevati tudi sredstva za njihovo uresničitev. Zato je razprava vroča in odločitev težka, saj se o vsem tem odločamo ob izvajanju gospodarske stabilizacije. Porabiti le tisto, kar ustvarimo, oziroma ustvariti več, da bodo programi skupne porabe lahko bogatejši in da pri tem ne bo ogrožen razvoj gospodarstva, to je naša osnovna skrb.

Preteklo obdobje je zelo pomembno tudi za določitev nalog na področju komunalnega gospodarstva. Izredno hiter gospodarski razvoj vseh panog in še posebej industrije, prometa in stanovanjske gradnje odpira številne

probleme. V mestu živi polovica prebivalcev občine, zato so zlasti v njem nakopičeni problemi. Program izgradnje kanalizacije, avto ceste Naklo—Ljubljana, HC Mavčiče, začetek uresničevanja 10-letnega cestnega programa z gradnjo mostu preko Save naj bi odpravil nekatere ovire v gospodarskem in družbenem razvoju občine.

Premalo je še konkretnih rešitev in dogovorov, ki jih zahteva pereča energetska problematika in nismo še dovolj poskrbeli, da ohranimo zdravo okolje.

Ob številnih vprašanjih, ki jih vsak dan prinaša življenje, kar zmanjkuje časa za obračun doseženega. Zavedamo se, da smo v 35 letih svobode dosegli velike rezultate. Vse, kar smo zgradili, je delo naših rok. To bogastvo stvaritev je zrastlo iz krvi borcev NOV, iz žuljev in potu naših delovnih ljudi.

Prepričan sem, da objavljeni prispevki govore tudi o tem. Pri tem pa nismo gradili samo materialno blagostanje. Ne. Še več je vredno, da cenimo človeka ustvarjalca. To pa tako, da gradimo dobre medsebojne odnose, kjer se srečujemo, se cenimo ter spoštujemo kot ljudje. In tako bomo delali tudi naprej. Noben Jugoslovan, noben občan ni nikdar osamljen — vedno lahko računa na pomoč sočloveka, kar se je tudi v preteklih desetletjih nič kolikokrat izkazalo in potrdilo. Za tako družbo, take odnose ni škoda ne truda ne časa.

Poleg številnih radosti in zmag, ki smo jih proslavljali in doživljali, so bili tudi težki trenutki.

Februarja 1979. leta je umrl častni občan Kranja, veliki mislec, tovariš Edvard Kardelj. V letu 1980 pa je prenehalo biti srce velikega revolucionarja, predsednika republike in velikega človeka, tudi častnega občana občine Kranj, tovariša Tita. Življenje obeh velikanov je bilo neločljivo povezano z razvojem vsega v naši domovini, in to skoro več kot pol stoletja. Oba, tovariš Kardelj kakor tovariš Tito, sta rada prihajala med nas, zato je bila žalost in bolečina občanov zaradi izgube še večja.

Želim, da bi Kranjski zbornik 1980 radi in pogosto jemali v roke, se iz njega učili, še bolj spoznavali svoj kraj in tudi še bolj cenili pot, ki smo jo opravili, ter rezultate, ki smo jih dosegli.

Tako bodo poplačani napori avtorjev prispevkov in članov uredniškega odbora, ki so opravili obsežno delo, Kranjski zbornik pa bo lahko opravičil svoje poslanstvo.

STANE BOŽIČ
predsednik skupščine občine Kranj

REVOLUCIONARNO GIBANJE MED VOJNAMA V KRANJU IN OKOLICI

IVKA KRIŽNAR

Prispevek je posvečen spominu mojega očeta Ivana Križnarja, ki je stopil v komunistično stranko Jugoslavije spomladi 1920 v Kranju in ji je ostal zvest do smrti 1976. leta.

I.

V Kranju je bilo do konca prve svetovne vojne zelo malo, le kakih 300, industrijskih delavcev. Bilo pa je precej obrtnih delavcev in nekaj železničarjev.

O socialističnem gibanju v Kranju pred 1920. letom imamo le malo podatkov. V poročilu o VI. zboru Avstrijske socialno demokratične stranke, ki je bil od 6. do 12. junija 1897 na Dunaju, med drugim pravi, da je bil pred volitvami ponovni shod tudi v Kranju.[1] Torej upravičeno sklepamo, da sta bila pred državnozborskimi volitvami 1897 v Kranju vsaj dva shoda, ki ju je organizirala socialno demokratska stranka. Na deželnih volitvah 14. decembra 1908 so dobili socialni demokrati v mestu Kranju 12 glasov.[2] Kandidat pa je bil Josip Petrič. Na državnozborskih volitvah 13. junija 1911 so v volilnem okraju Kranj — Škofja Loka dobili socialni demokrati le 45 glasov, medtem ko so jih dobili v volilnem okraju Radovljica — Kranjska gora — Tržič 1510.[3] V mestu Kranju so dobili tedaj samo 8 glasov.[4] Na deželnih volitvah 1. decembra 1913 so dobili v mestu Kranju le 2 glasova.[5]

Med vidnejšimi aktivisti socialne demokracije pred letom 1920 ni nikogar iz Kranja in okolice.

V zadnjih dveh letih 1. svetovne vojne in v letih 1919 in 1920 (pred ustanovitvijo KPJ v Sloveniji) pa se je tudi v Kranju čutilo revolucionarno vrenje. Nosilci so bili predvsem povratniki iz 1. svetovne vojne in iz ruskega ter italijanskega vojnega ujetništva ter ženske, ki niso mogle več prenašati vedno slabše preskrbe s hrano in vedno večje draginje.

Vojaki povratniki so se v Kranju zbirali od jeseni 1919 predvsem ob nedeljah in praznikih v gostilni Felner pri živinskem sejmišču. Razpravljali so o političnem dogajanju in gospodarskem položaju ter o nujnosti ustanovitve nove revolucionarne politične stranke tudi v Sloveniji, stranke, kakršna je bila že ustanovljena na 1. kongresu Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov) aprila 1919 v Beogradu, kjer pa Slovencev še ni bilo. Razkrinkavali so socialne demokrate, ki so bili tedaj zelo aktivni in so imeli sestanke ne le z delavci, ampak tudi po vaseh. O tem pripoveduje Ivan Križnar st. v svojih spominih takole: »Decembra 1919 sem se vrnil z Vranskega, kjer sem nekaj mesecev delal, domov na Okroglo. Že po nekaj dneh sem dobil povabilo, da se zglasim v Kranju v gostilni pri Felnerju. Oglasil sem se prvo nedeljo. Pozdravili so: »Dobrodošel sodrug!« Glavno besedo je imel Grašič. Tolmačil je politični položaj in dajal navodila. Kritiziral je politiko socialnih demokratov. Imenoval jih je kopitarje in kompromisarje, ki za skledo leče prodajo svoje prepričanje. Večkrat je povedal, da so socialni demokrati v Nemčiji na začetku prve svetovne vojne glasovali za vojno in zažgali rdečo zastavo. Skratka, je poudarjal, ta stranka ni vredna zaupanja in mi moramo ustanoviti novo, ki bo opravičila naše zaupanje.«

Vsako nedeljo se je pri Felnerju zbiralo več sodrugov. Razčiščevali so poglede in se pripravljali na ustanovitev nove politične organizacije v Kranju.

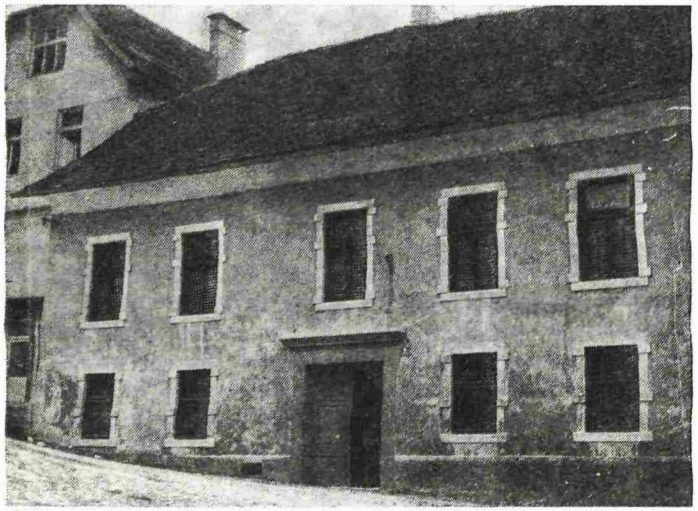
Ustanovni občni zbor je bil 21. marca 1920. O tem, da bo v Kranju občni zbor, je sporočilo 20. marca 1920 tudi Ujedinjenje v obvestilu z naslovom »Ustanovni občni zbor krajevne politične organizacije v Kranju«. Ta politična organizacija se je tedaj imenovala Delavska socialistična stranka za Slovenijo.

V isti številki Ujedinjenja lahko tudi preberemo, da se je 14. marca 1920 zbrala v Ljubljani prva zaupniška kon-

IVKA KRIŽNAR, YU, 61000 Ljubljana, Gospodinjska 9, predmetna učiteljica zgodovine in zemljepisa

Sl. 1. Liborij Pirc

Sl. 2. Leopold Mohar

Sl. 3. Felnerjeva gostilna v Kranju. Tu je bila 21. marca 1920 ustanovljena krajevna organizacija Delavske socialistične stranke za Slovenijo, 2. septembra 1923 pa okrožna konferenca Neodvisne delavske stranke Jugoslavije za Gorenjsko

ferenca Delavske socialistične stranke za Slovenijo, na katero je prišel tudi delegat iz Kranja. Na tej konferenci so sklenili, da se za 11. april 1920 skliče v Ljubljani strankin ustanovni kongres. Dne 3. aprila 1920 pa nas Ujedinjenje obvešča, da sta bila 21. marca v Kranju javni shod in nato občni zbor krajevne politične organizacije. Shoda so se polnoštevilno udeležili Kranjčani in prebivalci sosednjih vasi. Najprej je govoril Rudolf Golouh iz Ljubljane, potem pa so govorili še Čuk, Polde Mohar in Josip Mlakar z Jesenic.

Po shodu je bil ustanovni občni zbor krajevne politične organizacije Delavske socialistične stranke za Slovenijo. Izvolili so ožji in širši odbor. V ožjem odboru so bili: Leopold Mohar, predsednik, Franc Eržen, namestnik predsednika, Niko Bernard, blagajnik, Primož Lobrič (verjetno Lotrič), namestnik blagajnika, Ivan Zoran, tajnik, Liborij Pirc, namestnik tajnika. V širšem odboru pa še: Anton Greščič, Franc Kerč (pravilno Krč), Janko Eržen, Jožef Kodrič, Martin Benedik in Jožef Grašič. Isti dan popoldan je bil v Kranju še shod železničarjev, kjer sta govorila Golouh in Mlakar.

Tako zvemo za nekaj ljudi, ki so se v Kranju tedaj šteli za člane te nove organizacije. Po podatkih v letaku »Železničarjem in ostali slovenski javnosti« kot tudi v časopisih Nova istina št. 71, Zagreb 16. aprila 1920 in Radniške novine št. 111, Beograd 7. maja 1920 je bilo v času strankinega zbora, 11. aprila 1920, v Sloveniji v 20 organizacijah 12.000 članov. Organizacijo v Kranju so tedaj šteli za večjo. Zato lahko sklepamo, da je štela vsaj nekaj deset članov. Iz arhivskega in časopisnega gradiva vemo še za tele člane: Jaka Zabrezovnik, Peter Švarc, Jože Koželj, Ivan Križnar st., Franc Cvirn, Debeljak s Primskovega, Čuk, Alojz Frmon, Ciril Reš, Valentin Smuk, Ivan Žirovnik, Ivan Jenko. Krč je postal kasneje zagrizen socialni demokrat, Ivan Eržen pa se je med zadnjo vojno slabo izkazal.

Kolikor se je dalo ugotoviti, so bili prvi člani v glavnem mali obrtniki, obrtniški pomočniki in železničarji.

Takoj po ustanovitvi partijske organizacije v Kranju pride v Kranju do mezdnih in stavkovnih gibanj. Značilno je, da niso še samostojna, pač pa so vezana na gibanja v drugih krajih. Tako so marca 1920 stavkali slovenski gradbinci, organizirani v Osrednjem društvu gradbincev. Zahtevali so zvišanje mezd in kolektivno pogodbo. V stavko so stopili tudi kranjski gradbinci, člani Osrednjega društva. Po uspešni stavki je bila 29. marca 1920 sklenjena kolektivna pogodba. Dosegli so 20 % povišanje mezd.[6]

V začetku aprila 1920 je bilo močnejše mezdno gibanje v Majdičevem mlinu. Tudi delavci v mlinski industriji so se tedaj borili za sklenitev kolektivne pogodbe. Prav po zaslugi kranjskih, celjskih in mariborskih mlinarjev je bila

16. aprila 1920 sklenjena kolektivna pogodba. 24. aprila 1920 poroča Delavec, da so dosegli 60 % povišanje plač. V arhivu Inšpekcije dela pa je podatek o 40 % povišanju mezd.[7]

V nedeljo, 11. aprila 1920, so se tudi delegati iz Kranja udeležili zbora Delavske socialistične stranke za Slovenijo v Tivoliju v Ljubljani. Na zboru je bilo 54 delegatov. Zbor je v resoluciji o zedinjenju razglasil, da se od danes naprej smatra za sestavni del Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov). Sprejel je tudi statut. V njem je med drugim rečeno, da se osnuje okrožna organizacija v Tržiču. Očividno je partijska organizacija v Tržiču štela tedaj več članov kot kranjska, oz. je bilo v Tržiču mnogo več delavstva, ker je bilo s statutom določeno, da se okrožje imenuje po Tržiču. Dalje določa statut, da strankin izvrševalni odbor šteje 28 članov, od teh jih 19 volijo posamezna okrožja. Okrožna organizacija Tržič je izvolila v izvrševalni odbor 1 člana. Statut tudi določa, da se člani v stranko vpišejo in plačajo 4 krone vpisnine. Strankin davek (članarina) je bil 1,6—8 kron mesečno. Od članarine je ostalo krajevni organizaciji 25 %, pokrajinsko in centralno vodstvo pa sta dobila po 37,5 %.

Neposredno po kongresu (strankinem zboru) je v noči od 15. na 16. april izbruhnila železničarska stavka. V Kranju je bil 16. aprila prvi sestanek stavkajočih. Potem pa so se železničarji sestajali vsak dan. Izvolili so stavkovni odbor: Anton Poljšak, predsednik, člana pa Liborij Pirc in Valentin Smuk. V stavkovni komite za Gorenjsko, ki je imel sedež na Jesenicah, pa so izvolili Ivana Eržena, skladiščnika, ki je bil predsednik krajevne skupine Saveza saobračajnih i transportnih radnika v Kranju. Predsednik tega komiteja je bil Josip Mlakar z Jesenic, član pa še Karel Jurgec iz Bohinjske Bistrice. Stavkajoči v Kranju so bili tesno povezani s Tržičani, ki pa so imeli svoj stavkovni odbor. Skozi Kranj je peljal v času stavke nekajkrat oklopni vlak na Jesenice, s čimer so hoteli zastrašiti stavkajoče. Za 21. april 1920 je bila napovedana splošna solidarnostna stavka. Tedaj so v Kranju ustavili delo tudi v tovarni Pollak in tiskarni Sava. Križnar se spominja, da so v kranjski partijski organizaciji veliko razpravljali o železničarski stavki. Po stavki, ki se je končala s tragičnim dogodkom na Zaloški cesti v Ljubljani 24. aprila 1920, so več železničarjev zaprli, med njimi tudi predsednika kranjskega stavkovnega odbora Antona Poljšaka.

Neke nedelje v maju je prišel v Kranj dr. Milan Lemež, član pokrajinskega načelstva stranke. Razdelil je članske izkaznice. Člani pa so se naročili na strankino glasilo Rdeči prapor. Kranjska partijska organizacija se je začela aktivno pripravljati na II. kongres Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov) — znan kot II. kongres KPJ v Vukovarju. V tržiškem okrožju so najprej izvolili za delegata Poldeta Moharja iz Kranja, ker pa ta zaradi družinskih razmer ni mogel iti, so naknadno izvolili Liborija Pirca. Ta je potem zastopal kranjske in tržiške komuniste v skupini 23 slovenskih delegatov v Vukovarju. Rdeči prapor nam 19. junija 1920 poroča, da je bil 13. junija v Zvezdi v Kranju javni politični shod komunistične stranke. Govoril je Ernest Bartulović, kaj več o tem shodu ne zvemo.

Vukovarski kongres je trajal od 20. do 25. junija 1920. Slovenski delegatje, razen Vladislava Fabjančiča in Lovra Klemenčiča, za sklepe kongresa niso glasovali. Usmeritev kongresa se jim je zdela preveč leva. Sprejet je bil sklep, da se o stališčih kongresa v slovenskih partijskih organizacijah izvede referendum. Partijska organizacija v Kranju se je na referendumu v juliju soglasno izrekla za stališča kongresa.

V Rdečem praporu lahko sledimo dejavnosti komunistične stranke v Kranju v letu 1920. Člani so se zbirali prav vsako nedeljo ob 9. uri dopoldne pri Felnerju. Na teh sestankih so razpravljali predvsem o lokalni problematiki: o izkoriščevalstvu podjetnikov in bogatih kmetov, o vojnih dobičkarjih in o možnosti organiziranja stavk v podjetjih. Preko poletja sta bila še dva javna shoda v Zvezdi. Prvi je bil 18. julija 1920. Shod je vodil Leopold Mohar. Obširno poročilo o notranjem in mednarodnem položaju je podal Lovro Klemenčič. Nadalje je govoril o pomenu in uspehih vukovarskega kongresa. Za njim je na shodu govoril Vladislav Fabjančič, ki je pojasnil temeljna načela komunističnega gibanja, organizacijo III. internacionale in diktaturo proletariata ter razložil, kaj so sovjeti. Ker je bilo na zboru več kmetov, je Fabjančič razložil tudi stališče kmečkih ljudi do komunizma.

V tem poročilu se prvič omenjajo v komunističnem gibanju v Kranju tudi ženske, in to kmetice.

Ob zaključku shoda so zbrali 273 kron za svojce padlih žrtev (verjetno z Zaloške ceste).

Dne 25. julija dopoldne ob 10. uri je imela Krajevna politična organizacija Komunistične stranke Jugoslavije v Kranju, kakor se je uradno imenovala, zopet občni zbor. Začel ga je Leopold Mohar. Govoril je o težkočah, ki jih je imela krajevna organizacija, kar je nekoliko zadržalo razvoj. Centralni svet v Beogradu pa je storil vse potrebno, da podružnica sedaj lahko deluje.

Kakšne so bile te težave, iz dopisa ni razvidno. Zagotovo pa se je v delovanje vmešavala lokalna oblast oziroma policija, da je bilo potrebno posredovanje Centralnega sveta v Beogradu.

Liborij Pirc je podal tajniško in blagajniško poročilo, iz katerega se je videlo, da je organizacija kljub raznim oviram lepo napredovala. Sledilo je obširno poročilo o kongresu v Vukovarju s posebnim poudarkom na programu in statutu.

Na podlagi novega statuta je bil izvoljen nov odbor. Za predsednika je bil zopet izvoljen Leopold Mohar, za člane odbora pa: Alojz Frmon, Niko Bernard, Ciril Reš, Franc Krč, Valentin Smuk, Anton Greščič in Martin Benedik, za namestnike pa Josip Grašič, Ivan Žirovnik in Ivan Jenko. Kranjski komunisti so se tudi v sindikatih spopadali z oportunisti in prodanimi dušami. O nekem spopadu poroča Rdeči prapor 18. avgusta 1920.

8. avgusta 1920 je bil občni zbor podružnice usnjarjev v Kranju. Centralni tajnik sindikata Novšak je branil tovarnarja Pollaka, da ne more zvišati plač, ker ima velike stroške. Napadel je komuniste, da si hočejo prilastiti pravico razpolagati s podjetnikovim denarjem (kaso). Navzoči komunisti Grašič, Mohar in Krč so ga temeljito zavrnili.

V nedeljo 29. avgusta 1920 je bil v Kranju zopet javni shod Komunistične stranke. O tem nam poroča 1. septembra 1920 Rdeči prapor. V Zvezdi se je zbralo kakih 700 ljudi. Shod je v imenu krajevne organizacije začel Grašič, za predsednika zbora je bil izvoljen Eržen, za zapisnikarja pa Mohar. Poročevalci so bili: Franc Perdan, Rajko Osterc in Vladislav Fabjančič. Perdan je govoril o splošnem političnem položaju v Jugoslaviji. Trdil je, da je na gospodarskem polju položaj katastrofalen. Osterc je opozarjal komuniste na dolžnosti, ki jih imajo do gibanja, Fabjančič pa je razložil, zakaj je prišlo do 1. svetovne vojne. Nadalje je govoril o programu, delu in uspehih komunistične stranke Jugoslavije.

Vso jesen se je organizacija pripravljala na volitve v konstituanto, ki so bile 28. novembra 1920. Vse politične stranke so prirejale shode in razlagale svoje programe volilcem. Komunisti so hodili na vse te shode in jih poskušali razbiti ali vsaj z besedami premagati govornike. Tako se spominja Križnar, da so šli na shod liberalne stranke, ki je bil v gostilni pri Petrčku. Govoril je dr. Sobothy. S kričanjem so shod razbili. Rdeči prapor pa 13. novembra poroča, da je bil v nedeljo 7. novembra 1920 v Kranju shod socialno demokratske stranke — socialpatriotov, kot so jih imenovali komunisti. Govorili so bivši minister Kristan, Mihevc in Bedina. Odgovorila pa sta jim komunista Mlakar in Bartulović.

Krajevna organizacija komunistične stranke je imela dobro obiskan shod pred Narodnim domom. Posamezne člane je partija zadolžila za politično delo v posameznih krajih in za predstavnike liste Komunistične stranke Jugoslavije na voliščih. Razširjali so tudi letak, ki ga je za volitve izdala Komunistična stranka Jugoslavije z naslovom: »Volilni manifest vasi in mest. Zatirani!«[8]

Parole slovenskih komunistov pri volitvah v konstituanto so bile: Za delavsko kmečko državo, za proletarsko sovjetsko republiko, za komunizem. (Po letaku: Katero stranko bomo volili?).[9]

V Uradnem listu deželne vlade z dne 4. decembra 1920 dobimo rezultate volitev v sodnem okraju Kranj:

Volilcev	Volilo	JDS[10]	SKS[11]	SLS[12]	NSS[13]	KSJ[14]	JSDS[15]
9035	9036	904	1143	4781	329	713	1166

Za volišče Kranj pa imamo naslednje podatke.[16]

Prebiv.	Upravič.	Udeleženc.	JDS	SKS	SLS	NSS	KSJ	JSDS
2905	487	417	275	3	73	21	26	19

Kot vidimo, je komunistična stranka dobila v Kranju le malo glasov, še manj pa socialni demokrati. Od vseh mestnih naselij v Sloveniji z nad 2000 prebivalci je imel Kranj najmanjši delež delavskih glasov (komunisti in socialni demokrati skupaj 45).[17]

Veliko boljši so bili rezultati v kranjski okolici: Stražišču, Naklem in celo na Jezerskem. Melik navaja, da so v Stražišču imeli komunisti in socialni demokrati relativno večino, Križnar piše v spominih, da je na volišču v Naklem, kjer je bil predstavnik Komunistične stranke, dobila partija od 300 oddanih glasov 73, socialni demokrati pa 52. Prav tako so dobili komunisti na Jezerskem več glasov kot socialni demokrati.[18] Volilni zakon je določal, da so imeli volilno pravico moški, stari nad 21 let in so vsaj pol leta stalno živeli v tistem kraju. Ta zakonska omejitev volilne pravice je bila uperjena predvsem proti vojnim ujetnikom, ki so se v tistem času vračali iz Rusije in Italije, in delavcem, ki so iskali zaposlitev po državi. Lokalne oblasti pa so to dobo podaljševale do enega leta pri ljudeh, katere so sumili, da bodo volili komunistično listo. Tako

je izpadlo veliko volilnih upravičencev. Rdeči prapor z dne 7. decembra 1920 poroča, da samo v Naklem ni bilo vpisano v volilni imenik 22 upravičencev.

Ves december je krajevna organizacija KS v Kranju razpravljala o volitvah, predvsem o rezultatih, ki jih je dosegla KSJ, kot tudi o pritiskih in nepravilnostih, ki so se dogajali na volitvah. O tem so zlasti poročali predstavniki komunistične liste na posameznih voliščih. Z uspehom na volitvah na območju kranjske organizacije, razen z rezultati v mestu Kranju, so bili še kar zadovoljni. V mestu pa so pričakovali mnogo več.[19] V drugi polovici decembra 1920 so stopili v stavko rudarji vseh slovenskih rudnikov (ca. 9600 stavkajočih). Slovensko vodstvo KS se je odločilo, da zahtevajo 34 % povišanje mezd. To zahtevo so podprle vse partijske organizacije. V kranjski organizaciji se je ob tej stavki pojavila skepsa. Večina članov se je bala, da bodo z rudarji naredili tako, kot so z železničarji. Še večja bojazen pa se jih je lotila, ko je bila 29. decembra 1920 objavljena Obznana.

»Najbolj boječi so že v januarju 1921 pričeli izostajati od nedeljskih sestankov. Na vsakem sestanku so se začeli pojavljati orožniki, ki so nas šikanirali. Tudi vodstvo naše organizacije ni bilo več tako revolucionarno kot v začetku. V Kranj sta večkrat prišla Jaka Žorga in dr. Milan Lemež. Dajala sta navodila, nam razlagala položaj in nas bodrila«.[20]

Pri občinskih volitvah spomladi 1921 se kranjske organizacije KS skoraj ne čuti več. V organizaciji se že začenja razpadanje.

Organizacijo, v kateri je bilo tako stanje, je Zakon o zaščiti varnosti in reda v državi (običajno govorimo o 28. julija ob 6. uri zjutraj naredile preiskavo pri vseh vodi- Zakonu o zaščiti države), sprejet 2. avgusta 1921, lahko res docela uničil. Predhodno so policijske oblasti že v četrtek teljih in agitatorjih KS, kot tudi na sedežih vseh krajevnih, okrožnih in pokrajinske organizacije. Te preiskave, ki so bile po vsej Sloveniji, je naročila 25. julija 1921 Pokrajinska uprava za Slovenijo s posebno okrožnico.[21]

Nekateri člani KS iz Kranja in okolice so se tedaj umaknili. Šli so za kruhom po vsej državi, pa tudi v inozemstvo.

Brez dvoma je eden osnovnih vzrokov hitrega uničenja partijske organizacije v Kranju v socialnem sestavu njenih članov. V tej organizaciji je bilo le malo pravih industrijskih delavcev. Organizacija v Kranju še ni bila sposobna preiti na ilegalen način delovanja. Le s tem si lahko razlagamo, da po letu 1921 celo desetletje v Kranju skoraj ni čutiti delovanja komunistov. V poročilih in pričevanjih najdemo le drobtinice.

II.

Po poročilu iz septembra 1922 je bila v Kranju ustanovljena organizacija SKOJ.[22] Kaj več o delovanju in članih iz poročila ne zvemo. Novembra 1922 je Kranj nekoliko razgibala krajša stavka v Pollakovi tovarni Indus (kasneje Standard). 23. septembra 1922 je bila namreč sklenjena kolektivna pogodba za podjetja usnjarske stroke. Pogodbo je podpisal tudi Pollak — glavni lastnik Indusa, z obrati v Kranju, v Ljubljani in na Vrhniki. Potem pa pogodbe ni hotel spolnjevati. Zato so delavci v Pollakovih tovarnah stopili v stavko. Stavka je uspela.[23]

V letu 1923 se začne v Kranju izredno hiter razvoj industrije. Vse do leta 1931 pričneta v Kranju letno na novo obratovati vsaj ena ali dve tovarni. Število zaposlenih v tovarnah raste vse do leta 1938, ko začne v največjih tovarnah: Jugobruna, Jugočeška, Semperit (z izjemo Intexa) upadati.

Vendar to naraščanje delavstva samo po sebi še ne pomeni tudi rasti revolucionarnosti. To nam kažejo tudi rezultati državnozborskih volitev v tedanji občini Kranj.[24]

Volitve	Upravič.	Udelež.	Demokrati	Lib. stranka	SLS	Del. stranka
18. 3. 1923	609	505	314	68	104	19
8. 2. 1925	775	627	456	55	112	4
11. 9. 1927	836	623	452	17	129	25

Vendar se moramo pri tem zavedati, da je le malo delavcev tedaj stanovalo v Kranju. V Kranj so se vozili z vlakom, s kolesi in prihajali peš ure daleč iz najširše okolice. Ti delavci tedaj še niso bili pravi proletarci. Bili so sinovi in hčere bajtarjev, kajžarjev in celo kmetov. Po delu v tovarni so delali še na zemlji v domači vasi. Mezda, pa čeprav majhna, jim je pomenila višji standard.

Bili so obremenjeni s patriarhalno vzgojo poslušnosti in pokornosti. V tekstilnih tovarnah so prevladovale ženske, ki so bile s tem še bolj obremenjene. Po tovarnah pa so se zaposlovali tudi propadli obrtniki in pomočniki, ki niso mogli dobiti dela v obrti. Njim pa je bila to življenjska nuja. Šele polagoma nastaja v Kranju pravi industrijski proletariat, odvisen samo od mezde.

Sl. 4. Ivan Tominc

Sl. 5. Zlet kranjskih delavcev na Storžiču leta 1938.

V Kranju ni v letih 1923/24 nič prav zaživela Neodvisna delavska stranka Jugoslavije, legalna oblika delovanja Komunistične stranke Jugoslavije. V Sloveniji je bila ustanovljena na konferenci (nekateri govorijo o kongresu) strankinih zaupnikov iz vse Slovenije 15. aprila 1923 v Ljubljani. V Glasu svobode z dne 21. aprila 1923, ki poroča o tem, ni razvidno, če je bil med 37 zaupniki s podeželja (20 jih je bilo iz Ljubljane) tudi delegat iz Kranja. Konferenca je sprejela manifest. Dne 27. maja 1923 je bila ustanovljena Neodvisna delavska stranka, podružnica Jesenice. Ob ustanovitvi je štela 93 članov. V jeseniški podružnici so bili vključeni tudi Kranjčani[25]. Tako je bil Jaka Zabrezovnik, član KS iz leta 1920, zaupnik za Kranj. Na Jesenicah so bili v začetku vključeni in so imeli svojega zaupnika tudi Tržičani. Toda v Tržiču so spomladi 1924 ustanovili svojo podružnico.[26] V Kranju pa do tega ni prišlo.

Pri Felnerju v Kranju je bila 2. septembra 1923 okrožna konferenca Neodvisne delavske stranke Jugoslavije za Gorenjsko. Na konferenci so bili delegati z Jesenic, iz Bohinja, Kranja, Krope oziroma Lipnice.[27] Od kranjskih komunistov iz leta 1920 zasledimo tri: Nika Bernarda, Franca Krča in Ivana Križnarja, ki pa je tedaj živel v Lipnici pri Kropi. S tem, da je bila konferenca v Kranju, so nedvomno poskušali poživiti delo v Kranju.

Po poročilu v Glasu svobode z dne 13. maja 1924 je bila 9. maja 1924 v Ljubljani kmetska konferenca Neodvisne delavske stranke Jugoslavije za Slovenijo. Ustanovljen je bil kmečki odbor. Na konferenci so imeli večino delegati — kmetje z Gorenjske. Z območja današnje občine Kranj pa je bil samo delegat iz Cerkelj. Na konferenci je najbolj izstopil delegat Jože Košir iz Gozda pri Golniku. Pozdravil je konferenco v imenu kmetov in bil potem tudi izvoljen v kmečki odbor.

Tovariš Andrej Stegnar se spominja Koširja, vojnega ujetnika v Rusiji, kot izredno načitanega človeka, ki je večkrat predaval celo tržiškim delavcem.

Pri Jožetu Koširju, vulgo Antku, je bila maja 1924 tudi konferenca Neodvisne delavske stranke Jugoslavije za Gorenjsko. Vodil jo je Jaka Žorga, član širšega vodstva Neodvisne delavske stranke Jugoslavije. Obravnavali so organizacijska vprašanja, delo s kmeti in potrebo po izdajanju Delavsko — kmečkega lista.[28] Nisem mogla ugotoviti, katera konferenca je bila prej — v Ljubljani ali v Gozdu. Od kranjskih komunistov iz leta 1920 sta bila na konferenci v Gozdu navzoča Franc Cvirn in Jože Koželj.

Dne 12. julija 1924 je bila objavljena t. i. Mala obznana. V Sloveniji je prepovedovala delovanje Neodvisne delavske stranke Jugoslavije. Toda v podružnicah, kjer je NDSJ dobro delala, v kmečkih odborih in v Neodvisnih delavskih sindikatih je živela pol legalno še naprej. 21. avgusta 1924 je začela celo izdajati Delavsko — kmečki list. Da je Neodvisna delavska stranka Jugoslavije na Gorenjskem res še živela, nam je dokaz tudi konferenca (posvet) NDSJ

za Gorenjsko, ki je bila 24. julija 1924 zopet pri Jožetu Koširju v Gozdu. Tudi to konferenco je vodil Jaka Žorga. Razpravljali so o okrepitvi ilegalnega dela Neodvisne delavske stranke Jugoslavije. Od kranjskih komunistov iz leta 1920 sta bila navzoča Franc Cvirn in Ivan Križnar.[29]

Potem pa o delovanju NDSJ v Kranju in okolici ne zvemo ničesar več. V Kranju niso delovali Neodvisni delavski sindikati Jugoslavije niti Zveza delavske mladine Jugoslavije.

V Kranju potem partijske organizacije ni. Ko je bila januarja 1927 v gostilni Vitez v Ljubljani konferenca komunistične stranke za Gorenjsko, iz Kranja in okolice ni bilo nikogar, če ne štejemo Janeza Mlakarja, ki je bil povezan na Jesenicah, domov v Šenčur pa je prihajal le čez nedeljo.

III.

Polnih sedem let nimamo pričevanj o komunističnem delovanju v Kranju. Potem pa sta prišla na kranjsko gimnazijo dva profesorja, ki sta bila vsaj po ideologiji, če ne že tudi po članstvu komunista.[30] Iz izjave Mirka Koširja je razvidno, da sta bila 1933. leta že oba člana KP.[31] V šolskih letih 1931 in 1932/33 je učila nemščino profesorica Milena Premru-Mohorič. V šolskih letih 1932/33 in 1933/34 (do konca decembra 1933) pa fiziko in kemijo Mirko Košir. Imela sta velik vpliv na dijake.[32] Konec julija 1932 — pred 1. avgustom, ki je bil mednarodni dan boja proti imperialističnim vojnam, sta bila tudi v Kranju in Tržiču razširjena proglas CK SKOJ, posvečen 1. avgustu, in Mladi boljševik.[33] Verjetno je ta akcija potekala iz gimnazije.

Dne 28. decembra 1933 je bil Košir aretiran. Pri Rormanu v Kranju, kjer je stanoval, je policija naredila preiskavo. Našla je veliko tekoče ilegalne partijske literature (časopisi, brošure, letaki in knjige Lenina, Marxa, Stalina). Na procesu proti Izaku Feuerbergu in 31 soobtoženim, 26. junija 1934 v Ljubljani, je bil Košir oproščen in julija 1934 izpuščen.[34] V Kranju v tej zvezi ni bil nihče aretiran.

Danes vemo, da tovariši, ki so bili zadolženi za obnovo partije v Sloveniji, niso pozabili na Kranj. Tovariš Vladimir Svetina se spominja, da je hodil s tako nalogo v Kranj in Tržič že v prvi polovici 1934. leta Vilibald Konte, tedaj organizacijski sekretar PK KP za Slovenijo. Svetina pa je tedaj skupaj z Edvardom Kardeljem delal v PK KP pri sektorju obnove in je bil zadolžen za obnovo KP na Gorenjskem in Koroškem. Tako je Janez Mlakar na Svetinovo pobudo in z njegovo pomočjo ustanovil novembra 1934 v Šenčurju tričlansko partijsko organizacijo (Anton Štefe, sekretar, ter člana Janez Markun in Janez Pipan). Janez Markun navaja, da je bil kandidat od maja 1934.[35]

V Kranju je imel Svetina v tem času postojanko pri možu svoje tete, Filipu Rotarju. Rotar in Jaka Vehovec sta bila tedaj zelo aktivna v kranjski Svobodi (ustanovljena 1931) in sta bila pripravljena izvršiti vsako akcijo. Pri Rotarju je Svetina oddajal ilegalno literaturo za Kranj. Tam je tudi prenočeval na svojih poteh iz Kamnika v Kranj in dalje na Gorenjsko. Spominja se, da je v tem času imel stike z Rudijem Papežem, Ivanom Tomincem, Ludvikom Vitezom in Stanetom Toplakom.

Ludvik Vitez navaja, da je bil sprejet v KP 10. avgusta 1934 in povezan v mestno celico KP v Kranju. Sprejel ga je tedanji sekretar celice Rudi Papež.[36] Delal je v Semperitu.

Za Rudija Papeža ne morem ugotoviti, od kdaj je bil član KP. Rojen je bil 6. decembra 1910 v Kneži na Primorskem. V Strahinju pri Kranju se je izučil za čevljarja. Za komunizem ga je navdušil Ivan Ažman. V Kranj je prišel delat 1931. leta. Vse do 1941. leta je imel v partijski organizaciji v Kranju vodilno vlogo.

Prav tako ne morem navesti, od kdaj je bil član KP Ivan Tominc iz Stražišča. Na vsak način pa je bil v letu 1934 že član ali vsaj kandidat KP. Rojen je bil 1911. leta na Hrušici. Tudi on je imel vse do vojne pomembno vlogo v partijski organizaciji v Kranju.

Stane Toplak navaja, da sta ga v partijo sprejela Jože Jan in Rudi Papež ter da je bil približno eno leto kandidat. Tudi on je delal v Semperitu.[37] Ludvik Vitez in Stane Toplak sta na sestanku predvojnih komunistov 13. decembra 1978 v Kranju izjavila, da je bila partijska organizacija v Semperitu ustanovljena ob koncu leta 1934.[38]

V Semperitu je v letih 1933 in 1934 delal tudi Viktor Krašna, doma na Šentviški planoti, po poklicu učitelj in član KP Italije. V Kranj je prišel v začetku tridesetih let. Preden je emigriral, je bil v Italiji večkrat zaprt. Dokler ni dobil učiteljske službe nekje v Prekmurju, je delal v tovarni. S svojimi revolucionarnimi idejami je močno vplival na delavce v Kranju, predvsem pa v Semperitu. Pripravljal je ustanovitev tovarniške celice.

V Semperitu je prišlo sredi aprila 1934 do poskusa solidarnostne stavke. V tovarni je bila močno zasidrana Splošna delavska strokovna zveza Jugoslavije, ki jo je vodil nekdanji član komunistične stranke Franc Krč, tedaj pa je bil zagrizen socialni demokrat. Krč je bil tudi glavni

delavski zaupnik v tovarni. Bil je sicer pripravljen voditi mezdni boj, ki pa nikakor ne bi smel dobiti ostrejših oblik. Kranjski komunisti pa so se domenili, da gredo v solidarnostno stavko z jeseniškimi kovinarji, ki so tedaj vodili boj za sklenitev kolektivne pogodbe. Za izvedbo te akcije je Ludvika Viteza zadolžil Viktor Krašna. Bilo je domenjeno, da po malici, ki so jo delavci lahko pojedli na dvorišču, dà kurjač signal za stavko. Že od jutra je šel po tovarni glas: Vsi gremo malicat na dvorišče, potem pa malico podaljšamo v solidarnostno stavko z Jeseničani. Kurjač je o tem obvestil Krča, Krč pa upravo podjetja. Tam so začeli ukrepati. Preprečili so, da bi bil dan znak za stavko. Poklicali so orožnike. Do stavke ni prišlo, delavci pa so ostali kar pol ure dlje na malici.[39]

Iz poročila Karla Lutra z dne 12. septembra 1934 je razvidno, da je bila tedaj v Kranju celica SKOJ s štirimi člani.[40] Jeseni 1934, od 17. septembra do 4. oktobra, so stavkali v tovarni Ika. Pobudo za stavko je dala Jugoslovanska strokovna zveza, ker je grozilo znižanje mezd in lastnik ni hotel skleniti kolektivne pogodbe. Stavkalo je 170 delavk. Po treh dneh je podjetnik obljubil, da mezd ne bo znižal, kolektivno pogodbo pa bo sklenil pozneje. Po nasvetu vodstva JSZ se je večina delavk vrnila na delo. 60 delavk pa je vztrajalo do 4. oktobra.[41] Tedaj je v tovarni že dobila vpliv partija. Stavka je le delno uspela. Mezd niso znižali, kolektivne pogodbe pa tudi niso dosegli. Ekonomsko stavka delavcem ni dosti koristila. Imela pa je velik političen pomen, saj pomeni začetek političnega prebujanja kranjskih delavskih množic. Slabosti in napake te stavke je partija temeljito analizirala in ta analiza je zelo koristila organizatorjem velike tekstilne stavke 1936. leta. Toda člani in kandidati v Kranju v letu 1934 niso mogli biti dovolj aktivni, saj pravi tovariš Kardelj 2. decembra 1934 v poročilu Komunistični internacionali: »V Kranju partijske organizacije ni, tu je le 4 ali 5 neaktivnih članov« in dalje »v Šenčurju je ena celica s tremi člani.«

Končno se je leta 1935 partijska organizacija v Kranju postavila na noge. Marca je prišel v Kranj delat v Tekstilindus Jože Jan. Bil je že član KP. Na Jesenicah je dobil imena nekaterih delavcev, s katerimi naj bi se povezal in začel širiti partijsko organizacijo v tovarnah. To povezovanje pa zaradi najrazličnejših vzrokov ni uspelo. Jan se je zato vključil v Svobodo v Kranju. Član Svobode je bil že na Jesenicah. Kmalu je spoznal razmere v kranjski Svobodi. Tu so bili na desnici okoreli socialni demokrati s Krčem na čelu, na sredini sta bila Niko Bernard st. in Jaka Vehovec s svojim krogom, na levici pa sta izstopala Rudi Papež in Ivan Tominc. Zadnja dva sta imela dosti somišljenikov. Z levico se je Jan zbližal na izletih, ki jih je ta prirejala na Jošta, Šmarjetno goro, Križno goro in drugam. Na enem takih izletov junija 1935 je Jože Jan govoril o delavskem gibanju v svetu, o Ljudski fronti v Franciji in o položaju pri nas. Tako se je povezal z ljudmi, ki so bili že člani, kandidati ali vsaj somišljeniki KP.[42]

V tem času so se tudi skojevski delavci zanimali za Kranj. Instruktor CK SKOJ Anton Ranzinger-Francek poroča 26. marca 1935: »Novo, kar vam lahko povem, je to, da je v Kranju kakih 20 ljudi, ki pa niso organizirani v celicah. Te ljudi bo v nedeljo nekdo organiziral in povezal z nami. V tem kraju moramo za 1. maj organizirati stavko v kakem podjetju. Dal sem že direktivo, da se ta akcija dobro pripravi.«[43] Pripominjam, da so v tem času tudi za skojevske organizacije rabili naziv celice. Kmalu potem pa poroča Ranzinger, da sta v Kranju dve organizaciji SKOJ.[44] O povezovanju in konkretnem delovanju SKOJ v Kranju v letu 1935 vemo malo. Omenjajo le nekaj imen.

Bilo smo pred državnozborskimi, t. i. petomajskimi volitvami. Vendar na te volitve partijska organizacija v Kranju še ni mogla vplivati.

Junija 1935 je bil pri Janezu Mlakarju v Šenčurju sestanek po liniji Ljudske fronte. Vodil ga je dr. Joža Vilfan, tedaj član PK KP za Slovenijo. Sam misli, da je šlo za širjenje Ljudske pravice in dopisovanje vanjo. Govorili pa so tudi o političnem položaju in o splošnih nalogah. Prisotni so bili tudi Marija Vilfan, dalje Janez in Marija Mlakar. Teh se dr. Vilfan spominja. Franc Štefe pa navaja še člana šenčurske partijske organizacije Janeza Pipana in Antona Štefeta, Jeseničane Venclja Perka, Albina Pibernika in Poldeta Stražišarja, iz Kranja je bil navzoč Jože Jan, iz Sebenj pa Peter Uzar. Nekajkrat pa sem slišala omenjati tudi Nika Bernarda ml.

23. marca so v Semperitu prvič dosegli podpis kolektivne pogodbe. Pogodba je dovoljevala delavcem tudi praznovanje 1. maja. V tem času je bil Semperit edina kranjska tovarna, kjer so imeli delavci to pravico. Zato so se njihovim prvomajskim izletom in proslavam priključili komunisti in drugi levo usmerjeni kranjski delavci.[45]

Že junija 1935 so se v Kranju in okolici pričele priprave za zlet Svobod v Celju. Kranjska Svoboda je bila ustanovljena 1931. leta. V času diktature in odsotnosti partije je brez dvoma odigrala važno vlogo pri prosvetlje-

vanju delavcev in pri bujenju revolucionarne delavske zavesti, čeprav je bila v začetku močno pod vplivom socialnih demokratov in zelo previdna pri sprejemanju programa. Tako se Stanko Toplak spominja, da je ob ustanovitvi Niko Bernard st. predlagal, naj uvrstijo v program Marseljezo. Temu pa so socialni demokrati nasprotovali z utemeljitvijo, da bodo društvo prepovedali, če bo njegov program preveč revolucionaren. No, sčasoma so prišle v program tudi revolucionarnejše pesmi. Take, ki jih niso smeli peti na javnih prireditvah, npr. internacionalo, pa so peli na raznih izletih. Svoboda je imela tudi svoj delavski oder. Program le-tega je bil dokaj revolucionaren. Med drugim so igrali Cankarjevo dramo Kralj na Betajnovi in dramatizacijo Hlapca Jerneja. Dalje je Svoboda prirejala razna predavanja, tečaj knjigovodstva in esperanta. Imeli so svojo marksistično knjižnico. Vsi stari kranjski svobodaši se najbolj spominjajo predavanja dr. Tume iz Ljubljane 1932. leta. Na to predavanje je Krč povabil glavne socialne demokrate z Gorenjske (Staneta Sovo iz Tržiča, Jerama z Jesenic itd.). Dr. Tuma je v predavanju poudaril, da si bo delavski razred priboril pravico edinole s kolom. Socialni demokrati so dvignili hrup. Spretno jih je pomiril predsednik Svobode Jaka Vehovec iz Struževega. Vsa predavanja so bila pod nadzorstvom sreskega načelnika. Predvsem so se bali, da bi kdo hujskal delavce na stavko. Tajnik kranjske Svobode je bil dalj časa Stanko Toplak.[46]

Pred celjskim zletom pa je dala partija navodila, da gredo na zlet čimbolj množično — delavci in kmetje. Prijavilo se je toliko ljudi, da je odpeljal iz Kranja 7. julija 1935 v Celje poseben vlak, rednemu vlaku pa so morali dodati vagone. Samo iz Šenčurja je šlo na zlet 50 ljudi in celotna gasilska godba. Delavska politika št. 55, leto 1935, je poročala, da je bilo iz Kranja na zletu 536 ljudi.

Partija je organizirala, da so med vožnjo napisali transparente, ki so jih potem nosili v sprevodu, in parole, s katerimi so oblepili vlak. Udeleženci so se vrnili nepopisno navdušeni. Večina jih je bilo od petja in vzklikanja parol čisto hripavih. Enoten nastop množice in revolucionaren govor tov. Franceta Leskoška sta jim zbudila zavest moči in zaupanje v lastne sile.[47]

Globoko je vse udeležence, predvsem pa svobodaše, prizadel razpust Svobode, ki je sledil že 13. julija 1935.

Kranjski svobodaši so se hitro znašli. Pevski zbor in dramsko sekcijo so preselili na Primskovo v gasilski dom in tam nadaljevali z delom pod okriljem SDSZJ do ustanovitve Vzajemnosti v letu 1936.[48]

Zanimivo je poročilo Ivana Grzetića-Voja iz julija 1935, da ima Kranj tri člane KP, a celica še ni formirana.[49] Ivan Grzetić-Vojo, Fleischer je bil predstavnik CK KPJ v kominterni. 1935. leta se je mudil dalj časa v Sloveniji.

Julija 1935 je po vsej Gorenjski napravila močan vtis stavka v Kranjski industrijski družbi na Jesenicah, obrat Javornik in Sava (od 12. oz. 15. do 18. julija). V Kranju se je veliko govorilo o jeseniških ženskah, ki so preprečevale stavkokazom vstop v tovarno, izvedle so demonstracije itd.

Avgusta 1935 se je zbralo v gozdu pri Orehku kakih 10 ljudi: Rudi Papež, Ivan Tominc, Tine Teran, Tone Nartnik, Janez Markun, Ludvik Vitez, Ciril Dolenc, Jože Jan in morda še kdo ter Mirko Košir iz Ljubljane. Košir je bil tedaj član PK KP za Slovenijo. Na sestanku je imel politično poročilo. Ustanovili so mestni ali okrajni komite KP za Kranj, kot ga nekateri imenujejo. Sekretar je postal Ivan Tominc, člani pa Rudi Papež, Janez Markun in Ludvik Vitez. Na tem sestanku so se dogovorili, da bodo po vseh večjih tovarnah ustanovili partijsko organizacijo. Jan je o tem obvestil tudi Jožeta Butinarja, tedanjega organizacijskega sekretarja PK KP za Slovenijo. V Kranju je Jan ostal do novembra 1935.[50] Janez Markun je v tem času postal sekretar celice v Šenčurju, Ludvik Vitez pa je bil sekretar v Semperitu.[51]

IV.

Dne 16. oktobra 1935 je sledila prva konferenca za okraj Kranj, kakor jo imenuje Peter Uzar (prav za področje MK KP Kranj). Konferenco sta vodila Stane Žagar in Mirko Košir.[52] Oba sta potem pogosto prihajala v Kranj. Uzar je bil na tej konferenci sprejet v KP in je postal sekretar celice v Križah (Sebenjah).[53] Da je postal istočasno sekretar, se ne čudimo, saj poznamo njegovo revolucionarno pot, dobro zadržanje pred policijo in v zaporu. Čudno se nam zdi, da je bil tako pozno sprejet. Kasneje je postal član MK KPS Tržič.

V pismu PK KP za Slovenijo iz konca oktobra 1935 je rečeno: »V zadnjem času nam je uspelo, da se povežemo z raznimi kraji, kjer je bila zveza izgubljena. Tako smo sedaj vezani s temile mesti: ... Kranj ...[54]

Še en važen sestanek, za katerega vemo, je bil v tem letu v bližini Kranja. Jeseni 1935 je bil namreč sestanek pri

čevljarju Francu Režku v Vogljah. Sestanek je vodil Tone Čufar z Jesenic. Na sestanku so obravnavali:

1. propaganda,
2. stiki z Društvom kmečkih fantov in deklet,
3. tisk in naročniki Cankarjeve družbe.

Navzoči so bili tovariši z Jesenic: Albin Pibernik, Franjo Federle, Janez Mlakar, iz Vogelj Janez Rogelj in Lojze Bukovnik ter domačin Franc Režek.[55] Janez Mlakar sicer govori, da je bila to partijska konferenca, osebno pa mislim, da je bil to sestanek (posvetovanje) Ljudske fronte, ker vsi prisotni niso bili člani KP. Od srede 1935. leta pa so zelo poudarjali Ljudsko fronto.

V letih 1934/35 so se v kranjskih tovarnah precej razvile sindikalne organizacije: Splošna delavska strokovna zveza Jugoslavije (SDSZJ) ali rdeča, spadala je v Strokovno komisijo, ki je bila slovenski del URSSJ, Jugoslovanska strokovna zveza (JSZ) ali bela in Narodna strokovna zveza (NSZ) ali plava. Prva se je morala več let boriti preko Delavske zbornice in Inšpekcije dela za pravico delovanja v posameznih tovarnah. Za JSZ je prva stala Slovenska ljudska stranka (SLS), NSZ — sindikat Jugoslovanske nacionalne stranke pa je bil v času diktature povsem režimski sindikat. V njem so bili v glavnem uradniki in delavci-nacionalisti. Vse tri sindikalne organizacije so se vsako leto ob volitvah delavskih zaupnikov močno borile med seboj za glasove sindikalno neorganiziranih delavcev. S tem so dosegle čimveč delavskih zaupnikov. Pri tem je prihajalo do nasprotovanj in nezaupanja med organizacijami. Seveda so podjetniki s svojimi eksponenti ta nasprotja še podžigali. Prihajalo je celo do pretepov, npr. v Jugobruni.

Na 4. pokrajinski konferenci KP za Slovenijo septembra 1934 v Goričanah pri Medvodah, kot tudi na 4. državni konferenci KPJ konec decembra 1934 v Ljubljani, je bila jasno postavljena vloga partije v sindikatih. Postavljena je bila zahteva, da začnejo komunisti boj za enotnost delavskega razreda, za reševanje konkretnih problemov delavskega razreda, nadalje da partija organizira in vodi akcijo delavskega razreda in da povezuje ekonomske zahteve delavcev s političnim bojem proti režimu.

Kolektivne pogodbe delavci v kranjskih tekstilnih tovarnah niso imeli. Pravzaprav so imeli zadovoljivo kolektivno pogodbo od leta 1935 dalje edinole pri Mautnerju v Litiji. Kolektivne pogodbe, sklenjene 1935. leta v Triglav Kočevje, Štora Šentvid in v Industriji platnenih izdelkov Jarše, niso rešile važnih vprašanj delovnega razmerja. Mezde v tekstilni industriji so bile slabe. Povprečna moška mezda tekstilnega delavca v letu 1935 je znašala 4,06 din, ženska pa 3,06 din na uro. Bili so primeri, da je znašala mezda nekaterih delavcev pri Sircu in v Jugobruni manj kot 1 dinar. Mezde pa so podjetniki še trgali z izgovorom, da so delavci pokvarili blago. Od mezde so morali delavci plačevati najrazličnejše prispevke.

Iz vse Slovenije, posebej pa še iz Kranja, so že v jeseni 1935 prihajale zahteve na Delavsko zbornico za kolektivno pogodbo v tekstilni industriji. Delavska zbornica ni dovolj resno ukrepala, zato so kranjski delavci 4. januarja 1936 začeli sami sestavljati osnutek kolektivne pogodbe. Sestali so se pri delavcu iz Jugočeške Andreju Koširju na Laborah. Poleg Koširja so bili na sestanku še Ivan Tominc in Tine Pogačnik iz Jugočeške ter Rudi Papež in Tine Teran iz Jugobrune. Kot vidimo, je v Kranju vzela zadevo v roke partija.

Do konca marca 1936 so v Kranju pripravili osnutek kolektivne pogodbe. Po vseh tekstilnih tovarnah so sindikalne organizacije obravnavale osnutek kolektivne pogodbe in dale nanj pripombe. Franc Pristov in Tone Tronkar pravita, da so ob pripravah osnutka kolektivne pogodbe polagoma izginjala nasprotja med sindikalnimi organizacijami v podjetju.[56] Dne 1. aprila 1936 je bil ustanovljen Centralni tarifni odbor (CTO), ki so ga sestavljali vsi trije centralni tajniki in dva člana Delavske zbornice. Kasneje so bili ustanovljeni tudi okrožni in krajevni tarifni odbori (ponekod so jih imenovali pododbori). Vsi ti odbori so imeli mnogo sestankov in posvetovanj. Do 11. julija so izdelali dokončni osnutek kolektivne pogodbe slovenskih tekstilcev. Razposlali so ga banski upravi, podjetjem in vsem podružnicam sindikalnih organizacij. CTO je zaprosil bansko upravo, da skliče čimprej vse prizadete na pogajanja za sklenitev kolektivne pogodbe.

Partija je dobro poznala stanje v tekstilni industriji. Zavedala se je, da bodo podjetniki le težko pristali na kolektivno pogodbo. Treba jo bo izsiliti. Zato so se pričele priprave na stavko. Kranjsko organizacijo SDSZJ je v tem času dvakrat ali trikrat obiskal Franc Leskošek, tajnik Strokovne komisije. Nekateri tovariši, npr. Stane Žagar in Jože Jan, so skrbno zasledovali vse vesti o stavkah v Franciji, o katerih je pisala Politika. Ugotavljali so tudi napake prejšnjih stavk, posebno stavke septembra 1934 v Iki.

Spomladi 1936 so bile občinske volitve. Na te so se posebno dobro pripravili v Šenčurju. Partijska organizacija je pripravila samostojno delavsko — kmečko listo s kandidatom Antonom Verbičem na čelu. Lista je dobila kljub najrazličnejšim pritiskom in nasilju 76 glasov. Volitve v Šenčurju so bile 3. maja 1936.[57]

Konec aprila ali maja je bila na Jelovici v bližini Vodiške planine partijska konferenca za Gorenjsko. Pojavlja se pet različnih datumov (od konca aprila do 18. maja). Nobeden teh datumov ni bil na nedeljo. Je pa prav malo verjetno, da bi bila konferenca z 18 do 20 prisotnimi na delovni dan. Konferenco je vodil Stane Žagar. Prisoten je bil tudi nekdo iz Ljubljane. Iz Kranja so bili na konferenci: Rudi Papež, Tine Teran, Ludvik Vitez in Jože Jan, ki je še vedno občasno prihajal v Kranj. Konferenca je obravnavala nujnost organizacijske učvrstitve, taktiko partije proti Stojadinovićevemu režimu, plačevanje članarine in prispevkov za Rdečo pomoč.[58] Jože Jan navaja, da je konferenca začrtala organizacijske naloge, predvsem pa priprave na splošno stavko tekstilcev.[59]

3. do 10. junija 1936 je bila v Sloveniji splošna stavka stavbincev, vključenih v Savez gradjevinarskih radnika Jugoslavije (GRSJ). Stavkali so tudi kranjski stavbinci, vključeni v podružnico SGRJ. Sindikat stavbincev je bil v tem času že v rokah komunistov. V Kranju so imeli stavbinci tedaj že svojo partijsko celico, v kateri so bili štirje člani.[60] Stavka je uspela. Pozitivno je vplivala na borbeno razpoloženje kranjskih delavcev. Sindikalno organizacijo stavbincev v Kranju sta večkrat obiskala Ignac Tratar in Rudi Ganziti.

Dne 13. julija 1936 so spontano ustavile delo tkalke v Jugobruni, ker so jim znižali akordne postavke. Delavskim zaupnikom je podjetje obljubilo, da bodo do 20. julija izplačali mezde po starem. Tega pa niso izpolnili. To je izzvalo novo razburjenje in 27. julija so tkalke za krajši čas ponovno ustavile delo. V Kranju je rastlo revolucionarno razpoloženje.

Julija je bila še ena partijska konferenca za Gorenjsko na Jelovici. Albin Nardin je na razgovoru o predvojnem delu kumunistov v Kropi 19. oktobra 1974 trdil, da je bila 17. julija 1936, na dan, ko se je začela španska državljanska vojna. (Ta se je začela v noči od petka 17. na soboto 18. julija 1936. Ta datum torej ne drži in je morala biti kasneje.) Nardin kot tudi Justin Ažman sta se spominjala, da so na konferenci obravnavali tele probleme: politični položaj v Jugoslaviji, fašizem v Nemčiji, državljanska vojna v Španiji in kmečki dolgovi. Nardin je navedel, da se med drugim spominja Antona Štefeta (iz Šenčurja) ter Rudija Papeža in Lucijana Seljaka iz Kranja.

Sl. 6. Franc Leskošek

Sl. 7. Stane Žagar

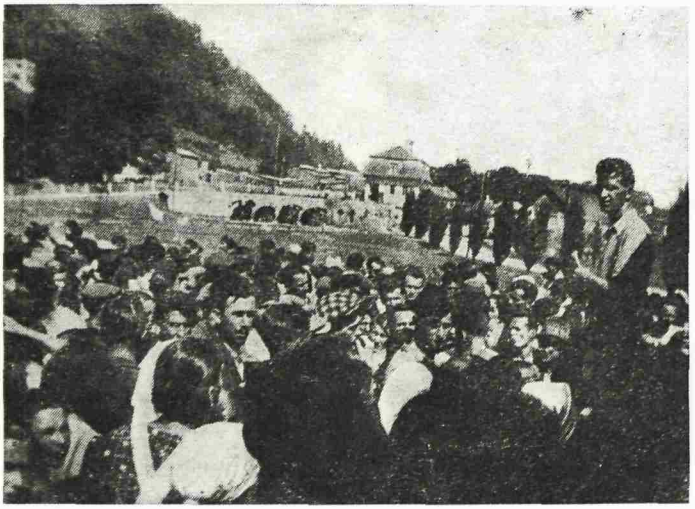
9. avgusta 1936 je bila v Kranju ustanovljena Vzajemnost. Imela je skoraj enak program in članstvo kot Svoboda.

13. avgusta so začeli stavkati delavci pri Dolencu v Škofji Loki in še isti dan delavci na Dolenčevi žagi v Preddvoru (na žagi je delalo 27 delavcev), potem pa so se jim pridružili še hlapci, vozniki in gozdni delavci. Ti delavci so bili včlanjeni v Jugoslovanski strokovni zvezi in v Zvezi lesnih delavcev in sorodnih strok (zadnja je spadala v Strokovno komisijo). Nastopali so enotno po načelu akcijske enotnosti.

14. avgusta je bil sestanek delodajalcev in delavcev na banski upravi v Ljubljani zaradi sklenitve kolektivne pogodbe za tekstilno stroko. Delodajalci so poskušali z različnimi izgovori zavlačevati razpravo in podpis kolektivne pogodbe.

Delavci, zlasti kranjski, so se čedalje huje razburjali, ker so mezde in akordne postavke od dneva, ko so predložili osnutek kolektivne pogodbe v javno razpravo, močno zmanjšali. V tovarnah so se povečevale šikane vseh vrst. Razmere so postale neznosne.

V dneh 15. in 16. avgusta so na Jesenicah slovesno proslavili 30-letnico Saveza metalskih radnika Jugoslavije

Sl. 8. Ob začetku velike tekstilne stavke 20. avgusta 1936 v Jugočeški

Sl. 9. Med veliko tekstilno stavko 1936. leta v Jugobruni v Kranju

(SMRJ). 16. avgusta se je proslave udeležilo precej Kranjčanov. Na proslavi je bil glavni govornik Franc Leskošek, predsednik Strokovne komisije. V dneh proslave je bil na gozdni jasi pri Blejski Dobravi sestanek tekstilnih delavcev — komunistov z Leskoškom. Pretresli so možnosti stavke v tekstilni industriji.[62] Na pobudo Leskoška je bil 18. avgusta 1936 pri Šestici v Ljubljani sestanek. Poleg Leskoška so se ga udeležili: delavski zaupniki kranjskih tekstilnih tovarn, predstavniki Delavske zbornice in člani Centralnega tarifnega odbora. Razpravljali so o nastalem položaju in o umestnosti stavke. Predstavniki Delavske zbornice in Centralnega tarifnega odbora so bili v začetku proti stavki. Končno so sklenili, da bodo na predvidenem sestanku kranjskih delavcev 19. avgusta zagrozili, da bodo začeli stavkati, če delavskih zahtev ne bodo sprejeli. Sestanka na Stari pošti v Kranju se je udeležilo 2500 do 3000 delavcev. Govorili so centralni tajniki vseh treh strokovnih organizacij, delegat Delavske zbornice in poslanec Šemrov. V resoluciji so zahtevali, da se razprava o tekstilni kolektivni pogodbi takoj začne. Do sklenitve kolektivne pogodbe pa ostane vse po starem. Ustavi naj se vsako znižanje mezd in vsa nadurna dela. Zborovalci so zagrozili, če ne bodo v 24 urah sprejete zahteve, ki jih postavlja resolucija, bodo začeli stavkati.

Zborovanje je bilo burno. Vse več glasov je zahtevalo: štrajk! Čeprav ni bilo sklenjeno, ampak so le zagrozili, so vsi prisotni odšli z zborovanja v prepričanju, da stavka bo.

Po zborovanju so se na vrtu Stare pošte zbrali delavci-komunisti (Ivan Tominc, Rudi Papež) in najbolj revolucionarni delavski zaupniki. Ocenili so položaj in razpoloženje delavcev in določili, da se stavka prične 20. avgusta ob 13. uri 50 minut.

Potek tekstilne stavke v Kranju, ki je trajala od 20. avgusta do 16. septembra 1936, je znan in ga ne bom opisovala. Poudarila bi le nekaj momentov:

1. Stavka je prevzela novo obliko v dotedanjem stavkovnem gibanju v Sloveniji — zasedbo obratov, toda ne z gladovanjem, kot so jo pred tem vodili rudarji. Delavci so imeli vzoren red in skrbeli, da ni bilo nobene škode v podjetjih.

2. Vsa politična nasprotja med pripadniki treh strokovnih organizacij kot tudi strokovno neorganiziranih delavcev so izginila. Ustvarjena je bila popolna akcijska enotnost delavcev.

3. Stavko so vseskozi vodili komunisti. Dokazana je vloga kranjskih komunistov, ki so bili res vsi polno zavzeti (priprave na stavko, stavkovni odbori, zbiranje hrane in denarnih prispevkov, propaganda itd.), pa tudi vloga Staneta Žagarja in Franca Leskoška ter PK KP za Slovenijo. PK je imel dnevne zveze s kranjskimi komunisti (kurirka

Vida Bernot-Tomšič) in z vsemi tovarnami, kjer je že delovala partijska organizacija, v Maribor pa je poslal posebnega delegata z nalogo, da mariborska partijska organizacija tudi tam sproži stavko. Stavko je politično vodil Mirko Košir, član PK KP za Slovenijo, po sindikalni liniji pa Franc Leskošek. Košir je stavko vodil po izkušnjah 2-mesečne stavke pri Bonaču na Količevem (avg.-nov. 1935. leta).[63]

4. Pokazala se je neverjetna solidarnost delavcev, kmetov, inteligence, obrtnikov in trgovcev s stavkajočimi. Nastajala je ljudska fronta od spodaj, v množici.

Dne 25. avgusta 1936 so začeli solidarnostno stavko z delavci pri Dolencu in s tekstilci še Heinriharjevi delavci v Škofji Loki, potem pa tudi v obratu Kranj in v Kokri. V Kokri so prenehali z delom tudi gozdni delavci. Skupaj je stavkalo v Kranju in Kokri 85 delavcev, zaposlenih pri Heinriharju. Ta in stavka pri Dolencu sta bili končani 14. septembra. Zlomili so ju ukrepi in nasilje oblasti prav tako kot veliko tekstilno stavko.

V Kranju so med tekstilno stavko tri dni solidarnostno stavkali tudi delavci pri Dukiču, ki so gradili jez na Kokri.

Tekstilno stavko so najprej razglasili za nezakonito (Naredba bana Natlačna z dne 5. septembra), 16. septembra pa so stavko kranjskih tekstilcev razbili z veliko oboroženo silo — z žandarji in gojenci policijske šole. Od 18. do 23. septembra 1936 so se nadaljevala pogajanja za kolektivno pogodbo. Pod pritiskom javnosti so jo 23. septembra podpisali. Ni bila taka, kakršno so pričakovali stavkajoči. Je pa delno le uredila razmere v slovenski tekstilni industriji.

Velika tekstilna stavka se je torej začela in končala v Kranju. Njen pomen je velik v političnem osveščanju delavskih množic, v ustvarjanju delavske enotnosti in v povezovanju delavskega razreda z vsemi naprednimi sloji. V Sloveniji je stavkalo okoli 8500 tekstilnih delavcev.

V dneh po razbitju stavke je policija zaprla šest kranjskih delavcev (med njimi Papeža in Tominca), pet delavcev z Jesenic (med njimi Janeza Mlakarja in Albina Pibernika). Zaprli pa so tudi Franca Leskoška. Franc Krč, ki je bil v Kranju predsednik SDSZJ, podružnica Kranj od 1931 do 1940, je s svojimi pristaši izključil okoli 20 stavkajočih iz SDSZJ.

20. septembra se je zbralo okoli 150 kranjskih in škofjeloških delavcev na ilegalnem posvetu v bližini cerkve v Crngrobu. Razpravljali so, kako ponovno zasesti tovarne, če ne bodo vsi sprejeti na delo. V Kranju, Tržiču in Škofji Loki je bilo zaradi stavke odpuščenih 273 delavcev, med njimi 27 zaupnikov, ki jih je sicer ščitil zakon. Toda še januarja 1937 je bilo na Gorenjskem 18 zaupnikov — tekstilcev brez dela.

Obrnili so se za pomoč na Delavsko zbornico. Ta jim je odobrila eno mesečno plačo in pooblastila dva pravnika, da jih zastopata.

Če pregledamo gradivo o pravdah, ki so sledile, ugotovimo napredno odločitev Okrajnega sodišča v Kranju, Okrožnega sodišča v Ljubljani in Upravnega sodišča v Celju. Strogo razredno, v korist industrijalcev, pa so razsojala sodišča v Mariboru in Stol sedmorice v Zagrebu.[64] Okoli 700 članov podružnice SDSZJ — tekstilcev je iz protesta prenehalo plačevati članarino in so tako izpadli iz članstva.

Nedvomno je tak izid tekstilne stavke začasno zavrl revolucionarni razvoj delavskega gibanja v Kranju. Toda partija je nadaljevala z delom. Že jeseni 1936 je bilo sprejeto v KP nekaj tovarišev, ki so se v stavki najbolje izkazali (člani stavkovnih odborov, delavski zaupniki).

V.

V jeseni 1936 je bila na Mošenjski planini na Jelovici partijska konferenca za Gorenjsko, na kateri je bil ustanovljen okrožni komite KP Kranj. Za sekretarja je bil izvoljen Ivan Tominc, člani pa so postali Rudi Papež, Tine Teran in Kristjan Ribnikar. Ribnikar izjavlja, da se ne spominja, kdo je vodil to konferenco, Stane Žagar, Mirko Košir ali Jože Jan.[66] Zanimivo je, navaja Ribnikar, da je bil istočasno sprejet v KP in v OK KP Kranj. Takrat je po izjavi Andreja Stegnarja postala član OK KP tudi Marija Mole.[67] Moletova pa je izjavila, da je bila sprejeta v KP v začetku 1937 v neki oglarski bajti na Jelovici. Sprejel jo je Žagar.[68] Na vsak način so bili v začetku 1937. leta v okrožnem komiteju KP Kranj: sekretar Ivan Tominc, člani pa Rudi Papež, Tine Teran, Kristjan Ribnikar in Marija Mole. Tominca je na mestu sekretarja MK KP Kranj zamenjal Rudi Papež. V letu 1937 sta postala člana OK KPS še Stane Toplak in Andrej Stegnar, 1938. leta pa Anton Nartnik.

V jeseni 1936 je bilo na Reparici (pobočje Jelovice nad Lipnico) partijsko posvetovanje za Gorenjsko, kjer so bili prisotni tudi delegati iz Kranja. Razpravljali so o dopisništvu v naše časopise in razpečavanju naše literature ter o razkrinkavanju lažnih demagoških parol.[69]

To jesen so partijske organizacije iskale ljudi, ki bi šli v Španijo v pomoč republikanski armadi. V Šenčurju sta se prijavila člana KP Janez Markun in Peter Remic. Toda prvi ni mogel iti zaradi bolezni, drugi pa zaradi družinskih razmer.[70] Odpotovala pa sta Stane Gorjanc (delavec iz Kranja) in Ivan Županc (klobučar s Primskovega). Toda na javki v Zagrebu sta zvedela, da ne moreta dalje, ker so zajeti že vsi, ki so nameravali odpotovati z ladjo.[71] Vrnila sta se. Po podatku Staneta Toplaka[72] se je prijavil za Španijo tudi Franc Ramovž iz Semperita, ki pa potem tudi ni šel. Tako ni bilo iz Kranja in okolice nikogar v Španiji. Je pa Rdeča pomoč v Kranju zbrala precej denarja za pomoč družinam španskih borcev.[73]

V letu 1936 so v Jugoslovanskem akademskem klubu v Kranju prevzeli iniciativo levičarji. Klub je bil ustanovljen 1935. leta. Ustanovile so ga tri politične skupine: nacionalisti, klerikalci in levičarji. Dogovorili so se, da bo klub politično nevtralen, vodstvo pa naj bi rotirali v smislu sporazuma. Ko so prevzeli vodstvo levičarji, so klerikalci izstopili, nacionaliste pa so pridobili. Gorenjc je klub ostro napadel s člankom: Komu je potrebno Jugoslovansko akademsko društvo?[74] V klubu sicer ni bilo partijske in skojevske organizacije. Delovali pa so v njem trije aktivni člani KP Cene Malovrh, Beno Anderwald in Jože Cvar. Vsi trije so bili partijsko povezani na ljubljanski univerzi. Poleg teh treh je v klubu delovalo nekaj zelo aktivnih članov, ki so vsi izhajali iz sokolskih vrst. Komunisti, ki so delali v klubu, so bili povezani s članoma MK KP Ivanom Tomincem in Rudijem Papežem, kot tudi Mirkom Koširjem in Jožetom Janom, ki sta oba pogosto prihajala v Kranj. Akademski klub je organiziral ljudsko univerzo. Imeli so več predavanj priznanih predavateljev. Prihajali so vidni kulturni delavci. Ob tekstilni stavki je klub propagiral upravičenost stavke ter potrebo po pomoči stavkajočim.

Klub je v Kranju vodil tudi akcijo za ohranitev ljubljanske univerze ter za modernizacijo in razširitev ljubljanske bolnišnice. V zvezi z zadnjo akcijo je klub organiziral v Kranju veliko zborovanje. Že februarja 1936 je bil v Ljubljani ustanovljen odbor za razširitev ljubljanske bolnišnice. V tej zvezi je prišel v Kranj Jože Ravnihar. Tedaj je bil še študent, a že komunist. Za akcijo je pridobil župana Pirca. Pred rotovžem se je 7. junija 1936 zbralo veliko ljudi. Govorili so župan Pirc, nekdo iz Ljubljane (verjetno Ravnihar) in delavec Janez Pestotnik. Ta je bil krščanski socialist, sicer pa zelo pošten človek. Pestotnika so angažirali člani kluba. Akcija je imela v Kranju dober odmev, le meščanski Kranj se je malce zgražal, ker je na takem zborovanju govoril tudi delavec.

Klub je prirejal razstave, recitacijske večere, osnoval znanstveno knjižnico, prirejal znanstvene ekskurzije itd.[75]

Leta 1936 so v Kranju ustanovili Društvo prijateljev prirode. Društvo pa ni moglo prav zaživeti, ker je bilo delovanje teh društev že v začetku 1937. leta prepovedano zaradi komunističnega vpliva v njih.

Konec 1936. leta so v Kranju pričeli pripravljati izdajanje lista Mladina. Po dogovoru z Ivanom Bratkom, članom mladinske komisije za Slovenijo, je priprave vodil Jože Jan. Sestavili so ilegalni uredniški odbor, v katerem so bili: Tone Grčar, delavec v Semperitu, Meta Koren por. Sever, profesorica iz Ljubljane, Beno Anderwald, študent in Jože Jan kot ilegalni urednik.[76] Odgovorni urednik je bil Franc Tratnik, delavec v Jugobruni, simpatizer partije.

Mladina je bila naslednica prepovedanih Mladih potov, ki jih je izdajal Dušan Kveder. Bila je namenjena delavski in kmečki mladini. Izhajala je od 11. februarja do 30. aprila 1937, skupaj šest številk. Mladina je dobila kartoteko naročnikov in poverjenikov Mladih potov in jih prevzela. Okrog poverjenikov Mladine so se osnovali dopisniški odbori, ki so vodili razne akcije po napotkih SKOJ. Jože Jan se spominja, da je bilo takih odborov po Sloveniji preko 30. Uredniški odbor z njimi ni imel osebnih stikov, ampak samo pisne.[77]

Mladina je zastopala mladinski program partije in SKOJ. Večkrat je bila zaplenjena. Zato so iz previdnosti večji del časopisa, ki je izhajal v 3000 do 4000 izvodih, predhodno iztihotapili skozi zadnje okno iz tiskarne. Tam so jo prevzeli skojevci in mladinci in jo začeli takoj prodajati. Nad polovico so jo prodali v Kranju, predvsem pred tovarnami.[78] Pri izdajanju Mladine je sodeloval tudi Akademski klub.[79] Jože Jan je postal v začetku leta 1937 član mladinske komisije CK KPJ, v začetku 1938. leta pa član mladinske komisije CK KPS.

Kot delegat kranjskega okrožja se je udeležil ustanovnega kongresa KPS na Čebinah Ivan Tominc.[80]

Še leta 1937 je bilo brezposelnih veliko delavcev, ki so izgubili delo po stavki. Partija je dala pobudo, da se ustanovi tekstilna zadruga. Na železniški čuvajnici pod Joštom, kjer je opravljal službo Tominčev oče, se je najprej sestalo 10—12 tovarišev. Pretehtali so, kje bi lahko dobili sredstva za nabavo strojev. Sledilo je še več sestankov in v dokaj kratkem času je v obnovljeni Tominčevi šupi (drvarnici) v Stražišču zadruga začela obratovati. Najprej so kot vodjo prijavili Tineta Terana.[81] Oblast dolgo ni

hotela dati dovoljenja za delo. Pošiljala je orožnike, da bi preprečili delo. Tekstilna zadruga je bila od vsega začetka center komunističnega delovanja v Kranju. Komunisti so dobili poleg dela tudi prostor, kjer so se zbirali. V prostorih zadruge so bili najrazličnejši sestanki, na katere so prihajali Andrej Stegnar, Stane Žagar, Vida Tomšič, Mirko Košir idr.[82] Zadruga je bila neke vrste komuna, saj so puščali v njej skoraj ves zaslužek, imeli so svojo kuhinjo in razumljivo tudi svojo partijsko organizacijo. Seveda je oblast slutila, kaj zadruga v resnici pomeni, zato so bile preiskave in obiski orožnikov na dnevnem redu. V Stražišču je bila zadruga na udaru. Stane Žagar st. je prišel tedaj na misel, da bi zadrugo preselili izven kranjskega okraja. Začeli so iskati prostor in sredstva. Z angažiranjem širokega kroga komunistov in simpatizerjev so našli prostor v Otočah, zbrali so tudi najnujnejša sredstva in začeli graditi. Tako se je zadruga 1939. leta lahko preselila v nove prostore v Otočah.

Omenila sem že, da je veliko tekstilnih delavcev po stavki odpadlo iz članstva SDSZJ. Problem je nastal že ob volitvah delavskih zaupnikov v letu 1937. Socialni demokrat Krč in njegovi pristaši niso dovolili, da bi bivši člani lahko kandidirali na listi SDSZJ (rdeča lista). Šele na posredovanje Delavske zbornice in Strokovne komisije so morali na to pristati. Več komunistov in simpatizerjev je bilo izvoljenih za delavske zaupnike. Te volitve so posebno dobro uspele v Jugobruni, v Intexu in pri Božiču. Najslabše pa v Jugočeški, kjer sta bila dva močna socialna demokrata, Stare in Strupi. Oba sta bila člana odbora podružnice SDSZJ v Kranju. Bilo pa je v Jugočeški tudi nekaj dobrih komunistov, npr. Stane Kovačič in nekaj drugih Primorcev. Toda ti Primorci so se bali javno nastopati, da bi jih kot italijanske državljane ne izgnali.[83] Med komunisti v Sloveniji se je rodila ideja, da ustanovijo za tekstilce novo sindikalno organizacijo. Ustanovili so Tekstilni podsavez. V Kranju ga oblast ni dovolila, bil je ilegalna organizacija. Za organizacijo podsaveza je CK KPS zadolžil Ceneta Štuparja. Pogosto je prihajal v Kranj. V Okrožnem komiteju KPS Kranj pa je bil za delo podsaveza odgovoren Stane Toplak. Člani podsaveza so se sestajali po privatnih stanovanjih in v nekaterih gostilnah.[84]

V nedeljo 13. junija 1937 naj bi bil v Struževem pri Kranju 4. zlet Ljudske fronte. Policija je izvedela za priprave in ga preprečila.[85] Zato sta na isti dan OK KPS Kranj in partijska organizacija iz Šenčurja organizirala ilegalno zborovanje v gozdu Planjava pri Šenčurju. Kamuflirali so ga kot gozdno veselico. Zborovanja se je udeležilo preko sto ljudi. Prišli so iz Kranja, Tržiča, Kamnika, Domžal, Moravč, Šenčurja, Bitenj, Poljanske doline itd. Bilo je več govornikov. Govorili so o borbi proti fašizmu in nacizmu, o centralizmu, o draginji, o podpori španski republikanski vojski itd.[86]

Od 19. do 24. julija 1937 je bil španski teden. V to akcijo so se v Kranju zelo aktivno vključili KP, Zveza stavbincev, Vzajemnost in Akademski klub. V prostorih kluba je bilo zelo odmevno predavanje o Španiji. Odbori Rdeče pomoči, ki so tedaj že delovali po vseh večjih tovarnah, pa so zbrali precejšnja sredstva za pomoč republikanski Španiji. Ob tej akciji so uspešno razkrinkavali imperializem in fašizem.

Poleti 1937 je bila na Jelovici partijska konferenca za Gorenjsko. Triurni referat o tekočih domačih in svetovnih dogajanjih je imel Mirko Košir, član CK KPS. Navzoči so bili tudi kranjski komunisti.

Čez poletje 1937 so v Kranju tekle priprave za nov časopis »Sobota«. Ta naj bi imel bolj lokalen značaj kot Mladina. Za sodelovanje so komunisti pridobili Lojzeta Colnarja. Postal je urednik. Prva številka je izšla 7. avgusta 1937. Tematika, ki jo je časopis obravnaval, je bila široka, če ga danes prebirate, bi rekli pisana. Zunanji in notranji politični pregled je pisan zavzeto, ljudskofrontovsko, protifašistično in protivojno.

Zunanjega je običajno napisal Jože Jan, notranjega pa Mirko Košir. V Soboti je veliko gospodarskih vesti, vesti o družbenem in celo o družabnem življenju v Kranju, o športu, tujskem prometu, planinstvu itd. Sobota je poudarjala razne napake in pomanjkljivosti komunalne ureditve itd. Napadala je nemškutarje. Sodelavci Sobote — komunisti so s pridom uporabljali izkušnje, ki so si jih pridobili z dopisovanjem v Ljudsko pravico in druge delavske časopise.

Sobota je izhajala do 13. avgusta 1938, ko jo je zadušila cenzura. V letu 1938 je postala kljub lokalni obarvanosti vse bolj glasilo delavsko-kmečkega gibanja na Slovenskem. Delovni ljudje so jo imeli za svoje glasilo. Kljub uredniku, ki ni bil komunist, lahko rečemo, da je bila Sobota ustanovljena na pobudo komunistov in članov Akademskega kluba, ki so jo usmerjali in vanjo pisali.[87]

Dne 15. avgusta 1937 se je precej kranjskih delavcev udeležilo proslave 30. obletnice ustanovitve rudarskega sindikata v Hrastniku.

Oktobra 1937 se je vrnil s petletne robije v Mitrovici Andrej Stegnar, komunist od leta 1928. Živel je sicer v Tržiču, toda organizacijski sekretar CK KPS Tone Tomšič

Sl. 10. Franc Vodopivec

Sl. 11. Prvi delavci v tekstilni zadrugi v Stražišču

ga je že konec leta zadolžil, da sistematično prenaša izkušnje, ki jih je pridobil na robiji, tudi med kranjske komuniste. Dvakrat na mesec je prihajal v Kranj na sestanke partijskega članstva. Največkrat so se sestajali v Stražišču pri Tomincu v prostorih Tekstilne zadruge.[88] Konec leta 1937 je postal Stegnar tudi član okrožnega komiteja KPS Kranj.

Leta 1937 se je naselil v Kranju star komunist (od leta 1926) Menojlo Đordjević. Doma je bil iz Timočke Krajine. Vrsto let je preživel v zaporu v Požarevcu.[89] V Kranju je odprl čevljarsko delavnico. Njegova delavnica je postala javka okrožnega in mestnega komiteja KPS, kar je bila vse do Kumerdajeve izdaje leta 1942. To javko so uporabili tudi komunisti jeseniškega okrožja, pa tudi CK KPS, kasneje predvsem Tone Dolinšek.

Partijska in sindikalna javka je bila tudi v stanovanju Pavle in Staneta Toplaka. Na to javko je pošiljal kurirje zlasti sekretar CK KPS Franc Leskošek. Večkrat je bila to njegova hči Heda.

Že leta 1936 so otroci šenčurskih komunistov ustanovili mladinsko organizacijo Vstaja slovenske mladine. Ta se je v letu 1937 lepo razvila, vendar je bila odkrita. Otroke in starše so odvedli na žandarmerijo.[90]

Konec 1937. leta in vse leto 1938 je bilo v znamenju delavsko-kmečkega gibanja. Navodilo za to gibanje je kranjski partijski organizacij posredoval sekretar CK KPS Franc Leskošek. Andrej Stegnar se spominja,[91] da je imel v tej zvezi takrat več sestankov s tovarišem Leskoškom. V začetku leta 1938 se je Stegnar tudi dvakrat sestal z Edvardom Kardeljem, ki mu je dal navodila za ilegalno in polilegalno delovanje. Kot že omenjeno, je Sobota v letu 1938 postala glasilo kmečko-delavskega gibanja.

Dne 12. marca 1938 je bila priključena Avstrija nemškemu Reichu. Akademski klub v Kranju je takoj izdal proglas v obliki letaka. V proglasu so razlagali, kaj to pomeni. Letake sta dva člana kluba nabila na krajih, ki so bili ljudem najbolj na očeh.[92]

Alenka Nedog navaja v knjigi Ljudska fronta, da je bil v marcu 1938 najden v okolici Kranja letak, ki so ga 15. marca 1938 preko banovinskega odbora JRZ poslali dr. Mihu Kreku v Beograd.

Letak nakazuje naloge komunistov oziroma delavskega razreda na temelju programskih načel ustanovnega kongresa KPS. V njem pravi, da smo za Avstrijo na vrsti mi in dalje: »Fašistična osvoboditev prinaša delavcu in kmetu bedo in lakoto, podjarmljenim narodom pa najhujše izkoriščanje in zatiranje. To vedo Slovenci v Italiji in na Koroškem. Vsemu človeštvu pa prinaša vojno.«

Ker je bil ta letak najden le v okolici Kranja, lahko domnevamo, da gre za letak, ki ga je izdal Akademski klub v Kranju.

Andrej Stegnar se je kot delegat kranjskega okrožja udeležil 17. aprila 1938 I. konference KPS v Šmiglovi zidanici nad Grajsko vasjo v Savinjski dolini. Prisoten je bil tudi tov. Tito.[93] Na konferenci so močno poudarili dejstvo, da je Hitler z »anschlussom« stopil na našo mejo. Na konferenci je tov. Tito podal izčrpen politični pregled. Govoril je o razvijajočem se fašizmu, o nevarnosti vojne. Zahteval je, da se komunisti ideološko in vojaško izobražujejo in pripravljajo na bližajoči se vojaški spopad. Vse partijske organizacije so dobile tudi pisno poročilo o konferenci.

Te pomladi je bilo tudi posvetovanje partijskega aktiva kranjskega okrožja pri Žagarju na Dobravi. Navzoča sta bila tudi Edvard Kardelj in Mirko Košir. Od Kranjčanov se pojavljajo imena: Ivan Tominc, Rudi Papež, Andrej Stegnar, Marija Mole itd. Vsak je moral podati analizo ilegalnega in polilegalnega delovanja v okrožju Kranj.[94]

To leto so bolj načrtno kot doslej praznovali v okrožju Kranj 1. maj, ki je bil na nedeljo. OK KPS je naredil točen načrt vseh akcij, ki so jih organizirali partija in sindikati. Goreli so kresovi. Bile so napisne in trosilne akcije, izleti so dobili poudarjeno politično vsebino. Partija je opozarjala na fašistično in vojno nevarnost. Kjer je bilo le zbranih nekaj več ljudi, so komunisti govorili o pomenu 1. maja, o perečih političnih problemih in o delavsko-kmečkem gibanju. Povsod so prepevali revolucionarne pesmi, dekleta in žene so nosile rdeče rute, mnogi rdeče nageljne.

Junija 1938 je bil na Joštu partijski posvet kranjskega okrožja. Vodil ga je Stane Žagar, navzoč je bil tudi Boris Ziherl, od Kranjčanov pa Stane Toplak, Franc Vodopivc, Peter Uzar in še več tovarišev. Obravnavali so organizacijska vprašanja. Ker pa je bilo prav tedaj v Semperitu mezdno gibanje, so zadolžili Staneta Toplaka, ki je bil podpredsednik SDSZJ, da zahteva 70 % povišanje mezd. Ta zadolžitev je bila nerealna, ker je od 1937. leta dalje začelo primanjkovati surovin, hkrati pa tudi prodaja ni šla, kot bi morala, tako da so se zaloge kopičile. Nekateri oddelki so že delali s skrajšanim delovnim časom. Ko je Toplak zahteval 70 % povišanje mezd, je dal Krč kot predsednik podružnice SDSZJ v Kranju in kot glavni delavski zaupnik v Semperitu predlog na glasovanje. Zanj so glasovali le trije — komunisti: Toplak, Jože Poličar in Lojze Tomažič. Na pogajanjih na sreskem načelstvu so dosegli 24. junija 1938 le minimalno povišanje mezd. Franc Vodopivc, sekretar MK KPS Kranj, je resno grajal Toplaka, ker ni izvršil naloge. Zatožil ga je CK KPS. Toplak je položaj v tovarni razložil Stanetu Žagarju. Žagar mu je potem rekel: »Potem pa ti nisi nič kriv«.[95]

Sl. 12. Delavci iz Kranja na Joštu 1. maja 1936

Julija je bil na Joštu partijski posvet za Gorenjsko v zvezi z bližnjimi parlamentarnimi volitvami. Govorili so o kandidatih združene opozicije. Dogovorili so se, da bodo v srezu Kranj kandidirali kot poslanca Tomaža Križnarja, kmeta z Okroglega, in njegovega namestnika Ivana Tominca, v srezu Radovljica pa Aleša Stanovnika, advokata na Jesenicah, in namestnika Venclja Perka, delavca s Koroške Bele. Križnar je bil aktivist delavsko-kmečkega gibanja, Stanovnik je bil krščanski socialist, ki pa je že dalj časa deloval v Ljudski fronti. Partija na Gorenjskem se je začela resno pripravljati na volitve.

Jeseni 1938. leta (čas ni točno ugotovljen) je bilo na planjavi nad Stražiščem veliko zborovanje delavsko-kmečkega gibanja. Zbralo se je okoli 300 ljudi iz vsega okrožja, predvsem pa iz Kranja in Tržiča. Na zborovanju je govoril Andrej Stegnar. Bilo je izdano in ga je prekinila policija. Na zborovanje bi moral priti tudi Franc Leskošek, ki pa je bil pravočasno obveščen o izdaji.[96]

Ob napadu Nemčije na Češko 27. septembra 1938 so partija, SKOJ in Akademski klub organizirali, da so Kranjčani množično spremili na železniško postajo češke državljane, ki so odhajali. Na povratku s postaje so sprožili demonstracije. Pri Stari pošti je policija demonstrante razgnala. Štiri ali pet demonstrantov so aretirali. Bili so pogojno obsojeni zaradi kaljenja javnega miru.[97]

Dne 11. decembra 1938 so bile državnozborske volitve. Na listi Milana Stojadinovića (JRZ) je v srezu Kranj kandidiral Janez Brodar, kmet in član banskega sveta iz Hrastja. Njegov namestnik je bil Ivan Majeršič, župan in član banskega sveta iz Tržiča.

Na listi Dimitrija V. Ljotića (Zbor) je kandidiral v srezu Kranj dr. Karel Demšar, zobozdravnik iz Kranja, njegov namestnik pa je bil Stanko Košnik, uradnik iz Kranja.

Na listi dr. Vladimirja Mačka sta kandidirala dva kandidata. Prvi je bil dr. Jakob Mohorič, advokat iz Ljubljane, z namestnikom Francem Žerovnikom, kmetom iz Vogelj. Drugi kandidat je bil Tomaž Križnar, kmet z Okroglega, z namestnikom Karlom Bajdom, delavcem s Primskovega. Zakaj ni za namestnika kandidiral Ivan Tominc, kot je bilo prvotno sklenjeno, nisem mogla ugotoviti. Prvi kandidat je bil Mačkov pristaš, drugi kandidat — Tomaž Križnar pa je bil kandidat partije, ki je pri volitvah nastopila skupaj z Mačkom. Mačkova lista je bila lista združene opozicije. V srezu Kranj je dobil 1. Mačkov kandidat — dr. Mohorič le 60 (0,77 %) glasov, 2. kandidat Križnar pa 1419 (18,23 %) glasov. Torej je dobila Mačkova lista 1479 ali 19,09 % oddanih glasov. Volilni rezultati sreza Kranj so zanimivi in jih v celoti objavljam po Slovencu z dne 13. decembra 1938.

VOLILNI REZULTATI SREZA KRANJ

Občina	Upravič.	Volilo	Brodar	Mohorič	Križnar	Mačkova lista skupaj	Demšar
Besnica	311	258	235	6	17	23	—
Cerklje	798	651	647	—	4	4	—
Golnik	366	319	315	1	4	5	—
Jezersko	215	181	174	2	5	7	—
Kovor	475	330	214	3	111	114	2
Kranj	1868	1243	886	17	273	290	67
Križe	720	473	315	6	149	155	3
Mavčiče	227	154	147	5	2	7	—
Naklo	519	418	300	—	117	117	1
Preddvor	547	418	408	1	9	10	—
Predoslje	457	376	356	—	20	20	—
Smlednik	418	331	292	3	36	39	—
Stražišče	1227	708	458	2	342	344	6
Sv. Ana	182	118	51	—	67	67	—
Sv. Katarina	271	235	227	—	8	8	—
Šenčur	990	783	663	5	115	120	—
Tržič	932	636	476	9	141	150	4
SKUPAJ	10.522	7746	6184	60	1419	1479	83

Volitve so politično zelo razgibale ljudi. Partija je organizirala več sestankov, trosilne in napisne akcije. Razkrinkavala je politiko Stojadinovićevega režima, kot tudi Ljotićevega Zbora. Volilni rezultati kažejo delo in vpliv partije v posameznih krajih. V Šenčurju je prišlo v skupini na volišče preko 40 članov in somišljenikov Društva kmečkih fantov in deklet in so glasovali za kandidata opozicije.[98]

Neposredno po volitvah je bila organizirana nova sindikalna organizacija Jugoras (zelena), v Sloveniji se je imenovala Zveza združenih delavcev (ZZD). Bil je to klerofašistični sindikat, osnovan zato, ker se je med že obstoječimi sindikalnimi smermi razvijala akcijska enotnost. Ursovi sindikati, kot tudi Jugoslovanska strokovna zveza in celo Narodna strokovna zveza so krenile na levo. Prišli so pod vpliv KPJ. V Kranju si ZZD ni pridobila veliko članov niti kakega posebnega vpliva med delavci, čeprav je Jugoslovanska radikalna zajednica (JRZ) zastavila za to ves svoj vpliv in tudi z materialnimi sredstvi ni skoparila. V letu 1938 so se v Kranju in okolici ustanovile naslednje nove partijske celice: celica obrtniških delavcev, celica na Orehku, celica Naklo-Strahinj in celica v Dupljah. Celica na Orehku je vključevala predvsem delavke in delavce Sirčeve tovarne, zato včasih govorimo kar o partijski organizaciji v tovarni Sirc. Od 1939. leta dalje se je imenovala partijska organizacija Stražišče. Partijska organizacija Naklo-Strahinj je delovala legalno preko SK Slovan, celica v Dupljah pa preko Društva kmečkih fantov in deklet v Dupljah.

Na pobudo partije so v letu 1938 v Kranju ustanovili Nabavno prodajno zadrugo. Poslovalnica je bila najprej v Stražišču, kasneje pa tudi na Primskovem. Člani partije so sami prodajali. Delo so opravljali brezplačno. Prostore zadruge so komunisti uspešno uporabljali za sestajanje. Predsednik zadruge je bil Ciril Bajželj. Na sestanke so k njemu na dom prihajali najvidnejši partijski delavci: Kardelj, Kidrič, Leskošek, Žagar, Ziherl itd. Te sestanke so kamuflirali kot zadružne sestanke.[99]

V letih 1938/39 je bilo v kranjskih tovarnah zaposlenih cca 4500 delavcev. Še vedno so prevladovali ljudje s kmetov. Vendar v tem času že lahko govorimo o močnem proletarskem jedru. K tem bi štela tudi tiste, ki so si s pritrgovanjem od ust zgradili skromne hišice v zaselkih okoli Kranja.

VI.

S 1. januarjem 1939 je odprl advokatsko pisarno v Kranju dr. Joža Vilfan. Njegov koncipient je bil dr. Jule Gabrovšek. Oba sta bila člana KP. Kranjski komunisti so že od 1936. leta izražali željo, da bi dobili v Kranju advokata, ki bi bil pripravljen zastopati delavce v sporih s podjetniki in bi tudi zastopal komuniste in simpatizerje, kadar bi bilo to potrebno. Vilfanova advokatska pisarna je takoj postala partijska javka in skladišče ilegalne literature, od koder so jo raznašali po vsem okrožju. Kak mesec kasneje se je v pisarni zaposlila Olga Filova. Kmalu po nastopu službe je postala članica KP. Prevzela je mnoge posle, zvezane z javko in razpečavanjem literature. Jule Gabrovšek je pomladi 1939 postal sekretar MK KPS Kranj. To delo je opravljal vse do smrti 21. julija 1940. Joža Vilfan pa je postal predavatelj za VKP/b po partijskih celicah v Kranju in okolici. Ta partijska postojanka v Kranju je bila še toliko bolj važna, ker se je Tekstilna zadruga v letu 1939 preselila v Otoče. Vilfan je hodil na partijske sestanke v Semperit, Gabrovšek v Tekstilno zadrugo, Filova pa v Stražišče.

V začetku 1939. leta so začeli v Kranju mezdno gibanje krojaški pomočniki in pomočnice. Bili so močno izkoriščani. Celo minimalno mezdo so jim odtrgovali, neplačane nadure so bile na dnevnem redu. Partija je sprožila gibanje za sklenitev kolektivne pogodbe, za povišanje mezd na 3 do 4 dinarje. Dva krojaška pomočnika sta bila tedaj že člana celice obrtniških delavcev. Na okrajnem glavarstvu je bilo dvoje pogajanj, ki pa niso uspela. Zato so 3. aprila stopili v stavko. Zopet so se začela pogajanja.

Sl. 13. Olga Filova

Sl. 14. Jule Gabrovšek

Po 16 dneh stavke je bil desežen sporazum. Mezde so bile določene po razredih od 2,5 do 3,25 za ženske in 2,5 do 3,5 din za moške. Uspeh je bil tako le minimalen.[100] Med do tedaj zelo enotnimi pomočniki so nastali spori. Enemu članu KP so celo očitali poneverbo stavkovnega denarja. Bil je izključen iz KP.[101] Partija je leta 1939 organizirala v Kranju praznovanje 1. maja še bolje kot prejšnje leto. Načrte za praznovanje so naredili tako OK KPS Kranj, kot vse partijske organizacije: pisanje parol, trosenje letakov, zažiganje kresov, izleti itd.[102]

Pomladi 1939 so v vseh partijskih celicah (to navaja v spominih več članov) obravnavali »Odprto pismo članom KPJ«.

Državnega posvetovanja KPJ 9. in 10. junija 1939 v Tacnu pod Šmarno goro se je z Gorenjske udeležil Stane Žagar.[103]

Andrej Stegnar pa je bil iz kranjskega okrožja na pokrajinskem posvetovanju 17. junija 1939 na Vrheh nad Trbovljami. Tam je bil z Gorenjske še Stane Žagar.[104] Tudi tega posvetovanja se je udeležil tovariš Tito.

Na V. državni konferenci SKOJ, 6. avgusta 1939, na Mali planini je bil iz okrožja Kranj Jože Fink, sekretar MK SKOJ Tržič.[105] Ta dan se je veliko kranjskih delavcev udeležilo v Trbovljah proslave 50-letnice prve stavke v zasavskih revirjih.

Dne 23. avgusta 1939 sta sklenila pakt Hitler in Stalin. Septembra je bil dodan še tajni protokol. Partijsko članstvo se je znašlo v resni dilemi, kaj to pomeni. Okrožni komite KPS je poslal Ivana Tominca in Andreja Stegnarja na razgovor s člani CK KPS. V Tivoliju v Ljubljani sta se sestala z Edvardom Kardeljem, Tonetom Tomšičem in Borisom Ziherlom. Kardelj je objasnil, da se zaradi tega pakta naša partijska politika ne bo spremenila. Z bojem proti nazadnjaškim elementom moramo nadaljevati kot tudi z razkrinkavanjem fašizma in imperializma. Ljudi moramo opozarjati na pretečo vojno nevarnost.[106]

Ludvik Vitez pa se spominja burnega sestanka pri Cirilu Bajžlju na Orehku. Viktor Krašna, ki je tedaj služboval v Medjimurju, je namreč pisal komunistom v Kranju o nevarnosti fašističnega napada na Jugoslavijo. Na sestanek je prišel Boris Kidrič, povabili pa so tudi Krašno. Kidrič je Krašni grozil s partijsko kaznijo, ker njegovo pismo ni bilo v skladu s tedanjo linijo KP. Krašna pa je zelo prepričljivo zagovarjal svoje poglede.

Dne 3. septembra 1939 je bil v Celju sestanek, na katerem se je kmečko-delavsko gibanje preimenovalo v Zvezo delovnega ljudstva Slovenije.

Septembra 1939 je bilo v gostilni pri Brodarju v Bistrici pri Tržiču pollegalno zborovanje Zveze delovnega ljudstva Slovenije. Govoril je tov. Leskošek. Navzočih je bilo kakih 200 ljudi, med njimi tudi precej Kranjčanov.

Dne 29. oktobra 1939 je bilo v Ljubljani pri Levu delegatsko zborovanje Zveze delovnega ljudstva Slovenije (ZDLS). Zborovanje je razgnala policija. Del delegatov je šel potem v hotel Lloyd in tam ilegalno nadaljeval sestanek. V obtožnici z dne 23. decembra 1940 zoper podpisnike proglasa Kaj hočemo sta navedena kot navzoča na zborovanju pri Levu dva iz sreza Kranj: Franc (verjetno Rudi) Papež in Tomaž Križnar. Po tem sestanku so začeli zbirati podpise proglasa Kaj hočemo. Proglas je izšel v obliki letaka sredi novembra 1939. Iz območja OK KPS Kranj so na letaku podpisani: Anton Košir, kmet od Sv. Ane (danes Podljubelj), Ivan Tominc, delavec iz Kranja, Tomaž Križnar, kmet z Okroglega in Gregor Božič, delavec iz Kranja. Prvi je bil zaradi tega tudi nekaj časa zaprt, sitnosti pa so imeli vsi.

Jeseni 1939 (datum ni ugotovljen) je bil pri Francu Vrečku na Primskovem ustanovni sestanek Zveze delovnega ljudstva Slovenije za Kranj. Sestanek je vodil Vencelj Perko s Koroške Bele.[107]

Pri volitvah delavskih zaupnikov je partija to leto dosegla nove uspehe. Največji uspeh so dosegli v Semperitu. Socialni demokrat Krč, ki je bil dolga leta glavni delavski zaupnik v podjetju, se je moral umakniti komunistu Stanetu Toplaku.[108]

Pozimi 1939/40 sta vodila dr. Vilfan in dr. Gabrovšek tečaj za delavske zaupnike v prostorih Vzajemnosti. Mnogi tovariši se še vedno spominjajo, da je tečaj izredno uspel (Svetelj, Toplak, Vitez). Prihodnje leto ga oblast ni več dovolila.

Marija Vilfanova in Marija Žumrova, ki se je tega leta nekaj časa napol ilegalno zadrževala v Kranju, sta imeli več sestankov (razgovorov) z ženami v Cankarjevem domu.[109]

31. decembra 1939 in 1. januarja 1940 je bil dr. Vilfan delegat kranjskega okrožja na II. konferenci KPS v Joštovem mlinu v Medlogu pri Celju. Prisoten je bil tudi tovariš Tito. Ta konferenca je močno poudarila potrebo po krepitvi KP in hitrejšem vključevanju novih članov, predvsem žensk. Sprejet je bil sklep, da se morajo vodilni komunisti pred aretacijo umakniti v ilegalo.[110] Vilfan je o tem poročal na sestanku OK KPS Kranj.

V letu 1939 sta bili ustanovljeni organizaciji SKOJ na gimnaziji v Kranju in v Šenčurju. SKOJ na gimnaziji je legalno deloval preko društva Jugoslovan. V tem letu je bil ustanovljen tudi MK SKOJ Kranj. Sekretarka je bila Olga Filova.

Andrej Stegnar se spominja, da so to leto dobili nalogo, da partijske zadolžitve prenašajo vse bolj na ženske. Pri tem je šlo za politično aktivizacijo žensk, ki bi v vojni lahko nadomestile moške. V letih 1939/40 je prihajal največkrat v pomoč kranjski partijski organizaciji Boris Ziherl.

Omenila sem že, da je bilo v Kranju veliko primorskih emigrantov. Vsi so bili nacionalno, nekateri celo režimsko orientirani. Med njimi pa je bilo tudi nekaj odličnih komunistov. Sprva so imeli društvo Sloga. Kasneje pa so komunisti, kot so bili npr. Viktor Krašna, Ludvik Vitez, Stane Kovačič, ustanovili društvo Zarja, ki je bilo mnogo bolj levo, napredno usmerjeno.

Od 1936. leta so dobivali komunisti vse večji vpliv tudi v Sokolu. Najprej je levica v Akademskem klubu pridobila tamkajšnje sokole na svojo stran.[111] Potem so dobili komunisti vpliv tudi v sokolskih društvih, posebno v Kranju. V Kranju so med sokoli uspešno delovali Vinko Hafner, Jože Cvar, Stane Kovačič idr. Kranjski sokoli so bili večinoma nacionalno zelo zavedni in zato so bili v narodnoobrambnem boju pripravljeni sodelovati s komunisti.

Pozitiven proces se je nadaljeval tudi pri zbliževanju komunistov in krščanskih socialistov, tako med delavci kot med intelektualci.

Leto 1940 je bilo nemirno. Vojna v Evropi se je širila. Ljudje so čutili, da se je tudi mi ne bomo mogli ogniti. Draginja je nevzdržno rastla. Mezde pa so ostale že več let enake. Poleg tega je grozil odpust določenega števila delavcev, ker je primanjkovalo surovin. Ponekod, npr. v Semperitu, je delavcem uspelo, da so delali skrajšan delovni čas, da ni bilo odpustov. Vse več ljudi so klicali na orožne vaje, ki so bile vedno daljše.

Partija v Kranju je imela tedaj že velik vpliv. Presenetti pa nas dejstvo, da je bilo marca 1940 v okrožju Kranj le 42 članov KPS.[112] Zato ni čudno, da je prišel v tej zvezi pomladi in poleti 1940 dvakrat na sestanek OK KPS in partijcev, ki so delali po liniji SKOJ, tov. Boris Kidrič, enkrat pa Boris Kraigher. CK KPS je postavil tedaj pred partijsko organizacijo v Kranju z vso resnostjo vprašanje, kako povečati število članov KP in SKOJ. Že leta 1940 je prihajala v Kranj glede SKOJ tudi Mira Tomšič-Svetina, tedaj sekretarka PK SKOJ za Slovenijo.[113]

Konec aprila 1940 je bila v Kranju vajenska stavka. To sicer ni bila prava stavka, so jo pa ljudje tako imenovali. Vajenci pri nekaterih mojstrih v Kranju so bili tedaj skoraj brezpravni. Obrtniki so delovni čas samovoljno podaljševali. Celo obrtne šole vajenci niso mogli redno obiskovati. Vajenci-skojevci so ustanovili aktiv, ki ga je vodil Janko Mlakar. On, Boris Ručigaj, Ivan Benedičič in Tonček Bertoncelj so sestavili resolucijo v obliki 12 točk. Resolucijo je popravila in pretipkala Olga Filova, sekretarka MK SKOJ Kranj. Potem so jo na sestanku, ki je bil v obrtni šoli, sprejeli in izvolili delegacijo, da jo je odnesla na Okrajno glavarstvo. Uradnik, ki jo je prevzel, je izjavil, da so zahteve umestne. Reakcionarni, škrbčevski del Kranja pa se je zgražal. Okrajno glavarstvo je odredilo, da tisti, ki so jih sumili, da so organizatorji akcije, nekaj dni niso smeli v delavnice, ker so se bali stavke. Vajenci so dosegli večino zahtev. Nekateri mojstri, npr. Majnik, so pokazali do akcije polno razumevanje in jo podprli.

Za 1. maj je bilo v Kranju precej akcij. Bile so razredno in narodno obrambno naravnane. OK KPS se je sestal 4. maja, da bi pregledal in ocenil potek akcije za 1. maj. Po sestanku je bil Andrej Stegnar, član OK KPS, aretiran in na Okrajnem glavarstvu določen za Bileća. Uspelo mu je pobegniti in je postal ilegalec.[114]

14.—18. maja je bila stavka v kamnolomu v Kokri. 27. maja so se ljubljanskim stavbincem, ki so stavkali že od 24. maja 1940, med drugim priključili tudi kranjski stavbinci. Nastala je splošna stavka slovenskih stavbincev, ki je trajala do 3. junija. Končala se je uspešno. 4. junija je bila podpisana kolektivna pogodba. Mezde so se zvišale za 0,50—0,90 din na uro. Vsega je stavkalo 3960 stavbincev. Od 31. maja do 8. junija 1940 so stavkali delavci v Standardu v Kranju. Potem so se začeli pogajati in sporazum je bil podpisan 7. julija 1940.[115]

Spomladi 1940 sta bila v Laškem dva sestanka krščanskih socialistov. Udeležil se jih je tudi Jože Tomažič iz Kranja. Sklenili so, da ponudijo sodelovanje KPS.

Junija 1940 se je začela akcija za zbiranje podpisov za ustanovitev Društva prijateljev SZ. Akcija je v kranjskem okrožju lepo uspela. Komunisti so zbirali podpise tudi s sodelovanjem vseh legalnih društev in organizacij, v katerih so imeli vpliv. V Dupljah preko Društva kmečkih fantov in deklet, v Naklem preko SK Slovan, V Semperitu preko izredno dobro organizirane mreže poverjenikov Rdeče pomoči, v Šenčurju so bili zelo aktivni skojevci.

29. in 30. junija 1940 je bila III. konferenca KPS na Vinjem nad Dolskim. Tudi tu je bil navzoč tovariš Tito. Razpravljali so o zbiranju najširših slojev slovenskih delovnih ljudi v enotno fronto, o boju za ljudsko vlado v Jugoslaviji in za dosledno naslonitev Jugoslavije na SZ. Izvolili so nov CK KPS in delegate za V. državno konferenco KPJ. Kdo je bil delegat kranjskega okrožja, nisem mogla ugotoviti, sekretar OK KPS Kranj Rudi Papež pa je bil izvoljen za delegata V. državne konference.[116]

Dne 7. julija 1940 je bilo partijsko posvetovanje za Gorenjsko na Lancovem. Navzoč je bil tov. Boris Kidrič. Na posvetovanju so razpravljali: o organizaciji Rdeče pomoči, o sprejemanju resolucij proti internaciji v Bileći, o bojkotu festivala, ki ga je organizirala uprava Kranjske industrijske družbe na Jesenicah, in o zbiranju podpisov za ustanovitev Društva prijateljev SZ. Do tega posveta je bilo v okrožju Kranj zbranih že okoli 500 podpisov. Na posvetovanju so pohvalili organizaciji KP in SKOJ v Šenčurju, ki sta do tedaj zbrali 200 podpisov.[117] Koliko podpisov je bilo v okrožju zbranih še potem, iz arhiva ni razvidno. MK KPS Kranj je za uspešno zbiranje posebno pohvalil partijsko organizacijo v Jugočeški.[118] Toplak pa navaja, da so v Semperitu zbrali več sto podpisov.[119] Vseh podpisov v Sloveniji je bilo zbranih ca. 20.000. Dr. Josip Vidmar jih je naenkrat predal ruskemu poslaniku v Beogradu 17.843. Julija 1940 je bila v hotelu Štrukelj v Ljublja-

ni pokrajinska konferenca Društva prijateljev SZ, na kateri so bili tudi delegati iz Kranja. Konferenco je vodil dr. Aleš Bebler. Vilfanova advokatska pisarna v Kranju je večkrat posredovala za ljudi, ki so jih preganjali zaradi zbiranja podpisov. Dne 21. julija 1940 se je pod Razorjem ubil dr. Jule Gabrovšek. Tedaj se je govorilo, da ni šlo za nesrečo, ampak za politični uboj. To pa ni bilo nikoli raziskano. Pokopali so ga na viškem pokopališču v Ljubljani. Gorenjski komunisti so prišli množično na pogreb. Govoril je Stane Žagar in je imel pogreb povsem politično obeležje.

Od julija do oktobra 1940 so bile po vsej Sloveniji protidraginjske akcije. V Kranju je policija našla partijski letak, ki je bil v bistvu navodilo CK KPS za protidraginjske akcije.[120] Letak se začenja z »Dragi prijatelj, sprejmi mnogo sodružnih pozdravov«. Podpisan je »Tvoj prijatelj«. Pri organizaciji protidraginjskih akcij sta poleg partije najbolj sodelovali Zveza delovnega ljudstva Slovenije in Zveza društev kmečkih fantov in deklet.

Od 21. do 23. septembra 1940 je bila zopet splošna stavka stavbincev. Med drugimi so stavkali tudi gradbeni delavci na Golniku. Skupaj je stavkalo v Sloveniji 3282 delavcev. Zaradi te stavke je bil 25. septembra 1940 razpuščen Podsavez stavbincev za Slovenijo. Stavbinci so tedaj pozvali delavce, da organizirajo odbore delavske enotnosti.

Septembra 1940 se je vrnil v Kranj Franc Vodopivc. Od pomladi 1939 je delal v Zagrebu. Kmalu je postal sekretar MK KPS Kranj.

V začetku septembra 1940 je bil Andrej Stegnar — tedaj ilegalec — delegat kranjskega okrožja na pokrajinskem partijskem posvetovanju pri Klavžu nad Velenjem. Posvetovanje je vodil Boris Kidrič, ki je dal direktivo, naj se protidraginjske akcije spremenijo iz ekonomske v politično akcijo. Po posvetovanju je šel Stegnar poročat v Tržič, k Žagarju na Dobravo in v Kranj. Na Jelenovem klancu so ga aretirali.[121]

Od 21. do 22. oktobra 1940 je bila stavka v tovarni čevljev Prešern v Kranju. Organiziral jo je komunist Ivan Štucin, ki pa so ga zaradi izdaje takoj aretirali.[122]

Kot delegat kranjskega okrožja se je udeležil V. državne konference KPJ, ki je bila od 19. do 23. oktobra 1940 v Zagrebu, Rudi Papež.

Oktobra so bili v Kranju zopet potreseni letaki v zvezi s protidraginjskimi akcijami. Jeseni 1940 (datum ni ugotovljen) je bil v Stražišču pri Križnarju protidraginjski sestanek. Govorila je Vida Tomšič.

Jeseni 1940 je bila na kranjski gimnaziji ustanovljena druga organizacija SKOJ. Konec leta 1940 pa je bil v Kranju ustanovljen še en aktiv SKOJ, ki sta ga vodila Olga Filova osebno in partijska organizacija v Intexu.

Od 22. do 27. novembra 1940 je bila v Kranju zopet stavka krojaških pomočnikov.[123]

Zadnja stavka v Kranju pred okupacijo je bila stavka čevljarskih pomočnikov. Organizirala in vodila jo je partija. Predsednik stavkovnega odbora je bil Janez Poljanec, tajnik Franc Vodopivc, člani pa Janez Markun, Tone Pičman in Šemenko (od 5 članov so bili 3 člani KP). Stavkovni odbor je imel svoj sedež v čevljarski delavnici Marije Peklenik, Savski breg 15. Stavka se je začela 14. decembra 1940 in je trajala do konca januarja 1941. Pomočniki pri Peklenikovi niso stavkali, ker je takoj izpolnila zahteve stavkajočih. Stavkalo je okoli 150 pomočnikov iz Kranja, Naklega, Visokega in vse bližnje okolice Kranja. Stavkovni odbor je dnevno razpošiljal po delavnicah stavkovne straže, da ne bi bilo stavkokazov. Odbor si je moral veliko prizadevati, da je bil na tretjem pogajanju na Okrajnem glavarstvu konec januarja 1941 podpisan dogovor. Pridobili so male obrtnike, ki so potem pritisnili na večje in na oblast.[124] Ta stavka je bila za čevljarske pomočnike velika politična šola in velika večina med njimi se je že leta 1941 vključila v NOB.

V drugi polovici 1940 je bil pri Urbancu na Klancu sestanek, na katerem so obravnavali potrebo po najširši fronti delovnih ljudi in priprave na boj s fašizmom. Sestanek je vodil Stane Žagar. Na sestanek je Urbanc pripeljal tudi graničarja Stanoja Radenkovića.[125]

1940. leta je v Kranju dalj časa ilegalno živel Tomo Brejc, ki se je vrnil iz Francije.[126]

Vilfanova advokatska pisarna je v tem letu postala še pomembnejša ne le kot javka za vodilne komuniste iz Ljubljane (Boris Kraigher, Vida Tomšič, Dušan Kermavner, Viktor Stopar, Oskar Kovačič, Jože Ravnikar itd.) in kot advokatska pisarna, ki je sprejemala obrambo delavcev, komunistov in simpatizerjev, velik ugled je imela tudi med opozicijo iz meščanskih krogov. Od jeseni 1940 je bil Jože Vilfan tudi član OK KPS Kranj. Tedaj je postal član OK KPS Kranj tudi Jože Janežič, sekretar MK KPS Tržič.

Dne 31. decembra 1940 je bil objavljen odlok ministra za notranje zadeve o razpustu ursovih sindikatov (URSSJ).

Še isti dan so policijske oblasti na podlagi banove odločbe tudi v Kranju zapečatile prostore in prevzele premoženje sindikatov, ki so bili včlanjeni v Strokovno komisijo. Ob novem letu 1941 sta se Stane Žagar in njegova žena Pepca zadrževala kak teden v tekstilni zadrugi v Otočah. Žagarja so jeseni 1940 vrgli iz službe in poklicali za daljši čas na orožne vaje. Družina se je preselila v Ljubečno pri Celju. Med bivanjem v Otočah je imel Žagar sestanke po vsej Gorenjski. V Kranju je imel sestanke pri Urbancu na Klancu ter pri Lucijanu Seljaku in Petru Bajžlju v Stražišču.[127]

Dne 25. januarja 1941 so bile na železniški postaji v Kranju velike demonstracije ob odgonu komunistov in simpatizerjev v Ivanjico. Demonstracij so se udeležili poleg članov KP predvsem delavci, mladina in intelektualci.

Januarja so člani razpuščenega URSSJ na pobudo KPS izdali razglas z naslovom Delavcem in nameščencem, s katerim so pozvali delavce, naj vstopajo v odbore delavske enotnosti. Razglas je bil razdeljen po kranjskih tovarnah.

Januarja 1941 je bila okrožna partijska konferenca v hiši Marije Peklenikove v Kranju. Take konference so bile tudi v drugih okrožjih. Partija se je začela pospešeno pripravljati na vojno. Tudi vsi sestanki celic so bili temu posvečeni. Franc Vodopivc je bil izvoljen za novega člana OK KPS Kranj.

Dne 25. marca 1941 sta predstavnika jugoslovanske vlade Cvetković in Cincar Marković podpisala pristop Jugoslavije k trojnemu paktu. Jugoslovanski narodi so začeli demonstrirati. V Kranju so se demonstracije začele 27. marca 1941 na gimnaziji. Začele so se v 6. razredu s pesmijo Bratje, le k soncu, svobodi. Kmalu se je oglasila Internacionala. Sledilo je zborovanje na gimnazijskem dvorišču. Od tod so se demonstracije razvile po mestu. Ton so jim dajali skojevci.

Dne 6. aprila je bila Jugoslavija napadena. Mnogi v Kranju so dobili pozive, precej pa jih je odšlo v vojsko tudi kot prostovoljci. Toda zaman. Jugoslavija je hitro razpadla in 11. aprila 1941 je bil Kranj že okupiran.

Mislim, da nam je najboljši odgovor o uspešnosti KPJ v Kranju in okolici v času stare Jugoslavije dal naš narodnoosvobodilni boj. Brez uspešnega dela KP že pred vojno Kranj z okolico ne bi mogel tako častno izpolniti svoje dolžnosti.

DODATEK

I

Ugotovljeni člani komunistične stranke v Kranju v letu 1920:

Polde Mohar, dvakrat zaporedoma izvoljen za predsednika
Franc Eržen
Niko Bernard
Primož Lobrič (verjetno Lotrič)
Ivan Zoran
Liborij Pirc, doma iz Tržiča, 1920. leta delal v Kranju pri železnici. Nekaj časa zelo aktiven, potem zbolel za tuberkulozo, 1932. leta umrl. Bil je delegat na vukovarskem kongresu.
Anton Greščič
Franc Krč, kasneje renegat, postal okorel socialni demokrat
Ivan ali Janko Eržen, v NOB se je slabo držal
Jožef Kodrič
Martin Benedik
Jožef Grašič, najbolj aktiven agitator za ustanovitev organizacije KS v Kranju
Jaka Zabrezovnik
Peter Švarc
Jože Koželj
Ivan Križnar
Franc Cvirn
Alojz Frmon
Ciril Reš
Valentin Smuk
Ivan Žirovnik
Ivan Jenko
Debeljak s Primskovega
Čuk

II.

Partijske organizacije pred vojno v Kranju in okolici

1934: Ludvik Vitez trdi, da je avgusta obstajala mestna partijska celica v Kranju.

Edvard Kardelj poroča 2. decembra 1934: V Kranju partijske organizacije ni, je le 4 ali 5 neaktivnih članov.

Ludvik Vitez in Stane Toplak izjavljata, da je bila konec 1934. leta osnovana partijska organizacija v Semperitu.

Edvard Kardelj poroča 2. decembra 1934: V Šenčurju je 3-članska partijska organizacija. Isto navajajo Janez Mlakar, Vladimir Svetina in Janez Markun.

1935: Ivan Grzetić-Vojo, član CK KPJ, poroča julija 1935: V Kranju so 3 člani KP, ali celica še ni formirana.

Avgusta ustanovljen MK KP za Kranj, ki povezuje Semperit in Šenčur.

V jeseni 1935 ustanovljena partijska organizacija v Križah (Sebenjah).

Konec leta ustanovljeni partijski organizaciji v Jugobruni in Jugočeški.

1936: V Kranju obstaja partijska organizacija stavbincev. V jeseni ustanovljen okrožni komite KP za Kranj.

1937: Ustanovljena partijska organizacija v Tekstilni zadrugi v Stražišču, 1939 se skupaj z zadrugo partijska organizacija preseli v Otoče.

1938: Ustanovljena partijska organizacija na Orehku, kasneje 1939—1941 se imenuje partijska organizacija Stražišče. Ustanovljena partijska organizacija Naklo-Strahinj.*

Ustanovljena partijska organizacija Duplje.*

Ustanovljena partijska organizacija obrtniških delavcev.

1940: Ustanovljena partijska organizacija Intex.

III.

Rekonstrukcija mestnega in okrožnega komiteja KP Kranj in mestnega komiteja SKOJ Kranj

Mestni komite KP Kranj (od avgusta 1935 do vojne)

Sekretarji:

Ivan Tominc od avgusta 1935 do jeseni 1936

Rudi Papež od jeseni 1936 do 1938, član že od avgusta 1935

Franc Vodopivc od 1938 do spomladi 1939

Jule Gabrovšek od spomladi 1939 do 21. julija 1940

Franc Vodopivc od jeseni 1940 do maja 1941

Člani:

Ludvik Vitez od avgusta 1935 do vojne

Janez Markun od avgusta 1935 do vojne

Jaka Platiša od 1937 do 1939 (odšel v Zagreb)

Olga Filova od 1939 do vojne

Okrožni komite KP Kranj (od jeseni 1936 do vojne)

Sekretarji:

Ivan Tominc od jeseni 1936 do 1938, potem član do vojne

Rudi Papež od 1938 do maja 1941, član že od jeseni 1936

Člani:

Kristjan Ribnikar od jeseni 1936 do 1938

Marija Mole od začetka 1937 do aprila 1940 (odšla v Ljubljano)

Tine Teran od jeseni 1936 do vojne (Stegnar misli, da šele od 1938)

Andrej Stegnar od konca 1937 do oktobra 1940 (aretiran)

Stane Toplak od 1937 do vojne

Anton Nartnik od 1938 do vojne

Jože Vilfan od jeseni 1940 do vojne

Jože Janežič od jeseni 1940 do vojne

Franc Vodopivc od januarja 1941 do maja 1941, potem sekretar

Mestni komite SKOJ Kranj (od 1939 do vojne)

Sekretar: Olga Filo

Člani: Jože Cvar, Stane Žagar ml.

---

* Podatki Andrej Stegnar, Ljubljana, Ivan Ažman, Strahinj in Iztok Žagar, Beograd.

IV.

KRATICE

A	— Arhiv
A SRS	— Arhiv socialistične republike Slovenije
CK	— Centralni komite
CTO	— Centralni tarifni odbor
DE	— Delavska enotnost
DKG	— Delavsko kmečko gibanje
IZDG	— Inštitut za zgodovino delavskega gibanja (v Ljubljani)
JDS	— Jugoslovanska demokratska stranka
JRZ	— Jugoslovanska radikalna zajednica
JSDS	— Jugoslovanska socialnodemokratska stranka
JSZ	— Jugoslovanska strokovna zveza
KI	— Komunistična internacionala
KPJ	— Komunistična partija Jugoslavije
KPS	— Komunistična partija Slovenije
KSJ	— Komunistična stranka Jugoslavije (naziv rabljen v dvajsetih letih v Sloveniji)
LF	— Ljudska fronta
MK	— Mestni komite
NDSJ	— Neodvisna delavska stranka Jugoslavije
NSS	— Narodno socialistična stranka
NSZ	— Narodna strokovna zveza
OK	— Okrožni komite
PK	— Pokrajinski komite
RP	— Rdeča pomoč
RSNZ	— Republiški sekretariat za notranje zadeve (Slovenije)
SDSZJ	— Splošna delavska strokovna zveza Jugoslavije
SGRJ	— Savez gradjevinarskih radnika Jugoslavije
SK	— Strokovna komisija
SKOJ	— Savez komunističke omladine Jugoslavije
SKS	— Samostojna kmečka stranka
SLS	— Slovenska ljudska stranka
SMRJ	— Savez metalskih radnika Jugoslavije
URSSJ	— Udruženi radnički sindikalni savez Jugoslavije
ZDLS	— Zveza delovnega ljudstva Slovenije
ZKJ	— Zveza komunistov Jugoslavije
ZKS	— Zveza komunistov Slovenije
ZZD	— Zveza združenih delavcev

Viri:

[1] Zgodovinski arhiv KPJ, TOM V. Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920.
[2] Vasilij Melik: Volitve v Kranju 1861—1929, Kranjski zbornik 1970.
[3] Zgodovinski arhiv KPJ, isto kot pod 1.
[4] Vasilij Melik, kot pod 2.
[5] Idem.
[6] A IZDG, fond Inšpekcije dela.
[7] Idem.
[8] A CK ZKS.
[9] Idem.
[10] Jugoslovanska demokratska stranka.
[11] Samostojna kmečka stranka.
[12] Slovenska ljudska stranka.
[13] Narodna socialistična stranka.
[14] Komunistična stranka Jugoslavije.
[15] Jugoslovanska socialnodemokratska stranka.
[16] Vasilij Melik: Izid volitev v konstituanto leta 1920, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1961/1.
[17] Vasilij Melik, kot pod 2.
[18] Vasilij Melik, kot pod 16.
[19] Ivan Križnar st.: Spomini.
[20] Idem.
[21] Arhiv SR Slovenije.
[22] A CK ZKS.
[23] A IZDG, fondi Delavska zbornica in Inšpekcija dela.
[24] Vasilij Melik, kot pod 2.
[25] Janez Mlakar: Spomini, A IZDG.
[26] Glas svobode, 30. marca 1924.
[27] Janez Mlakar: Spomini.
[28] Idem.
[29] Ivan Križnar st., podatek za delovanje KPJ na Gorenjskem.
[30] Izjava dr. Ceneta Malovrha, januar 1979.
[31] A RSNZ SR Slovenije.
[32] Kot pod 30.
[33] Dr. M. Vasić: Revolucionarni mladinski pokret u Jugoslaviji 1929—1941.
[34] Proces proti Izaku Feuerbergu in soobtoženim, A CK ZKS.
[35] A CK ZKS.
[36] Idem.
[37] Idem.
[38] Zabeležka o sestanku v Kranju, 13. decembra 1978.
[39] A IZDG, fond Inšpekcije dela, Intervju z Ludvikom Vitezom.
[40] A Delavskega gibanja Beograd, Fond komunistične mladinske internacionale.
[41] A IZDG, fond Inšpekcije dela.
[42] Jože Jan, Moje politično delo v Kranju, 1934—1938.
[43] A CK ZKS — fond Kominterna.
[44] Idem.
[45] Intervju z Ludvikom Vitezom.
[46] Izjava Staneta in Pavle Toplak, 1974.
[47] Jože Jan, Moje politično delo v Kranju 1934—1938.
[48] Izjava Staneta in Pavle Toplak, 1974.
[49] A CK ZKS.
[50] Jože Jan, Moje politično delo v Kranju 1934—1938 in Janez Markun, A CK ZKS.
[51] A CK ZKS.
[52] A CK ZKS.
[53] A CK ZKS.
[54] A CK ZKS.
[55] Janez Mlakar, Spomini, A IZDG.
[56] Ustanavljanje strokovnih organizacij, Zbornik dokumentarnega gradiva ob 20-letnici velike tekstilne stavke.
[57] Franc Štefe, V Šenčurju ohranjajo bogato revolucionarno preteklost.

[58] Podatki Ivan Bertoncelj in Ivan Križnar st.
[59] Jože Jan, Moje politično delo v Kranju 1934—1938.
[60] Gabriel Mede, A CK ZKS.
[61] Delavska politika 1936, št. 61.
[62] Podatek dal tov. Franc Leskošek ob 20-letnici velike tekstilne stavke.
[63] Izjava Mirka Koširja, A RSNZ SR Slovenije.
[64] Uporabljeni so ponovno preverjeni in dopolnjeni podatki iz Zbornika dokumentarnega gradiva ob 20-letnici velike tekstilne stavke.
[65] Stane Toplak, Delovanje komunistične partije v Kranju od 1920—1941.
[66] A CK ZKS.
[67] Andrej Stegnar, Delovanje komunistične partije v Kranju in okolici v letih 1937—1941.
[68] Stane Toplak, Delovanje komunistične partije v Kranju od 1920—1941.
[69] Podatek Ivana Križnarja st. ki je tudi izbral prostor in odgovarjal za zavarovanje.
[70] Pavle Svetelj, Spomini na predvojna leta.
[71] A CK ZKS.
[72] Stane Toplak, ustni vir.
[73] Stane Toplak, Delovanje komunistične partije v Kranju od 1920—1941.
[74] Izjava dr. Ceneta Malovrha, januar 1979.
[75] Idem.
[76] Jože Jan, Delo v SKOJ pred okupacijo, A CK ZKS.
[77] Idem.
[78] Jože Jan, Moje politično delo v Kranju 1934—1938.
[79] Izjava dr. Ceneta Malovrha, januar 1979.
[80] A CK ZKS.
[81] Izjava Staneta in Pavle Toplak, 1974.
[82] Izjava Marije Mole por. Košir, 1956.
[83] Izjava Staneta in Pavle Toplak, 1974.
[84] Stane Toplak, Delovanje Komunistične partije v Kranju 1920—1941.
[85] Okrožnica banske uprave dravske banovine z dne 4. junija 1937, A CK ZKS.
[87] Izjava dr. Ceneta Malovrha, januar 1979.
[88] Andrej Stegnar, Delovanje komunistične partije v Kranju in okolici v letih 1937—1941.
[89] Grga Jankez, Zapisi ilegalca.
[90] Janez Mlakar, A CK ZKS.
[91] Andrej Stegnar, Delovanje komunistične partije v Kranju in okolici v letih 1937—1941.
[92] Izjava dr. Ceneta Malovrha, januar 1979.
[93] Andrej Stegnar, Delovanje komunistične partije v Kranju in okolici v letih 1937—1941 in Andrej Stegnar, Komunist, april 1978.
[94] Andrej Stegnar, Delovanje komunistične partije v Kranju in okolici v letih 1937—1941 in Iztok Žagar, ustni vir.
[95] Izjava Staneta in Pavle Toplak, 1974 in Stane Toplak, Delovanje komunistične partije v Kranju od 1920—1941.
[96] Franc Štefe, V Šenčurju ohranjajo bogato revolucionarno preteklost in policijski razvid Antona Štefeta A CK ZKS.
[96] Stane Toplak, Delovanje komunistične partije v Kranju od 1920—1941 in Andrej Stegnar, Delovanje komunistične partije v Kranju in okolici v letih 1937—1941.
[97] Izjava dr. Ceneta Malovrha, januar 1979.
[98] Franc Štefe, v Šenčurju ohranjajo bogato revolucionarno preteklost.
[99] Stane Toplak, Delovanje komunistične partije v Kranju od 1920—1941.
[100] A IZDG, fond Delavska zbornica in Inšpekcija dela.
[101] Izjava Andreja Stegnarja, 1978.
[102] Andrej Stegnar, Delovanje komunistične partije v Kranju in okolici v letih 1937—1941.
[103] Idem.
[104] Andrej Stegnar, Izjava 5. maja 1979.
[105] Andrej Stegnar, Delovanje komunistične partije v Kranju in okolici v letih 1937—1941.
[106] Idem.
[107] Stane Toplak, Podatki o predvojnih članih KP v kranjski občini in o nekaterih zaslužnih revolucionarjih.
[108] Izjava Staneta in Pavle Toplak, 1974.
[109] Idem.
[110] A CK ZKS.
[111] Izjava dr. Ceneta Malovrha, januar 1979.
[112] A CK ZKS.
[113] Zabeležka s sestanka predvojnih komunistov v Kranju, 13. dec. 1978.
[114] Andrej Stegnar, Delovanje komunistične partije v Kranju in okolici v letih 1937—1941.
[115] Vsi podatki o stavkah, oz. mezdnih gibanjih v mesecu maju, juniju in juliju 1940 so iz A IZDG, fondi Delavska zbornica in Inšpekcija dela.
[116] A CK ZKS.
[117] Franc Štefe, V Šenčurju ohranjajo bogato revolucionarno tradicijo.
[118] A CK ZKS.
[119] Stane Toplak, Delovanje komunistične partije v Kranju od 1920—1941.
[120] Letak v A CK ZKS.
[121] Andrej Stegnar, Delovanje komunistične partije v Kranju in okolici v letih 1937—1941.
[122] A CK ZKS.
[123] A IZDG, fond Inšpekcije dela.
[124] Marija Peklenik, spomini na revolucionarja, prvoborca iz Petelinj na Pivki Franca Vodopivca, Cirila, izjava 1960.
[125] Izjava Staneta in Pavle Toplak, 1974.
[126] Idem.
[127] Idem.

PRISPEVEK K ZGODOVINI NAPREDNEGA MLADINSKEGA GIBANJA NA GORENJSKEM V OBDOBJU 1920—1945

JOŽE DEŽMAN

Ko mi je bilo 17 let, me je prvič vzel s seboj na Jesenice k Jelenu, kjer smo imeli v mali dvorani shod. Nekdo je vprašal očeta nekaj na uho in oče mu je odgovoril, da jabolko ne pade daleč od drevesa.

Rozka Ažman

Skojevska organizacija med obema vojnama

Jesenice in Javornik

V dneh pred prvo svetovno vojno je obstajal na Jesenicah pri socialdemokratskih sindikatih mladinski odsek, ki ni pustil globljih sledov.

Prvi zametki skojevske organizacije segajo v leto 1920. Leta 1922 je že obstajala legalna skojevska organizacija na Jesenicah. Vpliv skojevcev je viden v DKD Svoboda.[1]

Zgodaj leta 1923 sta se povezala s skupino jeseniških mladincev Ciril Štukelj, tedaj član CK SKOJ in urednik Proletarske mladine, in Franjo Vuljč, organizator Proletarskih akcijskih čet in telovadni inštruktor Vesne. V drugi polovici maja tega leta je nastala osemčlanska skojevska organizacija.[2] Do svoje naključne aretacije 27. julija 1923 so skojevci razširjali Proletarsko mladino, povezovali mladino na Bledu in Javorniku ter zbrali akcijsko četo. Skojevec Anton Vergelj je bil najverjetneje delegat na II. kongresu SKOJ. Odkritje organizacije je močno odmevalo v časopisju. Avgusta so aretirali tudi Cirila Štuklja. Po uspeli obrambi so jih oprostili septembra 1923.[3]

Mladina se je zbirala okoli partijcev v Svobodi. France Farčnik je jeseni 1923. leta vodil otroško skupino. V letih 1923 in 1924 so jeseniški mladinci s komunisti opravili veliko delo pri prehodih ilegalcev in prenašanju partijske literature prek jugoslovansko-avstrijske meje.

Aprila 1924 je delovala na Jesenicah petnajstčlanska skupina Zveze delavske mladine.[4]

Skojevska organizacija je delovala do šestojanuarske diktature. Po poročilih je štela sredi leta 1926 štiri in sredi 1928 pet članov. Januarja 1929 so imeli delegata na pokrajinski konferenci SKOJ v Ljubljani.[5]

Po diktaturi je mladina delovala v zavetju Svobod na Jesenicah in Javorniku. Skojevska organizacija se je začela obnavljati v letih 1934/1935. Iz sprva enotne skupine sta nastali skupini na Jesenicah in Javorniku. Junija 1935 je bil na pokrajinski konferenci SKOJ v Ljubljani tudi delegat Jesenic.

Skojevci so bili uspešni pri legalnem delu v Enakosti, Kovinarju, organizaciji vajencev in pomočnikov. Delovali so več na terenu kot v tovarni.

Skojevska organizacija je delovala pod vodstvom partijcev, predvsem Toneta Čufarja, Slavka Federleja in Jožeta Gregorčiča. Jeseničani so v letih pred vojno vzpostavili stike s PK SKOJ, ljubljanskimi študenti okoli Triglava in bohinjskimi skojevci. Skojevci so bili večkrat žrtve aretacij. Zadnja obsežna aretacija je bila 26. marca 1941, ko so aretirali deset Javorničanov in Jeseničanov in Borisa Kraigherja, člana CK SKOJ.

Pred okupacijo so skojevske skupine na Jesenicah in Javorniku štele okoli 20 članov.[6]

Bohinj

Močna partijska organizacija je pritegovala mladino po letu 1920. V letu 1922 je bila ustanovljena organizacija mladih komunistov, ki je štela okoli 15 članov. Z aretacijo Franca Vojvode v začetku 1923. leta je ta skupina nehala obstajati. V 1924. letu je imela v Bohinju svojo postojanko ZDM. Nato so komunisti osnovali skojevske celice 1926.

JOŽE DEŽMAN, YU, 64248 Lesce, Šobčeva 23,kustos

leta v Polju, leta 1930 pa v Srednji vasi in Stari Fužini, imele so dvajset do trideset članov. Po letu 1935 je mladina legalno delovala v DKFiD. Nova skojevska organizacija se je razvila v letu 1938. Zajemala je okoli 10 mladih v Nomenju in Bohinjski Bistrici, nekaj pa v Zgornji dolini. Z bohinjskimi skojevci je največ delal komunist Jože Ažman.[7]

Dobrava pri Kropi

Skupina petih mladincev je delovala pod partijskim vodstvom v letih 1931—1936. Od konca leta 1933 je mladina legalno delala v Društvu kmečkih fantov in deklet (DKFiD). Skojevska organizacija je nastala konec leta 1937, že prej pa so nekateri njeni člani sodelovali pri partijskih akcijah. Do okupacije je organizacija narasla na 18 članov. Imela je krog simpatizerjev v okoliških vaseh, vplivala je na nastanek in delovanje skojevskih organizacij v Kropi, med kranjskimi gimnazijci in vajenci. Vodilno vlogo pri delu organizacije je imela družina Staneta Žagarja.[8]

Kranj

Skojevska organizacija v Kranju je prvič omenjena 1922., nato pa 1934. in 1935. leta. Med stavkovnim gibanjem 1936 in po njem so partijci zbirali okoli sebe mladino in vplivali nanjo, predvsem na Primskovem in v Stražišču. Pomembno je bilo delovanje komunistov-študentov. V šolskem letu 1937/38 je nastala prva skojevska celica na gimnaziji, v letu 1937/38 pa druga. Konec leta 1939 je nastal skojevski aktiv na vajeniški šoli, ki je aprila 1940 predložil na Okrajno glavarsko listo vajeniških zahtev. Akcija je imela širok odmev. Po letu 1939 je kranjske skojevce vodila Olga Filova. Jeseni 1940 se je kranjski delegat udeležil srednješolske skojevske konference v Tacnu. Kranjskih skojevcev je bilo ob okupaciji nekako 10, toliko pa je bilo tudi skojevcev iz drugih krajev, ki so v Kranju obiskovali šole.[9]

Šenčur

Leta 1936 je skupina šenčurskih osnovnošolcev ustanovila edinstveno otroško organizacijo Vstaja slovenske mladine, ki jo je žandarmerija odkrila 1937. leta. Otroci komunistov so nato uspešno delovali pod partijskim vodstvom. Skojevska organizacija je bila ustanovljena leta 1939. Povezani so bili s Kranjčani. Ob okupaciji je štela pet članov, ob sebi je imela močno simpatizersko skupino.[10]

Tržič

V letih 1930/31 je v Tržiču deloval skojevec Andrej Stegnar kot partijski kurir čez Karavanke. Po stavkah 1936 so v letu 1937 okrepili partijsko organizacijo z mladimi člani. Skojevska celica je bila ustanovljena konec 1938. ali v začetku 1939. leta. Štela je deset članov, vodil jo je Jože Fink, ki je bil verjetno eden od delegatov na V. državni konferenci SKOJ julija 1939 na Mali planini.[11]

Severna okolica Ljubljane

Leta 1936 sta z mladino začela delati Lojze Kebe in Ivan Novak. Skojevska organizacija je nastala okoli leta 1939. Vodili so jo Tine Zaletel, Marjan Rožanc in Jože Ravbar. Povezovali so mrežo skojevskih aktivov in posameznih aktivistov v Črnučah, Gameljnah, Medvodah, Pirničah, Skaručni, Stanežičah, Šmartnem, Tacnu, Trzinu in Vikrčah. Okoli aktivov so bile skupine simpatizerjev. Skojevcev je bilo 30 do 40, moramo pa opozoriti na zgodnje sprejeme v partijo.[12]

Skojevci na Kamniškem

Po letu 1939 najdemo skojevce omenjene v kamniških in domžalskih tovarnah, v Dobu pri Domžalah, Domžalah, Duplici, Prevojah in Krašnji. V začetku leta 1940 jih je bilo (skojevcev) okoli 20.[13]

Pred vojno so delovale še pet ali šestčlanska celica v Kropi od 1938. leta, petčlanska celica s štiričlansko simpatizersko skupino v Lescah od poletja 1940 in vsaj štiričlanska organizacija v Poljanski dolini s centrom okoli Poljan.[14]

Mladina

Po prepovedi Mladih potov je pet mladih kranjskih komunistov začelo v dogovoru s PK SKOJ v začetku januarja 1937 izdajati legalni skojevski list Mladino. Tiskali so ga v Kranju, razpečevali pa po kartoteki Mladih potov in s

kolportažo v Kranju. Uspelo jim je izdati sedem številk, nato jim je zaradi pritiska cenzure zmanjkalo denarja.

Ilegalni urednik Mladine je bil Jože Jan, ki je bil konec leta 1937 član Mladinske komisije pri CK KPJ, v začetku leta 1938 pa član Mladinske komisije pri CK KPS.[15]

Skojevske organizacije na Gorenjskem so nastajale okoli partijskih celic, v njih so bili najštevilneje vključeni otroci komunistov. Skojevska organizacija se je razvila v letih 1922/23 v Bohinju, Kranju in na Jesenicah. Kontinuirano je delovala v Bohinju in na Jesenicah. Širše se je SKOJ začel razvijati leta 1936, večino obravnavanega področja pa je zajel v letu 1939. Po tem letu se je začelo tudi širše legalno delo.

Skojevske organizacije na Gorenjskem so v obdobju med obema vojnama štele okoli 230 članov, v času pred okupacijo okoli 140. Nekako dve tretjini članstva so bili delavci, drugo pa vajnci in dijaki.

Poleg njih je bil dokaj širok krog mladine, ki so bili člani ali simpatizerji partije. Komunistične vplive je bilo čutiti pri mladini v legalnih društvih in organizacijah.

Komunisti so pri delu z mladino posvečali veliko pozornosti izobraževanju in akcijskemu usposabljanju. Na sestankih so se skojevci seznanjali z napredno literaturo, borbo doma in po svetu. Večina dela, ki so ga skojevci izvršili, je vezana na partijske direktive. Uspešno so izvajali trosilne in napisne akcije ob volitvah, obletnicah, spominskih dnevih, prenašali so pošto in literaturo, vodili ilegalce prek meje, na sestanke, konference, udeleževali so se ljudskofrontnih in delavskih zborovanj, zbirali so sredstva za Rdečo pomoč, sodelovali pri demonstracijah ob napadu na Češkoslovaško in protidraginjskih akcijah, pobiranju podpisov, izvajali so protifašistično propagando, kurili kresove, razširjali propagandno gradivo o SZ. Legalno so delovali v delavskih kulturnih društvih, DKFiD, med sokoli.

Skojevskega vodstva za Gorenjsko pred vojno ni bilo. Vseskozi pa so obstajali stiki s PK SKOJ. Najbolj živahni so bili po letu 1939, ko so na Gorenjsko prihajali Boris Kraigher, Viktor Stopar in Mira Svetinova.

Gorenjske delegate na kongresih in konferencah SKOJ smo že omenili. Gorenjskih skojevskih konferenc ni bilo, le poleti 1940 so namesto gorenjske izvedli ločene konference za Kranj in Jesenice na Jelovici, za Bohinjce pa pri Češnjici.[16] Skojevska organizacija na Gorenjskem ni bila posebno številna. Sprejemanje mladine v skojevske vrste ni potekalo dosledno, tudi zaradi objektivnih okoliščin. Osnovna naloga podrobnejše raziskave bo, da odkrije, kdo so bili in kaj so delali posamezniki in skupine, ki včasih le formalno niso bili skojevci.

Opisati delo v organizacijah in društvih, v katerih so komunisti legalno vplivali na mladino, pomeni beležiti borbe in iznajdljivost v iskanju možnosti ter hlastanje nasprotnikov in oblasti po vzrokih za prepoved organizacij in društev.

Delavska kulturna društva

Do leta 1925 so bile ustanovljene podružnice Svobode na Bledu, Blejski Dobravi, v Gorjah, na Javorniku in Jesenicah, v Kropi, Lescah, Šmartnem pod Šmarno goro in Tržiču, po letu 1925 pa v Kranju 1931. in v Črnučah 1932. leta. Podružnice Svobode, razen jeseniške, ki so jo razpustili že aprila 1933, so bile razpuščene julija 1935. Namesto jeseniške Svobode so avgusta 1933 ustanovili DKD Enakost, ki je uspešno delovalo do prepovedi 1938. leta. V letu 1936 so ustanovili podružnice Vzajemnosti v Gorjah, Kranju, Lescah, Smledniku, Škofji Loki in Tržiču, maja 1939 pa v Tacnu. V Črnučah in Kamniku oblast ustanovitve ni dovolila, Javorničani pa so se združili z jeseniško Enakostjo. DKD Solidarnost in Delavska knjižnica v Kamniku sta delovali od leta 1919.[17] V večini DKD so bili bolj ali manj stalno prisotni komunisti (glej zgoraj razprto), ki so v teh društvih videli zbirališča proletarske mladine, v katerih so pridobivali in vzgajali nove člane partije.

V DKD je mladina delovala na kulturnem in športnem področju. V pevskih zborih, orkestrih in dramskih skupinah, ki so v svoje programe uvrščali delavske pesmi, socialno literaturo in poezijo ter družbeno- kritična dramska dela, so sodelovali mladinci ali pa so obstajale mladinske skupine (Jesenice 1923, 1937, Kamnik 1935). Športniki so se zbirali v Delavskih telovadnih enotah, po njihovi prepovedi konec 1929 pa v športnih odsekih.[18]

Največ so delali z mladino na Jesenicah in Javorniku. Iz vrst mladincev, ki so delovali v DTE, športnih odsekih, dramski skupini, otroški skupini 1923. leta, marksističnih tečajih okoli leta 1930, otroški in mladinski skupini leta 1937, so izšli vidni revolucionarji. Leta 1929 so zaprli mlade telovadne vaditelje Svobode, ker so pripravljali nastop na melodijo Internacionale, leta 1935 so razpustili športni odsek Enakosti, ker ni prisegel kralju Petru, Enakost samo pa so razpustili januarja 1938, ker je vzgajala osnovnošolce v proletarskem duhu.[19] Pri legalnem delu

v DKD so imeli pomembno vlogo skojevci in mladi komunisti.

Društva kmečkih fantov in deklet

DKFiD so delovala v Bohinjski Bistrici, Bohinjski Češnjici, na Dobravi pri Kropi, v Dupljah, Gameljnah, Lescah, Medvodah, Mostah pri Komendi, Pirničah, Retečah, Skaručni, Šenkovem turnu, Št. Vidu, Vogljah.[20]

Kmetski mladini, ki se je zbirala okoli teh društev, je partija posvetila pozornost v okviru ljudskofrontnega gibanja. 1. novembra 1935. leta je bila na posvetovanju v Vogljah točka dnevnega reda: stiki z DKFiD. Društva, v katera je uspelo komunistom in skojevcem pritegniti mladino, so bila na Dobravi pri Kropi, v Bohinjski Češnjici, Dupljah, Vogljah in društvih t.i. Šmarnogorskega okraja (severna okolica Ljubljane). Mladino so pritegovali tekmovanja v kmečkih delih, izleti, predavanja. Domoljubna čustva so razvijali zlasti s poudarjanjem tradicije kmečkih uporov. Posebno uspešne so bile množične prireditve v Bohinju, kjer je kot »masovik« deloval Tomaž Godec.[21]

Prijatelji prirode

Shajanje v naravi so skušali legalizirati Tržičani že leta 1922 ali 1923, ko so ustanovili Društvo gozdovnikov. Zatrli so ga socialdemokrati. Leta 1931 so na Jesenicah ustanovili društvo Prijatelji prirode, ki pa je bilo zaradi mednarodnega shoda na Stolu še istega leta prepovedano. Močan »smučarski« odsek so imeli v črnuški Svobodi. Leta 1936 so ustanovili društvo Prijatelji prirode v Kranju, ustanovitev so pripravljali v Kamniku. Nadaljnji razvoj je zavrla prepoved društev v Sloveniji v začetku leta 1937.[22]

Zveza delavskih žena in deklet

Podružnica ZDŽiD na Jesenicah je bila komunistično usmerjena in med najbolj aktivnimi v Sloveniji. Že pred letom 1930 so prirejale prireditve za in z delavsko mladino. Navezale so stike s Prijatelji otrok iz Avstrije. Po februarju 1932. leta so sodelovale s Svobodo do prepovedi ZDŽiD novembra 1935.[23]

Društvo jugoslovanskih akademikov

Leta 1935 je bilo ustanovljeno v Kranju DJA, ki je bilo že leta 1936 levo usmerjeno. Tega leta so osnovali Ljudsko univerzo, ki je prirejala napredna predavanja vse do izbruha vojne. V društvu je delovalo nekaj študentov-komunistov, ki so delali s kranjskimi skojevci, sodelovali so pri izdajanju Mladine (glej zgoraj str. 36) in ljudskofrontne Svobode.[24]

Krekova delavska mladina

Komunistični vpliv je bilo v letih 1932 in do prepovedi februarja 1934 čutiti v Krekovi delavski mladini. Njene družine so na Gorenjskem delovale na Jesenicah, Koroški Beli, v Kamniku, Kranju, Lescah, Medvodah, Preski-Goričanah in Tržiču.[25]

Med drugimi oblikami legalnega dela velja omeniti Kmetijsko-nadaljevalno šolo na Dobravi pri Kropi po letu 1938, esperantski tečaj leta 1936 za severno okolico Ljubljane, športno društvo Slovan v Naklem, Kovinarja na Jesenicah, ki je sledil športnemu odseku Enakosti, društvo Jugoslovan v kranjski gimnaziji po letu 1938, organizacijo vajencev in pomočnikov na Jesenicah leta 1937, gasilski društvi v Šenčurju in na Primskovem. Omembe vredno je delovanje komunistov in skojevcev med sokoli.[26]

Skojevske organizacije od okupacije do konca leta 1942

27. marca 1941 so v kranjski gimnaziji poskušali nekateri dijaki zapeti Bože pravde, a so jih preglasili skojevci s pesmijo Bratje, le k soncu, svobodi.[27]

Uspela akcija mladine je bil vstop med prostovoljce. Niso se vključevali le skojevci in partijci, ampak je mladina z vključevanjem izražala odporniško enotnost proti okupatorju. Mnogo prostovoljcev je odšlo predvsem iz Kranja in z Jesenic.[28]

Po okupaciji so skojevci z mladino zbrali pomembne količine orožja. Orožja niso zbirali le v svoji okolici, ponj so po ukazu odhajali tudi v Selško dolino. Zbrano orožje so zaščitili in shranjevali na določenih mestih.

Zavedna mladina[29] se je zbirala v neformalnih skupinah, izražali so svojo nacionalno zavest in nasprotje do okupatorja. Opustili so obiskovanje kino predstav, organizirano športno življenje, uničevali so sovražno propa-

gando. Mladina se je povezala tudi z nastajajočo organizacijo OF. Delovali so skupaj s starejšimi ali kot posebne mladinske skupine. Mladinci so se udeleževali sestankov v pripravah na vstajo. V začetku poletja 1941 so bili širši mladinski sestanki v Bohinju in eden nad Dobravo pri Kropi.[30] Že v juniju 1941 je več skojevcev in mladih partijcev živelo v ilegali. Sredi julija 1941 je prišel na Gorenjsko Stane Žagar ml. Nastala je organizacija mladine v Škofji Loki, vse več je bilo skojevcev in organiziranih mladincev po drugih krajih Gorenjske. V noči od 27. na 28. julij 1941 sta padla mladinca Miklavčič in Mlakar, udeleženca kamniške vstaje, prvi žrtvi na tem področju. 1. avgusta 1941 sta v spopadu z Nemci na Mežaklji padla partizana, mladi partijec Ferdo Koren in Arzenšek.

Do 5. avgusta 1941 je bilo v gorenjskih partizanskih enotah okoli 100 borcev mlajših od 24 let in med njimi nekako 80 članov SKOJ, KP in simpatizerjev KP. Osem desetin je bilo delavcev, desetina vajencev, dijakov in študentov.[31]

Moč mladine na terenu so kazale uspešne akcije. 17. julija 1941 so mladinci na Bledu izvedli trosilno in napisno akcijo. 19. julija so štiri skupine jeseniških mladincev pisale parole po hišah ob glavni cesti na Javorniku. Akcija je bila izdana, Nemci so aretirali več skojevcev in Karla Kraguljnika ustrelili kot talca. 31. julija so goriški mladinci požagali telefonske drogove. V noči od 22. na 23. avgust, pred obešenjem partizana Milorada Stošiča, so kranjski mladinci izvedli napisno akcijo med Naklim in Kranjem. Obešenega Stošiča so skrivaj fotografirali in v začetku decembra požagali vislice ter jih odnesli. Jeseni so minirali železniški most v Stražišču in izvedli diverzantsko akcijo ob bohinjski vstaji. Škofjeloški mladinci so avgusta oplenili bivši občinski urad, s trosilno akcijo v noči od 23. na 24. avgust pa so preprečili formiranje Wehrmannschafta v Škofji Loki.

Avgusta 1941 so dobravski skojevci v sodelovanju z Jelovško četo izpraznili nemško skladišče hrane pri predoru Globoko. Po preiskavi so Nemci jeseni nekaj skojevcev aretirali, tri so ustrelili kot talce, nekaj jih je odšlo v partizane, dekleta pa so večinoma izselili decembra 1941.[32]

Mladinska in skojevska organizacija se je poleti in jeseni 1941 najbolj okrepila v Bohinju, na Jesenicah in Javorniku, v Kranju, Tržiču in Škofji Loki pa tudi v manjših krajih. Čeprav na Gorenjskem Mlada OF nikjer ni bila postavljena po svoji izvirni formuli, lahko trdimo, da je gorenjska mladina delovala kot enotna fronta, ne oziraje

Sl. 1. Ferdo Koren (1921—1941), delavec, sekretar Okrožnega komiteja SKOJ Jesenice. Padel 1. 8. 1941

Sl. 2. Dobrovski SKOJ-evci ob Novem letu 1941. V prvi vrsti (sede) v sredini Stane Žagar st., skrajni desni Ivan Bertoncelj-Johan

se na predvojna nasprotja. Vodilno vlogo so imeli partijci in skojevci, tako na Jesenicah Jože Gregorčič, Matija Verdnik in kasneje Tugo Vidmar, v Bohinju po smrti Jožeta Ažmana Tomaž Godec, v Kranju Tugo Vidmar in Stane Šinkovec, v Škofji Loki Cveto Kobal. Pozno jeseni 1941 se je vse bolj uveljavljal Stane Žagar ml., ki je konec leta 1941 postal vodilni skojevski aktivist na Gorenjskem. Od oktobra 1941 do februarja 1942 se je večinoma zadrževal v Kranju in povezoval delo gorenjskih skojevcev.

Konec poletja in jeseni 1941 so zaradi številnih odhodov v partizane, aretacij in izselitev prenehale delovati skojevske skupine na Dobravi pri Kropi, v Lescah, Šenčurju in severni okolici Ljubljane.

Konec oktobra 1941 je Tugo Vidmar iz Kranja odšel v ilegalo na Jesenice in tam vodil delo do svoje aretacije 28. decembra 1941. 1. decembra 1941 je jeseniška mladina ob plebiscitarni akciji izobesila zastave in izvedla napisno akcijo. Nemci so zaradi izdaje sredi decembra 1941 zaprli skupino jeseniških in javorniških skojevcev in jih 21. januarja 1942 ustrelili v Dragi. Z njimi so ustrelili tudi Tuga Vidmarja. S tem je bilo jedro jeseniške mladinske organizacije uničeno.[33]

Gorenjska NOB je enega svojih vrhov doživela v decembrskih vstajah leta 1941. Tedaj so se borcem prvič v večjem številu pridružili mladi kmetje, zlasti Cankarjevemu bataljonu in Prešernovi četi.

V letu 1941 je bilo v partizanskih enotah na Gorenjskem okoli 330 borcev mlajših od 24 let. Med njimi je bilo okoli 75 skojevcev, 25 članov in 40 simpatizerjev KP, 30 članov Sokola, 40 simpatizerjev in aktivistov OF, medtem ko v sindikalnih organizacijah in političnih strankah mladina ni bila pomembneje zajeta. Delavcev je bilo skoraj 200, kmečkih delavcev okoli 80, prek 30 pa dijakov, vajencev in študentov. Življenje sta izgubili dve tretjini skojevcev, članov in simpatizerjev KP ter tretjina mladincev.

Po prvih bojih, zadušitvi decembrske vstaje je odšlo domov na terensko delo in na zdravljenje iz enot okoli 150 mladih borcev. Okoli 80 so jih aretirali. Dve tretjini teh, ki so zapustili svoje enote, sta se vrnili v NOV, večina leta 1943. Po zadušitvi bohinjske vstaje so Nemci aretirali člane nomenjske skojevske skupine, štiri ustrelili kot talce, druge internirali. S tem je bila organizacija v Bohinju razbita.[34]

Škofjeloški skojevci so 21. decembra 1941 sodelovali pri reševanju ujetih aktivistov iz zapora. Januarja 1942 so aretirali Svetka Kobala in dve skojevki. Nekateri škofjeloški mladinci so se umaknili v partizane in delo mladine je bilo okrnjeno.[35]

V začetku leta 1942 je Gorenjsko zajela široka izdaja, ki je močno prizadela kranjsko in tržiško mladinsko organizacijo. Kranjska organizacija se je od poletja 1941 razmahnila, štela je več deset članov. Do aretacij v Kranju je prišlo v drugi polovici februarja 1942, v Tržiču pa konec februarja in v marcu 1942. Nekateri aktivisti so se umaknili v partizane in organizacija se v letu 1942 ni mogla dalje razvijati. Tudi na Kamniškem je bilo terensko gibanje v letu 1942 zelo šibko.

Hud udarec za gorenjsko mladinsko gibanje je bila smrt Staneta Žagarja ml. 21. aprila 1942 v jami pri Okroglem. Med padlimi so bili takrat še štirje skojevci: Stane Pavlin, Jaka Rabič, Slavko Smuk in Ivan Stroj ter komunista Alojz Hrovat in Ivan Županec. Gorenjska mladina se je uprla zelo pogumno, vendar včasih premalo previdno. Pomladi 1942 je bila mladinska organizacija po mnogih udarcih razbita. V letu 1942 so mladinci delovali organizirani zaupniško ali v ozkih skupinah, povezani s partizanskimi enotami, posameznimi terenci. Osamljeni poskusi organizacijskega dela so bili v drugi polovici leta 1942. Ocena CK KPS je bila, da je kljub pomanjkanju organizacijskih povezav vpliv NOG med mladino velik, kar dokazujejo številni odhodi mladih v NOV.[36]

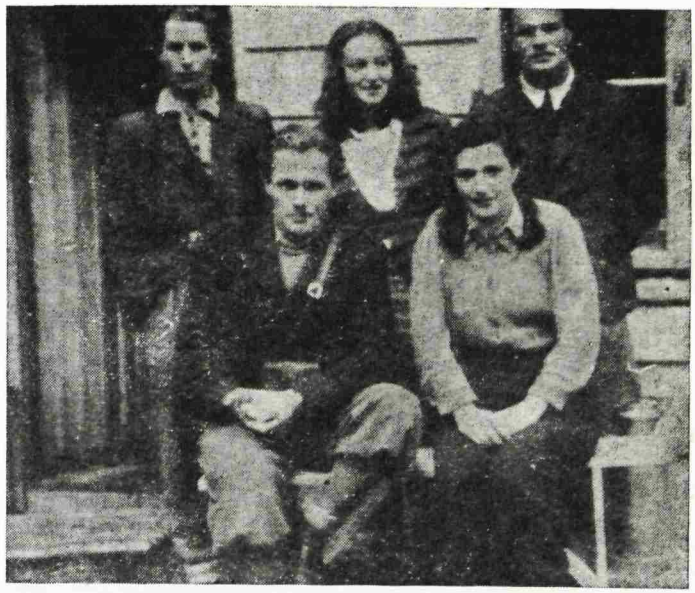
Skojevske organizacije od leta 1943 do osvoboditve

Partijske in frontne organizacije na terenu so se na Gorenjskem začele obnavljati konec leta 1942. Mladinsko delo je dobilo širši obseg v začetku leta 1943. 12. februarja 1943 je PK KPS za Gorenjsko izdal partijskim delavcem in članom ZKM začasno navodilo, po katerem so morali partijski sekretarji postaviti na svojem področju mladinca, po možnosti partijca in ilegalca, ki bo kot član OK KPS odgovoren za delo ZKM. Po Gorenjski so krožila tudi navodila, ki so izvirala od PK SKOJ in so jih posamezni aktivisti razširjali ustno, jih prepisovali in razmnoževali. Začrtana je bila pot graditve organizacije: »Če je le mogoče, naj bodo občinski sekretarji[37] člani ali kandidati partije ali ZKM ali pa naj se omogoči, da jih bo možno sprejeti oz. z vzgojo pridobiti za ZKM ali partijo. Naloga občinskih sekretarjev je, da v vsaki občini osnujejo mladinski odbor. Ta sestoji iz tovarišev-ic, ki so odgovor-

ni-ne za delo v trgu, mestu, vasi, tovarni in podjetju, ki jih je določil rajonski sekretar ali pa občinski. Ti tovariši... morajo organizirati na svojem področju mestni, vaški ali tovarniški ml. odbor. Poleg ml. odborov si moramo prizadevati, da osnujemo tudi mestni, vaški in tovarniški komitet ZKM. To so ml. odbori, sestavljeni iz samih ZKM-ovcev.« Osnovna naloga je bila pritegniti v organizacijo čimveč mladine in brez sektašenja sprejemati v SKOJ. »V SKOJ pride vsak mladinec, čeprav nima tako visokih kvalitet, da le dela za našo partijo, za našo osvobodilno borbo in priznava partijo kot avantgardo.« Pomembno pri sprejemu v SKOJ je bilo, da je imel kandidat razčiščeno stališče do vere.[38]

Pionirsko delo na področju organiziranja mladine so opravili aktivisti, ki so jih poslali na teren iz vojaških enot. Pomladi 1943. so v večini rajonov že imeli ilegalne mladinske aktiviste. 1. aprila 1943 je bilo ustanovljeno Pokrajinsko poverjeništvo ZKM za Gorenjsko in Koroško. Zajemalo je jeseniško, kamniško, kranjsko in škofjeloško okrožje. Od začetka sta podenj spadali koroški okrožji Velikovec in Beljak kot rajon jeseniškega okrožja, od oktobra 1943 pa še okrožji Mežica in Velikovec. Marca 1944 se je Koroška osamosvojila in ustanovljen je bil Oblastni komite SKOJ za Gorenjsko. Podenj je junija in julija 1944 spadalo še litijsko okrožje. Od začetka 1945 je kamniško okrožje spadalo pod Štajersko. Pod PP ZKM in Obl. K so spadale tudi gorenjske vojaške enote, od aprila 1944 pa še mladina XXXI. divizije. Ob skojevskih organih so postavljali najprej iniciativne odbore ZSM, nato pa odbore ZSM na vseh ravneh. Aprila 1944 je bil na I. pokrajinski konferenci gorenjske mladine izvoljen Pokrajinski odbor ZSM.

Vendar lahko trdimo, da vodstvena telesa ZSM niso zaživela niti na ravni pokrajine niti niže. Običajno so jih sestavljali isti ljudje kot skojevske komiteje in so bili bolj reprezentativna kot vodstvena telesa. Mladino so vodili komunisti in skojevci.[39] V prvih mesecih leta 1943 je bila pomembna naloga NOG preprečevati mobilizacijo v nemško vojsko. Aktivisti, med njimi tudi mladinski, so ponekod bolj, drugod manj uspešno organizirali odhode mladih v partizane. Poleti 1943 se je število članov mladinske organizacije močno povečalo in imeli so lepe delovne uspehe. Razčiščevali so razliko med SKOJ in ZSM, s prvim mladinskim tiskom so se začeli študijski sestanki. Mladina se je izkazala pri trosilnih, napisnih in sabotažnih akcijah, pri legalnem kurirstvu. Vključili so se v prva tekmovanja in razpisali nekatera svoja. Poleg mladine škofjeloškega

Sl. 3. Člani Oblastnega komiteja SKOJ-a za Gorenjsko, Stojijo z leve: Ivan Založnik-Šomašter, Stana Potočnik - por. Zupančič, Nace. Sedita z leve: Lojze Berčič-Miro, preds. mladine in Mihela Skok — por. Gostiša

Sl. 4. Vida Šinkovec-Janina iz Kranja, članica Okrožnega komiteja KPS Kranj, poprej članica in sekretar Okrožnega Komiteja SKOJ-a Kranj, padla 19. 4. 1945 pri Jederti nad Lajšami. Poleg nje Jože Šolar-Jurček-Ciril, član Okrajnega Komiteja SKOJ-a Jelovica, doma iz Nemilj

Sl. 5. Člani Oblastnega komiteja SKOJ-a za Gorenjsko. Z leve proti desni: Franc Štiglič-Tugo, France Kavčič-Veljko in Peter Zupančič — spomladi v Podlonku

Sl. 6. Skupina članic in članov SKOJ in ZSM škofjeloškega okrožja — februarja 1945

okrožja, ki je za svoje delo dobila prehodno zastavico I. kongresa ZSM v Kočevski reki, so dobro delali mladinci na Kamniškem.[40]

12. in 13. aprila 1944 je bila I. pokrajinska konferenca gorenjske mladine v Davči. Prisotnih je bilo 37 delegatov *iz gorenjskih okrožij, Gorenjskega odreda in Vojkove* brigade. Na njej so izvolili Pokrajinsko tajništvo in Pokrajinski odbor ZSM, delegate za II. kongres USAOJ.[41]

V letu 1943 so imeli mladinski organi razvita lastna področja delovanja (gospodarska komisija, slovenska narodna pomoč, obveščevalna služba, tehnika). V prvih mesecih 1944 so ukinili to prakso, ki je večkrat vodila mladinske aktiviste le v reševanje ozkih mladinskih vprašanj. Mladina je združila svoje delo z drugimi aktivisti OF v okviru enotnih organov.

Mladinska organizacija je vstopila v svoje najplodnejše obdobje. Tekmovanja so bila najuspešnejši vzpodbujevalni dejavnik. Od konca aprila 1944 so potekala neprekinjeno. Vsenarodno tekmovanje, Tekmovanje zmage, Vse za našo vojsko in lokalna tekmovanja so široko pritegnila mladino. Največ dela je mladina opravila na področju agitacije in propagande. Trosilne, lepilne in napisne akcije so bile zelo pogoste. Tako je bilo med Tekmovanjem zmage (20. 8. do 20. 10. 1944) vsak dan 11 propagandnih akcij. Mladina je razpečevala našo literaturo, uničevala sovražno propagando. Na Gorenjskem so redno prejemali več slovenskih in jugoslovanskih mladinskih časopisov, gorenjske tiskarne pa so tiskale gorenjsko izdajo Mladine in Pionirja, izdali so več brošur, tekmovalnih vestnikov, žepnih časopisov. Razen ob tekmovanjih je okrepljena propagandna dejavnost potekala tudi kampanjsko, npr. za populariziranje sklepov II. kongresa AVNOJ, USAOJ, spoznavanje voditeljev boja, zaveznikov... Pisali so stenčase, propagiranje je teklo na sestankih, v pogovorih, na mitingih in konferencah. Važna oblika obveščanja je bilo dopisovanje v mladinske časopise. Stalna kadrovska naloga mladinskih aktivistov je bila mobilizacija. Izvajali so propagandno dejavnost, obveščanje in sodelovali pri mobilizaciji v stiku s partizanskimi enotami. Med že omenjenim Tekmovanjem zmage je odšlo v partizane 244 mladincev in mladink. Mladina je bila iznajdljiva pri nabiranju, izdelovanju in zaplenjevanju hrane, oblačil, osebnih predmetov, vojaškega, sanitetnega, tehničnega in pisarniškega materiala, ki so ga izročali GK, borcem v obliki darilnih paketov, aktivistom, pošiljali so ga v taborišča. Mladina je zbirala na vse mogoče načine vsakršen material, ki so ga borci in aktivisti lahko uporabili.

Denar so zbirali v obliki obvezne skojevske članarine, ki je znašala 1 RM mesečno, prostovoljnih prispevkov in narodnega posojila. Sredstva so oddajali ali uporabili za nakupe materiala.

Delovne akcije mladine na Gorenjskem so bile obdelovanje polj izseljencev in ilegalcev in prevažanje hrane za vojsko.

Mladinci in pionirji so se izkazali pri rednih akcijah in sabotažah manjšega obsega, zlasti rušenju telefonskega in električnega omrežja, oviranju prometa, proizvodnje, izvedli pa so tudi akcije, ki so sovražniku zadale težje človeške in materialne izgube. Velik del legalnih kurirjev so bili mladinci, ki so obenem pomagali tudi ilegalni kurirski službi. Mladina je sodelovala pri obveščevalni službi. Spremljali so transporte, varovali kurirje, prehode enot s pregledi terena, predvsem pa so nadzorovali domače kraje in njihovo okolico.

Mnogo mladih je bilo zajetih v politično in šolsko izobraževanje. Poleg rednih študijskih sestankov so najboljše kadre pošiljali v partijske in skojevske tečaje. Partizansko šolstvo, ki se je na Gorenjskem začelo konec 1943, se je leta 1944 močno razmahnilo. Konec leta 1944 je 72 šol obiskovalo 2500 otrok, ki jih je poučevalo 90 učiteljev, med njimi le 7 poklicnih, druge so bile mladinke-prostovoljke. Nekaj je bilo strokovnega izobraževanja (tečaji). Med kulturno prosvetnim delovanjem je bilo najvažnejše: petje, recitacije, skeči, igre. Pogosti so bili mitingi, spominske in slavnostne prireditve.

Konec leta 1944 je mladina priredila prve smučarske tekme.[42] Delo mladine na Gorenjskem je potekalo predvsem v mestih v času najhujšega sovražnega pritiska. Seveda so bili tudi tereni s položajem osvobojenega ozemlja. V teh raznolikih okoliščinah mladina ni mogla enotno delovati, zato je treba njen delež ocenjevati v skladu z razmerjem sil na terenu. Tudi mladinsko gibanje je odražalo plime in oseke sovražnega pritiska. Večina gorenjske mladine je dala največ, kar je mogla dati.

2. maja 1944 govori poročilo o 197 skupinah SKOJ z 971 člani, 27. junija o 246 skupinah s 1208 člani, 17. septembra o 295 skupinah s 1412 člani. Decembra 1944 je bilo 1700 članov SKOJ. ZSM se je od septembra 1944 do decembra 1944 povečala od 2700 na 3200 članov.

Najkasneje se je od mladinskih organizacij razvila pionirska. Prve pionirske skupine so nastale že leta 1943, toda pionirske čete in odredi so postali običajnejša oblika organiziranja šele v letu 1944. Vojaško organiziranje pionirjev je omililo dejstvo, da jih je bilo veliko vključenih v partizanske šole. Pionirji so se odlikovali z drznostjo pri sabotažnih akcijah, obveščanju. Ponekod so delovale pionirske kulturne skupine. Pionirski odred Ratitovec iz Železnikov uživa slavo najboljšega v Sloveniji. Oktobra 1944 je bilo organiziranih okoli 1000 pionirjev, decembra 1944 pa prek 1600.[43]

Jeseni 1944 je prišlo do obvezne mobilizacije ilegalcev v NOV. V organizaciji, ki so jo že dotlej v večini sestavljala dekleta, fantje so prevladovali le med ilegalci, je prišel večinski delež deklet povsem do izraza. V PP ZSM in Obl. K SKOJ je delovalo 14 deklet in 5 fantov, v okrožnih komitejih 45 deklet in 50 fantov, v okrajnih komitejih pa 335 deklet in 146 fantov.[44] Razen o dekliški večini govorijo gornje visoke številke o mnogih kadrovskih menjavah v vodstvenih organih SKOJ. Značilnost mladinskih organizacij je bila, da so bile kadrovska podlaga, prvi korak v borbo. Poleg številnih kadrov, ki so prek SKOJ in ZSM stopili v NOV, so mladinski aktivisti zelo hitro prehajali na delo v organe partije, OF, SPŽZ, ... Spričo velikega odtekanja kadrov so semtertja nastale kadrovske praznine. Zaradi tega je bila organizacijska mreža včasih prešibka, da bi zajela vso mladino, ki je bila pripravljena delati. Posledica je bilo povezovanje mladine v NOG mimo mladinskih organizacij.

Mladina, zlasti skojevci, se je redno zbirala. Poleg pogostih organizacijskih in študijskih sestankov so prirejali, brž ko je bilo možno, množične sestanke, mitinge in konference. Jeseni 1944 in januarja 1945 je bilo več okrožnih konferenc SKOJ, ki jim je sledila od 28. februarja do 3. marca 1945 II. pokrajinska konferenca gorenjske mladine. Udeležili so se je okoli 200 delegatov in številni gostje.[45]

Januarja 1945 je SKOJ štel 215 skupin s 1317 člani, ZSM 3200 članov, pionirjev pa je bilo organiziranih 1700.[46]

Tudi v letu 1945 je bilo več tekmovanj, tako med Gorenjsko in Primorsko, jeseniškim in kranjskim okrožjem, med posameznimi kraji. Praznovanje Svetovnega mladinskega tedna je ponekod zavrla zadnja sovražna ofenziva, ki je marsikje raztrgala organizacijo. V začetku maja 1945 je bilo povezanih 900 skojevcev, 2500 članov ZSM in 1600 pionirjev.[47]

V svobodi se je organizacija brž postavila na noge in množično zajela mladino.

Že med vojno so mladinci izražali svoje spoštovanje do žrtev s počastitvijo njihovega spomina v člankih, z minutami molka na konferencah, s spominskimi komemoracijami.

Gorenjska mladina je poleg padlih v borbah, narodnih herojev, ki so izšli iz predvojnih in medvojnih revolucionarnih mladinskih vrst, izgubljala aktiviste na terenu, ubijali so jih med mučenji in sežigali v taboriščih. Med talci na Gorenjskem jih je bilo več kot 280 mlajših od 24 let, med njimi več kot polovica ni dopolnila 20. leta.[48]

V orisu razvoja in dela mladinskih organizacij je ostala ob strani organizacija v vojski, predvsem v letih 1942—1945. Vzrok je pomanjkanje ustreznih virov. Zato je prav zbiranje dopolnilnega gradiva pogoj za natančnejšo raziskavo kadrov in dejavnosti tako na terenu kot v vojski.

Viri:

Arhiv Instituta za zgodovino delavskega gibanja Ljubljana (A IZDG): Predvojni spomini, Gradivo za mladinski zbornik in fascikli 10, 11, 12, 13, 662, 664, 697, 701/a.

Arhiv CK ZKS: fascikli 10, 10/a, 11, 25, B/31, B/61.

Gorenjski muzej, (GM) Kranj: Življenjepisi padlih, fascikli 11—15, *fond še neurejenega gradiva.*

Arhiv Slovenije (AS): Predsedstveni in poverljivi spisi Okrajnega glavarstva Radovljica.

Periodika: Delavska politika 1934—1941, *Gruda* 1930—1941, Književnost 1934/35, Mladi plamen, Ogenj, Proletarska mladina, Svoboda, Vzajemna Svoboda.

Literatura:

Knjige:

Slavoljub Cvetković: Napredni omladinski pokret u Jugoslaviji 1918—1929, Beograd 1966.

Slavko Kremenšek: Slovensko študentsko gibanje 1919—1941, Ljubljana 1972.

Petar Kačavenda: SKOJ i omladina u NOV i POJ 1941—1945, Beograd 1975.

Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945, Ljubljana 1976.

Alenka Nedog, Milica Kacin, Dare Jeršek: Oris mladinskega gibanja na Slovenskem 1941—1945, Ljubljana 1963.

Drago Stepišnik: Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem, Ljubljana 1968.

Miroljub Vasić: Revolucionarni omladinski pokret u Jugoslaviji 1929—1941, Beograd 1977.

Lokalni zborniki, brošure:

Bled v borbi in svobodi, Bled, 1. avgusta 1954.

Devetsto let Kranja, Kranj 1960.

Jeklo in ljudje (Jeseniški zbornik I), Jesenice 1964.

Loški razgledi VI, Škofja Loka 1959.

Ljudstvo pod Storžičem v boju za svobodo, Goriče 1955.

800 let Mengša, Mengeš 1959.

Franc Konobelj-Slovenko: Pod Mežakljo in Karavankami so se uprli, Jesenice 1954.

40-letnica zleta Svobod 1935.

1937—1977, *Radovljica* 1977.

Članki, krajše razprave:

Miha Klinar: Skrivnost v Struževem št. 7, Glas Gorenjske 1959, št. 12.

Utrinki iz živih in mrtvih arhivov revolucionarne mladine, *Mladina* 1954, št. 40—43.

Andrej Česen: Delež loške mladine v ljudski revoluciji je nadvse časten, Glas Gorenjske 1955, št. 20.

France Klopčič: Nastanek komunističnega mladinskega gibanja v Sloveniji, Kritično o slovenskem zgodovinopisju, Ljubljana 1977.

Otroške skupine v Sloveniji leta 1922—1924, ib.

Ivan Križnar: Oborožena vstaja 1941. leta in delež Jesenic v NOB na Gorenjskem, Zgodovinski časopis 1971, št. 1-2.

Mirko Stiplovšek: Kamniško okrožje v NOB, Domžale 1975.

Jože Vidic: Gestapovec Klemen Drusche na lovu za jeseniškimi skojevci, Komunist 1978, št. 32-35.

Uporabil sem še elaborat Alenke Nedogove: Razvoj in delovanje SKOJ v Sloveniji 1930—1941 (v A CK ZKS), diplomsko nalogo Janeza Kopača: Poskus prikaza razvoja in delovanja partije, OF in njenih organizacij v okrožju Kranj 1941—1945 in svojo diplomsko nalogo: Oris delovanja SKOJ, ZSM in pionirske organizacije v gorenjskih okrožjih od začetka 1943 do maja 1945,

Posebej se zahvaljujem Ivki Križnarjevi za: Kadrovsko rekonstrukcijo vodstvenih teles SKOJ in ZSM na Gorenjskem, Statistični pregled razvoja SKOJ, ZSM in pionirske organizacije na Gorenjskem, pregled Predvojne skojevske celice na Gorenjskem, Politično-teritorialno razdelitev Gorenjske med vojno ter Revolucionarno gibanje med vojnama v Kranju in okolici. Rezki Travnovi za: Izpiske iz Vprašalnih pol za člane partizanskih enot leta 1941 na Gorenjskem, Francetu Benediku za spisek talcev na Gorenjskem in Rozki Ažmanovi za izjave bohinjskih aktivistov.

Opombe:

[1] France Klopčič: Nastanek komunističnega mladinskega gibanja v Sloveniji, Kritično o slovenskem zgodovinopisju, str. 431, 432. Slavoljub Cvetković: Napredni omladinski pokret u Jugoslaviji 1918—1929, str. 155.

Silvo Furlan: Spomini na delo in boj ZKMS, str. 4, A-CK ZKS, f. 10.

[2] Slavoljub Cvetković se v svojem delu Napredni omladinski pokret u Jugoslaviji 1919—1928 (str. 170) opira na podatke II. *državne konference KPJ v maju* 1923, *ko opisuje številčno* stanje skojevske organizacije v Sloveniji v času II. kongresa SKOJ. Vendar je bila takrat skojevska organizacija na Jesenicah *že oblikovana in lahko trdimo, da so obstajale skojevske* organizacije v Ljubljani, Trbovljah, Zagorju, Mariboru in na Jesenicah, ki so štele skupno 61 članov (v tem času je član jeseniške celice *že odpotoval* v Bosanski Brod) in verjetno tri poverjeništva SKOJ z neznanim številom članov.

[3] A CK ZKS, f. B/61, m. Leto 1923.
Proletarska mladina, 1923, št. 14, str. 158.
France Klopčič: Vodstvo SKOJ od leta 1920 do 1929 za Slovenijo, A CK ZKS, f. 11.
Drago Stepišnik: Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem, str. 192.

[4] France Klopčič: Otroške skupine v Sloveniji leta 1922 do 1924, Kritično o slovenskem zgodovinopisju, str. 443.
France Škrlj: Razvoj in delo delavskih kulturnih in telovadnih društev, Jeklo in ljudje (Jeseniški zbornik I), str. 147.
Janez Mlakar: Jeseniški ilegalci in septembrska vstaja 1923. v Bolgariji, str. 3, 4, A IZDG, Predvojni spomini.
Jesenice 22. 12. 1958, str. 1, 6. Zapisnike s posvetovanj mladinskih aktivistov navajam z imenom kraja in datumom posvetovanja: npr. Jesenice 22. 12. 1958, str.
Slavoljub Cvetković, isto, str. 189, 247.

[5] Poročilo PK KSJ (januar, maj, oktober 1926), str. 4, A CK ZKS, f. B/61, m. Leto 1925.
O pokrajinski konferenci SKOJ za Slovenijo (Ivan Rancinger, pripombe France Klopčič), str. 1, A CK ZKS, f. B/31.

[6] *Miroljub Vasić: Revolucionarni omladinski pokret u Jugoslaviji 1929—1941*, str. 326, 477.
Jesenice 20. 9. 1958, str. 1, 4, 8, 16, A IZDG, Gr. za mlad. zbornik.
Jesenice 22. 12. 1958, str. 10, GM, Neurejeno gradivo.
Alenka Nedog: Razvoj in delovanje SKOJ v Sloveniji 1930 do 1941, A CK ZKS.
Boris Kraigher: O mladinskem gibanju od 1936 dalje, str. 1, 4, A CK ZKS, f. 10.
Dušan Kveder: Delo v pokrajinskem sekretariatu SKOJ od septembra 1935 do avgusta 1936, str. 7, A IZDG, Predvojni spomini. Ljubljana 24. 3. 1958, str. 2, 3, A IZDG, Gr. za mlad. zbornik.
Prijava žandarmerijske stanice v Zgornjih Gorjah 27. marca 1941, A IZDG, Gr. za mlad. zbornik.

[7] 1937—1977, brošura.
Jože Repinc: Podatki o razvoju KP v Bohinju, str. 12, 13, 14, 20, 24, A IZDG, Predvojni spomini.
Situacijsko poročilo žandarmerijske stanice Bohinjska Bistrica 14. 2. 1923, AS, Predsedstveni in poverljivi spisi OGR, 1923, št. 65.
Proletarska mladina, 1923, št. 3, str. 1.
France Klopčič: Nastanek..., str. 436.
Rozka Ažman: Izjave 14. 2. 1959, januarja 1960, aprila 1960 (pri avtorici).
Janko Ažman: Izjava decembra 1958, A IZDG, Predvojni spomini.
Franc Katrašnik: Izjava 23. 3. 1959, A IZDG, Gr. za mlad. zbornik.

[8] Ivan Bertoncelj: Stane Žagar — komunist je bil vedno med nami, Vedno več skojevcev, A IZDG, Predvojni spomini.
Ivka Križnar: Dobravski skojevci, Borec 1961, št. 5, Predvojne skojevske grupe na Gorenjskem (pri avtorici).

[9] Ivka Križnar: Revolucionarno gibanje med vojnama v Kranju in okolici, in Predvojne...
Miroljub Vasić: isto, str. 175, 282. Ljubljana 24. 3. 1958, str. 9, 11, 14, A IZDG, Gr. za mlad. zbornik.
Stane Šinkovec: SKOJ in mladina Kranja od leta 1938 do pomladi 1942, Devetsto let Kranja. Kranj 18. 12. 1958, str. 6, A IZDG, Gr. za mlad. zbornik.

[10] Alenka Nedog, isto, str. 29, 30.
Franc Štefe-Miško: V Šenčurju ohranjajo bogato revolucionarno preteklost, str. 2, 5, 6, GM, Neurejeno gradivo.
Janez Mlakar: Nove razmere — novi prijemi političnega boja, str. 3, A IZDG, Predvojni spomini. Ljubljana 24. 3. 1958, str. 18, A IZDG, Gr. za mlad. zbornik.

[11] Andrej Stegnar: Razvoj in delo KP v Tržiču in njegovi okolici, str. 1—3, A IZDG, predvojni spomini.
Vladimir Perаić: Delo SKOJ v Tržiču pred II. svetovno vojno in ob začetku okupacije, A IZDG, Predvojni spomini.
Alenka Nedog, isto, str. 38, 39.
Podatki Ivke Križnar.

[12] Ivan Novak-Očka: Partija v severni okolici Ljubljane 1935 do 1941, str. 2, A IZDG, Predvojni spomini.
Cveto Novak: Izjava 11. 3. 1958, A IZDG, Gr. za mlad. zbornik. Ljubljana 24. 3. 1958, str. 5, 15, A IZDG, Gr. za mlad. zbornik.
Jože Ravbar-Jošt: Razvoj delavskega gibanja v Trzinu pred vstajo, *800 let Mengša*.
Alenka Nedog, isto, str. 38.

[13] Ivka Križnar, Predvojne...
Mirko Stiplovšek: Kamniško okrožje v NOB, str. 35.
Historiat mladinskega gibanja v Sloveniji, str. 26, A CK ZKS, f. (Alenka Nedog, isto, str. 38.)

[14] Jože Dežman: Oris delovanja SKOJ, ZSM in pionirske organizacije v gorenjskih okrožjih od začetka 1943 do maja 1945, str. 75.
Ivka Križnar: Predvojne... Ljubljana 24. 3. 1958, str. 16, A IZDG, Gr. za mlad. zbornik.
Miha Klinar: Utrinki živih in mrtvih arhivov revolucionarne mladine, Mladina 1954, št. 43.

[15] Miha Klinar: Skrivnost v Struževem št. 7, Glas Gorenjske 1959, št. 12, str. 2.
Alenka Nedog, isto, str. 33.
Jože Jan: Moje politično delo v Kranju 1934—1938, str. 7 do 9, GM, Neurejeno gradivo.
Miroljub Vasić, isto, str. 461 (op. 147), 477

[16] Podatki Ivke Križnarjeve. Bohinj 19. 12. 1958, str. 4, GM, Neurejeno gradivo.

[17] Pregled sem naredil po Svobodi, Vzajemni svobodi in Delavski politiki.

[18] Glej op. 4.
Delavska politika 1935, št. 69, 80.
France Škrlj, isto, str. 202, 203.
Janko Liška: Delo Svobod in zlet 1935 v spominih udeležencev, 40-letnica zleta Svobod 1935, str. 95.

[19] Glej op. 22.
France Šrklj, isto, str. 160, 192, 193, 202—204. Jesenice 20. 9. 1958, str. 8, A IZDG, Gr. za mlad. zbornik.

[20] Pregled sem naredil po Grudi 19.

[21] Ivka Križnar: Revolucionarno... str. 15, Dobravski..., str. 259. Ljubljana 24. 3. 1958, str. 11, A IZDG, Gr. za mlad. zbornik
Franc Štefe, isto, str. 4.
Rozka Ažman: Izjava 14. 2. 1959, str. 1 (pri avtorici).
Ivan Novak-Očka, isto, str. 2.

[22] *Glej op. 11.*

Franc Škrlj, isto, str. 166, 167.
Jože Ravbar-Jošt, isto, str. 57.
Alenka Nedog, isto, str. 29.
Delavska politika 1936, št. 104, str. 3, 1937, št. 7, str. 1.

[23] Zdenka Kidrič: Zveza delavskih žena in deklet, 40-letnica zleta Svobod, str. 60.
Svoboda 1930, št. 7, str. 195, 1931, št. 1, str. 51, 1932, št. 3, str. 109.

[24] Ivka Križnar: Revolucionarno str. 22.
Slavko Kremenšek: Slovensko študentsko gibanje 1919—1941, str. 274.
Izjava Ceneta Malovrha (pri Ivki Križnarjevi).
Delavska politika 1936—1941.

[25] Vitko Musek: Material o mladinskem krščansko-socialističnem delavskem gibanju med obema vojnama, A CK ZKS, f. 10/a.
Mladi plamen, Ogenj.

[26] *Glej op. 11.*
Ivka Križnar: Revolucionarno . . ., str. 28. Kranj 18. 12. 1958, str. 4, 5, A IZDG, Gr. za mlad. zbornik.
Jože Dežman: Svoboda in Enakost, središče kadrovskega obnavljanja jeseniške partije (pri avtorju).
Franc Konobelj-Slovenko: Pod Mežaklja in Karavankami so se uprli, str. 95.

[27] Ivka Križnar: Revolucionarno . . ., str. 35

[28] Stane Šinkovec, isto, str. 355
T. S.: Železarska mladina 1941, Železar 1961, št. 8.

[29] Izraz mladina, mladinci v tem delu prispevka, ki govori o NOB, uporabljam tam, kjer je govor o skupnem delu skojevcev in mladine ali pa le o delu mladine.

[30] Ljubljana 24. 3. 1958, str. 15, A IZDG, Gr. za mlad. zbornik.
Podatki Ivke Križnarjeve, Slavka Staroverskega.

[31] NOV na Slovenskem 1941—1945, str. 105.
Mirko Stiplovšek: Kamniško okrožje v NOB, str. 37.
Ferdo Koren, *življenjepis, Pod Mežaklja in Karavankami so* se uprli.
Po izpiskih Rezke Travnove iz Vprašalnih pol za člane partizanskih enot leta 1941 na Gorenjskem.

[32] Bled v borbi za svobodo, str. 6.
Ivan Vidic: Gestapovec Klemen Drusche na lovu za jeseniškimi skojevci, Komunist 1978, št. 32—35.
Stane Šinkovec, isto, str. 358, 360.
Andrej Česen, Delež loške mladine v ljudski revoluciji je nadvse časten, Glas Gorenjske 1955, št. 20, str. 10.
Ivka Križnar: Dobravski . . ., str. 261.

[33] Tugomir Vidmar, Življenjepisi padlih v GM, Kranj-Center Jože Vidic, isto.
Ivan Križnar: Oborožena vstaja 1941. leta in delež Jesenic v NOB na Gorenjskem, Zgodovinski časopis, št. 1—2, str. 103.

[34] Po izpiskih Rezke Travnove . . .
Rozka Ažman: Izjava januarja 1960 (pri avtorici).

[35] Meri Dorotka: Izjava 17. 11. 1959, A IZDG, Gr. za mlad. zbornik.
France Kavčič-Veljko: Prispevek k zgodovini SKOJ v Škofji Loki in na Gorenjskem med NOB, Loški razgledi VI, str. 31.
Kranj 18. 12. 1958, str. 23, A IZDG, Gr. za mlad. zbornik.
Ljubljana 24. 3. 1958, str. 14, A IZDG, Gr. za mlad. zbornik.
Miro Stiplovšek, isto, str. 43, 45.

[36] Nedog-Jeršek-Kacin: Oris mladinskega gibanja na Slovenskem 1941—1945, str. 36, 37, 44.

[37] Občine so v poletnih mesecih, 1943. leta, ponekod pa do začetka 1944 *pomenile enoto med osnovnimi celicami in rajoni.*

[38] Janez Kopač: Poskus prikaza razvoja in delovanja partije, OF in njenih organizacij v okrožju Kranj 1941—1945, str. 12, 61, 62 A CK ZKS, f. 25.

[39] Ivka Križnar: Kadrovska rekonstrukcija vodstvenih teles SKOJ in ZSM na Gorenjskem (pri avtorici), Politično teritorialna razdelitev Gorenjske med vojno (pri avtorici).
Iztok Žagar: Nekaj pripomb iz razvoja in dela SKOJ in ZSM od septembra 1944 do junija 1945, A CK ZKS, f. 10.

[40] Janez Kopač, isto, str. 63.

[41] Gorenjska mladina, april 1944.

[42] Jože Dežman: Oris . . ., str. 55—72.

[43] A IZDG, f. 662, m. III, ovoj 6.
Ivka Križnar: Statistični . . .
Nedog-Jeršek-Kacin; isto, str. 57.

[44] Ivka Križnar: Kadrovska rekonstrukcija vodstvenih teles SKOJ in ZSM na Gorenjskem.

[45] GM, f. XI, m. 116.

[46] Ivka Križnar: Statistični pregled razvoja SKOJ, ZSM in pionirske organizacije na Gorenjskem.

[47] Prav tam.

[48] France Benedik: Seznam talcev na Gorenjskem.

RAZVOJ PARTIJE IN OSVOBODILNE FRONTE V OKROŽJU KRANJ 1941—1945

JANEZ KOPAČ

I. Nemški načrti na Gorenjskem

Demonstracije v Beogradu 27. marca 1941 proti podpisu pristopa Jugoslavije k trojnemu paktu so pokazale, da je Jugoslavija nezanesljiva postavka v nemških vojaških operacijah Marita in Barbarosa. Hitler jo je zato ukazal razbiti kot državo in vojaško silo.[1] Napadel jo je 6. aprila. Slovenijo je napadla tudi Italija. Ena smer napada je potekala iz Trente preko Vršiča skozi zgornjo Savsko dolino proti Ljubljani, spotoma pa so zasedli še Gorenjsko. Na področje Gorenjske so iz Celovške kotline preko Korenskega sedla in Ljubelja prodirale tudi nemške enote. 19. aprila je 1. alpinska divizija zasedla Kranj in pričela z Gorenjske preganjati Italijane.[2]

12. aprila je šef OKW Keittel po Hitlerjevem ukazu izdal *navodila za razkosanje Jugoslavije. Gorenjsko področje* je spadalo pod Gau Kärnten.[3] Že tedaj je imel Hitler v načrtu popolno priključitev Gorenjske k nemškemu Reichu. V pokrajini je postavil posebno okupacijsko obliko, šefa civilne uprave (Chef der Zivilverwaltung für die besetzten Gebiete Kärntens und Krains). Nemci so tako okupacijsko obliko uporabljali v pokrajinah, ki bi jih radi čimprej priključili k Reichu, pa iz kakršnih koli razlogov za to še niso bile zrele: pomanjkanje nemške nacionalne zavesti, pomanjkanje znanja nemškega jezika.[4] Hitler je za šefa civilne uprave na Gorenjskem imenoval namestnika koroškega Gauleiterja Kutschero, ki je prevzel posle 30. aprila 1941. Sedež si je uredil v hotelu Toplice na Bledu.[5]

Za popolno in čimprejšnjo priključitev pokrajine k Reichu je šef civilne uprave uporabil številna sredstva. Glavno vlogo pri ponemčenju Gorenjske so namenili Koroški ljudski zvezi (Kärntner Volksbund), katere osnovna naloga je bila »...duševno, duhovno in politično voditi ljudi in jih napraviti za zveste člane nemške narodne skupnosti ali z drugimi besedami, popolnoma ponemčiti slovensko ljudstvo.« Član organizacije je lahko postal vsak, ki se je brez pridržka izpovedal za Führerja in Reich. Velik vpliv na vpis je imela nacistična propaganda, ki je hvalila nacionalsocialistični sistem v Nemčiji, ker je zmanjševal brezposelnost in dvigal življenjsko raven delavstva.[6] Nemci pa so širili tudi geslo: »... če se vpišeš, ne boš izseljen...«[7]

Drugi ponemčevalni ukrep je bilo izseljevanje po načelu »... udariti z vso silo po slovenski inteligenci in preseliti vse, kar bi kakorkoli moglo ovirati čimprejšnjo, a popolno germanizacijo teh slovenskih predelov.«[8] Načrt za preseljevanje je bil izdelan 4. junija 1941 v Zagrebu in je predvideval tri etape. Na konferenci so posebej govorili o prvi etapi na Gorenjskem »... in sklenili, da bodo med prvim in drugim valom poskušali prepeljati iz zbirnega taborišča v Šentvidu nad Ljubljano do Arandjelovca v Srbijo skupino 4000 izobražencev z Gorenjske.« Akcija se je začela na radovljiškem in kamniškem območju, »... v kranjskem okrožju, kjer so družine zaprtih Slovencev začeli odvažati v taborišče 5. julija zjutraj, naj bi samo z območja 11 orožniških postaj odpeljali 308 oseb.« Politične osumljence in inteligenco so selili v Srbijo, katoliške duhovnike pa na Hrvaško.

Druga, avgustovska etapa izseljevanja ni prizadela Gorenjske.[9]

Tretja etapa med 15. septembrom in 31. oktobrom 1941 pa je predvidevala izselitev okrog 80.000 prebivalcev z obmejnega področja na Gorenjskem.[10] Vendar se ta etapa izseljevanja ni izvedla zaradi spora med Himmlerjem in Göringom, ki se je bal, da bi zaradi deportacij zamrla industrija na Gorenjskem in bi bili novodošli delavci rasno manj čisti. Drugi vzrok pa je bilo povečano delovanje partizanskih čet. »Nacisti so bili prepričani, da se je ljudstvo vključilo v narodnoosvobodilno gibanje predvsem zaradi ostrih okupacijskih in raznarodovalnih ukrepov, zlasti zaradi množičnih deportacij...« Nemci so od avgusta 1941 pa do konca vojne odložili vsa množična izseljevanja.[11]

Šef civilne uprave je poskušal zatreti vse, kar je na zunaj kazalo, da na Gorenjskem živijo Slovenci: zamenjava slovenskih krajevnih imen z nemškimi, postavitev

JANEZ KOPAČ, YU, 64290 Tržič, Cankarjeva 15, arhivist

ukinitvenega komisarja, ki je razpolagal s premoženjem ukinjenih slovenskih društev,[12] ukinitev slovenskih šol in vrtcev, zatiranje slovenske besede v cerkvi, ponemčenje slovenskih krstnih imen in nemško pisanje slovenskih rodbinskih imen, uničenje slovenskih knjig in arhivov (na Gorenjskem so zaplenili in uničili okoli milijon knjig, iz izbranih pa so v Kranju ustanovili slovensko specialno knjižnico, ki so jo leta 1943 odpeljali v Celovec).[13]

Vsi številni ukrepi šefa civilne uprave na Gorenjskem pa niso dosegli svojega osnovnega namena pripeljati deželo do take stopnje, da bi bila dovolj pripravljena za vključitev v Reich, to je, da bi zatrli slovensko narodno zavest. »Da pa slovenska narodna zavest, ki je ravno preprečila te hitlerjanske nakane, ni zamrla, temveč je nasprotno, kljub vsem pritiskom in okupacijskim sredstvom tudi rastla in prerastla v pravo revolucionarnost, pa je in ostane neizpodbitna zasluga Osvobodilne fronte in njenih prvih partizanskih edinic.«[14] Osnovna naloga Osvobodilne fronte je torej bila: braniti in krepiti slovensko narodno zavest pred nemškim nacionalsocializmom.

II. Partija in Osvobodilna fronta v okrožju Kranj

Od okupacije do prve konference Okrožnega komiteja KPS Kranj (junij 1943)

Že pred začetkom druge svetovne vojne je v kranjskem okrožju, ki je obsegalo območje Kranja, Škofje Loke in Tržiča, deloval Okrožni komite KPS Kranj (OK KPS), ki ga je vodil sekretar Franc Vodopivec. V vseh večjih tovarnah v okrožju pa so bile postavljene partijske celice.[15]

Kmalu po nemški zasedbi Gorenjske so komunisti po tovarnah, mestih in podeželju začeli ustanavljati odbore Protiimperialistične fronte, ki se je kasneje preimenovala v Osvobodilno fronto. V začetku maja 1941 je Ludvik Vitez, sekretar partijske organizacije v tovarni Semperit, v gozdu med Kokrico in Naklim zbral gumarske delavce. Seznanil jih je s sklepi ustanovnega sestanka Protiimperialistične fronte. Domenili so se tudi o svojem delovanju proti okupatorju.

Pri OK KPS Kranj je bil zadnje dni maja ali prve dni junija 1941 postavljen vojnorevolucionarni komite, ki so ga sestavljali: Franc Vodopivec, Rudi Papež, Anton Nartnik, Franc Mrak in Jože Janežič. Na konferenci, ki jo je v začetku junija 1941 v Ljubljani sklical CK KPS, so dobili vojnorevolucionarni komiteji konkretnejše naloge. Kranjsko okrožje je na konferenci zastopal Franc Vodopivec.[16] Vojni komiteji so imeli nalogo, da organizirajo zbiranje orožja, streliva, hrane in opreme ter da pridobijo simpatizerje, ki bi bil pripravljeni sodelovati najprej pri pripravah in nato v oboroženi akciji proti okupatorju. Pripravljali pa so tudi podrobnejše načrte za akcije, snovali partizanske enote in organizirali obveščevalno službo.[17] Uspešno je bilo delo kranjskega vojnorevolucionarnega komiteja pri zbiranju orožja. »Posamezni člani partije so odšli na področje obmejnih utrdb na Ratitovcu, Blegošu, Žirovskem vrhu in drugod, kjer so zbirali preostalo orožje in municijo.« Tako zbrano orožje je bilo osnova za oborožitev prvih partizanskih enot na kranjskem in tržiškem območju.[18]

CK KPS je za pomoč gorenjskim vojnorevolucionarnim komitejem poslal Lojzeta Kebeta-Štefana, Toma Brejca-Pavla in Miro Svetina-Metko.

Julija 1941 je moralo oditi v ilegalo več komunistov.

Sredi julija 1941, ko je na Gorenjsko prišel član Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Stane Žagar, so bile zaradi nemškega terorja (izseljevanje) razmere za oboroženi upor dokaj ugodne. 20. julija so se na Jelovici sestali: Stane Žagar, Lojze Kebe, Tomo Brejc in zastopniki vojnorevolucionarnega komiteja Kranj. Sklenili so, da je potrebno skupine ilegalcev seznaniti s partizanskim zakonom, jih oborožiti in povezati v čete, ki naj začnejo diverzantske akcije na pomembnejše sovražnikove objekte in napadati manjše sovražnikove enote. Načrte za napade naj sestavijo vojnorevolucionarni komiteji. »Da bi postali terenski odbori OF aktivnejši, so sklenili, da se morajo partizanske enote oskrbovati s pomočjo terenskih organizacij.«

Kranjski vojnorevolucionarni komite je na sestanku v Udin borštu 23. ali 24. julija 1941 sestavil bojni načrt, ki je predvideval za 27. julij več diverzantskih akcij in kaznovanje nekaterih izdajalcev, do česar pa zaradi slabe oborožitve ni prišlo. Vseeno pa so konec julija začele nastajati prve partizanska čete: Tržiška (26. julij), Prva kranjska ali Nartnikova četa na levem bregu Save (27. julij), Jelovška četa (29. julij) in Druga kranjska četa (2. avgust). Z združitvijo Tržiške in Druge kranjske čete 4. avgusta pod Storžičem je nastal Tržiško-kranjski ali Storžiški bataljon. Manjši del bataljona je doživel tragedijo že 5. avgusta pod Storžičem, večji del pa so Nemci razbili na Dobrči potem, ko se je vračal iznad Begunj, kjer je zaradi izdaje propadel načrt napada na begunjske zapore.[19]

5. avgusta 1941 je iz Jelovške ter Jeseniške ali Cankarjeve čete na Jelovici nastal Cankarjev bataljon. Po neuspelem poskusu napada na Begunje se je bataljon vrnil h glavnini na Partizanski vrh, kjer je 8. avgusta vodil prvo večjo borbo z Nemci. Po bitki sta se četi vrnili na stara operativna področja.[20]

Okrog 20. avgusta 1941 so se v Udin borštu zbrali partizani, ki so bili razbiti pod Storžičem ter na Dobrči, in nekaj novincev. Ustanovili so novo Kranjsko-tržiško četo, ki jo je sestavljalo 21 partizanov. Četa je navezala stike z aktivisti Osvobodilne fronte v okolici Kranja Septembra je izvedla nekaj sabotažnih akcij med Tržičem in Kranjem. Del čete je ponoči 2. oktobra nalepil v Križah pri Tržiču lepake, ki so pozivali delavce in kmete k uporu in grozili Nemcem in domačim izdajalcem s smrtno kaznijo.

Decembra 1941 je v okviru vstaje na Gorenjskem na Štefanji gori nastala Kokrška četa.[21]

Partizanska aktivnost je povzročila živahnejšo dejavnost partije in Osvobodilne fronte. Sredi septembra 1941 je bil ustanovljen tudi okrožni odbor Osvobodilne fronte v Kranju.[22]

Jeseni 1941 je CK KPS sklenil, da se bo dosedanje Poverjeništvo CK KPS za Gorenjsko, ki so ga sestavljali Stane Žagar st., Lojze Kebe-Štefan in Tomo Brejc, preimenovalo v Pokrajinski komite KPS za Gorenjsko (PK KPS za Gorenjsko).[23] V zvezi z načrtom splošne oborožene vstaje na Gorenjskem sta CK KPS in Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet v začetku decembra 1941 postavila Staneta Žagarja st. za komisarja Cankarjevega bataljona. Sekretar PK KPS za Gorenjsko je postal Tone Dolinšek-Metod,[24] člani pa so bili še Lojze Kebe-Štefan, Tomo Brejc in Mira Svetina-Metka. Z organizacijo partije in Osvobodilne fronte v Kranju, Tržiču in Škofji Loki se je zlasti ukvarjala Mira Svetina-Metka.[25]

Oktobra 1941 so Nemci aretirali člana OK KPS Kranj Rudija Papeža.[26]

Novembra 1941 je moral v ilegalo sekretar OK KPS Kranj Franc Vodopivec, sekretar pa je postal Lucijan Seljak, ki je bil zadolžen tudi za razvoj Osvobodilne fronte v okrožju,[27] člani komiteja pa so bili Stanislav Bečan, Janez Poljanec in Franc Logar.[28]

27. novembra 1941 so Nemci začeli z aretacijami gorenjskih aktivistov. Aretirali so tudi novega sekretarja OK KPS Kranj Lucijana Seljaka.[29] Po aretaciji je postal sekretar OK KPS Kranj Viktor Kejžar, člani pa so bili še: Boris Ručigaj, Jože Resman in Janez Urbanc.[30]

1. decembra 1941 se je pokazala moč Osvobodilne fronte tudi na Gorenjskem. Izvršni odbor Osvobodilne fronte je 1. december proglasil za praznik enotne borbe narodov Jugoslavije.[31] Na Gorenjskem »... so demonstracije, naj slovensko prebivalstvo med 7. in 8. uro zvečer izprazni vse ulice in ceste, skoro povsod uspele, zlasti še v Kranju, Tržiču in na Jesenicah. Nemci so na vse to dne 4. decembra odgovorili z ustrelitvijo 28 talcev, dne 5. decembra pa so deportirali 45 družin z Dobrave pri Kropi ...«[32]

V začetku leta 1942 so Nemci zelo zaostrili teror nad civilnim prebivalstvom. Aretirali so precej partijskih delavcev in aktivistov. Sledila je huda in široka izdaja. Gestapo je zvedel skoraj za celotno partijsko in frontno organizacijo v Kranju in okolici. Izdaja je iz Kranja segla tudi na Jesenice, v Tržič, Škofjo Loko in v Medvode. Nemci so aretirali preko 200 aktivistov, saj se je le redkim uspelo umakniti v ilegalo.[33]

Na osnovi zapisnika gestapovskega zaslišanja lahko rekonstruiramo sestav takratnega Okrožnega komiteja KPS Kranj, Okrožnega odbora Osvobodilne fronte Kranj, partijskih in skojevskih celic in odborov Osvobodilne fronte po kranjskih tovarnah in bližnjih vaseh na prelomu let 1941/42.

Sestav OK KPS Kranj smo omenili že zgoraj.

Partijske celice so v tem času delovale v tovarnah Jugobruna in Intex, v elektrarni Majdič, v tovarni Semperit, v tekstilnih tovarnah Sirc in Heller. Obstajale pa so tudi celice tehnikov, čevljarskih, stavbnih in železniških delavcev. Dve celici sta bili v Stražišču, ena pa v Kranju.

Kot glavni organizatorji Osvobodilne fronte v Kranju so v zapisniku navedeni Franc Vodopivec, Lucijan Seljak in Janez Urbanc.

Okrajni odbor Osvobodilne fronte (verjetno je mišljen okrožni odbor) je bil razdeljen na tri dele, in sicer:

a) Glavni odbor (izvršni odbor), ki so ga sestavljali:

Lucijan Seljak — komunist,
Bogomir Aljančič — nacionalist,
Pavel Bartel — krščanski socialist.

b) Širši odbor — sestavljali so ga člani glavnena odbora in:

Janez Urbanc — komunist,
Kazimir Cegnar — krščanski socialist,
Janez Wendling — nacionalist.

c) Gospodarski odbor, ki so ga sestavljali:

Janez Urbanc — komunist,
Jože Šeško — komunist,
Mihael Jereb — nacionalist,
Ladislav Smuk — krščanski socialist.

Tovarniški in terenski odbori Osvobodilne fronte pa so delovali v tovarnah Jugobruna in Intex, v elektrarni Majdič, v tovarnah Semperit, Jugočeška, Sirc, Heller, na železniški postaji v Kranju, v Stražišču, na Primskovem, v Šenčurju, na Kokrici, v Predosljah, v Besnici in na Orehku. Pri vseh odborih so navedena imena članov in njihova politična pripadnost.

Izdane so bile tudi zbiralnice raznega materiala, kraji in hiše, kjer so bili sestanki, ljudje, ki so dajali zaščito komunistom, sodelavci Osvobodilne fronte, ljudje, ki so imeli zveze s partizani, in ljudje, ki so darovali denar, živila, obleko in drug material. Po teh podatkih je organizacija Osvobodilne fronte do izdaje nabrala že približno 8500 nemških mark, okrog 100 m platna za bele snežne plašče, večjo količino kruha in sanitetnega materiala.[34]

Zgodaj spomladi 1942 je bil aretiran tudi sekretar PK KPS za Gorenjsko Tone Dolinšek-Metod. Sekretar PK KPS za Gorenjsko je postal Lojze Kebe-Štefan.

Posledica tako široke izdaje je bila, da je partijsko in frontno gibanje v kranjskem okrožju do pozne jeseni 1942 prenehalo z delom.[35]

V začetku leta 1942 se je zaradi hude zime in stalnega nemškega preganjanja zelo skrčilo delovanje Cankarjevega bataljona. Po bitki v Dražgošah in na Mošenjski planini se je bataljon razdelil na več skupin. Vsako od njih so Nemci ves čas vztrajno zasledovali in skušali uničiti.

Do srede aprila 1942 je Kokrška četa, ki je nastala decembra 1941, narasla na 52 partizanov. Utaborila se je v Udin borštu, od koder je 14. aprila napadla žandarmerijsko postajo v Zgornjem Brniku. Za povračilo so Nemci 16. aprila obkolili Udin boršt. Padlo je 5 partizanov, skupina 13 borcev se je prebila v Okrogelsko jamo, kjer so jih Nemci uničili, druga skupina pa se je prebila in odšla v Ljubensko gmajno. Ta skupina je tvorila jedro II. bataljona Kokrškega odreda (I. bataljon je sestavljal Kamniški bataljon), ki se je formiral v začetku junija 1942. Kokrški odred je bil sestavni del I. grupe odredov, ki je nastala z reorganizacijo slovenske partizanske vojske z odredbo Glavnega poveljstva 4. aprila 1942. Področje delovanja Kokrškega odreda je bilo med Tržičem in Kamnikom. V I. grupo odredov je spadal tudi Gorenjski odred, ki je operiral na desnem bregu Save.[36]

Oba odreda sta poleti in jeseni 1942 doživela več nemških hajk. 14. septembra 1942 je Nemcem uspelo v Udin borštu uničiti II. bataljon Kokrškega odreda.[37] Hud udarec je malo kasneje doživel tudi I. bataljon odreda. Odred je propadel. Na gorenjskem področju je tako ostal le Gorenjski odred, ki je svoje enote pošiljal tudi na levi breg Save, kjer je do avgusta 1944 deloval le Kokrški bataljon v sestavu Gorenjskega odreda.[38]

O težkem vojaškem in političnem položaju v kranjskem okrožju poleti 1942. leta govori tudi poročilo sekretarja PK KPS za Gorenjsko Lojzeta Kebeta-Štefana. Sekretar poroča Centralnemu komiteju KPS, da so na šenčurskem terenu le štirje člani partije, od katerih je le eden aktiven, v Dupljah sta dva člana in dva kandidata, v Goričah le en kandidat, na Veternem nad Križami en partijec, prav tako tudi le en član partije v Tržiču, pri Sv. Ani sta bili dve partijki, za Kranj pa pravi: »Verjetno je še tudi tam kak posameznik, le da zaenkrat nimamo nobenih zvez.« V vsem okrožju ni bilo odborov Osvobodilne fronte, ker so se ljudje zaradi izdaj in aretacij bali povezovati. Začela se je pojavljati tudi že bela garda.[39]

Na terenu je zelo primanjkovalo političnih delavcev, zato je PK KPS za Gorenjsko sklenil, da bo na terensko delo poslal nekaj ljudi iz partizanov.[40] Sredi septembra 1942 so z navodili Pokrajinskeg komiteja odšli trije delavci v okrožje Kranj, in sicer dva v Kranj in eden v Tržič. Poročila sekretarja PK KPS za Gorenjsko Centralnemu komiteju KPS ugotavljajo, da »... iz tega okrožja nimamo drugih vesti kot to, da hočejo ljudje dobiti zvezo z OF (predvsem mladina) in literaturo...«[41] V mestu Kranju so v začetku jeseni 1942 delovale le zveze s posamezniki. Vesti, ki so prihajale s terena, pa so bile ugodne, zato je PK KPS za Gorenjsko predvideval, da se bodo v kratkem postavili tudi odbori, kajti razpoloženje prebivalstva je bilo dobro. Velika težava je bila, ker je primanjkovalo literature.[42]

Edvard Kardelj je v pismu Pokrajinskemu komiteju KPS za Gorenjsko, ki se je nekaj časa imenoval Pokrajinski sekretariat za Gorenjsko, zahteval, da se mora na terenu postaviti »... najosnovnejši zarodek partijske organizacije...«, zato naj Pokrajinski sekretariat pošlje iz vojske nekaj članov na teren. Njihova naloga je bila, da

razpredejo »... mrežo zaupnikov OF, okrog katerih naj se postopno zbirajo terenski odbori ... vse bolj v širino ...«[43]

20. oktobra 1942 je bil ranjen sekretar PK KPS za Gorenjsko Lojze Kebe-Štefan, ki je čez nekaj dni umrl na Jamniku.

CK KPS je poslal v jeseni 1942 na Gorenjsko več političnih delavcev, saj je bilo predvideno, da bo na Gorenjsko prišel celo Glavni štab in Izvršni odbor Osvobodilne fronte. Prišli so: Oskar Šavli-Silvo, Jože Sluga-Lenart, Viktor Stopar-Silvo in Stane Bizjak-Kosta.[44]

Novembra 1942 sta partijska in frontna organizacija, ki so ju organizirali terenci, ki so jih poslali iz vojske, spet začeli delovati. »Postavljajo se znova odbori, nabirajo prispevki itd. ter razvijajo močno politično agitacijo.« Velika težava je bilo pomanjkanje političnih delavcev, ki jih je primanjkovalo tudi vojski.[45]

Konec novembra 1942 je prišel za nekaj dni na Gorenjsko Boris Kidrič-Peter, z namenom, da bi se poživil razvoj partije in Osvobodilne fronte.[46] Njegovo poročilo o položaju pravi, da so objektivni pogoji na Gorenjskem zelo ugodni. »Nemci pripravljajo splošno mobilizacijo ... Če bomo mi pokazali dovolj sile, bo šlo vse v hribe.« Sicer pa je bil položaj zelo nevaren, ker so Nemci že začeli uporabljati raztrgance.[47] V pismu Centralnega komiteja KPS Pokrajinskemu komiteju KPS za Gorenjsko, ki ga je napisal Kidrič, so bile navedene glavne naloge za razvoj na Gorenjskem:

— I. grupa odredov mora opustiti dosedanjo defenzivno taktiko,

— razviti močno agitacijo proti nemški mobilizaciji in za vstop v partizansko vojsko in organizirati Narodno zaščito,

— zajeti v OF vse, kar čuti slovensko,

— utrjevati in širiti partijo in njeno mrežo razpresti po celi Gorenjski.[48]

Boris Kidrič je med bivanjem na Gorenjskem postavil tudi nov PK KPS za Gorenjsko. Sekretar je postal Maks Krmelj, člani pa Jože Sluga, Oskar Šavli, Vinko Hafner, Stane Bizjak in Stane Prezelj.[49]

Sredi decembra 1942 so bili na Gorenjskem ponovno postavljeni okrožni komiteji partije. Pokrajina je bila razdeljena na okrožja Jesenice, Kamnik in Kranj. Ljudi za člane komitejev so dale partizanske čete. »... Za kranjsko okrožje je moral dati vse te ljudi Poljanski bataljon, da se je formiral OK in tudi obenem rajon za Škofjo Loko. ...«[50]

Tako je takrat h kranjskemu okrožju spadalo tudi področje kasnejšega okrožja Škofja Loka.[51] Sicer pa meje med gorenjskimi okrožji še konec decembra 1942 niso bile jasno določene, zato je Vinko Slapar (Vinko Hafner) v poročilu začasnemu sekretarju PK KPS za Gorenjsko z dne 30. decembra 1942 zahteval, da se morajo posamezna okrožja točno razdeliti, saj npr. tudi ni bilo jasno, v katero okrožje naj kot član okrožnega komiteja spada Ivan Bertoncelj-Johan, ki je deloval v okolici Radovljice. Decembra 1942 je padel tudi član OK KPS Kranj Janez Pucelj-Ciril, ki je delal na terenu med Podbrezjami in Cerkljami. Vinko Hafner je zato zahteval, naj Jože Sluga-Lenart takoj odide na območje okrožja Kranj in »... naj od Kokrškega bataljona določi vsaj dva primerna človeka ...« za člana OK KPS Kranj.[52]

Sredi decembra 1942 je bilo kranjsko okrožje razdeljeno na štiri rajone, delovalo pa je 25 do 30 članov partije.[53] Mladinska organizacija še ni zaživela, prav tako še ni bila organizirana narodna zaščita (NZ). Z literaturo je okrožje oskrbovala tehnika poljanskega bataljona.[54] Takratni sekretar Okrožnega komiteja KPS Kranj (OK KPS Kranj) Anton Nartnik-Črnivec je v poročilu z dne 20. decembra 1942 zapisal, da delo v okrožju počasi napreduje. Položaj je bil ugoden tudi za partizansko mobilizacijo, saj sekretar piše: »Bojo tudi še novi partizani, samo naši bi morali nekaj napraviti in se prikazati pri ljudeh. Če že ne morejo drugega, naj bi šli v dolino in naj zapojo partizanske pesmi, da dvignejo moralo, ker tukaj ljudje govorijo, da partizanov ni več ...«[55]

Ob koncu leta 1942 se je oživljala organizacija Osvobodilne fronte le počasi. Odbori, razen v eni tovarni, še niso bili postavljeni, delovalo je le okrog dvajset zaupnikov. Do konca decembra 1942 so v okrožju zbrali okrog 200 nemških mark, nekaj tega denarja so razdelili med družine, katerih očetje so bili postreljeni v Begunjah. Okrožni komite partije je predvideval, da bodo v okrožju nabrali tudi še nekaj drugega materiala.[56]

V začetku leta 1943 so bile razmere v okrožju še vedno zelo težke. Sekretar Črnivec piše v pismu Pokrajinskemu komiteju KPS za Gorenjsko, da »... je cela stvar šele zdaj začela funkcionirati in imamo do sedaj 6 terenskih odborov ...«, drugi pa so se šele snovali. Sekretarju je uspelo dobiti zvezo s Kranjem, zato je gibanje počasi začelo napredovati tudi v mestu. Nabrali so 8 parov perila, 3 revolverje, 2 puški, nekaj sanitetnega materiala ter 350 nemških mark, od katerih so jih 50 izplačali za podpore.[57]

Odlok

o razpisu 3% posojila Narodne osvoboditve

Čl. 1. Na temelju uredbe o posojilu Narodne osvoboditve AVNOJ-a od 15. I. 1943, ki se nanaša na ve[ozemlje] Jugoslavije, razpisuje Izvršni odbor Osvobodilne fronte slovenskega naroda posojilo Narodne osvobo[ditve] v znesku

LIR PETDESET MILIJONOV

za potrebo NOV in PO Slovenije in osvobojenega slovenskega ozemlja.

Čl. 2. Posojilo Narodne osvoboditve se obrestuje s 3 odst. ki bodo izplačani istočasno s povr[nitvijo] posojila.

Čl. 3. Posojilo bo vrnjeno v enem letu po osvoboditvi celotnega slovenskega ozemlja v takratn[ih] narodni valuti in v razmerju današnje kupne moči marke v že osvobojenem slovenskem ozemlju.

Čl. 4. Vpis posojila Narodne osvoboditve se vrši pri vseh odborih OF v času do konca decembra 194[3]

Na položaju, dne 8. oktobra 1943.

Predsednik:
JOSIP VIDMAR

Sekretar:
BORIS KIDRIČ

Sl. 1. Anton Nartnik-Črnivec, sekretar Okrožnega komiteja Kranj

Sl. 2. Odlok Izvršnega odbora OF slovenskega naroda o razpisu 3 % posojila Narodne osvoboditve

Januarja 1943 se je na Gorenjskem začela dokaj enotno izvajati mobilizacija za partizansko vojsko »... Povod za to je bila govorica, da pripravljajo Nemci mobilizacijo dveh že potrjenih letnikov, in sicer 1923 in 1924...«[58] Kmalu pa so začeli tudi z mobilizacijskimi pripravami za letnike 1916, 1917, 1918 in 1919.[59] Tako ravnanje je razgibalo ljudi tudi v kranjskem okrožju, da so začeli odhajati v partizane, zlasti še, »...ker oni, ki so se odzvali nemški mobilizaciji, vsi pišejo domov, da jim je zelo žal, da so odšli in priporočajo vsem ostalim, da naj nikar ne hodijo in da naj gredo raje v partizane...«[60] Kljub nemškim grožnjam s preseljevanjem je mobilizacija potekala ugodno in so se pozivu v partizane odzvali tudi v Kranju, »...kjer nam ni doslej uspelo mobilizirati...«[61] Na nekaterih področjih pa mobilizacija ni popolnoma uspela, saj »...iz raznih krajev poročajo, da jih Nemci niso dosti dobili, v partizane pa jih tudi ni bilo, izgleda, da so se poskrili...« Vzroki za tako stanje so bili slaba aktivnost terenskih organizacij in premalo razvito partizansko delovanje na teh območjih.[62]

Spomladi 1943 je delovalo v okrožju 5 terenskih odborov in 12 odborov v tovarnah. Bilo je tudi že nekaj odborov ženske protifašistične zveze.

V tem času je bilo v okrožju že čutiti delovanje bele garde. Kot nujen protiukrep je bila »...potrebna hitra naša mobilizacija, sicer se je bati, da ne bo bela garda začela mobilizirati...« Za tako akcijo pa bi morala Osvobodilna fronta prodreti povsod, kar je bilo izredno težko, saj je močno primanjkovalo literature. Sekretar OK KPS Kranj Anton Nartnik-Črnivec je menil, da potrebujejo v okrožju vsaj 500 izvodov literature.[63] Zato so se maja 1943 dogovorili, da bodo ustanovili okrožno tehniko, ki so jo nameravali postaviti v Kokri. Tja naj bi prišla tehnika Adolf Arigler-Boštjan in Niko Kavčič.[64]

3. maja 1943 se je Osvobodilna fronta v posebnem pismu obrnila na vse zdravo misleče in poštene Slovence in jih povabila k sodelovanju z namenom, da bi se organizacija čimbolj razmahnila. »Prav vsi sloji naj bi se priključili v množičen aktiv naše OF. Vsak naj bi prispeval, kolikor mu njegovo premoženjsko stanje dopušča...« Hkrati je pismo obveščalo, da »...sprejemamo denarna posojila v večjih zneskih za mnoge potrebe našega množičnega osvobodilnega gibanja, poleg tega pa potrebujemo najrazličnejši material za našo vojsko...«[65]

Zaradi nerednega in netočnega poročanja je OK KPS Kranj 20. maja 1943 izdal natančnejša navodila vsem ra-

jonskim sekretarjem za izdelavo poročil. Okrožnica tudi opozarja, da bo v kratkem sklicana konferenca vseh terenskih delavcev v okrožju.[66]

Od junija 1943 do ustanovitve Okrožnega odbora OF Kranj (januar 1944)

Prva konferenca Okrožnega komiteja KPS Kranj je bila 2. in 3. junija 1943. Iz zapisnika konference je razvidno, da je bilo okrožje do tega datuma razdeljeno na šest rajonov, ki so jih vodili rajonski sekretarji partije, in sicer:

— rajon mesto Kranj in bližnja okolica — Benjamin Anderwald-Benko,
— rajon Tržič — Tarzan,[67]
— rajon Stražišče, Besnica, Bitnje — Pavle Kavčič-Miha,
— rajon Šenčur — Jože Stružnik-Mejač,
— rajon Jelovica — Ivan Bertoncelj-Drnovc,
— rajon Zaboršt — Lojze.

Podatki, zbrani na osnovi poročil posameznih rajonskih sekretarjev partije, kažejo, da je delovalo takrat v okrožju Kranj skupaj 42 narodnoosvobodilnih odborov (mišljeni so odbori Osvobodilne fronte) in 11 zaupnikov, 4 odbori Slovenske protifašistične ženske zveze (SPZŽ) ter nekaj zaupnic, 8 odborov Zveze slovenske mladine (ZSM), 18 odborov ZSM v tovarnah, 20 odborov povezanih delavcev po tovarnah in 2 desetini narodne zaščite (NZ). Odbori Osvobodilne fronte so podpirali več socialno ogroženih družin padlih in mobiliziranih partizanov. Do konference so v vseh rajonih skupaj nabrali 28.075 nemških mark v obliki posojil in prostovoljnih prispevkov ter nekaj blaga, oblek, tobaka in sanitetnega materiala, kar so poslali Kokrškemu odredu. Od začetka januarja 1943 so v okrožju mobilizirali 195 oseb.

Na konferenci so reorganizirali okrožje Kranj in ga razdelili na devet rajonov ter postavili začasne rajonske sekretarje partije. Rajone so razdelili po številkah:

— rajon I (rajon Kranj z okolico): Struževo, Primskovo, Klanec, Huje.

Začasni rajonski sekretar partije: Benjamin Anderwald-Benko;

— rajon II (rajon Stražišče): Orehek, Drulovka, Šmarjetna gora, Bitnje (3), Čepulje, Javornik, Pševo, Zabukovje (2), Rakovica, Besnica (2).

Začasni rajorski sekretar partije: Pavle Kavčič-Miha,

— rajon III (rajon Kropa): Podblica, Nemilje, Njivice, Jamnik, Rovte, Poljščica, Ovsiše, Dobravca, Češnjica, Podnart, Prezrenje, Zaloše, Otoče, Mišače, Dobrava (3), Lipnica (2), Kropa, Kamna gorica, Brezovica, Mošnja,[68] Lancovo, Brdo.

Začasni rajonski sekretar partije: Ivan Bertoncelj-Drnovc;

— rajon IV (rajon Šenčur): Šenčur, Čirčiče, Hrastje, Prebačevo, Voklo, Voglje, Kurja vas, Srednja vas, Štefanja gora, Luže, Visoko, Milje, Hotemože, Velesovo, Trata, Adergas, Praprotna polica, Češnjevk, Britof, Gorenje.

Začasni rajonski sekretar partije: Jože Stružnik-Mejač;

— rajon V (rajon Naklo): Predoslje, Rupa, Tupaliče, Preddvor, Potoče, Mače, Bašelj, Žablje, Čadovlje, Povlje, Babni vrh, Tenetiše (2), Mlaka, Kokrica, Ilovka, Okroglo, Naklo, Pivka, Polica, Strahinj.

Začasni rajonski sekretar partije: Ivo Slavec-Borovc;

— rajon VI (rajon Podbrezje): Zgornje in Spodnje Veterno, Gozd, Senično, Golnik, Zalog, Srednja vas, Žiganja vas, Zadraga, Zgornje in Spodnje Duplje, Žeje, Breg, Retnje, Zvirče, Podtabor, Podbrezje, Dolenja vas, Bistrica.

Začasni rajonski sekretar partije: Lojze;

— rajon VII (rajon Tržič): Tržič, Sv. Ana, Slap, Puterhof, Lom, Pristava, Loka, Kovor, Bistrica.

Začasni rajonski sekretar partije: Tarzan in Jure;

— rajon VIII (rajon Brezje): Posavc, Ljubno, Praproče, Hudo, Sv. Neža, Popovo, Peračica, Leše, Visoče, Hudi graben, Paloviče, Sv. Lucija, Srednja vas, Slatna, Brezje, Dobro polje, Črnivec, Mošnje, Zgornji in Spodnji Otok, Globoko.

Začasni rajonski sekretar partije: Ivan Bertoncelj-Drnovc;

— rajon IX (rajon Jezersko): Zgornje in Spodnje Jezersko, Zgornja in Spodnja Kokra, Fužine.

Začasni rajonski sekretar partije: Anton Nartnik-Črnivec in Benjamin Anderwald-Benko.

V rajon VI (rajon Podbrezje) in rajon VII (rajon Tržič) sta bila dodeljena kot pomočnika in hkrati kot mladinska organizatorja Lojze Podobnik-Švejk in Stane Konstantin-Borut.

Na konferenci so si začrtali tudi bodoče delo: po vrnitvi v svoje rajone naj rajonski sekretarji čimprej razdelijo rajone na občine in postavijo občinske sekretarje partije, določijo naj desetarje narodne zaščite (NZ), čimprej se mora začeti mobilizacija, zato morajo hitro do-

biti zvezo z vojsko, posvetiti morajo večjo skrb organizaciji žensk in mladine. Sekretarji partije morajo poleg ilegalnih vzpostaviti še legalne zveze, pri tem naj si pomagajo z ženskami. Vsem, na novo postavljenim narodnoosvobodilnim odborom (odborom Osvobodilne fronte) in odborom drugih organizacij, morajo dajati konkretna navodila za delo ter jih nadzorovati. Dolžni so pošiljati redna tedenska poročila.

Na konferenci so izrazili tudi željo, naj Pokrajinski komite KPS za Gorenjsko sestavi tabelo za enotno dodeljevanje podpor, hkrati pa naj Pokrajinski komite KPS za Gorenjsko Okrožnemu komiteju KPS Kranj dostavi blok za podpisovanje narodnega posojila.[69]

V obdobju po konferenci se je položaj v okrožju začel izboljševati. Sekretar OK KPS Kranj Anton Nartnik-Črnivec sredi junija ugotavlja, da se je »... po zadnji konferenci... delo precej izboljšalo... Podatki iz terena za mobilizacijo in razne rekvizicije so tudi začeli prihajati s strani rajonskih sekretarjev...« Težava je bila, da so bili rajonski sekretarji partije premalo samostojni in »... moram jim dajati stalno in za vsako najmanjše delo podrobna navodila...«[70]

V začetku junija 1943 je Lojze Podobnik-Švejk zamenjal Tarzana, dosedanjega sekretarja partije v rajonu Tržič.[71]

Dokaj dobro je napredovala tudi mobilizacija. Pokrajinski komite KPS za Gorenjsko je 26. junija 1943 v pismu Centralnemu komiteju KPS zapisal: »... začeli smo s splošnim pobiranjem mož in fantov do 40. leta...« Mobilizacija je uspevala zato, ker ljudje niso hoteli, da bi jih Nemci mobilizirali za vzhodno fronto.[72] Na izrednem sestanku OK KPS Kranj 3. julija 1943 so navzoči izrazili zaskrbljenost, kako jim bo v okrožju uspelo mobilizirati okrog 2000 vojaških obveznikov, saj je bila oborožitev Kokrškega bataljona zelo slaba. Bataljon je bil tudi premajhen, da bi bil zmožen izvesti mobilizacijo na tako velikem področju, kot je kranjsko okrožje. Menili so, da bodo Nemci brez velikih težav lahko povzročili pravo katastrofo, če bi napadli toliko novincev.[73] Pokrajinski komite KPS za Gorenjsko je 11. julija 1943 poročal Kidriču, da so na Gorenjskem morali za nekaj časa prekiniti z mobilizacijo v partizansko vojsko. Glavna vzroka sta bila težave s transporti mobilizirancev in prenasičenost partizanskih čet z neoboroženci. V istem pismu PK KPS za Gorenjsko tudi sporoča, da se je že organizirala brigada, ob kateri pa je še vedno deloval dovolj močan Gorenjski odred.[74]

Na prvi konferenci OK KPS Kranj 2. junija 1943 se je pokazalo, da na terenu primanjkuje sposobnih terenskih delavcev. Velikega pomanjkanja sposobnih terenskih kadrov se je zavedal tudi PK KPS za Gorenjsko, zato je 11. junija 1943 poslal vsem rajonskim sekretarjem partije posebno okrožnico. Okrožnica je zahtevala, da morajo rajonski sekretarji obdržati na terenu vse mobilizirance, iz partizanske vojske pa vzeti, če to dovoli štab bataljona, tudi neoborožence ali stare partizane, ki so zanesljivi. Zadolžiti jih je treba za delo na terenu, in sicer pri mobilizaciji in organiziranju narodnoosvobodilnih odborov (odborov Osvobodilne fronte), odborov Slovenske protifašistične ženske zveze (SPZŽ), Zveze slovenske mladine (ZSM), Slovenske narodne pomoči (SNP), desetin Narodne zaščite (NZ), intendature, obveščevalne službe itd. Okrožnico s podobno vsebino je PK KPS za Gorenjsko poslal tudi vojaškim štabom na Gorenjskem, saj je bilo v partizanih preveč neoboroženih novincev. Vseeno pa je PK KPS še naprej zahteval pospešeno izvajanje mobilizacije in novince, če niso bili določeni za delo na terenu, držati v pripravljenosti, ker jih bodo poslali naprej[75] (na Primorsko in v Ljubljansko pokrajino).

Poročilo Pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko Centralnemu komiteju KPS ugotavlja, da se število narodnoosvobodilnih odborov (odborov Osvobodilne fronte) na podeželju zaradi partizanske mobilizacije ni zelo povečalo, bolj pa je Osvobodilna fronta napredovala v mestih »... in so v Škofji Loki in Kranju postavljeni NOO, kjer jih vse do letošnje spomladi ni bilo mogoče postaviti zaradi terorja in masovno zajeti ves narod in ga organizirati v NOO...«

Dobro se je poleti 1943 razvijala tudi SPZŽ, saj so njeni odbori po deželi in mestih nastajali spontano. Ženska organizacija je bila posebno aktivna pri zbiranju hrane, denarja, papirja in sanitetnega materiala. Bile so tudi dobre obveščevalke.

Po večjih mestih in vaseh so bili sredi poletja že organizirani odbori SNP, ki so pošiljali žrtvam v taboriščih denar, hrano in obleko.

Po vsej Gorenjski je bila že razpredena mreža odborov ZSM in komitejev Zveze komunistične mladine (ZKM). Mladinci so se izkazali kot dobri kurirji-legalci, trosili so parolne lističe, pisali po zidovih in izvrševali sabotažne akcije.[76] Na živahno rast organizacije Osvobodilne fronte in partije opozarja tudi poročilo Okrožnega komiteja KPS Kranj Pokrajinskemu komiteju KPS za Gorenjsko iz začetka julija 1943. Sekretar Okrožnega komiteja KPS Kranj

piše, da dobiva poročila od vseh rajonskih sekretarjev in da se odbori SNP, SPZŽ, NZ razvijajo povsod, kjerkoli je to mogoče, kjer pa ne, so bili postavljeni odgovorni ljudje za te organizacije.[77] Kljub vsemu pa so bile organizacija Osvobodilne fronte in njene množične organizacije še preslabo razvite, zato je okrožnica PK KPS za Gorenjsko naročala, da »... moramo v okviru vsakega NOO ustanoviti organizacijo in ne samo zastopnike organizacij ... SPZŽ, ZSM, NZ itd ...« Okrožnica tudi pravi, da je postala preskrba vojske in terena s hrano, tehničnim materialom in denarjem tako važno vprašnje, da je potrebno v vsakem rajonu poveriti to nalogo posebnemu intendantu.[78]

Na izrednem sestanku OK KPS Kranj je sekretar Anton Nartnik-Črnivec menil, da bi zaradi velikega okrožja pri Okrožnem komiteju KPS morali postaviti izvršni odbor OK KPS Kranj.[79]

V začetku julija 1943 je postal Bogdan Javor-Pero[80] rajonski sekretar partije v rajonu III (rajon Kropa).

Julija 1943 se je začela množična akcija, da bi sprejeli v partijo vse funkcionarje in sodelavce narodnoosvobodilnih odborov (odborov Osvobodilne fronte), SPZŽ, ZSM, NZ, SNP itd. Okrožnica PK KPS za Gorenjsko je tudi zahtevala, da »... morajo vsi sekretarji partijskih organizacij ..., ki so bili doslej istočasno sekretarji partijskih in OF organizacij, predati funkcijo sekretarja drugemu tovarišu in obdržati le še funkcijo sekretarja partije ...«[81]

Od 1. do 3. avgusta 1943 je bila druga konferenca OK KPS Kranj. Na sestanku so bili prisotni le štirje rajonski sekretarji partije, zato nam zapisnik daje podatke le za štiri rajone. Podatki kažejo, da se je močno poživilo delovanje partije in Osvobodilne fronte po prvi okrožni partijski konferenci. Pregled poročil za štiri rajone pove, da je v dveh mesecih nastalo 11 narodnoosvobodilnih odborov in en mestni narodnoosvobodilni odbor (v Tržiču, (mišljeni so odbori OF), 7 odborov ZSM, 2 odbora SPZŽ, 2 desetini NZ, 8 odborov Delavske enotnosti (DE) in nekaj odborov SNP. V vseh štirih rajonih so ozemlje že razdelili na občine, kakor je bilo sklenjeno na prvi okrožni partijski konferenci. V dveh mesecih so v štirih rajonih mobilizirali 66 moških, nabrali so 715 nemških mark, nekaj hrane, obleke, perila, orožja ii municije. Politični položaj se je začel slabšati, ker se je v posameznih rajonih že začela pojavljati bela garda. Lahko domnevamo, da je razvoj potekal podobno tudi v drugih petih rajonih okrožja, katerih sekretarji niso bili navzoči na konferenci.

Na konferenci je prišlo do ponovne reorganizacije rajonov. Rajon VI (rajon Podbrezje) so ukinili in ga razdelili med rajona VIII (rajon Brezje) in VII (rajon Tržič). Meja med rajonoma je postala Tržiška Bistrica. Rajon VIII (rajon Brezje) se je povečal za vasi bivšega rajona VI, ki so na desnem bregu reke, rajon VII (rajon Tržič) pa za vasi z levega brega Bistrice. Dosedanji rajon VIII (rajon Brezje) je sedaj postal rajon VI.

Ukinili so tudi dosedanji rajon IX (rajon Jezersko) in ga priključili rajonu V (rajon Naklo). Sedaj je bilo v okrožju sedem rajonov, ki se niso spreminjali vse do ukinitve rajonov spomladi leta 1944.

Konferenca je postavila tudi sekretarje partije za posamezne rajone:

— rajon I (rajon Kranj): Benjamin Anderwald-Benko,
— rajon II (rajon Stražišče): Pavle Kavčič-Miha,
— rajon III (rajon Kropa): Bogdan Javor-Pero,
— rajon IV (rajon Šenčur): Jože Stružnik-Mejač,
— rajon V (rajon Naklo): Ivo Slavec-Borovc,
— rajon VI (rajon Brezje): Anton Pezdir-Vojteh (dokler ni prišel s terena, ga je nadomeščal Ivan Bertoncelj-Drnovc),
— rajon VII (rajon Tržič): Lojze Podobnik-Švejk.[82]

18. avgusta 1943 sta bila zamenjana dva rajonska sekretarja partije. Ivo Slavec-Borovc, ki si je zaradi boljše konspiracije nadel novo ime Jokl, je postal rajonski sekretar partije v rajonu I (rajon Kranj),[83] dosedanji sekretar *Benjamin Anderwald-Benko pa je postal član izvršnega* komiteja OK KPS Kranj,[84] septembra 1943 pa okrožni tehnik.[85] V rajonu V (rajon Naklo) pa je rajonski sekretar partije postal dosedanji terenski delavec Franc Šiška-Črt.[86]

Navodilo Pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko sekretarju Okrožnega komiteja KPS Kranj Antonu Nartniku-Črnivcu je ponovno zahtevalo, da se postavi čimveč terenskih delavcev. Okrožni sekretar partije je moral v vsaki občini postaviti sekretarja za narodnoosvobodilni odbor (odbor Osvobodilne fronte), SNP, SPZŽ, ZSM, sekretarja Gospodarske komisije (GK) in organizirati desetine NZ. Posebej je bilo poudarjeno, da se mora v vsaki občini postaviti intendant, ki ga navodilo imenuje tudi sekretarja GK, »... katerega dolžnost je, da potom vseh terenskih OF organizacij organizira nabiranje hrane in razni drugi material, potreben za vojsko in tehniko ...«

Navodilo daje tudi smernice za organizacijo rajonskih odborov Osvobodilne fronte (RO OF): »... Skliče se občinske sekretarje celega rajona, tako SNP, SPZŽ, ZSM

(ZKM) in NZ in sekretarja GK...« Vsi skupaj naj nato na skupnem sestanku izvolijo svoj rajonski odbor OF, in sicer: »... Občinski sekretarji NOO (sekretarji občinskih odborov OF, op. JK) celega rajona si izberejo na svojem sestanku samo sekretarja za rajonski OF odbor. Ostale člane rajonskega OF odbora pa tvorijo sekretarji rajonskih odborov SNP, SPZŽ, ZSM (ZKM), NZ in sekretar GK. V ta rajonski OF odbor spada kot član tudi sekretar rajonskega komiteja. Tako bi potem štel rajonski OF odbor 6—7 tovarišev... Ko boste te rajonske odbore organizirali, naj se rajonski sekretarji celega okrožja zberejo in si po zgoraj opisanem načinu izvolijo sekretarja in člane za svoj okrožni odbor. Sekretarji rajonskih odborov OF celega okrožja pa si izvolijo... sekretarja okrožnega OF odbora. Člani tega okrožnega OF odbora pa so sekretarji okrožnih odborov npr. NZ, SNP, SPZŽ, ZSM (ZKM) ter sekretar GK...«[87]

Pospešena mobilizacija in pomanjkanje terenskega kadra sta povzročila, da sta se partija in Osvobodilna fronta z vsemi množičnimi organizacijami kadrovsko močno okrepili z mobiliziranci, tako da »... terenske delavce imam skoro po vseh občinah, nimam pa jih še po vseh vaseh...« V poročilu okrožnega sekretarja partije Pokrajinskemu komiteju KPS za Gorenjsko ugotavlja Anton Nartnik-Črnivec, da bodo na podlagi navodil izdali potrebne smernice za organizacijo odborov OF v rajonih. Ni pa mu bilo »... jasno, v kakšnem odnosu je rajonski sekretar OF do sekretarja rajonskega komiteja...« oziroma kakšen je odnos med sekretarjem okrožnega odbora OF in sekretarjem okrožnega komiteja KPS.[88]

V poročilu z dne 5. septembra 1943 zasledimo spremembo v rajonu III (rajon Kropa). Sekretar partije v rajonu je postal Vinko Šmitek-Zmago, dosedanji rajonski partijski sekretar Bogdan Javor-Pero pa je postal sekretar rajonskega odbora OF.[89]

V začetku septembra 1943 je prišlo še do nekaterih zamenjav rajonskih partijskih sekretarjev: Lojze Podobnik-Švejk, sekretar partije v rajonu VII (rajon Tržič), je bil v istem rajonu postavljen za sekretarja ZSM (ZKM), za sekretarja rajonskega komiteja KPS Tržič pa je bil postavljen Pavle Kavčič-Miha, dosedanji sekretar partije v rajonu II (rajon Stražišče). Sekretar rajonskega komiteja KPS Stražišče pa je postal Mirko Pavlin-Sloven.[90]

Zamenjali so tudi partijskega sekretarja v rajonu IV (rajon Šenčur) Jožeta Stružnika-Mejača. Sekretarske dolžnosti v rajonskem komiteju je prevzel Tone Hafner-Robnik.

V začetku septembra 1943 so okrožni komite KPS Kranj sestavljali:

Anton Nartnik-Črnivec,
Stane Konstantin-Borut,
Ivo Slavec-Borovc (Jokl),
Pavle Kavčič-Miha,
Ivan Bertoncelj-Johan (Drnovc).

Ivan Bertoncelj-Johan je postal okrožni kontrolor, Pavle Kavčič-Miha je moral nadzirati rajonskega sekretarja Antona Pezdirja-Vojteha, Ivo Slavec-Borovc pa rajon Franca Šiške-Črta.[91]

Začasno navodilo za delo rajonskih sekretarjev partije, ki ga je izdal sredi septembra 1943 PK KPS za Gorenjsko, določa, kako morajo biti sestavljeni rajonski komiteji. Člani komiteja morajo imeti zvezo z vsemi podrejenimi partijskimi organizacijami, z rajonskimi odbori OF, ki pa ta čas še niso bili postavljeni, in z drugimi množičnimi organizacijami OF. Posamezni člani komiteja morajo biti odgovorni za določeno število podrejenih partijskih organizacij in vzporednih rajonskih odborov OF ter množičnih organizacij OF. Tako je moral biti vsak član komiteja ali član teh organizacij ali pa je moral biti tesno povezan s partijci v teh organizacijah, da jih je nadzoroval in jim pomagal.[92]

Konec septembra 1943 so v okrožju Kranj delovali OK KPS Kranj in vseh sedem rajonskih komitejev partije, ni pa bilo še Okrožnega odbora OF Kranj. V okrožju je delovalo 100 partijcev-legalcev, 65 ilegalcev in 77 kandidatov za sprejem v partijo ter 11 ilegalnih kandidatov partije. Organizirani so bili v 21 vaških, 2 obrtnih in 2 mestnih celicah.[93]

Konec oktobra 1943 so v rajonu III (rajon Kropa) zamenjali dosedanjega sekretarja partije Vinka Šmitka-Zmaga z Bogdanom Javorjem-Petrom (Pero), ki je bil ta čas sekretar rajonskega odbora OF. Sekretar rajonskega odbora OF je postal Ivan Benedičič-Vanče.[94]

Da bi bila preskrba vojske in civilnega prebivalstva čim bolje organizirana, je okrožnica Pokrajinskega poverjeništva izvršnega odbora OF (PP IO OF) za Gorenjsko zahtevala, da morajo biti pri vseh političnih predstavništvih postavljeni gospodarske komisije, odseki za prehrano, za agitacijo in propagando, za promet, za saniteto in prosvetni odseki. Okrožnica je posameznim odsekom določala tudi naloge: odseki za prehrano morajo popisati stanovanja oz. hiše, ki bi prišle v poštev za namestitev raznih forumov, in skrbeti za prostore, kamor bi lahko pošiljali po-

tujoče člane odsekov na počitek; odseki za agitacijo in propagando morajo skrbeti za pravilno razdeljevanje literature in za napisne akcije; odseki za promet morajo popisati vozila, ki bi bila uporabna za vojsko in forume, prosvetni odseki pa morajo skrbeti za kulturne in prosvetne večere ter za pravilno vzgojo mladine.[95]

Sredi novembra 1943 so bili v okrožju postavljeni štirje rajonski odbori OF, 13 mestnih narodnoosvobodilnih odborov, 32 terenskih in uličnih NOO, 67 vaških NOO, 5 občinskih odborov NOO ter 2 odbora NOO v uradih[96] (mišljeni so odbori Osvobodilne fronte).

V drugi polovici leta 1943 je delovanje bele garde postajalo vse bolj občutno tudi v kranjskem okrožju. Poročilo Pokrajinskega poverjeništva Izvršnega odbora OF za Gorenjsko Izvršnemu odboru OF ugotavlja, da je organizacija na terenu zadnje čase utrpela precej škode zaradi podtalnega delovanja bele garde. Zaradi varnosti je vodstvo sklenilo, da bo izvedlo temeljito reorganizacijo vseh rajonskih in okrožnih komitejev ter odborov OF.[97] V kranjskem okrožju so kadrovske spremembe opravili na seji OK KPS Kranj 30. novembra 1943. Zamenjali so tudi sekretarja OK KPS Kranj Antona Nartnika-Črnivca.

Novi OK KPS Kranj so sestavljali:

sekretar: Pavle Kavčič-Miha (odgovoren za partijo)

člani:

Ivo Slavec-Jokl (odgovoren za NOO in gospodarsko-finančno komisijo),

Tine Zaletel-Tine (odgovoren za NZ),

Anton Pezdir-Vojteh (odgovoren za SNP),

Milena Korbar-Irena (odgovorna za SPZŽ, ZKS in ZMS).

Na isti seji so zamenjali tudi nekatere sekretarje rajonskih komitejev partije. Rajonski sekretarji partije so bili:

— rajon I (rajon Kranj): Franc Šiška-Črt,

— rajon II (rajon Stražišče): Mirko Pavlin-Sloven (ostane začasno),

— rajon III (rajon Kropa): Bogdan Javor-Peter,

— rajon IV (rajon Šenčur): Tone Hafner-Robnik,

— rajon V (rajon Naklo): Matevž (dosedanji mladinski rajonski sekretar),

— rajon VI (rajon Brezje): Anton Pezdir-Vojteh,

— rajon VII (rajon Tržič): Jure (dosedanji partijski sekretar za Tržič-mesto).

Ker se je bela garda vrinjala v nekatere partijske in frontne organizacije, so sklenili, da bodo izvedli temeljito čiščenje odborov in komitejev.[98]

3. decembra 1943 so v rajonu V (rajon Naklo) zamenjali sekretarja partije Matevža z Nikom.[99]

29. decembra 1943 je rajonskega sekretarja partije v rajonu II (rajon Stražišče) Mirka Pavlina-Slovena zamenjal Peter Bajželj-Rafo.[100]

30. decembra 1943 je bil postavljen Okrožni komite Zveze komunistične mladine Kranj, katerega sekretar je postal Jože Oman-Pubi, 31. decembra 1943 pa še Okrožni odbor Zveze mladine Slovenije (OO ZMS) Kranj s sekretarjem Bogom Mohorjem-Stonom.[101] Postavljen je bil tudi že iniciativni okrožni odbor SPZŽ, ki ga je predstavljala Milena Korbar-Irena.[102] Na prelomu leta 1943 in 1944 pa še niso bili postavljeni okrožni odbori DE, SNP in NZ.[103]

Prve dni januarja 1944 je bilo v okrožju dokončno postavljeno vseh sedem rajonskih komitejev KPS, rajonski odbori OF pa še niso bili popolni. Vsak rajonski komite KPS je imel sekretarja, ki je odgovarjal za razvoj in delo partije v rajonu. Člani rajonskega komiteja KPS pa so bili: odgovorni za OF, odgovorni za ZKM, odgovorna za SPZŽ, in odgovorni za gospodarsko-finančno komisijo (GFK) v rajonu.

Sekretarji partije rajonskih komitejev KPS so bili:

— rajon I (rajon Kranj): Franc Šiška-Črt,
— rajon II (rajon Stražišče): Peter Bajželj-Rafo,
— rajon III (rajon Kropa): Bogdan Javor-Peter,
— rajon IV (rajon Šenčur); Anton Hafner-Robnik,
— rajon V (rajon Naklo): Niko,
— rajon VI (rajon Brezje): Rado Stepančič-Rado,
— rajon VII (rajon Tržič): Jure.

Odgovorni za razvoj OF v rajonskih komitejih KPS pa so bili:

— rajon I: Jože Žumer-Ivanov,
— rajon II: Dušan,
— rajon III: Ivan Benedičič-Vanče,
— rajon IV: Fortuna,
— rajon V: Miloš,
— rajon VI: Iztok,
— rajon VII: Jože.[104]

V začetku leta 1944 so bili postavljeni rajonski odbori OF v rajonu I (rajon Kranj) in rajonu II (rajon Stražišče), rajonu II (rajon Podnart-Kropa), rajonu VI (rajon Brezje)

in rajonu VII (rajon Tržič). Njihovi sekretarji so bili člani rajonskih komitejev KPS, ki so bili zadolženi za razvoj in delo OF. Zaradi močnega vpliva bele garde pa rajonska odbora OF še nista bila postavljena v rajonu V (rajon Naklo) in rajonu IV (rajon Šenčur).[105]

V začetku leta 1944 sta bili partija in Osvobodilna fronta po rajonih že skoraj postavljeni, vendar delo še ni dobro steklo. Okrožni komite KPS Kranj v poročilu Pokrajinskemu komiteju KPS za Gorenjsko pravi: »... Velike težkoče so ravno v tem, ker smo pri vseh rajonih šele na novo formirali komitete in postavili sekretarje... Nekateri sekretarji se spričo tolikšnega števila okrožnic, ki so jih prejeli v zadnjem času, sploh ne znajdejo...«[106]

V začetku leta 1944 so ustanovili tudi Okrožno gospodarsko komisijo, katere načelnik je postal Franc Koželj-Kukovca.[107]

Od januarja 1944 do združitve okrajev OF (oktober 1944)

Vzporedno s snovanjem Okrožnega odbora OF Kranj so januarja 1944 sestavljali tudi okrožne odbore vseh množičnih organizacij OF in propagandni odbor. Težava pri njihovem ustanavljanju je bilo vprašanje, kje se bodo novi forumi nastanili, kajti »... biti v dolini ali v manjših skupinah je nemogoče zaradi proval...«[108]

Okrog 20. januarja 1944 so bili oblikovani Okrožni odbor OF Kranj (OO OF Kranj), okrožni odbori množičnih organizacij OF in rajonski odbori OF.

Okrožni odbor OF Kranj so sestavljali:
sekretar:
Ivo Slavec-Jokl,
člani:
Anton Pezdir-Vojteh,
Franc Koželj-Kukovca (Vanjo), (odgovoren za GFK),
Bogo Mohor-Ston, (odgovoren za ZSM),
Maks Jeza-Droh, (odgovoren za agitprop),
Ljudmila Mandeljc-Milka, (odgovorna za SPZŽ).
Komandanta narodne zaščite še niso določili.

Sekretarji rajonskih odborov OF so bili isti kot v začetku januarja 1944, razen v rajonu IV (rajon Šenčur), kjer je sekretar rajonskega odbora OF postal Cene.

Okrožje je še naprej ostalo razdeljeno na sedem rajonov, ukinili pa so občine, na katere so bili razdeljeni rajoni. Sedaj so rajone delili na tri do štiri delovna področja, kjer so delali področni ali terenski delavci. Za vsako množično organizacijo naj bi skrbel vsaj en področni delavec, vendar to ni bilo nikjer doseženo. Področni delavci so bili partijci, ne pa tudi sekretarji organizacij Osvobodilne fronte, kajti »... vse funkcijsko delo je prenešeno na legalce, ki so postali sekretarji rajonov, področij in vasi in so za vsako organizacijo OF posebej... Področni delavci so le člani rajonskega odbora OF in skrbe za pravilno linijo OF ter za pridobivanje posameznih članov za posamezne organizacije OF. Konec januarja 1944 so bili po tem načinu urejeni rajoni št. I, IV, V, VI in VII. Da tudi rajona št. II in III nimata take organizacije, je krivo, da ilegalci stalno odhajajo na politične kurze...«[109]

Januarja 1944 je že delovala okrožna tehnika, ki je tiskala radijska poročila, Našo ženo, Slovenski poročevalec in Mladino. Delovati je začela tudi že okrožna organizacija varnostne obveščevalne službe (VOS). Po vseh rajonih so bila postavljena rajonska poverjeništva VOS. Po nalogu PK KPS za Gorenjsko so morali vsi rajonski komiteji partije določiti po dva najboljša člana partije, ki sta skrbela za razvoj VOS.

Ženska organizacija je bila na ravni okrožja slabo razvita. Okrožni odbor SPZŽ Kranj je januarja 1944 imel le sekretarko. Postavljeno pa je bilo že nekaj rajonskih odborov SPZŽ, in sicer v rajonu I (rajon Kranj), rajonu II (rajon Stražišče), v rajonu III (rajon Podnart-Kropa) in rajonu VI (rajon Brezje).

Mnogo bolje je bila organizirana mladinska organizacija. V okrožju je delovala močna skojevska organizacija. Postavljeni so bili Okrožni komite ZKM Kranj, Okrožni odbor ZSM Kranj ter vsi rajonski komiteji ZKM in rajonski odbori ZSM.

Slabše je bila organizirana NZ, saj so bile desetine NZ postavljene le v nekaterih rajonih. Očitali so ji premajhno aktivnost, kar so opravičevali s pogostimi nemškimi vpadi.

Čeprav je bilo okrožje Kranj industrijsko razvito področje, je bilo delovanje Delavske enotnosti (DE) slabo. Nekaj odborov DE je bilo le v rajonu Kranj, rajonu Stražišče in rajonu Podnart-Kropa.

Med glavne naloge OF je spadala mobilizacija za partizanske enote. Pokrajinski komite KPS za Gorenjsko v poročilu za Centralni komite KPS ugotavlja, da je bilo na Gorenjskem od kapitulacije Italije pa do konca januarja 1944 mobilizirano okoli 900 mož. Za nove mobilizacijske akcije pa se je PK KPS za Gorenjsko dogovarjal s štabom

IX. korpusa, kajti Nemci in beli so spet pripravljali svojo mobilizacijo.[110]

Huda izguba za kranjske aktiviste je bila tudi januarska katastrofa v Cerknem, kar je zlasti prizadelo mladinsko organizacijo. Padel je sekretar OK ZKM Kranj Jože Oman-Pubi.[111]

Da bi se partija in OF zavarovali pred vrinjenci, je bilo potrebno odstraniti vse sumljive ljudi iz forumov. V okrožnih komitejih KPS so uvedli funkcijo kadrovika, katerega dolžnost je bila, da »... proučuje vse partijce na področju OK, predvsem pa partijce funkcionarje rajonskih in okrožnih organizacij...«[112] Da bi zaščitili čimveč aktivistov na terenu, je PK KPS za Gorenjsko v začetku februarja 1944 v okrožnici naročil, da morajo takoj v ilegalo ali v partijsko vojsko vsi legalci, ki so količkaj sumljivi Nemcem in belim. Če pa bi bil kak aktivist ujet, morajo vsi, ki jih pozna, v ilegalo. Okrožnica je tudi zahtevala, da si morajo vsi legalni in ilegalni člani partije in OF nadeti ilegalna imena oz. stara zamenjati z novimi, sestanki pa morajo biti vedno na drugih krajih.[113]

Na seji OK KPS Kranj 5. februarja 1944 je bil sekretar rajonskega komiteja partije v Tržiču, Jure, imenovan za člana OK KPS Kranj. Posle sekretarja partije v rajonu je prevzel dotedanji rajonski sekretar OF Jože.[114] Sekretar partije v rajonu III (rajon Podnart-Kropa oz. rajon Jelovica) Bogdan Javor-Peter je odšel v partizane, zamenjal pa ga je dotedanji sekretar rajonskega odbora OF Ivan Benedičič-Vanče. Na isti seji je bil razrešen članstva v OK KPS Kranj Tine Zaletel-Tine.[115]

V tem času je v okrožju delovalo 53 partijskih celic, ki so vključevale 289 članov, poleg njih pa je bilo v okrožju še 47 kandidatov za sprejem v partijo. Zelo slabo pa je bila partija organizirana po tovarnah.[116]

Februarja 1944 so s pomočjo Prešernove brigade izvedli v okrožju široko mobilizacijo. Naloga vojske je bila, da mobilizira vse za vojsko sposobne, tudi ilegalce in funkcionarje, ki niso imeli posebne propustnice, izdane od OK KPS Kranj in OO OF Kranj. Politične organizacije na terenu so morale poskrbeti, da so novinci vzeli s seboj dvojno perilo, obutev in dobro zgornjo obleko.[117] Mobilizacija je potekala ves februar. V okrožju Kranj so mobilizirali 703 ljudi.[118]

Akcija je prečistila številne precej komplicirano sestavljene odbore, v katerih se je skrivalo mnogo aktivistov.[119]

Da bi se partijska organizacija in OF še bolj utrdili in okrepili, je Oblastni komite KPS za Gorenjsko februarja 1944 izrazil potrebo »... po posebni organizaciji, ki bo vodila, kontrolirala in usmerjala posebno obliko borbe proti okupatorju - agitacijo in propagando. Zato je potrebno, da se organizirajo v vsakem okrožju agitprop komisije...«[120]

Po sklepu Centralnega komiteja KPS z dne 7. februarja 1944 so izvedli preimenovanje pokrajinskih in rajonskih komitejev. Na Gorenjskem so nova imena začela veljati šele po 4. marcu 1944, ko je že preimenovani Oblastni komite KPS za Gorenjsko (ObK KPS za Gorenjsko) izdal okrožnico, ki pravi: »Pokrajinski komitet KPS se preimenuje v Oblastni komitet (ObK KPS). Rajonski komitet pa v Okrajni komitet KPS (OkK KPS). V bodoče naj se uporabljajo izključno samo novi nazivi...«[121]

Okrožnico enake vsebine, ki je veljala za rajonske odbore OF in njene množične organizacije, je 8. marca 1944 izdalo tudi PP IO OF za Gorenjsko.[122]

Na seji ObK KPS za Gorenjsko 18. marca 1944 so opravili kadrovske spremembe v kranjskem okrožju. Dosedanji sekretar OK KPS Kranj Pavle Kavčič-Miha je bil imenovan za namestnika politkomisarja Gorenjskega odreda. Dolžnost okrožnega sekretarja partije je prevzel dosedanji sekretar OO OF Kranj Ivo Slavec-Jokl, Anton Pezdir-Vojteh pa je bil imenovan za sekretarja OO OF Kranj. Kot član OK KPS Kranj je bil razrešen »... pred kratkim imenovani član OK KPS Andrej Stegnar, ki je bil poslan za sekretarja v kamniško okrožje.«[123]

Novi OK KPS Kranj so sestavljali:

sekretar:

Ivo Slavec-Jokl

člani:

Milena Korbar-Irena,
Anton Pezdir-Vojteh,
Tone Hafner-Robnik.[124]

Konec marca 1944 je postala članica OK KPS Kranj Vida Šinkovec-Janina. Zamenjala je Mileno Korbar-Ireno, ki je 21. marca 1944 padla v Šorlijevem mlinu.

26. marca 1944 izvemo za nov sestav OO OF Kranj:

sekretar:

Anton Pezdir-Vojteh (delavec)

člani:

Jaka Vehovec-Primož (uradnik),
Stane Završnik-Pšoba (učitelj),
Ivo Slavec-Jokl,

Lojze Snedic-Vrabec (delavec),
Jože Vrhovnik-Stanko (kmet),
Vladovita Vidmar-Majda (uradnica).

Po vseh okrajih so bili postavljeni okrajni odbori OF, medtem ko terenski odbori OF še niso bili povsod, delovali so le zaupniki in legalne zveze. Organizacija DE v okrožju ni delovala. V Osvobodilno fronto je bilo zajeto okoli 35 % prebivalstva.[125] Med vsemi gorenjskimi mesti je bila OF najbolj razvita v Kranju, čeprav je bilo mesto tudi središče bele garde. Res pa je tudi bilo »... da se je veliko število moških umaknilo naši mobilizaciji... Leglo pokvarjenega elementa... je Tržič. Tudi v predelih Naklo, Preddvor je precej belogardističnega elementa...«[126]

Po seji ObK KPS za Gorenjsko 29. marca 1944 so začeli v kranjskem okrožju bolj načrtno organizirati DE.[127]

Na političnem področju je bila ena glavnih nalog Osvobodilne fronte, da ljudem razloži nove institucije, ki so nastale v Jugoslaviji in Sloveniji: Federativna demokratična Jugoslavija (FDJ), AVNOJ, Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije (NKOJ), slovenska državnost in ustanovitev OF kot slovenske narodne oblasti.[128]

Ob tretji obletnici OF je izvršni odbor OF razpisal narodno tekmovanje, ki je trajalo od 27. aprila do 27. junija 1944. Namen tekmovanja je bil »... buditi samoiniciativnost slovenskega ljudstva v NOB in pri graditvi narodne oblasti in stopnjevati njegove borbene napore ter vnesti nov tempo dela OF in organizacij...« V začetku aprila 1944 je navodilo za organizacijo tekmovanja izdalo tudi Pokrajinsko poverjeništvo Izvršnega odbora OF za Gorenjsko. Za tekmovanje so morali vsi odbori izdelati tekmovalni načrt, obsegalo pa je tele oblike:

— čimbolj uspešna pomoč vojski pri mobilizaciji,

— čim večja razširitev organizacije OF z ustanavljanjem novih odborov,

— razširjanje propagande, dopisovanje v časopise itd.,

— prirejanje sestankov in zborovanj,

— borba proti beli gardi, gestapu, skrivačem in njihovi propagandi,

— izvrševanje sabotaž,

— podpiranje čim večjega števila partizanskih družin, družin ranjencev, zbiranje hrane za našo vojsko, zbiranje tehničnega in sanitetnega materiala,

— podpiranje internirancev po nemških taboriščih,

— politična vzgoja: študijski sestanki, konference, referati.

V širokem tekmovalnem programu je lahko vsaka množična organizacija OF našla zase najprimernejše naloge.[129]

V začetku aprila 1944 je Pokrajinsko poverjeništvo Izvršnega odbora OF za Gorenjsko izdalo navodilo za praznovanje 1. maja, »... ki se mora proslavljati tako, da bo okupator ostro občutil, da mu bije zadnja ura na slovenskih tleh...« Za praznik so morali bojkotirati vse sovražnikove prireditve. »... Noben zaveden Slovenec ne sme na ta dan v gostilne, kavarne in hotele, v znak protesta proti narodnemu sovražniku pa naj se med 7. in 8. uro zvečer nihče ne kreta po cestah in ulicah...« Izvajati je bilo treba napisne in trosilne akcije, zlasti pa dati poudarek mobilizaciji.[130]

Potek in perspektiva vojne sta zahtevala vedno več najrazličnejših podatkov. Nastajale so nove službe ali pa so bile predvidene. Izvršni odbor OF je v začetku maja 1944 izdal okrožnico za popis vseh strokovno usposobljenih ljudi v partizanih in na terenu zaradi morebitne zaposlitve v upravnem aparatu in v strokovnih institucijah. Popis je zajel tudi ljudi, ki so delali v starojugoslovanski upravi. Ta napotek je Pokrajinsko poverjeništvo Izvršnega odbora OF za Gorenjsko 7. aprila 1944 poslalo vsem gorenjskim okrožnim odborom,[131] OO OF Kranj pa 19. aprila svojim okrajnim odborom OF.[132]

Aprila 1944 sta postala člana OK KPS Kranj Milan Janežič-Milan in Tine Kalan-Dolinski.

Kljub povečanemu delovanju partije in Osvobodilne fronte so bili ljudje v vaseh v okolici Kranja precej zmedeni, ker jim še vedno ni bilo jasno, kaj bo z zemljo in vero po zmagi. Sicer pa poročilo Oblastnega komiteja KPS za Gorenjsko Centralnemu komiteju KPS ugotavlja, da se je politično razpoloženje na Gorenjskem dvignilo.

Mobilizacija je v tem času malo popustila, ker je bataljon odšel na kamniško stran. Vseeno pa je ObK KPS za Gorenjsko v okrožnici vsem okrožnim komitejem zahteval, naj se mobilizacija nadaljuje, tudi iz vrst aktivistov, če niso na terenu nujno potrebni.[133] Pokrajinsko poverjeništvo Izvršnega odbora OF za Gorenjsko pa je zahtevalo, da se poveča mobilizacija med delavstvom, saj so dosedanje akcije zajele predvsem kmečke predele. Obenem je poverjeništvo tudi zahtevalo, da so »... okrožni odbori OF dolžni pregledati vse OF organizacije na terenu, predvsem GK in NZ, v katerih se skriva še mnogo oportunistov in izmikačev pod raznimi funkcijami, v katerih

niso nujno potrebni ... pa jih ščiti le protekcija prijateljev in sorodnikov ...« Vse take je potrebno poslati v partizane, na njihovo mesto pa postaviti ženske in mladino.[134]

Vedno večja razvejanost Osvobodilne fronte in njenih organizacij je povzročila, da je partija vse bolj izgubljala kontrolo nad njimi. Oblastni komite KPS za Gorenjsko je 7. maja 1944 sprejel sklep, da morajo razrešiti vse dotedanje okrožne in okrajne sekretarje OF in ponovno imenovati za sekretarje OF sekretarje partijskih komitejev. Na seji so tudi sklenili, da je treba povsod, kjer je mogoče, začeti volilno kampanjo, ki naj jo propagirajo zlasti okrožne in okrajne volilne komisije.[135]

Delo partije in organizacij OF v okrožju je bilo spomladi 1944 zelo težko, saj je bilo po podatkih OK KPS Kranj na levem bregu Save okoli 2650 sovražnikovih vojakov. Posebno težko je bilo delo v okraju Naklo, kjer so zaradi izdaje aretirali pet terenskih delavcev.[136]

V zvezi z odlokom SNOS o razpustitvi VOS in osnovanju odseka za notranje zadeve so pri pokrajinah in okrožjih nastale pokrajinske in okrožne izpostave odseka za notranje zadeve. Načelniki izpostav so bili člani vzporednih partijskih komitejev. Na seji ObK KPS za Gorenjsko 7. maja 1944 so za načelnika okrožne izpostave odseka v okrožju Kranj imenovali Pavleta Kavčiča-Miho, za organizacijskega sekretarja partije pa je bil imenovan Milan Janežič-Milan.[137]

13. in 14. maja 1944 je bilo posvetovanje gorenjskih aktivistov Osvobodilne fronte. Udeležilo se ga je prek 120 aktivistov iz vseh gorenjskih okrožij. Prisostvovali so tudi Boris Kraigher, Lidija Šentjurc, Aleš Bebler in Janez Hribar. Na konferenci so ugotovili, da so po vseh okrožjih in okrajih že oblikovani odbori OF, prav tako tudi po vseh večjih trgih in mestih in z redkimi izjemami po vseh vaseh. Nujno je bilo, da se na Gorenjskem oblikuje Pokrajinski odbor OF za Gorenjsko (PO OF za Gorenjsko). Predlog članov, ki so jih na konferenci predlagali za člane PO OF za Gorenjsko, so poslali v potrditev izvršnemu odboru OF. Iz kranjskega okrožja sta bila v PO OF predlagana Ivo Slavec-Jokl in Stane Završnik-Pšoba.[138]

Konferenca je pokazala na glavne napake pri dosedanjem delu. Označili so jih kot neprožnost, nesamostojnost, ozkost dela, birokratsko oklepanje preživelih oblik dela, nezadostno vključevanje žensk in mladine v delo, prepočasen tempo mobilizacije, nezadostno sodelovanje terena z vojsko in lokalpatriotizem.

Začrtali so smernice za bodoče delo. Glavna naloga je bila utrditev oblasti Osvobodilne fronte, kar naj se izvede tako, da odbori OF dejansko prevzamejo funkcijo oblasti. Pri odborih OF naj se za strokovno delo postavijo pomožni organi, kot so gospodarske komisije, referati za finance, za šolstvo, prosveto, zdravstvo itd., ki morajo delati po navodilih in pod nadzorstvom odborov OF. Na konferenci so poudarili, da je potrebno, kjerkoli je to mogoče, prenesti oblastne funkcije odborov OF na izvoljene narodnoosvobodilne odbore (NOO). »... Volitve morajo pokazati s samim načinom izvedbe in z rezultati demokratični značaj nove narodne oblasti, ki je že pridobitev NOB ...«

Kot zelo važna naloga odborov OF je bila še vedno krepitev partizanske vojske z izvedbo popolne mobilizacije.[139]

Po posvetovanju aktivistov OF je bila še prva konferenca DE, na kateri so izvolili pokrajinski odbor DE. Za predsednika je bil izvoljen Andrej Stegnar-Silvo iz kamniškega okrožja, kranjsko okrožje pa je zastopal Jaka Vehovec-Primož.[140]

Pomen partizanske mobilizacije je ponovno poudarila okrožnica PO OF za Gorenjsko z dne 26. maja 1944. Zahtevala je, da se pridobi čimveč zapeljancev iz belogardističnih vrst za partizane, kar naj se doseže s širjenjem razkroja v belogardističnih enotah in z navezavo osebnih stikov ali s pismi prek svojcev.[141]

Najboljše sredstvo za pospešitev mobilizacije je bila natančna informiranost o dogajanjih na terenu. Da bi bila poročila čimbolj pogosta, je agitprop komisija pri ObK KPS za Gorenjsko na podlagi dopisa Slovenskega poročevalca zahtevala, da se pri vsaki agitprop komisiji postavi človek, ki bo skrbel za dopisništvo v okrožju in okraju. Njihova naloga je bila vsake tri dni poročati agitprop komisiji pri ObK KPS za Gorenjsko o važnejših dogodkih.[142]

Pozno spomladi 1944 sta se združila okraja Kranj in Stražišče v enotni okraj Kranj-Stražišče. Sedaj je bilo v okrožju šest okrajev.

Na seji ObK KPS za Gorenjsko 31. maja 1944 so govorili o kooptaciji Iztoka Žagarja v OO OF Kranj. Na sestanku so tudi sklenili, da je potrebno okrepiti odbore OF s člani komitejev in drugimi, zlasti domačimi in priljubljenimi aktivisti. Izbirali so jih na zborih aktivistov v okrožjih. Organizacija okrožnega zbora za kranjsko okrožje je bila poverjena članu PO OF za Gorenjsko Jaku Štucinu-Cvetku.[143]

V okrožju Kranj je bila okrožna konferenca 7. junija 1944. Udeležilo se je je 32 aktivistov. Po poročilih okraj-

nih sekretarjev OF je bil političen položaj zaradi pogostih patrol in zased težak. V vseh okrajih je bilo še vedno precej za mobilizacijo sposobnih moških. V vseh šestih okrajih je potekalo tekmovanje ob tretji obletnici OF. Vse organizacije OF so zbirale posojila, prostovoljne prispevke, opremo in hrano.

Po okrajih so bili postavljeni naslednji sekretarji OF:
— okraj Kranj-Stražišče: Maks Drobež-Nande,
— okraj Kropa: Ivan Benedičič-Vanče,
— okraj Šenčur: Miloš,
— okraj Naklo: Dušan,
— okraj Brezje: Rado Stepančič-Rado,
— okraj Tržič: Jože Žumer-Ivanov.[144]

V zvezi z navodilom PO OF za Gorenjsko, da je potrebno okrepiti vse odbore OF, je bil delno spremenjeni sestav OO OF takle:

sekretar:
Ivo Slavec-Jokl

člani:
Jože Vrhovnik-Stanko (odgovoren za OGK),
Lojze Snedic-Vrabec,
Karel Eržen-Rastko (odgovoren za agitprop),
Štefka Puh-Štefka,
Vladovita Vidmar-Majda (odgovorna za SNP),
Iztok Žagar,
Anton Pezdir-Vojteh (odgovoren za DE),
Ludvik Tomše,
Ivo Toporiš-Sine (odgovoren za saniteto).

Odgovornega za finance so določili kasneje, nad mladinsko organizacijo oz. mladinskim delom pa OO OF ni imel pregleda.[145]

Vedno bolj je rasla potreba po lekarnarjih in zdravnikih. Sanitetni odsek pri PO OF za Gorenjsko je zahteval, da okrožni odbori OF napravijo sezname zdravnikov in lekarnarjev,[146] v drugi polovici junija 1944 pa je okrožnemu odboru OF Kranj že poslal seznam zdravnikov, ki jih je potrebno mobilizirati.[147]

Tehnike in tiskarne so potrebovale vedno več strokovnih moči, zato je PO OF za Gorenjsko naročil OO OF Kranj, naj pošlje mobilizacijske pozivnice vsem tiskarjem in stavcem.[148]

Zaradi široko zasnovanega gibanja in perspektive je NOV potrebovala različne strokovnjake: juriste, inženirje, bančnike, gospodarstvenike, profesorje, novinarje, mehanike in druge. Odbori OF so morali o njih voditi natančen pregled.[149]

Izkrcanje zaveznikov v Normandiji je izboljšalo političen položaj, vendar mobilizacija še vedno ni dobro uspevala. V kraje, kamor partizanska vojska ni mogla priti, so pošiljali poimenske mobilizacijske pozive kar po nemški pošti.[150]

21. junija 1944 je na Pševem padel sekretar OO OF in OK KPS Kranj Ivo Slavec-Jokl.[151]

Na seji ObK KPS za Gorenjsko 29. junija 1944 so postavili naslednji okrožni odbor OF Kranj:

sekretar:
Iztok Žagar

člani:
Lojze Snedic-Vrabec,
Vladovita Vidmar-Majda,
Jože Vrhovnik-Stanko,
Karel Eržen-Rastko,
Štefka Puh-Štefka,
Ivo Toporiš-Sine,
Milan Janežič-Milan,
Anton Pezdir-Vojteh.

Na isti seji so postavili tudi nov OK KPS Kranj:

sekretar:
Iztok Žagar

člani:
Tine Kalan-Dolinski (odgovoren za vojsko),
Stane Konstantin-Borut (odgovoren za DE),
Vladovita Vidmar-Majda,
Vida Šinkovec-Janina,
Milan Janežič-Milan,
Pavle Kavčič-Miha (načelnik okrožne izpostave NZ).

Sklenjeno je bilo, da se mora okrožni komite KPS okrepiti še z dvema članoma.

V tem času je v okrožju delovalo 57 partijskih celic, ki so povezovale 235 članov, 10 kandidatov partije ter 60 skojevskih grup, ki so povezovale 332 članov.[152]

Konec junija 1944 je dotedanjega sekretarja okrajnega odbora OF Naklo Dušana zamenjal Branko.[153]

Političen položaj v okrožju je bil sredi leta 1944 še vedno zelo težak. Vojaško in podtalno delovanje bele garde se je razširilo po vseh okrajih. Posledica so bile številne izdaje in aretacije, kar je zelo negativno vplivalo na ljudi. Najbolj težko je bilo delo v okrajih Šenčur in

Naklo, bela garda je bila močna tudi v okraju Tržič. Še najbolj ugoden položaj je bil v okraju Kropa.[154] Zelo močna je bila belogardistična propaganda glede vere in Osvobodilne fronte. Ljudem tudi ni bilo jasno vprašanje kralja Petra.[155]

V drugi polovici julija 1944 je sekretar OO OF in OK KPS Kranj Iztok Žagar odšel na partijski tečaj. Začasno je za sekretarsko delo odgovarjala Štefka Puh-Štefka. Sredi julija 1944 je sekretar okrajnega odbora OF Naklo postal Sašo Vrtačnik-Očka,[156] v okraju Šenčur pa Alojz Pohar-Gregor. 23. julija 1944 je bil za v. d. sekretarja OK KPS in OO OF Kranj imenovan Milan Janežič-Milan.[157]

Na seji PO OF za Gorenjsko 31. julija 1944 so določili nov sestav OO OF Kranj:

v. d. sekretar:
Milan Janežič-Milan

člani:
Jože Vrhovnik-Stanko,
Karel Eržen-Rastko,
Lojze Snedic-Vrabec,
Vladovita Vidmar-Majda,
Maks Stupica-Dražgost,
Ivo Toporiš-Sine.

Sklenjeno je bilo, da se kot nova člana OO OF Kranj sprejmeta Jože Mrak-Jože in Rado Stepančič-Rado.[158]

Po okrajih so v tem času partijo in Osvobodilno fronto vodili naslednji sekretarji:

— okraj Kranj-Stražišče: Ljudmila Živič-Nadja,
— okraj Jelovica (Kropa): Ivan Benedičič-Vanče,
— okraj Šenčur: Alojz Pohar-Gregor,
— okraj Naklo: Sašo Vrtačnik-Očka,
— okraj Brezje: Franc Valant-Vidic,
— okraj Tržič: Jože Žumer-Ivanov.[159]

Nova organizacijska sprememba je bila sredi avgusta 1944, ko je PO OF za Gorenjsko razrešil v. d. sekretarja OO OF in OK KPS Kranj Milana Janežiča-Milana in na to mesto imenoval Jožeta Mraka-Jožeta.[160]

Sredi avgusta je bil članstva v OO OF Kranj razrešen tudi Ivo Toporiš-Sine, ker so saniteto prepustili IX. korpusu.[161]

V začetku septembra 1944 se je začelo gibanje za sprejem domobranskih zaslepljencev v NOB. To je bilo v zvezi s Titovim govorom o amnestiji, ki ga je posredoval radio Svobodna Jugoslavija. PO OF za Gorenjsko je govor 4. septembra poslal vsem okrožnim in okrajnim odborom OF. Rok, do katerega morajo domobranci prestopiti v NOB, da ne bodo postavljeni pred ljudsko sodišče, je bil 15. september 1944.[162]

Ponovne personalne spremembe v OK KPS in OO OF Kranj so nastale na seji OK KPS Kranj 7. septembra 1944. Do sprememb je prišlo zaradi povečanega števila belogardističnih postojank ter njihovega delovanja, zaradi česar je bila organizacija OF »... zadnje čase v popolni defenzivi ...« S spremembami so hoteli urediti tudi nepravilne odnose, ki so se kazali kot sektaštvo med OK KPS in OO OF. Postavili so nov OK KPS Kranj:

sekretar:
Jože Mrak-Jože

člani:
Anton Pezdir-Vojteh (organizacijski sekretar),
Tine Kalan-Dolinski (odgovoren za vojsko),
Franc Koželj-Vanjo (odgovoren za DE),
Vida Šinkovec-Janina (odgovorna za agitprop),
Pavle Kavčič-Miha (načelnik okrožne izpostave oddelka za notranje zadeve),
Lojze Podobnik-Švejk (odgovoren za SKOJ),
Vladovita Vidmar-Majda,
Rado Stepančič-Rado.

Razširjeni okrožni odbor OF Kranj pa so sestavljali:

sekretar:
Jože Mrak-Jože

člani:
Anton Pezdir-Vojteh (kadrovik),
Franc Koželj-Vanjo (odgovoren za DE),
Iva Borštnar-Rada,
Tine Kalan-Dolinski (odgovoren za vojsko),
Vida Šinkovec-Janina (odgovorna za agitprop),
Maks Stupica-Dražgost,
Karel Eržen-Rastko (odgovoren za finance),
Lojze Snedic-Vrabec (odgovoren za NZ),
Štefka Puh-Štefka (odgovorna za SPZŽ),
Vladovita Vidmar-Majda,
Josip Dolinar-Bojeviti (odgovoren za ZSM),
Franc Benedik-Korenina (odgovoren za GK),
Mara Slavec-Petrovna.

Sekretar okrajnega komiteja partije in okrajnega odbora OF je bil zamenjan tudi v okraju Jelovica. Sekretar je postal Jože Pogačnik-Gašper.

Osvobodilna fronta se je morala pripravljati na prevzem oblasti, zato so se morali pri okrožnih odborih osnovati naslednji odseki: odsek za ugotavljanje zločinov, odsek za saniteto, odsek za finance in odsek za Rdeči križ.

V začetku septembra 1944 so postavili okrožni odsek za agitacijo in propagando, ki ga je vodil Maks Stupica-Dražgost.[163]

Septembra 1944 je bilo v okrožju postavljenih 65 vaških odborov OF, 2 mestna odbora OF (Kranj, Tržič), trški odbor OF (Kropa), 6 okrajnih odborov OF in okrožni odbor OF. Pri vaških odborih niso všteti odbori iz okraja Šenčur, ker za okraj ni bilo poročil. Iz drugih virov se vidi, da je bila organizacija OF v tem delu okrožja zaradi močnega belogardističnega delovanja slabo razvita.[164] Moč bele garde v okrožju pokaže tudi podatek, da trud za razkroj domobranstva in njihovo vključitev v NOB ni uspel. »... Posadke so za Titov poziv vedele, vendar je bil odziv malenkosten ..., ker se člani posadk ne upajo v partizane, ker se boje likvidacije, mučenja nad njihovimi rodbinami s strani ostalih belogardistov in ker se zanašajo na angleško pomoč ...«[165]

Na seji PO OF za Gorenjsko 21. septembra 1944 so sklenili, da je potrebno izvesti volitve. Za izvedbo so sestavili pokrajinsko volilno komisijo, ki so jo poslali v potrditev SNOS. Kranjsko okrožje je zastopal Maks Stupica-Dražgost. Pokrajinska volilna komisija je imenovala okrožne volilne komisije, te pa okrajne. Da bi šla volilna kampanja čimbolj v širino, so sklenili, da morajo pri volitvah sodelovati vse množične organizacije Osvobodilne fronte.

Na seji so tudi sklenili, da se pri PO OF za Gorenjsko ustanovi pripravljalni odbor Rdečega križa, kasneje pa naj bi referente Rdečega križa postavili tudi po okrožjih in okrajih.[166] Za organizacijo Rdečega križa sta bili zadolženi ženska in mladinska organizacija. Kratko navodilo pravi, naj odgovorne osebe dobijo primeren krog sodelavcev in naj organizirajo Rdeči križ po okrajih, okraji pa naj organizirajo enote po terenu. Vsi odbori Rdečega križa so se začasno še imenovali pripravljalni odbori. Vanje so se smele vključevati le tiste osebe, ki niso bile sposobne za vojsko in niso bile obremenjene s političnim delom.[167]

Jeseni 1944 se je na Gorenjskem razmahnilo tudi šolstvo. Prosvetni referent pri PO OF za Gorenjsko je izdal nalog, da se v ilegalo pokličejo vsi učitelji.[168]

Konec septembra 1944 so odbori OF dobili tudi nalogo popisati sodno in administrativno osebje po okrajih.[169]

V zvezi z novo nastalim Kokrškim odredom in zalednimi komandami ter ugodnimi mednarodnimi vojaškimi dogajanji je bila septembra in oktobra 1944 ponovno izvedena večja partizanska mobilizacija. Osvobodilna fronta je zadnje dni septembra razposlala 1500 pozivnic za mobilizacijo, zlasti v okupirani središči Kranj in Tržič, kjer je bilo še vedno največ vojaških obveznikov. Poslali so tudi okrog 200 letakov »Delavcem v svarilo«.[170] Mobilizacijo je pospešil tudi Titov poziv, pa tudi znaki nemških priprav za preselitev industrije in delavstva. V okrožju so od 10. do 26. septembra 1944 na levem bregu Save s pomočjo Kokrškega odreda mobilizirali okoli 450 mož. 200 mobilizirancev so poslali na Koroško, druge pa največ prek Save. Na desnem bregu Save je komanda vojnega področja za Gorenjsko mobilizirala približno 200 ljudi. Mobilizacija je zajela predvsem delavstvo in strokovno osebje, zato je zaostalo delo v nekaterih obratih. Zajela pa je tudi izobraženstvo in pridobitniške sloje.[171] V prvi polovici oktobra so v okrožju mobilizirali še 176 oseb.[172] Mobilizirani so bili vsi tisti aktivisti, ki so imeli propustnice okrožnih forumov izpred 10. septembra in na katerih ni bil podpisan sekretar Jože Mrak.[173]

V začetku oktobra 1944 je prišlo v okrožje več članov PO OF za Gorenjsko, ki so pomagali pri propagandnem delu in pripravah na volitve. Postavili so tudi okrožno volilno komisijo:

predsednik:
Rado Stepančič-Rado

tajnik:
Franc Benedik-Korenina

člani:
Jože Mrak,
Alojz Pohar-Gregor,
Štefka Puh-Štefka.

Naloga okrožne volilne komisije je bila postaviti okrajne volilne komisije in izvesti volitve povsod, kjer bi bilo mogoče, predvsem pa v okrajih Jelovica, Naklo in Brezje, kjer so bili za volitve najboljši pogoji.

Na seji OO OF Kranj 8. oktobra 1944 je referent za ugotavljanje zločinov poročal, da je poslal okrajnim referentom natančna navodila za zbiranje podatkov o okupatorjevih zločinih in zločinih njihovih pomagačev.[174]

Oktobra 1944 so se okrožna in okrajna agitprop poverjeništva preimenovala v odseke za informacije in propagando. Vodili so jih načelniki. 12. oktobra 1944 je na sedež OO OF Kranj prišel Ciril Murnik-Črtomir, ki je bil določen za dopisništvo in za okrožnega referenta za šolstvo.[175] 31. oktobra 1944 je bil razrešen dolžnosti šolskega referenta, ker je bil na to mesto imenovan Viktor Plemelj-Viktor.[176]

19. oktobra 1944 se je po sklepu SNOS dosedanji odsek za informacije in propagando preimenoval v komisijo za agitacijo in propagando pri odborih OF. Za zbiranje časopisnih informacij pa je bila ustanovljena podružnica Tiskovne agencije nove Jugoslavije (Tanjug) za Slovenijo. V vsakem okrožju in okraju so morali postaviti dopisnika Tanjuga.[177]

Oktobra 1944 je bilo pri PO OF za Gorenjsko ustanovljeno mesto verskega poročevalca. 24. oktobra je izdal okrožnico vsem odborom OF, v kateri naroča, da morajo odbori OF zagotoviti nemoteno izvrševanje bogočastja, da morajo sestaviti seznam vseh duhovnikov in opisati njihovo zadržanje do OF, sporočiti morajo, katere cerkvene zgradbe so bile porušene in kakšno je njihovo trenutno stanje.[178]

Zaradi bližajoče se zime je izvršni odbor OF razpisal mobilizacijo vsega materiala za opremo partizanske vojske pod geslom »vse za našo vojsko«.[179] Po osvoboditvi Beograda je Centralni komite KPS v okrožnici zahteval, da morajo biti proslave tega dogodka v smislu mobilizacije vseh sil v okviru tega tekmovanja. Proslave morajo pospešiti zbiranje oblek, obutve in drugega materiala za partizane.[180]

Kljub ugodni svetovni vojaški situaciji je bil položaj v okrožju v drugi polovici oktobra 1944 še vedno zelo težak. Stopnjevalo se je delo »črne roke«. S področja Polhograjskih Dolomitov sta v okolico Kranja prišla dva četniška odreda, kar je marsikje zaustavilo razkroj domobranskih postojank, kajti »... domobranci sami vidijo v četništvu svojo rešitev in so trdno prepričani, da Angleži podpirajo to formacijo... Opaža se, da četniki hočejo ustvariti svoj teritorij na sektorju za Tržičem in Kranjem, od Krvavca do Storžiča, ker so preko Jezerskega najbliže povezani s Koroško, kjer imajo najbrž ilegalni štab in zveze z inozemstvom...«[181] Preseljevanja so se še nadaljevala, pripravljale so se poostrene mere v mestu, ki so ga obdajali bunkerji, pripeljali so že žico, da bi ga obdali.[182] Tako stanje je močno oviralo predvolilno kampanjo, zlasti še, ker je sovražnik prihajal tudi v vasi, ki so bile do nedavnega kolikor toliko izven njegovega delovanja.[183]

Prve volitve v narodnoosvobodilne odbore (NOO) so v okrožju izvedli v okraju Jelovica 25. oktobra 1944,[184] novembra pa še v nekaterih vaseh po drugih okrajih.[185]

Ker je bilo skoraj vse ozemlje Gorenjske pod sovražnikovo kontrolo, volitve niso imele večjega razmaha. Po podatkih, ki jih je v začetku decembra 1944 imel PO OF za Gorenjsko, je bilo v kranjskem okrožju izvoljenih 11 NOO.[186] Vsi krajevni narodnoosvobodilni odbori (KNOO) »... so edina oblast v kraju, kjer pa teh še ni, pa to vlogo vršijo odbori OF...« Izvoljeni NOO, ki so delovali kot organi oblasti (redno plačevanje davka, redna oddaja mleka, redna oddaja prehrane za NOV ali za civilno prebivalstvo itd.), so morali vse svoje sklepe pošiljati namestniku javnega tožilca, kar je bilo potrebno zaradi usklajevanja sklepov s predpisi SNOS. Ker je mobilizacija, ki se je raztegnila že na starost 45 do 50 let, močno zreducirala narodnoosvobodilne in OF odbore, so jih izpopolnili z ženskami in mladino ter z moškimi, ki so bili za vojsko nesposobni. »... To je treba razumeti tako, da vsi, ki so bili formalno izvoljeni, ostanejo še vedno kot člani teh odborov, ter volite le njihove namestnike. Povsod, kjer je vrzel nastala, skličite zbor volilcev za NOO in aktiviste OF za odbore OF ter tako izvedite le nadomestne volitve za one, ki so odšli v NOV...«[187] PO OF za Gorenjsko je opozarjal, da volitve ne smejo biti zgolj formalnost v krajih, kjer izvedba ni možna in bi torej uspele prisiljeno, kar bi močno povečalo možnost izdaje. PO OF za Gorenjsko tudi ugotavlja, da bistvo izgradnje oblasti na Gorenjskem ni toliko v volitvah, ampak v tem, da odbori OF prevzamejo čimveč elementov oblasti.[188]

Na ravni okrožij in okrajev so oblastne funkcije izvajale posamezne strokovne moči — referenti. Več referentov je delovalo samo pri PO OF za Gorenjsko, pri okrožjih in okrajih pa trenutne razmere še niso omogočale specializacije upravnih poslov. Okrožni in okrajni organi so bili prečiščeni in nepotrebni referenti so bili poslani v vojsko.[189] V kranjskem okrožju so »čiščenje« izvedli od 11. do 14. decembra 1944, ko so se v okrožju nahajali trije člani PO OF za Gorenjsko. Iz okrožnega odbora OF Kranj so poslali v partizane vse referente razen Cirila Murnika-Črtomira, ki je bil slabega zdravja. On je bil odslej zadolžen za agitprop, za šolstvo, socialno skrbstvo, za odsek za gradnje, za finančni odsek in za referat za statistiko. Vse podatke, ki so jih sicer pošiljali referenti, so morali odslej pošiljati sekretarji odborov OF.[190]

Sl. 3. Člani okrožnega komiteja KPS Kranj v tržiškem grabnu za Storžičem leta 1944

Oktobra 1944 je Centralni komite KPS dal vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja na Gorenjskem vrsto navodil, o katerih je ObK KPS za Gorenjsko razpravljal 19. oktobra. Med drugim je CK KPS naročil, da je treba ustanoviti mestne komiteje KPS in s tem popolnoma mobilizirati centre na Gorenjskem, očistiti teren nepotrebnih ilegalcev in prenesti delo predvsem na legalne kadre, nadaljevati mobilizacijo, povečati budnost proti okupatorju in gestapu, boriti se proti sektaštvu in združiti okraje.[191]

Od oktobra 1944 do osvoboditve

Do združitve okrajev je prišlo konec oktobra 1944. Iz šestih okrajev so nastali trije:

— okraj I (okraj Kranj-Jelovica): sekretarka Ljudmila Živič-Nadja,

— okraj II (okraj Šenčur-Naklo): sekretar Franc Pavlič-Lužanc,

— okraj III (okraj Tržič-Brezje): sekretar Franc Valant-Vidic.

Praktična izvedba združitve je bila naložena posameznim članom Okrožnega komiteja KPS Kranj, ki so odšli po okrajih in sklicali okrajne konference aktivistov.

Na seji OK KPS Kranj 31. oktobra 1944 je bilo na novo razdeljeno delo v OK KPS:

sekretar:

Jože Mrak-Jože (odgovoren za sektor narodne oblasti)

člani:

Anton Pezdir-Vojteh (organizacijski sekretar, odgovoren za vojaški sektor),

Lojze Podobnik-Švejk (odgovoren za mladinski sektor),

Vida Šinkovec-Janina (odgovorna za ženski sektor in agitprop komisijo),

Franc Koželj-Vanjo.[192]

Ves november 1944 so potekale priprave za volitve v okrožno skupščino (plenum) in okrožno tajništvo. Izvolili so ju na okrožni konferenci 20. novembra 1944 v Puterhofu (okraj Tržič-Brezje). Prisotnih je bilo od 73 do 80 aktivistov. Na konferenci je Anton Pezdir-Vojteh v referatu poudaril, da se bo z volitvami Osvobodilna fronta še bolj utrdila, ker bodo v oblastne organe izvoljeni ljudje »... ki jim zaupamo ...« Razložil je, da na Gorenjskem še ni mogoče izvesti povsod volitev po pravilniku, tako da bi najprej volili krajevne, nato okrajne in nazadnje okrožni plenum in tajništva. Član PO OF za Gorenjsko France Perovšek je pojasnil razliko med organi oblasti, ki jo predstavljajo izvoljeni narodnoosvobodilni odbori in odbori Osvobodilne fronte. Narodnoosvobodilni odbori so izvoljeni oblastni organi, »... Odbori OF pa so politična vodstva in niso organi oblasti. To je tisto vodstvo, ki je organiziralo punt in ki danes pomaga pri delu ...«

V okrožni plenum so izvolili 31 članov. Volitve so potekale tako, da je za vsak okraj član okrajnega odbora OF

predlagal ljudi iz svojega okraja v okrožni plenum, prisotni okrožni aktivisti pa so jih nato izvolili.

Po okrajih so bili za člane okrožnega plenuma (skupščine) izvoljeni naslednji člani:

— okraj Kranj-Jelovica: Marija Vreček-Nika, Tončka Kalan-Mojca, Maks Stupica-Dražgost, Franc Koželj-Vanjo, Vida Šinkovec-Janina, Ljudmila Živič-Nadja, dr. Stanko Škulj-Koko, Franc Benedik-Korenina, Karel Eržen-Rastko, Andrej Bohinc-Andrej, Cilka Gabrovšek, Ivan Križnar-Vid, Rozalija Bertoncelj-Sonja;

— okraj Šenčur-Naklo: Franc Štefe-Miško, Alojz Sajevic-Kokra, Andrej Snedic-Vrabec, Peter Debelak, Rezka Mede, Nande Vode-Sergej, Pavla Ažman-Jasna;

— okraj Tržič-Brezje: Andrej Stegnar-Silvo, Franc Zaplotnik, Jožef Uli-Kamenik, Ivanka Valant-Majda, Jožefa Košir-Sibirčeva mama, Rado Stepančič-Rado, Anton Pezdir-Vojteh, Iva Borštnar-Rada, Lojze Podobnik-Švejk, Milka Mandelc-Silva.

V okrožno tajništvo je bilo izvoljeno devet članov:
sekretar:
Anton Pezdir-Vojteh
člani:
Franc Koželj-Vanjo,
Lojze Podobnik-Švejk,
Iva Borštnar-Rada,
Rado Stepančič-Rado,
Vida Šinkovec-Janina,
Alojz Snedic-Vrabec,
Karel Eržen-Rastko,
Jože Dolinar-Bojevit.

Okrožne konference v Puterhofu se zaradi težkega prehoda prek Save niso mogli udeležiti aktivisti iz okraja Kranj-Jelovica. Na konferenci so sklenili, da bodo v okraju izvedli ponovne volitve. »... Računamo na zaupanje tovarišev, ki niso prisotni. Naši tovariši bodo šli na ono stran Save in tam na novo izvedli volitve...«[193] Okrajna konferenca v okraju Kranj-Jelovica, ki je bila 30. novembra 1944 v Kropi, je soglasno potrdila vse sklepe okrožne konference.[194]

Okrog 20. novembra 1944 je bil na prehodu prek Save ujet in nato ubit sekretar OK KPS in OO OF Kranj Jože Mrak-Jože, na Pokrajinski odbor OF za Gorenjsko pa je bila premeščena Štefka Puh-Štefka.[195]

Sl. 4. Del članov Okrajnega odbora OF Kranj—Jelovica, jesen 1944

Dolžnost sekretarja OK KPS in OO OF Kranj je prevzel Anton Pezdir-Vojteh. Člani okrožnega partijskega komiteja pa so bili:

Franc Koželj-Vanjo (odgovoren za vojsko),
Vida Šinkovec-Janina (odgovorna za SPZŽ),
Lojze Podobnik-Švejk (odgovoren za SKOJ).[196]

Konec novembra 1944 je bilo politično stanje v okrožju še vedno pod močnim vplivom delovanja bele garde. V okrožju je bilo 12 večjih postojank, nista pa šteta Kranj in Tržič.[197] Njihov namen je bil blokirati centre in prehode. V Kranju je »črna roka« grozila uprizoriti krvavi Kranj. Nemci so se utrjevali v mestih, na Gorenjsko so prihajali četniki in ustaši.[198] Ob prihodu Rdeče armade v Jugoslavijo je belogardistična propaganda izdala letak v imenu OK KPS Kranj o pričetku socialistične revolucije, ki se s prihodom Rdeče armade lahko prične. Med drugim je letak govoril tudi o razlastitvi kmetov.[199]

Konec novembra 1944 je predsedstvo AVNOJ razglasilo novo amnestijo, ki je postavila 15. januar 1945 kot zadnji rok za prestop zaslepljenih domobrancev in četnikov v NOB.[200] Ljudje so bili razočarani nad amnestijo. »... Vsak se samo sprašuje, zakaj to ali smo res

tako slabi, da jih ne moremo uničiti in jih vedno in vedno vabimo v naše vrste. Toliko gorja so nam naredili vsepovsod, a vi jim odpuščate...«[201]

Zmanjšanje števila okrajev od šest na tri je sprostilo precejšnje število terencev, ki na terenu niso bili nujno potrebni. Vsi nujno potrebni terenci so dobili posebne legitimacije, drugi pa so bili mobilizirani. V okraju Kranj-Jelovica so mobilizirali 38, v okraju Tržič—Brezje pa prek 20 terencev. Od septembra do konca novembra 1944 so v okrožju mobilizirali okrog 740 ljudi. Močno rezervo za mobilizacijo pa je še vedno pomenil Kranj z okolico.

Kljub sovražnikovemu terorju je povsod rastlo razpoloženje prebivalstva zaradi svetovnih dogodkov in posebej še »... zaradi Titovih avionov, ki so se že stalno pojavljali nad Gorenjskimi mesti...«[202]

V začetku decembra 1944 je v okrožju prišlo do hude izdaje. Izdan je bil sedež Okrajnega komiteja KPS Kranj. Nemci so ga napadli in pri tem zajeli ves arhiv, iz katerega so izvedeli za imena aktivistov. Sledile so številne aretacije, v okrožju je bilo čutiti velik preplah in zastoj v delu partije in frontne organizacije.[203]

11. decembra 1944 je bil izredni sestanek OK KPS Kranj. Na seji je prišlo do nekaterih zamenjav funkcij članov okrožnega komiteja partije:

sekretar:
Anton Pezdir-Vojteh (kadrovik)

člani:
Rado Stepančič-Rado (odgovoren za izgradnjo oblasti in OF),
Vida Šinkovec-Janina (odgovorna za SPZŽ),
Lojze Podobnik-Švejk (odgovoren za vojsko in SKOJ),
Franc Koželj-Vanjo (odgovoren za agitprop).

Na isti seji so določili tudi nov sestav OO OF Kranj:
sekretar:
Anton Pezdir-Vojteh
člani:
Rado Stepančič-Rado (izgradnja oblasti),
Lojze Podobnik-Švejk (vojska),
Franc Koželj-Vanjo (agitprop),
Vida Šinkovec-Janina (ZSM),
Franc Benedik-Korenina (gospodarska komisija),
Lojze Snedic-Vrabec (NZ),
Iva Borštnar-Rada (DE in SPZŽ).

Konec decembra 1944 je bil za člana OO OF Kranj imenovan še Filip Mohorič-Jurman.

Na seji so določili največje dovoljeno število članov za posamezne organe: okrajni odbor OF od 9 do 13 članov, okrajni komiteji partije od 6 do 7 članov, okrajni odbori SPZŽ od 4 do 5 članic. Člani smejo biti le za vojsko nesposobni možje in ženske. Vsi za orožje sposobni pa morajo v vojsko. Na seji so ocenili, da je v okrožju še približno 2600 vojaških obveznikov.

Sekretarja okrajnega komiteja partije in okrajnega odbora OF v okraju Kranj-Jelovica in okraju Šenčur-Naklo sta bila še vedno Ljudmila Živič-Nadja in Franc Pavlič-Lužanc, v okraju Tržič-Brezje pa je sekretar okrajnega komiteja partije in okrajnega odbora OF postal Jože Žumer-Ivanov.[204]

Na seji PO OF za Gorenjsko 29./30. decembra 1944 je bil za sekretarja OK KPS in OO OF Kranj postavljen Tone Hafner-Robnik, Anton Pezdir-Vojteh pa je postal član v obeh forumih. Drugi člani komiteja in okrožnega odbora OF so ostali isti, kot so bili določeni 11. decembra 1944.[205]

Z ukinitvijo gospodarskih komisij sta sredi januarja 1945 pri OO OF Kranj nastala dva referata:

— referat za prehrano in kmetijstvo, ki ga je vodil čevljarski mojster Filip Mohorič-Jurman, pomočnik pa je bil Jože Žumer-Ivanov,

— referat za industrijo in trgovino, ki ga je vodil Franc Benedik-Korenina, kot pomočnica pa mu je bila dodeljena Tončka Kalan.

Za vse druge referate je bil še naprej zadolžen Ciril Murnik-Črtomir.[206]

Referate za trgovino in proizvodnjo ter za prehrano in kmetijstvo so ustanovili tudi pri okrajnih odborih OF. Zaradi pomanjkanja kadrov (mobilizacija) so referenti postale mlade partijke, ki često niso obvladale položaja.[207]

Januarja 1945 je mesto sekretarja partije in OF v okraju Tržič-Brezje prevzela Antonija Kralj-Zvona.

V zvezi z izjavo kralja Petra, ki jo je dal za londonski radio, kjer pravi, da se ne strinja s točko o namestništvu v sporazumu Tito-Šubašič in da AVNOJ nima pravice zakonodajnega organa, je PO OF za Gorenjsko naročil sekretarju OK KPS in OO OF Kranj Tonetu Hafnerju-Robniku, da se mora v okrožju takoj začeti čim širša kampanja proti izjavi kralja Petra. Na zborovanjih so odbori OF in NOO morali obsoditi to izjavo in na sedež PO OF za Gorenjsko pošiljati protestne izjave.[208] Februarja 1944 so iz okrožja na PO OF za Gorenjsko že poslali nekaj protestnih resolucij.[209]

V začetku leta 1945 je bil položaj v okrožju še vedno zelo težak. Situacijsko poročilo okrožnega tajništva Kranj pravi, da so narodnoosvobodilni odbori in odbori OF nedelavni, ker se ljudje bojijo izdaje, ker so naveličani vojne, v nekaterih primerih pa se je pojavilo malodušje.[210] Organizacija je bila številčno slaba. Po podatkih, ki jih je imelo okrožno tajništvo sredi februarja 1945, je bilo v okrajih Naklo-Šenčur in Tržič-Brezje skupaj izvoljeno le sedem NOO, sicer pa je delovalo v obeh okrajih le 28 vaških odborov OF, 37 vaških odborov ZSM, 28 vaških odborov SPZŽ, 4 odbori DE, v desetih vaseh pa je organizacija slonela le na zaupnikih. Za okraj Kranj-Jelovica okrožno tajništvo ni imelo poročil, razen da so zaradi hudega sovražnega pritiska razpadli nekateri odbori.[211]

Marca 1945 so OK KPS Kranj še vedno sestavljali:
sekretar:
Tone Hafner-Robnik
člani:
Anton Pezdir-Vojteh (organizacijski pomočnik sekretarja),
Lojze Podobnik-Švejk (odgovoren za mladino in vojsko),
Rado Stepančič-Rado,
Franc Koželj-Vanjo.
Dotedanja članica OK KPS Kranj Vida Šinkovec-Janina je odšla na politično delo na Primorsko, toda na poti je padla.

Zaradi zelo težkega položaja na področju Gorenjske je marca 1945 ObK KPS za Gorenjsko sklenil: »Delovno področje OK KPS Kranj se zaradi težkih prehodov preko Save v okrožju Jesenice razširi na okraja Radovljica in Jesenice, na drugi strani pa bo s svojim delom, kolikor bo največ mogoče, posegel še v okrožje Kamnik. Tako je sedaj delovno področje OK KPS Kranj neomejeno na levem bregu Save.«

Zaradi številnih aretacij in mobilizacij je bilo spomladi 1945 v okrožju le malo partijcev in partijskih celic. Poleg petih članov partije v okrožnem komiteju so delovali še trije okrajni komiteji partije, ki so skupaj šteli 15 članov partije. V okrožju je bilo 15 partijskih celic, ki so združevale 89 partijcev.[212]

Proti koncu vojne se je politični položaj v okrožju še poslabšal, zlasti v krajih, ki so ležali ob komunikacijah. Posebno nevaren je bil teren ob Savi in ljubeljski cesti.[213] Zaradi zavarovanja prehoda prek Ljubelja je v Tržič in v okolico prihajalo vedno več nemškega vojaštva. Tovarne so predvsem zaradi pomanjkanja surovin že prenehale delati.[214]

Spomladi 1945 so Nemci na Gorenjskem izvedli ofenzivo, ki je našla terence in vojsko nepripravljene. Ofenziva je močno moralno in gospodarsko prizadela področje, padlo je precej kadrov. Padli so: v. d. sekretar Oblastnega komiteja KPS za Gorenjsko Jaka Štucin-Cvetko, referent za zdravstvo pri PO OF za Gorenjsko dr. Stanko Škulj-Koko, član OK KPS in OO OF Kranj Lojze Podobnik-Švejk ter več terencev, ki so delali v okrajnih partijskih in OF forumih ter množičnih oranizacijah OF.[215]

Članstvo OO OF Kranj se je skrčilo na šest ljudi:
sekretar:
Tone Hafner-Robnik
člani:
Anton Pezdir-Vojteh,
Rado Stepančič-Rado,
Franc Koželj-Vanjo,
Lojze Snedic-Vrabec,
Franc Benedik-Korenina,
Iva Borštnar-Rada je bila pogrešana.
Okrožni komite KPS Kranj so sestavljali le trije člani:
sekretar:
Tone Hafner-Robnik
člana:
Franc Koželj-Vanjo,
Rado Stepančič-Rado.[216]
V drugi polovici aprila je članica OK KPS Kranj postala še Iva Borštnar-Rada.[217]

Konec aprila 1945 je prišlo še do nekaterih kadrovskih sprememb. Člana OK KPS Kranj Anton Pezdir-Vojteh in Franc Koželj-Vanjo sta bila po nalogu Oblastnega komiteja KPS za Gorenjsko poslana na nova službena mesta in sta bila razrešena članstva v OK KPS Kranj. Tako so do konca vojne OK KPS Kranj sestavljali:
sekretar:
Tone Hafner-Robnik
člana:
Rado Stepančič-Rado,
Iva Borštnar-Rada.
Po okrajih so delovali naslednji sekretarji partije in OF:
— okraj Kranj-Jelovica: Ljudmila Živič-Nadja,
— okraj Naklo-Brezje: Franc Pavlič-Lužanc,

— okraj Tržič-Brezje: Antonija Švegelj-Olga (27. marca 1945 je padla dotedanja sekretarka Antonija Kralj-Zvona).

V okrožju je bilo 197 partijcev združenih v 31 celic.[218]

Zaradi bližajočega se konca vojne je Oblastni komite KPS za Gorenjsko zahteval, da se tudi na Gorenjskem začne kampanja za Trst v Titovi Jugoslaviji. Odbori so morali organizirati zborovanja in pošiljati pozdrave Tržačanom. Akcija je bila v zvezi s proslavo 4. obletnice Osvobodilne fronte. V zvezi s to proslavo in praznovanjem 1. maja je bilo razpisano novo tekmovanje za mobilizacijo vseh živih in materialnih sil za IX. korpus. Parola je bila: »Za 1. maj, dan dela in borbe, vse za osvoboditev in združitev Slovenije v Titovi Jugoslaviji!«[219]

Bližnji konec vojne je zahteval, da se je v drugi polovici aprila vse delo pokrajinskih in okrožnih organov usmerilo v priprave za prevzem oblasti. Okrožno tajništvo je 18. aprila 1945 naročilo okrajnemu odboru Naklo-Šenčur in okrajnemu odboru Radovljica (podobni okrožnici je okrožno tajništvo verjetno poslalo tudi v okraj Kranj-Jelovica in okraj Tržič-Brezje): »Predvideti je treba novih moči za vse sektorje dela, da boste imeli v času potrebe takoj ljudi za namestitev na okrajne forume.«[220]

Okrožni odbor OF Kranj je 28. aprila 1945 objavil okrožnico Znastvenega inštituta o zaščiti arhivov, knjižnic in kulturnih spomenikov.[221]

V začetku maja 1945 je PO OF za Gorenjsko poslal okrožnim odborom Odredbo o prevzemu in čuvanju objektov, naprav, zavodov, stvari in predmetov pravosodne narave, zlasti zemljiške knjige, arhive, inventar in stavbe. Okrožnico je 13. aprila 1945 izdal odsek za sodstvo pri predsedstvu SNOS. Na Gorenjskem niso bili nikjer postavljeni referenti za sodstvo, zato so bili za to nalogo zadolženi odbori OF.[222]

Za prevzem prometa, industrije in obrti so odredbe izdajali referenti za industrijo in trgovino pri PO OF za Gorenjsko.[223]

9. maja 1945 pa je PO OF za Gorenjsko skupaj s komando gorenjskega vojnega področja izdal okrožnico: Naloge ob osvoboditvi.[224]

Opombe:

[1] Dr. Metod Mikuž: Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu, Zgodovinski časopis 1952/53, str. 750 (v nadaljevanju Metod Mikuž ZČ).

[2] Dr. Metod Mikuž: Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji I. Ljubljana 1960, str. 44 (v nadaljevanju: dr. Metod Mikuž: Pregled ... I).

[3] Dr. Metod Mikuž: ZČ 1952/53, str. 751.

[4] Dr. Metod Mikuž: Pregled ... I., str. 63.

[5] Dr. Tone Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945, Maribor 1968, str. 143 (v nadaljevanju: dr. Tone Ferenc: Nacistična ...).

[6] Dr. Tone Ferenc: Nacistična ..., str. 746—763.

[7] Dr. Metod Mikuž: ZČ 1952/53, str. 753.

[8] Dr. Metod Mikuž: Pregled ... I., str. 70.

[9] Dr. Tone Ferenc: Nacistična ..., str. 246—248.

[10] Dr. Metod Mikuž: ZČ 1952/53, str. 754.

[11] Dr. Tone Ferenc: Nacistična ..., str. 274-279.

[12] Dr. Metod Mikuž: Pregled ... I., str. 71.

[13] Dr. Tone Ferenc: Nacistična ..., str. 734—802.

[14] Dr. Metod Mikuž: ZČ 1952/53, str. 752.

[15] Vinko Hafner: Razvoj partijske organizacije na področju mesta Kranja in okolice, Spominsko gradivo Arhiva Centralnega komiteja KPS, fasc. 28 (v nadaljevanju: Vinko Hafner: Razvoj ... Spominsko ACK).

[16] Ivan Križnar: Kranjske partizanske enote v letu 1941, Kranjski zbornik, 1970, Kranj 1970, str. 10 (v nadaljevanju: Ivan Križnar: Kranjske ..., Kranjski zbornik 1970).

[17] Dr. Miro Stiplovšek: Pregled razvoja NOB v Mengšu in okolici, Mengeški zbornik II. del., str. 75.

[18] Vinko Hafner: Gorenjska v l. 1941, Spominsko ACK, fasc. 28.

[19] Ivan Križnar: Kranjske ..., Kranjski zbornik 1970, str. 10—19.

[20] Dr. Metod Mikuž: Pregled ... I., str. 171—187.

[21] Ivan Križnar: Kranjske ..., Kranjski zbornik 1970, str. 11—20.

[22] Vinko Hafner: Razvoj ..., Spominsko ACK, fasc. 28.

[23] Poverjeništvo KPS za Gorenjsko, Pokrajinski in Oblastni komite KPS, Arhiv Gorenjskega muzeja (v nadaljevanju: AGm).

[24] Poročilo Centralnega komiteja KPS z dne 5. decembra 1941 Centralnemu komiteju KPJ o razmerah v Sloveniji, Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji I, dok. št. 94, op. 20 (v nadaljevanju: Dokumenti).

[25] Mira Svetina: Beležke o razvoju NOB 1941 na Gorenjskem, Spominsko gradivo AGm fasc. 17.

[26] Dokumenti ljudske revolucije Slovenije I, dok. št. 94, op. 22. Rudija Papeža so 21. januarja 1942 ustrelili v Dragi pri Begunjah.

[27] Vinko Hafner: Razvoj ..., Spominsko ACK, fasc. 28.

[28] Prevod zapisnika gestapovskega zaslišanja člana OK KPS, Spominsko AGm fasc. 17.

Vinko Hafner v spominih: Razvoj... navaja, da sta bila člana OK KPS Kranj poleg Lucijana Seljaka še Janez Urbanc in Janez Poljanec, v pomoč pa jima je bil dodeljen instruktor PK KPS za Gorenjsko Viktor Kejžar.

[29] Ivan Križnar: Kranjske..., Kranjski zbornik 1970, str. 20. Po podatkih iz begunjskih zaporniških knjig so Lucijana Seljaka pripeljali v Begunje 27. januarja 1942, Haftbuch 14720/I, AGm; Lucijana Seljaka so ustrelili 31. marca 1942.

[30] glej op. 28.

[31] Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji I., dok. št. 94.

[32] Gorenjska v letu vstaje, brošura »20 let vstaje« (Jesenice—Poljane 4. VII. 1961).

[33] Poročilo o provalah v partijski organizaciji in ponašanju partijcev v l. 1941-42 v okraju Kranj, Arhiv Instituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, fasc. 666 (v nadaljevanju: AIZDG).

[34] glej op. 28.

[35] Vinko Hafner: Razvoj..., Spominsko ACK, fasc. 28.

[36] Dr. Metod Mikuž: Pregled... I., str. 372—399.

[37] Dr. Metod Mikuž: Pregled... II., str. 211—212.

[38] Ivan Jan: Kokrški odred in njegove posebnosti, Tržič 1972, str. 8.

[39] Poročilo PK KPS za Gorenjsko 17. julija 1942 CK KPS o položaju na Gorenjskem, Dokumenti II., dokument št. 120.

[40] Poročilo PK KPS za Gorenjsko 3. avgusta 1942 CK KPS, Dokumenti III., dok. št. 17.

[41] Poročilo sekretarja PK KPS za Gorenjsko Lojzeta Kebeta 21. september 1942 CK KPS, Jesen 1942, dok. št. 6.

[42] Poročilo sekretarja PK KPS za Gorenjsko Lojzeta Kebeta 1. oktober 1942, Dokumenti III., dok. št. 131.

[43] Pismo Edvarda Kardelja 14. oktober 1942 sekretarju PK KPS za Gorenjsko Lojzetu Kebetu, Dokumenti III., dok. št. 148.

[44] Poročilo Franca Leskoška 1. novembra 1942 Edvardu Kardelju, Jesen 1942, dok. št. 61.

[45] Poročilo štaba I. grupe odredov 1. novembra 1942... o položaju na Gorenjskem, Zbornik VI./IV. dok. št.75.

[46] Poročilo Franca Leskoška 20. novembra 1942 Edvardu Kardelju, Jesen 1942, dok. št. 160.

[47] Poročilo Borisa Kidriča 1. decembra 1942 Francu Leskošku o položaju na Gorenjskem, Jesen 1942, dok. št. 195.

[48] Pismo CK KPS 1. december 1942 pokrajinskemu sekretarju KPS za Gorenjsko o nalogah partije na Gorenjskem, Zbornik VI./IV., dok. št. 112.

[49] glej op. 23.

[50] Poročilo začasnega sekretarja PK KPS za Gorenjsko Maksa Krmelja 17. december 1942 Edvardu Kardelju, Dokumenti IV., dok. št. 177.

[51] Poročilo Borisa Kraigherja 14. december 1942 CK KPJ, Jesen 1942, dok. št. 209.

Po zemljevidu, ki kaže razdelitev Gorenjske na okrožja iz leta 1942, ki je narejen po podatkih Maksa Krmelja, je v tem času v okrožje Kranj spadalo tudi kasnejše okrožje Škofja Loka, ni pa v okviru okrožja začrtan kasnejši rajon III (rajon Kropa) — glej tudi tekst k op. 52.

[52] Poročilo Vinka Hafnerja 30. december 1942 začasnemu sekretarju PK KPS za Gorenjsko Maksu Krmelju, Dokumenti IV., dok. št. 210.

[53] Pregled... ter stanje partije na Gorenjskem, začetek decembra 1942, Zbornik VI./IV. dok. št. 114.

[54] Poročilo začasnega sekretarja PK KPS za Gorenjsko 17. december 1942 Edvardu Kardelju, Dokumenti IV., dok. št. 177.

[55] Poročilo sekretarja OK KPS Kranj Antona Nartnika-Črnivca 20. december 1942, Dokumenti IV., dok. št. 187.

[56] Poročilo Črnivca 22. decembra 1942, Dokumenti IV., dok. št. 190.

[57] Pismo Črnivca 5. januar 1943 sekretarju PK KPS za Gorenjsko Maksu Krmelju, ACK III.

[58] Poročilo PK KPS za Gorenjsko 14. januar 1943 CK KPS, ACK III.

[59] Poročilo PK KPS za Gorenjsko 3. februar 1943 CK KPS, ACK III.

[60] Poročilo Črnivca 26. januar 1943, ACK III.

[61] Poročilo Maksa Krmelja 15. januar 1943 CK KPS, ACK III.

[62] Pismo PK KPS za Gorenjsko 23. januar 1943 CK KPS, ACK III.

[63] Poročilo Črnivca 16. marec 1943, ACK III.

[64] Poročilo Adolfa Ariglerja-Boštjana 5. maj 1943 PK KPS za Gorenjsko, AIZDG, fasc. 660.

[65] Pismo OF ljudem 3. maj 1943, AIZDG, fasc. 660.

[66] Okrožnica OK KPS Kranj 20. maj 1943 rajonskim sekretarjem, ACK III.

[67] Nekaterih ilegalnih imen nisem uspel razvozljati.

[68] Mošnja, danes Planinca pri Kamni gorici; napaka pri Marija Oblak — Člani: Okrožje Kranj v NOB op. 11, Kranjski zbornik 1970.

[69] Zapisnik prve konference OK KPS Kranj 2. in 3. junija 1943, ACK III. Napaka pri Marija Oblak — Člani: Okrožje Kranj v NOB op. 10 in 12.

[70] Pismo Črnivca 16. junij 1943 Maksu Krmelju, AIZDG, fasc. 660.

[71] Obvestilo OK KPS Kranj 6. junij 1943 Tarzanu in Juretu, AIZDG, fasc. 672.

[72] Pismo PK KPS za Gorenjsko 21. junij 1943 CK KPS, ACK III

[73] Poročilo izrednega sestanka OK KPS Kranj 3. julij 1943. PK KPS za Gorenjsko, ACK III.

[74] Pismo PK KPS za Gorenjsko 11. julij 1943 CK KPS — Borisu Kidriču, ACK III.

Z reorganizacijo Gorenjskega odreda je 12. julija 1943 bila v Davči ustanovljena Prešernova brigada, ob kateri pa je še vedno deloval Gorenjski odred.

[75] Okrožnica PK KPS za Gorenjsko 11. junij 1943 rajonskim sekretarjem, ACK III.

[76] Pismo PK KPS za Gorenjsko 21. junij 1943 CK KPS, ACK III.

[77] Poročilo OK KPS Kranj 5. julij 1943 PK KPS za Gorenjsko, ACK III.

[78] Okrožnica PK KPS za Gorenjsko 1. julij 1943 — partijska šola, AIZDG, fasc. 663.

[79] glej op. 73.

[80] glej op. 77.

[81] Okrožnica PK KPS za Gorenjsko 14. julij 1943 — Partijska organizacija na terenu, ACK III.

[82] Zapisnik druge konference OK KPS Kranj 1.— 3. avgust 1943, ACK III.

[83] Dodatek k poročilu OK KPS Kranj 18. avgust 1943 PK KPS za Gorenjsko, ACK III.
[84] Poročilo OK KPS Kranj 24. avgust 1943 PK KPS za Gorenjsko, ACK III.
[85] Pismo PK KPS za Gorenjsko 7. september 1943 Črnivcu, AIZDG, fasc. 672.
[86] Poročilo OK KPS Kranj 24. avgust 1943 PK KPS za Gorenjsko, ACK III.
[87] Pismo PK KPS za Gorenjsko 16. avgust 1943 okrožnemu sekretarju Črnivcu, AIZDG, fasc. 762.
[88] Poročilo OK KPS Kranj 26. avgust 1943 PK KPS za Gorenjsko, ACK III, AIZDG, fasc. 672.
[89] Poročilo OK KPS Kranj 5. september 1943 PK KPS za Gorenjsko, ACK III., AIZDG, fasc. 672.
[90] Obvestilo PK KPS za Gorenjsko 7. september 1943 Pavlu Kavčiču-Mihu, AIZDG, fasc. 663.
[91] Pismo PK KPS za Gorenjsko 7. september 1943 Črnivcu, AIZDG, fasc. 672.
[92] Začasno navodilo za delo rajonskih sekretarjev partije 17. september 1943, ACK III.
[93] Tedensko poročilo OK KPS Kranj 22. september 1943 PK KPS za Gorenjsko, ACK III, AIZDG, fasc. 672.
[94] Obvestilo OK KPS Kranj 29. oktober 1943 Zmagu, AIZDG, fasc. 672.
[95] Okrožnica PP IO OF za Gorenjsko št. 3, 3. november 1943, AIZDG, fasc. 667.
[96] Tedensko poročilo OK KPS Kranj 15. november 1943 PK KPS za Gorenjsko, AIZDG, fasc. 672.
[97] Poročilo PP IO OF za Gorenjsko 1. december 1943 IO OF, AIZDG, fasc. 667.
[98] Zapisnik seje OK KPS Kranj 30. november 1943, AIZDG, fasc. 672.
[99] Obvestilo OK KPS Kranj 3. december 1943 Niku, AIZDG, fasc. 672.
[100] Obvestilo OK KPS Kranj 29. december 1943 Rafotu, AIZDG, fasc. 672.
[101] Poročilo OK ZKM Kranj 4. januar 1944 OK KPS Kranj, AIZDG, fasc. 672.
[102] Poročilo Iniciativnega pokrajinskega odbora SPZŽ za Gorenjsko 17. december 1943 Glavnemu odboru SPZŽ, AIZDG, fasc. 671.
[103] Poročilo OO OF Kranj 22. januar 1944 sekretarju PP IO OF za Gorenjsko, AIZDG, fasc. 675.
[104] Poročilo OK KPS Kranj 14. januar 1944, AIZDG, fasc. 672.
[105] Poročilo PK KPS za Gorenjsko 27. januar 1944 CK KPS, ACK III.
[106] Poročilo OK KPS Kranj 10. januar 1944 PK KPS za Gorenjsko, AIZDG, fasc. 672.
[107] Poročilo OO OF Kranj 14. januar 1944 sekretarju PP IO OF za Gorenjsko, AIZDG, fasc. 675.
[108] Poročilo OK KPS Kranj 20. januar 1944 PK KPS za Gorenjsko, AIZDG, fasc. 672.
[109] Poročilo OK KPS Kranj 22. januar 1944 sekretarju PP IO OF za Gorenjsko, AIZDG, fasc. 675.
[110] Poročilo PK KPS za Gorenjsko 27. januar 1044 CK KPS, ACK III.
[111] Poročilo PK KPS za Gorenjsko 2. februar 1944 OK KPS Kranj, AIZDG, fasc. 672.
[112] Okrožnica PK KPS za Gorenjsko — partijska šola št. 2, 1. februar 1944, AIZDG, fasc. 663.
[113] Okrožnica PK KPS za Gorenjsko o konspiraciji 10. februar 1944, AIZDG, fasc. 663.
[114] Obvestilo OK KPS Kranj 5. februar 1944 Juretu in Jožetu, AIZDG, fasc. 672.
[115] Obvestilo PK KPS za Gorenjsko 5. februar 1944 in 16. februar 1944 OK KPS Kranj, AIZDG, fasc. 672.
[116] Poročilo ObK KPS za Gorenjsko 26. marec 1944 CK KPS, ACK III. AIZDG, fasc. 662.
[117] Okrožnica PK KPS za Gorenjsko 1. marec 1944 vsem okrožnim komitejem na Gorenjskem, ACK III.
[118] Zapisnik seje ObK KPS za Gorenjsko 18. marec 1944, AIZDG, fasc. 662.
[119] Poročilo ObK KPS za Gorenjsko 26. marec 1944, ACK III, AIZDG, fasc. 662.
[120] ObK KPS za Gorenjsko 23. februar 1944, Navodilo za organizacijo okrožnih agitprop komisij, AIZDG, fasc. 662.
[121] Okrožnica ObK KPS za Gorenjsko 4. marec 1944, AIZDG, fasc. 662.
[122] Okrožnica PP IO OF za Gorenjsko 8. marec 1944, AIZDG, fasc. 667, AGm, fasc. 5.
[123] Marija Oblak-Čarni: Okrožje Kranj v NOB, Kranjski zbornik 1970, str. 27—28.
[124] Zapisnik seje ObK KPS za Gorenjsko 18. marec 1944, AIZDG, fasc. 662.
[125] Poročilo ObK KPS za Gorenjsko 26. marec 1944 CK KPS, ACK III, AIZDG, fasc. 662.
[126] Zapisnik seje članov ObK KPS za Gorenjsko in PK VOS za Gorenjsko 29. marec 1944, AIZDG, fasc. 662.
[127] Sklepi seje ObK KPS za Gorenjsko 29. marec 1944, AIZDG, fasc. 662.
[128] Okrožnica PP IO OF za Gorenjsko 30. marec 1944, AGm, fasc. 5.
[129] Okrožnica PP IO OF za Gorenjsko — Razpis narodnega tekmovanja, brez datuma, AGm, fasc. 5.
[130] Okrožnica PP IO OF za Gorenjsko 5. april 1944, AGm, fasc. 5.
[131] Okrožnica PP IO OF za Gorenjsko 7. april 1944, AGm, fasc. 5.
[132] Okrožnica OO OF Kranj 19. april 1944, AGm, fasc. 5.
[133] Poročilo ObK KPS za Gorenjsko 14. april 1944, ACK III, AIZDG, fasc. 662.
[134] Okrožnica PP IO OF za Gorenjsko 20. april 1944, AIZDG, fasc. 667.
[135] Zapisnik seje ObK KPS za Gorenjsko 7. maj 1944, AIZDG, fasc. 662.
[136] Zapisnik izrednega sestanka OK KPS Kranj 31. april 1944, ACK III.
[137] glej op. 135.
[138] Poročilo PP IO OF za Gorenjsko 20. maj 1944 IO OF, AIZDG, fasc. 668.
[139] Sklepi in ugotovitve prvega posvetovanja gorenjskih aktivistov OF 13. in 14. maja 1944, AGm, fasc. 5, AIZDG, fasc. 668.
[140] Poročilo PO OF za Gorenjsko 20. maj 1944 IO OF, AIZDG, fasc. 668.

[141] Okrožnica PO OF za Gorenjsko 26. maj 1944, AIZDG, fasc. 668.
[142] Okrožnica ObK KPS za Gorenjsko 29. maj 1944, AGm, fasc. 5.
[143] Zapisnik seje ObK KPS za Gorenjsko 31. maj 1944, AIZDG, fasc. 662.
[144] Zapisnik zbora političnih aktivistov okrožja Kranj 7. junij 1944, AIZDG, fasc. 675.
[145] Zapisnik seje OO OF Kranj 9. junij 1944, AIZDG, fasc. 675.
[146] Okrožnica sanitetnega odseka pri PO OF za Gorenjsko 15. junij 1944, AGm, fasc. 5.
[147] Okrožnica PO OF za Gorenjsko 16. junij 1944 OO OF Kranj, AIZDG, fasc. 668.
[148] Okrožnica PO OF za Gorenjsko 22. junij 1944 okrajnemu odboru OF Kranj-Stražišče, AIZDG, fasc. 677.
[149] Okrožnica PO OF za Gorenjsko 25. junij 1944, AIZDG, fasc. 668.
[150] Okrožnica PO OF za Gorenjsko 25. junij 1944, AIZDG, fasc. 668.
[151] Poročilo OO OF Kranj 25. junij 1944, AIZDG, fasc. 675.
[152] Zapisnik seje ObK KPS za Gorenjsko 29. junij 1944, AIZDG, fasc. 662.
[153] Zapisnik seje OO OF Kranj 27. junij 1944, AIZDG, fasc. 675.
[154] Zapisnik sestanka OK KPS Kranj 15. julij 1944, AIZDG, fasc. 672.
[155] Poročilo ObK SKOJ za Gorenjsko 26. julij 1944, AIZDG, fasc. 662.
[156] Zapisnik sestanka OO OF Kranj 16. julij 1944, AIZDG, fasc. 675.
[157] Obvestilo ObK KPS Kranj za Gorenjsko 23. julij 1944 OK KPS Kranj, AIZDG, fasc. 662.
[158] Zapisnik PO OF za Gorenjsko 31. julij 1944, AIZDG, fasc. 669.
[159] Zapisnik sestanka OO OF Kranj 1. avgust 1944, AIZDG, fasc. 675.
[160] Obvestilo PO OF za Gorenjsko 14. avgust 1944 OO OF Kranj, AIZDG, fasc. 668.
[161] Zapisnik seje PO OF za Gorenjsko 17. avgust 1944, AIZDG, fasc. 669.
[162] Okrožnica PO OF za Gorenjsko 4. september 1944, AIZDG, fasc. 668.
[163] Zapisnik izrednega sestanka OK KPS Kranj 7. september 1944, AIZDG, fasc. 672.
[164] Zapisnik izrednega sestanka OO OF Kranj 8. septembra 1944, AIZDG, fasc. 675.
[165] Zapisnik sestanka OO OF Kranj 23. september 1944, AIZDG, fasc. 675.
[166] Zapisnik seje PO OF za Gorenjsko 21. september 1944, AIZDG, fasc. 669.
[167] Okrožnica pripravljalnega odbora Rdečega križa 23. september 1944, AIZDG, fasc. 671.
[168] OO OF Kranj 29. septembra 1944 pošlje prepise okrožnic, ki jih je izdal PO OF za Gorenjsko, med njimi tudi okrožnico o mobilizaciji učiteljstva.
[169] Okrožnica PO OF za Gorenjsko 27. september 1944, AGm, fasc. 5.
[170] Poročilo OO OF Kranj 1. oktober 1944, AIZDG, fasc. 672.
[171] Poročilo ObK KPS za Gorenjsko 2. oktober 1944, AIZDG, fasc. 662.
[172] Poročilo ObK KPS za Gorenjsko 17. oktober 1944, ACK III., AIZDG, fasc. 662.
[173] Okrožnica OK KPS Kranj 3. oktober 1944, fasc. 672.
[174] Zapisnik sestanka OO OF Kranj 8. oktober 1944, AIZDG, fasc. 675.
[175] Poročilo OO OF Kranj 12. oktober 1944, AIZDG, fasc. 675.
[176] Obvestilo PO OF za Gorenjsko 31. oktober 1944 OO OF Kranj, AIZDG, fasc. 668.
[177] Okrožnica PO OF za Gorenjsko 19. oktober 1944, AIZDG, fasc. 675.
[178] Okrožnica PO OF za Gorenjsko 24. oktober 1944, AGm, fasc. 5, AIZDG, fasc. 668.
[179] Okrožnica CK KPS 14. oktober 1944 vsem ObK KPS . . ., AIZDG, fasc. 663.
[180] Okrožnica CK KPS 21. oktober 1944 vsem ObK KPS . . ., AIZDG, fasc. 664.
[181] Poročilo ObK KPS za Gorenjsko 17. oktober 1944, ACK III., AIZDG, fasc. 662.
[182] Situacijsko poročilo OO OF Kranj 14. november 1944, AIZDG, fasc. 672.
[183] glej op. 181.
[184] Poročilo OO OF Kranj 29. oktober 1944, AGm, fasc. 5.
[185] Situacijsko poročilo OO OF Kranj od 18. oktobra do 14. novembra 1944, AIZDG, fasc. 672.
[186] Poročilo PO OF za Gorenjsko 2. december 1944, ACK III., AIZDG, fasc. 668.
[187] Poročilo PO OF za Gorenjsko 9. januar 1945, AGm, fasc. 5.
[188] Zapisnik seje PO OF za Gorenjsko 29./30. december 1944, ACK III., AIZDG, fasc. 669.
[189] Poročilo PO OF za Gorenjsko 2. december 1944, ACK III., AIZDG, fasc. 668.
[190] Poročilo OK KPS Kranj 29. december 1944, AIZDG, fasc. 672.
[191] Marija Oblak-Čarni: Okrožje Kranj v NOB, Kranjski zbornik 1970, str. 29.
[192] Zapisnik izrednega sestanka OK KPS Kranj 31. oktober 1944, AIZDG, fasc. 672.
[193] Zapisnik konference na volitvah v okrožni plenum in okrožno tajništvo OF okrožja Kranj 20. november 1944, AIZDG, fasc. 675.
[194] Marija Oblak-Čarni: Okrožje Kranj v NOB, Kranjski zbornik 1970, str. 29.
Poročilo ObK KPS za Gorenjsko 30. november 1944, ACK III.
[195] Poročilo OO OF Kranj 22. november 1944, AIZDG, fasc. 675.
[196] Poročilo OK KPS Kranj 28. november 1944, AIZDG, fasc. 672.
[197] Poročilo OO OF Kranj 29. november 1944, AIZDG, fasc. 676.
[198] Poročilo ObK KPS za Gorenjsko 30. november 1944, ACK III.
[199] Zapisnik seje ObK SKOJ 28. november 1944, AIZDG, fasc. 662.

[200] Okrožnica PO OF za Gorenjsko 28. november 1944, AGm, fasc. 5.
[201] Poročilo OO OF Kranj 29. november 1944, AIZDG, fasc. 676.
[202] Poročilo ObK KPS za Gorenjsko 30. novembra 1944, ACK III.
[203] Poročilo Vide Šinkovec o izdaji 3., 5. in 8. decembra 1944, AIZDG, fasc. 662.
[204] Zapisnik izrednega sestanka OK KPS Kranj 11. december 1944, ACK III.
[205] Zapisnik seje PO OF za Gorenjsko 29./30. december 1944, ACK III, AIZDG, fasc. 669.
[206] Situacijsko poročilo okrožnega tajništva OF Kranj 14. januar 1945, AIZDG, fasc. 675.
Zapisnik OO OF Kranj 13. februar 1945, AGm, fasc. 5.
[207] Poročilo ObK KPS za Gorenjsko 23. januar 1945, AIZDG, fasc. 662.
[208] Okrožnica PO OF za Gorenjsko 19. januar 1945, AGm, fasc. 5.
[209] Poročilo OO OF Kranj 14. februar 1945, AGm, fasc. 5.
[210] Situacijsko poročilo Okrožnega tajništva OF Kranj 30. januar 1945, AGm, fasc. 5.
[211] Situacijsko poročilo Okrožnega tajništva OF Kranj 14. februar 1945, AGm, fasc. 5.
[212] Poročilo ObK KPS za Gorenjsko 14. marec 1945, AIZDG, fasc. 662.
[213] Poročilo ObK KPS za Gorenjsko 17. april 1945, AIZDG, fasc. 662.
[214] glej op. 212.
[215] Seznam mrtvih, ujetih in pogrešanih aktivistov, AIZDG, fasc. 669.
[216] Zapisnik seje PO OF za Gorenjsko 19. april 1945, AIZDG, fasc. 669.
[217] Obvestilo ObK KPS za Gorenjsko 20. april 1945 OK KPS Kranj, AGm, fasc. 1.
[218] Poročilo OK KPS Kranj 1. maj 1945, AGm, fasc. 3.
[219] Okrožnici ObK KPS za Gorenjsko 17. in 18. april 1945, ACK III.
[220] Okrožnica Okrožnega tajništva OO OF Kranj 18. april 1945, AGm, fasc. 5.
[221] Okrožnica Okrožnega tajništva OO OF Kranj 28. april 1945, AGm, fasc. 5.
[222] Okrožnica PO OF za Gorenjsko 3. maj 1945, AGm, fasc. 5.
[223] Okrožnica odseka za industrijo in trgovino pri PO OF za Gorenjsko 6. maj 1945, AGm, fasc. 5.
[224] PO OF za Gorenjsko in komanda gorenjskega vojnega področja 9. maj 1945: Naloge ob osvoboditvi, AIZDG, fasc. 662.

TRAGIČNI AVGUST 1942 POD KRVAVCEM

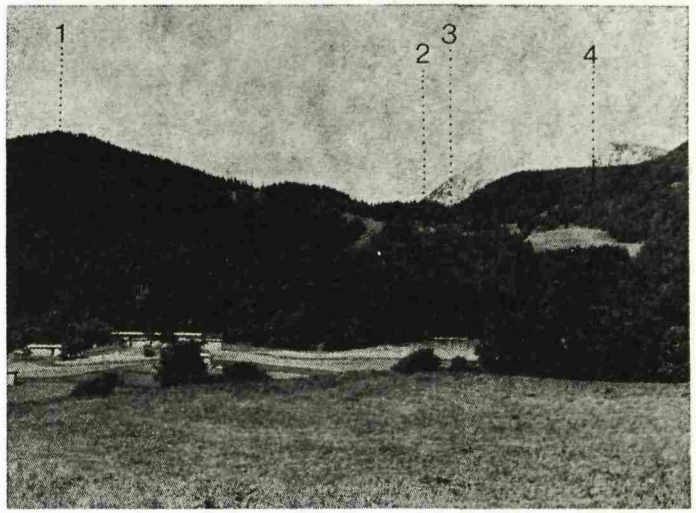
(Napad na del II. grupe odredov in Krvavško četo Kokrškega odreda nad Davovcem)

FRANC ŠTEFE-MIŠKO

Veliko je bilo že povedanega in tudi napisanega, kako je prišlo do napada na del II. grupe odredov 13. avgusta 1942 nad Davovcem in s tem povezanega razbitja Krvavške čete. Zaradi pomanjkljivega in enostranskega poznavanja dejanskega stanja in mnogih okoliščin je prihajalo do precejšnjih netočnosti in celo protislovij. Seveda bodo zaradi zelo pomanjkljivih virov nekatere podrobnosti teh napadov najbrž za vedno ostale nepojasnjene, toda mnoge stvari so sedaj razčiščene. Zato je prav, da o teh zadnjih in celovitejših ugotovitvah spregovorimo.

Kokrški odred je poslal konec julija 1942 za prehod II. grupe odredov prek svojega območja na Jelovico dve skupini vodičev, eno izza Storžiča iz 1. in 3. čete 2. bataljona, drugo pa s Krvavca iz 2. (Krvavške) čete istega bataljona. Nas ob tej priložnosti zanimajo predvsem vodiči Krvavške čete, pot II. grupe odredov čez Krvavec in s tem povezani napadi na partizane na tem območju.

Vemo, da je prišla sredi junija 1942 pod Krvavec skupina 20 borcev novoustanovljene 3. čete[1] samostojnega Kamniškega bataljona pod vodstvom komandirja Janeza Ogrina-Lojzeta. Že pred ustanovitvijo Kokrškega odreda 18. junija 1942 na Kališču pod Storžičem, ko je ta četa postala 2. (Krvavška) četa 2. bataljona tega odreda, se je borcem pridružilo nekaj domačinov iz vasi med Stahovico in Ambrožem. Še več domačinov z območja Krvavca pa je v četo vstopilo po ustanovitvi Kokrškega odreda, to je v drugi polovici junija, v juliju in avgustu 1942. Ko se je četa v drugi polovici julija močno povečala, je več borcev prejšnje 3. čete Kamniškega bataljona odšlo nazaj na kamniško območje, to pot v 1. (Kamniški) bataljon Kokrškega odreda[2] (prejšnji samostojni Kamniški bataljon je po ustanovitvi Kokrškega odreda prešel v sestav tega odreda kot 1. (Kamniški) bataljon,[3] nekaj borcev pa je odšlo pod Storžič v ostali dve četi 2. bataljona Kokrškega odreda. Tako je četa sredi avgusta 1942 oz. pred razbitjem štela 74 borcev.[4]

Sl. 1. 1. Kopa nad Štefanjo goro 1024 m, 2. Kmetija Davovec 830 m, 3. Sedlo Davovec 930 m, 4. Prizorišče bojev in grobišče, 1050 m

Napad nad Davovcem 13. avgusta 1942

Okrog 1. avgusta 1942 je s Krvavca iz 2. (Krvavške) čete 2. bataljona Kokrškega odreda odšlo na Jelovico po II. grupo odredov šest vodičev: Jože Grilc z Ambroža, Jernej Lanišek, brata Florjan in Janez Pregled, vsi trije iz Laniš pri Tunjicah, Jože Slevc iz Zg. Stranj in Franc Kunstelj-Mitja s Primskovega pri Kranju. V četo pod Krvavec je zadnje dni julija 1942 prišel izza Storžiča po vodiče odredni kurir Jože Šolar-Jožca, doma iz Ljubnega na Gorenjskem, ki je dobro poznal razmere ob Savi in onstran nje.[5]

Vodiča Franca Kunstlja-Mitjo[6] so na poti na Jelovico izgubili že 4. avgusta 1942 v vasi Ljubno na Gorenjskem, kjer ga je ob belem dnevu zahrbtno napadel in ustrelil va-

FRANC ŠTEFE-MIŠKO, YU, 61000 Ljubljana, Okiškega 37, borec nekdanjega Kokrškega partizanskega odreda

Sl. 2. Na poti preko Krvavca je bil z delom II. grupe odredov tudi štab grupe. Z leve proti desni: Dušan Kveder-Tomaž, Franc Rozman-Stane, Peter Stante-Skala, trojica legendarnih slovenskih partizanskih komandantov in politkomisarjev

ščan v službi okupatorja, Jernej Lanišek je padel kmalu po prihodu na Jelovico, Florjan Pregled pa se je v hajki na Jelovici izgubil in se sam po nekaj dneh vrnil v Krvavško četo.[7] Tako so vodili del II. grupe odredov, to je 2. bataljon Savinjskega odreda pod vodstvom Janka Sekirnika-Simona s štabom grupe odredov, v katerem so bili Franc Rozman-Stane, Dušan Kveder-Tomaž, Peter Stante-Skala in drugi, iz Jelovice čez Savo in naprej proti Krvavcu in Štajerski le še trije vodiči: Jože Grilc, Janez Pregled in Jože Slevc. Na poti v štab Kokrškega odreda pa sta se jim pridružila še kurirja tega odreda Janez Koselj in Mirko Kraljič-Cene. Neopazno so prekoračili železniško progo in Savo 11. avgusta 1942 pri Besnici nad Kranjem. Čez dan 12. avgusta so se zadrževali v Udin borštu (med Kranjem in Golnikom), zvečer pa južno pod Preddvorom nadaljevali pot čez reko Kokro in Možjanco pod Krvavcem, kjer so se 13. avgusta 1942 zjutraj ustavili na severni strani Kope nad Spodnjo Kokro. Ker je bila komaj tri četrt ure hoda proti Krvavcu na nasprotnem bregu določena zveza s Krvavško četo, prek nje pa s štabom Kokrškega odreda, je štab grupe z bataljonom ostal na severni strani Kope, na zvezo pa je takoj poslal dva vodiča iz Krvavške čete, ki sta vedela za kraj javke.[8]

Javka je bila pri manjši lovski koči Rada Hribarja iz gradu Strmol pri Cerkljah, v Brezovici, kot temu kraju pravijo domačini, to je skoraj 20 minut hoje severovzhodno od kmetije Davovec. Semkaj so borci Krvavške čete prihajali na zvezo vsako jutro že skoraj štirinajst dni zapored in na javki čakali do osme ure zjutraj, vse do takrat, da se z Jelovice vrnejo vodiči z II. grupo odredov. Tako

Sl. 3. Janko Sekirnik-Simon, komandant 2. bataljona Savinjskega odreda

sta 13. avgusta 1942 odšla na to zvezo borca Franc Vrhovnik-Risto in Tone Vrhovnik. Iz čete, ki je tedaj taborila v Blateh, severovzhodno od Ambroža pod Krvavcem, sta odšla že zgodaj zjutraj. Spotoma sta se ustavila na Ambrožu, nato pa mimo kmetije Viženčan in čez greben Trdovnik že okrog sedme ure prišla do lovske koče. Ker ob prihodu h koči nista našla vodičev oz. partizanov, sta pogledala še pod prag, če ni morda tam pisno sporočilo, kakor je bilo dogovorjeno. Ko se je Franc Vrhovnik-Risto ozrl, je ob robu goščave v oddaljenosti okrog 20 m zagledal štiri oborožene moške v civilu, ki so ga z mahanjem vabili k sebi. Misleč, da so partizani, ki jih čakata, je rekel soborcu Tonetu Vrhovniku: »Glej, tu so, zdaj jih bova pa lahko peljala v četo«, in odšel proti njim. Na pol poti ga je prvi od njih pozdravil po partizansko z dvignjeno pestjo »Smrt fašizmu«. Ko pa jim je Franc Vrhovnik-Risto odzdravil »Svoboda narodu« ter nameraval puško z rame vzeti v roke, so ga trije zgrabili in podrli na tla, četrti pa je zgrabil Toneta Vrhovnika. Ker pa je zagrabil za puško, se mu je Tone izmuznil in bliskovito odskočil. Toda zadel ga je rafal brzostrelke, da je nekaj metrov stran obležal mrtev. Takoj po rafalu je nekdo zaklical: »Pustite ga živega«. Ujetemu borcu Francu Vrhovniku-Ristu so med pretepanjem sezuli čevlje, raztrgali obleko in zvezali roke in noge. Njega in padlega borca so odvlekli za goščavo, okrog 20 m nad kočo, kjer so ga stražili, drugi pa so se okoli koče poskrili in potuhnili. Bili so raztrganci, med njimi Andrej Krč, p. d. Orinov iz Zg. Kokre, in Andrej Polajnar, p. d. Mežnarjev iz Sp. Kokre.[9]

Tudi štaba II. grupe odredov in bataljona, ki sta se to jutro zadrževala pod Kopo, sta na javko h koči poslala dva od treh vodičev, da čimprej vzpostavita zvezo s Krvavško četo oz. s štabom Kokrškega odreda. Na javko sta odšla Janez Pregled, ki so mu dali puškomitraljez, da ga čimprej izroči Krvavški četi, in Jože Slevc, ki je nosil naboje. Ko sta hitela proti sedlu nad Davovčevo kmetijo, sta sicer zaslišala neko streljanje, ki se je slišalo nekje više proti Krvavcu, toda ker se ni ponovilo, sta menila, da so njihovi najbrž streljali na divjad. V štabu grupe in bataljona, kjer so tudi slišali streljanje, so bili podobnega mnenja, saj so vedeli, da so na Krvavcu partizani oz. njihova vodiča, ki se bosta že vrnila, če je kaj nevarnega. Na vsej poti do lovske koče vodiča nista opazila nič sumljivega. Približno 100 m pred kočo ju je izza grma naskočilo pet raztrgancev in ju podrlo na tla. Zvezali so jima roke na hrbtu in ju takoj odpeljali više nad položaje precej številne zasede, v kateri so bili tudi uniformirani Nemci. Zaseda je bila usmerjena na pot, ki s sedla nad Davovcem vodi proti Ambrožu, od tam pa na prostor, kjer je bil zastražen in zvezan Franc Vrhovnik-Risto, ob njem pa je ležal Tone Vrhovnik brez srajce in s prestreljenimi prsmi. Tu so ju zvezali še za noge in dodatno zastražili, drugi pa so zopet izginili.[10]

Kmalu za vodičema sta štaba grupe in bataljona odšla po isti poti proti lovski koči, vodil pa jih je tretji vodič Jože Grilc. Ker je med potjo nastala nevihta, so za trenutek obstali, potegnili iz nahrbtnikov šotorska krila in se z njimi pokrili čez glavo. Ne da bi slutili ali opazili karkoli nevarnega, so šli od sedla nad Davovcem navkreber in prišli prek jase že skoraj pred kočo. Ko je bil sprednji del kolone komaj 20 m pred gozdom, pa je počilo. Na kolono se je z brega severno nad potjo in pred njimi vsul silovit rafal iz brzostrelk in mitraljezov, vmes pa eksplozije ročnih bomb. Žrtve so bile v tako nenadnem napadu neizbežne.

Ivan Tlaker-Luka se napada nad Davovcem takole spominja:

»... Šli smo počasi in precej tesno skupaj. Čutili smo se varne, saj je bila pred nami patrulja. Prednji del kolone je bil od roba hoste oddaljen še kakšnih dvajset metrov, sredina kolone pa se je vzpenjala čez planoto. Marok se je nenadoma ustavil, pogledal proti gostemu robu hoste in rekel: »Poglej, zdi se mi, da nekdo leži za skalo!« Pri tem je s prstom pokazal v tisto smer. Toda takoj nato je pripomnil: »To je kokrčan, saj je v civilu«. (Krvavške partizane so borci II. grupe imenovali kokrčane po Kokrškem odredu, saj posameznih enot v tem odredu niso ločevali, o. p.). Toda v glasu se mu je poznala zaskrbljenost. Ozrl sem se v pokazano smer in napel oči.

Kakšnih trideset metrov od nas je res nekdo ležal. Kokrčan? Že sem odprl usta, da bi potrdil njegove besede, čeprav se je v meni dvigala čudna slutnja. Zakaj naj bi se kokrčani skrivali pred nami? A časa za ugibanje in razmišljanje ni bilo več, kajti v tem trenutku se je proti nam usula toča svinčenk, med katere so se pomešale eksplozije bomb. Nemci so zahrbtno udarili v živo. Po čistini smo iskali kritja, toda nismo ga našli. Nemci so dobro skriti za skalami sipali na nas svinčen ogenj.

»Nazaj!« je zaklical Stane. V dolgih skokih smo planili nazaj na spodnji rob poti, ker po poti nismo mogli več. Z nekaterimi tovariši sem obležal na robu poti. »Zločinci so se preoblekli, da bi nas laže ukanili! Toda to nam bodo drago plačali,« je pribil Marok in v trenutku podrl Nemca, ki se je pokazal izza skale. Tudi drugi so iskali žive

Sl. 4. Vladimir Zajc-Samo, politkomisar 2. bataljona Savinjskega odreda, ki je bil 13. 8. 1942 nad Davovcem hudo ranjen in so ga nato raztrganci zverinsko ubili

Sl. 5. Tone Vrhovnik, borec Krvavške čete, padel 13. 8. 1942 na zvezi pri lovski koči nad Davovcem

cilje, čeprav so bili tisti na nasprotni strani dobro zakriti. Pred nami je obležal tovariš, zadet v noge, a že je skočil Marok naprej ter ga spravil za rob. »Krijmo umik preostalim,« je rekel Marok. Pred nami na zgornjem delu poti so ležali ranjeni tovariši. Čeprav je toča svinčenk in bomb naše vrste močno razredčila, nismo mogli verjeti, da bi bili vsi ti, ki ležijo pred nami, res mrtvi. Toda bila je resnica.«[11]

Vse tri borce Krvavške čete, zajete pri lovski koči, so Nemci takoj po napadu na II. grupo odredov z vso naglico odpeljali k Davovcu. Okrog 50 m niže od kraja napada so naleteli na hudo ranjenega politkomisarja 2. bataljona Savinjskega odreda II. grupe odredov Vladimirja Zajca-Sama, frizerja iz Polja pri Ljubljani, ki se jim je zadnji hip poskušal splaziti izpred oči. Toda opazili so ga. Raztrganec Andrej Krč mu je najprej s kopitom razbil obraz, da mu je izbil zobe, nato pa ga je ustrelil v glavo. Ker so bili zobje zlati, jih je zavil in dal v žep. Okrog 400 m niže od kraja napada, ob nekdanji apnenici kmeta Davovca, so umikajoči se napadalci naleteli na ranjenega partizana, starega okrog 20 let, ki je imel odstreljeno peto. Ker jim ni mogel uiti in so ga hoteli zgrabiti, se je z njimi spopadel, vendar brez uspeha. Napadalci so ga obvladali in ustrelili. Ob prihodu k Davovcu so imeli tam ujeta in zvezana tudi dva borca II. grupe odredov.[12] Pri Davovcu so se zbrali vsi, ki so sodelovali v napadu. Vseh pet ujetih partizanov so takoj odpeljali čez Štefanjo goro v Adergas (Velesovo). Ker so tudi Nemci imeli enega ranjenega, je moral kmet Davovec zapreči vola in peljati ranjenca, vendar je že med prevozom umrl. Ko so med potjo na bregu južno od Spodnje Štefanje gore opazili skupino partizanov (glavnina II. grupe, ki se je po napadu nad Davovcem umikala navzdol južno od Štefanje gore, o. p.), so še bolj pohiteli, ker so bili že skoraj brez nabojev in bomb.

Ujete partizane so iz Adergasa odpeljali v Kranj, od tam pa takoj na Bled in z Bleda v Begunje.[13]

Dan ali dva po tem napadu je na Štefanjo goro prišla skupina policistov. V vasi so vzeli domačina, da jih je peljal na kraj napada nad Davovcem. Tam so padlim partizanom pobrali orožje in dokumente, česar napadalci 13. avgusta niso utegnili.

Padle borce so domačini Štefanje gore pokopali teden dni po napadu. Devet, ki so jih našli na kraju napada oz. v bližnji okolici, so pokopali v skupen grob kar tam (po vojni so iz tega grobišča prekopali domačina Jožeta Grilca, Toneta Vrhovnika in Vladimirja Zajca). Deseti padli borec je bil pokopan v skupen grob po enem letu, ko so v bližini našli njegovo okostje. Ločeno od tega grobišča je bil pokopan borec, ki je imel odstreljeno peto (tudi tega so po vojni prekopali).[14]

13. avgusta 1942 je padlo nad Davovcem v spopadu z nemškimi žandarji, policisti in raztrganci 16 borcev, od tega 13 borcev II. grupe odredov in trije borci iz Krvavške čete oz. Kokrškega odreda. Iz Krvavške čete oz. Kokrškega odreda so tega dne padli:

— Tone Vrhovnik iz Laniš, borec Krvavške čete, padel zjutraj na javki pri lovski koči,

— Jože Grilc z Ambroža, borec Krvavške čete, padel kot vodič na čelu kolone II. grupe odredov na jasi ob sedanjem skupnem grobišču,

— Janez Koselj iz Bodešč pri Bledu, nazadnje stanujoč na Visokem pri Šenčurju, kurir štaba Kokrškega odreda, ki se je z II. grupo odredov z Jelovice vračal v štab odreda, padel prav tako v koloni II. grupe na jasi.[15]

Kdo so bili napadalci nad Davovcem?

Vse do nedavnega se ni dosti vedelo, kateri raztrganci so sodelovali v napadu nad Davovcem 13. avgusta 1942 in od kod so prišli. Večina nekdanjih krvavških partizanov in domačinov je v razgovorih navajala, da so bili napadalci iz bližnjih Cerkelj in Brnika, vendar tam takšne ali tako številne enote takrat ni bilo. Le nemško poročilo, ki

ga navajam nekoliko pozneje, jasno govori, da je šlo v tem primeru za prvi napad raztrgancev (protibande, kakor so jih Nemci imenovali, o. p.), ki so jih sestavljali Nemci in Slovenci, vendar tudi to poročilo ne omenja niti kraja, od kod so prišli, niti drugih podrobnosti. Zato sem poizvedoval naprej in nazadnje ugotovil celo imena nekaterih domačinov, ki so se udeležili napada nad Davovcem. Z enim od njih sem se tudi pogovarjal.

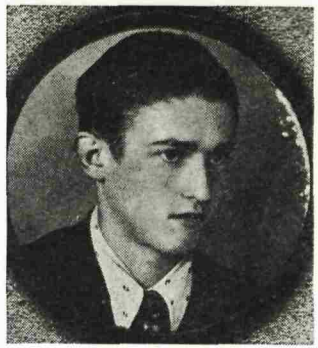
Napadalci so prišli iz Šentvida nad Ljubljano. Tam se je v nekdanjih škofijskih zavodih že prve dni avgusta 1942 zbralo okrog 80 nemških žandarjev in policistov z raznih postaj in enot na Gorenjskem in nekaj nad 20 Slovencev, večinoma iz zgornjega dela Kokre. Slednje so kmalu po požigu Spodnje Kokre poklicali od doma in jih odpeljali v Šentvid. Tam so jih urili in usposabljali za raztrgance, da bi jih ob prvi priložnosti čimbolj uspešno uporabili v boju s partizani.

Dan pred napadom nad Davovcem so jim dali orožje in dejali, da bodo zjutraj odšli na Krvavec lovit partizane tako, da bodo nastopali kot »partizani« in ker poznajo teren, bodo partizane najlaže iznenadili. Skoraj vsi, tudi nemški žandarji in policisti, so bili preoblečeni v civilne obleke, nekateri pa so imeli tudi kape s peterokrako zvezdo. 13. avgusta še pred tretjo uro zjutraj so se s tremi vojaškimi avtobusi odpeljali v Spodnjo Kokro in malo pred požgano Jurjevo gostilno izstopili. Celotna skupina okrog 100 mož je še pred dnevom odšla na sedlo nad Davovčevo kmetijo, od tam pa k lovski koči. Zasedli so položaje severno nad jaso oz. potjo, ki pelje s sedla nad Davovcem proti Ambrožu, položaje okrog koče ter nad stezo od koče nazaj do poti sedlo-Ambrož. Tu so pričakali partizane in ko so ti prihajali, so jih napadli, kot je bilo že povedano. Ker pa so v napadu porabili skoraj vse naboje in tudi bombe, partizanov pa je bilo več, kot so pričakovali, so odšli v naglici in kar naravnost navzdol do Davovca, od tam pa naprej v Adergas. Tako tudi skupine partizanov, ki so jih opazili nad vasjo Štefanja gora, niso upali napasti. Iz Adergasa so se odpeljali nazaj v Šentvid, kjer so naslednji dan žandarje in policiste poslali v svoje enote, Slovence-civile pa domov.[16]

Takšen sestav in nastop raztrgancev nad Davovcem potrjuje tudi pismo nemškega komandanta varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko kranjskemu deželnemu svetniku z dne 22. avgusta 1942, ki med drugim navaja:

»7. avgusta 1942[17] smo prvič uporabili protibando na območju Krvavca, kjer se je spopadla z neko večjo bando in s posebnim uspehom zaključila akcijo. Poleg članov varnostne in zaščitne policije smo uporabili tudi 28 Slovencev, ki so se ali kot vodiči ali tudi v bojih popolnoma obnesli. Za protiuslugo smo jim obljubili poleg drugega tudi to, da jim bomo pred drugimi dali nemško državljanstvo na preklic . . .«[18]

Torej je šlo v primeru napada nad Davovcem za prvi nastop raztrgancev (protibande) v okolici Kranja, glede na število in organiziranost pa celo za prvi nastop na Gorenjskem sploh.

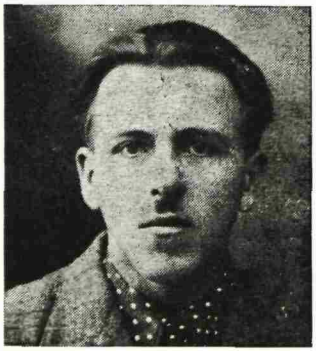

Sl. 6. Janez Koselj, kurir štaba Kokrškega odreda, padel 13. 8. 1942 nad Davovcem v koloni II. grupe odredov

Sl. 7. Jože Grilc, borec Krvavške čete, padel 13. 8. 1942 nad Davovcem kot vodič II. grupe odredov

Sl. 8. Janez Martinjak, borec Krvavške čete, padel 17. 8. 1942 na Pokovšah pod Krvavcem

Sl. 9. Peter Slatnar, borec Krvavške čete, padel 17. 8. 1942 na Pokovšah pod Krvavcem

Sl. 10. Ivan Bodlaj, borec Krvavške čete, ki si je 18. 8. 1942 na Pokovšah *pod Krvavcem sam vzel življenje, da ne bi prišel v roke Nemcem*

Sl. 11. Edo Hedl, borec II. grupe odredov, spremljevalec ranjenca, s katerim sta si 18. 8. 1942 na zahodnem pobočju Jezerc sama vzela življenje, da ne bi prišla v roke Nemcem

Upoštevajoč vsa doslej dokazana dejstva in poznane okoliščine lahko trdimo, da je bila javka pri lovski koči, kjer so borci Krvavške čete že dalj časa vsako jutro čakali partizane, izdana in da so raztrganci iz Šentvida prišli nad Davovec s povsem jasnim ciljem. Izdajstvo so očitno zakrivili nekateri domačini iz Krvavške čete, ki so vedeli za javko pri koči (kurirji so se menjavali i. p.), in sta dva nekaj dni prej, trije pa celo zadnji dan pred napadom iz čete pobegnili in se prijavili. Iz nadaljnjega *opisovanja posledic napada nad Davovcem bo tudi razvidno*, da Nemci vse do 13. avgusta 1942 niso vedeli za prihod dela II. grupe odredov na območje Krvavca.

Napad nad Davovcem je neposredno povzročil nove napade na območju Krvavca in razbitje Krvavške čete

Kot je bilo že povedano, je dan ali dva po napadu nad Davovcem prišla nazaj nad Davovec skupina nemških policistov z nalogo, da tam padlim partizanom pobere orožje in dokumente. Na te policiste je Na pečeh, ko so šli proti Davovcu, naletel borec II. grupe odredov, ki je prihajal navzdol iz nasprotne smeri. Policisti so ga presenetili in napadli. Obležal je mrtev nekaj deset metrov pod potjo, kjer so ga domačini Štefanje gore pozneje tudi pokopali.[19]

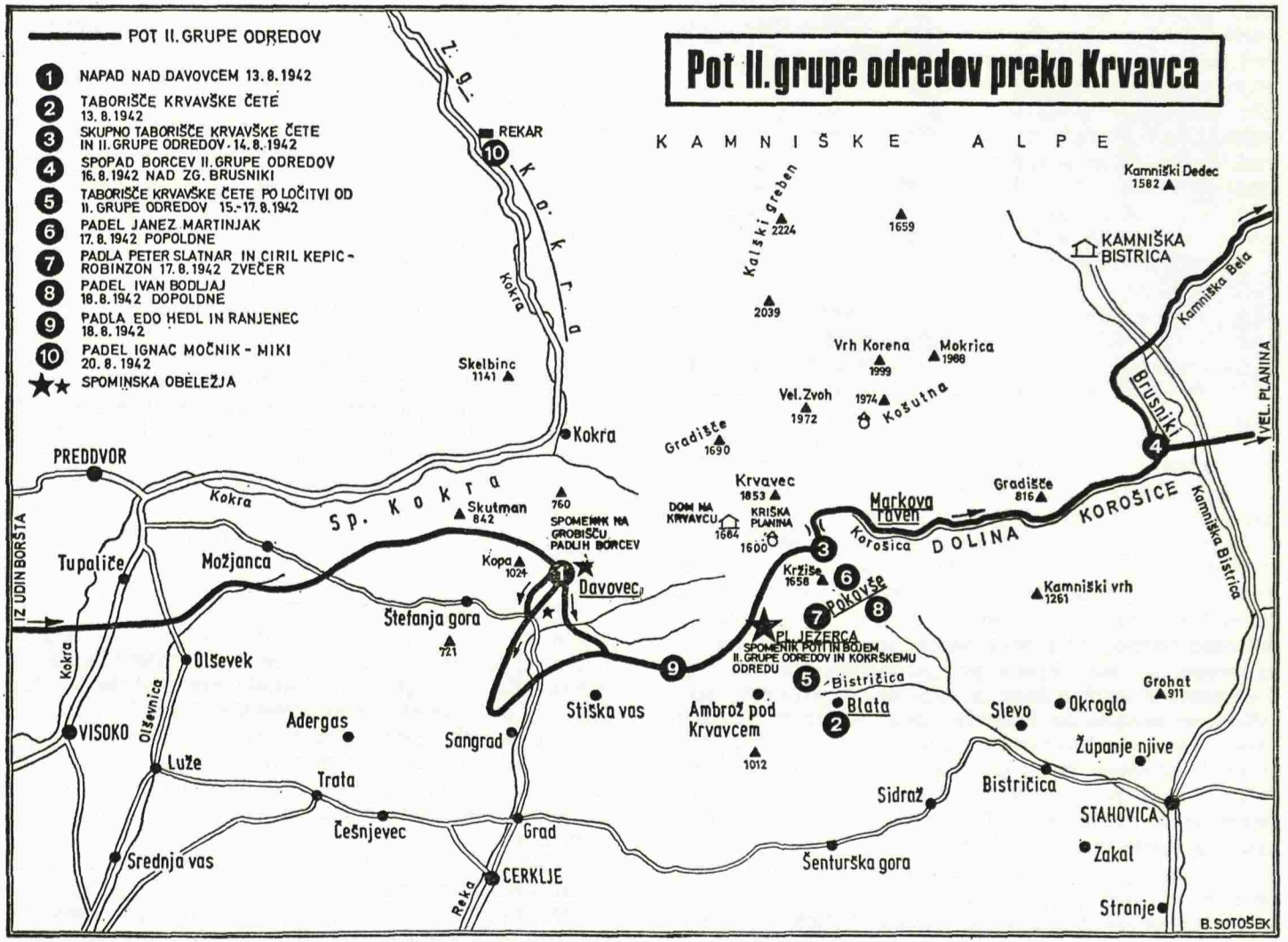
Borci II. grupe odredov so se ob nenadnem napadu nad Davovcem razbili v tri skupine. Dve od teh (Stanetova in Tomaževa) sta se najprej umikali v smeri, od koder so prišli, nato pa se sešli nekaj sto metrov niže med Davovcem in vasjo Štefanja gora. Od tam so se umaknili še niže na rob južno od Sp. Štefanje gore oz. nad grad Strmol, za tem pa nadaljevali pot na Jezerca. Tretja, Marokova skupina, se je umikala po napadu z dvema ranjencema navzdol po strmini, nato pa po južnem pobočju Krvavca do Ambroža. 13. avgusta v poznih popoldanskih urah so se ponovno zbrali na Jezercih, od tam pa se še pred nočjo premaknili na Kriško planino pod Krvavcem.[20]

Naslednje jutro, 14. avgusta, so se na severozahodnem pobočju Kržiš sešli s Krvavško četo, ki se je tja premaknila iz Blat že prejšnji dan po napadu na njene kurirje in II. grupo odredov nad Davovcem. Četa je to jutro prišla iz prehranjevalne akcije v Pšenični polici pri Cerkljah, od koder so prignali tri goveda. Iz tega taborišča so nato skupaj odšli za Zavratmi pod Košutno v dolino Korošice in naprej proti Kamniški Bistrici. Na tej poti so se razšli. Krvavška četa je zatem odšla nad Blate.[21] II. grupa pa je z vodiči Krvavške čete odšla naprej nad Zg. Brusnike nad reko Kamniško Bistrico, kamor so prišli 16. avgusta zjutraj.[22]

Nad Zg. Brusniki sta se dopoldan sestala štaba II. grupe odredov, komandant Franc Rozman-Stane, njegov namestnik Peter Stante-Skala, politkomisar Dušan Kveder-Tomaž in komandant Savinjskega odreda Alojz Kolman-Marok, in Kokrškega odreda, komandant Tomaž Knavs-Matevž Kovač in politkomisar Ivan Bertoncelj-Johan. Štab Kokrškega odreda je na razgovore prišel iz Žmavcarjev pod Skuto, kjer se je zadrževal že dalj časa.

Srečanje obeh štabov pa ni dolgo trajalo. Že dopoldan tega dne so se borci II. grupe spopadli s skupino Nemcev, ki so nad Zg. Brusniki prišli v neposredno bližino njihovega taborišča. Med spopadom se je čez Kamniško Bistrico prebila najprej polovica borcev, druga polovica, ki je prvi ščitila prehod, pa takoj zatem, ko je Nemce prisilila k umiku. Prva skupina je nato nadaljevala pot proti Štajerski po dolini Bele proti Pesedljaju in prek Konja, druga pa po Dolskem grabnu proti Veliki planini. Že čez nekaj dni sta se obe skupini na Kostanjski planini v Tuhinjski dolini sešli s I. (Kamniškim) bataljonom Kokrškega odreda.[23]

Po napadu nad Davovcem, kjer so Nemci odkrili prihod II. grupe odredov pod Krvavec, so takoj pričeli pripravljati ofenzivo tudi na to območje. Toda to jim je uspelo šele potem, ko so preusmerili del svojih vojaških sil z Jelovice, kjer so že mesec dni vodili silovito ofenzivo

proti II. grupi odredov, ki je v začetku julija 1942 prišla čez Polhograjske Dolomite na Gorenjsko, in proti enotam I. (gorenjske) grupe odredov, ki so delovale na desni strani Save.[24] 15. avgusta so pričeli zapirati dolini Kamniške Bistrice in Kokre. Na širše območje Krvavca med obema dolinama so poslali večje vojaške sile, med drugim 18. policijski polk gorskih lovcev in več drugih enot. Del teh enot iz cerkljanske smeri je prišel že pred mrakom 15. avgusta pod vrh Krvavca in tam tudi prenočil.[25] Ker pa se je II. grupa odredov že 16. avgusta dopoldan prebila čez Kamniško Bistrico, so v ta obroč dobili samo Krvavško četo, ki se je po ločitvi od II. grupe 15. avgusta vrnila nad

Blate in ki za nemško ofenzivo še ni vedela.[26] Nad Krvavško četo pa se sedaj niso spravili samo Nemci s svojimi vojaškimi silami, z njimi je sodelovala tudi skupina prvih organizatorjev bele garde na tem območju. To so bili: veletrgovec Alojz Mejač iz Komende, njegov brat Vitko, Lojze Plemelj iz Dragomlja oz. Bleda in njegov svak Rado Hribar iz gradu Strmol, živinozdravnik Franc Lipar iz Nasovč itd. To, kar v tej ofenzivi ni uspelo Nemcem, je z razdiralnim delom med borci čete-domačini in njihovimi svojci uspelo Mejačevi belogardistični skupini.

Prva žrtev nemške ofenzive na Krvavec je 16. avgusta 1942 postal 70-letni vaščan z Ambroža, kmet Peter Martinjak. Tega so Nemci že prej nekoč ob prihodu v vas hudo pretepli. Ko je tega dne domača dekla sporočila, da prihajajo v vas Nemci, je iz strahu pred njimi zbežal proti gozdu. Toda na njivi, tik pred gozdom, so ga Nemci smrtno zadeli.[27]

17. avgusta so se Nemci vse bolj bližali tudi Krvavški četi. Ta se je zato že sredi dneva premaknila iznad Blat više na Pokovše, kjer pa so jo v popoldanskih urah nemški izvidniki vseeno odkrili. Nemci so pričeli opozarjati na partizane z raketami in so vse bolj zoževali obroč okrog Pokovš. Tu se je v veliki živčni napetosti, saj je že ves dan vsevprek pokalo, sredi popoldneva sam ustrelil borec Janez Martinjak, p. d. Bajten z Ambroža.[28] Da bi se umaknili pred vedno večjo nevarnostjo, so se zvečer odločili za preboj v smeri Kokre po gozdnatem pobočju med Ambrožem in planino Jezerca, toda na poti v to smer so v nižinskem predelu na Pokovšah padli v podkev nemških zased. Te so po četi udarile od spredaj in bočno z obeh strani. V silovitem ognju poti naprej ni bilo, obležala sta Peter Slatnar, p. d. Ambružev z Ambroža, in Ciril Kepic-Robinzon iz Podrečja pri Domžalah, ki je prišel v četo junija iz Kamniškega bataljona.

Ker preboj ni bil mogoč, so se borci umikali na vzhodno stran Pokovš, kjer jih je naslednje jutro ostalo le malo, večina pa se jih je umikala v smeri Bistričice, Sidraža in Tunjic.[29]

Tega dne zvečer so na Slatnarjevem, p. d. Ambruževem, dvorišču pri Ambrožu ujeli tudi domačina Franca Martinjaka-Aleksandra, ki je še z enim borcem prišel v vas poizvedovat o sovražniku; drugemu članu patrulje je uspelo pobegniti.[30]

18. avgusta so pričeli Nemci podrobneje pretresati najprej vzhodno stran Kržiš in Jezerc, to je območje Pokovš, nato pa še zahodno. V okolici Pokovš so zajeli sedem borcev,[31] Ivan Bodlaj iz Županjih njiv nad Stahovico pa se je dopoldan tega dne na vzhodnem pobočju Pokovš raje sam ustrelil, kakor da bi prišel živ Nemcem v roke.[32]

Tega dne, 18. avgusta, sta se v hribu nad kmetom Viženčanom nad Ambrožem zadrževala dva borca II. grupe odredov, ki sta ostala tu od napada nad Davovcem 13. avgusta. Eden od njiju je bil nad Davovcem hudo ranjen, drugega, Eda Hedla, doma iz Zaloga pri Ljubljani, pa je vodstvo grupe določilo za njegovega spremljevalca. Ko so Nemci tega dne preiskovali tudi zahodno stran Jezerc oz. Ambroža v smeri Davovca, sta jih zaslišala. Bila sta prepričana, da sta izdana. Da ne bi prišla živa Nemcem v roke, sta si z bombami sama vzela življenje.[33]

20. avgusta sta iz štaba Kokrškega odreda iznad Kamniške Bistrice čez Kokrško sedlo potovala v 2. bataljon Kokrškega odreda za Storžič odredni zdravnik dr. Milan Cunder-Miha iz Ljubljane in odredni kurir Ignac Močnik-Miki iz Dupelj pri Tržiču. Ko sta se zvečer v bližini Rekarja v Zg. Kokri bližala lesenemu mostičku čez reko Kokro, sta padla v nemško zasedo, ki je v času ofenzive zapirala dolino Kokre na širše območje Krvavca. Pri tem je padel kurir Ignac Močnik-Miki, zdravnika dr. Milana Cundra-Miho pa je krogla le oplazila po glavi in se je rešil.[34]

Med nemško ofenzivo na širše območje Krvavca med Kamniško Bistrico in Kokro v dneh od 15. do 21. avgusta popoldan je padlo sedem borcev in kmet Peter Martinjak z Ambroža, ki so ga Nemci ustrelili kot civilista. V istem času so ujeli devet borcev Krvavške čete. To pove tudi nemško poročilo z dne 22. avgusta 1942, ko navaja, da so v tej veliki akciji ubili osem partizanov (za partizana štejejo tudi civilista Martinjaka), ujeli pa so jih devet.[35] (Borca Na pečeh niso ubile enote, ki so sodelovale v ofenzivi, zato tu ni štet).

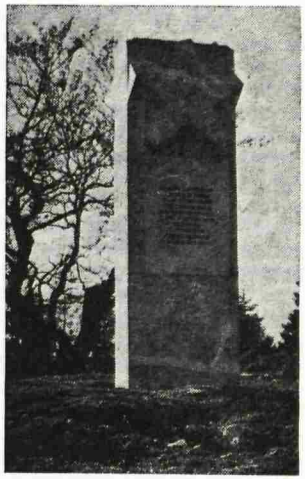
Tako je med ofenzivo, ki jo je neposredno sprožil napad nad Davovcem, vključno z borcem, ki je padel Na pečeh dan ali dva po tem napadu, padlo skupaj osem borcev (pet iz Krvavške čete oz. Kokrškega odreda in trije iz II. grupe odredov) in en civilist.[36]

Kot smo videli, Nemcem kljub velikim vojaškim silam v sedemdnevni ofenzivi ni uspelo uničiti Krvavške čete. Uničiti je niso mogli niti potem, ko so jo stisnili v obroč in dva dni zapored napadali v okolici Pokovš, saj se je večina borcev izvlekla tudi iz te pasti. Toda kljub temu je bila večina teh borcev za partizane izgubljenih. Razen šestih borcev so vsi zapustili Krvavško četo. Zapadli so razdiralni dejavnosti Mejačeve belogardistične skupine, ki je

že pred ofenzivo pripravljala načrt, kako bi domačine s krvavškega območja spravila od partizanov in tako na tem območju zatrla partizanski upor (pet so jih spravili iz čete že pred nemško ofenzivo). Zavesti so se dali besedam nekdanjih mogočnežev in veljakov, da je boj proti okupatorju brezupen in da je zato življenje ter nečloveško trpljenje po gozdovih nesmiselno. Begali so jih, da se bo okupator maščeval, če bodo ostali v partizanih, nad njihovimi svojci in jih izgnal z domačij. Hkrati so zagotavljali, da jamčijo za njihovo varnost pred Nemci, če se vrnejo iz gozdov, da bodo doma zopet lahko živeli v miru itd. In zadnje naročilo je bilo: Pridite k Mejaču v Komendo in ne v nemško postojanko. Tako se je v naslednjih nekaj dneh tudi zgodilo. Na dvorišču Mejača v Komendi se je zbralo mnogo domačinov, ki so nasedli obljubam belogardističnih organizatorjev. S seboj so morali prinesti zapirače v gozdu odvrženih partizanskih pušk kot dokaz, da so se odločili zapustiti partizanske vrste.[37]

Avgustovski dnevi 1942 pod Krvavcem so najbolj tragičen dogodek v vsej štiriletni narodnoosvobodilni vojni na tem območju. Davek je bil res velik. Od 13. do 20. avgusta je padlo 24 borcev (16 iz II. grupe odredov in osem iz Krvavške čete oz. Kokrškega odreda) in en civilist. Ujetih je bilo 14 borcev (12 iz Krvavške čete in dva iz II. grupe odredov). Domači izdajalci, sodelavci okupatorja in prvi organizatorji bratomorne vojne, so uničili veliko življenj zavednih in junaških borcev domačinov in borcev II. grupe odredov, ki so na dolgi poti neprestanih bojev iz Dolenjske na Štajersko za vedno omahnili na sončnih pobočjih Krvavca. Krvavška četa je bila končno razbita.

Sl. 12. Spomenik na grobišču desetih borcev 2. Grupe odredov in Kokrškega odreda, ki so padli 13. avgusta 1942 nad Davovcem pod Krvavcem. Spomenik je izdelan po načrtu arh. Vlasta Kopača. Njegovo odkritje je bilo 24. avgusta 1980

Sl. 13. Osrednji spomenik poti in bojev 2. Grupe odredov in Kokrškega odreda v avgustu 1942 na območju Krvavca. Spomenik stoji na planini Jezerca pod Krvavcem. Izdelan je po zasnovi arh. Vlasta Kopača. Njegova otvoritev je bila 7. septembra 1980

Toda pod Krvavcem je oborožen narodnoosvobodilni upor že v naslednjem letu zopet vzplamtel. V ta boj so se ponovno vključili tudi številni borci, ki so avgusta 1942 zapeljani odvrgli partizanske puške. Zdaj upora ni bilo več mogoče uničiti.

Viri in opombe:

[1] Kamniški zbornik VII., str. 73 in 75.

[2] Poročilo štaba Kokrškega odreda z dne 24. 7. 1942 o akcijah v mesecu juliju 1942, Zbornik VI/3, str. 205.

[3] Poročilo štaba Kokrškega odreda z dne 24. 7. 1942 o sestavu poveljstev, stanju moštva in oborožitvi, Zbornik VI/3, str. 199.

[4] Seznam borcev 2. (Krvavške) čete 2. bataljona Kokrškega odreda z dne 12. 3. 1979 in 28. 1. 1980 (Arhiv GM Kranj).

Nastanek in razvoj Krvarvške čete je poznan tudi avtorju, ki je bil leta 1942 v 2. bataljonu Kokrškega odreda, v katerega je bila vključena tudi Krvavška četa. Še popolneje pa nastanek in razvoj čete osvetljuje zapis Franca Štefeta-Miška z dne 5. 10. 1978 o izjavah udeležencev razširjenega aktiva borcev 1. (Kamniškega) bataljona Kokrškega odreda na sestanku 13. 4. in 3. 10. 1978 v Stranjah. Zapis je bil poslan Ivanu Janu, avtorju kronike Kokrškega odreda.

V času obstoja Krvavške čete, od ustanovitve v juniju do njenega razbitja 18. 8. 1942, je bilo v njej 88 borcev. V juliju 1942 je iz čete odšlo v 1. (Kamniški) bataljon in v ostali dve četi 2. bataljona Kokrškega odreda 14 borcev. Z borci se je v Kamniški bataljon vrnil tudi prvi komandir Krvavške čete Janez Ogrin-Lojze, novi komandir pa je postal Milan Juvan-Andreja, dotedanji politkomisar 3. čete 2. bataljona Kokrškega odreda. Politkomisar je bil še naprej Stane Žerovnik-Miško.

[5] Z vodiči bi moral na Jelovico tudi Miha Dobovšek ml. iz Sidraža, vendar se je od skupine ločil že na Možjanci pod Krvavcem. Od tedaj je pogrešan (izjava J. Pregleda).

[6] Franc Kunstelj-Mitja je bil rojen 29. 12. 1922 v Komendi, že pred vojno pa je živel v Kranju, Jelenčeva 27 (Primskovo), odkoder je šel konec leta 1941 v partizane v Cankarjev bataljon in bil udeleženec dražgoške bitke. Februarja 1942 se je v skupini 12 borcev Kamničanov pod vodstvom Matije Blejca-Matevža vrnil na Kamniško, od tam pa je sredi junija 1942 prišel v Krvavško četo. O tem, na kakšen način je padel v Ljubnem, je avtor v Glasu, letnik 1976, št. 70 objavil članek: Padli borci ne smejo biti pozabljeni.

[7] Janez Pregled, Tunjiška Mlaka, ustna izjava 1976.

Ugotovitve avtorja v članku: Padli borci ne smejo biti pozabljeni, Glas, Kranj, letnik 1976, št. 70.

[8] Ivan Ferlež: Druga grupa odredov in štajerski partizani 1941—1942, Ljubljana, 1972, str. 375—377 (zgodovina Druge grupe odredov).

Janez Pregled kot pod 7.

[9] Franc Vrhovnik-Risto, Apno, ustna izjava 8. 7. 1977.

Andrej Krč, p. d. Orinov, in Andrej Polajnar, p. d. Mežnarjev, sta bila že pred odhodom k raztrgancem tajna policista in oborožena s pištolama. V napadu nad Davovcem sta prednjačila celo pred najbolj zagrizenimi nemškimi žandarji in policisti. Krča so partizani pozneje justificirali, Polajnar pa je pobegnil in je v tujini, o. p.

[10] Janez Pregled kot pod 7.

Opomba: Vodič Janez Pregled izjavlja, da sta z Jožetom Slevcem po prihodu II. drupe pod Kopo sama odšla na zvezo k lovski koči in ne štirje, to je še mitraljezec in njegov pomočnik, kakor to navajata Jože Mekinda-Franci v knjigi Pohod II. grupe odredov Štajersko, str. 400 in Ivan Ferlež v knjigi Druga grupa odredov in štajerski partizani 1941—1942, str. 377.

[11] Franc Škrjanc, Ljubljana, Zalog, Pot na Labor 7/a, ustna izjava 1977. Ivan Tlaker-Luka: Za Stanetove borce ni bilo ovir, Cerkljanski zbornik 1964, str. 33—36 in Borec, letnik 1966, št. 8—9.

Ladislav Grat-Kijev: V metežu, Borec, 1969, str. 85—86.

Ivan Ferlež: Druga grupa odredov in štajerski partizani 1941 do 1942, Ljubljana, 1972, str. 377.

[12] Ujeta borca II. grupe sta bila: Bogdan Nerat, roj. 22. 3. 1918 v Ljubljani, uslužbenec, stanujoč Ljubljana, Janševa št. 9, in Štefan Okroglič, roj. 12. 12. 1921 v Ljubljani, krojaški pomočnik, stanujoč Ljubljana, Cesta v Mestni log 21. Januarja 1943 so ju iz begunjskih zaporov poslali v koncentracijsko taborišče Mauthausen-Gussen, kjer je Okroglič umrl, Nerat pa se je vrnil po osvoboditvi. (Vir: begunjska zaporniška knjiga 14702/II. — zap. št. 3645 in 3646 in izjava Nerata z dne 21. 10. 1980).

[13] Franc Vrhovnik-Risto kot pod 9.

Janez Pregled kot pod 7.

[14] Anton Dolinšek, Štefanja gora 5, ustna izjava 8. 7. 1977.

[15] Ivan Ferlež: Druga grupa odredov in štajerski partizani 1941—1942, Ljubljana, 1972, str. 377.

Avtor I. Ferlež navaja, da je v dneh, ko je II. grupa odredov sredi avgusta 1942 potovala čez Krvavec, padlo 16 borcev te grupe, upoštevajoč 13 padlih v napadu nad Davovcem, enega dan ali dva pozneje Na pečeh nad Štefanjo goro, dva pa 18. 8. 1942 nad kmetom Viženčanom nad Ambrožem, ki sta si v strahu, da sta izdana, sama vzela življenje. Vse to je I. Ferlež tudi potrdil v podrobnejšem razgovoru z avtorjem tega članka leta 1976. Podatke I. Ferleža iz knjige Druga grupa odredov ... povzema tudi najnovejša zgodovina partizanstva v Sloveniji: Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945, Ljubljana, 1976, str. 363, prva izdaja.

Kdaj in kje sta padla Tone Vrhovnik in Jože Grilc potrjujejo Franc Vrhovnik-Risto in Janez Pregled ter nekateri borci II. grupe odredov, o Janezu Koselju pa je dal podatke tudi odredni kurir Tine Zaletel-Tiln, Kranj (izjava na sestanku skupine borcev Kokrškega odreda v Domu pod Storžičem 19. 8. 1974), ki se je takoj po napadu v štabu Kokrškega odreda sešel s preživelim kurirjem Mirkom Kraljičem-Cenetom.

Glede 31 padlih, ki so napisani na spominskem obeležju nad Davovcem pod traso nekdanje žičnice, je omeniti, da izhajajo ti podatki iz spominskega članka Ivana Tlakerja-Luke, objavljenega v Cerkljanskem zborniku, 1964, str. 35 in enakega članka v Borcu, letnik 1966, št. 8—9. Tam Tlaker omenja, da je na kraju napada obležalo 31 borcev II. grupe odredov, torej brez padlih borcev Kokrškega odreda in treh pozneje padlih borcev II. grupe. I. Ferlež tega podatka Tlakarja v knjigi ne potrjuje.

[16] Matija Štirn, Dvorje pri Cerkljah, ustna izjava avgusta 1977.

[17] Pri datumu v tem pismu gre najbrž za pomoto, ker vsi drugi podatki jasno govore, da je bil napad nad Davovcem 13. avgusta in ne 7. avgusta. Obstaja možnost, da so te raztrgance 7. avgusta šele zbrali oz. ustanovili in da je datum vzet iz dneva ustanovitve, o. p.

[18] Dr. Tone Ferenc: Wehrmannschaft v boju proti NOV, Letopis muzeja narodne osvoboditve LRS, 1958/II., str. 147.

[19] Anton Dolinšek kot pod 14.

[20] Ivan Ferlež: Druga grupa odredov in štajerski partizani 1941—1942, Ljubljana, 1972, str. 377—378.

Ladislav Grat-Kijev: V metežu, Borec, 1969, str. 87—88.

Jože Mekinda-Franci: Pohod II. grupe odredov na Štajersko, Ljubljana, 1959, str. 403—405.

Ivan Tlaker-Luka: Za Stanetove borce ni bilo ovir, Cerkljanski zbornik, 1964, str. 35 in 36.

Franc Komel-Franta, Ljubljana, ustna izjava 24. 8. 1979.

Ivan Ferlež navaja, da so se vse tri skupine II. grupe po napadu nad Davovcem proti večeru zbrale pri Domu na Krvavcu, kjer je v bližini taborila Krvavška četa.

Ladislav Grat-Kijev navaja, da so z glavnino (Stanetovo in Tomaževo skupino) prišli s Štefanje gore med dve dolini pod Krvavcem, kjer so se ustavili, zakurili velike ognje, da so se ogreli in posušili in se proti jutru (naslednjega dne) sešli s Krvavško četo.

Jože Mekinda-Franci navaja, da so se vse tri skupine zbrale na Krvavcu, nekaj sto metrov pod kočo, v strmini pa je imela taborišče Krvavška četa, s katero so takoj vzpostavili zvezo.

Ivan Tlakar-Luka navaja, da je njegova (Marokova) skupina pri Ambrožu zvedela od grupnega kurirja Boba, da se glavnina grupe nahaja na grebenu nad Ambrožem, kjer so se takoj nato tudi sešli.

Do nekoliko različnih navedb borcev II. grupe odredov je vsekakor lahko prišlo, saj območja Krvavca niso poznali. Zato bi iz navedb Grata, Tlakerja in deloma tudi Mekinde z veliko gotovostjo lahko sklepali, da se borci grupe po razbitju nad Davovcem niso zbrali pri Domu na Krvavcu, kjer je popolna golota brez kritja in za zbiranje partizanov skrajno neprimeren kraj, temveč na planšarski planini Jezerca (greben nad Ambrožem).

Nedaleč od Jezerc pa se je tedaj zadrževala tudi Krvavška četa, s katero so se sešli naslednje jutro 14. 8. 1942.

Franc Komel-Franta, ki je bil v Marokovi skupini, izjavlja, da so se z glavnino grupe zbrali na planšarski planini Jezerca (pri stajah oz. mlakah), pred nočjo pa se od tam premaknili na Kriško planino.

[21] Blate domačini imenujejo predel nad spodnjim izvirom Bistričice, to je jugovzhodno pod planšarsko planino Jezerca (močvirnat in blatnast teren), Pokovše pa vzhodno in jugovzhodno pobočje Kržiš.

[22] Kdaj je II. grupa odšla s Krvavca in kako je potovala naprej proti Kamniški Bistrici do Zg. Brusnikov, so si viri zelo različni.

Ivan Ferlež (prav tam, str. 378) navaja, da je II. grupa izpod vrha Krvavca odšla 15. 8. dopoldan in sicer prek Krvavca na Košutno (k 1988), kjer se je utaborila nad planinsko kočo. (In na str. 379). Zvečer, ko so v to kočo prišli prenočevat Nemci, sta grupa in Krvavška četa najprej zasedli položaje nad kočo, nato pa nadaljevali pot v dolino Kamniške Bistrice mimo Farjevega potoka proti Brusnikom. Ker pa so v temi vodiči zgrešili pot, se je kolona po daljšem tavanju ustavila v strmem pobočju, ob svitu, ko so vodiči našli stezo, pa odšli nad Brusnike, kjer je bil dogovorjen sestanek s štabom Kokrškega odreda.

Ladislav Grat-Kijev (prav tam, str. 89) navaja, da so iz skupnega taborišča pod Krvavcem odšli 15. 8. popoldan, in sicer proti planinam onkraj Krvavca in se pod njegov vrh povzpeli okrog 16. ure istega dne. Nadalje opisuje, da so se tam utaborili na lepem prostoru v bližini vode, si ogledovali čredo krav, ki so se pasle in eno živinče tudi odpeljali (na Brusnike). In na str. 90: Ko so na večer v planšarski koči pod seboj opazili Nemce, ki so tam prenočili, so z vodniki Krvavške čete odšli proti Kamniški Bistrici, v strmini zgrešili pot, zjutraj pa jo nadaljevali in čez nekaj ur prišli na Zg. Brusnike, kjer so se sešli s štabom Kokrškega odreda.

Ivan Tlaker-Luka (prav tam, str. 36) navaja, da so s Krvavca odšli še isti večer 13. 8.

Jože Mekinda-Franci (prav tam, str .405—406) navaja, da je bila ta koča na Krvavcu, skupno taborišče 300 m od nje, v bližini taborišča je bila njiva z repo in peso, na planini pa se je pasla goved, odkoder so eno tudi odpeljali (na Brusnike). Zvečer, ko so se v tej planinski koči nastanili Nemci, so zavzeli položaje okoli globeli pod kočo, okrog četrte ure zjutraj pa s Krvavško četo odšli v dolino Kamniške Bistrice in se po dveh urah hoda ustavili na Brusnikih, kjer je bilo zborno mesto za srečanje s štabom Kokrškega odreda.

Franc Komel-Franta prav tako izjavlja, da je bila koča, v kateri so se nastanili Nemci, nekje na Krvavcu, kjer so do tega večera ostali. Pred Nemci so ta večer odšli v dolino Korošice proti Kamniški Bistrici, ker pa so zašli, so prespali v strmini, naslednje jutro pa prišli na Brusnike.

O času in potovanju II. grupe s Krvavca proti Kamniški Bistrici so podali izjave tudi Mirko Štirn-Konrad, Zg. Stranje (ustna izjava 14. in 21. 8. 1979), Franc Martinjak-Aleksander, Kamnik (ustna izjava 18. 8. 1970), Franc Zamljen in Angela Zamljen, Godič (ustna izjava avgusta 1970), in Stane Žerovnik-Miško, Ljubljana (ustna izjava avgusta 1970). Podatki borcev, ki so bili skupaj v Krvavški četi, so dokaj enotni. Vsi, razen Žerovnika, so dobri poznavalci teh krajev in tudi njihov spomin na kratkotrajno bivanje v Krvavški četi je dokaj živ.

Po njihovih izjavah se je Krvavška četa sešla z II grupo 14. 8. 1942 zjutraj na severozahodnem pobočju Kržiš, kmalu potem, ko so prišli iz prehranjevalne akcije v dolini. V akcijo so odšli prejšnji večer. (Mirko Štirn-Konrad izjavlja, da so takoj po vrnitvi zaklali vse troje goved, skuhali meso in ga razdelili borcem kot suho hrano. Čez dan so imeli tudi partijski sestanek predstavnikov obeh enot, na katerem so se domenili, da mora II. grupa čimprej naprej, z njimi kot domačini pa so se dogovorili za pot. Sklenjeno je bilo, da bo grupa nadaljevala pot po dolini Korošice v smeri Brusnikov nasproti spodnje postaje žičnice na Veliko planino, od tam pa čez Dolski graben na Veliko planino). Na večer tega dne so skupaj odšli za Zavratmi pod Košuto v dolino Korošice v smeri Zg. Brusnikov. Na tej poti so se razšli zjutraj na Markovi ravni, zahodno pod koto 822. Krvavška četa je odšla na Blate, II. grupa pa z vodiči Krvavške čete naprej proti Brusnikom.

Iz teh izjav izhaja, da se je II. grupa 15. 8. čez dan zadrževala v dolini Korošice, na tri četrt poti od Krvavca do Brusnikov oz. Kamniške Bistrice. Glede na to bi morala biti koča, v kateri so se ta večer nastanili Nemci, nekje v tej dolini. Toda koče na Markovi ravni in njeni okolici ni. Tudi živine se tedaj po planinah ni smelo več pasti, ker so to Nemci prepovedali že spomladi. Razlogov (Nemcev čez dan še ni bilo) tudi ni, da bi grupa z Markove ravni odšla nazaj po dolini in nato dve uri strmo navzgor do planšarske koče pod Košuto (Košutna koča), kjer pa živine tudi ni bilo.

Zelo dober poznavalec krajev v dolini Korošice in Kamniške Bistrice, domačin in tedanji gozdni delavec Franc Spruk iz Županjih njiv 38, odločno izjavlja, da se je poleti 1942 v teh krajih goved pasla samo pri njihovi gozdarski koči na Sp. Brusnikih, to je že na izteku doline Korošice v dolino Kamniške Bistrice. Tam je imel tedaj na paši tudi on dve kravi. Koča na Sp. Brusnikih je stala na prijetni travnati ravnici sredi gozda, na njej pa se je paslo nekaj goved gozdnih delavcev, ki so sekali les v dolini Kamniške Bistrice. Ti delavci so imeli na ravnici ob koči tudi njivico za pridelavo zelenjave. Danes koče ni več, na tem kraju pa stoji večja vikend hišica.

Po teh drugih izjavah obstaja torej možnost, da je II. grupa enkrat čez dan 15. 8. odšla od Markove ravni nad Sp. Brusnike (približno uro in pol hoda) in tam opazila živino, odvzela goved, zvečer pa opazila Nemce, ki so najbrž že pomagali zapirati dolino Kamniške Bistrice in se nastanili v koči.

[23] Ivan Ferlež: Druga grupa odredov in štajerski partizani 1941—1942, Ljubljana, 1972, str. 379—380.

Tine Zaletel-Tiln, Kranj, izjava na sestanku skupine borcev Kokrškega odreda v Domu pod Storžičem 19. 8. 1974 (arhiv avtorja kronike Kokrškega odreda).

[24] Drugi del II. grupe odredov je tedaj na Jelovici še vedno vodil ogorčene boje z Nemci. Iz obroča ofenzive na Jelovici in čez Savo v Zalošah nad Podnartom se mu je uspelo prebiti šele 19. avgusta. Od tam je pot na Štajersko nadaljeval čez Dobrčo, Podljubelj, Košuto in čez Koroško po avstrijski strani.

[25] Spomini in dokumenti tedanjega poveljnika 18. policijskega polka gorskih lovcev, polkovnika Hermanna Franca: Gebirgsjäger der Polizei, Bad Nauheim, 1963. (AIZDG, Ljubljana).

[26] Mirko Štirn-Konrad, Franc Martinjak-Aleksander, Franc in Angela Zamljen kot pod 22.

[27] Cerkljanski zbornik, 1964, str. 142 in dopolnjen podatek Franca Vrhovnika-Rista, Apno, 1978.

[28] Janez Martinjak je bil od aprila 1941 lovski čuvaj Rada Hribarja iz Strmola za lovišče na Jezercih, Kriški planini in okolici. Že prvo zimo je sodeloval s partizani in v noči od 2. na 3. februar 1942 na Jezercih obvestil Kokrško četo, ki je bila izdana, da se je v globokem snegu pred nemškim napadom pravočasno umaknila s Krvavca. Ker pa so Nemci za to zvedeli, so ga že čez nekaj dni aretirali, vendar so ga po posredovanju Hribarja tudi kmalu izpustili. Ko se je v juniju 1942 na Krvavcu pojavila Krvavška četa, je vstopil v četo in postal mitraljezec, o. p.

[29] Mirko Štirn-Konrad, Franc Martinjak-Aleksander, Franc in Angela Zamljen kot pod 22.

[30] Franc Martinjak-Aleksander, Kamnik, ustna izjava 18. 8. 1970.

[31] Ujeli so: Petra Balantiča iz Zagorice, brata Andreja in Antona Klemenca iz Klemenčevega, Petra Kuharja z Ambroža, Drago Prezelj, roj. Rebernik-Vero iz Kregarjevega, Franca Štularja iz Kokre in Miho Trobevška-Drena iz Stahovice. Poleg teh so ločeno ujeli še Mirka Maleša iz Viševce. Vse ujete so odpeljali v Kamnik, od tam pa razen Martinjaka in Trobevška 25. avgusta 1942 v Begunje.

Ujeti Balantič, Andrej in Anton Klemenc, Kuhar, Štular, Prezljeva in Maleš so vpisani v beg. paz. knjigo 14/702/II — zap. št. 3703 do 3708 in 3710.

[32] Draga Prezelj, roj. Rebernik-Vera, Kregarjevo pri Stahovici, ustna izjava 29. 12. 1976.

Mirko Štirn-Konrad, Zg. Stranje, ustna izjava 14. 8. 1979.

Franc Zamljen, Godič, ustna izjava 12. 8. 1970.

[33] Franc Zamljen in Franc Martinjak-Aleksander kot pod 30 in 32, kmet Slatnar z Ambroža (brat padlega Petra Slatnarja) in Viženčanovi, kamor je Hedl hodil po hrano.

[34] Pomniki narodnoosvobodilnega boja v občini Kranj, 1975, str. 145 in seznam borcev Kokrškega odreda z dne 23. 1. 1979.

[35] Radiogram operativnega odseka nemškega štaba Jug, Bled z dne 22. 8. 1942, Zbornik VI/3, dok. 213.

[36] V drugih enotah Kokrškega odreda (Krvavška četa je 18. 8. 1942 prenehala obstajati), so ostali: komandir Milan Juvan-Andreja, politkomisar Stane Žerovnik-Miško in borci Ivan Burja-Tomažek, Karel Štirn-Aleš, Mirko Štirn-Konrad in Valentin Uršič-Martin.

[37] Seznam borcev Krvavške čete, izdelan 12. 3. 1979 in 28. 1. 1980 (Arhiv GM, Kranj) in rokopis Ivana Jana: Kronika Kokrškega odreda (pred objavo), kjer je podrobno opisano delovanje prvih organizatorjev bele garde leta 1942 na Gorenjskem.

Prvi organizatorji bele garde na Gorenjskem so se poleti 1942 kar v dveh smereh podali proti partizanom med Tržičem in Kamnikom. Vodil jih je nekdanji klerikalni poslanec, politik ter Koroščev sodelavec na Gorenjskem, Janez Brodar iz Hrastja pri Šenčurju. Brodarjev sodelavec, kranjski živinozdravnik dr. Vinko Bedenk, se je usmeril na 1. in 3. četo 2. bataljona Kokrškega odreda pod Storžičem. Mejačeva skupina pa na 2. (Krvavško) četo tega bataljona. Bedenk je pod Storžičem nagovarjal znanega prvoborca in partizanskega komandirja Janeza Perka, da bi zapustil partizane in potegnil s seboj še vrsto drugih. Postal naj bi vodja vojaškega belogardističnega oddelka, ki so ga nameravali pripraviti za borbo proti partizanom. Toda uštel se je in bil za izdajalsko nakano kaznovan po partizanskem zakonu. Enaka kazen bi morala zadeti tudi glavnega vodjo Janeza Brodarja, vendar je jeseni 1942 pobegnil na Dunaj. Od tam se je 1944 na snubljenje osrednjega slovenskega reakcionarnega vodstva iz Ljubljane vrnil na Gorenjsko in postal predsednik novega vodstva bele garde za Gorenjsko, ob koncu vojne pa je ponovno pobegnil v tujino. Uspeh je dosegla le Mejačeva skupina na krvavškem območju, vendar je tudi člane te skupine že po enem letu za te in nove zločine doletela pravična kazen.

KOKRA, JULIJA 1942. LETA

FRANC BENEDIK

Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je načrtovalo spomladi 1942. leta na Gorenjskem množično vstajo, kakršna je bila pozimi 1941/1942. Že konec aprila so poslali štabu I. grupe odredov naredbo v zvezi z načrtom Glavnega poveljstva za vstajo na Gorenjskem. Po teh nalogah naj bi enote Prve grupe odredov prešle v splošno ofenzivo z nalogo, da osvobode posamezne predele Gorenjske.[1] Zaradi razkrite organizacije OF na področju Gorenjske in Kranja, pa tudi zaradi sovražnikovega terorja ni prišlo na Gorenjskem do množične vstaje,[2] prav tako pa ni bilo mogoče zaradi slabih zvez pričeti ofenzivnih akcij, saj so naloge, ki so jih dobili gorenjski partizani od glavnega poveljstva, pričeli izvajati z več kot enomesečno zamudo.[3] V skladu z navodili Glavnega štaba, naj štab I. grupe odredov formira tri odrede, je bil na levem bregu Save, kjer je do tedaj delovala Kokrška četa, 18. junija 1942 na Kališču ustanovljen Kokrški odred in drugi bataljon tega odreda.[4] Kokrški odred oz. njegov drugi bataljon je takoj pričel ofenzivne akcije. Med glavnimi nalogami je bilo stalno onesposabljanje prometnih zvez med Gorenjsko in Koroško. Borci drugega bataljona so izvedli več sabotažnih akcij na cesti Tržič—Ljubelj, prav tako pa tudi na cesti Kranj—Preddvor—Jezersko.[5]

Vzporedno s pripravami na partizansko ofenzivo so pripravljali tudi nemški okupatorji obsežne načrte ofenzivnih in očiščevalnih akcij, ki so imele namen uničiti partizansko gibanje na Gorenjskem. Himmler je 25. junija ukazal, naj pomirijo Gorenjsko in Štajersko in to nalogo zaupal SS-Gruppenführerju Erwinu Rösenerju. K povelju o »pomiritvi Gorenjske in slovenske Štajerske« je Himmler sam napisal navodila za izvedbo akcije, v katerih je naročil, naj vse tiste osebe, ki so se »pregrešile zoper rajh« in podpirale partizane, strogo kaznujejo. Moške naj pobijejo, ženske aretirajo in odpeljejo v koncentracijska taborišča, otroke pa v rajh. Kako odločeni so bili nacisti uničiti vse, kar bi imelo le najmanjšo zvezo z narodnoosvobodilnim gibanjem, kaže izjava šefa redarstvene policije SS-Oberstgruppenführerja in generalpolkovnika policije Kurta Daluegeja: »Tudi poslednji prebivalec te pokrajine mora vedeti, da bo, četudi bi samo ugodno govoril o tolpah, izgubil vse svoje imetje oziroma, da bodo ustreljeni on in njegova družina kakor tudi sorodniki in prijatelji. Prav tako bo seveda ustreljena vsa družina (tudi žene), če bo njen član aktivno sodeloval v partizanih, pa čeprav bi morali izkorenineti cela naselja in vasi ter postreliti njihove prebivalce. Če bi se ljudje pri tem pritoževali, da ni mogoče več obdelovati zemlje, bi zmanjšali preskrbo z živežem. Kako zverinsko so nacisti ravnali v tej ofenzivi, kaže Brennerjevo »posebno povelje št. 1« z dne 19. julija 1942, katerega začetek se glasi:

1. Prebivalci vasi
   a) Hrastnik (4 km severovzhodno od Moravč),
   b) Kokra (7 km vzhodno od Preddvora),
   c) Sovodenj (8 km jugovzhodno od Gorenje vasi),
   so sprejemali tolpe in jih podpirali.

2. Za represalije je treba na kraju samem ustreliti moške prebivalce, starejše od 15 let, njihova trupla pa zmetati v ogenj. Kraje je potrebno uničiti z ognjem. Ostalo prebivalstvo je treba odpeljati v preselitveno taborišče Šentvid nad Ljubljano.

3. Za izvedbo akcij so zavezani:
   za a) komandant 93. rezervnega policijskega bataljona,
   za b) komandant 322. policijskega bataljona,
   za c) komandant 181. rezervnega policijskega bataljona.
   Akcije je treba začeti v jutranjih urah 20. 7. 1942.[5]

Druga četa 2. bataljona Kokrškega odreda je 30. junija 1942 izvedla prvo, večjo zaporo na jezerski cesti. V ozki soteski Spodnje Kokre so borci s skalami in drevjem zatrpali cesto tako, da ni bila prehodna. Minirali so tudi dva mostova, zgrajena prek Kokre. V Slavčevem

FRANC BENEDIK, YU, 64000 Kranj, Rotarjeva 3, kustos

kamnolomu v Kokri so ustavili delo, v baraki, ki je rabila za skladišče, pa so uničili stroje in zažgali nafto, ki so jo rabili za njihov pogon. Borci so podrli tudi 20 telefonskih drogov in s tem prekinili zvezo Kranja z Jezerskim in s Koroško. Kljub uspeli akciji nemški okupator ni reagiral in ni izvajal nobenih represalij.[6]

Borci 2. čete 2. bataljona Kokrškega odreda so ponovno izvedli zelo uspešno akcijo v dolini Kokre 4. julija 1942. leta. Med Spodnjo in Zgornjo Kokro so zasedli cesto in jo nadzirali z zasedami. Kmalu se je približal nemški kamion, ki je vozil različno blago na Koroško. Partizanska zaseda ga je takoj napadla in zažgala. Ob napadu je padel šofer, njegovemu spremljevalcu pa je uspelo pobegniti, čeprav je bil ranjen. Ta je Nemcem sporočil o napadu. Borci so pričakovali, da se bodo Nemci vrnili, zato so nad Spodnjo Kokro postavili novo zasedo. Kmalu po tem se je iz preddvorske smeri približala močnejša nemška policijska kolona. Partizani, ki so zavzeli zelo dobre položaje v skalovju nad cesto, so napadli policiste in jih presenetili. Presenečenje in odlično postavljena zaseda sta rodili izjemen uspeh. Nemci so imeli več mrtvih in nekaj ranjenih, partizani pa so uničili tudi motorno kolo, s katerim se je pripeljala skupina nemških policistov. Po napadu so se policisti razbežali po bližnjih pobočjih, prišlo je do take zmede, da so se Nemci streljali med seboj, tako da je bilo tudi nekaj ranjenih. Vseh mrtvih in ranjenih je bilo po poročilih štaba Kokrškega odreda okoli 30.[7]

Nemci tudi v tem primeru niso takoj reagirali, kot je bilo to navadno ob podobnih partizanskih akcijah. Vendar je bilo to mirovanje le zatišje pred viharjem. Dne 11. julija 1942. leta so iz kranjskih zaporov[8] ob tri četrt na šest zjutraj pripeljali pet talcev. Domačini so slišali le strele v zgodnjem jutru. Ko so Nemci odšli, so domačini našli pet pobitih mladih ljudi, ki so ležali v jarku ob prisojnem pobočju, ki se dviga nad cesto. Na vseh so bili pritrjeni listki z napisom: »Tukaj ležimo v zadoščenje za padlega Nemca. Za vsakega Nemca, ki bo poslej ubit, bo padlo 100 Slovencev.«[9] Nemci tokrat izjemoma talcev niso pripeljali iz begunjskih zaporov, ampak naravnost iz Kranja. Ustreljeni so bili naslednji tovariši: Ivan Kristan, roj. 9. februarja 1926 na Javorniku, Alojz Krek, rojen 22. maja 1907 v Volči, Oton Nučič, rojen 9. septembra 1918 v Kranju, Rudi Pintar, rojen 14. aprila 1914 v Murovi in Štefan Potrebuješ, rojen 4. decembra 1900 v Bačnah.[10] Talci so ves dan ležali na kraju, kjer so jih ustrelili. Šele na intervencijo preddvorskega zdravnika je občinski komisar iz Preddvora dal nalog petim domačinom, da so jih zvečer okrog šeste ure pokopali pod cesto nasproti kraja, kjer so bili zjutraj ustreljeni.[11]

Nemški okupator se ni zadovoljil s tem, da so ustrelili pet talcev. Najhujši dnevi v zgodovini Kokre so šele sledili. 20. julija 1942. leta so Nemci navsezgodaj obkolili vas in pričeli izvajati svoj peklenski načrt. Tega dne, bilo je nekaj pred peto uro zjutraj, ko je večina prebivalcev še spala, saj je bila še policijska ura, so se razlezli nemški policisti po vasi. Pričeli so razbijati po vratih in vdirati v stanovanja. Iz hiš so takoj odpeljali vse moške, stare nad 17 let, in jih zaprli v klet gostilne pri Jurju. Ženskam in otrokom pa so dali pol ure časa, da poberejo najnujnejše, nato pa so jih odpeljali v dolino, približno dva kilometra navzdol po cesti, da niso videli, kaj se dogaja v vasi.[12] Med prvimi so Nemci prijeli in zaprli v njegovi hiši Jožeta Mramorja, lastnika gostilne pri Jurju, medtem ko so ženo in obe hčerki odpeljali. Pri Harižu so Nemci vdrli v stanovanje okrog šeste ure zjutraj, takoj so odpeljali očeta Franca Roglja, z njim pa še sinove Petra Roglja, Martina Roglja in Janeza Roglja, ki še ni dopolnil 18 let. Vse so odpeljali v klet Jurjeve gostilne. Onemoglo mater s tremi hčerami pa so odvedli nekoliko kasneje. Skoraj istočasno kot pri Hariževih so vdrli Nemci tudi na Prodanovem, kjer so odpeljali očeta Jožeta Rezmana in njegovega sina Štefana Rezmana, hkrati z njima pa tudi gostača Petra Kalana, ki je stanoval pri njih. Na Pestoti so odpeljali gospodarja Andreja Krča, tako da je ostala sama žena s tremi otroki. Poleg Mramorja je bil med prvimi žrtvami, ki so jih Nemci odpeljali, mežnar iz Kokre Jožef Zapečnik, Jožef Krč je moral zapustiti ženo in dva otroka, tretji pa se je rodil šele po njegovi smrti. V gostilno pri Jurju so Nemci pripeljali še Janeza Štrosa — žagarja, Jožeta Šenka in Miha Šenka.[13] Nemci so v osrednjem gostilniškem prostoru postavili mitraljez in ga usmerili v skupino domačinov. Žene in otroke so nagnali v tovornjake s platnenimi strehami, jih odpeljali do Preddvora, kjer so ostali do desetih, vendar niso smeli izstopiti iz kamionov. Osemindvajset žena in otrok so nato odpeljali proti Kranju in naprej v Šentvid, v nekdanje Škofove zavode, po nekaj dneh so jih odpeljali v taborišče Ratsberg na Bavarsko, od koder so se Rogljevi vrnili februarja 1944, drugi pa maja in junija 1945. leta, v taborišču je poleti 1944 umrla Rozalija Vršnik.[14] Hujše trenutke pa so doživljali očetje in sinovi, ki so bili zaprti v Jurjevi gostilni. Skozi okno so slišali le jok in nemško kričanje ter gledali mitraljez v

gostinski sobi. Še preden so odpeljali prvo skupino iz sobe, so zažgali pri Pestotniku. Po dvanajsti uri je vstopilo v sobo šest policistov, ki so odpeljali osem domačinov, s pištolami, uperjenimi v hrbet. Odpeljali so jih do Polajnarjeve hiše in jih tam ustrelili. Naslednjo skupino so razdelili v dva dela, tri so odpeljali v drvarnico, tri pa v lopo za vozove pri Jurjevi gostilni. Zaradi naključja, da je ob streljanju ostal živ eden od talcev, se nam je ohranilo pričevanje o tem nemškem zločinu. Miha Šenk, ki je ostal živ, se spominja, da je bil v drugi skupini talcev. »Legli smo na trebuh, glavo smo položili na leseno žrd, roke pa smo morali skleniti na temenu. Policist je stopil z nogo pod pazduho.« Slišal je enajst strelov, po enajstem strelu je glavo obrnil nekoliko v stran, roki pa je pomaknil bolj levo, če bi jih držal na sredini, bi dobil strel v tilnik. Pri strelu mu je krogla prebila sredinec leve roke, oprasnila uho in sence ter prevrtala dlan. Postreljena trupla so Nemci ali odvlekli v hiše ali pa jih pokrili z deskami, polili z bencinom in zažgali. Ko se je Miha Šenk prebudil iz nezavesti, je videl, da leži med dvema truploma v uti poleg Kokre. Odmaknil je slabo pribite deske in se pognal v Kokro. Ob skoku v vodo so ga opazili Nemci in nanj streljali. Toda padel je v vodo med skupino jelš, se ujel ter obvisel do prsi v vodi. Iz svojega skrivališča je opazoval tudi požiganje vasi, pri tem pa je bil tudi sam v nevarnosti, saj so pričeli žareči deli padati tudi nanj. Miha Šenk je ostal v vodi do večera, ko se je okrog pol sedme ure ranjen in premražen odvlekel do Povšnarjevih, kjer so mu pomagali in ga skrili.[15]

Poleg zločina nad prebivalstvom, saj so jim odvzeli osebno svobodo in umorili 13 domačinov, pa so nemški okupatorji povzročili tudi veliko gospodarsko škodo. Rogljevim so požgali stanovanjsko hišo, hlev, šupo, skedenj, drvarnico, ovčji hlev, svinjski hlev in sušilnico za sadje. Poleg tega so jim odpeljali konja, 3 krave, 2 teleti, 3 prašiče, del inventarja iz stanovanjske hiše so pokradli, del pa je zgorel. Rezmanovim so požgali zidano stanovanjsko hišo, zidan hlev, svinjski hlev, šupo za vozove in kmečke stroje, shrambo za poljske pridelke, sušilnico za sadje in drvarnico. Požgan je bil tudi ves inventar v hiši, kmečko orodje in oprema. Krčevim na Pestoti so požgali visokopritlično stanovanjsko hišo, zidan hlev, ovčji hlev, svinjski hlev, drvarnico, shrambo za poljske pridelke, sušilnico za sadje in leseno šupo. Pogorel je tudi ves inventar in oprema. V gostilni pri Jurju, katere lastnik je bil Jože Mramor, so Nemci pred požigom izropali mnogo gostilniške opreme pa tudi drugega inventarja, ki so ga dobili v stanovanjski hiši. Požgali so stanovanjsko hišo, v kateri so bili tudi gostinski prostori, hlev, šupo, drvarnico, verando, pod katero je bila ledenica, garažo z dvema šu-

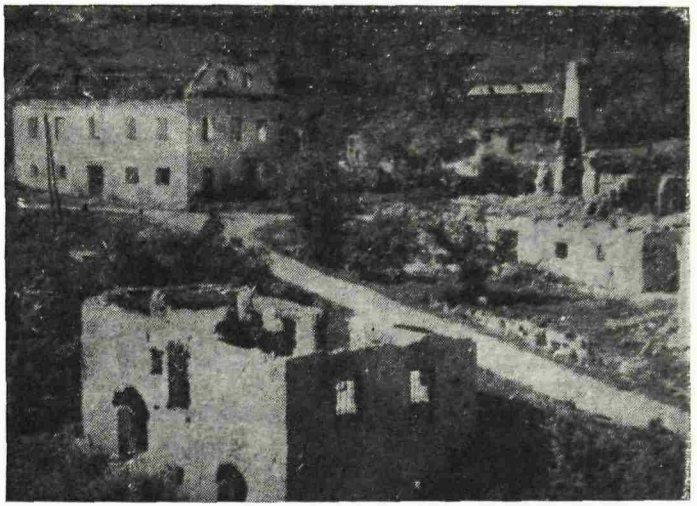

Bekanntmachung

die Ortschaft **Hrastnigg**, ein Teil der Ortschaft **Kanker** und ein Teil der Ortschaft **Savoden** zerstört

gez. **Rösener**

Objava

vas **Hrastnigg**, del vasi **Kanker** in del vasi **Savoden** razdejani

Sl. 1. Nemški razglas o požigu vasi in streljanju talcev v vaseh Hrastnik, Kokra in Sovodenj

Sl. 2. Požgana vas Kokra

pama in kegljišče. Zelo je bila poškodovana tudi žaga samica, ki je stala nekoliko više ob Kokri. Nemci so požgali tudi župnišče s hlevom, skednjem in pralnico. Pri Mežnarjevih (lastnik Jožef Začetnik) in pri Tomažku (lastnik Jože Krč) Nemci niso požigali. Poleg tega so domačini utrpeli še zelo veliko škodo zaradi neobdelanih polj in pa divjega izsekavanja lesa, ki so ga Nemci rabili za gradnjo bunkerjev in utrjevanje cest.[16]

Nemškim krvnikom tudi zločin, ki so ga napravili v Kokri, še ni bil dovolj veliko zadoščenje za neuspeh, ki so ga doživeli v spopadu s partizani. V soboto 25. julija 1942 (verjetno bo bolj pravilen datum streljanja 24. julij, kot je vpisano v begunjskih zaporniških knjigah) so nemški okupatorji v spremstvu dveh oklopnih avtomobilov pripeljali v avtobusu iz Begunj 11 talcev. Ustavili so se na območju, kjer se dolina razširi. Iz avtobusa je izstopilo enajst zastraženih talcev. Nemški policisti so jih postrelili na *travniku pod cesto. Talci so ležali ves dan na kraju*, kjer so jih ustrelili, šele zvečer so jih domačini pokopali po nalogu preddvorskega komisarja.[17] Tega dne so bili ustreljeni: Andrej Blejc, roj. 14. 10. 1912 v Mengšu, Nemci so ga pripeljali iz taborišča Kraut, Stanislav Jerman, rojen 15. 11. 1919 v Kranjski gori, Janez (Ivan) Kocman, rojen 24. 5. 1924 v Kalobju, Albin Kotnik, rojen 12. 12. 1926 v Hrastniku, Peter Peterka, rojen 21. 2. 1921 v Klopcu, Mihael Pavlič, rojen 3. 1. 1900 v Brezovici, Viktor Robič, rojen 6. 12. 1924 v Mariboru, Franc Sitar, rojen 28. 9. 1913 v Tržiču, Jožef Smodiš, rojen 12. 11. 1923 v Repnjah, Ivan Švegelj, rojen 2. 5. 1909 v okolici Črnomlja in Tine Rihtaršič, rojen 6. februarja 1913 v Hotavljah.[18]

Nemški okupatorji niso mogli z vojaškimi akcijami uničiti partizanov in zatreti odporniškega gibanja, zato so skušali prebivalstvo na Gorenjskem s takšnimi grozodejstvi, kot so ga storili v Kokri, odvrniti od sodelovanja s partizanskimi enotami. Enako usodo kot del vasi Kokra so julija in v začetku avgusta doživele še vasi oz. kraji: Bistrica pri Kranju (27. 7.), Gradišče in Koreno (8. 7.), Zlato polje, Obrše, Trnovče, Mala Lašna in Brezovica (2. 8.).[19]

Kljub terorju pa nemškemu okupatorju le ni uspel *načrt, ki si ga je zastavil ob koncu junija, da bi uničil* narodnoosvobodilno borbo na Gorenjskem. S terorjem so dosegli le to, da so prebivalstvo res za kratek čas odvrnili od sodelovanja s partizani in da so posameznike prepričali o nesmiselnosti borbe, vendar le za kak mesec, da je minil najhujši šok ob zverinskem postopanju z ljudmi.

Opombe:

[1] Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov VI. del, knjiga 2, dokument 64 (Zbornik).
[2] Arhiv Gorenjskega muzeja, fasc. 18 (GM).
[3] Nada Holynski, Kurirske zveze med NOB na Gorenjskem, Kranj 1978.
[4] Zbornik VI., dok. 81.
[5] Tone Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945.
[6] Ivan Jan, *Kronika Kokrškega odreda, str. 204, rokopis pri* avtorju, Zbornik VI/3, dok. št. 81.
[7] Ivan Jan, Kronika, str. 206.
[8] Blaž Rangus, ustni vir.
[9] Jernej Polajnar, Alojz Povšnar, ustni vir.
[10] GM arhiv — življenjepisi padlih borcev.
[11] Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (AIZDG), fasc. 865.
[12] Pomniki narodnoosvobodilnega boja v občini Kranj, str. 149.
[13] GM, življenjepisi padlih borcev, AIZDG, fasc. 865.
[14] Zgodovinski arhiv Ljubljana, DE za Gorenjsko, Kranj, fond vojne škode, GM arhiv, življenjepisi padlih borcev.
[15] Delo, 12. 7. 1977, Glas Gorenjske, 21. 7. 1958.
[16] ZAL — DE za Gorenjsko, *vojna škoda.*
[17] Nežka Arnež, ustni vir, Pomniki NOB v občini Kranj, str. 147.
[18] GM arhiv — begunjske zaporniške knjige.
[19] Tone Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 349.

PROBLEMATIKA PREUČEVANJA OKUPATORJEVEGA IZGANJANJA SLOVENCEV Z GORENJSKEGA

TONE FERENC

Ni naroda, ki je živel pod nemsko okupacijo, pa bi imel tako celovito in podrobno preučeno okupatorjevo izganjanje ljudi, kot ga ima slovenski narod. Ko sem leta 1968 objavil svojo obsežno monografijo Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945 (Založba Obzorja Maribor 1968), sem najobsežnejši poglavji posvetil množičnemu izganjanju Slovencev (str. 174—416) in položaju slovenskih izgnancev v Srbiji, na Hrvaškem, v Bosni in Nemčiji (str. 417—549). Po desetih letih nadaljnjega iskanja virov za to tematiko ne bi mogel kaj posebno bistvenega dodati tistemu, kar sem o množičnem izganjanju Slovencev že napisal. Pač pa mi je nekaj novih podatkov pomagalo jasneje videti še odprta vprašanja ali vsaj deloma odgovoriti nanje. To velja zlasti za Gorenjsko, za katero je v nekem pogledu manj okupatorjevega gradiva kakor pa za slovensko Štajersko. V tej razpravi bom prikazal nekaj vprašanj o okupatorjevem množičnem izganjanju Slovencev z Gorenjskega, ki jih sedaj laže pojasnimo kot pred desetimi leti. Pri tem se bom opiral tudi na izsledke svoje že omenjene razprave, seveda samo toliko, kolikor je to nujno potrebno. Navedel bom tudi številčne podatke za mesto ali okrožje Kranj, če jih seveda imam.

1. Himmlerjeve smernice za izgon Slovencev z Gorenjskega

Himmlerjeve »smernice za izselitev tujerodnih elementov z območja Spodnje Štajerske« z dne 18. aprila 1941 so nam znane že od osvoboditve dalje. Že tretji prepis izvirnika je komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo, podružnica za severovzhodno Slovenijo, našla v arhivskem fondu urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru, vendar brez zemljevida, ki ga omenjajo smernice. Ta prepis je poslala državni komisiji za ugotavljanje zločinov v Beogradu in ga še nismo našli, ga je pa pred tem prepisala.[1] Pred nekaj leti sem v arhivskem fondu državne pisarne (Reichskanzlei), ki ga hrani Zvezni arhiv v Koblenzu, našel tisti izvod, ki ga je Himmler sam ali neki njegov glavni urad poslal tej pisarni. Vendar ta izvod nima Himmlerjevega lastnoročnega podpisa niti zemljevida, ki ga omenjajo smernice.[2]

Pri pisanju omenjene monografije sem postavil vprašanje, ali je Himmler izdal podobne smernice ali navodila tudi za Gorenjsko, in zapisal: »Verjetno je, da jih je Himmler izdal tudi v pismeni obliki, a ni znano, ali so se sploh ohranile. Da pa so bile, pričajo nove Himmlerjeve smernice z dne 7. julija 1941, ki deloma spreminjajo »dosedanja navodila o izseljevanju v Južni Koroški«.[3] Po vojni smo iz zaslišanja nekdanjega načelnika preselitvenega štaba za Gorenjsko, esesovskega stotnika dr. Helmuta Glaserja, zvedeli, da je 3. ali 4. aprila 1941 prispel v Celovec esesovski major dr. Martin Sandberger iz glavnega državnega varnostnega urada v Berlinu. Iz nekega drugega vira pa smo zvedeli, da je Himmler že konec marca ali v začetku aprila 1941 tedanjemu vodji osrednjega vselitvenega urada (Einwandererzentralstelle) v Lodzu na Poljskem dr. Sandbergerju naložil nalogo, da mora »skrbeti za nove preseljevalne akcije, kolikor se tičejo glavnega državnega varnostnega urada«.[14] Vendar je dr. Sandberger to nalogo opravljal le malo časa, ker so ga kmalu poslali v Rusijo ubijat ujete politične komisarje Rdeče armade, terenske politične delavce in Žide. Na sestanku z vodjem celovškega odseka varnostne službe (Sicherheitsdienst), esesovskim podpolkovnikom Fritzem Volkenbornom, je dr. Sandberger pojasnil svojo nalogo in predvideno ustanovitev in naloge preselitvenega štaba za Gorenjsko pod Volkenbornovim vodstvom.[5] Glaser je tudi izpovedal, da je že drugi dan, tj. 4. ali 5. aprila 1941, prispel v Celovec sam Himmler in se sestal z namestnikom pokrajinskega vodje NSDAP za Koroško Franzem Kutschero, ki ga je Hitler do tistega dne že predvidel za šefa civilne uprave za Gorenjsko, Himmler pa za svojega po-

DR. TONE FERENC, YU, 61000 Ljubljana, Dolenjska cesta 58, znanstveni svetnik v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani

oblaščenca za utrjevanje nemštva. Po Glaserjevi izpovedi naj bi bili na sestanku navzoči tudi dr. Sandberger, Volkenborn in SS-Oberführer Schöne. Pri imenu poslednjega se je dr. Glaser verjetno zmotil, saj je bil vodja urada za utrjevanje nemštva pri višjem vodji SS in policije v XVIII. vojnem okrožju, SS-Oberführer Wilhelm Schröder in ne Schöne. »Himmler je tedaj na sestanku ukazal, da naj za omogočitev ponemčenja območja izvedejo obsežno izselitev Slovencev, in to v 3 časovno zaporednih valovih,« je izjavil dr. Glaser in nato opisal te tri valove. V njegovem opisu so ti enaki kot v Himmlerjevih smernicah za slovensko Štajersko, tj. da prvi val zajema izobraženstvo in protinemško oziroma protinacistično usmerjene ljudi, drugi val priseljence po letu 1914 in tretji obmejno prebivalstvo. Ni pa dr. Glaser povedal, ali je Himmler te smernice izdal samo v ustni ali tudi pismeni obliki.[6]

Da jih je izdal tudi v pismeni obliki, zanesljivo zvemo iz pisma vodje urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu, esesovskega brigadnega generala Ulricha Greifelta, uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu 22. maja 1941. Začetek tega pisma se glasi:

»Kot se je ugotovilo pozneje, je državni vodja SS ob svojem bivanju v Južni Koroški že izdal smernice za izselitev tujerodnih elementov v Južni Koroški, vendar to verjetno na sestanku na Bledu 8. t. m. ni bilo znano. Prilagam prepis te naredbe državnega vodje SS, ki se vsebinsko zelo ujema z besedilom, ki ga je izdelal podpisani.

Samo v točki 3 smernic, ki jih je podpisal državni vodja SS, je predvideni obmejni pas opisan natančneje, medtem ko je treba v smernicah, ki jih je izdal podpisani, ta obmejni pas še natančneje določiti.«[7]

Iz pisma torej lahko ugotovimo, da je Himmler ob obisku Koroške ali Gorenjske res napisal »smernice za izselitev tujerodnih elementov v Južni Koroški« (Gorenjsko so takrat nacistični funkcionarji imenovali Južna Koroška, dokler ni novi šef civilne uprave za Gorenjsko dr. Friedrich Rainer na sestanku pri Hitlerju 22. januarja 1942 dosegel, da so ga imenovali s pravim imenom Gorenjska — Oberkrain) in da je tudi Greifelt napisal neke smernice, ki so se večinoma ujemale s Himmlerjevimi. Iz nekega drugega vira zvemo, da je bil Greifelt 8. maja 1941 na Bledu. Lahko domnevamo, da do takrat še ni videl Himmlerjevih smernic niti ni vedel zanje. Moral pa je gotovo poznati Himmlerjeve namene za Gorenjsko, saj bi drugače ne mogel napisati podobnih smernic. Zanimiv je tudi podatek, da je Himmler v točki 3 svojih smernic natančneje orisal obmejni pas. Tudi v njegovih smernicah za slovensko Štajersko je izgon ljudi iz obmejnega pasu ob Savi določen v 3. točki, iz obmejnega pasu ob Sotli pa v točki 4.

Kljub prizadevnemu iskanju Himmlerjevih in tudi Greifeltovih smernic za izgon Slovencev z Gorenjskega v nemških arhivih do sedaj še nismo našli. Če jih tam ni, nam ostane upanje, da jih bomo kdaj našli v kakem avstrijskem arhivu, najverjetneje v Celovcu.

Greifelt v svojem pismu ni omenil datuma Himmlerjevih smernic. Zanj zvemo iz beležke vodje glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS, esesovskega generala Otta Hofmanna, ki jo je napisal 24. maja 1941 po svojem potovanju po slovenski Štajerski in Gorenjski od 13. do 18. maja 1941. Odlomek te beležke se glasi:

»Iz navodila državnega vodje SS z dne 3. maja 1941 »Smernice za izselitev tujerodnih elementov v Južni Koroški« je razvidno, da je na območjih, ki jih natančneje določata točki 2 in 3, računati z izgonom 90 ali več odstotkov Slovencev in da lahko največ 10 odstotkov tega prebivalstva sprejmemo v rajh kot ustreznih za ponemčenje.«[8]

O Hofmannovi beležki bomo še govorili, za sedaj naj poudarimo le dvoje: 1. Hofmann edini, ki ga poznamo, datira Himmlerjeve smernice za Gorenjsko, in to s 3. majem 1941, in 2. odstotek ljudi, ki naj bi jih izgnali z Gorenjskega (90 ali več), je enak odstotku, ki ga je Himmler v svojih smernicah določil tudi za slovensko Štajersko. Iz vsega, kar smo že tukaj povedali, lahko sklepamo, da so bile Himmlerjeve smernice z dne 3. maja 1941 zelo podobne njegovim smernicam za izgon Slovencev iz slovenske Štajerske. Morda smemo celo domnevati, da so tiste za slovensko Štajersko, izdane 18. aprila 1941, bile za zgled onim za Gorenjsko, izdanim 3. maja 1941.

Če je Himmler svoje smernice za izgon Slovencev z Gorenjskega izdal šele 3. maja 1941, potem je razumljivo, da jih na sestanku na Bledu 8. maja 1941 še niso poznali. Ker dolgo ni bilo Himmlerjevih smernic, je pač Greifelt kot vodja njegovega urada za utrjevanje nemštva napisal svoje smernice, ki so bile — kot je povedal nekoliko kasneje — zelo podobne Himmlerjevim. Ali je morda pri tem imel pred seboj že Himmlerjeve smernice za slovensko Štajersko? Verjetno je Greifelt ravno na sestanku na Bledu, 8. maja 1941, začutil potrebo, da jih napiše in jih je

nato res napisal do 13. maja 1941, ko jih je vodja I. oddelka njegovega urada dr. Ernst Fähndrich poslal v vednost vodji II. oddelka. V spremnem dopisu je uporabil izraz »naredbe o ukrepih v Južni Koroški« (Anordnungen über Massnahmen in Südkärnten).[9]

Ker je Greifelt zapisal, da je Himmler izdal svoje smernice za izgon Slovencev z Gorenjskega »ob svojem bivanju v Južni Koroški«, se postavlja vprašanje, ali je bil Himmler 3. maja 1941 res na Koroškem ali celo na Gorenjskem. Sedaj nimamo o tem nobenega podatka. Dr. Glaser je po vojni izpovedal, da je bil Himmler v Celovcu 4. ali 5. aprila 1941, za kar prav tako nimamo nobenega drugega podatka. Pač pa zanesljivo vemo, da je bil Himmler v Celovcu sredi aprila 1941. O tem je zelo na kratko poročal celovški dnevnik Kärntner Grenzruf 15. aprila 1941. Verjetno se je nato Himmler napotil v Maribor in Celje, o čemer imamo zanesljive podatke. Kot vemo, je imel Himmler aprila 1941 svoj posebni vlak nekje pri Brucku na Muri in je od tam z avtomobilom obiskoval razne urade na Koroškem in Štajerskem, in to precej tajno in nepričakovano. Iz poročila vodje blejske podružnice državnega propagandnega urada za Koroško Lotharja Webra državnemu propagandnemu uradu v Berlinu 23. junija 1941 dobimo tudi podatek o Himmlerjevem obisku v Celovcu in njegovem ukazu za množično izganjanje Slovencev z Gorenjskega. Takole je pisal Weber:

»Državni vodja SS Himmler je o b s v o j e m p r v e m o b i s k u v C e l o v c u, ki je bil še pred prihodom šefa civilne uprave na to območje (beri: na Gorenjsko — op. T. F.), zastopal mnenje, da je treba to območje na najodločnejši način ponemčiti, in to tako, da bi morda 80.000 do 100.000 ljudi odstranili z njega (deloma tudi delavce v notranjost Nemčije, deloma, če niso rasno ustrezni, v južno Srbijo.« (Podčrtal T. F.)[10]

Po tem, da je Weber napisal, da je šlo za prvi Himmlerjev obisk v Celovcu, in to še pred 30. aprilom 1941, ko je šef civilne uprave za Gorenjsko prišel na Bled, torej res sredi aprila 1941, kot je poročal časnik Kärntner Grenzruf, lahko sodimo, da je Himmler nato pred 23. junijem 1941 prišel še enkrat, in to 3. maja 1941. Izraz »prvi« bi imel drugačen pomen le v primeru, da bi to bil prvi Himmlerjev obisk v Celovcu sploh, kar pa je malo verjetno. Dokler ne bomo imeli natančnejših podatkov, lahko domnevamo, da je bil Himmler spomladi 1941 v Celovcu kar trikrat, in to 4. ali 5. in sredi aprila ter 3. maja.

2. Obseg izselitvenega pasu ob meji

O tem, da je nemški okupator tudi na Gorenjskem predvidel neki pas ozemlja ob meji, s katerega je nameraval izgnati 90 ali celo več odstotkov ljudi, je nekaj podatkov. Najmanj v dveh ali treh okupatorjevih virih dobimo tudi podatek, da naj bi bil ta pas širok okrog 20 kilometrov in naj bi z njega izgnali približno 80.000 Slovencev. V povojni izpovedi dr. Glaserja piše: »III. val: Z južnega dela Gorenjske, ki meji na Ljubljano, naj bi v širini 20 km popolnoma odstranili vse Slovence, da bi mogel Himmler tam ustanoviti čisto nemški »branik iz obrambnih kmetov«.[11] Vendar nimamo natančnejših podatkov o njegovi dolžini in o tem, katere občine naj bi zajemal v obmejnih okrajih Škofja Loka, Kamnik in Litija. Kaže, da iz obmejnih krajev nasproti Primorski nemški okupator verjetno ni nameraval izgnati vsega prebivalstva. Če bi o širini pasu sklepali po izselitvenem oziroma naselitvenem pasu ob Savi od Zagorja do Velike doline pri hrvaški meji, bi moral zajemati vrsto občin od Žirov do Šmartnega pri Litiji. Potem bi izselitveni pas na Gorenjskem zajel 12 občin, v katerih je po podatkih ljudskega štetja leta 1931 živelo okrog 24.000 ljudi. To pa je precej manj ljudi, kot so jih nameravali izgnati (80.000), zato naj do takrat, ko bomo morda našli natančnejše podatke o obsegu obmejnega izselitvenega pasu na Gorenjskem, velja le ugotovitev, da je moral zajeti več kot samo eno vrsto občin ob meji. Še več, 80.000 ljudi je pomenilo skoraj polovico prebivalcev, ki so leta 1931 živeli v tistem delu Gorenjske, ki ga je leta 1941 zasedel nemški okupator.

Le nekaj več konkretnega o delu izselitvenega pasu na Gorenjskem zvemo iz že omenjenega Greifeltovega pisma 22. maja 1941.[12] Ko je omenil, da bi morali v Greifeltovih smernicah, o katerih smo govorili v prejšnjem poglavju, obmejni izselitveni pas natančneje še določiti, je zapisal:

»Ob tem še sporočam, da je državni vodja SS na predlog podpisanega (tj. Greifelta — op. T. F.) medtem odločil še tole:

Gorskih območij Sorice, Trate in Žirov n i treba vključiti v obmejni pas; s tem smo ustregli željam namestnika gauleiterja Kutschera.

Poleg tega smo državnemu vodji SS posredovali predlog namestnika gauleiterja Kutschera, da rasno dobrih Slovencev iz obmejnega pasu ne bi premestili v rajh, temveč da bi jih v južnokoroški (beri: gorenjski — op.

T. F.) industriji zamenjali s tam delujočimi rasno manjvrednimi ljudmi. Namestnik gauleiterja Kutschera je k temu pripomnil, da so v teh industrijskih podjetjih (rudnik svinca v Mežici, železarna v Guštanju, valjarna na Jesenicah) čestokrat na voljo delavska stanovanja z majhno poljsko posestjo. Državni vodja je s tem predlogom soglašal, če gre za kočarje in druge majhne posestnike. Izmenjava kmetov, ki v nemškem pomenu veljajo za prave kmete, pa ne pride v poštev.«[13]

Iz tega lahko izluščimo tele ugotovitve: 1. da so bili gorski predeli občin Sorica, Trata in Žiri že vključeni ali pa vsaj predvideni za vključitev v obmejni pas, pa so jih nato na Kutscherovo željo iz njega izvzeli, 2. da se je Kutschera še pred 22. majem, morda celo na sestanku z Greifeltom na Bledu 8. maja, zavzemal za to, da bi rasno dobro ocenjeni ljudje iz obmejnega izselitvenega pasu ostali na Gorenjskem in v Mežiški dolini, vendar zunaj tega pasu, pa bi namesto njih izgnali v Srbijo rasno slabo ocenjene industrijske delavce in 3. da bi tudi rasno dobro ocenjene kmete na vsak način izgnali v Srbijo, saj so njihove kmetije potrebovali za nemške koloniste.

3. Zmanjšanje obsega množičnega izganjanja spomladi 1941 in odložitev na povojni čas (poleti 1941)

O obsegu obmejnega izselitvenega pasu na Gorenjskem vemo tako malo tudi zato, ker je ta pas zelo kmalu izginil iz okupatorjevih izselitvenih načrtov za Gorenjsko. Iz Greifeltovega pisma lahko ugotovimo, da se je že Kutschera zelo zgodaj zavzemal za to, da ne bi prizadeli z množičnim izganjanjem Slovencev z Gorenjskega in tudi iz Mežiške doline delovne sile v gorenjski in koroški industriji. Iz drugih virov zvemo, da je bilo tam najmanj 7 podjetij, ki so jih imeli nacisti za »pomembne za vojno«; spadala so torej v oborožitveno industrijo, nad katero sta takrat bedela minister za oborožitev in strelivo Fritz Todt in pooblaščenec za štiriletni plan Hermann Göring.

O Kutscherovih prizadevanjih, da bi čimveč za industrijo potrebnih ljudi ostalo doma, zvemo tudi iz že omenjene Hofmannove beležke 24. maja 1941. Ko je povedal, da je bil na svojem potovanju po slovenski Štajerski in Gorenjski osebno navzoč pri pregledovanju in ocenjevanju ljudi (po nekem viru v Gorjah pri Bledu), je izrazil pomisleke, da bi izgnali ljudi z rasno oceno III (rasno povprečno), ki jo je imela večina.

»V razgovoru z namestnikom gauleiterja Kutschero sem ugotovil, da tudi on meni, da teh ljudi ne bi smeli kar tako izgnati, ker bi tako Srbom dali dobro kri, ki bi jim lahko nekega dne dragoceno koristila, nam pa delala težave.

Predlagam, da bi tretjo skupino še enkrat razdelili v pozitivno in negativno in družine iz pozitivne skupine odpeljali v rajh kot sposobne za ponemčenje. Ker te družine niso tako dragocene kot iz iskupin I in II, bi jih po možnosti zaposlili v industriji. Sodim, da bi bilo napačno, če bi delili same družine in bi slab del družine izgnali in dobrega ponemčili, ker bi tako na obeh straneh ustvarili nemirna žarišča.«[15]

Hofmann je svojo beležko posredoval Greifeltu, ki je nato z njo seznanil tudi Himmlerja. Ta je namreč Kutscherov in Hofmannov predlog sprejel in so merila za ocenjevanje nekoliko spremenili. Če se je rasni ocenjevalec nagibal k temu, da enega izmed družinskih članov oceni z II, druge pa s III, je vsa družina dobila oceno + III; če je ocenjevalec menil, da bi moral vsak družinski član dobiti oceno III, je vsa družina dobila oceno III; če pa se je ocenjevalec nagibal k temu, da eno osebo v družini oceni s IV in druge s III, je vsa družina dobila oceno — III. Kot bomo videli, delitev rasne skupine III v pozitivni in negativni del ni imela za prebivalce Gorenjske nikakršnih praktičnih posledic.

Že 28. maja 1941 je referent v I. oddelku Greifeltovega urada v Berlinu, esesovski stotnik dr. Günther Stier, pripravil predlog za nove »smernice za izselitev tujih elementov iz Južne Koroške«, ki jih je v Himmlerjevi odsotnosti 7. julija 1941 podpisal Greifelt. Te smernice so zelo spremenile določbe Himmlerjevih smernic z dne 3. maja 1941. Določale so tri bistvene stvari: 1. da je treba tudi inteligenco podvreči rasnemu pregledu in rasno dragocene ljudi izgnati v rajh in ne v Srbijo, 2. priseljence po letu 1914, ki so politično delovali kot sovražniki Nemcev (politični skupini 4 in 5), je treba izgnati v Srbijo, tiste pa, ki niso delali v protinemškem smislu in ne pomenijo ovire za ponemčevanje Gorenjske, pa prepeljati v rajh, 3. s približno 20 km širokega obmejnega pasu ni treba izgnati rasno dragocenih ljudi, ki ne pomenijo ovire za ponemčevanje Gorenjske.[16] Te smernice so imele dejansko za posledico zmanjšan obseg prvega in tretjega vala ter popoln odstop od načrta izgnati drugi val v Srbijo ali na Hrvaško.

Zanimivo je, da se velike konference, ki je bila 4. junija 1941 na nemškem poslaništvu v Zagrebu in na kateri so se nemški in ustaški predstavniki dogovorili za vzajemno izganjanje Slovencev in Srbov (kolikor slovenskih izgnancev bo sprejela NDH, toliko Srbov lahko izžene), ni udeležil nihče s Koroškega ali Gorenjskega. Morda je razlog za odsotnost ta, da so takrat pričakovali, kako bo Himmler upošteval Kutscherove predloge. V Zagrebu so omenjali še okrog 4.000 oseb, ki naj bi jih izgnali iz Gorenjske v Srbijo v prvem in okoli 80.000 v tretjem valu (iz obmejnega pasu), niso pa omenjali drugega vala.[17]

Ko je Kutschera dobil nove smernice za izgon Slovencev z Gorenjskega (7. 7. 1941), se je ponovno zavzel za večje upoštevanje potreb po delovni sili za vojno pomembne industrije. To zvemo iz pisma vodje njegovega urada za utrjevanje nemštva na Bledu Schröderja dr. Fritzu Teskeju v Berlin: »Po sklepu državnega vodje SS z dne 7. 7. 1941 o smernicah za izselitev tujerodnih elementov iz Južne Koroške se je gauleiter odločil, da se p o n o v n o obrne na državnega vodjo SS. Od tega odgovora je odvisno, ali se bodo deportacije nadaljevale ali pa bodo zaradi dela nič manj kot 7 vojaških obratov odložene na čas po vojni.« (Podčrtal T. F.)[18]

Ta vir potrjuje, da se je Kutschera kar naprej zavzemal za to, da bi iz vojnogospodarskih razlogov čimbolj zmanjšali obseg množičnega izganjanja Slovencev z Gorenjskega. Je pa obenem prvi znani vir, ki že 24. julija 1941 predvideva možnost, da se odloži množično izganjanje Slovencev na čas po vojni.

V Berlinu so različno gledali na večji ali manjši obseg množičnega izganjanja Slovencev z Gorenjskega. To so vedeli tudi na Bledu. Tako je npr. že omenjeni propagandist Weber v svojem poročilu 23. junija 1941 poročal tudi o tem. Potem ko je opisal prejšnje Himmlerjevo stališče, da je treba izgnati veliko ljudi, je poudaril, da sta bila Kutschera in Himmler zelo presenečena nad dobro rasno sestavo Gorenjcev. »Namestnik gauleiterja kot tudi državni vodja SS Himmler sta bila zelo presenečena nad tem, kar sta videla na Gorenjskem, oziroma kar so ugotavljale komisije za rasno preverjanje. Že sedaj, ko rasna preiskava še ni končana, lahko rečemo, da bo 80—85 % prebivalstva dobilo oceni I in II in le največ 15 % oceni III in IV,« je poročal.[19]

Kot bomo videli, je Weber precej pretiraval glede izida rasnega ocenjevanja Slovencev na Gorenjskem. Te ocene vendarle niso bile tako dobre, kot je predvideval. »Odkar tu delajo komisije za rasno preverjanje in so sporočile tako presunljive izide, je pri vprašanju izselitve nastopila nadaljnja popolnoma bistvena oslabitev. Poleg tega pa glede izselitve iz rajha hočeta v Berlinu uveljaviti svoji nasprotni stališči dve smeri — na eni strani Himmlerjev in na drugi Göringov urad. Če Himmlerjev urad zastopa stališče, da je glede na daljno perspektivo na tem območju rasno vprašanje najpomembnejši ukrep, ki se mu morajo podrediti vsi pomisleki, pa Göringov urad meni drugače. Če je prebivalstvo tega območja rasno neoporečno, z izjemo 15 %, potem ni treba, da bi ljudi, ki dobijo oceno 3 ali 4, večinoma odgnali v Južno Srbijo, če bi morala Nemčija zaradi pomanjkanja delovnih moči za te manjkajoče delavce pozneje sprejemati iz Poljske ali z drugih območij rasno precej manj vredne delavce, da bi dosegla potrebno udarno moč. Glede tega še niso izrekli poslednje besede, vendar je že opaziti jasno oslabitev.«[20]

Sodim, da tega poročila ni treba pojasnjevati, vendar se postavlja vprašanje, kateri Himmlerjev urad naj bi se zavzemal za tako odločno množično izganjanje Slovencev z Gorenjskega, kot so ga določale Himmlerjeve smernice z dne 3. maja 1941. Kot že vemo iz Greifeltovega pisma 22. maja 1941, je ta posredoval Kutscherove želje za zmanjšanje obsega izganjanja in se verjetno tudi sam zavzemal za to. Moramo pa upoštevati to, da je bil spomladi 1941 za množično izganjanje Slovencev zavezan predvsem glavni državni varnostni urad v Berlinu, ki ga je vodil esesovski general Reinhard Heydrich, predvsem njegova III. in IV. urad. Verjetno je ta bil še za najbolj odločen in množičen izgon Slovencev.

Vojnogospodarski razlogi so bili spomladi in zgodaj poleti 1941 glavni, če ne že edini pomislek, da so se nekateri nacistični funkcionarji na Bledu in tudi v Berlinu zavzemali za občutno zmanjšanje obsega množičnega izganjanja Slovencev z Gorenjskega. Sredi poletja 1941, ko je že steklo izganjanje Slovencev v Srbijo in Hrvaško ter Bosno, se je pojavila nova ovira — oborožena vstaja jugoslovanskih narodov. Zaradi partizanskih akcij na Gorenjskem konec julija in začetek avgusta 1941 je moral nemški okupator 6. avgusta za 14 dni poslati tja svoje policijske sile iz slovenske Štajerske in za ta čas prekiniti izganjanje Slovencev v Hrvaško in Bosno.[21] Približno v tistem času je vodja nemške akcijske skupine varnostne policije in varnostne službe v Beogradu dr. Wilhelm Fuchs zahteval prekinitev izganjanja ljudi v Jugoslaviji, češ da se izgnanci v Srbiji vključujejo v partizanske enote.[22] Nemški vojaški poveljnik v Srbiji je v drugi polovici avgusta zelo nasprotoval pošiljanju transportov

s srbskimi izgnanci v južno Srbijo. Na vprašanje nemškega zunanjega ministrstva, ali vojaški poveljnik za Srbijo res noče več sprejemati transportov s srbskimi izgnanci, je esesovski major Adolf Eichmann iz glavnega državnega varnostnega urada v Berlinu odgovoril, »da je ukazal državni vodja SS na pobudo državnega ministra Todta v zadnjem tednu iz vojnogospodarskih razlogov ustaviti tekoče transporte z izseljenimi Slovenci«.[23] Iz nekega drugega vira zvemo, da je Todt to storil s svojim pismom z dne 6. avgusta 1941, ki ga ne poznamo. Značilno je, da je pismo pisano istega dne, ko so morali poslati policijske sile iz slovenske Štajerske na Gorenjsko oziroma dva dni pozneje, ko je iz Salzburga neki nemški general spraševal, ali so varnostne razmere na Gorenjskem res že tako slabe, da jim policija ni več kos in poudaril, da je to edinstveno v tretjem rajhu.[24]

Himmler je res 18. avgusta 1941 ukazal, naj začasno ustavijo vse izganjanje ljudi v jugovzhodni Evropi, dokler ne bi preverili razmer. »Po preverjanju razmer na Spodnjem Štajerskem in Južnem Koroškem« je ukazal Himmler 25. avgusta 1941 z »odredbo št. 45/I« omejiti izganjanje Slovencev iz slovenske Štajerske na njen južni del, za Gorenjsko pa ga je odložil za čas po vojni. »Na območju južne Koroške naj izseljevanje za čas vojne v splošnem izostane. Vendar se strinjam s tem, da je treba posamezne za ponemčenje sposobne Slovence, katerih premoženjska vrednost je nujno potrebna za naselitev ljubljanskih in kanalskih Nemcev, prepeljati v stari rajh. Tudi pri tem je treba izvzeti pripadnike oborožitvene industrije,«[25] je pisalo v odredbi. Edini izvirni izvod tega za nas zelo pomembnega dokumenta sem nazadnje le našel, in to v arhivskem fondu državne komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Jugoslavijo v Beogradu (v Arhivu SFRJ); prej sem lahko uporabljal le povojni prepis in fotokopijo. Iz do sedaj še nepojasnjenih razlogov so Himmlerjevo odredbo poslali iz Berlina v Maribor in na Bled šele 4. septembra 1941.

Potem ko so od 5. do 9. julija 1941 izgnali z Gorenjskega v Srbijo in deloma na Hrvaško (duhovnike) v petih transportih okrog 2.300 oseb in po novih »smernicah za izselitev tujerodnih elementov v Južni Koroški« z dne 7. julija 1941, je imel preselitveni štab na Bledu v evidenci za izgon na Hrvaško ali v Bosno le še okoli 30.000 oseb. 18. avgusta sta imela njegova predstavnika esesovska stotnika dr. Glaser in Rudolf Schluifer v Zagrebu sestanek z ustaškimi predstavniki in sta jim povedala, da bi naj 15.000 Slovencev izgnali po 15. septembru 1941, in to predvsem kmete, medtem ko bi drugih 15.000, predvsem trgovcev, gostilničarjev in nižjih uradnikov, izgnali po vojni.[27] Tako so izgon ljudi iz obmejnega pasu na Gorenjskem zmanjšali od predvidenih 80.000 na 15.000, vendar je Himmlerjeva odredba z dne 25. avgusta 1941 onemogočila njihov izgon. Zato so ostali avgusta 1941 neizrabljeni seznami 6.914 družin ali 19.564 oseb, ki so bile predvidene za izgon. 5.987 družin ali 16.792 oseb je bilo predvidenih za izgon v Hrvaško ali Bosno ter 929 družin ali 2.772 oseb v nemški rajh. Za kranjsko okrožje so predvidevali, da bodo izgnali 2.338 družin s 6.841 osebami, in to 2.009 družin s 5.809 osebami v Hrvaško ali Bosno in 331 družin s 1.032 osebami v Nemčijo.[28]

Preselitveni štab na Bledu so septembra 1941 ukinili in končali množično izganjanje Slovencev z Gorenjskega iz narodnopolitičnih razlogov. Zato so neutemeljene trditve, da je množična vstaja na Gorenjskem sredi decembra 1941 ali šele dražgoška bitka januarja 1942 pripravila nacistične funkcionarje do sklepa, da odložе množično izganjanje Slovencev z Gorenjskega na povojni čas. Potlej so nacisti izganjali le še svojce partizanov in ubitih talcev, prebivalce vasi, ki so jih osumili sodelovanja s partizani in jih večinoma zato tudi požgali. Poleti 1942, v zelo zaostrenih političnih in vojaških razmerah, so se nemški fašisti vrnili k načrtom o izgonu večjega števila Slovencev z Gorenjskega, vendar tega niso mogli uresničiti.[29]

4. Rasno preiskovanje in ocenjevanje Slovencev na Gorenjskem

V nobeni drugi zasedeni deželi nemški okupator ni tako sistematično rasno in politično pregledal in ocenil vsega prebivalstva, kot je to storil leta 1941 v zasedenih slovenskih deželah. To dejstvo je ena od mnogih značilnosti nemškega okupacijskega sistema in kaže, kako temeljito se je nemški okupator lotil uresničevanja svojega poglavitnega cilja — ponemčenja dežele in ljudi.

O rasnem pregledovanju in ocenjevanju ljudi na Gorenjskem leta 1941 smo poučeni manj kot za slovensko Štajersko. Tam se je namreč ohranilo poročilo II. (rasnega) referata preselitvenega štaba za Spodnjo Štajersko, ki ga je vodil esesovski podpolkovnik profesor dr. Bruno Kurt Schultz. Ta je vodil enak referat v preselitvenem štabu za Gorenjsko na Bledu. Schultzovo poročilo o rasnem pregledu in ocenjevanju prebivalstva na slovenskem

Štajerskem je zelo obsežno, saj ima več kot sto strani, vendar ga sedaj poznamo le v povojnem prepisu, ker je komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo poslala izvirnik državni komisiji za ugotavljanje zločinov v Beograd in ga v tamkajšnjih arhivih še nismo našli.

Vedno sem si postavljal vprašanje, ali ni dr. Schultz napisal podobnega poročila tudi za Gorenjsko in Mežiško dolino. Odgovor sem dobil šele pred nekaj leti, ko sem v arhivskem fondu glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS, v katerem je bil dr. Schultz vodja rasnega urada (ta fond hrani Zvezni arhiv v Koblenzu), našel pismo že omenjenega esesovskega generala Otta Hofmanna, vodje glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS v Berlinu, ki ga je 18. novembra 1941 poslal dr. Schultzu. To pismo se glasi:

»SS-Obergruppenführer Heydrich mi je danes poslal sklepno poročilo preselitvenega štaba za Koroško pri komandantu varnostne policije in varnostne službe.

Bistveni del tega poročila je vaš izdelek: »Rasna sestava in ocena prebivalstva Gorenjske in Mežiške doline«, ki je rezultat vašega dela kot vodje izpostave Jugovzhod.

Za opravljeno delo izrekam Vam in Vašim sodelavcem svojo zahvalo in priznanje.«[30]

Iz tega pisma lahko ugotovimo, da je bilo Schultzovo poročilo sestavni del sklepnega poročila preselitvenega štaba za Gorenjsko, ki ga pa še nisem našel v nobenem arhivu. Zato smo za sedaj o rasni sestavi — seveda po nacističnih rasističnih merilih — in oceni prebivalstva Gorenjske poučeni le po gradivu, ki sem ga uporabil za svojo monografijo o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji. Gre le za delne podatke, ki jih je dobil urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu oziroma njegov uradnik Hans Koch.[31]

Med temi podatki je tudi podatek za mesto Kranj. V njem so pregledali 1860 družin oziroma 2076 samostojnih ljudi ali skupaj 8566 oseb. V I. rasno skupino (zelo dobro) so uvrstili 10 oseb, v II. (dobro) 2282, v III. (povprečno) 6354 in v IV. (neustrezno) 118 oseb. »Ugotovili« so tudi, da je nordijska rasa pri prebivalstvu mesta Kranj udeležena z 38 %, falska s 6 %, dinarska z 38 %, zahodna s 4 % in vzhodna s 14 %.[32] Že v svoji monografiji sem s primerjavo podatkov o rasnih ocenah v slovenski Štajerski in na Gorenjskem ter v Mariboru in Kranju opozoril tudi na neenaka merila rasnih ocenjevalcev. Na Gorenjskem je dobilo rasno oceno II celo 11 odstotkov več Slovencev kot pa na slovenskem Štajerskem in v Kranju naj bi bila nordijska rasa za 18 % bolj razširjena kot v Mariboru.

Globlje bi mogli v vprašanje meril pri rasnem ocenjevanju prebivalcev Gorenjskega prodreti le, če bi imeli na voljo vsa poročila vseh t. i. preseljevalnih komisij preselitvenega štaba za Gorenjsko. Kaže, da je bil arhivski fond preselitvenega štaba za Gorenjsko razmeroma precej ohranjen in v njem so bila tudi omenjena poročila. Po njih je po vojni neki za to ne ravno preveč usposobljen uradnik ministrstva za notranje zadeve LRS sestavil elaborat z netočnim naslovom: »Delo preselitvene komisije urada za utrjevanje nemštva na Gorenjskem — izvleček o politični in narodnostni strukturi gorenjskega prebivalstva iz leta 1941 ter zaupniki, ki so pomagali pri delu teh komisij.« Iz podatkov v elaboratu lahko ugotovimo, da je bilo poročil še po vojni precej več, kot jih imamo sedaj na voljo, ne vemo pa, kam so izginila. Na srečo se je ohranilo sklepno poročilo 3. preseljevalne komisije za mesto Kranj, ki ga je 25. junija 1941 napisal njen vodja, esesovski poročnik Herbert Marx, in se glasi:

»V Kranju prebiva večinoma industrijsko delavstvo, ki si v tukajšnjih tovarnah služi kruh. Dalje sta zastopana tudi rokodelstvo in mala trgovina.

Prebivalstvo dela deloven in čist vtis, enako lahko socialni položaj glede na razmere označimo za dober. V četrti vil stanujeta trgovstvo in izobraženstvo. Čiste hiše in bivališča dokazujejo germansko bistvo in nemško kulturo. Velik odstotek prebivalstva zna nemško. Pokopališče, ki sem ga obiskal, kaže, da so bila pred 70 ali 80 leti večinoma še nemška imena. Grobovi so zelo dobro oskrbovani in je to dokaz njihove poštene kulture. Njihova rasna sestava tudi ustreza germanskemu obrazu. Po treh dneh štetja plavookega prebivalstva smo ga ugotovili 64,8 %. Čisto plavookih pa je bilo 53 % prebivalcev. Delež nordijske krvi je bil zelo močan in je prišel iz vseh slojev prebivalstva, često tudi iz čisto kmečkega prebivalstva iz okolice. Politično ocenjevanje je bilo zelo slabo, ker je bil navzoč le po en svetovalec, ki pa je bil po mojem mnenju prešibak ali neveden in bomo o tem pozneje posebej poročali z novimi ugotovitvami, ki bodo natančne. Nato bodo morali poiskati ustrezne kartice in spremeniti politične ocene.

Popisani Nemci oziroma volksdeutscherji so napravili rasno dober vtis, glede vedenja pa ni tako, kot bi želeli. Ravno ti volksdeutscherji bi morali biti čvrsto organizirani in predvsem svetovnonazorsko dobro izšolani. Večina njih

se je svoje nemške krvi spomnila šele v dneh zasedbe. Zelo močan je bil čisti češki element, ki je največ zaposlen v tekstilni industriji kot mojstri itd. Moški so sedaj še v zaporih in Čehom bodo rekli, da bi se morali pri zasedbi Češke vsi prostovoljno podati na Češko, vendar je bilo »žal« prepozno. Rasno smo Čehe označili za dobre. Izobraženci se hočejo krčevito spomniti svojih nemških prednikov in če imajo kje nemško ali podobno ime, raziskujejo prednike. Izobraženstvo je izključno nordijske rase. Volksdeutscherji, ki so se že v jugoslovanski državi priznavali k nemštvu, so rasno večinoma nordijski tudi v svojem duhovnem vedenju, in to vodilno plast označujemo za zelo dobro. Manjka pa jim le trdna svetovnonazorska usmeritev, ki bi jim po šolskem tečaju pokazala pravo pot. Odstotek Nemcev pa je zelo majhen.«[33]

Marx pa ni bil zadovoljen s političnimi ocenami v Kranju. O tem je 28. junija 1941 poročal preselitvenemu štabu na Bledu:

»Po končanem delu v Kranju se je izkazalo, da so izvedenci za narodnost, ki so nam jih dodelili in ki so se nenehno menjavali, bili pri svetovanju o narodnosti zelo pomanjkljivi. Zato sem se dogovoril z županom v Kranju, da bomo v ponedeljek zvečer ponovno predelali vse kartotečno gradivo, da bi dobili neoporečne politične ocene. Prosim, da bi kartotečno gradivo iz Kranja, ki je že na Bledu, čimprej (do ponedeljka) poslali sem.

Pri več kot 8000 osebah, ki smo jih zajeli, sploh ni nobenih političnih ocen 4 in 5.[34]

Ker je bil Kranj vedno središče slovenskih nacionalistov in drugih podobnih organizacij, je dosedanji izid pomanjkljiv. Takoj po koncu novega ugotavljanja Vam bomo vrnili kartotečno gradivo. Prilagam sklepno poročilo o kranjskem pregledu.«[35]

Kot lahko ugotovimo iz obeh dokumentov, so v Kranju pregledovali in rasno ocenjevali ljudi najverjetneje od 22. do 25. junija 1941. Vendar ob teh dveh Marxovih poročilih nimamo nobenih natančnejših podatkov o izidu ocenjevanja, razen že prej navedenih podatkov, ki smo jih dobili posredno in ne iz samega poročila komisije. Ti podatki so bili na posebnem vzorcu, ki pa, kot kaže, ni ohranjen. Ne vemo niti, ali so nato v začetku julija 1941 v Kranju res popravljali politične ocene in kako so jih popravili.

Že v svoji monografiji sem ugotovil, da leta 1941 niso rasno pregledali in ocenili okrog 2 tisoč družin ali okrog 6—7 tisoč ljudi, kar pomeni le majhen odstotek (3—4 %), če upoštevamo, da je bilo leta 1931 tam 181.089 prebivalcev. Ne vemo tudi, v katerih krajih jih niso pregledali in ocenili. Temeljna vzroka za to sta lahko dva: 1. ali se je »strokovnjakom« mudilo drugam, pa zaradi odložitve izgona na povojni čas niti niso videli praktične potrebe, da bi nadaljevali preglede in ocenjevali ljudi, 2. ali pa so bile vzrok nemirne razmere od julija do septembra 1941, ko je preselitveni štab še obstajal in delal; slednji vzrok bi veljal predvsem za odročne predele.

5. Odnos nekaterih celovških nacistov do množičnega izganjanja Slovencev z Gorenjskega

Pred desetimi leti, ko sem pisal razpravo o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji, še nisem imel na voljo nekaterih dokumentov, iz katerih bi lahko ugotovil poseben odnos nekaterih celovških nacistov do množičnega izganjanja Slovencev z Gorenjskega. Gre predvsem za stališča zloglasnega nacista Aloisa Maierja-Kaibitscha[36] in njegovih sodelavcev. Kaže, da se je Maier-Kaibitsch, ki je bil na Koroškem glavni usmerjevalec nacistične narodnostne politike in hud nasprotnik vsega slovenskega ter sredi leta 1940 pisec najmanj treh spomenic z ozemeljskimi zahtevami v Sloveniji,[37] spomladi 1941 čutil nekoliko odrinjenega glede Gorenjske. Postal je sicer nacionalnopolitični referent v štabu šefa civilne uprave za Gorenjsko (kaže, da je imel kot tak manjšo vlogo kot npr. nacionalnopolitični referent dr. Helmut Carstanjen v Spodnji Štajerski) in vodja I. oddelka (vodenje ljudi) v uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu, ni pa imel ustrezne besede pri načrtovanju temeljne smeri okupacijske politike na Gorenjskem in niti ga niso vključili v vodstvo organizacije Koroške ljudske zveze (Kärntner Volksbund), ki so ji v začetku namenili najpomembnejšo vlogo pri raznarodovanju prebivalstva na Gorenjskem. Iz več virov je mogoče ugotoviti, da ga je najbolj motilo to, da so tudi za Gorenjsko predvideli enako okupacijsko politiko kot za slovensko Štajersko in niso upoštevali nekaterih razlik. Njegovim osebnim ambicijam so verjetno ugodili šele septembra 1941, ko so ga po odhodu esesovskega nadpolkovnika Schröderja v vojsko imenovali za vodjo urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu. Bil je pomirjen, ko je prišel decembra 1941 novi šef civilne uprave dr. Friedrich Rainer in so v začetku leta 1942 z ustanovitvijo NSDAP na Gorenjskem potisnili Koroško ljudsko zvezo v ozadje.

O stališču Maier-Kaibitscha in njegovega celovškega kroga do množičnega izganjanja Slovencev z Gorenjskega zvemo najprej iz »spomenice o poteh, da bi zasedena območja Koroške kulturno in narodnostno vključili v staro pokrajino Koroško in nemški rajh«. Dne 22. maja 1941 jo je napisal načelnik štaba urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu, poverjenik za arhive, knjižnice in muzeje pri šefu civilne uprave na Bledu in vodja pokrajinskega arhiva NSDAP v Celovcu dr. Karl Starzacher. V prvem delu, ki ima naslov »Stanje zadeve«, govori o tem, da je po razbitju Jugoslavije prišel del dravske banovine, in to Gorenjska, h koroški pokrajini. »Koroška je s tem dobila nalogo, da območje, ki ga naseljuje več kot 180.000 ljudi, izključno Slovencev, in v katerem je le malo za akcijo zmožnih volksdeutscherjev, priključi k stari koroški pokrajini in s tem rajhu. Nad to nalogo je firerjevo naročilo, da je treba to deželo napraviti nemško,« je zapisal. Nato pa je opozoril na tri možne rešitve te naloge:

»1. r e š i t e v: Popolna izselitev zasedenega območja in z njo radikalna rešitev gorenjskega vprašanja. Ta rešitev pa ni uresničljiva iz naslednjih razlogov:

Ni tehničnih možnosti za tako množično izselitev, ker so možnosti za sprejem izseljencev v Srbiji premajhne in ker je Srbija premalo oddaljena od Gorenjske. Načeloma pa tako radikalno rešitev izključujeta nemški delež krvi pri prebivalstvu Kranjske in velika rasna vrednost večine prebivalstva.

Tudi gospodarska sestava območja, zasnova naselbin in etnografski značaj dežele sploh so takšni, da ni mogoče upoštevati 1. rešitve.

2. r e š i t e v: Da bi območje napravili nemško, naj bi izgnali in tudi preselili v stari rajh vse izobraženstvo, vse po letu 1914 priseljene družine, prebivalce 20 km širokega obmejnega pasu in vse rasno manjvredne.

Ta rešitev predvideva, da je treba izgnati vse rasno manjvredne elemente, dalje vse tiste, ki so nevarni zaradi svoje izobrazbe ali kot obmejni prebivalci. Če razvoj gledamo v daljši perspektivi, je samo po sebi umevno, da morajo biti rasno manjvredni elementi na vsak način izkoreninjeni. Takih rasno manjvrednih elementov pa je razmeroma malo.

Izgon prebivalstva iz 20 km širokega obmejnega pasu bi dejansko pomenil izselitev vsega območja in bi zajel hkrati toliko rasno dobrih elementov, da ga dejansko ni mogoče uresničiti. Radikalna izselitev tako širokega obmejnega pasu bi hkrati razbila mnoge možnosti zdrave organske naselitve, tako da v sedanjih razmerah ni upravičena.

Kar se tiče izobraženstva, bi izselitev v Srbijo pomenila nevarnost iz tehle razlogov: Posebne duševne zmožnosti slovenskega izobraženstva bi v Srbiji čimbolj izkoristili proti rajhu; ker Srbija meji neposredno na italijansko zasedbeno območje in ima Italija interes, da obzirno podpira nemštvu sovražna prizadevanja na Gorenjskem, zato ker ima v načrtu zahteve po naravni meji na Karavankah (v primeru s sedanjo politično mejo, ki ni naravno izrazita), je gotovo, da bo od tod v Srbijo izgnano izobraženstvo pred mejami rajha kaj kmalu začelo delati proti rajhu in mu škodovati. Če gledamo daljnovidno, tudi ni mogoče neprodušno zapreti meja rajha. Če pa bi rasno pretežno dobro izobraženstvo preselili v stari rajh, bi ga bilo mogoče nenehno policijsko nadzorovati in ga v krajšem času nevtralizirati, če bi ga seveda gmotno zadovoljili in če bi se vživelo v novo nemško okolje; obenem bi preskrbeli rajhu dragoceno in pametno delovno silo, ki mu je zelo primanjkuje.

D r u g a č e b i b i l o m o g o č e v p r a š a n j e s l o v e n s k e g a i z o b r a ž e n s t v a r e š i t i t a k o, d a b i g a p o p o l n o m a u n i č i l i z u s t r e l i t v i j o a l i k a k o d r u g a č e o d s t r a n i l i, k a r p a n e b i b i l o u s t r e z n o z a r a d i t e g a, k e r a p a r a t t a j n e d r ž a v n e p o l i c i j e z a r a d i t e ž k i h p o i z v e d o v a l n i h r a z m e r n e b i m o g e l z a j e t i p r a v e g a i z o b r a ž e n s t v a i n k e r n j e g o v o u n i č e n j e n i t i n e b i b i l o p o v o l j i d r ž a v n e m u v o d j i S S, n i t i n e b i b i l o z n o s n o v s e d a n j i h r a z m e r a h. S t e m b i b i l o n e m š k o s t a l i š č e d o J u g o v z h o d a z a d a l j š i č a s p o p o l n o m a r a z č i š č e n o i n b i g a b i l o t e ž k o v n a č e l u s p r e m i n j a t i. (Podčrtal T. F.)

Ker 2. rešitev v svojem celotnem sklopu nima nobenih jasnih potez, je glede na potrebe organskega in razvojno-perspektivnega upravljanja dežele nezadovoljiva.

Možnost, da bi mogli tako napraviti deželo nemško, je prav tako negotova, ker bi velik del Slovencev na vsak način ostal v deželi; če bi tako ravnali z njihovimi sonarodnjaki, ne bi pri tem delu Slovencev nikakor krepili volje, da se ponemči, temveč bi ga le odbijali. Razen tega je jasno, da naroda ni mogoče spremeniti v letih ali desetletjih, temveč s previdnim in pametnim delom šele skozi rodove. Sprememba narodnosti je na gorenjskem območju vsekakor mogoča, saj je treba le pravilno aktivirati nemški delež v krvi in kulturne vezi do nemštva.

3. r e š i t e v: S smotrnim delom bo novo območje počasi ponemčeno. Izobraženstvo bo razbito tako, da bo sistematično premeščeno v rajh. Poskušali bomo pridobiti in pripeljati v našo državo preprostega človeka, na katerega lahko vpliva vodstvo, ki ni njegove narodnosti. Nemška šola in nemška kultura bosta začeli ponemčevalno delo, ki bo vsekakor uspešno šele skozi rodove. Bližnji cilj je ustanovitev vmesne plasti, ki bo čutila, da pripada rajhu in k ožji pokrajini Koroški. Ta sloj bo lahko naredil korak k nemštvu. V bistvu mora biti zastavljen enak sistematičen proces spreminjanja narodnosti, ki je v stari Koroški pripeljal do tega, da so se vindišarji v svoji usodni skupnosti bojevali v obrambnih bojih skupaj z Nemci. Tak proces danes končno omogoča Štajercem, da na Spodnjem Štajerskem skupno z vindišarji, ki so v bistvu enako oblikovani glede na izpoved kakor kranjski Slovenci, sodelujejo pri graditvi. Poleg tega bo s to navidezno milo, vendar toliko bolj smotrno rešitvijo prej zagotovljen uspeh ponemčenja kakor pa z vsemi drugimi sredstvi, hkrati pa rajh ne bo izgubil vseh možnih ciljev na bližnjem Jugovzhodu, ker ne bo povzročal trajnega bojnega razpoloženja.

Koroška ima zaradi vrste svojih ljudi in izkušenj svojega vodilnega političnega sloja pri usmerjanju ljudi večje asimilacijske možnosti kakor pa katerakoli druga pokrajina; lahko bi torej s prepričanjem sprejeli 3. rešitev in jo najbolje uresničili v interesu rajha.«

Nalašč sem dobesedno navedel tisti del Starzacherjeve spomenice, ki obravnava tri možne rešitve t. i. gorenjskega vprašanja in tudi nalašč podčrtal razglabljanje o popolnem iztrebljenju izobraženstva. Čeprav dr. Starzacher navaja dva razloga, ki sta temu nasprotovala, pa je vendarle zanimivo in obenem značilno, da se je takšno razglabljanje sploh pojavilo. Treba je tudi poudariti, da nobena od treh rešitev ne predvideva nadaljnjega obstoja Slovencev na Gorenjskem kot etnične enote, v s e t r i p r e d v i d e v a j o n j i h o v o n a r o d n o s m r t.

Na koncu svoje spomenice je dr. Starzacher predlagal »potek razvoja« ali, bolje rečeno, začetek uresničevanja 3. rešitve t. i. gorenjskega vprašanja. Pravi takole:

»Uspeti moramo s tem, da vodstvenim uradom predložimo pravilnost treh rešitev, da o njih razpravljajo. Če bi sprejeli 3. rešitev, bi bilo treba razmisliti o naslednjem: Vse ukrepe je treba ne glede na vse druge pomisleke sprejeti tako, da bi lahko na tem območju namestili tiste ljudi, ki jih je treba namestiti na njem: mlade koroške kmete, višek koroškega prebivalstva, ljudi iz Kanalske doline in iz Grödnertala, dalje je za borno litijsko območje treba upoštevati ljudi iz Fersentala in iz Žabnice, ki so se morali preseliti iz tridentinske pokrajine in tam pustiti imetje. Tam so živeli v zelo skromnih razmerah in v posledicah pretirane realne delitve svojih posestev (so pa rasno dobri).

Smotrna razporeditev teh naseljencev mora na vsak način pripeljati do uspeha, ker bo nujno potrebna izselitev slovenskih ljudi, ki jih bodo nadomestili nemški, dvignila manj prahu, kakor pa izselitev celih območij.«

Dr. Starzacher in tisti, ki so stali za njim, so se torej zavzemali za t. i. tretjo rešitev nasproti drugi, ki so jo po Himmlerjevih smernicah z dne 3. maja 1941 že začeli uresničevati. Ta se jim je zdela »navidezno mila, vendar toliko bolj smotrna« in ne bo dvignila toliko prahu kot druga rešitev. Zavzemali so se torej za nekoliko počasnejše ponemčevanje, ki bi ga uresničili šele pri prihodnjih rodovih, potem ko bi prej ustvarili potrebno vmesno plast, interesno vezano na Koroško in nemški rajh. Za takšno ponemčevanje ne bi izgnali že od začetka tako velikega števila ljudi, temveč le izobražence, in to v Nemčijo in ne v Srbijo. Nujno potreben pogoj za začetek ponemčevanja bi bila naselitev ustreznih skupin nemških naseljencev, predvsem tistih iz Italije, za kar je bil dr. Starzacher še posebej zadolžen.

Starzacherjeva spomenica se je ohranila kot priloga zapisniku nekega sestanka o ustanovitvi inštituta za raziskovanje koroške dežele,[38] ki so ga res ustanovili 10. 10. 1942 v Celovcu. Dne 6. oktobra 1941 so se sestanka na Bledu udeležili Maier-Kaibitsch, dr. Starzacher, dr. Franz Koschier in dr. Matthäus Gatterer iz Celovca (slednja sta takrat delala v Kranju) ter esesovski podpolkovnik dr. Wolfram Sievers in esesovski podporočnik prof. dr. Hans Schwalm, oba iz esesovske učne in raziskovalne skupnosti »Das Ahnenerbe« iz Berlina. Na sestanku je Maier-Kaibitsch izrazil svoj kritični odnos do dotedanjih ukrepov okupacijskih oblasti na Gorenjskem in predstavil lastne poglede. Posnamemo jih lahko iz zapisnika, ki ga je napisal dr. Schwalm:

»Po zasedbi so za Južno Koroško odredili enake izselitvene ukrepe kot za Spodnjo Štajersko. V prvem valu naj bi izselili slovensko inteligenco, v drugem valu narodne Slovence, ki so prišli v Južno Koroško po letu 1914, in v tretjem valu 20 km širok obmejni pas. Dalje so odredili ustanovitev Koroške ljudske zveze, ki bi zajela in vodila vse prebivalce tega območja, kolikor bi od njih

lahko pričakovali priznavanje k življenjski skupnosti z Nemci.

Te ukrepe so sprejeli brez zveze z Maier-Kaibitschem in delovnim krogom iz Celovca. Pri izvajanju, za katerega se je zavzemal gauleiter, so se takoj pokazale občutne težave, ki so pripeljale do močnega vznemirjenja vsega območja. Kot smo že povedali, izselitveni ukrepi popolnoma ustrezajo razmeram v Spodnji Štajerski. V Južni Koroški pa je vendar samo enovito slovensko prebivalstvo, katerega vodstva ni poznal noben nemški urad, tako da so organi varnostne službe iskali izobraženstvo brez stika z zanesljivimi nemško usmerjenimi ali do nemških zasedbenih oblasti lojalnimi ljudmi. Zaradi mehaničnega postopka, ki je edini bil mogoč, so večinoma zajeli tudi popolnoma uporabne elemente. Po izselitvi prvega vala bi lahko mirno rekli, da so v glavnem izselili rasno dragocene moči.

Po vključitvi celovškega kroga, zbranega okrog Maier-Kaibitscha, se je gauleiter dal pregovoriti, da je izprosil spremembo izselitvenih smernic, ki jih je dal Berlin za Južno Koroško. Žal je privolitev iz Berlina prispela šele po končani izselitvi prvega vala. V poslednjem trenutku smo uspeli izvzeti le nekaj redkih Slovencev iz sloja izobražencev, ki so jih malo pred tem prijeli, da jih izselijo. (Poleg tega niso izselili zdravnikov, ker je temu pravočasno ugovarjala državna zdravniška zbornica.) Druge so odpeljali v Srbijo. Že sedaj pa lahko ugotavljamo, da je del njih danes že v Ljubljani. Nekateri so tudi s pomočjo organov vojaškega poveljnika (za Srbijo — op. T. F.) prišli na druga območja rajha. Nekateri so se tudi vrnili v Južno Koroško.

To, da niso izvedli izselitve drugega in tretjega vala, je nedvomno pripeljalo do pomirjenja Južne Koroške. Izselitev prvega vala je dejansko pripeljala do okrepitve slovenskega vodstva v Ljubljani, ki sedaj deluje od tam tudi proti Južni Koroški. Kaže, da so obveščevalne zveze prav dobre. Ilegala, ki jo vodijo iz Ljubljane, še vedno drži južnokoroško prebivalstvo pod pritiskom.«

Maier-Kaibitsch, ki je od takrat vodil precejšen del raznarodovalnega dela na Gorenjskem in sodeloval tudi pri izganjanju svojcev partizanov in ubitih talcev, ni ostal dolgo zvest gledišču, ki ga je prikazal na tem sestanku. Dne 10. julija 1942 je namreč na zborovanju pokrajinskega urada za narodnostna vprašanja v Celovcu takole govoril o množičnem izganjanju Slovencev z Gorenjskega:

»Glede Gorenjske menim, da smo izselili še premalo izobraženstva. Drugače bi sedaj bilo tam bolj mirno.«[39]

Maier-Kaibitsch je na sestanku na Bledu 6. oktobra 1941 pojasnil svoje nazore glede ukrepov za ponemčenje Gorenjskega. Zavzel se je za ukinitev Koroške ljudske zveze, češ da je 95 % slovenska, in za oblikovanje neke vmesne plasti, ki bi postopoma prehajala v nemštvo.

»Firerjeve zahteve: »Napravite mi to deželo nemško!« ne moremo uresničiti in tudi ne bomo uresničili z izselitvijo sedanjega južnokoroškega (beri: gorenjskega — op. T. F.) prebivalstva. Cilj lahko dosežemo le po poti postopnega vnemčenja dežele. Ob visoki udeležbi dragocene nordijske rasne dedne zasnove ta pot zagotavlja popoln uspeh in je po mnenju Maier-Kaibitscha edina pot, po kateri je tukaj mogoče iti. Vnemčenje dežele bo odvisno od pridobitve mladine. Samo njo lahko pridobimo za nemštvo. Po mnenju Maier-Kaibitscha bi bil obsojen na neuspeh vsak poskus ponemčevati starejše rodove. Kar lahko dosežemo in kar tudi moramo doseči, je strpen odnos starejše generacije do nemške uprave. Obenem je treba doseči tudi to, da se ne bo upirala nemškim poskusom ponemčenja mladine.«[40]

6. Odnos Oskarja von Kalteneggerja do množičnega izganjanja Slovencev z Gorenjskega

V svoji monografiji sem prikazal dr. Oskarja von Kalteneggerja kot primer poštenega Nemca, ki se je iz moralnih razlogov, ko še ni bilo oborožene vstaje, za katero so sodili, da so jo v precejšnji meri izzvali pretrdi ukrepi nemške civilne uprave, odkrito upri množičnemu izganjanju Slovencev. Našel sem namreč njegovo spomenico, v kateri je s precejšnjim osebnim pogumom nastopil proti zločinu, ko »se trdota, ki je potrebna, spreminja v krutost in, žal, v samovoljo«. V njegovem protestu je bilo tudi nekaj naivnosti, saj se je skliceval na Hitlerja, ki da takega početja s Slovenci ne bi dovolil, če bi vedel zanj. Dr. Kaltenegger je pokazal mnogo osebnega poguma tudi leta 1943, ko je zavrnil Rainerjevo vabilo, da bi prišel za nemškega svetovalca v slovenske ali hrvaške predele operacijske cone »Jadransko primorje«. Jasno je zapisal, da noče sodelovati z ljudmi, ki so dali izganjati in pobijati Slovence, in je svojo spomenico poslal nemškemu vrhovnemu vojaškemu poveljstvu.[41]

Ko sem to zapisal in objavil, še nisem vedel, da dr. Kaltenegger živi. Ko je od svojih prijateljev — slovenskih

planincev zvedel za to, je vzpostavil z menoj stike in mi pismeno pojasnil, kako je bilo takrat s to zadevo.

»Ko se je o veliki noči 1941 zmagoslavno končal vojni pohod proti Jugoslaviji, sem slučajno srečal nekega odločilnega gospoda iz državnega notranjega ministrstva, ki je vedel, da sem se rodil na Kranjskem (v Kamniku) in znam slovensko. Predlagal mi je, naj postanem »svetovalec« koroškega gauleiterja Kutschera, šefa civilne uprave na Bledu. Ker sem upal, da bom tako prišel v bližino svoje takrat 83-letne matere, ki je (že od 1876!) poletja preživljala v Kranjski gori, pozneje pa v Ratečah-Planici, sem odgovoril pritrdilno in sem bil že v začetku maja na Bledu. Šef civilne uprave me je sprejel zelo neprijazno: »Odkod prihajate? Podrejen sem neposredno firerju in si sam izbiram svoje sodelavce.« »Sem rojen Kranjec, ne glede na politične meje gledam na Kranjsko kot na svojo domovino, govorim slovensko ... »Kaj, Vi hočete s svinjami (sic) govoriti slovensko? Ljudje se naj učijo nemško, imam firerjevo naročilo, da to deželo napravim nemško.« ltd. Prosil sem Wütricha, naj pokliče mojega gauleiterja (v Nemčiji — op. T. F.), kajti že pri prvem sestanku sem videl, da bi bila »nacionalna dolžnost« v nemškem smislu, da vsaj tukaj rešimo dober glas, ki se je v Nemčiji s Hitlerjem že poslabšal. Moj gauleiter, ki je bil vesel, da je spravil v službo upornega člana stranke, me je moral zelo hvaliti, ker je končno Kutschera rekel: »Dobro, lahko ostanete. Prevzemite referat: zaplemba sovražnega premoženja!« Tako sem se nastanil v hotelu Toplice za nadstropje više kot gauleiter; poleg sobe sem si uredil službeno pisarno. Vsak teden je zbral šef civilne uprave vse referente, da so vsklajevali delo. Napovedal je začetek izselitvene akcije. Bil sem osupel. Prosil sem gospo Molnar, lastnico hotela, naj za večerjo pripravi petelina z uvodno jedjo in prilogo ter dobrim vinom, da bom dobil možnost v najožjem krogu, samo z osebnim pribočnikom in nujno navzočo večnamensko tajnico, pojasniti gauleiterju, kako nečloveške so te izselitve in ga skušal odvrniti od namere. Žal je bila tudi ta pot zaman. Kmalu nato so se začela izseljevanja. Na neki četrtkovi seji sem vstal in povedal svoje pomisleke. Gauleiter mi je odvzel besedo in me nadrl. 10. julija sem se odločil, da napišem spomenico, ki sem jo naslovil na notranjega ministra, na Himmlerja (upam, da to ime poznate), na prijatelja v Göringovem štabu in tudi na poveljstvo armadnega zbora v Salzburgu, ki je bilo — teoretično — pristojno tudi za Gorenjsko, dejansko pa ga je stranka izključila. Zvezni častnik tega poveljstva na Bledu, zdaj že umrli rezervni podpolkovnik, je poskrbel za necenzurirano posredovanje mojih izdelkov čez mejo. 12. VIII. me je poklical gauleiter; tajnica me je posvarila: »Besen je.« To ni bilo pretirano. Rdeč v lica me je nahrulil: »S svojim neresničnim poročilom ste mi vpadli v hrbet, izrabili ste moje zaupanje. Še danes morate zapustiti Bled!« Povedal sem mu, da bom odšel z Bleda, ko bom za to dobil odločbo iz Berlina. Preselil sem se v vilo Mayer, okrog 200 metrov nad hotelom Toplice.«[42]

Dr. Kaltenegger je nato kar do začetka leta 1942 čakal na odločbo iz Berlina, tako da je prej odšel Kutschera z Bleda in tudi iz Celovca. Novi šef civilne uprave dr. Rainer ga je nameraval ponovno namestiti v svojem uradu, vendar je bil dr. Kaltenegger že tako slabo zapisan pri gestapu, da to ni bilo mogoče. Odšel je v vojsko in v njej in tudi po njej doživel odisejade in hude preizkušnje.[43]

Do sedaj smo našli že dva izvoda Kalteneggerjeve spomenice iz julija 1941, prvega v našem in drugega v zahodnonemškem vojaškem arhivu. Kopija pa je verjetno — tako mi je tudi povedal v nekem svojem pismu — v njegovem osebnem arhivu, oziroma sedaj že v njegovi zapuščini. Kajti Oskar Ritter Kaltenegger von Riedhorst je 26. marca 1976 umrl na Dunaju v 90. letu starosti.[44]

Opombe:

[1] Tone Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945. Maribor 1968, str. 177—178 (dalje: Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika).

[2] Bundesarchiv Koblenz (dalje BA Koblenz), Rk, R 43 II/1411a, Richtlinien für die Aussiedlung fremdvölkischer Elemente in den Gebieten der Südsteiermark, Marburg, den 18. 4. 1941.

[3] Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 177.

[4] Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 377.

[5] Arhiv republiškega sekretariata za notranje zadeve SRS (dalje: arhiv RSNZ), zaslišanje dr. Helmuta Glaserja v preiskavi.

[6] Arhiv RSNZ, zaslišanje dr. H. Glaserja v preiskavi.

[7] BA Koblenz, StHA des RKFDV, R 49/967, Griefeltovo pismo Schröderju 22. 5. 1941. Osnutek pisma je napisal vodja I. oddelka iz Greifeltovega urada, esesovski podpolkovnik dr. Ernst Fähndrich.

[8] BA Koblenz, RuSHA, NS 2/127, Hofmannova beležka 24. 5. 1941.

[9] BA Koblenz, StHA des RKFDV, R 49/900, Fähndrichov spremni dopis 13. 5. 1941.

[10] Arhiv IZDG, RPA Kärnten — Zweigstelle Veldes, Webrovo poročilo 23. 6. 1941.

[11] Arhiv RSNZ, zaslišanje dr. H. Glaserja v preiskavi.

[12] Glej op. 7!

[13] Prav tam.

[14] Dne 1. avgusta 1941 je Hofmann pisal Himmlerju, da je bil že dvakrat po tri dni v slovenski Štajerski in na Gorenjskem, »da bi tam preverili delovanje članov glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS.« (BA Koblenz, NS 2/57, Hofmanovo pismo Himmlerju 1. 8. 1941).

[15] BA Koblenz, NS 2/127, Hofmannova beležka 24. 5. 1941.

[16] Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 224.

[17] Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 235—238.

[18] Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 224.

[19] Arhiv IZDG, RPA Kärnten — Zweigstelle Veldes, Webrovo poročilo 23. 6. 1941.

[20] Prav tam.

[21] Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 261—262.

[22] National Archives Washington (dalje: NAW), mikrofilm, T-175, navitek 833, Ereignismeldung UdSSR. 63. »Šef akcijske skupine varnostne policije in varnostne službe v Beogradu se je moral zaradi vedno bolj okrepljene dejavnosti komunističnih tolp s pismom obrniti na vojaškega poveljnika za Srbijo. Opozoril ga je, da komunistične tolpe načrtno pripravljajo oboroženo vstajo. Zaradi tega zahteva:

a) zadostno okrepitev nemških čet,

b) takojšnjo ustavitev preseljevanja za določen čas, da bi komunistom odvzeli možnost, da iz nezadovoljnih ljudi in iz ljudi brez imetja pridobivajo nove moči,

c) neprodušno zaporo meje nasproti Hrvaški in Madžarski, da bi onemogočili ilegalno izseljevanje Srbov,

d) začetne korake, da bi odložili načrtovano izročitev Banata *Madžarom, dokler ne bi obnovili miru in reda v Srbiji.*«

[23] Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 280.

[42] NAW, T-175, R-10, brzojavka višjega vodje SS in policije Alpenland 4. 8. 1941.

[25] Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 280—281.

[26] To število je ugotovila komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo. To je tudi edin znan podatek o številu izgnancev iz okupatorjevega okrožja Kranj v Srbijo. Drugače je komisija za ugotavljanje zločinov ugotovila, da je nemški okupator prisilno izselil iz povojnega okraja Kranj 605 oseb. Vendar pa je isti organ včasih navajal tudi druge, celo do desetkrat večje podatke. (Arhiv IZDG, f. 865/V in 905/IV)

V kranjskem okrožju sta 181. rezervni policijski bataljon in orožništvo začela izganjati svojce tistih, ki so jih do takrat že zaprli, 5. julija 1941. (Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 1, dok. 90). Odpeljala sta jih v preselitveno taborišče Šentvid nad Ljubljano, od koder so jih s transporti od 5. do 9. julija 1941 (pet transportov) odpeljali v Srbijo, razen duhovnikov, ki so jih odpeljali na Hrvaško.

[27] Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 275—276.

[28] Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 277.

[29] Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 358—363.

[30] BA Koblenz, RuSHA, NS 2/88, Hofmannovo pismo 18. 11. 1941.

[31] Arhiv vojaškega zgodovinskega inštituta JLA Beograd, nem. arh., šk. 33, dok. 18/1.

[32] Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 218—225.

[33] Arhiv IZDG, presel. štab Bled, Marxovo poročilo 25. 6. 1941.

[34] Ocena 4 je pomenila: sovražen do Nemcev, ocena 5 pa: vodilno sovražen do Nemcev.

[35] Arhiv IZDG, presel. štab Bled, Marxovo poročilo 28. 6. 1941.

[36] O nacistični preteklosti A. Maierja-Kaibitscha na Koroškem glej moj članek: Kärntner Heimatbund in njegov voditelj v službi nacizma. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIV/1974, št. 1-2, str. 260—269.

[37] Glej o tem mojo razpravo: Nemške spomenice z ozemeljskimi zahtevami v Sloveniji poleti 1940. Zgodovinski časopis, XXIX/1975, št. 3-4, str. 219—246.

[38] Deutsches Zentralarchiv Potsdam, Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung, Bd. WE 2939/41. Starzacherjevo spomenico z dne 22. 5. 1941 in zapisnik sestanka na Bledu dne 6. 10. 1941 (sestavljen 10. 10. 1941) sem uporabil tudi za svojo razpravo Predzgodovina neke »znanstvene« ustanove. Kronika, XIX/1971, št. 2, str. 93—104. Ne vedoč za to razpravo, *ju je pozneje uporabil France Kos* (dr. France Škerl) za svoj članek: Gorenjska v območju nemškega potujčevanja med drugo svetovno vojno. Borec, XXXI/1979, št. 2, str. 91—106.

[39] Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani, Auszug aus dem Vortrage des SS-Standartenführers Maier-Kaibitsch in Anwesenheit des Gauleiters, des stellv. Gauleiters, des Regierungspräsidenten, der Kreisleiter und von über 100 führenden Personen der Partei und des Staates anlässlich der Tagung des Gauamtes für Volkstumsfragen am 10. 7. 1942 in Klagenfurt

[40] Glej op. 38!

[41] Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 373—374.

[42] Kalteneggerjevo pismo avtorju 22. 1. 1971.

[43] Prav tam.

[44] Osmrtnica in pismo Ilse v. Borch, roj. Kaltenegger avtorju 21. 7. 1976.

LOJZE KEBE-ŠTEFAN JE PADEL IN OSTAL NA OBRONKIH JELOVICE

(Tokrat o mučni, a junaški smrti narodnega heroja Lojzeta Kebeta-Štefana)

Ivan JAN

Prijetno je sredi oktobra, če je lepo sončno vreme. Ne le v vinorodnih krajih ali ob morju, temveč tudi na Gorenjskem. In tiste dni leta 1942 se tudi v štabu I. grupe na obronkih Jelovice nad Jamnikom niso mogli pritoževati, da jim vreme ni bilo naklonjeno. Sicer je bila to huda jesen. Nemški pritisk še vedno ni popuščal, vendar so se v štabu trudili na vso moč, da bi po zadnjih udarcih, ki so bili občutni in silno hudi, delo spet steklo živahno in čimbolj normalno.

Zlasti politkomisarja Lojzeta Kebeta-Štefana ni bilo mogoče zaustaviti. Spal skorajda ni in njegove dobrodušne oči so komaj še prikrivale napore in skrbi zadnjih dni. Pravzaprav mesecev in tednov!

Prejšnji teden so prišli s področja Kokrškega odreda v štab poročat trije tovariši. Štefanov obraz je ob tem spreletaval izraz zadovoljstva, kajti tovariši so poleg neprijetnih prinesli tudi ohrabrujoče novice, da se Osvobodilna fronta spet oživlja, da se rane celijo, da je nekaj tovarišev tudi že na Koroškem. Vse od zime dalje je bilo na Gorenjskem tako, kot bi se Nemci spremenili v orjaškega drvarja, ki hoče z nekaj zamahi ves gozd posekati v pusto trato, kjer ne raste drugega kakor nizko grmičevje! Njihova sekira je bila res nevarna in je zasekala že številne rane, oni, partizani, pa so te okupatorjeve zamahe prestrezali, kakor so mogli in znali.

A to je bil boj Davida proti Goljatu, kajti okupatorjeva moč je bila tedaj nekje na zenitu. Tako so po vseh spopadih, hajkah, izdajah in ofenzivah ostali le še skromni partizanski otočki, ki pa so bili vendarle kot neuničljiv kvas, iz katerega so nastajali novi odbori, novi borci, nove čete.

O vsem tem je tisto jutro hotel Štefan za Centralni komite KPS napisati poročilo in vmes tovariše poprositi za nasvete in pomoč, kot je bila njegova navada. Njegova odločnost in doslednost ni bila nikoli taka, da bi prezrl nasvete drugih in da ne bi sprejemal njihovega sodelovanja.

Ker so bili poleg drugih v štabu še tovariši iz Kokrškega odreda, je namignil namestniku komandanta grupe Stanetu Kersniku-Jelovčanu:

»Stopi, no, z mano tjale vstran, da bova v miru pisala!«

Jelovčan, ki je raje delal vse drugo kot pisal, je bil sicer pripravljen pomagati, vendar je smehljaje zagodrnjal:

»Ne moreš in ne moreš živeti brez tega pisanja! Od mene ne boš dosti zvlekel. Kaj vojaškega morda, drugo prepuščam tebi!«

Štefan se je razumevajoče nasmehnil, kajti dobro je poznal Jelovčanovo hrabrost, njegovo redkobesednost in posluh za odkrivanje različnih nevarnosti. Zato mu je vedno že vnaprej odpuščal nejevoljo, kadar je bilo treba kaj napisati. Toda, kar je Jelovčan pripomnil in dostavil, je bilo vselej umestno in potrebno vnesti v poročilo. To je bilo zlasti dobrodošlo zdaj, ko je po Gregorčičevi smrti grupa ostala brez komandanta.

S papirjem sta šla kakih 50 do 60 metrov stran in sedla na prijazno vzpetino. Skrbno sta sestavljala vsak stavek, kajti položaj na Gorenjskem je bilo treba prikazati tako prepričljivo, da bodo tovarišem v CK dejstva čim bolj razumljiva. Štefan je pisal, sproti prebral vsak odstavek, Jelovčan pa je poslušal, prikimaval, če se mu je zdelo dobro, ali pa sem in tja kaj dostavil.

Okolica je bila tiha in kot je bilo videti tudi brez nevarnosti. V štabu se je vsak ubadal s svojim opravilom, vendar tako, da nihče ni povzročil kakega ropota ali šuma. Nikoli niso mogli vedeti, če sovražnik ni kje v bližini.

Jelovčan se je kmalu začel ozirati nekam navzdol, s čimer je povzročil tudi Štefanovo pozornost. Oba, Štefan in Jelovčan, sta imela že prirojene in priučene čute za varnost in konspiracijo, čeravno jima zaradi tega nihče ni mogel očitati strahu ali česa podobnega. Vse prej kot to. Ne enkrat, velikokrat sta dokazala, da se tudi krogel ne bojita kdo ve kako.

IVAN JAN, YU, 64000 Kranj, Partizanska c. 10, književnik

Jelovčan je vedno bolj vlekel na ušesa, tako da ga je Štefan poltiho vprašal:

»Je morda kaj sumljivega?«

Jelovčan je v odgovor položil prst na usta, z drugo roko pa pokazal navzdol. Od tam je prihajalo šumenje, nekaj takega, kot bi nekdo vlačil po tleh veje, potem pa spet, kakor bi kdo lomastil po grmovju. To je zdaj slišal tudi Štefan.

Šumenje pa je kmalu prenehalo in spet sta se nagnila nad pisanje.

A nista še dokončala stavka, ko je spodaj spet zašumelo! Zdaj nemara za spoznanje močneje!

Jelovčan se je dvignil in spet opazoval strmino in grapo z otipavajočimi pogledi. Toda spet ni mogel ničesar opaziti.

»Nekaj živega pa je tam spodaj vendarle! Stopil bom dol do poti. Morda pa ni vse v redu!« se je odločil po kratkem premisleku.

Štefan mu je pritrdil in Jelovčan se je izgubil med drevjem.

»Hudega gotovo ne bo, sicer bi patrulje ali obveščevalci že kaj sporočili. Na Jelovico Nemci ne hodijo v majhnem številu. To so dokazali že v vseh hajkah od spomladi sem!« Tako je mislil Jelovčan in tako je računal tudi Štefan.

»Sicer se bo pa kmalu pokazalo!« je sklepal Štefan in se spet sklonil nad poročilo.

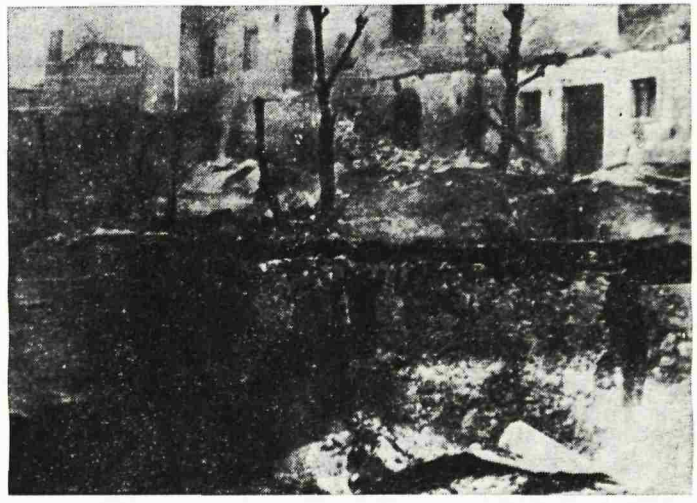
Slaba stran Jelovice ni bila le v odročnosti, temveč tudi v tem, da je siromašna z vodo. Zato so se, če je bilo le mogoče, partizani zadrževali po njenih obronkih, odkoder prve hiše niso bile tako daleč. Z vodo pa je bila še vedno težava.

In prav takrat, ko sta se Štefan in Jelovčan ubadala s poročili, je Tine Zaletel-Tilen, kurir iz Kokrškega odreda, *odšel po vodo. Dobil pa ni drugega kakor umazano* mlakužo. Previdno in z občutkom odgovornosti je napolnil posodo s tisto sivkasto tekočino, ki naj bi zamenjala vodo in ki je bila kljub vsemu zelo dragocena. Drugega Jelovica pač ni premogla. Za kuho je bila končno dobra. Previdno se je vračal k tovarišem, da ne bi zlil še tistega, kar je dobil. Nenadoma je med drevjem opazil nekaj postav! Prvi hip ni vedel, kdo naj bi bil, a takoj zatem jih je prepoznal. *Nemci ! ! !*

Prihuljeno se je vrnil v štabno taborišče in potiho povedal, kar je videl. Komaj je končal in še preden je kdo *utegnil kaj pospraviti, sta odjeknila dva strela! Samo* dva! Prav čudno, a za vznemirjenje dosti. Kako le so

Sl. 1. Lojze Kebe-Štefan, narodni heroj

Sl. 2. Stane Kersnik

Sl. 3. Goreči Jamnik 27. 2. 1944

ti zeleni hudiči ta dan prišli na Jelovico, da jih ni nihče opazil!?

Naglo so pričeli pospravljati skromno imetje, da bi *se umaknili. Dobro, da sta bila Adolf Arigler-Bodin in Mi*lovan Ilich-Kostja v dobro zamaskirani tehniki, v komaj

rojeni tiskarnici, ki ni bila daleč stran in ki je šele pred nekaj tedni začela po Gorenjskem pošiljati prve letake. Pri tem je politkomisar Štefan dajal potrebno podporo izkušenega revolucionarja.

Ostalo je še vedno samo pri dveh strelih. Štefan je bil tako in tako tik ob taborišču, le Jelovčan se je še vedno mudil spodaj v grapi.

Ko je zgoraj dvakrat počilo, je bil Jelovčan že tik nad potjo. Takrat je vedel, da morajo biti Nemci blizu. Da, opazil jih je na poti in med drevjem! Opustil je nadaljnja poizvedovanja in kot bi ga nekdo zasukal, se je naglo obrnil in stekel nazaj v strmino proti Štefanu! Ko se je s krepkimi nogami odrival navzgor, sta prav tam nekje, kjer je moral biti Štefan, počila tista dva strela! Tista prva strela, ki so ju slišali vsi. Osamljena strela!

»To pomeni, da nas obkoljujejo!« je prešinilo Jelovčana, ki se je zato še bolj podvizal navzgor.

Daleč ni prišel. Med tekom je opazil, da so Nemci potaknjeni vsenaokrog. Mimogrede je prestregel pogled policista, ki ga je lovil s cevjo brzostrelke. Pognal se je spet navzgor in prek strmine.[1] Rafal je švignil v prazno, nekaj krogel pa je prestregla najbližja smreka. Jelovčan se je uspešno umaknil, toda ne tako in tja, kot je nameraval. Štefan tam zgoraj ga je pričakoval zaman.

Da, Štefan! Ko je tisto tiho tišino pretrgal pók, takoj zatem pa še eden, se je Štefan stresel in zvil, kot bi ga v trebuhu zgrabila huda bolečina. Bolečina pa ni popustila! Štefan je hotel vstati, a je šlo težko! Zdaj je ugotovil, da se je ena izmed krogel zarila prav v njegovo telo! Nihče tega ni opazil in tudi če bi, mu v tem trenutku ni bilo mogoče priteči na pomoč! Nenadna vznemirjenost zaradi strelov je bila taka, da je vsak imel več kot dovolj posla s seboj. Sicer pa nikomur ni padlo v glavo, da bi bil s tema dvema streloma mogel kdo kaj skupiti!

Štefan je spet pokazal, kakšen je. Papirje je naglo zmašil v nekakšne špranje v tleh in se začel plaziti proti štabnemu taborišču. Saj to ni bilo daleč in nihče ni mogel slutiti, kaj je s Štefanom.

»Ne gre zame, za vse druge gre!« si je dopovedoval Štefan in tako zbral moči, da se je končno le splazil do tovarišev, ki so bili že pripravljeni za umik. Na odpor sploh ni bilo mogoče misliti. Nemci so lezli z vseh strani in očitno so si bili svesti dragocenega plena. Zato v začetku niti niso dosti streljali! Samo stiskali so obroč in majhno skupino presenečenih partizanov zapirali v ognjene klešče!

»Štefan!«

Tovariši so ga zdaj opazili in ugotovili, da je ranjen in čeravno jih je bilo le pet, šest in so bili tudi oni v smrtni nevarnosti, so se zdaj zbrali, toliko, da so ranjenega Štefana skušali takoj zaščititi in izvleči iz obroča. Toda, kako drugače naj bi to storili kot tako, da ga naložе na ramena in odnesejo! Rafali pa so se zdaj vse pogosteje križali okoli njihovih glav in nad taboriščem! Vsakemu je moralo biti jasno, da so bili izdani! Zato čimprej odtod! Štefan pa je tedaj že vedel, kaj bo ukrenil. Bil je prepričan, da bodo vsi pokošeni ali ujeti, če bo dovolil, da se bodo ukvarjali z njim. Zato jim je velel:

»Umaknite se brez mene! Morate se rešiti, če ne, bodo potolkli vse! Ne skrbite zame!«

Zmeda in naglica sta bili veliki, čeravno so bili vajeni presenečenj. Zlasti zadnje čase, ko je pokalo tolikokrat in vsevprek. Vendar so ga tovariši še vedno hoteli odnesti. Zato je moral nastopiti z vso resnobo:

»Vaša dolžnost je, da se hitro umaknete! Ali ste nori!!«

Štefan je bil glede tistega, za kar se je odločil, vedno nepopustljiv . . .

Streljanje je med tem včasih ponehalo, včasih spet naraslo. Potem je bilo čutiti, kako se obroč okoli obkoljenih naglo oži. Tovariši so v hipu spoznali, da ima Štefan verjetno prav! Spoznali, da v tem trenutku ne gre več zanj, temveč za stvar! Da odločajo samo še sekunde! Toda, ne o tem, ali bodo Štefana rešili, temveč o tem, koliko jih bo razen njega še zadetih! Sicer pa nihče ni računal, da je Štefan ranjen tako hudo, da si ne bi mogel več pomagati, kajti govoril je jasno in kazal toliko telesne moči, da so verjeli v njegovo zatrjevanje, kako si bo pomagal sam. Nekomu izmed njih je še vsilil brzostrelko, obdržal pa si je bombo in pištolo. To je nekatere opominjalo, da Štefan nima upanja na rešitev, drugim pa vlivalo misli, da mu brzostrelka pri skrivanju ne bi delala preglavic.

Tovariši so se po tem strogem povelju res zakadili med drevje. Toda — kamorkoli so šli, so udarili ob nemški obroč. A kakorkoli je že bil sklenjen, umikajoči so si pot izsilili in se rešili brez žrtev. V tej naglici in zmedi se je nekam proti Jamniku zgubila tudi mlada Saša, ki je nedavno tega prišla iz Ljubljane. Toda ostala je živa.

Skupino, ki se je prebila in s katero sta potlej hodila tudi tehnika Bodin in Kostja, je neprestano skrbelo, kaj je s Štefanom, kako se godi Jelovčanu, kam se je zatekla Saša. Negotovost je bila vedno najbolj pekoča.

To pa je dobro vedel in čutil tudi ranjeni Štefan. Takoj po odhodu tovarišev je spet poprijel za svojo usodo. Nikoli si ni privoščil, najmanj pa si je to smel zdaj, da bi se nekaj odvijalo samo od sebe, da bi se prepuščal slučajem!

»Moja naloga je, da me ne dobijo! Živega ne!«

Pred njim je oživela še skoraj sveža, komaj dober mesec stara smrt Jožeta Gregorčiča-Gorenjca, ki se je tudi pokončal sam, samo da ranjenega ne bi dobili Nemci. Oživele so vse tiste preštevilne podobe tovarišev, po katerih je v zadnjih mesecih in v vsem 1942. letu segla smrt in s katerimi je oral to trdo gorenjsko ledino! In ker ni bil le upornik, temveč revolucionar, ni reševal sebe, temveč politkomisarja grupe in vodilnega organizatorja partizanstva v tej pokrajini, enega izmed redkih, ki je še ostal po številnih in utrujajočih pokolih! Jelovica, Stol, Pokljuka, Bohinj, Krvavec, Udin boršt! Kraji bojev in pokolov, da ni bilo čudno, ko so Nemci že res začeli verjeti, da bo partizanstvo na Gorenjskem iztrebljeno.

Med streljanjem se je začel plaziti iz taborišča. Oslabljeno telo je potiskal naprej centimeter za centimetrom in mrzlično, vendar prisebno razmišljal, kam bo začasno in čimprej vtaknil to svoje preluknjano telo. Daleč ni mogel priti, to mu je bilo jasno! Z roko je pritiskal na ranjeni trebuh in odrival naprej. Nemški obroč je bil sicer nevaren in se je neprestano stiskal, vendar ni bil tako gost, da ne bi mogel kdo skozenj! To je kazalo, da Nemcev ni bilo kdo ve kako veliko, kar je bil še en dokaz, da je bil maloštevilni štab izdan!

Priplazil se je v majhno, morda kaka dva metra globoko razpoko, v nekakšno luknjo. Stisnil se je vanjo, potegnil nase nekaj vej, iz žepov izpraznil še tisto, kar bi moglo biti škodljivo oziroma dragoceno za zasledovalce in obmiroval . . .

Preganjalski vihar je potem še nekaj časa razsajal okoli njega, toda šel je čezenj. Bil je rešen, morda rešen za vselej! Zdaj je potreboval mir, zavetišče in zdravnika!

Ko si je za silo zamašil rano, ni čakal, da bi se zgodil čudež, ki bi ga spravil na varno. Toda rana v trebuhu! Ali niso pravili, da je taka rana vedno smrtna! A on se je spoprijel s samim seboj! Vse mora storiti, da ostane! To ni bil samo nagon po samoohranitvi, to je bila že fanatična zavest, da mora ostati živ. Če je padel Žagar, če so še v avgusta ubili njegovega pomočnika Viktorja Kejžarja, če je padel Gregorčič, če so ubili Stražišarja, ujeli Potočnika, Godca in Dolinška, uničili Vodopivca, Terana, Bečana, Finka in Janežiča, potem doslej še ni imel večje in pomembnejše naloge kot tokrat. Vse je treba napraviti, da si ohrani življenje! Vsaj toliko časa, da izroči tovarišem najnujnejše napotke in tisto, kar je vedel samo on!

V tisti luknji, ki ji je bil hvaležen, da ga je obvarovala najhujšega, ni bil več dolgo. Njegov načrt je bil preprost: mora odtod k ljudem, ki bodo našli stike s tovariši! Zato se je namenil proti Jamniku, ki je bil za zdravega človeka kaj blizu, zanj pa dalj kakor Amerika. Vendar se je začel plaziti navzdol, pripravljen na to, da uporabi pištolo in bombo. Če ga bodo tovariši iskali, ga tu prav gotovo ne bodo. Kdo ve, kako dolgo bodo tod okoli stikali napadalci! Pot je bila dolga in če ne bi bil tako potrpežljiv in tako stromen, kakor je bil, bi potem gotovo pripovedoval, kaj vse je moral prestati, da se je končno le prikopal do Jamnika. O tem bi vedeli pripovedovati le obronki Jelovice, ki jih je močil s svojo krvjo!

Zaledje, kakor vasica Jamnik, je bilo tisto, brez česar partizansko gibanje ne bi doživelo zmage, kajti vse, kar je in živi, mora imeti studenec in hrano, ki napajata korenine. Tako je Mohoričeva hiša na Jamniku sprejela ranjenca v najhujšem času gorenjskega partizanstva, v času, ko so ljudje še ime partizan celo v zaprti hiši izgovarjali potiho, kot bi bili v cerkvi! To se je zgodilo isti dan, ko je bil ranjen, 16. oktobra 1942.

Za ranjenca je začela skrbeti Mohoričeva Milka z Jamnika. Samo ona je smela vedeti, kje leži! Toda ta velika skrivnost in nevarnost je bila tako velika, da k njemu ni prišel niti zdravnik, čeravno je Milka storila vse, da bi prišel. Prinesla mu je le zdravila, ki jih je dala zdravnica dr. Valerija Strnadova iz Železnikov. A kaj bodo zdravila opravila tam, kjer morda ne bi dosti zalegel niti nož niti šivi! Tablete in kapljice so bile samo tolažba oslabljenemu telesu! A Štefan je vedel, kako je njim, vendar ni tožil nikomur. Z vsako uro mu je odtekalo kratko odmerjeno življenje.

Tudi potem, ko ga je pri Mohoričevi dobil Vinko Hafner s tovariši, Štefan ni potožil, tako je iz njegovih ust dobival samo napotke, da je treba organizacijo Osvobodilne fronte in Partije tam in tam postaviti na noge tako in tako, da je zveza s CK prek tega in tega, in da delo nikakor ne sme zastati.

Tako je šlo dan za dnem, noč za nočjo . . .

Štab si je pod Jamnikom, nedaleč od tam, kjer je ležal Štefan, poiskal kraj, kjer so začeli postavljati novo taborišče. Štefan bi rad sodeloval tudi pri tem, a je

Sl. 4. Jože Gregorčič, narodni heroj

Sl. 5. Vinko Hafner, sekretar. Aprila leta 1943 je bilo formirano PP ZKM za Gorenjsko in Koroško

Sl. 6. Spomenik nad cesto Jamnik—Kropa

ležal v senu bolj nebogljen kakor dojenček. In v večjih bolečinah, kakor jih zmore opisati pero . . .

Vedno je bil nekdo ob njem: kurir Ivko — Ivan Pogačnik, s katerim je preživel toliko nevarnih in napetih trenutkov, ali Mohoričeva Milka, ki je bila skrbnejša od rodne matere in sestre, največ pa je bil tam Vinko, kateremu je izročal in naročal vse tako natanko, kot da je prav od tega odvisno, kakšen bo izid vojne! Prišel je tudi Jelovčan, ki se je po čudnem naključju izvil iz nemških krempljev in vsi so hodili k njemu kakor k dobremu in preudarnemu očetu, ki zapušča imetje nedoraslim sinovom.

Če je življenje sešteto in zbrano v nekaj dni ali ur, človek nehote obračunava s seboj in z vsem, kar je doživel, samo če ima še toliko časa. In Štefan je imel o čem razmišljati, imel je kaj seštevati. Pri tem je skoraj natanko čutil, kdaj ga bo zmoglo.

Najbolj ga je grizlo, da so jih presenetili tako enostavno. Sicer mu ni šlo za to, če bo živel ali umrl, temveč za to, da bo delo teklo nemoteno naprej. Zato je Vinku vse dni naročal, kako utrditi okrožne komiteje, kaj bi bilo treba storiti najprej za ozdravljenje raznih enot in za poživitev dela na terenu. Ko je razmišljal o vzrokih in načinu njihove izsleditve, si je očital:

»V Dražgošah me ni prizadelo, na terenu me niso zgrabili, poleti me ni poiskala nobena krogla, ob Gregorčiču je bilo prav čudno, da nisem staknil niti praske, zdaj pa je počilo samo dvakrat, pa je bilo zadosti. Morda smo podcenjevali raztrgance! Morda me je našel prav eden izmed njih! Toda, saj jih nismo podcenjevali. Ne teh ne belogardističnih kolovodij!«

Telo je oslabelo, a duh je bil trdovraten. Čutil je, da slabi, da mu je del telesa že odpovedal pokorščino, a misli so bile jasne in bolečine z njimi toliko večje. Pokazati pa jih ni hotel. Ne Ivku, ne Milki, ne Jelovčanu, in tudi najbližjemu Vinku ne.

A Vinko je uganil, kako je z njim, kajti tretji dan mu je poleg političnih navodil in izročil začel govoriti še o ženi Miri in o otrocih, o dveh hčerkicah, Nasti in Bojani. Zadnje — Bojane ni videl nikoli. Kakor bi vedel, da mu teče zadnja ura! A vse dotlej se je obnašal, ko da razen množic, za katere je obiral gorenjske poti, strmine, gozdove, nima nikogar drugega, s katerim je delil in bi še delil človeško toplino.

Za začasnega izpolnjevalca svojih nalog in načrtov je določil Vinka Hafnerja-Pavleta Ravnika.

Takrat, ko je z druge strani podnožja Jelovice hitel k njemu drug zdravnik, je s tihim glasom ob sebi čepečemu Vinku naročal:

»Ta prstan daj ženi in jo lepo pozdravi ter ji povej, kar sem te prosil. Toda ne pozabi vsega drugega, za kar smo tu!«

Beseda mu je šla iz ust do zadnjega . . . Z zavestjo je premagoval svoje izmučeno telo.

In ko je prišel zdravnik, je Štefan v Petračevi sušilnici na Jamniku ležal že negiben.

Bilo je, ko da je moral umreti. Če so padli v tem letu skoraj vsi njegovi najožji sodelavci, glavni netilci in nosilci vstaje na Gorenjskem, je zdaj kazalo, kot da se jim je moral pridružiti tudi on, ki naj bi sklenil dolgo in predolgo verigo žrtev, ki so za vedno označile takratno dobo v tem predelu domovine: zvestobo avantgardistov revolucije ter trenutno moč in nasilje nacizma.

In kakor je bil Štefan skromen kot človek, tako je bil skromen, a vendar velik njegov pogreb. Kakih sto metrov od tam, kjer je umrl, je rasla in še raste razvejana bukev. Ta kraj se je zdel primeren njegovim tovarišem za večno počivališče, kajti nacisti ga niso smeli dobiti. Štefan naj bi ležal nad Savsko kotlino in na obronkih Jelovice, od koder je šlo za življenje tolíko in tako dragocenih misli. Čeravno si je pred vojno drugače predstavljal revolucijo, se je v razmerah okupacije vedno znal prilagoditi pogojem, ki jih je narekoval čas.

Še ta večer, skoraj natanko opolnoči, ob svitu polne lune so ga tovariši nežno, kot bi bil živ, odnesli pod bukev in skrili njegovo truplo tako, da ga ne bi mogel najti nihče drug kot oni. Le njih pet — Ivan Pogačnik-Ivko, Stane Kersnik-Jelovčan, Adolf Arigler-Bodin, Milka Mohorič in Vinko Hafner[2] — so vedeli, kje je Štefanovo počivališče.[3]

»Odhajali smo od pokopa potrti kot nebogljena družina, ki jo je zapustil skrbni oče,« tako je te trenutke označil njegov naslednik Vinko Hafner.[4]

Opombe:

[1] Kako je bil Stane Kersnik-Jelovčan, sicer športnik, utrjen in spreten tudi v partizanih, pove dejstvo, da je prav on leta 1960 vodil prvo jugoslovansko odpravo na Himalajo.

[2] Prvoborec Ivan Pogačnik-Ivko je bil rojen 12. 12. 1913 v Zalošah pri Podnartu. Ranjen in ujet je bil v tehniki »Meta« v Mišačah 8. 4. 1943, 20. 4. 1943 pa ustreljen med talci.

— Milka Mohorič je bila rojena 18. 12. 1913. Nemci so jo aretirali, 7. 10. 1944 pa je podlegla v taborišču.

— Stane Kersnik-Jelovčan, Vinko Hafner in Adolf Arigler-Bodin, so vojno preživeli.

[3] Lojze Kebe-Štefan je bil za narodnega heroja proglašen 5. julija 1951; tedaj sta narodna heroja postala tudi Stane Žagar in Jože Gregorčič-Gorenjc. Blizu Kebetovega zadnjega počivališča je zdaj spomenik — zlomljen steber. (Foto)

[4] Viri:

— Poročilo začasnega štaba I. grupe odredov dne 23. oktobra 1942 Edvardu Kardelju v Ljubljano z opombami.

Pod opombo 4 piše, da so bili 16. oktobra 1942, ko je bil smrtno ranjen Lojze Kebe-Štefan, na jugovzhodnem predelu Jelovice v akciji naslednji nemški oddelki: policijska rezervna četa Alpenland, težka planinska četa Alpenland, I. bataljon 4. policijskega polka, 2. in 3. rezervna motorizirana četa Alpenland in dva voda III. bataljona 19. policijskega polka. Zbornik »Jesen« 1942 — Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča, dok. št. 24, str. 94—95, Ljubljana 1963, IZDG. Omenjeno poročilo o smrti Lojzeta Kebeta, a brez opomb, je natisnjeno tudi v zborniku NOV VI/4, dok. št. 67. Ta zbornik je pri IZDG izšel 1958;

— Vinko Hafner: Trije vzori, Borec, 1951/7, str. 218—221;

— Stane Kersnik-Jelovčan, Ljubljana, detajlne ustne izjave 1960-61;

— Vinko Hafner, Adolf Arigler-Bodin in Tine Zaletel-Tilen, ustne izjave v istem času.

MESTA ARHEOLOŠKIH NAJDB V KRANJU IN OKOLICI

ANDREJ VALIČ

Osnovni arheološki topografski pregled kulturnih najdb na območju mestnega ozemlja prikazuje relativno stanje dogajanj in minulo snovanje v različnih obdobjih, od prazgodovine do srednjega veka. Izkopanine na različnih mestih ali krajih, njihovo število, oblika izdelka, način izdelave, položaj in način zakopa, stanje ohranjenosti in številčni obseg pa nam kažejo pomen in izjemno primernost kraja za naselitev, stalnejše daljše bivanje ljudi v določenem zgodovinskem času ali občasno zadrževanje v krajšem časovnem razponu. V geografsko širšem kulturnem prostoru odsevajo in se vključujejo kulturne najdbe v dosežke civilizacijskih stopenj velikih zgodovinskih dogodkov in iznajdb, njihove kulturne premike, uporabo, vplive in posledice — mejo ali stopnjo življenjsko tvarnih sprememb. Mesto Kranj leži v središčnem, območnem geografskem prostoru Gorenjske, ob zgornjem toku reke Save, ki je bila v preteklih časih važen kažipot ljudem in tudi ljudstvom na poti iz prostranstva panonske ravnice v doline in kotline predalpskega prostora ter preko njihovih prehodov v severnoitalska jadranska področja in njihova mesta. Migracijske skupine in kulturne dobrine pa so prihajale in se menjavale tudi v nasprotni smeri. Veliko število odkritih kulturno-zgodovinskih najdb, strnjenih na tako majhnem prostoru, govore o varnem prirodnem zavetju, ki sta ga izoblikovali reki Sava in Kokra. Časovna obeležja prvih arheoloških zaznav segajo že v 16. stoletje in se občasno nadaljujejo in stopnjujejo s pomembnejšimi spoznanji arheoloških spomenikov na prelomu 20. stoletja do prve svetovne vojne (Lajh in obseg Stritarjeve ulice in Prešernovega gaja). Delno se zaključujejo z velikimi zaščitnimi izkopavanji ter terenskimi raziskavami po osvoboditvi od leta 1953—1973 na Titovem trgu pa vse do leta 1977, ko je bil zaznan krog treh posamičnih kranjskih grobišč z zaščitnim odkrivanjem še starega šmartinskega grobišča pred gradnjo prometnega križišča pri tovarni Iskra. Tako sodi mesto s tremi velikimi poznoantičnimi grobišči, pa tudi grobišči iz časa preseljevanja narodov in staroslovanskimi prav v znanstveni vir in vrh proučevanja tega obdobja. Naselbinske, celovitejše strukture raziskovalci niso odkrili, ker so bili z intenzivno in gosto, pozno srednjeveško zidano gradnjo na istem prostoru uničeni njihovi materialni ostanki; kjub temu pa so se nam ohranili posamezni znaki. Vzrok za tolikšno število poznanih arheoloških lokalitet v Kranju je intenzivna urbanistična gradnja v ožjem mestnem središču in tudi v njegovi neposredni okolici in ne nazadnje velika strokovna in družbena pozornost do reševanja kulturne dediščine. V tem primeru prednjači stari srednjeveški mestni prostor (Titov trg) s srednjeveškim grobiščem. Različni, deloma nerazpoznavni vzroki in okoliščine so bili razlog in povod, da so nekatera mesta poznanih najdišč ustrezala vlogi, uporabi in potrebam tedanjih prebivalcev pri opravljanju njihovih običajev in navad v različnih kulturnih obdobjih.

Mlajša kamena doba ali neolitik

Na Špiku v Drulovki (1), severozahodno od vasi na desnem vzvišenem bregu nad tesnim rečnim vhodom Zarice, so odkrili pri gradnji letne hišice l. 1955 in z delno arheološko identifikacijsko sondo (J. Korošec) leta 1956 na dveh različnih mestih večjo mlajšekamenodobno naselbino, ki je obstajala in živela še tudi v prehodnem ali eneolitskem času in se delno stikala s kulturnim imetjem ljubljanskih mostiščarjev. V raziskanem metrsko debelem kulturnem sloju prednjači prostoročno izdelano glinasto posodje za vsakdanjo rabo, temnosivo ali rdeče pobarvano ter okrašeno z vrezanimi geometrijskimi motivi. Med oblikami posod so lonci, sklede, čaše in glinaste zajemalke. Med odkritim lovnim orodjem izstopajo kremenove puščične osti, kamena kladiva in drugo drobno kamnito orodje za vsakdanjo rabo: strgala, nožiči, praskala in konice. Med naselbinskimi ostanki iz vej pletenih bivališč so bile kosti jelena. Kulturno gradivo ima značilnosti ta-

ANDREJ VALIČ, YU, 64000 Kranj, Žanova 22, dipl. arheolog — muzejski svetovalec

kratne kulturne stopnje, ki se pojavi v vzhodnih Alpah in ima svojo starejšo razvojno stopnjo v mlajši kamenodobni Lengyel kulturi Panonije. Gradivo hrani Gorenjski muzej.[1]

Bronasta doba

Na prostoru starega srednjeveškega predela mesta (2) je bilo slučajno odkrito bronastodobno bodalo (BdC+BdD), ki sodi tudi še v žarnogrobiščni sklop (okoli 1200 p. n. št.). Najdba je starejšega datuma in je hranjena v institutski zbirki Univerze na Dunaju — inv. št. 24439.[2]

Kultura žarnih grobišč

Na koncu izteka Zasavske ceste (3) v gozdu med vasema Orehek in Drulovka so domačini pri zemeljskih izkopih l. 1956 slučajno odkrili bronasto tulasto sekiro z ušesom, vlita v kalupu sodi po svoji tipični obliki in podobnih primerih v mlajšo kulturo žar ali B stopnjo, v čas okoli let 1000—800 p. n. št. Je v privatni zbirki.[3] Okoli stavbe občinske skupščine (4) so pri komunalni gradnji l. 1951 slučajno odkrili posamično podobno bronasto tulasto sekiro z ušesom; časovno sodi v isti kulturni inventar kot prejšnja. Hrani jo Gorenjski muzej v Kranju.[4]

Halštatsko obdobje

Naselbinske najdbe: Na Titovem trgu (5), na osrednjem mestnem prostoru, so bili odkriti pri gradbeni preobnovi talne ploskve trga in drugih komunalnih delih med zaščitnimi izkopavanji staroslovanskega in srednjeveškega grobišča v presledkih od leta 1953—1973 sledovi halštatske naselbinske poselitve s pripadajočimi grobovi (8) ali posamičnimi grobnimi najdbami; časovno sodijo med 800—500 let p. n. št. V premešani grobiščni plasti so tudi številni deli halštatsko izoblikovanih glinastih posod grobe prostoročne izdelave; nekatere med njimi so okrašene s tipičnim ilirskim okrasom iz plastičnega rebra, ki poteka vodoravno okoli največjega oboda posode. 13 delno ohranjenih žarnih grobov južno od stavbe na Titovem trgu 5 izpričuje najstarejše mesto pokopavanja v starem mestnem delu sredi bivalnega prostora. Gradivo hrani Gorenjski muzej v Kranju.[5] Nad Kokrškim mostom na desnem bregu Kokre (6) je domneval W. Šmid ilirsko naselbino. Slučajno pa je bila v tem okolju kot posamična najdba odkrita pri gradbenih delih bronasta narebrena halštatska zapestnica. Gradivo hrani Gorenjski muzej v Kranju.[6] Na Grmadi, na jugovzhodnem pobočju Šmarjetne gore (7), je obstajala obsežnejša halštatska hribovska naselbina ali gradišče. Na razloženih različno višinskih terasah po jugovzhodnem prisojnem bregu pod vrhom so našli sledove razbitih keramičnih posod in mesta hiš iz sestavljenih kamnov. Kulturno gradivo in arheološko dokumentacijo hrani Gorenjski muzej v Kranju.[7]

Grobišča

Znotraj prostorskega obsega med Stritarjevo, Mladinsko in Gregorčičevo ulico ter Prešernovim gajem (9) na nekdanji rečni terasi je pokopališki prostor posamičnih ali strnjenih skupin planih žarnih grobov in najdb iz starejšega halštatskega obdobja (800—500 let p. n. št.). Odkrivali so jih pri različnih gradbenih delih med leti 1908 in 1913, pa tudi še leta 1963. Med najbolj markantne in znane najdbe sodi edinstveni primer ilirskega glinastega obrednega trinožnika. Gradivo hrani Narodni muzej v Ljubljani.[8] Na križišču Koroške ceste in Stošićeve (10) so pri gradnji ceste in stanovanjskih stavb že leta 1914, predvsem pa leta 1939, naleteli na plane žarne halštatske grobove, ki so vsebovali lepo oblikovane glinaste vaze in sklede, okrašene z bronastimi žeblički, in druge kovinske predmete, značilne za nošo tedanjega časa. Vključujejo jih na osnovi drugega primerjalnega gradiva v čas okoli 650 p. n. št. Zaščitno so rešili kulturne predmete dr. Jože Žontar in tedanji preparator NM v Ljubljani Herfort. Gradivo hrani Narodni muzej v Ljubljani.[9] Na stičišču cest JLA in Staneta Žagarja v nasadu pred komunalno banko (11) so pri kanalizacijskih delih leta 1953 slučajno izkopali ter zaščitno odkrivali (F. Stare) 2 halštatska žarna grobova z ženskimi grobnimi pridevki: glinasta vaza in skleda ter bronaste zapestnice; v drugem grobu pa so bili značilni pridevki moške noše: bronast pasni okov, železna bojna sekira in dvoje železnih vrbolistnih suličnih osti. Njihov vkop je opredeljen v čas okoli 500 let p. n. št. Gradivo hrani Gorenjski muzej v Kranju.[10] V Seljakovi ulici v Stražišču (13) so pri kopanju temeljev za staro šolsko poslopje leta 1898 izkopali 13 žarnih grobov z žganino in upepeljenimi ostanki pokojnikov ter njihovimi kulturnimi grobnimi pridevki iz starohalštatskega obdobja. Gradivo hrani Na-

rodni muzej v Ljubljani (inv. št. 6332-6336).[11] Ob poti na Jošta v pobočju za šempetrskim gradom in pod Kozjekom (14) je več domnevnih halštatskih gomil z žarnimi grobovi. Dokumentacijsko gradivo hrani Gorenjski muzej v Kranju.[12] Ob Savski cesti in ob poti na Sejmišče, nad sotočjem Save in Kokre so sledovi uničenega grobišča (12) iz mlajšega halštatskega obdobja (okoli 400 let p. n. št.). Med fragmentarno ohranjenim gradivom izstopata fibuli z nogo v obliki konjske in ovnove glave. Gradivo hrani Narodni muzej v Ljubljani. Bilo je raziskano v sklopu odkrivanja velikega grobišča iz dobe preseljevanja narodov na prehodu tega stoletja.[13] V strugi Save (15), nasproti tovarne Planika, so gradbeni delavci leta 1962 našli in prinesli v muzej železno sulično ost vrbolistne oblike. Uvrščа se v halštatski kulturni inventar. Hrani jo Gorenjski muzej v Kranju.[14]

Latenski sledovi

Na Titovem trgu (16), na prostoru nekdanjega mestnega pokopališča, v sklopu zaščitnih izkopavanj staroslovanskega grobišča leta 1953 (S. Gabrovec) in iz let 1969 do 1972 (A. Valič) so bili v premešanem grobiščnem sloju v različnih zemeljskih položajih posamični latenski glinasti keramični ostanki naselbinskega značaja, med njimi tudi vrsta keltsko-latenskih fibul iz srednjelatenskega časa (okoli 300 let p. n. št.) pa do zadnjega stoletja p. n. štetjem. Gradivo hrani Gorenjski muzej v Kranju.[15] V Stošićevi ulici (18) so pri gradnji vile Prah v okolju starohalštatske žarne nekropole odkrili tudi troje keltskih železnih suličastih osti in železno verigo za spenjanje in nošenje meča. Uvrščajo jih v 2. stol. p. n. št. Gradivo hrani Narodni muzej v Ljubljani.[16] Ob Savski cesti (17) »na Lajhu« v sklopu

Zaporedni pregledni seznam s karto mesta

Mlajše kamenodobno obdobje ali neolitik-eneolitik

Naselje:
(1) na Špiku, Drulovka

Bronasta doba

Posamična najdba:
(2) stari mestni predel (?)

Kultura žarnih grobišč

Posamična najdba:
(3) Zasavska cesta, Drulovka — Orehek
(4) Stritarjeva ulica in Trg svobode, stavba občinske skupščine

Halštatsko obdobje

Naselje.
(5) Titov trg
(6) Partizanska cesta in Ulica XXXI. divizije (Kokrški most)
(7) na Grmadi (jugovzhodni vrh), Šmarjetna gora, Stražišče

Grob, grobišče:
(8) Titov trg
(9) Mladinska ulica, Stritarjeva ulica, Gregorčičeva ulica, Prešernov gaj
(10) Strošićeva ulica
(11) Cesta JLA in Cesta Staneta Žagarja
(12) Sejmišče ob Savski cesti
(13) Seljakova ulica, Stražišče
(14) Pot na Jošta, Stražišče

Posamična najdba:
(15) struga Save, Planika

Latensko obdobje

Naselje:
(16) Titov trg

Grob, grobišče:
(17) sejmišče ob savski cesti (v Lajhu)
(18) Stošićeva ulica
(19) Tekstilindus I, Gorenja Sava

Posamična najdba:
(20) Jahačev prelaz (?)

Rimska doba

Naselje:
(21) Titov trg

Grob, grobišče:
(22) Titov trg
(23) križišče Iskra
(24) Škofjeloška cesta (?), Stražišče
(25) Nartnikova ulica, Labore
(26) Ulica Draga Brezarja, Klanec

Posamična najdba:
(27) Titov trg — tržnica
(28) Tomšičeva ulica 2
(29) Stritarjeva 8, stavba občinske skupščine
(30) Ulica XXXI. divizije
(31) Stražišče
(32) v strugi Save pri Savskem mostu

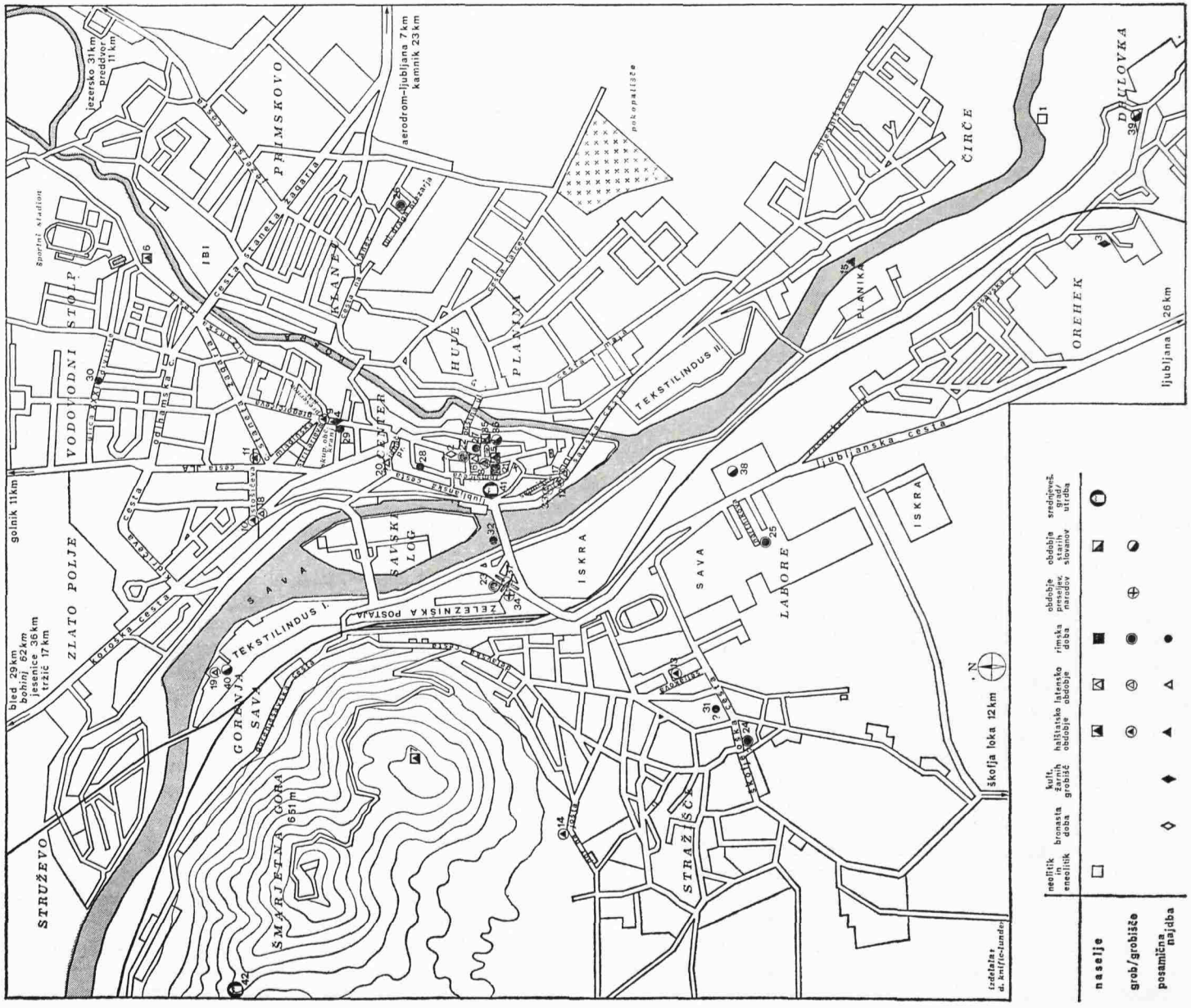
Obdobje preseljevanja narodov

Grob, grobišče:
(33) sejmišče ob Savski cesti (v Lajhu)
(34) križišče Iskra
(35) Muzej (Mestna hiša)

Obdobje Starih Slovanov

Grob, grobišče:
(36) Titov trg in Mestna hiša
(37) križišče Iskra
(38) Ljubljanska cesta, Labore
(39) ob cerkvi, Drulovka
(40) Tekstilindus I, Gorenja Sava

Srednjeveški grad
(41) Tomšičeva ulica
(42) Gradišče, Šmarjetna gora

Pregledna karta in opis razprostranjenosti najdiščnih mest s časovno in kulturno opredelitvijo po najbolj značilnih obdobjih z materialno zapuščino nam kažeta poselitev človeka v občasno zaporednih kulturnih, bolj ali manj intenzivnih intervalih, ki se menjajo, spreminjajo ter si sledijo z večjim življenjskim utripom ali njegovim zatišjem. Zgodovinsko ugotavljanje vzrokov in zapolnjevanja takšnega ali drugačnega stanja je perspektiva nadaljnjega arheološkega dela na tem mestnem področju. Ni naključje, da sodi mesto Kranj v osrednjo slovensko raziskovalno točko, ki zasluži strokovno, zgodovinsko interpretacijo. Številke v oklepajih pomenijo mesta najdišč na situacijskem načrtu.

grobišča iz dobe preseljevanja narodov so našli tudi keltsko latenske predmete, ki so bili v rabi ob izteku zadnjega stoletja p. n. št. Gradivo hrani Narodni muzej v Ljubljani.[17] Na Gorenji Savi (19) so ob začetku gradnje tovarne Tekstilindus leta 1929 izkopali osamljeno latensko železno sulično ost kopja vrbolistne oblike iz 2. stol. p. n. št. Hrani jo Narodni muzej v Ljubljani.[18] Domnevni pa sta tudi slučajno zabeleženi najdbi železniških suličnih osti kopja iz Jahačevega prelaza (20), ki sodita v isti časovni in kulturni inventar kot prejšnja. Gradivo je v privatni lasti.[19]

Rimsko obdobje

Na Titovem trgu (21), v sklopu zaščitnega izkopavanja staroslovanskega in srednjeveškega grobišča, je vseboval leta 1972 na južni strani Petrčkove hiše (št. 5) grobiščni sloj več kulturnih zgodnjerimskih ostankov italskega izvora: posamični deli čaš in skodelic ter krožnikov iz posebne vrste gline (terra sigillata) iz druge pol. zadnjega stoletja, pa tudi bolj zgodnje najdbe, kot npr. srebrni novec, ki ga je koval Consul M. Cato v letih 93—91 pred n. št. Domneva se, da je bila v rimskem času v Kranju cestna poštna postaja ob poti iz antične Emone proti Santicumu (Beljaku) in Virunumu na Gosposvetskem polju na Koroškem.[20] Ob priložnostnih delih so bili odkriti rimskodobni grobovi ob hiši na Titovem trgu 18 in Mestni hiši, na Titovem trgu 4 (22) in med okupacijo pri gradnji občinske zgradbe v Stritarjevi ulici 8 (29).[21] Med zgodnje rimske najdbe uvrščamo tudi naključno najdbo bronastega zvončka v Ulici XXXI. divizije (30). Hrani ga Gorenjski muzej v Kranju.[22] Ob Škofjeloški cesti v Stražišču (24) je drugi kraj rimskih grobov.[23] Iz pozne rimske dobe poznamo več grobnih ali posamičnih najdb. Vse so bile odkrite pri gradbenih delih na sodobnem prometnem križišču pred Iskro (23). Na starem, opuščenem šmartinskem grobišču smo leta 1977 zaščitno odkrivali v sklopu staroslovanskega in srednjeveškega grobišča poznorimske zidane grobnice, mozaične črnobele kamenčke in delno sakralno arhitekturo. Gradivo hrani Gorenjski muzej v Kranju. Na istem mestu je obeležena najdba zgodnjerimskega portretnega kamnitega nagrobnika, ki je deponiran v Narodnem muzeju v Ljubljani.[24] Skeletni poznoantični grobovi so bili zaznamovani pri gradnji nove tovarniške hale Save na izhodu Nartnikove ulice na Laborah (25). Med najdbami izstopajo bronasti uhani s priveskom v obliki steklenega oktoedra v otroškem grobu. Najdbo hrani Gorenjski muzej v Kranju.[25] Iz okolice Stražišča izvira tudi najdba poznorimske tehtnice.[26] V ulici Draga Brezarja 11 na Klancu (26), na križišču nekdanjih poljskih poti, so pri gradnji stanovanjske hiše odkrili in skoraj uničili skeletni pokop. Grobna jama je bila obdana z oblicami in prekrita z večjo peščeno debelo ploščo. Delno ohranjeno ploščo hrani Gorenjski muzej.[27] Med posamična rimskodobna najdišča prištevam še mesta najdenih rimskih novcev, ki pravtako ilustrirajo zgodovinsko prisotnost človeka: pri začetnih zaščitnih sondah, na mestu današnje tržnice (27), smo leta 1959 odkrili bronast rimski novec Konstantina (leta 324—337 n. št.), ki ga hrani Gorenjski muzej v Kranju.[28] V sklopu grobišča, v prehodu med Petrčkovo hišo in severno steno gotske cerkve, smo pri zaščitnih izkopavanjih odkrili bronast rimski novec, ki je bil kovan v Nemansesu v Južni Franciji v drugi polovici I. stol. pred našim štetjem. Hrani ga Gorenjski muzej v Kranju.[29] Ob stavbi občinske skupščine na Trgu revolucije so našli bakren novec cesarja Avgusta iz I. stoletja pred našim štetjem (29).[30] Iz Tomšičeve ulice 2 nam je poznana naključna najdba bronastega dupondija rimskega cesarja Trajana, ki je vladal v letih 98-117 n. št. Novec je bil skovan v kovnici v Rimu.[31] V produ savske struge pri mostu (32) je bil slučajno odkrit denarius C. Vibius Pausa iz I. 89—88 p. n. št.[32] V Stražišču (31) so tudi zaznamovane najdbe novcev. Omenja jih že Linhart v svoji zgodovinski knjigi »Versuch einer Geschichte I« iz I. 1788, 322; našli so jih na vrtu ridbine Matajc, in sicer novec Marka Antonija in Kleopatre iz let 33—31 pred n. št. ter antoninijan cesarja Aurelijana iz let 270—275 n. št. V okolju Labor je najden bakren novec rimskega cesarja Nerona iz let vladanja 54—68.[32]

Doba preseljevanja narodov

Ob Savski cesti — na Lajhu, nad sotočjem Save in Kokre (33), na najvišjih ježah savskih teras leži veliko grobišče s strnjenimi skeletnimi grobovi. Izkopavali in odkrivali so jih med leti 1898 in 1905 (T. Pavšlar kot lastnik zemljišča, J. Žmavc in W. Šmid). Domnevno število raziskanih grobov je okoli 1000 (Šmid le 750). Številen in bogat kulturno grobni inventar obsega nakit in orožje ter tudi druge predmete, ki so jih polagali po takratnih navadah v grobove: meče, nože, obrtno orodje, glavnike, ovratnice itd. Pripisujejo jih germanskim narodom (Alemanom, Gotom,

Langobardom), ki so se selili v 6. stol. preko Kranja na poti iz Panonije v severnoitalijanski prostor. Del grobov prištevajo tudi domačemu ali priseljenemu romaniziranemu staroselskemu prebivalstvu. Gradivo hranita Narodni muzej v Ljubljani in Naturhistorisches Museum na Dunaju, deloma se je porazgubilo.[34]

Na nekdanjem šmartinskem pokopališču pred križiščem Iskre, na desnem bregu Save (34), smo z zaščitnimi raziskovalnimi deli odkrivali v substratu staroslovanskih grobov več staroselskih romaniziranih grobov s pridatki langobardske S oz. ptičje fibule, z uhani z oktoedrom in železnimi zapestnicami itd. Sodijo v 6. in 7. stol. Med redkejše najdbe sodi tudi manjši poznoantični zlatnik bizantinskega cesarja Justina I. (vladal v letih 518—527). Odkrit je južni del grobišča. Kulturno gradivo hrani Gorenjski muzej v Kranju.[35] Na Titovem trgu v zemlji veže Mestne hiše v Gorenjskem muzeju smo ob priložnostnem zaščitnem sondiranju odkrili odpadno jamo, v kateri so bili fragmentarno ohranjeni deli glinastih posod iz časa preseljevanja narodov (6. stol.). Gradivo hrani Gorenjski muzej v Kranju.[36] Okoli 670. leta omenja anonimni kozmograf iz Ravene Carnium — današnje mesto Kranj v deželi Carneoli.[37]

Obdobje Starih Slovanov

Na Titovem trgu (36) v sklopu sodobne preobnove smo registrirali z zaščitnimi izkopavanji in raziskovanji 829 staroslovanskih grobov. Tej veliki nekropoli so prikljućeni staroslovanski grobovi, ki so bili odkriti v veži Mestne hiše, v sedanjem Gorenjskem muzeju na Titovem trgu 4.[38] Značilni grobni, prvinski kulturni pridevki: bronasti in srebrni obsenčni obročki, luničasti uhani, okrašeni z emajlom ali gravurami, okrogle sponke z različnimi simboli, številni prstani, železni enorezni noži, pasne spone, deli ovratnic in deli glinastih posod, okrašenih z valovnico. V navadi je staroslovanska vzhodna smer pokopa z iztegnjenimi rokami. Opredeljujemo jih kot nosilce in tvorce vzhodnoalpske karantansko-ketlaške kulture 9. in 10. stoletja. Prepleta se s prvinami belobrdske kulturne skupine Panonije. V substratu staroslovanskih grobov so bili še skeletni grobovi, vkopani v ilovico. Njihove grobne jame so omejene z oblicami in so zatrpane s koščki oglja. Sodijo v 8. stol. Gradivo hrani Gorenjski muzej v Kranju.[39]

Na križišču pri Iskri v Kranju (37) v sklopu zaščitnega izkopavanja leta 1977 je bil odkrit južni del staroslovanskega grobišča, in to pod slojem srednjeveških grobov. Značilni staroslovanski grobni pridevki so obsenčni obročki, luničasti uhani in emajlirana sponka; način pokopavanja jih uvršča v karantansko-ketlaško kulturo od 9. do 12. stol. Srebrni uliti grozdasti uhani pa so tipičen inventar slovanskega belobrdskega kulturnega kroga iz 10. ali 11. stol. Gradivo hrani Gorenjski muzej v Kranju.[40] Na Laborah za avtoservisno delavnico (38) so pri gradnji odkrili in deloma uničili več staroslovanskih skeletnih grobov z železnim nožem in posamičnimi deli ovratnic. Delno ohranjeno gradivo hrani Gorenjski muzej v Kranju.[41] Na prostoru okoli podružnične cerkve v Drulovki (39) je bilo leta 1956 odkrito 6 staroslovanskih skeletnih grobov, nekaj pa so jih domačini odkrili že leta 1926. Gradivo ni ohranjeno.[42] Na Gorenji Savi so ob začetku gradnje tovarne Tekstilindus (40) leta 1929 odkrili delavci več staroslovanskih grobov z značilnimi pridevki: prstani, železno puščično ostjo in fragmenti glinastega posodja. Gradivo hrani Narodni muzej v Ljubljani.[43] V zgodnjem srednjem veku se omenja leta 1075 v Kranju zgodnjefevdalna utrdba Creina, ki jo lociramo nad Savskim mostom.[44] Na severozahodnem pobočju Šmarjetne gore (42) so ostanki ruševin stolpastega gradu iz zgodnjefevdalnega obdobja (12. stol.) s tremi obrambnimi jarki. Domačini omenjajo ledinsko ime Gradišče.[45]

Viri:

[1] J. Korošec, Drulovka III, Zbornik filozofske fakultete v Ljubljani, Lj. 1960; P. Korošec, Eneolitik Slovenije, Arheološki vestnik 24, Ljubljana 1973, 170; F. Leben, Opredelitev neolitske in eneolitske keramike iz jamskih najdišč jugovzhodnega alpskega prostora, Arheološki vestnik 24, Ljubljana 1973, 161 s karto najdišč.

[2] J. Dular, Bronasti jezičasti ročajni meči iz Slovenije, Varia arhaeologica, Brežice 1974, 15; T. I/5.

[3] A. Valič, Varstvo spomenikov 8, Ljubljana 1960/61, 226.

[4] F. Stare, Arheološki vestnik, Ljubljana 1952, 298.

[5] S. Gabrovec, Mesto Kranja v prazgodovini slovenskega ozemlja v zborniku 900 let Kranja, Kranj 1960, 11—31; A. Valič, Oris 20-letnih raziskovanj grobišča v Kranju, Kranjski zbornik, Kranj 1975, 159, 164, sl. 1, 2.

[6] J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Kranj 1939, 4; A. Valič, Varstvo spomenikov 11, Ljubljana 1966, 116.

[7] A. Valič, Arheološka najdišča Slovenije (ANS), Ljubljana 1975, 171; A. Valič, Varstvo spomenikov 15, Ljubljana 1970, 145.

[8] A. Valič, Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975, 170 z navedeno starejšo literaturo; A. Valič, Varstvo spomenikov 9, Ljubljana 1962-64, 172; T. 3/21; Nekaj dragocenosti iz zbirk Narodnega muzeja v Ljubljani, Argo 10/1, Ljubljana 1971; S. Gabrovec, Gorenjska v prazgodovini (neobjavljena disertacija).

[9] S. Gabrovec, Začetek halštatskega obdobja v Sloveniji, Arheološki vestnik 24, Ljubljana 1973, 348; T. Knific, Arheološka najdišča v Kranju, Kronika 2, Ljubljana 1971, 72; A. Valič, Arheološki spomeniki Gorenjske (vodič), Ljubljana 1977, 10.

[10] F. Stare, Arheološki vestnik 5, Ljubljana 1954, 112.

[11] A. Valič, Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975, 171 z navedeno starejšo literaturo.

[12] A. Valič, Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975, 171.

[13] J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Kranj 1939, 4; S. Gabrovec, Mesto Kranja v prazgodovini slovenskega ozemlja v zborniku 900 let Kranja, Kranj 1960, 18; T. 4, sl. 9 in 11.

[14] A. Valič, Varstvo spomenikov 9, Ljubljana 1962—64, 172.

[15] S. Gabrovec, Latensko obdobje na Gorenjskem, Arheološki vestnik 17, Ljubljana 1966, 250; A. Valič, Oris 20-letnih raziskovanj grobišča v Kranju, Kranj 1975, 159; sl. 3, 4; P. Kos, Mali noriški srebrniki s konjički, Arheološki vestnik 25, Ljubljana 1974, 218; P. Kos, Keltski novci v Sloveniji, Situla 18, Ljubljana 1977, 83, 122.

[16] S. Gabrovec, Mesto Kranja v prazgodovini slovenskega ozemlja, v zborniku 900 let Kranja, Kranj 1960, 21; T. 4, 12.

[17] S. Grabrovec, Mesto Kranja v prazgodovini slovenskega ozemlja, v zborniku 900 let Kranja, Kranj 1960, 21. Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975, 170.

[18] R. Ložar, Glasnik muzejskega društva Slovenije 11, Ljubljana 1930, 33—35; isti, Glasnik muzejskega društva Slovenije 20, Ljubljana 1939, 185; J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Kranj 1939, 11; Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975, 170.

[19] S. Gabrovec, Latensko obdobje na Gorenjskem, Arheološki vestnik 17, Ljubljana 1966, 255; T. 6, sl. 1, 2, 3.

[20] J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Kranj 1939, 10—11.

[21] J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Kranj 1939, 11; A. Valič, Kranj z okolico v rimski dobi, v zborniku 900 let Kranja, Kranj 1960, 33.

[22] A. Valič, Varstvo spomenikov 11, Ljubljana 1966, 116.

[23] A. Valič, Nove najdbe iz rimske dobe v okolici Kranja, Arheološki vestnik 7, Ljubljana 1956, 445.

[24] CIL III; št. 3892; AIJ št. 215, Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975, 170.

[25] A. Valič, Varstvo spomenikov 10, Ljubljana 1965, 207, 208.

[26] J. Korošec, O tehtnicah v Kranju, Arheološki vestnik 6/1, Ljubljana 1955, 15; J. Werner, Waage und Geld, v Sitzungsb. der Bayerischen Akad. München 1954/1, 40.

[27] A. Valič, Varstvo spomenikov 21, Ljubljana 1977, 229.

[28] A. Valič, Varstvo spomenikov 11, Ljubljana 1966, 116.

[29] A. Valič, Oris 20-letnih raziskovanj grobišča v Kranju, Kranjski zbornik, Kranj 1975, 159, sl. 5.

[30] A. Valič, Kranj z okolico v rimski dobi, v zborniku 900 let Kranja, Kranj 1960, 33.

[31] E. Pegam, Numizmatični vestnik 3, Ljubljana 1960, 91.

[32] E. Pegam, Numizmatični vestnik 3, Ljubljana 1960, 91.

[33] A. Müllner, Argo 3, Ljubljana 1894, 168; Illyrisches Blatt N. 4, 25. januar 1844, 16.

[34] J. Kastelic, Staroslovanski Kranj, zbornik 900 let Kranja, Kranj 1960, 39 z evidentirano starejšo strokovno lit.; Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975, 171 z evidentirano starejšo lit.; B. Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev, Ljubljana 1952, 43; B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda 1, Ljubljana 1964, 312; M. Slabe, Dravlje, Grobišče iz časov preseljevanja ljudstev, Situla 16, Ljubljana 1975, 82; M. Slabe, Poskus prikaza materialnih dokazov iz časov preseljevanja narodov v SR Sloveniji, Kronika 2, Ljubljana 1972, 78; Z. Vinski, Kranj i horizont groblja na redove 6. stoljeća u Zapadnoj Jugoslaviji, Arheološki vestnik 21/22, Ljubljana 1970/71, 151; Z. Vinski, Actes du VIIe congrès International des sciences préhistoriques et protohistoriques, Beograd 1971, 253—265; J. Werner, Die Langobarden in Pannonien, München 1962, 121—130; J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Kranj 1939, 3-8; Nekaj dragocenosti iz zbirk Narodnega muzeja v Ljubljani, Argo 10/1, Ljubljana 1971, 120; T. Knific, Arheološka najdišča v Kranju, Kronika 2, Ljubljana 1971, 73—74; V. Stare, Kranj, Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev (s prispevkom Zdenko Vinski, Ovrednotenje grobnih pridatkov in Istvan Kiszely, Antropološki pogledi), Ljubljana 1980. I. Kiszely, Characterization of the Langobard Age Grave-Yard in Kranj, Glasnik antropološkog društva Jugoslavije 7, Beograd 1970, 74; M. Slabe, Künstlich deformierte Schädel der Völkerwanderungszeit in Jugoslawien im Lichte ihrer Aussagekraft, Poseben odtis iz Zbornika radova »Problemi seobe naroda u Karpatskoj kotlini, Novi Sad 1978, 69; J. Šašel, Slovenski prostor od Keltov do Slovanov, Kronika 26, Ljubljana 1978, 66.

[35] M. Sagadin, Novo križišče pri Iskri v Kranju, Arheološki pregled 19, Beograd 1977, 115; M. Sagadin, Arheološka izkopavanja na novem križišču pri Iskri v Kranju, Snovanja 6, 13. XII. 1977, 99—101 (priloga Glasa); A. Valič, Okvirna izhodišča proučevanj socialne strukture staroslovanskih pokopov v Kranju, referat na XI. kongresu arheologov v Mostarju 1980, (kongresno gradivo).

[36] A. Valič, Keramični posodi iz časa preseljevanja narodov v Kranju, Arheološki vestnik 21/22, Ljubljana 1971/72, 288—292; I. Sivec-Rajterič, Poznoantična keramika v Sloveniji, Arheološki vestnik 26, Ljubljana 1975, 22.

[37] F. Kos, Izvestja 11, Ljubljana 1901, 6—9; M. Kos, Starejša naselitev na kranjski ravnini v zborniku 900 let Kranja, Kranj 1960, 51; J. Kelemina, Langobardski spomini pri Slovencih, Slavistična revija 4, Ljubljana 1951, 177; Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975, 80—81; J. Šašel, Alpes Iuliana, Arheološki vestnik 20/21, Ljubljana 1970/71, 35; P. Petru, Kontinuiteta in diskontinuiteta naselitve, Zgodovinski časopis 32, Ljubljana 1978, 225; P. Petru, Arheološka obdobja v Sloveniji (separat iz Zgodovine Slovencev), Ljubljana 1979, 88—93; B. Grafenauer, Naselitev Slovanov v Vzhodnih Alpah in vprašanje kontinuitete, Kolokvij o zgodnjem srednjem veku v Kranju, Posebni odtis iz Arheološkega vestnika 21/22, 1970/71, 26.

[38] A. Valič, Prezentacija staroslovanskih grobov na mestu odkritja, Varstvo spomenikov 11, Ljubljana 1966, 13—17.

[39] A. Valič, Oris 20-letnih raziskovanj grobišča v Kranju, Kranjski zbornik 1975, 162, 166, sl. 10; A. Valič, La nécropole Slave à Kranj, Inventaria archaelogica 21, Ljubljana 1978; J. Ka-

stelic, Staroslovanski Kranj, v zborniku 900 let Kranja, Kranj 1960, 38—39; P. Korošec, Poskus delitve materialne kulture na področju Karantanije, Zgodovinski časopis 15, Ljubljana 1961, 157; P. Korošec, Kulturni in časovni oris slovanskega zgodnjega srednjega veka na območju Slovenije, Arheološki vestnik 21/22, Ljubljana 1971, 72, 95—101; P. Korošec, Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov, Dela SAZU 22/1 in 22/2, Ljubljana 1979, 81, 116, 37; A. Valič, Staroslovanski Kranj, Arheološki vestnik 18, Ljubljana 1967, 417—423; A. Valič, Vprašanja raziskovanj zgodnjega srednjega veka na Gorenjskem, Arheološki vestnik 21/22, Ljubljana 1971/72, 111—116; V. Šribar — V. Stare, Karantansko-ketlaški kulturni krog, Razstavni katalog NM iz Ljubljane, Ljubljana 1974; V. Šribar, V. Stare, Drava — meja med oglejskim patriarhom in salzburško nadškofijo v luči arheoloških najdb, Slovensko morje in zaledje 3/4, Koper 1979, 14; J. Šašel, Problem naseljevanja vzhodnoalpskih Slovanov, Kronika 2, Ljubljana 1972, 3; J. Filip, Köttlacher Kultur, Enzyklopädisches Handbuch zur Ur-und Frühgeschichte Europas I, Prag 1966, 632; A. Valič, Kranj, Rešena arheološka dediščina, Razstavni katalog, Ljubljana 1979, 65; B. Grafenauer, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, 110; V. Krušič, Karies pri narodih, živečih na Slovenskem, gledan skozi prizmo tisočletij, Arheološki vestnik 21/22, Ljubljana 1971/72, 225—236.

[40] M. Sagadin, Arheološka izkopavanja na novem križišču pri Iskri v Kranju, Snovanja 6, 13. XII. 1977, 99—101; M. Sagadin, Kranj, Rešena arheološka dediščina, Razstavni katalog, Ljubljana 1979, 67.

[41] F. Stare, Delovno poročilo v Letopisu SAZU 7 (1957), Ljubljana 1958, 128, 8.

[42] P. Korošec, Staroslovansko grobišče ob cerkvi v Drulovki, Arheološki vestnik 18, Ljubljana 1967, 427—429.

[43] R. Ložar, Delovno arheološko poročilo, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo 11, Ljubljana 1930, 34 in Glasnik muzejskega društva za Slovenijo 20, Ljubljana 1939, 185; J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Kranj 1939, 11; T. Knific, Dve staroslovanski grobišči z ozemlja loškega gospostva, Loški razgledi 22, Škofja Loka 1975, 11, s karto 19; P. Korošec, Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov, Dela SAZU 22/1, Ljubljana 1979, 41.

[44] M. Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1955, 154; J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Kranj 1939, 12.

[45] F. Kos, Gradivo V, 11; M. Žontar - M. Zupančič, Terenske raziskave gradov na Gorenjskem, Varstvo spomenikov 12, Ljubljana 1967, 31, 32; P. Blaznik, Škofja Loka in loško gospostvo (973—1803), Škofja Loka 1973, 16.

RAZVOJ PROSTORSKIH AMBIENTOV IN NJIHOVIH DOMINANT V STAREM KRANJU

CENE AVGUŠTIN

Prostorski značaj Kranja je rezultat 750-letnega razvoja mesta, ki je začelo v prvi polovici 13. stoletja rasti na skalnatem pomolu med rekama Savo in Kokro.

Skoraj ne dvomimo, da so bile prostorske kvalitete glavnega, današnjega Titovega trga, ob njegovem nastanku po letu 1200 še skromne. Njegov tloris je bil podobno kot npr. pri trgu v Mariboru ali Mestnem trgu v Ljubljani oz. Škofji Loki zasnovan v obliki lijakasto zoževajočega se pravokotnika. Nizke enonadstropne lesene hiše prvih naseljencev meščanov, ki so obrobljale trg, še niso pomenile s svojimi fasadnimi ostenji neke izrazite prostorske zapore. To velja tem bolj, ker so bile stanovanjske stavbe z razmaki ločene med seboj. Ker pa so bili razmaki med hišami sorazmerno ozki, je obrobje trga vendarle dajalo vtis sklenjene, prostor oblikujoče gradnje. Še posebej velja ta trditev za severno obrobje glavnega trga, ki so ga zapirala pročelja domnevno triladijske romanske glavne cerkve, dveh plemiških dvorcev v njeni bližini in mestne hiše na oglu današnje Poštne ulice. Tudi dotok komunikacij v tržni prostor je bil urejen tako, da ni zmanjševal prostorskega vtisa trga. Vpadni cesti sta po sistemu idealnih diagonal tekli čez tržni prostor in se križali v njegovem jugovzhodnem delu. Prehod, ki je vodil k zahodni cestni vzporednici, današnji Tomšičevi ulici, je bil ujet v zgornji jugozahodni ogel trga in tako kot še danes ni zmanjševal njegove prostorske učinkovitosti. To velja tudi za prehod med današnjo Pavšlerjevo in Hlebševo hišo, ki ima prej značaj razširjenega medhišnega razmaka kot prave ulice. Na severno stranico današnjega Titovega trga sta se navezovali dve prostorski telesi — nekdanji Svinjski trg in trg ob današnjem Prešernovem spomeniku. Svinjski trg je na severni strani omejevala skupina hiš ob robu kokrške soteske, na jugu arkadno dvorišče Mestne hiše in na vzhodu dvoriščna stran Eghovega dvorca. Trg je ležal v zamiku Mestne hiše in je skupaj z današnjo Poštno ulico pomenil zaključeno prostorsko telo, ki ga je odstranila šele predvojna doba z zidavo novega poštnega poslopja in dokončno naša doba z zgraditvijo mostu čez Kokro. Ker je močno vplivala odprtina, ki je ob tej priložnosti nastala v uličnem ostenju, tudi na prostorsko zaključenost glavnega trga, se ne smemo čuditi predlogom, da je treba na mestu nekdanje Podrtine zopet vzpostaviti prostorsko zaporo v obliki podvoza, podobnega morda tistemu na Karlovški cesti v Ljubljani.

Poleg Svinjskega trga se je rojevalo ob vzhodnem robu starega kranjskega pokopališča na mestu, kjer stoji danes Prešernov spomenik, še eno prostorsko telo, ki ni imelo značaja trga, temveč je v 18. in 19. stoletju rabilo predvsem za dohod k novozgrajenemu župnišču.[1] Na severni strani je »trg« omejeval zid srednjeveškega pokopališča. Nanj sta bili prislonjeni dve stavbi — šola in v smeri proti glavnemu trgu baročna stanovanjska hiša z zidanim pritličjem in lesenim nadstropjem. Hiša podobne oblike je stala tudi na nasprotni strani ceste, za njo je bil sadovnjak, obdan z zidom. Na vzhodu je prostor omejevalo baročno župnišče (zdaj Gorenjski muzej), ki je po požaru l. 1749 zraslo na mestu starega, ki ga je okrog l. 1426 zgradil Koloman de Manswerd.[2] Mogočna dominanta novega baročnega dvorca s široko in s pilastrsko arhitekturo obogateno fasado je dajala temu predelu dovolj zaključen prostorski značaj, ki se je še okrepil kasneje l. 1909 z zidavo predhodnice današnjega Prešernovega gledališča na mestu zgoraj omenjenega sadovnjaka. Čeprav so l. 1808 podrli pokopališki zid in obe k njemu prislonjeni stavbi, je južna fasada cerkvene stavbe skupaj z današnjim poslopjem Osrednje knjižnice, zgrajenim v 80 letih 19. stoletja, odlično zamenjala nekdanje prostorske meje. Bolj reprezentančen značaj je dobil »trg« z izgradnjo fasade Prešernovega gledališča (Jože Plečnik, 1952), s postavitvijo Prešernovega spomenika (kiparja F. Smerdu in P. Loboda, 1952) in v zadnjem času s položitvijo novega tlaka.

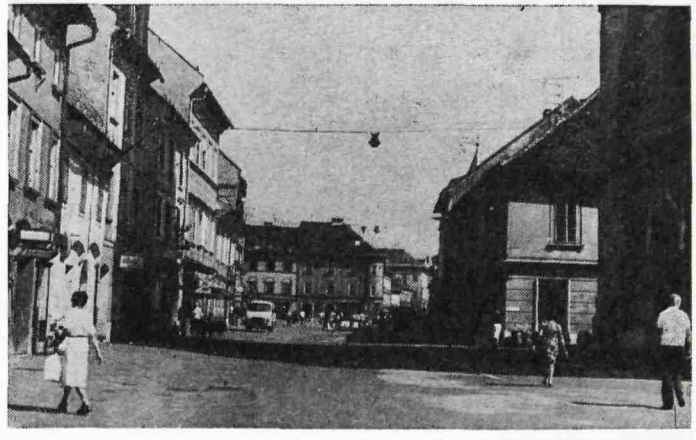
DR. CENE AVGUŠTIN, YU, 64240 Radovljica, Linhartov trg 11, umetnostni zgodovinar

Titov trg je v stoletjih močno dopolnil prvotno podobo. Poleg stavbnega gradiva, ko je kamen začel postopoma nadomeščati les, se je spremenila tudi oblika meščanskih stanovanjskih hiš, ki so obrobljale tržni prostor. V 16. in 17. stoletju so se hiše s slemeni obrnile proti cesti in z razširjenimi fasadami zapolnile nekdanje razmake, ki so rabili za odtok atmosferske vode. Pročelja hiš so v skoraj neprekinjeni črti objela tržni prostor in ga prostorsko okrepila. Sklenjena ostenja hiš so prekinjali le posamezni prehodi oz. ceste, ki so vodile do sosednjih ulic. Najkasneje v 18. stoletju se v gradnji hiš v Kranju začne pojavljati namesto prvotne enonadstropnosti dvonadstropnost in namesto triosnosti večosnost kot posledica združevanja hiš v skupni lastnini. Kar niso pri oblikovanju tržnega prostora dosegla vertikalno in horizontalno razvijajoča se pročelja hiš, so dopolnile prostorske dominante, ki so rasle iz obrobja in ozadja tržnega prostora. Že pozna gotika je z zidavo nove cerkve in iz njene fasade rastočega zvonika ustvarila osrednji arhitekturni poudarek glavnemu trgu. V dobi renesanse mu je sledil stolp roženvenske cerkve, ki je prostorsko zapolnil spodnji del trga.

Vlogo poddominante igra stolpič mestne hiše, ki pomeni skupaj z vodnjakom in meščanskimi hišami nekakšen uvodni motiv v glavnem prostorskem poudarku trga — v sakralni stavbi, katere telo se po drugi strani zopet povezuje s stolpom roženvenske stavbne gmote, ki se kaže na obzorju.

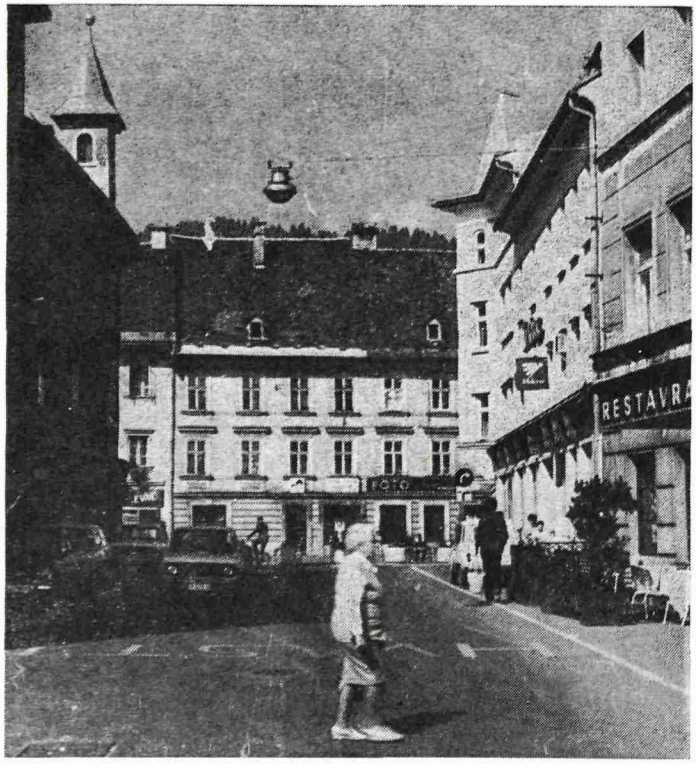
Prešernova ulica spada k prvotni tlorisni zasnovi mesta. Njen potek se prilagaja oblikovnim pogojem terena. Rahla usločenost ostenij, katerih arhitektura se je razvijala podobno kot obrobje današnjega Titovega trga, daje ulici dognan prostorski značaj. V Prešernovo ulico so se v srednjem veku zelo verjetno odpirala mestna vrata, ki so jih kasneje, bržkone v času protiturških obrambnih priprav, pomaknili bolj proti severu, da so zavarovali tudi tisti mestni predel, ki je rastel zunaj srednjeveškega mestnega jedra na tleh današnjega Maistrovega trga in njegovega obrobja. Proti jugu se je Prešernova ulica zlivala v prostor glavnega trga, vendar tako, da sta jo optično zapirali najpomembnejši dominanti tega mestnega predela — zvonika glavne in roženvenske cerkve. Ta zapora je bila vsaj v iluzionističnem smislu skoraj enakovredna prostorski meji, ki so jo predstavljala zgornja mestna vrata. Ko ugotavljamo sočasno vplivanje omenjenih dveh dominant na najpomembnejši prostorski telesi Kranja — na Titov trg in na

Sl. 1. Titov trg s prostorskimi dominantami

Sl. 2. Titov trg, pogled z juga proti severu

Sl. 3. Poštna ulica s stolpičem na mestni hiši in z ogelnim pomolom blagovnice Kokra

Sl. 4. Poštna ulica z novim mostom čez Kokro

Prešernovo ulico — zaslutimo dobro premišljen vezan sistem gradnje dominant po mestnem prostoru.

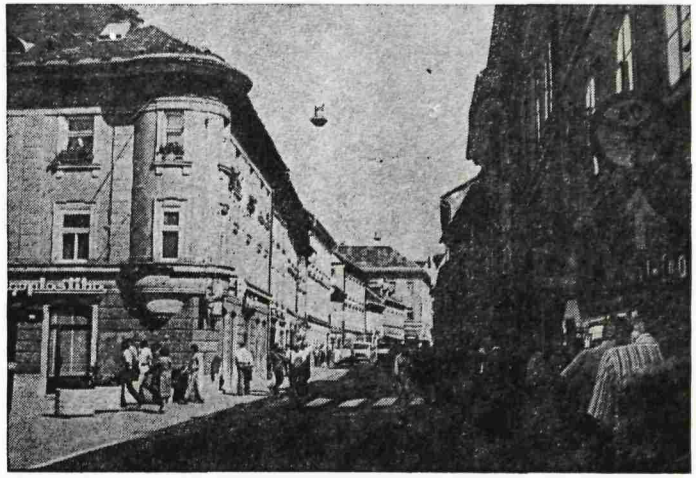
Podobno kot pri glavnem trgu je renesansa tudi v vpadni Prešernovi ulici zlila fasade v sklenjene ploskve in jih tako prostorsko okrepila. Okrogli ogelni stolpič pri prehodu ulice v glavni trg na fasadi Jugoplastike pomeni tako kot pravokotni ogelni pomol na blagovnici Kokra dodatni delež renesanse k izoblikovanju uličnega oz. tržnega prostora. V nasprotju s Titovim trgom in Prešernovo ulico, pri katerih seže prostorska zasnova prav v nastajanje mesta, sta se obe stranski cesti, današnja Tomšičeva in Tavčarjeva ulica, prostorsko izoblikovali mnogo kasneje. Kot smo že nekajkrat ugotovili,[3] sta se ti dve vzporednici razvili iz gospodarskih poti, ki so nekdaj vodile do hišnih dvorišč. Ko je bila proti koncu srednjega veka z nastankom veže v okviru hišnega organizma ustvarjena nova povezava med osrednjo mestno komunikacijo (trg oz. vpadna ulica) in dvoriščnimi deli meščanskih stavb, so obrobje obeh gospodarskih poti začeli zazidavati. Najstarejše stavbe segajo v 16. in 17. stoletje, kar daje slutiti, da so z izgradnjo obeh novih uličnih organizmov Tavčarjeve in Tomšičeve ulice in z zazidavo prehodov, ki so ju povezovali s trgom oz. vpadno cesto, skušali zadostiti stanovanjskim in drugim potrebam tistih prebivalcev, ki so se v času turških vpadov naselili v Kranju. Obrobje obeh ulic se je počasi polnilo. Tomšičeva oz. takratna Rožna ulica ima v 18. stoletju bolj ali manj tlorisno izoblikovan le predel nad Savo, medtem ko ugotavljamo v smeri meščanskih dvorišč še precej nezazidanih površin.[4] Sodeč po mapni skici, ki je nastala kmalu po velikem požaru l. 1811,[5] je ostalo nekaj zelenih površin le še na oglu Tomšičeve in Jenkove ulice oz. Hlebševega prehoda in v bližini cerkve na vrhu Savskega brega. Tavčarjeva ulica je svojo prostorsko sklenjenost dosegla že konec 18. stoletja,[6] razen v njenem južnem delu, kjer je mogoče opaziti nekaj zelenih prog, ki so se ohranile prav do konca prve svetovne vojne. Že sam potek v loku izpeljane ceste pomeni dobro osnovo za nastanek prostorsko dognanega uličnega telesa. Precejšen del hiš v Tavčarjevi in Tomšičevi ulici je v svojem vertikalnem razvoju sledil običajni enonadstropnosti ostalih meščanskih hiš, nekatere pa so v svojem navpičnem razvoju zakrnele in se razvile samo v pritlični smeri. Te nizke stavbe so se po svoji prostorski zasnovi močno ločevale od običajne meščanske hiše, ki je v svojem arhitekturnem sestavu vedno združevala delavniško oz. trgovsko in bivalno funkcijo. V malih pritličnih hišah je bil

trgovski moment izločen, v njih so največkrat živeli slabše situirani obrtniki, ki so se ukvarjali tudi s kmetijstvom. Zato najdemo v teh stavbah arhitekturne elemente, ki so sicer običajni v kmečkem stavbarstvu: črno kuhinjo na koncu veže, »hišo«, ki je rabila tudi za delavnico, čumnato itd. V takih hišah so velikokrat stanovali priseljenci s podeželja, kar je še pospeševalo njihov kmečki značaj. Pogosto so se na ta način »pokmetili« celi mestni predeli, včasih kar celo mesto (npr. Kostanjevica) ali trg (npr. Podsreda). Posebej zanimiv je v tem pogledu predel kranjskega Pungerta, nekdanjega sadovnjaka na skrajni jugovzhodni konici mestnega pomola. Ko so v poznem srednjem veku zgradili na tem področju obrambni stolp in okrog leta 1475 v spomin na kugo tudi cerkev, se je na mestu nekdanjega sadovnjaka razvil manjši trgec, današnji Trubarjev trg. Obrobje trga so razdelili na pravilne pravokotne zemljiške parcele, kar kaže na načrtno poselitev in se morda veže na priliv novega prebivalstva s podeželja v mesto v dobi turških vpadov, kot smo to ugotavljali tudi pri urbanizaciji nekdanjih gospodarskih poti in prečnih ulic. Novonastale povečini pritlične hiše se na Pungertu niso razvijale v globino tako kot pri drugi meščanski arhitekturi, temveč so v korist vrtnega zemljišča zakrnevale na pol poti in oblikovale kmečkim podobne tlorisne sestave. Ta proces se je začel že v spodnjem delu današnje Cankarjeve ulice, tostran poti, ki je po Savskem bregu vodila k spodnjim mestnim vratom, in zunaj prometnega, za trgovino prikladnega naselbinskega pasu.

Najpomembnejši prostorski dominanti Trubarjevega trga sta pungerška cerkev in mestni stolp, ki zapirata trg proti jugovzhodu. Dovolj močno občutimo tudi dominanto zvonika, glavne kranjske cerkve, ki zapira prostor proti severozahodu, manj pa je danes opazen prostorski vpliv ladje in stolpa roženvenske cerkve, ki ju je v naši dobi zakrila Florjančičeva hiša. Z gradnjo nekaterih nadstropnih hiš in še posebej Glasbene šole med obema vojnama se je prostorski vtis Trubarjevega trga sicer okrepil, močno pa se je spremenila oblikovna enovitost njegovih ostenij, saj so nekatere hiše rasle brez načrta in brez občutka za mero in prostorski značaj tržnega prostora.

Današnji severni pendant Trubarjevega trga Maistrov trg je pred požarom mesta leta 1811 imel podobo ozke ulice, ki je povezovala staro mestno jedro z zgornjimi vrati, ki so jih bržkone na prehodu iz 15. v 16. stoletje skupaj z

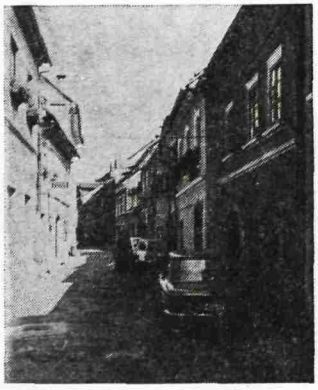
Sl. 5. Trg ob Prešernovem spomeniku. V ozadju baročni dvorec iz srede 18. stoletja (Gorenjski muzej), na desni Plečnikova fasada Prešernovega gledališča

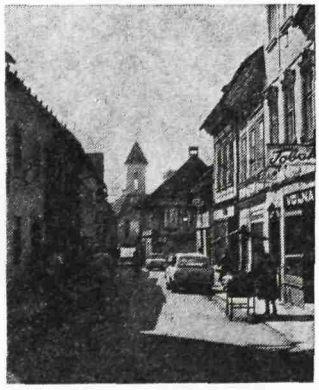
Sl. 6. Prešernova ulica z ogelnim stolpičem Jugoplastike

delom obzidnih naprav pomaknili z ustja Prešernove ulice proti severu, da so objele predmestno četrt, ki se je razvijala zunaj srednjeveškega vhoda v mesto. Predel Maistrovega trga vzbuja tudi po svojem tlorisu vtis kasnejšega naselbinskega priveska, kar se kaže še posebej v obzidju, ki ne teče v ravni ali zaokroženi črti, temveč napravi prav na tem mestu veliko koleno. Ob požaru

Sl. 7. Jenkova ulica, primer prečne cestne zveze med Titovim trgom in vzporedno Tomšičevo ulico

Sl. 8. Tomšičeva ulica

Sl. 9. Tavčarjeva ulica

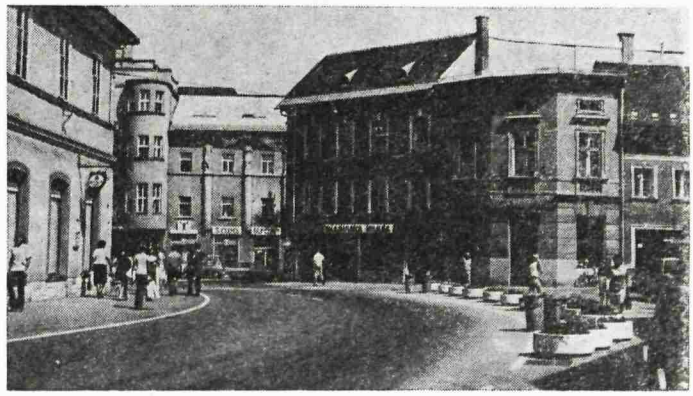
Sl. 10. Cankarjeva ulica, pogled proti Pungertu

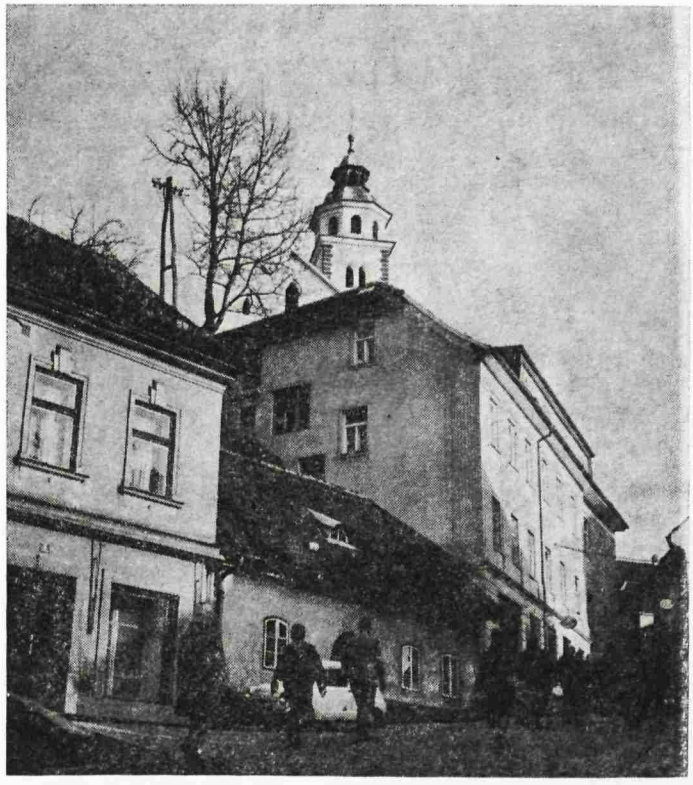
Kranja l. 1811 se je pokazalo, da je izhod iz mesta skozi ozko ulico in grlo mestnih vrat neprimeren. Zato so skoraj gotovo že med francosko okupacijo ali neposredno po njej porušili hiše[7] na spodnji, zahodni stranici trga in ozko ulico spremenili v trg. Nove hiše so začele rasti na vrtovih odstranjenih hiš. Kot lahko razberemo iz franciscejske katastrske mape iz l. 1826, je bil del spodnje stranice trga v tem času že pozidan, v smeri nekdanjih mestnih vrat je ostal prazen le pas zemljišča, na katerem je kasneje zrasla hiša št. 13. V samo ustje tržnega prostora se je še leta 1826 zajedla večja stavba, morda ostanek nekdanjih obrambnih naprav, ki je zapirala prostor trga na njegovi jugozahodni strani. Nasprotna, severovzhodna stranica trga, ki je v svoj sestav vključevala mestni špital s cerkvijo, je v loku sledila robu pomola in se ob špitalskem stolpu pravokotno usmerila proti obrambnemu jarku. Čeprav je trg nastal pozno, je vendar po svoji prostorski zaključenosti pomenil enega najbolj zanimivih urbanističnih teles starega Kranja. Kdaj je trg izgubil svojo poleg zgornjih mestnih vrat najpomembnejšo dominanto meščanski špital, ne vemo, verjetno med leti 1770—89 in 1826. V tlorisnem posnetku iz konca 18. stoletja je špital še označen, v tistem iz francoske dobe po letu 1811 pa ga ni več. Vse kaže, da so ga s cerkvijo vred odstranili ob ureditvi trga po velikem požaru leta 1811. Prostorska rast Maisrovega trga se je nadaljevala tudi v naši dobi. Med obema vojnama je arhitekt Fürst zgradil prizidek hotela Stare pošte, ki je ostal onstran nekdanjega mestnega jarka. Z novim krilom stavbe je optično zaprl trg, ki se je odpiral proti zahodu, in tako vzorno dopolnil njegovo prostorsko podobo. K prostorski zaključenosti trga je prispevala dobršen delež tudi veriga stavb, ki je sledila ob jugozahodni stranici Koroške ceste od Kapucinskega samostana do gimnazije, ki se je s široko gmoto pojavila v osišču izteka Maistrovega trga l. 1888. Prostorsko ubranost Maistrovega trga je l. 1928 porušila za mali trg prerazsežna Adamičeva hiša. Nasprotno pa je uspel poskus plombiranja vzhodne stranice trga na mestu porušene Golobove hiše. Moderna arhitektura nove Mestne mesarije (arhitekt Marjan Šorli) se je dobro prilagodila ulični in strešni črti sosednjih stavb in z razgibano fasado prepričljivo ujela arhitekturni značaj svoje okolice.

Nastajanje novih prostorskih ambientov zunaj utrdbenega pasu mesta nam lepo kaže Savski breg (današnja Vodopivčeva ulica). Na obeh straneh ceste, ki je s savskega mostu vodila k spodnjim mestnim vratom, so skoraj gotovo že zgodaj zrasle hiše. Po velikosti, obliki in gradivu so si bile večkrat različne,[8] kar kaže na njihovo raznoliko namembnost in gradnjo, ki se ni vedno prilagajala arhitekturnim načelom, ki so veljala na mestnem pomolu. Rabile so kot kovačije z odprto lopo pred fasado ali za potrebe drugih obrti, ki si jih v mestu zaradi pomanjkanja vode ali sušilnic (barvarji, strojarji itd.) težje predstavljamo. V Merianovem času so bile večinoma grajene v lesu, tesno zgnetene skupaj in po renesančnem načinu s strešnimi kapmi obrnjene proti cesti. Le ena med njimi, kova-

čija, kaže mimoidočemu po srednjeveškem načrtu oblikovano trikotno čelo s prirezanim slemenom. Večina hiš je enonadstropnih, takih kot so v mestu. Določeno sorodnost z meščanskimi hišami izpričuje njihova triosnost, na stran pomaknjen vhod z vežo, okna, ki v pritličju osvetljujejo delavnico, in troje okenskih odprtin v nadstropju, po čemer sklepamo, da se je delitev na bivalno sobo in kamro najkasneje v 1. polovici 17. stoletja uveljavila tudi v predmestjih. Kmečki značaj kaže hiša na mestu nekdanje Kumer-Zorčeve gostilne. Proti savskemu mostu je obrnjena s trikotnim čelom, ki ga krasi čop in poživlja okno. Vhod je s cestne strani. Hiša je enonadstropna s tremi okni na ožji in s štirimi na podolžni strani pročelja. Gmota stavbe in njena predvidena prostorska ureditev spominjata na kmečke dvorce, ki so se v taki in podobni obliki uveljavili v 18. in 19. stoletju. Opisana hiša je eden zgodnejših primerov te vrste arhitekture pri nas.

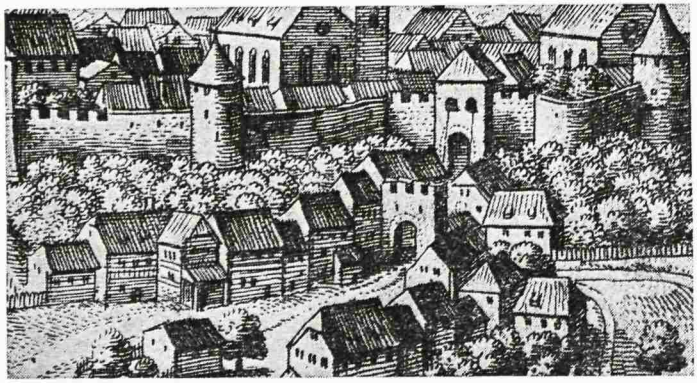
Današnja prostorska zaključenost Savskega brega se sredi 17. stoletja, kot nam kaže Merianova upodobitev, šele nakazuje. Ta mestni predel je proti Savi še vedno močno odprt, zajezuje ga le stavba, ki se je vgnezdila v ustje ulice in pomeni s svojo gmoto močno prostorsko zaporo. V sedemdesetih letih 17. stoletja segata oba kraka cestnih ostenij, kot moremo razbrati iz Valvazorjeve Topografije, skoraj do Save. Proti koncu 18. stoletja je ta predel[9] že bolj ali manj oblikovan, dokler v dvajsetih letih 19. stoletja[10] ne doseže tiste stopnje tlorisnega in prostorskega razvoja, ki je zanj značilen še danes. Severozahodno ostenje Savskega brega sledi vznožju mestnega pomola in se prilagaja njegovi v loku izpeljani črti. Hiše na nasprotni strani ceste se stopničasto dvigajo po klancu navzgor, pogosto segajo s svojimi povprek postavljenimi telesi v prostor ulice in oblikujejo manjša prostorska zatišja. Najpomembnejša prostorska dominanta Savskega brega so bila v zgodnjem obdobju spodnja mestna vrata z obema vhodnima stolpoma, ki sta, postavljena drug za drugim, varovala dvižni most, ki je vodil čez mestni jarek.[11] V 16. oz. 17. stoletju in še posebej po odstranitvi obzidja v novejši dobi je vlogo prostorske dominante prevzela sakralna stavba na vrhu klanca, še posebej njen stolp, ki je dobil današnjo obliko v 17. stoletju. S svojo izpostavljeno lego na robu pomola in malodane v osi ulice je obvladoval prostor Savskega brega vse do časa med obema vojnama, ko so meram okolice prilagojeno staro Ogrizkovo hišo prezidali v veliko poslovno stavbo, ki je porušila arhitekturno ravnotežje tega prostora in oslabila vlogo nekdanjih dominant.

Sl. 11. Maistrov trg s Fürstovim prizidkom Stare pošte (Sava)

Sl. 12. Savski breg z novo Ogrizkovo hišo

Sl. 13. Savski breg (Vodopivčeva ulica) s spodnjimi mestnimi vrati (Merian, 1649)

Sl. 14. Savski breg s staro Ogrizkovo hišo, L. Benesch

Opombe:

[1] Prim. upodobitev Kranja iz leta 1750 (Marko Layer?).
[2] Prim. J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939.
[3] Primerjaj C. Avguštin, Stari Kranj v okviru evropskih urbanističnih in arhitekturnih prizadevanj, Snovanja V./3, Kranj 1971. Zgodovinsko-urbanistični in arhitekturni razvoj Kranja, dok. disertacija, 1971 itd.
[4] Tlorisni posnetek mesta Kranja (del), konec 18. stoletja, AS.
[5] Tlorisni posnetek Kranja iz časa francoske okupacije po l. 1811. AS.
[6] Prim. opombo št. 4.
[7] Prim. načrt Nep. Gazanija v AS (julij 1811).
[8] Prim. Merian, Topographia... 1649.
[9] Prim. opombo št. 4.
[10] Franciscejska katastrska mapa, 1826.
[11] Prim. opomba št. 8.

POMEN REFORMACIJE V KULTURNOZGODOVINSKI PODOBI KRANJA

JOŽE POGAČNIK

I.

Kulturnozgodovinska gibanja so v načelu celota, ki izvira iz enakih premis in se uresničuje v notranje strnjeni gibalni liniji. Kljub temu pravilu pa vsaka uresničitev vendarle razodeva samo za svoje področje značilno dialektiko med splošnim in posebnim, kar raziskovalcu nalaga dolžnost, da se, če hoče biti pošten do zgodovinskega gradiva, stalno giblje na ravni obeh sestavin protislovja. Omenjeno teoretično in metodološko izhodišče je temeljno tudi za témo, ki se je lotevamo v naslednjem prispevku. Reformacija. ki je véliko duhovno gibanje XVI. stoletja, je na Slovenskem, kljub stalno ohranjenemu stiku z zahodnoevropskim jedrom, dobila poseben idejni in kulturni profil, od katerega so posamezne regije praviloma le malo odstopale. Vse slovenske regije, med njimi tudi kranjska, so bile namreč soočene s pobudami, ki so jih prinašale Trubarjeve organizacijsko-institucionalne oblike »slovenske cerkve« in njegova izhodišča o reformaciji kot narodnem, kulturnem in slovstvenem gibanju. Posebnost, ki se razločuje od splošnega, je v tem primeru samo način recepcije; leta je odvisen od upravnih, socialnih in političnih dejavnikov, ki so bili v srednjem veku v posameznih slovenskih regijah dovolj različni.

Stoletje reformacije in kmečkih uporov je na poseben način razodevalo obče razvojne zakonitosti takratne evropske družbe. Slovensko ozemlje je bilo na prehodu iz XV. v XVI. stoletje že toliko vključeno v zahodnoevropsko dogajanje, da so se tudi pri nas začela kazati znamenja hude krize fevdalnega sistema. Razlogi za družbeno-strukturne premene so bili v razvoju fevdalne rente, ki je ob vsaki svoji spremembi praviloma izzvala kmečka gibanja. Na političnem področju je bil tak pojav nastajanje centralizirane države z najemniško vojsko, osrednjimi uradi in uradništvom. Ta politična tendenca je bila v močnem nasprotju z dotedanjim upravnim dualizmom. Nastajali so tudi spori in spopadi med deželnimi stanovi in vladarjem, kar pomeni, da je nastal dolgotrajen boj med pokrajinskim separatizmom in centralno oblastjo. V tem boju je naglo zrastel pomen posameznih regij, med njimi tudi kranjske, kar je poglavitno za témo, ki se je lotevamo v tem prispevku.

Reformacija, ki je zajela slovensko etnično ozemlje, je imela v okviru zahodnoevropskega reformnega gibanja pomemben in izjemen položaj. Zveze z nemškimi mesti so bile v XVI. stoletju razmeroma močne (študentje, trgovina), tako da se je vplivanje lahko začelo po pravih posrednikih. Vendar je ta nemški tok reformacije samo ena od vplivnih spodbud, ker ob njej obstaja tudi italijanski tok, ki je prihajal iz Benetk in prek Trsta. V Benetkah je bilo natisnjenih med 1520 in 1525 več reformacijskih knjig, s katerimi se je nova miselnost razširjala po Istri. Tržaškemu magistratu je takšno berilo delalo preglavice že 1523. leta. V mestih ob Tržaškem zalivu pa je prav v tem času cvetela trgovina s Hrvaško, ki je potekala čez Dolenjsko.

Trgovske poti in zveze, med katerimi je imel Kranj veliko vlogo, so omogočile tudi priliv idej in svetovnih izkušenj. Oba tokova sta zajela Ljubljano nekako okoli leta 1525, sicer ne bi bilo treba že dve leti kasneje pošiljati na Kranjsko 160 izvodov Ferdinandovega generalnega mandata. V njem so bile zahteve: smrtna kazen za tistega, ki bi zaničeval Kristusa z besedo ali pismeno, zapor za tistega, ki noče k spovedi ali živi mimo cerkvenih zapovedi, in požig prevratnih knjig. Cerkvene vizitacije so 1528 ugotovile klice novega gibanja tudi za Štajersko. Vse to pa so bili samo glasovi negodovanja in kritike, ki so skušali izgladiti obstoječa nasprotja v okviru katoliške cerkve. Takšno naravo je imel tudi tako imenovani »krožek« Matije Klombnerja (že leta 1527), v katerem so se zbirali prvi slovenski novoverci (plemiči, meščani, učitelji in duhovniki). Med njimi so bili tudi že predstavniki kranjske regije.

Družbene plasti na Slovenskem so se reformacijskih idej oprijele iz več razlogov. Poudariti pa je treba, da eno-

DR. JOŽE POGAČNIK, YU, 21000 Novi Sad, Bulevar AVNOJ-a 27/VII, redni univerzitetni profesor

dušni sprejem pri vseh razredih ne pomeni tudi njihove idejne enakosti. V okviru reformacije na Slovenskem so se izoblikovale tri usmeritve: knežja, meščansko-plemiška in kmečko-plebejska. Knežja smer, ki so jo zastopali višji duhovni in z dvorom povezano plemstvo, je reformacijo odklanjala. Podpirala je v materialnem in moralnem pogledu centralistične tendence ter s tem postala vladarjeva zaveznica v boju zoper pokrajinski separatizem. Meščansko-plemiška smer se je ogrevala za Luthrov nauk. Ni bila tako racionalistična kot nekatere druge (npr. flacijanizem, švicarski reformatorji), po porazu nemških kmečkih gibanj pa je bila dovolj tudi oportunistična, da je dovoljevala vse in ni k ničemur prisiljevala. Plemstvu je to omogočalo sekularizacijo cerkvenih posesti in mu dajalo vodilno besedo v cerkveni organizaciji.

Geneza slovenske reformacijske miselnosti razkriva v načelu sočasno delovanje tistih evropskih duhovnih tokov, ki so se v normalnem književnem razvoju razvijali postopoma. Njeni izviri segajo od nominalizma v srednjeveški filozofiji do najbolj skrajnih oblik reformacijskega gibanja. Pri tem je pomembno, da se je spremenil življenjski občutek. L'uomo universale je našel v odnosu do religije, znanosti, države in zgodovine — sebe. Zato je začel s kritiko sholastike ter podvomil o docta religio; oživil pa je izobrazbeni ideal v klasični starini ter v duhovnih pozicijah, ki so jih zavzemali antični avtorji, našel pogum za etično preobrazbo krščanstva. Gibanje je ostalo v okviru cerkve, ki pa ni mogla zavreti človeškega duha. Le-ta je zavrgel srednjeveško življenjsko signaturo (Pulvises et ad pulverem reverteris) ter privzel novoveško bivanjsko kategorijo (Homo sum et nihil humanum a me esse puto).

Pobude, iz katerih je torej izšla slovenska knjiga, so dokaj različne. Delovala je najprej tista sila, ki jo je bilo zapaziti že v sporu med realisti in nominalisti. Ta je pomenil upor zoper duhovno diktaturo enega samega središča ter zahteval tudi za posameznika svobodo misli. Tendence, ki so hotele dati veljavo človekovi individualnosti, so razkrajale srednjeveški univerzalizem. Latinski jezik in književnost v XVI. stoletju nista bila več občutena kot nekaj splošno evropskega, ker so bili zarodki narodnosti že premočni in preveč izraziti. Poleg te zavzetosti za pravice individualnega naroda, ki jo lahko imenujemo domovinsko ljubezen, je delovala še reformatorska gorečnost. Verska vnema pa je v tem času ideološka vnema in hkrati stopnjevana družbeno-politična dejavnost. Družbena nasprotja so dobivala religiozno obliko in čim bolj so bila ostra, tem večja je bila verska vnema. V Trubarju so težnje časa odmevale z vso silo. Normalna razrešitev je bila v prvi slovenski knjigi, ki je dejanje resničnega ustvarjalca. Njen avtor je občutil duhovni problem in ga znal rešiti. Objektivni momenti in silnice so se že sami po sebi usmerjali v takšno odločitev; potrebia je bila le še subjektivna zavest, ki bi vse objektivne težnje in možnosti realizirala in organizirala spontano dogajanje. To odločitev je storil Primož Trubar, ki je v mestu Kranju videl strateško pomembno postojanko reformacijskega gibanja.

Za obravnavo pomena reformacije v kulturnozgodovinski podobi Kranja se torej zdi najbolj prikladno naslednje notranje zaporedje. Prvi razdelek obravnava refleks omenjenih silnic v kranjski regiji in ugotavlja s tem linearne ali antitetične vzporednosti v recepciji. Druga tematska enota so konkretne osebnosti in kulturni dogodki, ki so značilni za kulturnozgodovinsko podobo Kranja v drugi polovici XVI. stoletja. S tem poglavjem dobivajo načelna kulturnozgodovinska izhodišča prejšnje enote živo in neposredno utemeljitev, usode posameznih udeležencev pa postajajo zgled za vlogo posameznika v dogajanju zgodovine. Sklepni odstavki povzemajo ugotovitve in na širši teoretični ravni postavljajo vprašanja, ki izhajajo iz celotne obravnave. Problematizirano tematsko področje s tem ohranja skladnost med delom in celoto, kar je tako za postavitev vprašanja kot za njegovo rešitev temeljna in poglavitna raziskovalna perspektiva.

II.

Za kulturnozgodovinsko podobo Kranja in gorenjske regije sploh so v XVI. stoletju značilni štirje problemski kompleksi: način recepcije reformacijskega gibanja, njegove organizacijske oblike, idejna vsebina delovanja in vprašanje šolstva. Ta grupacija je danes mogoča, ker je opisno stopnjo zgodovinske obravnave v svoji knjigi o kranjskem mestu že napisal J. Žontar (v poglavju Protestantska reformacija). Ta obravnava je dokumentarne narave, v njej pa niso postavljena problemsko-tematska prijemališča, ki ustrezno gradivo lahko zgodovinsko osmislijo in posameznim pojavom poskušajo najti skupni imenovalec.

Kranj se je z reformacijskim gibanjem srečal v izjemno ugodnih zgodovinskih okoliščinah. Že od 1060. leta je bil upravno središče pokrajine, vsaj 1225 pa je imel že

tudi mestne pravice. Mesto samo z okolico je bilo področje tako imenovane stare naseljenosti, pri čemer je vidno vlogo imel njegov geopolitični položaj. Zelo zgodaj se je v njem razvilo meščanstvo (trgovci in obrtniki), ki je v XV. stoletju že imelo središčni pomen v blagovni izmenjavi med Srednjo in Južno Evropo (sredi omenjenega stoletja je bila za izvoz koroškega železa celo uradno predpisana pot skozi Kranjsko). V družbenem pogledu je bilo za kranjski okoliš značilno veliko število ministerialov in vitezov, ki so živeli po vaseh. Njihova bivališča so bili dvori, ki so v ugodnih razmerah preraščali v gradove (dvor Brdo, ki ima v zgodovini reformacije pomembno vlogo, je bil na primer v prvih letih XVI. stoletja prezidan v grad), sicer pa so tvorili zarodišče velikih kmetij. Tudi fevdalni podložniki so se delili v dve skupini, in sicer v tiste, ki so bili obremenjeni le z denarnimi dajatvami, in tiste, ki so dajali obveznosti v denarju ter poljskih pridelkih. Vse to je vplivalo na hiter vzpon meščanstva, ki si v XV. stoletju že gradi zidane stavbe ter — hkrati z gmotnim položajem — teži za uveljavitvijo v družbeno-političnem življenju. Sredi XVI. stoletja je ta vzpon največji, zato je mogoče trditi, da je ravno v času razcveta reformacije kranjsko meščanstvo v smislu svoje dobe celostna in reprezentativna skupnost. To dejstvo na zunaj spričuje podatek, da je bilo med 1530 in 1614 samo na univerzi v Tübingenu iz Kranjske vpisanih kar 113 študentov, med katerimi jih je 17 magistriralo. Številka, ki se sicer nanaša na srednjeveški pojem Kranjske, je toliko bolj impresivna, če vemo, da jih je istočasno bilo iz Štajerske 115 (magistrirali so trije), s Koroške 69 (2), iz celotne Zgornje in Dolnje Avstrije pa 284 (17). V takšnem gmotnem in družbenem položaju je kranjsko regijo zateklo reformacijsko gibanje.

Vzporedno z rastjo meščanske vloge je upadala moč cerkve. Razloge za to je iskati v nerešenih cerkveno-upravnih in politično-teritorialnih razmerah, ki so bile pravno neurejene in v konkretnih rešitvah sporne. Kranj je bil v srednjem veku področje oglejskega misijona, zato je kranjska fara, ki obstaja vsaj od sredine XII. stoletja naprej, pod jurisdikcijo oglejskega patriarha. V XV. stoletju se je menjala fevdalna oblast; za Ortenburžani so si ga poskušali prisvojiti Celjani, zmagovalci pa so postali Habsburžani, ki so s Friderikom III. dobili tudi patronat nad kranjsko župnijo. S tem je v igro interesov stopila ljubljanska škofija, ki je na faro gledala predvsem kot na izvir dohodkov ter s tem omogočila položaj, za katerega je značilna idejna in verska praznina. Oskrbniki župnije (vikarji) so bili z najemno pogodbo vezani, da plačujejo letno najemnino (»absenca«) in večji del dohodka od župljanov (primščina, mrtvaščina in globe). Ker so hoteli, da tudi njim nekaj ostane, so uporabljali od drugod poznane oblike gospodarjenja, med katerimi sta se zlasti uveljavili samovoljnost in odpiranje točilnic. Nizka raven duhovniške izobrazbe in njihov prvenstveno gmotni interes sta vzrok, da je bilo dušnopastirsko delo zapostavljeno, opravljeno neredno in je zato izgubilo tako vsebino kot pomen.

Človek XVI. stoletja je skozi cerkev reševal svoja eksistencialna vprašanja, ta cerkev pa je postala nekaj, kar je bilo njegovemu občutju odtujeno. Meščanski duh, ki ga je vodil predvsem izrazit smisel za gospodarstvo, je v svojem ideološkem reprezentantu — cerkvi, spoznaval zlouporabe, koristoljubje, uživaštvo in goljufije (ljubljanski škof je prihajal v Kranj samo na razkošne gostije). Reformacija pa je svoje delovanje začela prav s kritiko opisane povnanjenosti cerkve, kar pomeni, da je njena idejna vsebina že v tej začetni fazi v celoti ustrezala miselnemu in čustvenemu svetu umsko razvitega povprečnega kranjskega meščana. Zanimanje za protestantizem se je zato pojavilo že dokaj zgodaj, zaradi dobrih gospodarskih zvez z Nemčijo pa je bilo tudi relativno intenzivno. Reformacijske ideje so prihajale sèm z rudarji, trgovci, predvsem pa s študenti, ki so študirali na protestantskih vseučiliščih v Tübingenu, Strassburgu, Wittenbergu in Leipzigu. Ugotovljen je tudi dotok ustreznih knjig, ki so prihajale iz Nemčije in Italije, kar spričuje ne samo intelektualno raven nekaterih krogov, temveč tudi zavest o pomenu tiskane besede za novi čas.

Proreformacijsko je bil razpoložen že 1526. leta duhovnik Martin Fatiga. Njegovo ravnanje odkriva bistvo krščanske verske kontroverze, do katere je privedel nastop Martina Luthra. Fatiga je imel vzornika v oglejskem arhidiakonu Erazmu Steinerju, ki je bil goreč širitelj Luthrovih tez. To pomeni, da je reformacija v kranjski regiji vsaj v začetku izhajala iz nemške (»luteranske«) smeri, v čemer nas potrjuje tudi pregled problemskih kompleksov, ki jih je tematizirala. Fatiga se je lotil predvsem vloge duhovništva, navrgel je vprašanje svetnikov in priprošnjikov ter se obregnil ob zunanji bliščˇ liturgije. S tem je že problematiziral nekaj poglavitnih spornih točk med katoličani in protestanti, skupaj s tem pa je implicitno začel bitko za ponotranjeno cerkev.

Fatigov zgled je značilen še po eni razsežnosti. Ko ga je oglejski patriarh hotel kaznovati, so se potegnili zanj

avstrijski vladarji, ki so bili takrat sovražno razpoloženi do beneške republike. Ljubljanski škof je ostal pasiven, celo več: nadaljeval je politiko zanemarjanja in s tem neposredno poglabljal krizo, ki se je razreševala v vse večjem opredeljevanju za reformacijo. Kranjski meščani so na primer denarna sredstva, ki so bila nekdaj strogo cerkveno namenska, začeli uporabljati za aktualne mestne potrebe. Leta 1547 je bilo gibanje že toliko močno in zrelo, da je po »ljubljanskem udaru« na Trubarja in njegove pristaše — na povabilo odgovornih zastopnikov meščanstva — v Kranju našel zatočišče in delovišče stolni vikar Gašper Rokavec. Z njim je reformacijsko gibanje doseglo največji razmah ter se je tako organizacijsko kot vsebinsko utrdilo.

Rokavec je najprej dobil na razpolago roženvensko cerkev, v kateri je začel z rednim protestantskim bogoslužjem, predvsem s pridigo, ki je nosilni steber te verske ločine. Z njo je nadaljeval kontroverzo, s katero je bil začel Fatiga, dal pa ji je sistem in jo razširil še na obhajilo pod obema podobama (sub utraque). Ker je kmalu za njim (1550) v Kranj prišel bolj vnet katoliški vikar (Konrad Glušič), se je začel odprt boj. Rokavec se je naslanjal na naklonjenost mestnega sveta in na vse bolj številno protestantsko versko občino, Glušič pa je uporabljal administrativne tožbe in pritožbe, ki pa zaradi nasprotja med Ljubljano in Oglejem niso kaj prida zalegle. Iz Glušičevega poročila ljubljanskemu škofu celo zvemo, da so se protestantski nazori naglo širili po mestu, ker so reformacijski protagonisti odločni in se jim vse bolj pridružujejo tudi preprosti ljudje. To pomeni, da je reformacijska ideja v času, ko je izšla prva slovenska knjiga, ob meščanih in fevdalcih že imela svoje pristaše tudi med podeželskim (kmečkim) ljudstvom. Zato je bilo mogoče, da sta bila Rokavcu dodeljena še dva beneficija (kaplanija sv. Katarine v župni cerkvi in špitalska kaplanija), ljubljanski škof, ki je osebno prihitel, da zajezi prodiranje protestantov, pa je bil na seji deželnih stanov obtožen, da ščuva tlačane zoper fevdalce, fevdalce pa označuje kot verske odpadnike. Spor je bil pravno »rešen« tako, da je Ljubljana dobila svetno in duhovno jurisdikcijo, Ogleju pa so ostala škofovska opravila, kar pa je vprašanje še bolj zakompliciralo. V tem sporu je izgubil največ vikar Glušič, ki je bil suspendiran a divinis, Rokavec pa se je pred duhovskim sodiščem v Vidmu opral krivde in je bil proglašen za dobrega ter vzornega duhovnika.

Opisani dogodek je reformacijo v kranjski regiji toliko utrdil, da je postala važen dejavnik v tako imenovani »slovenski cerkvi«, in je bilo treba misliti na njeno organizacijsko utemeljitev. Pomembnosti kranjskega člena za celoto se je moral zavedati tudi P. Trubar, ki je ob vrnitvi v domovino 25. junija 1561 sam obiskal mesto in to srečanje v pismeni obliki pod naslovom Kratko poročilo sam ohranil za zgodovino. Zaradi izjemne pomembnosti ga navajamo v celoti, ker je značilen zgled za splošno slovensko, predvsem pa za kranjsko (gorenjsko) razpoloženje (v prevodu M. Rupla):

— Dne 9. junija je odjezdil iz Uracha in prispel 22. preko gorovja v kraj, imenovan Podkoren, deset milj nad Ljubljano. Odtod je poslal gostilničar Cuznar ponoči sla na blejski grad h gospodu Herbertu Turjaškemu, da bi sporočil Trubarjev prihod. Ker pa gospoda Herberta ni bilo doma (na turški meji je namestnik vrhovnega poveljnika in mora zato stalno biti na meji), je zjutraj 23. junija njegova soproga, sestrana tridentinskega škofa, krščanska in v svetem pismu dobro poučena žena, poslala Trubarju tri konje naproti, ki so ga peljali tri milje daleč do Bleda; tu je ostal ta in še naslednji dan, na praznik sv. Janeza Krstnika, ter imel pridigo.

Na Bled je prišel kmalu gospod Moric Dietrichsteinski, baron itd., ki je peljal Trubarja 25. junija zjutraj z Bleda na svoje posestvo in graščino v Radovljico. Po kosilu je odjezdil z njim proti Kranju h gospodu Ivanu Jožefu, baronu z Brda; pri njem je Trubar prenočil. Tedaj je gospod z Brda naznanil Trubarju, da sta prispeli dve povelji rim. ces. veličanstva, eno za deželnega glavarja, drugo za ljubljanskega škofa; prvo povelje, ki ga je prejel deželni glavar, da se glasi: ker je njegovo rim. ces. veličanstvo poučeno, da ima priti na željo deželnih stanov v kranjsko deželo pregnan duhovnik, naj deželni glavar uredi s stanovi, da se to ne zgodi, če pa tega ne bi mogel doseči, naj brž javi njegovemu veličanstvu. Škofovega povelja da ni videl, vendar pa od škofa slišal, da je dejal: »Izvedel sem, da pride baje gospod Primož; žal mi je, toda moral bom proti njemu postopati po ukazu rim. ces. veličanstva.« Spričo tega je gospod z Brda Trubarju svétoval, naj se nikar ne podaja prècej v Ljubljano, zlasti dokler se mudi tam tudi gospod deželni komtur Gabrijel Kreutzer, namestnik na Dunaju, ampak naj ostane nekaj dni pri njem. Zaradi tega je Trubar od začetka postal nekoliko otožen, vzdihnil je in dejal: »Če hočejo Kranjci imeti evangelij, morajo pač tudi pomagati križ nositi.« In ko je vso stvar pre-

tehtal in pomislil, da kristjani pa tudi papežniki že vedo, da je prišel v deželo, se je 26. junija zjutraj odpravil proti Ljubljani, rekoč: »Če danes ne bi prišel v Ljubljano, bi se dobrodušni kristjani žalostili in bi menili, da se bojim in bežim pred križem; brezbožci pa bi bili potrjeni v svojem zlobnem postopanju zoper mene.«

Z njim je jahal gospod Dietrichsteinski. In ko je prišel dve milji nad Ljubljano, sta mu prijahala naproti Matevž Klombner, bivši deželni pisar, in Luka Cvekelj, svetovalec in njegov sorodnik; pol milje nad Ljubljano mu je prišlo naproti kakih 20 jezdecev, četrt milje nad mestom pa množica moških in častitih krščanskih žena in deklet. Trubar je pred njimi stopil s konja in sprejeli so ga s solzami veselja. Ko je jahal v mesto Ljubljano, je najprvo samo en stolpni čuvaj trobil na pozavno, ko pa je prišel k Andreju Forestu, da bi pri njem prenočil, so vsi štirje s piščalmi in trobentami štiriglasno igrali Te deum laudamus čisto dobro in umetno dlje ko četrt ure. In ob isti uri, ko je Trubar prijahal v Ljubljano, je umrl gospod Nikolaj Škofic, generalni vikar in kanonik ljubljanski, čigar sin je še v ječi zaradi sodomiticum peccatum in ki je bil po smrti škofa Urbana Trubarjev največji sovražnik v verskih zadevah; preganjal je prenekatere kristjane in ni hotel dajati dovoljenja za pokop. Ko so ga naslednjega dne pokopali, ni bilo pri njegovem pogrebu prav nobenega meščana niti meščanke.

Nato so gospod deželni oskrbnik in gospodje odborniki pismeno povabili nekatere gospode in deželane; ti so se zbrali 28. junija v Ljubljani v deželni hiši, poklicali Trubarja, ga prav prijazno in z veseljem sprejeli ter ga tolažili, naj bo brez skrbi, rekoč, da so res prišla cesarska povelja zoper njega, toda oní se nádejajo, da gospod deželni glavar to pot ne bo ničesar ukrenil zoper njega. Trubar je izrazil željo po cerkvi, ki bi v njej nemoteno in javno mogel pridigati in deliti svete zakramente, kajti zakotno in skrivaj noče opravljati svoje službe; prosil je, da bi se to kmalu zgodilo. Poslali so torej gospoda Ahaca s Turna in gospoda Dietricha Turjaškega, oba barona, najprej k bosim menihom (od katerih sta zdaj dva v ljubljanskem samostanu) s prošnjo, da bi dovolili Trubarju pridígo v svoji cerkvi. Meniha sta zaradi te stvari šla po svèt h gospodu deželnemu glavarju in komturju z Dunaja, ki pa jima nista hotela niti svétovati niti odsvetovati; potem sta prošnjo odbila, izjavljajoč, da ne smeta storíti tega brez svojega provinciala. Zato so gospodje naročili Trubarju, naj pridiguje zjutraj na dan sv. Petra v špitalu v nemškem jeziku. K pridigi je prišlo mnogo tujega ljudstva in nad 40 duhovnikov, kajti tačas je bil semenj v Ljubljani. Trubar je tako izpeljal pridigo, da niso niti papežniki mogli govoriti kaj proti.

Dne 30. junija sta zgoraj omenjena gospoda odjezdila v Gornji grad k škofu in ga prosila v imenu deželnih stanov, naj pusti Trubarja pri miru in naj mu dovoli pridigo v stolnici, in sicer v času, ko nimajo kanoniki v njej opravka. Škof jima je dal tale odgovor: kar se njega tiče, bi Trubarju rad dovolil, toda ravnati mora z njim po ukazu rim. ces. veličanstva. Nato je škof pisal Trubarju, kakor je zabeleženo v priloženem prepisu pod A, Trubar pa mu je odgovoril, kakor je zabeleženo tukaj pod B. Tako torej pridiguje Trubar še vedno v ljubljanskem špitalu, in sicer v nedeljo slovenski o nedeljskih evangelijih in o katekizmu, v četrtek nemški o prvem listu Janeza Evangelista in vsak dan pričakuje, kaj bo rim. ces. veličanstvo še ukazalo na poročilo škofa in deželnega glavarja.

Ljubljanski gospodje, častiti svetovalci, so z veseljem sprejeli Trubarja tretji dan po njegovem prihodu po mestnem pisarju in stavbeniku, mu ponudili svojo naklonjenost in varstvo ter mu darovali sedem vatlov lepega, črnega blaga za suknjo in šest tolarjev. Trubar se nič ne pritožuje, razen da je cerkev v špitalu premajhna, saj v nedeljo tretjina ljudstva ne more slišati njegove pridige. Gospodje pa ga tolažijo z drugo cerkvijo. —

Trubarjev obisk v Kranju je dal reformaciji v tej regiji nove spodbude. Najbolj pomemben dosežek je bilo Rokavčevo imenovanju za pastorja, kar je bilo povezano z rednimi prejemki (od deželnih stanov je dobival letno 50 goldinarjev.) Nad usodo reformacije in svojih eksponentov je bedel tudi še naprej. Znano je, da se je že oktobra istega leta v pismu kralju Maksimilijanu potegoval za Rokavca, ki so ga nasprotniki želeli spraviti v zapor in pregnati iz dežele. Novi pastor si je utrdil ugled zlasti z zglednim življenjem in z vztrajanjem v mestu, ko je v njem 1564 vladala epidemija kuge. Podatek, da je samo za božič 1562 obhajal 300 meščanov, govori o življenjski moči tega gibanja, s katerim je tudi Ljubljana morala računati. Zato je po Rokavčevi smrti (1565) takratni superintendent B. Krelj poskrbel za preizkušenega in odločnega naslednika, ki ga je našel v osebnosti Jerneja Knaflja.

Knafelj se je v Kranju hitro udomačil; tu se je 1571 drugič oženil, 1575. leta pa si je kupil hišo v mestu, na katero je dal vklesati naslednji napis: Hic Baertl Khnaeffl Praedicant Mein Stergh stehet

in Gottes Handt (Tukaj Jernej Knafelj, predikant. Moja moč je v božji roki). Bil je nadarjen pridigar in vešč gospodar. Ni se omejeval samo na mesto, marveč je odhajal tudi na gradove (Khislstain Brdo, Neuhaus, Strmol, Kreuzhof - Golnik) in po okoliških vaseh. Bil je to še čas kmečkih uporov, pa so kmetje zaradi nesoglasij s fevdalci začeli zavračati protestantizem in se odločali za različne sekte, kakor sta bili zlasti »štiftarji« in bičarji. Knafelj je s svojim delom očitno hotel zavreti notranjo členitev reformacijskega gibanja in ohraniti njegovo idejno čistost. V tem smislu je mogoče tolmačiti tudi njegovo skrb za razvoj mestne šole.

Reformacija prinaša namreč v šolstvo na Slovenskem tehtne novote, ki se razkrivajo zlasti v nastanku osnovne šole in gimnazije. Do tega časa osnovne šole, ki mora biti elementarna, namenjena vsakomur, in mora uporabljati materinščino kot učni jezik, ni bilo. Trubar je ločeval poklicno (latinsko) šolo od osnovne. V prvi naj bi se izobraževal naraščaj za posvetne poklice, potrebne pri upravljanju dežele, in podmladek za protestantske duhovnike. Osnovna šola pa naj bi dajala učencem temeljno znanje katekizma, petja, branja in pisanja. V ta namen so izdajali abecednike (npr. Trubarjeva iz leta 1555 in 1566), ali različnim spisom dodajali navodila za učenje branja (npr. Krelj v Otroč ji bibliji 1566). Izdaje katekizmov, ki jih je začel 1550 Trubar, so rabile za pouk verouka, hkrati pa so bile tudi šolska berila. Za petje so uporabljali številne izdaje pesmaric, v katerih je bilo dovolj ustreznega (tudi z notami opremljenega) gradiva.

Zunanja organizacija šolstva je bila zaupana duhovnikom protestantske cerkve na deželi in v mestu: le-ti naj bi oskrbeli vsem otrokom slovenski pouk v omenjenih predmetih. Koliko šol je bilo v tem času zares ustanovljenih, ni mogoče natančno ugotoviti. V Ljubljani se je trem predreformacijskim šolam pridružila še protestantska nemška mestna šola in zasebna latinska šola Lenarta Budine, ki je imela okoli leta 1583 samo v prvem razredu približno petdeset učencev. Spremenjeno gledanje na šolstvo in izobrazbo je bilo vzrok, da so tudi poklicne šole prevzemale osnovnošolske naloge. Tako so na omenjeni nemški mestni šoli v Ljubljani poučevali slovensko petje, čeprav to ni sodilo med neposredne naloge.

Protestanti pa so na slovenskih tleh ustanovili tudi gimnazijo. Obe stanovski ali deželni šoli, v Celovcu in v Ljubljani, sta pripravljali učence za neposreden prehod na vseučilišče, kar je temeljna lastnost gimnazijske oblike šolanja. Šolski program je bil zasnovan na humanistični izobrazbi, v kateri je imela osrednje mesto latinščina. Ljubljanska stanovska šola je dobila stopnjo gimnazije vsaj 1582, prva gimnazija na Slovenskem pa je najbrž tista v Celovcu, ki je imela že leta 1577 pet razredov, od 1582 pa poleg rektorja osem učnih moči. Te moči so morale imeti fakultetno izobrazbo, med rektorji pa je bil tudi znani leksikograf in zgodovinar Hieronim Megiser. Zavoljo te visoke ravni je bilo mogoče, da se je v Celovcu organizacijska razčlenitev še bolj povečala; tamkajšnja gimnazija je prva šola na Slovenskem, ki ni bila elementarna. Tako v celovški kot v ljubljanski deželni šoli je bil študij usmerjen tako, da bi izobraževal ljudi, ki bi znali »deželne inu duhovske riči prov ravnati« (Primož Trubar). To se pravi, da je šlo predvsem za vzgojo duhovnikov, učiteljev in uradnikov, ki pa so prihajali iz zelo pisanega socialnega sestava. Protestantizem je tudi v tem smislu vnesel demokratičnega duha.

Letnica nastanka kranjske mestne šole ni ugotovljena (verjetno 1569), znano pa je, da je »nemški in latinski učitelj« dobival podporo od deželnih stanov in od mestne uprave. Učitelji so se sicer zaradi premajhnega dohodka naglo menjavali (od 1572. leta naprej so znana njihova imena: Jernej Has, Ivan Dachs, Gregor Kristanec, Žiga Wassermann in ponovno Ivan Dachs), kljub temu pa dejstvo, da so absolventi lahko nadaljevali šolanje na protestantski gimnaziji (»latinski šoli«) v Ljubljani in povečano število študentov iz kranjske regije na nemških protestantskih univerzah, govori o ustrezni ravni pouka. Učitelji so bili kaj različno usposobljeni za svoje delo: I. Dachs je bil očitno bolj nagnjen v glasbo (vodil je protestantsko cerkveno petje), G. Kristanec je bil magister in je imel izkušnje iz domačega učiteljevanja pri strmolskem graščaku, najvišjo izobrazbo, a nobene metode pa ni imel kranjski rojak Ž. Wassermann, ki je bil študent nürnberške univerze in vešč tudi pravoslovja. Zato je učni načrt lahko obsegal branje, pisanje, računstvo, petje in latinščino. Koliko je bil pri tem udeležen slovenski jezik, je težko reči. Deželni stanovi so govorili v odločbi o plačevanju o nemškem in latinskem jeziku, J. Has, ki je bil iz južne Nemčije, slovenščine za gotovo ni obvladal, pri drugih, ki so bili v neposredni zvezi s Knafljem, pa je težko predpostaviti, da bi preslišali Trubarjevo napotilo: »Raven tiga en vsaki pridigar inu farmošter ima tudi per suji fari eniga šulmojstra oli mežnarja imejti inu držati, de te mlade hlapčiče

inu deklice, purgarske inu kmetiške otroke, vuči slovenski brati inu pisati, ta katehismus zred s to kratko izlago izvuna povejdati« (Cerkovna ordninga 1564).

Notranja organizacija kranjske protestantske cerkve in šole je po logiki stvari zrasla do stopnje, ko je bilo utemeljeno njeno upanje, da jo bo priznal deželni knez in ji s tem podelil tudi de iure tisti družbeno-pravni status, ki ga je de facto že imela. V tem času pa se je družbeno-politični položaj bistveno spremenil. Deželni knez je ojačil svoj položaj in je skupaj z ljubljanskim škofom začel rekatolizacijo. V Kranj je bil 1573 iz Gorice premeščen in postavljen za vikarja Matija Mrcina, ki je natanko vedel, da mora udariti pastirja, če hoče, da se ovce razbeže, prestrašijo in s tem pridejo njemu v roke. Držal se je oblasti (graške vlade), ki je izdajala ukaze za odstranitev protestantskega pridigarja; tako graški odloki kot dopisi ljubljanskega škofa pa so pri mestnem sodniku naleteli na gluha ušesa. Meščani so se branili s tem, da so člani deželnih stanov in da zato tudi zanje velja svoboda veroizpovedi. Ko pa je 1. avgusta 1578 s posebnim odposlancem prišel strog ukaz, ki je grozil s kaznimi in odvzemom mestnih svoboščin, je kranjski magistrat prešel v odkrito ofenzivo zoper Mrcino, za katerega so pravilno domnevali, da ima vse niti v svojih rokah. Sestavili so tekst, v katerem so dokazali Mrcinovo zdražbarstvo, pohlep po denarju in nenravno življenje (s svojo gospodinjo je baje imel dva otroka). V tem boju se jim je pridružil tudi P. Trubar, ko je objavil Ta prvi psalm ž nega trijemi izlagami (1579). V njem je s pomočjo značilne trodelne kompozicije (paraphrasis — explicatio — allegoria) in s pesniško okrašeno besedo začrtal poglavitne idejne in teološke razločke med katoličanstvom in protestantizmom, za ponazoritev nasprotnega tabora pa je vzel patriarhovega komisarja Polidorja de Montagnano (imenuje ga mrčenik, kar pomeni pohotnež, ker dejansko ni upošteval celibata), posebej ostro pa je ekspliciral ravno M. Mrcino, ki mu je posvetil kar štiri zadnje kitice. Le-te se glase:

Ta Antikrišt z nega družbo
mejni, de dej Bogu službo,
kir te verne pregane,
nerveč kir ludi prov vuče,
koker vnuvič iz Krajne.

V Krajni je zdaj en papežnik,
tiga hudiča vučenik,
se je z mašnimi brati
svejtoval inu naprej vzel,
vse verne rezegnati.

MRCINA je nega ime,
pravu hudičevu sejme,
v vseh žlaht grejhih prebiva,
sebi s to platovsko družbo
pekel s pravdo dobiva.

On tak duhovni stan pela,
koker vsaki kurbar dela;
tiga papež ne brani.
O Bug, pridi s Tujo sodbo,
Tujo cerkov ohrani! Amen.

Oboje je bilo dovolj: Mrcina je 1584 moral iz Kranja v Kamnik, kjer se je njegov bes zoper protestante še bolj razvnel. V kakšno človeško nižavo je padel, razkriva njegovo ščuvanje ljudstva, da s kamenjem pobije superintendenta Spidlerja. Ker je tak napad leta 1585. dožível J. Knafelj (napadel ga je loški kaplan U. Wurtzner), ohranjene pa so avtentične govorice, da so se taki »obračuni« načrtovali v Velesovem, Preddvoru in Češnjevku, gre očitno za vsaj podoben, če ne celo isti, inspirativni izvir. Zgodovinska ironija je hotela, da je bil Mrcina že 1594 odstavljen zaradi svojega neurejenega življenja, v ustreznem aktu pa je bilo kot razlog navedeno: »zaradi luteranstva«. Mrcinov naslednik je prišel iz Kamnika, imenoval se je Franc Lapicida (Lathomus ali Steinmetz), ki pa je prav tako zanemarjal službo, slabo gospodaril in nenravno živel. Letargijo sta s svojima vizitacijama poskušala preprečiti ljubljanski škof Janez Tavčar in oglejski patriarh — koadjutor Franc Barbara. Lapicida je že 1595 moral zapustiti Kranj, v tem času pa so se razmere že toliko poslabšale, da je tudi Knafelj z veseljem prevzel začasne pridige v protestantski cerkvi v Ljubljani, kjer je nadomeščal bolnega Felicijana Trubarja in Krištofa Spindlerja.

Vse, kar je temu sledilo, je bil samo še iztek. Že 1598 je bilo v Kranju prepovedano protestantsko bogoslužje in ukinjena šola. Knafelj, ki se je najprej zatekel (po vrnitvi iz Ljubljane) k baronu Ivanu Josipu Egkh-Hungersprachu in njegovemu sinu Adamu na Brdu, pri katerem je v grajski kapeli opravljal liturgične obrede in skrbel za kakšnih

1800 okoliških protestantov, je 1599 prejel ukaz, da mora zapustiti v osmih dneh notranjeavstrijske dežele. Umaknil se je najprej v Tržič, od tam pa je izginil na Koroško. V Kranj je 11. februarja 1601 prispela rekatolizacijska komisija, ki jo je osebno vodil Tomaž Hren. Meščani so v glavnem popustili (le malo se jih je izselilo), kranjski magistrat se je moral odreči pravicam umeščanja vikarjev, tako da je mesto v XVII. stoletje stopilo s psihično otopelostjo, ki je bila posledica oblastniške sile. Nekaj odpora, ki so ga dajali protestantski »kosezi« v Križah (prišlo je celo do uboja katoliškega kranjskega meščana), in majhna zaslomba, ki so jo meščani pa kmetje imeli med plemstvom, bistveno nista mogla spremeniti položaja. Leta 1628 je Ferdinand II. segel tudi po plemstvu, ki je moralo prestopiti ali v katolicizem ali pa se izseliti, s tem pa je bil storjen zadnji udarec reformacijskemu gibanju v kranjski regiji.

Idejne prvine, ki so navzoče v kulturnozgodovinski podobi Kranja za reformacije, so identične z duhovno fiziognomijo celote. Navesti jih je treba zato, ker gre za razsežnosti, iz katerih se je tudi tu razvilo novoveško občutje in doživetje sveta, to pa pomeni, da gre za nekatera izhodišča, ki so odločilno vplivala na zgodovinsko dogajanje v kasnejših stoletjih. Problemski pretres XVI. stoletja, kakor odseva iz podobe Kranja in njegove okolice, tako kot je to značilno za druge slovenske geografske okoliše, razkriva, da imamo opraviti z dvema sporednima tokovoma, od katerih je reformacijski slovstveno in kulturno ustvarjalen, protireformacijski pa po začetni knjižni opoziciji kmalu postane jalov. Tokova sta samo dve različni podobi istega zgodovinskega dogajanja, ki sega od začetka XVI. stoletja do Hrenove smrti v 1630. letu. To je v sebi sklenjena kulturnozgodovinska doba z enotnim konfliktom in z dvema različnima perspektivama. Ker je konflikt religiozne narave in je v okviru vere reševal vse družbenozgodovinske in kulturne probleme časa, je tudi slovstvena signatura obravnavanega razdobja izčrpana s pojmoma reformacija in protireformacija. Idejni in kulturni razpon protireformacije je v slovstvenem pogledu neznaten. Gibanje je bilo izrazito religiozno in je tej svoji značilnosti podrejalo politični in družbeni razvoj. Njegova glavna tendenca je bila restavracija srednjega veka, temu so se morali umakniti vsi drugi aspekti. Ker pa je zgodovinski proces v bistvu neobrnljiv, se je v kasnejšem razvoju po zakonu o negaciji negacije stalno vračala kulturotvorna pobuda reformacijskega gibanja.

Ta zgodovinski obrat je bil mogoč, ker je bila v idejni dinamiki slovenske reformacije vrsta izredno pomembnih zametkov. Temeljna protestantska ideja o neposrednosti in subjektivnosti religioznega elementa je že podirala mostove s srednjim vekom. Središčni pojmi slovenske protestantske ideologije so bili sicer vzeti iz krščanstva, vendar ne iz njegove sholastične oblike, marveč iz prakrščanske faze (patrizem). Milost je v Trubarjevi miselnosti izraz božjega duha in neposredne vernosti. Vero pojmuje kot izrazito osebni odnos do Boga; izpopolnjevanje pa je posledica obeh prejšnjih pojmov. V tem sistemu protestantskih vrednot je opazen temeljni razloček, ki jih loči od katolicizma: gre za ponotranjenje in za poosebljenje. Protestantizem je reševal stvari z notranjo in osebno prepričanostjo. Ni jih več utemeljeval z vladajočo avtoriteto, kakor je bilo do njega; tako so bile dobljene prve možnosti za porast individualizma v človeku. Na mestu božje nezmotljivosti in cerkvene nestrpnosti sta se pokazali človeška relativnost in strpnost.

Srednjeveško cerkveno, avtoritativno in transcendentalno je zamenjala posvetna, individualna in imanentna kultura. Reformacija je imela v tem procesu prehodno vlogo. S srednjim vekom jo je družila močna pozicija religioznega elementa, z novim razdobjem človeške zgodovine pa nemirna revizija posameznih področij človekovega bivanja. Pogledi na življenje so se osvobodili načel filozofije in teologije, ki sta formalno zadovoljevali težnjo po intelektualni stabilnosti in koherentnosti. Novi čas je označevala dinamika, ki je porajala miselna nasprotja. Vstajali so spoznavni in svetovnonazorski problemi in reševati je bilo treba vprašanje družbenega sožitja. Vrsto divergentnih teženj pa je vendar obvladovalo nekaj enotnih načel. Temeljna prvina novega življenjskega stila je bilo širokopotezno posvetenje (laizacija) življenjskih vrednot, kar se je na evropskem Zahodu združilo s splošno realizacijo državne ideje. Avtonomnost države je pomenila pridobitev zemeljske usmerjenosti in normativnosti. Na vseh področjih se je uveljavljalo načelo individualnosti, ki je postalo izhodišče za osebno svobodo.

Srednjeveška cerkev je bila enotna. Z reformacijo pa so nastale številne ločine, tako da je njena avtoriteta vse bolj padala. Verstvo je izgubilo veljavo, ki veže in ukrepa. Srednjeveški univerzalizem je propadel, z njim pa je bila načeta enotnost evropskega civilizacijskega procesa. Evropska integracija, o kateri je mogoče govoriti do tega časa, se je z dezintegracijskimi procesi umaknila začet-

kom narodnih integracij. Slovenski protestantizem je bil po zamisli širok in trdno prepričan o pomembnosti dogajanja na našem ozemlju. Zato se je ob drugih vidikih integracije kot eden odločilnih dejavnikov pokazala domovinska in slovenska zavest, ki pa je ne smemo precenjevati. Odnos slovenskih reformatorjev do domovine je podoben čustvu, ki ga »zbujata domača gruda in glas domačega zvona«, kakor bi rekel Paul Hazard. Ob tem čustvu je še zelo malo razmišljajočega uma, ki bi ga obrazložil in potrdil. Ob občutku, da se je kdo dotaknil globljega bistva etničnih vprašanj ali tudi zunanje slave domovine, so se začenjali čustveni protesti. Čustveni so bili tudi vsi odlomki, ki govore o slovanski enoti, sorodstvu med narodi in celo etimološka razlaga etnika Slovan z besedo s l a v a. Do resnične narodne zavesti je bilo še daleč. Zato v tem času lahko govorimo samo o elementih naroda in o zametkih narodne zavesti, torej o nekakšni višji stopnji literarne nacije, nikakor pa ne smemo v XVI. stoletje vnašati tistega, kar ustreza fazi slovenskega preroda.

Dosega religiozne svobode pa je bila temelj za pridobitev duhovne. Človek se je začel zavedati svoje odgovornosti. Ob določenih pojavih se je sam opredeljeval in skušal dejavno menjati tok stvari. Posvetnost načel, ki se v strukturi časa prepletajo in mu dajejo dinamiko, pa ne pomeni demoralizacije tega časa. V srednjem veku je morala izvirala iz religije, brez le-te si je ni bilo mogoče zamisliti. Z reformacijo se je tudi morala avtonomizirala, ker je po temeljnem načelu protestantizma posamezniku zakon etičnega ravnanja že vrojen. Etos torej ni več nadindividualna storitev, marveč izhaja iz prepričanja sami sebi in družbi odgovorne osebnosti. Profana in osebna utemeljitev etike je bila korelat nravnega teženja po svobodi.

Duhovno in etično svoboden človek pa je razvil v sebi dvom in kritičnost. Suverenizacija individua je morda prav tu najbolj vidna, zlasti še, če jo primerjamo z njegovo praktično dejavnostjo.

Protestantizem je praktično dejavnost pospeševal in podpiral, medtem ko je bila katolikom lastna nekakšna naravna nezmožnost za praktične stvari. Privržence reformacije je odlikovala večja pridnost, ki je povečala tudi smisel za trgovino in obrt. Lenoba je bila zanje lastnost, ki ni v skladu s človeškimi postavami. Človek je po njihovem na svetu zato, da opravlja svoj poklic, to mu je dolžnost, ki mu jo nalaga celo božji ukaz. Zato so gojili in cenili vrline, kakor so varčnost, razsodnost, podjetnost in treznost (prim. frekventnost teh izrazov v Trubarjevem delu).

Gibalna sila reformacijskih prizadevanj je etos, ki temelji na čustvu, ljubezni, simpatiji in človečnosti. Reformatorji hočejo življenje napolniti z vsebino in z veseljem ter v vsako situacijo vložiti nekaj svojega in novega. Ta težnja je presegla versko-vzgojne smotre ter se prenašala na področje kulturno-reformnega delovanja. Dne 1. avgusta 1565 je pisal Trubar Adamu Bohoriču: »Ne dvomimo, da dobro poznaš in neredko obžaluješ nesrečno kulturno zaostalost naše ožje domovine; saj je prava sramota, kako se vsepovsod šopiri zaničevanje do lepih umetnosti in zanemarjanje duhovne izobrazbe. Toda ko bi le vsi, ki to bedno rovtarstvo v resnici občutijo, hoteli združiti z nami svoje želje in gorečnost, svoje misli in delo ter z nami vred napeli vse sile, da mu napravijo konec.« Iz teh besed odseva evropski humanizem z Erazmom Rotterdamskim, predvsem pa govori Trubarjeva osebna kulturna prizadevnost. V tem pogledu je ena najbolj pomembnih pridobitev reformacije na Slovenskem normiranje slovenskega knjižnega jezika in pravopisa. Del tega programa je bila tudi kulturna in slovstvena dejavnost vidnejših protestantov, ki so delovali v kranjski regiji.

III.

Za kranjsko regijo je že iz srednjega veka znana določena prizadevnost na področju slovenskega pismenstva. Iz XV. stoletja vemo za prisege kranjskega mesta in za načrt pridige, kar oboje kaže, da je misel o slovenščini v javni upravi in v cerkveni praksi živela kot aktualen problem. Tudi čas, ko sta se oba teksta pojavila, je značilen: sovpada z rastjo in vzponom meščanstva. Reformacija je želela take klice pomnožiti, posebne razmere, ki so določile knjigotrška središča pretežno zunaj slovenskega etničnega ozemlja, pa so bile vzrok, da je v Kranju v tem pogledu nastalo manj kakor bi bilo moglo.

Za problem je nadvse pomembno, da je že za začetke XVI. stoletja izpričano kroženje knjig z novo idejno vsebino, ki so prihajale iz nemškega in italijanskega jezikovnega področja. Knjigotrško posredništvo je znano tudi iz druge polovice stoletja, ko je trgovec in sodnik Gašper Neff pomagal, da so protestantske knjige lahko skrivoma in nemoteno prihajale na Slovensko. Pošiljka na tega trgovca je znana iz 1563. leta, enako pa je dokazano, da je le-ta v Kranju razpečeval Trubarjeve knjige S v e t i g a

Pavla ta dva listi h tim Korintarjem inu ta h tim Galatarjem (1561) ter Artikuli oli dejli te prave stare vere krščanske (1562). Isto zvezo je uporabljal tudi Matija Klombner, pisar okrajnega sodišča v Ljubljani, za pošiljanje tajne korespondence Ivanu Ungnadu. Obstaja gradivo, ki razodeva Klombnerjev načrt, da se v Kranju zaposli knjigovez, ki bi vezal protestantske knjige in jih nato pošiljal na Reko, v Ptuj in v Metliko. To govori za misel, da je Kranju v glavah pomembnih predstavnikov slovenske reformacije vseskozi namenjena posebna in dovolj važna vloga.

M. Klombner, ki velja v kulturni zgodovini za idejnega predhodnika reformacije na Slovenskem, je s Kranjem imel še drugačne načrte. Za Rokavca je znano, da je bil stolnični vikar, ki je imel 1547 zapustiti Ljubljano. Že v tem času je bil najbrž blizu Klombnerju, saj sicer ni mogoče razumeti tesne očitno prijateljske zveze, ki je vladala med obema. Klombner ga je priporočal še v sedemdesetih letih Ungnadu kot sposobnega prevajalca, deželni stanovi pa so ga že pred tem (1560) določili za pregledovalca Trubarjevega jezika pri prevodu svetega pisma (Ta drugi dejl tiga noviga testamenta 1560). Sloves jezikovnega veščaka je bil pač utemeljen v nekih dejanskih osnovah, ki jih je mogoče iskati samo v Rokavčevem ukvarjanju s slovensko verzifikacijo. Literarna zgodovina doslej pozna le eno njegovo pesemsko besedilo, ki je objavljeno na straneh 85—88 tako imenovane Klombner-Juričičeve pesmarice (Ene duhovne pejsni 1563), ter podpisano z začetnimi črkami imena in priimka (G. R.). To pa pomeni, da so kranjski protestantski izobraženci na nek način udeleženi pri nastajanju reformacijskega pesništva.

V drugi polovici XVI. stoletja je nastalo vsaj 120 takih tekstov, kar pomeni, da je ta zvrst slovstveni problem prvega reda. Tega se je zavedal Trubar, ko je že v prvo slovensko knjigo vstavil šest verzificiranih razlag temeljnih verskih resnic. Ta fond so kasneje zaradi fundamentalnosti in iz spoštljivosti do začetnika slovenske reformacije ponatiskovali v vseh nadaljnjih izdajah pesemskih besedil (1550, 1563, 1567, 1574, 1579, 1584 in 1595). Trubar tudi poroča, kaj so s pesmijo hoteli doseči. V bistvu je bil verski cilj »te ljudi k pravi veri pripraviti«. S tem je bilo tudi že dano vsebinsko področje slovenske protestantske pesmi, ki je bila izrazito katehetična. Ta vsebina je bila oblikovana po zakonih vezane besede, ker se je mladina in preprosti ljudje v takšni obliki »laže nauče in zapomnijo«. Pesemsko besedilo je torej dobilo vlogo nekakšnega mnemotehničnega sredstva, ki naj olajša sprejem verskih resnic. »Muzika in petje ob pravilnem in pobožnem izvajanju nagibljeta namreč človeško srce k pobožnosti in h krščanskemu notranjemu veselju. Sami vemo, da postanemo mnogo bolj pobožni in zbrani za molitev, za poslušanje božje besede, za pridiganje in za sprejem sv. zakramenta, če v cerkvi vneto pojo ob spremljavi instrumentov ali brez njih ... Zato reformirane evangeljske cerkve pravilno ravnajo, ko po nauku in naročilu sv. Pavla bero in pojo v svojih cerkvah sveto pismo in psalme v navadnem razumljivem jeziku.«

Po navedeni Trubarjevi izjavi iz leta 1574 je mogoče spoznati vlogo in pomen protestantske cerkvene pesmi. V njej je bila melodija celo načelno drugotna zadeva, saj so jo prevzemali iz različnih izročil ali samo opozorili, da se neki pesemski tekst poje po že znani melodiji. Tak odnos do glasbene strani v pesmi ne preseneča. Ko je Trubar govoril o protestantski pesmarici, je hotel, da bi spremljala ljudstvo ne le v cerkvi, marveč tudi doma in pri delu. Pri tem je svojim bralcem in učencem naročal, naj razmišljajo, kaj pomeni sleherna beseda, in se ne zadržujejo na vsebini melodije ali glasu. Beseda pa je — to vemo iz Bohoričeve slovnice — v miselnosti slovenskih reformatorjev ogledalo duše, izraz in zakladnica človeškega duha, zato tudi Trubar opozarja, da je v pesem treba vložiti srce.

Funkcija pesmi je torej oblikovanje človekove notranjosti, religiozna poglobitev in pripravljanje za uspešen sprejem ter utrditev protestantskega nauka. Pesemski tekst ni avtonomen, marveč je podrejen katehetičnim ciljem. V njem neka ritmična in zvočna struktura služi pedagoškim namenom, kar pomeni, da pesem rabi za lažjo priučljivost verskih resnic.

V Klombner-Juričičevi pesmarici, ki je v prvem delu ponatiskovala že objavljene Trubarjeve pesmi, a je v naslovu posebej opozarjala, da je »za le-tejmi ... tudi en drugi dejl krščanskih pejsni«, so se — po dosedanjih ugotovitvah — zbrali Jurij Juričič, Lukež Klinc (verjetno identičen s Cvekljem), G. Rokavec in Klombnerjev sin Janez. Knjiga Trubarju ni naredila veselja, odklanjal jo je z motivacijo, da so mnoga besedila »slabo rimana«. Kranjski gospodje pa so — pač pod vplivom svojega superintendenta — govorili, da so v stihih zlogi napačno šteti (welche lieder... mit den silben nicht ordentlich nach der quantität gesetzt sind).

Klombner se je hudoval: »Gospod Primož noče sprejeti naših slovenskih cerkvenih pesmi, ker meni, da niso rimane. Ne moremo pa vsega rimati, to bo prišlo in se uredilo s časom. Mar naj medtem sedimo kakor mutci? Pesmi izboljšajo v srenji toliko kolikor preprosta pridiga«. S tem nasprotjem se je začel spor, katerega vsebina so bile načelne premise slovenske verzifikacije. Ker je Rokavčeva pesem O d t i g a c e s a r j a A v g u s t a . . . za omenjeno kontroverzo zelo značilna, jo v transkribirani obliki navajamo v celoti:

Od tiga cesarja Avgusta,
Je ena zapuvid vun šla,
De bi imel prešacan bit,
Po vsi okulici vas svit.

Inu taista šacinga,
Ta je bila ta narprva,
H času tega Cirenija,
Sirijske dažele flegarja.

Nu se vzdigno inu gredo,
Vsaki sturi pokoršino,
An sleherni v mestu svoje,
Da se šacujo tamkaje.

Tu Jožef tudi gori gre,
S te galilejske dažele,
Z Marijo svojo zasveščeno,
Gori v judovsko deželo.

Noter v mejsto Davidovu,
Betlehem imenovanu,
Zakaj ona sta obadva,
Bila od hiše Davida.

De bi se šacal z Marijo,
Svojo zasveščeno ženo,
Kotera čista divica,
Je ta čas bila noseča.

Prgudilu se je njima,
Kadar sta vndukaj bila,
Dopolneni so dnove ti,
Da je imela roditi.

Inu je sinka rodila,
Sujga prveč rojeniga,
Obila ga je v pliničice,
Položila v te jaselce.

V tim istem kraju so bili,
Ti pastirji na tem poli,
V noči čez kardelu čuli,
Inu to stražo držali.

Nu pole ta angel božji,
Prstopi k njim te rezsvejti,
Iz nebes z božjo svetlobo,
Da se silnu prestrašijo.

Angel taku k nim govori,
Nikoger se ne bujte vi,
Oznanim vesele veliku,
Se bo godilu vsemu svejtu.

Zakaj vam je danas rojenu,
Kristus dejte Marijinu,
Ozdravlenik sega svejta,
Noter v mesti krala Davida.

Le-to k znaminju imate,
To dejtece vi najdete,
Zavijenu v pliničice,
Mu položenu v jaslce.

Rezomejte kaj se zgodi,
Koker ta angel zgovuri,
k nem'u prstope množice,
Čestite nebeske vojske.

Nu so Boga hvalili vsi,
Rekli čast Bogu visokusti,
Na zemli mir vola dobra,
Nam jo daj Jezus vekuma.

Pesem, ki opeva božično témo, seveda ni mojstrovina: njen izraz je okoren, jezik poskuša upoštevati književno normo, ki jo je ustvaril Trubar, a ne more zakriti izrazitih refleksov gorenjščine, očitne pa so tudi precejšnje težave v formulaciji stiha, ki se mu ne posreči, da doseže enoto pomena in metričnega impulza. Kljub temu pa

je pesem po eni svoji tendenci nadvse značilna. Za slovensko reformacijo v načelu velja, da se je v svoji kulturni usmeritvi naslonila predvsem na germanske (zlasti nemške) zglede, s tem pa je prevzela tudi poglavitna načela tamkajšnje verzifikacijske tehnike (silabični princip in rima). Očitki, ki so jih na račun pesmarice, v kateri je izšla tudi Rokavčeva pesem, izrekli odločilni reformatorji, so aktualizirali prav omenjeni dve načeli in ugotovili njuno nenavzočnost v knjigi. Tu pa se odpira problem, ki je za to področje bistven. Trubar in njegovi sodelavci so zavestno sledili teoretičnim podlagam nemške verzifikacijske tehnike, v pesniški delavnici pa so imeli opravka s slovenščino, ki zaradi svobodnega ekspiratornega in muzikalnega naglasa ne omogoča enostranskega strukturalnega razvoja, marveč se obrača v več smeri. Posledica tega je, da se je shema silabičnega načela v vsakem primeru posebej razvijala v korist ritmičnim tendencam, ki so izvirale iz naglaševanja našega jezika. Tudi Rokavčeva pesem je prizorišče, na katerem si je p r o p r i e t a s l i n g u a e v boju z že neadekvatno formo iskala svojo pravo ritmično obliko. Prva kitica, gledana s stališča besednega poudarka, ki je poglavitni ritmotvorni faktor, izgleda takole:

Od tiga cesarja Avgusta,	9	U — UU — UU — U
Je ena zapuvid vun šla,	8	U — UU — UU —
De bi imel prešacan bit,	8	UUU — U — U —
Po vsi okulici vas svit.	8	U — U — UUU —

V vsakem stihu so trije metrični naglasi, stihi niso izometrični (variacija z devetimi in osmimi zlogi), za problem pa je bistveno, da so metrična naglasna mesta identična s položajem, ki ga zahtevajo slovnična pravila o besednem naglasu. Prva dva stiha sta popolnoma v skladu z današnjimi verzološkimi zahtevami, sprejemata pa ritmično tendenco, ki jo poznamo iz enega dela ustne (tradicionalne) poezije, in sicer iz tako imenovane alpske poskočnice. Rokavčeva pesem ima v zavestnem tlorisu stiha težnjo, da bi bila tudi silabična, dejansko pa raste iz akcentuacijskega načela, pri čemer ji je v oporo, to pa je zlasti pomembno, ritmična struktura slovenske ustne verzifikacije srednjega veka. Rokačev stih potemtakem teži v silabotonično podobo, ki je v kasnejšem razvoju slovenskega pesništva zmagala, v svojem času pa je bila povod za načelno odklanjanje.

Premisa, ki jo nakazuje Rokavčevo pesemsko besedilo, je bila v sodobni praksi odvržena kot neuporabna in zato postavljena na stranski tir. Domneva o vplivu tega načelnega spora in njegove razrešitve na nadaljevanje ustreznega dela, mora predpostaviti negativne učinke. Da posamezniki z verzifikacijo niso nadaljevali, ni razlog samo v manjšem talentu (tega tudi drugi, razen J. Dalmatina, niso imeli), marveč predvsem v odklonu njihove prakse. Zgledi protestantskih izobražencev iz kranjske regije kažejo, da so se koncentrirali na organizacijske, predvsem pa na dušnopastirske potrebe. Pesniška praksa, ki so jo začeli, je bila proglašena za slovstveni substandard in je kot taka tudi živela v nižjih plasteh in z drugačno vsebino. Izpričano je, da je nakladničar Mihael Harrer pri proslavi krsta v hiši kranjskega meščana bral protikatoliško sramotilno pesem (paskvil), učitelj Wassermann pa je za potrebe šole prevajal cerkvene pesmi iz nemščine. Kranjska literarna dejavnost je izgubila ambicijo, ni pa prenehala.

Zgled Ž. Wassermanna pa razširja problematiko še na drugo področje. Ko so ga 1582 hoteli zaradi neuspehov odstaviti, je v obrambnem pismu poudarjal, da je prevajal v slovenščino cerkvene pesmi, posebej pa je opozoril, da je za tisk pripravil tudi lep katekizem, za katerega upa, da bo v kratkem zagledal luč sveta. To opozorilo odpira vprašanje kulturnega delovanja na področju šolstva in dušnega pastirstva, predvsem cerkvenega govorništva, ki je bilo steber protestantskih obredov. To delo je izredno cenil in podpiral tudi Trubar, ki so ga na Kranj, razen prijateljevanja z Rokavcem, vezali še čisto osebni razlogi. Lukež Klinc (Cvekelj) je po nekaterih domnevah Trubarjev svak, prva žena začetnika slovenske knjige pa je bila Sitarjeva Barbara, meščanska hči iz Kranja, s katero se je poročil 1549. leta. Njen brat Jurij je bil kaplan v Šenčurju, kar bi kazalo, da so tudi na tej ravni obstajali neki stiki, ki so mogli imeti posredno kakšno kulturno korist.

Protestantsko cerkveno govorništvo (homiletika) je bila poglavitna preokupacija vseh vidnejših predikantov v kranjski regiji. Beseda je bila orožje idejne (ideološke) borbe; za Rokavca je znano, da je svoje pridige polemično prilagajal govorom svojega katoliškega nasprotnika. Ob polemični noti, ki je bila pač izraz razvnetega časa, je bila beseda — in to je zlasti važno — orodje za pridobivanje in vzdrževanje reformacijskih pristašev. Za Petra Kupljenika je znano, da si je v Radovljici zelo prizadeval (leta 1571 je imel kakšnih 400 obhajancev), v Begunje, kjer je imel na razpolago del Kacijanarjevega gradu, pa

je povabil tudi J. Dalmatina. Iz Begunj je ohranjeno pričevanje o laičnem govorništvu v cerkvi (pridige radovljiškega krojača Klemena Bobeka). Tudi Knafelj, ko je bil že preganjan, edino s pridigovanjem ni hotel odnehati. Ko mu je brdski baron prepustil svojo grajsko kapelo, se je v njej zbiralo za tisti čas zelo veliko število kmetov in meščanov (skoraj kakšnih 1800). Baron je deželne stanove celo prosil za 400 goldinarjev podpore, s katero bi sezidal novo cerkev; razlog je bila le deloma kuga, ki je takrat vladala v Kranju in okolici, globlji je bil v motivaciji, ki je prav tako v pismu, namreč, da so kmetje začeli pešati v verski gorečnosti, odkar ne morejo redno hoditi k pridigam. Formulacija brdskega barona je zadela žebljico v glavico; s preprosto formulacijo je namreč razkrila, kaj je pridiga pomenila za reformacijo.

Vsi trije pomembnejši predikanti v kranjski regiji (G. Rokavec, J. Knafelj in P. Kupljenik) so se tega zavedali in si stalno širili obzorje z neposrednimi stiki in s knjigo. Ni naključje, da je Knafljevo geslo nad hišnim vhodom (Mein Stergh stehet in Gottes Handt) pravzaprav parafraza bojevite Luthrove pesmi Ein feste Bürg ist unser Gott. Posredno to geslo govori o genetični pripadnosti idejne vsebine začetniku nemške in evropske reformacije, razodeva pa tudi način oblikovanja in predstavitve. Protestantska homiletika v kranjski regiji je bila očitno predvsem luteranska in polemično napadalna. Knafelj je tudi svojega sina Krištofa šolal v tem smislu. Le-ta je med 1591 in 1595 študiral v Strassburgu, 5. februarja 1595 pa je bil imatrikuliran na tübinški univerzi kot Christophorus Knafellius Crainburgensis Carniolanus. Kljub temu, da tu ni dolgo ostal, je dejstvo dokaz za idejno usmeritev reformacije v kranjski regiji.

Pomen reformacije v kulturnozgodovinski podobi Kranja je dovolj razsežen in velik, strniti pa bi se dal v štiri problemske celote:

— Reformacija je prinesla novoveški način gledanja na svet in življenje, s tem utrdila zahodnoevropsko pripadnost tudi te regije in jo svetovnonazorsko ter družbeno toliko zdiferencirala, da je v kasnejših stoletjih z uspehom lahko sodelovala v vseh političnih, kulturnih in civilizacijskih procesih.

— Svetovnonazorska in družbena diferenciacija, ki jo je izvedla reformacija, je bila toliko močna, da je bistveno vplivala na razsežnosti in na dinamiko razvoja kranjske regije v kapitalistični razvojni fazi.

— Reformacija je s knjigo, cerkvenim govorništvom in šolstvom dvignila raven poprečne izobrazbe do te mere, da je bil omogočen neoviran potek participacije v kulturnih in civilizacijskih dobrinah.

— S čutom za bistvo slovenskega jezika je vsaj G. Rokavec prispeval korektiv k takratni verzifikacijski praksi in s tem postavil pomemben temeljni kamen, na katerem je rasla ritmična struktura slovenskega pesništva.

Omenjeno dovoljuje sklep, da kranjska regija reformacijskega gibanja ni samo doživljala, temveč ga je tudi — v skladu s svojimi možnostmi — oživljala. Obravnavani del širšega gibanja se torej na izviren način in organsko vključuje v celoto, kar pomeni, da je bilo dialektično funkcioniranje normalno ter je dalo pozitivne rezultate.

Opombe :

Avtor je v tej študiji uporabil lastne raziskave in ugotovitve drugih raziskovalcev ter jih strnil v zaključeno celoto. Ker so analitično-opisne stopnje že opravljene, se mu je zdelo primerno, da se odloči za strnjevanje in problemsko posploševanje gradiva.

V naslednjem so navedeni poglavitni viri in literatura, brez katere o obravnavanem problemu ne bi bilo mogoče govoriti. Za podobo Kranja v reformaciji je temeljno delo J. Žontarja **Zgodovina mesta Kranja** (Ljubljana 1939, str. 174—195), ki je izčrpalo arhivske in strokovne vire. V knjigi navedene odnosnice so tudi v osnovi tele študije. Med njimi sta nadvse pomembni predvsem dve (Anton Koblar: **Luterani v Kranju, Gorenjec** 1914, št. 6, 12, 13, 17—19 in Janez Parapat: **Letopis mesta Kranjskega, Letopis Matice slovenske** 1870, str. 91—128). Mnogo gradiva prinašata tudi oba doslejšnja kranjska zbornika (**900 let Kranja,** Kranj 1960 in **Kranjski zbornik 1970,** Kranj 1970); iz prvega pridejo v poštev zlasti dela M. Kosa, P. Blaznika, E. Cevca, J. Žontarja in C. Avguština, v drugem je gradivo o vprašanju v prispevkih M. Žontar in C. Avguština.

Za kulturnozgodovinski del je avtor uporabil splošne izsledke iz svoje knjige **Zgodovina slovenskega slovstva I** (Maribor 1968). O problemih kranjske regije je našel gradivo v delih

Th. Elzeja (zlasti **Die Universität Tübingen und die Studenten aus Krain,** Tübingen 1877), M. Rupla (uvod in opombe k **Slovenskim protestantskim piscem,** Ljubljana 1934 in v monografiji **Primož Trubar,** Ljubljana 1962) in v zborniku **Abhandlungen über die slowenische Reformation** (München 1968). Samo po sebi se razume, da je bil izkoriščen tudi ves rokopisni in knjižni fond iz časa slovenske reformacije, ki ga je avtor sicer poznal od prej, a ga je s tega parcialnega vidika ponovno pregledal. O osebnostih, ki se pojavljajo v študiji, v glavnem piše tudi **Slovenski biografski leksikon** (sub voce).

Da bi čimbolj prodrl v vzdušje dobe, je avtor ponovno bral tudi vse literarne upodobitve J. Knaflja in P. Kupljenika, ki sta s svojo razgibano usodo privlačila besedne ustvarjalce. Knafelj je upodobljen v romanu Ivana Preglja **Bogovec Jernej** (odlomek že 1922, v celoti 1923), Kupljenik pa celo dvakrat (Andrej Budal, **Križev pot Petra Kupljenika,** Ljubljana 1924 ter I. Tavčar, **Vita vitae meae,** 1883 bolj obrobno in mimogrede). Sèm spada tudi romantično-realistična povest Antona Kodra **Luteranci** (1882), ki se začne v Kranju, dogajanje pa se odvija predvsem v kamniški okolici.

Avtor je dolžan zahvalo občini Kranj, ki ga je povabila k sodelovanju. Posebej pa sta ga v tem smislu zavezala prof Fr. Drolc (Študijska knjižnica Kranj) in prof M. Ozvald (NUK Ljubljana), ki sta blagohotno pomagala pri iskanju gradiva.

RAZVOJ NASELIJ KOT NUMERACIJSKIH ENOT NA OZEMLJU KRANJSKE OBČINE

VASILIJ MELIK

S patentom z dne 10. marca 1770 je bilo na večini slovenskega ozemlja ukazano oštevilčenje hiš. Tako je nastala nova najnižja upravno-statistična enota, ki so ji rekli »števni oddelek«, »numeracijski oddelek«, »konskripcijska občina«, vedno pogosteje pa »kraj« ali »naselje«. Kraj ali naselje v upravno-statističnem smislu besede je skupnost vseh hiš, ki nosijo zapisano na hišnih tablicah isto krajevno ime in imajo skupno tekočo hišno numeracijo (razen seveda mestnih naselij, ki so razdeljena na ceste in trge). Ta upravno-statistična naselja se že v začetku niso povsod krila z geografskimi naselbinskimi enotami, naselji v geografskem smislu besede. To pa iz dveh razlogov: prvič so pri numeriranju hiš na različne načine povezovali med seboj male zaselke in samotne kmetije, drugič pa so se ozirali na tedanje meje, zlasti cerkvene (župnijske), prav tako pa tudi na tradicijo. Gotovo so bile nekatere vasi z manjšimi zaselki ali območja več zaselkov in samotnih kmetij že oddavna povezane med seboj v take ali drugačne skupnosti (srenje, soseske). Tako so se torej kraji kot upravno-statistične enote nekje krili z geografskimi naselji, drugod so v smislu tradicionalne povezanosti združevali manjše zaselke in (ali) samotne kmetije, drugje spet pa so bili to tudi več ali manj umetne enote in so povezovali ali ločevali geogafska naselja na povsem umeten način.

Te značilnosti so ohranili kraji kot upravno-statistične enote do današnjih dni. Zlasti so se pokazale kot močan faktor meje; ne sicer več stare cerkvene meje iz leta 1770, pač pa novejše meje katastrskih občin, ki imajo seveda tudi svojo tradicijo. Medtem ko se dejanska naselja pri širjenju ne menijo za katastrske meje, pa se naselja kot upravno-statistične enote ob njih navadno ustavljajo: onstran katastrske meje se začenja navadno tudi danes drugo statistično naselje. Meja med Predosljami in Orehovljami gre od mostu čez Kokro nekaj časa po sredi ceste. Hiše na eni (jugozahodni) strani ceste spadajo v Predoslje, hiše na drugi (severovzhodni) strani ceste nosijo hišne tablice z imenom Orehovlje. Takih primerov je še več.

Današnje poimenovanje krajev in njih medsebojno razmejitev si lahko ogledamo »na licu mesta«, kakor so včasih grdo rekli, na terenu, v naravi. Spoznavni znaki so rdeče (v Ljubljani zelene) hišne tablice, večje table rdeče barve ob začetku naselja ali kje drugje, pa tudi obcestni prometni znaki za začetek in konec naselja. Za preteklost take možnosti neposrednega preverjanja nimamo, ampak moramo uporabljati poleg drugih virov zlasti skromnejše ali podrobnejše krajevne sezname in obsežnejše krajevne leksikone. Naj tu naštejem nekaj takih seznamov in leksikonov, ki pridejo v poštev za ozemlje kranjske občine. Za leto 1784 je v arhivu Slovenije na žalost nepopoln rokopisen seznam krajev gorenjskega okrožja s številom hiš in prebivalcev, sestavljen po cerkvenih enotah, kakršne so bile takrat in kakršne naj bi bile po predlagani preureditvi.[1] V času Ilirskih provinc in francoske vlade je bila v Télégraphe Officiel leta 1811 objavljena nova upravna razdelitev, ki za Gorenjsko in Notranjsko navaja kraje po posameznih občinah, dasi s hudimi tiskovnimi napakami in pomanjkljivostmi. Leta 1817 je izšel tiskan Haupt-Ausweiss über die Eintheilung des Laibacher Gouvernementsgebiethes. Leta 1846 je izdal Henrik Freyer knjižico Alphabetisches Verzeichnis aller Ortschafts- und Schlösser-Namen des Herzogthums Krain s podatki o katastrski, upravni in cerkveni pripadnosti vsakega kraja. Leta 1850 je bila v uradnem listu za Kranjsko (št. 92) objavljena nova upravna razdelitev dežele z navajanjem vseh okrajev, katastrskih občin in krajev. Leta 1857 je bil v istem uradnem listu (št. 8) objavljen abecedni seznam vseh krajev ali, kakor pravi slovensko besedilo, »seliš, grašin, gradov in gradičev v kranjski vojvodini« s podatki o številu hiš, prebivalcev, upravni in cerkveni pripadnosti vsakega kraja. Za štetje leta 1869 je izdala statistična centralna komisija čez nekaj let Orts-Repertorium (imenik krajev) za vsako deželo. Za štetje leta 1880 je izdala Spezial-Orts-Repertorium, prav tako za štetje leta 1890, za štetje leta 1900 Geme-

VASILIJ MELIK, YU, 61000 Ljubljana, Cankarjeva 11, redni univerzitetni profesor

indelexikon oziroma Leksikon občin in za štetje leta 1910 Spezialortsrepertorium oziroma Specialni krajevni repertorij. Po prvi svetovni vojni je izšel leta 1937 Krajevni leksikon dravske banovine z obsežnimi opisi posameznih krajev, leta 1939 pa *Splošni pregled dravske banovine*, ki ga je izdala banska uprava, priredil pa državni statistični urad v Zagrebu. Po osvoboditvi so v vseh zakonih o upravni razdelitvi od 2. aprila 1946 naprej določali ozemlje vseh upravnih enot z navajanjem katastrskih občin in tem pripadajočih naselij. Posebej so izšli (večinoma ob sodelovanju Zavoda za statistiko in evidenco ter Uradnega lista) Krajevni imenik LRS (1952), obsežnejši Krajevni leksikon LRS (1954), Imenik naselij LRS (1955), Imenik naselij LRS (1961), Imenik naselij SRS (1966), Imenik naselij SRS (1972). Leta 1968 je izšla pod uredništvom Romana Savnika (s sodelovanjem Franceta Planine in Živka Šifrerja) prva knjiga široko zasnovane nove publikacije Krajevni leksikon Slovenije, ki obsega Zahodni del Slovenije in s tem tudi kranjsko občino.

Iz težav, ki se pojavljajo s kraji kot upravno-statističnimi enotami povsod tam, kjer ne ustrezajo dejanskim naseljem, so si pomagali in si pomagamo še zdaj tako, da navajamo krajevne dele. Izraz »krajevni del« ni ravno najboljši, pomeni pa naselja, zaselke, skupine hiš ali samotne zgradbe (kmetije, planinske koče itd.), ki nimajo svoje lastne hišne numeracije, ampak so samo del neke števne enote. Zaselek Ravne pri Šenturški gori nima lastne numeracije, na njegovih hišnih tablicah piše Apno; Ravne so torej krajevni del Apna. Medtem ko imajo kraji z lastno numeracijo svoja uradna imena, krajevnih delov uradno pravzaprav ni. Njihovo število in poimenovanje je odvisno od presoje, kriteriji pa so lahko različni. Nekomu se zdi, da se neki kraj deli na tri krajevne dele, drugi jih bo naštel mogoče štiri ali pa samo dva.

O krajevnih delih imamo mnogo manj podatkov kot o krajih. Na terenu jih ne vidimo, ker njihova imena niso nikjer zapisana, ugotavljati jih moremo samo s spraševanjem ljudi ali po kartah. Tudi v zgoraj navedenih krajevnih seznamih jih navadno ne najdemo. Nekaj krajevnih delov navaja Freyer, nekaj tudi abecedni seznam iz leta 1857, največ podatkov o njih pa imajo Leksikon občin za leto 1900, Specialni krajevni repertorij za leto 1910, Krajevni leksikon dravske banovine in sedanji Krajevni leksikon Slovenije.

Vsi zgoraj našteti starejši seznami krajev so sicer na splošno upoštevali pravilo, da je kraj ali naselje enota, ki ima svojo lastno hišno numeracijo, vendar pa so tu in tam delali pri uvrščanju tudi napake in pomote. Če je neko naselje navedeno kot tako v kakem seznamu krajev, s tem še ni avtomatično gotovo, da je imelo takrat res svojo posebno numeracijo. Imenik krajev vojvodine Kranjske, ki je bil sestavljen »na podlagi ljudskega štetja od 31. decembra l. 1869«, kakor piše v njegovem slovenskem naslovu, navaja v občini Preddvor kraj »Malijevberd« z 2 hišama in 13 prebivalci. Tega kraja pa ne omenja noben prejšnji niti poznejši seznam krajev, pač pa navajajo Malijevo brdo kot krajevni del Golnika. To je točno in tako velja tudi danes, kakor se lahko prepričamo z ogledom zaselka. Krajevni leksikon dravske banovine in sedanji Krajevni leksikon Slovenije napak navajata Malijevo brdo kot krajevni del kraja Goriče. Po vsem tem sklepamo, da je v seznam krajev za leto 1869 Malijevo brdo prišlo pomotoma in da ni nikdar imelo svoje lastne hišne numeracije.

Prvo oštevilčenje hiš leta 1770 na večini ozemlja današnje kranjske občine prav gotovo ni povzročalo posebnih težav, saj so prevladovala sklenjena naselja. Koliko krajev je ustvarila ta prva numeracija, na žalost ne moremo natanko povedati. Zato vzemimo za osnovo podatke iz leta 1817. Tedaj je bilo na ozemlju današnje občine Kranj 134 krajev, poleg teh pa deloma po še en kraj: Njivica je bila tedaj le del kraja Rovte, ki je danes v škofjeloški občini. Podatkov o številu hiš nimamo za Spodnje in Zgornje Jezersko, ki sta tedaj spadala na Koroško. Od ostalih 132 naselij pa jih je imelo:
26 10 hiš in manj.

3 nad 100 hiš
1 81—90 hiš
1 71—80 hiš
6 61—70 hiš
9 51—60 hiš
11 41—50 hiš
16 31—40 hiš
21 21—30 hiš
38 11—20 hiš
26 10 hiš in manj.

Petina naselij (20 %) je imela 10 hiš in manj, dobra petina (23 %) več kot 40 hiš, skoraj tri petine (57 %) pa 11—40 hiš. Med vsemi skupinami je bila najštevilnejša skupina 11—20 hiš (29 %), ki je sama zavzemala med četrtino in tretjino vseh naselij. Najmanjša so bila štiri

naselja, ki so štela le po tri hiše: Ravne, Viševca in Vrhovje (v sedanji katastrski občini Šenturška gora) ter Jezersko (v katastrski občini Kokra). Ravne so pozneje pridružili Apnu, Jezersko Kokri (tega Jezerskega seveda ne smemo zamenjati s pravim Jezerskim; o tem bo še pozneje govora), Viševca in Vrhovje pa sta še danes samostojni naselji z enakim številom hiš kot pred 160 leti. Dve naselji sta imeli po 4 hiše, 3 po 5, 5 po 6, 4 po 7, 3 po 8, 2 po 9, 3 po 10. V celem je bilo krajev z majhnim številom hiš znatno manj kot povprečno na Kranjskem. Število velikih krajev je bilo sorazmerno visoko. Največja naselja so bila poleg mesta Kranja s 186 hišami (brez predmestij) Šenčur (156 hiš), Stražišče (123 hiš) in Spodnji Brnik (90 hiš).

Za presojo numeracijskega postopka je zanimivo primerjati imena naselij po seznamu iz leta 1817 z imeni naselij, ki jih navajajo ohranjeni zapisniki prvega avstrijskega štetja v letu 1754 za župnije ljubljanske škofije, torej v času, ko še ni bilo hišne numeracije, torej tudi ne krajev kot upravno-statističnih enot ne katastrskih občin ne preurejene cerkvene organizacije z novimi župnijami in lokalijami. Ta imena je navedel Vlado Valenčič v svoji zanimivi razpravi o razvoju prebivalstva na ozemlju današnje kranjske občine.[2] Primerjamo lahko podatke za predjožefinske župnije Naklo, Šmartin pri Kranju in Preddvor. V teh župnijah se pojavlja po Valenčičevi objavi 72 krajev. Velika večina imen je enaka v obeh seznamih. To nam priča, da so se numeracijske enote večinoma krile z geografskimi naselji (sklenjenimi vasmi), pa tudi, da so se marsikje numeracijske enote lahko naslonile na že obstoječo tradicionalno skupnost zaselkov in samotnih kmetij. Razlike pa so. Seznam iz leta 1754 navaja naselje Dol pri Preddvoru, ki je bilo po numeraciji združeno s Hribom v eno numeracijsko enoto z imenom Hrib. Seznam iz leta 1754 navaja naselje Za Pecami pri Spodnjih Dupljah, ki se niti kot številni oddelek niti kot krajevni del v 19. stoletju ne omenja več. Spodnje Duplje navaja ta seznam dvakrat, enkrat v župniji Naklo, drugič v župniji Križe; pozneje poznamo samo ene Spodnje Duplje. Seznam iz leta 1754 navaja Huje v župniji Preddvor; tudi o teh pozneje ni sledu (o tem bo govora še pozneje). Seznam iz leta 1754 navaja Pivko in Polico kot dva kraja: pozneje sta bila oba ena sama numeracijska enota, še pozneje pa sta se spet razdružila. Enako je z naselji Sv. Jošt, Zabukovje, Javornik in Pševo, ki jih seznam iz leta 1754 navaja kot kraje, pa so bili pozneje ena sama numeracijska enota, zdaj so pa spet samostojni. Na drugi strani pa seznam iz leta 1754 ne omenja med kraji Šmarjetne gore ne Orehka ne Cegelnice pri Strahinju, ki so bili vsi pozneje kraji z lastno hišno numeracijo. Ne omenja niti Jezerskega, ki je bilo samostojna številna enota v prvi polovici 19. stoletja (gre za Jezersko v katastrski občini Kokra), potem pa pridružena Kokri.

Pri numeriranju naselij so morali upoštevati tedanje župnijske meje, in to tudi tam, kjer je meja tekla sredi vasi. Spodnje Duplje imajo v seznamu iz leta 1754 30 hiš v župniji Križe, 6 hiš pa v župniji Naklo, poleg tega pa še (prav tako v nakelski župniji) kraj Za Pecami z 9 hišami. Kakor bi sodili po zapiskih iz leta 1784, so pri numeriranju hiš napravili kraj Spodnje Duplje (38 hiš iz fare Križe) in kraj Za Pecami (21 hiš v fari Naklo). Kmalu nato je bila ustanovljena lokalija v Spodnjih Dupljah (1785),[3] ki je združila celotne Spodnje Duplje iz obeh župnij, pa še Zgornje Duplje in Zadrago. Različna numeracija ni bila več potrebna; odpravila jo je najbrž revizija v začetku 19. stoletja, Imenik krajev iz leta 1817 pozna le še kraj Spodnje Duplje z 59 hišami. Ime Za Pecami je prešlo v pozabo in se nikjer več ne omenja, niti kot krajevni del ne.

Ime Jezersko je v začetku 19. stoletja gotovo segalo še južneje od deželne koroško-kranjske meje pri Sedmih studencih (ki je bila obenem tudi škofijska meja), saj je na franciscejski katastrski mapi za katastrsko občino Kokro ime Jezersko zapisano ob kmetiji Cunder, fužinah in izlivu potoka Kožna. Sledu tega poimenovanja ne najdemo ne v popisu iz leta 1754 ne v seznamu župnij in krajev iz leta 1784, pač pa nastopa kraj Jezersko s tremi hišami v vsej prvi polovici 19. stoletja (v francoski upravni razdelitvi 1811, v seznamu krajev 1817, pri Freyerju, v uradnem listu 1850 in 1857). Tako imamo v tem času tri kraje z imenom Jezersko: Spodnje Jezersko in Zgornje Jezersko sta na Koroškem (danes v Jugoslaviji, v kranjski občini), Jezersko je na Kranjskem. Leta 1869 tega kranjskega Jezerskega ni več in se tudi kot krajevni del več ne pojavlja. Zanj danes navajajo v krajevnih leksikonih naziv Spodnje Fužine (del naselja Kokra).

Huje so od davno pripadale šenčurski župniji, medtem ko so bili sosednjeČirčiče in Klanec v preddvorski. Vendar to ni povsem natančno povedano. Ozemlje cerkvene hujske šenčurske enklave se je povsem krilo z ozemljem poznejše in današnje franciscejske katastrske občine Huje. Meja te katastrske občine je bila in je na zahodu

Kokra, na severu pa pot, ki vodi od starega spodnjega mostu čez Kokro v loku navzgor, mimo cerkve sv. Jožefa in naprej proti jugovzhodu, z eno besedo, pot, ki nosi danes ulično ime Huje. Hiše na južni strani te poti so spadale s cerkvijo sv. Jožefa vred v šenčursko župnijo, hiše na severni strani te poti, nasproti cerkve, pa so spadale v preddvorsko župnijo. Vse to naselje na eni in drugi strani poti se je imenovalo Huje. Ker pa je po njegovi sredi tekla župnijska in celo škofijska meja, ni moglo biti enotno numerirano. Seznam župnij in krajev iz leta 1784 navaja dvoje Huj: Huje iz goriške nadškofije (šenčurske fare) s 14 hišami in Huje iz preddvorske fare (ljubljanske škofije) z 12 hišami. Na Hujah ni prišlo do predvidene cerkvene reorganizacije ob koncu 18. stoletja in v začetku 19. stoletja zaradi odpora prebivalcev, ki niso hoteli iz šenčurske pod kranjsko župnijo.[4] Obojih Huj zato niso mogli združiti v eno numeracijsko enoto, pač pa so, verjetno ob preurejanju numeracije v letu (ali po letu) 1804, odpravili neustrezno dvakratno ime Huje. Tako so obdržali ime Huje samo za hiše šenčurske cerkvene enklave, enake ozemlju franciscejske katastrske občine Huje, hiše Huj iz preddvorske fare pa so enostavno priključili bližnjemu kraju Klanec in so z njim skupaj potem tudi spadale v katastrsko občino Klanec. Tako je meja med Klancem in Hujami tekla vse do konca teh samostojnih naselij in njih inkorporacije v kranjsko mesto leta 1957 po sredi ceste. Ljudsko poimenovanje pa je v glavnem ostalo: tudi prebivalci severne strani ceste so se šteli k Hujam, čeprav so jih njihove hišne tablice opozarjale, da spadajo na Klanec.

Naslonitev hišne numeracije na tradicionalne enote lahko ugotavljamo pri Besnici in Kokri. Ne Spodnja ne Zgornja Besnica nista enotno naselje, ena kot druga je sestavljena iz več enot. V Zgornji Besnici navajata krajevna repertorija iz let 1900 in 1910 vasi Podrovnik in Videm ter zaselka Čepulje in Dvor, Pokorn poleg tega še Brsce in Dobravo,[5] Krajevni leksikon Slovenije pa v zadnjih letih nastalo Novo vas. V Spodnji Besnici loči krajevni repertorij za leto 1900 Srednjo vas z 32 hišami in zaselek Trato z 9 hišami. Pokorn ima precej drugačno razdelitev: Trata je zanj največja in ima (v istem letu 1900) 24 hiš, druga naselja pa so Spodnja vas ali Spodnja Besnica ali »pri cerkvi« (7 hiš), Na hribu (7 hiš) in Srednja vas (3 hiše).[6] Krajevni leksikon navaja poleg Pokornovih krajevnih delov še Pešenco. Kljub tej raznolikosti pa je, kakor se zdi, obstajala med temi naselji trdna povezava, in sicer v vsaki Besnici (Spodnji in Zgornji) zase ter v Besnici kot celoti. Ali je nastala skupnost Spodnje Besnice v povezavi s cerkvijo sv. Janeza (omenjena 1291) in skupnost Zgornje Besnice v povezavi s cerkvijo sv. Egidija (omenjena 1501) ali v obeh primerih že prej in zaradi drugih vezi; vsekakor sta ob teh skupnostih nastali tudi krajevni imeni Spodnja in Zgornja Besnica. Kakor je soditi po Pokornovih podatkih, se navajata v šmartinski mrliški knjigi v 17. in 18. stoletju,[7] najdemo ju v popisu prebivalstva leta 1754 in v njunem okviru je bila urejena numeracija leta 1770. Decembra 1779 sta bili obe Besnici ločeni od šmartinske fare in je bila zanju ustanovljena kuratija pri cerkvi sv. Egidija.[8] V jožefinskem katastru sta bili obe Besnici ena katastrska občina, po franciscejskem katastru pa sta dve. Seveda pogoji za kontinuiteto in trdno povezavo skupnega krajevnega imena niso bili povsod tako idealni kakor v primeru Spodnje in Zgornje Besnice.

Že pri Kokri, kjer so bile v glavnem samotne kmetije, lahko opazimo določeno razliko. Neka skupnost je nedvomno obstajala, cerkev je bila dokaj stara, ob jožefinskih reformah je postala lokalija. Ob numeraciji hiš so, kakor sodimo po seznamu iz leta 1784, vsaj mislili na tri enote: Spodnjo Kokro, Srednjo Kokro s cerkvijo in Zgornjo Kokro, vendar ni gotovo, če niso že v začetku vsega zajeli v enoten številni oddelek. Ob tej enotni numeraciji so pozneje govorili o Spodnji in Zgornji Kokri, torej le o dveh krajevnih delih. Homogenost celotne kokrske skupnosti pa moti Jezersko, o katerem smo že govorili.

Numeracija iz leta 1770 je doživela vse do danes le sorazmerno majhno število sprememb. Pri tem seveda ne mislimo na preurejanje hišnih številk v okviru enega in istega naselja. Takih sprememb ni bilo malo. Mislimo na preurejanje sistema številnih enot, na ustanavljanje novih naselij, ukinjanje ali preoblikovanje starih. Takih sprememb je bilo, kakor smo rekli, sorazmerno malo — v nekaterih delih Slovenije več, v nekaterih manj. Večje reforme numeracijskih enot so bile po konskripcijskem patentu leta 1804, ob uvajanju novega upravnega sistema sredi 19. stoletja, ob preurejanju občin v stari Jugoslaviji v tridesetih letih in po osvoboditvi v letih 1952—1955. Po posameznih predelih so bile tudi v drugih časih. Na ozemlju kranjske občine je bilo vseh sprememb zelo malo. Jezersko (v kokrski katastrski občini) se je najprej osamosvojilo, nato je spet izginilo. Polica je najprej izgubila samostojnost, nato jo je spet dobila. Nekaj naselij je

odpadlo, ker so izgubila samostojnost: Za Pecami, Huje v preddvorski fari v začetku 19. stoletja, Ravne sredi 19. stoletja, Kamnjek in Zavoda po drugi svetovni vojni. Leta 1955 so združili Podtabor, Britof, Srednjo vas in Dolenjo vas v enotno naselje Podbrezje, še malo prej Zgornje in Spodnje Tenetiše v enotno Tenetiše. Nastala so pa tudi nova naselja: Zabukovje, Javornik, Pševo, Rakovica in Njivica med obema vojnama, Gobovce in Meja po osvoboditvi (1955). Nekaj krajev je deloma spremenilo ime: Veliko Naklo v Naklo, Dol in Hrib v Hrib, Apno in Ravne v Apno, Srednja vas v Srednja vas — Goriče in podobno. Največ sprememb je bilo v zvezi z razvojem Kranja: tu sta najprej izginili kot samostojni štev ni enoti obe predmestji (Savsko in Kokrsko), leta 1957 pa je bilo združenih s Kranjem 15 naselij, med njimi 12 starih in 3 nova, ki so se bila osamosvojila šele nedolgo pred tem (Zlato polje, Kalvarija, Labore). Danes je na ozemlju občine Kranj 120 naselij.

Opombe :

[1] Ljubljansko okrožje, Ecclesiastica, fasc. 6.

[2] Vlado Valenčič: Prebivalstvo na območju občine Kranj, zbornik 900 let Kranja, Kranj 1960, str. 296—298.

[3] Ivan Vrhovnik: Zgodovina dupljanske fare (Zgodovina fara ljubljanske škofije, Drugi zvezek, Ljubljana 1885, str. 132).

[4] Josip Žontar: Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, str. 301.

[5] Frančišek Serafin Pokorn: Bésnica pri Kranju, Ljubljana 1909, str. 22, 37.

[6] Prav tam str. 21, 22, 37.

[7] Prav tam str. 27.

[8] Prav tam str. 224, 73.

POLOŽAJ PODLOŽNIKOV GOSPOSTVA BRDO PRI KRANJU V DRUGI POLOVICI 18. STOLETJA

JOŽE ŽONTAR

Preučevanje zemljiškega gospostva Brdo pri Kranju v drugi polovici 18. stoletja je zanimivo iz več razlogov: najprej iz razloga, ker gre za obdobje reform absolutistične države, ki so zajele tudi zemljiško gospostvo, ob tem pa se odpirajo tudi mnoga vprašanja dotedanjega razvoja gospostva. Obenem pa je to obdobje, ko so postali lastniki Brda Zoisi in nam bo mogoče tudi bolje spoznati znanega mecena Žigo Zoisa kot zemljiškega gospoda, s tem pa tudi njegov odnos do podložnikov.

Brdska posest v drugi polovici 18. stoletja

Zaradi velikih dolgov so prišla številna imenja Sigfrida Baltazarja grofa Gallenberga pod sekvester. Na Gorenjskem je bil grof Gallenberg lastnik gospostva Brdo pri Kranju, na Dolenjskem pa je posedoval Turn, Podpeč, Golo, Kumpole ter Grm, Boršt in Graben. Na dražbi, ki je bila leta 1752 ali v začetku leta 1753, je ponujena gospostva kupil Mihael Angelo pl. Zois, veletrgovec ter lastnik fužin, ki je tedaj prejel tudi kranjsko deželanstvo in mu je kmalu nato podelila Marija Terezija naslov barona. Obenem je odkupil Zois tudi oni del gospostva Brdo in desetine, ki so bile leta 1746 prepisane na hčerko grofa Gallenberga Jožefo Antonijo grofico Schrottenbach. Na ta način je prišlo gospostvo Brdo pri Kranju v celoti v posest Zoisov.[1]

Ko je bilo leta 1772 Žigi, najstarejšemu sinu Mihaela Angela iz drugega zakona, 25 let, mu je dal oče gospostvo Brdo najprej v najem. Isto leto je zaprosil stari Zois tudi za odobritev fidejkomisa, ki naj bi ga sestavljali dve fužini v Bohinju (Stara Fužina in Bistrica) v vrednosti 70.000 gld., gospostvo Brdo, ki so ga cenili na 106.000 gld., ter hiša v Ljubljani na Bregu ob Ljubljanici v vrednosti 14.000 gld. Kljub priporočilu deželnega glavarstva je dvor odklonil njegovo prošnjo. Na ponovno vlogo pa je vladarica dovolila, da postane gospostvo Brdo po moškem rodu fidejkomis. Če bi izumrl moški rod, je po Zoisovi želji določila, naj pride Brdo v last ljubljanske sirotišnice. Glede fužin pa je določila, naj se ukvarjajo Mihael Angelo Zois in njegovi potomci z rudarstvom in s trgovino z železom brez fidejkomisne ali substitucijske zaveze. Tri leta nato je izročil Mihael Angelo fidejkomis Brdo z vsemi pritiklinami in pravicami sinu Žigi. Ta se je tedaj obvezal, da bo dajal očetu 3.400 gld. na leto ter potrebna živila z Brda. V testamentu mu je oče še naročil, naj ustanovi po njegovi smrti, najkasneje pa do leta 1795, denarni fidejkomis v vrednosti 50.000 gld. Z izpolnitvijo očetove poslednje volje je Žiga zelo dolgo odlašal. Šele leta 1798, to je enaindvajset let po očetovi smrti, je vložil pri Dunajski mestni banki vsoto, določeno v testamentu.[2]

Sedež gospostva Brdo je bil grad severno od Kranja z dvorom (dominikalno zemljo), ki je obstajal iz nekdanjih sedmih podložniških hub. Ob meritvah za jožefinski kataster leta 1785/86 je obsegal dvor 33 oralov (18,99 ha) njiv, 97 oralov (55,82 ha) travnikov in 74 oralov (42,58 ha) pašnikov in gozdov. Za graščino so bili trije ribniki. V sosednji vasi Predoslje je imelo Brdo mlin z žago, ki so ga stalno oddajali v najem nekemu podložniku. V dolini Kokre je posedoval nadalje Zois skupaj z graščino Turn pod Novim gradom 162 oralov (93,23 ha) gozdov, od katerih pa je bil glede 70 oralov (40,28 ha) v sporu s kmetom Urbanom Potočnikom. V Zgornji Kokri in na Jezerskem je imelo brdsko gospostvo še 1.108 oralov (637,61 ha) gozdov ter 348 oralov (200,26 ha) planin. Planine v Kokri in na Jezerskem so dali tamošnjim kmetom v najem. Leta 1790 pa Žiga Zois večine planin ni dal kmetom več v najem, marveč (za letno 150 gld.) Jožefu Ignacu Fuchsu, bivšemu oskrbniku graščine St. Paternion na Zgornjem Koroškem, ki je gradil v tem času v Kokri fužino. Fuchsu je dovolil Zois že dve leti prej enkrat izsekati vse brdske visoke in t. i. črne (iglaste) gozdove v Zgornji Kokri za pripravljanje

DR. JOŽE ŽONTAR, YU, 64000 Kranj, Ulica Moše Pijade 30, docent za arhivistiko

oglja in za potrebe pri gradnji kladiva (proti letnemu plačilu 100 gld.).[3]

V okolici gradu je spadalo k Brdu lovišče za visoki lov. K temu je dokupil leta 1753 Mihael Angelo Zois na dražbi, skupaj z Markom Antonom baronom Polhograjskim, do tedaj deželnoknežje lovišče Bistrico (Kamniško Bistrico). To se je začelo pri brdskem lovišču in je segalo do štajerske meje pri Vranskem, vendar so bila vmes še zasebna lovišča. Po sedmih letih skupnega uživanja je kupil Zois od barona Polhograjskega tudi njegov delež visokega lova, odprodal pa je leta 1769 Jožefu baronu Janežiču visoki lov v Tuhinjski dolini in na levem bregu Kamniške Bistrice; lovišče pa je želel še razširiti proti zahodu, za kar je vzel v zakup od kneza Auersperga visoki lov v Udin borštu.[4]

Nižji lov je odvzela Marija Terezija prejšnjim lastnikom in ga leta 1753/54 prodala na dražbi. Mihael Angelo Zois je kupil tedaj nižji lov na območju župnij Križe, Naklo, Kranj in Preddvor. Leta 1777 je vzel Žiga Zois v zakup še nižji lov samostana Velesovo in leta 1792 nižji lov na območju župnije Smlednik, ki ga je imelo do tedaj gospostvo Smlednik.[5]

Brdo je imelo tudi pravico ribolova v Kokri, od kamnitega mostu do Tupalič, sporna pa je bila z grofom Rosenbergom iz Železne Kaple pravica ribolova od Sedmih studencev do Ažmanovega mlina. Med brdskima revirjema je imela pravico ribolova preddvorska graščina. Razen tega je spadal k Brdu še ribolov v potoku Belci, pritoku Kokre.[6]

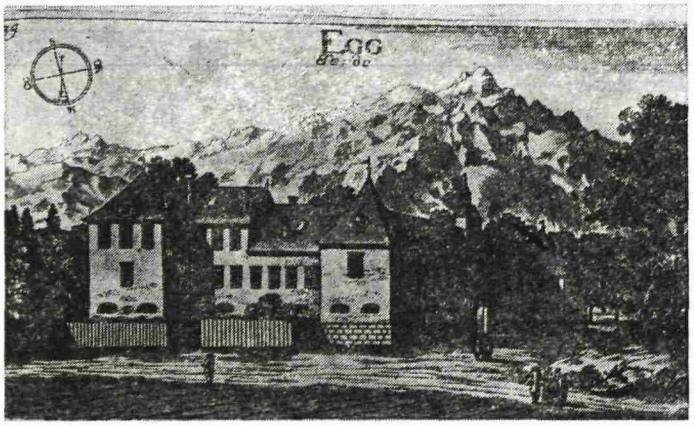
Zemljiško gospostvo Brdo je obsegalo leta 1754 167 prvotnih hub, ki so bile razdeljene v dve upravni enoti, v urada Naklo in Primskovo. Delitev na ta dva urada je bila posledica tradicije, ki je imela svojo osnovo v tem, da je nastalo gospostvo Brdo (poleg iz dela gospostva Turn pod Novim gradom in dela gospostva Novi grad) iz kameralnih uradov Naklo in Primskovo. Ta urada je kupil leta 1626 Nikolaj baron Egg-Hungerspach, pred tem pa jih je imel že v zastavi. Obseg zemljiškogosposke posesti se v drugi polovici 18. stoletja ni spremenil. Čeprav so obstajale možnosti (med drugim tudi ob odprodaji kmetij ukinjenih cerkvenih bratovščin in beneficijev), Zoisi v večanje brdske posesti niso več vlagali sredstev.[7]

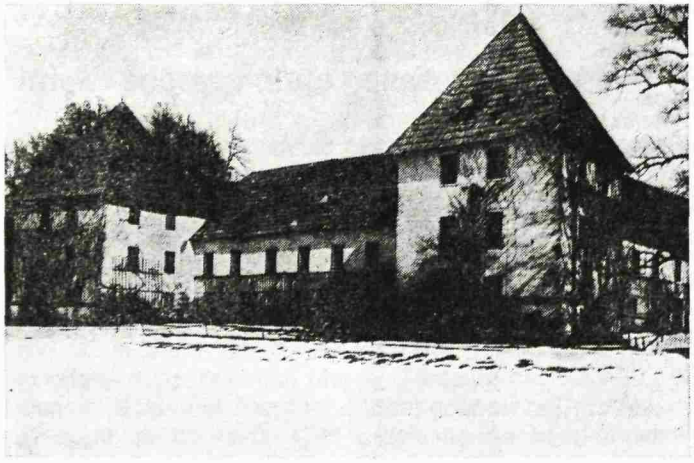
Struktura podložniške posesti

Strukturo podložniške posesti gospostva Brdo leta 1754 prikazuje naslednja razpredelnica:

Urad Kraj	Prvotne hube	Kmetije	Domci	Kajže	Gostači
		1754			
Urad Naklo:					
Naklo	14	17		4	6
Pivka	8	8	1		3
Strahinj	10	12	4	6	1
Zg. Duplje	3	4			
Gorenje	6	6		4	
Na Loki	2	1			
Suha	12	13	3		1
Jezersko	4	4	6	2	
Kokra	9	14	1	1	2
Zg. Bela	1	1	1		2
Sr. Bela	4	5	18	1	5
Sp. Bela	2	2		2	
Nasoviče	4	9	1	2	
Gora pri Komendi	1	1			1
Svarje	1	1			
Srednja vas	4	4	2		
Predoslje	8	9	1	2	1
Kokrica	6	6			
Srakovlje	4	3			
Na »Golce«			1		
Rupa	4	4		1	2
Trstenik	1	1			
»Perjach«	1	1			1
Ilovka	2	2			1
Letence	2	2			
Dobrava	3	4			1
Mlaka	1	1	1		
Urad Primskovo:					
Primskovo	19	19		3	
Mile	2	2			
Zg. Besnica	2	3			
Huje	2	2		1	
Visoko	2	2			
Orehovlje	1	1			
Bobovek	1	2			1
Britof	2	2			
Čirčiče	2	3	1	3	2
Moše	1	1		1	
Prenar	1	2			
Zg. Brnik	1	1	1		
Poženik	1	2			
Šmartno	7	7	4	1	
Klanc	3	3		1	2
Zasip	2	2			1
Studenčice	1	1			

Najprej nas zanima vprašanje, do kakšne mere je napredoval proces drobitve (manjšanja) kmečke posesti. Popis gospostva iz leta 1754 izkazuje 190 kmetij, in sicer 138 celih, 38 polovičnih in 14 četrtinskih. Tako za gospostvo

Sl 1. Valvazorjeva upodobitev gradu Brdo pri Kranju, druga polovica 17. stoletja

Sl. 2. Grad Brdo pri Kranju, posnetek iz časa pred drugo sv. vojno

Brdo kot za druga gospostva v okolici Kranja je značilno, da je prihajalo do delitve kmetij, da pa so cele kmetije še vedno prevladovale. Pri Brdu je ostalo leta 1754 še 73 % kmetij celih. Proces drobitve kmetij se je v drugi polovici 18. stoletja še nadaljeval, in sicer so bile tri kmetije razdeljene na polovične.[8]

Obstajali pa so tudi obratni, čeprav zelo redki primeri kumulacije kmetij. Bili so tudi taki primeri, ko je imel brdski podložnik dve kmetiji, od katerih je spadala vsaka pod drugo gospostvo.

Drugo vprašanje pa je, koliko se je spreminjal obseg kmetij zaradi kupoprodaje posameznih zemljišč. Pravilo-ma srečamo na Brdu do leta 1784 le kupoprodaje zemljišč s pravico trajnega povratnega kupa. Šele če bi mogli ugotoviti, koliko so imele navedene kupoprodajne pogodbe za posledico trajno odtujitev zemljišča, bi bilo mogoče dobiti realnejšo podobo o spreminjanju obsega kmetij ter o morebitnem večanju posesti premožnejših kmetov. Najbrž je do tega tudi prihajalo, vendar še v zelo omejenem obsegu.

Pred letom 1754 je prišlo na gospostvu Brdo tudi do dveh primerov propada kmetij. V vasi Strahinj je bila ena kmetija razdrobljena na 13 zemljišč in v vasi Visoko pol kmetije celo na 14 zemljišč. Težko si je tak pojav razložiti drugače kot pa s posledico zadolžitev.

V nadaljevanju si bomo ogledali razvoj ostalih vaških slojev. Od konca 17. stoletja je začelo zopet močno naraščati število domcev in kajž. Po urbarju iz let 1705—1718 je imelo gospostvo Brdo med 10 in 20 domcev in kajž, leta 1754 pa že 46 domcev in 35 kajž. V naslednjem polstoletju je število teh enot le nekoliko naraščalo. Med leti 1784 in 1800 imamo štiri primere, ko so brdski kmetje odprodali kos zemljišča za postavitev kajže. Do zemljišč, potrebnih za kajžo, so prišli bodisi z odprodajo majhnih delov zemljišč od kmetije, bodisi s krčenjem na skupnem svetu soseske (na gmajni). V drugi polovici 18. stoletja je bil običajen prvi primer.[9]

Poleg kajžarjev so bili na posestvih bogatejših kmetov zelo pogosto tudi gostači, ki so pomagali pri poljskih delih. Leta 1754 je imelo 33 brdskih kmetov svoje gostače.

Na podlagi opisanega razvoja se je gruntarsko podeželje vse bolj spreminjalo v gruntarsko-kajžarsko-gostaško. Na gospostvu Brdo so sestavljali leta 1754 kmetje 62,5 % prebivalstva, 37,5 % prebivalstva pa so bili imetniki domcev, kajžarji in gostači. To razmerje bistveno odstopa od splošnega stanja v okolici Kranja, kajti po popisu prebivalstva leta 1754 je bilo v župnijah Šmartno, Naklo, Predvor, Podbrezje, Križe in Smlednik 1077 kmetov ter 1406 kajžarjev in gostačev; kmetov je bilo torej le 43,4 %, kajžarjev (kamor so gotovo šteli tudi domce) pa 56,6 %. Tudi na sosednjem loškem ozemlju so v drugi polovici 18. stoletja sestavljali kmetje le še tretjino podeželskega prebivalstva. Drugi dve tretjini so bili kajžarji in gostači.[10] Ni pa seveda prišlo do enakomernega števila kajžarjev

in gostačev po posameznih krajih, marveč so zelo velike razlike glede na to, kakšne so bile možnosti za preživljanje.

Iz skromnih podatkov za drugo polovico 18. stoletja je mogoče sklepati, da se je proces razslojevanja podeželja nadaljeval, čeprav ne več tako intenzivno kot v prvi polovici tega stoletja. Na to kaže tudi primerjava števila prebivalstva na območju sedanje kranjske občine v letih 1754 in 1817, ki izkazuje vsega 5% prirastek (1754: 11.937, 1817: 12.544 prebivalcev). Pri razdobju 64 let takega razvoja ni mogoče označiti kot napredovanje, marveč kot stagnacijo.

Iz razpredelnice, ki ponazarja strukturo podložniške posesti, je razvidno, da je imelo brdsko gospostvo podložniške kmetije v 44 vaseh. Raztresenost podložniških kmetij po več vaseh je bil splošen pojav, in sicer včasih v taki meri, da je bila vas razbita med toliko zemljiških gospodov, kolikor je štela hiš. Tudi so imeli številni kmetje po več ur hoda do sedeža gospostva. Podložniki iz vasi Zasip so bili oddaljeni od gradu šest, iz vasi Studenčice pri Bledu pa pet ur hoda, iz Moš ob Savi tri ure itd. Ker so bili najbolj oddaljeni kmetje za gospostvo majhne vrednosti, so hube v vaseh Zasip in Studenčice pri Bledu leta 1769 zamenjali z gospostvom Kamen, ki je bilo last Franca Adama grofa Lamberga, in sicer za dve kmetiji na Rupi in eno kmetijo na Kokrici.

Problem raztresenosti podložniških kmetij so hoteli rešiti leta 1775 s patentom o koncentraciji gospostev in podložniških kmetij na podlagi predkupne (retraktne) pravice pri prodajah. Kdor je hotel prodati celo gospostvo ali njegov del, ga je moral najprej ponuditi lastniku najbližjega gospostva; pri prodajah posameznih kmetij pa je bilo potrebno ponuditi kmetije onemu gospostvu, ki je imelo v isti vasi največ podložnikov. Ako jih to ni hotelo kupiti, je moral prodajalec ponuditi kmetije še ostalim gospostvom, ki so imela v tej vasi več podložnikov. Šele nato je smel prodati hube komurkoli.

Uredba pa ni imela uspeha, kljub temu da so še leta 1782 uradi močno poudarjali, da se mora izvesti koncentracija. Okrožni urad v Ljubljani je razposlal tega leta vprašanja, zakaj se ni izvršila koncentracija posestev in imenj na Kranjskem. V svojem poročilu je upravnik gospostva Brdo Martin Urbančič navedel tri vzroke neuspeha: do tedaj še ni izšel kak resen ukaz in tudi ni bil predpisan način, koliko in po kakšni ocenitvi so dolžni odstopiti posestniki imenja drugemu svojo, od sedeža imenja oddaljeno posest. Sosednji lastniki imenja so od leta 1775, ko je prispel z dvora odlok glede koncentracije, vedno pričakovali odločitev o raznih predlogih, ki jih je poslal okrožni urad na dvor. Do tedaj tudi ni bilo odločeno, kako naj se zadrže pri izvedbi koncentracije nepopolni zemljiški gospodje, ki so uživali svoja imenja le za nekaj časa ali do smrti. Oviri, ki sta bili napoti koncentraciji, sta bili po Urbančičevem mnenju dve. Pri imenjih, ki so jih uživali posestniki le za določen čas, kot fidejkomisnih gospostvih, nabožnih ustanovah, beneficijih in farnih imenjih, ni bilo mogoče zamenjati ali koncentrirati posesti brez dvornega dovoljenja in dokaza, da se ni povečal dohodek imenja. Njihova imenja in hube pa so ležale zelo raztresene in so tvorile skoro večji del posesti v deželi. Ko dobijo podložniki novega zemljiškega gospoda, se je po Urbančičevem navajanju splošno dogajalo, da so se upirali rektificiranim urbarialnim dolžnostim ter se sklicevali na stare knjige, čeprav so bile že v preteklih stoletjih po sklepih sodišč razveljavljene. Za te sklepe novi zemljiški gospod ne more vedeti, podložniki pa naj bi na tak način skušali novega lastnika imenja po nedolžnem oškodovati.

Da bi odpravili te ovire in učinkovito pospeševali koncentracijo, je predlagal brdski upravnik, naj prodajo sosednjim posestnikom imenja na podlagi posebnega patenta, po rektifikacijski vrednosti podložnike imenj, ki so postala z razpustitvijo samostanov kameralna, ter podložnike imenj, ki so dotlej pripadala župnijam in nabožnim ustanovam. S tem bi vso deželo spodbudili h koncentraciji in bi se s to spodbudo odpravile tudi manjše ovire same od sebe. Vsak posestnik imenja, ki bi mogel kaj pridobiti, ne bi imel pomislekov glede manjše izgube pri zamenjavi svojih boljših hub. Dalje je predlagal Urbančič, naj dovolijo sosednjim posestnikom imenj, da odkupijo po rektifikacijski ocenitvi njim bližnje, drugemu posestniku pa oddaljene vasi in hube, toda le v onem številu, kolikor nameravajo sami odstopiti oddaljene hube svojega imenja drugim posestnikom. Morali pa bi prej potrditi s patentom rektifikacijske spise, da ne bi bili izpostavljeni kaki nevarnosti bodoči posestniki imenj, ki bi imenja zaradi koncentracije kupili ali zamenjali po rektifikacijski ocenitvi. V nasprotnem primeru bi se moglo zgoditi, da bi morali pri sporih med gospodom in podložnikom odstopiti od rektifikacijskega urbarja in bi s tem izgubili del plačanega kapitala, pač pa bi potrjeni rektifikacijski urbar ščitil tako podložnike kot zemljiške gospode pred vsemi napadi.

Predkupna pravica ni imela po Urbančičevem mnenju želenega uspeha zato, ker niso prodali po izidu patenta o koncentraciji v deželi skoro nobenega drugega imenja kot le nekaj mestnih, nabožnih in cerkvenih posesti ter nekaj privatnih imenj, ki so zapadla v prisilno upravo zaradi prav pogostih dolgov. Te pa so prodajali običajno najugodnejšemu ponudniku, kjer se pa predkupna pravica ni mogla uveljaviti. Pri ocenitvi je skušal upoštevati okrožni urad tudi rektificirano in v deželi običajno dnevno tlako tako, kot naj bi jo po Urbančičevem navajanju v miru uživali zemljiški gospodje od pradavnih let, ker je moral gledati, da take posesti in imenja najbolje prodajo. Do leta 1772 niso imeli sosednji posestniki imenj nobenih pomislekov, da bi kupili in plačali na dražbi prodane posesti po taki ocenitvi. Ko pa so začeli leta 1772 po ukazu vladarice v Avstriji zniževati tlako, niso imeli sosednji posestniki imenj več poguma izpostavljati se še večji nevarnosti, da bodo del svojega premoženja izgubili pri znižanju tlake. V začetku leta 1782, ko je Urbančič pisal to poročilo, je izšel namreč začasni predpis, ki je omejeval obseg tlake tudi na Kranjskem.

Iz Urbančičevega poročila je razvidna najprej bojazen, da bi prišlo ob zamenjavah do preprek glede nadaljnjih možnostih zviševanja podložniških obveznosti. Dogajalo se je namreč ravno obratno, kot je trdil Urbančič; pri zamenjavah so zemljiški gospodje radi zviševali podložnikom bremena. Ko so tri brdske hube zamenjali Zoisi leta 1776 z gospostvom Kamen, so jim Lambergi vzeli kupno pravo in jih pretvorili v zakupne. Podložniki so morali plačevati odtlej po 14 gld. robotnine, odslužiti poleg izredne tlake 3 dni ročne in prav toliko dni vprežne tlake pri sekanju lesa, nadalje opraviti eno vožnjo v Ljubljano in tri dni lovske tlake na leto, medtem ko niso opravljali prej nobene tlake, ampak so plačevali le 8 gld. in 26 kr. robotnine. Drugo vprašanje, ki je v ospredju poročila, pa je sploh vprašanje vrednosti dohodkov od zemljiških gospostev, kar je postalo aktualno zaradi reguliranja tlake.[11]

Ukinitev nevoljništva

Na Kranjskem se ni mogel odseliti moški podložnik (tudi če so bili to sinovi) svobodno od svojega zemljiškega gospostva ter oditi k drugemu ali v mesto, če mu gospostvo ni dovolilo, da se odkupi (nexus ad glebam). Ženskam se ni bilo treba odkupiti. Ni pa znano, če je moral dobiti dovoljenje svojega gospoda podložnik, ako je šel študirat na višje šole. Tako je npr. sin brdskega podložnika Jakoba Cudermana z Zgornje Bele študiral bogoslovje v Gradcu. Višina odkupnine se je ravnala po premoženjskem stanju podložnika. Na Brdu so leta 1780 plačevali za sinove premožnih kmetov odkupnino okoli 100 gld. To omejitev osebne svobode, ki je bila neke vrste nevoljništvo, so nazivali dedno podložništvo (Erbholdschaft).

Leta 1782 je izšel patent, ki je ukinil tako imenovano nevoljništvo na Kranjskem. Odslej so se mogli podložniki svobodno odseliti od svojega zemljiškega gospostva, morali pa so preskrbeti primernega kmetovalca, če so zapustili kmetijo. Gospostva, ki so jemala pred izidom patenta o odpravi nevoljništva poleg odkupnine za osebo še odkupnino za premoženje, ki ga je vzel odhajajoči podložnik s seboj, so smela pobirati to še v bodoče. Višina te odkupnine pa ni smela presegati 5 % vrednosti premoženja, ki ga je vzel podložnik s seboj. Po izidu patenta leta 1782 je pobiralo odkupnino za premoženje, to je 5 % od dot in odpravščin podložnikov, če so se odselili pod tuje gospostvo, tudi gospostvo Brdo, ne glede na to, da prej tega ni jemalo.

Čez tri leta je odpravil novi patent tudi to odkupnino. Podložniki so morali imeti le odpustni list, s katerim so se prijavili pri novem zemljiškem gospodu.[12]

Prevedba zakupnih kmetij v kupopravne

Pred prevedbo kmetij iz zakupnega prava v kupno so veljale brdske hube za zakupne. Le nekateri brdski kmetje so imeli tudi lastna zemljišča, ki so jih nazivali »lestina« ali »lastina« in s katerimi so mogli svobodno razpolagati. Za ta zemljišča so morali plačevati gospostvu, pod katero so spadala zemljišča, le nekaj činza letno, ob spremembah posestnika pa stalno določeno umrlino ter ob prodajah 15 % od prodajne vrednosti. Helena Hrovat in Špela Rozman iz Strahinja, obe brdski podložnici, sta imeli po kupnem pismu grofa Gallenberga iz leta 1730 po eno lastno njivo v Strahinju; ti dve njivi sta nekoč spadali k hubi Matije Markoviča. Janez Kern, brdski podložnik na kmetiji na »Perjach«, je imel dve taki njivi pri Predosljah. Matevž Pelko s Primskovega je imel lastno njivo, od katere je šel činž cerkvi na Primskovem. Urban Markun iz Pivke je imel v kranjskem polju dve lastni njivi, za kateri je plačeval činž mestu Kranju. Poleg tega sta bili njegovi

še dve lastni njivi, od katerih je ena spadala pod gospostvo Turn pod Novim gradom, od druge pa je plačeval činž gospostvu Brdo. Na ta način so imeli nekateri podložniki poleg svoje hube še posebna zemljišča (njive, travnike, gozdove t. i. Überlandgründe).

Zakupnopravno razmerje je nastalo s podelitvijo kmetije podložniku, prenehalo pa je z njegovo smrtjo, ko je zapadla kmetija gospostvu. Redno pa sta Mihael Angelo in Žiga Zois podeljevala kmetije zopet potomcem, tako da so se hube dejansko dedovale. Z dovoljenjem zemljiškega gospostva so smeli brdski podložniki tudi prodajati zakupne kmetije, dajati zemljišča v zakup ter zavarovati doto ali pa posojilo na kmetijo (domec, kajžo). Praktično so kljub zakupnemu pravu obstajale vse oblike pravnega prometa s posestnimi enotami. Saj je bil interes zemljiškega gospoda, da ima gospodarsko čim trdnejše podložnike, da bi mogel zato tudi sam dobiti od njih čim večje dohodke.

Novi imetnik je moral plačati ob prevzemu kmetije primščino (Empfachgeld ali Anleitgeld) ter se obvezati, da bo vzdrževal kmetijo v primernem stanju, poravnaval v pravem času dajatve, opravljal tlako, da ne bo brez dovoljenja gospostva ničesar od hube prodal, zastavil ali zamenjal ter bil vedno pokoren. Običajno so se pogodili na Brdu glede primščine s svojim zemljiškim gospodom (pactirter Empfach). Sicer pa je veljal kot primščina 10. in 20. denarič, to je 15 % cenilne vrednosti kmetije.

V drugi polovici 18. stoletja so močno zviševali višino primščine. V letih 1779 in 1783 so pobirali na Brdu od 60 gld. do 110 gld. za primščino pri eni hubi, medtem ko je znašala prej okoli 40 gld. pri srednje dobri hubi. Zato so brdski podložniki — obenem zaradi zvišanja obveznosti tlake — prosili leta 1781 dvor, naj jim zniža primščino, ki je znašala pri srednje dobri hubi 56, pri boljši hubi pa 80 in še več tolarjev. Pri tem so se sklicevali na urbar iz leta 1569, v katerem je bila določena primščina za polovično hubo v višini 2 do 3 tolarje, pri srednjedobri hubi 4 do 6 tolarjev in pri najboljši hubi 8 do 10 tolarjev. Prošnja pa ni imela nikakega uspeha.

Osnova za prenehanje imetniškega razmerja je bilo neizpolnjevanje podložniških obveznosti. Mici Lokar iz Gorenj, ki je imela 1/4 hube s kajžo, je gospostvo Brdo leta 1780 odvzelo kmetijo, in sicer zaradi triletnega urbarialnega zaostanka. Kmetijo je gospostvo na dražbi, ki je uspela šele tretjič, prodalo za 150 gld. s tem, da jo je nova imetnica Mica Boncelj dobila zopet po zakupnem pravu. Iz kupnine so poračunali pristojbino ob prodaji, urbarialni zaostanek ter ostale dolgove. Prav tako je odvzelo gospostvo Brdo štirim upornim podložnikom leta 1784 njihove kmetije, ki so jih nato prodali za ceno 316, 317, 1000 in 1050 gld.[13]

Leta 1782 je izšel patent o prevedbi kmetij v kupnopravne, ki je določal, da smejo podložniki svoje kmetije, ki bi jih prevedli v kupnopravne, po svoji volji zastaviti, dati v najem, prodati ali zamenjati. Lastnikom takih kmetij tudi ni treba prositi zemljiško gospostvo za dovoljenje, da se zadolžijo, vendar smejo to storiti samo do 2/3 vrednosti kmetije.[14]

Brdski podložniki se niso mogli prepričati, da bi jim bilo kupno pravo koristno zaradi ugodnosti, ki so jih že uživali na podlagi zakupnega prava. Na višino zemljiško-gosposkih dajatev in drugih obveznosti pa sploh ni imelo vpliva, če je bila kmetija dana po kupnem ali zakupnem pravu.[15]

Da bi prisilil podložnike k prevedbi kmetij, je začel odrekati Žiga Zois onim podložnikom, ki ne bi prevedli kmetije v kupne, pravico dedovanja, prepovedal je ženitev na kmetijo, zavarovanje dote, zadolžitev na kmetijo in prodajo zemljišč ter izvajal s tem na podložnike pritisk, da so morali kupiti kupno pravo. Ob prevedbi se je moral podložnik obvezati, da bo v redu poravnaval urbarialne dajatve ter opravljal tlako, določeno po patentu iz leta 1782. Kupnopravnim kmetijam je določil Žiga Zois stalno pristojbino ob smrti posestnika, t. i. umrlino. Za hubo je določil umrlino v višini 24 gld., za domec pa 6 gld. (poleg pisemskih in pisarniških taks). Da bodo uvideli podložniki prednost kupnega prava, je kupnopravnim kmetijam določil tudi stalno robotnino kot nadomestilo za tlako, določeno v patentu, in sicer v višini 12 gld. pri hubi.

Ker ni bilo predpisa, kako ravnati s pristojbinami ob spremembah lastnikov, so reševala to vprašanje gospostva na različne načine. Tako so npr. določili sprva pri ukinjenem samostanu Velesovo, da posestnikom kupnopravnih kmetij sploh ne bo treba plačevati te pristojbine, nato pa so zahtevali pristojbino v visokih zneskih.

Pod takimi pogoji so začeli leta 1784 na Brdu s prevedbo kmetij. Sicer so to nameravali že prejšnje leto, toda ker je še tekla pravda zaradi tlake, so se bali upiranja podložnikov. Kako je potekala prevedba prva tri leta in kako visoko kupnino, ki so jo računali v nemški veljavi, so morali plačevati podložniki, kaže naslednja razpredelnica:

Leto	Huba	1/2	1/4	Domec	Kajža Bajta	Samo zemljišče
1784	4(60)	2(50—150)	2(42—50)	2(50—150)	3(6—30)	
1785	3(140—200)	1(100)			2(4—14)	
1786	10(100—400)	4(50—300)	1(20)	3(15—60)	2(5—30)	1(200)

Že prvo leto je bilo na Brdu dosti primerov prevedb. Razni člani deželnih stanov so zatrjevali Žigi Zoisu, da po sporočilu kresije do leta 1785 ni prevedlo še nobeno gospostvo toliko kmetij kot Brdo. Isto leto kakor na Brdu so pričeli kupovati kupno pravo tudi podložniki gospostev Radovljica in Bled ter župnišča Naklo.

Leta 1787 so določili na Brdu umrlino v višini 10 % cenilne vrednosti kmetije. Odtlej tudi niso več vezali s prevedbo kmetije možnost stalne nadomestitve tlake z robotnino. V listine, s katerimi so podeljevali kupno pravo, pa so začeli leta 1786 vnašati še določilo, da ne sme podložnik prodati ali zamenjati zemljišča, pripadajočega hubi, brez dovoljenja gospostva. Prevedba je potekala do leta 1800 takole (v oklepaju je naveden razpon kupnine):

Leto	Huba	2/3	1/2	1/4	Mlin	Domec	Bajta Kajža	Samo zemljišče
1787	2(140—300)		2(50—65)				1(12)	
1788	7(65—200)	2(150)	4(100—160)	3(50)		1(15)	1(8)	1(410)
1789	8(200—300)	1(300)	3(60—300)	1(60)		4(20—50)	7(10—60)	
1790	5(180—200)						6(6—65)	1(300)
1791	10(100—500)	1(400)	6(100—400)	1(50)		2(25—150)	3(9—134)	
1792	9(85—330)		7(100—205)	1(90)		4(30—34)	7(8—20)	1(50)
1793	9(150—552)		1(300)	1(75)		2(30—40)	7(17—30)	1(12)
1794	6(200—260)		3(100—150)	2(19—50)		2(40—100)	4(12—25)	
1795	6(160—300)		2(100—130)			3(34—50)	3(9—30)	
1796	5(200—300)					2(40—105)		
1797	2(180—230)		1(115)			1(30)	1(5)	
1798	4(150—380)				1(10)	2(45—50)	1(30)	
1799	3(200—275)		2(80—115)			2(50—60)	1(20)	1(20)
1800					1(45)		1(20)	

Ob koncu leta 1789 je bilo na Brdu prevedenih okoli 30 %, do leta 1800 pa že okoli 75 % vseh posestnih enot. Višina kupnine, ki ni bila predpisana, je znašala na Brdu v tem času približno 15 % cenilne vrednosti kmetije.

Prevedba kmetij je dala zemljiškim gospodom lepe dohodke, zaradi tega so jo tudi vsiljevali. Do leta 1790 je dobil Žiga Zois od brdskih podložnikov na račun prevedbe 12.386 gld., v letih 1790 do 1800 pa še 20.948 gld. Urbančič je menil, da lahko upajo gospostva na Gorenjskem, da bodo z dohodki od prevedbe krila izgubo, ki so jo pričakovali zaradi jožefinske davčne regulacije. Zato pa je prevedba kmete hudo zadela. Neki spis, ki je branil interese podložnikov, je ugotavljal, »da se ne da ničesar na svetu izmisliti, kar dajejo gospostva podložniku s prevedbo njegove zakupne kmetije, kar ne bi imel že prej po zakupnem pravu«. Za podložniško gospodarstvo je pomenil denar za kupno pravo veliko breme. Večinoma ga brdski podložniki niso zmogli plačati naenkrat in so ga odplačevali v obrokih več let s 4 % obrestmi.[16]

Leta 1786 je mož Marije Jožefe pl. Garzarolli, imetnice dvorca v Stražišču pri Kranju, pisal okrožnemu uradu, da imajo nekateri brdski podložniki stara pisma, s katerimi so dobili kupno pravo za svoje kmetije, da pa imajo sedaj svoje kmetije po zakupnem pravu. Ta kupna prava so izvirala iz časov prve sistematične prevedbe kmetij v kupne na zemljiških gospostvih deželnega kneza v 16. stoletju, h katerim sta v tem času spadala tudi urada Naklo in Primskovo. V 16. stoletju so prevedli od 106 kmetij nakelskega urada 13 in od 78 kmetij, ki so tvorile primskovski urad, pet kmetij. Skupno pa je moglo leta 1786 le še sedem brdskih podložnikov predložiti okrožnemu uradu stara kupnopravna pisma. Njim je okrožni urad nato priznal kupno pravo.[17]

Nekatera vprašanja s področja civilnega prava

Že pred prevedbo kmetij iz zakupnih v kupne je bil v precejšnji meri sproščen nepremičninski promet med brdskimi podložniki. V letih 1777 do vključno 1780 so prodali na gospostvu Brdo tri kmetije, en domec in dve kajži, od tega eno kmetijo in domec zaradi zadolženosti. V enem primeru si je prodajalec kajže pridržal za svojega sina predkupno pravico.

Glede posameznih zemljišč pa srečamo v tem času na brdskem gospostvu le kupoprodajo s pravico trajnega povratnega kupa. V letih 1777 do vključno 1780 so prodali brdski podložniki s pravico trajnega povratnega kupa devet njiv, tri travnike in en gozdni delež. Vsa zemljišča so v kupoprodajnih pogodbah označena s krajevnimi nazivi, njive še po številu razorov, mernikov posevka ali številu korakov. Običajno je bilo mogoče odkupiti zemljišče le po predhodni odpovedi. Odpovedni rok je znašal pri brdskih kupoprodajnih pogodbah iz let 1777 do vključno 1780 od dveh let do pol leta.

Po letu 1784 je na Brdu padel promet z zemljišči, na kar je vplivala tudi Zoisova odločitev, da so smeli sklepati kupoprodaje in se zadolževati na zemljišča le kupnopravni imetniki. Do leta 1800 imamo na gospostvu Brdo dva primera kupoprodaje kmetije, en primer kupoprodaje domca, tri primere kupoprodaje kajže, osem primerov kupoprodaje posameznih zemljišč in štiri primere, ko so prodali krajce zemljišča za postavitev kajže.

Ob prodaji kmetije oziroma posameznega zemljišča je moral podložnik plačati gospostvu Brdo pristojbino v višini 15 % prodajne vrednosti. Po prevedbi kmetij iz zakupnega prava v kupno so obdržali na Brdu dotedanjo višino pristojbine, ki jo je bilo treba plačati ob kupoprodaji. Leta 1785 pa je izšla uredba, ki je določala, da ne sme presegati pristojbina pri kupoprodaji 10 % prodajne vsote in jo plača samo ena stranka, kupec ali prodajalec, kakor se dogovorita. Zato so naslednje leto na Brdu ponovno urejali višino te pristojbine. Novo uredbo so enostavno obšli z določilom, da mora odtlej plačati prodajalec za pravico prodaje 5 %, kupec pa kot pristojbino 10 % prodajne vrednosti.

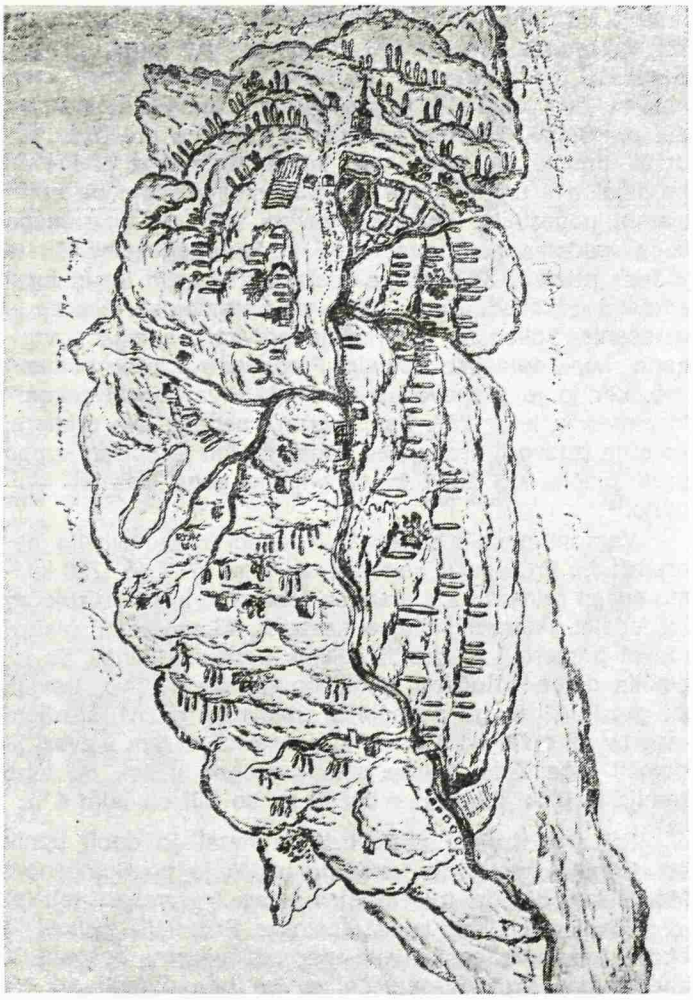
Novi imetnik kmetije je moral prevzeti vse urbarialne obveznosti dotedanjega posestnika. Kadar je šlo za prodajo posameznih zemljišč, je moral novi imetnik prevzeti zanj dajatve kot pomožni plačnik. Praviloma jih je moral poravnavati prejšnjemu imetniku, ki je bil napovedan v urbarju s kmetijo, ne pa naravnost zemljiškemu gospostvu. Ob kupoprodaji je prevzel včasih imetnik posameznega zemljišča tudi obveznost, da bo prispeval ob smrti imetnika hube, h kateremu je prej spadalo zemljišče, ustrezen del primščine. Tudi po prevedbi v zakupno pravo so obdržali pravilo, da mora novi lastnik zemljišča prispevati prodajalcu v urbar in mu plačati delež umrline ob spremembi posestnika kmetije. Pravico trajnega povratnega kupa najdemo po prevedbi pri kupoprodaji zemljišča le v dveh primerih in šele po preteku tridesetih let in proti enoletni odpovedi. Tu je prišlo do spremembe, čeprav je vprašanje, koliko se je prejšnja pravica trajnega povratnega kupa dejansko izvajala. Predkupne pravice nimamo več, ker jo je prepovedal jožefinski državljanski zakonik in patent iz leta 1787. Zanimiva sta nadalje dva primera, ko si je izgovoril prodajalec kajže, da mu je dolžan kupec proti plačilu ob žetvi in spravljanju sena pošiljati dninarja.[18]

Varnost posojil so skušali doseči z zastavitvijo nepremičnin. Pri brdskih zadolžnicah iz let 1777 do 1780 imamo enajst primerov t. i. starejše (obrestne in amortizujoče) ter enajst primerov mlajše zastave. Pri obrestni zastavi (devet primerov) je izročil dolžnik upniku v užitek do izplačila dolga določeno zemljišče (navadno njivo, travnik ali gozd), ki so ga označili s krajevnimi nazivi, številom razorov ali s številom mernikov posevka. S tem v zvezi je določil Žiga Zois, da ne sme presegati užitek od tega zemljišča 6 % posojila; v deželi pa so bili običajni 4 %.

Pri amortizujoči zastavi (2 primera) je dobil upnik od dolžnika zemljišče, katerega užitek je po določenem številu let odplačal tudi terjatev samo. Po preteku teh let je pripadlo zemljišče zopet dolžniku. Pri mlajši zastavi je obdržal dolžnik zastavljeno nepremičnino v posesti. V zadolžnicah brdskih podložnikov so bile obresti pri tej obliki zastave določene po deželnem običaju v višini 4 %.

Iz let 1777 do 1780 ima dvanajst zadolžnic alternativno imetniško klavzulo, ko se je dolžnik obvezal plačati dolg upniku ali njegovim dedičem ali vsakomur, ki bo imetnik te listine. Deset zadolžnic se je glasilo izključno na upnika.

Od leta 1784, ko so pričeli prevajati kmetije v kupnopravne, do leta 1800 imamo pri zadolžnicah brdskih podložnikov 112 primerov obrestne in 54 primerov mlajše zastave. Amortizujoča zastava, ki je bila že pred prevedbo kmetij redka, sedaj ni bila več v rabi. Do leta 1790 so v

Sl. 3. Karta Jezerskega iz druge polovice 18. stoletja z vrisanimi domačijami brdskih podložnikov (iz zbirke kart Narodnega muzeja v Ljubljani)

brdskih zadolžnicah določene obresti s 4 % letno, po letu 1790 pa so znašale 4,5 ali tudi 6 % letno. Zadolžnice so imele redno alternativno imetniško klavzulo. Kot vzrok zadolžitve se navaja često plačilo kupnine za prevedbo kmetije v kupno pravo. Dolgove so računali običajno v kranjski veljavi, le redko v nemški. Denar so posojali kmetje, cerkve ali pa meščani iz Kranja.

Od zastavljenega zemljišča je moral dajati upnik dolžniku v urbar prispevek za činž, včasih tudi desetino za zastavljeno zemljišče. Iz zadolžnic ni razvidno, da bi morali brdski podložniki plačevati zaradi zadolžitve kako pristojbino gospostvu, razen pisemskih in pisarniških taks.

Bistveno novost za potrebno varnost kreditnega prometa je pomenila uvedba zemljiške knjige. Pri gospostvu Brdu so začeli voditi zemljiško knjigo leta 1784, ko so začeli prevajati kmetije iz zakupnega prava v kupno.[19]

Gospostvo Brdo je že pred prevedbo kmetij v kupnopravne dejansko dopuščalo dedovanje kmetij. Na brdskem gospostvu je redno dedoval kmetijo najstarejši sin. V primerih, ko niso bili ob smrti moža otroci sposobni prevzeti kmetije, pa so pustili, da je dobila po preteku leta in dneva (vdovskega leta) kmetijo vdova. Če sta vdovec ali vdova drugič sklenila zakon, so dobili kmetijo otroci iz drugega zakona.

Bratom in sestram kmečkega podložnika, ki niso dobili kmetije, ter otrokom iz prvega zakona so šli ob polnoletnosti ali, ko so se poročili, dolžni deleži (odpravnina) po očetu in materi iz njihovega alodialnega premoženja, navadno nekaj gotovine, skrinja, obleka, postelja s posteljnino in drugo. Hiša in pritikline niso spadali k alodialnemu premoženju, marveč k hubi. Če je npr. zgradil podložnik bajto z lastnimi sredstvi na zakupnem zemljišču, mu je brdsko gospostvo to dovolilo le pod pogojem, da zapade po njegovi smrti bajta skupaj z zemljiščem gospostvu. Običajno so še določili, da ostane odpravnina pri kmetiji, če umre oni, ki mu je bila namenjena. Pri dolžnih deležih niso pustili substitucije.

Če je prevzel sin kmetijo pred smrtjo svojih staršev, so si ti običajno izgovorili v hiši kot (stanovanje, hrano skupaj z mladima zakoncema ter obleko) in priboljšek (nekaj gotovine, živil itd,). Pri kotu, priboljšku in dednih deležih je pazilo gospostvo, da niso naložili novim posestnikom kmetije previsokih bremen, ki bi jih ovirala pri izpolnjevanju obveznosti do zemljiškega gospostva.

Ob smrti podložnika so izvršili zaporo premoženja in cenitev. Tedaj sta morala spraviti pod kaznijo šestih dukatov v zlatu dva sosednja brdska podložnika vse premičnine pokojnika, z izjemo tega, kar je bilo nujno potrebno za gospodinjstvo, v dobro shrambo ter prinesti ključe upravniku gospostva. Nato se je opravila inventura. Pri tem so popisali ter ocenili nepristranski zapriseženi možje hubo in alodialno premoženje. Če je bila zapuščina vi-

soka, je prisostvoval inventuri upravnik sam, sicer pa graščinski pisar ali župan. Inventure niso delali, ako je bila zapuščina brez pomembne vrednosti.[20]

Leta 1787 je začel Jožef II. urejati dedno pravo za kmečka posestva. Določil je, da naj prejme v primeru zakonitega dedovanja kmetijo vedno najstarejši sin. Le če bi imelo gospostvo kak utemeljen pomislek proti njemu, je mogel na podlagi odobritve okrožnega urada dedovati kmetijo mlajši sin. Prevzemnik kmetije je bil dolžan izplačati sodedičem dedne deleže po rektifikacijski ocenitvi. Prepovedano pa je bilo deliti h kmetiji spadajoča zemljišča. Vdova torej ni mogla dobiti kmetije kot do tedaj. V primeru nedoletnih otrok pa so na brdskem gospostvu obšli omenjeno uredbo s tem, da so dovolili vdovi, da se poroči na kmetijo, moral pa je ženin pred sklenitvijo zakona kupiti kmetijo od mladoletnih otrok ter se zavezati, da bo vzdrževal otroke. Očitna je bila pri tem želja brdskega gospostva, da naj bi imelo na kmetiji v vsakem primeru posestnika, ki bo v redu poravnaval obveznosti in opravljal ostale dolžnosti do zemljiškega gospostva.

Zaradi pritožb proti patentu o dedovanju in varuštvu za kmečki stan iz leta 1787 je izdal Franc II. leta 1793 nov patent, ki je delno spremenil dotedanji predpis.[21]

Poleg premoženja, ki je prešlo od staršev na otroke na podlagi dedovanja, razlikujemo še premoženje, pridobljeno v pravnem poslu med živimi kot dota. Doto, ki so jo določili pred pričami v ženitni pogodbi, sta prinesla nevesta ali ženin, kdor je pač prišel h kmetiji. Predmeti, ki so jih dajali brdski podložniki za doto, so bili vedno nekaj gotovine v denarju, običajno pa še nekaj povesem prediva, nekaj mernikov žita, tele, krava ali koza, skrinja, obleka, postelja s posteljnino, enkrat tudi ženitovanjska obleka in ženitovanjska gostija. Višina denarja se je ravnala po premoženju zakoncev. Na hubi brdskega župana v Naklem Janeza Fistra je bila zavarovana ženina dota v višini 4000 gld. Nevesta Kerna, posestnika kmetije na »Perjach«, je prinesla 900 gld. dote v gotovini. Običajno pa je znašala višina denarja pri gruntarjih okoli 100 do 400 gld. kranjske veljave. V zasebnem prometu so namreč računali podložniki redno v kranjski veljavi, vse davke in obveznosti, državne in zemljiškogosposke, pa v nemški veljavi.

V ženitnih pogodbah so redno določili, da deduje doto, če bi umrl eden od zakoncev in ne bi bilo otrok, preživeli zakonec. Včasih sta morala vdovec ali vdova brez otrok izplačati na račun dote pokojnika nekaj denarja najbližjim sorodnikom umrlega. Če pa so bili otroci, so se ravnali po običaju kranjske dežele in brdskega gospostva.

Redki so bili primeri, ko je dal ženin nevesti zaženilo. Eva, rojena Celar, je prinesla ženinu Jakobu Prahu iz Srednje vasi za doto 50 gld. kranjske veljave, ženin pa ji je dal 25 gld. kranjske veljave, to je v višini polovice dote, t. i. zaženilo.[22]

Tlaka

Leta 1755 je določil Mihael Angelo Zois, da mora opravljati na Brdu vsako leto izmenoma po 16 hub dnevno tlako po redu, kakor se vrstijo v urbarju. Le podložnikom iz najoddaljenejših vasi ni bilo treba opravljati dnevne tlake v naravi. Brdski kmetje, ki niso bili tisto leto na vrsti za opravljanje dnevne tlake, so morali plačati ob Juriju (24. aprila), ko so pričeli na Brdu novo leto za tlako, od hube po 10 gld. robotnine, razen tega so morali opraviti še nekaj dni tlake pri oranju, ob žetvi in pri različnih delih, običajno štiri dni vprežne in osem dni ročne tlake od hube.

Podložnik, ki je moral opravljati dnevno tlako, je bil dolžan sam prihajati na delo ali pa pošiljati sposobno osebo, če je bilo treba tudi z vprego. Pri celi hubi je bil dolžan opravljati tlako vsak dan, pri polovici, tretjini ali četrtini hube pa ustrezno število dni. Upravnik je moral naznaniti dnevno tlako vsaj štiri mesece pred Jurijem tistim, ki so prišli to leto na vrsto za tlako, da so se vedeli ravnati in da so najeli posle.

Brdski domci, kajže in gostači so imeli stalno izmero tlake. Domci so bodisi plačevali samo robotnino v višini nekaj goldinarjev, bodisi so plačevali robotnino, poleg tega pa še opravljali nekaj dni ročne tlake ali pa je njihova obveznost obstajala samo v ročni tlaki. Sedem domcev z Bele je služilo gospostvu tlako kot sli. Kajžarji in gostači so imeli nekaj dni ročne tlake, kajžarji največ osem, gostači pa največ štiri dni. Za kajžarje je bila značilna tlaka ob žetvi in tlaka jeseni na lovu.

Tlaka se je začela na Brdu poleti ob sedmih zjutraj, končala pa ob sončnem zahodu. S seboj so morali podložniki prinesti potrebno orodje in drugo opremo ter pripeljati, kadar so jim naročili, tudi lastno vprežno živino. Na tlaki so dobili opoldne hrano, zvečer pa en sold (2 denariča in 1/4) ali kos kruha. Pri vožnjah v oddaljene kraje so prejemali dnevno 7 kr. in za uporabo hleva 1 kr. Kadar so morali kmetje prenočiti na tlaki zdoma, so do-

bili na dan še 8 kr. za nočnino. Na lovski tlaki so dali podložnikom 1 sold.

En dan vprežne tlake je veljal za tri dni ročne. Ako je izostal podložnik od tlake, je moral plačati za vsak dan ročne tlake 15 kr. Približno toliko so plačevali na Brdu dnevno dninarjem, ki pa so jih le redko najeli.

Tlako so nadzirali graščinski valpet ali pa župani. Upravniku je Zois naročil, da mora paziti, da ne bi ti svojevoljno postopali, kadar so nadzirali tlako. Dogajalo se je namreč, da so nekatere bolj obremenjevali z vprežno tlako kot druge in nalagali revnim težja dela, tistim, ki so jim postregli s pijačo ali ustregli na drug način, pa dajali lažja in manjša dela ali pa jih celo pustili domov. Leta 1760 pa so se brdski podložniki dejansko pritožili proti takratnemu upravniku Valentinu Brezniku, ker je z njimi surovo ravnal.

Kot dokazilo za odsluženo število dni tlake so uporabljali rovaše. En del rovaša je hranilo gospostvo, drugega pa je imel podložnik. Tega je prinesel s seboj na tlako. Po opravljenem delu so napravili na oba dela rovaša zarezo tako, da sta se zarezi na obeh delih ujemali.

Poleg redne tlake je obremenjevala brdske podložnike še dolžnost tovorjenja. V drugi polovici 18. stoletja so podložniki stalno plačevali za to obveznost denar (tovorniški denar), in sicer je znašal pri hubi 1 gld. 20 kr. letno. Le podložniki iz Nasovič, Gore pri Komendi, Dobrave, Zgornjega Brnika, Poženka, Šmartna in pri Prenarju so imeli še dolžnost tovorjenja v naravi, in sicer so morali voziti vino iz Ljubljane na Brdo, kadar je bilo to potrebno.[23]

Po smrti Mihaela Angela Zoisa (1777. leta), še isto leto ali pa morda naslednje, je ukinil Žiga opravljanje dnevne tlake v naravi. Ob tej priložnosti so se morali zavezati podložniki v pogodbi, ki so jo sklenili z novim brdskim upravnikom Jurijem Jožefom Passlerjem, da bodo delali od vsake hube še devet dni ročne in tri dni vprežne tlake več kot do tedaj, to je skupaj 17 dni ročne in sedem dni vprežne tlake na leto, zato pa ne bo zahteval Zois več dnevne tlake od nikogar. Robotnina pa je ostala nespremenjena.[24]

Le malo časa je veljala ta pogodba. Poleti 1780, ko se je Žiga Zois vrnil z daljšega potovanja po zahodni Evropi, je naročil odvetniku dr. Alojziju pl. Kapusu Pichelsteinu, naj izdela osnutek za novo pogodbo, ki jo je dal proti koncu leta prebrati podložnikom. V novi pogodbi so poleg dotedanjih dodali še obveznost, da bodo morali podložniki po potrebi opravljati tudi izredno tlako, kakor tudi tlako pri gradnjah in lovu. K izredni gradbeni tlaki je štela pogodba tudi vsa urejanja travnikov, vrtov in gozdov. Tedaj je bilo namreč zelo razširjeno urejevanje drevoredov v okolici gradov, vrtov z geometrično razporejenimi gredicami, rastlinjakov za tuje sadike ter ribnikov s senčnimi utami. Na Brdu so ravno tedaj uredili parke z drevoredi in vrtove ter napravili senčno uto. Pričeli so tudi razširjati ribnik pri gradu.[25]

Sprejemu pogodbe so se najprej uprli podložniki primskovske župe, nato pa so se jim priključili še vsi ostali. Upor se je hitro stopnjeval s tem, ker niso hoteli prihajati podložniki na dnevno tlako, ki jo je zahteval Zois kot povračilni ukrep. Zois je sedaj nastopil s tožbo proti podložnikom na sodišču in ko jo je dobil, je zaprosil sodišče za izvršbo, ki jo je to tudi odobrilo. S pomočjo vojaške posadke, ki so jo nastanili po vaseh, so prisilili podložnike, da so opravljali dnevno tlako. To se je zgodilo dvakrat, ker so prvič po odhodu vojakov prenehali prihajati podložniki na tlako.[26]

V pravdi zaradi tlake so se sklicevali podložniki na reformirani urbar zastavljenih uradov Naklo in Primskovo iz leta 1569. Ta urbar je nastal, preden so omenjena urada zastavili. Do tedaj niso opravljali podložniki nikake tlake. Za naprej pa je določil deželni knez, da morajo podložniki, ki so imeli živino, služiti od hube štiri dni vprežne in osem dni ročne tlake, ostali podložniki pa po dvanajst dni ročne tlake. Imetnik zastavljenega gospostva je smel pobirati namesto tlake denar, in sicer za štiri dni vprežne tlake 16 kr. in za osem dni ročne tlake 20 kr., skupno torej 36 kr. Pridržal pa si je deželni knez zase in za svoje naslednike pravico, da zmanjša, poveča ali celo ukine robotnino po lastni volji.[27]

V 17. stoletju so vodili brdski podložniki pravdo glede dnevne tlake z Nikolajem baronom Egg-Hungerspachom. Do takrat so opravljali tlako po že omenjenem urbarju iz leta 1569, in sicer na leto osem dni ročne in štiri dni vprežne tlake. Ko je Nikolaj baron Egg-Hungerspach kupil leta 1626 urada Naklo in Primskovo, ki ju je imel prej le v zastavi, je pričel zahtevati od podložnikov, da so morali biti tako rekoč vse leto na tlaki oziroma plačevati zvišano robotnino. Podložniki so se zaradi tlake, zaradi višine primščine in še nekaterih drugih obveznosti v letih 1636 do 1653 pritoževali, niso pa ničesar dosegli. Vladar jim je celo zagrozil, da bodo kolovodje, njihove svetovalce in pomagače zaprli, vkovali v železo ter poslali na javna dela.[28] Tu se prvič srečamo na gospostvu Brdo z neod-

merjeno ali dnevno tlako. Pri tem se postavlja vprašanje, kako je do tega zvišanja tlake prišlo. Povečanje tlake se je krilo za pravno formulacijo, da je dnevna tlaka »v deželi običajna«. »V deželi običajna« dnevna tlaka je bila torej očitno neko izkonstruirano običajnopravno pravilo, ki so ga začeli zatrjevati na Kranjskem v desetletju okrog leta 1600. Pri ogromni večini gospostev se je gmotni efekt zvišanja tlake pokazal v denarnem nadomestilu, robotnini, ki ga je kmet moral plačevati namesto tlake. Pri zviševanju tlake je gospostvom od vsega začetka šlo predvsem za ta denar, ne toliko za resnične delovne storitve na samih dvorih, ki se niso toliko povečali, da bi bilo moč zaposliti vse podložnike na vsakodnevni tlaki. Vzrok za povečanje je torej interes fevdalcev do denarne, ne toliko do delovne rente.[29] Pojavi, ki smo jim sledili v zvezi s tlako na gospostvu Brdo v drugi polovici 18. stoletja, so imeli zopet za cilj le zvišati višino te denarne rente. Ko pa je bilo potrebno za urejanje ribnika tudi nekaj več delovne sile, so te enkratne potrebe pokrili še z dodatno tlako.

Pogoste kmečke pritožbe so sprožile urejanje tlake tudi na Kranjskem. V začetku leta 1782 je izšla najprej začasna uredba, ki je določala, da se sme pridržati podložnik na tlaki največ tri dni na teden. Še v istem letu pa je izšel nato patent za Kranjsko, ki je določal za hubo kot najvišjo mero tlake na teden štiri dni, dva dni vprežne in dva dni ročne tlake, to je dvakrat po sto štiri dni na leto. V to tlako je bilo vključeno tudi tovorništvo in vse izredne tlake z izjemo obveznosti preje. Patent z dne 16. 8. 1782 pa ni zajel bistva vprašanja, to je višine denarnega nadomestila za tlako, o čemer sploh ne govori.[30]

Že naslednje leto se je govorilo, da bo izšel po novem letu (1784) nov patent glede tlake, ki bo tlako v naravi odpravil in določil stalno robotnino. Kdor bo takrat opravljal tlako, bo plačeval robotnino po novem patentu, ostali podložniki pa bodo morali ostati pri dotedanji, gotovo višji robotnini. Povod za take govorice je dal bržkone dvorni dekret iz leta 1783, ki je odrejal abolicijo tlake, to je stalno nadomestitev tlake z robotnino na vseh kameralnih, bivših jezuitskih, duhovskih, ustanovnih, škofijskih, kapiteljskih in samostanskih imenjih. Podložniki so upali, da bo odredil vladar isto tudi za ostala gospostva. Po novem letu pa patent ni izšel. Pri kameralnih gospostvih so zahtevali visoko robotnino. Zato kmetje kameralnega gospostva Velesovo niso hoteli pristati v prisotnosti komisarja okrožnega urada na pogodbo o nadomestitvi tlake z denarjem. Preklicali so obljubo, ki jo je izsilil omenjeni komisar od podložnikov s tem, da jim je grozil z zaporom, če ne bi hoteli pristati na pogodbo.

Do leta 1790 so brdski podložniki zelo neenotno opravljali tlako oziroma v zameno plačevali robotnino. Število onih, ki so opravljali vso tlako v naravi, se je zmanjševalo iz leta v leto; 1784 jih je bilo 69, 1787 32, 1789 pa le še 8. Vrednost s patentom določene tlake za eno hubo je določil Žiga Zois na 12 gld. Oddaljeni kmetje so večinoma vse nadomestili z denarjem, drugi pa so odslužili leta 1784 od 1/8 do 1/2 tlake v naravi, za ostalo pa so plačali robotnino. V naslednjih letih so opravljali še največ 1/4 tlake v naravi, ostalo pa so plačali v denarju. Za osem dni vprežne in osem dni ročne tlake so odračunali 1 gld. pri robotnini.

Patent o tlaki iz leta 1782 je določal, da je vračunano pri tlaki v višini dvakrat 104 dni na leto za celo hubo tudi tovorništvo. Zois je hotel obdržati to vrsto obveznosti ločeno od ostale tlake. Zato bi moral odbiti nekaj dni tlake oziroma robotnine na račun tovorništva. Kot večina članov deželnih stanov je tudi Žiga Zois določil, da obsega celotna obveznost glede tlake ne le 12 gld., marveč je treba k temu prišteti še denar za tovorništvo.[31]

Odprava starih žitnih mer za podložniške dajatve

Že leta 1781 je napovedovala neka uredba ukinitev dotedanjih graščinskih mer, po katerih so dajali podložniki urbarialne dajatve. Leta 1784 so nato s patentom določili, da morajo od tedaj izračunavati in poravnavati vse urbarialne dajatve v novi dunajski meri.

Na Brdu sta bili v rabi dve glavni meri za podložniške dajatve: nakelška in primskovska, imenovani po obeh uradih gospostva, kjer so ju uporabljali. Pri nakelški meri so bile tri vrste mernikov: za pšenico in mešano žito, za oves in mali mernik za zdrob. Pri pšenici in mešanem žitu je znašal en mernik rezane mere 14 bokalov stare ljubljanske ali kranjske mere, en mernik ovsa, na pol rezan in na pol zvrhan, 17 bokalov ljubljanske mere. Za zdrob je bil mernik docela zvrhane mere enak sedmim bokalom ljubljanske mere. Izjemoma je znašal v vasi Kokra mernik za oves 8 bokalov ljubljanske mere. Pri uradu Primskovo je bil mernik pšenice, ovsa, prosa in ajde docela zvrhan enak staremu ljubljanskemu merniku s 15 bokali, mali mernik zdroba in prosene kaše pa je znašal 8 ljubljanskih bokalov.

Leta 1785 je dal upravnik Urbančič premeriti na ljubljanskem magistratu brdske mernike po dunajskih polmernikih, okrožni urad pa je izdal podložnikom nove dolžnostne knjižice (Stiftbücheln), kjer so bile urbarialne obveznosti navedene po novi meri.[32]

Davčna in urbarialna regulacija Jožefa II.

Davki, urbarialne dajatve ter druge obveznosti so bili številni in so jih poravnavali gorenjski podložniki med letom po določenem stalnem redu. Meseca aprila so ob Juriju plačevali robotnino in denar za tovorništvo, ob žetvi so graščinski hlapci pobrali desetino od snopov, nakar so pripeljali podložniki v grad žita (činž), avgusta meseca so plačevali kontribucijo, decembra pa davek. Vzrok za tako razporeditev je bil v tem, ker so poravnavali podložniki na Gorenjskem robotnino od tega, kar so zaslužili pri preji in tkanju čez zimo, kontribucijo od prodanega belega žita in davek od pitanih prašičev, ki so jih prodali okoli božiča. Še preden pa so začeli pobirati dajatve za tekoče leto, so morali obračunati zaostanke iz preteklega leta. Brdski podložniki so na splošno redno poravnavali svoje obveznosti, rubež je bil zelo redek. Znan je le en primer, ko so prodali (z dovoljenjem okrožnega urada) podložniku kmetijo zaradi triletnega zaostanka dajatev. Triletni zaostanek je bil tudi pogoj, da so smeli podložniku odvzeti kmetijo.

Redni davek sta sestavljala kontribucija in davek. Kontribucija je znašala od Haugwitzove davčne rektifikacije za celo hubo 6 gld., pri domcu, ki so ga šteli v davčnem oziru za 1/3 hube, pa 2 gld. Kajžarji so plačevali do 2 gld., gostači in bajtarji pa nobene kontribucije. Davke so plačevali vsi, tudi bajtarji in gostači. Pri brdskih kmetih je znašal davek od 2 gld. in pol do 6 gld. Domci so plačevali do 2 gld., bajtarji in gostači pa do 1 gld. davka. Poleg rednih so bili še številni izredni davki, kot mesni krajcar, davek za pokritje državnega dolga po letu 1763, vojni davek od leta 1788 dalje ter prispevek za vojaško nastanitev. Redne in izredne davke podložnikov je pobiralo gospostvo ter jih oddvajalo v državne blagajne.

Zemljiškogosposke obveznosti, ki so jih plačevali oziroma dajali brdski kmetje, so bile številne: činž, žitne dajatve, mala pravda ter pravica sv. Jurija. Činž so plačevali vsi brdski kmetje. Pri hubi je znašal od 20 kr. do 5 gld. 56 kr., pri domcih od 1 gld. 36 kr. do 11 gld. 2 kr., pri kajžah pa do 1 gld. Gostači in bajtarji so plačevali zaščitni denar, ker niso imeli zemljišča. Tlaka in dajatve gostačev in bajtarjev so temeljile pravzaprav na osebni odvisnosti. Činž so plačevali podložniki tudi od mlinov, ni pa obstajala na Kranjskem obveznost posebnega deželnoknežjega mlinskega denarja kot na Štajerskem.

Vasi, v katerih so dajali leta 1754 brdski podložniki dajatve v žitu, malo pravdo in pravico sv. Jurija, prikazuje naslednja razpredelnica. Ni pa s tem rečeno, da so poravnavali vsi brdski podložniki v neki vasi tudi vse, v razpredelnici navedene obveznosti.

Urad in kraj	Dajatev v žitu					Mala pravda				Pravica sv. Jurija	
	pšenica	mešano žito	oves	zdrobova ali prosena kaša	proso	piščanci	jajca	skuta	sir	pepel	
Urad Naklo:											
Naklo	×	×	×	×		×	×				
Pivka	×	×	×	×		×	×				
Strahinj	×	×	×	×		×	×				
Zg. Duplje	×	×	×	×							
Gorenje	×	×	×	×		×	×				
Na Loki	×	×	×			×	×				
Suha	×	×	×	×		×	×				
Jezersko										×	×
Kokra								×	×	×	×
Zg. Bela											
Sr. Bela											
Sp. Bela							×	×			
Nasoviče						×	×				
Gora pri Komendi											
Svarje						×	×				
Srednja vas	×	×	×	×		×	×				
Predoslje	×	×	×	×		×	×	×			
Kokrica	×	×	×	×		×	×				
Srakovlje						×	×				
Na »Golce«											
Rupa	×	×	×	×		×	×				
Trstenik						×	×				
»Perjach«						×	×	×			
Ilovka	×	×	×			×	×				
Letence	×	×	×	×		×	×				
Dobrava											
Mlaka						×	×				
Urad Primskovo:											
Primskovo	×		×	×	×	×	×				×
Mile						×	×				
Zg. Besnica	×		×	×	×	×	×				×
Huje						×	×				

Urad in kraj	Dajatev v žitu					Mala vravda				Pravica sv. Jurija
	pšenica	mešano žito	oves	zdrobova ali prosena kaša	proso	piščanci	jajca	skuta	sir	pepel
Visoko										
Orehovlje						×	×	×		
Bobovek						×	×	×		
Britof						×	×			
Čirčiče	×		×	×	×	×	×			×
Moše										
Prenar										
Zg. Brnik										×
Poženik										
Šmartno										
Klanec						×	×			
Zasip						×	×	×		
Studenčice						×	×	×		

Višina posameznih vrst žitne dajatve je znašala pri pšenici in mešanem žitu dva do šest mernikov, pri ovsu štiri do dvanajst mernikov, pri zdrobu ali proseni kaši po en mernik, pri prosu pa dva do šest mernikov. Pod mešanim žitom so razumeli tako imenovano belo mešano žito, to je mešanico rži in prosa. Mala pravda se je gibala v okviru naslednjih količin: dva do devet piščancev, deset do petindvajset jajc, ena skodelica skute, dva sira in največ štiri mernike pepela. V treh primerih so dajali namesto piščancev kokoši. Za pravico sv. Jurija so dajali podložniki na Jezerskem štiri, v Kokri devet in na Zg. Brniku tri ovce, na Primskovem pa deset, v Besnici eno in v Čirčičah tudi eno ovco, vedno z jagnjetom. Medtem ko so oddajali žito vedno v naravi, so mogli podložniki poravnavati malo pravdo in pravico sv. Jurija tudi v denarju. Leta 1750 so zahtevali za eno kokoš 6 kr., za enega piščanca 3 kr., za eno jajce 2/3 denariča, za skodelico skute 2 in 1/2 kr. za en sir 2 kr., za en mernik pepela pa 5 kr. Ovco na račun pravice sv. Jurija so računali 34 (v Kokri in na Jezerskem) 51 kr., jagnje pa po 13 kr. v Drugi polovici 18. stoletja so na splošno narastle cene poljskim pridelkom in živini. Leta 1783 so zahtevali za enega piščanca 5 kr., za eno jajce pa 2 denariča. Domci, kajžarji, bajtarji in gostači niso dajali naturalnih zemljiškogosposkih dajatev.

Višina obremenitve z zemljiškogosposkimi dajatvami se je močno razlikovala od kmetije do kmetije. V vasi Naklo so znašale zemljiškogosposke dajatve in tlaka pri hubi, preračunano v denar po cenah iz okoli leta 1790, poprečno 29 gld. V tem znesku je bila zastopana robotnina z višino 40 %.[33]

Poleg državnih in zemljiškogosposkih so imeli podložniki še druge obveznosti: gozdno pravico (polagaj), desetino, biro župniku in kaplanu, prispevek za mežnarja, prispevek za sosesko, dajatve cerkvam od zaobljubljenih krav in drugo.

Brdski podložniki iz Zg. Brnika, Šmartna in samotna kmetija Prenar so morali odrajtovati t. i. gozdno pravico (polagaj) Brdu. Na Brniku ter Prenar so dajali na ta račun enega ali dva piščanca ter največ tri mernike ovsa, v Šmartnu pa enega ali dva piščanca ter šest mernikov ajde. Na Visokem so plačevali podložniki od gozda Derovnik Brdu gozdno pravico, in sicer od vsakega deleža pet mernikov ovsa. Brdski podložniki iz Kokre in z Jezerskega so dajali Brdu od hube 35 polen, ker so smeli sekati les v dominikalnem gozdu v Grdi dolini.[34]

Desetino je moral oddajati podložnik svojemu desetinskemu gospodu. V običaju je bila desetina v snopih, desetina od prirastka pri živini ter desetina od kokoši (piščancev) in povesem prediva. Desetino je pobiralo Brdo pri lastnih, še več pa pri tujih podložnikih. Kje je imelo brdsko gospostvo desetino in kolik del ji je pripadal, prikazuje naslednja razpredelnica:

Kraji	Od hub	Od njiv	Obseg desetine
Suha	11	1	celotna
Mlaka	3		celotna
Srakovlje	4		2/3
Predoslje	3	1	celotna
Visoko	15	3	Celotna pri hubah, pri njivah 2/3, toda le od snopov in mladih živali
Britof	2	4	1/3 desetine
Sp. Bela	2		celotna desetina
Kokra	15	1	2/3, toda le snopov
Jezersko	7		2/3 pri 4 hubah, 1/2 pri 3 hubah, toda vedno le od snopov
Možjanca	4		celotna desetina
Ljubno	21		1/6 desetine
Zaloše	3		1/6 desetine
Suhadole	15		1/3 desetine
Zalog	5		celotna desetina
Sp. Duplje	8		celotna desetina
Primskovo	13 3/4		celotna desetina
Gorenje	5		celotna desetina
Kokrica	4	1	celotna desetina

Desetino od snopov je pobiralo Brdo od žit, pa tudi od leče in fižola. Dejansko jo je pobiralo gospostvo le v okoliških vaseh, ostalo pa so dajali v zakup. Snope so pobrali graščinski hlapci na polju, preden so jih kmetje odpeljali v kozolec. Brdo je imelo posebne kozolce za desetinsko žito na Visokem, Primskovem in v Strahinju. Zaradi razdrobljenosti desetine je pobiralo snope po več desetinskih gospodov skupaj za vso vas, nakar so razdelili omlačeno žito ali pa poračunali v gotovini.

Desetino od mladih živali je pobiralo Brdo od kozličev, jagnjet, odojkov in čebelnih panjev. Prirastek so vsako leto najprej popisali. Ko je narastlo število desetinskih delov na celo žival oziroma za cel čebelji panj, so prišli ponj. V drugi polovici 18. stoletja pa so plačevali desetino od mladih živali običajno v denarju. V letih 1781/82 so računali kozliča po 2 kr., jagnje po 3 solde, odojka po 3 kr., čebelji roj pa po 5 kr.

Razen tega so pobirali še desetino od kokoši (piščancev) ter desetino od povesem prediva. Ti vrsti desetine so pobirali pavšalno. Navadno so morali oddati podložniki na ta račun pri hubi piščanca ali kokoš ter 1/2 ali 1/4 funta prediva letno. Na ta način so zbrali na Brdu od podložnikov okoli 60 kokoši, 20 piščancev in 750 pesti prediva letno; 20 pesti prediva je tehtalo 1 funt.[35]

Posebna vrsta obveznosti, ki so jo imeli nekateri brdski podložniki, je bila dajatev cerkvam od zaobljubljenih krav, ovac itd. (t. i. »železne krave, železne ovce«). Kmečki podložnik je zapisal, navadno ob smrti, cerkvi kravo, vola ali ovco ali pa je kupila živino cerkev in jo dala podložniku v rejo. V obeh primerih se je zavezal kmet, da bo dajal za žival cerkvi letno dajatev ter nadomestil zaklano ali poginjeno žival z novo. V drugi polovici 18. stoletja niso več ustanavljali »železnih krav ali ovac« in je tudi zelo malo podložnikov vedelo, zakaj morajo poravnavati to obveznost.[36]

Leta 1785 je izšel na Dunaju patent, ki je ukazal merjenje zemljišč in ugotovitev donosa. Napovedal je, da bo uvedena nova davčna osnova, po kateri se naj ne bi povečali dotedanji davki, le vsaka pokrajina, vsaka vas in vsak posameznik naj bi prispeval enakomeren delež, v sorazmerju s svojo posestjo. Urbančiču se je zdelo prav malo verjetno, da bi se dala ta zamisel uresničiti, ne da bi se zgodile krivice. Med podložniki so bile velike razlike v dajatvah in drugih obveznostih in bi morali enemu del dajatev odvzeti, drugemu pa jih povečati. Tako je npr. podložnikom kostniškega beneficija iz Kranja, ki je bil ustanova baronov Egkov, veljala vsa tlaka v denarju 2 gld. od hube, pri brdskih pa 12 gld. Podložniki gospostva Bela peč niso opravljali niti tlake niti jim ni bilo treba plačevati robotnine. Brdski kmetje so z velikim veseljem sprejeli novico o davčni regulaciji.[37]

Že leta 1785, to je istega leta, ko je izšel patent, ki je ukazoval merjenje zemljišč, so pričeli v brdski okolici rektifikacijski uradniki, ki so prišli iz Moravske, meriti zemljišča. Pod vodstvom okrožnih komisarjev ter s pomočjo komisarjev nabornih okrajev so pričeli sestavljati davčni kataster. Posamezne vasi so združili v davčne občine.

Februarja 1789 je izšel nato na Dunaju patent o davčni in urbarialni regulaciji, ki je veljal tudi za Kranjsko. Določal je novi deželnoknežji davek in urbarialne obveznosti z veljavo od 1. novembra tega leta. Od vsakega zemljišča je bil predpisan redni deželnoknežji zemljiški davek v višini 12 in 2/9 bruto dohodka. Kot urbarialno obveznost pa so določili 17 in 7/9 % zemljiškega donosa. torej približno 1/4 več v primerjavi z davkom. Podložniku pa naj bi ostalo 70 % zemljiškega donosa. V urbarialnem znesku so bile vračunane vse dotedanje urbarialne obveznosti tako v naturalijah kakor v gotovini, ne le zemljiškogosposke, marveč tudi desetinske in odvetniške. Kot plačilno sredstvo je bila predpisana gotovina. Dovoljeno pa je bilo, da odslužijo podložniki po prostovoljnem dogovoru z zemljiškim gospodom svojo obveznost celoma ali pa v celoti s tlako ali pa z dajatvami.[38]

Davčna regulacija je pomenila za zemljiško gospostvo Brdo občutno izgubo dohodkov, kar nam prikazuje naslednja primerjava:

Pred davčno regulacijo		Po davčni regulaciji
činž 457 gld. 35 3/8 kr. žitna dajatev 1243 gld. 26 kr. mala pravda 119 gld. 51 1/2 kr. tlaka in robotnina 2421 gld. 30 1/4 kr.		17 gld. 46 2/3 kr. od 100 gld. zemljiškega donosa 2377 gld. 39 1/2 kr.
zaščitni denar bajtarjev in gostačev 18 gld. 19 kr.		zaščitni denar od gostačev, bajtarjev, kajžarjev in onih zemljišč, ki niso plačevali zemljiški davek preko 2 gld. in so ostali pri stari višini dajatev 191 gld. 29 1/4 kr.
4260 gld. 42 1/8 kr.		2569 gld. 29 3/4 kr.

Desetina, ki jo je pobiralo Brdo, je znašala:

Pred davčno regulacijo	Po davčni regulaciji
od domačih podložnikov 462 gld. 36 1/2 kr.	od domačih podložnikov 284 gld. 14 1/4 kr.
od tujih podložnikov 671 gld. 1 1/2 kr.	od tujih podložnikov 536 gld. 49 1/4 kr.
1133 gld. 38 kr.	821 gld. 3 1/2 kr.

Izguba pri zemljiškogosposkih dohodkih je znašala 1691 gld. 12 3/8 kr., to je več kot tretjino, pri desetinskih dohodkih pa 312 gld. 34 in 1/2 kr., kar pomeni izgubo več kot 1/4 prejšnjih dohodkov.

Brdsko gospostvo je plačevalo pred letom 1789 za dominikalno posest in na račun urbarialnih dohodkov 783 gld. 31 kr. in 3 denariče davka. Ob rektifikaciji pa so mu določili zemljiški davek od dominikalne posesti v višini 149 gld. 14 in 1/4 kr. Gospostvu so se torej občutno zmanjšali davki.

Davčna regulacija pa ni vzela zemljiškim gospodom samo dobršnega dela dohodkov, marveč je pretvorila podložniške dajatve in obveznosti v denarno rento, ki bi postala zaradi naraščanja blagovnih cen vedno manj vredna.

Brdskim podložnikom so se znižale zemljiškogosposke dajatve in desetina poprečno za 1/3, zato pa so jim zvišali deželnoknežje davke. Tako so brdski kmetje iz vasi Naklo plačevali pred rektifikacijo 126 gld. 54 kr., po rektifikaciji pa 199 gld. 14 kr. davka.[39]

Novi sistem je začel veljati 1. novembra 1789. V začetku tega meseca so izročile vse občine, kjer so bivali brdski podložniki, zemljiški davek. Tudi Urbančič je plačal za gospostvo Brdo zemljiški davek od enega četrtletja. Kar zadeva zemljiškogosposke obveznosti, pa se je na splošno govorilo, da bo prišlo do urbarialne odveze.[40]

Niso še minili trije meseci, odkar je začel veljati novi davčni sistem, ko je umrl Jožef II. Njegov naslednik Leopold II. je moral zaradi velikega odpora plemstva preklicati davčno in urbarialno regulacijo (za Kranjsko s patentom, izdanim na Dunaju, maja meseca 1790), kar je pomenilo vrnitev v prejšnje stanje.[41]

Pretvarjanje naturalnih dajatev v denarne

Od leta 1783 dalje sledimo tendenci absolutistične države, da bi se naturalne podložniške obveznosti spremenile v denarne. Tako spremembo je pomenila tudi urbarialna regulacija leta 1789 in tendenca pretvarjanja vseh podložniških obveznosti v denarne je ostala tudi po letu 1790 splošna. Pri tem so razlikovali med t. i. abolicijo in reluicijo. Pri tlaki naj bi šlo za abolicijo, to je njeno popolno odpravo, medtem ko so pri ostalih naturalnih obveznostih uporabljali izraz reluicija, kar je pomenilo možnost podložnikov, da lahko v dogovoru z zemljiškim gospodom izpolnijo obveznost v obliki denarnega nadomestila, pri čemer pa je določal cene dajatev zemljiški gospod.

Tudi pri gospostvu Brdo je šel razvoj v tej smeri. Najprej so zmanjšali število dni tlake pri celi hubi na 8 dni ročne in 8 dni vprežne, podložniki pa so morali plačevati 11 gld. robotnine, posebej pa še denar za tovorniško tlako. Nadalje so mogli brdski podložniki nadomestiti tudi dajatve v žitu z denarnim nadomestilom. Po letu 1790 je dajalo gospostvo tudi vso desetino od snopov, navadno za dobo treh let, v zakup. Opažamo stalno zviševanje zakupnine.[42]

Znižanje števila dni tlake je bilo v zvezi tudi s krčenjem obsega pridvorne zemlje, ki jo je obdelovalo brdsko gospostvo s pomočjo podložnikov. To spremembo je uvajala najprej država na kameralnih, bivših jezuitskih in samostanskih ter podobnih imenjih. Imenovali so jo po dvornem svetniku Francu Antonu pl. Raabu Raabov sistem in so jo tudi na splošno priporočali. Tako so začeli na Brdu leta 1789 dajati dominikalne njive po kosih, navadno v velikosti približno enega orala, v zakup.

Prvo leto so dali v zakup 7 oralov, leta 1790 12 in pol oralov, naslednje leto pa že 25 oralov. Tedaj je obdelovalo gospostvo v lastnem obratu le še 8 oralov njiv. Pogodbe so sklepali za dobo treh let, zakupnino pa so stalno zviševali. Leta 1789 je znašala 12 gld. 12 kr., leta 1790 15 gld., naslednje leto pa že 17 gld. za oral zemlje. Nadalje so dali leta 1790 v zakup za tri leta tudi 27 2/3 oralov travnikov za skupno 498 gld. 4 kr. Zakupniki so bili kranjski meščani in bogatejši kmetje, večinoma gostilničarji.[43]

Gibanje višine kmečkih bremen

Za gibanje podložniških bremen pri gospostvu Brdo v drugi polovici 18. stoletja je zlasti značilno to, da je

ostala višina dajatev nespremenjena, da pa sta postali glavni vir zviševanja fevdalne rente robotnina in odkupnina za prevedbo kmetij iz zakupnega v kupno pravo. Omenili smo tudi že prevladujoči delež robotnine v okviru brdske fevdalne rente. Pri gibanju podložniških bremen v tem času pa so opazne pri različnih gospostvih zelo različne spremembe. V tem pogledu sodi gospostvo Brdo oziroma Žiga Zois kot zemljiški gospod med tiste, ki so podložniške obveze do skrajnosti stopnjevali. Logična posledica tega je bil tudi upor brdskih podložnikov v letih 1780 do 1783. V primerjavi z naraščanjem cen in padanjem vrednosti denarja v drugi polovici 18. stoletja pa nas zanima gibanje realne vrednosti fevdalne rente. Imamo gospostva, pri katerih je ta renta nominalno skoro stagnirala in po realni vrednosti padala, in gospostva, kot je bilo na primer brdsko, kjer je bila ta renta v porastu. Na podlagi korespondence med Žigom Zoisom in njegovim brdskim upravnikom Martinom Urbančičem pa je mogoče dobiti vtis, da je k izvedbi tega stališča mnogo prispeval tudi zelo pridobitniško usmerjeni upravnik Martin Urbančič, ki je nato leta 1793 sam kupil od Cenclja pl. Gandina graščino Turn pod Novim gradom. Tudi njegov naslednik brdski upravnik Andrej Jerman je kupil zemljiško gospostvo, in sicer leta 1810 od Ivana Nep. grofa Lamberga gospostvo Kamen. Obenem gre tudi za dva tipična primera, kako je obogatelo meščanstvo v tem času rado kupovalo zemljiško posest od plemstva.[44]

S tega vidika je treba tudi ocenjevati razvoj zemljiško-gosposkih obveznosti podložnikov v drugi polovici 18. stoletja, glede katerih so reforme absolutistične države sicer zagotavljale pravno izboljšanje, niso pa, kot je tudi na brdskem primeru razvidno, dosegle dejanskega izboljšanja. V družbenih težnjah podložnikov pa je prišlo v tem času do bistvene prelomnice. Med njimi se je namreč utrdilo prepričanje, da bodo zemljiškogosposke obveznosti slej ko prej odpravljene.

O p o m b e :

Uporabljene okrajšave:

ZA	Zoisov arhiv
ZU	pisma Žige Zoisa M. Urbančiču (spisi upravnika M. Urbančiča, arhiv gradu Turn pod Novim gradom)
UZ	pisma M. Urbančiča Žigi Zoisu, ZA, fasc. Pisma 1782 do 1792 dejansko se začenjajo že 1779 in segajo do
US	1794) spisi upravnika M. Urbančiča (v arhivu gradu Tur pod Novim gradom)
RDA	Rectificirte Dominical Acten, Laibacher Kreis, No. 238, Egg ob Krainburg
VR	Verwalters Rechnungen bei der Herrschaft Egg ob Krainburg, 1779—1796 (spisi upravnika M. Urbančiča, arhiv gradu Turn pod Novim gradom)

Vse arhivsko gradivo, ki je bilo uporabljeno za ta prispevek, je v Arhivu SR Slovenije v Ljubljani, z izjemo fonda Notranjeavstrijski komerc, ki se navaja v opombi št. 2 in se hrani v oddelku Dvorne komore Avstrijskega državnega arhiva na Dunaju.

[1] Gallenbergov arhiv, fasc. V., 1742—1753, Graf Seifrid u. Gallenbergische Creditores betreffend; imenjska knjiga 1662 do 1756, f. 500', 498 (za urada Naklo in Primskovo), vložek f. 30, 39', 47' med f. 291 in 292 (za Brdo); ZA fasc. Tekoči gospodarski računi in bilance (posebno rudnikov) I; A. Müllner, Die Zukunft der Stadt Laibach XII., Argo VI. (1898), 64, navaja, da je posedoval M. A. Zois dolenjska gospostva od leta 1752; literaturo o M. A. Zoisu in Žigi Zoisu prim. pri Fr. Kidrič, Zoisova korespondenca 1808—1809, Akademija znanosti in umetnosti, Korespondence pomembnih Slovencev I., Lj. 1939, 31 op. 5.

[2] Deželna deska, 1. modri kvatern, M 30; fidejkomisni spisi F 11, Frh. v. Zois, 1785—1863; Reprezentanca in komora, publ.-pol., F-6-1; Dvorna komora, Dunaj, notranjeavstr. komerc, fasc. 462; A. Müllner, Die Zukunft der Stadt Laibach XIII., Argo VI. (1898), 80-81; L. Schiviz, Der Adel in den Matriken des Herzogt. Krain, Görz, 1903, 204; Fr. Kidrič, Zgodovina slovenskega slovstva od začetka do Zoisove smrti, Lj. 1929—1938, 193—194.

[3] UZ 18. 7. 1782, 28. 9. 1788; ZA fasc. Zoisov dnevnik, Brdo pri Kranju; ZA fasc. Gospodarska in upravna poročila oskrbnikov na Brdu II; RDA, pril. 3, 4; jožefinski kataster, lj. okrožje, naborno gospostvo Brdo pri Kranju, občini Predoslje in Bobovek, protokoli; VR 1779—1796; US, izvleček iz jožefinskega katastra, lj. okrožje, naborno gospostvo Brdo pri Kranju, občini Sp. in Zg. Kokra, protokoli; o Fuchsu prim. A. Müllner, Geschichte des Eisens in Inner-Österreich von der Urzeit bis zum Anfange des XIX. Jahrhunderts, I, Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien, 1909, 502.

[4] Deželna deska, 2. modri kvatern, G 15, G 16, G 17; Miscellanea Hohenwarti, rkp. 66 (I 6 d); poleg Kamniške Bistrice sta kupila istočasno tudi lovišča Krim, Utik in Štango.

[5] Miscellanea Hohenwarti, Rkp. 66 (I 6 d); ZA fasc. Gospoščine, fužine; UZ 19. 7. 1792.

[6] RDA, pril. 3; UZ 10. 1. 1784.

[7] RDA, pril. 35, 36; Bekantnuss Tabell, Ober Krain No. 238. Prvotne brdske kmetije so obsegale v ravnini od 46 do 9 mernikov posevka, domci so obsegali od pol do 7 mernikov posevka — rektificirali pa so jih z 1/3 hube, čeprav predstavljajo po posevku komaj 1/8 srednjevelike kmetije. Rektifikacijsko knjigovodstvo je pogosto že enonadstropne hiše štelo za domec, samo da je bil zraven majhen vrtič (UZ 23. 4. 1781). Pod kajžarji so obi-

čajno razumeli podložnike, ki so imeli bajto ter kakšen vrtič, niso pa imeli njiv. Domec na »Golce« je bil pri Srakovljah, kmetija »Perjach« je ležala med Bobovkom in Kokrico (J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Lj. 1939, 54). Za kmetije v Sp. Besnici prim. P. Blaznik, Zemljiška gospostva na besniškem ozemlju, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede, Razprave II., Lj. 1953, 248—249.

[8] RDA, pril. 35, 36; VR 1779—1796.

[9] Stara zemljiška knjiga okr. sodišča Kranj, Grundbuch respective Protocoll bei der Herrschaft Egg ob Krainburg über eingetragene Kauf, Tausch und Gewährbriefe dann übergabsverträge seit 18. 1. 1794; patent, Dunaj 18. 3. 1787.

[10] V. Valenčič, Prebivalstvo na območju občine Kranj, 900 let Kranja, Kr. 1960, 303, 313; P. Blaznik, Zemljiška gospostva na besniškem ozemlju, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede, Razprave II., Lj. 1953.

[11] RDA, pril. 7, 35, 36; UZ 18. 7. 1782, 17. 9. 1782, 4. 1. 1783 prez.; poročilo M. Urbančiča okrožnemu uradu na vprašanje tega urada z dne 30. 6. 1782, zakaj ni uspela koncentracija; patent Lj. 17. 3. 1775; začasna uredba glede tlake z dne 17. 1. 1782 se omenja v patentu z dne 16. 8. 1782; J. Polec, Svobodniki na Kranjskem, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, XVII, 1936, 60 sl.

[12] Rkp. 81 (I 3 d), vložek str. 14; Stara zemljiška knjiga okr. sodišča Kranj, Verbriefungsprotocol bei der Herrschaft Egg ob Krainburg seit 1. 5. 1777 bis 10. 10. 1783; VR 1783—1785; UZ 14. 4. 1780; patent Lj. 13. 9. 1782, Dunaj 14. 3. 1785; J. Polec, O odpravi nevoljništva na Kranjskem, Zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete v Ljubljani IX, 1932—1933, 191 sl.; E. Murr Link, The Emancipation of the Austrian peasant 1740—1798, New York, 1949, 104.

[13] Stara zemljiška knjiga okr. sodišča Kranj, Verbriefungsprotocol bei der Herrschaft Egg ob Krainburg seit 1. 5. 1777 bis 10. 10. 1783; US Protocol von sammentlich bei der Herrschaft Kroissenbach ausgefertigten Schuld, Tausch und Kaufbriefe, Inventarien und Heuratsverabredungen ab Anno 1768 (vsebuje tudi brdske ženitne pogodbe, zapisnike zasliševanj in sodbe od 21. 5. 1781—16. 1. 1782); J. Kelemina, Pravne starine slovenske v filološki luči, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XIV. 1933, 67, geslo »lastina« — ni pa Überlandgrund na splošno »lastina«; UZ 29. 1. 1784, 14. 4. 1790, 1. 5. 1790; US, spisi v zvezi s tožbo Žige Zoisa proti brdskim podložnikom, 1782; VR 1779—1796; RDA, pril. 35, 36; J. Tschinkowitz, Darstellung des politischen Verhältnisses der verschiedenen Gattungen von Herrschaften zur Staatsverwaltung, zu ihren Beamten und Untertanen in der österreichischen Monarchie mit besonderer Rücksicht auf die Provinzen Steiermark, Kärnten und Krain, 2. Teil, 1. Heft, Graz 1827, 11.

[14] Patent 2. 8. 1782; J. Polec, Prevedba zakupnih kmetij v kupne na Kranjskem ob koncu 18. stoletja, Zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete v Ljubljani XIII, 1936—1937, Lj. 1937, 203.

[15] Uz 27. 4. 1783; J. Polec, Prevedba zakupnih kmetij v kupne na Kranjskem ob koncu 18. stoletja, Zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete v Ljubljani XIII, 1936—1937, Lj. 1937, 142.

[16] ZU, 5. 2. 1785; UZ 31. 1. 1783, 13. 1. 1784, 29. 1. 1784, 3. 3. 1784, 12. 3. 1784, 8. 1. 1785, 17. 1. 1785, 25. 1. 1785 prez., 15. 4. 1785, 19. 12. 1789; ZA, fasc. Zoisov dnevnik, Brdo pri Kranju, Extract aus denen eggischen Verwalters Rechnungen über den Betrag der im Kaufrechte verwandelten Miethgründe seit 1. 1. 1784 und daran haftenden Austände mit Ende Jänner 1789; stara zemljiška knjiga okr. sodišča Kranj, Grundbuch der Kaufrechtshuben und respective Protocoll der ausgefertigten Kaufrechtsverbriefungen bei der Herrschaft Egg ob Krainburg seit 1. 1. 1784 (sega do leta 1794), Grundbuch respective Protocoll bei der Herrschaft Egg ob Krainburg über eingetragene Kauf, Tausch und Gewehrbriefe, dann Übergabsverträge seit 18. 1. 1794; VR 1779 do 1796; graščinski arhiv Krumperk, zbirka patentov V, spis glede prevedbe kmetij po letu 1790; patent Dunaj 3. 7. 1788; Kurrende notranje-avstrijskega gubernija, Graz 24. 10. 1785; J. Polec, Prevedba zakupnih kmetij v kupne na Kranjskem ob koncu 18. stoletja. Zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete v Ljubljani XIII, 1936—1937, Lj. 1937, 206 sl.

[17] UZ 9. 2. 1786, 7. 3. 1786, 3. 3. 1792; gubernijski arhiv, fasc. 10—11 (1784—1786), fasc. 1 (1786), fasc. 90 (1787—1792); repertorij h gubernijskemu arhivu 1784—1791, pod Kumerdej in Brdo, spisi pa niso ohranjeni. O Petru Kumerdeju in M. J. roj. pl. Garzarolli prim. L. Schiviz, Der Adel in den Matriken des Herzogt. Krain, Görz, 1903, 367; mrliška knjiga župnije Šmartno pri Kranju, 1779—1805, pod 7. 1. 1801; zapuščinski inventarji K 127. Za stražiški dvorec prim. P. Blaznik, Kolonizacija in kmetsko podložništvo na Sorškem polju, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede, Razprave II, Lj. 1953, 149; deželna deska, 1. morskozeleni kvartern C 19, E 3, 1. modri kvatern, G 29, 4. modri kvatern E 25, O 26, P 23.

[18] RDA, pril. 35, 36; stara zemljiška knjiga okr. sodišča Kranj, Verbriefungsprotocol bei der Herrschaft Egg ob Krainburg seit 1. 5. 1777 bis 10. 10. 1783; ZA, fasc. Gospodarska in upravna poročila oskrbnikov na Brdu II, vprašanja M. Urbančiča okrožnemu uradu glede davčne regulacije, Brdo 5. 4. 1789; Kurrende notranjeavstrijskega gubernija, Graz 24. 10. 1785; dekret dvorne pisarne, Dunaj 22. 9. 1785.

[19] Stara zemljiška knjiga okr. sodišča Kranj, Verbriefungsprotocol bei der Herrschaft ob Krainburg seit 1. 5. 1777 bis 10. 10. 1783; ZA, fasc. M. A. Zois, instrukcija za upravnika V. Breznika z dne 24. 4. 1755; US, instrukcija za upravnika M. Urbančiča z dne 21. 5. 1779.

[20] RDA, pril. 35, 36; stara zemljiška knjiga okr. sodišča Kranj, Verbriefungsprotocol bei der Herrschaft Egg ob Krainburg seit 1. 5. 1777 bis 10. 10. 1783; ZA fasc. M. M. Zois, instrukcija za upravnika V. Breznika z dne 24. 4. 1755; US, instrukcija za upravnika M. Urbančiča z dne 21. 5. 1779.

[21] UZ 19. 12. 1789; patent, Dunaj 3. 4. 1787, Dunaj 4. 1. 1793; Kurrende notranjeavstrijskega gubernija, Graz 12. 4. 1788 in 31. 5. 1788.

[22] UZ 21. 3. 1791; ZA, fasc. Zoisov dnevnik, Brdo pri Kranju, ženitno pismo 25. 1. 1747; stara zemljiška knjiga okr. sodišča Kranj, Verbriefungsprotocol bei der Herrschaft Egg ob Krainburg seit 1. 5. 1777 bis 10. 10. 1783; ZA, fasc. M. A. Zois, instrukcija za upravnika V. Breznika z dne 24. 4. 1755; US, instrukcija za upravnika M. Urbančiča z dne 21. 5. 1779.

[23] UZ 4. 12. 1780, 25. 5. 1781, 8. 5. 1783, 14. 3. 1786; Rkp 81 (I 3 d), vložek str. 10—11 ter 17—18; RDA, pril. 6, 35, 36; US Liquidirter Urbarsextract, 1779; ZA, fasc. M. A. Zois, instrukcija za upravnika V. Breznika z dne 24. 4. 1755; US, instrukcija za

upravnika M. Urbančiča z dne 21. 5. 1779; VR 1779—1796, posebej priloge za 1783; stara zemljiška knjiga okr. sodišča Kranj, Verbriefungsprotocol bei der Herrschaft Egg ob Krainburg seit 1. 5. 1777 bis 10. 10. 1783; Reprezentanca in komora, fasc. XXVIII Untertansbeschwerden wieder Obrigkeiten, pars I., sec. 10., Untertans Unterdrückungen und dessen Handhabungen von verschiedenen Herrschafts Untertanen betreffend, Acta de annis 1775—1760, št. 110; Reprezentanca in komora, fasc. XXVIII, Länder-Untersuchungskomission (Perlasische Untersuchungskomission), št. 76.

[24] UZ 4. 12. 1780.

[25] ZU 14. 6. 1780; UZ 11. 12. 1780, 4. 12. 1780, 1780 sl.; ZA, fasc. Zoisov dnevnik, Brdo pri Kranju, osnutek pogodbe glede tlake, s. d.; VR 1779—1796; F. Kidrič, Zgodovina slovenskega slovstva od začetka do Zoisove smrti, 210.

[26] J. Žontar, Upor podložnikov gospostva Brdo pri Kranju v letih 1781—1783, Kronika, Časopis za slovensko krajevno zgodovino, 4, 1956, 24—29.

[27] RDA, pril. 38.

[28] US, sodbe 21. 10. 1631, 22. 3. 1639, vladarjeva resolucija 28. 4. 1653, sodba 30. 5. 1643.

[29] S. Vilfan, Lokalna zgodovina iz nelokalne perspektive, Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane (Zbornik razprav), Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega, Razprave zv. 2., Lj. 1971, 15—16.

[30] Začasna uredba glede tlake z dne 17. 1. 1782 se omenja v patentu o tlaki z dne 16. 8. 1782; patent Ljubljana 16. 8. 1782; A. Krošl, Zemljiška odveza na Kranjskem, Lj. 1941, 11—12; A. Mell, Die Anfänge der Bauernbefreiung in Steiermark unter Maria Theresia und Josef II., Forschungen z. Verfassungs und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, V. Band 1. Heft, 1901, 144.

[31] UZ 28. 4. 1783, 11. 12. 1783, 27. 12. 1783, 17. 4. 1786; VR 1783—1790; patent Dunaj 16. 8. 1782; dekret dvorne pisarne Dunaj 10. 2. 1783.

[32] RDA, pril. 15; VR 1785; patent Dunaj 10. 11. 1784.

[33] ZU 16. 4. 1790 prez.; UZ 16. 4. 1784; ZA, fasc. Gospodarska in upravna poročila oskrbnikov na Brdu II, vprašanja M. Urbančiča okrožnemu uradu glede davčne regulacije, Brdo 5. 4. 1789; RDA, pril. 6, 35, 36; Rkp. 81 (I 3 d), vložek str. 24; stara zemljiška knjiga okr. sodišča Kranj, Verbriefungsprotocol bei der Herrschaft Egg ob Krainburg seit 1. 5. 1777 bis 10. 10. 1783; VR 1777—1796; patent Lj. 12. 8. 1747, Lj. 5. 12. 1763, Lj. 16. 7. 1764, Lj. 9. 12. 1765, eksekucijski red Graz 1. 12. 1784, dekret dvorne pisarne, Dunaj 31. 10. 1788, odredba notranjeavstrijskega gubernija Graz 18. 11. 1788; E. Mischler-I. Ulbrich, Österreichisches Staatswörterbuch I. Band, Wien 1905,[2] 51; W. Abel, Agrarkrisen und Agrarkonjunktur in Mitteleuropa vom 13. bis zum 19. Jahrhundert, Berlin 1935, 104 sl.

[34] UZ 4. 11. 1787; urbar Brda 1705—1718, zbirka urbarjev 23 (I 1 c); RDA, pril. 24, 35, 36.

[35] UZ 19. 6. 1789; US, korespondenca, M. Urbančič, kranjskemu dekanu 28. 6. 1794; ZA, fasc. Zoisov dnevnik Brdo pri Kranju, Summarischer Ausweis über den bisherigen und künftigen Ertrag der Herrschaft Egg; ZA, fasc. Gospodarska in upravna poročila oskrbnikov na Brdu II, opombe M. Urbančiča k izkazu dohodkov Brda pred in po davčni regulaciji; VR; RDA, pril. 6, 24; Bekantnuss Tabell No. 238, Ober Krain; ZA, fasc. M. A. Zois, instrukcija za upravnika V. Breznika z dne 24. 4. 1755; US, instrukcija za upravnika M. Urbančiča z dne 21. 5. 1779; stara zemljiška knjiga, okr. sodišče Kranj, Verbriefungsprotocol bei der Herrschaft Egg ob Krainburg seit 1. 5. 1777 bis 10. 10. 1783.

[36] UZ 6. 5. 1784; stanovski arhiv, fasc. 394, f. 21, osnutek policijskega reda za notranjeavstrijske dežele iz ok. leta 1530.

[37] UZ 8. 2. 1785, 30. 4. 1785, 21. 7. 1787; patent, Dunaj 20. 4. 1785, 18. 8. 1785.

[38] UZ 31. 10. 1785; US-korespondenca, Koller Urbančiču 15. 4. 1786 in 7. 5. 1786; patent Dunaj 10. 2. 1789, patent Dunaj 17. 9. 1789, patent Dunaj 19. 9. 1789.

[39] ZA, fasc. Gospodarska in upravna poročila oskrbnikov na Brdu II, tabela dajatev brdskih podložnikov pred in po davčni regulaciji; ZA, fasc. Zoisov arhiv, Brdo pri Kranju, Summarischer Ausweis über den bisherigen und künftigen Ertrag der Herrschaft Egg; jožefinski kataster, lj. okrožje, naborno gospostvo Brdo pri Kranju, občine Kokrica, Naklo, Predoslje (protokoli); US, izvleček iz protokolov jožefinskega katastra za občini Kokra in Jezersko; RDA, pril. 14.

[40] ZU 8. 11. 1789 prez.; UZ 12. 11. 1789.

[41] Patent Dunaj 20. 5. 1790; slovenski prevod je oskrbel Anton Tomaž Linhart (UZ 2. 6. 1790).

[42] ZU 22. 8. 1789; UZ 25. 1. 1785 prez., 5. 2. 1785; VR 1790 sl.; Circulare Lj. 21. 8. 1790; A. Mell, Die Anfänge der Bauernbefreiung, 208 sl.; A. Krošl, Zemljiška odveza na Kranjskem, 12—13.

[43] VR 1789 sl.; dekret dvorne pisarne, Dunaj 10. 2. 1783; A. Mell, Die Anfänge der Bauernbefreiung, 197 sl.; E. Crombach, Das landwirtschaftliche Betriebsproblem in der deutschen Nazionalökonomie bis zur Mitte des XIX. Jahrhunderts, Studien zur Sozial-, Wirtschafts- und Verwaltungsgeschichte, hrg. v K. Grüngerg, 2. Heft, 1908, 64 sl.

[44] US, kupoprodajna pogodba 21. 4. 1793; US, zapuščinski inventar, Turn pod Novim gradom 9. 8. 1796; ZA, fasc. Zoisov dnevnik, Brdo pri Kranju, pisma A. Jermana Žigi Zoisu; deželna deska, 5. modri kvatern I 30, kupoprodajna pogodba 21. 4. 1810.

KULTURNI RAZVOJ KRANJA IN OKOLICE OD ŠESTDESETIH LET 19. STOLETJA DO PRVE SVETOVNE VOJNE

MAJDA ŽONTAR

Prikaz kulturnega življenja v Kranju začenjam z ustavno dobo, ko so bile dane možnosti za ustanavljanje društev. Tudi Kranj in njegovo območje nista zaostajala pri nastajanju društev in njihovem razvoju. Do prve svetovne vojne so ustanovili celo vrsto najrazličnejših društev, ki so vključevala dokaj veliko ljudi, tako v mestu kot na podeželju. V svojem prispevku sem se osredotočila na tista društva, ki so bila žarišča kulturnega razvoja v najširšem pomenu in oporišča narodnostnemu boju ne glede na to, ali jim je bila to temeljna ali le postranska naloga. Vse večjo širino so mogla društva dobivati tudi zato, ker se je ob razmahu obveznega šolstva naglo širila splošna izobraženost. V Kranju, ki je štel ob popisu leta 1900 2483 skoraj izključno slovenskih prebivalcev, so poleg osemrazredne deške osnovne šole uredili tudi dekliške osnovnošolske razrede. Posebnega pomena je bila ustanovitev kranjske gimnazije leta 1861, ki je bila sprva samo nižja in se je lahko šele leta 1894 razvila v popolno gimnazijo. V 24 vaseh na območju današnje kranjske občine, kjer je bilo leta 1900 22.092 prebivalcev, so bile tedaj že dvo do štirirazredne osnovne šole, večinoma po enorazredne. Učni jezik v njih je bila slovenščina. Poleg tega je bila v Kranju leta 1883 ustanovljena še obrtno nadaljevalna šola.[1]

V okviru društev se je do prve svetovne vojne slovenska kultura že povsem zrelo izoblikovala in uveljavila. Pomen društev pa ni bil samo v njihovi neposredni dejavnosti, krepila in utrjevala so tudi narodno zavest. Kranjska občinska uprava je že ob volitvah leta 1866 prešla v slovenske roke in je z manjšimi časovnimi presledki tudi ostala slovenska. To je ustvarilo podlago, da so dobila narodna društva svojo zaslombo v občinskem odboru.[2] Sprva so bila tudi kranjska društva narodna v smislu stare sloge, po letu 1891 pa so se začela diferencirati na liberalna in klerikalna. S tem so začenjala postajati tudi opora političnim strankam v boju za njihove pristaše, zato so jih te tako ali drugače tudi podpirale. Idejna in politična diferenciacija je kulturni rasti v mnogočem odprla širšo in svobodnejšo pot.[3]

V Kranju je bilo delavsko gibanje do prve svetovne vojne zelo šibko. Industrializacija je tedaj le neznatno napredovala in Kranj ni bil pomembnejše industrijsko središče. Zato se je socialna demokracija le s težavo uveljavljala. Leta 1912 pa ji je uspelo tudi v Kranju ustanoviti podružnico kulturnoprosvetne zveze Vzajemnosti. Čeprav je ta obstajala le kratek čas, je pomenila pomembno spremembo v društvenem življenju Kranja in okolice, ki ni bilo več omejeno le na meščanski stranki.[4]

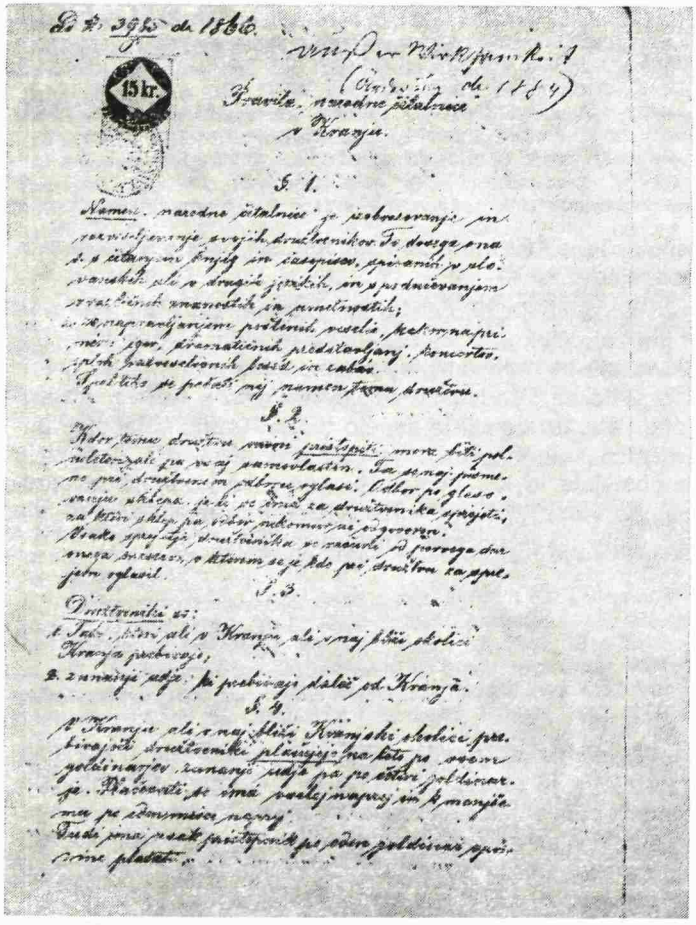
Narodna čitalnica

Ustanovitev

Z začetkom ustavne dobe v šestdesetih letih prejšnjega stoletja je razvilo politično in kulturno delovanje Slovencev posebne organizacijske oblike. V mestih in trgih so ustanavljali narodne čitalnice, kjer se je zbiralo domače meščanstvo in narodno zavedna inteligenca. Kmetov, ki so pomenili večino prebivalstva, v čitalnice niso pritegnili. Namen čitalnic je bil z različnimi prireditvami, igrami, recitacijami, petjem, predavanji in družabnim življenjem buditi narodno zavest, pospeševati uporabo slovenskega jezika in gojiti domače običaje. Prve čitalnice so ustanovili leta 1861 v Trstu, Ljubljani in Mariboru; že naslednje leto pa so zaživele tudi v Celju, Tolminu, Gorici in kot prva na Gorenjskem 10. septembra v Škofji Loki.[5]

Spodbujeni z ustanovitvijo loške čitalnice so se začeli tudi kranjski meščani pripravljati na ustanovitev svoje. Povabilo meščanom, naj se včlanijo v društvo, so podpisali trgovec Konrad Pleiweis, mestni župan in trgovec Konrad Loker, magister farmacije Karel Šavnik, trgovec Matej Pirc in posestnica Katarina Florian. Že v nekaj dneh

MAJDA ŽONTAR, YU, 64000 Kranj, Ulica Moše Pijade 30, višji kustos

Sl. 1. Prva stran pravil narodne čitalnice v Kranju iz leta 1866 (Arhiv SR Slovenije)

je število članov naraslo na 72. Decembra 1862 je deželna vlada v Ljubljani potrdila pravila kranjske čitalnice, ki so bila napisana še v nemščini in se skoraj niso razlikovala od pravil drugih čitalnic. 29. januarja 1863 je bil na Stari pošti ustanovni občni zbor čitalnice, kjer je bil za prvega predsednika izbran trgovec Matej Pirc, tajnik je postal K. Šavnik, blagajnik K. Pleiweis, društvena odbornika pa K. Loker in gimnazijski katehet J. Globočnik.[6]

Čitalnica je imela sprva začasne prostore na Stari pošti, nato pa so pridobili pri Mayerju na Mestnem trgu nove, ki jih je dotlej uporabljalo kazinsko bralno in zabavno društvo; tedaj so jih tudi prenovili. V kazino, ki so jo v Kranju odprli leta 1846, so zahajali predvsem višji sloji ter uradniki iz mesta in okolice. Po padcu Bachovega absolutizma je začela kazina, ki je bila izrazito nemško usmerjena, propadati in leta 1866 je društvo dokončno nehalo obstajati.[7]

16. avgusta so slovesno odprli nove prostore čitalnice. Veliko navdušenje ob tej priložnosti je bilo v znamenju narodnostnega prebujanja Kranja in okolice. Na slavnost sta poslali svoje predstavnike čitalnici iz Ljubljane in Škofje Loke, prisotni pa so bili tudi številni rodoljubi iz Gorenjske, Dolenjske, Štajerske, Koroške, Istre ter celo iz Hrvatske in Moravske. Slavnost se je začela že dopoldne, ko so izročili štirinajstčlanskemu pevskemu zboru slovensko zastavo. Popoldne je bila ob Prešernovem grobu manifestacija, ki so se je v velikem številu udeležili tudi kmetje iz kranjske okolice. Čitalniški pevski zbor je zapel Ipavčevo skladbo Na Prešernovem grobu (na besedilo Frana Levstika), ki jo je poslal novoustanovljeni čitalnici hkrati s pozdravi Davorin Trstenjak, član čitalnice v Celju. Slovesnost ob Prešernovem grobu je imela še svoj poseben pomen, saj je bila v času, ko se je še vedno bil boj za priznanje Prešerna, ki ga je tedaj zasenčil Jovan Vesel Koseski z verzi, polnimi patetičnega rodoljubja. Večerne besede se je udeležilo več kot 300 obiskovalcev. Predsednik čitalnice Matej Pirc je ocenil pomen čitalnice za razvoj društvenega življenja: »Tudi staro slovensko mesto Kranj, kjer je stala zibel marsikaterega naših narodnih voditeljev, je čulo glas slovenskega zvonu, ki se razlega po slovenski zemlji, tudi naši domoljubi se zavedajo, da se pretaka slovanska kri po njihovih žilah, tudi mi smo osnovali podružnico ljubljanskega središča. Minilo je malo časa, kar je osnovana čitalnica in vsi smo se že prepričali, da raste društvo, ki ima in bode vedno imelo blag namen. Vsak kraj, vsako mesto in vsaka dežela omaguje brez društvenega življenja«. V imenu ljubljanske čitalnice je spregovoril kranjski rojak in urednik Kmetijskih in rokodelskih novic dr. Janez Bleiweis, ki je orisal preteklost s pozivom: »Zdaj imate čitalnico, gojite jo kakor domače ognjišče, da se bodo pri njem ogrevala domoljubna srca, pa tudi tajala taka, ki so morda še zamrznjena v led dušne nemarnosti.« Državni in deželni poslanec dr. Lovro Toman se je v svojem govoru zavzel za obujanje in ustanavljanje čitalnic, knjižnic, učilnic in drugih društev, ki bi delovala v dobro naroda, ker le tako bi se lahko

povsod prebujala slovenska narodna zavest. O ustanovitvi kranjske čitalnice je razen Novic poročal tudi časopis Naprej, ki ga je urejal Fran Levstik.[8]

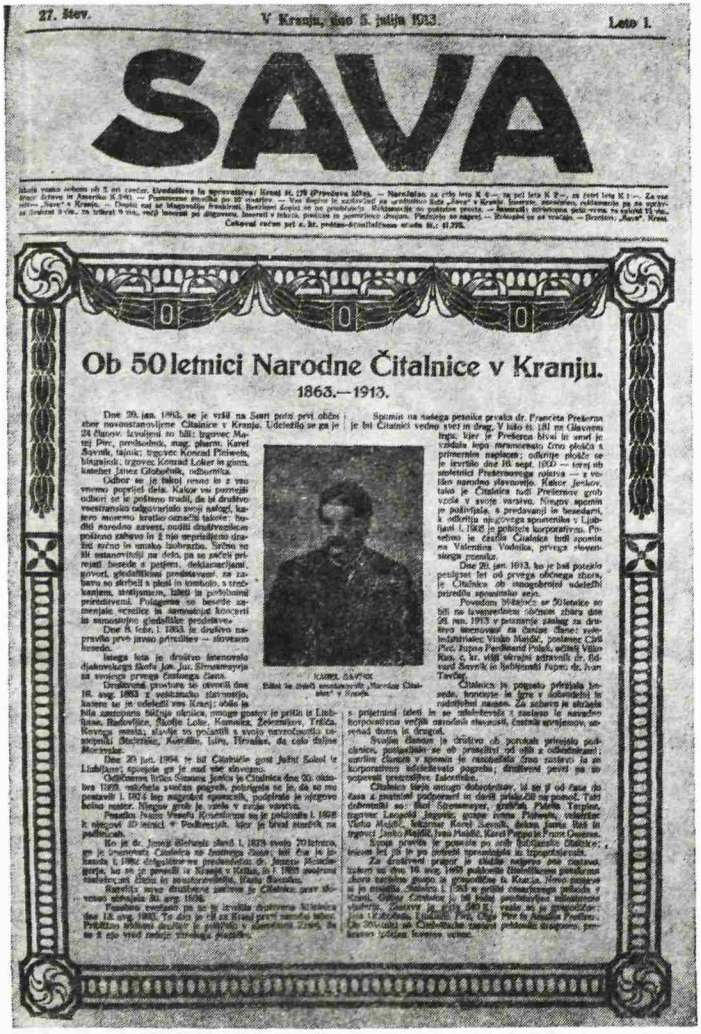
Delovanje čitalnice do leta 1873

V obdobju od ustanovitve do začetkov sedemdesetih let je bilo v kranjski čitalnici zelo razgibano društveno življenje. Čitalnica ni bila le središče vsega kulturnega in družabnega življenja v mestu, ampak je imela velik pomen tudi za narodno in politično prebujanje Kranja. Narodna stranka je bila v teh letih složna in je zmagala na občinskih volitvah novembra 1872, čeprav je nemški liberalni stranki uspelo pridobiti za kandidata Franca Dolenca, ki je bil še nekaj let pred tem odbornik čitalnice.[9]

Ob ustanovitvi je štela čitalnica 113 domačih in zunanjih članov, toda postopoma je to število upadalo. Leta 1866 je bil v njej 101 član, leta 1873 pa le še 86. Za častnega člana čitalnice je bil kmalu po njeni ustanovitvi izvoljen djakovski škof Josip Juraj Strossmayer. V čitalnici so se zbirali zavedni Slovenci — meščani, mali obrtniki, trgovci, duhovniki, ki so bili večinoma močno narodno osveščeni, poleg njih pa tudi različni uradniki. V začetku sedemdesetih let, v času najhujšega nemškega političnega pritiska, so uradniki izstopili iz čitalnice, ker bi sicer izgubili službo ali pa bi jih prestavili v druge kraje. Med leti 1867 do 1870 so bili člani čitalnice tudi geometri in uradniki, predvsem Čehi in Poljaki, ki so sodelovali pri gradnji gorenjske železnice. Nekaj mesecev je bil v čitalnici dejaven tudi pesnik Simon Jenko, ki se je julija 1869 z odvetnikom dr. V. Prevcem priselil v Kranj. Predsednik čitalnice je ostal do leta 1869 Matej Pirc, sledila sta mu dr. Valentin Prevc (1870) in znani veletrgovec in posestnik mehaničnega mlina Leopold Jugovic (1871) in ko se je ta odselil v Aleksandrijo, pa odvetnik in pisatelj dr. Janez Mencinger (1872—1875).

Osrednja proslava čitalnice v letu 1864 je bila 29. junija ob obisku Južnega Sokola iz Ljubljane, na čelu s starosto dr. Etbinom Costo. Namen sokolske prireditve je bil, da bi tudi v Kranju ustanovili sokolsko podružnico. Ob smrti Simona Jenka (18. oktobra 1869) je čitalnica poskrbela za pogreb, nato pa si prizadevala, da bi v kar najkrajšem času postavili pesniku nagrobni spomenik. V ta namen so sestavili poseben odbor, ki je zbiral prispevke. Spomenik, ki je delo kamnoseka Ivana Vurnika iz Radovljice, so odkrili leta 1873. Takrat so se zbrala v Kranju skoraj vsa slovenska društva in slavnost ob Jenkovem grobu se je razrasla v pravo politično manifestacijo. Dr. Mencinger je začel svoj govor z ugotovitvijo, da so hitreje, kot je bilo pričakovati, nastopili bolj svobodni časi. Enaindvajset let pred tem se je v Kranju zbrala ob odkritju Prešernovega spomenika množica ljudi iz vseh slovenskih pokrajin, ker pa je bil tedaj čas absolutizma, ki je sledil revolucionarnemu letu 1848, letu, ki je prineslo Slovencem program Zedinjene Slovenije, udeleženci niso smeli javno izpovedovati svojega narodnega prepričanja. V imenu pisateljskega društva je ob Jenkovem grobu govoril dr. Zarnik, za njim pa še dr. Vošnjak in Matej Pirc. Pela sta zbora kranjske in ljubljanske čitalnice.

Čitalnica se je razvijala tudi v družabnem življenju. Zlasti pomembne so postale besede — prireditve z dramskimi uprizoritvami, recitacijami, petjem in koncerti, ki so se navadno končale s plesom in zabavo. Prva beseda kranjske čitalnice je bila 8. februarja 1863 — torej ob obletnici Prešernove smrti. Čitalnica si je namreč zadala nalogo oživljati spomin na Prešerna in si je prizadevala uveljaviti spoznanje o Prešernovem pomenu za slovenski narodni preporod. Zato so tudi v naslednjih letih navadno pripravili besede ob obletnicah Prešernovega rojstva in smrti. Enako kot v drugih slovenskih čitalnicah so tudi v Kranju priredili več besed v spomin na prvega pomembnega slovenskega pesnika Valentina Vodnika; prva je bila 10. januarja 1864. Občasno so prirejali besede tudi v dobrodelne namene. Največ zaslug za uspeh čitalniških prireditev je imel njen moški pevski zbor, ki je imel v začetku 14 pevcev, predvsem iz vrst profesorjev kranjske nižje gimnazije. Zbor sta vodila prof. M. Vodušek in učitelj Raič. Leta 1872 so ustanovili tudi mešani pevski zbor, ki pa je kmalu prenehal delovati. Čitalniški odbor se je zavedal učinkovite vloge glasbe pri širjenju narodne zavesti, zato ni čudno, da so zlasti pesmi, ki so bile komponirane na besedila z domoljubno vsebino, široko odmevale tudi na besedah v Kranju. Čitalniški pevci so nastopali tudi na prireditvah drugih narodnih društev v Kranju in drugod. Poseben pomen so na besedah razen glasbenim nastopom pripisovali tudi dramskim predstavam. Prvo igro Pravda so igrali na besedi 29. 6. 1864, v naslednjih letih pa so bile gledališke igre na programu skoraj vseh besed. Pri izboru niso bili pozorni na zahtevnost gledaliških del, največkrat so uprizarjali enodejanke šaljive vsebine in zanemarjali vsa estetska merila. Tudi

27. štev. V Kranju, dne 5. julija 1913. Leto I.

SAVA

Ob 50letnici Narodne Čitalnice v Kranju.

1863.—1913.

Sl. 2. Članek ob 50-letnici narodne čitalnice v časopisu Sava, ki je izhajal v Kranju leta 1913

kritike niso dopuščali, da ne bi s tem škodovali domoljubnemu delovanju. Poročila v tedanjih časopisih so dramske uprizoritve na široko hvalila, čeprav v umetniškem pogledu niso imele posebne vrednosti.

Čitalnica je priredila za svoje člane tudi nekaj izletov v bližnjo kranjsko okolico. Pomembna je bila tudi čitalniška knjižnica, ki je sprva imela le skromen knjižni fond (leta 1866 le 70 knjig), naročene pa so imeli tudi domače in tuje časopise.[10]

Čitalnica med leti 1873 in 1891

Obdobje izredno živahnega delovanja kranjske čitalnice je pretrgal najhujši pritisk nemške liberalne vlade, kar se je čutilo tudi pri drugih narodnih društvih in šolah. To je čas, ko so leta 1874 dotlej dvojezično nižjo gimnazijo v Kranju spremenili v nemško in jo štiri leta za tem sploh zaprli.[11] V Kranju, ki je dotlej na volitvah vedno izkazoval slovensko večino, je ob prvih neposrednih volitvah v državni zbor leta 1873 zmagal kandidat nemške stranke dr. Josef Suppan. Drugo presenečenje teh volitev je bilo tudi v tem, da je v mestu, ki je imelo prej in pozneje (z izjemo leta 1891) vedno liberalno večino, dobil mladoslovenski kandidat dr. Valentin Zarnik samo tri glasove, staroslovenski kandidat dr. Etbin Costa pa 36 glasov.[12]

Čitalnica je nazadovala tudi po številu članov. Iz statistike članstva je namreč razvidno, da je imela leta 1874 samo še 41 članov, kar je bilo najnižje število v vsem njenem obstoju. Kot protiutež čitalnici so nemškutarski krogi v Kranju obnovili nemško kazinsko društvo, kamor se je vključilo precej dotedanjih članov čitalnice in celo nekaj njenih odbornikov. Delovanje čitalnice so poskušali onemogočiti tudi s tem, da so ji leta 1874 odvzeli dotedanje prostore in se je morala za nekaj let preseliti v Prevčevo hišo »Pri Jahaču«, v prostore, ki so bili povsem neprimerni za čitalniške prireditve. Pisatelj dr. Janez Mencinger, ki je bil med leti 1872 in 1875 ter ponovno 1877 in 1882 predsednik čitalnice, je poskušal poživiti njeno delo. Njegova prizadevanja so bila uspešnejša šele po letu 1880, ko je nastopila Taaffejeva vlada, ki je omilila nemški pritisk.

V tem obdobju se je občutno zmanjšalo število besed, pevskih nastopov in dramskih predstav. Za razliko od številnih dramskih predstav pred letom 1873, jih vse do decembra 1877 sploh ni bilo, prav tako pa tudi ne v letih 1878 do 1881, 1885, 1886 in 1888. Koncerti pevskega zbora so bili maloštevilni, posebno še, ko je bil leta 1877 prestavljen pevovodja dr. K. Glaser v Šlezijo, med drugim tudi zaradi sodelovanja v čitalnici. Med leti 1884 do 1889 je deloval godbeni klub pod vodstvom skladatelja Viktorja Parme.

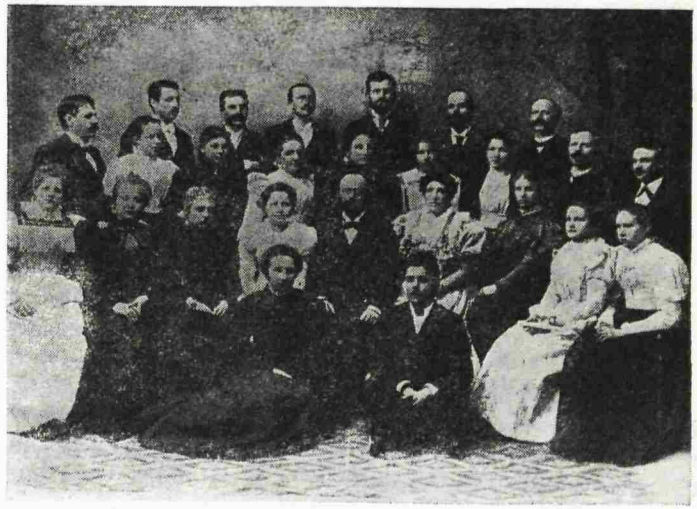
V tem času je čitalnica dobila tri nove častne člane, in sicer: leta 1878 dr. Janeza Bleiweisa ob njegovi 70-letnici, 1882 dr. J. Mencingerja, ko se je odselil v Krško, in 1883 K. Šavnika, kranjskega župana in dolgoletnega tajnika društva.[13]

Delovanje čitalnice od leta 1891 do začetka prve svetovne vojne

Na nadaljnje delo in rast čitalnice so veliko vplivale politične razmere. Medtem ko je v začetku devetdesetih let v slovenskih deželah še vladalo obdobje slogaštva in so se pri volitvah liberalci in klerikalci zedinili za skupnega kandidata, je v Kranju že leta 1891 pri volitvah v državni zbor nastopil čas liberalno-klerikalnih bojev. V dotlej liberalnem Kranju je zmagal kandidat katoliške stranke.[14] Ločitev na političnem polju se je odražala tudi v društvih. Kjer so imeli liberalci večino, so klerikalci prenehali sodelovati in so začeli ustanavljati svoja lastna društva. Tak razvoj je očiten tudi v kranjski čitalnici, ki je imela liberalno vodstvo. Njen predsednik Viktor Globočnik (1888—1894), notar in občinski svetovalec, je vodil narodno napredno strujo mlajše meščanske generacije. Iz društva so izstopili duhovniki, mali obrtniki, trgovci in sicer maloštevilni kmetje. S tem se je močno spremenila socialna struktura članstva in čitalnica je postajala zlasti za njenega predsednika V. Majdiča (1898—1899) vedno bolj domena višjih plasti meščanstva.[15] Tako stanje je v čitalnici trajalo do prvih let našega stoletja. Takrat so si namreč začeli nekateri odborniki prizadevati, predvsem zaradi vse večje dejavnosti katoliške narodne stranke (od leta 1905 imenovane Slovenska ljudska stranka) tudi na kulturnem in prosvetnem področju, da bi se delovanje čitalnice razširilo med čim širše sloje prebivalstva. Razen tega so iskali tudi nove oblike delovanja. Na ta način so želeli pritegniti v čitalnico tudi kmete in druge vaščane iz kranjske okolice, kjer je imela katoliška stranka s svojimi izobraževalnimi društvi večino.

V desetletju od 1890 do 1900 je število članov v kranjski čitalnici poraslo od 63 na 100, do prve svetovne vojne pa le še za 13 %. Na izrednem občnem zboru septembra 1913 so bili zaradi svojih zaslug in dela v čitalnici imenovani za častne člane: ljubljanski župan in liberalni politik dr. Ivan Tavčar, veleindustrialec Vinko Majdič, trgovec in deželni poslanec Ciril Pirc, trgovec in župan Ferdinand

Pravila

Sl. 3. Pravila za igralce narodne čitalnice v Kranju iz leta 1893

Sl. 4. Mešani pevski zbor narodne čitalnice v Kranju leta 1897

Polak, učitelj Vilko Rus in okrajni zdravnik Edvard Šavnik.[16]

Eno izmed težišč dela čitalnice so bile kulturno-politične manifestacije, ki so pogosto preraščale krajevni pomen. Na velikem narodnem slavju ob 30. obletnici čitalnice 13. avgusta 1893 je sodelovalo 25 društev, in to od čitalnic, bralnih, sokolskih in pevskih društev, Slovenskega planinskega društva do gasilskih društev iz Kranja in okolice, Gorenjske, Ljubljane in Štajerske. Navzoči so bili tudi predstavniki čitalnice iz Trsta in številni udeleženci iz Koroške. Glavni govornik na proslavi je bil dr. Ivan Tavčar. *Gesli te velike proslave, ki sta bili napisani na slavoloku* na vrhu Jelenovega klanca — »Slovenski Kranj Slovencem in Prešeren budi, Prešeren nas vodi« — sta poudarjali usmeritev čitalnice. Popoldne so se udeleženci kot vedno ob takih priložnostih na pokopališču poklonili spominu Franceta Prešerna in Simona Jenka. Prepovedani pa so bili vsi govori.[17]

16. septembra 1900 je čitalnica proslavila stoletnico rojstva dr. Franceta Prešerna. Ob prisotnosti predstavnikov številnih društev in udeležencev iz vseh slovenskih pokrajin, med katerimi pa je bilo le malo kmetov, so odkrili na hiši, kjer je Prešeren v Kranju bival in umrl (danes Prešernov spominski muzej), spominsko ploščo z naslednjim zapisom:

V tej hiši je bival in umrl
prvak slovenskih pesnikov
dr. France Prešeren.
V proslavo stoletnice rojstva
postavila
narodna čitalnica v Kranju
16. IX. 1900

Ker je tedaj tekla nabiralna akcija za postavitev Prešernovega spomenika v Ljubljani (odkrili so ga leta 1905), so tudi dohodke od te prireditve kranjske čitalnice namenili za postavitev spomenika.[18]

Naslednje pomembno zborovanje narodno naprednih društev je bilo v Kranju ob 50-letnici Narodne čitalnice 4., 5. in 6. julija 1913. V tem času se je čitalnica na različne načine prizadevala razširiti svoje delovanje med najširše plasti prebivalstva. Zato je bila tudi na svečanem občnem zboru poudarjena usmeritev čitalnice z geslom: »Demokratska družabnost in izobrazba za vsakega, ki misli prosto in čuti pošteno in naj je karkoli«. Na proslavi, ki je bila po povorki vseh udeležencev skozi mesto, je med govorniki posebno izstopal predsednik najstarejše slovenske čitalnice iz Trsta dr. Egon Stare; poudaril je zgodovinski pomen kranjske čitalnice za narodno, kulturno in politično prebujanje prebivalcev mesta Kranja. Klerikalni Gorenjec je odrekal prireditvi vsak pomen in skušal v daljšem članku odvračati meščanstvo od slavnosti.[19]

Tudi v zadnjih dveh desetletjih pred prvo vojno je čitalnica priredila vsako leto po več kulturnih prireditev. Na njeno pobudo je bila 14. aprila 1907 Gregorčičeva proslava »Kranj — Simonu Gregorčiču«, na kateri so sodelovala vsa narodna društva iz Kranja. Dobiček od prireditve je bil namenjen za Gregorčičev spomenik. Na vseh čitalniških prireditvah je nastopal moški pevski zbor, ki ga je več kot 14 let vodil učitelj Vilko Rus. Zbor je prirejal tudi do dva samostojna koncerta letno. Leta 1903 se je vključil v Zvezo slovenskih pevskih društev v Ljubljani. Leta 1895 je prof. Anton Štritof ustanovil mešani pevski zbor, ki je deloval dve leti in je spet začel nastopati leta 1906 (do 1912). Večkrat so gostovali na čitalniških prireditvah tudi pevci slovenske opere iz Ljubljane. Na koncertu januarja leta 1900 je prvič nastopil novoustanovljeni godbeni klub. Kot na drugih področjih si je čitalnica prizadevala, da se razširi delovanje pevskega zbora tudi izven mesta in zbudi zanimanje za petje med kmečkim prebivalstvom.

Dramski igralci (diletanti) so v obravnavanem obdobju do ustanovitve dramskega odseka decembra 1907 uprizorili 49 gledaliških predstav, navadno tri ali štiri predstave letno. Največ zaslug za to sta imela v prvih letih našega stoletja režiser Hinko Rebolj in Hermina Valenčičeva. V tradicionalno čitalniško silvestrovanje so bile vedno vključene tudi gledališke igre. Kvaliteta teh uprizoritev je ostala na nizki umetniški ravni.

Nova oblika delovanja čitalnice so postala javna ljudska predavanja, ki so se vrstila od decembra 1906 dalje. S poučnimi predavanji v poljudni obliki so želeli poglabljati splošno izobrazbo med najširšimi krogi prebivalstva. Izbirali so predvsem teme iz narodne zgodovine, literature, umetnosti, zdravstva in druge. Do prve svetovne vojne se je zvrstilo v čitalniških prostorih 27 predavanj, ki so bila dobro obiskana.[20]

Med prvo svetovno vojno je delovanje čitalnice sicer povsem zamrlo, vendar društva niso razpustili in se je njegovo delo po vojni obnovilo.

Začetki kulturnih ustanov v Kranju

Posamezna področja kulturnega delovanja v čitalnici so se po letu 1900 tako razširila, da so začela postopoma preraščati v samostojne kulturne ustanove.

Na občnem zboru Narodne čitalnice 15. decembra 1906 je odbornik in knjižničar Zdravko Novak predlagal, naj postane čitalniška knjižnica javna ljudska knjižnica, dostopna vsem prebivalcem Kranja in tudi okolice. Predlog je bil z navdušenjem sprejet in že 1. januarja 1907 je knjižnica začela poslovati. Razpravljali so tudi o priključitvi knjižnice Sokola in Bralnega društva, vendar do tega ni prišlo. Z ustanovitvijo knjižnice je bila uresničena tudi ena izmed zahtev narodno napredne stranke, naj bi v vsaki občini ustanovili ljudsko knjižnico in tako poglobili izobrazbo vseh slojev prebivalstva. V istem letu so ustanovili ljudske knjižnice tudi v Radovljici, Kranjski gori in Škofji Loki, že leto prej pa v Kamniku. Za pričetek delovanja knjižnice in njeno vzdrževanje so prispevali mestna občina, Kreditno društvo v Kranju, knjige zanjo pa so podarili tudi mnogi posamezniki in šole. Ob ustanovitvi je knjižni fond obsegal 959 knjižnih enot, pred prvo svetovno vojno pa je narasel že na 1620 knjig (2063 zvezkov), naročeni so bili na 34 časopisov. Izposoja se je iz leta v leto večala; leta 1910 so npr. izposodili 9803 knjige.[21]

Ob koncu leta 1907 so ustanovili dramski odsek* pri kranjski čitalnici, ki pomeni začetek samostojnega gledališča.

PREGLED PREDSTAV DRAMSKEGA ODSEKA

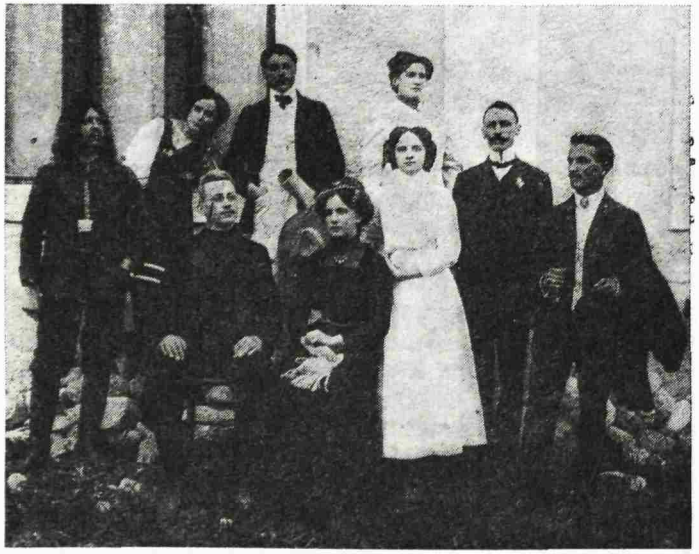
Letna sezona	Vrsta predstave
1907/8	Triesch, V medenih dneh; Kotzebue — Cimperman, Zmešnjava nad zmešnjavo; Brat Martin, narodna igra; Laufs — Naum, Veharjevo letovišče
1908/9	Raupach — Malavašič, Mlinar in njegova hči; Rosenthal — Ogrinec, Na Osojah; Štobla — Podgornik, Na letovišču; Neon — Nučič, Simona; Morre — Bedenek, Revček Andrejček; Laufs, Vražja misel
1909/10	Raupach - Malavašič, Mlinar in njegova hči; Gettke - Leon, Detektiv; Štoka, Trije tički; Laube - Danilo, Sred noči; F. Govekar, Legionarji; Nioba
1910/11	Čehov, Medved; Verga - Kovačič, Cavalleria rusticana; Tujci; Čehov, Na snubitvi; K. Meško, Mati
1911/12	Kinematograf; Mandeljc, Išče se odgojnik; Guinera - Perušek, V nižavi; Horst - Nučič, Nebesa na zemlji; Hlapec in gospod; Engel - Horst, Vražji Rudi; Jurčič - Govekar, Deseti brat
1912/13	Bisson - Carre, Maškarada; Fulda - Kessler, Značaji; Triesch, V medenih dneh; Raupach - Verovšek, Župan v omari; Nisl - Trstenjak, Čarovnica pri jezeru; Šamberk - Doksov, Ulica št. 15

Šlo pa ni le za novo organizacijsko obliko, marveč so želeli na ta način zlasti dvigniti dramsko umetnost v Kranju na višjo umetniško raven. Glede na to, da ima gledališče poseben pomen za izobrazbo, naj bi pritegnili kot obiskovalce tudi preproste ljudi iz Kranja in okoliških vasi. V dramskem odseku je sodelovalo ob ustanovitvi 21 amaterskih igralcev in igralk, njihovo število se je v letu 1910 povečalo na 35. Več let je bil režiser L. Mikuš, pri delu so mu pomagali tudi igralca Zdravko Novak in Makso Fock ter igralki Hermina Valenčič in Anica Mayer; kot režiserji so sodelovali tudi J. Sajovic, J. Rozman, V. Kovačič in dr. J. Leskovic. Gledališče je uprizarjalo domače ljudske igre in sodobne moderne drame. Število predstav se je povečalo — že v prvem letu obstoja dramskega odseka so jih imeli 16.

Glavna ovira za nadaljnji razvoj gledališča so bili neprimerni prostori čitalnice. Zato so si prizadevali že leta 1907 pridobiti večjo dvorano, kjer bi se osredotočilo vse narodno in družabno življenje v Kranju.[22]

Iz čitalnice je izšla tudi pobuda za ustanovitev krajevnega muzeja. Prof. Makso Pirnat je utemeljeval potrebo, da bi po vzoru nekaterih drugih slovenskih mest tudi v Kranju bolj pospeševali krajevno zgodovino. Zavzemal se je za to, da bi muzej ustanovila in vzdrževala mestna občina. V njegovem sestavu naj bi bil tudi mestni arhiv, ki bi tako postal dostopen vsem, ki bi se zanimali za zgodovino mesta. Muzej naj bi zbiral kulturno-zgodovinske predmete, ki so povezani s politično, gospodarsko in kulturno zgodovino Kranja in okolice. Za začetek muzejskega delovanja je v svojem programu predvidel pripravo razstave, na kateri bi bile prikazane umetniške slike, kulturnozgodovinski predmeti in arhivske listine. S tem bi dobili pregled nad starinami, vzbudili zanimanje zanje in opozorili na njihovo pravo vrednost. Pirnat je pripravil tudi podroben in premišljen načrt ureditve muzejskih zbirk. Na prvo mesto je postavil galerijo slavnih mož, ki so se rodili v Kranju ali pa so si pridobili posebne zasluge za mesto. Temelj za Prešernov oddelek v muzeju naj bi bila zbirka Toma Zupana z Okroglega pri Kranju; posebne oddelke je predvidel še za zbirko umetniških del slikarjev, ki so ustvarjali v Kranju, ter za prazgodovinsko in kulturnozgodovinsko zbirko. Razstavljena naj bi bila

Sl. 5. Narodna čitalnica je leta 1903 uprizorila Govekarjevo igro Legionarji

Sl. 6. Igralci dramskega odseka ob uprizoritvi drame Mati, leta 1911 v Glinjah na Koroškem

tudi zbirka arhivskih listin in dokumentov iz kranjskega mestnega in škofijskega arhiva (med drugim tudi iluminirani rokopisi iz 15. stoletja). Navedene zbirke naj bi spodbujale raziskovalce, da bi proučevali posamezna vprašanja iz kranjske preteklosti in bi tako na podlagi manjših razprav nastala celovita zgodovina Kranja. Čeprav je imel Pirnatov predlog veliko zagovornikov in pristašev in bi bila ustanovitev muzeja za Kranj pomembna kulturna pridobitev, je imela kranjska mestna občina premalo razumevanja zanj, čitalnica pa je zaradi skopih finančnih sredstev lahko uresničila samo del Pirnatovega programa.[23] Maja leta 1908 so namreč po vzoru knjižnice Simona Gregorčiča v Ljubljani ustanovili v okviru Narodne čitalnice samostojno ljudsko galerijo. Njen namen je bil širiti med najširšimi krogi prebivalstva, posebej med dijaki kranjske gimnazije, zanimanje za slikarsko umetnost in vzgajati čut za umetniško lepoto. V letu 1908 so bile v čitalniških prostorih pripravljene tri razstave reprodukcij znanih slikarjev iz različnih obdobij. Pri izboru reprodukcij so se zgledovali po sočasno razstavljenih originalih v znanih evropskih galerijah. Na prvi razstavi 27. maja 1908. leta so prikazali tudi tri originale: portret F. Prešerna, slikarsko delo Ivana Franketa; portret slikarja Leopolda Layerja, ki ga je upodobil tedanji kranjski slikar Matija Bradaška; radiranko Primož Trubar, delo znanega impresionista Mateja Sternena in šest reprodukcij hrvaških slikarjev. Naslednje leto so lahko pripravili le še eno razstavo reprodukcij, nato pa je galerijska dejavnost kljub dobremu obisku zamrla. Vzrok moramo iskati v finančnih težavah čitalnice, mestna občina pa za galerijo v Kranju tudi ni imela pravega razumevanja.[24]

Čitalniški pevski zbor je dal pobudo, da so ustanovili v Kranju glasbeno šolo, ki je torej lani praznovala sedemdesetletnico. 21. septembra 1909 je bil pripravljalni sestanek, kjer je o pomenu glasbene vzgoje in o usmeritvi Glasbene Matice predaval Anton Štritof kot zastopnik Glasbene Matice iz Ljubljane. Po dogovoru s čitalnico je postala novoustanovljena glasbena šola v Kranju podružnica Glasbene Matice. Ta je imela svoji podružnici že v Celju in Gorici, ustanoviti pa so jih nameravali še v Trstu, Mariboru, Novem mestu in Idriji. Šola je začela delovati 1. decembra 1909. Prostore je imela v mestni hiši na Pungertu in je sprejemala gojence iz vse Gorenjske, zato so njeno ustanovitev in nadaljnje delovanje poleg kranjske občine in Kreditnega društva v Kranju finančno podprli tudi mestni občini v Škofji Loki in Kam-

niku, posojilnica v Radovljici in kranjski deželni zbor. Že v prvem šolskem letu 1909/10 so na glasbeni šoli poučevali violino (33 učencev), klavir (13 učencev), splošno glasbeno teorijo (40 učencev) in zborovsko petje; šola je imela tri pevske zbore: deški in dekliški zbor ljudske šole (59 pevcev) ter gimnazijski zbor (65 dijakov). Vsako šolsko leto so končali z javno produkcijo.[25]

Narodna čitalnica v Kranju je bila ves čas, od ustanovitve do prve svetovne vojne, ko je njena dejavnost skoraj povsem zamrla, središče narodnostnega in kulturnega prebujenja mesta Kranja. Združevala je številne dejavnosti, ki so se začele vzporedno z razraščanjem postopoma tudi osamosvajati.

Bralna društva

Poleg čitalnic, ki so jih ustanavljali na Gorenjskem v večjih in gospodarsko močnejših krajih, so v drugih središčih in vaseh začeli v glavnem v osemdesetih letih preteklega stoletja odpirati bralna društva, ki so, podobno kot čitalnice, skrbela za izobraževanje svojih članov ter prirejala kulturne in zabavne prireditve. Med prvimi so na Gorenjskem ustanovili bralna društva v Mengšu (1973), Selcih nad Škofjo Loko (1877), Žireh (1880) in v Železnikih (1885). V kranjski okolici je bilo najstarejše bralno društvo v Šenčurju (1883).[26] Ker je bila kranjska čitalnica namenjena predvsem višjim slojem meščanstva, so obrtniki in priseljenci iz vasi začutili potrebo ustanoviti lastno društvo. Leta 1886 so zasnovali na pobudo J. Švelca in dr. Prevca v Kranju novo, Slovensko bralno društvo, ki je imelo prostore pri Mavrilu Mayerju, po letu 1900 pa pri Viktorju Omersi, v istem poslopju kot Gorenjski Sokol.[27]

Slovenski narod je leta 1885 takole ocenjeval razvoj čitalnic in bralnih društev na Gorenjskem: »Bralna društva in čitalnice se snujejo, kjer dobiva narod tečno duševno hrano in pomoč v narodnem boju ... Kaj pa Gorenjska stran? Je li tam narod že tako prebujen, da se mu ni treba ničesar brigati zaradi narodnosti? Ima li morda že zadosti bralnih in drugih narodnih ognjišč, kjer bi se mogel navduševati za sveto narodno stvar? Ne! Mnogo še manjka čvrstim Gorenjcem do tistega časa, ko bo slovenski jezik popolnoma v varnosti pred nemškim nasilstvom. Res so nekatera mesta, kakor Kranj in Kamnik, narodno prebujena, toda drugi trgi in večje vasi od Kranja naprej proti Triglavu še vedno spijo spanje krivičnega. Temu je mnogo kriva slovenska inteligenca ondotnih krajev, ki vse premalo stori za povzdigo naroda. Z mirno vestjo pusti, da si sovražnik utrjuje svoje pozicije.«[28] Kljub takim pozivom sta šele v prvem desetletju našega stoletja nastali bralni društvi v Naklem (1906) in v Cerkljah.

Cerkljansko čitalnico so ustanovili ob koncu leta 1904. Njeni člani so bili tudi: skladatelj Davorin Jenko (1835 do 1914), ki je med najhujšim nemškim pritiskom uglasbil na Dunaju himno Naprej, zastava slave; Ignacij Borštnik (1858 do 1919), znani igralec, režiser in dramatik; liberalni politik Ivan Hribar (1851—1941) in Franc Barle (1864—1928), zaslužni gasilski organizator. Glavni pobudniki čitalnice v Cerkljah so bili učitelji tamkajšnje šole. V pravilih čitalnice je bilo predvideno, da bi v primeru, če bi jo razpustili, pripadlo njeno premoženje Družbi sv. Cirila in Metoda, šolski narodnoobrambni organizaciji. Prav v Cerkljah je imela ta družba eno svojih najstarejših podružnic, saj so jo ustanovili že leta 1889.[29]

V okviru bralnih društev so delovale knjižnice, pevski zbori in razni orkestri (v Kranju npr. tamburaški orkester), uprizarjali pa so tudi manj zahtevna gledališka dela. Dejavnost kranjskega bralnega društva, ki je imelo leta 1903 78 članov, je že nekaj let pešala in ob koncu leta 1908 so društveniki na občnem zboru sklenili, da bodo društvo razpustili.[30] Vzroke lahko iščemo v spremenjeni politiki kranjske čitalnice, ki si je v tem času že prizadevala vključiti med svoje člane kar najširše sloje prebivalstva, ne glede na stanovske razlike, in v katoliških izobraževalnih društvih, ki so bila tedaj na vrhuncu svojega delovanja.

Telovadno društvo Sokol

Po dobrem letu obstoja čitalnice si je mlajša generacija čitalničarjev prizadevala, da bi v Kranju ustanovili še drugo narodno društvo — telovadno društvo, ki je samo po sebi pomenilo novost v kranjskem društvenem življenju. V nadaljevanju želim prikazati delovanje in rast sokolskega društva in njegov pomen za narodno prebujenje v Kranju.

USTANOVITEV SOKOLSKEGA DRUŠTVA IN NJEGOVO DELOVANJE DO LETA 1872

Po vzoru Sokola v Pragi so v Ljubljani leta 1863 ustanovili telovadno društvo Južni Sokol. Predsednik društva je postal dr. Etbin Costa, eden izmed ljubljanskih prva-

kov. Društvo je imelo tudi narodnoobrambni značaj — še zlasti zato, ker so nekaj mesecev pred tem Nemci ustanovili v Ljubljani svoje turnersko društvo (Turnverein), ki je poslovalo v nemščini. Sprva je bilo med obema telovadnima društvoma še znosno sodelovanje, kmalu pa se je izkazalo, da so narodnostne pregrade prevelika ovira zanj.[31]

Južni Sokol si je prizadeval, da bi na slovenskem ozemlju ustanovil svoje podružnice. Nastanek podružnic so pospešili tudi z izleti, ki jih je Sokol organiziral v večje kraje. 29. junija 1864 je priredil telovadni nastop v Kranju in že 20. avgusta istega leta so narodno zavedni kranjski meščani ustanovili svojo podružnico Južnega Sokola. V začetku naslednjega leta se je podružnica, ki je štela 19 članov, oblikovala v samostojno društvo Sokol v Kranju. Medtem ko so druge podružnice Južnega Sokola hitro propadle, je kranjsko sokolsko društvo obstalo, a je bilo tudi v naslednjih letih povsem povezano z Južnim Sokolom. Tako kot ljubljansko društvo tudi Sokol v Kranju ni usmerjal svoje dejavnosti zgolj na telovadbo, ampak je prirejal tudi kulturne in družabne prireditve. V tem so se slovenska sokolska društva predvsem razlikovala od sokolskih društev na Češkem, ki jim je bil poglavitni cilj telovadba in so od vsega začetka ustvarjala široko sokolsko gibanje.

Kranjski sokoli so si uredili telovadišče izven mesta na Kalkarjevem vrtu (danes Trg revolucije). Tu so postavili tudi plezalni drog, kar pa je naletelo na odpor pri okrajnem glavarju, ki je hotel kolikor mogoče ovirati delovanje slovenskega društva.

Zaradi spopada Južnega Sokola s turnerji je deželna vlada 1867 razpustila ljubljansko društvo, nekaj mesecev zatem pa je zaradi tesne povezave z njim prenehal delovati tudi kranjski Sokol. Že naslednje leto je bilo obnovljeno ljubljansko društvo pod imenom Ljubljanski Sokol, ki si je ponovno prizadeval ustanoviti podružnice na Slovenskem. Tako je začelo leta 1870 v Kranju spet delovati sokolsko društvo — Gorenjski Sokol. Navzven je svojo samostojnost izkazovalo društvo tudi s tem, da so njegovi člani nosili drugačen sokolski kroj kot v drugih sokolskih društvih: namesto rdečih so imeli modre srajce, namesto sokolskih čepic pa nizke klobuke z rdeče-belim cofom. To pa ni bilo v skladu z idejo o enotnosti sokolskega gibanja na Slovenskem in podstarosta Ljubljanskega Sokola Peter Grasseli je Kranjčane zaradi tega še posebej kritiziral. Članstvo kranjskega Sokola se je povečalo na 40 ljudi, med katerimi je bilo 19 aktivnih telovadcev.

Priljubljena oblika delovanja Gorenjskega Sokola so bili izleti v bližnjo okolico Kranja, zlasti na Jošt, udeleževali pa so se tudi izletov Ljubljanskega Sokola (julija 1867 v Kamnik, julija 1872 v Škofjo Loko), kar je imelo namen širiti sokolsko gibanje in ustanavljati nova sokolska društva. Gorenjski Sokol je sodeloval tudi na sokolskem shodu v Ljubljani leta 1867 in pri pogrebu dr. Lovra Tomana avgusta 1868.[32] Tako kot v šestdesetih letih je tudi v naslednjem desetletju prišla do izraza kulturna in družabna dejavnost Gorenjskega Sokola. To je posebej razvidno iz pravil Gorenjskega Sokola iz leta 1870, kjer se pri njegovi dejavnosti omenjajo tudi »večerne prireditve z deklamacijami, petjem, gledališkimi igrami, berili in plesom«. Telovadba še vedno ni bila glavna vsebina društvenega delovanja.

Vedno hujši pritisk, s katerim je avstrijska vlada po letu 1873 dušila delovanje nemških naprednih društev, je povzročil, da so prenehala delovati na Slovenskem tudi sokolska društva in se je mogel obdržati le Ljubljanski Sokol, ki pa je smel imeti samo telovadno šolo. Zadnje poročilo o Gorenjskem Sokolu je z dne 16. julija 1872, ko so se njegovi člani udeležili izleta Ljubljanskega Sokola v Škofjo Loko, nato pa je njegovo delovanje za več kot dvajset let zamrlo.[33]

PREROD GORENJSKEGA SOKOLA

Zanimanje za dejavnost, ki jo je gojilo ljubljansko sokolsko društvo, je začelo v sedemdesetih letih naglo upadati. Iskali so rešitve za zboljšanje stanja, kar je pospešilo uveljavitev Tyrševe ideje o mestu in pomenu telovadbe za sokolsko gibanje tudi pri nas. Zato je prerodno gibanje v Ljubljanskem Sokolu postavilo zahtevo, naj postane telovadba poglavitna in najpomembnejša oblika dela v sokolskih društvih. Za uveljavitev tega ima največ zaslug dr. Viktor Murnik (1874—1964), ki je bil leta 1896 tajnik Ljubljanskega Sokola in se je zavzemal za sistematično, vzgojno naravnano telovadbo, ki naj povezuje sokolska društva v močno skupnost, na kateri naj sloni široko narodno delo.[34]

Zaradi zmanjšanja političnega pritiska po letu 1879, ko je z odstopom Auerspergove vlade prenehalo obdobje nemških liberalnih vlad, je bilo mogoče spet ustanavljati sokolska društva.

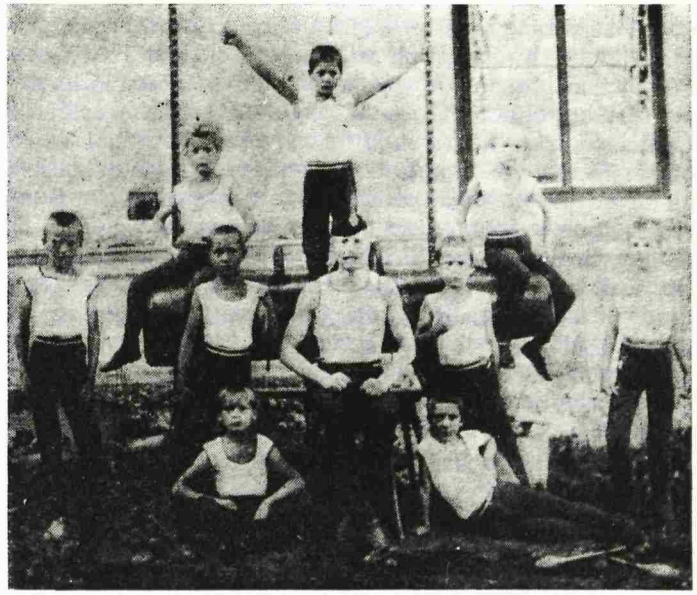
Tudi v Kranju je ponovno oživela misel o ustanovitvi Gorenjskega Sokola, ki pa sprva ni imela večjega števila

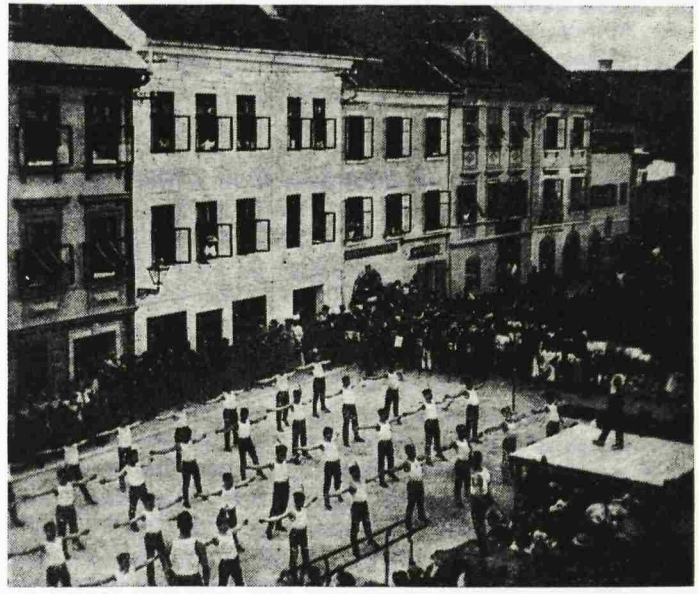
pristašev, češ da je v mestu že itak dovolj društev. Zato je prišlo do ustanovnega občnega zbora šele ob koncu leta 1895. Avgusta naslednjega leta je Ljubljanski Sokol priredil novemu društvu veliko proslavo, na kateri so sodelovale tudi številne sokolske podružnice. V društvo se je takoj včlanilo 48 Kranjčanov, predvsem iz vrst mlajših, 6 pa je bilo zunanjih članov. Deželni poslanec dr. Viktor Globočnik, ki je imel velike zasluge za obnovitev društva, je na občnem zboru naglasil pomen sokolstva kot slovanskega gibanja, dr. Kušar, podstarosta Ljubljanskega Sokola, pa je poudarjal nalogo sokolskih društev, ki naj bodo viden znak narodne odločnosti, celotna njihova dejavnost pa mora biti posvečena telovadbi. Zaradi notranjih nesoglasij je prišlo že čez nekaj mesecev do sprememb v društvenem vodstvu. Na izrednem občnem zboru leta 1896 je bil izvoljen za starosto Vinko Majdič, nato pa je bil osem let na čelu društva Ciril Pirc, idejni vodja narodnonapredne stranke v Kranju. Gorenjski Sokol je bil do leta 1903, ko so ustanovili Sokolsko društvo v Tržiču, edino tovrstno društvo na Gorenjskem. Leta 1901 je imel Gorenjski Sokol 102 domača in 20 zunanjih članov; v naslednjih letih je število članov nihalo — največ jih je bilo leta 1904 (153 članov in 20 članic).

Ko so po letu 1895 klerikalci prenehali sodelovati v sokolskih društvih, so ta dobila liberalen značaj, slovensko sokolsko gibanje pa se je oprlo na politično in gospodarsko moč liberalnega meščanstva.

Osrednji problem Gorenjskega Sokola je bila telovadnica. *Takoj ob ustanovitvi so si pomagali z zasilno telo*vadnico v Prevčevi hiši na glavnem trgu, ki pa ni ustrezala potrebam. Odbor je iskal rešitve in zaprosil, da bi smel uporabljati telovadnico v novem gimnazijskem poslopju, kar pa je deželni šolski svet odbil. Končno so se dogovorili z Viktorjem Omerso in ob koncu leta 1900 je dobilo sokolsko društvo v njegovi hiši novo, kolikor toliko prostorno telovadnico z 210 m^2 površine. Najnujnejše telovadno orodje je podaril društvu Ljubljanski Sokol, potem pa so ga vsako leto dopolnjevali, tako da je imel Gorenjski Sokol v letih pred prvo svetovno vojno že popolno telovadno orodje. Letno telovadišče so si uredili pod Gaštejskim klancem (danes so na tem mestu poslopja tovarne Iskra).

Telovadba kot temelj sokolskega dela v Gorenjskem Sokolu sprva ni žela posebnih uspehov, ker ni bilo vaditeljskega kadra. Telovadili so trikrat na teden, prvi javni telovadni nastop pa so imeli leta 1897 na telovadišču. Pri-

Sl. 7. Sokolski naraščaj Gorenjskega Sokola z načelnikom Francetom Ažmanom, leta 1905

Sl. 8. Javni nastop Gorenjskega Sokola na glavnem trgu v Kranju

kazali so proste vaje in vaje na orodju. Redni vsakoletni javni telovadni nastopi pa so se vrstili od leta 1903 dalje. Pomembno prelomnico v delu Gorenjskega Sokola je pomenil sklep odbora z dne 12. maja 1901, da se ustanovi vaditeljski zbor, ki bo vodil in usmerjal telovadbo. To je pomenilo tudi v Kranju pravi začetek preporoda sokolskega dela. Prvi načelnik vaditeljskega zbora je postal Konrad Geiger, v zbor pa so bili izvoljeni še A. Celestin, F. Ažman, J. Rozman, J. Šavnik ter Evgen in Janko Sajovic. Ker je kmalu več vaditeljev odšlo iz Kranja, je telovadba precej nazadovala. Telovadci Gorenjskega Sokola so se udeležili tudi II. sokolskega zleta 16. in 17. julija 1904 v Ljubljani, kjer so nastopali skupaj z drugimi s prostimi vajami. Ob tem zletu so se zaostrila nasprotja med klerikalci in liberalci, kar je dobilo svoj odmev tudi v tedanjem časopisu. Sploh je bilo leto 1904 pomembno za razvoj kranjskega društva.

Ob ustanovitvi Gorenjskega Sokola so imeli v okviru sokolske telovadbe svojo posebno telovadbo tudi šolarji in dijaki, čeprav je bilo v tem času to še prepovedano. Od meseca julija 1902 dalje je imel pri Sokolu spet telovadbo tudi sokolski naraščaj. Leta 1904 in 1905 si je odbor Gorenjskega Sokola prizadeval, da bi smeli tudi srednješolci telovaditi v društveni telovadnici. Pošiljal je prošnje na deželni šolski svet, vendar so bile odbite.

Tudi v tem obdobju so nadaljevali z izleti, ki so jih prirejali v kranjsko okolico in po Gorenjski. Večkrat so izlete združili s telovadnimi nastopi z namenom, da bi širili sokolsko idejo in organizacijo. Člani Gorenjskega Sokola so sodelovali tudi pri različnih narodnostnih manifestacijah — pri razvitju sokolske zastave v Celju leta 1897, ob otvoritvi gimnazijskega poslopja v Kranju 18. septembra 1897, ob razvitju prapora idrijskega in postojnskega Sokola 1903 in drugod.

V Kranju pa je Gorenjski Sokol priredil 8. julija 1900 ob razvitju društvenega prapora veliko slavnost, ki je prerasla v takrat največjo narodnostno manifestacijo. Tako je starosta tržaškega Sokola dr. Ribař v svojem govoru zlasti poudarjal pomen sokolske ideje za narodno prebujenje in kot sredstvo boja proti raznarodovanju. Slovesnosti se je udeležilo nad 30 sokolskih in drugih društev iz vseh slovenskih pokrajin in iz Zagreba.

Gorenjski Sokol je prirejal tudi članske večere in družabne prireditve, med katerimi so bile najbolj znane vsakoletne maškarade. Društvo je imelo svoj tamburaški orkester. Za izobraževanje članstva je bila pomembna društvena knjižnica, ki so jo ustanovili leta 1901 in je imela pred vojno 1063 knjig, naročena pa je bila tudi na več strokovnih časopisov. Vaditeljski zbor Gorenjskega Sokola je izdal leta 1905 prvič slovenski Sokolski koledar in statistične zapisnike, ki jih je uredil načelnik Miroslav Ambrožič.[35]

RAZVOJ GORENJSKEGA SOKOLA DO LETA 1914, USTANOVITEV GORENJSKE SOKOLSKE ŽUPE

Leta 1905 je vlada končno popustila in dovolila ustanovitev Slovenske sokolske zveze. S tem je bila ustvarjena organizacijska podlaga za enotno in množično sokolsko organizacijo na Slovenskem. V Zvezo se je 23. septembra 1905 vključil tudi Gorenjski Sokol. Na Gorenjskem so hitro nastajala nova sokolska društva (do leta 1910 v Tržiču, Kamniku, Škofji Loki, Domžalah, Radovljici, Kranjski gori, na Bledu, v Bohinjski Bistrici, na Javorniku, Jesenicah in v Železnikih). Naglo naraščanje števila sokolskih društev je narekovalo potrebo, da so društva v okviru Zveze povezali v župe. Tako so leta 1909 ustanovili tudi Gorenjsko sokolsko župo s sedežem v Kranju, ki je imela ustanovni občni zbor 16. 1. 1910. V Gorenjsko župo je bilo poleg gorenjskih društev vključeno tudi tedaj edino koroško sokolsko društvo iz Borovelj. Gorenjska sokolska župa je imela leta 1913 9 društev in 490 članov (od tega je bilo 128 telovadcev) in 80 članic (od tega je bilo 30 telovadk). V tem času je sokolska organizacija širila svoje članstvo že brez socialnega razlikovanja. Istočasno, ko se je ustanovila Gorenjska sokolska župa, se je Gorenjski Sokol preimenoval v Sokol z ženskim oddelkom v Kranju; starosta je bil od leta 1908 do 1914 Janko Sajovic, načelnik pa Franc Ažman. Kranjsko sokolsko društvo se je lepo razvijalo in je imelo pred začetkom vojne že 144 članov in 64 članic.[36] Še naprej je prirejalo redne telovadne nastope na telovadišču, na glavnem trgu in v telovadnici.

Zaradi majhnega števila članov v posameznih gorenjskih sokolskih društvih so začeli prirejati skupne društvene zlete. Prvi zlet gorenjskih sokolskih društev je bil avgusta 1908 v Kranju, na telovadišču kranjskega Sokola, ko je s prostimi vajami nastopilo 300 telovadcev, navzoči pa so bili tudi številni sokoli iz drugih slovenskih društev. Starosta Slovenske sokolske zveze dr. Oražen je govoril o pomenu prireditve kot manifestacije sokolske ideje: »Zadnji čas je, da prodre sokolska misel med nas Slovence vsepovsod. Ošabni tujec se širi prevzetno, da bi nam

ugrabil slovensko zemljo in nas potujčil. Kadar bo ves slovenski narod prepojen s sokolskim duhom, takrat mu bo zagotovljen obstoj in bodočnost.«[37] V naslednjih letih so bili zleti Gorenjske sokolske župe v Tržiču (1909), na Jesenicah (1910) — predvsem iz nacionalnih razlogov, ker je bila oblast v teh dveh krajih v nemških rokah, čeprav so bili Slovenci v večini, v Škofji Loki (1911), na Bledu (1912), v Radovljici (1913) in tik pred začetkom vojne, julija 1914, zopet v Kranju. Ob petdeseti obletnici ustanovitve sokolstva na Slovenskem je priredila Gorenjska sokolska župa v Kranju akademijo. Sokolska župa je imela svoj izobraževalni odsek z nalogo, da organizira izobraževalno delo. V tem času je odmeval na vsakem koraku, kjer je bilo govora o izobraževanju, klic po ljudski izobrazbi.[38]

Kranjski sokoli so se udeležili tudi čeških, hrvaških in vseslovanskih sokolskih zletov. Pripravljali so se na III. vsesokolski zlet leta 1913 v Ljubljani, s katerim je želela Slovenska sokolska zveza proslaviti 50-letnico ustanovitve Južnega Sokola. Naletela pa je na odpor tako pri nemških krogih kot pri klerikalcih in ga ni bilo mogoče izvesti.

Med izleti, ki so jih v tem obdobju redno prirejali, naj omenim izlet na Koroško — v Borovlje in Svetno vas maja 1909.[39]

V okviru kranjskega društva so skrbeli tudi za šolski naraščaj. 31. marca leta 1906 je bil pod vodstvom Franca Ažmana prvi javni nastop naraščaja (okoli 150 naraščajnikov) in 20. maja, ob 10.obletnici društva, prvič tudi nastop trgovskega in obrtnega naraščaja. Da bi ovirala liberalni vpliv na mladino, je začela leta 1908 klerikalna stranka agitirati proti pošiljanju otrok k sokolski telovadbi in že dve leti kasneje je deželna vlada prepovedala sokolsko telovadbo dijakov in šolarjev. Odlok je sicer preklicala, vendar je vse do leta 1914 občutiti pritisk na sokolska društva, naj ne bi vključevala mladine v sokolsko telovadbo. Zato so ponekod ustanavljali tajna dijaška sokolska društva, med drugim tudi v Kranju. V kranjskem Sokolu so julija 1913 spet uvedli telovadbo naraščaja, a so jo morali že sredi septembra za nekaj časa opustiti, ker je okrajni šolski svet prepovedal telovadbo za mladino, češ da je presvobodna; še naprej pa so lahko vključevali trgovsko-obrtni naraščaj. Ženski oddelek kranjskega Sokola, ki je prvič nastopil 7. aprila 1906 pod vodstvom načelnice Hani Sajovičeve, se je dobro razvijal.[40]

V desetletju pred prvo vojno se je začel tudi Sokol vedno bolj vključevati v boj med klerikalci in liberalci. Na kranjski akademiji ob 50-letnici sokolstva je bilo zato poudarjeno, da telovadba ni edini namen Sokola, marveč da naraščа tudi njegova vloga v kulturnem boju. Ta boj pa je bil po načinu in vsebini še hujši od tistega v 70 letih.[41] Med prvo vojno je kranjsko Sokolsko društvo životarilo, vendar ga niso razpustili, zato se je v stari Jugoslaviji zlahka obnovilo in razširilo svoje delovanje.

Glavna ovira za nadaljnji razvoj opisanih društev v Kranju so bili neprimerni društveni prostori. Zato je tako pri čitalnici kot pri Sokolu naletela na velik odmev ideja, da bi zgradili skupen Narodni dom. Društvi sta v ta namen leta 1910 ustanovili zadrugo Narodni dom v Kranju, ki naj bi bila pravni temelj za gradnjo in bodoče lastništvo. Izvolili so zadružni odbor, ki mu je načeloval predsednik, trgovec Jože Majdič, poleg njega pa še 6 odbornikov. Kljub zavzetosti v naslednjih letih do gradnje ni prišlo, svetovna vojna pa je vse skupaj zaustavila še za nekaj let. Vprašanje Narodnega doma je oživelo spet leta 1922, ko je bila končno določena lokacija v parku Zvezda (danes Trg revolucije) in sklican občni zbor zadruge, na katerem je bil izvoljen predsednik Maks Fock in poleg njega štiriindvajsetčlanski odbor, ki je bil zadolžen za postavitev Narodnega doma. Med leti 1922—1924 je bil Narodni dom dograjen. V njem je odtlej deloval Sokol, Narodna čitalnica je pridobila lepo gledališko dvorano s kinom, nekaj prostorov pa tudi druga društva.[42]

Katoliška izobraževalna društva, telovadni odsek Orel

Med liberalci in klerikalci je prišlo na političnem področju po letu 1892 do razkola, kar je povzročilo tudi ločitev v kulturnih društvih. Klerikalna stranka, ki si je zelo prizadevala, da bi dobila vpliv tudi na prosvetnem in kulturnem področju, je ustanavljala slovenska katoliška izobraževalna društva; ker je bila katoliška narodna stranka usmerjena predvsem na kmečko prebivalstvo, v mestih pa na drobno buržoazijo, so se v novo nastajajoča društva vključevali prav ti. Prva izobraževalna društva so zrasla na Gorenjskem že kmalu po politični ločitvi (v Tržiču npr. 1897). Krščanskosocialno glasilo Slovenski list je leta 1902 vztrajno agitiralo za ustanavljanje izobraževalnih društev. Pisalo je, da živijo Slovenci v kritičnem času, ker jih ogrožajo Nemci in Italijani in se istočasno bije tudi boj med političnima strankama. »Slovenski jezik se bo ohranil le, če ljudstvo ostane pošteno krščansko, le če se ljudstvo

gospodarsko okrepi in se otrese tujega kapitala... Naš čas je čas kulturnega boja, potrebno je tudi na naši strani podvojeno intenzivno delo v cerkvi in izven cerkve po naših društvih.« V vsaki fari naj bi se ustanovilo katoliško izobraževalno društvo.

Začetek izobraževalnih društev v Kranju in okoliških vaseh sovpada z letom 1902, ko so Slovensko krščansko socialno zvezo preoblikovali iz delavske organizacije v splošno katoliško prosvetno organizacijo, v katero so se vključila izobraževalna društva. 7. in 8. septembra 1902 je bil v Ljubljani velik shod katoliških nepolitičnih društev, ki je imel tudi namen razširiti njihovo delovanje.[43]

Decembra leta 1902 so končno ustanovili izobraževalna društva najprej v Kranju, nato pa še v Šmartnem pri Kranju in v Cerkljah. Ustanovnega občnega zbora kranjskega društva se je udeležil tudi Janez Evangelist Krek. Društvo je imelo 80 članov. V naslednjem letu so se rodila izobraževalna društva v Šenčurju, Stražišču pri Kranju, Preddvoru in Voklem, do konca leta 1909 pa še v Velesovem, Predosljah, na Šenturški gori, v Olševku in Besnici, ter v Žabnici in Smledniku. Na Rupi pri Kranju je ljudska knjižnica opravljala naloge izobraževalnega društva. Leta 1913 so se izobraževalna društva v kranjski dekaniji združila v posebno zvezo in izvolila odbor, ki je pospeševal in nadzoroval izobraževalno delo.

V teh društvih so kot aktivni voditelji pogosto nastopali duhovniki, naslanjala pa so se tudi na inteligenco; v Kranju najbolj na katoliško usmerjene gimnazijske profesorje. Učitelji se v ta društva skoraj niso vključevali. Prvi predsednik izobraževalnega društva v Kranju je bil prof. Evgen Jarc, nato pa več let dekan Anton Koblar, njegov podpredsednik pa prof. Franc Komatar. Društva so imela svoje prireditve večkrat kar v župniščih, postopoma pa so začeli graditi posebne ljudske domove: v Cerkljah leta 1908, julija 1909 so odprli Ljudski dom v Kranju, društvo v Šenčurju je dobilo lastno dvorano leta 1912, društvo v Predosljah pa naslednje leto. Podobno kot druga kulturno-prosvetna društva so tudi katoliška izobraževalna društva prirejala gledališke igre, poljudna predavanja, izlete in družabne prireditve. Dramski odseki teh društev so nastopali pod imenom ljudski oder. V sezoni 1911-12 je imelo izobraževalno društvo Kranj 12 predavanj in prav toliko gledaliških predstav. V svojo dejavnost so vključevali tudi knjižnice.[44] Kot je zahtevala klerikalna stranka v svojem programu, da se življenje na vseh področjih uskladi z načeli katoliške vere, tako so tudi njena izobraževalna društva prirejala take predstave in predavanja, ki naj bi poživljala in poglabljala versko življenje ter katoliško in narodno zavest.

Leta 1906 je prišlo do splošne ločitve tudi na področju telovadbe (Katoliško prosvetno društvo na Jesenicah jo je začelo gojiti že leto pred tem). Proti Sokolu so klerikalci ustanovili Orla, toda ne kot samostojna društva, marveč le kot odseke izobraževalnih društev v posameznih krajih. Po klerikalnih nazorih telovadba ni mogla postati samostojna oblika vzgojnega dela, ampak je lahko samo dopolnjevala tisto, kar z drugimi vzgojnimi sredstvi ni bilo mogoče doseči. V telovadnem smislu je Orel v glavnem prevzel sistem, kakršnega je na Slovenskem razvil Sokol.[45]

V Kranju je začel delovati orlovski odsek v okviru izobraževalnega društva leta 1908 in do prve svetovne vojne še ni razvil večje dejavnosti. Vanj so se vključevali kmečki fantje in obrtniki. V okolici pa so bili tudi v družabnem smislu najbolj delavni orlovski odseki v Naklem, Šenčurju in v Smledniku. Prirejali so nastope in sodelovali na okrožnih orlovskih zletih. Orlovski zlet kranjskega okrožja je bil avgusta 1913 v Naklem. Največja prireditev, ki so se je udeležili, je bil vseorlovski zlet leta 1913 v Ljubljani.[46]

Druga društva

Opisana društva so vključevala raznovrstne kulturne dejavnosti. Poleg teh pa so v Kranju v določenih obdobjih obstajala še društva, ki so gojila le eno dejavnost. Med leti 1898 in 1911 je uspešno nastopalo Mošk o pevsko društvo Kranj, ki je vključevalo obrtnike in nekaj delavcev iz Kranja in bližnje okolice. Društvo, ki je postajalo vedno bolj klerikalno usmerjeno, je sodelovalo na vseh prireditvah katoliškega izobraževalnega društva.[47]

Do posebne veljave se je povzpela godba, ki je delovala v okviru kranjskega gasilskega društva. Leta 1902 pa je prišlo do spora med odborom gasilskega društva in vodstvom godbe. Ozadje spora so bila politična nasprotja med liberalno usmerjenim odborom gasilskega društva in vodstvom godbe. Zato je sklenil odbor društva, da godbo izključi iz gasilskega društva. S pomočjo kranjskih meščanov so ustanovili novo društvo z imenom Meščanska godba v Kranju. Ti so tudi gmotno omogočili njen obstoj. Ker so se tedaj že nekoliko pomi-

rila ostra nasprotja med kranjskimi liberalci in klerikalci, so na občnem zboru leta 1903 izvolili odbor društva, v katerem so bili pristaši ene in druge stranke. Predsednik društva je postal Karel Florian. Kranjska godba je v teh letih dosegla svoj vrhunec. Nastopala je po raznih krajih Gorenjske in je bila za ljubljansko najboljša godba na Kranjskem. Leta 1906 je prišla godba zaradi zaostritve nasprotij med liberalci in klerikalci zopet v težak položaj. Odstopil je tudi odbor društva. Čez dve leti je godba razpadla, društvo pa se je razšlo.[48]

Časopisa Gorenjec in Sava

V začetku leta 1900 je začel izhajati v Kranju politični in gospodarski list Gorenjec, ki je bil tesno povezan s tiskarno, ki je bila tedaj v Kranju. Mesto je dobilo manjšo, skromno tiskarno že leta 1888, njen lastnik je bil Ignacij Reš, od njega pa je leta 1899 prevzel tiskarsko koncesijo v najem Ivan Lampret iz Ljubljane, ki je tiskarno preuredil in oskrbel nove tiskarske stroje. Gorenjec je izhajal enkrat tedensko in je prinašal aktualne politične in gospodarske članke. Novi list sprva ni naletel na poseben odmev. Do leta 1911 je bil časopis politično glasilo narodno napredne stranke v Kranju. Ob desetletnici izhajanja je Gorenjec zapisal: »Ideje narodnosti, naprednosti in demokratičnosti so bile naše zvezde vodnice do sedaj, one nas bodo vodile tudi vnaprej!« Leta 1911 je prešla Lampretova tiskarna z Gorenjcem v roke skupini okrog kranjskega dekana in zgodovinarja Antona Koblarja. Tiskarna je tedaj dobila novo koncesijo, Gorenjec pa je postal klerikalno glasilo in je izhajal do 17. marca 1916 in nato spet v stari Jugoslaviji.

Na podlagi stare Reševe tiskarske koncesije pa je skupina, ki se je zbirala okrog liberalnega župana Cirila Pirca, ustanovila novo tiskarno Sava in začela leta 1913 izdajati tednik enakega imena, ki je izhajal do leta 1917.[49]

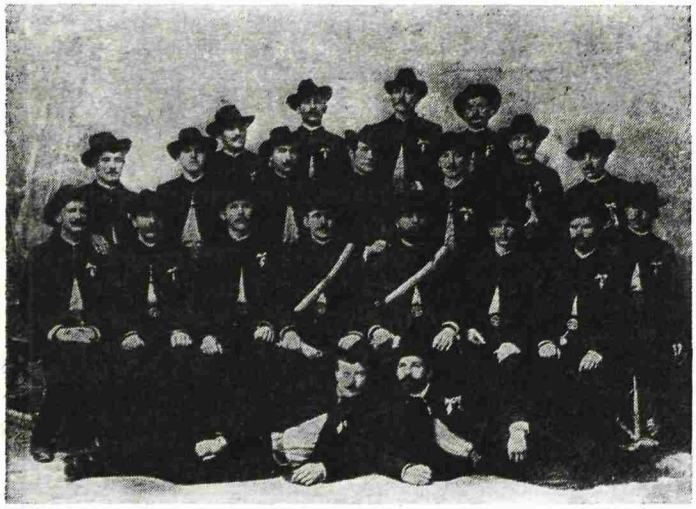
Kranjska podružnica delavske kulturnoprosvetne zveze Vzajemnosti

Začetki socialnodemokratskega gibanja segajo v Kranju v leto 1896, in sicer v čas neposredno pred shodom, na katerem je bila v Ljubljani ustanovljena Jugoslovanska socialnodemokratska stranka. Tedaj je bilo v Kranju prvo delavsko zborovanje, ki sta ga vodila Franc Železnikar in Ivan Hitejc, udeležili pa so se ga predvsem stražiški delavci in kranjski rokodelci. Socialnodemokratsko gibanje je odtlej v Kranju le počasi napredovalo. Tako je še proti koncu leta 1904 Anton Kristan, eden izmed voditeljev socialnodemokratske stranke, v pismu Ivanu Kocmurju ocenjeval stanje socialnodemokratskega gibanja na Gorenjskem kot povsem nezadovoljivo: »Jesenice so izgubljene, Radovljica je enaka 0, Tržič 0, Kranj 0 itd.«[50] Vendar se je začel položaj izboljševati. Pri volitvah v državni zbor leta 1907 socialni demokrati v kranjskem sodnem okraju še niso dobili glasov, leta 1911 pa so jih imeli en odstotek. Nizek odstotek na kranjskem območju pa je predvsem posledica dejstva, da je industrializacija v tem času tu le neznatno napredovala, tako da tedaj še ni mogoče govoriti o Kranju kot o industrijskem središču. Jedro kranjskih prebivalcev je bil obrtniški in trgovski srednji sloj. Jože Šorn ocenjuje, da je bilo v Kranju pred prvo svetovno vojno le kakšnih 300 delavcev.[51]

Poleg socialnodemokratske stranke so poskušali pritegniti kranjsko delavstvo tudi krščanski socialisti, ki jim je bil na čelu dr. Janez Evangelist Krek. Po letu 1890 je Krek zaradi naraščajoče socialne demokracije posvetil večjo pozornost krščansko-socialnim delavskim organizacijam. Tudi v Kranju je leta 1902 pripravljal ustanovitev takega društva, pa ni naletel na odziv in zato do ustanovitve ni prišlo.[52]

Težišče dela socialnodemokratske stranke se je sčasoma prenašalo s političnega boja na boj za ekonomsko izboljšanje delavskega položaja in za dvig delavstva iz kulturne zaostalosti. Zato je stranka svoje delo vedno bolj osredotočala v strokovnih društvih in v delavskih organizacijah, konzumnih društvih in zadrugah. V ta namen je ustanovila leta 1909 tudi splošno delavsko zvezo Vzajemnost, da bi namreč v njej združila vse izobraževalno in prosvetno delo stranke. Organizacija je bila prvotno ustanovljena le za Ljubljano, na drugem občnem zboru leta 1911 pa je Vzajemnost spremenila pravila tako, da je lahko ustanavljala podružnice po vsem Kranjskem. Z ustanavljanjem takšnih podružnic naj bi bila ustvarjena tudi podlaga za sistematično, smotrno in uspešno širjenje socialistične misli.[53]

Na Gorenjskem je bila med prvimi ustanovljena podružnica Vzajemnosti v Škofji Loki in na občnem zboru te podružnice 11. aprila 1912 je bil kot zaupnik za okraj Kranj — Stražišče — Drulovka izvoljen Jakob Likozar.

Sl. 9. Moško pevsko društvo Kranj v svojih značilnih oblekah ob prelomu stoletja

Zaupniki so imeli med drugim nalogo, da zbirajo nove člane. V Kranju torej v tem času še ni bilo posebne podružnice Vzajemnosti, razmere za ustanovitev pa so vedno bolj dozorevale. Vzajemnost iz Škofje Loke je predvidela v počastitev praznovanja 1. maja 1912 — kar pa je bilo mogoče organizirati šele prvo nedeljo v mesecu maju — skupen izlet čez Cavrno, Križno goro, Planico, Jošt in Šmarjetno goro do Stražišča. Tu naj bi prišli naproti sodrugi iz Drulovke, Stražišča in Kranja, da bi se skupno podali v Drulovko, kjer naj bi bila gozdna zabava z godbo pri Jakobu Likozarju. »Še lepše pa bi bilo«, tako je zapisala Zarja, glasilo socialnodemokratske stranke, »če bi se sodrugi iz Kranja do tistega časa toliko pripravili, da bi ob tej priliki ustanovili podružnico Vzajemnosti za Kranj. Tedaj bi se namesto v Drulovko podali v Kranj, kar bi bilo tem večjega pomena.«[54]

Želje Zarje so se presenetljivo hitro uresničile, tako da je že 8. maja 1912 lahko poročala, da je dobilo slovensko organizirano delavstvo novega sobojevnika v podružnici Vzajemnosti za Kranj in okolico. Kranjski somišljeniki so na sestanku sklenili, da ustanovijo podružnico, potem so pripravili majski izlet v Rakovico (pod Joštom), kjer so se zbrali v gostilni pri Intiharju. O pomenu izobrazbe za delavstvo je govoril Janez Kocmur, predsednik zveze Vzajemnosti. Zarja je pozdravila razmah podružnic Vzajemnosti na Gorenjskem: »Z ustanovitvijo Vzajemnosti v Kamniku, ki bo v najkrajšem času sledila svoji vrli tovarišici v Kranju, bomo imeli združene skoro vse važnejše kraje na Gorenjskem v naši izobraževalni organizaciji: Jesenice, Kamnik, Koroška Bela, Kranj, Spodnja Šiška, Škofja Loka, Tržič... Potrebno bo, da se v ta namen v kratkem skliče konferenca vseh naših organizacij na Gorenjskem, ki naj bi imela edino nalogo, posvetovati se in določiti pota in sredstva, kako že obstoječe organizacije učvrstiti in jih spojiti v tesnejšo zvezo in kar je najvažnejše, pogovoriti se o ustanavljanju podružnic.«[55]

23. junija 1912 je bil nato v gostilni pri Fidru ustanovni občni zbor kranjske podružnice Vzajemnosti, ki je proti koncu leta štela že 41 članov. Kot zastopnik zveze se je ustanovnega občnega zbora udeležil Štefan Lehpamer, ki je ob tej priložnosti tudi govoril (poleg njega je govoril tudi stavec Krstič). Predsednik podružnice je postal Škrabel z Gorenje Save, Jože Grašič s Huj pa je bil izvoljen za blagajnika. Več o občnem zboru izvemo iz klerikalnega Gorenjca, ki je zaničljivo zapisal, da je že dolgo zbiral znani Jože Grašič s Huj razne elemente, da bi jih združil v socialno demokratsko organizacijo. Na zborovanju naj bi se zbralo okrog 30 fantov in mož. Ustanovnega občnega zbora se je udeležil tudi zastopnik kranjskih klerikalcev. Po poročilu Zarje je ta trdil, da je socialna demokracija nasprotnica ljudske izobrazbe in da ni zmožna voditi delavskih bojev. Gorenjec pa je zlasti poudarjal besede govornika klerikalcev, da je snujoča se izobraževalna organizacija nepotrebna, ker da že obstajajo katoliška izobraževalna društva, ki so odprta tudi delavcem. Podružnica Vzajemnosti je torej nastajala v težkih razmerah in kakor smo videli, so zlasti klerikalci nasprotovali njeni ustanovitvi. V svojem glasilu Gorenjcu so svarili, »da bo vsa socialna izobrazba ostala politična izobrazba. Gonilna sila v socialnodemokratskih društvih bo ostala v sovraštvu proletariata napram vsem nasprotnikom. Kranjski delavec je in ostane Slovenec in ne bo breznarodni proletarec«.[56]

Jože Grašič, ki smo ga omenjali v zvezi z ustanovitvijo kranjske podružnice Vzajemnosti, je bil eden izmed glavnih socialnodemokratskih organizatorjev v Kranju. Po poklicu je bil čevljar in je pred prihodom v Kranj služboval v raznih krajih, med drugim v Ljubljani in Trstu, kjer se je seznanil tudi z Etbinom Kristanom. Njegove napredne nazore potrjuje tudi dejstvo, da je bil leta 1920 eden glav-

nih organizatorjev ustanovnega shoda Socialistične delavske stranke (komunistov) v Kranju.[57]

Podružnica Vzajemnosti v Kranju je takoj po ustanovitvi začela pripravljati razne prireditve. Spočetka ji je pomagala še škofjeloška podružnica. V mesecu juliju so priredili v Kranju nogometno tekmo med podružnicama Vzajemnosti iz Škofje Loke in Ljubljane, pri čemer so za Škofjeločane nastopali tudi člani kranjske Vzajemnosti. Septembra je priredila kranjska podružnica Vzajemnosti vrtno veselico pri Intiharju na Rakovici — tudi še skupaj s škofjeloško podružnico. V naslednjem mesecu pa je že sama organizirala v gostilni pri Fidru vinsko trgatev s kulturnim sporedom in prosto zabavo, na kateri je sodelovala tudi godba kranjskega gasilskega društva. Dohodek od prireditve so namenili podružnici. Pred tem je Gorenjec pisal, da je imela »peščica rdečkarjev pogum, da je preplavila z rdečimi lepaki in vabili mesto Kranj«. Da je bil pri meščanskih strankah strah pred socialno demokracijo vedno večji, kaže dejstvo, da so se prireditve udeležili tudi nekateri ugledni liberalci in da so opolnoči v Mayerjevi elektrarni odklopili električni tok, tako da je na prireditvi prišlo do zmede. Februarja 1913 sta imeli kranjska in škofjeloška podružnica Vzajemnosti skupno predpustno veselico na Trati pri Škofji Loki.[58]

Meščanskim strankam je bila dejavnost Vzajemnosti vedno bolj nevarna. Izredni občni zbor zveze Vzajemnosti, ki je bil decembra 1912 v Ljubljani, je v resoluciji, ki so jo sprejeli, poudaril, da je izobrazba v socialističnem duhu prvi pogoj za uspešen razvoj in akcijsko zmožnost na razrednem stališču temelječih delavskih organizacij. Zato je treba začeto izobraževalno delo nadaljevati in izpopolniti tako, da bo kar najbolje ustrezalo namenu strokovnih, gospodarskih in političnih organizacij razredno zavednega proletariata. Na tej podlagi so v Ljubljani sestavili za sezono 1912-13 program predavanj, ki je obsegal zgodovino socializma, program socialne demokracije, dejavnost socialistov, liberalcev in klerikalcev, alkoholno vprašanje in vprašanja ustave; podružnicam Vzajemnosti pa so bili na voljo predavatelji. Deželno predsedstvo je izrabilo prireditev, na kateri je imel Ivan Cankar predavanje Slovenci in Jugoslovani, češ da je seglo na politično področje in tako prekoračilo določila statuta ter na tej podlagi aprila leta 1913 razpustilo Vzajemnosti.[54]

Kranjska podružnica Vzajemnosti je januarja še sklicala redni občni zbor; zaradi nesklepčnosti so ga prestavili na poznejši čas. V začetku aprila je še vabila svoje člane na mesečni sestanek, nato pa je bila razpuščena. Toda ni še preteklo deset mesecev od razpusta Vzajemnosti, ko je Zarja sporočila, da so pravila za novo izobraževalno organizacijo že vložili in da se bo imenovala Svoboda.[60] V Kranju pa v času do prve svetovne vojne ni bilo prave vneme, da bi nadomestili razpuščeno Vzajemnost z novo Svobodo.

Kranjska podružnica Slovenskega planinskega društva

Pri prikazu kulturnega in društvenega življenja v Kranju v obdobju zadnjih petdesetih let pred prvo svetovno vojno se mi zdi potrebno omeniti tudi začetke kranjske podružnice Slovenskega planinskega društva. Društvo je imelo v tem času pomembno narodnoobrambno vlogo in je s številnimi izleti in družabnimi prireditvami dvigalo kulturno raven prebivalcev Kranja in okolice.

Ko so dozorele možnosti za začetke organiziranega planinstva, je najprej Nemško-avstrijsko planinsko društvo začelo ustanavljati pri nas svoje podružnice, v katere so bili vključeni tudi Slovenci. Prva in najmočnejša podružnica je bila ustanovljena v Ljubljani leta 1874, nato v Mariboru, Celju in končno v Trstu. Podružnice so delovale v izrazito nemškem duhu. Markirali so pota z nemškimi znamenji, nastavljali domače vodnike, ki so morali govoriti nemško, graditi so začeli planinske koče in zavetišča. Vse to je pomenilo dejansko germanizacijo našega planinstva. Kot znak odpora proti takim težnjam so Slovenci leta 1893 ustanovili Slovensko planinsko društvo, katerega prvi predsednik je postal znani slovenski zgodovinar Franc Orožen. Leta 1895 je začelo društvo izdajati svoje glasilo Planinski vestnik, ki razen s prekinitvami med prvo in drugo svetovno vojno izhaja še danes.[61] Slovensko planinsko društvo je kmalu ustanovilo več podružnic po vsem slovenskem ozemlju.[61] Na Gorenjskem so nastajale podružnice najprej v Kamniku 1893, v Radovljici 1895, v Kranju 1899, v začetku stoletja pa še v Kranjski gori 1903, v Tržiču leta 1908 in v Selcih 1907.[62]

Glavna pobudnika za ustanovitev kranjske planinske podružnice, katere osemdesetletnico smo praznovali leta 1979, sta bila prof. dr. Frischauf in učitelj Fran Kocbek, ki je predvsem razvijal planinstvo na območju Kamniških planin. Prvi predsednik podružnice je bil Janko Majdič,

od leta 1906 dalje pa jo je vodil Anton Zupan. Ob ustanovitvi je štela podružnica 39 članov. V naslednjih letih si je društveni odbor zelo prizadeval povečati članstvo, tako da je pred prvo svetovno vojno štelo društvo že 169 članov. Socialni sestav članov, kot ga ugotavlja prof. Drago Stepišnik nasploh, velja tudi za kranjsko podružnico: v glavnem so bili vključeni ljudje z inteligenčnimi poklici in posestniki, šele pred začetkom vojne so se jim počasi pridružili posamezni delavci.[63]

Kranjska podružnica si je najprej prizadevala, da bi zgradila planinsko kočo na Storžiču. Na občnem zboru v začetku leta 1902 so predvideli, da jo bodo v tem letu začeli graditi. V naslednjem letu so še razpravljali o gradnji koče na Storžiču, omenjali pa so tudi možnost, da bi gradili kočo med Grintavcem in Kočno. Ob severni steni Grintavca je takrat že stala planinska koča na Malih ravneh (1545 m), ki jo je leta 1900 zgradila češka podružnica Slovenskega planinskega društva. Končno pa so leta 1905 sprejeli odločitev, da bo podružnica gradila planinsko kočo v Karavankah, na Malem Stolu (2193 m). Načrte so pripravljali več let. Gradnjo so pričeli sredi leta 1909 in že septembra istega leta so kočo zasilno odprli. Slovesna otvoritev Prešernove koče na Stolu, ki se je je udeležilo okoli tisoč planincev in zastopnikov podružnic, je bila 31. julija 1910. To je prva planinska postojanka kranjske podružnice. Trgovec J. Majdič iz Kranja je podaril 2.000 kron, poseben vir dohodkov za izgradnjo koče pa je bil denar, zbran s pomočjo posebnih nabiralnikov, ki so imeli napis »Prešernova koča« in so jih postavili ob kranjskih gostilnah in v Selu pri Žirovnici. Kranjska podružnica je najela za gradnjo tudi posojilo pri Kreditnem društvu v Kranju. Prešernova koča je bila dobro obiskana (leta 1913 jo je npr. obiskalo 598 planincev).[64]

K planinski dejavnosti je spadalo tudi markiranje in vzdrževanje poti ter njihovo opremljanje s slovenskimi napisi. Kranjska podružnica planinskega društva je skrbela za označevanje poti na Storžič, Greben in Krvavec ter na Jošt in Jamnik. Organizirala je tudi izlete in zabave za svoje člane in se udeleževala otvoritev planinskih koč drugih gorenjskih podružnic.[65]

Gasilska društva

Določeno kulturno vlogo so odigrala tudi gasilska društva. Na obravnavanem območju je najstarejše kranjsko gasilsko društvo, imenovano Prostovoljna požarna bramba, ki je praznovalo 1980 svojo stoletnico. Ustanovljeno je bilo po velikem požaru, ki je bil na Hujah in Klancu marca leta 1878. V kranjskih okoliških vaseh so do leta 1900 nastala gasilska društva v Šenčurju, Vogljah, Cerkljah in v Preddvoru, nato pa leta 1902 v Stražišču in drugih vaseh (Predoslje, Žabnica, Zgornji Brnik).[66]

V okviru kranjskega gasilskega društva se je povzpela do posebne veljave godba, ki je nastopala na vseh važnejših prireditvah gasilskega in drugih društev do leta 1902, ko so jo zaradi strankarskih razprtij izključili iz društva. Ponovno je gasilsko društvo ustanovilo svojo godbo na občnem zboru leta 1910, potem ko se je dve leti prej razšla meščanska godba. Predsednik godbe Prostovoljne požarne brambe je postal Janko Sajovic, omenjata pa se kapelnika Arnold Wlassah in A. Pöschel. Godba se je hitro uveljavila in je imela leta 1913 53 nastopov. Sicer pa je prihajal kulturni pomen teh društev do izraza na njihovih proslavah in družabnih prireditvah, ki so navadno obsegale tudi koncerte, nekatera vaška gasilska društva pa so prirejala tudi ljudske igre.[67]

Opombe:

[1] Leksikon občin, kraljestev in dežel, zastopanih v državnem zboru, izdelan po rezultatih popisa ljudstva z dne 31. 12. 1900, VI, Kranjsko, Dunaj 1906.

[2] J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, str. 138 sl.

[3] Splošno o obravnavanih obdobjih prim. F. Gestrin — V. Melik, Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918, Ljubljana 1966.

[4] Zarja, 24. 6. 1912.

[5] F. Gestrin — V. Melik, o. d. (= omenjeno delo), str. 142 do 143.

[6] M. Pirnat, Narodna čitalnica v Kranju 1863—1913, Kranj 1913, str. 7—10 (vsebuje pregled podatkov o članstvu in delovanju čitalnice); I. Fugina, Narodna čitalnica v Kranju 1863—1933, Kranj 1933 (za obdobje do prve svetovne vojne je povzel podatke po M. Pirnatu).

[7] J. Žontar, o. d., str. 321.

[8] Novice 4. 2. 1863, 26. 8. 1863; Naprej 18. 8. 1863, 21. 8. 1863, 25. 8. 1863.

[9] J. Žontar, o. d., str. 324.

[10] O delovanju čitalnice in članstvu prim. M. Pirnat, o. d.; Novice 6. 1. 1864, 12. 2. 1868, 16. 3. 1870; Slovenski narod 10. 9. 1873, 20. 9. 1873, 1. 10. 1873.

[11] O. Janša, Zgodovina gimnazije v Kranju do leta 1918, Kranjski zbornik 1970, str. 351.

[12] V. Melik, Volitve v Kranju 1861—1929, Kranjski zbornik 1970, str. 337—338.

[13] J. Žontar, o. d., str. 328; podatki za delovanje čitalnice po M. Pirnatu, o. d.

[14] V. Melik, o. d., str. 338—339.

[15] J. Žontar, o. d., str. 332, 335, 353.

[16] Sava 28. 6. 1913.

[17] Slovenski narod 14. 8. 1893, 17. 8. 1893, 25, 8. 1893; Novice 18. 8. 1893.

[18] Gorenjec 18. 8. 1900, 15. 9. 1900, 22. 9. 1900.

[19] Sava 4. 1. 1913, 5. 7. 1913; Gorenjec 4. 7. 1913.

[20] Gorenjec letniki I.—VIII. (1900—1907), občni zbori čitalnice za posamezna leta.

[21] Gorenjec 12. 1. 1907, 28. 6. 1907, 21. 12. 1907; Sava 28. 6. 1913.

[22] Gorenjec 7. 12. 1907, 21. 12. 1907, 24. 12. 1910; seznam gledaliških predstav v letih 1907—1914 po I. Fugini, o. d., str. 56—58.

[23] Gorenjec 12. 1. 1907, 19. 1. 1907, 26. 1. 1907.

[24] Gorenjec 23. 5. 1908, 30. 5. 1908, 6. 6. 1908.

[25] Gorenjec 25. 9. 1909, 19. 11. 1910.

[26] Arhiv SRS, društvena pravila, kartoteka bralnih društev.

[27] J. Žontar, o. d. str. 336; Gorenjec 5. 1. 1901.

[28] Slovenski narod 12. 3. 1885.

[29] Od Ilirije do Jugoslavije, Cerklje 1931, str. 153; Gorenjec 25. 8. 1906; Arhiv SRS, društvena pravila, pravila čitalnice v Cerkljah pri Kranju.

[30] Gorenjec 31. 1. 1903, 27. 1. 1906, 2. 1. 1909.

[31] D. Stepišnik, Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem, Ljubljana 1968, str. 84, 85.

[32] Deset let sokolskega življenja (podlistek), Gorenjec 21. 4. 1906, 28. 4. 1906, 5. 5. 1906; nekaj podatkov o delovanju Sokola v Kranju tudi pri J. Žontarju, o. d.

[33] Arhiv SRS, društvena pravila, pravila Gorenjskega Sokola iz l. 1870; Gorenjec 5. 5. 1906.

[34] D. Stepišnik, o. d., str. 95—96.

[35] Deset let sokolskega življenja, Gorenjec 12. 5. 1906, 19. 5. 1906, 26. 5. 1906, 9. 6. 1906; ob II. sokolskem zletu v Ljubljani je Slovenski narod 1. 8. 1904 zapisal: »Koder ima narodnonapredna stranka kaj vpliva, povsod in vedno bo delala na to, da se izključijo farji in njihovi hlapci od vseh narodnih prireditev, ker pri teh nimajo ničesar iskati.«

[36] D. Stepišnik, o. d., str. 100—101; Arhiv SRS, društvena pravila, pravila Gorenjske sokolske župe iz leta 1909; Gorenjec 22. 1. 1910, 19. 2. 1910.

[37] Gorenjec 22. 8. 1908.

[38] Gorenjec 14. 8. 1909, 26. 3. 1910, 2. 7. 1910; Sava 5. 4. 1913, 26. 7. 1913, 17. 1. 1914.

[39] Gorenjec 25. 1. 1908, 9. 1. 1909; Sava 11. 1. 1913, 10. 1. 1914.

[40] Gorenjec 9. 6. 1906; Sava 17. 1. 1914; D. Sepišnik, o. d., str. 98.

[41] Sava, 19. 4. 1913.

[42] Gorenjska (letoviška, industrijska, trgovska, obrtna), Novo mesto 1931, str. 159, 161.

[43] Slovenski list 17. 5. 1902, 19. 7. 1902.

[44] Arhiv SRS, društvena pravila, kartoteka katoliških izobraževalnih društev; podatki v Gorenjcu zlasti od leta 1911 do 1914, rubrika društva (v tem obdobju je bil Gorenjec glasilo klerikalne stranke).

[45] D. Stepišnik, o. d., str. 129—135.

[46] Gorenjec 1911—1914, rubrika društva; J. Žontar, o. d., str. 354.

[47] J. Žontar, o. d., str. 354; Slovenski list 24. 1. 1903.

[48] Gorenjec 29. 11. 1902, 28. 11. 1903, 22. 9. 1906, 4. 4. 1908; Slovenski list 24. 5. 1902, 13. 9. 1902.

[49] Gorenjec 13. 1. 1900, 15. 1. 1910; J. Žontar o. d., str. 348, 357.

[50] D. Kermavner, Politični boji na Gorenjskem in delavsko gibanje na Jesenicah — Javorniku od začetkov do leta 1918, knjiga I., Ljubljana 1974, str. 196, knjiga II., str. 101.

[51] V. Melik, Volitve na Slovenskem, Ljubljana 1965, str. 289; J. Šorn, Velika industrija v Kranju med obema vojnama, 900 let Kranja, Kranj 1960, str. 323.

[52] J. Žontar, o. d., str. 349.

[53] J. Liška, Ustanovitev »Vzajemnosti« 1909, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XIV, št. 1—2, Ljubljana 1974, str. 54; Zarja 26. 3. 1912.

[54] Zarja 16. 4. 1912, 18. 4. 1912.

[55] Zarja 8. 5. 1912, 24. 6. 1912.

[56] Zarja 24. 6. 1912, 25. 6. 1912; Gorenjec 28. 6. 1912.

[57] Arhiv Gorenjskega muzeja, Spomini Jožeta Grašiča.

[58] Zarja 25. 7. 1912, 7. 9. 1912, 10. 10. 1912, 28. 1. 1913; Gorenjec 12. 10. 1912.

[59] Zarja 21. 9. 1912, 10. 12. 1912, 11. 12. 1912, 22. 4. 1913.

[60] Zarja 7. 1. 1913, 3. 4. 1913, 16. 9. 1913.

[61] D. Stepišnik, o. d., str. 145.

[62] Novice 28. 7. 1893 (za Kamnik), 19. 8. 1895 (za Radovljico), 11. 4. 1903 (za Kranjsko goro), 16. 1. 1909 (za Tržič).

[63] Gorenjec 12. 2. 1910, 5. 2. 1900; D. Stepišnik, o. d., str. 148.

[64] Gorenjec, 15. 2. 1902, 4. 4. 1903; Planinski vestnik 1910, št. 4, str. 87—90, št. 8., str. 179—181.

[65] Občni zbori kranjske podružnice SPD za posamezna leta v Gorenjcu 1900—1911; Sava 1913, 1914.

[66] Gorenjec 13. 1. 1900, 19. 7. 1902, seznam društev do leta 1900 iz Leksikona občin za Kranjsko . . . , Dunaj 1906.

[67] Gorenjec 24. 3. 1900, 15. 10. 1910; Sava 18. 1. 1913, 18. 10. 1913.

O KONJEREJI IN PODKOVSTVU NA KRANJSKEM SREDI 19. STOLETJA

Ob stoletnici smrti Kranjčanov dr. Simona Strupija in dr. Janeza Bleiweisa

SRDJAN BAVDEK

Konjereja in načini njenega pospeševanja

Na intenzivnost razvoja neke živinorejske panoge pomembno vpliva strokovno pospeševanje, usklajeno s širšim javnim interesom. Na konjerejo so ugodno vplivali že ukrepi za vlade cesarja Jožefa II., ko so leta 1781 vpeljali t. i. cesarske žrebce.[1] Na Kranjskem je bila cesarska žrebčarna na Selu pri Ljubljani. O popolnejšem spodbujanju konjereje pa lahko govorimo šele sredi 19. stoletja. Premiranje živali in plemenjenje z licenciranimi žrebci je vzpodbudilo naše kmetovalce, da so skrbeli za bolj kakovostne živali in za pleme.

Z ukazom c. k. ministrstva notranjih zadev z dne 25. aprila 1855 je tudi za Kranjsko veljala postava, po kateri je smel pripuščati žrebca le gospodar, ki je imel ustrezno dovoljenje. Dovolilni list oziroma licenca je veljala le eno leto, izdajala pa jo je okrajna gosposka na podlagi pismenega spričevala, s katerim je živinozdravnik ali »za konjskega zdravnika potrjeni kovač« zagotovil, da je žrebec zdrav, dober za pleme in brez vsake dedne napake. Postava je veljala od pomladi 1856.[2]

Izredno pomemben za razvoj konjereje je bil ukrep, s katerim so 24. marca 1868 prenesli vodstvo konjerejskih zadev v Avstriji z vojnega ministrstva na kmetijsko.[3] Vojna uprava je namreč skrbela predvsem za svoje potrebe. Sicer pa je bilo nakupovanje konj za vojsko pomembna spodbuda za konjerejo. Tako naj bi posebna vojaška komisija ob koncu leta 1870 nakupila na Kranjskem 1600 konj. Toda ponujena cena je bila nizka, za težke konje 200—235 gold. in za lahke 160—170 gold., zato v začetku ni bilo prave kupčije.[4] Kmetijski minister Potocki se je takoj zavzel za splošen napredek konjereje in v ta namen razglasil pravila,[5] po katerih naj bi ukrepali. V pravilih so bili zastavljeni trije cilji, in sicer kmetijstvu priskrbeti dobre konje, zrediti za vojaške potrebe več dobrih živali in pospešiti kupčijo s konji. Pomembno za nadaljnji razvoj konjereje je bilo to, da je vlada sklenila izdatneje podpirati rejo žlahtnih pasem oziroma rejo konj v čisti krvi. Zato so dajali na deželo žrebce, zrejene v cesarskih žrebčarnah, hkrati pa so ocenjevali in premirali za pleme primerna kmečka žrebeta. Takšna žrebeta so odkupovali za cesarske žrebčarne ali pa so dobila licenco za rabo v plemenilne namene na deželi.

Želeli so doseči dva cilja: izboljšati čredo plemenskih živali in pridobiti kmete za rejo dobrih konj. Prvi namen so skušali doseči z ogledi, premijami in licenciranjem žrebcev za pleme ter s premijami za vzorne kobile z žrebeti. Za dosego drugega namena pa so uvedli premiranje tri leta starih kobil z dobrimi plemenskimi lastnostmi. Žrebce, ki niso bili primerni za pleme, so kastrirali. V deželah naj bi osnovali tudi živinozdravniške šole, predvsem za pouk v podkovstvu, poučevali pa naj bi tudi s časniki ali s posebnmi knjigami. Za pospeševanje kupčije s konji pa naj bi organizirali ustrezne konjske sejme.

V letu 1870 je bila ustanovljena na Kranjskem deželna komisija za napredek konjereje[6], pa tudi Kmetijska družba v Ljubljani se je posebej zavzela za dvig konjereje. Že leto prej, na velikem zboru Kmetijske družbe 24. novembra 1869, so obravnavali ukrepe in potrebna sredstva za pospešitev reje konj.[7] Na območnem zboru družbe 4. maja 1870 pa je Jožef Seunig poročal o tem, kaj je glavni odbor storil za dvig konjereje na Kranjskem. Iz njegovega poročila je razvidno, da je ministrstvo kmetijstva obljubilo precejšen znesek za premije konj na konjskem sejmu v Ljubljani, 300 gold. za poučno berilo o konjski reji v domačem jeziku ter 500 gold. za splošno berilo o živinoreji. To knjigo naj bi po sklepu odbora Kmetijske družbe napisal dr. Janez Bleiweis.[8] Knjiga je izšla leta 1871 v Ljubljani[9] s slikovno prilogo, ki jo je odobril na avtorjev predlog odbor Kmetijske družbe na seji 2. okt. 1870.[10] V knjigi je izčrpno poglavje o konjereji. Pri tem velja omeniti, da je že leta 1843 izšla v Ljubljani knjiga

DR. SRDJAN BAVDEK, YU, 64207 Cerklje na Gorenjskem, 267, dipl. veterinar, univerzitetni profesor

»Bukve za kmeta«, namenjena konjereji, saj opozarja na kaj je treba paziti pri kupovanju, plemenjenju, reji in negi konj.[11]

To je bilo prvo obsežnejše Bleiweisovo delo v slovenščini in sploh prvo izvirno živinorejsko-živinozdravniško delo v slovenščini. Sicer pa lahko najdemo v Novicah več člankov, ki so bili namenjeni pospeševanju konjereje, posebej pa moramo opozoriti na »poduk za gospodarje, kteri se pečajo z rejo konj«, ki ga je izdalo c. k. ministrstvo notranjih zadev leta 1855, v katerem navaja, kako naj se kobile za pleme in žrebeta redijo, kako naj se z njimi ravna ter kakšni naj bodo hlevi za konje.[12] Glede na razmere na Kranjskem so bila še posebno pomembna navodila o higienskih ukrepih v hlevih ter o normah, ki se jih mora upoštevati pri gradnji hlevov, o svetlobi, prezračevanju, čiščenju, dimenzijah stojišč idr.

Reja plemenskih žrebcev

Deželni komisiji za dvig konjereje, ki je imela prvi in ustanovni sestanek 20. aprila 1870, je predsedoval baron Mihael Angelo Zois, člani pa so bili vladni svetovalec L. Höffern, major in komandant cesarske žrebčarne v Gradcu E. Schwarzl, deželni živinozdravnik dr. J. Bleiweis, predstavnik deželnega odbora dr. J. Razlag ter zastopnik kmetijske družbe J. Seunig. [13] Predsednik komisije baron M. A. Zois se je udeležil aprila 1872 sklica druge anketne komisije za konjerejo na Dunaju, ki je obravnavala razne vidike pospeševanja konjereje.[14]

Za razvoj konjereje v smislu določenih konjerejskih območij je bilo pomembno posvetovanje maja 1876 na Dunaju. Tedaj je bilo opredeljenih pet hipoloških območij. Kranjska je deloma spadala v drugo (politična okrožja Radovljica, Kranj, Kamnik, Ljubljana in Litija) t. i. alpsko prehodno območje, na katerem je prevladoval noriški tip konja, deloma pa v peto območje (skupaj s Primorsko — razen Tolmina, ki je spadal v drugo območje — in z Dalmacijo).[15]

Druga seja komisije je bila 10. avgusta 1870. Tega leta so razdelili 10 žrebcev težkega pincgavskega (noriškega) rodu med kmete, in to Hafnerju na Laborah pri Kranju 2, Železnikarju v Tržiču 2, Vuhrarju v Rečicah pri Radovljici 2, Vidicu v Lescah 1, Narobetu v Trzinu 2, Keceljnu v Topoli vasi 1 ter v Bohinju 2. Cesarskega žrebca je lahko dobil, kdor je dokazal, da ga zna pravilno rediti in skrbno negovati. Žrebca niso smeli prekomerno izrabljati, toda oploditi je moral vsaj 30 kobil letno. Rejci teh žrebcev so dobili od vlade po 80 gld. letno, čez 10 let pa je žrebec prešel v njihovo trajno last.[16]

Komisija je sklenila tudi, da se uredijo plemenilne postaje (štacije) po deželi tako, da se težki žrebci čim manj mešajo z lahkimi kobilami. Ponovno je sklenila predlagati ministrstvu, da se prihodnje leto pripravijo plemenilne postaje za cesarske žrebce v Bohinjski Bistrici, Železnikih, na Vrhniki, v Cerknici, na Koprivniku, v Zatičini in Svuru (op.: Plemenjenje s cesarskimi žrebci je bilo najprej brezplačno, po ministrskem ukazu z dne 7. marca 1868 pa je bila uvedena tarifa, ki ni veljala le za Primorsko, Dalmacijo in Vojno Krajino).[17] Za leto 1869 pa Stefančič navaja, da so bile plemenilne postaje v Selu, Mengšu, Kranju, Tržiču, Zagorici pri Bledu, Postojni, na Rakovniku pri Krškem in v Ribnici; skupaj je plemenilo 26 cesarskih žrebcev.[18]

V letu 1870 so komisijsko preiskali plemenske žrebce kmečkih gospodarjev 17. jan. v Kranju, 18. jan. v Radovljici, 21. jan. v Kamniku, 24. jan. na Vrhniki, 26. jan. v Ljubljani in 28. jan. v Krškem. Novice so opozarjale, da po postavi noben gospodar ne more pripuščati žrebca, če za to nima komisijskega potrdila.[19]

17. febr. 1872 je deželna komisija za dvig konjereje pregledala privatne žrebce za pleme v ljubljanski živinozdravnišnici. V pozivu je navedla, da morajo biti živali stare 4 do 10 let, lastniki pa so morali imeti zanje potrdilo o poreklu po očetu.[20] V letu 1874 je komisija delila licence za noriške žrebce v Ljubljani 14. jan. (v živinozdravnišnici), v Kamniku 17., Kranju 19. in v Radovljici 20. januarja.[21]

Oktobra 1873 je deželna komisija za dvig konjereje sklenila ponovno zaprositi c. k. ministrstvo kmetijstva, da dovoli odpreti plemenilno postajo v Cerknici z dvema žrebcema, poleg tega pa še za tri žrebce, ki naj bi jih razvrstili na tiste postaje, kjer očitno primanjkuje žrebcev. Poleg tega pa je obvestila konjerejce, da je prejela od ministrstva kmetijstva denarno podporo, s katero lahko kupi dva težka pincgavska žrebca. Izrazila je željo, da kupi žrebca pri domačih gospodarjih, sicer bodo šli denarci iz dežele.[22] Vendar pa z zaprošenimi petimi plemenjaki ni bilo nič; kmetijsko ministrstvo je namreč odgovorilo, da nima za leto 1874 v ta namen niti žrebcev niti denarja, pač pa bo vloga ugodno rešena v letu 1875. V Cerknici naj dotlej pripravijo postajo cesarskih žrebcev.[23] V letu 1874 so bile plemenilne postaje cesarskih žrebcev na Selu

(4 žrebci), na Vrhniki, v Postojni, Ribnici, Kočevju, na Sp. Brezovici, Rakovniku, v Zvuru in na Trojanah s po dvema žrebcema ter na Grmu z enim žrebcem.[24] V tem letu je torej na Kranjskem plemenilo 21 cesarskih žrebcev, vendar nobeden na Gorenjskem. Na Gorenjskem so plemenili žrebci, ki jih je vlada podelila kmetom, in privatni licencirani žrebci.

Dodatno k ukazoma ministrstva notranjih zadev z dne 25. aprila 1855 ter ministrstva za trgovino in narodno bogastvo, vojnega ministrstva in bivšega državnega ministrstva z dne 3. febr. 1866 je ministrstvo za kmetijstvo izdalo 15. maja 1874 poseben ukaz o rabi privatnih žrebcev, da bi izdatneje pospešilo rejo konj.[25] Ukaz določa vlogo deželne komisije za konjerejo pri licenciranju žrebcev, način imenovanja kot tudi število komisij za licenciranje žrebcev, razglašanje pregledov, način dela pregledovalnih komisij, dolžnosti gospodarjev žrebcev, način izpolnjevanja predpisanih obrazcev in druge podrobnosti. Ako v postopku, predvidenem po tem ukazu, oziroma pri mesečni preiskavi žrebcev na podlagi ukaza z dne 3. febr. 1866 ugotovi živinozdravnik hibo na živali, zaradi katere se žrebec ne sme več rabiti za pleme, je dolžan to naznaniti ustreznemu županu in politični okrajni oblasti, da so licenco odvzeli. Župan je bil dolžan potrditi, kdaj in kakšno žrebe je kobila strila, tudi v zvezi z določilom 8. člena postave s 16. aprila 1873 o izbiranju konj za vojsko. Pregledovalne komisije so bile imenovane za 3 leta, bile pa so takole sestavljene: dva poslanca deželne komisije za konjerejo, dva v konjski reji izkušena nepristranska kmetovalca, predstavnik politične okrajne oblasti, zastopnik državne žrebčarne in izšolani živnozdravnik ali, če tega ni bilo, izšolani živinozdravniški kovač.

Konec januarja 1876 je komisija pregledala v Kranju, Radovljici, Kamniku in Ljubljani 40 žrebcev domačih gospodarjev in je desetim izročila licenco za plemenjenje, in to iz naslednjih okrajev: 3 v kranjskem, 3 v radovljiškem, 3 v kamniškem in enega v ljubljanskem (Tomačevo). Nobenega žrebca pa komisija ni mogla priporočiti ministrstvu kmetijstva za nakup.[26]

Omeniti velja tudi, da so Novice 21. febr. 1877 pozvale gospodarje, ki imajo na prodaj žrebce deželskega plemena, stare 3 do 7 let, da se odzovejo povabilu kmetijskega ministrstva pismeno do 31. marca, in sicer na deželno komisijo za konjerejo. Žrebci so morali biti po očetu čiste krvi (oče je moral biti cesarski ali pa domači licencirani žrebec), krepke postave, lepe hoje, živahni, a ne hudobni in tudi sicer zdravi. Gospodarji naj bi navedli v pismu tudi ceno. Žrebce je pregledal oficir cesarske žrebčarne in tiste, ki jih ni zavrnil, so kmetje lahko pripeljali na postajo, kjer so vsako leto delili premije.[27] Deželna komisija je kupila 3,5 leta starega žrebca od Janeza Fajdige (Sodražica) za 700 gold. Žrebec je bil določen za plemenjenje na žrebčarski postaji v Ribnici.[28]

Pospeševanje konjereje s premijami

V tem obdobju so se uveljavile premije za konje. Najprej so jih delili enkrat letno le v enem kraju, izmenoma v Kranju, Mokronogu in v Postojni. Tako so podelili v Postojni leta 1862 skupaj 10 premij, za kobile z žrebetom (6 premij) ter za triletne žrebice (4 premije); za žrebce jih niso podelili,[29] prav tako ne leto prej v Kranju,[30] ko so prejeli darila za kobilo z žrebetom Jože Grašič (Golnik) 15 cekinov in srebrno svetinjo, Janez Malenšek (Brdo), Tomaž Burger (Zavrh), France Molj (Voglje) po 5 cekinov in srebrno svetinjo ter za triletne žrebice France Zakavšek (Sinja Gorica) 10 cekinov in srebrno svetinjo, Aleš Erzar (Kokrica), France Kuralt (Mengeš) po 5 cekinov in srebrno svetinjo, medtem ko so prejeli samo svetinjo Jaka Kopač (Veše), Matevž Brence (Hraše), Juri Kne (Zalog), Jaka Žerovnik iz Svil in Matevž Sršen (Skaručna). Poleg žrebic in kobil, ki so bile potomke cesarskih žrebcev, so bile lepe tudi živali od Kopačevih žrebcev iz Vešč. Premije so v Kranju delili na sejmišču pod mestom, na levem bregu Save; tu so bili tudi letni konjski sejmi.[31] Sicer pa je imelo samo mesto Kranj pomensko zvezo s konji in konjerejo, saj se je ena od ulic imenovala »Konjska« (sedanja Regінčeva in Tomšičeva).

Na tem mestu velja omeniti Valvasorjevo sporočilo iz 17. stoletja, da namreč ob proščenju za praznik sv. Marka privedejo prebivalci Kranja veliko lepih, dobro rejenih konj na prodaj.[32] Naj dodamo, da je Ferdinand I. z listino z dne 13. junija 1839 dal mestu Kranju pravico do petih letnih in živinskih semnjev, in to v dneh 25. aprila, 1. avgusta, 21. septembra, 18. oktobra in 11. novembra pod pogojem, da se semenj preloži na prihodnji dan, če bi bil na omenjeni dan praznik.[33]

Na podlagi dopisa deželne vlade Kranjske z dne 16. dec. 1867, št. 9727, je predlagala kmetijska družba 12. jan. 1868, da naj delijo premije v vseh treh krajih vsako leto, in sicer naj se razpoložljivih 18 premij primerno razdeli na Kranj, Postojno in Mokronog, poleg tega pa naj se v

Kranju delijo premije še za žrebce pincgavskega plemena.[33 34] Vendar pa so delili leta 1869 premije le v Kranju, in to 24. sept.[35] Premijo za žrebca, 150 gold. in srebrno svetinjo, so dobili Jožef Štempihar (Praprotna Polica), Jožef Vovk (Vrba) in Anton Sluga (Vič), po 100 gold. in srebrno svetinjo so prejeli Lorenc Vovk (Črnivec), Janez Kolman (Zapuže) in France Remec (Krtina). Za kobilo z žrebetom so prejeli poleg srebrne svetinje France Molj (Voglje) 10 cekinov, Jakob Žerovnik (Bela) in Anton Avsenik (Otok) po 7 cekinov, Matija Hočevar (Zg. Brnik), Martin Hočevar (Sp. Brnik) in Janez Kolenec (Št. Rupert) po 4 cekine, Janez Aliaš (Torovo) pa samo srebrno svetinjo. Za triletno žrebico so prejeli poleg svetinje Anton Zepič (Brezovica poleg Mirne) 8 cekinov, Anton Golob (Stražišče) in France Kecel po 6 cekinov, Matevž Rant (Sr. Bitnje), Juri Mušic (Pšata) in Jakob Kopač iz Vešic po 3 cekine ter Kristijan Otto (graščak v Vinici) le svetinjo.

Na drugi seji deželne komisije za konjerejo[16] je dr. Bleiweis predlagal, da naj se to leto še delijo premije kakor doslej, v prihodnje pa naj se marsikaj spremeni, predvsem to, da se premije delijo vsako leto v vseh krajih (Kranj, Mokronog, Postojna); člani komisije so se s predlogom strinjali. Tako so delili leta 1870 premije samo v Postojni, 3. oktobra. Gospodarji so prignali le 13 živali. Od Gorenjcev sta dobila premijo Janez Stare (Žeje), 4 cekine za kobilo z žrebetom, in Jožef Vovk (Vrba), 3 cekine za mlado kobilo.[37]

V naslednjih letih se je povečalo število premij za konje in s tem tudi število postaj, na katerih so jih podeljevali. Za leto 1873 je deželna komisija za konjerejo predlagala 6 postaj, in to v Cerknici (11. sept.), Ribnici (12. sept.), Ljubljani (17. sept.), Mokronogu (19. sept.), Kranju (22. sept.) in Radovljici (24. sept.).[38] To leto so kmetje prignali na postaje za premiranje veliko dobrih živali, še posebno v Kranju, vendar pa so komisije mnoge zavrnile, ker lastniki niso imeli dokazila, da so živino sami zredili, in mnogi tudi niso imeli potrebnih spričeval. Na splošno je bilo videti, da konjereja napreduje. Le v Radovljici je bil odziv manjši, kot so pričakovali, saj je bil ta okraj daleč znan po izvrstni konjereji. To je bila najbrž posledica slabe obveščenosti o tem, kdo je upravičen do premije, poleg tega pa je tedaj cvetela kupčija s prodajo žrebet in mladih kobil v druge dežele. Manjkali so tudi Bohinjci, verjetno zaradi predolge poti.

V Kranju so pripeljali na postajo 15 žrebic, 20 kobil z žrebeti, 11 enoletnih in 6 dveletnih žrebičkov ter 2 trileta žrebca in 4 žrebce plemenjake, vse pincgavskega plemena. Poleg medalje so prejeli za žrebico Anton Golobič (Cerklje), Luka Zupanec (Prebačevo), Anton Tiringer (Stražišče), Martin Avgustin (Zapoge), Janez Brešar (Sp. Brnik) in Janez Kuralt (Žabnica) po 4 cekine; za kobile z žrebetom Jožef Grašič (Golnik) in Juri Bobnar (Lahovče) po 6 cekinov, Anton Golobič (Cerklje), Martin Hafner (Dorfarji), Jernej Stanonik (Suha) in Blaže Kepic (Cerklje) po 4 cekine; Aleš Bergant (Šenčur), Matija Hočevar (Zg. Brnik), France Rozman (Smlednik) in Mavricij Pfefel (Golnik) pa samo srebrno medaljo za dobro rejo konj; za enoletne žrebičke Janez Jerala (Mavčiče), Matija Hočevar (Zg. Brnik) in Janez Zavrl (Mavčiče) po 4 cekine; za dveletne žrebičke Luka Sajovic (Klanec), Janez Letnar (Suhadol) in Simon Jereb (Sp. Brnik) po 4 cekine; za žrebce plemenjake pa Jakob Cirar (Škrjančevo) 8 cekinov, Jože Burgar (Voglje) in Valentin Zupan (Selo pri Vodicah) po 6 cekinov.

V Radovljici je bilo 11 žrebic, 10 kobil z žrebeti, 1 enoletni žrebiček in 2 privatna žrebca plemenjaka, vsi pincgavske pasme. Poleg medalje so za dobro rejo prejeli za žrebice Mihael Beravs (Brezje) 8 cek., Janez Dolar (Vrba) 6 cek., Jožef Vovk (Hraše), Janez Marovt (Radovna), Janez Tarman (Kranjska gora), France Stroj (Dvorska vas), Janez Mandelc iz Mlinega in Tomaž Vogelnik (Predtrg) po 4 cekine; za kobile z žrebetom Peter Teran (Vrba) 8 cek., Ignacij Rozman (Voše) in Matevž Gogala (Vrba) po 6 cek., Jožef Papler (Brezovica pri Kropi) in Javorniške fužine po 4 cekine. Fužine so prepustile cekine komisiji, da jih porabi pri delitvi premij drugim. Za enoletnega žrebička je prejel Mihael Maček 6 cekinov, za žrebca plemenjaka pa Janez Kolman (Zapuže) 8 cek. in Jožef Vovk (Vrba) 6 cekinov.

Da bi bili konjerejci bolje seznanjeni s kriteriji, mestom in datumom premiranja konj, so Novice leta 1874 objavile uredbo,[42] ki je temeljila deloma na določbah o premiranju konj iz deželnega zakonika za Kranjsko iz leta 1872 (št. 15, str. 113), deloma pa na posebni odobritvi ministrstva za kmetijstvo. Ta uredba je predvidevala premiranje v 8 krajih, s tem da so v Kranju, Radovljici in Bohinjski Bistrici delili premije le za noriško pasmo. Druge postaje so bile še v Cerknici (za politična okraja Postojna in Planina), Ribnici (za okraja Kočevje in Črnomelj), Št. Jerneju (za okraja Krško in Rudolfovo — sedaj Novo mesto), Mokronogu (za okraja Krško in Rudolfovo) in v Ljubljani (za okraj Ljubljana z mestno obči-

no, Litiji in Kamnikom). V Št. Jerneju in Bohinjski Bistrici sta bili postaji novi. Oznanilo so morali razglasiti v vseh občinah.

V letu 1873 je bil opazen napredek konjereje tudi v Bohinju, kjer so konje prodajali na Koroško, po ceni 170 do 400 gold. Znan prekupčevalec je bil Krištof. Ribič je imel že starejšega žrebca, ki ga je cenil na 900 gold., za 700 gold. pa bi ga lahko prodal. V Bohinju sta bila tudi dva cesarska žrebca podeljena leta 1870, pri Šokliču p. d. Andrejevcu na Savici in pri kmetu Janezu Ulčenku p. d. Žvanu iz Srednje vasi, ki sta bila vredna 1000 gold.[40] Leta 1874 so dobili Bohinjci prvič postajo za premiranje konj. Podelitev daril je bila 18. sept. na Bistrici pod košato lipo pred Zoisovim gradom. Predsednik komisije je bil baron Mihael Zois, podelili pa so 11 premij po 6 in 4 cek., eden pa je prejel samo svetinjo.[41] Bohinjci so želeli postajo obdržati. Toda leta 1876 je morala deželna komisija za dvig konjereje zmanjšati število postaj za podeljevanje premij. Najprej je sklenila opustiti postajo v Bohinjski Bistrici,[42] nato pa je črtala s seznama še Cerknico. Tako so premirali le v 5 krajih, na Bledu, v Kranju, na Vrhniki, v Ribnici in Mokronogu.

Tudi leta 1877 so premije delili na 5 mestih: na Bledu, v Kranju, Novem mestu, Ribnici in na Vrhniki. Novice pa so ponovno objavile predpise o delitvi konjskih premij na Kranjskem,[43] na podlagi oklica deželne vlade z dne 24. maja 1877. Na ta način so kmetje dobro spoznali kriterije za podeljevanje premij. Predpisi so določali, da podeljuje premije v vsakem konkurznem kraju deželna komisija za rejo konj. Premije se podeljujejo v srebrnih goldinarjih, poleg pa se podeli tudi pohvalno pismo. Kdor prejme premijo, mora imeti žival vsaj še eno leto. Za razvoj konjereje na Gorenjskem je bilo pomembno določilo, da se sme na postajah na Bledu in v Kranju prositi za premijo le za kobile in žrebice noriške pasme. Za žrebičke in licencirane privatne žrebce plemenjake pa so podeljevali premije samo v Kranju in na Bledu, kar pomeni, da drugih pasem na Kranjskem niso pospeševali celovito. Na drugih postajah so podeljevali premije tudi za kobile z žrebeti in za žrebice drugih pasem, ne pa za žrebce. Premije za ženske živali so podeljevali le, če so bile oplemenjene s cesarskim ali licenciranim privatnim žrebcem. Predpisi so podrobno določili vrste kot tudi število in višino premij.

Tudi deželna vlada v Trstu je v tem času spodbujala konjerejo, tako da je podeljevala državno podporo za rejo žrebet na Primorskem. Žrebeta niso smela biti starejša od enega leta, do državne podpore pa je bil upravičen le tisti gospodar, ki je hkrati redil najmanj štiri žrebeta, doma prirejena ali kupljena. Lastnik se je s pogodbo obvezal, da bo umno in s potrebno skrbjo redil žrebeta do starosti treh let in pol, nakar jih je bil dolžan ponuditi v nakup ministrstvu za kmetijstvo.[44]

Leta 1877 so se premije delile na Bledu 10. sept. in v Kranju 11. sept.[45] Na Bledu so dobili premijo v srebru in pohvalno pismo za kobilo z žrebetom France Stroj (Dvorska vas) 50 gold., Janez Marolt (Radovna) 40 gold. in Jakob Žvan (Sp. Gorje) 30 gold. ter samo pohvalno pismo Miha Beravs (Breg); za mlade kobile (žrebice) Andrej Knafelj (Dobrepolje) 40 gold., Janez Šarl (Kuplenik) 20 gold., Miha Poljanec (Selo pri Bledu) 15 gold. in Jože Žnidar (Nomenj) pohvalno pismo; za dveletna žrebeta Miha Razinger (Podkoren) 30 gold. in Anton Sodja (Češnjica v Bohinju) samo pohvalno pismo ter za licenciranega privatnega žrebca Jože Vovk (Vrba) 50 gold.

V Kranju pa so dobili premijo in pohvalno pismo za kobilo z žrebetom Gašper Zupan (Prebačevo) 50 gold., Janez Tomažič (Zalog) 40 gold., Ignacij Gogala (Kranj) 30 gold. in Anton Brejec (Podbrezje) samo pohvalno pismo; za mlade kobile Jurij Bobnar (Lahovče) 40 gold., Jakob Berlič (Smlednik) 30 gold., Valentin Gradišek (Trzin) 30 gold. in Jurij Okorn (Kokrica) 15 gold.; za dveletnega žrebeta Valentin Gradišek (Trzin) 30 gold. ter za licenciranega privatnega žrebca Jakob Cirar (Škrjančevo) 50 gold. in Janez Mušič (Sp. Brnik) 30 gold.

Če primerjamo podatke o številu živali v preteklem stoletju in še posebej konj na Kranjskem, vidimo, da se je število konj večalo od nekaj nad 17.000 leta 1822 na preko 22000 leta 1880, na okroglo 24000 leta 1890 ter je doseglo na začetku tega stoletja okroglo število 25.000 (tabela 1). Konjereja je bila še posebno dobro razvita na Gorenjskem, kjer je bilo leta 1880 konj 17 % v primerjavi s številom govedi, na Notranjskem le 9,5 % in na Dolenjskem celo samo 8,6 %. Med tedanjimi konjerejskimi središči so bili znani: Radovljica, Kranj, Kamnik, Krško, Ljubljana in Rudolfovo. Pač pa je bilo na Gorenjskem zato sorazmerno manj druge vprežne živine, predvsem volov. Na Gorenjskem je bilo volov 19,1 % od skupnega števila goved, v Radovljici celo samo 9 %, medtem ko je bilo na Dolenjskem 30,9 %.[46]

Navedeno razmerje med vprežnimi živalmi oziroma razlike med posameznimi območji so bile posledica zgra-

jenosti cestnega omrežja, rabe konj v gozdovih oziroma načina izkoriščanja gozdov in splošne stopnje razvitosti družbenoekonomskih odnosov na deželi. Premožnejši gospodarji so si nabavili konje, ki so bili hitrejši pri delu v kmetijstvu in zato učinkovitejši od volov, primerni pa so bili tudi za prevažanje.

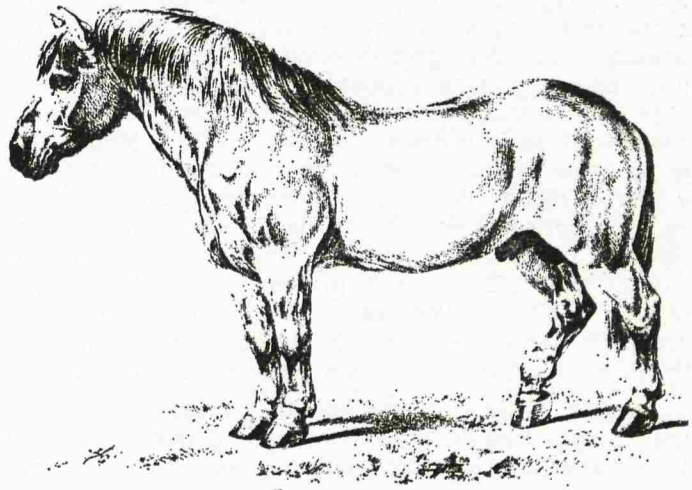
Tabela 1. ŠTEVILO KORISTNIH DOMAČIH ŽIVALI NA KRANJSKEM V 19. STOLETJU

Leto	Kopitarji	Govedo	Ovce	Koze	Prašiči	Skupaj
1822 (15)	17.255	152.635	96.018	—	—	—
1857 (42)	20.753	189.063	82.068	23.852	94.689	410.425
1869 (42)	19.365	189.490	85.161	16.555	63.385	373.956
1880 (41)	22.131	225.144	67.431	15.636	73.130	403.472
1890 (15)	23.966	227.613	53.462	8.418	94.985	408.441
1900 (15)	25.041	253.839	38.629	6.384	107.836	430.729

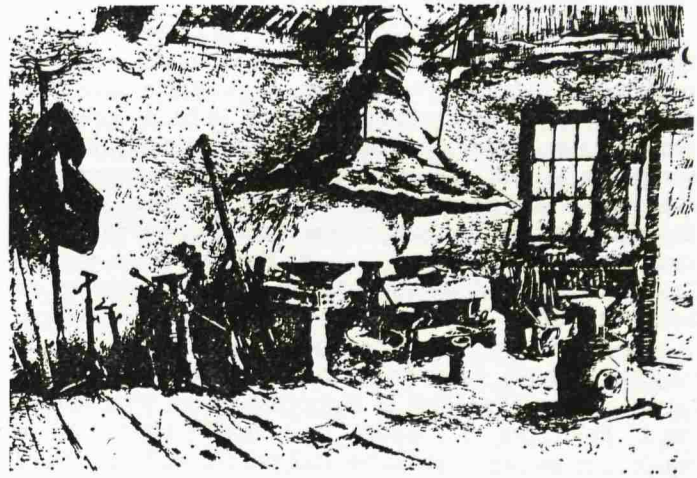
Vidimo, da je bila v obdobju 1857—1869 v živinoreji splošna kriza opazna tudi pri reji konj. Kriza je bila posledica težke davčne politike do kmetijstva in omejevanj pri pospeševanju živinoreje; velike težave so npr. izvirale iz pomanjkanja živinske soli. Mnogo kmetij je propadlo. V obdobju 1869—1880 pa opazimo znaten porast števila konj, za 114,3 %, in še večji porast v govedoreji, 118,8 %, medtem ko je porast števila konj v obdobju 1880—1890 108,3 % in govedi le 101,1 %. Takšen napredek konjereje je bil nedvomno posledica njenega načrtnega pospeševanja po letu 1870. Za primerjavo naj navedemo, da je bilo na Kranjskem leta 1857 ugotovljeno 451.941 prebivalcev, leta 1869 463.273 in leta 1880 481.243.[47]

Podkovstvo in podkovsko izobraževanje

Z razvojem konjereje je neposredno povezana še ena dejavnost, namreč podkovstvo oziroma podkovsko kovaštvo. Zaradi težav pri negi kopit kot tudi v živinozdravništvu je dal ljubljanski mestni magistrat pobudo za ustanovitev podkovske in živinozdravniške šole, o kateri je razpravljal občni zbor Kmetijske družbe za Kranjsko 8. maja 1844. Mestni župan Hradecki je zaprosil družbo, da naj na svoji pristavi na Poljanah v Ljubljani napravi šolo umnega podkovstva in živinozdravstva, kar bi pomenilo pomoč kmetijstvu cele dežele, saj so bili tedaj na Kranjskem le trije izučeni podkovski kovači, in to vojaški

Noriški (Pincgavski) Konj

Sl. 1. Noriški (pincgavski konj

Sl. 2. D. Klemenčič-Maj, Partizanska kovačnica

kovač v žrebčarni na Selu, Bayer v Ljubljani in še en kovač v Tržiču. Pri tem velja omeniti, da je deželna gubernija že leta 1826 ukazala magistratu, da poskrbi v Ljubljani za podkovsko učilnico. Po dveletnem prizadeva-

nju je magistrat pridobil tedanjega deželnega živinozdravnika E. Hayneja, ki je leta 1828 pričel teoretično poučevati pomočnike konjskih kovačev (op.: Emanuel Hayne je bil imenovan za deželnega živinozdravnika 28. aprila 1819 in je to službo opravljal do svoje smrti 26. februarja 1842. Rodil se je v Kranju 28. marca 1796.[48] Njegov oče je bil Anton Hayne, magister ranocelništva in porodništva v Kranju, njegov brat Anton Hayne pa znameniti učitelj na živinozdravniškem inštitutu na Dunaju, ki je na Slovenskem bolj znan kot umetnik krajinar. Umrl je na Dunaju 23. avg. 1853; v oporoki je zapustil 400 gold. za rojstni kraj, in sicer za vodnjak — Kranj je tedaj potreboval več takih naprav —, ki naj bi ga postavili na zgornjem koncu mesta in bi se imenoval »Haynetova štirna«).[49]

Vendar pa je E. Hayne leta 1831 opustil poučevanje, ker za svoj trud ni dobil honorarja. Z dopisom z dne 12. avgusta 1841 je deželni gubernij ponovno ukazal magistratu, da poskrbi za učilnico iz podkovstva in tudi za živinozdravnišnico. Svoj zahtevek je deželna vlada dokazovala z pritožbami komisij, ki so delile konjem premije in opazile večinoma slabo podkovane živali.

Pri reševanju magistratove pobude je občni zbor kmetijske družbe leta 1844 obravnaval dve vprašanji: ali spada podkovsko živinozdravniška šola v področje kmetijske družbe in ali je na družbinem vrtu na Poljanah primeren prostor za šolo. V obeh primerih je zbor sklenil pritrdilno, sprejel pa je tudi učni načrt podkovske in živinozdravniške šole, ki sta ga sestavila dr. Janez Bleiweis, profesor živinozdravništva na ljubljanskem mediko-kirurškem zavodu, in dr. Simon Strupi, deželni živinozdravnik. Sestavljalca načrta sta tudi obljubila, da bosta poučevala na šoli brez plačila. [50] [51] Pripravljenost obeh živinozdravnikov in njuno sodelovanje je bilo pogoj za nastanek šole, ki je pognala globoke korenine in je zelo ugodno vplivala na razvoj našega kmetijstva in živinozdravništva. Predvidoma naj bi šolo zgradili v dobrih dveh letih,[52] vendar pa je minilo pet let do uresničitve načrta. Na občnem zboru kmetijske družbe leta 1849 sta Bleiweis in Strupi razgrnila program izgradnje šole, pred tem pa je c. k. ministrstvo za šolstvo 13. aprila 1848 potrdilo predlagani učni program šole, jo oklicalo za javno šolo, odobrilo dr. J. Bleiweisu in dr. S. Strupiju poučevanje ter izročilo vodstvo šole dr. J. Bleiweisu. Kmalu po prejemu ministrskega akta je odbor kmetijske družbe, 6. maja 1848, objavil oznanilo in povabilo, ki ga je naslovil vsem Slovencem, zlasti pa graščakom in kmetovalcem, kovačem, živinorejcem in vsem, ki imajo kaj živine.[53] V tem oznanilu je odbor razglasil program šole, pozval k zbiranju sredstev za izgradnjo šole in orisal pomen šole v naslednjih točkah: 1) deželi bo dala dobro izučene kovače, 2) kmetovalce bo poučevala o živinoreji in pametnem živinozdravstvu, 3) izučila bo može v ogledovanju klavne živine, 4) v bolnišnici se bo zdravila bolna živina, 5) razsojali se bodo spori pri kupčijah z živino, 6) bolnišnica bo prevzemala stekle živali in 7) učenci zdravilstva se bodo izurili v zdravljenju bolezni.

O izgradnji šole je poročal na zboru Strupi.[54] Dotlej se je zbralo 2836 gold., in to 1792 gold. od prodanega zemljišča na ljubljanskem močvirju, 144 gold. je obljubila mestna srenja (in kasneje nakazala le 60 gold.), 900 gold. pa je znesel prihranek dveletnih daril, ki jih družba ni razdelila za govejo živino. Zbor je na predlog in obrazložitev dr. Strupija sklenil, da se vsakoletni znesek za premije goveji živini (600 gold.) tako dolgo namenja za izgradnjo šole, dokler ne bodo izplačani vsi stroški gradnje; zidanje šole z notranjo opremo naj bi stalo 7000 gold. Kmetijsko ministrstvo je sklep družbe dovolilo z dopisom št. 1710 z dne 17. nov. 1848. Dobršen del šole so zgradili z javno zbranimi sredstvi; do 20. aprila 1849 se je nabralo 309 gold. in 5 kr., do oktobra istega leta 1413 gold. in 15 kr.,[55] skupaj pa okrog 2000 gold.[51]

Na ta način so bili postavljeni temelji za izgradnjo šole v revolucionarnem letu 1848 z velikimi napori in prostovoljnostjo njenih tvorcev, s preusmerjanjem sredstev za pospeševanje živinoreje, s sredstvi javnega interesa in izrabo vrta kmetijske družbe, ob resničnem prepričanju, da bo šola v izdatno korist slovenskemu narodu.

Šola je bila oznanjena 19. sept. 1849[56] in je pričela svoje delo uradno 7. januarja 1850, medtem ko je bil svečani začetek 8. januarja.[57] Pouk je bil v celoti v slovenščini ter za učence brezplačen; morali pa so si sami zagotoviti stanovanje in prehrano. Dr. Strupi je poučeval anatomijo in fiziologijo, splošno patologijo in farmakologijo, zdravljenje bolezni ter nauk o operacijah, dr. Bleiweis pa živinorejo, nauk o pomoči pri porodih, sodno živinozdravništvo, nauk o ogledovanju mesa in klavne živine ter fiziko in kemijo. Tretji steber šole je bil kovaški mojster in živinozdravnik Pavel Skale, Štajerec, ki je učil teoretično in praktično podkovstvo. Bil je izvrsten strokovnjak, izučil pa se je v Gradcu in na Dunaju. Poleg podkovskih opravil za šolo in živinozdravnišnico se je v kovačiji ukvarjal z izdelavo plugov in drugih kmetijskih orodij za kme-

tijsko družbo. Botaniko je prevzel Andrej Fleišman brezplačno. Skale je zaslužil plačo z delom v kovačnici. Tako na začetku šole učne moči niso povzročile kmetijski družbi nobenega stroška.

Kasneje je prevzel fiziko in kemijo dr. Karel Bleiweis, botaniko po smrti A. Fleišmana prof. V. Konšek ter po odhodu dr. S. Strupija v Prago leta 1855 njegove predmete P. Skale. Manjši honorar so izplačevali V. Konšku (50 gold.), zaradi velikih učnih obvez Skaleta pa je družba odobrila njegovemu namestniku 315 gold. letne plače.[51]

Šola je bila zastavljena velikopotezno in so se zanjo zanimali iz številnih drugih dežel, kmetijski družbi v Pragi in Solnogradu leta 1852,[58] deželni odbor Tirolske leta 1877[59] idr. V Gradcu je bila podobna šola ustanovljena leta 1841, v Celovcu 1872, medtem ko je pobudo goriške kmetijske družbe za ustanovitev živinozdravniške šole v Gorici goriški deželni zbor zavrnil na 5. seji leta 1877.[60] Ljubljanska šola je imela naslednje učne prostore: kovačnico, živinsko bolnišnico, hlev za živali v sodnih sporih, hleve za živali z nalezljivimi boleznimi, prostore za teoretični pouk, prostor za pouk na živini, ki so jo pripeljali v bolnišnico na ogled ali zdravljenje, poleg tega pa se je pouk izvajal tudi zunaj bolnišnice, kadar je bila potrebna pomoč na domu.[61]

Že od začetka je imela šola dvojni program. Za kovaške mojstre je trajal pouk šest mesecev in učenci so dobili po uspešno opravljenem izpitu spričevalo na podlagi razglasa deželnega glavarstva št. 16494 z dne 25. avgusta 1849.[62] Drugo šolanje pa je trajalo 10 mesecev (op.: Razen v letu 1850, ko je trajalo 8 mesecev) oziroma celo šolsko leto, ki so ga lahko obiskovali mlajši in starejši s kmetov, trgov in mest, kovaškega, kmečkega ali drugega stanu, ki so si hoteli pridobiti znanja iz živinozdravstva. Tudi ti so opravili na koncu šolanja izpit in prejeli ustrezno potrdilo oziroma spričevalo, s katerim jih je šola priporočala za živinozdravniške pomočnike in mesoglednike. Poleg šolanja kovaških mojstrov se je uveljavilo tudi živinozdravniško šolanje in tako so se usposabljali kar številni živinozdravniški pomočniki in mesogledniki. To je bilo zelo pomembno, saj živinozdravnikov ni bilo dovolj, razsajale pa so številne kužne bolezni, npr. goveja kuga, vranični prisad, steklina, smrkavost konj, smolika konj, rdečica pri prašičih, garje idr., zelo pomembna pa so bila tudi znanja, ki so diplomantom iz živinozdravništva omogočala umno živinorejo in kmetovanje, saj se je večina njih vrnila po končanem šolanju na kmetijo. Zaradi vse večje zahtevnosti zdravstvenega varstva živali, mesogledstva in drugih veterinarskih opravil se je vse bolj kazala potreba po šolanju večjega števila živinozdravnikov, zato je vlada leta 1881 ukinila enoletno šolanje živinozdravniških pomočnikov, nadaljevalo pa se je šolanje podkovskih kovačev, in to v dveh turnusih letno.[63 64]

Med vpisnimi pogoji bomo na tem mestu izpostavili dva: v podkovstvu se je lahko šolal le tisti, ki se je prej pri kovaču izučil kovaštva, ter vsakdo je moral biti sposoben brati in pisati v domačem jeziku. Da je učiteljski zbor posvečal jeziku veliko pozornost, vidimo tudi po tem, da so učence, ki niso bili vešči pisanja, v šoli naučili pisati.[65] Ta odnos osvetljuje tudi naslednja pripomba urednika Novic k povabilu na javni ogled izpitov na živinozdravniški šoli leta 1861: Naj bi prišli tudi tisti, ki še vedno mislijo, da je slovenski jezik reven ubožec; slišavši nauke cele medicine in kirurgije v slovenskem jeziku bodo morebiti vendar svojo pomoto spoznali in se spokorili.[66] K navedenemu pa je vendar treba dodati, da so tudi učitelji zapisali nekatere beležke v razrednici v nemščini.

Prvi diplomanti šole so prejeli spričevala 1. sept. 1850, in to iz podkovstva in živinozdravništva Matija Maher (Šk. Loka), Jožef Tomažič (Vipava), France Plahuta (Jesenice), Jakob Kapus (Zagorica pri Bledu), Janez Šoklič (Podstudor v Bohinju), Jožef Hirš (Stara Loka pri Kočevju), Jožef Bobnar (Fužine pod Ljubljano), Jakob Mure (Dobračevo pri Žireh), Franc Zakrajšek (Velike Lašče) in Matija Grabrijan (Adlešiči); samo iz živinozdravniških ved pa France Ložar (Trzin), Jožef Amon (Sp. Plskava), Šimen Nastran (Vodice), Anton Podobnik (Zatičina), Šimen Lebeničnik (Trojane), Anton Mezerič (Trojane) in Janez Šleimer (Kočevje).[65 67]

V času, ko je šolo vodil dr. J. Bleiweis, t. j. od 1850 do 1881, se je vpisalo 381 učencev, šolanje pa je uspešno sklenilo okrog 300, kar pomeni 80 % uspeh. Od Gorenjcev je bilo 28 diplomantov, in sicer poleg prej naštetih v letu 1850 še naslednji: France Eržen, Trata, in France Per, Mengeš (1852), Martin Piber, Sp. Gorje (1855), Jernej Humar, Vodice (1856), Franc Hafnar, Dorfarji (1858), Ignac Kržišnik, Gorenja vas (1860), Jožef Černe, Gorje, in Lorenc Steršinar, Stara Oslica (1862), Tine Murnik, Radovljica, Anton Peternel, Kranj, in France Poljanšek, Žiri (1868), Tone Hribar, Kranjska gora (1872), Jože Lah, Dovje (1876), Janez Jamar, Jesenice, Janez Markič, Goriče, in Juri Juvan, Stope (1877), France Wohlgemut, Spodnje Bitnje (1880), Anton Branko, Repnje pri Vodicah, Janez Podgor-

šek, Vodice, Andreas Kapus, Lesce, ter Gašper Maher, Šk. Loka (1881).[67]

Pri tem velja omeniti, da so posamezniki na svojo željo obiskovali šolo še eno leto po opravljenih izpitih in se na ta način dobro izurili v praktičnem podkovstvu in živinozdravništvu. Nekaj pa jih je šolo tudi predčasno zapustilo, predvsem zaradi denarnih težav, zaradi bolezni ali pa so morali v vojsko. Preseneča, da so se z območja sedanje občine Kranj izšolali le trije, več pa iz okoliša Škofje Loke, Jesenic in Mengša.

Bleiweis je pogosto zahteval, da bi v deželi ustanovili štipendije za učence podkovske in živinozdravniške šole. Dolgo brez uspeha, saj je bila do leta 1875 podeljena le ena štipendija po 50 gold. iz deželnega sklada.[51] Hranilnica Kranjska je na občnem zboru 17. febr. 1876 sklenila, da se darujejo v dobrodelne in občekoristne namene določeni zneski, med drugim 100 gold. za revne učence živinozdravniške šole.[68] V letih 1879, 1880, 1881 je deželni zbor podelil ubogim kovaškim učencem letno tri štipendije po 60 gold.[64]

Bleiweis je želel šolo razviti v dveletno[50] za okrajne živinozdravnike,[69] kar pa mu ni uspelo. V zvezi z živinozdravniško šolo je zanimivo tudi naslednje, kar je danes pozabljeno. Pri razpravi o kmetijskih učilnicah na Kranjskem na velikem zboru kmetijske družbe leta 1870 je predlagal Bleiweis med drugim, naj bi bile učilnice dveletne; v prvem letu naj bi podajali pripravljalne nauke in teoretični pouk v Ljubljani, v drugem letu pa bi učili praktično kmetijstvo na deželi. Za prvo leto naj bi bili učni pripomočki na realki, kovaški in živinozdravniški šoli ter v sadje- in svilorejni poskušalnici na družbinem vrtu. Takšna oziroma triletna kmetijska šola je že bila od leta 1850 do 1863 (op.: Na podlagi dovoljenja ministrstva za šolstvo z dne 6. dec. 1848 in naznanila kranjskega deželnega glavarstva 20. januarja 1849 sta bila potrjena za učitelja kmetijstva v Ljubljani v slovenskem jeziku dr. J. Orel in K. Dežman,[70] ki sta se za to poučevanje odpovedala plačilu), vendar pa jo je deželni zbor ukinil, točneje tedanja nemška večina v zboru.[71] Pri tem je zanimivo, da je v razrednici podkovske in živinozdravniške šole za leta 1854, 1855, 1856, 1861 in 1862 izločena kmetijska učilnica oziroma kmetijska šola, ki so jo obiskovali kandidati leto dni. Po sklepu zbora kmetijske družbe v letu 1853, ki ga je potrdilo c. k. ministrstvo notranjih zadev, se je namreč prvo leto triletne kmetijske šole izvajalo v Ljubljani na živinozdravniški šoli. Tu so poslušali nauke, ki so podlaga umnega kmetovanja (naravoslovje, biologija domačih živali, kemija, živinoreja itn. v živinozdravnišnici ter se učili rastlinoznanstvo, sadje- in murvorejo na družbenem in licealnem vrtu), poučevali pa so v letu 1854 Bleiweis, Strupi in Fleišman. Leta 1862 so na kmetijski šoli na izpitu spraševali Terpinc praktično kmetijstvo, Fleišman sadje- in murvorejo, rejo gozdnega lesa in rastlinoznanstvo, prof. M. Peternel kemijo in fiziko ter dr. Bleiweis živinorejo. Ta izpit je trajal en dan. Na podkovski in živinozdravniški šoli — spraševali so Skale, Bleiweis in Fleišman — pa je trajal izpit tri dni.[72] (Op.: Za leto 1876 lahko beremo, da je bil izpit na podkovski in živinozdravniški šoli 23. okt. dopoldan iz teoretičnega podkovstva, popoldan iz živinoreje, porodništva, sodnega živinozdravništva in mesogledstva, 24. okt. dopoldan iz anatomije in fiziologije domače živine, popoldan iz zdravljenja notranjih in zunanjih bolezni, 25. okt. dopoldan iz praktičnega podkovstva in popoldan iz botanike za živinozdravnike.[73] Zares zahteven izpitni program. Pri preizkušnji, ki je bila javna in ji je prisostvoval tudi deželni glavar vitez Kaltenegger, je bila razstavljena lepa zbirka mnogovrstnih podkev, med njimi so bile nekatere nove, ki jih je pripravil P. Skale. Zbirka je morala biti zares popolna, kajti Skale je že leta 1874 zagotavljal, da je zbirka podkev na ljubljanski šoli popolnejša, kot je bila zbirka stuttgartske živinozdravnišnice na razstavi na Dunaju; trdil je, da v njej ne manjka nobena podkev, ki je potrebna za teoretični pouk in praktično uporabo.)[74] Iz tega se vidi, da so skušali podkovsko in živinozdravniško učilnico povezati v širši okvir kmetijskega izobraževanja, kar pa je bilo po letu 1862 prekinjeno zaradi ukinitve kmetijske šole.

Na izobraževanje podkovskih mojstrov je pomembno vplivala tudi zakonodaja. Omeniti velja, da je deželna vlada Kranjske z razglasom 25. avgusta 1849 objavila sklep ministrstva za kupčijstvo in obrt z dne 14. avg. 1849, da mora imeti s 1. julijem 1851 vsak kovaški mojster na Kranjskem spričevalo ljubljanske ali druge podkovske šole.[62] To je bil vsekakor primeren ukrep, da so zagotovili zadostno zanimanje za ljubljansko šolo. Pobudo za ta ukrep je verjetno sprožil sklep velikega zbora kmetijske družbe 1849, s katerim so zaprosili ministrstvo, »da zapove, da prihodnjič vsak kovač, ki hoče biti v deželi kovaški mojster, mora v to šolo iti, se podkovanja izučiti in pridobiti spričevalo«. Izobraževanje podkovskih kovačev se je povsem uveljavilo po ukazu ministrov za trgovino in notranje zadeve z 21. junijem 1874, po katerem se

obrt podkovskih kovačev uvršča med obrti, za katere je potrebna posebna privolitev.[75] Ukaz temelji na 30. členu obrtnega reda z 20. dec. 1859.[76] Obrt si lahko izprosi, kdor izpolnjuje pogoje, predvidene z obrtnim redom v 18. členu, dolžan pa je tudi dokazati strokovno usposobljenost, in to s spričevalom, ki dokazuje, da je z uspehom opravil 6-mesečno šolo iz podkovstva oziroma ima spričevalo o uspešno opravljeni poskušnji iz kopitnega podkovstva pred ustrezno komisijo.[77]

Da bi podkovskim kovačem in kmetovalcem olajšali šolanje, kakor tudi obnavljanje znanja, je kranjska deželna komisija za konjerejo izdala delo W. Milesa, ki ga je prevedel Fran Levstik.[78]

Istega leta, tj. 1874, je izšlo na Dunaju iz c. k. dvorne in državne tiskarne »navodilo o podkovanju za rabo v podkovskih učilnicah c. kr. vojske« v slovenščini.[79] Že pred tem, in sicer leta 1851, pa je napisal dr. J. Bleiweis delo »nauk zdrave in bolne kopita podkovati in kopitne bolezni ozdravljati« kot prvi del »živinozdravništva«. Z dr. Strupijem sta namreč v letu 1850 napovedala izdajo desetih knjig v domačem jeziku pod skupnim naslovom »Živinozdravilstvo« za živinozdravnike, živinorejce, kmetovalce in posestnike živine sploh.[80] (Op.: Terminologija ni bila usklajena; v oznanilu bukev leta 1850 sta Bleiweis in Strupi rabila izraz »živinozdravilstvo«. »Nauk zdrave in bolne kopita podkovati in kopitne bolezni ozdravljati« ter »nauk spoznanja in ozdravljenja vnanjih in notranjih bolezni« sta izšla kot prvi in četrti del «živinozdravništva«, medtem ko so »nauk od reje domače živine«, »nauk kako pomagati živini o porodih« in »nauk klavno živino in meso ogledovati« izšli kot tretji, peti in šesti del »živinozdravstva«. Sicer pa se različna raba termina za dejavnost, ki jo danes pojmujemo kot veterinarstvo, vidi tudi v prispevkih v Novicah.) Povabila sta na naročilo s pogojem, da bodo knjige pričeli tiskati, ko bo 400 naročnikov. Kaže, da z naročilom ni bilo težav in so knjige že v letu 1851 pričele izhajati.

Sklepna misel

Značilno je, da razmah konjereje sredi 19. stoletja sovpada z uveljavitvijo podkovske in živinozdravniške šole v Ljubljani, ki je s svojimi diplomanti vsekakor omogočila strokovni napredek živinoreje in podkovstva na Kranjskem. Posebno pomemben delež pri razvoju živinoreje in podkovstva pri nas pa imata tvorca te šole dr. Simon Strupi (1812—1880) in dr. Janez Bleiweis (1808—1881), ki sta oba izšla iz Kranja. Seveda pri tem ne smemo prezreti naporov deželne kmetijske družbe, ki se je po svoje trudila pripraviti pogoje za hitrejši napredek kmetijstva.

Bleiweis in Strupi sta na Dunaju najprej diplomirala in doktorirala iz zdravniških znanosti (1832) in se nato posvetila živinozdravništvu. Strupi je bil leta 1844 imenovan za deželnega živinozdravnika, leta 1855 pa je odšel za profesorja živinozdravništva na vseučilišče v Prago. Z njim je Kranjska dežela izgubila dragocenega strokovnjaka, Bleiweis pa nenadomestljivega sodelavca. Ni znano, iz katerih nagibov je Strupi zapustil domovino. Novice so zapisale, da je sam zaprosil za učiteljsko mesto živinozdravstva v Pragi, ki ga je tudi dobil po ces. sklepu z dne 25. maja 1855. Iz Ljubljane je odšel 3. sept. 1855.[81] Živinozdravniška šola v Ljubljani je s tem utrpela hudo izgubo. Ne smemo namreč pozabiti, da sta bila dr. Strupi in dr. Bleiweis korepetitorja na dunajskem živinozdravniškem inštitutu in torej usposobljena poučevati na najvišji stopnji. Eden od razlogov za takšno Strupijevo odločitev je bil morda v tem, da zaradi odnosa dunajske vlade do šole ni videl prave možnosti za njen razmah. (Op.: Šola je bila ustanovljena in se je vzdrževala brez državnih subvencij do leta 1875, ko je ob 25-letnici delovanja prejela 500 gold.). Vsekakor je bila trojka Bleiweis, Strupi, Skale s sodelovanjem Fleišmana in drugih strokovnjakov sposobna zasnovati višjo obliko veterinarskega izobraževanja v Ljubljani in povzdigniti kmetijsko šolstvo nasploh. Strupi je bil odbornik kmetijske družbe in oskrbnik družbinega vrta ter je uspešno deloval v družbinih organih.

Bleiweis je opravljal v Ljubljani številne naloge, bil je profesor na mediko-kirurškem zavodu (od 1841—1850), tajnik kmetijske družbe za Kranjsko (od 1842 do smrti) in urednik Novic (od leta 1843, tj. od izdaje prve številke Novic do svoje smrti), po odhodu Strupija tudi deželni živinozdravnik (od 1856 do 1874, ko se je upokojil), tvorno pa je deloval še na drugih področjih, medicinskem, kulturnem in političnem. Bil je tudi akademik, prvi Slovenec v jugoslovanski akademiji znanosti in umetnosti. S Strupijem sta zasnovala podkovsko in živinozdravniško šolo, zagotovila materialne pogoje za njen nastanek in njeno delovanje ter skupaj napisala vrsto strokovnih knjig, ki so bile koristen pripomoček učencem šole in vsakomur, ki se je ukvarjal z živinorejo. Bleiweis si je z vztrajnim

štiridesetletnim delom na Kranjskem pridobil ogromne zasluge za razvoj našega kmetijstva in živinozdravništva. Njegov opus je v tej razpravi prikazan le bežno in nepopolno, vendar se vidi, da je kot živinozdravniški izvedenec s svojim delom na podkovski in živinozdravniški šoli, kot agilen član v organih kmetijske družbe in kot pisec strokovnih del pomembno spodbudil konjerejo in podkovstvo, kar je tudi dolgoročno ugodno vplivalo na njun razvoj.

Opombe :

[1] Novice 34, 1876, L. 10, 73.
[2] Novice 13, 1855, L. 37, 145—146: Nova cesarska postava o pripuščanju privatnih žrebcev za denar.
[3] Novice 34, 1876, L. 13, 96. Jahresbericht des k. k. Ackerbau-Ministeriums über die Massregeln und Arbeiten für Förderung der Landescultur in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für 1868. Wien 1869, strani 277—291.
[4] Novice 28, 1870, L. 33, 268: Oznanilo c. kr. asentne komisije za nakupovanje konj.
[5] Novice 27, 1869, L. 8, 59—6; L. 10, 75—76: Ministrstvo kmetijstva.
[6] Na podlagi odločitve ministrstva za kmetijstvo z dne 27. dec. 1869 so ustanovili 13 deželnih komisij za konjerejo, med drugim za Štajersko (Gradec), Koroško (Celovec), Primorsko (Trst) in Kranjsko (Ljubljana) (77).
[7] Novice 27, 1869, L. 51, 421—422.
[8] Novice 28, 1870, L. 22, 175.
[9] Nauk o umni živinoreji. Slovenskim gospodarjem spisal in s podobami razjasnil dr. Janez Bleiweis. Izdala in založila c. k. kmetijska družba kranjska, Ljubljana 1871.
[10] Novice 28, 1870, L. 40, 324.
[11] Bukve za kmeta, kako se ima pri kupovanju, plemenenju, reji in opravljanju konj sploh obnašati, da bi jih bolezen obvaroval in v njih unanjih in notranjih bolezen sam sebi svetoval in pomagal. Spisal dr. Janez Bleiweis, Ljubljana 1843.
[12] Poduk za gospodarje, kteri se pečajo z rejo konj, zastran tega, kako naj se kobile za pleme in žrebeta rede in opravljajo, in kako naj se z njimi ravna, kakor tudi kako se naj napravijo hlevi, ki so zanje namenjeni. Novice 13, 1855, L. 95, 377—378; L. 96, 381; L. 97, 385—386; L. 98, 389; L. 99, 393-394; L. 100, 397—398.
[13] Novice 28, 1870, L. 17, 138: Prva seja deželne komisije za napredek konjereje.
[14] Bericht über die Thätigkeit des k. k. Ackerbau — Ministeriums in der Zeit vom 1. Jänner 1869 bis 30. Juni 1874. Wien, 1874, strani 247—288.
[15] Bericht über die Thätigkeit des k. k Ackerbau — Ministeriums in der Zeit vom 1. Juli 1875 bis 31. Dezember 1876. Wien, 1877, strani 274—331.
[16] Novice 28, 1870, L. 33, 267: Druga seja deželne komisije za napredek konjereje.
[17] Novice 26, 1868, L. 21, 164.
[18] Ante Štefančič: Začetek in razvoj veterinarstva na Slovenskem do prve svetovne vojne. SAZU, Ljubljana 1966.
[19] Novice 28, 1870, L. 2, 15.
[20] Novice 30, 1873, L. 6, 48.
[21] Novice 32, 1877, L. 1, 8.
[22] Novice 31, 1873, L. 43, 349.
[23] Novice 31, 1873, L. 47, 380.
[24] Novice 32, 1874, L. 4, 30.
[25] Ukaz ministrstva za poljedelstvo s 15. maja 1874, št. 4318, s katerim se določila o porabi privatnih (necesarskih) žrebcev za spuščanje ali plemenjenje dopolnijo, nekoliko pa spremenijo. Novice 32, 1874, L. 33, 257-258; L. 34, 266; L. 36, 282.
[26] Novice 34, 1876, L. 6, 47.
[27] Novice 35, 1877, L. 8, 63.
[28] Novice 35, 1877, L. 18, 143.
[29] Novice 20, 1862, L. 21, 163.
[30] Novice 19, 1861, L. 39, 320.
[31] Josip Žontar: Zgodovina mesta Kranja. Ljubljana 1939.
[32] Mirko Rupel: Valvasorjevo berilo. Mladinska knjiga. Ljubljana, 1951, stran 228.
[33] Arhiv mestne občine Kranj 1717—1941. Spisi za leto 1839.
[34] Naznanila c. k. kmetijske družbe na Kranjskem. Letnik 1869, zv. 1, 6. Ljubljana 1869.
[35] Novice 26, 1868, L. 3, 22.
[36] Novice 27, 1869, L. 39, 318.
[37] Novice 28, 1870, L. 41, 332
[38] Novice 31, 1873, L. 8, 63; L. 40, 324; L. 41, 334.
[39] Novice 32, 1874, L. 31, 241. Kranjskim konjerejcem.
[40] Novice 31, 1873, L. 4, 31.
[41] Novice 32, 1874, L. 38, 303.
[42] Novice 34, 1876, L. 10, 79; L. 19, 153.
[43] Novice 35, 1877, L. 28, 220—221; L. 29, 228.
[44] Novice 35, 1877, L. 33, 260.
[45] Novice 35, 1877, L. 38, 300.
[46] Pirc: O naši živinoreji. Kmetovalec 1, 1884, št. 20, 94—95, Fr. Povše: Živinoreja na Kranjskem, Kmetovalec 3, 1886, št. 19, 83—85; št. 20, 88—90.
[47] Novice 30, 1872, L. 5, 33—34.
[48] S. Bavdek: Kranj — zibelka našega veterinarstva. Snovanja, Kranj 27. sept. 1977, št. 4.
[49] Novice 11, 1853, L. 69, 276; L. 82, 327.
[50] Podkovna in živinozdravniška šola 1867. leta (podpisal družbeni tajnik prof. dr. Bleiweis). Naznanila c. k. kmetijske družbe na Kranjskem. Letnik 1869, zv. 1, 80—86. Ljubljana 1869.
[51] O ljubljanski učilnici podkovstva in živinozdravstva z ozirom na ravno zdaj preteklih 25 let (poročilo dr. J. Bleiweisa). Naznanila c. k. kmetijske družbe na Kranjskem, Letnik 1875, 78—88. Ljubljana 1876.
[52] Novice 2, 1844, No. 21, 83.
[53] Oznanilo in povabilo poslano vsim Slovencam, zlasti pa grajšakom in kmetovavcam, kovačem, živinorejcam in vsim, ki kaj živine imajo. Novice 6, 1848. Posebna doklada k 19. listu Novic.

[54] Novice 7, 1849, L. 10.

[55] Novice 7, 1849, 17. dokladni list k 18. listu Novic, 55—56; 40. dokladni list k 44. listu Novic, 137.

[56] Imenitno oznanilo zastran živinozdravniške in kovaške šole v Ljubljani. Novice 7, 1849, L. 38.

[57] Novice 7, 1849, L. 45: Natančnejše oznanilo o pričetku kovaške in živinozdravniške šole.

Novice 8, 1850, L. 3, 10; L. 4, 14—15: Začetek kovaške in živinozdravniške šole v Ljubljani.

[58] Novice 10, 1852, L. 21, 84.

[59] Novice 35, 1877, L. 46, 368—369.

[60] Novice 35, 1877, L. 18, 142.

[61] Novice 7, 1849, L. 45.

[62] Razglas c. k. ilirskega poglavarstva — Nove naprave zastran kovaštva, št. 16494, 25. vel. srpana 1849.

Novice 7, 1849, 37. dokladni list k 41. listu Novic; Novice 10, 1852, L. 5, 20.

[63] Naznanilo o pomembi podkovske in živinozdravniške šole ljubljanske. Novice 39, 1881, L. 38, 301—302.

[64] Naznanila c. k. kmetijske družbe na Kranjskem. Letnik 1882, str. 22. Ljubljana 1882.

[65] Novice 8, 1850, L. 37, 153—154.

[66] Novice 19, 1861, L. 38, 311.

[67] Razrednica podkovske in živinozdravniške šole v Ljubljani 1850—1883.

[68] Novice 34, 1876, L. 8, 63.

[69] Naznanila c. k. kmetijske družbe na Kranjskem. Letnik 1874, zv. 1, 38. Ljubljana 1875.

[70] Oznanilo kmetijske šole v Ljubljani. Novice 7, 1849, L. 4.

[71] Novice 28, 1870, L. 20, 157—158.

[72] Novice 11, 1853, L. 41, 162; Novice 12, 1854, L. 37, 145; Novice 20, 1862, L. 44, 371.

[73] Novice 34, 1876, L. 44, 355—356.

[74] Novice 32, 1874, L. 21, 169.

[75] Kateri kovač dobi od zdaj naprej pravico konja in drugo živino podkovati. Novice 32, 1874, L. 31, 241.

[76] Nova postava za obertnije in rokodelstva. Novice 18, 1860, L. 29, 225—226; L. 30, 234—236; L. 31, 241—242; L. 32, 249—251; L. 33, 258—259; L. 34, 266—267; L. 35, 273—274; L. 36, 282—283; L. 37, 290; L. 42, 333—335; L. 43, 342.

[77] Ukaz ministrstva notranjih reči od 27. avgusta 1873, o preskušnji iz podkovstva, kdor ni v podkovijsko šolo hodil. Novice, 32, 1874, L. 32, 249—250.

[78] W. Miles: Dejanski nauk o kopitnem podkovstvu s podobami. Ljubljana 1874.

[79] Navodilo o podkovstvu za rabo v podkovnih učilnicah c. k. vojske. Iz c. kr. dvorne in državne tiskarnice. Dunaj 1874.

[80] Oznanilo novih bukev v domačem jeziku pod imenom »živinozdravilstvo«, za živinozdravnike, živinorejce, kmetovavce in posestnike živine sploh in povabilo na naročbo teh bukev. Novice 8, 1850, L. 39, 166.

[81] Novice 13, 1855, L. 47, 188; L. 71, 284.

DENARNE USTANOVE V KRANJU DO DRUGE SVETOVNE VOJNE

SLAVKO LUIN

Denarništvo v Sloveniji do prve svetovne vojne

V prvi polovici 19. stoletja povzroči industrijska revolucija spremembe v gospodarskih in družbenih odnosih najprej v zahodni in srednji Evropi. Kapitalizem lomi fevdalne spone, nastajata meščanski in moderen delavski razred. V vladajočem meščanskem razredu se zbirajo vse mračne sile kapitalizma, posebno še, ko se razmahne svetovno gospodarstvo v znamenju svobodne trgovine in gospodarskega liberalizma. S strmim porastom industrijske proizvodnje se nato začne cepitev v politična in interesna področja.

Na Slovenskem ta razvoj kasni. Kapitalistični razvoj se pričenja v času, ko je bila v Angliji industrijska revolucija že skoraj končana. Tudi v Avstriji je razvoj v slovenskih deželah kasnil za Češko in Spodnjo Avstrijo. Zato je industrijska buržoazija na Slovenskem v tem času še maloštevilna, številnejša je tista, ki se ukvarja s trgovino ali pa je lastnica manjših manufaktur in železarskih podjetij. Buržoazijo so pri nas povečali tujci iz dežel, ki jih je zajela industrijska revolucija že prej, in prišleki s kmetov, ki so se uveljavili s pomočjo najzgodnejših oblik kapitalističnega gospodarstva.

V gospodarskem razvoju je prednjačil Trst pred Ljubljano. Zato je bilo za tržaški kapital narodnostno ozemlje Slovenije glavno suhozemno gospodarsko območje. Kot naslednja pomembna gospodarska dejavnika se pojavita še dunajski in praški kapital.

Z gradnjo železniške proge preko slovenskega ozemlja — leta 1846 trasa Špilje—Celje, leta 1849 do Ljubljane in do leta 1857 do Trsta — so se možnosti za vključitev v mednarodno gospodarsko menjavo bistveno povečale.[1]

Vzporedno z industrijsko revolucijo poteka tudi razvoj modernega denarništva. V denarništvu Slovenci nismo zaostajali za splošnim razvojem denarnih ustanov v Avstriji. Kot prvi denarni zavod v Sloveniji je bila ustanovljena leta 1820 v Ljubljani Kranjska hranilnica. To je bilo komaj leto po ustanovitvi prve hranilnice v Avstriji, na Dunaju. Kranjska hranilnica je delovala pozneje pod imeni Ilirska hranilnica, Ljubljanska hranilnica in Hranilnica dravske banovine. Med prvimi hranilnicami v Sloveniji so bile kasneje ustanovljene še hranilnice v večjih mestih, in sicer leta 1844 v Mariboru, leta 1881 v Celju, leta 1893 v Kranju, nato pa slede hranilnice v drugih mestih.

Prvi denarni zavod v sodobnem smislu je bila v Sloveniji podružnica Avstrijske nacionalne banke, ki je začela poslovati v Ljubljani leta 1856, kot prvi denarni zavod v obliki delniške družbe pa je bila leta 1867 osnovana Laibacher Gewerbebank, ki je bila leta 1872 likvidirana in je nato postala podružnica Steiermärkische Escompte Bank iz Gradca. Leta 1876 je bila ustanovljena Krainische Escomptgesellschaft v Ljubljani, ki pa je delovala le do leta 1884.

Vse do leta 1900 ni bilo nato v Sloveniji nobenega samostojnega denarnega zavoda v obliki delniške družbe, čeprav je medtem število hranilnic naraslo. Na podeželju se je posebno široko razmahnilo kreditno zadružništvo, ki je delovalo na zadružni osnovi in ga je pri nas uvedel dr. Josip Vošnjak po češkem zgledu. V osemdesetih letih nastajajo prve kreditne zadruge na Štajerskem, nato pa na Kranjskem. Vodstvo zadružnega denarništva je bilo najprej v Celju, od leta 1895 pa v Ljubljani, kjer so ustanovili Zvezo kranjskih posojilnic kot društvo. Leta 1900 so društvo razpustili in ustanovili Gospodarsko zvezo kot zadrugo z neomejeno zavezo, iz katere se je tri leta kasneje izločila Zadružna zveza, ki je spodbujala ustanavljanje novih hranilnic, skrbela za strokovno usposabljanje in medsebojno kreditiranje. Zadružno gibanje, ki je nastalo v drugi polovici devetnajstega stoletja kot obramba delavca in kmeta pred izkoriščanjem kapitalističnih gospodarjev, je imelo pri nas, tako kot pri Čehih, še narodnostno ozadje. Oderuštvu

SLAVKO LUIN, YU, 64000 Kranj, Cesta Kokrškega odreda, 11, upokojenec

in narodnostnemu zatiranju so se kreditne zadruge uspešno postavile po robu.

Leta 1900 je bila ustanovljena s pomočjo češkega kapitala Ljubljanska kreditna banka, leta 1905 pa je pričela delovati v Trstu Jadranska banka, v kateri sta sodelovala slovenski in hrvaški kapital. Ta banka je bila pomembna za razvoj slovenskega gospodarstva posebno po prvi svetovni vojni. V Ljubljani sta bili ustanovljeni v letu 1910 še Kranjska deželna banka in leta 1916 Ilirska banka kot popolnoma slovenska denarna zavoda.[2]

Denarništvo v Kranju od srede devetnajstega stoletja do prve svetovne vojne

Da bi razumeli razmere, ki so rodile težnjo po ustanavljanju denarnih organizacij v Kranju, je potreben kratek pogled v zgodovino Kranja, posebno v politične in gospodarske razmere. Sredi devetnajstega stoletja so bile v gospodarstvu srednjeveške spone že preteklost. Nastajajo novi družbenoekonomski odnosi, v katerih se iz posestnikov in trgovcev razvije v gospodarstvu vodilni meščanski sloj.

Podobe iz tega časa kažejo, da je bil Kranj takrat še idilično mestece na skali med Savo in Kokro, s hišami na severu do današnjega Globusa in redkimi stavbami ob cesti prek Zlatega polja. Takratno pokopališče, danes Prešernov gaj, je bilo že na kranjskem polju. Skozi Kranj sta vodili trgovsko in vojaško pomembni cesti od Podkorena in Ljubelja ter z Jezerskega na jug skozi vasi na obeh straneh Save proti Ljubljani in Škofji Loki. Te prometne poti so povezovale avstrijske in nemške dežele z Balkanom, Jadranskim morjem in Benetkami. Leseni most čez Savo na dnu Jelenovega klanca je bil prav tam kot sedanji betonski, čez Kokro pa je bilo treba hoditi in voziti po klancu v globel preko lesenega mostu na Huje in Klanec. Nov železni most čez Kokro na današnji lokaciji je bil zgrajen šele leta 1876. Prometne zveze so bile za nastanek in razvoj Kranja z okolico vedno izredno pomembne.

Mesto Kranj je štelo leta 1850 2019 prebivalcev, v upravno politični okoliš občine Kranj so spadale še vasi: Primskovo, Gorenje, Klanec, Huje, Čirčiče, Rupa in Struževo s skupno 1369 prebivalci. Naselja na desnem bregu Save so bila del škofjeloške upravne enote. V mestu je živelo poleg Slovencev le malo Nemcev, pretežno so bili to uradniki.

V gospodarskem razvoju Kranja je pričela prevladovati trgovina, ki je imela ključne položaje v preprodaji izdelkov obrtnikov in pridelkov kmetov ter v preprodaji kolonialnega blaga in industrijskih izdelkov iz drugih dežel. Iz nekaterih kramarjev in posestnikov se je v medsebojni konkurenci uveljavilo okrog deset trgovskih družin, ki so bile začetniki novega meščanskega sloja, postale so nosilci krajevne oblasti. Njihova moč je postopno naraščala, v razdobju meščanskega liberalizma se je gospodarsko še utrdila, vendar do prve svetovne vojne ni dosegla industrijskega razvoja.

Obrt je bila v mestu in okolici razvita preko potreb okoliša. Samo v mestu je bilo okrog osemdeset obrtnikov. Poleg uslužnostnih dejavnosti je bila močno razvita živilska stroka, in sicer mlinarstvo, peka kruha, pivovarstvo in mesarstvo, nadalje izdelovanje oblek in obutve ter platnarstvo, klobučarstvo in tkalstvo. V kovinski obrti so bili številni kovači in ključavničarji. Pomembno je bilo tudi obdelovanje lesa, kož, kamna in pletenje vrvi. Zaradi številnosti se je med obrtniki bil brezobziren boj za obstanek. Nizka izobrazba in pojav industrijskega blaga sta redčila njihove vrste.

Prebivalci v okolici Kranja so se poleg kmetijstva ukvarjali tudi s prevozništvom, lončarstvom, sitarstvom in s tkanjem platna. Nekmetijske dejavnosti so opuščali, zato je že v šestdesetih letih prihajal agrarni značaj pokrajine vse bolj do izraza.

Za blagovno menjavo na Gorenjskem so bili pomembni redni sejmi. Žito, živino in lesne proizvode so prihajali kupovat tudi iz nemških in italijanskih dežel. Železnica, ki je bila zgrajena leta 1870, je imela do prve svetovne vojne le malo vpliva na gospodarske razmere.

Komunalna opremljenost mesta je bila še skromna. Vodo so črpali iz Save v vodnjak na glavnem trgu. Kasneje so izkopali več vodnjakov. Po ulicah so skromno svetile leščerbe-oljevke. Za gašenje pogostih požarov so imeli dve brizgalni.

Po marčnih dogodkih leta 1848 je bil s stališča krajevne samouprave največjega pomena provizorični občinski zakon z dne 17. marca 1849, ki je temeljil na načelu, da je svobodna občina osnova svobodne države. Po ukinitvi marčne ustave pa je vlada tirala občinstvo v odvisnost s tem, da si je od leta 1852 pridržala pravico potrjevati predstojništva in važnejše sklepe občinskega odbora.

V mestu je bil tudi sedež okrajnega glavarstva, sodišča in zemljiškoknjižnega urada. Vodstvo mestnega občinskega sveta so sicer imeli v rokah mestni veljaki slovenske narodnosti, ki pa so slabili svoje moči v medsebojnih interesnih in strankarskih nasprotjih in se zato niso mogli uspešno zoperstavljati Nemcem in nemškutarjem. Njihova narodnostna zavest je bila v začetku še mlačna, zato je bila pripravljenost na kompromise z Nemci pogost pojav.

Narodnostna zavest se je razvijala postopoma šele z nastopom slovenskih izobražencev. K temu je prispevala tudi nižja gimnazija, ki je delovala od leta 1871 do 1878, od leta 1894 dalje pa novozgrajena popolna srednja šola. Narodno zavedni meščani so leta 1863 ustanovili čitalnico, v kateri sta delovala tudi J. Mencinger in S. Jenko. Kasneje so pričeli ustanavljati še pevska in telovadna društva z istim namenom. Tudi knjižnice so mnogo pripomogle k prebujanju narodne zavesti. V času ustanavljanja čitalnic so začeli obiskovati Prešernov grob.[3]

Gospodarski razvoj ni šel v korak z narodnostnim razvojem zaradi pomanjkanja kapitala. Kreditne razmere se niso mogle izboljšati, ker se ni uresničila leta 1852 izražena želja občinskega sveta, da bi ustanovili mestno hranilnico.[4]

Skoraj dvajset let je preteklo, preden je mestni občinski svet ponovno načel vprašanje ustanovitve hranilnice. V začetku sedemdesetih let se je razvila pri volitvah v občinski odbor politična borba med narodnostno stranko in nemškutarji. Narodna stranka je bila složna in uspešna. Med ukrepi za zboljšanje lastnih možnosti za gospodarjenje je bila tudi nameravana ustanovitev hranilnice. Pri tem so naleteli na velik odpor pri delu bogatih meščanov, ki so posojali denar obrtnikom in kmetom, pa tudi na odpor nemškutarjev, ki so spletkarili preko centralnih oblasti.

Pripravljalni odbor je že prejel predhodno dovoljenje za ustanovitev Gorenjske hanilnice v Kranju in je zato 21. junija 1871 sklical ustanovni občni zbor. Posebno aktiven je bil kasnejši župan, deželni in državni poslanec Leopold Jugovic, trgovec in posestnik mehaničnega mlina.[5]

O tem dogodku so pisale Novice v sredo, dne 28. junija 1871, naslednje:

»Iz Kranja 24. junija (Gorenjska Hranilnica). Medtem, ko na Češkem in Moravskem skoraj ni mesta, kjer bi ne bilo kake hranilnice, ki ljudem daje priliko prihranjeni denar nalagati in v potrebi na nizke obresti (činže) na posodo dobiti, je zdaj v kranjski deželi le ena hranilnica, ki na hipoteke denar posojuje, in še ta kaže se, kakor skušnje poslednjega leta pričajo, mnogokrat v svojem gospodarstvu tako pristranska, da se je vže davno izbudila želja, vsaj na Gorenjskem ustanoviti še drug enak zavod. Danes vam naznanjamo veselo novico, da ta vsestranska želja se bode kmalu uresničila, kajti preteklo sredo dopoldne zbralo se je v naši čitalnični dvorani iz Škofje Loke, Tržiča, Kranja in bližnje njegove okolice mnogo domorodcev raznega stanu v ta namen, da ustanovijo tako, posebno Gorencem koristno napravo.« Novičar nadaljuje, da je zboru predsedoval poslanec in posestnik Leopold Jugovic. Na zboru so potrdili pravila hranilnice. 30 navzočih se je izreklo, da so pripravljeni prevzeti potrebno poroštvo v znesku 20.000 goldinarjev, dokler ne bo imela hranilnica lastne založnine. Novičar izraža upanje, da bo hranilnica dobila za poslovanje od vlade potrebno dovoljenje. Uredništvo Novic v pripombi pod črto še dodaja: »Mi radostno pozdravljamo to kmetijstvu in obrtnijstvu prekoristno napravo in iz srca kličemo ‚dobro srečo' rodoljubom v Kranji, ki so prvi dejansko dovršili, kar je društvo ‚Slovenija' že večkrat živo priporočala.« Uredništvo Novic še priporoča, naj »Gorence« posnemajo še v Novem mestu in v Postojni.

Pri ustanavljanju te hranilnice je sodeloval tudi dr. Janez Mencinger, jurist, narodnjak in pisatelj, ki je bil od 12. decembra 1871 do 1. decembra 1882 v Kranju odvetnik. Na zahtevo vlade je predelal hranilnična pravila.[6]

Zaradi nasprotovanj v Kranju in Ljubljani je leta 1873 ministrstvo notranjih zadev na Dunaju preklicalo že izdano dovoljenje. Pri tej odpovedi se sklicuje na neugodne razmere na dunajski borzi zaradi padca borznih vrednot, Poleg tega je župan Jugovic zaradi gospodarskega poloma leta 1874 odstopil, težnja za ustanovitev denarnega zavoda v Kranju pa je zamrla za naslednjih dvajset let.[7]

Tudi sklep vodstva Hranilnice v Ljubljani v letu 1878, da bi se v Kranju ustanovila podružnica, ni bil uresničen. Nekaj časa so pošiljali v Kranj na sejme svoje uradnike, da bi sprejemali hranilne vloge, vendar so po slabem uspehu to poslovanje ukinili.[8]

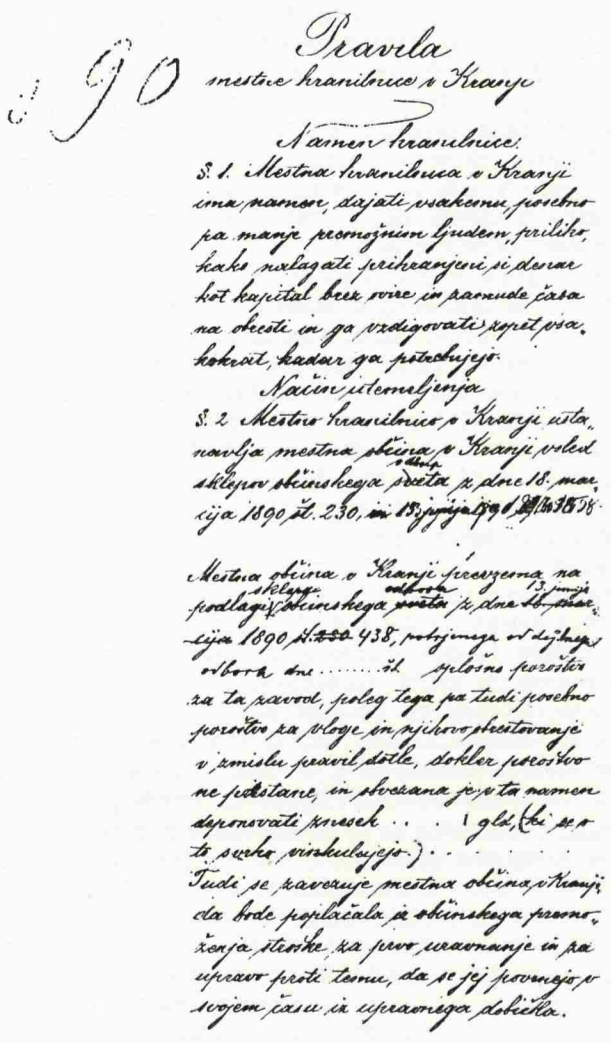
Gospodarske razmere so se v sedemdesetih letih trajno slabšale. V mestu je celo padlo število prebivalstva. Obrt je vedno bolj nazadovala, železnica ni prinesla zaželene koristi. V občinski politiki so tja do osemdesetih let vladale skrajno nezdrave razmere. Vodilna plast me-

ščanov je sklepala kompromise z nemškutarji, saj pravih Nemcev skoraj ni bilo. Politikanstvo je razplamtevalo politične strasti med konservativnimi klerikalci in narodnonapredno liberalno stranko ter cepilo moči, da ni bilo nobenega napredka.

Polovičarstvu in slogaštvu pa se je sklenil zoperstaviti notar Viktor Globočnik, ki je prišel v Kranj leta 1885. Okrepil je narodnonapredno stranko in zbiral okrog sebe dijake in visokošolce, ki jih je krepil v radikalnem nacionalizmu. Leta 1889 je stopil v občinski odbor in postal svetovalec. Zavzemal se je za napredek mesta in tudi za ustanovitev hranilnice. Težnjam za ustanovitev mestne hranilnice tudi nekateri kranjski bogataši niso mogli več kljubovati.[9]

Odbor mestne občine je na seji dne 18. marca 1890 imenoval iniciativni odbor, ki so ga sestavljali večinoma odborniki s takratnim županom Karlom Šavnikom. Pripravljalni odbor — hranilnični odsek je na seji 14. maja razpravljal o hranilničnem pravilniku. Po njem naj bi občina sprejela splošno poroštvo za zavodovo poslovanje in posebno poroštvo, ki velja, dokler si hranilnica ne bo zagotovila lastnega rezervnega sklada v višini 5 % hranilnih vlog. Hranilne vloge se sprejemajo od najmanj enega do največ 3000 goldinarjev. Posojila naj bi bila najdalj za šest mesecev. Vodstvo hranilnice ima občinski odbor in od njega voljeni upravni odbor z mandatom treh let. Nadzorstvo nad hranilnico ima tudi cesarski komisar. Na seji občinskega sveta so bila pravila potrjena in sprejet je bil sklep o ustanovitvi Mestne hranilnice pod nadzorstvom in s splošnim poroštvom občine. Deželni odbor je dne 12. 8. 1890 pod št. 6316 izdal dovoljenje, da mestna občina prevzame splošno poroštvo in posebno jamstvo za Mestno hranilnico, toda deželna vlada je dala svoj pristanek s potrditvijo pravil hranilnice šele 18. aprila 1892 z odločbo št. 1547. Zato je občinski svet šele na seji 5. avgusta 1892 imenoval upravni odbor hranilnice in določil delovne prostore v prvem nadstropju mestne hiše (rotovž) nasproti sejne, danes poročne dvorane. Otvoritvena svečanost je bila 6. julija 1893, ko je začela Mestna hranilnica Kranj poslovati.

Prvi predsednik upravnega odbora je postal Viktor Globočnik, prvi uslužbenec-blagajnik pa Franc Cof, hišni posestnik v Kranju. Pravni konzultant je bil Dr. Valentin Štempihar. Hranilnica je imela uradne ure najprej enkrat tedensko po 6 ur, v drugih dnevih pa po 2 uri. Na seji upravnega odbora hranilnice dne 25. oktobra 1893 so sklenili, da bo hranilnica odprta dvakrat po 6 ur tedensko in so zato razpisali natečaj za novega tajnika hranilnice. Med šestimi ponudniki so izbrali Ivana Malija iz Radovljice, ki je bil dotlej občinski tajnik in tajnik hranilnice v Radovljici.[10]

Pravila
mestne hranilnice v Kranju

V imenu hranilnice.

§. 1. Mestna hranilnica v Kranji
ima namen, dajati vsakemu posebno
pa manje premožnim ljudem priliko,
kako naložati prihranjeni si denar
bot kapital brez stroškov, in pa nudi časa
na obresti in ga vzdigovati zopet pisa.
kakrat, kadar ga potrebujejo.

Način izterjanja.

§. 2 Mestna hranilnica v Kranji usta-
navlja mestna občina v Kranji vsled
sklepov občinskega sveta z dne 18. mar-
cija 1890, št. 230, in 13. junija 1890 št. 438

Mestna občina v Kranji jamči za
podlagi občinskega sveta z dne 18. mar-
cija 1890, št. 230 438, potrjenega od deželnega
odbora dne ..... št. splošno poroštvo
za ta namen, poleg tega pa tudi posebno
poroštvo za vloge in njihovo obrestovanje
v zmislu pravil dotle, dokler posestvo
ne pristane, in obvezana je v ta namen
deponovati znesek . . . 1 gld. (ki se o
tej svoti pismeno pogodijo) . . . .
Tudi je zavezuje mestna občina v Kranji
da bode pobirala je občinskega prav-
ženja, stroške za prvo uravnanje in pa
upravo proti temu, da se jej povrnejo v
svojem času in upravnega dobička.

Sl. 1. Fotokopija prve strani osnutka pravil Mestne hranilnice v Kranju, o katerih je razpravljal pripravljalni odbor na seji dne 14. 5. 1890

Po poslovnem poročilu za leto 1902 je vodila hranilnica ob koncu leta 1181 hranilnih knjižic in 1125 hipotečnih dolžnikov. Občini je bilo odobreno posojilo v višini 0,39 % hranilnih vlog, pri drugih denarnih zavodih je bilo naloženih sredstev v višini 8,91 % vseh hranilnih vlog. Rezervni sklad je dosegel višino 2,55 % vseh hranilnih vlog.[11] V letu 1906 so se povečala posojila občini na 4,18 % hranilnih vlog, rezervni sklad pa je dosegel 4,28 % vseh hranilnih vlog.[12]

Kljub gospodarski depresiji na prelomu v dvajseto stoletje se je hranilnica ugodno razvijala. Poslovno poročilo za leto 1910 izkazuje manjšo izgubo le v deviznem poslovanju zaradi padca tečajev vrednostnim papirjem, v vseh drugih poslih pa so bili poslovni rezultati pozitivni. Ob koncu leta 1910 je v svojih knjigah vodila 5824 hranilnih vlog in 1.528 hipotečnih posojil. Občini je hranilnica posodila 10,14 % stanja hranilnih vlog, kar izpričuje njen vzajemni odnos do ustanovitelja. Rezervni sklad je znašal 5,94 % stanja hranilnih vlog. Posebni rezervni sklad za pokrivanje kurznih razlik je bil nizek, ker je bil obseg tega poslovanja minimalen. Obresti na hranilne vloge so 1. 1. 1911 zvišali od 4 na 4¼ %, Kasneje. ko se je denarno tržišče še bolj razvilo zaradi nastanka novih kreditnih zadrug, so zvišali obrestno mero za hranilne vloge na 4½ %. Obresti za posojila na vknjižbo so znašala 5½ %, za osebne kredite tudi 5½ %. Pričeli so razvijati varčevanje s hranilniki, in sicer od 25. novembra 1910. Do konca leta 1910 jih je bilo v prometu 43.[13]

Mestna hranilnica se je povezovala tudi z drugimi podobnimi denarnimi ustanovami. Tajnik hranilnice Ivan Valenčič se je dne 10. decembra 1910 udeležil ustanovne skupščine Zveze jugoslovanskih hranilnic v Ljubljani in postal član izvršilnega odbora Zveze. V Zvezo jugoslovanskih hranilnic so se včlanile poleg slovenskih hranilnic tudi hranilnice iz Bosne in Hercegovine, zavzeli pa so se še za sodelovanje s hranilnicami iz Hrvaške in Slavonije.[14]

Pomembnost hranilničnih posojil je v nadaljnjem razvoju trgovine, podpiranju obrtnikov in komunalnih posojilih občini. Tik pred prvo svetovno vojno je občina najela posojilo pri Mestni hranilnici za mestno kanalizacijo, Zaradi vojnih razmer je gradnja kanalizacije v letu 1915 zastala.[15]

Skupina liberalnih odbornikov je 4. oktobra 1902 ustanovila Kreditno društvo v Kranju, reg. zadr. z omejenim jamstvom. Družilo je del kranjskih trgovcev in posestnikov. V upravnem svetu so bili poleg Janka Majdiča, lastnika mlinarskega obrata, še Franc Krenner, Karol Jäger, Jožef Kovač in Rudolf Kokalj, ki je bil tudi glavni zastopnik zavarovalnice Dunav v Kranju. Po občnem zboru z dne 31. januarja 1904 je iz upravnega sveta izstopil Kovač, vstopila pa sta Ciril Pirc, trgovec, posestnik in poslanec, in Janko Sajovic, prokurist v Kranju. Društveni tajnik je bil Dragotin Pohlin. Pisarniške prostore so imeli v hiši, ki je stala tam, kjer je danes stavba Globusa. Ob koncu leta 1906 je štelo Kreditno društvo 394 zadružnikov. Ob letnih zaključkih so del dobička uporabljali v humanitarne namene kot prispevke za dijaško kuhinjo, za čitalnico in ljudsko knjižnico. Ker ustanoviteljem ta zadruga ni prinesla zaželenih koristi, so sprejeli 7. maja 1918 sklep o prenehanju delovanja Kreditnega društva. Povezali so se z Jadransko banko, ki je na istem mestu odprla svojo ekspozituro.[16]

Dne 10. julija 1907 je bil v Kranju ustanovljen že tretji denarni zavod, in to Hranilnica in posojilnica, reg. zadr. z neomejeno zavezo. Med ustanovitelji so bili poleg dekana Antona Koblarja tudi glavni zastopniki tako imenovane gospodarske stranke in občinskih odbornikov, kot so bili Tomo Pavšlar, posestnik valjčnega mlina, Rajko Marenčič, trgovec, Mavril Mayr, pivovar, in drugi. Ta skupina si je v politični borbi mnogo obetala od dekana Antona Koblarja, ki se je kot kranjski župnik močno politično udejstvoval ter leta 1909 zgradil Ljudski dom, ki je bil namenjen kulturnemu udejstvovanju in telovadbi predvsem kmečkega prebivalstva. Stal je na prostoru, kjer je danes Prešernovo gledališče. V Ljudskem domu je dobila svoje prostore Hranilnica in posojilnica. Ustanovljena je bila po vzorcu »rajfajznovk« z enostavnim poslovanjem po avstrijskem zakonu o zadružnih hranilnicah z dne 9. aprila 1873.[17]

V letu 1914 je oglašala v kranjskem tedniku Gorenjc obresti na hranilne vloge v višini 4½ %, 5½ % obresti za posojila na vknjižbo in 5½ % obresti na posojila za osebne kredite. Hranilne vloge je zbirala predvsem pri kmečkem prebivalstvu.

V začetku dvajsetega stoletja se je tudi v gospodarstvu premaknilo na bolje, začenja se industrijski razvoj. Zgrajeni sta bili dve elektrarni, po ena na Savi in Kokri, moderniziran mlinarski obrat, povečan obrat za proizvodnjo usnja, pričela sta delati obrat za proizvodnjo olja v Britofu in opekarna v Bobovku. Za razvoj mesta je bil pomemben novo zgrajeni vodovod v Kranju z zajetjem v Čemšeniku in s stolpnim zbiralnikom na Kranjskem polju, ki je bil zgrajen v letih od 1909 do 1911.[18]

Vojne razmere so prekinile ves gospodarski razvoj, pospešile pa so tudi razsulo preživele avstrijske državne tvorbe. Država je uvedla prisilno gospodarstvo. Pri tem denarne ustanove niso bile izvzete. Vpisovati so morale vojna posojila. Občina Kranj je naročila Mestni hranilnici, da v breme ubožnega sklada vpiše 4000 K vojnega posojila.[19]

Razvoj denarnih ustanov na Gorenjskem in v okolici Kranja do prve svetovne vojne

Že 10. maja 1885 je bila ustanovljena Prva gorenjska kmetska posojilnica r. z. z o. z. v Podbrezjah. Ustanovil jo je kmetijski tehnik in gospodarstvenik Franc Pavlin, domačin iz Podbrezij. Anton Zarnik je bil določen za vodjo hranilnice, Franc Pavlin je bil blagajnik. Posojilnica je delovala le tri leta, ker je odšel Franc Pavlin v državno službo v Trst. Zadruga je bila izbrisana iz zadružnega registra 13. novembra 1903.[20]

V Radovljici so ustanovili 5. aprila 1891 Posojilnico kot zadrugo z omejenim jamstvom in nato 2. januarja 1896 še Mestno hranilnico. Posojilnica je razširila svoje delo tudi v jeseniški občini, kjer je leta 1906 odprla podružnico.

Nato je sledila ustanovitev hranilnice v Dvorjah pri Cerkljah. Kmetijska posestnika Jernej in Franc Podjed iz Dvorij sta 1. februarja 1899 ustanovila s kmeti iz Praprotne police Hranilnico in posojilnico. Županišču v Cerkljah to ni bilo po volji, leta 1902 je doseglo, da so bila pravila razveljavljena in da je bil kaplan sprejet v načelstvo. Sedež te hranilnice je bil odslej v Cerkljah. Borba v Cerkljah se je nadaljevala in 2. novembra 1907 so Lovrenc Gašperlin, posestnik s Pšenične police, učitelj Josip Lapajne in Matevž Kern, posestnik in trgovec iz Cerkelj, ustanovili Kmečko hranilnico in posojilnico r. z. z n. z. v Cerkljah. Vendar so omagali in se 3. marca 1912 razšli.

V Škofji Loki so aprila 1900 ustanovili najprej Okrajno hranilnico, nato pa še februarja 1903 Ljudsko posojilnico in hranilnico. Obe na zadružnih osnovah.

V Tržiču so ustanovili Hranilnico in posojilnico r. z. z n. z. 10. februarja 1901. V drugih krajih kranjske občine so bile ustanovljene pred prvo svetovno vojno še zadružne hranilnice v Šenčurju leta 1900, Naklem leta 1901, Predvoru leta 1903 in Šmartnem — Stražišču leta 1905. Vse te hranilnice so imele v svojih upravnih telesih — načelstvih poleg velikih posestnikov, trgovcev in gostilničarjev običajno tudi župnika ali kaplana.[21]

Denarništvo v Sloveniji med obema vojnama

Ob koncu leta 1918 je v novo nastali kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev zavladal kaos na valutnem področju zaradi različnih valut. V Sloveniji je bila krona nadomestno plačilno sredstvo, ki je moralo krožiti zaradi pomanjkanja drugega denarja. Ta denar so najprej žigosali, kasneje pa označili s posebnimi znamkami. V začetku leta 1920 so izdali nov denar z oznako vrednosti v kronah in dinarjih, pri čemer je bilo uveljavljeno razmerje štiri krone za en dinar. Ob koncu leta 1922 so bile odpravljene kronske oznake in je bila uveljavljena enotna dinarska valuta.

Denarno poslovanje denarnih zavodov je bilo že tehnično težavno. Prebivalstvo je z nezaupanjem gledalo rastočo inflacijo, ki je bila posledica špekulacij z valuto in blagom.

Prva naloga bank v Sloveniji je bila nacionalizacija podružnic avstrijskih bank, kar je bilo izvršeno hitro in brez ovir. Že v letu 1920 se je povečalo njihovo število z ustanovitvijo novih slovenskih bank. Poleg bank, ki so bile ustanovljene že v Avstriji, sta se posebno uveljavili novo ustanovljeni Zadružna gospodarska banka in Kreditni zavod za trgovino in industrijo. Z mrežo podružnic v Sloveniji in drugih krajih Jugoslavije sta aktivno posegli v gospodarsko življenje.

Za inflacijo prvih let je bila kriva tudi mlada država, ki se je preko mere zadolževala pri Narodni banki. Padanje vrednosti denarja in denarna kriza sta imeli za posledico vrtoglavo naraščanje obresti na hranilne vloge od 4 % leta 1920 na 12 % in več v letu 1924. Temu je sledila tudi obrestna stopnja na kredite, ki je v Sloveniji narasla v istem razdobju od 7 do 8 % na 18 do 20 %. Z zakonskimi ukrepi so uspeli z deflacijskimi merami inflacijo zavreti tako, da se je leta 1925 vrednost dinarja stabilizirala. To burno razdobje je omajalo marsikatero nesolidno denarno organizacijo in spravilo v stečaj podjetja s prevelikim razmahom in slabo gospodarsko zasnovo. Pri večini denarnih zavodov je nastopilo razdobje notranje krepitve in stalnega vzpona, ki je trajalo vse do leta 1929.

Večina mestnega prebivalstva je imela svoje prihranke naložene v regulativnih mestnih hranilnicah, na podeželju pa v zadružnih kreditnih zavodih. Po prvi sve-

tovni vojni je tudi kreditno zadružništvo izredno napredovalo, saj je ob koncu leta 1925 delovalo v Sloveniji že 485 kreditnih zadrug.

Statistika hranilnih vlog izkazuje ob koncu leta 1922 pri posameznih vrstah denarnih zavodov naslednje stanje:

	milijonov dinarjev
banke	99,9
regulativne hranilnice	227,7
kreditne zadruge	366,3
skupaj	793,9

Bilančna vsota vseh slovenskih bank izkazuje leta 1922 skupno 912,7 milijonov dinarjev.

V začetku tridesetih let nastanejo nove težave. Težka gospodarska kriza pretresa svetovno gospodarstvo, socialne razmere se poslabšajo in povzročijo politične napetosti v kapitalistični družbi, ki ne najde zadovoljive rešitve v lastnem sistemu. Jugoslavijo še dodatno močno prizadene v letu 1931 moratorij na vojne dolgove. V bankah se pojavijo težave v denarnem prometu in posledica tega so težave z likvidnostjo. Težave poveča še v aprilu leta 1932 sprejeti zakon o moratoriju na kmetske dolgove. Bančni zavodi so bili ohromljeni in niso mogli več izplačevati hranilnih vlog in odobravati novih posojil. To stanje se je sicer pričelo izboljševati v jeseni leta 1936, vendar je sanacija v posameznih bankah trajala do konca tridesetih let.[22]

Kreditno zadružništvo se je v Sloveniji med obema vojnama še nadalje širilo po podeželju in v mestih. Bilo je vzor drugim predelom Jugoslavije. Žal pa so se prvotna zadružna načela vedno bolj sprevračala v škodo kmečkega prebivalstva. Na vasi so se uveljavili v vodstvih zadrug vaški mogotci, ki so gospodarili z zbranimi sredstvi tako, kot je prijalo njihovim gospodarskim in političnim interesom. Tako so spravili zadružništvo, ki bi moralo temeljiti na medsebojni pomoči in delu zadružnikov, v odvisnost zadružne birokracije, gospode, političnih strank in režimov ter raznih kapitalistov. V mestih pa kreditne zadruge — posojilnice štejejo k svojim komitentom vse sloje prebivalstva ter vedno bolj rabijo interesom mestnega kapitalističnega gospodarstva, ki je lahko ponudilo za posojila višje obresti in trdnejše jamstvo.[23]

Denarne ustanove v Kranju med obema vojnama

Dvajseta leta pomenijo za gospodarski razvoj Kranja prelomnico. Visokorazviti kapitalizem prodre v Kranj zaradi carinskih predpisov, ki so zajezili uvoz tekstilnega blaga iz Češke in Poljske v Jugoslavijo. Češki in poljski industrijski kapital, kasneje pa tudi avstrijski in nemški, je ocenil ugodno lokacijo Kranja glede prometnih zvez in razpoložljive delovne sile, pojavil se je v Kranju z industrijsko tehnologijo in s svojimi vodilnimi kadri, ki so privedli novo ustanovljene velike tekstilne tovarne v sam vrh tekstilne industrije v Jugoslaviji. V gospodarske tokove se pod vplivom nove miselnosti vključujejo tudi domači posestniki in trgovci, ki si obetajo gospodarski napredek v lastnih tekstilnih, pletilnih, konfekcijskih in čevljarskih obratih. Mesto in okolica se preobražata z vsemi značilnostmi, ki so tipične za kapitalistično razvito družbo. Podeželje zgublja patriarhalni značaj.

Trgovina na veliko je zaradi mej sicer izgubila veljavo, zato pa se povečuje število trgovin na drobno za preskrbo rastočega števila prebivalcev. Pestrost obrtniških dejavnosti se še povečuje, vendar se obrtniki preusmerjajo od zastarelih panog na nove, zahtevnejše. Tudi gostinstvo napreduje, gostilničarji organizirajo združenje za pospeševanje tujskega prometa.

Industrializacija povzroči priliv prebivalstva, z nastajanjem novih delavskih naselij se spreminja kmečki značaj okolice. Leta 1921 šteje Kranj — mesto še 2905 prebivalcev, deset let kasneje pa že 4190. Občina Kranj je imela z okoliškimi vasmi, brez Stražišča, leta 1921 4422, leta 1931 pa 6078 prebivalcev. Stražišče je bilo vključeno v občino Kranj leta 1937. V glavnih industrijskih panogah je leta 1929 zaposlenih: v industriji pletenin in konfekcije 509 delavcev, v industriji usnja in čevljev 288, v gumarski dejavnosti 80 in v tekstilni industriji 1254 delavcev. V letu 1937 se je znižalo število delavcev v industriji pletenin in konfekcije za 152, v industriji usnja in čevljev za 139 delavcev, medtem ko je v gumarski industriji naraslo za 309 in v tekstilni industriji za 2008 delavcev. Tako je bilo zaposlenih v glavnih industrijskih panogah leta 1937 4177 in pred okupacijo okrog 4500 delavcev. Povečevanje števila delavcev, nizke mezde in nezadostna socialna varnost so spodbujale delavstvo v boju proti neznosnemu izkoriščanju,

na katerem je slonel napredek industrializacije. Meščanske stranke so se na vseh ravneh stare Jugoslavije izživljale v medsebojnih strankarskih spopadih za doseganje osebnih gospodarskih koristi. Složne so bile samo v odnosu do delavskega razreda, ki se je pod vplivom marksistične usmeritve vse bolj zavedal svojih pravic in moči.[24]

V povojnih letih doživi denarništvo v Kranju in okolici silen razmah. Gospodarski razvoj in povečanje prebivalstva sta bila spodbuda za delovanje obstoječih in novih denarnih ustanov.

Poleg Mestne hranilnice, Hranilnice in posojilnice v Kranju in Stražišču nastajajo še nove hranilnice in posojilnice na zadružni osnovi, ob nastajajoči industriji pa začutijo banke potrebo, da odprejo v Kranju svoje podružnice. Tako se leta 1919 pojavi s podružnico Jadranska banka, leta 1920 Slavenska banka, leta 1922 Ljubljanska kreditna banka in leta 1927 Zadružna gospodarska banka.

Obrtniki so ustanovili leta 1919 na zadružni osnovi Obrtno hranilno in posojilno društvo v Kranju. Tudi število klerikalnih zadružnih hranilnic se poveča z novimi v Predosljah, na Trsteniku in v Žabnici. Vse zadružne hranilnice okrepijo zbiranje hranilnih vlog med kmečkim prebivalstvom tako, da vključujejo v ta posel vsa župnišča po farah, od Jošta do Šenturške gore in Zgornjega Jezerskega, kjer župniki ali kaplani sprejemajo in vodijo hranilne vloge za področne hranilnice. Edini neklerikalni hranilnici sta bili ustanovljeni leta 1926 v Stražišču z imenom Ljudska hranilnica in posojilnica in leta 1927 v Kranju pod imenom Zadružni kredit.

Delovanje posameznih denarnih ustanov v Kranju in Stražišču je potekalo med obema vojnama takole:

Mestna hranilnica v Kranju se je leta 1921 preselila iz mestne hiše v Dolenčevo hišo, ki jo je kasneje, to je leta 1924, odkupila od lastnika.[25] Prostore je imela v pritličju te stavbe, danes Prešernova ulica št. 10. Mestna občina je imenovala vsaka tri leta vodstvo hranilnice iz vrst vplivnih odbornikov v skladu z razmerjem, kakršno je bilo med mandati v občini. Upravno vodstvo hranilnice je bilo zato vse do leta 1935 koalicijsko, takrat pa je ob volitvah JRZ s 113 glasovi večine zasedla skoro vse mandate v občini. Ker poleg tega prejšnje občinsko vodstvo že sedem let ni zamenjalo upravnega odbora hranilnice, je JRZ dosegla, da je kraljevska banska uprava v novembru 1935 imenovala nov upravni odbor z novim županom Karlom Česnjem na čelu ter Maksom Fockom, tovarnarjem in veleposestnikom, Francem Berjakom, trgovcem, in drugimi občinskimi odborniki. Ravnatelj pisarne je bil Ivan Valenčič.[26]

Vsa povojna leta je Mestna hranilnica uspešno zbirala hranilne vloge, posojila pa je dajala trgovcem in obrtnikom ter mestni občini. V nastajajočo industrijo svojih sredstev ni vlagala.

Težavnejše je postalo poslovanje v letu 1931. V poslovnem poročilu se pritožujejo nad posledicami gospodarske krize, ki je zajela svet. Velika izplačila hranilnih vlog sicer še niso znižala stanja hranilnih vlog, pač pa je padec tečajev državnih vrednostnih papirjev povzročil izgubo, ki so jo komaj pokrili z dohodkom iz ostalega poslovanja. Poslovni uspeh ob koncu leta je znašal le 37 tisoč dinarjev. Hranilne vloge so dosegle ob koncu leta 1931 višino 46,6 milijona dolarjev na 8949 hranilnih knjižicah. Posojila na hipoteko so znašala 8,4 milijona dinarjev ali 18,06 % hranilnih vlog, posojila občini pa 8,1 milijona dinarjev ali 17,45 % hranilnih vlog. Visoka so bila posojila na tekoče račune, in to 9,7 milijona dinarjev ali 20,77 % hranilnih vlog, najmanj pa meničnih posojil, vsega za 132 tisoč dinarjev ali 0,28 % hranilnih vlog. Izredno visoka vsota 16,1 milijona dinarjev ali 34,72 % hranilnih vlog je bila naložena pri drugih denarnih zavodih. Del sredstev je bil naložen v poslovni stavbi in v novozgrajeni tekstilni šoli.[27]

Mestna hranilnica je na pobudo občine in banovine od leta 1926 do leta 1930 na Dolenčevem vrtu zgradila šolsko poslopje, kjer je do druge svetovne vojne delovala dvoletna državna tekstilna šola. Danes je v tej stavbi v Tomšičevi ulici št. 7 Visoka šola za organizacijo dela.

Iz seznama posojil občini z dne 29. aprila 1940[28] je razvidno, da je bilo občini dodeljeno leta 1935 posojilo v znesku 800 tisoč dinarjev s 7 % obrestmi za nakup posestva Prevola z namenom, da se pridobi prostor za gradnjo kasarn. Leta 1938 sta bili odobreni posojili v višini 2,8 milijona dinarjev s 4 % obrestmi in 1,5 milijona dinarjev s 7,5 % obrestmi za gradnjo nove osnovne šole. Istega leta so odobrili še posojilo 1 milijon dinarjev za kanalizacijo in gradnjo kopališča, leta 1939 pa so odobrili 1 milijon dinarjev za gradnjo vodovodnega omrežja in leta 1940 319 tisoč dinarjev za novo pokopališče. Ta posojila so se obrestovala s 7,5 % obrestmi.

Šele ob koncu leta 1939 je izšla jugoslovanska Uredba o občinskih hranilnicah, ki je nadomestila avstrijske pred-

Najbolj varno naložen denar v celem političnem kranjskem okraju!!

Mestna hranilnica v Kranju

obrestuje hranilne vloge po 4½%

Splošni rezervni zaklad (lastno premoženje) nad 278.000 kron.

Koncem leta 1910: Stanje hranilnih vlog nad 4,650.000 kron, posojil na zemljiščа 3,018.000 kron ter posojil občinam 470.000 kron.

Ta najstarejši denarni zavod v Kranju uraduje na rotovžu vsak delavnik od 8. do 12. ure dopoldne in od 2. do 4. ure popoldne.

brez odbitka rentnega davka, katerega plačuje hranilnica iz lastnega. Narasle in nedvignjene vložne obresti pripisuje h kapitalu vsakega pol leta — to je dne 30. junija in dne 31. decembra — ne da bi bilo treba vlagatelјem se zglasiti radi tega pri hranilnici.

Za varnost hranilnih vlog jamči poleg lastnega rezervnega zaklada mestna občina Kranj z vsem svojim premoženjem in z vso svojo davčno močjo. Da so hranilne vloge res varne, priča zlasti to, da vlagajo v to hranilnico tudi sodišča denar mladoletnih otrok in varovancev ter župnišča cerkveni denar.

Hranilnica posoja na zemljiča po 5% na leto in na amortizacijo v 36 letih, tako da na primer dolžnik v teku 36 let popolnoma popлača posojilo 100 kron z obrestmi vred, ako plačuje vsakega pol leta po 3 krone.

Sprejemajo se tudi vložne knjižice drugih hranilnic in posojilnic kot gotov denar, ne da bi se prekinilo obrestovanje.

Sl. 2. Oglas Mestne hranilnice v Kranju, objavljen v tedniku »Gorenjske« št. 36 iz leta 1911

pise. Nova registracija je bila izvršena v začetku leta 1940.[29]

Krizna leta od 1931 dalje niso tako prizadela Mestne hranilnice, kot so jo politične razmere v Evropi leta 1939. V poslovnem poročilu za to leto navajajo, »da se je vršilo poslovanje zavoda pod vplivom mednarodnih političnih napetosti in vojnih dogodkov, katerih posledica je bila ponovno vznemirjanje vlagateljev. Zaradi dviganja hranilnih vlog so bila ustavljena dolgoročna posojila, sredstva hranilnice pri drugih bankah so zamrznjena in obrestovana le z 2 % obrestmi«. Število hranilnih knjižic se je znižalo na 7644.[30]

Mestna občina je iskala rešitve iz težav v združitvi s Hranilnico dravske banovine v Ljubljani. Pod predsedstvom župana Karla Česnja je na občinski seji dne 27. decembra 1940 sprejela po poročilu člana uprave Maksa Focka sklep, da se združitev odobri. Občina prepusti Hranilnici dravske banovine obe hiši za 3,3 milijona, vse hranilnične rezerve, pokojninski sklad in vrednostne papirje v vrednosti 3 milijonov 978 tisoč dinarjev, tako da znaša skupna prevzemna vsota 7 milijonov 278 tisoč dinarjev. Ta denar bi občina porabila delno za poravnavo dolgov, delno pa za ureditev ulic in gradnjo nove meščanske šole. Občina se istočasno zavezuje, da prevzame dolg za gradnjo Narodnega doma v znesku 1 milijon 272 tisoč dinarjev in dolg za gradnjo sokolskega doma v Stražišču v znesku 145 tisoč dinarjev.[31] Vojni dogodki so izvršitev sklepa preprečili, tako da ni prišlo do združitve.

Hranilnica in posojilnica v Kranju je vneto in uspešno zbirala hranilne vloge, večja posojila pa je odobravala vplivnim pripadnikom lastnega vodstva, v katerem so bili zastopniki klera, industrialcev, trgovcev in veleposestnikov klerikalnega tabora. V pravilih določeni glavni in opravilni deleži zadružnikov so dajali članom z opravilnim deležem sicer možnost najeti posojilo, ne pa tudi upravljati s sredstvi zadruge. Opravilni delež je bil nizek, glavni delež pa je bil petdesetkrat višji. Glavnih deležev je bilo le dvanajst. Teh dvanajst glavnih deležev so imeli vodilni člani zadružnega načelstva.

V hranilnično vodstvo sta prišla v juliju leta 1934 Matija Škerbec, župnik in duhovni svetnik v Kranju, ter Alojzij Šarec, župnik in posestnik v Stražišču. Slednji je bil tudi duhovni vodja Hranilnice v Šmartnem. Hranilnično pisarno je ves čas delovanja vodil Ciril Mohor, ki je bil istočasno tudi cerkveni organist.[32] Leta 1935 se je hranilnica preselila iz Ljudskega doma v sosednjo Kušlanovo hišo, ki jo je odkupila od lastnika, trgovca Kušlana. Prostore je imela hranilnica v prvem nadstropju te stavbe, Danes je to stavba na Titovem trgu št. 7. Hranilnica je bila članica Zadružne zveze; po višini hranilnih vlog je spadala med srednje velike hranilnice.

Obrtno hranilno in posojilno društvo v Kranju r. z. z o. z. so ustanovili obrtniki, ki niso bili zadovoljni s politiko dodeljevanja posojil obstoječih kreditnih ustanov v Kranju. Po pravilih, ki so jih sprejeli 30. marca 1919, je znašal zadružni delež 100 K, vsak član zadruge je jamčil s trikratnim jamstvom plačanega deleža. Prostore si je zadruga dobila v Pavšlarjevi hiši na Glavnem trgu, danes Titov trg št. 18. Prvo načelstvo zadruge je vpisano v zadružni register dne 10. maja 1919. V njem so poleg načelnika Josipa Ovčjaka, klobučarskega mojstra iz Kranja, še blagajnik Lovro Rebolj, krojaški mojster in posestnik v Kranju, ter preglednik Franc Šter, kovaški mojster in posestnik iz Predoselj. Na občnem zboru 21. marca 1920 so obrtniki dopolnili zadružna pravila tako, da je zadruga razširila poslovanje tudi na nabavo potrebščin, ki so jih rabili člani za opravljanje obrti. Zadružni delež je bil odslej 100 dinarjev. Skromna finančna sredstva zadruge niso mogla zadovoljiti potreb obrtnikov, zato so na občnem zboru dne 7. decembra 1927 sklenili, da se zadruga razdruži.[33]

Zadružni kredit r. z. z o. z. je bila ustanovljena 15. oktobra 1927. Ustanovitelji so bili odvetniki dr. Beno Sabothy, dr. Franc Ženko in Jože Aljančič ter trgovci Anton Božič iz Kranja, Henrik Sabothy iz Maribora in Prah iz Kranja. Pisarniške posle je opravljal upokojeni uradnik Ivan Ekar. Opravilni delež je znašal petdeset dinarjev. Vsak član je jamčil z deležem in njegovo petkratno višino. V načelstvu, ki je štelo enega do tri člane, so se menjavali prej našteti odvetniki. Obseg poslov te denarne ustanove je bil neznaten, ker so bili lastni viri malo pomembni. Z včlanjenjem v Zvezo slovenskih zadrug v Ljubljani so pridobivali za svoje člane kredite iz te Zveze. Poslovne prostore so imeli v Sabothyjevi hiši, danes Prešernova 9. Zadruga je bila likvidirana po drugi svetovni vojni.[34]

V Stražišču je po prvi svetovni vojni nadaljevala delo Hranilnica in posojilnica r. z. z n. z. v Šmartnem pod vplivom župnika Alojzija Šarca. Pripadniki vodstva jugoslovanske nacionalistične stranke pa so dne 24. januarja 1926 ustanovili Ljudsko hranilnico in posojilnico r. z. z n. z. v Stražišču. Prostore so imeli v prvem nadstropju Križnarjeve gostilne. V prvem načelstvu zadruge so bili vpisani v zadružni register: trgovec Jakob Bajželj, delavec Peter Bajželj, trgovec Anton Krišnar, delavec Jošt Česen in učitelj Franc Rant. Zadruga se je zavezala, da bo poleg dajanja kreditov omogočila svojim članom skupen nakup kmetijskih potrebščin in prodajo kmetijskih pridelkov. Avgusta leta 1934 je vstopil v načelstvo trgovec in gostilničar Jožef Benedik. Hranilnične posle je opravljal učitelj Franc Rant od ustanovitve do okupacije, in to ob nedeljah dopoldne.[35]

Jadranska banka iz Trsta je najprej širila mrežo svojih podružnic v Dalmaciji, kasneje pa tudi po drugih krajih Jugoslavije. Že leta 1911 se je pojavila s podružnico v Ljubljani. V njej so bili udeleženi veletrgovci iz Ljubljane. Na občnem zboru banke v Trstu dne 26. maja 1917 je bil sprejet za člana upravnega sveta banke Vinko Majdič, veletrgovec iz Kranja. Njemu je uspelo, da je pričela delovati v Kranju ekspozitura ljubljanske podružnice. Poslovne prostore so odprli v pritličju vogalne stavbe na sedanjem Titovem trgu in Prešernove ulice, danes Titov trg št. 25. Za ekspozituro sta bila vpisana v register dne 28. januarja 1919 ravnatelj Janko Gartner in prokurist Ciril Toman. Po odtujitvi Trsta od novo nastale Jugoslavije Tržačani niso imeli več interesa, da bi posegali v gospodarstvo nove države, zato so leta 1922 prenehali samostojno nastopati, povezali pa so se z beograjskimi finančniki in istega leta osnovali Jadransko — Podunavsko banko. Pod tem naslovom je nadaljevala delo v Kranju podružnica banke vse do leta 1933, ko je prenehala z delom. Dirigent — vodja podružnice v Kranju je bil Ciril Vrhovec. Od leta 1924 do leta 1927 pa je vodil podružnico Karol Česenj, ki je takrat prevzel vodstvo podružnice Gospodarske kreditne banke. Od leta 1927 pa do likvidacije podružnice je bil vodja podružnice zopet Ciril Vrhovec.[36]

Slavensko banko so ustanovili v Ljubljani politiki in gospodarstveniki iz vrst narodnostne stranke 26. decembra 1920. Med ustanovitelji so bili poleg ljubljanskih veletrgovcev tudi zastopniki Kranjske hranilnice iz Ljubljane, Pražské úvézne banke, Anglo-Avstrijske banke z Dunaja in Banke za trgovino, obrt in industrijo iz Zagreba. Junija leta 1923 je postal član upravnega sveta tudi Ciril Pirc, veleposestnik iz Kranja, ki je županoval v kranjski občini od leta 1920 do leta 1935. V industrijskem razvoju dvajsetih let je spretno vodil občinsko politiko. Dosegel je tudi, da je Slavenska banka odprla leta 1923 svojo podružnico v Kranju. Prostore je imela v pritličju stavbe, ki so jo podrli ob gradnji veleblagovnice. Ravnatelj podružnice je bil Franjo Sirc, najprej družabnik v tekstilni tovarni Intex, kasneje pa lastnik tekstilne tovarne na Laborah. Poleg podružnice v Kranju je imela Slavenska banka podružnice še v Ljutomeru, Novem Sadu in Dolnji Lendavi. Banko je zelo prizadela kriza sredi dvajsetih let, ko je zaradi majhnih možnosti zaslužka, posebno pri podjetjih s slabo gospodarsko zasnovo, zašla v težave. Že leta 1924 je morala izvršiti znatne odpise in znižati glavnico. V jeseni leta 1926 so ustavili izplačila in leta 1927 je bila pod prisilno upravo izvršena likvidacija banke.[37]

Ljubljanska kreditna banka, ustanovljena leta 1900 s sodelovanjem Živostenske banke, je že pred prvo svetovno vojno močno širila mrežo podružnic. Leta 1904 je odprla podružnico tudi v Celovcu. Leta 1922 je to podružnico zaradi političnih razmer ukinila in prenesla njeno delovanje v Kranj. Poslovne prostore je odprla v Savnikovi hiši, danes Poštna 1, leta 1933 se je preselila v vogalno stavbo Titovega trga in Prešernove ulice, danes Titov trg 25. Upravni svet podružnice v Kranju so leta 1922 sestavljali: trgovca Franc Berjak in Franc Majdič ter dr. Alojz Kokalj, odvetnik iz Ljubljane. Vodja podružnice je postal Ladko Bavdek. Ljubljanska kreditna banka je bila med najmočnejšimi bankami v Sloveniji, v Kranju pa najbolj udeležena v razvoju kranjske tekstilne industrije.[38]

Zadružna gospodarska banka je bila ustanovljena 4. marca 1920. Med ustanovitelji je bil tudi Ivan Zabret, tovarnar in posestnik v Bobovku pri Kranju. Banka se je povzpela med najmočnejše banke v Sloveniji z razširjeno mrežo podružnic v raznih krajih Slovenije in Jugoslavije. Koristila je gospodarskim in političnim interesom klerikalno usmerjenih gospodarstvenikov. V Kranju je odprla podružnico 3. oktobra leta 1927 v Gorjančevi hiši, ki je stala na mestu, kjer je danes veleblagovnica. Prvi vodja podružnice je bil Karol Česenj, ki je bil kasneje, to je od leta 1935 do leta 1941, župan kranjske občine. Podružnica v Kranju ni imela večjih naložb. Pomembnejše je bilo delo podružnice na Bledu, kjer je uspešno sodelovala pri financiranju gradnje turističnih objektov.[39]

Bančne podružnice so se ukvarjale z vsemi bančnimi posli. Vodile so hranilne vloge in tekoče račune nosilcev zasebne gospodarske dejavnosti. Nakupovale in prodajale so devize, tujo valuto in razne vrednostne papirje. Posredovale so v trgovini z odpiranjem akreditivov in dajanjem kratkoročnih kreditov. Pri odobravanju kreditov podružnice niso bile samostojne, pripravljale so le predloge za odobritev v centralah bank. Predlogi so bili odvisni od mnenja cenzorskega sveta, ki ga je imela vsaka podružnica. Svet je bil izbran izmed uglednih gospodarstvenikov, ki so bili enake politične pripadnosti kot vodstvo banke. V podružnici Zadružne gospdarske banke v Kranju sta bila cenzorja Ivan Zabret in Franc Gorjanc. Ob prihodu nemške vojske v Kranj aprila 1941 so bile v Kranju štiri bančne ustanove. Njihovo poslovanje so prevzeli nemški denarni zavodi. Podružnico Ljubljanske kreditne banke je prevzela podružnica Kreditanstalt Bankverein iz Celovca, podružnico Zadružne gospodarske banke pa Bank für Kärnten iz Celovca. Mestna hranilnica se je preimenovala v Kreissparkasse, Hranilnica in posojilnica pa v Reifeisenkasse.

Opombe, viri in literatura:

[1] Zgodovina Slovencev — CZ 1979, str. 414, 427 in 428.
[2] Spominski zbornik Slovenije (nadalje SZS) 1939, str. 444 in 445.
[3] Dr. J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja (nadalje ZmK), str. 292 do 361.
[4] ZmK, str. 317
[5] ZmK, str. 326.
[6] M. Pirnat, Dr. J. Mencinger v Kranju, Slovan XI. 1913, str. 140.
[7] ZmK, str. 326.
[8] Novice, leto 1878, str. 163.
[9] ZmK, str. 332.
[10] Zgodovinski arhiv (v nadaljevanju ZAL), fond občine Kranj, škatli 82 in 87.
[11] ZAL f. Kranj, fasc. 73.
[12] ZAL f. Kranj, fasc. 77.
[13] Gorenjc štev. 19. od 1. maja 1911.
[14] Zadruga XVIII, štev. 12.
[15] ZmK, str. 358.
[16] ZAL, zadr. register III — Gorenjc štev. 5 od 1. 2. 1907.
[17] ZmK, str. 356; ZAL, zadr. reg. IV.
[18] ZmK, str. 357.
[19] ZAL v Kranju, fasc. 88.
[20] ZAL, zadr. reg. I.
[21] ZAL, zadružni register II, III in IV.
[22] SZS, stran 445—453.
[23] Ing. Janez Marentič, Slovenska vas pod kapitalističnim jarmom, Zal. Kmečka knjiga leta 1957, str. 96 in 97.
[24] ZmK, str. 367—372.
[25] ZmK, 365.
[26] ZAL v Kranju, fasc. 102 iz leta 1932.
[27] ZAL v Kranju, fasc. 102 iz leta 1932.
[28] ZAL v Kranju, fasc. 110/I iz leta 1940.
[29] ZAL v Kranju, fasc. 110/I iz leta 1940.
[30] ZAL v Kranju, fasc. 110/I iz leta 1940.
[31] ZAL v Kranju, sejni zapisniki občine Kranj 1939/1940.
[32] ZAL, register IV.
[33] ZAL, reg. VI.
[34] ZAL, reg. VIII.
[35] ZAL, reg. VIII.
[36] ZAL, reg. B I.
[37] ZAL, reg. B I; SZS, str. 447.
[38] ZAL, reg. B I; Krajevni leksikon Dr. ban., str. 62.
[39] ZAL, reg. B I; Krajevni leksikon Dr. ban., str. 62.

Informacije so mi posredovali še naslednji tovariši: Pavle Bajželj iz Stražišča, Joško Zabret iz Britofa, Anton Piskernik iz Kranja in Franc Trefalt s Primskovega. Vsem se najlepše zahvaljujem.

Posebno se zahvaljujem soprogi pokojnega Dušana Roblека iz Kranja, ki mi je dala na vpogled njegov arhiv o razvoju denarništva.

100 LET ORGANIZIRANEGA GASILSTVA V KRANJU (1879—1979)

JANKO ŠTEFE

I

Nešteti požari, ki so divjali v prejšnjih stoletjih v naših krajih, so, ker so bile stavbe lesene, včasih do tal upepelili cele vasi, dele trgov in mest, saj so bile stavbe v skupinah in strnjenih vrstah. Požari so prebivalcem prizadejali ogromno škodo.

Da bi preprečili in omejili požare, so oblasti izdajale predpise — požarne rede. Tak požarni red iz leta 1792 je veljal tudi na Slovenskem. Obravnaval je požarno službo in požarno varnost. Med določili so bila tudi taka, ki so zahtevala kritje hiš z opeko ali s skodlami, ne pa s slamo. V podstrešnih sobicah se je smelo kuriti le, če so bile zidane z opeko in če so imele opečna tla. Skrajno previdno so morali ljudje ravnati s prosto lučjo, trskami, svečami in baklami. Strogo je bilo prepovedano kaditi tobak, svetiti z odprto lučjo ali se greti z ogljem v hlevih in skednjih. Skednje in sušilnice so morali graditi izven mest in trgov. Dimnike so že v tistih časih čistili poklicni obrtniki-dimnikarji. Posebne dolžnosti so imeli nočni in požarni čuvaji. Nastali požar sta naznanila prebivalcem plat zvona in bobnanje. Da bi mogli požar čim prej omejiti in pogasiti, je bilo določeno, da so morali biti javni in zasebni vodnjaki v dobrem stanju, za prevoz gasilnega orodja in vode pa so morali vozniki, mesarji, mlinarji, pivovarnarji in podobni obrtniki odstopiti konje. Vsaka hiša je morala imeti na podstrešju kad vode, čebre in čebriče, da so domači lahko že sami zadušili nastajajoči požar. Vse tiste, ki so se odlikovali pri gašenju, so nagradili z denarnimi zneski; še posebej tiste, ki so prvi prinesli vest o požaru ali tiste, ki so prvi pripeljali sod vode in dimnikarje oziroma so prvi priplezali na streho in pokrili dimnik.

Ob številnih požarih so ljudje začutili potrebo, da bi izboljšali obrambo pred njimi. Pokazalo se je, da sta samo skupen, organiziran nastop in skupna akcija uspešna v borbi s požarom. Tako je nastajala prostovoljna organizacija požarne brambe, ki se je pozneje preimenovala v organizacijo prostovoljnih gasilskih društev.

II

Že v drugi polovici prejšnjega stoletja zasledimo na Slovenskem prve resnejše poskuse, da bi ustanovili organizacijo gasilske službe, ki bi bila stalna in strokovno pripravljena za gašenje požarov. Potrebo po taki organizaciji so najbolj čutila mesta, med njimi zlasti Ljubljana, ki je uredila požarno službo 1869. leta. Požarna služba je bila poverjena mestnim uslužbencem, nabavili so tudi nujno potrebno opremo in orodje. Ker pa so se pri vsakem požaru pokazale nove pomanjkljivosti, se je takratni župan Miha Ambrož leta 1863 obrnil na telovadni društvi Južni Sokol in Turnverein, če bi katero hotelo prevzeti gasilsko službo v Ljubljani. Turnverein je sodelovanje odklonil, Južni Sokol pa je v pismu 1. oktobra 1863 sporočil mestnemu magistratu, da prevzame gasilski posel. Člani društva so obljubili, da bodo prevzeto delo častno izvrševali in res je društvo takoj izurilo nad trideset svojih članov za delo v gasilstvu. Dr. Kosta, poznejši župan, je 1863. leta izdal za Južni Sokol poseben gasilski red. Gasilsko delo v okviru Južnega Sokola ni moglo zaživeti, ker mu je to stalno onemogočalo nemško telovadno društvo, zato so v Ljubljani razmišljali, da bi ustanovili samostojno prostovoljno požarno brambo. Ustanovni občni zbor je bil 30. marca 1870. Z ustanovitvijo tako organiziranega gasilskega društva pa jih je prehitela Metlika, kjer so se meščani združili v gasilskem društvu že 18. septembra 1869. leta. Tako je bilo ustanovljeno prvo prostovoljno gasilsko društvo na Slovenskem v Metliki. V letu 1979 je to društvo slavilo stodesetletnico obstoja. Gasilska zveza Slovenije je pred enajstimi leti ustanovila Slovenski gasilski muzej s sedežem v Metliki.

JANKO ŠTEFE, YU, 64290 Tržič, Bistrica pri Tržiču 163, učitelj v pokoju in višji gasilski častnik

V Ptuju so ustanovili gasilsko organizacijo leta 1869, prej kot v Mariboru, kjer je bila ustanovljena prostovoljna požarna bramba 16. marca 1871. Leta 1870 je bila ustanovljena prostovoljna požarna bramba tudi v Laškem. To so bili prvi zarodki organiziranega prostovoljnega gasilstva na Slovenskem.

Na Gorenjskem je bila ustanovljena prostovoljna požarna bramba najprej v Škofji Loki, leta 1875.

III

Kako in kdaj je bila ustanovljena prostovoljna požarna bramba v Kranju?

Leta 1878 je velik požar uničil vasi Huje in Klanec. Stanovalci tedanjega mesta Kranja so v strahu, da bi se ogenj ob ugodnem vetru razširil, zapuščali svoja bivališča in se izselili v bližnjo okolico. Brizgaln v mestu ni bilo. Edina mala ročna brizgalna, last takratnega postajenačelnika, plemiškega viteza Kraigaaua, je kmalu odpovedala. Tako se je požar nemoteno širil in upepelil omenjeni vasi.

To je bil povod, da je pozval leta 1879 tedanji župan Karel Šavnik kranjske meščane, naj ustanove požarno brambo. Za ustanovitev so meščani darovali znatne zneske. Izbran je bil pripravljalni odbor, in to v mesecu maju 1879. 8. novembra 1879 je bil v prostorih narodne čitalnice nad sedanjo samopostrežno trgovino »Pri Peterčku« prvi občni zbor Prostovoljne požarne brambe Kranj. K društvu je pristopilo 36 aktivnih in 90 podpornih članov. Prostore so dobili v občinski zgradbi na Gasilskem trgu.

Izvirnih zapiskov o tem občnem zboru nimamo, pač pa zasledimo v Osnovniku požarne brambe Kranj, ki bi ga danes imenovali matična knjiga in je bil pisan v slovenščini, leta 1894 vpisanih 22 članov, ki so pristopili v društvo že 1879. leta, to se pravi ob ustanovitvi.

Ti člani so bili:

1. Ignac Fock, meščan,
2. Ferdinand Sajovic, trgovec,
3. Othon Resch, zlatar,
4. Josip Heidrich, uradnik,
5. Lovro Grahon, barvar,
6. Janez Puhar, kamnosek,
7. Anton Bradaška, dimnikar,
8. Franc Čelešnik, mizar,
9. Franc Česen, sodar,
10. Peter Grašič, sedlar,
11. Karl Modrijan, čevljar,
12. Jakob Podrekar, posestnik,
13. Alojz Rakovc, čevljar,
14. Leopold Markič, posestnik,
15. Anton Depoly, frizer,
16. Franc Primožič, čevljar,
17. Anton Roš, čevljar,
18. Groga Salberger, čevljar,
19. Karel Sterniša, čevljar,
20. Janko Zupanc, čevljar,
21. Franc Zupanc, čevljar,
22. Groga Pikuš, pek

in še člani, ki so bili na ustanovnem občnem zboru izvoljeni, in sicer: načelnik Matej Pirc, blagajnik Vinko Majdič, tajnik Josip Pollak, namestnik vodje plezalcev Exler, vodja brizgalne Skaberne, namestnik vodje varuhov Josip Švelz, zaupna moža dr. Mencinger in Franc Omersa. Vodja plezalcev Othon Resch, namestnik vodje brizgalne Ignac Fock, vodja varuhov Leopold Markič pa so že navedeni v zgornjem seznamu.

1. decembra 1879 so bila odobrena pravila društva in na podlagi le-teh je začela požarna bramba v Kranju delati.

Pravila so vsebovala naslednje določbe: namen prostovoljne požarne brambe je preprečevati nevarnosti ognja, braniti življenje in premoženje prebivalcev mesta in okolice. Članstvo sestavljajo delovni in podporni člani. Podporni član je tisti, ki plačuje najmanj dve leti dva goldinarja. Ima pravico glasovati in voliti. Za delovnega člana je lahko sprejet vsak pošten človek, ki je zdrav in star osemnajst let. Po možnosti ga je treba dodeliti v oddelek, ki si ga sam želi. Plezalci so lahko le tisti, ki se za to sami odločijo. Plezalca ali gasilca prevzame v uk vodnik, ki odgovarja za tisti oddelek, in ga dokončno sprejmejo šele, ko je dovolj usposobljen. Delovne člane sprejme odbor požarne brambe. Načelnik predseduje odboru. Načelnik vodi in nadzira delo pri požarih. Izvršni člani — udje oziroma požarni brambovci se dele na plezalce, gasilce in varuhe. Vsak član si mora kupiti bluzo in pokrivalo sam, čelade in drugo opremo preskrbi društvo. Opremo sme nositi le v službi. Vaj se morajo člani redno udeleževati.

Kdor izostane trikrat brez opravičila od vaj ali enkrat od požara, je izključen iz društva. Izvoljene poveljnike je treba spoštovati in jim zaupati. Dohodki društva so bili: letni prispevki županstva oziroma občinskega odbora, prispevki zavarovalnic, prispevki podpornih članov in druga darila. Porabiti pa se sme denar za vzdrževanje in nabavo gasilnega orodja, za stroške uprave, za primerno odškodnino članom, ki so v službi poškodovali svoje imetje, in za pomoč gasilcem ob boleznih, poškodbah, ob smrti za plačilo pogrebnih stroškov, za pomoč svojcem in za pomoč gasilcem ob izrednih priložnostih. Denar hrani in upravlja odbor, ki predloži vsako leto obračun občinskemu odboru in občnemu zboru društva. Požarna bramba dobi vse pravice od občine, kateri odgovarja za svoje delo. Občinski odbor sme opozarjati na napake in lahko odvzame vse pravice požarni brambi, če je ta nedelavna. To pravico ima občinski odbor zato, ker je občina odgovorna po tedanjih postavah za požarno varnost, za gasilsko opremo in orodje in za preskrbo vode za gašenje. Skrbeti mora za izdatne in priročne občinske vodnjake in kapnice.

V prvih šestih letih so bili na čelu društva naslednji načelniki: Matej Pirc, Ferdinand Sajovic, Vinko Majdič in Konrad Pučnik. Leta 1885 je bil izvoljen za načelnika Karl Jäger, ki je društvo vodil do leta 1893. Za zasluge za društvo so vsi dotedanji načelniki postali častni člani društva. Kranjsko društvo je hranilo diplomo častnega člana Konrada Pučnika, ki je danes v Slovenskem gasilskem muzeju v Metliki.

Za pomoč pri gašenju je društvo uporabljalo batno črpalko, ročni voziček za črpalko, požarne kavlje, lestve in nujno osebno požarno opremo.

Ob desetletnici obstoja društva je bila 15. avgusta 1889. leta velika proslava, ki ji je prisostvovalo 29 požarnih bramb s 360 požarnimi brambovci. Ob 8. uri zjutraj so se zbrale vse požarne brambe pred takratno gostilno Stara pošta. Po cerkvenem opravilu je bilo zborovanje odposlancev požarnih bramb v mestni dvorani. Ob 11. uri je šel slavnostni sprevod po mestu do mestne hiše, kjer je pozdravil gasilce in goste kranjski župan Karel Šavnik. Ob 12. uri 30 minut je bilo v gostilni Stara pošta kosilo, ki so se ga udeležili zastopništvo mesta, predstojniki uradov in vabljeni gostje ter ugledni meščani. Ob 15. uri je bila na mestnem trgu glavna vaja prostovoljne požarne brambe Kranjske z vsem orodjem. Ob 17. uri se je pričel na vrtu gostilne Stara pošta slavnostni koncert, ki je trajal ob najboljšem razpoloženju navzočih pozno v noč.

Na občnem zboru, 29. decembra 1889, to je ob desetletnici obstoja društva, je imelo društvo 5 častnih, 66 delovnih in 68 podpornih udov oziroma članov.

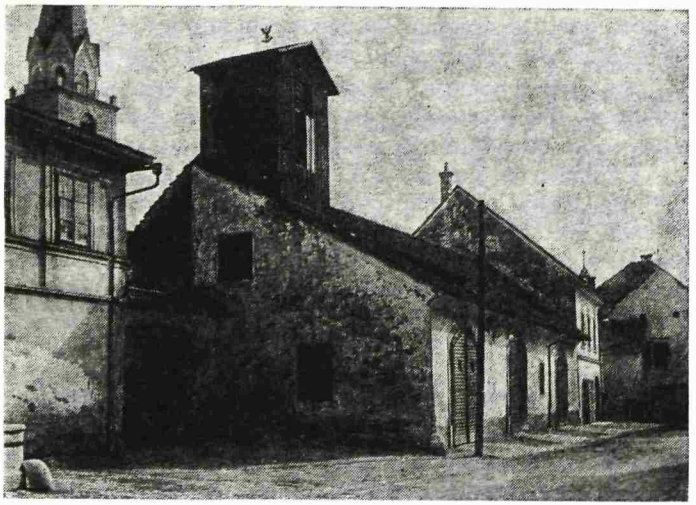
Zanimivo je, da so na eni izmed sej v letu 1890 sklenili, da lahko postanejo delovni člani le kandidati do 45. leta starosti. Društveni zdravnik je bil dr. Karel Šavnik, ki je revne in v službi ponesrečene društvenike brezplačno zdravil in je to humano dolžnost opravljal v društvu vse do leta 1919. Od leta 1894 do 1899 je bil načelnik požarne brambe Ignac Fock.

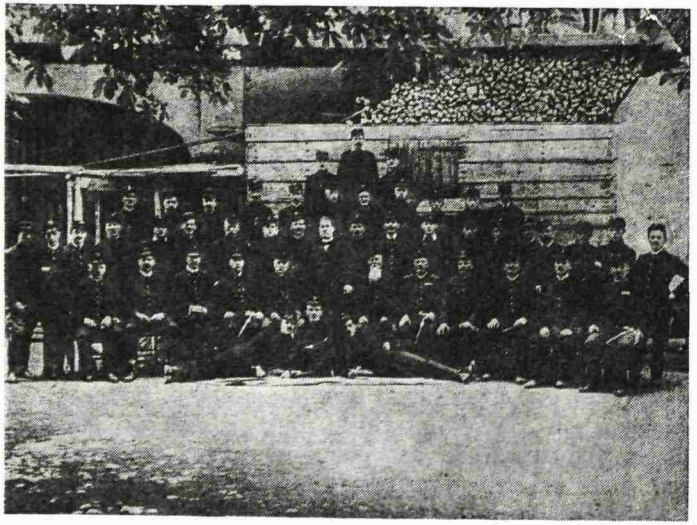
7. avgusta 1898 je bila pri društvu ustanovljena Godba prostovoljne požarne brambe v Kranju, ki je bila razpuščena 12. decembra 1902. Ustanovili so meščansko godbo, ki pa je tudi kmalu prenehala delovati. Godba iz leta 1898 je prirejala koncerte, plesne venčke in podobno in je z izkupičkom prireditev gmotno podprla društvo. Zanimivo je tudi, da so bili kapelniki te godbe večinoma Čehi.

7. septembra 1900 je bil požar v Hotemažah. Pri gašenju je sodelovalo 22 kranjskih gasilcev. Požar so lokalizirali, zgoreli so 2 hiši, 2 lopi in 2 hleva. Pri požaru sta se laže ponesrečila 2 gasilca. Pozneje je bilo razvidno iz zapisnikov, da so obema gasilcema nabavili nove škornje, ker jima je stare uničila žerjavica.

Še prej, 23. oktobra 1890, je gorelo na Primskovem. Primskovljani takrat še niso imeli svojega društva in so gasili kranjski gasilci. Požarna bramba je bila hitro na mestu požara in je storila svojo dolžnost tako hitro in dobro, da se je takratno okrajno glavarstvo pismeno zahvalilo požarnim brambovcem.

Prvo tombolo so priredili gasilci 1891. leta, z dobitki v blagu, ker jim oblasti niso dovolile denarnih dobitkov. To tradicijo so ohranili kranjski gasilci vse do sedanjih let. S tombolami so prenehali med prvo svetovno vojno, a so jih znova začeli prirejati leta 1922. Tombole so bile vse do pričetka vojne 1941. leta. Prirejali so jih kranjski gasilci, ker je društvo potrebovalo mnogo sredstev za nabavo opreme, orodja in strojev. Tombole kranjskega gasilskega društva so bile odlično pripravljene. Znane so bile po vsej Sloveniji, saj so se jih udeleževali ljudje od vsepovsod. S Štajerske in Dolenjske so prihajali ljudje že dan pred tombolo, da so našli prostor na mestnem trgu. Tudi dobitki so po vrednosti in številu daleč presegli dobitke drugih tombol. Tako je društvo znalo dobiti potrebna sredstva z izredno požrtvovalnostjo vseh članov.

Sl. 1. Gasilsko skladišče na Gasilskem trgu v Kranju — sedanja Tomšičeva ulica (slika iz starejšega obdobja, letnica ni ugotovljena)

Sl. 2. Kranjski gasilci, med njimi stoji dr. Edvard Šavnik, pobudnik in ustanovitelj reševalnega odseka društva (slika iz obdobja okoli leta 1910)

Gasilska organizacija je imela v prvih letih razvoja tudi važen nacionalni pomen. Čeprav so bili člani v Sloveniji po večini Slovenci, so imeli skoraj vse vidnejše položaje v gasilskih društvih nemškutarji. To stanje se je izboljšalo, ko so začeli ustanavljati narodne čitalnice in se je začela med Slovenci krepiti narodna zavest. Prvi, ki je prelomil z nemškim poveljevanjem na Slovenskem, je bil načelnik požarne brambe v Dolenji vasi pri Ribnici, Ignac Mrhar, leta 1879, torej pred sto leti. Ko je nastopil leta 1880 s svojo enoto na veliki svečanosti gasilcev v Ljubljani, je poveljeval v slovenščini in je s tem vzbudil veliko narodno navdušenje.

Kdaj so začeli poveljevati v slovenščini v Kranju, ni podatkov, vendar pa je iz starih zapiskov društva razvidno, da so iz leta 1889 v slovenščini, prav tako pa tudi vsi poznejši zapisniki.

Pripominjamo, da hrani ves arhiv kranjskega gasilskega društva, kolikor je pač ohranjenega, gasilsko društvo v Gasilskem domu na Primskovem.

V letih 1900 do 1905 je vodil društvo Alojz Pečnik, od leta 1905 pa do leta 1927, to je do svoje smrti, pa trgovec Janko Sajovic.

Leta 1903 je bil večji požar v Podtaboru, 1904 so bili požari v Čirčah, Šenčurju, na Primskovem in na Laborah. Leta 1905 so bili požari v Kranju, na Gašteju, v Predosljah in v Drulovki. Posebno hud požar je bil v Kranju, in to v noči od 4. na 5. julij, ko je gorelo v Šimnicovi tovarni. V letu 1907 sta bila večja požara v Kranju in Stražišču. Leta 1910 je gorelo v Naklem in je iz zapiskov razvidno, da je Gasilsko društvo Kranj pozvalo oblast, naj ustanovi v Naklem gasilsko društvo, kar se je kmalu uresničilo. 29. novembra 1907 se je dosedanji naziv požarne brambe spremenil in se je društvo preimenovalo v Prostovoljno gasilsko društvo v Kranju.

Da je bilo društvo vseskozi delavno, kaže število delujočih ali izvršujočih članov, podpornih in častnih članov, kar lahko vidimo iz naslednje tabele:

26. 12. 1903: 44 delujočih, 54 podpornih, 6 častnih članov,
26. 12. 1906: 50 delujočih, 77 podpornih in 3 častni člani,
29. 12. 1907: 51 delujočih, 65 podpornih in 6 častnih članov,
3. 1. 1909: 58 izvršujočih, 66 podpornih in 6 častnih članov,
9. 1. 1910: 60 izvršujočih, 66 podpornih in 6 častnih članov,
8. 1. 1911: 55 izvršujočih, 68 podpornih in 7 častnih članov,

Ni znano, zakaj so bili leta 1906 vpisani le trije častni člani.

Na seji 23. 4. 1908 so predlagali prezidavo gasilskega skladišča.

10. aprila 1910 je bila pri gasilskem društvu znova ustanovljena godba, ki je ohranila stari naziv Godba prostovoljne požarne brambe v Kranju. Bila je to godba na pihala in je nastopala pri paradah, na koncertih, imela je javne nastope in notranjo samoupravo. Spadala je pod gasilsko društvo, ki je imelo v godbenem odboru svojega zastopnika. Njen prvi predsednik je bil Janko Sajovic, od leta 1913 do konca prve svetovne vojne pa Franc Holzhacker. Po vojni je na letnem občnem zboru 21. decembra 1918 poročal njen dolgoletni predsednik Franc Holzhacker. Ko se je godba po štirih letih zopet sestala, je bil to najbolj žalosten nastop v času njenega obstoja. Godci so 27. julija 1914 spremili sami sebe na kranjski kolodvor z godbo, ki je štela 29 godbenikov, s kolodvora pa se je z godali vrnilo le nekaj dečkov in naraščaja, vsi ostali so šli v vojsko.

8. januarja 1911 je bilo na občnem zboru sklenjeno, da se osnuje pri društvu reševalni odsek in da se društvo preimenuje v Prostovoljno gasilsko in reševalno društvo v Kranju. Glavni pobudnik za ustanovitev tega odseka je bil dr. Edvard Šavnik, ki je bil tudi strokovni vodja, za tehnično stran in prevoze pa je skrbel Franc Holzhacker. Na razpolago so imeli ročna nosila za prenos bolnikov in ranjencev, prevažali pa so jih na kolodvor z ročnim vozičkom. Ranjenca so naložili v paketni železniški voz in ga odpeljali v Ljubljano v bolnišnico. To delo sta dolgo opravljala Stanko Česen in Ramovš. Reševalni odsek je pomagal prebivalcem, zlasti važno pa je bilo njegovo delo v prvi svetovni vojni. Prvi avto za reševanje in prevoz ranjencev je dobilo društvo 1924. leta. Rabil je tudi za prevoz gasilcev in opreme pri požarih. Rešilni sanitetni avtomobil je bil kupljen leta 1931. Področje sanitetnega odseka se je raztezalo ne samo na Kranj in okolico, temveč so z avtom prepeljavali bolnike, ranjence in ponesrečence tudi iz Poljanske in Selške doline, Žirov, Škofje Loke, Kamnika, Tržiča in celo z Jesenic.

Do konca prve svetovne vojne je društvo sodelovalo pri gašenju neštetih požarov, med katerimi omenjamo požare v Trbojah, Strahinju, Stari Loki, na Bledu in v Polakovi tovarni usnja v Kranju. Leta 1917 je društvo pomagalo reševati ponesrečence, ko je odkrušeno skalovje porušilo mlin v Pečeh pri kokrškem mostu v Kranju, kjer sta bili dve smrtni žrtvi. Člani društva so pomagali tudi odstranjevati skale in ruševine mlina.

IV.

Tudi po prvi svetovni vojni je gasilsko društvo uspešno nadaljevalo delo. S strokovno usposobljenim operativnim kadrom je sodelovalo pri neštetih požarih, gozdnih požarih in naravnih katastrofah, ne samo na področju mesta, temveč tudi v okolici ter na celotnem področju občine in okraja Kranj, saj je bilo matično društvo v širšem okolišu in je pomagalo drugim gasilskim društvom.

Leta 1923 je bil pri društvu organiziran gasilski naraščaj, ki ga je takrat vodil Jožko Likozar.

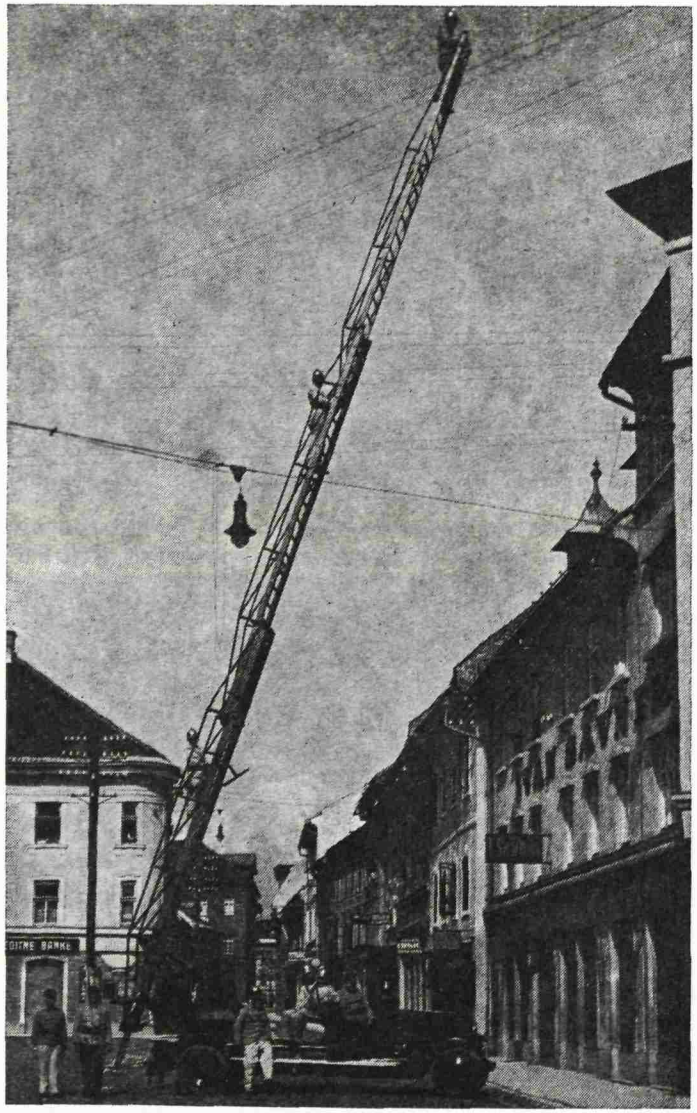
Ob veliki povodnji 1926. leta je društvo sodelovalo pri reševanju. Tedaj je Sava prestopila bregove na desni strani pri železniški postaji v Kranju in ogrožala tovarno Jugočeško, sedanjo Iskro. Poplavila je lesene barake in skladišča. Gasilci so namestili dve veliki električni črpalki, last Jugočeške, ki sta črpali vodo iz poplavljenega dela tovarne. Tudi odtočni kanali so bili pod vodo, pa tudi zunanje delavnice. Po poplavi je dala tovarna Jugočeška razstreliti vse skale od Tiskanine do Čirč in Zarice, da je bil omogočen boljši pretok Save.

Do leta 1926 je društvo uporabljalo večjo ročno batno črpalko, ki jo je upravljalo 6 gasilcev.

Ko so se pri nas pojavile prve bencinske črpalke, so takratni odgovorni ljudje uvideli potrebo po modernizaciji strojev in opreme. Nabavili so prepotrebno črpalko ILO in s tem se je začela modernizacija strojnega parka v društvu.

Od leta 1927 do leta 1941 ter še med okupacijo je načeloval društvu Rici Mayr.

Iz vabila na 52. redni občni zbor, ki je bil v četrtek, 15. januarja 1931, v gasilskem skladišču v Rožni ulici (nekdanji Gasilski trg) ob 7. uri zvečer, je bilo razvidno, da je štelo društvo takrat 59 aktivnih članov, ki so s podpisi dokazali, da so bili obveščeni o občnem zboru. Na vabilu je bil žig z besedilom Prostovoljno gasilsko in reševalno društvo v Kranju in podpisa načelnika Ricija Mayrja in tajnika Stanka Završnika. Leta 1931 so bili aktivni člani: Karol Ažman, Janko Bajt, Josip Bajt, Anton Bidovec, Janko Bidovc, Janko Božič, Franc Brulc, Stanko Česen, Jurij Depoly, Ivan Eržen, Martin Fortuna, Štefan Galjot, Lovro Grohan, Tine Jamnik, Rudolf Jereb, Josip Kapušin, Viktor Kocbek, Jožko Likozar, Stanko Likozar, Viktor Lukanc, Mihael Lužar, Ignac Majnik, Franc Markič, Rici Mayr, Jože Modrijan, Ivan Naglič, Josip Hovak, Krešimir Omahen, Mi-

Sl. 3. Novi gasilski avto z lestvijo — velika pridobitev kranjskih gasilcev v letu 1934

hael Oman, Ivan Pečenko, Josip Pelko, Josip Pirc, Alojzij Pogačnik, Anton Puhar, Ivan Rakovc, Rudolf Rakovc, Matevž Ramovš, Mirko Rojina, Janko Sajovic, Anton Soklič, Franc Strniša, Josip Šipic, Ciril Štefe, Viktor Štefe, Slavko Štrekelj, Anton Šorn, Anton Traven, Franc Trilar, Ivan Volf, Alojzij Zakrajšek starejši, Alojzij Zakrajšek mlajši, Stane Završnik, Joža Zupan, Karol Zupanc, Pavel Zupanc, Janko Žebre, Ciril Žepic, Matko Mihelčič in ing. Ožbalt Gros.

Ker so bile naloge društva zelo obsežne, tako po akcijah kakor tudi po teritoriju, je uvedlo društvo leta 1932 dve plačani gasilski mesti in je tako imelo v svojih vrstah poleg prostovoljnih tudi poklicne gasilce. To sta bila Franc Troha, šofer reševalne službe pri prostovoljnem gasilskem društvu, in Franc Remic, njegov pomočnik.

Leta 1934 je bila nabavljena Magirus lestev, ki je bila tedaj eno najmodernejših reševalnih orodij. Ko so začeli uporabljati lestev, je bil to za mesto Kranj pravi praznik s svečanim sprejemom, parado, vajami in prireditvami. Društvo je slovelo kot eno najsposobnejših gasilskih društev na Gorenjskem, tako po operativnih nalogah, po humanitarnih in reševalnih akcijah kot tudi po delavnosti.

V času buržoazne kraljevine se je del članov stalno boril na vseh področjih družbenopolitičnega življenja za napredno miselnost v takratni malomeščanski družbi.

Pred drugo svetovno vojno se iz vabila za 62. redno skupščino društva, ki je bila v sredo, 29. januarja 1940, ob 7. uri zvečer v gasilskem skladišču v Kranju, vidi, da je imelo društvo 62 aktivnih članov. Ti so bili: Joža Ančimer, Josip Bajt, Janko Benedik, Anton Bidovec, Janko Bidovec, Janko Božič, Jurij Depoly, Marjan Engelman, Ivan Eržen, Ivan Fajfar, Martin Fortuna, Stanko Galjot, Štefan Galjot, Ferdo Jenko, Joža Jenko, Josip Kapušin, Ivan Košiša, Franc Kralj, Joža Krenner, Avgust Lap, Jožko Likozar, Stanko Likozar, Viktor Lukanc, Franc Luštrek, Mihael Lužar, Ignac Majnik, Rici Mayr, Matko Mihelčič, Ciril Mihelčič, Jože Modrijan, Janez Naglič, Josip Novak, Miha Obed, Krešo Omahen, Ivan Pečenko, dr. Karl Petrič, Alojz Pogačnik, Marjan Pollak, Ivan Rakovc, Matevž Ramovš, Ivan Ravnahrib, Franc Remic, Mirko Rojina, Franc Rozman, Jožko Schilling. Franc Smole, Anton Soklič, Franc Strniša, Anton Šorn, Viktor Štefe, Franc Trilar, Franc Troha, Viktor Viršek, Stanko Završnik, Alojz Zakrajšek, Rudolf Zalokar, Franc Zupan, Karol Zupanc, Pavel Zupanc, ing. Hinko Brilli, Janko Vidic, Joža Šlander. Na vabilu je bil žig z napisom: Prostovoljna gasilska četa Kranj, župa Kranj in podpis predsednika Ricija Mayrja in tajnika Stanka Završnika.

Po osvoboditvi so nekateri člani pomrli, nekaj se jih ni več vključilo v gasilsko društvo, tako da živijo danes

in so vključeni v društvo Kranj-Primskovo le še štirje od zgoraj navedenih aktivnih članov.

V.

Ko je okupator leta 1941 zasedel Kranj, je uvedel svoj sistem in svoj način organizacije tudi v gasilstvo, uvedel nočno službo, ukazi so bili v nemškem jeziku. Nekateri naši gasilci so pomagali kljub nemškemu gestapovskemu terorju ilegalno OF in sodelovali z NOB, posebno z zbiranjem hrane in denarnih sredstev pa tudi s prenašanjem obvestil ponoči, ker so imeli gasilci prost izhod tudi med policijsko uro. Nekateri člani pa so šli tudi v partizane, bili v izgnanstvu in taboriščih.

VI.

Po osvoboditvi 1945 se je društvo vključilo v obnovo domovine s prostovoljnim delom in z družbeno dejavnostjo. Društvo je imelo od ustanovitve društva pa do ustanovitve poklicnega voda oziroma čete zelo pomembno vlogo, saj je bilo v občini Kranj centralno društvo za gašenje požarov, reševanje ljudi in premoženja. S strokovnim znanjem in tehnično opremo je sodelovalo pri gašenju požarov v svojem požarnem okolišu, na področju občine in izven nje. Tako je veliko prispevalo k varstvu pred požari, pri požarnih akcij, kakor tudi pri drugih dejavnostih v korist skupnosti.

Po osvoboditvi je bila skrb ljudske oblasti, da čim prej organizira zaščito pred požari. Ustanovili so okrajne gasilske odbore, ki so bili podrejeni odsekom za notranje zadeve. Predsednik tega odbora je bil Viktor Bizjak, sedanji član gasilskega društva Kranj-Primskovo. Ustanovljene so bile gasilske čete, ki so jih vodili načelniki in poveljniki. Da bi se gasilci čim bolj izurili, so uvedli tekmovanja gasilskih čet in področij. Na podlagi sklepov ljudske oblasti je bila 1945 ustanovljena gasilska četa v Kranju, ki je zopet skrbela za požarno varnost.

Leta 1948 so bila obnovljena prostovoljna gasilska društva. V letih od 1945 do 1953 je bil načelnik čete in pozneje društva Nace Reš, po ustanovitvi društva pa je bil od 1948 dalje z nekaj presledki predsednik Viktor Štefe, poveljnika pa od leta 1952 Jožko Šiling in ing. Demeter Kimovec.

Pri društvu sta bili osnovani pionirska in mladinska desetina, ki sta ju vodila Alojz Zakrajšek in Franc Remic.

Ko se je začel Kranj širiti in industrija razvijati, je imelo društvo vedno večje in odgovornejše naloge. Obdržalo je od osvoboditve pa do ustanovitve poklicnega voda oziroma čete stalno dnevno in nočno dežurno službo tako, da so bila dnevna dežurstva prostovoljnih gasilcev plačana, nočna in nedeljska pa neplačana. Iz tega se vidi, koliko prostega časa so morali gasilci žrtvovati za dežurstva in s tem za prostovoljno požarno varnostno službo.

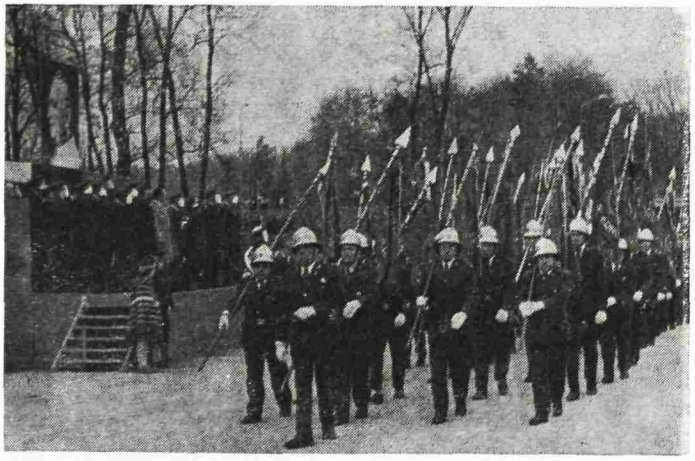
Ob desetletnici življenja v socialistični Jugoslaviji je bil v Kranju Gorenjski gasilski festival, ena najpomembnejših prireditev gasilskih dejavnosti na Gorenjskem. V soboto, 28. maja 1955, je bila odprta razstava sodobne gasilske opreme v prostorih PGD Kranj na Gasilskem trgu in tekmovanje gasilskih desetin in posameznikov v gasilskem sedmeroboju na takratnem igrišču Nogometnega kluba Triglav v Kranju. Zvečer je bila slovesna otvoritev festivala s slavnostno akademijo v čast 80-letnice ustanovitve gasilstva na Gorenjskem in 10-letnice osvoboditve.

V nedeljo, 29. maja 1955, je bil zjutraj na Titovem trgu promenadni koncert godbe na pihala DPD Svoboda Kranj, ob 9.30 uri je bil na igrišču Nogometnega kluba Triglav glavni nastop pionirjev, sanitetnih desetin, gašenje improvizirane transformatorske postaje in rajanje. Ob 11. uri je bila parada vseh enot Gorenjske, nato je bilo ob 12.30 uri v Savskem logu slavnostno zborovanje in ob 15. uri kulturno prosvetna, zabavna prireditev, na kateri so sodelovale gasilske godbe in kulturno umetniški odseki gasilskih društev Gorenjske.

1. 1. 1959 je ustanovila občinska skupščina Kranj poklicni gasilski vod pod vodstvom poveljnika oziroma komandirja Janeza Grosa. Vod je bil sestavljen večinoma iz gasilcev kranjskega gasilskega društva, imel je sedež v prostorih Gasilskega društva Kranj in je uporabljal njegove prostore, društvene orodne vozove, stroje, opremo in orodje. Nujnost ustanoviti poklicni gasilski vod so narekovali hiter razvoj gospodarstva in industrije, razširitev mesta in okoliških naselij pa tudi zastareli in za požar nevarni tehnološki procesi v industriji.

7. 2. 1961 je sprejel občinski ljudski odbor v Kranju odlok, da se namesto poklicnega gasilskega voda osnuje poklicna gasilska četa, ki je tehnična enota občinskega ljudskega odbora Kranj. Četo vodi komandir, ki je neposredno podrejen upravnemu organu za notranje zadeve

Sl. 4. Dom gorenjskih gasilcev na Oldhamski cesti v Kranju, odprt 25. maja 1962. Sedaj so tu prostori Zavoda za požarno, reševalno in tehnično službo Kranj

Sl. 5. Mimohod gasilskih enot ob praznovanju stoletnice gasilstva v Kranju, 27. oktobra 1979

pri ObLO Kranj. Komandirja imenuje in razrešuje občinski ljudski odbor. Ta odlok so uporabljali od 1. 1. 1962, za komandirja je bil imenovan Janez Gros, ki ga je pozneje zamenjal Jože Kastelic.

18. maja 1973 pa je bil namesto poklicne gasilske čete z odlokom občinskega ljudskega odbora Kranj ustanovljen Zavod za požarno, reševalno in tehnično službo Kranj, ki je postal važen dejavnik pri gašenju požarov v občini, posebno, ker je bila pri požarih v industriji in v večjih stanovanjskih zgradbah potrebna hitra akcija, kar bi s prostovoljnimi gasilci težko izvedli. Poklicna gasilska enota pri Zavodu pomaga tudi pri večjih požarih izven občine ter skrbi za tehnične storitve. Poveljnik poklicnih enot Zavoda je Jože Kastelic, prvi direktor je bil Maks Štromajer, po njegovi upokojitvi pa vodi Zavod Miha Molan.

Ob reorganizaciji društev na Gorenjskem so se združila 29. januarja 1961 vsa gasilska društva na območju mesta Kranja in okolice v Gasilsko društvo Kranj z operativnimi enotami: Kranj, Primskovo, Stražišče, Kokrica, Besnica, Podblica, Jošt in industrijo Intex, Sava in Tiskanina.

Združeno gasilsko društvo Kranj z operativnimi enotami je obstajalo do 23. februarja 1964, ko so se operativne enote zopet osamosvojile in postale društva, osamosvojeni gasilski društvi Kranj in Primskovo pa sta se tega dne združili v Prostovoljno gasilsko društvo Kranj-Primskovo s sedežem na Primskovem. Predsednik je postal Janko Štefe, poveljnik Jože Viharnik. Požarni okoliš društva obsega naslednje predele mesta na levem bregu Save: centralni del mesta, Gorenje, Primskovo, Huje, Planino, Čirče, Struževo in Rupo. Vsi ti predeli pa so danes preimenovani in imajo ulične nazive.

In kako je prišlo do združitve obeh društev?

Vzroki so bili prostorske in tehnične narave.

Gasilsko društvo Kranj že od ustanovitve leta 1879 dalje ni imelo primernih prostorov za svoje delo. Imelo je zasilne prostore na Gasilskem trgu ali v nekdanji Rožni ulici, ki so bili občinska last. Gasilsko skladišče je bilo za gasilno opremo in orodje, pozneje tudi za stroje in orodne vozove. Seje, sestanke in občne zbore so imeli večinoma v gostilnah in kavarnah, le včasih tudi v gasilskem skladišču. Tudi to skladišče so pozneje večkrat preuredili.

Po letu 1941 so dobili še nove prostore nasproti tedanjemu skladišču. Adaptirali so za gasilske potrebe gospodarsko poslopje in garaže, last okrajnega glavarstva v Kranju. V teh prostorih je bil sedež poklicnega gasilskega voda oziroma čete občine Kranj.

V letu 1961 se je društvu posrečilo dobiti lokacijo za zidavo gasilskega doma v severnem delu nogometnega igrišča Triglav. Člani društva so, po njihovi pripovedi, začeli kopati temelje doma. Toda uvideli so, da so finančno prešibki, da bi mogli dom zgraditi.

Tudi Okrajna gasilska zveza Kranj je uvidela, da je nujno treba zgraditi gasilski dom, kjer bi bili prostori za dejavnost gasilskega društva. Občinske gasilske zveze Kranj, poklicne gasilske čete in Okrajne gasilske zveze Kranj, ki ji je predsedoval Metod Rotar. V soglasju z vsemi občinskimi gasilskimi zvezami Gorenjske so sprejeli 22. septembra 1961 sklep Okrajne gasilske zveze Kranj, da se zgradi Dom gorenjskih gasilcev na lokaciji, ki jo je pripravilo društvo Kranj. Tako so začeli graditi Dom gorenjskih gasilcev in poslovne prostore Zavarovalnice Kranj. Steklo je zbiranje denarnih prispevkov občinskih zvez, gasilskih društev in članstva na Gorenjskem, ki so za to prispevali znatna sredstva. S pomočjo zavarovalnice ter občine Kranj so bili Dom gorenjskih gasilcev in poslovni prostori Zavarovalnice Kranj zgrajeni in 25. maja 1962 slovesno odprti.

Slovesne otvoritve so se udeležili predstavniki oblasti, ustanov, podjetij, tovarn in raznih organizacij, med drugimi predsednik Gasilske zveze Slovenije Matevž Hace, generalmajor Jan Lokovšek in številni zastopniki gasilskih organizacij in občinskih zvez Gorenjske. Slovesnost je začel predsednik Okrajne gasilske zveze Kranj Metod Rotar, za njim je govoril o pomenu novozgrajenega doma podpredsednik občinskega ljudskega odbora Kranj Ivo Šefic, o pomenu gasilske razstave in opreme pa generalmajor Jan Lokovšek. Trak je prerezal Ivo Šefic in Dom je bil slovesno odprt.

V novi dom se je preselila tudi poklicna gasilska četa, ki je prevzela strojni park, orodje in opremo Gasilskega društva Kranj. Po razformiranju poklicne gasilske čete in po ustanovitvi Zavoda za požarno, reševalno in tehnično službo je Zavod prevzel tudi Dom gorenjskih gasilcev tako, da je ostalo Gasilsko društvo Kranj brez prostorov, brez strojnega parka, orodja in opreme. Nekaj časa je životarilo in kazalo je, da bo društvo razpadlo. Le izredna povezanost članov je ohranila društvo, ki je iskalo rešitve iz nastale situacije. 23. februarja 1964 pa je sklenilo združiti se z gasilskim društvom Primskovo v Prostovoljno gasilsko društvo Kranj-Primskovo s sedežem na Primskovem. Za predsednika je bil izvoljen Janko Štefe, poveljnik je ostal Jože Viharnik.

Omeniti moramo pomembno slovesnost, ki je bila ob praznovanju 90-letnice ustanovitve gasilskega društva Kranj 14. in 15. junija 1969 pod pokroviteljstvom Skupščine občine Kranj. V soboto, 14. junija 1969, je bil praktični nastop operativnih gasilskih enot na Titovem trgu v Kranju, ob 20. uri pa je bila slovesna seja društva v sejni dvorani Skupščine občine Kranj. V nedeljo, 15. junija 1969, je bila odprta ob 9. uri v Gasilskem domu razstava poklicne gasilske enote Kranj, ob 15. uri je bilo zborovanje in prevzem nove motorne brizgalne pred Gasilskim domom na Primskovem.

V delovanju združenega društva Kranj—Primskovo je treba omeniti, da je slavilo 6. junija 1971 pod pokroviteljstvom delovnega kolektiva IBI iz Kranja 50-letnico ustanovitve Gasilskega društva Primskovo. Na slovesnem zborovanju pred Gasilskim domom na Primskovem je bil izročen svojemu namenu nov gasilski orodni avtomobil TAM 2001.

Z ukazom predsednika republike tov. Tita št. 165 od 28/12-1965 je bilo odlikovano Gasilsko društvo Kranj z redom zaslug za narod s srebrnimi žarki za požrtvovalno delo, ki ga je opravilo društvo v času svojega obstoja. Gasilska zveza Slovenije je odlikovala društvo ob njegovi 90-letnici z gasilskim odlikovanjem II. stopnje 13. junija 1969 pod št. 375.

Za Jankom Štefetom je postal predsednik društva Viktor Štefe. Danes, ob praznovanju stoletnice ustanovitve, je predsednik gasilskega društva Marjan Černivec, poveljnik pa Jože Viharnik. Društvo je vključeno v Občinsko gasilsko zvezo Kranj, katere predsednik je Franc Košnjek, poveljnik pa Miro Ravnihar.

Gasilsko društvo Kranj-Primskovo ima dober organizacijski in operativni kader in tudi delavno pionirsko in mladinsko desetino ter je vesten naslednik društva Kranj.

Pomen društva in gasilstva sploh je tudi v vlogi, ki jo ima v splošno ljudskem odporu in civilni zaščiti tako v miru kot v vojni. V Kranju in njegovi okolici je mnogo stanovanjskih naselij, stolpnic, šolskih, predšolskih in drugih ustanov, skladišč, važnih industrijskih objektov in komunalnih naprav, ki jih gasilska društva varujejo. Zato mora društvo nenehno skrbeti za vzgojo in strokovno usposabljanje svojih članov pa tudi pripadnikov gasilskih enot civilne zaščite. Tečaji, vaje in tekmovanja so dobra priložnost za urjenje. Hkrati pa društvo razvija svoje člane v dobre čuvarje domovine in graditelje socializma.

Viri in literatura:

Arhiv Gasilskega društva Kranj, Gasilskega društva Primskovo in Gasilskega društva Kranj - Primskovo.

Kronika ob 90-letnici Gasilskega društva Kranj, 15. 6. 1969. 1971.

Kronika ob 50-letnici Gasilskega društva Primskovo, 6. 6.

Branko Božič: Razvoj gasilstva na Slovenskem, 1968.

Osebno so dali podatke tov. ing. Franc Černe, Marjan Černivec in Viktor Štefe iz Gasilskega društva Kranj - Primskovo.

KRVAVEC OD PASTIRSKIH STAJ DO SODOBNEGA PLANINSKEGA IN REKREACIJSKEGA SREDIŠČA

(Ob 70-letnici visokogorskega turnega smučanja in zimske alpinistike na območju Krvavca in v Sloveniji)

MARIJAN MASTERL

Obdobje do II. svetovne vojne

Ti gora, klub'vaš starosti stoletni,
na tebi ne pozna se časa ost;
ko vrne se na zemljo čas prijetni,
nekdanjo zlije čezte spet mladost.

Simon Jenko, Gori

Ljudem, ki so živeli in še živijo na južni in zahodni strani Grintavcev, je čudovita skupina klesanih gora že od nekdaj zbujala pozornost. Številni umetniki in mojstri so ta neponovljiva dela skritih, orjaških in vztrajnih arhitektov narave skušali upodobiti na slikarska platna, ujeti na fotografske plošče in filme. Krvavška gorska skupina, lahko dostopna s kranjsko-mengeške strani, je vselej v težkih časih dajala človeku varno zavetje in mu še danes radodarno ponuja oddih in razvedrilo in vrača izgubljene delovne moči. Žal je prenekateri planinec in borec v narodnoosvobodilnih bojih omahnil tu v prerani grob. V deviški sneg krvavških gora so nekoč moderne Zdarskyjeve smuči na nogah drenovcev zarezale prve turne smučine. Vedno na očeh zasneženi dvatisočaki Grintavcev, imenovanih tudi Snežniki, vklenjeni med dolini rek Kokre, Kamniške Bistrice in jezerski Kočni ter koroško Kočno, so že zgodaj sprejeli prve domače zimske alpiniste. V poletnem času je z več strani lahko dostopna, bogato razčlenjena gorska pokrajina ostrorobo klesanih vrhov, razbitega slemenskega pečevja, polna prevalov, sedel, vrtačastega sveta, bogata s planinskim rastjem in gorsko divjadjo že zelo rano vabila divje lovce, gorske živinorejce, planince, domače in tuje znanstvenike, da so jo obiskovali. V krvavškem gorskem svetu je na zelo majhnem območju nastalo kar osem pašnih planin, edinstven primer v naših Alpah, ki so pomagale gorskemu kmetu vztrajati na tej skopi zemlji. Na južnem pobočju že stoletja prehranjujejo lepo število gorskega prebivalstva, ki je tod ohranjalo zdravi rod Slovencev. Že ledenodobni človek, tukajšnji prvi prebivalec, si je na njeni vzhodni strani v Mokriški jami poiskal prebivališče. Ljudje v ravnini so gore ogledovali in od daleč o njih spletali raznovrstne legende. Komu je rabil ravni svet na visoko ležečem varnem razgledišču, imenovanem Gradišče, nad Kokrško dolino ali na griču z enakim imenom na vzhodni strani v zatrepu Korošice, kdo je Kočnam dal ime, ki ga je srečati še v Rožu, v Beli na Koroškem ali v oddaljenem retoromanskem Engadinu, in kdo Turni ter Kompoteli, bodo še povedali arheologi in jezikoslovci.

Sl. 1. Pogled z zahodne strani na Grintavec. Desno spodaj novi severni del Kranja. Nad njim Krvavec in Kržiše

Območje krvavške gorske skupine so prvi obiskovali pastirji in divji lovci. Kamniške planine in neposredno okolico krvavških gora (Kočna, Grintovec, Kalški Greben) je leta 1759 prvi odkril za znanost idrijski rudniški zdravnik in botanik J. A. Scopoli (1732—1788), tri ali štiri leta kasneje pa jezuit, prof. logike, metafizike, matematike v

MARIJAN MASTERL, YU, 61000 Ljubljana, Videmska 1, višji gradbeni tehnik in višji bančni svetnik

Ljubljani in dober naravoslovec Franc Xaver Wulfen (1728 do 1805), ožji sodelavec Scopolija. Za njima je to gorsko območje raziskoval francoski razsvetljenec in naravoslovec ter idrijski rudniški zdravnik-kirurg (1766—1773) ter prof. anatomije in kirurgije v Ljubljani (do leta 1787) Baltazar Hacguet (1738—1815), v letih 1873—1877 pa tudi prirodoslovec in župnik s Šenturške gore Simon Robič (1824—1897). Ta je v teh letih raziskoval tudi v Mokriški in Medvedovi jami. V času od 1855 do 1895 pa so tuji geologi raziskovali zgradbo Kamniških planin, med njimi tudi domači geolog Marko V. Lipold (1816—1883) iz Mozirja, pred prvo svetovno vojno pa naš znani geolog Franc Seidl (1856—1942) iz Novega mesta. Za geologi so avstrijski geografi proučevali vplive ledeniške dobe in učinke umikajočih se ledenikov, ki so tem goram brusili sedanjo podobo. R. Lucerna je svoje izsledke objavil v dunajskem Geografskem poročilu leta 1906.

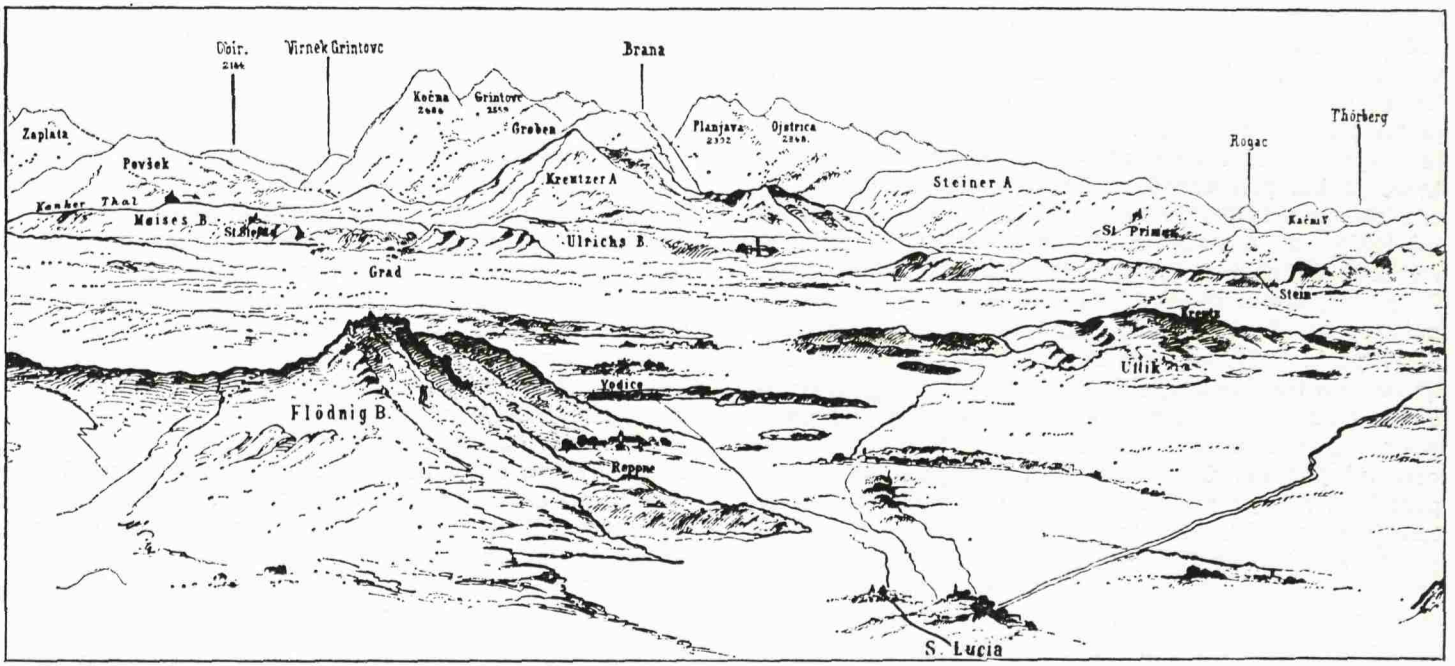
Prvi znani »hribolazci«, ki so poleti obiskovali Krvavec, so bili: Jakob Aljaž (1845—1927) v času od 1862 do 1872, Anton Koder (1815—1918) 1870. leta in Johann Frischauf (1837—1924) leta 1899. Najstarejši doslej znani pisani vir navaja, da je bila poleti 1868 na Krvavcu skupina 14 duhovnikov, med njimi kot najstarejši 72-letni velesovski župnik Janez Rant. Prvi zimski alpinisti, turni smučarji, so bili na Krvavcu in v njegovi okolici drenovci. Hodili so sprva s krpljami, derezami in s cepini. V letu 1910, ko so nabavili prve Zdarskyjeve smuči, so počasno in utrudljivo hojo s krpljami ali derezami zamenjali s smučmi.

Prvi planinski spis o Krvavcu so objavile Novice leta 1870 ali 50 let za tem, ko je izšel prvi slovenski planinski spis Matije Vrtovca Pridiga na gori. Prva samostojna knjižica o Krvavcu in njegovi okolici je v nemščini. Napisal jo je Johann Frischauf z naslovom Die Kreuzer-Alpe bei Stein in je izšla leta 1900 v Ljubljani.

Prvo upodobitev Grintavcev je še pred letom 1649 vrezal v baker Matevž Merian (1593—1650), v Baslu rojeni topografski publicist in bakrorezec, in sicer v zvezi z najstarejšo upodobitvijo Škofje Loke. Grintavce je imenoval v svoji obrazložitvi bakroreza pod številko 14 Crainerisch und »Kärnerisch gebürge«, to je kranjsko in koroško pogorje. Panoramo Grintavcev, Karavank in Julijcev je okoli 40 let za Merianom vrezal v baker Andrej Trost (?—1708), viden mojster iz Valvasorjeve grafične delavnice. Nastala je z upodobitvijo Ajmanovega gradu (Sv. Duh pri Škofji Loki) po naročilu Valvasorja za njegovo obsežno delo Slava vojvodine Kranjske (1689). Valvasorju je bil pri njegovih bakrorezih in opisu vzornik ravno že omenjeni Merian. Pri obeh bakrorezih ni mogoče določiti imen posameznih vrhov.

Prvo podobo Grintavcev, kjer je mogoče nesporno ugotoviti imena vrhov, je naslikal šele leta 1798 Andrej Herrlein (1739—1817) pri upodobitvi Ljubljane. Podobno sliko Kamniških planin je z Barja kasneje naslikal Ljubljančan Anton Karinger (1829—1870), enako tudi Grintavce, s Kranjem v ospredju. Najbolj izrazito je Kamniške planine, v katerih je izredno dobro viden Krvavec, naslikal Pavel Künl (1817—1871) skupaj z Ljubljano. Zaradi prehitre smrti slikarja Antona Karingerja je ostala nedokončana njegova slika južnega pobočja Krvavca, ki ga je slikal kot osnovni motiv z mengeškega polja. Slikar Ivan Franke (1841—1927) je Kočno in Grintovec naslikal s Primskovega pri Kranju. V novejšem času je Krvavec večkrat upodobil akademski slikar Ivan Mežan (1897—1972), doma s Spodnjega Brnika, in za njim še Anton Koželj (1874—1954), Edo Deržaj (1904), Dora Plestenjak (1934) in še nekateri drugi.

S Šmarne gore je celotni razgled, katerega sestavni del so tudi Kamniške Alpe, okoli leta 1865 upodobil poznani krajinar, koroški rojak Marko Pernhart-Pernat (1824 do 1871). Po skicah, ki so rabile za oljnato panoramo, jo je po Pernhartovi smrti Avstrijski turistični klub priredil in izdal v žepni obliki. Z imeni sta jo opremila Johannes Frischauf in Edmund Graf. Zaradi tega so v njej pomešana slovenska in takratna nemška imena. Gore imajo po zaslugi Frischaufa po večini slovenska imena. V tej panorami je Frischauf označil obe predgorji na levi in desni strani Kamniške Bistrice s »Kreuzer Alpen« in »Steiner Alpen«. V izredno jasnih jesenskih dnevih 25., 27. septembra in 4. oktobra 1877 je Zoff narisal za potrebe planincev na pobudo Frischaufa celoten razled z vrha Grintovca. Ta zajema med drugim tudi gorske vrhove Greben, »Kervavec«, »Dovga Niva«, »Izvok« (Zvoh) in »Košuta« (Košutna). Tudi to panoramo je s slovenskimi imeni gora opremil Frischauf, izdal pa jo je Avstrijski turistični klub (ÖTC) na Dunaju leta 1877 skupaj z osmim letnikom svojega glasila. V letu 1878 je postala ta panorama sestavni del Frischaufove knjige Sannthaler Alpen, ki je ponatis iz že omenjenega glasila »ÖTC«. Tretjo panoramo, namenjeno ljubiteljem gora, sta z ljubljanskega gradu leta 1891 narisala R. Roschnik in P. Zhuber. Gore imajo pretežno slovenska imena. Krvavška skupina je dobro razvidna, vendar nepoimenovana, prav tako niso poimenovani njeni posamezni vrhovi.

Sl. 2. Marko Pernat: Panorama Kamniških planin, posneta s Šmarne gore, okoli leta 1865

Grintavci so zagotovo navdihnili Simona Jenka (1835 do 1869), da je spesnil svojo rodoljubno in preroško pesem Gori, in potrebna je bila le ena življenjska doba, da se je njegova pesniška napoved v celoti uresničila. Vse štiri letne čase na Krvavcu opeva pesem Jožeta Vovka Pesem Krvavcu, ki jo je uglasbil Fr. Rapotec. Prve fotografije Krvavca, Velikega Zvoha, planine Jezerca in Kriške planine so napravili pozimi 1909/10 amaterski fotografi alpinistične tovarišije Dren: Bogumil Brinšek (1884—1914), kasneje pa še Rudolf Badjura (1880 do 1963), Ivan Tavčar -Žane (1889—1966) in Jože Kunaver (1882—1967). Nastale so 68 let za tem, ko je izumil Janez Puhar (1814—1864), pesnik, fizik in kemik, fotografijo na steklo (diapozitiv) ali 58 let kasneje, ko je kaplanoval v Cerkljah in izumil tu svoj drugi izvirni postopek fotografiranja na papirno podlogo. Smučišča na Krvavcu je prvi strokovno ocenil in opisal Rudolf Badjura leta 1924.

Od kod tako »krvavo« ime za Krvavec je po svoje obrazložil Ivan Hribar v Planinskem vestniku 1931, kjer pravi: »Ljudstvo kamniškega in kranjskega območja je gori dalo ime po njegovi zakrivljeni obliki. Ker prebivalci pod Krvavcem besede krivica, krivičen, krivina, zakrivljen izgovarjajo: krvica, krvičen, krvina, zakrvljen, zato izgovarjajo tudi gori odbrano ime Krivavec, ob izpustitvi črke -i-, za Krvavec«. Zakrivljena oblika Krvavca je dobro vidna iz ravnine pod njegovo južno stranjo. Krvavec pa ni njegovo edino ime. Matej Ravnikar-Poženčan (1802—1864), zgodovinar, pesnik, ki se je tudi ukvarjal z jezikoslovjem in zelo rad razlagal krajevna imena, je v eni izmed svojih pesmi za goro Krvavec uporabil ime Blek. Od kod to ime, žal ni razlage.

Kdaj so Grintavcem, katerih sestavni del je tudi krvavška skupina gora, izbrali zapleteno in dolgo, za ljudsko rabo neobičajno ime Kamniško-Savinjske Alpe? Ljudje, ki žive pod temi gorami, so jim zaradi grintavega kamenja nadeli prirodno ime Grintavci. Ime glavnega vrha »Grintauiz« je prvi zapisal leta 1682 Valvasor v svojem znamenitem delu Slava vojvodine Kranjske.

Astronom in kartograf Ivan Gizma Florjančič, stiški cisterijanec in župnik, je leta 1744 izdelal stenski zemlje-

vid z imenom »Ducatus Carnioliae«, ki obsega vojvodino Kranjsko z deli sosednjih pokrajin. Zemljevid je narisan v približnem merilu 1 : 111.000, zanimiv pa je zlasti zato, ker so v njem prvič zajete tudi gore. Na tem zemljevidu je prvič imenovano ime Triglava »Mons Terglov . . .«. Žal je Florjančič v zemljevidu uporabil le nemška imena. Grintavce je kot prvi označil z imenom »Steiner Alben«. V znanstveno slovstvo je za osrednjo skupino Grintavcev od Kočne do Ojstrice uvedel ime »Grintauzi« Baltazar Hacquet v knjigi Oryctographia Carniolica leta 1778. Predgorje, kamor spada tudi krvavška gorska skupina, je poimenoval »Ta Kamelshka planina«, nemško »die Steiner Alpen«. V Lieberjevem zemljevidu, ki je priloga tretjemu delu Hacquetovega dela, je osrednji del gora označen z množinsko končnico »Grindovze«, južni del predgorja pa »Kamenski Planina«, Hacquet je tako ločil osrednji goli del Grintavcev od njihovega z vegetacijo poraslega nižjega predgorja na jugu. V planinsko literaturo je vnesel Frischauf leta 1875 novo ime za osrednjo gorsko skupino od Kokre do Savinje »Sannthaler Alpen« to je Savinjske Alpe. Predgorje med dolino Kokre in Kamniško Bistrico (Krvavške gore in Greben) je poimenoval »Krauzer Alpen«, t.. j. Kriške planine, vzhodno stran Kamniške Bistrice pa »Steiner Alpen«, t. j. Kamniške planine, ki po tej delitvi zajemajo v glavnem območje Velike planine in njeno okolico. Frischaufovo delitev in njegovo poimenovanje za Grintavce in njihovo predgorje je kasneje prevzel tudi Fr. Orožen. V svojem delu Vojvodina Kranjska (Slovenska zemlja, IV. del, Ljubljana 1901) je osrednjo verigo gora imenoval Savinjske planine, predgorje levo in desno od Kamniške Bistrice pa Kriške in Kamniške planine. Z leti je odpadlo ime Kriške planine, ime Kamniško-Savinjske Alpe pa se je istočasno razširilo še na predgorje. Tako uporabljamo danes namesto enostavnega imena Grintavci sestavljeno ime Kamniške in Savinjske Alpe.

Prvi zemljevid Kamniško-Savinjskih Alp je leta 1876 oskrbel za potrebe planincev Frischauf. Zajema gorsko območje od doline Kokre do Savinje pri Lučah. Na jugu seže zemljevid do planine Košutna (Košuta). Tako je Frischauf izločil iz tega zemljevida predgorje, to je Kriške in Kamniške planine. S tem je poudaril, katere gore smatra za »Sanntaler Alpen« oziroma Savinjske planine.

Prvi slovenski zemljevid za potrebe planincev je v letu 1907 založilo Slovensko planinsko društvo v Ljubljani v zanimivi in praktični izvedbi. Odtiskan je bil v merilu 1 : 100.000, na notranji strani dvojne prepognjene poštne dopisnice v velikosti 13,5 × 16,5 cm. Zemljevid je narisal F. Schesek iz Gradca v črtni tehniki starih avstrijskih vojaških specialk z grebeni, vrhovi in z dolinami. Na zunanji hrbtni strani je desna stran rabila kot poštna dopisnica, leva spodnja pa za popis 22 planinskih poti v Grintavce, vključno z navedbo časov hoje. Ture, označene pod številkami 17—21, vodijo po območju krvavške skupine gora. Zemljevid je bil tiskan v Gradcu. Druga znanimivost zemljevida je njegov naslov. Za ozemlje, ki ga zajema, ni uporabljeno današnje ime Kamniške in ne odmaknjeno Savinjske Alpe, temveč staro ljudsko ime Grintavci. Kasneje sta Slovensko planinsko društvo Ljubljana in Planinska zveza Slovenije izdala za potrebe planincev še tri zemljevide Kaminško-Savinjskih Alp.

Krvavec, katerega vrh zemljepisno leži na 46° 17′ 00″ severne širine in 14° 32′ 30″ vzhodne dolžine (po Greenwichu), so obiskovali sprva le poleti. Pogosteje so planinci prihajali s kamniške, manj pa s cerkljanske strani. Večina jih je bila iz Ljubljane. Njim je bila kamniška železnica bolj priročna kot gorenjska, saj jih je pripeljala do vznožja ali skoraj v osrčje planin. Krvavec so do drenovcev obiskovali predvsem mladina in tisti planinci, ki so želeli uživati izreden razgled z njegovega vrha. V glavnem je bil priljubljen planincem kot poleti lahko dostopen gorski svet iz kranjsko-mengeške ravnine in prehodno območje s čudovito razgledno grebensko potjo Kamnik—Krvavec—Kalški Greben — Kokrško sedlo — Grintovec—Kočna, ki vodi dalje proti vzhodu v osrčje Grintavcev. To pot sta v letu 1894 zaznamovala v okviru Planinskega društva Kamnik in pod nadzorstvom Mihe Kosa, učitelja s Homca, gorski vodnik Mihael Uršič in Stranj in gozdar Ivan Luznar iz Kamnika. Leta 1921 so dr. Fr. Tominšek, M. Hrovatin in brata Lapajne poiskali še prehod od Cojzove koče na Kokrškem sedlu prek Kalške gore do vrha Grebena. Kako neprehoden je bil planinski svet s Kalške gore na vrh Grebena za poprečne planince pred zgraditvijo poti, je opisal Pavel Kunaver v Planinskem vestniku 1912. Slovensko planinsko društvo je ureditev zavarovane poti poverilo Štrosu. Pot čez »Ježe«, škrbinasto in razdrapano grebensko pečevje, imenovano tudi Kobiljek, ki poteka proti vzhodu od Velikega Zvoha do Korena, je po navodilih Josipa Lapajneta istega leta nadelal Nace Slatnar-Ambrožar, cerkovnik od Sv. Ambroža. Z ureditvijo teh dveh izpostavljenih delov poti je bila celotna grebenska in razgledna transverzala sklenjena in dostopna širšemu krogu obiskovalcev gora tudi čez Ježe in Kalški Greben.

To se je zgodilo 12 let kasneje, kot je bilo o potrebi te gorske povezave govorjeno na občnem zboru kamniške podružnice SPD. Stanka Bloudka je že pred letom 1960 mučil tisti čas, ko bo Krvavec postal premajhen in bo smučarjev preveč. Ukvarjal se je z idejo, kako bi prek Jež ustvaril lahek in varen zimski prehod od Zvoha in Korena na obširna in pozimi težko dostopna smučišča na Grebenu, Dolgih njivah, Mokrici, Kompoteli, na Košutni in na planini Koren.

Prenočišča so »hribolazcem« tedaj dajali gosto posejani pastirski stanovi na krvavških pašnih planinah, v mežnariji pri Sv. Ambrožu, Sv. Primožu in drvarski koči na Brusnikih in v Klinu v dolini Kamniške Bistrice.

———

Primernost Velike planine, Krvavca, Kržiša in Kriške planine za alpsko turno smučanje so prvi odkrili člani planinske tovarišije Dren, večina mladi izobraženci iz Ljubljane, ki so sklenili, da bodo pred nemškimi planinci osvajali naše gore v vseh letnih časih in tako preprečili ponemčenje njihovih imen. Pri hoji v gore je bilo zato njihovo geslo, da le-te ne smejo poznati samo poletne sezone. Obiskovali so jih tudi tedaj, ko jim je zima nadela novo, do tedaj mnogim neznano podobo.

Prva poletna in zimska obiskovalca krvavške gorske skupine sta bila Rudolf Badjura in Bogumil Brinšek. Natančni Rudolf Badjura je v svoji smučarski kronologiji, objavljeni v Smučarju 1924, označil leto 1907 kot začetno leto Drena. Z Bogumilom Brinškom sta 24. februarja 1907 napravila prvi skupni zimski izlet s krpljami na Sv. Ahaca (749 m) pri Turjaku. Mesec dni kasneje sta se 30. marca Badjura in Brinšek že povzpela na tedaj močno zasneženi Snežnik (1796 m). Pozimi 4. in 5. januarja 1908 sta bila na Kamniškem sedlu. Kdaj sta pozimi v času 1908 do 1909 bila na Krvavcu, Zvohu, Košutni, Kompoteli in vrhu Korena, nisem še uspel ugotoviti. O teh vzponih pričajo le fotografije s planinskih razstav in predavanj. Vse zimske vzpone sta v tem času še opravila s krpljami, derezami in s cepinom. Badjura je poleti 1907 na območju Krvavca obeleževal planinska pota in steze. Brinšek pa je ta čas tu obiral svoja pota in brezpotja in ob njih iskal primerna mesta za svoje čudovite planinske fotografije. Rojenice so ga poleg šegavosti in ljubezni do gora obdarile še z očmi umetnika. V roke mu niso dale slikarskega čopiča, temveč čudežno črno škatlico. Iz vnetega planinca je Brinšek postal še bolj vnet planinski fotograf — umetnik, ki je ure in ure zlahka čakal, da je v okvirjeno podobo padla najprimernejša svetloba. Ali pa se je ponovno ob pravem času vračal na oddaljeno mesto, da je v svoj aparat na plošče 10 × 15 cm, postavljen na stojalo, ujel želeni motiv.

V letu 1908 sta Brinšek in Badjura prvič skupaj razstavljala planinske fotografije. Planinski vestnik 1908 je tedaj zapisal: »Jako marljiva amaterja Badjura in Brinšek sta razstavila veliko zbirko planinskih slik. Izmed teh so nas zanimale posebno one iz pogorja Košutine, Krvavca, katere smo sedaj prvikrat imeli priliko občudovati po fotografijah.« Zimski fotografski posnetki Krvavca, ki jih je v Ljubljani 17. aprila 1909 razstavljal Brinšek, so izredno navduševali in spodbujali mlade ljudi za zimsko alpinistiko. Brinška štejemo danes za prvega fotoamaterja, ki se je pri nas začel ukvarjati z zimsko gorsko fotografijo. Žal je po vojni požar uničil njegovo bogato zapuščino fotografskih plošč. Tudi fotografije, napravljene s teh plošč, so že prava redkost.

Prvo predavanje o zimi v planinah, ki ga je imel Rudolf Badjura v Mestnemu domu v Ljubljani 11. januarja 1910, je spremljalo 70 skioptičnih slik. O gorskih spremembah pozimi je Rudolf Badjura na predavanjih rad dejal: »Kaj je na primer Krvavčev vrh sam ob sebi poleti? Nekaj borno poraslih skal, sivih in rudečih — nekaj čisto navadnega — in kaj zložno ga je spraviti podse. Nobeni dami se ni treba ustrašiti njegovih strmin. A glej ga šmenta pozimi! Da, to je vse kaj drugega. Kako se mu napno strmine posebno proti vrhu, čez katerega visi še posebna streha in daleč v prazno segajoči snežni rilci.« Ohranjene fotografije snežnih opasti na Mokrici, Kompoteli, vrh katerih stoji človek, so takrat v dolini zbujale občudovanje in spoštovanje srčnih planincev in mogočnih kiparskih umetnin starke zime in vetra, ki sta kiparila kar čez noč. Mestni ljudje do tedaj še niso videli kaj takega z naših gora. Planinska predavanja so drenovci nadaljevali tudi v kasnejših letih. Jože in Pavel Kunaver sta 19. februarja 1913. leta pod okriljem Slovenskega planinskega društva v Mestnem domu v Ljubljani priredila skioptičen večer. Prikazovala sta slike iz Kamniških planin, Karavank in Julijskih Alp. Slike pa je opisoval Rudolf Badjura.

V letu 1910 so se Brinšku in Badjuri priključili še brata Pavle (1889) in Jože Kunaver, Ivan Tavčar, Ivan Michler (1891), malo kasneje še Ivan Kovač (1891—1974) in Albin Hrovatin, ki so pred tem že skupaj zahajali v gore in imeli za seboj vzpone na Stol in Triglav. Pavle Kunaver in Ivan Tavčar pa sta že pred tem izmenično pod Rožnikom smučala z istimi smučmi, ki jih je starejši Kunaver-

Sl. 3. Sangrad, nekdanje letovišče in zdravilišče v Gradu pri Cekljah — prvi znanilec turizma v krvavškem podgorju. Oglas iz leta 1902

jev brat France prinesel leta 1905 iz Leobna na Gornjem Štajerskem. Novo nastalo planinsko tovarišijo je Bogumil Brinšek povabil poleti leta 1910 na prvo skupno dokaj zahtevno plezalno turo na Zeleniške Špice, ki je za njih postala znamenita. Tedaj je vedno šegavi Brinšek, zadovoljen zaradi več podobnih uspelih tur, posredno pohvalil zbrano plezalno druščino tako, da je vzkliknil: Pa smo le dren!« Tako se jih je to ime za čvrst in prožen drenov les prijelo in prešlo v našo zgodovino alpinizma, smučanja in jamarstva. Na prvi zimski vzpon je mlade drenovce ponovno vodil Brinšek 1910. leta. Iz Brusnikov (Kamniška Bistrica) so se povzpeli s strme vzhodne strani na zasneženo Kompotelo goro — lepotico v krvavški skupini. To je bila ena najlepših zimskih tur tistega časa, se spominja Pavel Kunaver.

Leto 1910 je še posebej zgodovinsko pomembno za naše visokogorsko turno smučanje. To leto je dobra tretjina drenovcev nabavila za takratni čas najmodernejše Zdarskyjeve smuči z eno palico in okornimi lilienfeldskimi kovinskimi vezmi za alpsko smučanje. Drenovi alpinisti in alpski smučarji so bili: Rudolf Badjura, Jože in Pavel Kunaver, Ivan Michler, Ivan Tavčar in Ivan Kovač. Vsi razen Badjure so bili smučarji samouki. Sprva so smučali le v dolini na položnejših smučiščih. S pridobljenim znanjem so se postopoma selili s hribovskih smučišč vse više, na najbolj zahtevna visokogorska smučišča v Kamniških planinah, kjer so presmučali vse vrhove in njihova pobočja. Občasno pa so se drenovcem na smučarskih turah pridružili tudi nekateri smučarji — častniki iz prav takrat ustanovljenega planinskega polka iz Ljubljane, ki je nastal iz tamkajšnjega domobranskega polka.

Sredi marca 1910. leta sta se Rudolf Badjura in Jože Kunaver na smučeh kot prva smučarja povzpela na vrh Krvavca (1853 m) in na Veliki Zvoh (1972 m). Z njima je s krpljami in derezami hodil Bogumil Brinšek, ki je s te zimske ture napravil tudi zgodovinske posnetke. Nazaj grede so stavili, kdo bo s Krvavca hitreje pri Križki koči, smučarja ali pešec. Stavo je dobil Brinšek, ki se je kar sede drseč na palerini spustil po snegu naravnost v Križki dol. Brinšek, fotograf Drena, je pozimi uporabljal le krplje in dereze, ker je presodil, da tako mnogo laže opravlja svojo fotografsko nalogo, ki ji je bil predan enako kot lepotam gora in podzemnega kraškega sveta. Tako so drenovci na Krvavcu, Zvohu, Križki planini in Kržišu izvedli svojo prvo visokogorsko in zgodovinsko smučarsko turo in hkrati prvo smučarsko tekmo. V deviški sneg sta z novimi Zdarskyjevimi smučmi, ob eni palici Badjura in Kunaver zarisala prve like in smučine ter postavila trajen mejnik v osvajanju naših gora s smučmi. Tako slavi Krvavec skupaj z Veliko planino v letu 1981 70-letnico alpskega turnega smučanja.

Bogumil Brinšek in Jože Kunaver sta bila 29. januarja 1911 ponovno na Kompoteli (1989 m) in tam občudovala veličastno zasneženo piramido Grintovca. Tri dni zatem ali 1. februarja so bili Bogumil Brinšek, Jože Kunaver, Ivan Michler in Ivan Tavčar že vrh Grintovca. Njemu pa so sledili še drugi vrhovi. Poleti 1911 so drenovi alpinisti Ivan Michler, Ivan Kovač in Pavel Kunaver kot drugi, a kot prvi brez vodnika — leto kasneje za H. Tumo — preplezali znamenito severno triglavsko steno. Okoli Novega leta 1912 sta se odlična plezalca Ivan Michler in Pavel Kunaver povzpela na zaledeneli in zasneženi vrh Triglava. V letošnjem letu slavi torej Slovenija hkrati tudi 70-letnico obstoja alpskega turnega smučanja in zimske »strme« alpinistike.

Pripadniki planinske tovarišije Dren, ki so prvotno vsak zase ali v manjših skupinah že zahajali v gore, so se do leta 1910 postopoma zbirali v skupino, ki ni bila nikoli organizirana kot društvo ali klub, marveč jih je močneje kot vsaka članska izkaznica združevala skupna ljubezen do domačega gorskega sveta. Štela je največ 14 alpinistov, alpskih smučarjev in jamarjev. Pavel Kunaver, poleg Ivana Michlerja še živeči drenovec, je skladno vzraščenost in trdnost alpinistične tovarišije Dren takole opredelil: »Brinšek je bil njegovo deblo, dr. Cerk njegova opora, ostali samo veje, ki so bile z njima povezane v eno telo.« K tovarišiji Dren so se prištevali: Rudolf Badjura, Bogumil Brinšek, Josip Cerk, Albin Hrovatin, Ivan Ko-

vač, Jože Kunaver, Pavel Kunaver, Ivan Michler, Stanko Ribnikar, Ivan Tavčar, Triller, Srečko Vizjak in Wenig.

Tako kot so čas in ustrezne okoliščine prispevali k rojstvu Drena, so kasneje drugi neugodni pogoji hkrati s pripravami na prvo svetovno vojno obsodili Dren na osipanje in na njegovo postopno odmiranje. V letu 1912 je omahnil v prepad na Stolu Josip Cerk (1881—1912). V času od 1910. do 1917. leta je Rudolf Badjura opravil vojaške smučarske tečaje, med njimi tudi snežniškega v Moserbodnu (2802 m) pod Wiesbachornom (3564 m). Bil je smučarski učenec dveh takrat najbolj znanih avstrijskih smučarskih pedagogov, Zdarskega (1865—1940) in polkovnika Bilgerija (1873—1934). Opravljeni tečaji in sprejeti smuško športni in vojaški koncept smučanja so vplivali na nadaljnjo pot Rudolfa Badjure. Čeprav se je prišteval k Drenu, se je od njega oddaljil. Postal je prvi slovenski smučarski učitelj, pobudnik množičnega smučanja in organizator prvih smučarskih tekem v Sloveniji. Svoje delo je hkrati usmeril v sestavo smučarskega izrazoslovja, priročnika za smučanje in kasneje ljudske geografije. Bil je pisec prvih prepotrebnih vodnikov po naših hribih in gorah. Postal je tudi vnet tujskoprometni delavec. Bil je vojaški smučarski učitelj. Njegovo vzgojno geslo je bilo: »Pravi smučar, dober državljan in dober vojak.« Najbolj je tovarišijo Dren prevzela smrt Bogumila Brinška. Kot poročnik je padel zadet v srce v srbsko-avstrijski bitki na Drini leta 1914, star 30 let. Po njegovi smrti je Dren prenehal obstajati. K temu je svoje prispevala še 4 leta trajajoča prva svetovna vojna.

Zadnjikrat se je Dren sestal za Božič leta 1913 na Veliki planini. Izposodili so si ključe tedanje Schmidingerjeve koče, njihova priljubljena Kriška koča je bila v tem času zaradi poškodb neuporabna za prebivanje.

Brinškovi drenovci so iz spoštovanja in ljubezni do rodne grude pred 70 leti, ko je DÖAV — Nemško avstrijsko planinsko društvo načrtno udiralo v naše gore, zarezali globoke brazde v ledino slovenske zimske alpinistike — alpskega turnega smučanja in jamarstva. Bili so goreči in prepričljivi oznanjevalci tisočerih lepot gorskega in kraškega podzemnega sveta Slovenije. Zasejali so plodno seme v mladino, ki se je 14 let kasneje pod Knafličevim vodstvom v Ljubljani tako odločno zavzela za postavitev planinskega in smučarskega doma na Krvavcu. Brata Jože in Pavel Kunaver ter Rudolf Badjura so nam ohranili dragocene pisane spomine na prve alpske turne smuke in na poletno in zimsko strmo alpinistiko drenovcev, kakor tudi na odkrivanje kraškega sveta. Drenovi fotografi Brinšek,

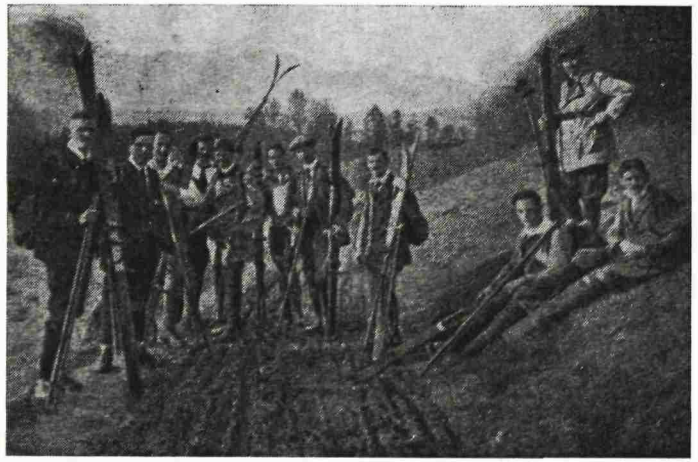

Sl. 4. Rudolf Badjura in Bogomil Brinšek na prvi smučarski turi v visokogorskem svetu Slovenije, Krvavec, (1911 leta)

Jože Kunaver, Tavčar in Badjura pa so zapustili prve številne odlične zimske in poletne posnetke tudi s krvavških gora iz časov, ko je obstajala tovarišija Dren. Po prvi svetovni vojni so se preostali drenovci poizkusili ponovno sestati, vendar ni šlo, saj se je najprvo zrušila Drenova opora Cerk in kasneje omahnilo še njegovo deblo Brinšek.

Pred 60 leti, 2. februarja 1921, so v Ljubljani ustanovili Turistovski klub Skala mladi dijaki in drugi, ki so sklenili, da bodo stopali po planinskih stopinjah dr. Tume, dr. Kugyja, predvsem pa nadaljevali začeti alpinistični in smučarski vzpon drenovcev in v slovenskem planinstvu zapolnili vrzel, ki je nastala s prenehanjem planinske tovarišije Dren.

Prva večja skupina 12 smučarjev Smučarskega kluba Ljubljana, ustanovljenega leta 1919, je napravila pozimi 1919/20 smučarsko turo na Kriško planino. Do leta 1928 je bila poleg pastirskih stanov na planini Jezerca edino zavetje in prenočišče na Kriški planini (1494 m) koča, ki je bila v lasti Kriške graščine. Bil je to pritličen pastirski stan z imenom Kriška koča. Sezidana je bila iz kamenja in s streho dvokapnico, pokrito prvotno s skodlami, sedaj s pločevino in s skodlami. V njej sta bila tedaj dva preprosto opremljena prostora, kuhinja in poleg nje poseben prostor s pečjo. Bila je vedno odprta.

Sl. 5. Člani Smučarskega kluba Ljubljana — pozimi 1919/20 na poti na Kriško planino

Drenovci so jo imenovali »hotel Dren«. Pozneje je sprejemala vsako zimo številne smučarje, planince, prave in divje lovce. Vihar v jeseni leta 1913 je koči odnesel velik del strehe, zato v njej v zimski sezoni 1913/14 ni bilo mogoče prenočevati. Kriška koča je bila planinsko zavetišče do odprtja planinskega doma na Krvavcu.

Leta 1928 je bila ustanovljena Pašna zadruga Sv. Ambrož. Člani te zadruge Slatnar, Špin, Škrjanc in Martinjak so postavili leta 1929 poleg samotne Kriške koče prve pastirske koče na Kriški planini. Istočasno je postavil prvo počitniško hišico na Kriški planini, na območju Krvavca, takratni tajnik pašne zadruge in upravitelj šole v Cerkljah Josip Lapajne. Zadnji je postavil pastirsko kočo na Kriški planini Grilc (Viženčan) leta 1938. Z ustanovitvijo Pašne zadruge Sv. Ambrož leta 1928 je postala Kriška koča skupen zadružni stan, kar je še danes. Stoji nasproti spodnje postaje dvojne vlečnice na Kržiše in nosi hišno oznako Ambrož pod Krvavcem št. 22.

Zamisel o planinskem domu na Krvavcu sega v leto 1922, v čas, ko se je smučanje pri nas zelo naglo širilo. Gradnjo doma na Krvavcu so vneto zagovarjali mladi planinci — smučarji na občnem zboru Slovenskega planinskega društva (SPD) 26. aprila 1924. Obstajal je tudi vzporedni predlog, da se dom postavi na Veliki planini. Za sloves Krvavca kot privlačne smučarske postojanke pa gre velika zasluga prav drenovcem. Njihova številna predavanja podprta s skioptičnimi slikami, zimske planinske fotografije, alpinistični in smučarski spisi so pri takratni mladini vzbudili veliko zanimanje za turno smučanje. Tako so odkrivali drenovci mladim že 15 let prej lepote Krvavca in njegove okolice in vplivali na njihovo vzgojo. Po takratni oceni smučarjev v SPD je imel Krvavec, Ljubljani najbližja visoka gora, ne samo zelo ugodno lego, temveč tudi zanesljive snežne razmere, dobre prometne zveze s Kamnikom in Kranjem (vlak) in je bil tudi pozimi lahko dostopen. Ocenjevali so, da bo glede na bližnji zaselek Sv. Ambrož planinska postojanka lahko tudi pozimi oskrbovana brez nevarnosti za nosače. Zagovorniki Krvavca so napovedali, da bo postal novi planinski dom izhodišče zimskih izletov in prizorišče alpskega turnega smučanja v Sloveniji. Lastnica zemljišča na Krvavcu in Kriške graščine pri Komendi, baronica Irena Apfaltrern, je Slovenskemu planinskemu društvu podarila za dom 8 arov zemljišča in ves potreben gradbeni les. Načrte za dom je izdelal inženir Viktor Skaberne, ki je tudi nadziral gradnjo. Dom sta gradila stavbenik Ivan Bricelj iz Ljubljane in tesarsko podjetje Ravnikar iz Ljubljane. Dela so pričeli izvajati v letu 1924 in so bila končana avgusta 1925. 13. junija leta 1924 je izvedlo Slovensko planinsko društvo (SPD) prvo planinsko tlako — »kuluk«. Od Sv. Ambroža so nosili udeleženci cement za novi planinski dom na Krvavcu. Odkup »kuluka« je veljal 10 dinarjev.

Še isto leto je bil planinski dom (do odprtja imenovan Kriška koča SPD na Krvavcu, 1693 m) usposobljen za obiske turistov, vendar v njem še ni bilo mogoče dobiti ne jedi ne pijače in tudi postelj še ni bilo. Koče še ni oskrbovalo SPD, temveč vsako soboto in nedeljo Ignac Slatner-Nace, cerkovnik pri Sv. Ambrožu. Pristojbina za člane SPD je bila 10 dinarjev, polovica za prenočišče in polovica za drva. Nečlani so morali odšteti 30 dinarjev. Po doseženem številu obiskovalcev je vodilo SPD v letu 1924 Kriško kočo na Krvavcu v svojem seznamu planinskih koč na zadnjem (19.) mestu.

Slovesne otvoritve novega planinskega doma, ki je bila 6. septembra 1925, se je udeležilo okoli 2000 ljudi, množica, kakršne do takrat Krvavec še ni videl. Ob otvoritvi so izrekli posebno zahvalo Josipu Lapajnetu, učitelju iz Cerkelj, ki je izredno veliko prispeval k izgradnji te planinske postojanke. Takrat je objekt tudi dobil današnje ime Dom na Krvavcu. Tajnik kranjske podružnice Slovenskega planinskega društva S. De Gleria je na občnem zboru poročal, da je podružnica pri otvoritvi novega planinskega doma na Krvavcu »živahno sodelovala z obilnim

obiskom in z angažiranjem brezplačnega prevoza planincev iz Kranja v Kokro in v Cerklje, za kar je žrtvovala 1700 din«.

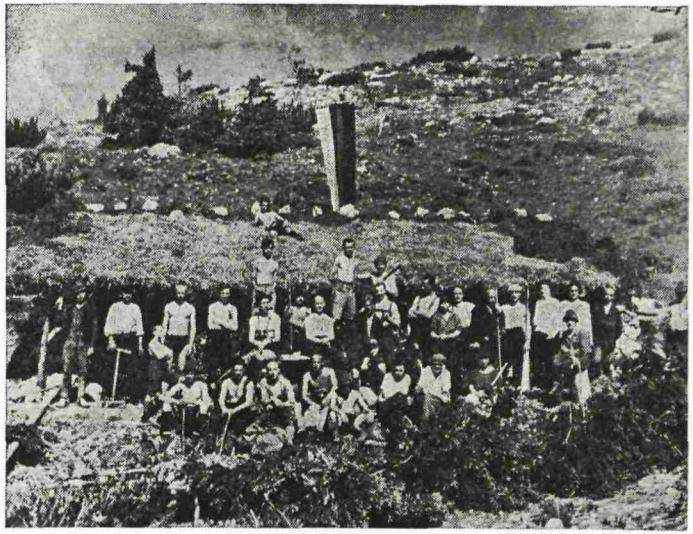
Po otvoritvi je bilo vedno več dnevnih izletov po okoliškem pogorju, obenem pa se je povečevalo tudi število poškodb in smrtnih nesreč. Največ jih je bilo spomladi in poleti na Kalškem Grebenu in na Velikem Zvohu. V novi planinski dom se je konec julija 1925 vselila meteorološka postaja ter ostala tam do leta 1959, tj. 34 let. Čeprav je Krvavec imel tedaj nov smučarski dom, so bile pastirske koče na pašnih planinah Jezercih in na Kriški planini v smučarski sezoni še vedno polno zasedene. Vsako zimo so jih obiskovali predvsem študentje vse dotlej, dokler ni pričela obratovati dvosedežnica iz Zanjivc na Gospinco.

Rudolf Badjura je v Zimski vodnik po Sloveniji 9 let po postavitvi doma na Krvavcu zapisal: »Glavno zimsko oporišče v tej zahodni polovici Kamniških planin je dom na Krvavcu 1700 m, postavljen na lepo odprtem prisojnem razboru pol ure pod vrhom Krvavca. Tako so odločili preveč razgreti, pa malo preudarni, nikomur odgovorni planinski duhovi leta 1924, za kar bo žal SPD še dolgo glava bolela«. Oceno o slabi legi smučarskega doma je dal tudi Marijan Keršič-Belač v Planinskem vestniku 1960.

Naslednji objekt na Krvavcu, ki stoji vzhodno od doma, je bil zgrajen leta 1929 po načrtih prof. arh. Josipa Plečnika. Planinska kapela je posvečena Mariji in Izidorju, varuhu in zaščitniku ovac; poleti se je namreč paslo na Krvavcu okoli 160 glav živine. Zidarska dela je pri kapeli opravil domači mojster Janez Jagodic s Šenturske gore, tesarska pa mojster Anton Štebe iz Most pri Komendi. Žal, da zapuščino velikega slovenskega arhitekta tako slabo vzdržujemo!

S predvojnimi smučišči Krvavca je povezana zanimivost, da so na njih vadili naši olimpijci za IV. zimske olimpijske igre, ki so bile leta 1936 v Garmisch-Partenkirchnu. Na tej olimpiadi so prvič vključili v tekmovanja alpske discipline. Izbrane jugoslovanske smučarje je dve zimi prej treniral Franc Harrer, doma iz Lecha v Avstriji. Treningi so potekali na Rožci, na Krvavcu in na triglavskih smučiščih. Harrer je bil izreden smukač. Z vrha Krvavca je vozil smuk naravnost v Kriški dol. Čeprav je vozil po celem snegu in še z lesenimi smučmi, sta bili za tak podvig le potrebni zadostna srčnost in izredna telesna vzdržljivost.

Slovensko planinsko društvo je leta 1935 izdalo svoj prvi zimski prospekt z naslovom Zima v Sloveniji. Z njim je želelo doseči večji obisk v svojih desetih hotelih, planinskih in smučarskh postojankah, ki so bile izhodišča takratnim smučarskim turam. V prospektu so tudi osnovni podatki o Krvavcu, dostopu do njega, njegovi okolici, dopolnjeni s tremi zimskimi posnetki nekdanjega Drenovega amaterskega fotografa Ivana Tavčarja-Žaneta.

Sl. 6. Udeleženci prvega planinskega prostovoljnega dela 13. junija 1924

Sl. 7. Otvoritev planinskega doma na Krvavcu 6. septembra 1925

Krvavec v narodnoosvobodilnem boju od 1941. do 1945. leta

Cvetoča gledala si ti narode,
cvetoča videla njih rast in pad;
čutila nisi ti moči usode,
še zdaj ko nekdaj ti obraz je mlad.

Ko jaz v gomili črni bom počival,
in zelen mah poraste nad menoj,
veselih časov srečo bo užival,
imel bo jasne dneve narod moj.

Simon Jenko, Gori

Nemci so naselja pod Krvavcem vojaško in oblastveno zasedli od 10. do 28. aprila 1941. Na zasedenem ozemlju Slovenije so zaplenili vso imovino slovenskih planinskih organizacij. Koče so zemljiškoknjižno prenesli na razne podružnice nemškega »Alpenverein«. Dom na Krvavcu je bil prepisan na DAV Zweig, Halle a. d. Saale. Med vojno so dom večkrat obiskali partizani, saj jim je hkrati s pastirskimi stajami na Kriški in Jezerski planini dajal zavetje v težkih zimskih dneh. V Planinskem vestniku beremo, da je prvega septembra 1941 Krvavec obiskalo še zadnjih 56 planincev iz Ljubljane.

Sl. 8. Enota Kokrškega odreda na pohodu na območje Krvavca prek Javorniškega prevala 1465 m in Zgornje Kokre. Posnel avtor 29. junija 1944 na planini Podstoržič v zatrepu doline Reke severno pod Storžičem

Na Krvavcu in v njegovem vznožju je veliko partizanskih bojnih enot s krvjo pisalo našo zgodovino. Kot prva je v januarju 1942 stopila na Krvavec partizanska Kokrška četa. Njeno borbo proti okupatorju so nadaljevale partizanske čete Kokrškega odreda, med njimi Krvavška partizanska četa ter partizanski bataljoni Gorenjskega odreda in kasneje obnovljenega Kokrškega odreda. Odredoma sta občasno prihajali na pomoč Prešernova in Šlandrova brigada. Prek krvavških gora se je že v avgustu 1942 na bojni poti z Dolenjske prek Škofjeloškega hribovja, Jelovice in Udinega boršta na Štajersko in ob neprestanih bojih prebijala II. grupa partizanskih odredov Slovenije. Že ob prihodu pod Krvavec dne 13. avgusta je bila nad kmetijo Davovec nenadoma ostro napadena iz zasede. Tu so Nemci v boju z II. grupo partizanskih odredov prvič uporabili posebej izvežbane domačine, preoblečene v lažne partizane. Prva ukana jim je uspela. Na Davovcu je padlo 16 borcev partizanov. O tem izdajalskem in zahrbtnem dogodku pričata spomenik na Davovcu, v katerega so vrezane naslednje besede: »Matere, žene in dekleta, ne sprašujte po grobovih svojih dragih, pokopali smo jih v gorah«, in spominska plošča, vzidana v Dom na Krvavcu, z napisom: »V spomin na slavne dni borbe II. grupe odredov v letu 1942«. Nemci so nato 17. in 18. avgusta 1942 z velikimi dodatnimi silami sklenili okoli Krvavca čvrst obroč, da bi v njem zajeli in uničili II. grupo odredov, ki se jim je izmaknila iz zasede nad Davovcem. Namesto nje je v tesnem obroču ostala ujeta Krvavška četa Kokrškega bataljona, ki so jo v bojih na Kržišu in Pokovšu v teh dveh dneh popolnoma razbili. V 7-dnevnih bojih od 13. do 20. avgusta je na ožjem območju Krvavca padlo 24 borcev partizanov, kar pomeni največji krvni davek v letih 1941—1945. Na Jezercih in Kriški planini imajo padli partizani in ljubitelji gora spomenik, ki danes obiskovalcem Krvavca izpoveduje, da je postavljen v spomin »Za svobodo padlim domačinom in prijateljem gora«.

Na majhnem zemljepisnem območju okoli Krvavca, ki ga na zahodu omejuje Kokra ter obsega naselja Tupaliče, Visoko, Šenčur, Lahovče in Šenturško goro, pričajo o težkih dneh tuje zasedbe množična okupatorjeva morišča v Kokri in Šenčurju ter zahrbtni pokoli, ki so jih Nemci in domobranci izvedli v Planjavi, na Sniku, v Sidražu in Komendski Dobravi. Nemce in domobrance obtožuje 43 spominskih obeležij, 4 skupni vojaški spomeniki, 5 grobišč, 10 spomenikov in 24 plošč na mestih, kjer je padlo okoli

130 partizanskih borcev. Nekaj čez 100 domačinov s tega območja je izgubilo življenje po gestapovskih ječah, taboriščih in na bojiščih v raznih krajih Slovenije. Čeprav je Krvavec borcem čestokrat dajal varno zavetje, je mnogim postal tudi prerani grob. Od Štefanje gore prek Kriške planine, Ambroža, Jagošč in Sidraža je na tem območju Krvavca od leta 1942—1945 padlo okoli 40 do 45 partizanov.

Dom na Krvavcu v nasprotju s podobnimi planinskimi kočami in zavetišči ni bil požgan, čeprav je bilo Nemcem in kasneje domobrancem znano, da daje občasno zavetje partizanom. Nedotaknjen je ostal v veliki januarski hajki leta 1942 in kasneje v veliki avgustovski ofenzivi leta 1942 ter ob poznejših občasnih patruljnih vpadih Nemcev in domobrancev. Nepoškodovani so ostali tudi pastirski stanovi na krvavških pašnih planinah. Ali je bila to že druga svojevrstna okupatorjeva zvijača? Dom na Krvavcu, ki stoji na daleč vidnem golem hrbtišču, so Nemci in kasneje domobranci iz doline zlahka nadzorovali in ob neprevidnosti partizanov bi bil lahko nehote postal, četudi nem, vendar zanesljiv izdajalec.

Povojno obdobje 1945—1974

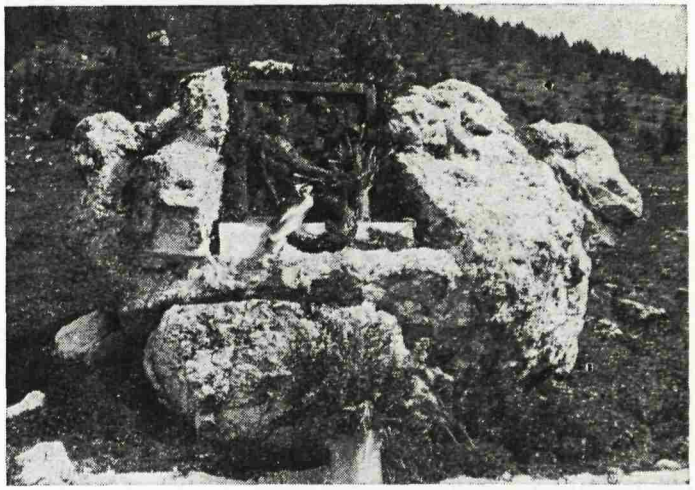
Takrat v cvetoči zopet ti opravi
pozdravljala boš pomladanji svet,
takrat moj narod, gora, mi pozdravi,
nov rod ponosnih sinov in deklet!!

Simon Jenko, Gori

Po vojni so marljivi člani Planinskega društva Kranj pod vodstvom prvega povojnega predsednika Črtomira Zorca začeli obnavljati in kasneje razširjati Dom na Krvavcu ter se pripravljati na gradnjo žičnice. Leta 1945 beremo v Planinskem vestniku: »Stavba Doma na Krvavcu je sicer ostala, notranjost pa je izropana, štedilnik v kuhinji uničen, vodohram pokvarjen. SPD vlaga ves svoj trud in razpoložljivi denar v to postojanko, da jo vsaj zasilno uredi za zimsko sezono 1945/1946, da bo Krvavec kot edina točka nudil smučarjem po večletnem počitku vsaj nekoliko razmaha«. Ker je bila oskrba doma težka in da bi mu zagotovili večji obisk, je Planinsko društvo Kranj začelo že v letu 1952 pospeševati gradnjo sedežnice iz doline na Krvavec. O tej gradnji so 16. decembra 1952 razpravljali v Kranju predstavniki okrajnega in mestnega ljudskega odbora in drugi prizadeti. Sprejet je bil sklep, da se žičnica v vrednosti 100 milijonov starih dinarjev prične graditi spomladi 1953. Navzoči so želeli, naj bi nova žičnica ne bila na voljo samo planincem in smučarjem ožjega vplivnega območja, pač pa naj bi pospeševala tudi razvoj turizma v Sloveniji. Obravnavanje krvavške žičnice se je zato preselilo še v

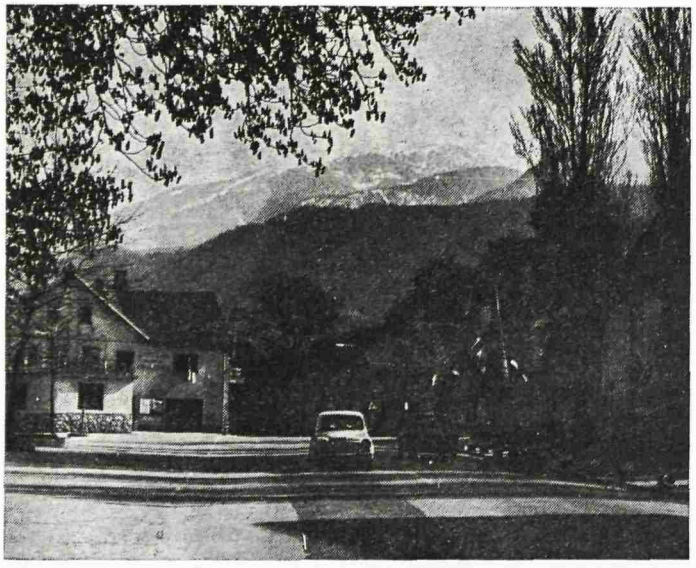

Sl. 9. Prvotni spomenik padlim borcem II. Grupe odredov in Kokrškega odreda na Davovcu. Stoji v višini 870 m ob opuščeni žičnici ali 500 m jugozahodno od prizorišča bojev 13. avgusta 1942. Spomenik je postavila ZB NOV Cerklje po zamisli Hinka Cigliča. Odkrit je bil 20. oktobra 1960

Sl. 10. Spominsko ploščo na severni strani Doma na Krvavcu je oskrbel Krajevni odbor ZB NOV Cerklje in jo odkril 8. XII. 1952

Sl. 11. Spomenik na Kriški planini v višini 1500 m, in 50 m vzhodno od pastirskih stanov. Tvorita ga osameli skalni blok in v njega vdelan bronasti relief, delo akademskega kiparja Zdenka Kalina. Prikazuje partizana, ki s kmetom in kmetico pomaga ranjenemu tovarišu. Spomenik je postavilo Planinsko društvo Kranj in ga odkrilo 4. julija 1950 leta

Sl. 12. Cerklje (413 m), kraj z bogato kulturno-zgodovinsko preteklostjo. Danes glavno izhodišče za Krvavec. Nad krajem dominirata Krvavec in njegov planinski dom Desno stožčasti Kamniti spomenik skladatelju Davorinu Jenku

Ljubljano. Na Sekretariatu za gospodarstvo LR Slovenije so 26. februarja 1953 razpravljali o predlogu okrajnega ljudskega odbora Ljubljana-okolica, da bi nameravano žičnico na Krvavec projektirali s kamniške strani. Zastopnik Planinske zveze Slovenije se je čvrsto opredelil za traso iz Cerkelj.

V primerjavi s sosednjo Italijo in Avstrijo je bila Slovenija po drugi svetovni vojni brez žičniških naprav za prevoz turistov in smučarjev v gore ali na smučišča. Prvo sedežnico z imenom Habakuk je v začetku leta 1950 dobilo mariborsko Pohorje. Sedežnica na Stražo na Bledu je začela delovati 9. 1. 1954. Pohorska vzpenjača je stekla 24. 11. 1957. Krvavška dvosedežnica je bila tako tretja oziroma prva dostavna sedežnica za prevoz turistov in smučarjev v alpskem svetu Slovenije. Pred njeno zgraditvijo je znašala zmogljivost vseh sedežnic v Sloveniji 1070 oseb na uro. Letno so opravile le okoli 60.000 prevozov. (V letu 1980 so vse sedežnice, nihalne in krožne kabinske žičnice opravile 6,267.000 prevozov.)

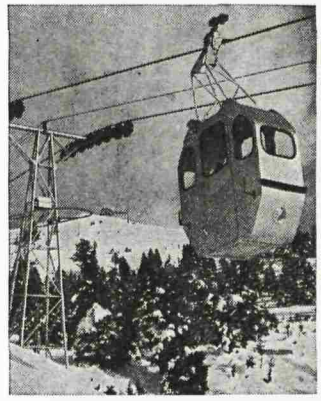
Od zamisli planincev, da bi postavili žičnico na Krvavec, in do pričetka njene graditve je poteklo še pet praznih let. Nikakor ni bilo mogoče najti investitorja, ki bi lahko zagotovil denar. Rešitev je prišla nenadoma leta 1957 iz Kočevja in iz Ljubljane. Podjetni Kočevarji so med prvimi imeli v Žičnici — Ljubljana naročeno žičnico — dvosedežnico, ki so jo nameravali potegniti iz Kočevja na preval Fridrihštajn. Vendar so gospodarstveniki še pravočasno presodili, da bo žičnica z zmogljivostjo 300 oseb na uro prinašala le izgubo, zato so se Kočevarji v marcu leta 1957 odločili za prodajo. Pričeli so dele, ki so bili do tedaj gotovi, skupaj s podjetjem Žičnica iz Ljubljane ponujati po raznih mestih. Prvi resni kupec je bil Šmarna gora. Zakaj ne? Zamisel je bila tu, Ljubljančani in morda tudi drugi turisti bi je bili gotovo veseli. Še posebno koristna bi bila za oskrbo gostišča vrh Šmarne gore. Tednik Tovariš je že priobčil fotografijo Šmarne gore, »prepasano« s kočevsko žičnico. V maju 1957 pa je bilo odločeno, da dobi »vzpenjačo« Krvavec. Javna obrazložitev se je glasila: »To znamenito letno in zimsko izletišče ima velik rezervoar ljudstva: Ljubljana, Kranj in Kamnik«. Dele kočevske žičnice je končno odkupil Slovenija avtopromet (SAP) — Turist biro in pri Žičnici Ljubljana naročil projekte in dobavo ter postavitev krvavške žičnice. Stroški nakupa in postavitve žičnice so bili ocenjeni na 60 milijonov starih dinarjev. Dejanski stroški so znašali 100 milijonov starih dinarjev. Od tega so znašala gradbena dela 42 milijonov, 58 milijonov pa dobava in montaža žičnice. SAP — Turist je k tem stroškom prispeval 40 milijonov. Pri Mestni hranilnici Ljubljana je najel 25 milijonov in pri Gorenjski banki Kranj 35 milijonov posojila. Komisijski ogled trase za krvavško žičnico Zanjivc—Gospinca je bil 22. marca 1957. Traso je kot dober poznavalec Krvavca pomagal izbirati inž. Stanko Bloudek. Pripravljalna gradbena dela je kranjsko gradbeno podjetje pričelo izvajati v začetku julija 1957. SAP je predvideval, da bo žičnica za zimsko sezono 1957/1958 že usposobljena, vendar je zima graditelje in monterje prehitela.

Slovesna otvoritev žičnice — dvosedežnice je bila 2. avgusta 1958, to je nekaj kasneje, kot je bila odprta pohorska vzpenjača. Otvoritvi so prisostvovali Edvard Kardelj, Franc Leskošek, dr. Marjan Brecelj in drugi predstavniki oblasti ter političnih in družbenih organizacij. Udeležba visokih gostov je dala poseben pomen temu dogodku. Albert Jakopič, tedanji predsednik Turistične zveze Slovenije, je v svojem slavnostnem govoru med drugim navajal, da bo nova žičnica veliko prispevala k izboljšanju pogojev za oddih delovnih ljudi, pričakovati je še več takih pomembnih turističnih zmag povsod tam, kjer so

za to naravne in gospodarske možnosti ali tam, kjer bo žičnica povezovala dovolj obljudeno zaledje z višinskimi kraji, ugodnimi za poletni in zimski turizem; vse te pogoje Krvavec izpolnjuje, vendar pomeni žičnica šele prvo stopnjo njegovega razvoja, potrebna bodo še dodatna vlaganja, ki naj turistično ponudbo razširijo in dopolnijo. Hkrati z novim žičniškim dostopom na Krvavec je SAP dal pobudo, da bi preuredili v hotel nekdanje letovišče Sangrad, ki je leta 1902 še obratoval in bil v letu 1958 v še dokaj dobrem stanju.

Krvavška žičnica je bila v tistih časih najdaljša te vrste v Evropi. Pomenila je velik uspeh tako domačih projektantov kot domače industrije Žičnice — Ljubljana, ki je vso strojno opremo izdelala doma in žičnico tudi montirala. Uvožena je bila le žična vrv. Tekla je 14 let in 8 mesecev brez nesreč in brez večjih zastojev. V tem času je v obe smeri prevozila 1,522.128 potnikov in poleg hrane ter pijače za planinski dom še ves gradbeni material za nove objekte na Krvavcu. Žičnica, ki je ni več. je bila enovrvna krožna dvosedežnica z dolžino vrvi 2880 m. Višinska razlika je bila 885 m. Imela je 20 kabin in 40 stolčkov ali 120 sedežev. Hitrost vrvi je bila 2,7 m/sekundo. Njena prvotna zmogljivost je bila 210 oseb na uro, kasneje je bila povečana na 240 oseb na uro. Žičnica je imela 20 podpornih in 2 pritisna stebra cevaste konstrukcije. Pogon je bil električen s pomožnim zasilnim motorjem na notranje izgorevanje. Za vstop sedal v linijo je imela žičnica poseben mehanizem in avtomatično sklopko, s katero je bila opremljena vsaka sedežna garnitura. Avtomatična sklopka je bila izum domačega strokovnjaka Aleksandra Kostnapfla, dipl. inženirja, takrat zaposlenega v Žičnici — Ljubljana. Sklopka je bila patentirana v Jugoslaviji in v Avstriji. Premik sedežev je bil ročen. Vstop in sestop s sedeža je bil v mirujočem stanju.

V letu 1925 je Ivan Čižmar iz Cerkelj zgradil na potoku Reka vodno elektrarno. Dom na Krvavcu je iz te elektrarne dobil elektriko leta 1957. Kranjski planinci so zgradili 3,7 km dolg in 10 kv daljnovod od Sangrada — Zanjivca na Gospinco, od tu do Doma pa nizkonapetostni vod. Elektrika v Domu na Krvavcu je dala možnost, da je RTV Ljubljana v njem postavila televizijski oddajnik, ki je začel

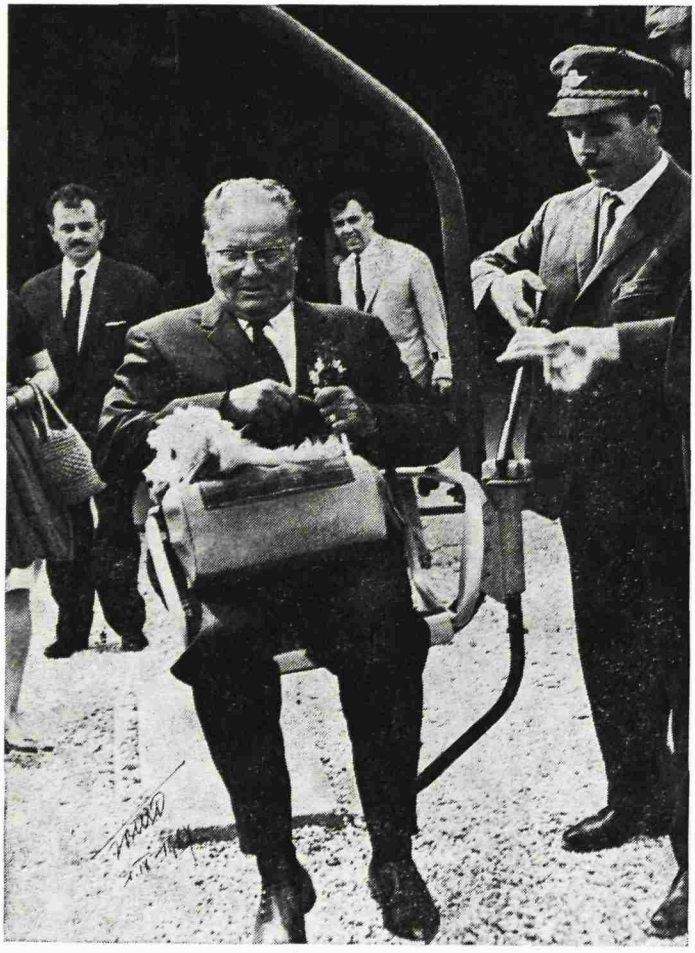

Sl. 13. Stara dvosedežnica je v prvi izvedbi imela 20 kabinic za 2 osebi

Sl. 14. Dvosedežnica je poleg kabinic imela še 40 pokritih sedežev

Sl. 15. Neponovljiva igra senc nekdanje dvosedežnice Zanjivec-Gospinca

Sl. 16. Predsednik SFRJ Josip Broz - Tito na spodnji postaji enosedežnice Gospinca — Dom na Krvavcu dne 1. septembra 1967

redno oddajati 14. januarja 1957 (vendar to še ni bil slovenski program).

Obratovanje nove žičnice je predvsem koristilo Domu na Krvavcu. V obdobju 1950—1957 ali pred zgraditvijo dostavne žičnice so ga letno obiskali poprečno 6003 gostje, po zgraditvi žičnice ali v obdobju 1959—1961 pa poprečno 37.560 gostov letno, kar je 6,26-krat toliko. Napoved Planinskega društva Kranj z dne 23. decembra 1952, da bo žičnica na Krvavec pomenila zgodovinski dogodek tako za Krvavec kot za celo Slovenijo, se je pričela postopno uresničevati s 7-letno zamudo. Žičnica ni le povečala števila obiskov v Domu, marveč je Krvavec odprla tudi drugim, ki so s svojimi objekti in napravami pospeševali njegov turistični razvoj. Močno je naraslo zanimanje za gradnjo raznovrstnih objektov na Krvavcu od povečave planinskega doma, gradnje RTV oddajnika, gostinskih objektov na Gospinci v Tihi dolini, počitniških hišic in domov do postavitve smučarskih žičnic.

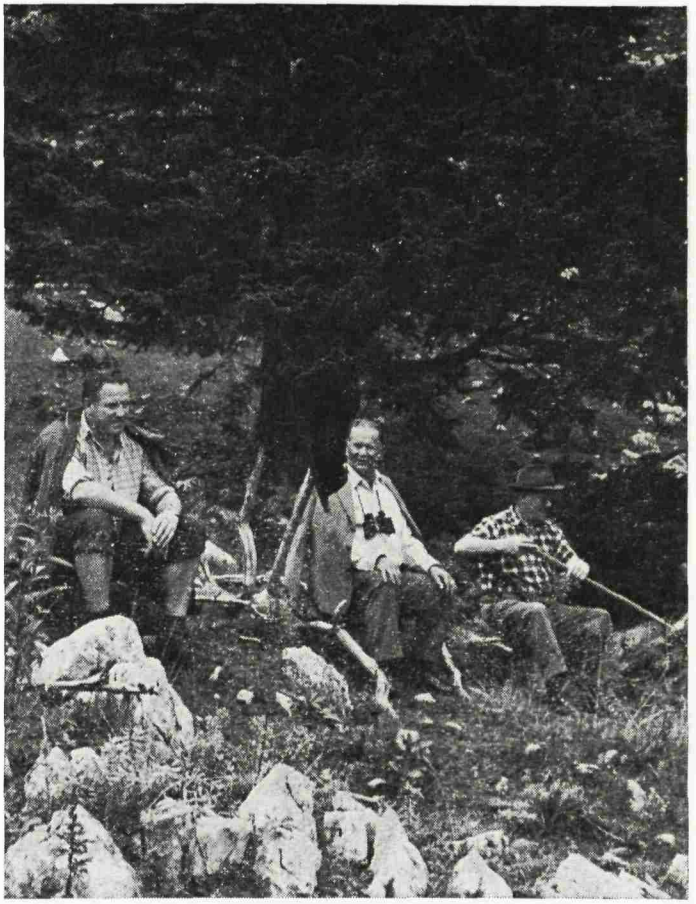
Z vdorom prve žičnice v slovenski alpski svet na Krvavec so se pričela v letih 1959—1962 pojavljati v Planinskem vestniku nasprotujoča si stališča planicev, varstvenikov narave in športnikov. Nekateri so menili, da je treba gore pustiti nedotaknjene, drugi pa, naj se odpro čim širšemu krogu ljudi. Naš planinski vzornik Pavel Kunaver se je ob deljenih mnenjih opredelil prvi. V Planinski vestnik 1959, v prvem letu obratovanja krvavške žičnice, je v članku V novo dobo zapisal med drugim: »Kdor priznava goram, da morajo s svojo lepoto, mogočnostjo, s svojim mirom in vsemi prirodnimi pojavi ugodno in vzgojno vplivati na človeka, mora želeti, da bi bile deležne takega vpliva čim širše množice. Da so tega potrebne, ne more nikdo tajiti, ko je čas tako nemiren in v zraku toliko negotovosti, velika gorska priroda s svojim mirom in mogočnostjo pa zagotovilo, da je premnogo človeškega udejstvovanja malenkostnega, minljivega in večkrat celo škodljivega. Torej kar dvigne človeka, čim več ljudi v lepšo, bolj zdravo in pomirjajočo okolico, je koristno.« Žičnica na Krvavec in prispevek Pavla Kunaverja sta spodbudila planinsko javnost, da je v letu 1960 iskala osojne in prisojne strani prodirajočih žičnic v naše gore. Marjan Keršič-Belač je v Planinskem vestniku 1960 članku, ki posega tudi na Krvavec, dal naslov »Ste za žičnice ali proti njim?« V njem ugotavlja, da kulturnim ljudem žičnice niso toliko v napoto kot slabi ljudje, ki se z žičnicami pripeljejo v gorski svet in se v njem ne znajo obnašati. Opozarja na odprto vprašanje, kam sodijo žičnice, kakšne naj bodo in kako z zakonom zaščititi druge gorske predele in jih ohraniti v prvobitnosti, ker bo svet tišine vedno bolj iskan. Nadalje je ob postavljanju žičnic potrebno vzgajati uporabnike, da se bodo kulturno obnašali na žičnicah in v gorskem svetu. Pod naslovom Mir in nemir v gorah je Ivan Gams tolmačil mnenje starejšega planinca, ki je dejal, da se je Krvavec z zičnico »pošmarnogoril« in da so ceste kakor žičnice, speljane v gore, »prekletstvo civilizacije«. Marjan Ogrizek je v prispevku Sreča v gorah, Planinski vestnik 1960, opozoril, da ne kaže kriviti cest in žičnic za

senčne strani, ki jih v gore prinašajo pomnoženi obiski, marveč ljudi, ki jih je treba vzgajati za obnašanje v gorskem okolju. »Sem za žičnice in proti njim«, je zapisal France Avčin v Planinskem vestniku 1960. Opozoril je, da se je ob žičnicah moč sicer hitro naučiti smučanja, vendar ne kaže ob tem zanemarjati vzgoje mladih smučarjev za turno smučanje v celcu. Milko Senkovič je v Planinskem vestniku 1960 pod naslovom Turizem in problemi turističnih žičnic zapisal, da so le-te potreba novega časa, skrajšujejo čas za vstop v gorski svet, vendar je ob njih treba zagotoviti varnost njihovega obratovanja in vzgojo množic, ki v povečanem številu vstopajo v gorski svet. Povzetek celotne polemike o prodoru žičnic v gore prinaša prispevek Jaka Prešerna v Planinskem vestniku 1961, kjer pravi: »Vzpenjače bomo torej gradili, pa ne tako tja v en dan, kakor bi komu padlo v glavo iz ambicioznosti ali privatnih interesov. Pri odločanju o graditvi žičnic naj bi imela Planinska zveza primerno odločujoče zastopstvo. Določiti je gorske predele, kjer naj bi bila gradnja vzpenjač prepovedana. Vzpenjače ne smejo kvariti pokrajine, njihove končne postaje morajo biti pripravna izhodišča za planinske ture. Prednost opremljanja z žičnicami naj se daje takim gorskim krajem, ki prenesejo množičen gorski promet«.

V tem obdobju so se vzporedno pojavile tudi zahteve po bolj načrtni graditvi in gospodarni uporabi razpoložljivega gorskega sveta. O bodočnosti Krvavca so med drugimi pisali Cene Malovrh, Svetko Lapajne in Marjan Keršič-Belač.

Po vojni obnovljeni in razširjeni planinski dom, dvosedežnica iz doline na Krvavec ter zasilna smučarska vlečnica na smučiščih, ki segajo od Gospince do Doma, so ustvarili osnovne pogoje, da je bila na Krvavcu več zim zapored prva stalna smučarska šola. Vodili so jo Marjan Jeločnik in drugi. Šola je vzgojila in priučila številne smučarje, bodoče obiskovalce Krvavca.

PD Kranj in RTV Ljubljana sta uskladila čas gradnje novega prizidka k planinskemu domu in drugega RTV oddajnika. Gradbeni material, ki ga je na Gospinco pripeljala dvosedežnica, je 1100 m dolga tovorna žičnica prepeljala do Doma na Krvavcu. Zgradil jo je SAP-Turist v letu 1959. Vsako zimo pa so jo krvavški žičničarji ob po-

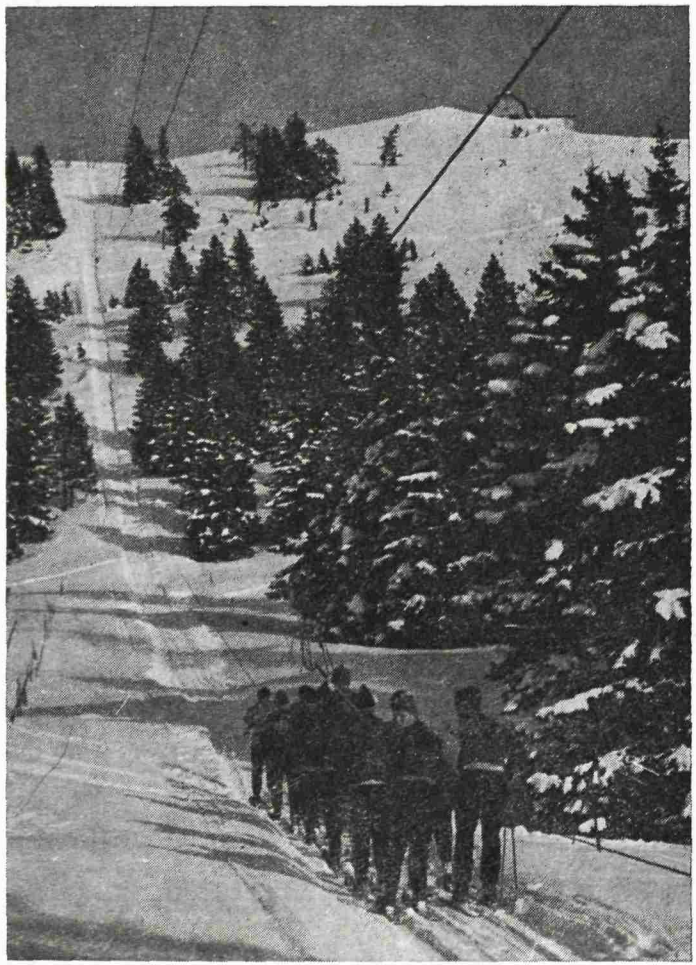
Lepo je od SAP-a, da se je vžel tega potrebnega objekta. Kar tek mi am, da je organizacija dobra in da so potniki lahko zadovoljni. Jaz vam želim kolektivu SAP-a mnogo uspehov v vsem delu in mnogo osebne sreče

5. III 1961

Kardelj

Sl. 17. Josip Broz-Tito, Edvard Kardelj in Franc Popit na Krvavcu dne 1. septembra 1967

Sl. 18. Obisk Edvarda Kardelja na Krvavcu 5. III. 1961 in njegovi vtisi.

Sl. 19. Prva vlečnica na Krvavcu je bila vsako zimo preurejena tovorna žičnica. Obratovala je do zimske sezone 1965/1966

moči iznajdljivega Franja Kreačiča preuredili v 800 m dolgo smučarsko vlečnico. Imela je 12 sider za dve osebi levo in desno od vlečne vrvi. Smučarji, ki jim ni bilo več treba nositi smuči, so ji dali ime »vlačuga«. Dosegla je zmogljivost 120—128 oseb na uro. V višinskem območju od 1480 m do 1720 m je kot prva smučarska vlečnica delovala kar osem zim, vse dokler nista bili v letu 1966 zgrajeni enosedežnica Gospinca—Dom in vlečnica Tiha dolina—Njivice. Ta zasilna vlečnica je odprla dve smučarski progi: Kapela—Dom—Gospinca in naravnost po zahodnem pobočju (tj. vzdolž žičnice) ter drugo z vrha žičnice — Tiha dolina—Gospinca. Višinska razlika obeh prog je bila 240 m.

Za nadaljnji razvoj Krvavca v pomembno smučarsko središče osrednjega dela Slovenije je bilo izredno odločilno leto 1966. Osem let je preteklo, odkar je SAP-Turist zgradil dostavno žičnico in nato tovorno žičnico do planinskega doma. Z obema je vzbudil smučarjem željo po dodatnih in pravih smučarskih dvižnih in vlečnih napravah na smučiščih. »Vlačuga« je delovala brez obratovalnega dovoljenja in je bila za nerodne smučarje lahko tudi nevarna. Marsikoga je oropala hlač, mu strgala obleko ali odrgnila kožo. Na njen račun je bilo veliko smeha, a hkrati tudi strahu. V teh letih je pričel Krvavec v razvoju močno zaostajati, in to v tržno najbolj zahtevnem zaledju.

Dolgoletni predah v nadaljnjem širjenju zimsko športnih in turističnih zmogljivosti na Krvavcu je bil prekinjen po zaslugi takratnega sekretarja občinskega komiteja ZKS Kranj Franca Puharja-Acija. Na njegovo pobudo sta letališče Ljubljana in SAP iz Ljubljane sporazumno sklenila, da bosta zgradila v letu 1966 prve žičnice na smučiščih Krvavca. Ta dogovor je imel svojo posebno vrednost, ker je bil sklenjen v težkem obdobju gospodarske reforme. Tedaj je občutno primanjkovalo denarja tako v gospodarstvu kot v bankah. Zato takrat ni bilo lahko sprejemati take obveznosti, posebno ne direktorju letališča Juriju Štirnu. Investicijski dinar je bil letališču potreben še za njegovo osnovno dejavnost, vendar se je letališče vključilo v izgradnjo Krvavca z velikim razumevanjem. Odločitev letališča in SAP Ljubljana je imela veliko vrednost. Federacija in republika sta podpirali tedaj le take naložbe v turizem, ki so obetale pritok deviznih sredstev, česar pa Krvavec ni, saj so ga opremljali predvsem za domače dnevne goste.

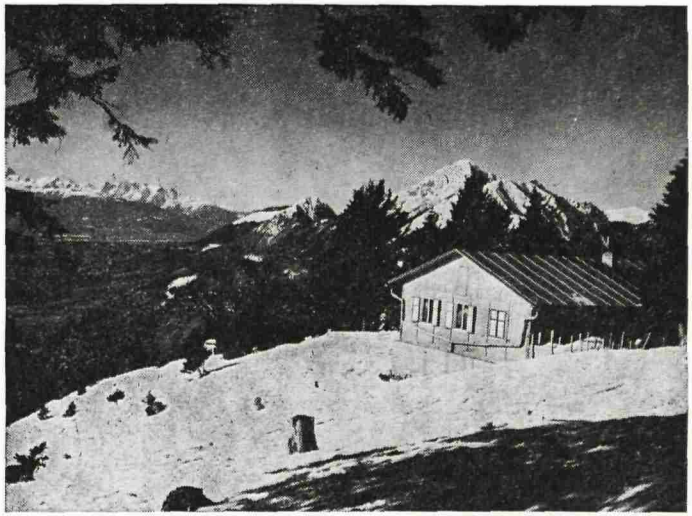
Ta dogovor in njegova uresničitev sta pomenila za Krvavec neustavljiv napredek. Povečano število smučarjev je zahtevalo nove žičnice, te pa so zopet privabljale nove smučarje. Prvo vlečnico na Njivice, izdelek avstrijske tvrdke Doppelmayr z zmogljivostjo 1000 oseb na uro, je kupilo in postavilo letališče Ljubljana—Pulj v višinskem območju od 1593 m do 1835 m za zimsko sezono 1965/1966. SAP-Turist biro iz Ljubljane je obenem zgradil enosedežnico z Gospince (1477 m) do Doma na Krvavcu (1693 m), izdelek avstrijske tvrdke Girak, z zimsko zmogljivostjo 412 oseb na uro. Enosedežnico so kasneje dvakrat predelali, prvič na povečano zimsko zmogljivost 550⁰/h in drugič na sedanjo 900⁰/h. Ob vlečnici v Tihi dolini so nastale vabljive

in ugodne možnosti za počitek in sončenje. Letališče Ljubljana—Pulj je izkoristilo to naravno odliko in postavilo tu brunarico s 70 sedeži v restavraciji, s 30 sedeži v točilnici in s 30 posteljami. Odprli so jo istega dne kot obe žičnici.

Ob preimenovanju kranjskega podjetja Avtopromet Gorenjska v Turistično prometno podjetje Creina leta 1968 je prevzelo podjetje poleg novega imena tudi pravice, obveznosti in naloge dotedanjega podjetja »Creina v ustanavljanju«, to je skrb za nadaljnji razvoj turizma v kranjski občini. Podjetje je dogradilo leta 1970 novi hotel Creina. Na pobudo takratnega direktorja podjetja Toneta Tičarja je s 1. oktobrom 1968 prevzela od SAP-Turist biroja iz Ljubljane vsa osnovna sredstva na Krvavcu, 12 delavcev obeh žičnic in avtobusne proge v smeri Ljubljana—Cerklje—Zanjivec. S tem je napravila Creina zgodovinsko potezo in z njo ustvarila možnosti za nadaljnji, hitrejši ter načrtni razvoj Krvavca. Investicijske in druge odločitve so bile tako prenesene iz Ljubljane v Kranj. Creina je razširila prvotno prevozniško dejavnost še na gostinstvo (nov hotel) in turizem (Krvavec). Z Gorenjsko turistično zvezo je Creina nato začela študijsko načrtovati nadaljnji razvoj turizma v kranjski občini.

Zaradi številnih starih in novo zgrajenih javnih in zasebnih objektov na Krvavcu, kot so planinski dom, brunarica v Tihi dolini, planinska koča ob žičnici, RTV oddajnik, počitniški domovi in hišice, je bilo nujno treba zgraditi vodovod. Z vodo so se le-ti do leta 1968 oskrbovali tako, da so poleti lovili deževnico, pozimi pa talili sneg, kar je bilo drago, zamudno in še nezdravo. Ob taki preskrbi, ki je dostikrat tudi odpovedala, so zahtevnejši gostje upravičeno negodovali. Vodovod je bil zgrajen v dveh etapah, prvi del v letu 1968 in drugi v letu 1973, deluje pa samodejno. Vodo poganja visokotlačna batna črpalka posebne izvedbe. Njena največja potisna zmogljivost pri 3 l/s je 750 m višine. Doslej je z vodovodom povezanih 15 uporabnikov, ki letno porabijo okoli 5600 m^3 vode.

Da bi podaljšali čas smučanja in izboljšali kvaliteto smučišč, so bila na smučiščih že pred zimsko sezono 1968/1969 opravljena obsežna zemeljska dela in nabavljen prvi teptalni stroj švicarske znamke Ratrack. V drugi polovici leta 1969 je delavski svet Creine sprejel sklep o nakupu in postavitvi nove Grafferjeve dvosedežnice z zmogljivostjo 900 oseb na uro z Gospince v Tiho dolino. Z njo je Creina predvsem želela hitreje razvažati na smučišče smučarje, ki so tedaj začeli zastajati na Gospinci.

Sl. 20. Prvo zavetišče Planinskega društva Kranj na Gospinci 1479 m, desno Storžič z Zaplato, levo Julijske Alpe s Triglavom

Sl. 21. Levo gostišče Brunarica v Tihi dolini (1600 m), last letališča Ljubljana. Desno zgoraj Dom na Krvavcu (1684 m), sedaj v upravljanju RTC Krvavec. Pred Domom stara tovorna žičnica, ki je bila pozimi smučarska vlečnica

Sl. 22. Helikopterski prenos in montaža dvosedežnice Gospinca Tiha dolina, ki je trajala od 21. do 28. septembra 1969. leta. Vzletal je z brniškega letališča, v ozadju Krvavec.

Gradbena dela je opravilo gradbeno podjetje Bežigrad iz Ljubljane. Vojaški helikopter, ki ga je Creina najela za transport in montažo žičnice, je 25. novembra 1969 pričel z brniškega letališča prevažati na Krvavec strojno opremo v skupni teži 25 ton. Za prevoz je bilo potrebnih 15 poletov. Najtežji del, pripeljan s helikopterjem, je bila 3,7 ton težka pletena žična vrv. Helikopter je kovinske stebre žičnice postavil na pripravljene betonske temelje. Ta način transporta in montaže so v Jugoslaviji prvič uporabili pri postavljanju žičnic in ni bil samo znatno cenejši od klasičnega, temveč tudi občutno hitrejši in lažji. Monterji so s pomočjo helikopterja žičnico izredno hitro montirali brez posebnih telesnih naporov. Nakupna vrednost dvosedežnice je bila 500.000 dinarjev, prevoz s helikopterjem je veljal 20.000 dinarjev ali le 4 %. Nosilnost helikopterja je bila 4 tone pri hitrosti poleta 350 km na uro, dvižna zmogljivost pa okoli 4500 m nadmorske višine.

Poleti 1969 so ob novi Grafferjevi žičnici opravili obsežna zemeljska dela, da bi pridobili zadostna in ustrezna smučišča. Stebri dvosedežnice so dobili žaromete, ki so smučišča osvetljevali za nočno smuko. Dvosedežnico je otvoril 4. februarja 1970 Slavko Zalokar, takratni predsednik Skupščine občine Kranj.

Krvavec s tremi novimi žičnicami v tržno najmočnejšem slovenskem turističnem območju pa je bil tedaj na lestvici smučarskih središč Slovenije šele na 7. mestu. Očitno je bilo, da v razvoju močno zaostaja in ne stopa v korak s potrebami tržnega zaledja. V Creini so hitro ugotovili, da se grlo na žičnicah seli z Gospince navzdol na spodnjo postajo sedežnice v Zanjivcu. Tam je bilo treba prekomerno čakati, s tem pa se je gostom krajšal čas smučanja. Tako se novih žičnic na smučiščih ni več izplačalo postavljati, dokler ne bi bil zgrajen nov dostop, ki bi omogočil hitrejši prevoz gostov. Krvavec je svojega novega upravitelja Creino prisilil, da se je morala spoprijeti z novimi vlaganji. Odločila se je za cestni dostop in naročila izdelavo projektov po trasi Tupaliče—Možjanca—Štefanja gora—planina Jezerca—Gospinca. Ni pa ji uspelo pravočasno zagotoviti denar za njeno izvedbo.

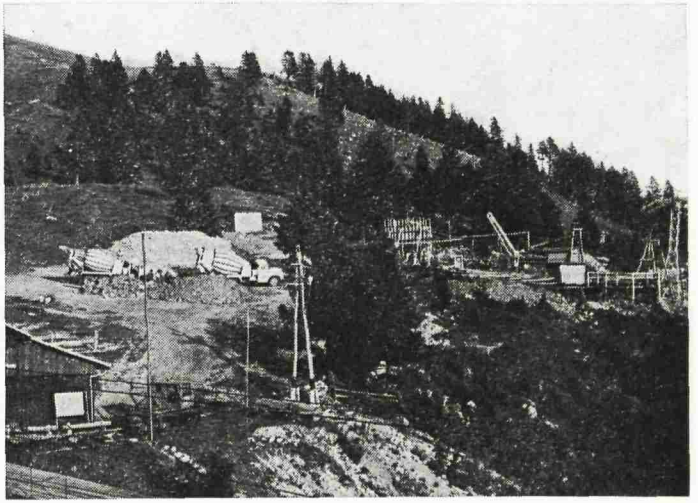
Predlagane ceste s preddvorske strani na Krvavec niso zgradili iz več vzrokov. Bila je znatno daljša od obstoječe cestne in žičniške zveze iz Zanjivca, zato je Creina ostala brez podpore Ljubljančanov, glavnih obiskovalcev Krvavca. Prišla je v spor s krajevno skupnostjo Cerklje, ki je želela novo cesto na Krvavec z južne strani, iz Grada pri Cerkljah mimo Stiške vasi in Ambroža pod Krvavcem, da bi z njo obenem rešila pereče vprašanje prevoza delavcev in šolarjev iz naselij na južnem pobočju krvavškega predgorja. Končno Creina tudi v Skupščini občine Kranj ni dobila podpore za predlagano cesto, saj

prav tedaj ni mogla prevzeti hotela Dom na Krvavcu, ki je bil pod prisilno upravo in globoko v izgubi. Medtem je tudi stari dvosedežnici Zanjivec—Gospinca poteklo zadnje podaljšano obratovalno dovoljenje. Do zimske sezone 1973/1974 pa je bilo treba na vsak način zgraditi nov dostop, da ne bi ostal Krvavec pozimi zaprt.

Čas od 1970 do 1972 je bil v zgodovini Krvavca izgubljen, ker tedaj ni bilo nič novega napravljeno. Medtem ko so druga smučarska središča pospešeno širila svoje športno-turistične zmogljivosti in pri tem dobivala še ugodna posojila ter druge denarne olajšave, so o novem dostopu na Krvavec tekle samo maratonske strokovne in nestrokovne polemike zaradi neizdelanega in nepotrjenega urbanističnega načrta. V njih niso sodelovali le občani in strokovnjaki, temveč tudi družbenopolitična vodstva Slovenije, ki so od občine Kranj v letu 1971 zahtevala končno odločitev. Creina in občina sta vsaka po svoje izdelali več primerjalnih analiz o investicijskih in vzdrževalnih stroških za cesto in za novo dostavno žičnico. Za strokovne razsodnike je občina Kranj v drugi polovici leta 1971 poklicala francoske strokovnjake z željo, da bi o tem izrekli svoje mnenje. Ti so položaj novega dostopa, ki se je zaradi časovne stiske vedno bolj zapletal, rešili salomonsko. Predlagali so oboje: krožno kabinsko žičnico iz Zanjivca in cesto po cerkljanski strani, ki je bila takrat že speljana do planine Jezerca in so ji pravili »mini cesta«.

Nad tako francosko pomočjo so se tedaj domači strokovnjaki za zimski turizem takole hudovali: »Je res tuje vedno boljše? Mar domači strokovnjaki res niso sposobni drugega kot dajati podatke tujim ekspertom?«

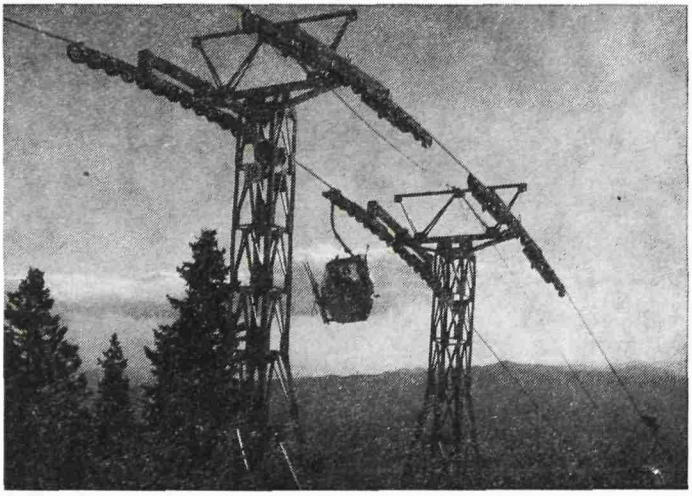
Leti 1972 in 1973 sta se v zgodovino športno-turističnega razvoja Krvavca vpisali kot prelomni in izredno bogati. Splošno gradbeno podjetje Projekt (sedaj Gradbinec) iz Kranja je po naročilu Skupščine občine Kranj 24. aprila 1972 izdelalo predračun stroškov za cesto s preddvorske strani v višini 60,3 milijona dinarjev. Prve pomembne odločitve so bile sprejete v drugi polovici leta 1972. Dne 6. julija 1972 je bil na Krvavcu širši posvet domačih strokovnjakov za zimski turizem. Tu so bila ponovno potrjena temeljna izhodišča za bodoči razvoj Krvavca in njegove izredne prirodne kvalitete, ki so življenjskega pomena za bližnje tržno območje s polmerom 40 km in v katerem živi 24 % vsega prebivalstva Slovenije z visokim deležem planincev in športnikov. Ta ugotovitev je domačim strokovnjakom še posebej narekovala varčno uporabo razpo-

Sl. 23. Graditev zgornje postaje nove krožne kabinske žičnice v letu 1973. Levo spodaj zgornja postaja stare dvosedežnice

Sl. 24. Z zgraditvijo ceste planina Jezerca—Gospinca je bila omogočena gradnja zgornje postaje nove krožne kabinske žičnice s sodobno gradbeno mehanizacijo

Sl. 25. Nova dostavna krožna štirisedežna kabinska žičnica. Zanjivec (604 m) — Gospinca (1489 m). Zmogljivost 900 oseb na uro

Sl. 26. Osrednje smučarsko vozlišče Krvavca na Gospincu od koder vodi v višinskem območju od 1477 m do 1489 m pet žičniških naprav na razna smučišča

ložljivega gorskega sveta za aktiven oddih skozi vse leto. Dogovorjena izhodišča razvojnega programa so bila v kratkem naslednja: Krvavec, najbljižjo gorsko postojanko, je treba opremiti tako, da se bodo prebivalci iz bližnjega kranjskega in ljubljansko-domžalskega območja lahko zatekali nanj vsak dan po sprostitev. Program naložb naj bo tako izbran, da bo pomenil zaključeno tehnološko-ekonomsko celoto. Potrebo po dodatnih prenočiščih naj prej potrdi čas in ugotoviti je treba, če jih je zares potrebno graditi na Krvavcu ali ne ob njegovem vznožju, npr. v Cerkljah, Stiški vasi, Preddvoru ali v drugih bližnjih krajih. Na omenjenem strokovnem posvetu so sklenili predlagati občini Kranj, naj se takoj loti priprav za gradnjo nove dostavne žičnice iz Zanjivca na Gospinco z najmanjšo zmogljivostjo 900 oseb na uro.

Skupščina občine Kranj je dne 13. julija 1972 potrdila postavljena izhodišča za bodoči razvoj Krvavca in predlagano lokacijo nove dostavne žičnice iz Zanjivca. Gorenjska turistična zveza je 30. julija 1972 sklicala širšo komisijo in predlagala lokacijo spodnje postaje nove žičnice na Beču (Štefanji gori), toda predlog je bil zavrnjen, ker ekonomsko-tehnično ni bil boljši od lokacije v Zanjivcu.

V Creini, nosilcu novih naložb na Krvavcu, leta 1972 razmere niso bile rožnate. Dograjena sta bila hotel Creina in nova avtobusna postaja, odprti dve turistični agenciji. Pripravljali so se na skorajšnjo graditev prepotrebnih novih objektov za proizvodnjo kmetijske mehanizacije in mehanične delavnice, vključno z novimi garažami v industrijski coni na Primskovem. Zato tedaj v Creini ni bilo lahko za denar, saj ga je bilo težko prelivati z donosnih delovnih enot v Krvavec, ki je za druge poslovne enote Creine pomenil le breme. Tudi kreditne sposobnosti za nova posojila ni bilo več. V letu 1972 se je v Creini zamenjalo vodstvo. Kljub naštetim težavam sta novi direktor France Šprajcar in delavski svet z velikim razumevanjem nadaljevala izvajanje začrtane turistične dejavnosti v podjetju in podprla novo oblikovani razvojni program Krvavca.

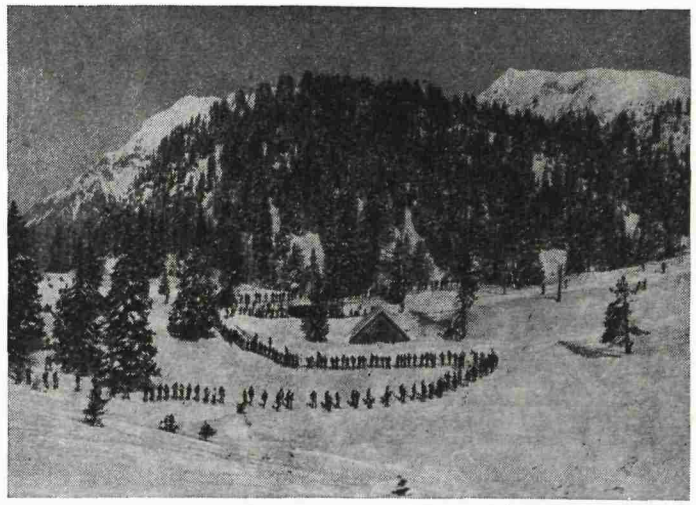
Leto 1973 je bilo za Krvavec investicijsko izredno bogato, operativno pa najbolj zahtevno. Do zimske sezone 1973/74 je bilo treba zgraditi nov dostop z žičnico iz doline in žičniško omrežje na smučiščih ter dokončati obsežna spremljajoča dela in objekte. Najprej je bilo treba preskrbeti vložne in izvedbene projekte in pridobiti lokacijsko in gradbeno dovoljenje, zagotoviti potreben denar, izbrati najugodnejše dobavitelje, uvoznike opreme in izbrati izvajalce gradbenih in montažnih del. V ta namen je bil izdelan rokovni načrt vseh dejavnosti. Končni rok, ko naj bi novi žičniški sistem začel obratovati, pa je bil 29. november 1973. Posebna komisija v Creini je 2. februarja 1973 kot najugodnejšega dobavitelja krožne kabinske

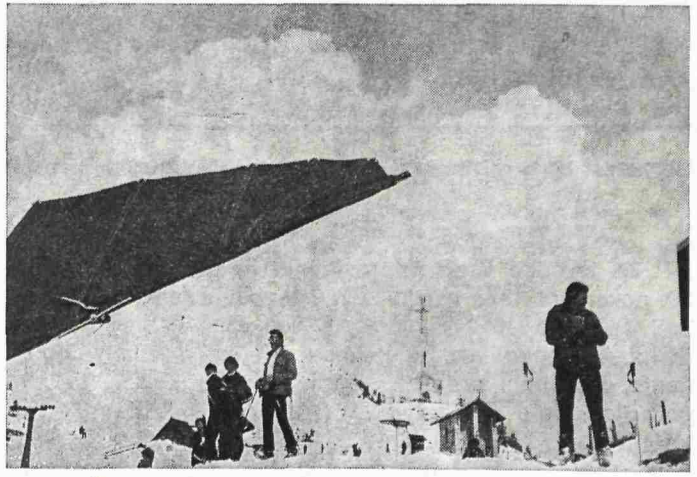
žičnice izbrala francosko tvrdko Pomagalski iz Grenobla in z njo 16. marca 1973 v Kranju podpisala pogodbo o nakupu in dobavi.

Ker je investicijska vrednost 31,7 milijonov presegala finančne možnosti Creine, je bil v Kranju 27. marca 1973 ustanovljen poseben konzorcij 27 sovlagateljev. Njegova temeljna naloga je bila zbrati denar za postopno izgradnjo Krvavca, voditi nadaljnjo razvojno politiko ter sodelovati s Creino kot bodočim investitorjem pri načrtovanih investicijah. Prvi in tudi zadnji predsednik konzorcija je bil Jože Hujs, takratni direktor Iskre v Kranju. Vmes pa je konzorciju predsedoval Franc Šifkovič, takratni predsednik Izvršnega sveta Skupščine občine Kranj.

Konzorcij je imel 9 članski odbor.[1] V marcu 1973 je bil izdelan investicijski program za krožno kabinsko žičnico iz Zanjivca do Gospince, za dvosedežnico na vrh Krvavca, za dve vlečnici in za tri smučarske proge s predračunsko vrednostjo 31,7 milijonov dinarjev. Najdlje je ostalo odprto vprašanje, kdo bo investitor in na čigav račun naj se steka denar konzorcija, ker krvavške žičnice takrat niso imele svojega žiro računa. V Creini je bila zato 13. aprila 1973 ustanovljena temeljna organizacija združenega dela z imenom Rekreacijski turistični center (RTC) Krvavec in odprt njen žiro račun, na katerega je nato pritekal denar članov konzorcija, namenjen za investicije na Krvavcu. Za prvega vodjo TOZD RTC Krvavec so izvolili Franja Kreačiča.

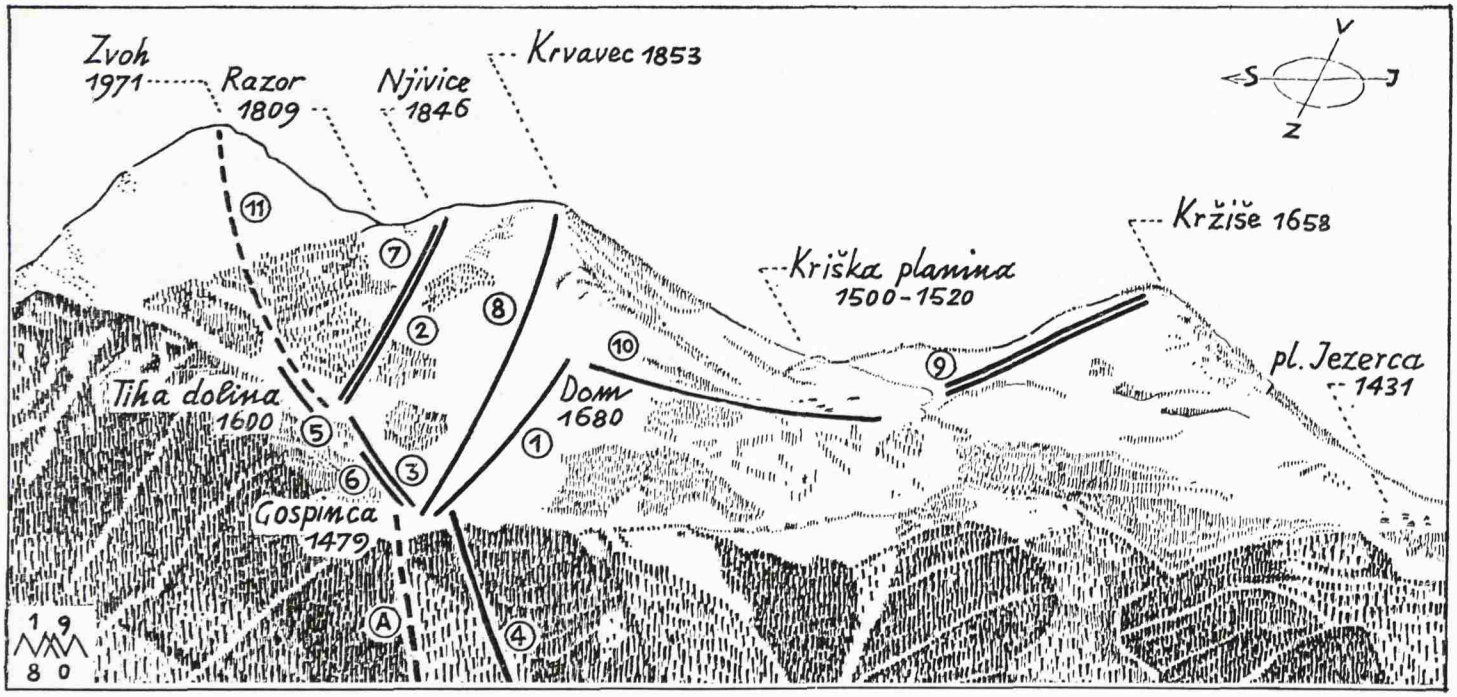
Komisijski ogled in razprava o lokaciji nove krožne kabinske žičnice iz Zanjivca na Krvavec sta bila 19. aprila 1973. Vzporedno s teamsko obravnavo programa bodočega razvoja Krvavca pa je rastel in se dopolnjeval tudi njegov urbanistični načrt. Skupščina občine Kranj je 26. aprila 1973 sprejela odlok o urbanističnem načrtu za območje Krvavca od Kalškega Grebena do Jezerske planine in za gorska naselja na južnem pobočju Krvavca; odlok je v veljavi od 24. maja 1974 dalje, načrt zajema obdobje prihodnjih 30 let. V času od 23. do konca aprila 1973 je bila zakoličena smer ter posekano drevje na trasi za bodočo žičnico Zanjivec—Gospinca in za vzporedno ležečo začasno tovorno žičnico. Delavski svet Creine iz Kranja je na seji dne 28. julija 1973 sprejel sklep o prevzemu investitorstva za gradnjo I. faze RTC Krvavec in o najetju posojil doma in v tujini in istočasno imenoval investicijsko grupo za vodenje del na Krvavcu.[2] Ljubljanska banka je 11. maja 1973 odobrila dinarski kredit in devizno garancijo za uvoz žičnice na kredit, da bi tako zagotovila prebivalcem ljubljanskega območja čim širše možnosti za oddih.

Sl. 27. Drugo smučarsko prometno mesto je Tiha dolina (1600 m), iz katere tečeta dve vzporedni vlečnici na smučišča Njivice (1842 m). Dolge vrste čakajočih smučarjev kažejo na premalo žičnic ali na prenizko zmogljivost obeh žičnic in na priljubljenost teh smučišč

Sl. 28. Tretje smučarsko vozlišče je pri Domu na Krvavcu (1684 m). Od tu je žičniška zveza s Kriško planino. Na sliki levo zmaj, desno Dom, v sredini Plečnikova kapela, poleg nje zgoraj postaja sedežnice na Kriško planino. Nad njo televizijski stolp RTV Ljubljana

Sl. 29. Lega žičnic na Krvavcu, Kriški planini in na Kržišu. Stanje 31. XII. 1980

Za izvedbo vseh pripravljalnih in glavnih del je do 29. novembra 1973 ostalo le 7 mesecev s tem, da je v višini 1400 do 1850 m gradbeni čas znatno krajši kot v dolini. Vsi pogoji za začetek del (denar, gradbeno dovoljenje, izvedbeni projekti, sklenjene pogodbe) so bili zagotovljeni šele v drugi polovici junija 1973. Za dela na terenu je do konca novembra ostala le še slaba polovica leta. To je zahtevalo izredno dobro organizacijo, pripravo dela[3] in posamezni izvajalci investicijskih del[4] so morali brezpogojno spoštovati dogovorjene roke. Dela je operativno prevzel poseben štab[5] priznanih domačih strokovnjakov za urejanje alpskih smučišč. Dela so tekla natanko po časovnem načrtu, tako da je dobavitelj žičniške opreme večkrat prišel navzkriž s pogodbenim rokom in končno pričel zaostajati pri dobavi opreme. Taka naglica je celo onemogočala, da bi prišla do izraza inflacija. Za to imajo nemalo zaslug domačini-žičničarji izpod Krvavca, ki so pri delu vztrajali in vzdržali v najtežjih vremenskih razmerah, tudi takrat, ko jim drugi niso bili več kos. 14 investicijskih objektov in naprav v višinskem območju od 604 do 1857 m je bilo zgrajenih v pozni jeseni in v slabem vremenu. Kupljene in postavljene so bile naslednje žičnice:

1. Avtomatska enovrvna krožna kabinska žičnica tvrdke Pomagalski iz Grenobla: Zanjivc (604 m) — Gospinca (1488,5 m), poševna dolžina 2357 m, višinska razlika 884,5 m, zmogljivost 900 oseb na uro. Otvoritev je bila 22. decembra 1973 ob 10. uri.

2. Dvosedežnica francoske firme Pomagalski: Gospinca (1478 m) — vrh Krvavca (1857 m), poševna dolžina 1280 m, višinska razlika 373 m, zmogljivost 600 oseb na uro. Otvoritev dvosedežnice je bila 22. januarja 1974 ob 12. uri.

3. Enosidrna (krožnik) vlečnica Pomagalski: Tiha dolina (1593 m) — Njivice (1838 m), poševna dolžina 762 m,

Zap. št.	Vrsta žičnice	Smer žičnice	Pričetek obratovanja	Nadmorska višina		Višinska razlika v m	Celotna dolžina v m	Urna zmogljivost		Čas vožnje
				spodnje postaje	zgornje postaje			poletna oseb	zimska oseb	
A.	DS[x]	Zanjivec-Gospinca	1958	588	1473	885	2880	240	240	17'47"
1.	ES[xx]	Gospinca-Dom	1966	1477	1693	216	732	600	900	4'53"
2.	V	Tiha dolina-Njivice I.	1966	1593	1835	242	813	-	1000	4'14"
3.	DS	Gospinca-Tiha dolina	1970	1479	1596	117	592	600	900	4'45"
4.	KK	Zanjivec-Gospinca	1973	604	1489	885	2357	900	900	11'13"
5.	V	Tiha dolina-Podgradišče	1974	1590	1616	26	234	-	562	1'21"
6.	V	Gospinca-Dom Eles	1974	1479	1533	54	381	-	900	1'43"
7.	V	Tiha dolina-Njivice II.	1974	1593	1838	245	813	-	900	3'36"
8.	DS	Gospinca-Vrh Krvavca	1974	1478	1851	373	1328	600	900	8'32"
9.	DV	Kriška planina-Kržiše	1978	1477	1642	165	603	-	2000	2'30"
10.	DS	Kriška planina-Dom	1978	1472	1693	221	665	600	900	4'33"
		Skupaj od 1 do 10				2544	8518	3300	9862	
11.	DS[xxx]	Tiha dolina-V. Zvoh	1981	1592	1969	377	1308	1007	1440	7'13"

Sl. 30. Tehnični podatki žičnic na Krvavcu, Kriški planini in Kržišu. Stanje 31. XII. 1980

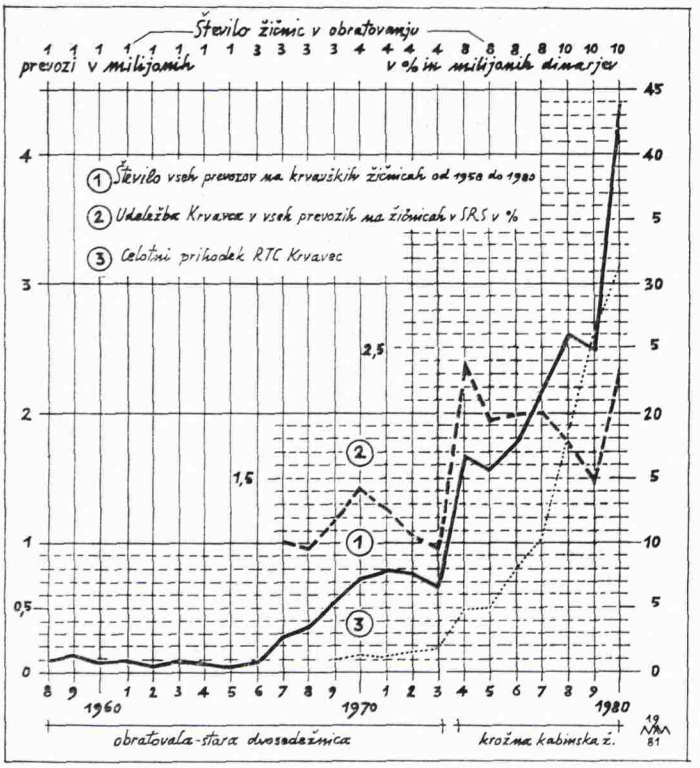
Pojasnila: KK = krožna kabinska žičnica; ES = enosedežnica; DS = dvosedežnica; VS = vlečnica; DV = dvojna vzporedna vlečnica. x) obratovala je od 2 avgusta 1958 do 1. aprila 1973 leta. xx) prvotna zmogljivost je bila 412 oseb na uro, nato je bila povečana na 550 oseb na uro in v letu 1980 prenovljena ter zimska zmogljivost povečana na 900 oseb na uro. xxx) ta naprava je v gradnji in bo predvidoma pričela obratovati v letu 1981

višinska razlika 245 m, zmogljivost 900 oseb na uro. Otvoritev je bila 22. januarja 1974.

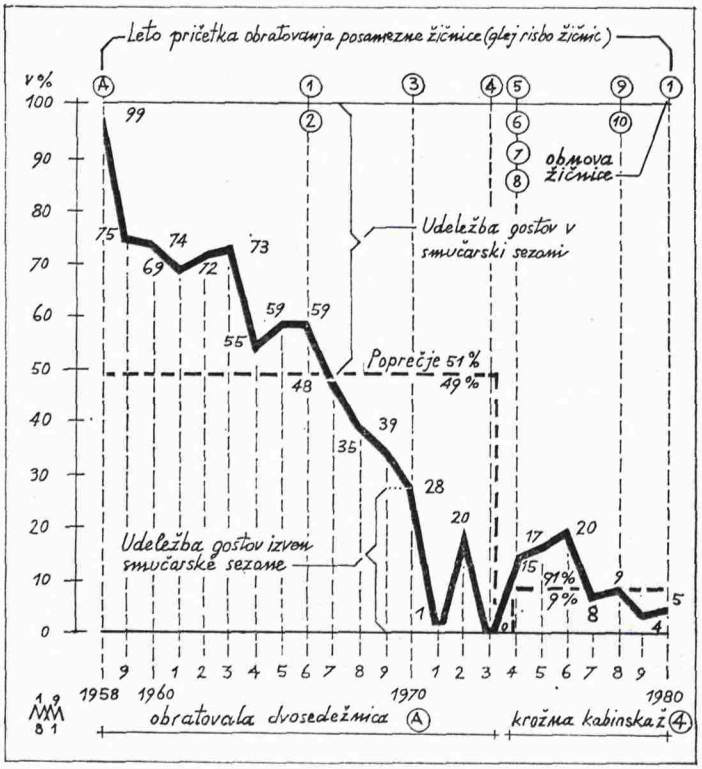
4. Enosidrna vlečnica Pomagalski: Gospinca (1479 m) — počitniški dom Eles (1533 m), poševna dolžina 343 m, višinska razlika 45 m, zmogljivost 900 oseb na uro. Otvoritev je bila 22. januarja 1974.

5. Enosidrna šolska vlečnica Pomagalski: v Tihi dolini (1590 m—1616 m), višinska razlika 26 m, poševna dolžina 193 m in zmogljivost 562 oseb na uro. Otvoritev je bila 22. januarja 1974.

Urejenih je bilo 25 ha novih smučišč, napravljena smučarska proga z vrha Krvavca mimo planine Jezerca—Ambroža—Vižencana in skozi Lukenjski graben do spodnje postaje v Zanjivcu v dolžini okoli 10 km in z višinsko razliko 1248 m. Od planine Jezerca do zgornje postaje nove kabinske žičnice na Gospinci je bila podaljšana avtomobilska cesta za 2 km, s čimer je bila v celoti uresničena »francoska mini cesta« od Gradu do Gospince. V Zanjivcu ob spodnji postaji žičnice je bilo razširjeno parkirišče za dodatnih 700 osebnih vozil. Na območju spodnje postaje kabinske žičnice je bilo obzidano korito potoka Reka v dolžini 50 m. Položili so 650 m vodovodnega omrežja na Krvavcu ter priključili vodovod na zgornjo postajo krožne kabinske žičnice. Na spodnji in zgornji postaji krožne kabinske žičnice so položili okoli 150 m kanalizacijskega omrežja s prekatnimi greznicami. Obstoječi 10 kv daljnovod iz doline na Krvavec so zamenjali z 20 kv. Nabavili so nov teptalni stroj Kössbohrer. Iz sestave investicijskih objektov so razvidni obseg in sestav naložb pa tudi osnovni namen: odpraviti grla, hkrati pa izboljšati in razširiti možnosti za smučanje. Vrednost opravljenih

Sl. 31. Število žičniških prevozov na vseh krvavških žičnicah v letih 1958—1980. Udeležba Krvavca v vseh žičniških prevozih Slovenije in celotni letni prihodek RTC Krvavec.

Sl. 32. Udeležba pripeljanih gostov na Krvavec v smučarski sezoni in izven nje v %

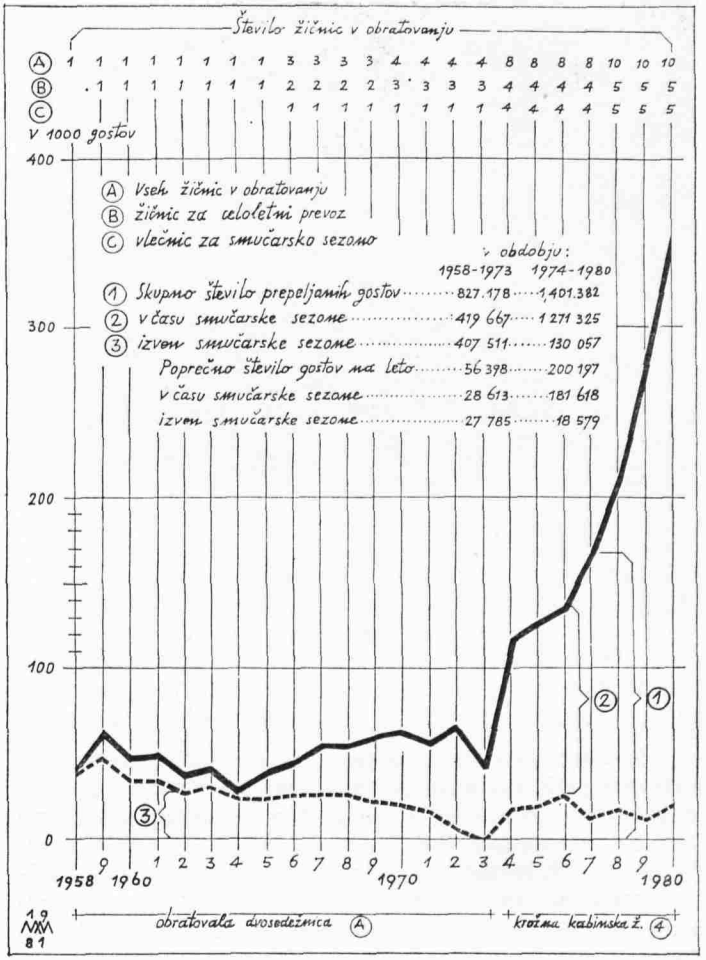
investicijskih del je po končnem obračunu znašala 39,5 milijona dinarjev. Te stroške so pokrivali: denar Creine s 13,4 %, konzorcija s 15,3 %, posojilo letališča Ljubljana z 2,5 %, posojilo Ljubljanske banke Kranj in Ljubljana z 32,9 % in posojilo francoske banke Crédit Lyonnais iz Pariza s 35,9 %. Udeležba posojil je znašala 71,3 % vsega porabljenega denarja ali okoli 28,48 milijona dinarjev. Da je bilo olajšano odplačevanje domačih kreditov, je Republiški sekretariat za gospodarstvo odobril Creini znatna finančna sredstva za znižanje bančne obrestne mere. Tudi sestav potrebnih naložb je bil izredno neugoden. Dve tretjini denarja je bilo porabljenega za infrastrukturne objekte in le tretjina za investicije s tržnimi učinki. Vendar ima zgrajena infrastruktura tolikšne zmogljivosti, da bo ustrezala še nadaljnjemu razvoju Krvavca.

Hitro izvedena investicijska dela v višinskem območju od 604 do 1857 m so vzbujala v oktobru 1973 splošno pozornost in polnila časopisne stolpce. Pospešena gradnja je bila tako pravo nasprotje dve leti trajajoči utrudljivi polemiki o novem dostopu na Krvavec. Uspešno in pravočasno opravljena investicijska dela so dokazala, da je tudi pet minut pred dvanajsto uro mogoče opraviti obsežno in zahtevno delo, če je cilj enoten in znajo ljudje prijeti za delo. Ko po šestih letih listam svoj dnevnik, ugotavljam, da je bila skrivnost uspeha pravzaprav zelo preprosta. S Franjom Kreačičem sva namreč hitro ugotovila, da bodo kritično točko v časovnem načrtu potrebnih del pomenili transporti materialov, ki jih bo treba pravočasno in v zadostnih količinah dostaviti na številna delovišča v raznih višinskih legah. Izračuni poti, časov in količine materialov

so pokazali, da s staro dvosedežnico in novo postavljeno tovorno žičnico ne bo mogoče pravočasno prepeljati vseh tovorov na Gospinco. Tako na primer je samo strojna oprema za krožno kabinsko žičnico tehtala 286,4 tone, od tega zgornja (pogonska) postaja 84 ton, podporni stebri na trasi žičnice 45,4 tone in spodnja postaja 67 ton. Druga oprema žičnice je znašala še nadaljnjih 90 ton. V žičnico je bilo vgrajeno 968 m³ betona, od tega na zgornji postaji 334 m³, na spodnji 314 m³ in v temelje stebrov 320 m³, kar je zopet najmanj 2450 ton tovorov. Poslovnemu odboru konzorcija sva zato predložila izračun transportnih količin in analizo časovnih možnosti transporta, upoštevajoč tudi gradnjo ceste Jezerca-Gospinca. Odbor se je odločil za njeno takojšnjo graditev.

Cesta Jezerca—Gospinca je nadoknadila mnogo izgubljenega časa. Odpadla sta priprava in ročno vgrajevanje betona. Za vrhnjo postajo nove kabinske žičnice na Gospinco so graditelji z avtomobilskimi »hruškami« dovažali v Kranju izdelani beton, ki ga je sproti vgrajevala betonska črpalka. Na Gospinco 1479 m so pripeljali tudi vsa gradiva za nove objekte, grajene v območju od 1470 do 1850 m nadmorske višine. Za montažo težkih pogonskih strojev je prispelo v 5 urah iz doline na Gospinco 40 ton težko dvigalo GP Tehnika iz Ljubljane v spremstvu buldožerja 1. oktobra 1973. Dva tovornjaka sta še isti dan pripeljala 12 ton pogonske opreme. Za pogonsko kolo kabinske žičnice premera 4 m je bilo potrebno na nekaterih ožjih mestih dodatno v skalo razširiti cesto in tovor voziti skrajno previdno. Vsa gradiva in opremo so pripeljali na Gospinco še pred začetkom dežja, ki v teh višinah pozno jeseni kaj hitro preide v sneg. Bitka s časom je bila tako dobljena z novo cesto. Največ zaslug za ta uspeh je imel Franjo Kreačič, ki je bil v operativnem štabu odgovoren za najpomembnejšo nalogo, za transport gradbenega materiala, strojne in druge opreme. Svojo nalogo je opravil izredno spretno in iznajdljivo. Izvajanje »Investicije Krvavec 73« je izredno poučno za gradnjo takih naprav v visokogorju in bi bilo vredno posebnega strokovnega opisa.

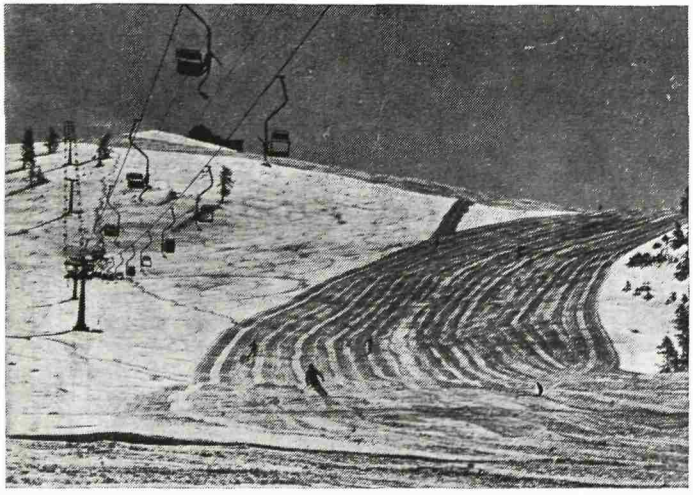
Po končanih investicijskih delih je razpolagal Krvavec v zimski sezoni 1973/74 s 7 žičnicami z zimsko prevozno zmogljivostjo 5712 oseb na uro. Odprtih je bilo 68 ha smučišč, od tega za 634 smučarjev v območju 1851 do 1600 m nadmorske višine, kjer traja smučarska sezona 150 dni v letu, za 2150 smučarjev v območju 1477 do 1851 m s 120 dnevi smučanja v letu in v območju 1851 do 640 m, kjer traja smučanje 50—60 dni v letu, za 3050

Sl. 33. Število prepeljanih gostov na Krvavec od leta 1958 do 1980 v smučarski sezoni in izven nje

smučarjev. Z novimi investicijami so bile prvotne zmogljivosti žičnic na Krvavcu povečane od 2690 na 5712 oseb na uro ali za 2,12-krat. Krvavec se je na lestvici smučarskih središč Slovenije pomaknil s 7. na 2. mesto, njegov delež pri opravljenih žičniških prevozih v Sloveniji pa se je povzpel na 20 %.

Krožna kabinska žičnica na Krvavec je bila odprta 22. decembra 1973, tri vlečnice in dvosedežnica pa 22. januarja 1974. Odprl jih je tedanji predsednik Izvršnega

Sl. 34. Več teptalnih strojev skrbi za vzdrževanje smučišč

sveta Skupščine občine Kranj Franc Šifkovič. Ta delovni uspeh je dokazal, da nismo bili spretni le v besedičenju, temveč tudi tedaj, ko je bilo za skupne interese treba združiti denar in pamet tudi izven občinskih meja.

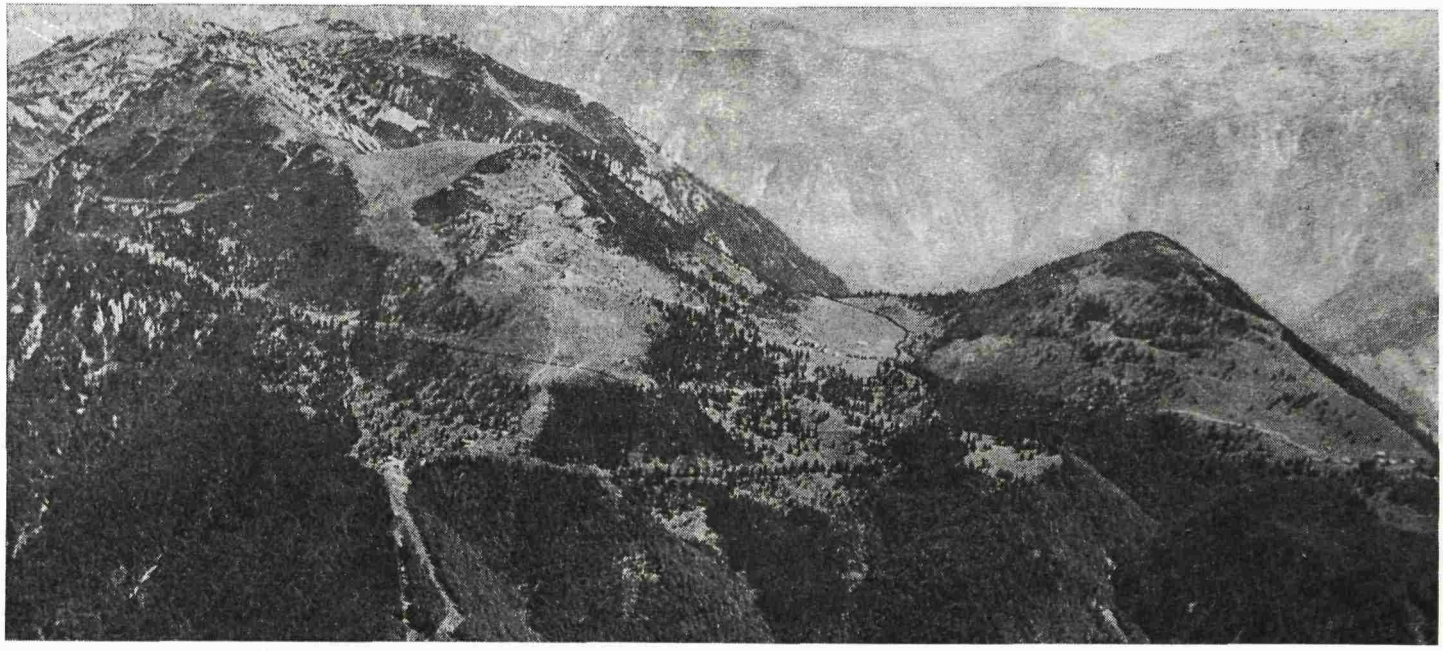
Že dobrih 70 let je od tedaj, ko so naši visokogorski turni smučarji drenovci prihajali peš na Krvavec. Takrat je v resnici še veljalo pravilo: Kjer je obisk smučarjev številen, so gotovo dobra smučišča. Ocenjevanje smučišč in drugih razmer tedaj še ni bilo obremenjeno z dvižnimi napravami in s teptanimi progami. Smučišča na osrednjem delu Krvavca so do današnjih dni obdržala ta sloves. Danes pomenijo veliko, še neizkoriščeno prirodno dobrino za številna bližnja, gosto urbanizirana industrijska in upravno-politična središča. Gorski masiv Krvavca, ki je globoko pomaknjen v kranjsko-mengeško ravnino, je ves dan prisojen. Celodnevno sončno sevanje, nižje zračne temperature, nižji zračni pritisk, čist zrak in nizek odstotek vlage v ozračju — vse to ugodno vpliva na organizem in duševno sprostitev obiskovalca te mogočne gore, ki je vedno na očeh razmeroma gosto obljudene ravnice med Ljubljano, Kranjem, Kamnikom in Domžalami. Njegova lega omogoča izreden in čudovit razgled na osrednjo gorenjsko krajino. Smučišča so priročna, čista, pregledna in različnih nagibov med 10 do 40 %, so varna pred snežnimi plazovi, tako da so zelo primerna za množično smučanje. Zaradi bujne trave v visoki gorski legi od 1470 do 1973 m med prvimi blizu Ljubljane in Kranja odpirajo in najkasneje zapirajo smučarsko sezono, ki zanesljivo traja od decembra do aprila ali polnih 150 dni na leto.

Zaradi teh odlik je Krvavec razmeroma kmalu postal močno torišče slovenskega planinstva in smučarstva, s tem pa je tudi budil misel na turistični razvoj in napredek ne samo Krvavca, temveč Gorenjske in tudi celotne Slovenije. Tako je pomembno prispeval k današnji smučarsko turistični ureditvi tega slovenskega gorskega predela.

Krvavec in njegova ožja soseščina, izredno priročna za enodnevne ali poldnevne izlete v poletnem času, sta še vse premalo poznana in obiskana, zato nekaj osnovnih podatkov za poletno hojo.

Spomladi se poleg prvega cvetja izpod zadnjih snežnih zaplat pokažejo lepo izpeljane gorske steze, bogata dediščina nekdanjih planincev, ki vabijo goste, športnike in planince v drugo turistično sezono. Ljudje so oddiha in razvedrila v gorski naravi potrebni vse leto in ne samo pozimi. Krvavec je tudi za te namene imeniten gorski svet. Nadelana in zaznamovana so številna krožna planinska pota in steze v višini 1500 do 2200 m nad morjem. Obiskovalcu odkrivajo in ponujajo svoje enkratne naravne vabljivosti. Ta dragoceni gorski svet, ki je le 500 m nižji kot Kredarica pod Triglavom, je tako rekoč pred vrati že omenjenih mest. Višinsko sonce, blagodejni mir, bujno in omamno dišeče planinsko rastje, zdravilne rastline, prostrane naravne lekarne, koliko ljudi so že pozdravile, čisto ozračje, pašne planine, visokogorska divjad in razorani gorski svet — to je okolje, ki brez zdravnikov in zdravil zdravi bolezni današnjega časa. Zdravi jih spotoma ob hoji in ob občudovanju prirodnega bogastva. Gorska pota se vijejo mimo številnih še živih pašnih planin v Kriškem dolu na Jezercih, Za Vratmi, V Korenu, na Košutni in v Dolgi njivi. Druge steze teko po nekdanjih poteh borcev v narodnoosvobodilnem boju, mimo spominskih obeležij in mest, kjer so partizani v najhujši življenjski preizkušnji bojevali trde boje za narodno osvoboditev ter imeli tod svoja zavetišča, bolnišnice, kurirske postaje in počivališča.

Označena in ne nevarna pota vodijo prek visokih, dominantnih razglednih točk in gorskih vrhov, kot so Krvavec 1853 m, Njivice 1840 m, Veliki Zvoh 1973 m, Vrh Korena 1999 m, Kompotela 1988 m, Košutna 1974 m in Kalški Greben 2223 m. Za Kompotelo, pomaknjeno nad

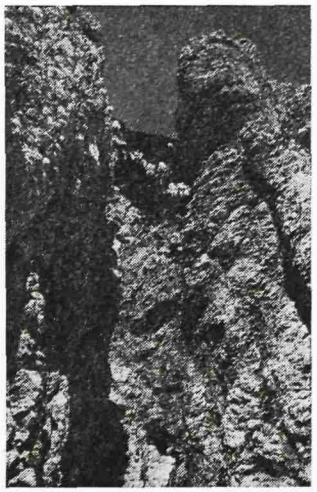
Sl. 35 Poletne podobe Krvavca. V ozadju je Velika planina. Desno spodaj planina Jezerca, nad njo Kržiše. Med Krvavcem in Kržišem Kriška planina. Najvišje vrhovi v levem zgornjem delu slike, Veliki Zvoh, Vrh Korena, Kompotela in Košutna

dolino Kamniške Bistrice, pravijo, da je lepotica tega gorskega sveta. Vsi našteti vrhovi imajo polni zorni kot in z njih človekovo oko, navajeno opazovanja, zlahka in hitro zazna čudovite mojstrovine naravnih sil. Na zahodu se oko ustavi šele na gorski verigi Julijcev, iz katerih se visoko v nebo dviga troglava gora Triglav, simbol naše dežele, našega narodnega nastanka in obstanka. Severno in vzhodno razgledno stran zapirajo enakomerno visoki skalni skladi Karavank ter piramidalno ostro izklesani vrhovi Grintovca in drugih Kamniških Alp. Daleč v prostor sega razgled le proti jugu, kjer se oko ustavi šele na obzorju, tam kjer se stapljata nebo in mogočna gora notranjskega Snežnika. Ob vsem tem je mogoče le vzklikniti: Zares lepo je pri nas! Kaj naj si človek iz mesta, tovarne, pisarne še želi? Vse je tako mikavno, lepo, domače, obenem pa mogočno in veličastno. Planinski pisatelji, prvi obiskovalci Krvavca, niso zaman že pred 110 leti zapisali o njem naslednje pohvale: »Razgled imaš skoro po vsi Kranjski« ali »Pogled s te gore je jako velikanski« ali »Proti jugu in zahodu se ti razgrinja pred očmi tako rekoč cela Kranjska dežela«.

Moderna in varna kabinska žičnica danes omogoča številnim poletnim obiskovalcem Krvavca udoben vstop v ta gorski svet. V 12 minutah ga dvigne iz doline Zanjivca (604 m) na Gospinco (1479 m), kjer se začenja goli planinski svet. Tako ostaja poletnemu obiskovalcu več časa za hojo in za sprehode v siju zdravilnih sončnih žarkov. Na Gospinci si vsak lahko napravi načrt dnevne hoje in izbere sebi primerno pot, kolikor mu pač zmoreta telo in duša. Vsaj enkrat v tednu se kaže napotiti po zdravje v okolje Krvavca, izbrati si eno izmed poti, zgodaj zjutraj daljšo, popoldne krajšo. Po opravljeni gorski turi se človek ne samo bolje počuti, temveč postane tudi plemenitejši in se vrača v mesto duševno spočit ter uravnovešen. Pavel Kunaver, naš planinski vzornik, je v Planinski vestnik 1953 zapisal naslednjo resnico: »Drugače vzljubiš domovino v zakajeni kavarni, a svojega ljudstva in rodne zemlje ne spoznaš, drugače pa, če vidiš vso njeno lepoto pod seboj — pa vidiš segati po njej tujo roko.«

Poletni obiski Krvavca v letu 1980 še niso dosegli najvišjega obiska iz leta 1959 48.671 gostov. Od leta 1959 do 1972 je število poletnih gostov stalno upadalo in se

Sl. 36. Prirodna zanimivost ob poti s Kriške planine do Doma na Krvavcu je osamela skala podobna človeku. Domačini kraju pravijo »pri financarju«

Sl. 37. Dvajset metrov visoki zavarovani žleb na poti Veliki Zvoh — Vrh Korena

znižalo na 13.466. Ponovno to število počasi narašča od leta 1974, ko je bilo 18.551 gostov, in je v letu 1980 doseglo 19.229 gostov. Razloge za upadanje in počasno naraščanje števila gostov izven smučarske sezone je iskati v težavah s planinskim domom v preteklosti in ker ni bilo do sedaj dovolj storjenega, da bi pri gostih vzbudili zanimanje za Krvavec in ga napravili za poletne obiske še bolj privlačnega. V to ledino bo zato treba v prihodnosti hitreje in bolj sistematično zaorati, da bi širše odprli ljudem ta gorski svet in Krvavcu vrnili izgubljeno poletno turistično sezono. Ob dvojni turistični sezoni bi RTC Krvavec bolje posloval, ustrezno lahko vzdrževal obstoječe naprave, laže načrtoval bodoči razvoj in hitreje širil svoje prepotrebne športno turistične in gostinske zmogljivosti.

Denar, dosedaj zbran za zimskošportne naprave na Krvavcu, je bil dobro porabljen predvsem zato, ker bo rabil zdravju ljudi, da bodo bolj sposobni za delo in če bo potrebno tudi za obrambo domovine, pa tudi v bolnišnicah bo manj bolnikov. Teh vrednosti ni mogoče oceniti in zapisati v nobene rentabilitetne račune, ni jih mogoče zmeriti z metri in ne stehtati s kilogrami, saj je to naložba v človekovo zdravje. Krvavec smo opremili za naše delovne ljudi, mislili smo na tiste, ki so oddiha v takem okolju potrebni. Iskanje ozke podjetniške pridobitnosti ali deviz, ki naj bi jih prinašali na Krvavec tuji gostje, ne bi nikoli vodilo k tako uspešnemu zbiranju nepovratnega denarja in zaključku pomembnih investicijskih del za nadaljnji razvoj RTC Krvavec in delavskega turizma.

Povečane zmogljivosti športne in gostinsko turistične ponudbe pa niso bile edini pridobljeni učinek novih investicij. Na Krvavcu je vzporedno z gradnjo dobilo zaposlitev tudi večje število okoliških gorskih prebivalcev, ki so se po končanih delih vključili kot redni ali občasni delavci v RTC Krvavec. Zapuščanje gorskih kmetij in naselij se je tako le nekoliko zaustavilo, saj jim dodatni zaslužek v bližini domov omogoča, da laže vztrajajo na zemlji, ki je v gorah skopa. Delavci RTC Krvavec vsako poletje odstranjujejo kamenje s pašnikov na Krvavcu, da bi izboljšali podlago smučišč in podaljšali smučarsko sezono. Tako se tudi v korist živinoreje iz leta v leto povečujeta količina in kvaliteta pašnih površin. Povečani obiski gorskih krajev tudi tesneje zbližujejo dolinsko prebivalstvo z gorskim. Novi počitniški domovi, zasebne počitniške hišice in novi gostje pa so dober odjemalec mlečnih proizvodov s pašnih planin in drugih kmečkih dobrin. Tako so si visoko na Krvavcu uspešno segli v roke gostinstvo, turizem, šport in kmetijstvo. Avtomobilska cesta iz Grada na Gospinco (Krvavec), postopoma zgrajena v letih 1962, 1970 in 1973, in v letu 1973 za poletno in zimsko smučarsko sezono opremljeni Krvavec sta nadalje dala osnovne pogoje za letovanje na gorskih kmetijah. Tako se gostje danes že lahko okrepčajo z zdravo kmečko hrano pri Ambrožarju, Ambrož pod Krvavcem št. 7.

Sklepna misel

Rekreacijski turistični center Krvavec se ni rojeval niti v izobilju denarja niti dovolj naglo. Da je iz pašne planine z nekdanjimi pastirskimi stanovi lahko postal največje in najbolj urejeno zimsko-športno visokogorsko središče v Jugoslaviji, namenjeno za množično zimsko in poletno rekreacijo delovnih ljudi, je moralo preteči več desetletij trdega dela, naporov in vzgoje več generacij smučarjev, današnjih obiskovalcev Krvavca. Glavno pobudo za napredek Krvavca sta imeli v preteklem obdobju izmenično mesti Ljubljana in Kranj, v sedanjem času pa jo imata obe mesti.

Do leta 1958 sta bila Krvavec in njegova okolica namenjena predvsem planinstvu, zimski alpinistiki in turnemu smučanju. Z napravo žičnice v letu 1958 pa se je pojavila

nova naloga, kako z novimi žičnicami in vzdrževanimi smučišči ob žičnicah zadovoljevati potrebe naraščajočega števila smučarjev in planincev. Želja uskladiti zmogljivosti žičnic in število smučarjev dosedaj ni bila še nikdar izpolnjena. Znatno hitreje narašča število smučarjev, kakor pa se odpirajo nova, opremljena smučišča. Ugotoviti je treba, da RTC Krvavec danes že močno zaostaja v razvoju sredi tržno najmočnejšega območja.

Po letu 1972 je Krvavec ubral svojsko in težko pot. Kljub povsem neurejenim možnostim za financiranje športnoturistične infrastrukture in delavskega turizma je z združenimi močmi končno tudi uspel. Potrebni so bili močna volja, veliko časa, mnogo vztrajnosti, navdušenja, predvsem pa veliko razumevanja za potrebe ljudi v tegobah, ki jih prinaša današnji čas. Dopusti ali zdrava uporaba prostega časa pri nas niso več moda ali razkošje, niti ne, kot nekoč, le privilegij bogatih, temveč življenjska potreba vseh ljudi, posebno tistih iz gosto naseljenih krajev. Nezdrav način življenja, ki ga danes povzročajo utesnjeni življenjski prostor, onesnaženo okolje, čezmerni cestni promet in ropot, posedanje na številnih sestankih, pomanjkanje telesnega gibanja, enolično delo ob strojih, tekočih trakovih ter nenehna tekma s časom vse hitreje ljudem načenjajo zdravje in ubijajo duha. Zato se tembolj čuti potreba po nenehnem vzdrževanju in varovanju zdravja ter krepitvi telesne in umske sposobnosti. Slovenci smo narod smučarjev in planincev, zato ni vseeno, kako se razvijajo naša visokogorska središča za zimski in poletni množični aktivni oddih prebivalstva.

Prav je, da v skrbi za zdrav narod izražamo in poudarjamo potrebo in pravico po zdravem oddihu delovnih ljudi. Ni pa prav, da pri tem ne zagotovimo denarja za njuno izpolnitev. Ob odprtih sistemskih vprašanjih, kako ljudem zagotoviti zdravo letovanje in oddih skozi vse leto, je ta pomembna družbena naloga vse preveč prepuščena pripravljenosti in končno riziku določenega vplivnega območja, ki lahko združuje ali pa tudi ne materialna sredstva za te namene. Naložbe v zdravje, ki znižujejo potrebo po bolnišnicah in dvigajo delovno in obrambno sposobnost, bi morale biti priznane kot prednostne in imeti skladno s potrebami stalne in ustrezne vire sredstev. Ker za to ne poskrbimo dovolj, nam rast kontinentalnega turizma z dvema sezonama močno zaostaja za ostalim gospodarstvom.

Na območju od Zvoha prek Krvavca, Kriške planine do planine Jezerca je vseh smučišč, ki so prvorazredna za množično smučanje, okoli 150 ha. Od teh je danes z

Sl. 38. Planinska pota, gorska razgledišča, prirodne in zgodovinske posebnosti na območju Krvavca

žičnicami opremljenh le 87 ha ali 58 %. Z dodatnimi 10 žičnicami bi lahko na Krvavcu, ki ima najbližja visokogorska smučišča Ljubljani, Kranju in krajem okoli teh mest, število smučarjev podvojili. Pospešene naložbe na Krvavcu, ki ima velik del drage infrastrukture že zgrajene, bi gotovo najceneje in najhitreje odpravile razliko med zimsko športno ponudbo in povpraševanjem. V bližnji prihodnosti bo hkrati z urejanjem novih smučišč treba modernizirati tudi cestni dostop na odseku Grad—Stiška vas—Ambrož—planina Jezerca, na Gospinci pa zgraditi sprejemni center z ustrezno samopostrežno restavracijo.

Sl. 39. Poletna paša na Kriški planini, v ozadju Košutna (1974 m)

Sl. 40. Obsežna, še neizkoriščena smučišča s Kržiša proti Jezercem

Za nadaljnje vključevanje bližnjega visokogorskega sveta je na območju Kalškega Grebena (2223 m), planine Dolga njiva (1620 m), Vrh Korena (1999 m), Košutne (1974 m), planine Košutne (1780 m) in planine Koren (1675 m) še okoli 160—180 ha za smučanje primernega sveta in prostora za najmanj 4500 novih alpskih in turnih smučarjev. Odpiranje tega gorskega sveta bo sicer zahtevalo nov žičniški dostop iz doline Kokre ali Kamniške Bistrice. Čimprej se je treba lotiti snežnih in drugih vremenskih opazovanj na tem območju ter uskladiti interese varstva narave, lovstva, pašništva itd. S širjenjem smučišč, gorskih potov in z namestitvijo opreme za zimsko in poletno rekreacijo bo za gospodarno obratovanje RTC Krvavec potrebno pridobiti še nastanitvene goste, da bodo tudi med tednom obiskovali Krvavec. V Cerkljah bo v prihodnosti treba zgraditi hotel in samopostrežno restavracijo in pridobiti nove turistične sobe pri zasebnikih in na gorskih kmetijah. Število gostinsko-turističnih ležišč bo treba povečati tudi v Preddvoru.

Potrebe po novih urejenih smučiščih pri nas izredno hitro naraščajo in danes zaradi sedemletnega zastoja naložb v to panogo gospodarstva povzročajo pritisk tudi na smučišča, ki so namenjena nastanitvenim gostom. Premalo domačih smučišč močno vpliva na nepotrebno množično odhajanje naših smučarjev v bližnjo Avstrijo in Italijo. Pri tem pa ne nastaja samo dvojna škoda za domačo devizno bilanco, temveč nam pred očmi tudi hirata domače gostinstvo in turizem in propadajo naprave za potrebe zimskega turizma, zgrajene v preteklosti. Nadaljnje počivanje turističnega razvoja in neupoštevanje neizkoriščenega prirodnega bogastva bo povzročilo, da bo nekdaj turistična Gorenjska po zgraditvi karavanškega predora in priključkov na hitre ceste kaj lahko postala samo prehodno ozemlje, kjer bodo za statistiko preštevali tuje in domače letoviščarje pri vstopu in izstopu iz države.

Opombe:

Organizacija in izvajalci investicijskih del leta 1973 na Krvavcu

1. Konzorcij za izgradnjo RTC Krvavec in njegov poslovni odbor

Dne 27. 3. 1973 je bil na Skupščini občine Kranj ustanovljen konzorcij za izgradnjo RTC Krvavec. Na ustanovni skupščini so bili imenovani naslednji člani njegovega poslovnega odbora:

Predsednik konzorcija in poslovnega odbora	1. Jože Hujs	direktor Iskra Kranj, dipl. oec.,
p. predsednik	2. Franc Šifkovič	predsednik I. S. Sob Kranj,
	3. Franc Šprajcar	direktor Creine,
	4. Franjo Kreačič	vodja TOZD Krvavec,

5. Franc Sever	direktor Aerodrom Ljubljana—Pula,
6. Stane Krumpah	direktor IMP,
7. Miha Pavlič	dipl. el. ing. RTV Ljubljana,
8. Slavko Luin	Ljubljanska banka (Gorenjska banka Kranj)
9. Marijan Masterl	Iskra Commerce

2. Investicijska grupa

Investitor Turistično prometno podjetje Creina, Kranj je imenovalo investicijsko grupo v naslednjem sestavu:

— vodja grupe in nadzorni organ za gradbena dela	Marijan Masterl, višji gradb. tehn.
— nadzorni organ za strojna dela in naprave	Janez Pust, dipl. strojni ing.
— nadzorni organ za elektro naprave	Janez Drašler, dipl. elektro ing.
— vodja notranjega prometa in režijske skupine RTC Krvavec	Franjo Kreačič
— finančni vodja investicijskih del	Albert Mlekuš

3. Izvajalci investitorskih pripravljalnih del

Investicijski program izgradnje Krvavca	Marijan Masterl in Dušan Zalokar
Projekti postajnih objektov prometne ureditve in	Projektivno podjetje Kranj
smučarske proge	Janez Fürst, dipl. ing. arh.
Statika	Elektroprojekt Ljubljana Miha Remec, dipl. gradb. ing.
Projekti, čistilne naprave in kanalizacija	Hidroinženiring Ljubljana Igor Kos, dipl. gradb. ing.
Projekt napajanja Krvavca z el. energijo	Elektro Kranj Drago Štefe, elektro ing.
Projekt regulacije potoka Reke	Podjetje za urejanje hudournikov Ljubljana Jože Pintar, dipl. gozd. ing.
Lokacijska dokumentacija	Podjetje za stan. in kom. gospodarstvo Kranj Maver Jerkič, dipl. ing. arh.
Geološke raziskave	Geološki zavod Ljubljana Franc Vidic, dipl. gradb. ing. Zoran Andrič, dipl. ing. geolog Marjan Ahlin, gradb. ing.
Geodetske meritve	Geodetski zavod SRS Peter Födransperg in Matjaž Accetto, geometra
Revizija uvozne opreme	Zavod za raziskavo mat. in konstr. SRS Borut Jarec, dipl. strojni ing.
Projekt in zakoličenje ceste planina Jezerca—Gospinca	Ješe Pavle, dipl. gozd. ing.

4. Izvajalci investicijskih del

— Gradbenih del	Splošno gradb. podj. Projekt Kranj in režijska skupina RTC Krvavec
— Regulacija hudournika Reka	Podjetje za urejanje hudournikov Ljubljana
— Elektro dela na visoko in nizko napetostnem omrežju	Elektro Kranj
— Izdelava in dobava žičnic	Firma Pomagalski iz Grenobla, Francija
— Montaža žičnic	Metalna Maribor, Transturst Škofja Loka in režijska skupina RTC Krvavec
— Signalno varnostne in elektroinstalacije	Elektro Gorica, enota Elektro Tolmin
— Izdelava tovornih žičnic, smučarskih prog, cesta Jezerca Gospinca in notranji transport	Režijska skupina RTC Krvavec s težko mehanizacijo Agroobnove iz Ljubljane
— Preskrba z vodo	Hidrometal Mengeš
— Uvoznik opreme	Jadran Sežana

5. Strokovni štab

Za hitro reševanje strokovnih vprašanj je v okviru investicijske grupe Creine deloval poseben strokovni štab v sestavu:

1. Janez Drašler	dipl. elektro ing.
2. Norbert Ferendja	dipl. gradb. ing.
3. Janez Fürst	dipl. ing. arh.
4. Bojan Jarec	dipl. strojni ing.
5. Franjo Kreačič	vodja TOZD Krvavec
6. Marijan Masterl	višji gradb. tehnik
7. Janez Pust	dipl. strojni ing.
8. Ivan Rudolf	dipl. iur.
9. Marjan Saksida	dipl. gradb. ing.

a. d o m a č i v i r i i n l i t e r a t u r a :

Anton Koder:	Ena noč na gorenjskih planinah, Novice 1870
Simon Robič:	Spomini na planine, Novice 1877
	Hoja na Mokriško jamo, Novice 1877

Ivan Lavrenčič: Zgodovina Cerkljanske fare, Ljubljana 1890

Kocbek Fr(an) in M(iha) Kos: Vodnik za Savinjske planine in najbližjo okolico. Izdalo in založilo SPD Celje 1894

Planinski vestnik, Ljubljana 1895—1979

Josip Lavtižar: Cerkve in zvonovi v dekaniji Kranj, Ljubljana 1901

Fr. Orožen: Slovenska zemlja IV. del, Vojvodina Kranjska, Prirodoznanski, poltični in kulturni opis, Ljubljana 1901

Fr. Kocbek: Dr. Johannes Frischauf. V proslavo njegove 70-letnice. Izdalo SPD, založila Savinjska podružnica, Celje 1907

Ferdinand Seidl: Kamniške ali Savinjske Alpe, njih zgradba in njih lice, Ljubljana 1907

Rudolf Badjura: Prvi poizkus na Kamniško sedlo pozimi, Dom in svet, Ljubljana 1910

Pavel Golob: Bogumil Brinšek (In memoriam amici) Večerna Enotnost, Trst, 2. oktobra 1914

Sport, Ljubljana 1920—1922

Rudolf Badjura: Jugoslovanske Alpe — Slovenija, Ljubljana 1922

Slovenski biografski leksikon I. zvezek, Ljubljana, 1926

Fran Kocbek: Savinjske Alpe. Ob svoji tridesetletnici izdala Savinjska podružnica SPD, Celje 1926

V. Steska: Slovenska umetnost I, slikarstvo 1927

Karol Mohorič: Gorenjska, letoviška, industrijska, trgovska in obrtna, Novo mesto 1931

Josip Lapajne: Od Ilirije do Jugoslavije 1931

Mirko Kajzelj: Naš alpinizem, Ljubljana 1932

Svetozar Ilešič: Kmetska naselja na vzhodnem Gorenjskem, Geografski vestnik 1933

Rudolf Badjura: Zimski vodnik po Sloveniji 1934

Rudolf Badjura: Zima v Sloveniji, SPD Ljubljana 1935

Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937

Boris Režek: Svet med Grintovci, Ljubljana 1938

E. Čerček: Planine v južnih kamniških Alpah, Geografski vestnik Ljubljana 1948—1949

Anton Melik: Slovenija, Geografski opis, II. del, 1. zvezek, Slovenski alpski svet, Ljubljana 1954

Zgodovina slovenskega slovstva I. del, Ljubljana 1956

Enciklopedija Jugoslavije III., Zagreb 1958

Mitja Brodar: Ledenodobni človek v Mokriški jami, Kamniški zbornik, Kamnik 1959

Boris Režek: Stene in Grebeni, Ljubljana 1959

Ferdo Gestrin: Pomniki naše revolucije, 1961

Shema partizanskih enot v Sloveniji v letu 1941 in v začetku leta 1942, Tovariš 47/1961

Ljubljana v ilegali II, Ljubljana 1961

France Planina: Slovenija in njeni kraji, Ljubljana 1963

France Planina Slovenija — Turistični vodnik, Ljubljana 1964

Cerkljanski zbornik 1941—1945, Kranj 1964

Jože Munda — Ludvik Zepič — France Zupan: Gore v besedi, podobi in glasbi, Ljubljana 1965

Jelena Jarc-Sekovanič: Krvavec — Urbanistični program, april 1965

Jože Ahačič: Programska študija za Krvavec, oktober 1966

Milan Detela — Vekoslav Sršen: Ekonomska orientacija za programiranje investicije v turistične objekte občine Kranj, december 1966

Dušan Zalokar: Orientacijsko poročilo za obravnavo predlogov o povečani zmogljivosti dostopa na območju Krvavca, februar 1967

Marijan Masterl: Kako bomo vključevali naš visokogorski svet v turizem — Krvavec, Turistični vestnik, marec 1967

Stanko Petelin: Prešernova brigada, Nova gorica 1967

Metod Mikuž: Oris partizanske sanitete na Slovenskem, Ljubljana 1967

Glasilo »Creina«, Kranj 1968—1974

Krajevni leksikon Slovenije, I. knjiga zahodni del Slovenije, Ljubljana 1968

Stanko Petelin: Prešernovci, Beograd 1968

Tone Tičar: Predlog investicij za turistični center Kranj z okolico, marec 1969

Metod Mikuž: Zgodovina slovenskega osvobodilnega boja, Ljubljana 1970

A. Novak: O starejši zgodovini planšarstva med dolino Tržiške Bistrice in dolino Kokre, Kranjski zbornik, Kranj 1970

Urbanistični institut SRS: Zimski turizem v Sloveniji, Ljubljana marec 1970

Anton Šlibar: Programske osnove razvoja kranjskega turističnega območja, september 1970

Pavel Korbun — Dušan Zalokar: Analitična ocena izgradnje nove dostavne žičnice na Krvavec, Letališče Ljubljana, maj 1971 in Transturist Škofja Loka, oddelek za žičnice 5. maj 1971

Otamoth Balkans: Izvedensko poročilo o Krvavcu, december 1971

Splošno gradbeno podjetje Projekt — Kranj:	Predračun Turistična cesta Krvavec (Tupaliče—Gospinca), junij 1972
I. Ferlež:	Druga grupa odredov in štajerski partizani 1941—1942, Ljubljana 1972
Peter Ficko:	Kamniške in Savinjske Alpe — Planinski vodnik, Ljubljana 1973
Marijan Masterl — Dušan Zalokar:	RTC Krvavec, Investicijski program za izgradnjo krožne kabinske žičnice na Krvavec, za dve smučarski vlečnici na Krvavcu in za tri smučarske proge, Ljubljana 1973
Marijan Masterl:	Izgradnja rekreacijsko turističnega centra Krvavec, Turistični vestnik 1973, št. 5
Marijan Masterl:	Snežni stadion ali goli grebeni, Delo 25. 3. 1973
Marijan Masterl:	Rekreacijski turistični center Krvavec v zimski sezoni 1973/1974, september 1973
Marijan Masterl — Stane Habič — Herta Praček:	Aneks k investicijskemu programu za izgradnjo I. faze RTC Krvavec, december 1973
Janez Fürst:	Urbanistični načrt Krvavec, 1973
Marijan Masterl:	Krvavec beli stadion, Smučarska revija Smuk št. 1/1974
Zavod za družbeno planiranje SRS:	Regionalno prostorski plan za območje SRS, zasnova uporabe prostora rekreacije, marec 1974
Vilko Mazi:	Beseda o Šmarni gori, Šmarna gora (vodnik), Planinsko društvo Šmarna gora, Ljubljana 1974
Pavel Kunaver:	Brezna in vrhovi, Ljubljana 1974
Janez Fürst:	RTC Krvavec — Sprejemni center na Gospinci
Marijan Masterl:	Krvavec Kranj, rekreacijski turistični center Slovenija — Jugoslavija v sezoni 1974/1975
	Pomniki narodnega osvobodilnega boja v občini Kranj, Kranj 1975
Marijan Masterl:	Rekreacijsko turistični center Krvavec v srednjeročnem obdobju 1976
Janez Pogačnik:	Kranjska analiza prostora in načrtovanje smučišč za območje Krvavca, november 1976
	Kranjski vrhovi, Kranj 1976
	Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945, Ljubljana 1976
Marijan Masterl:	Krvavec — povzetek iz investicijskega programa za leto 1977, februar 1977
Alpetour — DO Gorenjske žičnice	Sanacijski program delovne organizacije Gorenjske žičnice, marec 1977
Pavel Kunaver:	Spomini na Bogumila Brinška (Ob odkritju spominske plošče Bogumilu Brinšku v Ilirski Bistrici 2. 12. 1971) Snežnik, Planinsko društvo Ilirska Bistrica, september 1977
Franc Štefe-Miško:	Ob 35-letnici napada na del II. grupe odredov pod Krvavcem, TV-15, 1977
Danilo Fürst — Marijan Masterl:	Investicijski program 1977 za rekreacijski turistični center Krvavec, Ljubljana, avgust 1977
Viktor Petkovšek:	J. A. Scopoli, njegovo življenje in delo v slovenskem prostoru, Ljubljana 1977
	Loški razgledi XXV. 1978
	Zveze med narodnoosvobodilno borbo na Gorenjskem, Kranj 1978
Marijan Masterl:	Poleti okoli Krvavca po zdravje (Visokogorske trim steze na višini 1500—2000 m), Moj mali svet
Janez Kuhar:	Cerklje na Gorenjskem z okolico, Cerklje 25. junij 1979
Pavel Kunaver:	Moje stene, Maribor 1979
	Ledenodobne kulture v Sloveniji, Ljubljana 1979
Marijan Masterl — Franc Štefe-Miško:	Gorenjska v NOB — Krvavec 1942, Ljubljana 1980
Vojko Čeligoj:	Posredovana dokumentacija Planinskega društva Ilirska Bstrica o Bogumilu Brinšku in Rudolfu Badjuri
	Arhiv turistično prometnega podjetja Creina Kranj
	Arhiv RTC Krvavec
	Arhiv Interesne skupnosti RTC Krvavec
	Lastni arhiv in zapisi o Krvavcu

b. Tuja literatura:

J. W. Valvasor:	»Die Ehre des Herzogthums Crain« 1689 I. Band, II. Buch
Baltazar Hacquet:	Oryctographia Carniolica oder physikalische Erdbeschreibung des Herzogthums Krain, Istrien und zum Theil der benachbarten Länder, Leipzig 1778
Johann Frischauf:	Die Sannthaler Alpen, Wien 1877
Alfred Zoff:	Panorama vom Grintovc (2559), Wien 1877
Markus Pernhart:	Panorama von Gross — Gallenberg (663 m) in Verlage des Oesterreichischen Touristen — Club in Wien
Rudolf Roschnik und P. Zhuber:	Rundschau vom Laibacher — Schlossberg 364 m. Herausgegeben

von der Section Krain des DÖAV Laibach, 1981

Johannes Frischauf: Die Kreuzer — Alpe bei Stein, Laibach, 1900

R. Luzerna: Glescherspuren in den Steiner Alpen, Wien, 1906

Der Winter 1910

Der Winter 1913

Carl J. Luther: Geschichte des Schnee und Eissports, Geschichte des Sports aller Völker und Zeit, Leipzig, 1926

Carl J. Luther: Auf der Spur des Ästesten Alpinen Ski, Der Winter XXIV, München 1930/31

Carl J. Luther: 600 Jahre Alpinen Skilang, Vossiche Zeitung, Berlin, 10. 3. 1931

Zdarsky, das erste Buch zur Skifahrtechnik, Der Winter, München, 1967

Georg Bilgeri (Militärskilauf und erste Skikurse), Der Winter, München, 1967

Hannes Schneider, Der Arlbergerstil wird zum Begriff, Der Winter, München, 1967

Heinz Polednik: Weltwunder Skisport 6000 Jahre Geschichte und Entwicklung des Ski-sports, Wels 1969

K nastanku tega prispevka so s podatki in nasveti prispevali še naslednji, za kar se jim še posebej zahvaljujem.

Avrelija Badjura, Ljubljana; Branko Berčič, Škofja Loka; Janez Bergant, Ljubljana; Baldomir Bizjak, Kranj; Drago Chvatal, Kranj; Bogo Dragar, Ljubljana; Stane Grča, Ljubljana; Ivan Grilc-Viženčan, Ambrož pod Krvavcem; Tine in Franc Grilc-Prgozdnikova, Ambrož pod Krvavcem; Svetozar Guček, Ljubljana; Marko Hribar, Mengeš, Marjan Jeločnik, Ljubljana, Franjo Kreačič, Britof pri Kranju; Pavle in Tone Krt-Devovčeva, iz Podjelš; Pavel Kunaver, Ljubljana; Zoran Lapajne, Ljubljana; Vilko Mazi, Vikrče; Ivan Michler, Vrhnika; Tone Mlakar, Škofja Loka; Vinko Okorn, Ljubljana; France Planina, Ljubljana; Ivo Porenta, Ljubljana; Aci Puhar, Breg pri Preddvoru; Tone in Florijan Slatnar-Ambrožarjeva, Ambrož pod Krvavcem; Janko Sicherl, Kranj; Črtomir Zorec, Kranj.

80 LET ORGANIZIRANEGA PLANINSTVA V KRANJU

FRANC EKAR
MATEJ KRANJC
EMIL HERLEC

Planinsko društvo Kranj

Organizirano planinstvo se je začelo pred 80 leti oziroma natančneje, ko se je kranjska podružnica kot šesta v okviru Slovenskega planinskega društva idejno-društveno organizirala 12. julija 1899. leta v lokalu Stare pošte. Uradno potrditev so dobili že 16. avgusta 1899 in na ta dan je bil tudi 1. redni ustanovni občni zbor kranjske podružnice. Za predsednika je bil izvoljen Janko Majdič. Slovensko organiziranost je narekovala slovenska narodna zavednost, pa tudi načelo: slovenske gore Slovencem! Potrebo po takratni slovenski organiziranosti pa sta še posebej čutila in tudi pospeševala dr. J. Frischauf in Fr. Kocbek. Že takrat so se usmerili v organiziranje izletništva, markiranje, propagando. Svojevrsten rekord pa je društvo doseglo s postavitvijo Prešernove koče na Stolu 1. septembra 1909, kar je pomenilo najvišjo mejno slovensko postojanko. Želja, da bi bila koča postavljena v Bašeljskem sedlu pod Storžičem, se ni uresničila predvsem zaradi težkega transporta Kranj—Bašelj ali Mače. Ob ustanovitvi društva je bilo 89 članov. V desetih letih je število poraslo za več kot 60 %. Članstvo je bilo predvsem iz Kranja in okolice, dokajšen pritok pa je bil tudi z Jesenic, iz Škofje Loke, Kokre, z Jezerskega, iz Selške in Poljanske doline.

Po prvi svetovni vojni je podružnica Kranj prevzela, oskrbela in obnovila novo Slovensko kočo pod Stolom ter jo preimenovala v Valvazorjev dom (še danes). Planinsko gradbeništvo se je nadaljevalo z izgradnjo in ureditvijo takrat nadvse priljubljenega zavetišča na Šmarjetni gori.

Druga svetovna vojna ni prizanesla niti planinskim postojankam. Vse tri so postale plen okupatorja, ki jih je do temeljev porušil. Vojno obdobje je prekinilo tudi organizirano in javno delovanje, toda ideja o gorah in svobodi se je med planinci in borci še bolj kalila in razrasla.

Po vojni leta 1946 je že v novembru društvo začelo organizirano obnavljati porušene koče. Misel, da smo zmagali, da smo svobodni, je dala planincem polet, da so udarniško delali, oblikovali sami sebe in se neomajno žrtvovali v težkih planinskih razmerah.

Po osrednjem republiškem razdelilniku je Planinsko društvo Kranj leta 1946 dobilo v upravljanje razkrito in prazno Češko kočo in prav tak Dom na Krvavcu. Z vsestransko pomočjo in z več kot tri tisoč člani, med njimi 40 % mladih, so bile začetne povojne ovire premagane in postojanke obnovljene. Češko kočo pa je nato Planinsko društvo oddalo Planinskemu društvu Jezersko, ki se je organiziralo leta 1949, da bi dobilo osnovo za delo. To prvo obdobje (1946—1949) je Planinsko društvo Kranj vodil Črtomir Zorec kot prvi povojni predsednik.

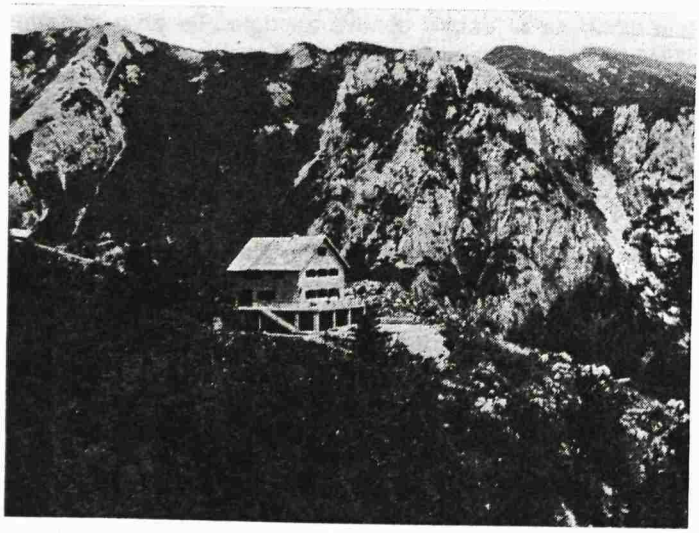
V letu 1949 je prevzel mesto predsednika Franjo Klojčnik, ljubitelj narave, planinec, tabornik in neutruden prostovoljec. Planinsko društvo je nadaljevalo organiziranje mladih planincev, alpinistov, markacistov, z varstvom narave in gradnjo domov. Do leta 1960 so bili postavljeni: hotel — prizidek na vrhu Krvavca ter baraka ob zgornji postaji žičnice Krvavec, hotel na Šmarjetni gori in ob 60. jubileju Planinskega društva Kranj leta 1959 je bil zgrajen planinski dom na Kališču, imenovan Dom Kokrškega odreda. To je bil nadpoprečen odraz udarništva mladih: dijakov, študentov, delavcev, pripadnikov JLA ... pa tudi domačinov, kajti transport je bil mogoč samo na hrbtih ali s konji, ki pa jih je bilo malo.

Leto 1962 je za kranjski alpinizem prelomnica, saj se je prvič s težkimi vzponi v Centralnih Alpah prebil v areno mednarodnega alpinizma. Planinci so preplezali prvič Aschenbrenerjevo smer v Travniku in mnogo novih plezalnih smeri: Belehar - Ekar, Čopov steber v Triglavu ...

Leto poprej je bila dokončana v eni etapi Gorenjska partizanska pot na 14-dnevnem pohodu pod vodstvom

FRANC EKAR, YU, 64000 Kranj, Partizanska 10/d, predsednik Planinskega društva Kranj
MATEJ KRANJC, YU, 64000 Kranj, Cesta na Klanec 59, načelnik Alpinističnega odseka PD Kranj
EMIL HERLEC, YU, 64000 Kranj, Cesta talcev 23 e, tajnik Planinskega društva Kranj in načelnik gorske reševalne službe

Sl. 1. Množičnost je prednostna naloga PD Kranj

Sl. 2. Dom Kokrškega odreda na Kališču, zgrajen leta 1959, popolnoma obnovljen v letu 1979

Andreja Brovča. Mladina je dobila nov koncept organiziranja in izobraževanja. Tov. Franjo Klojčnik je s člani Planinskega društva Kranj v tem času organiziral delovno akcijo pri gradnji Slovenske koče na Bleščeči planini (Koroška) ter dosegel, da je Planinsko društvo Kranj materialno in z udarniškim delom močno podprlo gradnjo.

V letu 1967 je prevzel mesto predsednika dr. Ivo Valič, alpinist, smučar, gorski reševalec. Začel je organizirati obmejno sodelovanje, odprave v Pakistan, Centralne Alpe... Še posebno pozornost pa je namenjal mentorjem osnovnih in srednjih šol, ki so organizirano izpolnjevali planinski program.

Kranjsko planinsko društvo se je z mnogimi člani vključilo v izgradnjo in obnovo Prešernove koče na Stolu. S skupno gorenjsko akcijo je bila obnovljena ena prvih koč, iz leta 1909.

V letu 1971 je Planinsko društvo Kranj zašlo v težave, ker kot društvo ni moglo upravljati, kaj šele vzdrževati objekte na Šmarjetni gori in Krvavcu.

Tov. Ciril Hudovernik, pionir kranjskega povojnega planinstva, se je soočil z neljubo resnico, da bo potrebno objekte odtujiti, čeprav je bilo vanje vgrajenih na tisoče in tisoče ur... Obdobje 1969—1971, ko je vodil Planinsko društvo Ciril Hudovernik, je bilo zlasti namenjeno pohodništvu, izobraževanju mladih, predavanjem pa tudi vnašanju planinske miselnosti in aktivnosti v sindikalne organizacije.

V letu 1972 so dali v Kranju starejši planinci pobudo, naj pridejo v vodstvo mladi, ki jih je bilo v društvu vedno največ, in tako je bil za predsednika društva izvoljen Franc Ekar (1972—1980). V tem obdobju (1974) je bila realizirana I. samostojna odprava Kranjčanov v pogorje Mawenzi, Tanzanija.

V tem času so se dokončno uredili tudi lastninski odnosi na Šmarjetni in Krvavcu v zadovoljstvo Skupščine občine Kranj in Planinskega društva Kranj, čeprav to Planinski zvezi ni bilo najbolj po volji. Planinsko društvo je tedaj dobilo sredstva za nov objekt in osvojen je bil predlog Franca Ekarja za celovito izgradnjo Ledin, to so tovorna žičnica (1900 m dolga), objekt s 60 ležišči in smučarska vlečnica (600 m) na Skutinem ledeniku. 1. avgusta 1977 so bila dela končana in danes je to ena najtežjih in velikih, edinstvenih planinskih gradenj pri nas, predvsem če upoštevamo težavnost terena in velik obseg.

Predsednik gradbenega odbora je bil Franc Ekar, alpinist, gorski vodnik, učitelj smučarjev in gorski reševalec, s sodelavci Emilom Herlecem, Cirilom Hudovernikom, Cenetom Kranjcem, Janezom Zajcem, Lovrom Rutarjem, Jožetom Kaštrunom in delavci Obrtnega podjetja Cerklje.

Pri tem izjemnem dejanju, kjer so posamezniki opravili po več tisoč ur prostovoljnega neplačanega dela in prihranili 5,000.000 din, je veliko pomagala Skupščina občine Kranj, zlasti njen predsednik Tone Volčič, ki je dom odprl 1. 8. 1977, in predsednik IS Drago Štefe. Današnji čas potrjuje, da je bila to smiselna in potrebna naložba, saj se v tem predelu vsako leto rekreira več kot 20.000 prijateljev smučanja in gora.

Leta 1977 za dan republike je društvo dogradilo tudi z istim teamom nov objekt ob žičnici na Krvavec, ki po obsegu in velikosti ustreza potrebam društva. Dom na Gospincu je objekt, ki nam vse leto rabi kot izhodiščna točka za ture, kot objekt za šolo v naravi, skratka je vsestransko in smiselno uporaben in cenen.

Čas in slabo vreme so tako vplivali na Dom Kokrškega odreda na Kališču, da ga je bilo treba v letih 1977, 1978, 1979 popolnoma obnoviti. V letu 1973/74 zgrajena tovorna žičnica, dolga 2000 m, je pomagala, da smo dom posodobili, da je dobil betonske stropnike, ustrezen pod in izolacijo, rešila pa je tudi oskrbo. Dom Kokrškega odreda, ki daje zavetje občanom skoraj vse leto, obišče letno preko 25.000 planincev in drugih privržencev te rekreacije.

Ustrezni društveni prostori na Koroški cesti, načrti za stavbo so delo arhitekta Plečnika, so pripomogli k boljšemu delovanju društva. Društvena pisarna je informativnega značaja, drugi prostori pa rabijo za sestanke in izvajanje programa.

Rezultati zadnjih petih let (1975—1980), ki jih je društvo doseglo na področju izgradnje, so izjemni. To je vsekakor pogojeno z razumevanjem pomembnosti planinstva v občinskem prostoru, saj je planinstvo v Kranju najmnožičnejša telesnokulturna organizacija s 4.000 registriranimi člani v tekočem letu in preko 18.000 občani, ki opravijo letno vsaj štiri planinske vzpone.

To obdobje je bogato trajnih vrednot, saj je Planinsko društvo Kranj prvič pri nas oblikovalo in usposobilo planinske vodnike, t. j. profil planincev za vodenje planinske množične rekreativnosti, usposobilo je več kot 200 gorskih stražarjev, gorskih reševalcev, leta 1975 je bila začrtana občinska transverzala Kranjski vrhovi. Markacisti upravljajo skoraj 200 km planinskih poti in označujejo nove v območju Ledin, Skute... Uspešno je bila uresničena planinska pohodniška akcija »vsi občani hodijo v gore«, organizirana vsakoletna planinska šola za pionirje, izdan plezalni vodnik Ravenske Kočne v slovenskem in nemškem jeziku, prirejene razstave planinskih slikarjev...

Vsi ti uspehi so posledica pravilno zastavljenega koncepta, po katerem združujemo delo, ideje in moči, ter neposrednega samoupravljanja. V osnovnih in srednjih šolah, krajevnih skupnostih, organizacijah združenega dela so organizirane sekcije, tako da je danes 32 sekcij in 9 odsekov delegatsko vključenih v izvršno koordinacijsko telo, ki se lahko resnično dogovarja in loteva tistega, kar je najbolj smiselno in potrebno za izvajanje programov. Vsa dejavnost Planinskega društva se vključuje v SZDL, ZSMS, JLA, UJV, sindikate, v taborniško organizacijo, med lovce in še posebej v ZZB, saj je velik del vsebine namenjen prenašanju in obnavljanju tradicij NOB, še posebej na najmlajše.

Mesto Kranj se je ob 80-letnem jubileju Planinskega društva povzpelo v svetovni alpinistični vrh, saj so njegovi občani osvojili kar 4 osemtisočake, 8 sedemtisočakov in množico pettisočakov. Najlepše darilo ob jubileju je vsekakor osvojitev Everesta, na katerega sta prva stopila prav Kranjčana Jernej Zaplotnik in Andrej Štremfelj.

Za vse rezultate, ki jih je društvo doseglo z nadpoprečnim delom v prostem času, z napori in doslednostjo, je dobilo številna priznanja, kot so:

— red zaslug za narod s srebrnimi žarki,

— priznanje ZSMS, OF, nagrado mesta Kranja, plaketo varnosti in

— najvišja planinska priznanja.

Največje priznanje društvu pa je nesporno to, da so postali njegovi člani tovariši Tito, Edvard Kardelj in Sergej Kraigher.

To so elementi, ki zavezujejo društvo, da mora ostati tudi v bodoče enovito, zasnovano za široke množice občanov ter delovati po smernicah za razvoj telesnokulturne dejavnosti v občini.

Gorska reševalna služba Kranj

Planinstvo je vedno združeno z gorsko reševalno službo (GRS) in njenim delovanjem. Gorski reševalci so tehnično in strokovno preventivni svetovalci in sodelavci množičnih prireditev, pohodov, vaj, seminarjev v gorah, v enotah civilne zaščite (CZ), Jugoslovanski ljudski armadi (JLA). Kranjska GRS se je od leta 1946 razvila po številu

Sl. 3. Helikoptersko reševanje v gorah se je začelo v letu 1968

Sl. 4. Ledinsko območje, kjer so Kranjčani s planinsko kočo in smučišči odprli nov svet planincem

članov, obsegu in kvaliteti dela v uspešno in največjo postajo v Jugoslaviji, kar je posledica delovnih rezultatov, strokovne usposobljenosti in tehnične opremljenosti.

GRS Kranj je nastala leta 1947 iz peščice aktivnih planincev, plezalcev: Tone Dovjak, Ciril Hudovernik, Ivan Lampret, Franc Jezeršek, Emil Herlec. Danes ima postaja 78 aktivnih članov, med katerimi so vrhunski alpinisti, smučarji, gorski vodniki, zdravniki, vodniki lavinskih psov, miličniki, pripadniki JLA in piloti helikopterja. Sodelovali so v okoli 250 reševalno poizvedovalnih akcijah, pri katerih je bilo 42 smrtnih primerov. Mnogo koristnega so storili med dežurstvi na smučiščih Krvavca in Jezerskega, saj so zabeležili preko 1400 primerov, v katerih je bila potrebna pomoč.

Postaja se vključuje po potrebi tudi v druge akcije izven svojega prostora kot pomoč drugim postajam.

Tovrstna reševalna funkcija je vsekakor pomemben družbeni člen, saj so reševalci v vsaki situaciji sposobni pomagati sočloveku. Reševalne akcije pa so vedno združene s tveganjem življenja, kajti nesreče so pogosto v težkih vremenskih razmerah. Tako sta dva reševalca leta 1975 izgubila življenje pri reševanju, ko se je zrušil helikopter na Ledinah. To sta bila dr. Gorazd Zavrnik in pilot France Štajer.

V Kranju lahko z zadovoljstvom ugotavljamo, da je GRS vsestransko priznana, podpirana, da ima možnosti razvoja, ki se mu mora zaradi množične planinske rekreativnosti prilagajati, še posebej v preventivnih oblikah vzgoje. Reševalci veliko raje trenirajo, se usposabljajo, kot pa prevažajo ponesrečene ali mrtve ljubitelje gora. Bistvo uspehov te dejavnosti je gotovo tudi v tem, da so pripravljeni njeni člani sodelovati prostovoljno, brez plačila in z veliko zagnanostjo.

Aktivni člani GRS Kranj več kot 15 let:

Jože Drol
Franc Ekar
Franc Gašperlin
Emil Herlec
Ferdo Herlec
Peter Keše
Tone Langerholc
Tone Logonder
Davo Preisinger
Stane Rotar

Peter Slatner
Jože Skubic
Alojz Smolej

Člani Planinskega društva Kranj, alpinisti in gorski reševalci, ki so se smrtno ponesrečili v gorah od leta 1946 do 1980:

Ada Modic in Marica Hribar	1947	Prenj
Franko Herlec	1948	Zadnji Prisojnik
Darko Bele	1951	Široka peč
brata Uršič Tone in Jože	1959	Storžič
Tomo Križnar in Uroš Škerl	1966	Široka peč
Marjan Ogrizek	1972	Sleme pod Kukovo špico
Gorazd Zavrnik	1975	Ledine

Pregled alpinističnih odprav planinskega društva Kranj

Leta 1899, kmalu po ustanovitvi Slovenskega planinskega društva, so v Kranju ustanovili njegovo podružnico, ki je sprva delovala skromno, kmalu pa se je njeno delovanje močno razmahnilo. Danes je Planinsko društvo Kranj s številnimi odseki med najmočnejšimi planinskimi društvi v domovini.

Že pred vojno so se v Kranju pojavili posamezniki, ki jih je nemirni duh gnal v strme stene, stran od nadelanih poti. Vse to so počeli na lastno pest, brez kakršnihkoli začrtanih programov. Med najbolj aktivne plezalce so tisti čas sodili: Beno Anderwald, Ciril Hudovernik, Cene Malovrh in Marjan Ogrizek. Z za današnje čase skromno opremo so preplezali tudi nekaj prvenstvenih smeri: zahodno steno Kočne (1937. leta Ciril Hudovernik in Cene Malovrh), Slovensko smer v Triglavu pozimi (Anderwald, Jordan, Slapar, 1939. leta), zahodni greben Kočne (zimska prvenstvena 1940. leta) in še nekatere druge.

Takoj po vojni pa se je začel v Kranju razvijati organiziran alpinizem, ko je skupina zagnanih fantov poleti 1946 ustanovila Slovensko planinsko društvo »Gams«, kajti takrat še ni bilo osnovano planinsko društvo v okviru Fiskulturne zveze Slovenije. Ustanovitelji so bili: Peter Gunčar, Slavko Jenko, Franc Gašperlin, bratje Herlec: Franko, Emil in Roman, Stane Fras ter še nekateri drugi. Ob pomoči starejših planincev in alpinistov je društvo preraslo v alpinistični odsek, katerega ustanovni občni zbor je bil v zimski sezoni 1946/47 v stari tekstilni šoli pod pokroviteljstvom tedanjega predsednika Planinskega društva Kranj tov. Črtomira Zorca. Na prvem sestanku je bilo okrog 50 mladih in starih, za prvega načelnika pa so izvolili Cirila Hudovernika.

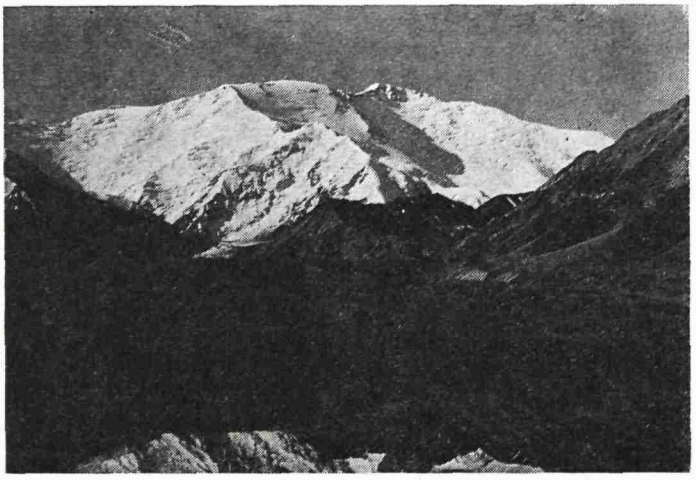
Kljub pomanjkljivi opremi so preplezali številne smeri v Julijskih in Kamniških Alpah. Plezali so v glavnem poprečno težke vzpone, čeprav ni manjkalo tudi nekaj zelo težkih smeri, kot so: Herletova v Ojstrici in Direktna v Špiku (Emil Herlec). Po letu 1952 so se s kolesi odpravili pod Grossglockner ter se povzpeli nanj, kasneje pa so obiskali še pogorje Dachstein, kjer je Franc Jezeršek preplezal smer VI. težavnostne stopnje — najtežje stopnje. Obiskali so tudi Montblanški masiv, Wališke Alpe, Bernino, Komove itd.

Ves ta čas je štel odsek od 30 do 50 članov, med katerimi so bili najbolj prizadevni: Slavo Jenko, Jože Žvokelj, Peter Keše in še številni drugi.

Po letu 1961 pa se je v Kranju začel razvijati tudi vrhunski alpinizem. Prvič so bile preplezane znane »šestice« v naših stenah. Leta 1961 je član odseka Vinko Pretnar preplezal Čopov steber, leta 1966/67 sta Iztok Belehar in France Ekar preplezala skupaj Čopov steber v severni Triglavski steni in Aschenbrenerjevo smer, Iztok Belehar pa še zajedo Šit, prvenstveno v Vršacu. Še posebej pomembni pa so bili vzponi v Dolomitih v skupini Civette.

Leta 1962 sta Srečo Travnik in Franci Ekar, ki sta se odzvala vabilu jeseniškega alpinističnega odseka, začela težke vzpone tudi v zamejstvu. Z Jeseničani sta preplezala najtežji montblanški greben Ptery, Aiguille Noire, Atletic, Hudičev greben, Tour Rhonde. Takrat je prišel na osnovi opravljenih vzponov jugoslovanski alpinizem v mednarodno areno alpinizma.

Število kvalitetnih vzponov je iz leta v leto bolj raslo. Preplezane so bile številne težke smeri doma in na tujem. Danes lahko kranjski AO stopi z odlično tradicijo in novimi vrhunskimi dosežki ob bok številnim kvalitetnim odsekom doma in na tujem. Za te uspehe imajo nedvomno največ zaslug Nejc Zaplotnik ter Marko in Andrej

Sl. 6. Pik Lenina, 7134 m, ki so ga Jugoslovani osvojili leta 1967 kot prvi jugoslovanski sedemtisočak

Sl. 5. Ekar Franc, alpinist, reševalec in predsednik PD, aktiven od leta 1959

Štremfelj. Vsi napori ustvarjalcev pa bi bili zaman, če bi društvo ne imelo posluha za razvoj alpinizma in če bi TKS in SO Kranj materialno ne podprli njegovega razvoja.

Seveda pa se alpinisti niso zadovoljili samo z vzponi doma in v Centralnih Alpah, nemirni duh jih je gnal daleč stran od meja naše domovine. Že od leta 1963 se člani AO Kranj udeležujejo najrazličnejših odprav v tuja gorstva.

Za kranjski alpinistični razvoj so vsekakor pomembne nove prvenstvene plezalne smeri v domačih gorah, ki so jih sistematično obdelovali in nadaljevali v povojnem obdobju. Tako so uspešni kranjski alpinisti — Slavo Jenko, Ciril Hudovernik, Jože Žvokelj — in še posebej mlajša generacija — Franc Ekar s tovariši, ki je aktiviral 14 novih plezalnih smeri, pa tudi sedanja generacija, ki že obdeluje nove tehnične plezalne smeri (Tone Perčič, Nejc Zaplotnik, Andrej in Marko Štremfelj). Rezultat tega je tudi izdaja plezalnega vodnika Ravenska Kočna — to so severna ostenja Grintavcev.

Najpomembnejši dosežki:

— 1963 — Odprava v Kavkaz. V njej so sodelovali: Franc Ekar, Peter Jamnik, Peter Keše in Jože Žvokelj. V mesecu dni, kolikor je trajala odprava, so se skupaj z drugimi člani odprave povzpeli na zahtevne vrhove, kot so: Elbrus, Donguz, Orun, Nakra Tan, Džan Tugan in drugi. Skupno so osvojili 16 vrhov, visokih nad 4000 m. Plezali so v alpskem stilu tako, da so s kvalitetnimi vzponi dosegli, da je Sovjetska zveza dobila zaupanje v jugoslovanski alpinizem in s tem je bila dana osnova za nadaljnje sodelovanje. V tej odpravi je samo Franc Ekar opravil 9 vzponov na 9 vrhov Kavkaza, med temi oba vrha Elbrusa (5600 m).

— 1967 — Jugoslovanska odprava v Pamir, udeležil se je je tudi Franc Ekar. Z Antejem Mahkoto se je povzpel na 7134 m visoki Pik Lenin preko Pika Razdeljneje (6960 m). To je prvi samostojni 7000 m visoki vrh, ki so ga osvojili Jugoslovani. Pri tem sta s šestimi bivaki opravila 25 kilometrsko prečenje grebena Razdelna — Pik Lenina — Sedlo Krylenko. To je bila edinstvena in najtežja tura alpiniade, ki je bila organizirana v počastitev 50-letnice oktobrske revolucije, hkrati pa je bil to tudi pomemben mednarodni uspeh. Ekar se je pri tem povzpel »ilegalno« še na Pik Petroskega (6200 m). Odprava je trajala 45 dni.

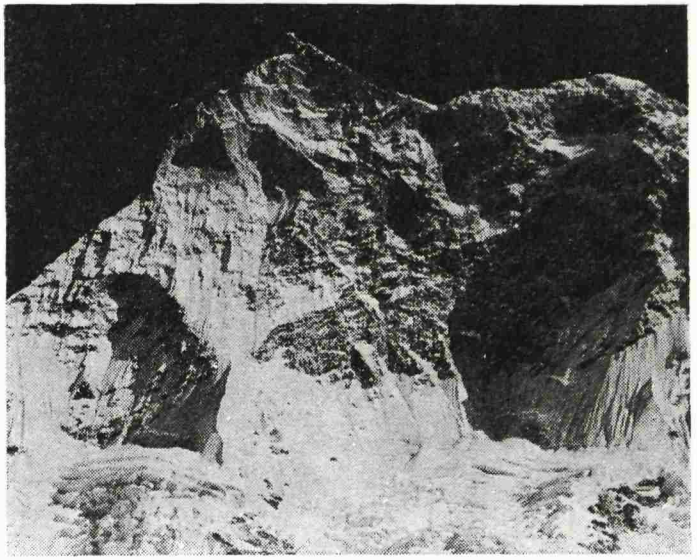
— 1971 — Odprava v Hindukuš v organizaciji AO Kranj. V njej so bili poleg članov AO Mojstrana in Akademskega AO iz Ljubljane še: Iztok Belehar, France Ekar in

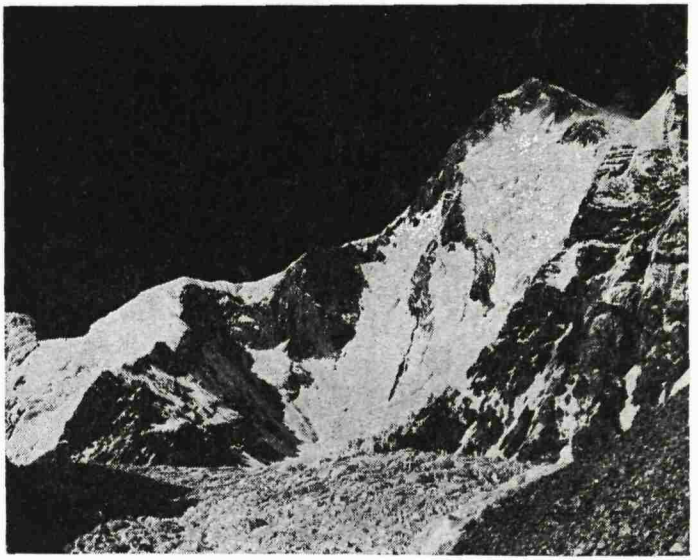
Tomaž Jamnik. Vodja odprave je bil dr. Ivo Valič. Odprava je bila na poti 60 dni, osvojili pa so po prvenstveni smeri 7.498 m visoki Istor-O-Nal. Pri sestopu z vrha sta se osvajalca huje ponesrečila, tako da so na višini 7.000 m člani sami izvedli reševalno akcijo. Drugi člani so se odpovedali vrhu, da so rešili Janeza Ažmana in Zvoneta Koflerja. Na povratku domov iz Pakistana pa se je v avtomobilski nesreči smrtno ponesrečil član AO Mojstrana Zvone Kofler. Na poti so prevozili skoraj 16.000 km skozi Bolgarijo, Turčijo, Iran, Afganistan in Pakistan.

— 1972 — Prva jugoslovanska odprava in prva samostojna odprava Planinskega društva Kranj v afriške gore. V odpravi so bili: France Ekar (vodja), Stane Bergant, Brane Jaklič, Tomaž Jamnik, Franci Šter, Nejc Zaplotnik, Marjan Ručigaj, Emil Herlec, Franjo Kreačič, dr. Matija Horvat, dr. Gorazd Zavrnik, Tone Perčič, Stane Rotar in Nande Kern. Posebnost odprave je bila sodelovanje predstavnikov JLA v odpravi. Prvič v zgodovini našega odpravarstva se je uresničila zamisel o sodelovanju na alpinistično odpravarskem področju. Odprave sta se udeležila tudi dva oficirja JLA: Slobodan Lončar in Živko Juroš. Največji uspeh odprave je bil prvenstveni vzpon Nejca Zaplotnika in Toneta Perčiča v vzhodni steni Mawenzija. S »kranjsko« smerjo sta dokončala angleške in avstrijske poizkuse v tej steni. Člani odprave so preplezali še 3 smeri v Mawenziju in se povzpeli na glavni vrh Hans Mayer P. ter se preko ledenika Ratzer povzpeli na Kibo, najvišji vrh v Afriki. O uspešni odpravi, ki je trajala komaj 16 dni, so zato upravičeno pisali številni afriški, angleški in avstrijski časniki.

— 1973 — Meddruštvena odprava v Yosemite (plezalski paradiž v ZDA), ki je trajala mesec dni. Njen član je bil tudi Nejc Zaplotnik. Tu je skupaj z Gradišarjem (Akademski AO) preplezal nekaj izredno težkih smeri, med drugim sta v šestih dneh preplezala v svetovnem merilu eno najtežjih smeri v granitu, Salatne v Al Capitanu, 1.200 m visoki previsni in monolitni steni. S to uspešno odpravo smo tudi Jugoslovani dokazali, da imamo vrhunske plezalce v kopnih stenah, ki so sposobni preplezati najtežje smeri sveta v skalni vertikali.

— 1975 — AO Kranj je bil organizator meddruštvene odprave v Kavkaz. Vodja odprave je bil dr. Matija Horvat, iz Kranja pa so sodelovali še: Tone Perčič, Marjan Ručigaj, Drago Šegregur, Franci Šter, Andrej in Marko Štremfelj ter Franci Gselman. Odprave sta se udeležila tudi dva predstavnika JLA: Špiro Nilković in Slobodan Lončar. Čla-

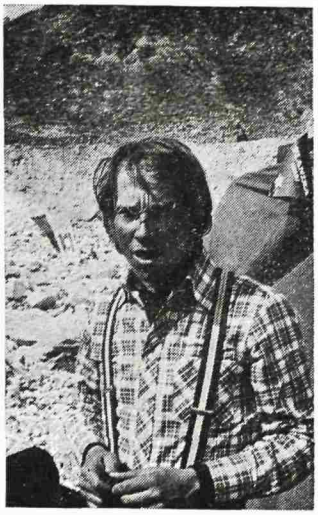

Sl. 7. Makalu, 8484 m, južna stena

Sl. 8. Goše bum, 8100 m

Sl. 9. Nejc Zaplotnik, alpinist s tremi osemtisočaki

Sl. 10. Himalajec Andrej Štremfelj

Sl. 11. Vrh Everesta, 1979, Zaplotnik, Štremfelj, Kranjčana sta ga prva osvojila

ni odprave so se povzpeli na Elbrus, nato pa preplezali tri smeri v steni slovite Nakra Tan. Z uspehi je odprava v 30 dneh še potrdila sloves, ki ga jugoslovanski alpinisti uživajo v Sovjetski zvezi.

— 1976. leto je mejnik v sodelovanju na odpravah zveznega pomena. Jeseni 1975 je odšla na pot druga odprava na Makalu in z njo tudi Tomaž Jamnik in Nejc Zaplotnik kot prva kranjska »himalajca«. Dolgoletno delo se je obrestovalo. Zaplotnik je stopil na teme 8475 m visokega Makaluja. Odprava se je povzpela na vrh po sloviti južni steni, ki so jo že v prejšnjih letih naskakovale številne tuje odprave, pa tudi Jugoslovani smo imeli za seboj ponesrečen poizkus. Premagati tako visok vrh po tako težki steni je tedaj pomenilo velik korak naprej v razvoju svetovnega alpinizma in himalaizma. Odprava je bila na poti skoraj tri mesece.

— 1977 — Tržiški alpinistični odsek je v čast jubilejev tržiških planincev organiziral odpravo v Karakorum. V odpravi sta bila tudi Andrej Štremfelj in Nejc Zaplotnik. Po šestnajstih dnevih garanja sta Štremfelj in Zaplotnik po prvenstveni smeri osvojila vrh 8068 m visokega Hidden Peaka. Majhna odprava je s skromnimi sredstvi dosegla v 60 dneh izjemen uspeh, ki bo ostal zapisan v svetovni zgodovini odprav v Karakorum.

— 1978 — Raziskovalna, poldrugi mesec trajajoča, odprava, ki naj bi odkrila prehod na Z greben Mt. Everesta. V odpravi je bil tudi Nejc Zaplotnik. Odprava je z uspešnim delom pripomogla k velikemu zmagoslavju naslednje leto. Trajala je 7 tednov.

— Jubilejno leto 1979 bo ostalo zapisano v zgodovini AO Kranj prav gotovo kot najplodnejše do sedaj. V tem letu smo se Kranjčani udeležili dveh odprav.

Največji uspeh smo dosegli v okviru jugoslovanske odprave na Mt. Everest. Udeležili so se je štirje člani: Tomaž Jamnik, brata Andrej in Marko Štremfelj ter Nejc Zaplotnik. 13. maja 1979 sta Andrej Štremfelj in Nejc Zaplotnik kot prva Jugoslovana stopila na vrh najvišje gore sveta. Marku Štremflju pa je okvara ventila na bombi kisika, ki omogoča dihanje, preprečila vzpon na vrh. S tem vzponom se je Nejc Zaplotnik pridružil redkim alpinistom sveta, ki imajo »pod seboj« že po tri osemtisočake, Andrej Štremfelj pa tistim, ki imajo po dva. Uspeh 6 mesecev trajajoče odprave, ki se je povzpela na vrh po prvenstveni smeri izredne težavnosti, je doživel izreden odmev doma in v Evropi ter na drugih kontinentih sveta.

13. maja 1979. leta je šla na pot samostojna kranjska odprava v Perujske Ande. Vodja je bil Peter Markič, člani pa: dr. Matija Horvat, Tomo Česen, Matjaž Dolenc, Matej Kranjc, Luka Karničar (AO Jezersko), Pavle Oman, sestri Barbara in Marija Perčič (prva ženska naveza na jugoslovanskih odpravah), Marjan Ručigaj, Drago Šegregur in Žarko Trušnovec. Preplezali so do tedaj še nepreplezano JV steno Nevada Alpamaya (5947 m), isti vrh so dosegli še po severnem grebenu in po italijanski smeri v JZ steni, sestopili pa so po prvenstveni smeri v JZ steni. Po dveh smereh so se povzpeli tudi na 6040 m visoki Nevado Kitaraju, Kranjc in Karničar pa sta se s smučmi spustila preko izredno strme severne stene (60^0) Nevada Kitaraja. To je bil prvi jugoslovanski alpinistično smučarski spust s kakega šesttisočaka. Veliko pozornost pa so v Peruju posvetili tudi obema članicama odprave, ki sta uspešno osvojili vrh N. Alpamaya, Marija Perčič pa se je povzpela še na vrh N. Kitaraja.

V treh desetletjih obstoja je kranjski AO dosegel zavidljivo kakovost in napredek v alpinizmu ter turnem smučanju. Zasluge za to pa ima vztrajno in sistematično delo pri vzgoji mladih članov, dolgoletna tradicija gorništva v Kranju, dobra organizacija v društvu samem, predvsem pa je bilo potrebno mnogo trdega dela v skali, dosti osebnega odrekanja in naprednih nagnjenj.

Za uspešno izvedbo odprave pa ni dovolj samo volja in dobro plezanje. Brez pomoči Skupščine občine Kranj, telesno kulturne skupnosti in združenega dela, bi bila redkokatera taka akcija izvedljiva. Pri organiziranju in finansiranju odprav so nam vedno odločilno pomagale tako družbenopolitične organizacije kot združeno delo in številni posamezniki.

Izkušnje, ki jih prispevajo odprave, pa so dragocene za doseganje novih rezultatov, ki širijo ugled države, občine in še mesta Kranja posebej. Alpinist, ki pride v tabor »odpravarjev-ekspedicionistov«, je vezan na trdo delo, bivanje v gori, v steni, nevihti, vetru, snegu, v nihalni mreži nad prepadom in po letih in letih se nabere po sto, 300, 400 plezalnih vzponov vseh težavnosti v vseh letnih časih. Tako dozori in dobi vstopnico za kandidaturo v članstvo odprav. Pri tem se kalijo mladi ljudje — alpinisti, ki kasneje svoje bogate izkušnje prenesejo na mlajše oziroma nadaljujejo uspešno organizacijsko delo v matičnem planinskem društvu.

LOVSTVO V KRANJU NEKOČ IN DANES

BRANKO GALJOT
RAJKO MARENČIČ

Življenjsko okolje in človekova narava sta v človeku izoblikovala lovca. V pradavnini se je človek z lovom ohranjal. Čimbolj pa se je človek umsko in gospodarsko razvijal, tembolj si je lahko z delom zagotavljal hrano, zato mu je lov postajal vse bolj zabava in šport. S tem je lov izgubil svoj prvotni smisel in zato tudi svojo obliko. Ko se je človek za stalno naselil in se pričel kulturno razvijati, se je način njegovega življenja povsem spremenil. Vendar pa je v njem še vedno plala lovska kri in ga vabila v gozd, gore, stepe — na lov. Toda to ni več lovec, ki je prisiljen ubijati za svoj življenjski obstoj, to je lovec, ki išče v lovu zabavo, razvedrilo, šport. Zdaj ne strelja več divjadi, ampak postane njen prijatelj, gojitelj in varuh. Človek — lovec je zatrl v sebi nagon po krvoločnem ubijanju, ohranil pa je tesno povezanost z naravo in gojil človeško plemenitost.

Današnji lovec je v najširšem pomenu besede zaščitnik narave. V njej išče razvedrilo, krepi telo in duha ter kot dober gospodar uravnava življenje in pravilen razvoj divjadi in živalstva sploh. Lovec se mora zavedati, da je s puško v roki neomejen gospodar nad divjadjo, toda razum ga spreminja v njenega zaščitnika in prijatelja. Zavedati pa se mora tudi svojih dolžnosti do družbe, ki mu daje sicer pravico loviti, obenem pa ga zavezuje, da ravna z divjadjo tako, da jo bo ohranil tudi bodočim generacijam ne le kot gospodarsko pomemben dejavnik, ampak predvsem kot okras naravnemu okolju.

Lovec pa mora biti telesno odporen, vzdržljiv, utrjen, da lahko kljubuje vsem naporom, naravnim težavam in vremenskim neprilikam. Izredno razviti čuti, ki vsak pojav hitro in pravilno dojamejo, krepe lovčevo samozavest in odločnost. Koliko bežnih slik mora sprejeti lovčevo oko, koliko glasov ujeti uho in na podlagi teh čim hitreje ukrepati in odločati zelo pogosto med življenjem in smrtjo! To pa so danes velike odlike tudi dobrega teritorialca.

Da bi laže razumeli, kako velike spremembe so se izvršile do danes tudi na področju lovstva, je nujno, da v kratkem orišemo stanje, kakršno je bilo v lovstvu med obema vojnama oziroma pred začetkom druge svetovne vojne.

Zakon o lovu, ki je izšel 5. 12. 1931 in veljal za vso bivšo Jugoslavijo, je temeljil na dominalnem sistemu. Na podlagi tega zakona je pripadala lovna pravica tistemu, ki je imel v posesti od 160—200 ha zemljišča (ta obseg so večkrat popravili in se je zato spreminjal). To so bila tako imenovana samolastna lovišča. Vse ostale površine pa so zajemala občinska lovišča, ki so jih na dražbi dajali občasno v zakupe. V kranjski občini so bila zlasti znana samolastna lovišča v Preddvoru, Kokri in na Jezerskem. To so bila lovišča velikih kmečkih ali bolje gozdnih posestnikov. Pri tem so prednjačila zlasti gozdna posestva Dolenca in Heinricharja iz Šk. Loke (Zaplata, Korito, Dolga njiva, Vobnica), graščaka Detele (Potoška gora), grofa Lamezana, ki je prešlo kasneje v upravljanje kranjske industrijske družbe (Zg. Kokra), posestva kmetov v Kokri (Suhadolnik, Povšnar, Mežnar, Slapar, Roblek, Pestotnik itd.) in na Jezerskem (Makek, Mlinar). Na dražbah občinskih lovišč je prišla do veljave moč tistega, ki je imel denar in so bila takšna lovišča zaradi medsebojne konkurence izredno draga, tako da delavec in mali kmet sploh nista imela nobene možnosti, da bi si pridobila lovno pravico. Izjemoma so se včasih vrinili premožnejši meščani, ki so se pred dražbo med seboj dogovorili in poslali na dražbo samo svojega predstavnika, da je lovišče izdražil. Tako stanje je vladalo vse do l. 1941, do izbruha druge svetovne vojne. Okupator ni prizanašal niti ljudem, kaj šele divjadi. Tako so bila zlasti nižinska lovišča močno opustošena. Pa tudi gorska in visokogorska bi brez dvoma utrpela še hujše izgube visoke divjadi, če ne bi partizanske enote okupatorju tega preprečile.

Končno smo dočakali, da so bila naša polja, naši gozdovi in naše gore svobodni. Najbolj zagreti so pričeli

BRANKO GALJOT, YU, 64000 Kranj, Ručigajeva 42, dipl. gozdarski inženir
RAJKO MARENČIČ, YU, 64294 Križe 24, upokojenec

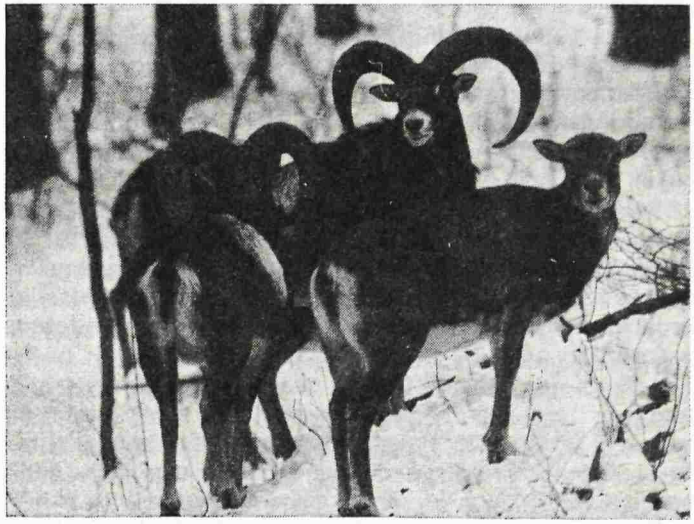
takoj delati in izvajati načela lovskega zadružništva, ki so bila sprejeta že v času NOB pri Slovenskem narodnoosvobodilnem svetu. Izdan je bil odlok o začasnem izvajanju lova na podlagi lovskih dovolilnic. Toda ta se ni obnesel, ker je takšno dovolilnico lahko dobil vsakdo ne glede na njegovo lovsko usposobljenost. Že septembra 1945 je bilo odobreno delovanje lovskih društev in zveze. Ustanoviti je bilo treba lovišča, ki bi bila temelj novi lovski organizaciji. Avgusta 1946 je izšel začasni zakon o lovu, ki je postavil kot temeljno lovsko organizacijo — lovsko društvo, ki je poslovalo po predpisih zakona o društvih.

Leta 1947 se že oblikujejo okrajne lovske zveze in to v Kranju, Šk. Loki in Radovljici. Decembra istega leta je bil sprejet splošni zakon o lovu, ki je veljal za ozemlje Federativne ljudske republike Jugoslavije. Na podlagi tega pa so vse republike izdale svoje republiške zakone. Tako smo dobili Slovenci zakon o lovu, ki ga je sprejela Ljudska skupščina LR Slovenije 6. maja 1949. Izvršilni odlok, ki je temu sledil, že določa, da mora vsak član lovske družine opraviti lovski izpit in kaj tak izpit zahteva. Odlok pa je dopuščal možnost, da se oprosti od izpita lovec, ki se je dalj časa lovsko udejstvoval, vendar mora to dokazati s pričama. OLO je imenoval posebno izpitno komisijo, ki je imela več mesecev dela, da je izprašala vse, ki so želeli postati člani lovskih družin. Teh je bilo zelo veliko predvsem zato, ker v preteklosti niso imeli možnosti, da bi se lovsko udejstvovali.

Leta 1949 je že izdal OLO Kranj odločbo o oblikovanju lovskih družin z natančnimi opisi lovskih meja. Te niso upoštevale politično teritorialnih meja občin in okrajev, ampak so imele za osnovo lovsko zaokrožene enote s čimbolj vidnimi razmejitvami in s težnjo, da bi divjad čim manj prehajala čez meje.

V občini Kranj so bile ustanovljene naslednje lovske družine: Šenčur, Storžič, Udin boršt, Sorško polje in Besnica (kasneje preimenovana v LD Jošt). Poleg teh lovskih enot pa je bilo v istem letu ustanovljeno z odlokom ministrstva za gospodarstvo SRS tudi državno lovišče Karavanke, ki je zajelo poleg delov lovnih površin iz sosednjih občin (Tržič, Radovljica, Kamnik) tudi najbolj bogate lovne površine občine Kranj nad Preddvorom (Storžič, Zaplata, Potoška gora, Možjanca), vso Kokro (levo in desno stran) do Krvavca, v nižini pa cerkljansko in brniško polje.

Sl. 1. Gams — najzanimivejša divjad gorenjskih lovišč

Sl. 2. Trop muflonov iz lovišča LD Udin boršt

Leta 1955 je prišlo do združitve Okrajne lovske zveze Kranj in Radovljica, ki se združeni preimenujeta v Okrajno lovsko zvezo za Gorenjsko. Tega leta je bil nastav-

ljen pri zvezi strokovni tajnik, ki je strokovno pomagal družinam pri njihovem delu. Tako je l. 1958 zveza izdelala lovski kataster za vseh 28 lovskih družin Gorenjske, ki je dal osnovo za bonitiranje lovišč. Katarster lovišč v izmeri 1 : 10.00 je bil izdelan v treh izvodih in so po en izvod prejele vse lovske družine, po en občinske skupščine, en izvod pa je ostal lovski zvezi. Za tem je pričela Lovska zveza Slovenije pripravljati smernice za bonitiranje lovišč, ki naj bi bile enotne za vso Slovenijo. Tako smo l. 1962 na podlagi teh smernic, ki pa niso bile izdelane za vse vrste divjadi, dokončno izdelali bonitiranje vseh lovišč Gorenjske. Občine pa so zatem na podlagi tega izdale nove odločbe o upravljanju lovišč in načinu gospodarjenja.

Leta 1958 je odstopilo državno lovišče Karavanke lovske površine na Jezerskem in je tam nastala nova LD Jezersko.

Leta 1959 je odstopilo državno lovišče Triglav celotno površino Jelovice, ki so jo razdelili na vse obmejne LD. Takrat je dobila LD Jošt precejšnje površine na Jelovici (do Mošenjske planine).

Leta 1960 je organizirala Okrajna lovska zveza za Gorenjsko v počastitev rojstnega dne maršala Tita prvo strelsko tekmovanje v Kranju. To tekmovanje je bilo sprva izvedeno samo z malokalibrskimi puškami na tarčo srnjaka, a se je kasneje razširilo v tekmovanje na glinaste golobe in je postalo tradicionalno.

Istega leta (1960) je bila ukinjena uprava državnih gojitvenih lovišč LRS in državno lovišče Karavanke, ki je imelo lovišča tudi v kranjski občini, se združi z enakim loviščem Kamniške planine v samostojno gospodarsko organizacijo Zavod za gojitev divjadi Kozorog s sedežem v Kamniku.

Da bi se lovci predstavili tudi širši javnosti, je bila izvedena že l. 1954 prva lovska razstava trofej divjadi in naprav v lovišču. Razstavni prostor so dobili lovci v Gimnaziji Kranj, kjer so zasedli vse prostore v pritličju gimnazije. Leta 1970 pa je bila organizirana v Prešernovi hiši v Kranju razstava lovske fotografije, ki je bila odprta teden dni in jo je obiskalo izredno veliko obiskovalcev. Leta 1977 je bila prav taka razstava lovske fotografije z dekoracijo vrhunskih trofej Gorenjske v avli Skupščine občine Kranj.

Leta 1970 so se gorenjski lovci sešli na zboru gorenjskih lovcev v Ribnem pri Bledu. V okviru tega zbora je bilo poleg uradnega programa, na katerem je bil slavnostni govornik takratni predsednik Lovske zveze Slovenije tov. Rado Pehaček, še razvitje prapora in strelsko tekmovanje.

Kmalu zatem so razvile svoje prapore tudi LD Jošt — leta 1974, LD Storžič — leta 1975, LD Šenčur — leta 1979 in LD Jezersko leta 1979.

Vsa leta so lovske organizacije v kranjski občini nenehno skrbele za popestritev in bogatitev lovne favne, med drugim tudi tako, da so v lovišča vlagale živo divjad. Prvič so vnesli živo divjad v lovišča že 1954. leta, od tedaj dalje pa je postal tak način bogatitve naših lovišč vsakdanja praksa, kajti zlasti nižinska lovišča so zaradi sprememb v življenjskem okolju divjadi postajala vse siromašnejša. V lovišča lovskih družin v okolici Kranja je bilo izpuščeno od 1954. leta dalje 408 poljskih zajcev, 5250 fazanov in 400 rac mlakaric. V lovišče lovske družine Jošt pa je bilo 1970. in 1971. leta izpuščeno 22 muflonov. S tem je bila osnovana tudi prva tovrstna kolonija na desnem bregu Save in je bila to druga naselitev te divjadi v kranjski občini. Prva naselitev sega v leto 1953, ko je tedanje državno lovišče Karavanke v revirju »Podstoržič« v Koritu (Zgornja Kokra) osnovalo prvo muflonjo kolonijo v Sloveniji. Divjad je bila kupljena v Frohnleitnu v Avstriji. Toda hladno alpsko okolje v Kokri muflonom ni ugajalo, zato so se pri iskanju prikladnejšega prostora nenehno premikali. Poleg tega, da se niso mogli nikjer prav ustaliti, so mufloni utrpeli hude izgube, ki jih je komaj izravnavalo dodajanje novih živali z Brionov. Šele, ko je ena skupina muflonov prešla v prisojna pobočja Kriške gore nad Tržičem, druga pa v Škrbino in na Krvavec, so se živali ustalile in koloniji sta se začeli uspešno razvijati. Uspešno se je razvijala tudi kolonija v lovišču lovske družine Jošt pod Jelovico, kamor so bile živali pripeljane z Brionov, delno kot darilo maršala Tita gorenjskim lovcem. Kolonija muflonov se je nepričakovano hitro prilagodila okolju, se številčno močno okrepila, tako da se sedaj že razseljuje v sosednja lovišča (LD Selca in Železniki v škofjeloški občini in v LD Kropa v radovljiški občini).

Da bi bralcu celoviteje predstavili današnje stanje lovstva v kranjski občini, je prav, da na kratko opišemo lovske organizacije, ki imajo v njej lovišča.

Kot je bilo že povedano, deluje v kranjski občini šest lovskih družin (LD Jošt, Jezersko, Sorško polje, Šenčur, Storžič in Udin boršt), ki so z drugimi lovskimi družinami na Gorenjskem združene v Zvezo lovskih družin Gorenjske s sedežem v Kranju. Skupno združuje Zveza 28 lovskih

družin. Poleg teh pa deluje še lovska družina Cerklje, ki nima svojega lovišča in tudi ni članica Zveze lovskih družin Gorenjske in Lovske zveze Slovenije, ker po veljavnem zakonu o varstvu, gojitvi in lovu divjadi in upravljanju lovišč lovska organizacija, ki nima svojega lovišča, ne more obstajati. Vendar so člani te lovske družine izredno prizadevni in delavni, saj med drugim že vrsto let pripravljajo v Cerkljah skupaj s krajevno skupnostjo in drugimi organizacijami vzorno tradicionalno razstavo »Lovstvo in cvetje«. Prav tako tradicionalno je postalo tudi vsakoletno tekmovanje v lovskem strelstvu, ki ga pripravlja ta lovska družina na strelišču pod Krvavcem.

Poleg omenjenih lovskih organizacij pa gospodari z lovišči v kranjski občini še Zavod za gojitev divjadi Kozorog s sedežem v Kamniku. To je gospodarska organizacija, ki je združena v Skupnost OZD za varstvo, gojitev divjadi, lovstvo in ribištvo, katere člani so poleg Kozoroga še Triglav z Bleda, Medved iz Kočevja, Jelen iz Snežnika, Pohorje iz Maribora, Fazan iz Beltincev, Prodi iz Tolmina in Kompas iz Petrovcev ter Zavod za ribištvo iz Ljubljane.

Lovišče Lovske družine Jošt Kranj leži na desnem bregu Save in obsega del Sorškega polja, besniško dolino z Joštom, nemiljski kot in del Jelovice do Mošenjske planine. Lovna površina lovišča znaša 5995 ha, od tega leži del lovišča (400 ha) v radovljiški občini. Družina šteje 71 članov. V lovišču so lovski dom na Čepulah na pobočju Jošta ter trije lovski bivaki oziroma lovska zavetišča (v Kravjem potoku pod Mošenjsko planino, na Jamniku ter v Jelenovih lužah v Besnici). Največji lovno-tehnični objekt v lovišču je račnjak pri opekarni v Stražišču, ki rabi vzgoji rac mlakaric. Lovišče ima srednjegorski značaj, kjer je glavna vrsta divjadi srnjad (250), zastopani so še gamsi (30), jelenjad (10), mufloni (40), veliki petelin (10) ter mala divjad (zajec, fazan, jerebica), vendar le v manjšem številu.

Lovska družina Sorško polje Kranj pokriva vse Sorško polje od Žabnice do Save in Sore in ima 3920 ha lovnih površin, od tega v škofjeloški občini 1777 ha. Ima 44 članov. Lovci so v lovišču postavili manjšo fazanjo oboro (ograda), ki rabi vzgoji fazanov. To lovišče je tip nižinsko-poljskega lovišča, kjer med divjadjo prevladuje srnjad (200) ter mala divjad. Na Gorenjskem je to lovišče eno najbogatejših (poleg nižinskih lovišč zavoda Kozorog) z zajcem, fazanom in jerebico. Vpliv za divjad neugodnih dejavnikov, razen prometa, še ne ogroža bistveno naravnega življenjskega okolja divjadi tako kot drugod na Gorenjskem. To pa predvsem zato, ker je Sorško polje vodno-varstveni rezervat.

Podobno je lovišče Lovske družine Šenčur, ki se nahaja na levem bregu Save od Preddvora ob Kokri navzdol vse do Šenčurja, Trboj in Voklega in zajema 3011 ha lovnih površin, na katerih lovi 56 članov te družine. V lovišču so lovci zgradili lovsko zavetišče v Hrastjah, ob njem pa manjšo fazanjo voljero za vzgojo fazanov in za prezimitev matične jate. Tudi to lovišče je povsem nižinskega značaja, kjer sta glavni vrsti srnjad (110) in mala divjad. Vendar je divjad v tem lovišču močno prizadeta zaradi vpliva zunanjih dejavnikov (promet, nemir v gozdovih), pa tudi lovne površine se vse bolj krčijo zaradi gradnje novih cest in urbanizacije.

Lovišče Lovske družine Storžič Kranj pokriva kranjsko ravan nad Kranjem do Golnika in Preddvora oziroma reke Kokre. Meja lovišča se vzpne na Tolsti vrh in Malo Poljano. Lovišče ima sicer po lovskem katastru 4365 ha lovnih površin, vendar je na dobri tretjini lovišča lov povsem ali deloma prepovedan zaradi varnosti objekta Brdo. V tej lovski družini lovi 68 članov. Lovci so na Poljani med Tolstim vrhom in Storžičem postavili lovsko zavetišče. Lovišče ima značaj gorskega lovišča, razen nižinskega dela. V lovišču je največ srnjadi (120), razmeroma dosti pa tudi gamsov (60), jelenjadi (20), muflonov (25), divjih prašičev (10) in ruševcev (15), manj pa je male divjadi, ki je pretežno le na belskem polju.

Lovišče Lovske družine Udin boršt obsega ves predel na levem bregu Save od Kranja do Golnika in Križ z Udin borštom in Kriško goro. Del lovišča (1410 ha) leži v tržiški občini, celotna površina lovišča pa znaša 4867 ha. Družina šteje 64 lovcev. V lovišču so lovci zgradili lovski bivak nad Savo pri Naklem, od lovsko-tehničnih objektov pa so najvažnejši naslednji: račnjak z oboro in lovskim bivakom v Udin borštu, fazanja voljera ter veliki brunarici — krmišči za jelenjad in muflone v Udin borštu oz. nad Križami. Lovska zveza Slovenije je to lovsko družino kot edino v kranjski občini odlikovala z Redom za lovske zasluge II. stopnje. Lovišče ima deloma sredogorski in deloma gorski značaj (Kriška gora), medtem ko ima le manjši del lovišča (Naklansko in Kranjsko polje) nižinski značaj. Tudi v tem lovišču je srnjadi največ (230), je pa tudi jelenjad (15), gamsi (40), mufloni (30) ter mala divjad.

Medtem ko leže našteta lovišča lovskih družin več ali manj neposredno v zaledju Kranja in meje druga na drugo, je lovišče lovske družine Jezersko odmaknjeno od drugih družinskih lovišč v občini in je »otok« v loviščih zavoda Kozorog. To lovišče je sprva pripadalo zavodu Kozorog oz. Karavanke, vendar se je 1959. leta na Jezerskem ustanovila lovska družina, ki šteje danes 75 lovcev. Lovišče ima povsem gorski značaj, meri 4644 ha, razprostira pa se v okolici Jezerskega in zajema Komatevro, Virnikov Grintovec, Jezerski vrh, Ravensko Kočno, Goli vrh in Babe, Makekovo Kočno ter SZ del pobočij Grintovca, Skute in Rinke. Glavne lovne vrste divjadi v lovišču so: gams (130), jelenjad (30), srnjad (130), medtem ko je črne kurjadi (veliki petelin in ruševec) manj, komaj pa je vredno omeniti malo divjad. Tudi v tem lovišču se v zadnjem času močno spreminjajo življenjske razmere divjadi, vendar manj kot v drugih loviščih v občini. Zadnja leta se v tem lovišču zlasti povečuje divjadi neljub nemir, ki je posledica zimskega (smučanje) in letnega (planinstvo, koča na Ledinah) turizma. Lovci so zgradili v lovišču dva manjša bivaka — na Ledinah in na Staniču v Komatevri — ter dve zimovališči za jelenjad (ograjeni obori s površino 6 in 7 ha). Ti zimovališči sta zlasti pomembni kot varstvena objekta sosednjih gozdov, ker jelenjad, zaprta preko zime v zimovališču, ne povzroča občutnejše gozdne škode v sestojih, kot so lupljenje drevesne skorje ali objedanje vršičkov mladih dreves iglavcev.

Skupna površina lovišč vseh kranjskih lovskih družin znaša 26.802 ha, od tega v kranjski občini 23.215 ha ali 53 % vseh lovnih površin. Ostale lovne površine (858 ha) pa upravlja Zavod za gojitev divjadi Kozorog iz Kamnika. Lovišča tega zavoda leže v občinah Radovljica, Tržič, Kranj, Kamnik, Ljubljana Šiška ter Mozirje, vendar je največji del površin prav v kranjski občini, to je 22.160 ha ali 43 % vseh površin, katere upravlja zavod. Celotno lovišče zavoda je razdeljeno na 16 lovskih revirjev, od teh so v kranjski občini naslednji: Podstoržič, Storžič, Greben, Gora, Krvavec, Cerklje — Voglje in Vodice.

Revir Podstoržič (2966 ha) sega od lovišča LD Jezersko navzdol in obsega del zgornje kokrske doline (Kozji vrh, Starec, Vobnica, Korito). Glavna divjad je jelenjad, gams in srnjad. V lovišču je podobno zimovališče za jelenjad kot v lovski družini Jezersko, ima enako nalogo in leži na Robcih.

Revir Storžič (2184 ha) obsega južno pobočje Storžiča, Zaplato, Kališče in Mali Grintovec do Preddvora. To je izrazito gorsko lovišče, kjer je glavna vrsta divjadi gams, manj je srnjadi, ruševcev, jelenjadi in divjih prašičev. Na pobočju Malega Storžiča ter pod Kališčem in pod Hudičevim borštom na Zaplati so 3 manjši lovski bivaki.

Revir Greben (3852 ha) leži na levem bregu Kokre v zgornjem delu doline reke Kokre in zajema Grintovec in Kalški Greben. Tudi to lovišče je povsem gorsko, saj je tu največ gamsov, medtem ko sta jelenjad in srnjad le drugotnega pomena.

Revir Gora (2905 ha) pokriva spodnji del kokrske doline (Čemšenik, Potoška gora) ter predgorje Krvavca (Možjanca, Štefanja gora). Lovišče ima srednjegorski značaj, kjer so zlasti številna srnjad, jelenjad in divje svinje, gamsov pa je manj.

Revir Krvavec (2945 ha) obsega Krvavec s Šenturško goro in sega do cerkljanske nižine. Sredogorski značaj osrednjega lovišča se na Krvavcu in Zvohu prevesi v gorsko lovišče. V tem revirju je največ srnjadi in gamsov, zadosti je divjih svinj pa tudi jelenjadi je nekaj.

Revir Cerklje (2906 ha) obsega cerkljansko nižino do Brnika in Šenčurja. V tem revirju leži edino vzgajališče pernate divjadi na Gorenjskem (fazanerija), ki rabi vzgoji fazanjih in jerebičjih kebčkov in odraslih fazanov. Z letno kapaciteto 18.000 fazanov je eden največjih objektov te vrste v Sloveniji in Jugoslaviji. Lovišče samo ima povsem nižinski značaj, saj je mala divjad (zajec, jerebica, fazan) najštevilnejša, dovolj pa je tudi srnjadi.

Podobno lovišče je tudi v revirju Vodice (4402 ha), ki ima prav tako značaj poljskega lovišča z mnogo fazanov, zajcev, rac in srnjadi. Občasno obiščejo lovišče tudi divje svinje.

ELEKTRIFIKACIJA V OBČINI OD LETA 1940 DO DANES

MILE VOZEL

Elektrifikacijo in njen razvoj do leta 1940 je popisal v Kranjskem zborniku 1970 Janez Kos. Začetek elektrike v Kranju sega v leto 1893, ko je prvi uporabil električno razsvetljavo v svojem mlinu Vinko Majdič. Uporabo elektrike v mestu so preprečila nasprotovanja med kranjskimi meščani. Lahko pa rečemo, da je nastopila elektrifikacija kar nekam pozno, saj je zasvetila prva električna luč na Slovenskem že deset let prej v mariborskem mlinu Karla Scherbauma. Pred Kranjem so dobili tehnično novost že v Postojni (1884), v Laškem (1885), v Litiji (1888) in še v nekaterih drugih krajih. Pozneje se je elektrifikacija v Kranju in okolici širila hitreje, saj je že pet let nato postavil elektrarno v soteski Kokre Kranjčan A. Kreutzberger. Namenjena je bila predvsem javni elektrifikaciji. Ker je zašel v finančne težave, je bila elektrarna prodana na dražbi. Novi lastnik jo je potem moderniziral in tudi povečal.

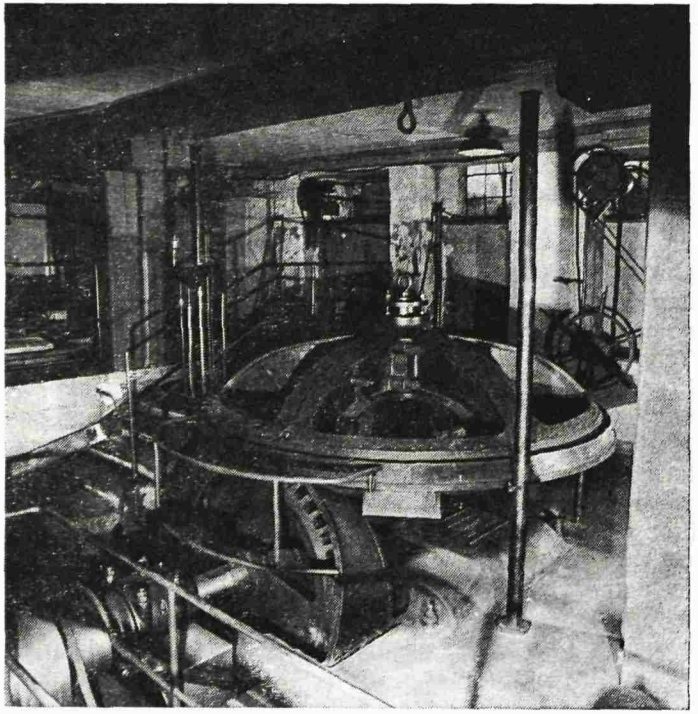
Da bi bila slika popolna, moramo omeniti, da je do leta 1914, ko se je začela prva svetovna vojna, postavil v Kranju elektrarno še usnjar K. Pollak, toda samo za potrebe svoje usnjarske tovarne. Potem je vojna preprečila nadaljnje elektrifikacijske načrte tako, da zasledimo nove pobude in uresničitve šele nekaj let po vojni.

Svetovna vojna je preprečila za tedanje čase lepe elektrifikacijske načrte, ki si jih je zastavil deželni odbor in ki je v ta namen tudi ustanovil svoje podjetje Kranjske deželne elektrarne. Tem je od vseh načrtov uspelo dograditi le elektrarno v Žirovnici in priključiti nekaj naselij, med njimi tudi Bled.

V prvem desetletju po vojni so v Kranju smelo začeli postavljati nove industrijske obrate. Osnova temu napredku je bilo sorazmerno dovolj vodne energije, ki jo je bilo možno uporabiti za proizvodnjo električne energije. V okolici Kranja pa je bilo tudi dosti mlinov, žag in podobnega, kjer so začeli uporabljati vodno moč tudi za pogon malih električnih generatorjev. Teh je bilo do leta 1939 preko 40. Nekaj teh malih elektrarn je moglo oddajati električni tok tudi bližnjim vasem ali vsaj sosedom. Vzrok za tako veliko število malih elektrarn je med drugim tudi v pomanjkanju načrtov za širšo podeželsko elektrifikacijo. Ta se je začela razvijati šele v tridesetih letih, ko so Kranjske deželne elektrarne nadaljevale uresničevanje načrtov, ki jih je prekinila prva svetovna vojna. Delo je potekalo dokaj uspešno, tako da je bila ob koncu tridesetih let elektrificirana skoraj vsa občina, le malo krajev, predvsem bolj odmaknjenih od glavnih daljnovodov, je bilo še brez električne energije oziroma so bili navezani na lastne vire. Seveda pa je bila potrošnja skromna zaradi sorazmerno visoke cene električne energije. Ta je bila iz vseh večjih elektrarn in iz omrežja KDE po 3,25 dinarja, poleg tega pa je bila še precej obdavčena (3,25 dinarjev je bila tedaj urna mezda povprečnega zaslužka), pa tudi dragi gospodinjski aparati niso dovoljevali, da bi se poraba električne energije vsestransko razširila. V gospodinjstvih in obrti je v glavnem rabila za razsvetljavo, nekoliko bolj so jo uporabljali za likalnike in skromne kuhalnike z eno grelno ploščo, kmečka gospodarstva (predvsem večja in bogatejša) pa so imela tudi elektromotorje za pogon kmetijskih strojev. Cena za porabo v kmetijske namene je bila ugodnejša, ker so plačevali pavšalni prispevek, ki se je obračunaval po velikosti obdelovalnih kmetijskih površin.

Če pogledamo še enkrat, kako se je področje današnje kranjske občine oskrbovalo z električno energijo do leta 1940 oziroma do leta 1945, ker med vojno ni bilo omembe vrednih povečanj, ugotavljamo, da je bilo dobaviteljev več, med njimi so bile najmočnejše KDE, ki so oskrbovale 46 naselij neposredno iz svojega omrežja. Malo pred vojno so prevzele KDE tudi Elektrarno Mayr v Kranju, ki je oskrbovala pretežni del mesta in bližnjo okolico na levem kokrskem bregu. Elektrarna Majdič je oskrbovala 12 naselij, Elektrarna Čimžar v Cerkljah 6 na-

MILE VOZEL, 64000 Kranj, Kidričeva 22, elektrotehnik — upokojenec

Sl. 1. Turbina, iz leta 1891, ki je gnala prvi električni generator v Kranju

selij, Elektrarna Born iz Tržiča 6 naselij, Elektrarna v Škofji Loki 5 naselij, Elektrarna Dolenc v Preddvoru 4 naselja, vasi Podblica in Jamnik pa sta imeli lastno zadružno elektrarno. Deloma so razne manjše elektrarne oskrbovale tudi svoje bližnje sosede, kot na primer na Spodnji Beli mizar Kern, Offner na Jezerskem ali Oljarna Zabret Britof.

Industrijo v občini, ki je bila v glavnem prav v mestu, kot so tovarna gumijevih izdelkov Semperit, ali v neposredni okolici, sta oskrbovali z električno energijo KDE in Majdič, velik del pa so si tovarne oskrbele tudi iz lastnih virov. Industrija je uporabljala v svojih obratih tudi tehnološko paro, zato je imela svoje kotlarne in zaradi ekonomičnega izkoriščanja toplote tudi lastne elektrarne: Jugočeška, Jugobruna, Inteks in Prah.

Za financiranje transformatorskih postaj, priključnih daljnovodov in nizkonapetostnega omrežja je bilo tudi tedaj potrebno zbirati prispevke uporabnikov. Ti so v ta namen osnovali zadruge ali elektrifikacijske odbore. Le nekatera podjetja so financirala naprave iz lastnih sredstev in za pokrivanje stroškov potem pobirala prispevke na priključeno žarnico ali priključeno moč elektromotorja.

Tako je bilo stanje, ko je leta 1941 zasedel Gorenjsko okupator. Ta je zaplenil imetje KDE na zasedenem ozemlju in jo priključil svojemu podjetju za distribucijo električne energije za Koroško (Elektrizitätswerke des Reichsgaues Kärnten — EWGK). Svoj sedež je imelo podjetje v Celovcu, izpostavo za Gorenjsko pa v Črnučah. Druga podjetja za proizvodnjo in prodajo električne energije so ostala v glavnem še samostojna, seveda pod strogim nadzorstvom okupatorskih oblasti in policijskih organov.

Eden izmed prvih ukrepov je bila uvedba tako imenovane bakrove akcije (Kupferaktion), na podlagi katere bi morali zamenjati bakrene vodnike na daljnovodih in omrežjih z železnimi. Bakra je Nemcem močno primanjkovalo, zato so uporabljali za inštalacijske vodnike aluminij ali celo cink. Po zaslugi naših ljudi je bakrova akcija bolj slabo uspevala in so le malo bakra zamenjali z železom.

V primerjavi z zasedeno Štajersko je imel okupator na Gorenjskem zelo skromne načrte. Začel je graditi še en 20 kilovoltni daljnovod med Črnučami in Polico preko Škofje Loke in še tega zaradi bakrove akcije, ker je hotel demontirati obstoječega med Polico in Medvodami. Začeti daljnovod je bil dograjen šele po osvoboditvi in je precej dolgo uspešno reševal energetski položaj na območju občine. Sicer je podeželska elektrifikacija povsem zamrla, saj je bilo v vseh štirih letih zgrajenih le pet transformatorskih postaj, od teh ena v Šenčurju. Šenčur z okolico je dobival energijo doslej iz Čimžarjeve elektrarne v Cerkljah, ki pa ni mogla slediti naraščajočemu odjemu, zato so Šenčur, Luže in Srednjo vas priklopili na visokonapetostni daljnovod iz Črnuč. Zgrajene so bile še transformatorske postaje na Rupi, Hujah in za radiopostajo na Primskovem.

Zaradi mobilizacije nemškega strokovnega kadra so ostali na delu v elektrarnah in na omrežju predvsem domači ljudje, ki so pri tem izvedli marsikatero za okupatorja neprijetno in škodljivo akcijo. Mnogo je bilo zavlačevanj pri nekaterih gradnjah in rekonstrukcijah, predvidenih za izboljšanje energetske situacije, ki je postala proti koncu vojne vse bolj kritična.

Hkrati pa so tudi partizani s svojimi sabotažnimi akcijami povzročali okupatorju nemalo težav pri preskrbi z električno energijo. Minirali so jambore, transformatorske postaje pa tudi v elektrarnah so pokale mine.

Značilno za to obdobje pa je, da je začela rasti potrošnja električne energije v gospodinjstvu. Vzrok porastu je bila predvsem nizka cena električne energije in pa pomanjkanje kuriva. Kuhalniki in peči so bili večinoma izdelani priložnostno, zato nestrokovno in primitivno. Bili so nevarni, saj so povzročili nemalo nesreč in požarov.

Nemci so tudi pri nas uvedli tarifo, ki je vsebovala osnovni prispevek in ceno za kilovatno uro. Osnovno pristojbino so obračunavali na osnovi površine stanovanjskih prostorov. Ta tarifa ni bila nemška zamisel, prevzeli so jo od sosednje Švice. Veljala pa je še nekaj let po osvoboditvi. Tarifa z osnovnim prispevkom je v uporabi tudi še sedaj, vendar pa upošteva drugačne kriterije. Ta način obračunavanja porabljene energije ima svoje temelje v specifičnem oblikovanju stroškov v proizvodnji, prenosu in razdelitvi električne energije. Podobno obračunavajo tudi po vseh razvitih deželah.

Ko smo se z letom 1945 osvobodili, je doba socialistične graditve prinesla tudi razvoju elektrifikacije popolnoma nove možnosti. Za izvajanje nalog na področju elektro gospodarstva je bilo ustanovljeno novo podjetje Državne elektrarne Slovenije (DES), ki je v prvi fazi prevzelo vse imetje nekdanjih Kranjskih deželnih elektrarn, pozneje pa še ostala nacionalizirana podjetja, kot Elektrarno Škofja Loka, Elektrarno Majdič in Elektrarno Čimžar v Cerkljah, DES so se delile na okrožne uprave, te pa na obrate in za področje nekdanjega okraja Kranj je bil sedež obrata v Kranju. Obrat je upravljal elektrarne in distribucijske naprave ter pobiral tokovino za porabljeno električno energijo. Taka je bila organizacija do leta 1952, ko je bilo ustanovljeno podjetje za male elektrarne, pod imenom Gorenjske elektrarne. Sem pa so spadale tudi elektrarne v Ljubljani, nekdanja Mestna elektrarna ljubljanska in tudi elektrarne v Tacnu, v Zagradcu in Prečni pri Novem mestu. Nekaj časa so bile Gorenjske elektrarne tudi investitor za nove elektrarne Savica, Moste in Medvode, ki so jih tedaj gradili. V nadaljnji organizacijski spremembi, ki je sledila nekaj let za tem, sta se elektrarni Moste in Medvode v gradnji osamosvojili v samostojna podjetja. Ostala dejavnost, to je distribucija električne energije, je leta 1952 postala tudi samostojno podjetje z imenom Elektro Kranj, ki je delalo na področju Kranja, Škofje Loke in Tržiča. Vse večje elektrarne, Gorenjske elektrarne, ki so vključevale male obrate, ter distribucijska podjetja so bile združene v Elektrogospodarsko skupnost Slovenije (ELES) s sedežem v Ljubljani. Leta 1957 je ponovna reorganizacija izločila iz ELES distribucijska podjetja, male elektrarne pa naj bi se priključile večjim elektrarniškim ali pa distribucijskim podjetjem. Vendar pa so na Gorenjskem zaradi več majhnih elektrarn le-te ostale združene v skupnem podjetju Savske elektrarne (Elektrarna Sava). Nadaljnjo reorganizacijo doživimo leta 1962, ko naj bi se manjša distribucijska podjetja združila v večja po regijah. Za Gorenjsko, kjer sta doslej obstajali distribucijski podjetji Žirovnica in Kranj, se ustanovi podjetje Elektro Kranj s tremi samostojnimi enotami: enota Kranj, enota Žirovnica in Proizvodna enota, ki je združevala vse elektrarne, ki so bile prej v Elektrarni Sava, dodatno pa še Elektrarno Savica. Te enote so bile dokaj samostojne in so združevale le nekatere skupne službe. Temu je sledilo leta 1974 še združenje vseh slovenskih distributivnih podjetij v enotno slovensko DES — Podjetje za distribucijo električne energije, ki je združevalo 26 temeljnih organizacij združenega dela, 5 regionalnih skupnosti in skupne službe v Ljubljani. Ob koncu leta 1978 pa so se TOZD odločile, da se osamosvojijo tako, da formirajo po regijah delovno organizacijo za distribucijo in proizvodnjo električne energije. Tako za Gorenjsko Elektro Gorenjska s 4 TOZD: Elektro Kranj, Elektro Žirovnica, Elektro Sava (proizvodnja), Elektrorazvod in transformacija Gorenjske Kranj ter delovno skupnost skupne službe.

Tu ne bi navajali še drugih organizacijskih sprememb v slovenskem obsegu, ker presegajo vsebino tega članka.

Nekoliko obširneje opisujemo organizacijske spremembe v elektrogospodarstvu zaradi tega, ker so pač imele večji ali manjši vpliv na razvoj elektrifikacije tudi v občini.

Nadvse pomembno je dejstvo, da je začela potrošnja električne energije po letu 1945 nesluteno naraščati na vseh področjih, tako v gospodarstvu kot v gospodinjstvu, nekoliko manj v obrti in kmetijstvu.

V industriji je povečanje potrošnje zahtevala širitev obstoječih in postavljanje novih industrijskih objektov, večja avtomatizacija proizvodnih postopkov. Za modernizacijo industrije je značilno, da pada udeležba živega dela, narašča mehanizacija in avtomatizacija tehnoloških postopkov, s tem pa se povečuje poraba energije.

Velikemu porastu v gospodinjstvih je botrovalo več pogojev, med katerimi so bili odločujoči: izboljšanje življenjske ravni, ki je dovoljevala nabavo in uporabo najrazličnejših gospodinjskih aparatov, potem pa tudi ugodna cena za energijo. Tudi tarifni sistem, ki daje možnost, da se v določenih časovnih obdobjih, zlasti ponoči, obračunava poraba po nižji ceni, je mnogo pripomogel k večjemu izkoriščanju električnih aparatov.

V številkah prikazan porast potrošnje v občini kaže spodnja razpredelnica, ki zajema vse kategorije odjemalcev, tako veleodjem kot mali odjem. Razmerje med njima je nekako pol na pol, kar je tudi značilnost za kranjsko občino.

Leto	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1978
GWh	13,00	18,00	32,00	57,00	79,00	115,00	167,00	195,00
Indeks porasta GWh	1,00	1,40	2,55	4,44	6,10	8,90	12,70	15,00

Iz zgornje tabele je razviden nagel porast odjema, saj se je za prvih deset let podvojil že v petih letih, to je še enkrat hitreje, kot je to v bolj razvitih deželah na svetu, medtem ko smo se danes že približali letnemu porastu, kot ga pozna razviti svet. Poraba na prebivalca v kranjski občini je bila leta 1978 3500 kWh, kar nas uvršča med razvite evropske dežele.

V prejšnjih podatkih navajamo, kako je rastla poraba električne energije. Da smo mogli zadovoljevati tak porast, je bilo potrebno graditi elektrarne ter prenosno in razdelilno električno omrežje. Toda gradnja ni mogla vedno dohitevati tako hitrega porasta, zato se je v preteklosti večkrat dogodilo, da je bilo potrebno potrošnikom omejevati porabo, nastopila so obdobja redukcij električne energije. Z razširjanjem elektroenergetskih objektov pa je bila potrebna tudi njihova modernizacija glede avtomatizacije daljinskih posegov in podobno, o čemer bo govora še kasneje.

V naslednjih letih je prikazan pregled, kako je v kranjski občini tekla dejavnost, s katero smo zadovoljevali povpraševanje po električni energiji.

Pri elektrarnah moramo ugotoviti, da ni bilo bistvenega povečanja zmogljivosti, da se je število energetskih virov celo zmanjšalo. Nekoliko bolj je rasla zmogljivost le v industriji. Leta 1943 je postavila tedanja tovarna Inteks (sedaj Tekstilindus obrat II) lastno termoelektrarno moči 1200 kW, leta 1956 je povečala Tiskanina svojo že obstoječo termoelektrarno z novim agregatom z močjo 1000 kW. Nova agregata sta zagotovila lastno električno energijo in boljše izkoriščanje goriva, ki ga kurijo v svojih kotlarnah, za pridobivanje tehnološke pare. Pri tem pa je opustila podoben obrat Iskra, in sicer zaradi zastarelosti, saj je bil agregat nabavljen že leta 1928, deloma pa tudi zaradi spremenjenega proizvodnega programa sedanje Iskre, ki v svojem obratu ne potrebuje večjih količin tehnološke pare. Lastno manjšo termoelektrarno je opustila tudi tovarna IBI, ker je energija iz omrežja cenejša kot doma proizvedena. Tudi Oljarica v Britofu, ki je izkoriščala padec Kokre za manjšo vodno napravo, je potem, ko je narasla voda podrla jez, opustila obratovanje. Poleg tega pa je ustavilo obratovanje še mnogo manjših elektrarn, ki jih je poganjala voda istočasno kot mline in žage, ki pa so bili opuščeni.

Opuščena sta bila tudi dva plinska agregata v elektrarni Sava, ker je bilo gorivo — lesno oglje — predrago in težko dosegljivo. Predelava na drugačno gorivo pa ni bila ekonomična. Moč obeh agregatov je bila okrog 600 kW. Agregata je prevzela potem Cinkarna Celje kot rezervo v svojem obratu. Tudi dizelski motor v elektrarni na Kokri je prenehal obratovati, saj je bil že močno zastarel, postavljen je bil leta 1912. Danes je v tehničnem muzeju v Bistri.

V občini imamo sedaj le tri javne vodne elektrarne: elektrarno na Savi v Kranju, elektrarno na Kokri v Kranju in elektrarno v Cerkljah. Skoraj vse so bile že modernizirane. Največ rekonstrukcij je bilo v elektrarni na Savi. Leta 1956 so zamenjali generator moči 460 kVA z novim za 650 kVA, leta 1967 montirali nov cevni agregat moči 500 kVA namesto opuščene turbine iz leta 1893 in dotrajanega generatorja in končno leta 1976 zamenjali turbino iz leta 1891 z novo, modernejšo. Elektrarna lahko sedaj izkorišča maksimalno moč 1600 kW s povprečno letno proizvodnjo 11.000MWh.

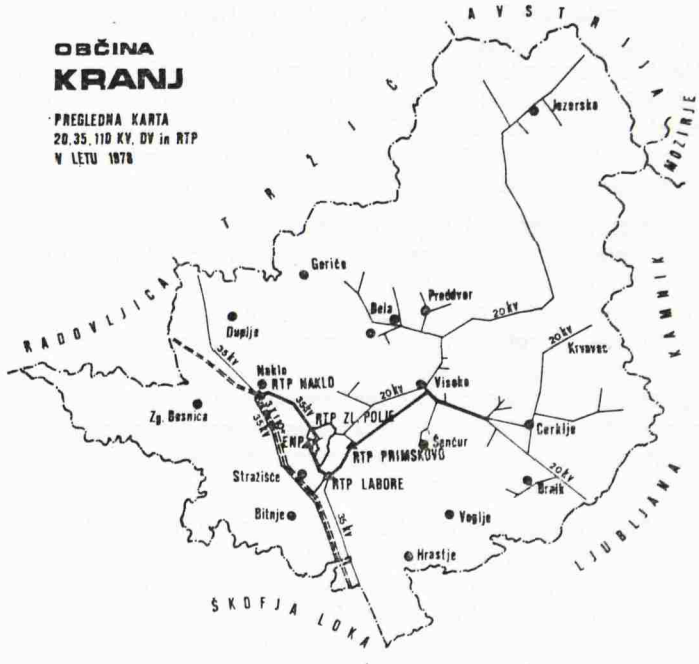
V najmanjši med javnimi elektrarnami, v Cerkljah, je bila izvedena poizkusna avtomatizacija, tako da obratuje sedaj brez stalne postrežbe. Rezultati tega poizkusa nam rabijo pri nadaljnji avtomatizaciji vseh malih elektrarn v Sloveniji. V elektrarni na Kokri ni bilo doslej večjih sprememb. Predvideno je povišanje jezu in povečanje proiz-

vodne zmogljivosti. Povišanje vodne gladine bi lahko uporabili tudi za rekreacijo na Ovčanu.

Male elektrarne res niso pomemben vir v preskrbi z električno energijo v občini, saj so udeležene v celotni porabi samo s 6 %, če pa upoštevamo še industrijske elektrarne, pa z 11,5 %. Vendar pa tudi tega ne smemo zanemariti, ker je surovina, to je vodna moč, le zastonj in je ni mogoče shraniti, hkrati pa so tudi majhni viri lahko dragoceni v posebnih okoliščinah. Zato bo v bodoče potrebno snovati in graditi tudi manjše elektrarne, saj je na kranjskem območju še precej neizkoriščene vodne moči. Omenimo samo Kokro, ki ima od Jezerskega do Preddvora kar 400 m še povsem neizkoriščenega padca.

Kot že zgoraj navajamo, je v občini možnost preskrbe iz lastnih virov minimalna. Zato je potrebno električno energijo dovajati od drugod. Glavni dotok energije do leta 1948 je bil iz smeri Črnuče, kjer je bila razdelilna transformatorska postaja (RTP) za oskrbovanje področja Ljubljane, Gorenjske, Dolenjske in Notranjske. Črnuče pa so prejemale električno energijo iz Velenja in drugih štajerskih elektrarn. Iz Črnuč so potekali proti Kranju trije daljnovodi z napetostjo 20 kV, in sicer do RTP na Polici. Daljnovod je bil speljan iz Črnuč preko Most—Češnjevka—Visokega—Primskovega do Police, drugi je potekal od Črnuč do Medvod, kjer je skupen, potem pa se je razdelil: ena veja je šla mimo Škofje Loke in Žabnice do Police, druga veja pa preko Sorškega polja do elektrarne Sava in od tu do Police. RTP Polica je bila z enim daljnovodom povezana tudi z elektrarno v Žirovnici. Ta RTP je bila tedaj glavna razdelilna postaja s transformacijo od 20 na 10 kV za področje Kranja in Tržiča. Vsi ti daljnovodi so bili tedaj že močno preobremenjeni, prihajalo je do pogostih izpadov, ki so povzročali neprijetne motnje v preskrbi z elektriko.

Leta 1948 je bil zgrajen iz Črnuč do nove RTP v Radovljici daljnovod z napetostjo 60 kV in iz Radovljice do Police še en daljnovod z napetostjo 20 kV. S tem je bilo kranjsko področje oskrbovano z dveh strani, kar je položaj za kratek čas izboljšalo. Na transformatorsko postajo v Radovljici sta bili priključeni leta 1949 nova elektrarna Savica v Bohinju in leta 1952 še nova hidroelektrarna na Savi v Mostah. Vendar pa je postajal zaradi prešibke povezave med RTP Radovljica in Polica v Kranju energetski položaj vedno bolj kritičen. Zato se je podjetje Elektro Kranj odločilo za dodatni izvor energije, in sicer iz elektrarne v Medvodah, ki je začela obratovati leta 1953. Iz elektrarne

Medvode je podjetje zgradilo leta 1959 daljnovod z napetostjo 35 kV do nove RTP Labore, kjer sta bila postavljena 2 transformatorja moči po 8 MVA in za napetost 35/10 kV. Nova transformatorska postaja je postala glavno oskrbovalno središče za industrijo, saj leži v njeni neposredni bližini, kakor tudi za ostali odjem v vzhodnem in južnem delu občine in je to še danes. Ker pa sta tudi severni in zapadni del občine potrebovala vedno več elektrike, je podjetje Elektro Kranj zgradilo leta 1962 novo RTP na Zlatem polju, ki je bila povezana s 35 kV daljnovodom iz RTP Labore, pa tudi priključena na novo RTP v Naklem z daljnovodom napetosti 35 kV, ki jo je zgradilo tedanje podjetje Elektroprenos in priključilo na 110 kV omrežje na Gorenjskem. RTP na Zlatem polju ima transformacijo 2 × 8 MVA za napetost 10 kV in 4,5 MW za napetost 20 kV, oskrbuje pa stari del mesta in severozapadni del kranjske občine.

Ker se je industrijska poraba nenehno povečevala, nastajali so novi tovarniški objekti kot Iskra — Telekomunikacije na Laborah, je postala prenosna zmogljivost 35 kV

daljnovodov prešibka. Podjetje Elektro Kranj je zato močno povečalo transformatorske zmogljivosti na Laborah. Večji vir energije je bil na prenosnem omrežju napetosti 110 kV. Zgradili so 110 kV priključek in novo transformatorsko postajo z napetostjo od 110 na 10 kV in z zmogljivostjo 2 × 20 MVA. To je bila tudi prva distribucijsko transformatorska postaja za 110 kV na Gorenjskem.

Ker je naraščal in še narašča odjem v mestu zaradi novih stanovanjskih naselij in ker se povečujejo tudi okoliški kraji, je bilo potrebno zgraditi veliko oskrbovalnih transformatorskih postaj za napetost 10 kV in 20 kV ter za priključek potrebnih visokonapetostnih dovodov in pa seveda nizkonapetostnega omrežja. Zaradi večje obratne zanesljivosti in tudi zaradi lepšega videza se danes v mestu in bližnji okolici gradi predvsem kabelsko omrežje, izven mesta pa so še prosti vodi. Postavljajo se samo še transformatorske postaje na jamborih.

Tako razvejano omrežje daljnovodov in drugih elektroenergetskih naprav je vedno težje obvladati, zlasti v kritičnih situacijah, kot ob nevihtah, velikem snegu ali pa tudi pri večjih vzdrževalnih delih. Zato mora takemu porastu slediti tudi sodobna oprema telekomunikacijskih sredstev, radijska postaja za medsebojno sporazumevanje, daljinske meritve in daljinske posege. Za medsebojno sporazumevanje pri obratovanju in pri delih na terenu so bile že zelo zgodaj uvedene radijske zveze. Zato je bilo za potrebe podjetij na Gorenjskem, kot tudi za vso Slovenijo oziroma za vso državo, uvedeno lastno telefonsko omrežje, katerega zveze potekajo po daljnovodih pa tudi s pomočjo ultra kratkih radijskih valov. V vseh važnejših transformatorskih postajah je bila uvedena tako imenovana mala avtomatizacija, s pomočjo katere se izpadli daljnovodi po določenem času avtomatsko zopet priklopijo.

Na Zlatem polju je bil zgrajen energetski center, v katerega se stekajo iz vseh večjih razdelilnih in transformatorskih postaj na Gorenjskem merilni podatki o napetosti, o pretokih energije, o preklopnem stanju naprav in o vseh dogodkih, ki nastanejo v teh RTP. Prav tako pa je možno iz centra daljinsko posegati v obratovanje, to so ročna regulacija napetosti, vklopi in odklopi posameznih naprav in podobno. V centru se uporablja tudi sodobna računalniška tehnika, ki zagotavlja, da je dobava električne energije potrošnikom čimbolj kvalitetna, to je, da sta frekvenca in napetost čimbolj točni in da je čimmanj prekinitev.

Za vse te gradnje so bila potrebna tudi ogromna denarna sredstva, kar pa ni bilo lahko, saj je akumulativnost distribucije sorazmerno nizka. V te namene se je v glavnem uporabila amortizacija in pa sofinanciranje odjemalcev. Šele v zadnjem času je možno najemati kredite za gradnjo 110 kV naprav in pa za elektrifikacijo novih naselij.

Pri elektrifikaciji podeželja so vaščani izvolili posebne elektrifikacijske odbore, ki so organizirali zbiranje finančnih sredstev, gradbenega materiala, prevoze in prostovoljno delo. Podobno je bil organiziran samoprispevek pri mestnih naseljih individualne gradnje. Industrija je sofinancirala distributivne naprave, ki so bile namenjene tudi za njeno potrebo, sorazmerno z obremenitvijo teh naprav.

Ob zaključku poglejmo še nekoliko v prihodnost, kakšne so perspektive za bodočo preskrbo z električno energijo. Pričeli so dela pri gradnji za zdaj največje elektrarne v občini, to je hidroelektrarna Mavčiče. V tej elektrarni bosta vgrajena 2 agregata s skupno močjo 38 MW. Turbine bodo izkoriščale 17 m padca. Zajezitev bo segala do mostu v Kranju. Po daljših razpravah so bila dosežena soglasja vseh prizadetih.

Elektrarna bo obratovala na 110 kV omrežje, ki je danes že distributivno omrežje in bo veliko pomenila za preskrbo z električno energijo v kranjski občini, predvsem za boljše napetostne razmere in pa tudi v izjemnih razmerah. Objekt bodo gradile Savske elektrarne. To podjetje bo začelo v kratkem graditi tudi novo transformatorsko postajo za našo najvišjo napetost 380 kV. Postaja bo stala na Okroglem. S to postajo in priključkom na napetost 380 kV bo zanesljivost redne oskrbe še bolj zagotovljena, kajti sedanji 110 kV daljnovodi postajajo že prešibki, poleg tega pa so tudi že dotrajani. Tudi distributivna TOZD Elektro Kranj namerava širiti svoje 110 kV naprave. Zato je že postavila transformatorsko postajo na Primskovem in v bodočnosti bo še eno nekje v severnem delu občine.

Razmišljati pa bo treba tudi o nadaljnjih novih virih električne energije, hkrati s sočasno preskrbo občine s toplotno energijo. Koncentracija industrije in naselij je idealna za bodočo centralno toplarno, ki jo bo slej ali prej nujno potrebno zgraditi, če bomo hoteli čimbolj smotrno uporabljati gorivo, ki ga je tako začelo primanjkovati.

Ob zaključku lahko ugotovimo, da so bila zadnja desetletja za razvoj elektrifikacije nadvse uspešna, saj so zadovoljive količine električne energije omogočile razcvet kranjske industrije in drugega gospodarstva ter tako omogočile občanom boljšo življenjsko raven in uveljavljanje socialističnih odnosov.

Viri in literatura:

Janez Kos: Elektrifikacija kranjskega območja (1892—1940) Kranjski zbornik 1970.

Razvoj elektrifikacije Slovenije, Tehnična založba 1976

Arhiv Elektro Gorenjska Kranj.

NEKATERE ZNAČILNOSTI KRANJSKEGA PREBIVALSTVA

IRENA JERMAN-JERE

Prebivalstvo — njegove različne strukture — bistveno določajo vlogo kot tudi razvojne možnosti nekega prostora. Ni pomembno vedeti zgolj, koliko nas je, važno je tudi, kako se rojevamo, umiramo, selimo, koliko smo stari, kako smo razporejeni v prostoru in kaj delamo.

Večina ozemlja kranjske občine se razteza ob prometnih poteh, ki povezujejo severni in južni oziroma vzhodni in zahodni del Evrope. To je močno vplivalo na naselitev in razvoj prebivalstva, zlasti v preteklosti.

Področje današnjega mestnega jedra, kot nam pričajo arheološki ostanki, je bilo naseljeno že 1000 let pred našim štetjem. Tudi zametke večine drugih naselij zasledimo že relativno zgodaj. Iz zgodovinskih zapisov razberemo, da so bile življenjske razmere večine prebivalstva težke. Kljub visoki rodnosti je prebivalstvo stoletja stagniralo oziroma le rahlo naraščalo. Vmes so bila tudi obdobja, ko je število prebivalcev upadlo, zlasti na podeželju. Pestile so ga družbene in gospodarske krize, nesreče — zlasti požari — in bolezni. O težkih življenjskih razmerah nam priča tudi izseljevanje, ki je bilo občasno dokaj intenzivno vse do razmaha industrializacije po prvi svetovni vojni.

Gibanje prebivalstva

V gibanju prebivalstva zasledimo na ozemlju, ki tvori danes kranjsko občino, pet razvojnih faz.

1. Od srede 18. stoletja pa do prvih desetletij 19. stoletja je bilo prebivalstvo ustaljeno. V mestu in le nekaterih drugih krajih je rahlo naraščalo, kar je povezano z gospodarskimi in socialnimi razmerami. Gospodarstvo ni dajalo novih možnosti za zaposlitev in preživljanje populacijskega prirastka. Negativno so vplivale tudi francoska vojna, slabe letine, lakota... Rodnost je bila zelo visoka in je presegala sicer tudi visoko umrljivost. Naravni prirastek, ki je znašal okoli 5 odstotkov, se je izseljeval.

2. Stagnaciji je sledilo počasno naraščanje prebivalstva, ki je trajalo do sedemdesetih let 19. stoletja. To je obdobje živahne obrtne dejavnosti.

3. Od sedemdesetih let do začetka 20. stoletja je število prebivalstva nazadovalo, predvsem zaradi vpliva železnice. S pomočjo železnice je tržišče preplavilo tuje konkurenčno blago, kar je precej prizadelo domačo obrtno dejavnost in povzročilo tudi krizo kmetijstva. Železnica je uničila tudi prevozništvo, ki je bilo prej pomemben vir dohodka precejšnjega dela prebivalstva. Prebivalstvo se je zato ponovno močno izseljevalo.

4. Po letu 1900 je število prebivalcev začelo naraščati. Pričelo se je obdobje industrializacije, kar je v prvi fazi pospešilo rast zlasti mestnega prebivalstva. V letih 1910 do 1920 se je le-to povečalo za 13 odstotkov. Okoliška naselja so se pričela urbanizirati, postajala so delavska središča. Tako so bile Čirče 1921. leta še izrazito kmečko naselje, 1937. leta pa je bilo v vasi le še 32 odstotkov kmetov. V letih od 1921 do 1931 prvič zasledimo pozitiven migracijski saldo, kar pomeni, da se je prebivalstvo začelo priseljevati, najprej v mesto, kasneje pa tudi na podeželje.

5. Rast prebivalstva se je po drugi svetovni vojni še stopnjevala. Spodbujal jo je intenzivni gospodarski in družbeni razvoj. Povečale so se industrijske zmogljivosti. Mesto Kranj je postajalo pomembno upravno in kulturno središče. Prebivalstvo je naraščalo zelo hitro. Indeks rasti je 163.

V letih od 1948 do 1980 se je število prebivalstva povečalo kar za 68 odstotkov. S to stopnjo rasti se poleg ljubljanskih občin in Velenja, ki nas močno presegajo, uvrščamo v slovenski vrh. Prebivalstvo se je zlasti hitro povečevalo v obdobju 1961/71, ko je naraslo kar za 18 odstotkov. Dokaj hitra rast se je nadaljevala tudi v zad-

IRENA JERMAN-JERE, YU, 64000 Kranj, Valjavčeva 9, dipl. sociolog

njem desetletju, saj se je število prebivalcev letno povečalo za poprečno 1,8 odstotka. Zlasti hitro narašča število mestnega prebivalstva. V zadnjih desetih letih se je povečalo za 22 odstotkov ali poprečno za 2,2 odstotka letno. Močna koncentracija prebivalstva v mestu je posledica predvsem medobčinske migracije, zlasti priseljevanja iz drugih republik.

GIBANJE PREBIVALSTVA NA OBMOČJU KRANJSKE OBČINE

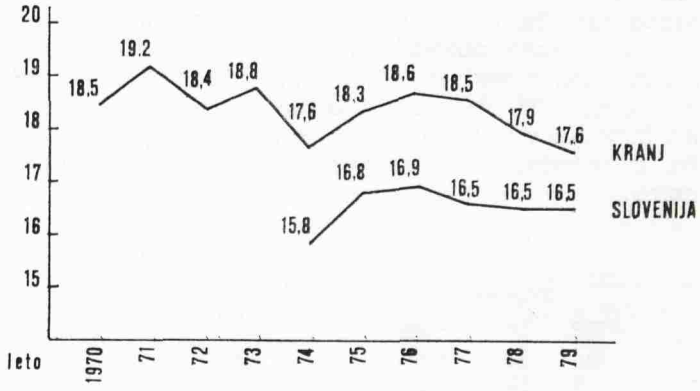
Leto	Mesto Kranj	Druga naselja	Občina v celoti
1754	3.535	8.424	11.959
1817	3.734	10.785	14.519
1869	5.052	17.827	22.879
1900	5.220	17.355	22.575
1931	8.308	20.232	28.540
1948	15.981	23.112	39.093
1953	17.827	23.766	41.593
1961	21.477	26.302	47.779
1971	21.241	29.471	56.712
1975	29.196	31.588	60.784
1978	31.429	32.299	63.728
1979	32.473	32.729	65.202
1980*	32.811	33.216	66.027

* Stanje 30. 11. 1980

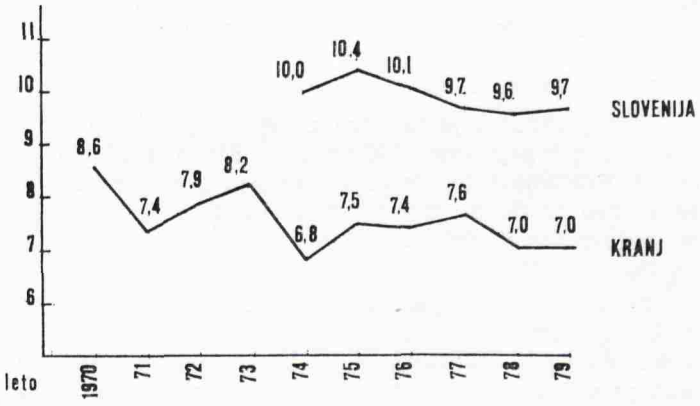
Na gibanje prebivalstva vplivata naravno gibanje, ki se kaže v razmerju med rodnostjo in smrtnostjo, in selitveno gibanje. Vsako leto se rodi več kot 1000 novih občanov. Med njimi je 7 do 8 odstotkov rojenih izven zakona, kar je v primerjavi s Slovenijo zelo nizek delež. Splošna rodnost, kot imenujemo število živo rojenih otrok v enem letu na 1000 prebivalcev, je v primerjavi s slovensko relativno visoka in dokaj stabilna. V zadnjih osmih letih se giblje okoli 18,5, medtem ko je splošna rodnost v Sloveniji poprečno 16,5.

Umrljivost je kljub staremu prebivalstvu precej nizka, saj umre v enem letu na 1000 prebivalcev poprečno 7,6 oseb, medtem ko je v Sloveniji koeficient smrtnosti poprečno 10. Zaradi staranja prebivalstva ne pričakujemo, da bi se smrtnost v prihodnje še zmanjševala. Smrtnost, ki je med najnižjimi v Sloveniji, je posledica relativno visoke življenjske ravni, ki jo ima večina občanov, kot tudi dobro organizirane zdravstvene službe.

KOEFIC. RODNOSTI

KOEFIC. SMRTNOSTI

Posledica obeh gibanj, rodnosti in smrtnosti, je naravni prirastek, ki je zelo visok, saj je leta 1979 znašal 10,6, medtem ko je bil v Sloveniji v istem času le 6,9.

Zelo pomemben dejavnik, ki vpliva na gibanje prebivalstva, so tudi selitve. Le-te so pod neposrednimi in često naglo se spreminjajočimi vplivi predvsem gospodarskih pa tudi drugih družbenih dejavnikov, katerih razvoj je za daljši čas vnaprej zelo težko zanesljivo predvideti.

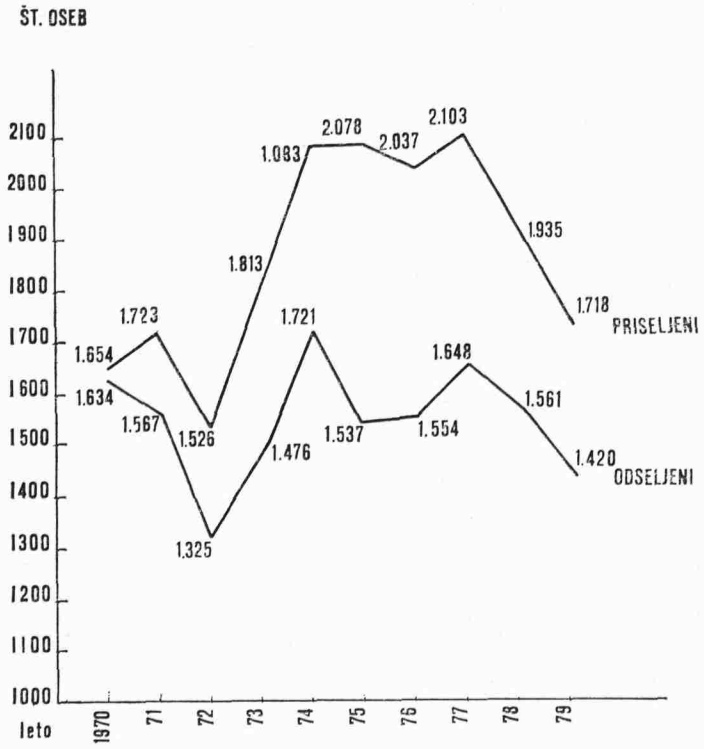
Vse do prve svetovne vojne smo v Kranju govorili lahko le o odseljevanju. Z industrializacijo pa se je selitveni tok obrnil. V zadnjih osmih letih se je v občino priselilo letno 1500 do 2000 oseb. Število priseljenih še vedno narašča, vendar ne več tako intenzivno kot pred leti. Priseljevanje poteka skoraj enako intenzivno v mestu kot na vasi. V vasi se priseli letno poprečno 950 oseb in v mesto 927. Tudi iz prostorske razporeditve priseljenih (polovica v mesto, polovica na vas) je mogoče zaključiti, da je večina vasi, zlasti v okolici mesta, v celoti urbaniziranih.

Leto	Priseljeni			Odseljeni			Selitveni porast prebivalstva
	Mesto	vas	skupaj	mesto	vas	skupaj	
1970	807	847	1654	792	846	1638	16
1971	764	959	1723	743	824	1567	156
1972	679	847	1526	600	725	1325	201
1973	843	970	1813	790	686	1476	337
1974	987	1096	2083	881	840	1721	362
1975	1040	1038	2078	656	881	1537	541
1976	1097	940	2037	628	926	1554	483
1977	1197	906	2103	615	1033	1648	455
1978	1077	858	1935	612	879	1561	374
1979	952	766	1718	606	814	1420	298

Dokaj občuten je tudi tok odseljevanja. Letno se iz občine odseli poprečno 1300 občanov, 845 iz vasi in 713 iz mesta. Predvidevamo, da se odseljujejo zlasti prišleki, ki se v novo okolje ne morejo vživeti oziroma jih to okolje ne zadovoljuje in jim pomeni Kranj le prehodno postajo na poti v tujino.

Selitveni porast prebivalstva, ki znaša poprečno 264 oseb, se zmanjšuje. Razlog zniževanja je v številu odseljenih. Selitveni koeficient je 7,2 in se je v zadnjih treh letih precej znižal, vendar smo v Sloveniji še vedno v zgornji polovici.

Na hitro rast prebivalstva vpliva torej tako relativno visoka rodnost kot tudi visok pozitiven migracijski saldo. Poleg številnih dobrih strani ima hitra rast prebivalstva tudi mnogo težav, zlasti na področju zagotavljanja družbenega standarda. V Kranju se srečujemo s perečim stanovanjskim, zdravstvenim in otroško-varstvenim problemom. Nerešeni tovrstni problemi porajajo skupaj z odnosi, ki se razvijajo v sodobnih urbanih naseljih, mnogo medosebnih problemov. Manifestirajo se zlasti v velikem številu dezor-

ganiziranih življenjskih skupnosti, alkoholizmu, kriminalu, zlasti mladoletniškem, in raznih drugih lažjih oblikah vedenjskih in osebnostnih motenj.

Kakšen bo nadaljnji razvoj prebivalstva? Glede na to, da predvidevamo umiritev zaposlovanja in zlasti prehod od ekstenzivnega na intenzivno zaposlovanje, menimo, da se bo povečevalo število prebivalcev nekoliko počasneje, kot se je doslej. Manjše naj bi bilo zlasti priseljevanje ter v povezavi z njim tudi rodnost. Priseljevalo se je namreč predvsem mlado, rodno prebivalstvo, ki je precej prispevalo k relativno visoki rodnosti.

Prostorska razporeditev prebivalstva

Občina meri 453 km² Na tem ozemlju je ob koncu leta 1980 živelo 66.027 prebivalcev. Na km² živi poprečno 145,7 prebivalcev. V večini slovenskih občin je gostota prebivalcev na km² pod 100, tako da spada naša občina med

relativno gosto naseljena področja. Gostota naseljenosti nenehno narašča. Po vojni (1948) je bila 86,3, leta 1961 je že presegla 100 in se 1969. leta povečala na 121. Na področju mesta, ki ga sestavlja deset krajevnih skupnosti (Center, Gorenja Sava, Huje-Planina, Čirče, Orehek-Drulovka, Primskovo, Stražišče, Struževo, Vodovodni stolp in Zlato polje), živi 49,3 odstotki prebivalstva.

Skozi vsa zgodovinska obdobja je večina prebivalstva živela zunaj mesta (oz. imenovanih mestnih naselij). V mestu je do prve svetovne vojne živela le približno petina vseh prebivalcev občine. Delež mestnega prebivalstva je začel naraščati po prvi svetovni vojni, ko je mesto zajela hitra industrializacija. Leta 1953 je v mestu živelo že 40 odstotkov kranjskih občanov. Delež mestnega prebivalstva se je še nadalje povečeval in se 1970. leta relativno ustalil na 48 odstotkih. V zadnjih dveh letih se je nekoliko povečal, tako da živi v mestu že skoraj polovica vseh prebivalcev.

Hitra industrializacija in naraščanje mestnega prebivalstva, gledano v celoti, nista povzročila stagnacije vasi, kot se je zgodilo v mnogih področjih Slovenije in Jugoslavije. Število mestnega prebivalstva se namreč ni povečevalo na račun priseljevanja iz vasi v občini, ampak predvsem s priseljenci iz manj razvitih delov Slovenije in Jugoslavije. Urbanizacijski tok je zajel tudi vasi, ki so postale ob relativno dobrih komunikacijskih zvezah z mestom v večini povsem delavska naselja. Delež čistega kmečkega prebivalstva se je močno zmanjšal.

Čeprav narašča prebivalstvo v mestu, gledano v celoti, hitreje kot v drugih območjih občine, je v mestu nekaj naselij, ki se starajo in izumirajo. Negativna stopnja rasti prebivalstva je značilna zlasti za Gorenjo Savo, kjer se je v letih 1970 do 1978 število prebivalcev zmanjšalo za 31 odstotkov, in za Center, kjer je upadlo v istem času prebivalstvo za 26 odstotkov. Negativna stopnja rasti je tudi na Zlatem polju (—9 odstotkov) in v Struževem (—1 odstotek). Skrb vzbuja zlasti izumiranje starega mestnega jedra. Izseljevanje prebivalstva je povezano tudi s slabimi stanovanjskimi in sploh življenjskimi razmerami v starem mestnem središču. Revitalizacija mestnega središča, tako obnova stanovanjskih stavb kot kulturna ureditev okolja, bi nedvomno prispevala tudi k demografski poživitvi naselja.

Staranje in izumiranje nekaterih predelov je povezano tudi z uveljavljanjem nove oblike družinske skupnosti, ki združuje le dve generaciji, mladoletne otroke in starše. To pomeni odseljevanje mladih.

In ne nazadnje je pomemben tudi vpliv gradnje stanovanj. Organizirana stanovanjska izgradnja je že dalj časa koncentrirana le na enem območju. Tako se je v zadnjih letih število prebivalcev Planine povečalo za 2,6-krat. Planina je trenutno najmlajše naselje, ki se zaradi specifične strukture prebivalstva, novega načina gradnje in ureditve soseske srečuje z vrsto novih problemov, med katerimi niso redki pojavi, ki jih uvrščamo v socialno patologijo.

Ob graditvi stanovanj le na enem področju mesta lahko v prihodnje pričakujemo, da bo proces negativne stopnje rasti prebivalstva še bolj zajel Zlato polje in kasneje tudi Vodovodni stolp. Krajevne skupnosti Primskovo, kot tudi drugih mestnih naselij, v katerih prevladuje individualna gradnja, staranje ne bo zajelo v večji meri, ker se prebivalstvo nenehno obnavlja.

Koncentracija ene starostne strukture prebivalstva na enem mestu nedvomno povzroča sociološke in psihosocialne procese, katerih posledic še ne poznamo in smo zato tudi precej nemočni, ko se srečamo z družbeno negativnimi pojavi.

Poleg mesta je v občini še 112 naselij. Večina le-teh naravno gravitira na mesto Kranj, s katerim so komunikacijsko relativno dobro povezana. Izjema so seveda oddaljenejša manjša naselja, ki prav zaradi tega izumirajo. Tako imenovano »vaško« prebivalstvo je razporejeno zlasti v večjih urbaniziranih naseljih v okolici mesta (Šenčur, Britof, Kokrica, Naklo). Večina naselij je relativno majhnih, saj imajo le od 200 do 300 prebivalcev. Več kot 1000 prebivalcev ima le 12 naselij (Naklo, Šenčur, Kokrica, Mavčiče, Preddvor, Predoslje, Visoko, Voklo, Bitnje, Britof, Besnica in Cerklje). Za celotno zunajmestno območje je značilna nekoliko počasnejša rast prebivalstva kot v mestu. Vendar se tudi tu število prebivalcev ni povečalo v vseh KS. Negativna stopnja rasti prebivalstva, celo do 28 odstotkov, je značilna za naslednje KS: Bela, Goriče, Jezersko, Kokra, Jošt, Podbrezje, Poženik, Preddvor, Šenturška gora in Žabnica. Zelo stari naselji sta Jezersko in Kokra, ki ne kažeta znamenj pomlajevanja. Pomemben razlog za tako stanje je precejšnja odmaknjenost kraja in zelo slaba povezava z občinskim središčem. V devetih KS se je v osmih letih število prebivalcev povečalo minimalno le za okoli 5 odstotkov. To so KS: Goriče, Duplje, Trstenik, Visoko, Voklo, Zalog, Podblica in Besnica.

Nadpoprečno pa se je število prebivalcev povečalo predvsem v krajevnih skupnostih v okolici mesta. V Britofu, Kokrici in Cerkljah se je v zadnjih osmih letih število prebivalcev povečalo za 30 odstotkov.

Starostna struktura prebivalstva

Starostna sestava prebivalstva vpliva na vrsto biosocialnih procesov, kot so rodnost, smrtnost, poročnost, delovna sposobnost..., kot tudi na vrsto družbenih procesov, ki določajo ekonomski in sociopolitični razvoj.

Za prebivalstvo zahodnih razvitih držav je značilno naglo staranje. To pomeni, da delež prebivalstva, starega nad 65 let, relativno hitro narašča. Po mednarodnih kriterijih velja za staro tisto prebivalstvo, v katerem je več kot 10 % starejših od 65 let. Velik delež starega, neaktivnega prebivalstva pomeni vrsto novih problemov, ki niso zgolj ekonomske, ampak zlasti še socialne in tudi politične narave.

Po podatkih popisa iz leta 1971 jugoslovansko prebivalstvo ne spada med staro. Delež starejšega prebivalstva je znašal 8 odstotkov. Slovensko prebivalstvo je bilo z 9,8 odstotki na meji, medtem ko je kranjsko prebivalstvo s 6,7 odstotki starejših spadalo med zrelo. Po letu 1971 se je delež starih v občini relativno hitro povečeval in je leta 1977 znašal 10,1 odstotek.

STAROSTNI SESTAV PREBIVALSTVA V MESTNIH KRAJEVNIH SKUPNOSTIH LETA 1978:

Krajevna skupnost	0—6	7—14	15—18	19—59	60—64	nad 65	Skupaj
Gorenja Sava	11,1	10,7	6,6	57,1	3,7	10,8	100
Stražišče	9,5	11,0	5,7	58,7	2,6	12,2	100
Orehek - Drulovka	10,0	13,0	6,8	56,9	3,9	9,7	100
Huje - Planina - Čirče	14,1	13,5	4,9	58,1	2,3	7,1	100
Primskovo	9,0	12,6	6,2	57,5	3,0	11,7	100
Vodovodni stolp	7,8	13,8	6,8	62,0	2,8	6,9	100
Zlato polje	8,8	10,6	6,3	63,0	3,6	7,7	100
Struževo	9,8	12,1	5,4	60,3	2,6	9,8	100
Center	10,0	0,7	4,7	57,1	4,3	13,2	100
	10,2	12,4	5,8	59,4	3,0	9,1	100

Mesto v poprečju ni staro. Izrazito staro pa je mestno jedro, pa tudi Stražišče in Primskovo. Gledano v celoti, je mestno področje zelo heterogeno. Na eni strani je staro mestno jedro, ki ne kaže znakov pomlajevanja, na drugi strani je mlado naselje Planina, kjer prevladujejo mlade družine s predšolskimi in šolskimi otroki. Glede na starostno sestavo se mnogo krajevnih skupnosti srečuje s specifičnimi potrebami in problemi.

V primerjavi z mestom je za vaško območje značilen večji delež šoloobveznih otrok, mladine in starejšega prebivalstva ter nižji delež odraslega oz. potencialno aktivnega prebivalstva. Razlike med posameznimi krajevnimi skupnostmi so še večje, kot smo jih opazili v mestu. Tako so KS Golnik, Voklo, Visoko, Cerklje, Šenčur, Kokrica in Britof glede na poprečje zelo mlada območja. To se kaže tako v nizkem deležu starejše generacije (pod 9 odstotkov) kot v relativno visokih deležih predšolskih in šolskih otrok ter odraslega prebivalstva. To so večja urbana naselja individualnih gradenj.

Drugo skrajnost pomeni nekaj izrazito starih naselij oz. KS, kot so Kokra, Jošt, Trstenik, Jezersko in Žabnica, v katerih se delež starejših giblje med 15 odstotki v Žabnici in 19,7 odstotki v Kokri. Vsa naselja razen Trstenika in delno Žabnice ne kažejo znakov pomlajevanja. To so KS, v katerih se število prebivalcev zmanjšuje.

Za večino drugih KS je značilno, da so posamezni deleži relativno usklajeni in ne odstopajo bistveno od poprečja. Glede na delež starejših, ki se giblje med 11 in 13 odstotki, je večina vaških KS relativno starih oz. precej starejših od mestnih KS.

STAROSTNA SESTAVA PREBIVALSTVA V VAŠKIH KRAJEVNIH SKUPNOSTIH (LETO 1978)

Krajevna skupnost	0—6	7—14	15—18	19—59	60—64	Nad 65
Besnica	9,4	13,7	6,6	56,2	2,6	11,4
Podblica	6,3	17,1	6,8	57,6	1,0	11,3
Brnik	10,4	13,3	5,9	55,8	2,4	12,0
Cerklje	11,8	17,5	5,5	55,0	1,8	8,3
Grad	10,0	13,8	6,6	53,5	2,8	13,2
Poženik	10,8	16,8	8,5	48,0	2,6	13,2
Šenturška gora	9,2	16,4	10,6	45,5	4,8	13,5
Velesovo	11,9	16,6	8,0	50,9	2,5	10,1
Zalog	10,0	15,1	7,1	50,4	2,3	14,9
Golnik	12,1	11,1	3,9	65,9	1,4	5,5
Goriče	10,5	13,4	7,6	50,6	3,9	13,9
Trstenik	11,1	13,1	4,1	49,3	4,9	17,0
Jezersko	8,3	11,4	7,1	52,3	4,1	16,6
Mavčiče	11,9	15,0	4,9	52,4	3,3	12,4
Duplje	10,0	13,0	6,5	54,2	3,9	12,3
Naklo	10,5	15,0	6,9	55,3	2,7	9,6

Krajevna skupnost	0—6	7—14	15—18	19—59	60—64	Nad 65
Podbrezje	10,8	10,9	6,3	55,8	3,6	12,6
Bela	12,6	12,9	5,4	52,8	3,8	12,7
Preddvor	10,0	14,4	5,5	55,9	3,0	11,0
Britof	11,3	15,9	6,9	55,4	2,2	8,3
Kokrica	9,3	13,7	7,2	58,8	2,6	8,3
Predoslje	12,2	15,8	6,6	53,9	1,6	9,9
Šenčur	10,9	14,6	6,8	57,3	2,0	8,3
Visoko	9,3	16,6	6,3	53,1	2,9	7,5
Voglje	11,8	15,4	7,5	53,8	1,7	9,8
Voklo	10,8	15,9	7,6	57,3	1,7	6,6
Trboje	11,4	13,6	5,9	53,2	4,0	11,6
Bitnje	9,3	14,5	6,5	54,5	3,0	12,2
Žabnica	10,1	14,2	6,4	51,0	2,7	15,4
Tenetiše	8,6	13,3	11,0	54,5	3,5	9,0
Kokra	6,6	10,0	8,9	52,1	2,7	19,7
Jošt	8,9	8,9	6,2	53,4	3,4	19,1
Občina Kranj	10,4	14,5	6,6	55,0	2,7	10,8

Zanimiva je tudi starostna struktura glede na spol.

Starost	Moški	Ženske
0—3	50,3	49,7
4—6	52,2	47,8
7—14	50,5	49,5
15—18	49,4	50,6
19—29	49,2	50,8
30—39	49,2	50,2
40—49	49,2	50,8
50—59	40,0	60,0
60—64	41,0	59,0
65—69	40,5	59,5
70—74	40,1	59,9
75—79	35,2	64,8
80—84	29,9	70,1
85—89	20,0	80,0
nad 90	22,2	77,8
Občina skupaj	47,4	52,6

Številčni odnos med moškimi in ženskami, tako imenovano spolno ravnovesje, daje pečat ekonomskim in družbenim odnosom. Vpliva na poročnost in prek nje na rodnost, pa tudi na strukturo industrije. V jugoslovanskem geografskem prostoru je več žensk kot moških. Ob popisu leta 1971 je bilo v Jugoslaviji 50,8 odstotkov žensk in 49,2 odstotka moških ali 969 moških na 1000 žensk. V Sloveniji je to razmerje nekoliko drugačno. Na 1000 žensk je 938 moških. Glede na kazalce v drugih republikah in avtonomnih pokrajinah lahko sklepamo, da je razmerje med spoloma verjetno pogojeno s stopnjo razvitosti. Razvito industrijsko okolje ob tradicionalni delitvi vlog, ki še vedno prevladuje, pomeni večje in nevarnejše breme za moške (prometne nesreče, nesreče pri delu, stresi . . .). Na deficit moških pa še vedno vplivata obe svetovni vojni.

Glede na omenjeno predpostavko spada občina Kranj med najrazvitejša področja v Jugoslaviji oz. Sloveniji. Med kranjskim prebivalstvom je le 47,4 odstotka moških ali 910 moških na 1000 žensk.

Ženske prevladujejo v vseh KS, razen v petih. Izjeme so KS Struževo, Brnik, Šenturška gora, Velesovo in Kokra.

Moški prevladujejo le v nekaterih starostnih razredih. Za Jugoslavijo in Slovenijo je značilno, da je v vseh starostnih razredih do 44 let več moških kot žensk. V naslednjih razredih je razmerje obrnjeno. V višjih starostnih razredih delež žensk narašča, medtem ko delež moških pada.

Za našo občino je značilno, da moški prevladujejo le v prvih treh starostnih razredih (do 14. leta starosti). V vseh naslednjih starostnih razredih je več žensk. Nadalje je značilno, da delež moških z leti pada precej hitreje, kot je to značilno za Slovenijo. Tako je med občani, ki so dosegli 90. leto starosti, le še 22 odstotkov moških.

Glede na to, da se prebivalstvo občine že uvršča v kategorijo starih, bi veljalo omeniti nekatere ekonomske in socialne implikacije, ki se navezujejo na staranje prebivalstva.

Večina starejših kranjskih občanov je upokojencev in imajo zagotovljeno materialno varnost iz minulega dela. Materialna samostojnost je pomemben psihosocialni moment. Drugi pomembni moment je socialna varnost. Do nedavnega jo je starejšim občanom zagotavljala razširjena tri ali več generacijska družinska skupnost, ki jo pogoji sodobnega načina življenja (visoka stopnja zaposlenosti, majhna stanovanja, prostorska fleksibilnost aktivnega prebivalstva . . .) vedno bolj izrinjajo.

Očitna je tendenca, da bo del skrbi za starejše prevzela širša družbena skupnost. V občini se ta praksa že uveljavlja. Starejšim občanom sta na voljo dva sodobno urejena domova upokojencev, kot tudi nega na domu, ki je trenutno dostopna le starejšim občanom na območju mesta.

Povsem nerazvito pa je preventivno delo s še aktivnimi občani oz. tako imenovana priprava na starost. Starejše občane je treba osvestiti oz. jih spodbuditi, da bodo

usmerili svoje sile na druga področja, še preden prenehajo z redno delovno obveznostjo. Zagotoviti jim moramo možnost, da še naprej ostanejo v središču družbenega dogajanja. Tako bomo lahko uporabili tudi njihove bogate življenjske izkušnje. Spodbujati in omogočiti je treba njihovo dejavnost tudi v pozni starosti, saj le-ta ohranja človekovo telesno in duševno zdravje.

Struktura prebivalstva po zakonskem stanu

O tem, kakšnega zakonskega stanu so občani, ni podatkov, ker je zakonski stan kategorija, ki se zelo hitro spreminja. Razpolagamo le s podatki, koliko občanov se vsako leto poroči in koliko se jih razveže. V zadnjih osmih letih so kranjski občani sklenili poprečno 500 porok letno. Glede na število porok, sklenjenih na 1000 prebivalcev, smo natančno v slovenskem poprečju.

Leto	Sklenjene zak. zveze	Sklenjene zak. zveze na 1000 prebival.	Razvezane zak. zveze	Razveze na 1000 porok
1970	492	8,8	109	221,5
1971	471	8,3	111	235,7
1972	512	8,9	100	195,3
1973	508	8,7	114	224,4
1974	483	8,1	107	221,5
1975	527	8,7	124	235,3
1976	483	7,8	112	231,8
1977	518	8,2	140	270,3
1978	481	7,5	—	—
1979	481	7,4	—	—

Število porok relativno rahlo upada, kar pa ne vpliva na zniževanje rodnosti. Iz tega ter iz povečanja števila izvenzakonskih rojstev lahko sklepamo, da narašča število izvenzakonskih skupnosti, ki so po zakonu o zakonski zvezi in družinskih razmerjih izenačene z zakonskimi.

Povsem drugače je z razvezami. Število razvez z leti narašča. Med razvezanimi je 43 odstotkov družin z mladoletnimi otroki. S številom razvez na 1000 sklenjenih porok krepko presegamo slovensko poprečje. V Sloveniji se je leta 1975 na 1000 porok razvezalo 143 zakonov, v občini Kranj pa kar 235.

Socialna struktura prebivalstva

Vse od srede 19. stoletja je na območju občine močno prevladovalo kmetijstvo. Obrtna in trgovska dejavnost sta se pojavljali predvsem kot dopolnitev osnovne kmetijske dejavnosti.

Vrsta zaposlitve občanov	Leta 1900 %	Leta 1931 %
Kmetijstvo	70	49
Industrija in obrt	18	37
Trgovina in promet	2	5
Javne službe, svobodni poklici	9	5

Konec 19. stoletja se je socialna struktura pod vplivom industrializacije pričela hitro spreminjati. Delež kmetov se je naglo zmanjšal. Število zaposlenih v drugih dejavnostih, zlasti industriji, se je pričelo naglo povečevati.

Proces industrializacije in v povezavi z njim razslojevanje kmečkega prebivalstva se je po drugi svetovni vojni še nadaljeval. 1971. leta je bilo v občini le še 9,7 % kmečkega prebivalstva. Delež kmetov se v nadaljnjem razvoju ni več bistveno znižal.

Večina aktivnih, za delo sposobnih občanov, je vključenih v združeno delo. Stopnja zaposlenosti je zelo visoka, saj je v združenem delu zaposlen malone vsak drugi občan, delež zaposlenih pa še vedno rahlo narašča.

Delež zaposlenih v združenem delu:

Leto	%
1974	46,3
1975	46,3
1976	46,6
1977	46,9
1978	47,3
1979	48,0

Število zaposlenih narašča v vseh dejavnostih, razen v kmetijstvu, gozdarstvu in prometu, kjer iz leta v leto upada. Visoka stopnja zaposlenosti prinaša razne ugodnosti pa tudi nekatere težave. Med zaposlenimi je polovica žensk, kar kaže na visoko stopnjo njihove ekonomske osa-

mosvojenosti. Po drugi strani pa to močno izpostavlja problem otroškega varstva, organizirane družbene prehrane kot tudi drugih servisnih dejavnosti, ki bi razbremenjevale gospodinjstva.

IZOBRAZBENA STRUKTURA ZAPOSLENIH:	%
nekvalificirani, polkvalificirani delavci	41,5
kvalificirani delavci, delavci z nižjo izobrazbo	31,5
visokokvalificirani, srednje izobraženi	19,0
višje in visoko izobraženi	8,0

Iz izobrazbene strukture zaposlenih, ki je bila ugotovljena maja 1978. leta, je razvidno, da v občini prevladujejo nekvalificirani in polkvalificirani delavci. Kar dobra četrtina zaposlenih (22 %) nima dokončane osnovne šole.

Zaključek

Hitra rast prebivalstva pomeni za občino prednost, ki se kaže v vsestranskem gospodarskem in družbenopolitičnem razvoju. Hkrati se soočamo z mnogimi novimi družbenimi pojavi, katerih posledice, tako pozitivne kot negativne, bomo občutili tudi v razporeditvi, starostni in socialni strukturi. Potrebno bi bilo proučiti nakazane spremembe ter na osnovi ugotovitev usmerjati spremembe v družbeno želene okvire.

Literatura:

1. Nekaj značilnosti prebivalstva kranjske občine (CSD 1978)
2. Statistični podatki v občini Kranj za leto 1976, 1977 in 1978 (SO Kranj 1979)
3. Dr. Josip Žontar: Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939
4. 900 let Kranja, Spominski zbornik, Kranj 1960
5. Statistični letopis SR Slovenije 1970 do 1980

UVELJAVLJANJE DELEGATSKEGA SISTEMA V OBČINI KRANJ

ALEKSANDER RAVNIKAR

Uvod

S sprejemom ustave SFRJ in ustave SRS v letu 1974, zakona o združenem delu (1976) in drugih sistemskih zakonov so bile odprte najširše možnosti za dejansko zagotovitev vladajočega položaja delavskega razreda in vseh delovnih ljudi v družbeni reprodukciji, v uresničevanju funkcij oblasti in upravljanju drugih družbenih zadev.

Socialistična družbena ureditev SFRJ temelji na oblasti delavskega razreda in vseh delovnih ljudi in na odnosih med ljudmi kot svobodnimi in enakopravnimi proizvajalci in ustvarjalci, ki jim delo rabi izključno za zadovoljevanje njihovih osebnih in skupnih potreb. Delavski razred in vsi delovni ljudje uresničujejo oblast in upravljajo druge družbene zadeve organizirani v organizaciji združenega dela in druge samoupravne organizacije in skupnosti ter v razredne in druge družbenopolitične in družbene organizacije, in sicer:

— z odločanjem na zborih, z referendumom in v drugih oblikah osebnega izjavljanja v temeljnih organizacijah združenega dela, krajevnih skupnostih, samoupravnih interesnih skupnostih in v drugih samoupravnih organizacijah in skupnostih,

— po delegatih v organih upravljanja teh organizacij in skupnosti,

— s samoupravnim sporazumevanjem in družbenim dogovarjanjem,

— po delegacijah in delegatih v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti,

— z usmerjanjem in nadzorstvom dela organov, odgovornih skupščinam.

Največja sprememba v družbenopolitičnem sistemu po ustavah iz leta 1974 je uvedba delegatskega sistema kot oblike in instrumenta samoupravljanja, političnega odločanja in oblasti delavskega razreda ter podlage za oblikovanje skupščinskega sistema in vseh samoupravnih ter političnih institucij za upravljanje družbenih zadev. Kardelj je zapisal, »da delegatski sistem že pokriva vse odnose med ljudmi in da je že postal integralni sistem ter kot tak nosilec celotnega družbenopolitičnega sistema«. Po delegatskem načelu se oblikujejo in delujejo samoupravni organi v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih, skupščine samoupravnih interesnih skupnosti in skupščine družbenopolitičnih skupnosti, pa tudi organi družbenopolitičnih organizacij.

Ključni dejavnik delovanja skupščin družbenopolitičnih in samoupravnih interesnih skupnosti so delegacije, preko katerih se skupščine trajno organizacijsko in delovno povezane z delovnimi ljudmi in občani v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih. Delegacija določa temeljna stališča za delo delegatov v skupščini in za njihovo sodelovanje pri odločanju, pri čemer mora izhajati iz interesov in smernic temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti, upoštevati interese drugih samoupravnih organizacij in skupnosti in splošne družbene interese in potrebe. Delegati, ki jih delegacije delegirajo v skupščine družbenopolitične skupnosti, morajo pri zavzemanju stališč o vprašanjih, o katerih se odloča v skupščini, ravnati v skladu s smericami svojih samoupravnih organizacij in skupnosti in s temeljnimi stališči delegacij oziroma družbenopolitičnih organizacij, ki so jih delegirale, kakor tudi v skladu s skupnimi in splošnimi družbenimi interesi in potrebami, pri opredeljevanju in glasovanju pa so samostojni. Delegacije morajo o svojem delu in o delu delegatov v skupščini poročati temeljnim samoupravnim organizacijam in skupnostim in so tem odgovorne za svoje delo.

ALEKSANDER RAVNIKAR, YU, 64000 Kranj, Šorlijeva 22, dipl. pravnik

Struktura občinske skupščine

Skupščine družbenopolitičnih skupnosti opredeljuje ustava kot izvoljene in zamenljive delegacije delovnih ljudi v samoupravnih organizacijah in skupnostih ter družbenopolitičnih organizacijah. V občinski skupščini se oblikujejo:

— zbor združenega dela (ZZD) kot zbor delegatov delovnih ljudi v organizacijah združenega dela,

— zbor krajevnih skupnosti (ZKS) kot zbor delegatov delovnih ljudi in občanov v krajevnih skupnostih in

— družbenopolitični zbor (DPZ) kot zbor delegatov delovnih ljudi in občanov, organiziranih v družbenopolitične organizacije, s čimer je zagotovljena neposredna udeležba družbenopolitičnih organizacij pri odločanju v skupščini in uresničevanje ustavne vloge družbenopolitičnih organizacij, predvsem njihove odgovornosti za razvoj in varstvo socialističnega samoupravnega sistema. Toda s tem vloga družbenopolitičnih organizacij v delegatskem sistemu še ni izčrpana. Družbenopolitične organizacije so namreč dolžne delovati v celotnem delegatskem sistemu, v temeljnih organizacijah združenega dela, krajevnih skupnostih in na vseh ravneh odločanja v delegatskem sistemu, povsod, kjer poteka samoupravna in politična dejavnost delovnih ljudi in občanov.

Skupščine samoupravnih interesnih skupnosti na področjih vzgoje in izobraževanja, raziskovalne dejavnosti, kulture, zdravstva in socialnega varstva odločajo enakopravno s pristojnimi zbori skupščine družbenopolitične skupnosti o vprašanjih s teh področij, ki so v pristojnosti te skupščine.

Na volitvah leta 1978 je bilo v temeljnih organizacijah združenega dela in delovnih skupnostih v delegacije za zbor združenega dela izvoljenih 1040 članov delegacij. Zbor združenega dela ima 85 delegatskih mest. Na 29 delegatskih mest delegira delegate 17 delegacij, ki imajo skupno 137 članov delegacij. Za delegiranje delegatov na 53 delegatskih mest se povezuje v 40 konferenc delegacij 141 delegacij z 866 izvoljenimi člani delegacij in 96 delovnih skupnosti, ki nimajo več kot 30 delovnih ljudi (skupaj 1186 delovnih ljudi). Na 3 delegatska mesta delegirajo svoje delegate 3 skupne delegacije (s 37 člani), ki so jih oblikovale delovne skupnosti državnih organov, družbenopolitičnih organizacij, družbenih organizacij in društev, druge delovne skupnosti, ki niso organizirane kot organizacije združenega dela, ter aktivnih vojaških in civilnih oseb v službi v oboroženih silah v SFRJ.

Zbor krajevnih skupnosti je imel od 1/1-1979 41 delegatskih mest, po ustanovitvi dveh novih krajevnih skupnosti — Čirče in Olševek — pa jih ima 43, vsaka krajevna skupnost v občini ima torej po eno delegatsko mesto. Na volitvah je bilo v 41 izvoljenih 373 članov.

V družbenopolitičnem zboru je 30 delegatov družbenopolitičnih organizacij, ki so po dogovoru v Socialistični zvezi delovnega ljudstva (SZDL) na listo kandidatov določile 8 delegatov iz SZDL, 5 iz Zveze komunistov (ZK), 7 iz sindikata, 5 iz Zveze socialistične mladine Slovenije (ZSMS) in 5 iz Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne (ZZB NOV).

Popis izvoljenih članov delegacij, ki zajema 1034 članov delegacij za ZZD, 373 iz krajevnih skupnosti (KS) in delegate v DPZ, daje naslednjo sliko:

SPOL

Spol	ZZD		ZKS		DPZ		Vsi	
	število	%	število	%	število	%	število	%
Moški	644	62	333	89	20	67	997	69
Ženski	390	38	40	11	10	33	440	31
Skupaj	1034	100	373	100	30	100	1437	100

STAROST

	ZZD		ZKS		DPZ		Vsi	
	število	%	število	%	število	%	število	%
do 27 let	244	24	65	17	4	13	313	22
28—35 let	295	29	92	25	9	30	396	28
36—45 let	302	29	116	31	6	20	424	29
46—55 let	174	16	74	20	11	37	259	18
nad 56 let	19	2	26	7			45	3
Skupaj	1034	100	373	100	30	100	1437	100

NARODNOST

	ZZD		ZKS		DPZ		Vsi	
	število	%	število	%	število	%	število	%
Slovenec	953	92	354	95	28	93	1335	93
Hrvat	23	2	2	0,5	2	7	27	2
Srb	34	3,5	10	3			44	3
Drugi jug. nar.	9	1	1				10	0,5
Neopredeljen	15	1,5	6	1,5			21	1,5
Skupaj	1034	100	373	100	30	100	1437	100

DRUŽBENI POLOŽAJ

	ZZD		ZKS		DPZ		Vsi	
	število	%	Število	%	število	%	število	%
Delav. — gospod.	748	72	232	62	15	50	995	69
Delav. — druž. d.	215	21	52	14	10	33	277	19
Dijak — študent	11	1	14	4	2	7	27	2
Gospodinja	1						1	
Kmet	38	4	34	9			72	5
Obrtnik	11	1	18	5			29	2
Upokojenec			18	5	2	7	20	2
Ostalo	10	1	5	1	1	3	16	1
Skupaj	1034	100	373	100	30	100	1437	100

POLOŽAJ V DELOVNI ORGANIZACIJI

	ZZD		ZKS		DPZ		Vsi	
	število	%	število	%	število	%	število	%
Vodilni del.	13	1	31	9	10	33	54	4
Vodstveni del.	134	13	60	16	7	23	201	14
Strokovni del.	266	26	69	18	9	30	344	24
Delavec v neposred. proizvodn.	346	34	85	23			431	30
Administr. del.	129	12	20	5			149	10
Drugo v DO	75	7	19	5			94	6
Ni zaposl. v DO	71	7	89	24	4	14	164	12
Skupaj	1034	100	373	100	30	100	1437	100

IZOBRAZBA

Izobrazba	ZZD		ZKS		DPZ		Vsi	
	število	%	število	%	število	%	število	%
Nekvalificiran	78	8	43	12			121	8
Polkvalificiran	61	6	20	5			81	6
Kvalificiran	296	28	93	25	2	7	391	27
Visokokvalific.	58	6	26	7	1	3	85	6
Nižja	93	9	20	5	1	3	114	8
Srednja	262	25	100	27	11	37	373	26
Višja	104	10	44	12	8	27	156	11
Visoka	79	8	24	6	7	23	110	8
Akad. stopnje	3		3	1			6	
Skupaj	1034	100	373	100	30	100	1437	100

ČLANSTVO V ZK

Članstvo v ZK	ZZD		ZKS		DPZ		Vsi	
	število	%	število	%	število	%	število	%
ZKS	242	23	135	36	30	100	407	28

Samoupravne interesne skupnosti (SIS)

V naši občini delujejo naslednje samoupravne interesne skupnosti s področja družbenih dejavnosti:

a) ki se vključujejo v skupščinski sistem

SIS	Skupščina		Izvršni odbor (članov)
	zbor uporabnik. (del. mesta)	zbor izvajal. (del. mesta)	
1. Izobraževalna skupnost	46	23	11
2. Kulturna skupnost	47	21	21
3. Zdravstvena skupnost	45	21	8
4. Skupnost socialnega varstva	24	6	11
5. Raziskovalna skupnost	32	—	5

b) ki se vključujejo v skupnost socialnega varstva

SIS	Skupščina		Izvršni odbor
	zbor uporabnik.	zbor izvajal.	
1. Otroškega varstva	47	20	11
2. Socialnega skrbstva	47	20	11
3. Enota skupnosti pokojnin. in invalidskega zavarovanja	47	—	7
4. Skupnost za zaposlovanje	46	—	7
5. Samoupravna stanovanjska skupnost	53	21	13

V skupnost socialnega varstva delegirata skupnosti, navedeni pod zap. št. 1. in 2., po 3 delegate v zbor uporabnikov in 3 v zbor izvajalcev, ostale tri skupnosti pa po 6 delegatov v zbor uporabnikov.

c) telesnokulturna skupnost, ki ima v zboru uporabnikov 47, v zboru izvajalcev pa 22 delegatskih mest, izvršni odbor ima 9 članov.

Volitve delegacij za zbore uporabnikov skupščin samoupravnih interesnih skupnosti družbenih dejavnosti so bile v aprilu 1978. V obdobju 1974—1978 so temeljne samoupravne organizacije in skupnosti imele splošne delegacije za skupščine vseh samoupravnih interesnih skupnosti družbenih dejavnosti, praviloma 10 ali 11 članske, tako da so bile močno obremenjene, zaradi nezadostne koordiniranosti različnih SIS pa bi morale pogosto zasedati. Nova volilna zakonodaja je predvidela možnost ob-

likovanja treh vrst delegacij: posebnih delegacij za skupščine posameznih SIS, združene delegacije za skupščine dveh ali več SIS in splošne delegacije za skupščine vseh SIS. Praviloma naj bi se v temeljnih organizacijah in skupnostih oblikovale posebne delegacije; če za to ne bi bilo kadrovskih in drugih možnosti, naj bi oblikovali eno ali več združenih delegacij za dve ali več skupščin SIS, pri čemer naj bi izvolili združene delegacije predvsem za delegiranje v skupščine SIS, ki delujejo na področju socialnega varstva. Splošno delegacijo naj bi izvolila temeljna samoupravna organizacija oz. skupnost, ki nima pogojev za izvolitev nobene posebne oziroma združene delegacije, torej zlasti v krajevnih skupnostih z majhnim številom prebivalcev ter v TOZD in delovnih skupnostih, ki imajo le nekaj več kot 30 zaposlenih.

Na volitvah leta 1978 je bilo v organizacijah združenega dela za zbore uporabnikov skupščin SIS izvoljenih:

155 posebnih delegacij	s 782 člani,
113 združenih delegacij	z 979 člani,
93 splošnih delegacij	s 1077 člani.

Pri tem je 15 organizacij združenega dela volilo posebne delegacije za skupščine vsake od desetih samoupravnih interesnih skupnosti, ena OZD posebne delegacije za 5 skupščin SIS in eno združeno delegacijo, v štirih OZD so volili po 5 združenih delegacij, v 46 OZD po dve združeni delegaciji, druge OZD pa so volile splošne delegacije. 96 organizacij ima do 30 zaposlenih, zato delegacij niso volile, ampak opravljajo funkcijo delegacije vsi delovni ljudje.

V krajevnih skupnostih so delovni ljudje in občani volili člane delegacij za skupščine 9 samoupravnih interesnih skupnosti, saj niso volili delegacij za skupščino raziskovalne skupnosti. Izvoljenih je bilo:

67 posebnih delegacij	s 485 člani,
55 združenih delegacij	s 637 člani,
6 splošnih delegacij	s 67 člani.

Posebne delegacije za zbore uporabnikov skupščin samoupravnih interesnih skupnosti so bile izvoljene v 7 krajevnih skupnostih, v eni krajevni skupnosti 4 posebne in 1 združena, v 27 krajevnih skupnostih po 2 združeni delegaciji, v 6 krajevnih skupnostih pa splošne delegacije.

Popis izvoljenih članov delegacij daje naslednjo sliko:

SPOL

SIS	Moški		Ženske		Skupaj	
	število	%	število	%	število	%
1. Izobraževalna sk.	373	62	233	38	606	100
2. Kulturna skupnost	344	61	224	39	568	100
3. Zdravstvena skup.	343	56	266	44	609	100
4. Raziskovalna skup.	271	67	133	33	404	100
5. Socialno skrbstvo	314	55	255	45	569	100
6. Otroško varstvo	265	45	329	55	594	100
7. Invalid. - pokoj.	366	66	186	34	552	100
8. Skup. za zaposl.	352	66	183	34	535	100
9. Stanovanj. skup.	381	68	177	32	558	100
10. Telesno-kult. skup.	436	73	161	27	597	100
SKUPAJ	2412	62	1492	38	3904	100

STAROST

SIS	Do 27 let		28—35		36—45		46—55		Nad 56 let		Vsi
	Število	%	Število	%	Število	%	Število	%	Število	%	
1.	169	28	192	32	161	27	70	11	11	2	603
2.	169	30	174	31	137	24	81	14	7	1	568
3.	133	22	171	28	184	30	108	19	10	2	606
4.	87	22	132	33	119	29	57	14	7	7	402
5.	100	18	158	28	185	33	99	17	24	4	567
6.	140	24	201	34	177	30	60	10	14	2	592
7.	73	13	111	20	151	29	165	30	51	9	551
8.	128	24	142	27	158	30	93	17	10	2	531
9.	123	22	162	29	171	31	86	15	14	3	556
10.	174	29	196	33	150	25	65	11	9	2	594
Sk.	940	24	1085	28	1123	29	613	16	124	2,5	3885

NARODNOST

SIS	Slovenec		Hrvat		Srb		Ostali		Neopredeljeni		Vsi
	Število	%	Število	%	Število	%	Število	%	Število	%	
1.	549	91	14	2	25	4	6	1	12	2	606
2.	521	92	12	2	20	3,5	6	1	9	1,5	568
3.	553	91	20	3	24	4	4	1	8	1	609
4.	367	91	8	2	19	5	6	1	4	1	404
5.	516	91	11	2	25	4	6	1	11	2	569
6.	542	91	14	2	22	4	8	1,5	8	1,5	594
7.	511	93	13	2	18	3	4	1	6	1	552
8.	487	91	9	2	22	4	11	2	6	1	535
9.	504	90	14	2,5	24	4	7	1,5	9	2	558
10.	534	89	16	3	19	3,5	8	1	20	3,5	597
Sk.	3594	92	79	2	106	3	39	1	86	2	3904

DRUŽBENI POLOŽAJ

SIS	Delavec gos. dej.		Delavec družb. d.		Dijak-št.		Kmet		Obrtnik		Upokoj.		Ostalo		Vsi
	Število	%	Število	%	Število	%	Število	%	Število	%	Število	%	Število	%	
1.	401	66	142	23	31	5	18	3	7	1	3	1	4	1	606
2.	416	73	110	19	3	2	14	3	6	1	5	1	4	1	568
3.	420	69	139	23	10	2	17	3	10	2	8	1	5	1	609
4.	301	75	80	20	3	1	11	3	5	1	1	—	3	1	404
5.	398	70	126	22	4	1	14	3	5	1	16	3	6	1	569
6.	410	69	139	23	8	1	13	3	7	1	11	2	6	1	594
7.	370	67	96	17	3	—	20	4	10	2	49	9	4	1	552
8.	400	75	97	18	11	3	13	2	6	1	6	1	2	—	535
9.	420	75	101	18	4	1	7	1	11	2	9	2	6	1	558
10.	445	75	104	17	15	3	15	3	8	1	3	—	7	1	597
Sk.	2846	73	710	18	78	2	82	2	56	1	93	3	39	1	3904

IZOBRAZBA

SIS	NK, PK		KV, nižja		VKV, sred.		Višja		Vis. in akad. iz.		Vsi
	Število	%	Število	%	Število	%	Število	%	Število	%	
1.	90	15	199	33	188	31	74	12	55	9	606
2.	87	15	237	42	165	29	39	7	40	7	568
3.	95	16	249	41	165	27	53	9	47	7	609
4.	53	13	140	35	120	30	39	9	52	13	404
5.	116	20	228	40	155	27	53	9	17	3	569
6.	123	21	224	38	173	29	44	7	30	5	594
7.	103	19	239	43	151	27	38	7	21	4	552
8.	85	16	217	41	168	31	37	7	28	5	535
9.	79	14	235	42	174	31	43	8	27	5	558
10.	95	16	252	42	174	29	39	7	37	6	597
Sk.	667	17	1512	39	1122	29	332	8	271	7	3904

ČLANSTVO V ZK

SIS	ZKS	
	Število	%
1.	141	23
2.	129	23
3.	122	20
4.	61	16
5.	107	19
6.	117	20
7.	105	19
8.	108	20
9.	127	23
10.	121	20
Sk.	868	22

d) Samoupravne interesne skupnosti dejavnosti materialne proizvodnje

SIS	Skupščina		Izvršni odbor
	zbor uporabnik.	zbor izvajal.	
1. SIS za varstvo pred požarom	30	15	11
2. Samoupravna komunalna interesna skupnost	40	20	9
3. Kmetijsko zemljiška skupnost	51		11
4. SIS za gospodarjenje s stavbnim zemljiščem	47	11	11

Delovanje delegatskega skupščinskega sistema

Uveljavljanje delegatskega sistema in delegatskih odnosov je dolgoročen proces, ki ga mora spodbujati neprekinjena, idejno jasno usmerjena in dobro organizirana družbenopolitična akcija vseh organiziranih socialističnih sil. Samoupravni organi in delegacije temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti, družbenopolitične organizacije in organi delegatskih skupščin morajo stalno spremljati delovanje delegatskega sistema, analizirati stanje in odpravljati ugotovljene pomanjkljivosti.

Občinska skupščina je obravnavala v mandatnem obdobju 1974—1978 dvakrat delovanje delegacij za zbore občinske skupščine ter delovanje občinske skupščine in njenih organov. Takšne obravnave so bile opravljene tudi v samoupravnih interesnih skupnostih, ki se vključujejo v skupščinski sistem, in družbenopolitičnih organizacijah. V letu 1979 je obravnavala občinska skupščina analizo o uveljavljanju in delovanju delegatskega sistema v občini. Analiza je zajela delovanje zborov občinske skupščine, skupščin samoupravnih interesnih skupnosti, dejavnost družbenopolitičnih organizacij v delegatskem sistemu, organov državne uprave v funkciji delegatskega sistema in delovanje delegacij za zbore občinske skupščine in skupščine samoupravnih interesnih skupnosti.

Ugotovitve kažejo, da so bili doseženi pomembni uspehi v izgrajevanju in delovanju celotnega institucional-

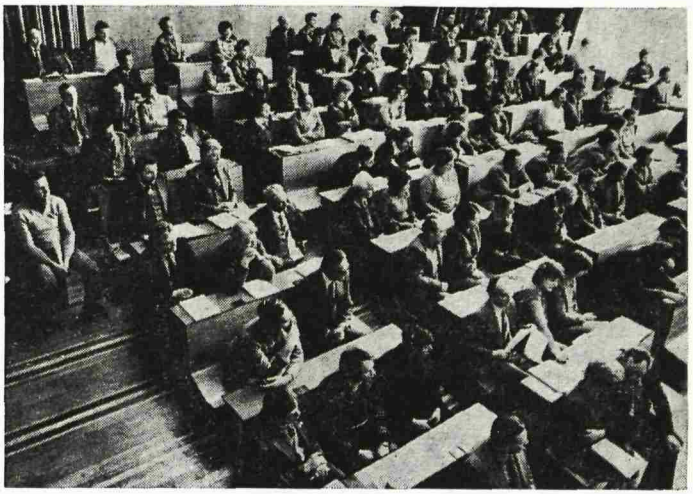
nega organizma delegatskega sistema, izboljšala se je struktura delegatov, zlasti za zbore uporabnikov skupščin samoupravnih interesnih skupnosti, izvoljenih je bilo več posebnih in združenih delegacij, odprto delo delegacij in skupščin omogoča aktivnejšo udeležbo in vlogo delovnih ljudi in občanov ter vključevanje številnih družbenih subjektov v pripravo in sprejemanje družbenih odločitev, dejavnost družbenopolitičnih organizacij v delegatskem sistemu zagotavlja večji vpliv stališč subjektivnega dejavnika na družbene odločitve, precej so se izboljšale tudi možnosti za delo delegacij. Nadaljnje uveljavljanje delegatskega sistema je največ odvisno od poglabljanja samoupravnih odnosov v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih, od dejavnosti družbenopolitičnih organizacij pri ustvarjanju ustreznejših družbenopolitičnih pogojev za delo delegacij in od stalne delovne povezanosti vseh dejavnikov v delovanju delegatskega sistema.

V tem prispevku bomo prikazali nekatere pomembnejše ugotovitve o delovanju delegatskega skupščinskega sistema v naši občini, zlasti še slabosti in pomanjkljivosti, ki jih je treba odpraviti, da bi uresničili začrtani razvoj delegatskega sistema in delegatskih odnosov.

Delovni ljudje in občani oblikujejo delegacije zaradi neposrednega uresničevanja svojih pravic, dolžnosti in odgovornosti pri izvajanju oblasti in upravljanju drugih družbenih zadev. Ugotavljamo pa, da se delegacija še ni zadosti uveljavila kot oblika odločanja delovnih ljudi in občanov v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih, preko katere bi te uveljavljale in usklajevale svoje interese v občinski skupščini in skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti, ampak imajo pogosto bolj položaj organa občinske skupščine oz. skupščin SIS. Razlogi za to so predvsem v slabi povezanosti s samoupravnimi organi, strokovnimi službami, poslovodnimi organi in družbenopolitičnimi organizacijami. Analiza iz leta 1979 kaže, da več kot 20 % delegacij za zbor združenega dela in zbore uporabnikov skupščin SIS ne sodeluje s samoupravnimi organi, med pomembnejše ovire za ustreznejše delovanje delegacij uvršča okrog 40 % delegacij slabo sodelovanje z družbenopolitičnimi organizacijami, 40 % delegacij iz OZD in 30 % delegacij iz KS pa meni, da so prepuščene same sebi.

Delegacija je dolžna določati temeljna stališča za delo delegatov v skupščini in za njihovo sodelovanje pri odločanju. Pri tem mora izhajati iz interesov in smernic temeljne samoupravne organizacije in skupnosti, upoštevati mora interese drugih samoupravnih organizacij in skupnosti ter splošne družbene interese in potrebe.

Temeljna stališča se v praksi oblikujejo predvsem v razpravi članov delegacije na predlog vodje delegacije ali

Sl. 1. Delegati na skupnem zasedanju zbora združenega dela, zbora krajevnih skupnosti in družbenopolitičnega zbora Skupščine občine Kranj v juniju 1980

Sl. 2. Seja delegacije KS Vodovodni stolp — Kranj, 1980

člana, ki je določeno vprašanje posebej proučil, le redko pa na predlog samoupravnih organov ali družbnopolitičnih organizacij. Pri tem velja poudariti, da je v krajevnih skupnostih razmeroma dobra povezanost med delegacijo za zbor krajevnih skupnosti in svetom krajevne skupnosti, delegacije za skupščine SIS pa so še precej zapostavljene. Medsebojna povezanost delegacij v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih se je uveljavila le v redkih primerih, med oblikami sodelovanja prevladujejo stiki med vodji delegacij in drugi neformalni stiki.

Dve ali več delegacij temeljnih samoupravnih organizacij oziroma skupnosti, ki nimajo samostojnega delegatskega mesta v zboru občinske skupščine, se združujejo v konferenco delegacij zaradi delegiranja skupnih delegatov v občinsko skupščino, obravnavanja vprašanj iz pristojnosti občinske skupščine, določanja skupnih smernic za delegate in zaradi uresničevanja drugih pravic in dolžnosti v zvezi z opravljanjem funkcije občinske skupščine. V konference delegacij se v naši občini združuje velika večina delegacij za zbor združenega dela občinske skupščine in zbore uporabnikov skupščin samoupravnih interesnih skupnosti. Konference so sicer zaživele, vendar še niso prerasle iz formalne oblike povezovanja v demokratične oblike soočanja in usklajevanja interesov tistih, ki so vanje povezani, pogosto pa v celoti prevzemajo funkcijo delegacij. Delegacije, ki se združujejo v konferenco, bi se morale sestati pred vsako sejo konference in oblikovati svoja stališča, vendar se redno sestaja le 1/4 delegacij, ki se združujejo v konference, nekoliko boljše od poprečja je stanje v delegacijah za zbor združenega dela, skoraj tretjina delegacij pa se pred sejami konferenc ne sestaja. Več kot polovica delegacij prihaja na seje konference brez izoblikovanih stališč, tako da konferenca pogosto v celoti prevzema funkcije delegacij. Konference delegacij v teh primerih nimajo za seboj samoupravne organizacije oziroma skupnosti, ampak so odtrgane od delegacij, od samoupravne in družbenopolitične baze. V prihodnje bo zato potrebno povečati dejavnost delegacij, ki se združujejo v konference, in v obravnave na sejah konferenc delegacij vključiti vse ustvarjalne sile socialističnega samoupravljanja, zlasti SZDL in sindikat, ter jih tako uveljaviti kot oblike široke družbene konzultacije pri usklajevanju in oblikovanju skupnih stališč.

Družbenopolitične organizacije se v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih še vedno premalo vključujejo v delo delegacij, vsebinska programska povezanost delegatske dejavnosti in dejavnosti družbenopolitičnih organizacij še ni zadovoljiva. V obdobju 1978/79 so organizacije SZDL vključile v svoje programe tematiko iz programov zborov občinske skupščine in skupščin samoupravnih interesnih skupnosti v manj kot polovici primerov, prav tako le tretjina organizacij ZK in sindikata in petina organizacij ZSMS in ZZB. Osnovne organizacije tudi ne dajejo delegacijam dovolj predlogov za oblikovanje temeljnih stališč, saj take primere ugotavljamo le pri vsaki deseti osnovni organizaciji. Bolj bo treba razviti redno obravnavanje poročil o delu delegacij in se ob tem dogovarjati o ukrepih za izboljšanje dela delegacij, o obravnavanju in oblikovanju stališč do vprašanj, o katerih odločajo delegatske skupščine, in tako zagotoviti odgovornost delegatov in prisotnost stališč družbenopolitičnih organizacij v odločitvah delegatskih skupščin.

Pomanjkljivosti v delu delegacij temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti se izražajo v delegatskih skupščinah v neustrezni dejavnosti delegatov, zlasti pri delegatih v zboru združenega dela. Nekatere delegacije še vedno ne pošiljajo delegatov na vse seje skupščin, vendar pa so seje zborov vedno sklepčne. Večjo aktivnost kot z razpravami pri obravnavah posameznih zadev na sejah zborov (poprečno 1—2 razpravljalca pri posamezni točki) in uveljavljanju pripomb na predložena gradiva so delegati pokazali pri postavljanju delegatskih vprašanj, ki vse bolj postajajo pobuda za delo pristojnih organov. V mandatnem obdobju 1974—1978 so postavili delegati v zboru združenega dela občinske skupščine 57 delegatskih vprašanj in predlogov, v zboru krajevnih skupnosti 234 in v družbenopolitičnem zboru 34, v obdobju april 1978—maj 1979 pa 45 v zboru združenega dela, 90 v zboru krajevnih skupnosti in 8 v družbenopolitičnem zboru. Zbor združenega dela in zbor krajevnih skupnosti imata na sejah (brez stalnih točk) poprečno 10 točk dnevnega reda, družbenopolitični zbor pa manj, v obdobju april 1978—maj 1979 poprečno 7 točk. Kot predlagatelj točk dnevnega reda se v 2/3 primerov pojavlja izvršni svet občinske skupščine. V primerjavi z mandatnim obdobjem 1974—1978 se bolj, čeprav še premalo, uveljavlja odločanje v dvofaznem postopku, saj je bilo v obdobju 1974—1978 manj kot 10 % odločitev sprejetih v dvofaznem postopku, v obdobju april 1978—maj 1979 pa okrog 15 %.

V delu družbenopolitičnega zbora se v zadnjem obdobju uveljavlja praksa iz prejšnjega mandatnega obdobja, ko so bile dejavne v glavnem le skupine delegatov posameznih družbenopolitičnih organizacij, ki so se povezovale s tisto družbenopolitično organizacijo, ki jih je kandidirala. Obravnava gradiv vse bolj poteka v organih družbenopolitičnih organizacij, stališča pa se usklajujejo v okviru OK SZDL, predvsem njenega predsedstva. Družbenopolitični zbor je v nekaj primerih začel uveljavljati svojo vlogo s sprejemanjem stališč do vprašanj, o katerih odločata druga dva zbora.

Občinska skupščina se uveljavlja tudi kot konferenca delegacij za zbore republiške skupščine. Stališča za delegate v zborih sicer še vedno oblikujejo pretežno skupine delegatov same oziroma v razširjeni sestavi, s sodelovanjem predstavnikov zainteresiranih organizacij združenega dela, predvsem pa izvršnega sveta, upravnih organov in samoupravnih interesnih skupnosti, v letu 1979 pa je občinska skupščina na svojih sejah oblikovala 22 % stališč in predlogov za delegate v zborih republiške skupščine. V delu skupin delegatov bo potrebno zagotoviti večjo odprtost do vseh družbenih dejavnikov pri oblikovanju stališč, vključevanje družbenopolitičnih organizacij in še boljšo povezanost z zbori občinske skupščine.

Večja učinkovitost delegatskega odločanja je največ odvisna od usklajenosti delegatske in politične akcije, zato je posebnega pomena programiranje dela delegatskih skupščin. V zadnjem mandatnem obdobju se uveljavlja praksa, da pomeni program občinske skupščine program družbenopolitične akcije vseh organiziranih subjektivnih sil, pri čemer se s periodičnimi načrti zagotavlja tudi časovna usklajenost aktivnosti vseh dejavnikov, ki se vključujejo v delegatski sistem. Takšno programiranje dela mora zagotoviti tudi programsko in časovno usklajenost dejavnosti delegacij temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti ter družbenopolitičnih organizacij in samoupravnih organov v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih.

Viri:

Ustava SFRJ, Ur. l. SFRJ 9/74.

Ustava SRS, Ur. l. SRS 6/74.

Zakon o volitvah in delegiranju v skupščine, Ur. list SRS, št. 24/77.

Poročilo o izvoljenih delegatih v zbore občinske skupščine in skupščine samoupravnih interesnih skupnosti, SO Kranj, september 1978.

Poročilo o uresničevanju delegatskega sistema in delegatskih odnosov v SR Sloveniji, Ljubljana 1979.

Ribarič Miha, Delegatski sistem kot sredstvo integracije dela in politike. Založba Obzorja, Maribor 1979.

Ribičič Ciril, Skupščinski sistem v občini in delovanje izvršilne funkcije v njem, Ljubljana 1978.

RAZVOJ KRANJSKEGA GOSPODARSTVA V LETIH 1975—1978

JANJA ŽUNIČ-JENŠTERLE

Razvoj kranjskega gospodarstva v zadnjih letih zaznamuje visoka dinamika gospodarskih gibanj. Na tak razvoj so odločilno vplivale družbeno-ekonomske razmere gospodarjenja, med katerimi je najpomembnejše uresničevanje družbeno-ekonomske preobrazbe združenega dela na temeljih ustave in zakona o združenem delu.

Zunanji odraz teh procesov so organizacijske spremembe. Leta 1975 je bilo kranjsko gospodarstvo organizirano v 39 enovitih delovnih organizacijah, v 8 delovnih organizacijah s sedežem v občini Kranj, ki so vključevale 30 temeljnih organizacij združenega dela in 8 delovnih skupnosti skupnih služb, ter v 4 temeljnih organizacijah s sedežem delovne organizacije izven občinskih meja. Leta 1978 je bilo v občini 27 enovitih delovnih organizacij, 17 delovnih organizacij, ki so vključevale 56 temeljnih organizacij in 17 delovnih skupnosti skupnih služb, ter 7 temeljnih organizacij v sestavi delovnih organizacij s sedežem izven občine. Po notranjem bistvu je pomenilo uresničevanje zakonskih določil utrjevanje samoupravnega položaja delavca v združenem delu in krepitev njegove upravljalske moči pri urejanju odnosov v družbeni reprodukciji, s tem pa je postavljalo stabilne temelje za nadaljnji razvoj gospodarstva in naše samoupravne socialistične družbe kot celote.

V obdobju 1975—1978 dosega kranjsko gospodarstvo izrazite uspehe predvsem v dinamiki rasti družbenega proizvoda, fizičnega obsega industrijske proizvodnje, dohodka in družbene produktivnosti dela.

Najintenzivnejšo dinamiko dosegajo gospodarska gibanja v letih 1977 in 1978. Leta 1976 so namreč restriktivni ukrepi ekonomske politike precej zavrli gospodarsko rast. Ko so prenehali delovati ti ukrepi leta 1977 in ko so bili uvedeni ukrepi, ki so vzpodbudili domače povpraševanje in povečali kupno moč prebivalstva, je gospodarstvo dobilo nov impulz za nadaljnji razvoj.

JANJA ŽUNIČ-JENŠTERLE, YU, 64000 Kranj, Mlakarjeva 2, dipl. oec.

Tabela 1: RAZVOJ KRANJSKEGA GOSPODARSTVA V LETIH 1975—1978, IZRAŽEN V EKONOMSKIH KATEGORIJAH

Ekonomska kategorija	Indeks rasti 1978/1975	Povpreč. letna stopnja rasti v %
Družbeni proizvod	174	20,3
Fizični obseg industrijske proizvod.	150	14,5
Dohodek	205	27,0
Sredstva za reprodukcijo	172	19,8
Gospodarske investicije	177	20,9
Izvoz	148	14,0
Uvoz	148	14,0
Zaposleni	108	2,6
Družbena produktivnost	162	17,4

Družbeni proizvod se je v letih 1975—1978 nominalno povečal za 74 %. Na njegovo rast sta vplivala predvsem visoka rast industrijske proizvodnje in dinamičen razvoj neindustrijskih dejavnosti, pa tudi še vedno relativno visoka rast zaposlovanja.

Na dosežene rezultate pa ni vplivalo le močno povpraševanje na domačem tržišču, temveč tudi boljša organizacija dela, hitrejši prenos znanstvenih dosežkov v proizvodnjo, širši asortiment in kvaliteta proizvodov, pa tudi pospešeno investiranje v letih 1976 in 1977.

Gospodarstvo je vsako leto namenjalo za investicije v poprečju 21 % več sredstev kot v prejšnjem letu. Vlaganja so bila večinoma usmerjena v obnovo in modernizacijo proizvodnje, kar je vplivalo na hitro rast fizičnega obsega industrijske proizvodnje. Čeprav so hitro naraščala tudi sredstva, ki jih je gospodarstvo namenjalo za razširjeno reprodukcijo, so bila investicijska vlaganja še vedno izdatno podkrepljena s krediti.

Vrednost izvoza se je povečala za 48 %, za prav toliko pa tudi vrednost uvoza. Temeljna vzroka hitrega naraščanja uvoza sta: dosežena stopnja razvoja kranjskega

gospodarstva in predelovalni značaj industrije, ki pogojujeta precejšnjo uvozno odvisnost, pa tudi močno domače povpraševanje v letih 1977 in 1978.

Ob takih gibanjih zunanjetrgovinske menjave se je kritje uvoza z izvozom, ki ga dosega kranjsko gospodarstvo, od 82,2 % v letu 1975 zmanjšalo na 81,0 % v letu 1978.

Ekstenzivno zaposlovanje je bilo vsa leta po vojni glavno gibalo hitrega razvoja kranjskega gospodarstva. Dinamično rast družbenega proizvoda je zagotavljala predvsem visoka stopnja zaposlovanja, veliko manj pa so na njeno rast vplivala produktivnejša proizvajalna sredstva, boljša kvalifikacijska struktura zaposlenih in boljša organizacija dela. Na ekstenzivnost razvoja kranjskega gospodarstva kaže tudi mesto, ki ga po številu zaposlenih, ustvarjenem družbenem proizvodu in družbeni produktivnosti dela zavzema kranjska občina med drugimi slovenskimi občinami: leta 1974 je bila kranjska občina po številu zaposlenih na 5. mestu, po ustvarjenem družbenem proizvodu na 6. mestu, po doseženi družbeni produktivnosti dela, merjeni z družbenim proizvodom na zaposlenega, pa šele na 35. mestu.

Tendenca relativno visokega zaposlovanja se je nadaljevala tudi v obdobju 1975—1978, čeprav je dosežena 2,6 % povprečna letna stopnja rasti zaposlenih nižja kot v prejšnjih obdobjih. Upadanje dinamike rasti zaposlovanja je neposredno vplivalo na doseženo stopnjo rasti družbene produktivnosti dela, ki se je v tem obdobju nominalno povečala za 62 % oz. v povprečju za 17,4 % letno. Mesto, ki ga je zavzemala kranjska občina glede na družbeno produktivnost dela v slovenskem merilu v letu 1978, pa se je bistveno izboljšalo, saj je v tem letu kranjska občina glede na družbeno produktivnost dela na 21. mestu.

Struktura družbenega proizvoda po gospodarskih dejavnostih se v obravnavanem obdobju postopoma spreminja.

Industrija ohranja vodilni delež pri ustvarjenem družbenem proizvodu gospodarstva, vendar njen delež upada. Narašča pa delež gradbeništva, trgovine, turizma in gostinstva ter stanovanjsko komunalne dejavnosti. Največ družbenega proizvoda ustvarja sekundarni sektor, medtem ko se delež terciarnih dejavnosti celo nekoliko zmanjšuje. Upadanje deleža terciarnih dejavnosti je posledica prehoda več delovnih organizacij iz dejavnosti obrti, prometa in zvez v dejavnost gradbeništva in industrije, pa tudi izpada dohodka DO Aerodrom Ljubljana—Pula zaradi rekonstrukcije letališča.

Spremembe se kažejo tudi v dinamiki zaposlovanja po dejavnostih.

Tabela 2: STRUKTURA DRUŽBENEGA PROIZVODA PO DEJAVNOSTIH IN SEKTORJIH

Dejavnost gospodarstva	v % leta	
	1975	1978
Kmetijstvo	1,3	1,2
Gozdarstvo	1,6	1,4
Vodno gospodarstvo	—	0,5
Primarni sektor	2,9	3,1
Industrija	66,7	64,3
Gradbeništvo	4,7	7,3
Sekundarni sektor	71,4	71,6
Promet in zveze	7,7	3,8
Trgovina	11,3	13,8
Gostinstvo in turizem	1,7	1,8
Obrt in osebne storitve	3,2	1,7
Stanovanjsko-komunalna dejavnost	1,8	2,6
Finančno-tehnične storitve	—	1,6
Terciarni sektor	25,7	25,3
Skupaj	100,0	100,0

Tabela 3: ZAPOSLENI PO DEJAVNOSTIH IN SEKTORJIH

Dejavnost gospodarstva	Indeks rasti 1978/1975	Poprečna letna stopnja rasti v %
Kmetijstvo	102	0,7
Gozdarstvo	103	0,9
Vodno gospodarstvo	119	6,0
Primarni sektor	104	1,4
Industrija	106	1,2
Gradbeništvo	113	4,2
Sekundarni sektor	107	2,3
Promet in zveze	107	2,3
Trgovina	111	3,6
Gotinstvo in turizem	101	0,3
Obrt in osebne storitve	106	2,0
Stanovanjsko-komunalna dejavnost	104	1,2
Finančno-tehnične storitve	119	6,1
Terciarni sektor	108	2,6
Skupaj	108	2,6

Število zaposlenih je najhitreje naraščalo v terciarnih dejavnostih. Visoko stopnjo rasti zaposlenih pa dosegajo tudi v dejavnosti vodnega gospodarstva in gradbeništva. Dinamika gibanj zaposlenosti kaže, da pomeni za kranjsko gospodarstvo prav to obdobje večjo prelomnico v razvoju. Ta potrjuje zakonitost, da se na določeni stopnji industrializacije proces ekstenzivnega zaposlovanja obrne k terciarnim dejavnostim, industrija pa svoje nadaljnje možnosti razvoja išče v večji modernizaciji in avtomatizaciji proizvodnje.

Tabela 4: STRUKTURA ZAPOSLENIH PO SEKTORJIH

Sektor gospodarstva	Leto	
	1975	1978
Primarni	2,9	3,5
Sekundarni	72,7	70,8
Terciarni	24,4	25,7
Skupaj	100,0	100,0

Večanje števila zaposlenih v poprečju za 2,6 % letno presega naravni prirast aktivnega prebivalstva v občini Kranj. Od leta 1975 se je priselilo v občino v poprečju vsako leto 500 ljudi, kar povzroča precejšne težave pri zagotavljanju ustreznega družbenega standarda.

Investicijska vlaganja gospodarstva so se od leta 1975 povečala za 77 %, njihova udeležba v ustvarjenem družbenem proizvodu pa je od 18,7 % v letu 1975 upadla na 14,3 % v letu 1978.

Tabela 5: INVESTICIJE V OSNOVNA SREDSTVA PO DEJAVNOSTIH

Dejavnost gospodarstva	Indeks rasti 1978/1975	Poprečna letna stopnja rasti v %
Kmetijstvo	125	7,6
Gozdarstvo	144	12,9
Vodno gospodarstvo	—	—
Industrija	101	0,4
Gradbeništvo	455	65,7
Promet in zveze	462	66,6
Trgovina	123	7,1
Gostinstvo in turizem	239	33,6
Obrt in osebne storitve	691	88,9
Stanovanjsko-komunalna dejavnost	321	47,5
Finančno-tehnične storitve	—	—
Skupaj	177	20,9

Najhitreje so investicijska vlaganja naraščala v gradbeništvu, prometu in zvezah, gostinstvu in turizmu, obrti in osebnih storitvah ter stanovanjsko-komunalni dejavnosti. Rast investicijskih vlaganj industrije je v letu 1975 sorazmerno nizka zaradi obsežne investicijske dejavnosti. V modernizacijo in širitev dejavnosti so v tem obdobju pospešeno investirale predvsem terciarne dejavnosti. Dvig reproduktivne sposobnosti gospodarstva je omogočil nekoliko ugodnejšo strukturo virov financiranja investicij kot v prejšnjem obdobju — lastna sredstva gospodarstva so bila v strukturi virov financiranja udeležena z 51 %.

Kmetijstvo

Hitra urbanizacija in industrializacija kranjske občine krči razpoložljiva obdelovalna kmetijska zemljišča in precej ovira hitrejši razvoj kmetijstva v naši občini. Glede na izreden pomen proizvodnje hrane in redne preskrbe prebivalcev so bili v zadnjih letih sprejeti številni ukrepi, ki bi naj vzpodbudili hitrejši razvoj te dejavnosti.

Razvojne tendence kmetijstva v zadnjih letih pa kažejo, da so bili sprejeti ukrepi premalo učinkoviti. Družbeni proizvod kmetijstva se je povečal namreč v obdobju 1975—1978 nominalno le za 14 %, kar je precej nižje od poprečja gospodarstva; udeležba kmetijstva v družbenem proizvodu gospodarstva pa se je od 1,3 % zmanjšala na 1,2 %. Zaposlenost se je v enakem obdobju povečala za 2 %, družbena produktivnost dela pa je bila nominalno večja za 10 %. Vsi ti kazalci kažejo, da se je kmetijstvo v tem obdobju razvijalo bistveno počasneje od drugih gospodarskih dejavnosti.

Investicijska vlaganja kmetijstva so bila v tem obdobju večja le za 25 %, delovne organizacije pa so jih namenjale predvsem za adaptacijo in gradnjo skladišč za kmetijske pridelke in gnojila, za ureditev zbiralnic mleka, nabavo kmetijske mehanizacije in prevedbo osnovne črede.

Industrija

Industrija je najpomembnejša gospodarska dejavnost v občini po ustvarjenem družbenem proizvodu, zagotavljanju visokega deleža zaposlenosti in po naraščanju produktivnosti dela. V zadnjih letih je industrija pospešeno

vlagala v razvoj kapitalno intenzivne proizvodnje, vendar njena struktura še vedno temelji na pretežnem delu tehnološko nezahtevnih oz. delovno intenzivnih proizvodenj. Razvijanje kapitalno intenzivne proizvodnje postavlja kranjske delovne organizacije v precejšno uvozno odvisnost, predvsem v uvoz opreme, tehnoloških rešitev in kvalitetnih surovin, zato struktura uvozno-izvoznih gibanj ni najbolj ugodna.

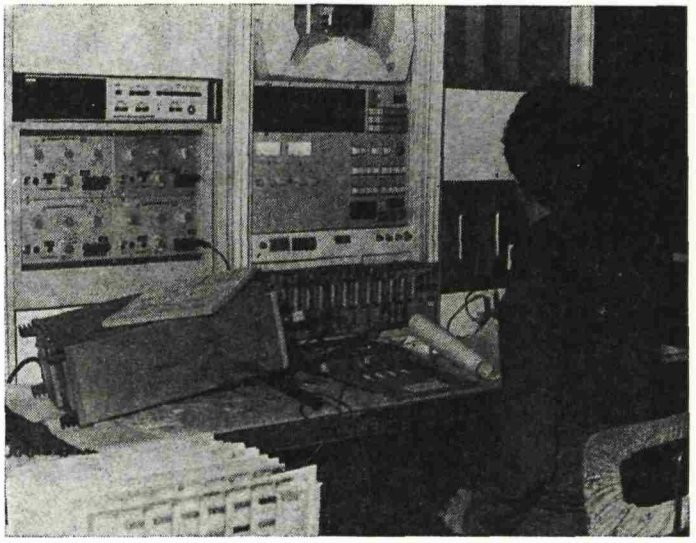
V obdobju 1975—1978 se je povečal v industriji družbeni proizvod nominalno za 1,2 krat, obseg industrijske proizvodnje za nekaj več kot polovico, zaposlovanje le za 6,3 %, družbena produktivnost pa je bila nominalno večja kar za 1,1 krat. Glede na leto 1975 je bistveno boljša tudi kvalifikacijska struktura zaposlenih.

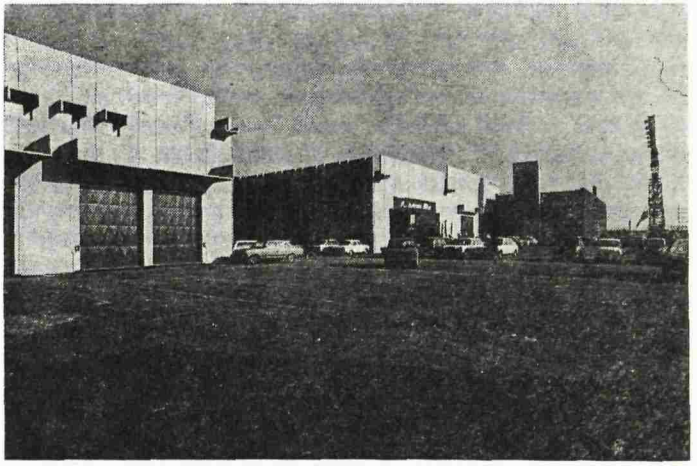
Investicijska dejavnost industrijskih delovnih organizacij je bila usmerjena predvsem v modernizacijo, avtomatizacijo in širitev proizvodnje. Sava je zgradila skladišče vnetljivih snovi, izdelala projekt Semperit II. faza in zaključevala projekt klinastih jermenov in prevlek za valje. V Iskri je stekla prva montaža računalnikov in so začeli graditi proizvodne prostore za projekt Labore II. Exoterm je zgradil skladišče rinfuznih materialov in rekonstruiral obrat livarskih premazov. Planika je dogradila in opremila obrat za poliuretan in pričela graditi proizvodno halo. KOGP—TOZD Opekarne je zgradila zorilnico gline, Gorenjska oblačila pa so dogradila in opremila proizvodne prostore na Jesenicah. IBI je dogradil proizvodno halo in moderniziral opremo, proizvodnjo pa sta modernizirala IBI in Tekstilindus.

Gradbeništvo

V letih 1975—1978 je v dejavnosti gradbeništva prešlo mnogo delovnih organizacij, ki so pred tem sodile v druge gospodarske dejavnosti, predvsem v dejavnost obrti (Elektrotehnično podjetje, Servisno podjetje, Cestno podjetje, Obrtno podjetje Cerklje, Kovinsko podjetje). Te spremembe so precej vplivale na kazalce, s katerimi merimo gospodarske rezultate teh dejavnosti, tako da ti niso povsem realni.

Družbeni proizvod se je nominalno povečal za 263 %, v strukturi družbenega proizvoda gospodarstva pa se je delež gradbeništva od 4,7 % v letu 1975 povzpel na 7,3 % v letu 1978. Število zaposlenih se je v celotnem obdobju

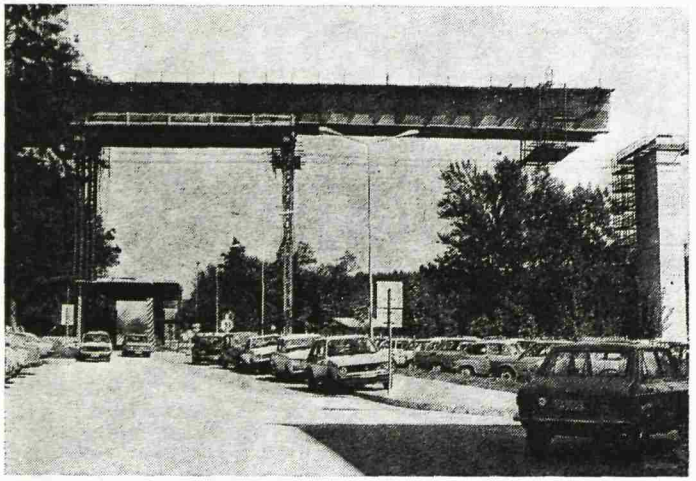

Sl. 1. Delovna organizacija Iskra Elektromehanika v Kranju vse hitreje razvija in uvaja v posamezne faze delovnega procesa sodobne elektronske testirne računalniško vodene naprave. Te so v mnogih primerih dosežek lastnega razvojnega dela

Sl. 2. Komunalna cona na Primskovem

povečalo za 13,2 % oz. v poprečju za 4,2 % letno. Družbena produktivnost, merjena z družbenim proizvodom na zaposlenega, se je nominalno povečala za 221 %, vendar

Sl. 3. Gradnja novega mostu čez Savo v Kranju

je vplivala na njeno rast tudi skokovita rast cen gradbenih storitev.

Dinamika investicijskih vlaganj je v gradbeništvu močno presegla poprečno stopnjo rasti investicij v gospodarstvu. Največ sredstev — 86 % — so delovne organizacije investirale v opremo in transportna sredstva, le manjši del so namenile za gradnjo proizvodnih in poslovnih prostorov. Kovinsko podjetje je dogradilo in opremilo proizvodno halo, Elektrotehnično podjetje je zgradilo poslovno stavbo, Cestno podjetje je v Naklem zgradilo asfaltno bazo, Servisno podjetje pa je adaptiralo delavnice.

Promet in zveze

V dejavnosti prometa in zvez se je nominalno povečal družbeni proizvod od leta 1975 do leta 1978 le za 15 % in družbena produktivnost le za 7,5 %, število zaposlenih pa je bilo za 7 % večje. Navidezna stagnacija oz. nazadovanje v razvoju dejavnosti prometa in zvez ne odraža realnih razvojnih gibanj v tej dejavnosti.

Delovne organizacije v dejavnosti prometa in zvez so investirale v tem obdobju v nadaljnji razvoj kar 483 milijonov din. Poprečna letna stopnja rasti investicijskih sredstev je bila 66,6 % in je med najvišjimi v gospodarstvu. Rekonstrukcija in modernizacija letališča Brnik sodi po svoji vrednosti — 299 milijonov din — med največje investicije kranjskega gospodarstva v tem obdobju.

Rekonstrukcije na letališču pa so onemogočile odvijanje rednega zračnega prometa v višku poletne sezone, zaradi česar je zaključila DO Aerodrom Ljubljana—Pula poslovno leto 1978 z izgubo. Izpad dohodka letališke dejavnosti je zmanjšal doseženi dohodek celotne dejavnosti prometa in zvez, kar je vplivalo na nizko rast družbenega proizvoda, ki jo ta dejavnost dosega v obdobju 1975 do 1978.

PTT Podjetje Kranj je v letih 1975—1978 intenzivno širilo telefonske in telegrafske zmogljivosti in moderniziralo PTT promet, DO RTC Krvavec pa je zgradila dvosedežnico in dve vlečnici na Kriški planini, uredila smučišča in spremljajoče objekte.

Trgovina

Število delovnih organizacij v trgovini se do leta 1975 ni spremenilo, vendar se je spremenila njihova notranja organiziranost. V letu 1978 so opravljale trgovsko dejavnost v občini 4 čiste trgovske delovne organizacije, 3 od teh (Živila, Merkur in Kokra) so vključevale 7 temeljnih organizacij in 3 delovne skupnosti skupnih služb, s prodajo pa so se ukvarjale preko lastnih prodajnih zmogljivosti tudi netrgovske delovne organizacije (industrijske in gostinsko-turistične).

Družbeni proizvod se je povečal v poprečju nominalno za 41 % letno, družbena produktivnost za 36,5 % letno, število zaposlenih pa za 3,6 % letno. Delež trgovine se je povečal v strukturi družbenega proizvoda za 2,5 % — v letu 1978 je bila trgovina v družbenem proizvodu gospodarstva zastopana s 13,8 %.

Investicijska vlaganja trgovine so se od leta 1975 do leta 1978 povečala le za 23 % oz. za 7,1 % letno. Trgovske delovne organizacije v občini tare nizka akumulativnost, kar je eden izmed vzrokov, da trgovina relativno zaostaja za razvojem drugih gospodarskih dejavnosti. Kljub temu so dogradila Živila skladišče v Naklem in adaptirala prodajalno na Zlatem polju. Merkur je zgradil skladišče na Gorenji Savi in pričel graditi veleprodajno skladišče in spremljajoče infrastrukturne objekte na Polici pri Naklem.

Glede na razširjenost trgovske mreže je občina Kranj na ravni slovenskega poprečja. V občini Kranj imamo 275 prebivalcev na 1 prodajalno, v republiki jih je 276. Tako v republiki kot v občini je v 1 prodajalni zaposlenih 6 prodajalcev. Na prodajalca pride v občini Kranj poprečno 48 prebivalcev, v republiki pa 49.

Dosežena stopnja splošne razvitosti občine — merjena z narodnim dohodkom na prebivalca — pa je višja od republiške, kar pomeni, da bi morala biti trgovska mreža v občini precej bolj razširjena.

Kljub sorazmerno velikim prizadevanjem trgovine, da bi razširila zmogljivosti in pospešila svoj razvoj, so lastna sredstva trgovine premajhna, da bi dosegla tak razvoj, kot ga zahtevajo vse večje potrebe gospodarstva in prebivalcev občine Kranj. Razvojne možnosti bo morala zato trgovina iskati v bodoče predvsem v trajnem dohodkovnem povezovanju s kmetijskimi, predelovalnimi in proizvodnimi organizacijami znotraj, pa tudi izven občinskih meja.

Gostinstvo in turizem

Naravni pogoji in znamenitosti v občini Kranj dajejo izredne možnosti za razvoj turizma in gostinstva. Geografska lega občine Kranj — na transportno pomembnih poteh od zahodne Evrope do Jadranske obale in naprej — omogoča razvoj tranzitnega turizma, Jezersko in Krvavec pa imata vse naravne možnosti, da se razvijeta v močan izletniški oz. zimsko-športni center. Vendar se kranjske delovne organizacije, ki so nosilke gostinsko-turistične dejavnosti v občini (zasebni sektor glede na svojo zastopanost pomeni le dopolnilo družbenemu sektorju), vse prepočasi prilagajajo spremenjenim tendencam razvoja turizma v svetu in pri nas.

Od leta 1975 do 1978 se je povečal družbeni proizvod v turizmu in gostinstvu nominalno za 136 %, delež dejavnosti turizma in gostinstva v družbenem proizvodu gospodarstva pa od 1,7 % na 1,8 %. Število zaposlenih se je povečalo za 1 %, tako da je bil družbeni proizvod na zaposlenega v letu 1978 nominalno kar za 133 % večji kot v letu 1975.

Število gostov, ki so obiskali kranjsko občino, se je zmanjšalo od 70.244 v letu 1975 na 67.760 v letu 1978. Tendenca upadanja je bila izrazita predvsem do leta 1977, po tem letu pa se je število gostov spet nekoliko povečalo. Največ je domačih gostov, v strukturi pomenijo 74—76 %. Delež tujih gostov je relativno majhen, njihovo število pa se po letih giblje med 13 tisoč do 17 tisoč. Skladna z gibanji števila gostov so gibanja nočitev. Število nočitev izrazito upada do leta 1977, v letu 1978 pa zaznamo rahel porast. Glede na leto 1975 se je število nočitev zmanjšalo za 6 % oz. v poprečju za 1,4 % letno. Ob tem je treba poudariti, da je več kot polovica nočitev v mestu Kranju. Poprečno se giblje doba bivanja gostov med 2,3—2,4 dnevi.

Sl. 4. Novozgrajeni hotel Planinka na Jezerskem

Nezadostno število kapacitet in premajhna pestrost ponudbe sta temeljni zavori v razvoju turizma kranjske občine. Kljub novozgrajenim in rekonstrukciji starih objektov — Central je zgradil hotel Planinka na Jezerskem, adaptiral vilo Danica v Preddvoru in zgradil nekaj rekreacijskih objektov. Živila so adaptirala Slaščičarno-kavarno — je prostorskih zmogljivosti še vedno premalo, da bi omogočile daljše bivanje večjemu številu gostov.

Obrt in osebne storitve

Spremenjen način proizvodnje je številnim delovnim organizacijam, ki so v letu 1975 sodile v dejavnost obrti, omogočil, da so se iz obrtnih razvile v industrijske, gradbene in komunalne organizacije. Mednje sodijo: Obrt-

no podjetje, Kovinsko podjetje, Elektrotehnično podjetje, Pekarna Kranj, Dimnikarsko podjetje, Mladi rod in Servisno podjetje.

Spremembe, ki so zaradi tega nastale v opredeljevanju delovnih organizacij po dejavnostih gospodarstva, vplivajo na dinamiko razvoja dejavnosti obrti in osebnih storitev, kot tudi na dinamiko razvoja komunalne dejavnosti in gradbeništva.

V dejavnosti obrti in osebnih storitev se te spremembe odražajo predvsem v nižji stopnji rasti razvojnih kazalcev. Družbeni proizvod, ki so ga ustvarile obrtne in storitvene delovne organizacije, se je v letu 1978 glede na leto 1975 nominalno povečal za 106 %, družbena produktivnost dela je bila večja za 88 %, udeležba dejavnosti obrti in osebnih storitev pa se je v družbenem proizvodu zmanjšala za polovico.

Investicijska vlaganja delovnih organizacij v dejavnosti obrti in osebnih storitev so se v tem obdobju povečala skoraj 6-krat, vendar je taka rast bolj posledica nizkih vlaganj v letu 1975 kot intenzivnega procesa investiranja. Alpetour — TOZD Remont je zgradil in opremil mehanično delavnico. Brivsko-frizersko podjetje je adaptiralo lokale na Zlatem polju in Planini, Iskra — TOZD Vzdrževanje pa je obnovila kotlarno.

Pomemben delež v ponudbi in pokrivanju potreb po obrtnih in osebnih storitvah ima samostojno osebno delo v obrti. V njegovem razvoju je bil v preteklem obdobju dosežen precejšen napredek, vendar ta razvoj še vedno ne dohaja potreb gospodarstva in prebivalcev. V obdobju 1975—1978 se je število obrtnih delavnic za redno obrt v samostojnem osebnem delu povečalo za 22 % (od 453 na 554), število obrtnih delavnic za postranski poklic pa za 71 % (od 130 na 223). Struktura dejavnosti samostojnega osebnega dela v obrti se spreminja, ker se veča narodni dohodek in izboljšuje osebni in družbeni standard. V strukturi občanov, ki samostojno opravljajo obrtno dejavnost z lastnimi sredstvi, zavzemajo največji delež tisti, ki se ukvarjajo z izdelavo in popravilom kovinskih izdelkov (38 %). Sledijo jim tisti, ki izdelujejo in popravljajo raznovrstne proizvode (13 %), in tisti, ki se ukvarjajo s stavbno obrtjo (12 %), medtem ko se z osebnimi storitvami in storitvami gospodinjstvom ukvarja le 10 % vseh občanov, ki samostojno opravljajo obrtno dejavnost z lastnimi sredstvi.

Kljub napredku v razvoju združenega dela in samostojnega osebnega dela obrti v zadnjih letih je dejavnost obrti sorazmerno slabo zastopana v gospodarskem in družbenem razvoju občine, predvsem pa ne zagotavlja kritja vseh — čedalje večjih — potreb gospodarstva in prebivalcev po njenih storitvah. Hitrejši razvoj obrti in s tem skladnejši gospodarski in družbeni razvoj občine bi omogočilo le tesnejše povezovanje samostojnega osebnega dela v obrti z združenim delom in boljša opremljenost dela.

Stanovanjsko-komunalna dejavnost

Potrebe po hitrejši gradnji komunalnih naprav in opravljanju komunalnih storitev so se razvile kot posledica hitrega povojnega gospodarskega in družbenega razvoja občine Kranj. Glede na to, da se je zavest o potrebi gradnje sodobnega omrežja komunalnih naprav in organiziranja komunalnih storitev pojavila precej pozno ter je veljala prioriteta precej časa osebnemu in ne družbenemu standardu, že dalj časa ugotavljamo, da doseženi razvoj komunalnega gospodarstva znatno zaostaja za potrebami.

Nujnost hitrejšega razvoja je narekovala komunalnim delovnim organizacijam, da so v preteklem obdobju pospešeno investirale v gradnjo kanalizacijskega in vodovodnega omrežja. Investicijska sredstva, ki so bila vložena v širitev in posodobitev komunalnega omrežja in naprav, so bila v letu 1978 2,2-krat večja kot v letu 1975.

Družbeni proizvod stanovanjsko-komunalne dejavnosti gospodarstva se je nominalno povečal v obdobju 1975 do 1978 za 2,3-krat, družbena produktivnost dela pa za 2,1 krat. Udeležba stanovanjsko-komunalne dejavnosti v družbenem proizvodu gospodarstva se je povečala v istem obdobju od 1,8 % na 2,6 %. Število zaposlenih delavcev je bilo v tem času večje za 3,7 %.

RAZVOJ DRUŽBENIH DEJAVNOSTI V OBČINI KRANJ V ZADNJIH LETIH

ANUŠKA SOKLIČ

Uvod

Družbene dejavnosti — vzgoja in izobraževanje, kultura, telesna kultura, zdravstvo in socialno varstvo — so pomemben dejavnik družbene produktivnosti celotnega združenega dela, čeprav nimajo neposrednega ekonomskega učinka. Ne ustvarjajo narodnega dohodka, zato nimajo proizvodnega značaja, vendar imajo močno posredno proizvodno vlogo, ki se kaže v njihovem vplivu na reprodukcijo delovne sposobnosti prebivalstva, ki je osnovni dejavnik ekonomskega razvoja.

Družbene dejavnosti imajo poleg posredne proizvodne tudi potrošno funkcijo, ker s svojimi storitvami zadovoljujejo pomembne potrebe ljudi. Dovolj razvite družbene dejavnosti imajo pomembno vlogo v napredku življenjskih in delovnih razmer prebivalcev. V socialistični družbi je osnovni namen te potrošnje, da vsakemu posamezniku pod enakimi pogoji omogoča, da izkorišča storitve družbeno organiziranega življenja in s tem doseže socialno varnost.

Pri pregledu razvoja družbenih dejavnosti v zadnjih letih v občini Kranj je treba izhajati iz gibanja števila prebivalstva v tem obdobju.

Tako kot ves čas po vojni je raslo tudi v zadnjih letih število prebivalcev v občini Kranj precej hitreje kot poprečno v Sloveniji in tudi kot v nekaterih občinah, ki se po velikosti ali ekonomski moči lahko primerjajo z našo občino — to so npr. občine: Celje, Koper, Nova Gorica, Novo mesto.

V občini Kranj imamo namreč v primerjavi s Slovenijo in omenjenimi občinami zelo visok selitveni in naravni prirastek prebivalcev.

V zadnjih letih je podoba takšna:[1]

Republika Občina	Leto	Prirast prebivalcev			Prirast na 1000 p.		
		skupaj	naravni	selit.	skupaj	naravni	selit.
SRS	1973	15.249	11.934	3.315	8,6	6,7	1,9
	1974	15.784	11.419	4.365	8,8	6,4	2,4
	1975	18.432	11.606	6.846	10,2	6,4	3,8
	1976	20.244	12.182	8.112	11,2	6,7	4,5
	1977	20.640	12.621	8.019	11,1	6,8	4,3
Kranj	1973	1.044	647	397	17,9	11,1	6,8
	1974	1.083	597	486	18,3	10,1	8,2
	1975	1.183	662	521	19,7	11,0	8,7
	1976	1.163	693	470	19,0	11,3	7,6
	1977	1.120	668	452	17,9	10,7	7,2
Celje	1973	560	411	149	9,2	6,7	2,5
	1974	755	428	327	12,2	6,9	5,3
	1975	963	528	435	15,4	8,4	7,0
	1976	567	454	113	9,0	7,2	1,8
	1977	600	555	45	9,4	8,7	0,7
Koper	1973	796	329	467	21,4	8,8	12,6
	1974	741	355	386	19,6	9,4	10,2
	1975	758	310	448	19,6	8,0	11,6
	1976	731	334	397	18,5	8,5	10,0
	1977	643	380	263	16,1	9,5	6,6
Nova Gorica	1973	387	245	142	7,4	4,7	2,7
	1974	490	295	195	9,3	5,6	3,7
	1975	569	275	294	10,7	5,2	5,5
	1976	816	371	445	15,2	6,9	8,3
	1977	666	361	305	12,2	6,6	5,6

Za tako povečevanje števila prebivalcev v občini Kranj je več vzrokov, najpomembnejša sta predvsem naslednja dva:

— občina Kranj je staro industrijsko središče, ki je glede na značaj proizvodnje — predelovalna industrija — pritegovala in še vedno priteguje delavce iz drugih slovenskih in jugoslovanskih občin,

ANUŠKA SOKLIČ, YU, 64000 Kranj, Ulica Moše Pijade 15, dipl. oec.

— ker se priseljujejo predvsem mladi, to vpliva tudi na visok naravni prirast prebivalcev.

Hitra rast prebivalcev v občini ima več vplivov, eden izmed teh je, da je treba rasti prilagoditi tudi razvoj družbenih dejavnosti, ker so storitve teh dejavnosti namenjene delovnim ljudem in občanom. Prav zaradi tega je bilo v preteklih letih za delovanje družbenih dejavnosti namenjenih po 10 odstotkov letnega družbenega proizvoda, kar je nekoliko manj kot poprečno v republiki. Pri tem pa je treba upoštevati, da ima poprečno ustvarjeni družbeni proizvod v Sloveniji nižjo rast kot v občini Kranj in da pride v Slovenijo na enega delavca poprečno manj družbenega proizvoda kot v občini. Če primerjamo sredstva za družbene dejavnosti na prebivalca — brez investicij — v občini Kranj in v republiki, ugotovimo, da je bil ta znesek v preteklem obdobju enak. To pomeni, da je bilo za enak znesek sredstev za družbene dejavnosti na prebivalca potrebno v naši občini za družbene dejavnosti namenjati več, ker se je povečalo v občini število prebivalcev vsako leto bolj kot pa v republiki.

Hitro naraščanje števila prebivalcev v občini Kranj povzroča torej, da ob sicer visoki rasti družbenega proizvoda in ob rasti sredstev za družbene dejavosti, ki ustreza rasti družbenega proizvoda, na prebivalca ne dosegamo več sredstev, kot velja za Slovenijo, in s tem tudi ne večje kvalitete teh storitev kot poprečno v Sloveniji.

Združevanje sredstev za gradnjo objektov družbenih dejavnosti

V preteklem obdobju je bil zagotovljen poleg rednega delovanja družbenih dejavnosti tudi njihov razvoj, ki se kaže v novih objektih, namenjenih za te dejavnosti.

Gradnja novih objektov za potrebe družbenih dejavnosti je bila v preteklih letih precej odvisna od združevanja finančnih sredstev za te namene. Sredstva za gradnjo so združevali delovni ljudje in občani, temeljne organizacije združenega dela in Skupščina občine Kranj. Za združevanje sredstev je bil sklenjen družbeni dogovor, in sicer za srednjeročno obdobje 1976—1980. To je bilo hkrati že tretje 5-letno obdobje, ko so združevali sredstva za prostorski razvoj družbenih dejavnosti delovni ljudje in občani, temeljne organizacije združenega dela in Skupščina občine Kranj. Če bi prostorski razvoj družbenih dejavnosti temeljil le na dohodku temeljnih organizacij združenega dela, bi bil ta razvoj mnogo počasnejši. Podlaga za sklenitev družbenega dogovora o združevanju sredstev za gradnjo družbenih objektov je bil program te gradnje v krajevnih skupnostih, ki je izhajal iz usklajenih in prednostnih nalog krajevnih skupnosti in samoupravnih interesnih skupnosti.

Program gradnje družbenih objektov v letih 1976 do 1980 je predvideval gradnjo osnovne šole na Planini, kjer je nastajalo novo veliko mestno naselje, gradnjo 4-razredne osnovne šole na Primskovem, otroških vrtcev na Planini in v Preddvoru, gradnjo umetnega drsališča in strelišča v Kranju, gradnjo rekreativnih objektov v Šenčurju, Naklem, na Jezerskem in Golniku, v Dupljah, Stražišču, Voklem, Vogljah, Besnici, na Kokrici in Orehku, v Predosljah in Trbojah. Za srednje oz. usmerjeno šolstvo je predvideval program sredstva v znesku 45,000.000 din, ker je bilo že tedaj ugotovljeno, da bo za izgradnjo tako velikega in pomembnega objekta treba poiskati različne vire financiranja in da bodo pri gradnji morale sodelovati tudi druge občine, predvsem gorenjske, in tiste organizacije združenega dela, za katere bodo te šole izobraževale kadre.

Po družbenem dogovoru naj bi se v 5-letnem obdobju zbrala naslednja sredstva:

	din
— 1 % prispevek iz neto osebnega dohodka delovnih ljudi in občanov	50,000.000
— 1 % od bruto osebnega dohodka (dohodek TOZD)	90,000.000
Skupaj	140,000.000

Ta sredstva naj bi bila porabljena v tehle razmerjih (cene 1976):

Osnovni šoli:	
Planina	51,000.000
Primskovo	11,000.000
Vrtca:	
Planina	8,000.000
Preddvor	6,000.000

Rekreativni objekti

	din
drsališče	19,000.000
strelišče	7,000.000
rekreativni objekti v KS	8,000.000
Center usmerjenega izobraževanja	15,000.000
Krajevne skupnosti — posebni program	15,000.000
Skupaj	140,000.000

Program gradnje družbenih objektov je bil uresničen, kar pomeni za zadovoljevanje potreb delovnih ljudi in občanov na področju vzgoje, izobraževanja in telesne kulture velik napredek.

Vzgoja in izobraževanje

V obdobju od leta 1975 naprej se je izobraževalna dejavnost v občini še naprej širila in se vsestransko razvijala: vsebinsko, organizacijsko in prostorsko. Napredek je bil dosežen tudi v samoupravni organiziranosti, ker:

— samoupravna interesna skupnost za izobraževanje vse bolj postaja mesto, kjer delovni ljudje kot uporabniki ali izvajalci uresničujejo svoje interese izobraževanja ter se dogovarjajo o izvajanju vzgojnoizobraževalnih programov;

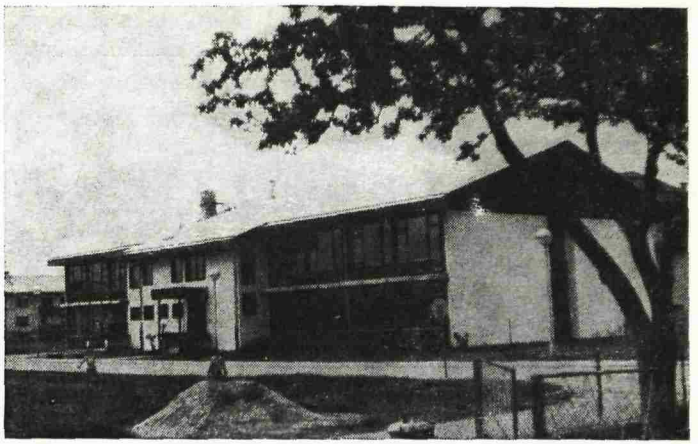
— novi zakon o svobodni menjavi dela v izobraževanju prinaša še več možnosti za neposredno dogovarjanje, to je, da se ustanovijo enote izobraževalne skupnosti pri šolah;

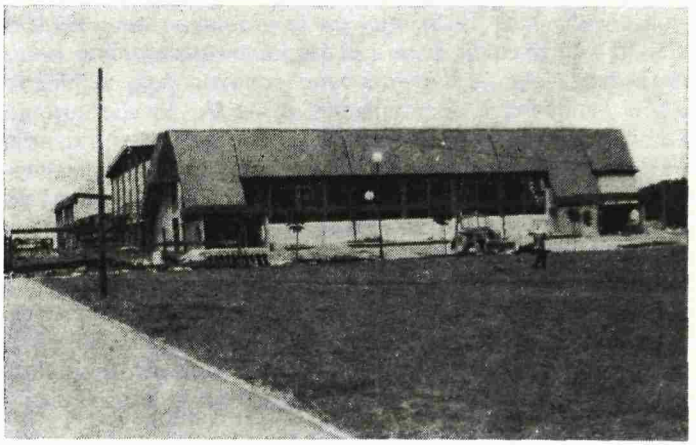
— je doživela demokratizacija odnosov kot eno temeljnih načel naše družbene ureditve še večji razmah v šolah, zlasti v medsebojnih odnosih v vzgojnoizobraževalnem procesu (med učenci in učitelji);

— se šole vse bolj vključujejo v družbeno dogajanje v svojih okoljih, medsebojna povezanost šole in okolja pa je tudi zagotovilo za uspešnejše razreševanje problemov.

Osnovno šolstvo občine Kranj je doseglo svoj polni razmah z drugim samoprispevkom občanov v letu 1973, ko je bilo zgrajenih osem osnovnih šol (5 podružnic, 2 centralni šoli in osnovna šola s prilagojenim programom). Naraščajoče število učencev v letu 1975 je zahtevalo nove prostorske razširitve oz. dozidave pri osnovnih šolah v Šenčurju, Voklem, na Jezerskem in pri osnovni šoli Lucijan Seljak. V letu 1977 so bile v celodnevni osnovni šoli Josip Broz-Tito v Predosljah dograjene 4 nove učilnice in provizorij pri osnovni šoli Stane Žagar v Kranju.

Avgusta 1978 je bila zgrajena nova podružnična šola na Primskovem, v letu 1980 pa popolna osnovna šola na Planini, ki je grajena za celodnevni pouk. Pri večini podružničnih šol so bile opravljene razne izboljšave v letih 1975—1979.

Sl. 1. Osnovna šola Primskovo

Sl. 2. Osnovna šola na Planini v gradnji, 1980

Materialno stanje osnovnih šol je dobro, saj so vse šole ustrezno opremljene tudi z didaktično-metodičnimi pripomočki in učno tehnologijo.

Primerjave zadnjih petih let kažejo velik porast oddelkov, učencev in učiteljev.

Vrsta podatka	1973/74	1978/79	Razlika
Centralne šole	8	8	—
podružnične šole	18	17	—1
oddelki	294	313	+ 19
učenci	7688	8367	+ 679
učitelji	409	477	+ 68

Novost v tem obdobju je celodnevna osnovna šola. Prva je prešla na to obliko osnovna šola Josip Broz-Tito v Predosljah (3. 2. 1975), njej pa je v šolskem letu 1978/79 sledila tudi osnovna šola s prilagojenim programom Helena Puhar. Tako je v celodnevno osnovno šolo vključeno 5,5 % osnovnošolske populacije ali 7,1 %, če upoštevamo še učence osnovne šole Helene Puhar. Celodnevna osnovna šola naj bi pospešila preobrazbo vzgojnoizobraževalnega sistema na socialistični in samoupravni osnovi. Povečala naj bi družbeno skrb za razvoj in uspeh vsakega učenca in zmanjšala odvisnost učnega uspeha od morebitnih manj ustreznih življenjskih razmer. Celodnevna osnovna šola vnaša kvalitetne spremembe v vsebino, metode in organizacijo vzgojnoizobraževalnega dela, spreminja način šolskega dela in s tem tudi odnose med učiteljem in učenci, starše pa zavezuje, da se več posvečajo vzgoji svojih otrok.

Pred 12 leti so ob šolah zaživeli tudi prvi oddelki podaljšanega bivanja, ki so prehodna oblika k celodnevni šoli. V šolskem letu 1978/79 je bilo v 49 oddelkih podaljšanega bivanja vključenih 1083 učencev ali 13,2 % celotne populacije učencev osnovnih šol. Zaradi prostorskih in kadrovskih težav se je število učencev v teh oddelkih glede na leto 1973/74 povečalo le za 1,5 %, čeprav visoka zaposlenost staršev zahteva več varstva in pomoči učencem pri učenju.

K izenačevanju možnosti za vzgojo in izobraževanje otrok veliko prispevajo tudi »male šole«, testiranje šolskih novincev s testom zrelosti in razvoj šolskih svetovalnih služb, ki iščejo vzroke za neuspehe in druge motnje pri učencih in skrbijo v sodelovanju s starši in učitelji za njihovo odpravljanje. Pri svojem delu se povezujejo z dispanzerjem za mentalno higieno, s centrom za socialno delo, s skupnostjo za zaposlovanje in z drugimi dejavniki v občini, ki lahko pomagajo pri reševanju problemov.

Skrb družbe za zdrav razvoj učencev se je odražala tudi v organizaciji šolske prehrane, zimske in poletne šole v naravi in v rednih zdravstvenih pregledih učencev.

S pomočjo občinske izobraževalne skupnosti so pričele vse šole v letu 1978/79 sistematično zagotavljati učbenike.

Učenci iz socialno ogroženih družin so bili deležni materialne pomoči pri prehrani, šolskih potrebščinah, obleki in obutvi, imajo regresirano šolsko varstvo, prevoze, obiske gledališč, izlete in letovanja.

Dobra materialna osnova, humanizacija odnosov med učitelji in učenci, tesnejše povezovanje šole s starši, zavestno vključevanje sodobnih in aktivnih oblik in metod dela v pouk, organizacija dopolnilnega in dodatnega pouka ter prizadevnost in odgovornost pedagoških delavcev so prispevali k dobrim vzgojnoizobraževalnim rezultatom.

Splošni učni uspeh je vsa leta dokaj dober in ustaljen (1973/74 — 97,5 %, 1978/79 — 98,6 %).

Zadnja leta se občutno zmanjšuje tudi osip, saj je v letu 1973/74 bil še 20,8 %, medtem ko se je v letu 1978/79 znižal na 9,1 %.

Samoupravno življenje učencev in odpiranje šole v okolje se kaže ob razvoju mnogih interesnih dejavnosti, akcijah, tekmovanjih, proslavah in organizacijah na šoli. Skoraj 90 % učencev je vključenih vsaj v eno interesno dejavnost, ki jo organizira šola.

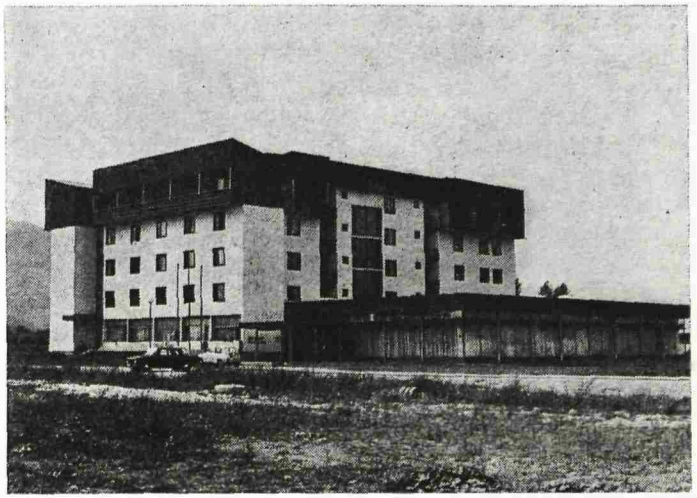
Zadnja leta se je povečala tudi dejavnost predstavnikov družbenega interesa v svetih šol. V večini šol so zaživeli sveti staršev, ki pomagajo, da se šole trdneje povezujejo z okoljem.

Pretekla leta za srednje šolstvo v občini Kranj ne pomenijo bistvenega napredka, čeprav je bila ena izmed planskih nalog v teh letih tudi izboljšanje materialnega položaja tega šolstva. Kljub temu pa je bilo v srednjem šolstvu uresničenih nekaj nalog, ki pomenijo napredek, to so gradnje prizidka k gimnaziji, nove stavbe za čevljarsko šolo in dijaškega doma z 240 ležišči.

Osnovni problemi srednjega šolstva so bili v preteklem obdobju tile: premalo učilnic in še te so slabo oprem-

ljene, kabinetov, specializiranih učilnic, laboratorijev in delavnic skorajda ni bilo ali pa so zelo pomankljivo opremljeni, šole so bile razen dveh brez telovadnic, ni prostorov za zunajšolske interesne dejavnosti in za delo družbenopolitičnih organizacij, šole so brez kuhinj, jedilnic in zakloniščnih prostorov.

Število učencev v srednjih šolah občine Kranj je v primerjavi s stopnjo rasti v občini Celje in SR Sloveniji naslednje:

Sl. 3. Novozgrajeni Dom učencev »Ivo Lola Ribar« na Zlatem polju v Kranju

Občina Republika	Obdobje	SREDNJE ŠOLE					Organ. za uspos.	Glasbene šole
		Skupaj	Gimnazija	Vzg. šola	Tehn. šole	Poklicne šole		
Kranj	1974/75	3.526	533	—	1.430	1.563	218	387
	1975/76	3.154	603	—	1.443	1.108	218	404
	1976/77	3.252	638	—	1.496	1.118	195	434
	1977/78	3.329	755	—	1.463	1.111	166	353
	1978/79	3.543	876	—	1.434	1.233	137	383
Povpr. l. st. ras.		0,1	13,2	—	0,1	−5,8	−11,0	−0,1
SRS	1974/75	67.497	16.233	1.930	21.799	27.535	6.605	11.778
	1975/76	69.352	17.474	2.197	23.598	26.083	6.710	12.475
	1976/77	73.891	18.787	2.220	25.484	27.400	6.404	12.828
	1977/78	78.613	19.119	2.864	27.183	29.447	6.158	12.906
	1978/79	82.774	19.316	2.744	28.671	32.043	5.792	13.586
Povpr. l. st. ras.		5,2	4,5	9,2	7,1	3,8	−3,2	3,4
Celje	1974/75	5.710	1.353	227	1.742	2.388	362	320
	1975/76	6.107	1.392	340	1.911	2.464	344	374
	1976/77	6.667	1.480	338	2.139	2.710	329	383
	1977/78	7.181	1.622	318	2.395	2.845	329	405
	1978/79	7.556	1.661	315	2.563	3.017	294	408
Povpr. l. st. ras.		7,3	5,3	8,5	10,2	6,6	−5,1	6,2

Iz podatkov izhaja, da se je v preteklem obdobju število učencev srednjih šol v občini Kranj malenkostno povečalo — poprečno letno za 0,1 %, medtem ko se je v Sloveniji povečalo za 5,2 % (poprečno letno), v občini Celje, ki se z našo občino lahko primerja po številu prebivalcev in ekonomski moči, pa poprečno kar za 7,3 % letno. Iz tega se da sklepati, da so neugodne prostorske in materialne razmere srednjih šol, kakor tudi ne povsem ustrezna vrsta šol, zavirale porast števila učencev srednjih šol. (Zaradi pojasnila velja povedati, da je

v občini Kranj v enakem obdobju, kot so podatki za srednje šole, končevalo osnovno šolo okrog 800 učencev letno, zato prihaja velik del srednješolcev iz drugih slovenskih občin).

Še neugodnejše pa so razmere v občini Kranj, če jih presojamo po porastu števila učencev glede na vrsto šol — *najbolj se je v preteklem obdobju povečevalo število* gimnazijcev, tudi bistveno bolj kot v SRS in Celju, zato pa se je bistveno manj kot v SRS in Celju povečevalo število učencev tehničnih in poklicnih srednjih šol.

V preteklih letih so v občini Kranj intenzivno pripravljali preobrazbo srednjega šolstva v usmerjeno izobraževanje. Uresničitev te naloge je vodil koordinacijski odbor izobraževalne skupnosti, ki se je dogovoril v tesnem sodelovanju z družbenopolitičnimi organizacijami in s samoupravnimi organi drugih gorenjskih občin o mreži šol usmerjenega izobraževanja na Gorenjskem. Uresničene so bile tudi druge naloge za preobrazbo, tako da bi se lahko v šolskem letu 1980/81 že začel pouk usmerjenega izobraževanja.

Usmerjeno izobraževanje zahteva boljše prostorske in materialne razmere, zato so bile opravljene v preteklih letih tudi nekatere naloge, da se bo nadaljevala gradnja centra usmerjenega izobraževanja na Zlatem polju.

V otroškem varstvu, ki je del enotnega procesa vzgoje in izobraževanja, je bilo v preteklih letih največ skrbi namenjene gradnji novih vzgojnovarstvenih prostorov, ker število otrok, ki so deležni varstva v vrtcih, ni ustrezno. To zajetje je v občini Kranj nekaj nad 30 %, medtem ko v nekaterih razvitih slovenskih občinah že dosegajo tudi 50 % zajetje otrok v vrtce. Tudi kazalec — število otrok v vrtcih na 100 zaposlenih žena je v občini Kranj manj ugoden kot poprečno v Sloveniji in nekaterih drugih občinah (Kranj leta 1978: 14 otrok na 100 žena, SRS isto leto 16 otrok na 100 žena, Koper isto leto 25 otrok na 100 žena).

Prav zato so bili v tem obdobju dograjeni trije vrtci: dva na Planini in eden v Preddvoru. Zaradi hitre rasti naselja Planina in zaostajanja v gradnji vrtcev sta bili odkupijeni in za varstvo adaptirani dve štirisobni stanovanji na Planini in v družbenem domu v KS Mavčiče je bil zgrajen vrtec. Povečalo se je tudi število varstvenih družin, ki so pravzaprav nova enota vzgojnovarstvenega zavoda in v katerih je skoraj 100 otrok. Varstvene družine so oblika varstva otrok, ki se je močno razvila prav v kranjski občini.

V preteklih letih se je v občini začel izvajati 80-urni vzgojni program za tiste 5-letne predšolske otroke, ki niso v vrtcih. Ta vzgojni program jih, podobno kot otroke v vrtcih, pripravlja na vstop v osnovno šolo in na delo v *njej. Na ta način je bilo v pripravo na osnovno šolo* zajetih več kot 1000 otrok.

Kultura

Za preteklo obdobje je značilno, da se je kultura v občini Kranj uveljavljala kot sestavni del družbene reprodukcije, saj so kulturne dejavnosti tako po obsegu programov kot po kvaliteti in bogastvu oblik doživele precejšnjo rast. Kljub temu pa vraščanje kulture v vse oblike družbenega življenja še ni doseglo stopnje, ki bi omogočala zares ustrezno zaznavanje potreb in interesov delovnih ljudi in občanov in na tej osnovi primerno sestavo programov.

V preteklih letih so bili za zadovoljevanje kulturnih potreb zgrajeni ali temeljito posodobljeni tile objekti in prostori:

— Dom družbenih organizacij na Beli,

— Dom družbenih organizacij v Mavčičah,

— posodobljena oddelka za odrasle bralce v Osrednji knjižnici Kranj in pionirskega oddelka te knjižnice.

— Manjše obnove in posodobitve pa so bile opravljene v kulturnih domovih v krajevnih skupnostih: Visoko, Trboje, Preddvor, Cerklje, Kokrica in Podbrezje.

Ena izmed pomembnih značilnosti preteklih let je tudi kulturno sodelovanje z drugimi republikami in predvsem s Slovenci v zamejstvu. Vsakoletne kulturne izmenjave so bile žive tudi s pobratenimi mesti Rivoli, La Ciotat in Oldham. Kulturni stiki z zamejskimi Slovenci pa niso bili le v izmenjavi kulturnih prireditev, ampak, kar je še pomembnejše, tudi v strokovni pomoči pri režiji, scenografiji, strokovni pomoči glasbenim šolam na Koroškem in strokovni pomoči tamkajšnjim dirigentom amaterskih pevskih zborov.

Za posamezne kulturne dejavnosti je v preteklem obdobju značilno naslednje:

Knjižničarska dejavnost je bila v preteklih letih prednostna kulturna dejavnost — temu ustrezno je bilo tudi dodeljevanje sredstev — zato se je knjižni sklad vsako leto precej povečeval. Knjižni sklad Osrednje knjižnice, preračunan na prebivalca občine, je v letu 1976 znašal 2,15 knjige, v letu 1977 2,83 knjige in v letu 1978 2,91 knjige. Toda če upoštevamo razvitost občine in potrebe bralcev, to število ni zadostno, ker bi bile potrebne najmanj 3 knjige na prebivalca. Število izposojenih knjig je v preteklih letih rastlo, posebno se je povečala izposoja v podružničnih in krajevnih knjižnicah.

Izposoja knjig je v primerjavi s Slovenijo na visoki ravni. Ob tem pa je treba opozoriti, da je v občini še vedno precej krajev, kjer knjiga ni dostopna bralcem. To dokazuje odstotek zajetih prebivalcev v knjižnice. — V mestu je zajetih 27 % prebivalcev, v vsej občini pa le 13 %.

Obiskovalci knjižnic so bili v glavnem študenti in *učenci, izredno malo pa je med njimi kmetov — vzrok je* verjetno tudi v nezadostni razvitosti knjižnične mreže v občini.

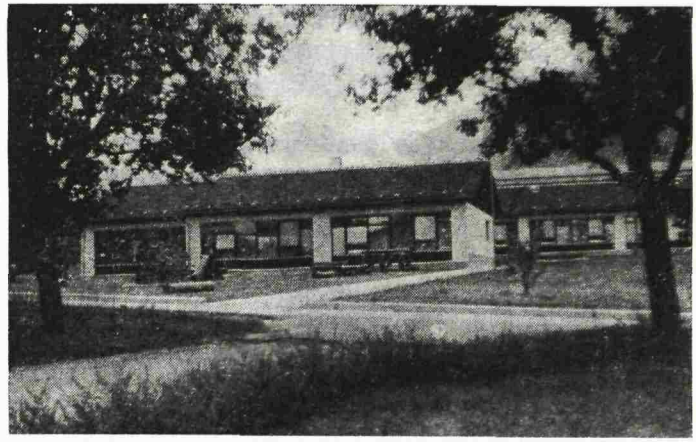
Potrebe po gledališki dejavnosti je v glavnem zadovoljevalo Prešernovo gledališče.

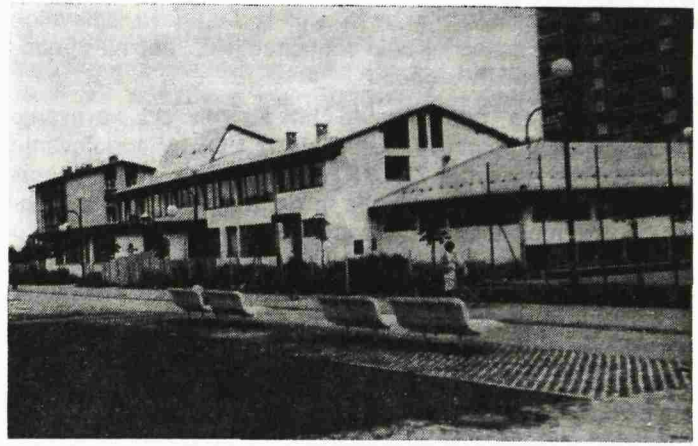
Število predstav za odrasle in število gledalcev se je vsa leta povečevalo, prav tako tudi predstave in obiski gostujočih gledališč. Zmanjšalo pa se je število mladinskih in lutkovnih predstav in s tem tudi število teh obiskovalcev.

Prešernovo gledališče je pripravilo v zadnjih letih vsako leto za abonma 6 predstav, od teh tri v izvedbi igralske skupine Prešernovega gledališča, tri pa so bile gostovanja poklicnih gledališč. V sezoni 1977/78 je bil uveden mladinski abonma, kar je za gledališko vzgojo mladine zelo pomembno.

Zaradi kvalitete igralske skupine je Prešernovo gledališče *gostovalo vsako leto po občini, na Gorenjskem,* v Sloveniji, v drugih republikah in v zamejstvu z več deset predstavami.

Vsako leto je Prešernovo gledališče v počastitev 8. februarja organiziralo Teden slovenske drame, ki ima namen predstaviti dosežke slovenskih gledališč, ki temelje na domači dramski izpovednosti. Osrednji del Tedna slovenske drame se odvija v Prešernovem gledališču, poleg tega pa so organizirali mnogo spremljajočih prireditev po osnovnih šolah pa tudi v krajevnih skupnostih. Eden izmed osnovnih problemov gledališča, ki tudi v preteklih letih

Sl. 4. Vrtec v Preddvoru

Sl. 5. Vrtec Najdihojca na Planini

ni bil odpravljen, je neustrezen oder Prešernovega gledališča. To često onemogoča predstavitev kvalitetnih del poklicnih gledališč.

Varstvo kulturne dediščine je bilo za preteklo obdobje opredeljeno kot prednostno področje, kar naj bi pomenilo visoko rast sredstev za to dejavnost, vendar pri varstvu kulturnih spomenikov I. reda ni bilo mogoče izvesti vseh načrtovanih nalog, ker sredstva za to dejavnost niso mogla slediti vsakoletnemu povečanju cen.

V preteklih letih je bila izdelana arhitektonska dokumentacija za revitalizacijo starega mestnega jedra Kranja, večina revitalizacijskih nalog pa bo opravljenih v naslednjih letih.

V preteklih letih so bile opravljene še tele najpomembnejše spomeniškovarstvene naloge: revitalizacijski program za staro mestno jedro Kranja, idejni načrt za ureditev Pavšlarjeve hiše in gradu Kieselstein z okoljem, obnovitvena dela na spomenikih revolucije na Trgu revolucije v Kranju, predlog za ureditev opuščenega pokopališča v Stražišču in ureditev grobov borcev, dokumentiranje renesančno-baročne Malijeve hiše na Golniku, izdelava predloga za ureditev baročnih znamenj na Praprotni polici, odkritje in restavracija gotske arhitekturne poslikave na fasadi prezbiterija v Andrejevi cerkvi na Zg. Jezerskem, zavarovanje in prenos poškodovanega poznogotskega kužnega znamenja v Srednji vasi pri Šenčurju na nov temelj, restavracija petih slik iz Lajerjeve delavnice in še nekaj adaptacijskih in restavracijskih del na zgodovinskih spomenikih v občini.

Kakovosten napredek je bil storjen pri varovanju spomenikov in spominskih obeležij iz NOB. V sodelovanju z Občinskim odborom ZZB NOV Kranj je bil izveden zapis spomenikov ljudske revolucije in delavskega gibanja v občini in sklenjen družbeni dogovor o urejanju, vzdrževanju in varstvu spomenikov, spominskih plošč in drugih obeležij NOB in socialistične revolucije ter vojaških pokopališč in grobov na območju občine.

V muzejih so zbirali, urejali, strokovno obdelovali in hranili muzejsko in galerijsko gradivo, ga predstavljali na stalnih in občasnih razstavah, poleg tega pa opravili še znanstveno-raziskovalno, publicistično in vzgojnoizobraževalno delo. Veliko pozornosti so namenili ustanovitvi osrednjega muzeja revolucije za Gorenjsko v Begunjah, za katerega so oblikovali koncept in že začeli uresničevati zamisel.

Pri delu sta imeli prednost tudi proučevanje zgodovine KP, SKOJ, OF in graditev ljudske oblasti na Gorenjskem.

Poleg teh prednostnih nalog so v muzeju opravili pomembne naloge za zbiranje, urejanje, strokovno obdelavo in hranjenje zgodovinskega gradiva iz vseh zgodovinskih obdobij — od kasnoantične do novejše zgodovine — iz različnih vidikov — od arheologije, entologije do kulturne zgodovine.

Amaterska kulturna dejavnost je v preteklih letih potekala v 51 društvih oz. samostojnih skupinah. Za posamezne amaterske dejavnosti so bili ustanovljeni strokovni centri, ki skrbe za povečevanje kvalitete ljubiteljske dejavnosti.

Najbolj množična in najbolj tradicionalna amaterska glasbena dejavnost so pevski zbori — v preteklih letih je delovalo kar 22 otroških in mladinskih zborov, pa 13 moških in 2 ženska zbora, 5 mešanih zborov in 6 oktetov. Vsi ti so sodelovali na različnih prireditvah v občini in na gostovanjih izven nje. Od drugih amaterskih dejavnosti so bile v preteklih letih pomembne in delovne še tele: folklorna, filmska, fotoamaterska in likovna dejavnost.

Telesna kultura

Temeljni cilji pri razvoju telesne kulture v zadnjih letih so bili: nadaljnje povečanje množičnosti na vseh njenih področjih, pospeševanje razvoja kvalitetnega športa in nadaljnja preobrazba telesne kulture, izhajajoč iz ustave in nekaterih zakonov.

Eden izmed temeljnih ciljev — povečanje množičnosti — je bil uresničen, saj se je povečalo število telesnokulturnih organizacij in tudi število članov v njih, tako odraslih kot tudi učencev osnovnih in srednjih šol.

Pomemben element množičnosti je udeležba občanov v organiziranih oblikah športne rekreacije — ta oblika se je še posebej okrepila in povečala.

Napredek kvalitetnega športa je omogočal, da so športniki občine Kranj ponovno dosegli naslove republiških, državnih, balkanskih, mediteranskih in celo evropskih prvakov in sodelovali pri himalajski odpravi.

Telesna kultura je pridobila v preteklih letih poleg vzgoje in izobraževanja s pomočjo združevanja sredstev delovnih ljudi, občanov in temeljnih organizacij združenega dela precej objektov. Zgrajeni so bili predvsem objekti ob šolah, ki jih delno uporabljajo tudi društva — igrišči za rokomet in košarko v KS Besnica, igrišča za rokomet, košarko in druge igre v KS Predoslje in velika športna dvorana v KS Planina. Poleg teh so zgradili oz. adaptirali razne telesnokulturne objekte v krajevnih skupnostih Golnik, Šenčur, Stražišče, Orehek, Trboje, Voglje, Jezersko in Duplje.

Kljub obsežnim gradnjam telesnokulturnih objektov pa teh ni dovolj, ker se telesnokulturna dejavnost, tudi

zaradi hitrega naraščanja števila prebivalcev v občini, razvija hitreje od te gradnje. Športne površine so se sicer povečale, vendar delež na prebivalca v občini ni bistveno višji kot v prejšnjih obdobjih. Zlasti primanjkuje pokritih športnih objektov, ki jih zaradi alpskih vremenskih razmer telesna kultura najbolj potrebuje.

Zdravstveno varstvo

Cilji razvoja zdravstva v občini Kranj so bili v zadnjih letih predvsem v tem, da ohranimo že doseženo raven zdravstvenega varstva in da si ga prizadevamo še kvalitetneje izvajati. Ta cilj je bil tudi dosežen.

Sicer pa so značilnosti preteklega razvoja zdravstvenega varstva poleg gradnje novih prostorov in nakupa opreme v še večjem obsegu opravljenih storitev zdravstvenega varstva in v posebni in sistematični zdravstveni skrbi za borce NOV. V tem obdobju so bili zgrajeni oz. opremljeni objekti: zdravstvena postaja in lekarna v Stražišču, prenovitev bolnišnice na Golniku, nova medicinska oprema v Zdravstvenem domu Kranj, v bolnišnici za ginekologijo in porodništvo v Kranju in začeta gradnja stavbe za Zavod za socialno medicino in higieno.

Takšno izvajanje zdravstvenega varstva je precej prispevalo k razmeroma ugodnemu zdravstvenemu stanju prebivalstva v kranjski občini. Naravno gibanje prebivalstva namreč kaže, da je reprodukcijska sposobnost dobra, saj je rodnost višja od republiškega poprečja, umrljivost pa nižja. Poprečni odstotek zadržanosti z dela zaradi bolezni je nižji od regjiskega poprečja, pa tudi obolevnost vseh starostnih skupin se zmanjšuje.

Ugotavljanje in presojanje zdravstvenega stanja prebivalstva temelji na vitalno statističnih podatkih oz. kazalcih. Primerjava le-teh npr. za leto 1978, glede na obdobje 1956—1972, pokaže naslednje:

— rodnost:

18,42 živorojenih na 1000 prebivalcev je nekoliko nižja od pričakovane rodnosti, a še vedno sodi v srednjo stopnjo rodnosti;

— mrtvorojenost:

0,26 mrtvorojenih otrok na 100 živorojenih je zelo nizka, saj medletna nihanja tudi do 0,4 % še ne pomenijo statistično značilnih odstopanj;

— splošna umrljivost:

7,0 umrlih na 1000 prebivalcev je precej pod oceno pričakovane umrljivosti in pomeni nizko umrljivost;

— umrljivost dojenčkov:

10,2 umrlih dojenčkov na 1000 živorojenih sodi v nižjo stopnjo umrljivosti;

— naravni prirastek:

11,42 več živorojenih kot vseh umrlih na 1000 prebivalcev pomeni srednjo biološko in reprodukcijsko sposobnost prebivalstva;

— vitalni indeks:

263,2 živorojenih na 100 vseh umrlih kaže, da je naravni prirastek visoko racionalen.

Našteti indikatorji naravnega gibanja prebivalstva kažejo na razmeroma ugodno zdravstveno stanje prebivalstva, saj izkazujejo vsi pozitivnejše vrednosti od onih v primerjalnem obdobju 1956—1972.

Še boljši vpogled v zdravstveno stanje daje direktni in najprimernejši kazalec patoloških dogajanj v prebivalstvu — obolevnost.

Primerjava obolevnosti po bolezenskih skupinah npr. med letoma 1977 in 1978 pokaže:

— pri predšolskih otrocih:

Na 1000 otrok je bilo v 1977. letu 3285 obolenj, v 1978. letu pa 3156 (indeks 96,1).

Najpogostejši vzrok obolevanja so bolezni dihal (ca. 1700/1000), ki jim slede bolezni živčevja in čutil (ca. 400/1000), kamor sodijo v velikem številu razna vnetja ušes, oči itd. Okrog tretjega in četrtega mesta se razvrstijo nalezljive bolezni (150—300/1000) in bolezni prebavil (ca. 250/1000). V zaporedju zavzemajo pomembno mesto še bolezni kože (ca. 200/1000) in poškodbe.

— pri šolskih otrocih in mladini:

Na 1000 šolskih otrok je bilo v 1977. letu 1339 obolenj, v 1978. letu pa 1286 (indeks 96,1).

Tudi pri šolskih otrocih so najpogostejši vzrok obolevanja bolezni dihal (ca. 600/1000). Že na drugem mestu

so poškodbe (200/1000), ki so v tej starostni skupini tudi najpogostejši vzrok smrti. (Pomembnost zdravstvene vzgoje in vseh vrst preventivnih ukrepov!) V zaporedju si slede bolezni živčevja in čutil (ca. 70/1000). Šele okrog šestega mesta so nalezljive bolezni (ca. 50—100/1000). Drugih bolezni je manj, z izjemo bolezni sečil in spolovil, ki jih je ca. 60/1000.

— pri odraslih prebivalcih:

Obolevnost pri odraslih je z 2152 obolenji na 1000 odraslih prebivalcev v 1977. letu padla na 1895/1000 v letu 1978 (indeks 88,1) in naj bi po oceni za leto 1979 bila še nižja — 1885/1000 (indeks 99,5). Primerjava med letoma 1977 in 1978 pokaže znižanje v vseh bolezenskih skupinah, z izjemo skupine »bolezni srca in ožilja«, kjer obstaja statistično pomembno zvišanje (od 185/1000 na 192/1000).

Po pogostnosti so tudi pri odraslih na prvem mestu bolezni dihal (ca. 550—600/1000), le-tem pa sledijo poškodbe (200—250/1000), od katerih je približno $^1/_5$ takih, do katerih je prišlo pri delu in kar $^4/_5$ drugih, ki so se zgodile izven dela. V precejšnjih deležih si sledijo bolezni kosti (200/1000), bolezni prebavil (200/1000), bolezni srca in ožilja (ca. 200/1000), bolezni sečil in spolovil (ca. 150/1000), bolezni živčevja (ca. 120/1000) in bolezni kože (ca. 100/1000).

Umrljivost zaradi bolezenskih vzrokov najbolj objektivno odraža zdravstveno stanje in zdravstvene razmere; ugotavljanje vzrokov pa nakazuje zdravstvene probleme in usmerja zdravstveno delo v reševanju teh problemov.

Primerjava stopnje umrljivosti, tj. števila umrlih (zaradi določene bolezni) na 1000 prebivalcev med letoma 1977 in 1978 kaže, da je v obeh letih umrlo največ ljudi zaradi bolezni srca in ožilja (3,0—3,5/1000), malignih novotvorb (ca. 1,5/1000) in poškodb (ca. 1,0/1000). Ti trije vzroki smrti pomenijo v obeh letih 80 % oz. $^4/_5$ vseh vzrokov smrti in se po stopnji umrljivosti skoraj ne razlikujejo.

Osnovni problemi, ki jih tudi v preteklih letih nismo odpravili, so v tem, da ni bil dosežen normativ zdravstvenih delavcev, kar je eden izmed vzrokov za čakalne dobe. Uresničene tudi niso bile vse predvidene investicije, nova samoupravna organiziranost v zdravstvu pa še ni dala pričakovanih učinkov in torej ni bila izvedena delitev dela, strokovna povezanost, boljša organizacija dela in racionalizacija administrativnih postopkov in evidenc.

Opombe:

[1] Statistični podatki po občinah SRS, XVI. zvezek, leto 1978, Zavod SR Slovenije za statistiko.

[2] Statistični podatki po občinah SRS, XXII. zvezek, leto 1979, Zavod SR Slovenije za statistiko.

SISTEM DRŽAVNE UPRAVE V OBČINI KRANJ V LETIH 1975—1980

BOGDAN GREIF

Idejnopolitična izhodišča razvoja sistema državne uprave v občini

Temeljna značilnost razvoja družbenopolitičnega sistema po sprejemu ustave iz leta 1974 je krepitev delegatskih razmerij na vseh področjih družbenega odločanja. S tem je delovanje organov družbenopolitičnih skupnosti pridobilo najširšo samoupravno podlago in tako zmanjšalo oziroma povsem odstranilo nevarnost birokratsko-dogmatskega in paragrafarsko-formalističnega odtujevanja od resničnih interesov delovnih ljudi in občanov. Novi skupščinski sistem je korak naprej v podružbljanju oblasti, kar pomeni, da je država izgubila funkcije in pristojnosti na tistih področjih, ki jih je glede na doseženo stopnjo razvoja mogoče urejati z uresničevanjem skupnih interesov s pomočjo dogovarjanja samoupravno organiziranih subjektov. To ne pomeni, da je v novem družbenopolitičnem sistemu država s svojimi organi odvečna oziroma, da je iz tega sistema izključena. V referatu na X. kongresu ZKJ je predsednik Tito poudaril, »da je država naši družbi še naprej potrebna, in to ne le zaradi varovanja družbene ureditve in zaradi obrambe neodvisnosti in ozemeljske nedotakljivosti naše socialistične skupnosti, temveč tudi zaradi zaščite samoupravnih pravic delovnih ljudi in družbene lastnine in zaradi svoje še vedno pomembne vloge v usklajevanju in zagotavljanju načrtnega usmerjanja materialnih, ekonomskih in socialnih tokov v družbenem življenju.«[1] Tudi Edvard Kardelj je zapisal v svojem delu Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja v 7. točki V. poglavja o smereh nadaljnje graditve političnega sistema samoupravne demokracije, kjer je obravnaval vlogo državnih izvršilnih organov v delegatskem sistemu, da »niti zveza komunistov niti naša družba nikoli nista zašli v iluzijo, da je vloga države in državne prisile nekakšen stranski ali nepomemben element našega političnega sistema. Nasprotno, zavedali smo se, da je ta vloga bistven pogoj za razvoj socialistične samoupravne družbe in jo je zato treba zagotoviti tudi z našim političnim sistemom. V tem pogledu je naša ustava zelo jasna, se pravi tako glede same vloge kakor tudi glede institucij in odnosov, ki zagotavljajo uresničitev te vloge. Te ustavne rešitve moramo sedaj obdelati in konkretizirati v našem političnem sistemu. Med temi nalogami je vsekakor ena izmed najvažnejših podrobnejša določitev položaja in vloge izvršilnih in upravnih organov, s čimer moramo določneje opredeliti njihovo odgovornost do delegatskih skupščin in družbe nasploh kot tudi večjo učinkovitost njihovega dela«.[2]

Ob takšni vlogi in nalogah izvršilni in upravni organi seveda ne morejo biti orodje neke večinske sile v predstavniškem parlamentu niti sila nad družbo, ki deli pravico kolikor, komur in kadar se ji to zdi potrebno, da si ohrani privilegiran položaj v družbi. Na načelih nove ustave se mora državna uprava preoblikovati v visoko strokovno usposobljeno in učinkovito organizirano javno upravo, ki si iz delegatskih smernic in stališč oblikuje tudi jasne politične cilje za svoje delovanje, odločanje v okviru pristojnosti in predlaganje usmeritev na vseh področjih družbenega razvoja. V ustavi, zveznem zakonu o temeljih sistema državne uprave in v republiškem zakonu o sistemu državne uprave je jasno poudarjena odgovornost izvršilnih in upravnih organov delegatskim skupščinam. Ustava SR Slovenije že v temeljnih načelih določa, da delavski razred in vsi delovni ljudje zagotavljajo tudi po državni oblasti s splošno obveznimi normami socialistične družbene odnose, razvoj družbe in upravljanje družbenih zadev na samoupravnih temeljih, varujejo svoboščine in pravice človeka in občana, socialistične samoupravne odnose in samoupravne pravice delovnih ljudi, rešujejo družbene konflikte in varujejo z ustavo določeno ureditev.[3] V 178. in 179. členu ustava določa, da je izvršni svet odgovoren skupščini za stanje v družbenopoli-

BOGDAN GREIF, YU, 64000 Kranj, Ul. Janeza Puharja 9, dipl. pravnik

tičnih skupnostih na vseh področjih družbenega življenja, za izvajanje politike in izvrševanje predpisov in drugih splošnih aktov skupščine ter za usmerjanje in usklajevanje dela upravnih organov; določa tudi, da so upravni organi samostojni v okviru svojih pooblastil in za svoje delo odgovorni skupščini in izvršnemu svetu. Posebej je poudarjeno, da so upravni organi odgovorni za stanje na področju, za katero so ustanovljeni, spremljajo stanje na določenih področjih in dajejo pobudo za reševanje vprašanj s teh področij. V skladu z določilom 180. in 185. člena republiške ustave temeljijo medsebojni odnosi med upravnimi organi posameznih družbenopolitičnih skupnosti na pravicah in dolžnostih, določenih s statutom družbenopolitične skupnosti oziroma z zakonom, statut občine pa med drugim določa način oblikovanja, organizacijo, pristojnosti in delo občinske skupščine in njenih organov, način oblikovanja in dela izvršnega sveta skupščine občine ter njegovo razmerje do skupščinskih zborov in teles ter organov skupščine pa tudi temeljno organizacijo upravnih organov, njihove pravice, dolžnosti in pooblastila ter način imenovanja in razreševanja predstojnikov občinskih upravnih organov.

Normativni okviri razvoja sistema državne uprave v občini Kranj

Razvoj družbenih odnosov in na tej osnovi nova ustavna ureditev sta zahtevala prilagoditev splošnih aktov tudi glede urejanja vloge, organiziranosti in pristojnosti organov državne uprave v občini. Skupščina občine Kranj je sprejela že 5. marca 1974 na seji občinskega zbora in zbora delovnih skupnosti z ustavo usklajeni občinski statut. Statut v V. poglavju vsebuje določbe o izvršnem svetu kot izvršilnem organu občinske skupščine, v VI. poglavju pa določbe o občinskih upravnih organih. Ob dopolnitvah statuta v letu 1977 so bile dodane tudi nove določbe v poglavjih o izvršnem svetu in upravnih organih.

Vloga in delovanje izvršnega sveta

Ustavna ureditev iz leta 1974 je uveljavila kot pomembno novost oblikovanje izvršnega sveta kot izvršilnega organa občinske skupščine.

Statutarne določbe o izvršnem svetu smiselno povzemajo določila 393. člena do 403. člena ustave SR Slovenije, ki opredeljujejo vlogo, pravice in obveznosti izvršnega sveta skupščine SR Slovenije. S tem v zvezi velja omeniti, da so v statutu nepopolno opredeljene pristojnosti in naloge izvršnega sveta, kar povzroča težave pri delu, saj ugotavljamo, da je izvršni svet preobremenjen, zlasti z odločanjem o nekaterih upravnih zadevah, o katerih bi lahko odločali funkcionarji, ki vodijo upravne organe. To je vsekakor posledica prenosa pristojnosti svetov občinske skupščine, ki smo jih poznali pred sprejemom ustave iz leta 1974, na izvršni svet. Pomanjkljivo so opredeljene tudi naloge izvršnega sveta na področju ljudske obrambe. Statut bi moral vsebovati tudi določbo o obveznosti izvršnega sveta, da pri izvrševanju svojih pravic in dolžnosti sodeluje z občinskimi družbenopolitičnimi organizacijami, samoupravnimi interesnimi skupnostmi, krajevnimi skupnostmi ter s temeljnimi in drugimi organizacijami združenega dela in samoupravnimi skupnostmi.

Jedrnate statutarne določbe o izvršnem svetu naj bi bile v skladu z določilom 234. člena statuta, vnešenim ob spremembah statuta v letu 1977, dopolnjene z odlokom občinske skupščine, s katerim bi skupščina določila podrobnejšo organizacijo, naloge izvršnega sveta in njegova razmerja do občinske skupščine in njenih zborov, do organov samoupravnih interesnih skupnosti in do občinskih upravnih organov, vendar ta statutarna določba še ni bila uresničena.

Sestava izvršnega sveta se je po konstituiranju leta 1974 v času mandata spreminjala. V splošnem je deloval z 10 ali 11 člani. Sprva so ga sestavljali člani, ki so bili ali predstojniki upravnih organov ali pa profesionalno s polnim časom zaposleni v izvršnem svetu (predsednik in oba podpredsednika). V letu 1975 sta bila vanj izvoljena dva člana, sicer zaposlena v delovnih organizacijah, leta 1976 pa še eden. V izvršnem svetu je bilo dogovorjeno, za katera področja so odgovorni posamezni člani, določene so bile zadolžitve za vodje delovnih teles, posamezne odgovornosti in naloge pa so bile razporejene s sklepi.

Izvršni svet je v prejšnjem mandatu oblikoval naslednja svoja stalna delovna telesa:

1. svet za družbenoekonomske odnose,
2. svet za družbenopolitični sistem,

3. komisijo za družbene dejavnosti, ki se je kasneje preoblikovala v svet za družbene dejavnosti,
4. komisijo za kadrovanje in zaposlovanje,
5. komisijo za urbanizem, gradbene in komunalne zadeve,
6. komisijo za finance in finančno politiko,
7. svet za preventivo in vzgojo v cestnem prometu,
8. komisijo za družbeno samozaščito,
9. komisijo za zadeve borcev NOV in VVI
10. komisijo za organizacijo javne uprave.

V preteklem mandatu do aprila 1978 se je sestajal izvršni svet praviloma tedensko in je imel v celotnem obdobju 191 sej.

Na skupni seji zborov občinske skupščine dne 12. 4. 1978 je bil izvoljen nov 13 članski izvršni svet. Vodijo ga predsednik in dva podpredsednika, zadolžena za problematiko gospodarstva oziroma družbenih dejavnosti. Sprememba v sestavu izvršnega sveta je bila opravljena 2. 11. 1978 z zamenjavo sekretarjev. Predsednik in oba podpredsednika so opravljali svoje delo s polnim delovnim časom. Med drugimi člani izvršnega sveta so bili 4 predstojniki upravnih organov, 4 redno zaposleni v organizacijah združenega dela, od tega 3 na področju gospodarstva in 1 v družbenih dejavnostih, en član pa redno zaposlen v predsedstvu občinske konference SZDL. Od izvolitve do 31. 12. 1979 je imel izvršni svet 83 sej, na katerih je obravnaval 836 zadev ali približno 10 zadev na sejo. Poprečno je bilo na sejah navzočih 9 članov oziroma 69 %.

Na sejah zborov občinske skupščine dne 20. 2. 1980 je bil razrešen predsednik izvršnega sveta, kar ima po statutu za posledico razrešitev celotnega sveta. Obenem z izvolitvijo novega predsednika je bil izvoljen tudi nov 15 članski izvršni svet, ki ga poleg predsednika sestavljajo še dva podpredsednika, sekretar in 11 članov, od tega trije neprofesionalni. Glavna področja dela, za katera so zadolženi člani izvršnega sveta, so gospodarstvo, družbene dejavnosti, planiranje in analize, delovanje krajevnih skupnosti, urbanizem in komunalne zadeve, javne finance in proračun ter gospodarska infrastruktura. Novost v sestavi izvršnega sveta je tudi v tem, da so vsi »profesionalni« člani, če jih smemo tako imenovati za razliko od članov, ki ne združujejo dela pri organih državne uprave, razen predsednika in člana, zadolženega za krajevne skupnosti, obenem funkcionarji, ki vodijo upravne organe.

Pri izvršnem svetu delujejo v tem mandatnem obdobju naslednja delovna telesa:

— komisija za zadeve udeležencev NOV in vojaških invalidov,
— komisija za kadrovanje in zaposlovanje,
— komisija za malo gospodarstvo,
— komisija za delovanje krajevnih skupnosti,
— komisija za organizacijo in delovanje javne uprave in državnih organov,
— komisija za družbeno planiranje,
— komisija za urbanizem, gradbene in komunalne zadeve,
— komisija za prostorsko planiranje in urbanizem,
— komisija za varstvo okolja,
— komisija za pospeševanje kmetijstva,
— svet za samoupravne interesne skupnosti,
— svet za preventivo in vzgojo v cestnem prometu.

Izvršni svet organizira svoje delo z letnimi programi dela, konec vsakega leta pa predloži skupščini poročilo o izvršitvi programa ter o problematiki, ki jo zasledi pri spremljanju stanja na vseh področjih družbenega življenja.

Vloga in delovanje upravnih organov

Uvedba delegatskega sistema ter spremenjen položaj in vloga samoupravnih interesnih skupnosti sta zahtevala tudi novo organizacijo upravnih organov. Upravni organi naj bi vedno manj delovali kot klasični državni organi, krepi pa naj se njihova vloga pri spremljanju in analiziranju družbenih pojavov ter predlaganju ustreznih ukrepov občinski skupščini in njenemu izvršnemu svetu oziroma drugim pristojnim organom in organizacijam.

Statut občine iz leta 1974 je določal, da občinski upravni organi:

— izvajajo določeno politiko in izvršujejo zakone, predpise in druge splošne akte skupščine in izvršnega sveta ter skupščin širših družbenopolitičnih skupnosti,
— izvajajo smernice skupščine,
— spremljajo stanje na določenih področjih in dajejo pobudo za reševanje vprašanj s teh področij,
— izdajajo izvršilne predpise in v skladu z zakonom določajo sankcije,

— odločajo v upravnih stvareh,
— opravljajo upravno nadzorstvo in druge upravne zadeve,
— pripravljajo predpise in druge splošne akte,
— opravljajo druge strokovne zadeve za skupščino in izvršni svet.

S spremembami statuta iz leta 1977 je bilo določeno, da upravni organi pripravljajo načrte za organiziranje in delovanje svojih dejavnosti v vojni ter usmerjajo in spremljajo delo pripadajočih organizacij in skupnosti glede izvajanja obrambnih priprav in izdelave obrambnih načrtov, določena pa je bila tudi mandatna doba predstojnikov upravnih organov in možnost ponovnega imenovanja po preteku 4 letne mandatne dobe.

Upravni organi pred reorganizacijo iz leta 1977 so bili naslednji:

— oddelek za občo upravo in družbene službe,
— oddelek za finance,
— oddelek za gospodarstvo,
— oddelek za urbanizem, gradbene in komunalne zadeve,
— oddelek za inšpekcijske službe,
— oddelek za notranje zadeve,
— oddelek za ljudsko obrambo,
— davčna uprava,
— geodetska uprava,
— krajevni uradi,
— sekretariat občinske skupščine,
— svetovalec predsednika IS kot samostojna funkcija.

Ker so skupščine SIS s samoupravnim sporazumom ustanovile skupne strokovne službe, je obveljalo, da v občinski upravi ni več potrebna posebna organizacijska enota za to področje; preostale občinske pristojnosti na področju družbenih dejavnosti so prešle v delovno področje drugih upravnih organov tako, da je bil ukinjen oddelek za občo upravo in družbene službe. Za sodelovanje s samoupravnimi interesnimi skupnostmi skrbi organ, opredeljen s statutom: svet za družbene dejavnosti, ki ga sestavljajo predsedniki izvršnih odborov občinskih samoupravnih interesnih skupnosti, vodi pa ga podpredsednik izvršnega sveta. Svet za družbene dejavnosti usklajuje delo izvršnega sveta in samoupravnih interesnih skupnosti pri izvajanju sprejete politike in razvojnih usmeritev v občini, koordinira delo skupnosti — zlasti s ciljem, da se celovito soočajo interesi izvajalcev družbenih dejavnosti in njihovih uporabnikov, sinhronizira posamezne akcije, ki zadevajo več ali vse skupnosti ter usmerja delo strokovnih služb.[4] Iz oddelka za občo upravo so bile prenešene zadeve skupnega pomena v skupne službe. Te naj kot posebna organizacijska enota zagotavljajo smotrno in učinkovito opravljanje administrativnih in tehničnih poslov za občinsko skupščino, izvršni svet in upravne organe in v tej vlogi skrbijo za organizacijo in metode upravnega poslovanja, za kadrovanje in izobraževanje delavcev v upravnih organih, za avtomatsko obdelavo podatkov in za druge tehnične zadeve. Skupne službe vključujejo tudi krajevne urade, vendar je takšna ureditev glede na vlogo in pomen skupnih služb (administrativno tehnične storitve) in glede na pristojnosti krajevnih uradov v upravnem postopku vprašljiva.

Z reorganizacijo je bil ukinjen oddelek za gospodarstvo. Da bi se povečala učinkovitost dela upravnih organov in da bi se uveljavila njihova neposredna odgovornost za čim bolj opredeljeno področje dejavnosti, sta naloge oddelka za gospodarstvo, v skladu s funkcionalnim načelom organiziranja uprave, prevzela oddelek za plan in analize in oddelek za upravnopravne zadeve. Prvi skrbi za uveljavitev novega sistema družbenega planiranja ter analitično spremlja družbeno reprodukcijo, kar je osnova za ukrepanje pristojnih organov in za uresničevanje njihovih obveznosti glede varstva samoupravnih pravic in družbene lastnine. Poleg tega oddelek za plan in analize opravlja upravnopravne naloge s področja cen. Pravnostrokovna dela iz pristojnosti občinske skupščine in njenih organov opravlja novi oddelek za upravnopravne zadeve. Ta dela so zlasti nadzorstvo nad zakonitostjo dela samoupravnih organizacij in skupnosti, pomoč pri pripravi samoupravnih splošnih aktov organizacij in skupnosti ter upravnopravne naloge na področju gospodarstva, z izjemo urbanizma, gradbeništva in komunale, na področju družbenih dejavnosti pa zlasti varstvo borcev NOV in vojaških invalidov ter premoženjsko-pravni posli. Oddelek je strokovna pravna služba, ki, kolikor ji to njene redne delovne obveznosti dopuščajo, s pravnim svetovanjem pomaga pripravljati splošne akte in predlagati ukrepe tudi drugim upravnim organom.

Z razvojem ustavne ureditve komunalnega sistema z izvršnim svetom kot najodgovornejšim organom za izvaja-

nje politike in smernic občinske skupščine se je pokazala potreba po posebni strokovni službi, ki naj skrbi za nemoteno delo izvršnega sveta, za administrativnotehnične posle v zvezi z izvrševanjem sklepov IS ter za usklajevanje dela upravnih organov v razmerju do izvršnega sveta in občinske skupščine. Ustava in zvezni ter republiški zakon o sistemu državne uprave namreč ne predvidevajo možnosti, da bi se oblikovale enotne delovne skupnosti upravnih organov, razen izjemoma v manjših občinah. Tako je bil z odlokom o določitvi upravnih organov ustanovljen sekretariat izvršnega sveta s sekretarjem na čelu. Sekretar opravlja najširšo koordinacijo dela upravnih organov, v sekretariatu pa se združujejo tudi naloge, ki so neposredno povezane z delom izvršnega sveta oziroma njegovega predsednika ali podpredsednika.

Upravne organe vodijo predstojniki, ki jih imenuje občinska skupščina na predlog predsednika izvršnega sveta. Predstojnik upravnega organa organizira in vodi delo organa ter je za njegovo delo in za izvrševanje nalog in zadev iz njegove pristojnosti osebno odgovoren. Statut poudarja obveznost upravnih organov, da zagotovijo javnost svojega dela. S področja dela občinske skupščine in njenih organov so tajni podatki, ki jih določi poseben odlok občinske skupščine. O delu posameznih upravnih organov obveščajo javnost predstojniki teh organov, ki lahko pooblastijo tudi drugo osebo za obveščanje javnosti o posamezni ali skupini zadev. Kljub načelni samostojnosti po statutu in poslovniku občinske skupščine upravni organi nimajo pravice občinski skupščini predlagati odlok, drug predpis ali splošni akt, s čimer se vloga upravnih organov zmanjšuje. Pobude in predlogi upravnih organov za izdajo predpisov in drugih splošnih aktov so usmerjeni v izvršni svet, ta pa se pojavlja kot »uradni« predlagatelj. Le v enem primeru določa statut občine Kranj, da skupščina sprejema odloke tudi na pobudo upravnih organov. Po 133. členu statuta skupščina na pobudo delegacij in delegatov, svojih izvršnih teles in upravnih organov ugotavlja in obravnava probleme varnosti in zaščite na svojem območju ter posamezna vprašanja varstva družbenih vrednot, sprejema ustrezne odloke, družbeni dogovor o družbeni samozaščiti ter spremlja njegovo izvajanje. Glede razmerij med izvršnim svetom in upravnimi organi velja omeniti, da predlaga po statutu IS ustanovitev ali odpravo občinskih in medobčinskih upravnih organov in drugih strokovnih služb, ki jih ustanovi občinska skupščina ter predlaga ukrepe za izboljšanje organizacije in dela teh organov in služb, določa splošna načela za notranjo organizacijo občinskih upravnih organov in drugih strokovnih služb občinske skupščine, usklajuje in usmerja delo upravnih organov in organizacij na področju ljudskega odpora, nadzoruje delo upravnih organov in odpravlja ali razveljavlja predpise teh organov, ki so v nasprotju z zakonom, odlokom, drugim predpisom ali splošnim aktom ter odloča v sporih o pristojnosti med občinskimi upravnimi organi.

Med člani izvršnega sveta, ki jih je v tem mandatnem obdobju kot rečeno 13, je 5 predstojnikov upravnih organov oziroma natančneje 4 predstojniki upravnih organov in sekretar izvršnega sveta kot predstojnik strokovne službe, ki opravlja administrativnotehnična in druga strokovna opravila za izvršni svet. Člani IS so predstojniki naslednjih upravnih organov: oddelka za finance, za planiranje in analize, za urbanizem, gradbene in komunalne zadeve in davčne uprave.

V letu 1979 je pripravilo predsedstvo občinske skupščine poročilo o uveljavljanju in delovanju delegatskega sistema v občini Kranj. Iz poročila, ki so ga obravnavali zbori občinske skupščine na zasedanju dne 11. 7. 1979, povzemamo ugotovitve o funkciji upravnih organov v delegatskem sistemu. Še vedno so najpogostejša oblika razmerja med upravnimi organi in delegacijami oziroma delegati delegatska vprašanja. Največ zanimanja delegatov je namenjeno delu oddelka za urbanizem, gradbene in komunalne zadeve. Delegacije so pogosto spraševale o reševanju problematike nedovoljenih gradenj in o dejavnosti inšpekcijskih služb v zvezi s tem. S področja javnih financ je oddelek za finance pojasnjeval delegacijam sistem financiranja in zagotavljanja sredstev za posamezna dela ali investicije v KS. Delegatskih vprašanj ni bilo le s področja dela oddelkov za ljudsko obrambo in notranje zadeve.

Predhodnih pojasnil o posameznih zadevah iz skupščinskega programa delegacije v glavnem niso zahtevale.

S podanimi odgovori so delegacije v glavnem zadovoljne, kar je mogoče sklepati iz tega, da dodatno vprašanje, ki je po poslovniku možno, ni bilo postavljeno niti ni bilo zahteve, da se vprašanja dajo na dnevni red seje. Analiza ugotavlja, da imajo delegati in delegacije le malo pripomb na delo upravnih organov. Največ pa jih je v zvezi s prepočasnim reševanjem zadev ter v zvezi z delovnim časom, ki je v upravnih organih predviden za

delo s strankami. V razmerjih do delegacij upravni organi pogosto strokovno pomagajo skupinam delegatov, ki delegirajo delegate v republiško skupščino.

Sodelovanje s samoupravnimi organizacijami in skupnostmi razvijajo oddelki v okviru svojih pristojnosti. Oddelek za upravnopravne zadeve oziroma služba za splošne akte v njegovi sestavi opravljata strokovne naloge v zvezi z uveljavljanjem zakona o združenem delu. Pomanjkanje kadrov službi onemogoča, da bi tesneje sodelovala že pri pripravi in sprejemanju samoupravnih splošnih aktov. Njena vloga se zato v glavnem omejuje na posredovanje pripomb k že sprejetim aktom.

Davčna uprava odmerja, evidentira in pobira prispevke za občinske in republiške interesne skupnosti na podlagi sklenjenih dogovorov med skupnostmi in izvršnim svetom občine in s tem prispeva k racionalnemu organiziranju dela in združevanju nalog skupnega pomena med interesnimi skupnostmi in upravnimi organi.

Oddelek za finance opravlja finančno-računovodske naloge za potrebe krajevnih skupnosti in s tem razbremenjuje nepoklicne delavce v krajevnih skupnostih vsakodnevnih obveznosti.

Eden temeljnih pogojev za razvoj delegatskega sistema je učinkovito, pravočasno in razumljivo informiranje. Upravni organi obveščajo delegacije o svojem delu in problematiki na svojem področju predvsem z letnimi poročili, kar verjetno ni dovolj za dobro obveščenost delegatske baze. O pomembnejših zadevah pripravljajo upravni organi tudi posebna poročila (npr. o uresničevanju zakona o združenem delu, o uresničevanju družbenih planov, o reševanju problematike borcev NOV in vojaških invalidov, o problematiki nedovoljenih gradenj). Ob obravnavi analize je občinska skupščina zadolžila izvršni svet in upravne organe, da razvijajo takšne metode dela, ki zagotavljajo vpliv samoupravno in družbenopolitično organiziranih delovnih ljudi in občanov že pri pripravi predlogov in pozneje v fazi uresničevanja sprejetih odločitev. Osnova za to je vsestranski razvoj informiranja in organiziranja INDOK službe.

Tabela 1: ZAPOSLENI V DELOVNI SKUPNOSTI UPRAVNIH ORGANOV OBČINE KRANJ PO STANJU DNE 1. 1. 1980
STRUKTURA PO ODDELKIH, STOPNJI IZOBRAZBE IN SPOLU

Oddelek	Izobrazba in spol	VS		VI		S		NS		O		Skupaj		
		M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	vseh
Oddelek za planiranje in analize		1	4	—	4	—	1	—	—	—	—	1	9	10
Oddelek za upravnopravne zadeve		4	2	1	4	—	3	—	—	—	—	5	9	14
Oddelek za urbanizem, gradbene in komunalne zadeve		2	1	1	8	—	1	—	—	—	—	3	10	13
Oddelek za finance		1	—	1	4	1	8	—	—	—	—	3	12	15
Oddelek za inšpekcijske službe		6	2	8	1	3	1	—	—	—	—	17	4	21
Oddelek za notranje zadeve		1	—	1	2	—	14	—	2	—	—	2	18	20
Oddelek za ljudsko obrambo		3	—	8	1	1	5	—	2	—	—	12	8	20
Geodetska uprava		3	1	3	—	3	5	2	—	—	—	11	6	17
Davčna uprava		2	2	6	4	5	10	—	1	—	—	13	17	30
Oddelek za skupne službe		4	—	2	2	9	8	1	12	9	28	25	50	75
Sekretariat občinske skupščine		4	2	1	—	—	4	—	—	—	—	5	6	11
Sekretariat izvršnega sveta		2	1	—	—	—	3	—	—	—	—	2	4	6
Skupaj — ločeno po spolu		33	15	32	30	22	63	3	17	9	28	99	153	252
Skupaj		48		62		85		20		37		252		252
%		19		24,2		33,2		7,8		14,5		39,2	59,8	100

Kazalci o delovnih skupnostih upravnih organov in materialna opremljenost dela upravnih organov

Struktura zaposlenih

Število zaposlenih delavcev v delovni skupnosti upravnih organov se je od 218 v letu 1974 povečalo na 256 na dan 1. 1. 1980. V tabeli na strani 310 je prikazano število zaposlenih po oddelkih, stopnja strokovne izobrazbe ter spol.

Pridobivanju in usposabljanju kadrov namenjajo v upravnih organih precej pozornosti. V šolskem letu 1979/1980 prejema štipendijo 20 dijakov in študentov. Iz tabele je razvidna struktura štipendistov.

V skladu s splošnimi akti ter načeli, da so upravi potrebni predvsem visoko strokovno usposobljeni delavci, se zaposleni tudi dopolnilno izobražujejo. Materialna podpora pri šolanju ob delu je precejšnja, saj se delavcem, ki si pridobivajo formalno izobrazbo, potrebno za delo, ki ga opravljajo, povrne do 80 % stroškov šolanja, drugim pa približno polovica. Skupaj se na srednjih, višjih in visokih šolah izobražuje ob delu 22 delavcev, od tega največ na višji upravni šoli v Ljubljani.

Tabela 2. PODELJENE ŠTIPENDIJE V UPRAVNIH ORGANIH OBČINE KRANJ ZA ŠOLSKO LETO 1979—1980 PO SMEREH IN STOPNJI

Smer	Število štipendij	Letnik
Ekonomska fakulteta	1	II. letnik
Pravna fakulteta	4	1 štipendija II. letnik, 2 IV. letnik in 1 absolvent
Fakulteta za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo	3	
— smer geodezija		III. letnik
— smer arhitektura		IV. letnik
— smer gradbeništvo		III. letnik
Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo	3	
— smer splošna ljudska obramba		absolvent — 2 štipendiji
— smer politologija		III. letnik
Visoka šola za organizacijo dela	1	
— organizacijsko računalniška usmeritev		II. letnik
Višja upravna šola	1	absolvent
Ekonomska srednja šola	2	1 štipendija II. letnik 1 štipendija III. letnik
Upravno-administrativna šola	3	1 štipendija II. letnik, 2 štipendiji III. letnik
Poklicna administrativna šola	2	1 štipendija I. letnik 1 štipendija II. letnik

Družbenoekonomski položaj delavcev v upravnih organih

Družbenoekonomski položaj delavcev v upravnih organih nam delno ponazorijo podatki o rasti sredstev za osebne dohodke v občini Kranj v obdobju 1975—1979[6]

Tabela 3: SREDSTVA, IZPLAČANA ZA OSEBNE DOHODKE V BRUTO ZNESKIH V OBČINI KRANJ ZA OBDOBJE 1975—1979

Podatki v 000 din

Vrsta podatka	1975	Indeks	1976	Indeks 76/75	1977	Indeks 77/76	1978	Indeks 78/77	1979	Indeks 79/78	Popreč. stopnja rasti %
Občina Kranj v celoti	1,851.447	100	2,283.201	123	2,785.693	122	3,153.137	113	3,964.446	126	21
Gospodarstvo	1,577.946	100	1,953.591	123	2,412.461	123	2,680.563	111	3,368.921	126	20,9
Negospodarstvo	273.501	100	329.610	120	373.232	113	472.574	127	595.525	126	21,5
Upravni organi	13.866	100	17.321	124	21.358	123	26.573	124	33.577	126	24,8

Tabela 4: POPREČNI MESEČNI NETO OSEBNI DOHODKI NA ZAPOSLENEGA DELAVCA V OBČINI KRANJ V OBDOBJU 1975—1979

Podatki v 000 din

Vrsta podatka	1975	Indeks	1976	Indeks 76/75	1977	Indeks 77/76	1978	Indeks 78/77	1979	Indeks 79/78	Popreč. stopnja rasti %
Občina Kranj v celoti	3423	100	4073	119	4807	118	5872	122	7343	125	21
Gospodarstvo	3355	100	4026	120	4756	118	5778	122	7202	125	21
Negospodarstvo	3906	100	4375	112	5326	121	6465	121	8253	128	20,6
Upravni organi	4103	100	4801	117	6119	127	7154	117	8800	123	21

Iz obeh tabel se vidi, da je masa bruto osebnih dohodkov naraščala v upravnih organih hitreje kot v občini, poprečna stopnja rasti neto osebnega dohodka na zaposlenega pa je v upravnih organih enaka občinskemu poprečju. Razlika v stopnji rasti skupnih sredstev kaže na nekoliko večje zaposlovanje v upravnih organih in na izboljšanje strukture po strokovni izobrazbi. V obdobju od leta 1974 do 1978 se je namreč najbolj zmanjšalo število delavcev z nepopolno srednjo izobrazbo (s 35 na 19), najbolj povečalo pa število delavcev s srednjo izobrazbo (s 66 na 85).

Izboljšanje materialne osnove dela upravnih organov

Združeno delo občine Kranj je zagotovilo v letih 1975—1979 preko občinskega proračuna precejšnja sredstva za izboljšanje materialne osnove dela upravnih organov. Za nakup opreme je bilo v teh letih namenjenih 11,611.262,10 din, za vzdrževanje nepremičnin in opreme pa 5,564.973,90 din. V letih 1977—1978 je bil zgrajen prizidek k upravni stavbi za potrebe Centra za socialno delo in strokovnih služb SIS družbenih dejavnosti. Iz sredstev opreme in vzdrževanja je bilo v ta namen zagotovljeno 1,813.710,10 din.

Pomembna investicija v letu 1979 je bil nakup računalnika Iskra C 18—20, za kar je bilo porabljeno 10,506.922,00 din. Po tej pridobitvi pripravlja služba za AOP v okviru skupnih služb programe za prenos evidenc in računskih postopkov na avtomatsko obdelavo, s čimer bodo delavci upravnih organov razbremenjeni nekaterih zamudnih del.

Preobrazba uprave na temelju določb zveznega zakona o temeljih sistema državne uprave in republiškega zakona o sistemu državne uprave

Zvezni in republiški zakon o sistemu državne uprave podrobneje opredeljujeta ustavne določbe o vlogi in nalogah organov državne uprave. Da bodo določbe obeh zakonov zaživele v praksi tudi v občini Kranj, bo potrebno ustrezno spremeniti statutarne določbe o sistemu državne uprave in z odlokom občinske skupščine določiti podrobnejšo organizacijo in delovna področja upravnih organov, predpisati postopek za uresničevanje odgovornosti upravnih organov do občinske skupščine, določiti vodilne delavce v organih uprave ter njihove obveznosti, odgovornosti in pooblastila in predvideti sistem tekočega usklajevanja dela upravnih organov, upoštevaje, da bi takšna zadolžitev za izvršni svet kot celoto pomenila preveliko obremenjenost, in to z zadevami, ki pogosto niso bistvene za družbeno življenje v občini. Pomembna novost je ustanovitev kolegijsko vodenih upravnih organov na področjih, na katerih je treba zagotoviti usklajevanje več družbenih dejavnosti, oziroma stalno in organizirano koordinacijo in sodelovanje s samoupravnimi organizacijami in skupnostmi ter družbenopolitičnimi organizacijami ali povezano in usklajeno opravljanje zadev, ki so skupnega pomena za več družbenopolitičnih skupnosti, da se doseže enotnost pri izvajanju določene politike in izvrševanju zakonov in splošnih aktov. V občini in pri posameznih organih uprave je potrebno razvijati delovanje družbenih svetov kot demokratičnih teles, zasnovanih na delegatskem sistemu, ki naj zagotovijo koordinacijo in usklajevanje strokovnih mnenj in družbenih interesov pri oblikovanju predlogov, kako rešiti bistvena vprašanja razvoja. S takšno preobrazbo bo doseženo učinkovitejše delovanje državnih organov pri uresničevanju dogovorjene politike ter demokratičen vpliv znanosti in vseh drugih ustvarjalnih sil na njihovo delo.

Opombe:

[1] Referat predsednika ZKJ Josipa Broza Tita na X. kongresu: Boj za nadaljnji razvoj socialističnega samoupravljanja v naši državi in vloga ZKJ, Dokumenti X. kongresa ZKJ, ČZP Komunist 1974, str. 50.

[2] E. Kardelj, Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, ČZP Komunist, Ljubljana 1977, str. 162.

[3] Ustava SRS, Uradni list SRS, št. 7-44/74.

[4] 100. člen statuta občine Kranj (prečiščeno besedilo), Uradni vestnik Gorenjske št. 13-177/77.

[5] Vir: kadrovska evidenca upravnih organov.

[6] Vir: oddelek za finance občine Kranj.

PRIKAZ MEDOBČINSKEGA SODELOVANJA OBČINE KRANJ ZA OBDOBJE 1957—1978

VID POGAČNIK

Razlogi in načela medobčinskega sodelovanja

Občina Kranj je prva v Sloveniji, ki je po uvedbi komunalnega sistema že v letu 1957 sprejela na seji ljudskega odbora sklep o pobratenju z drugo občino v zamejstvu.

Sedanji statut občine v razdelku o medobčinskem sodelovanju v členih 139 do 146 podrobno opredeljuje njegove oblike in cilje, namen tega sestavka pa je prikazati le sodelovanje občine Kranj z občinami in organizacijami izven gorenjske regije.

144. člen statuta določa, da sodeluje naša občina izven regije občasno ali trajno z drugimi občinami v Jugoslaviji zaradi:

— nadaljevanja tradicij NOB,
— gojitve bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti,
— izmenjave medsebojnih izkušenj pri razreševanju družbenih vprašanj in nalog občine,
— doseganja skupnih gospodarskih in družbenih ciljev.

Po 145. členu pa občina navezuje občasne ali trajne prijateljske stike s posameznimi občinami, mesti ali organizacijami v tujini, še posebej z onimi iz območij, kjer živijo zamejski Slovenci, zaradi:

— pripadnosti idejam mirnega sožitja ljudi vseh narodnosti, ras in družbenih sistemov,
— enakomernega razvoja vseh delov sveta,
— zagotovitve miru in napredka ter zaradi uresničitve ciljev, ki jih uresničuje Organizacija združenih narodov in druge mednarodne organizacije s progresivnimi cilji za vse človeštvo.

VID POGAČNIK, YU, 64000 Kranj, Cesta 1. maja 31, dipl. pravnik

Načelno politiko sodelovanja ter sklepe o pobratenju ali trajnem sodelovanju sprejema občinska skupščina sama, za izvajanje le-teh pa skrbi posebna komisija za medobčinsko sodelovanje.

Sodelovanje in članstvo v organizacijah, ki povezujejo občine in mesta

Občina Kranj je včlanjena in aktivno sodeluje v tehle organizacijah, ki na raznih ravneh povezujejo zaradi medsebojnega sodelovanja občine in mesta:

1. v Svetovni federaciji pobratenih mest — Združena mesta,
2. v Stalni konferenci mest in občin Jugoslavije,
3. v Skupnosti slovenskih občin.

Svetovna federacija pobratenih mest — Združena mesta

(Fédération Mondiale des Villes Jumélées — Cités Unies — s kratico FMVJ) s sedežem v Parizu je bila osnovana 27. 4. 1957. Organizacija ima posvetovalni status A kategorije v ekonomsko socialnem svetu OZN in v UNESCO ter združuje v svojem okrilju predvsem mesta iz Evrope, Afrike in Azije, manj pa zaenkrat še iz Amerike. Pospešuje pobratenja med mesti posameznih dežel, predvsem pa pobratenja in medsebojno sodelovanje med mesti razvitih in nerazvitih dežel. Zavzema se za uveljavljanje načela enakopravnosti in strpnosti med ljudmi, narodi in rasami ter za uveljavljanje ideje dvojezičnosti (bilingvizem). Bori se za večji vpliv mest in občin pri reševanju problemov sedanjega sveta, pri uveljavljanju miru in sodelovanja, za varstvo okolja in za učinkovito razreševanje urbanih in komunalnih problemov.

Kranj se je včlanil po sklepu takratnega občinskega ljudskega odbora že 10. 7. 1958 v FMVJ ter je tako eno prvih jugoslovanskih mest, ki so včlanjena v tej organizaciji. Dvakrat je že imel svojega predstavnika v izvršnem odboru, udeležil pa se je tudi več kongresov in posvetovanj, ki jih organizacija prireja.

V l. 1976 je FMVJ organizirala na Reki 2. konferenco mest Sredozemlja. V novembru 1977 pa je bil zadnji kongres te organizacije na Guadelupi (Sr. Amerika). Tedaj je organizacija združevala preko 2000 mest in drugih lokalnih skupnosti iz skoraj 100 držav vseh petih celin.

Stalna konferenca mest in občin Jugoslavije in Skupnost slovenskih občin

Obe organizaciji združujeta na zvezni oz. na republiški ravni občine in mesta v Jugoslaviji ter je naša občina njun član že ves čas od njune ustanovitve.

Sodelovanje z občinami ter drugimi organizacijami v Jugoslaviji na podlagi sprejete listine

1. Občine Banja Luka, Bitola, Hercegnovi, Kranj, Osijek in Zemun,

torej iz vsake socialistične republike po ena, trajno prijateljsko sodelujejo na podlagi enotne skupne listine o prijateljstvu in medsebojnem sodelovanju, ki je bila podpisana 21. 10. 1976 v Zemunu.

Z navedenimi občinami, predvsem pa z Banja Luko, Bitolo in Zemunom, je naša občina že več let prej občasno sodelovala z izmenjavanjem raznih informacij, skupščinskih gradiv ter z izmenjavo obiskov predstavnikov služb oz. organizacij. Mladinske organizacije 6 občin medsebojno sodelujejo že od 1971, leta 1974 so oblikovale skupno mladinsko delovno brigado, 1975 so organizirale srečanja mladine v Zemunu, 1976 pa v Osijeku (srečanje mladih umetnikov — pesnikov, glasbenikov, slikarska razstava, razstava fotografij — športna tekmovanja, izmenjava mnenj med mladimi proizvajalci in družbenimi delavci).

V letu 1975 je dala občina Zemun pobudo, da se vzpostavi trajno prijateljsko sodelovanje na podlagi posebne listine. Predložene in naknadno tudi sprejete so bile izhodiščne osnove za bodoče programe sodelovanja, ki predvidevajo možnost sodelovanja na vseh področjih družbenega in gospodarskega delovanja občin.

V letu 1978 je Delavsko umetniško društvo Vasa Pelagić iz Banja Luke nastopilo v Kranju na osrednji proslavi dneva OF in 1. maja, ki jo je organizirala OK SZDL.

Bitola je bila isto leto cilj karavane bratstva in prijateljstva osnovnošolcev iz vseh šestih sodelujočih občin. To je bila prvič izvedena zelo pomembna manifestacija, ki omogoča najmlajšim medsebojno seznanjanje, pa tudi spoznavanje krajev in razmer v naših bratskih republikah.

V Hercegnovem je bilo v letu 1978 srečanje mladih iz šestih sodelujočih mest.

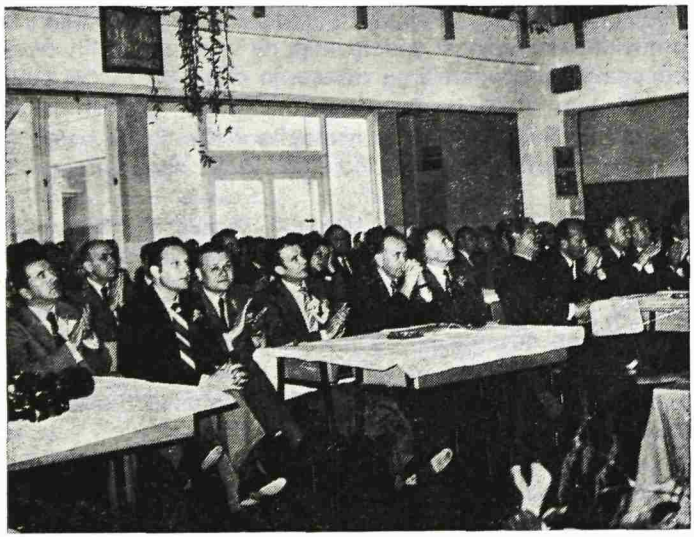
V decembru 1976 je našo občino obiskala 5-članska delegacija občinske skupščine Osijek in družbenopolitičnih organizacij, v letu 1977 pa je vrnila obisk 3-članska delegacija iz naše občine. Leta 1978 je ob občinskem prazniku naša delegacija ugotovila možnosti za sodelovanje na področju kmetijstva, komunale, stanovanjskega gospodarstva, kulture in telesne kulture. Pobudo smo uresničili le tako, da smo se 14. in 15. 9. udeležili v Osijeku posvetovanja 6 občin o samoupravnem interesnem organiziranju.

Z občino Zemun smo v letu 1976 izmenjali izkušnje o delovanju davčnih služb, 15. 11. pa je bil tam posvet o samoupravnem razvoju krajevnih skupnosti, ki so se ga udeležili tudi predstavniki naše občine.

Pobratena občina Kotor-Varoš

Občina Kotor-Varoš se nahaja v SR Bosni in Hercegovini v banjaluški regiji ter šteje sedaj okrog 40.000 prebivalcev. Je ena najbolj nerazvitih občin SR Bosne in Hercegovine, saj je zaposlenih komaj 7 % prebivalcev. Šele v zadnjem času je dobila z zunanjim svetom moderno cestno povezavo z izgradnjo ceste Banja Luka—Doboj —Tuzla. Največja delovna organizacija v občini je Tvornica kože PROLETER, ki že devet let sodeluje z našo PLANIKO na podlagi pogodbe o poslovno-tehničnem sodelovanju; zaposluje okrog 300 delavcev.

Po uspešni povezavi med PROLETERJEM in PLANIKO je dala v letu 1975 občina Kotor-Varoš pobudo, da bi se sodelovanje pričelo razvijati tudi med drugimi organi-

Sl. 1. Slavnostna seja Skupščine občine Kotor-Varoš ob podpisu listine o pobratenju s Kranjem, 24. aprila 1977

zacijami v obeh občinah in če bi se izkazalo, da obstajajo utemeljeni interesi in osnove, da se v končni fazi ugotovijo temelji za obstoj trajnega povezovanja in sodelovanja med obema občinama. Ob obisku delegacije občinske skupščine in družbenopolitičnih organizacij Kotor-Varoš v Kranju 16. 12. 1975 ter delegacije naše občinske skupščine v juliju 1976 v Kotor-Varošu je bilo ugotovljeno, da bi lahko vzpostavili trajne stike med obema občinama. Zato so se predstavniki občin dogovorili, da bodo pospešili stike med posameznimi delovnimi organizacijami. Razen že dolgoletnega sodelovanja med Planiko in Proleterjem je bilo dogovorjeno še sodelovanje med gradbinci, gostinci, na področju raznih družbenih dejavnosti, pa tudi na področju kmetijstva. Skladno z družbenim dogovorom so bili v letu 1976 že organizirani prvi stiki med gradbenimi in med gostinskimi delavci.

Od 23. do 24. 4. so bile v Kotor-Varošu delegacije OS ter družbenopolitičnih organizacij, tovarne Planika, podjetij Central in Gradbinec ter osnovne šole France Prešeren. Na slavnostni seji OS ob praznovanju dneva osvoboditve Kotor-Varoša je bila podpisana listina o pobratenju med Kranjem in Kotor-Varošem. Ista listina pa je bila ob navzočnosti delegacije iz Kotor-Varoša podpisana v Kranju na slavnostni seji OS 30. 7. 1977.

Pobratenje delovne organizacije Podjetje za PTT promet Kranj s PTT podjetji iz Kragujevca, Zenice in Subotice

Do pobratenja je prišlo na pobudo PTT Kranj in Kragujevac, listina o pobratenju je bila podpisana 17. 5. 1975 v Kranju ob proslavi 30-letnice osvoboditve, 25-letnice samoupravljanja in ob 15-letnici PTT podjetja Kranj.

Namen sodelovanja je utrjevanje bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov, razvijanje medsebojnih stikov na strokovnem področju, na področju samoupravljanja ter v kulturi, športu in rekreaciji.

Pobratenje Osnovne šole Davorin Jenko, Cerklje na Gorenjskem

Z GLASBENO ŠOLO DAVORIN JENKO, RAKOVICA PRI BEOGRADU

Pobudo za stike je dala glasbena šola v želji, da spoznajo kraj, kjer se je rodil skladatelj, po katerem nosi njihova šola ime. Sklep o pobratenju je bil sprejet v letu 1969, v njem so bili predvideni obiski učencev in učiteljev iz obeh šol. Ponovni obisk iz Rakovice s skupnim programom in ogledom znamenitosti Gorenjske je bil v letu 1975.

V letu 1978, ob 20-letnici Glasbene šole, je bil v Rakovici izveden skupni kulturni program učencev obeh šol v počastitev spomina Davorina Jenka.

Z OSNOVNO ŠOLO TONE SELIŠKAR, CERKLJE OB KRKI — OBČINA BREŽICE

Pobudo je dala ta šola z željo, da se poveže s šolo, ki deluje v istoimenskem kraju. V letu 1974 je naša šola obiskala Cerklje ob Krki, kjer je njihova šola organizirala kulturno in športno srečanje. Prisostvovali so mu tudi družbenopolitični delavci in pripadniki JLA. Tedaj je bila podpisana listina o pobratenju.

Od leta 1975 dalje gostuje vsako leto pionirski mladinski pevski zbor Tone Seliškar iz pobratene šole na tradicionalni pevski reviji mladinskih in pionirskih pevskih zborov osnovnih šol v Cerkljah na Gorenjskem.

Pobratenje Društva upokojencev Kranj z združenjem upokojencev Zaječar — SR Srbija (Savez penzionera SR Srbija, udruženje Zaječar)

Zaječar, središče občine ob Timoku, je enako velik kot Kranj, tudi društvi, ki združujeta upokojence v obeh mestih, štejeta približno enako število članov. Tudi Zaječar je obmejna občina.

Pobudo za sodelovanje je dalo društvo iz Zaječarja 22. 5. 1974 zaradi političnih, družbenih in kulturnih razlogov. Obe občini imata narodnostni manjšini onstran meje, enake tradicije iz obdobja NOB, obe društvi se vključujeta v uresničevanje novih zasnov samoupravne družbe in obe delujeta na področju zborovske pevske kulture.

Listina o pobratenju je bila podpisana 7. septembra 1974 v Zaječarju na njihov občinski praznik. Za 1. avgust je bila v letu 1975 navzoča tudi delegacija društva iz Zaječarja na proslavah praznika občine Kranj. V letu 1977 je za občinski praznik delegacija iz Zaječarja ponovno obiskala Kranj.

Sodelovanje občinske konference ZSMS v prireditvi »Festival bratstva in enotnosti«

Že na mladinskih delovnih akcijah se je porodila zamisel o stalnih srečanjih mladine iz vseh jugoslovanskih republik. V letu 1955 je bil Kranj med glavnimi pobudniki zamisli, da se med seboj poveže 12 mest oz. občin takole: po tri iz SR Hrvatske in Srbije, po dve iz Bosne in Slovenije ter po ena iz Črne gore in Makedonije. Tako so se povezale občine Gornja Radgona in Kranj, Rijeka, Zagreb in Slavonski Brod, Bosanski Šamac in Trebinje, Niš, Priština in Subotica ter Nikšič in Bitola na vsakoletnem mladinskem festivalu bratstva in enotnosti. O tem do nedavno ni bila podpisana nobena listina, 28. maja 1978 pa so občinske konference Zveze socialistične mladine naštetih občin podpisale samoupravni sporazum o prirejanju omenjene prireditve. Ta je bila leta 1955 v Nišu, 1956 v Subotici, 1957 v Slavonskem Brodu, 1958 v Prištini, 1959 v Kranju, 1960 na Rijeki, 1961 v Bosanskem Šamcu, 1962 v Bitoli, 1963 v Nikšiču, 1965 v Gornji Radgoni, 1966 v Nišu, 1967 v Subotici, 1968 v Kranju, 1969 v Zagrebu, 1970 na Rijeki, 1971 v Bosanskem Šamcu, 1972 v Prištini, 1973 v Bitoli, 1974 v Nikšiču, 1975 v Gornji Radgoni, 1976 v Slavonskem Brodu, 1977 v Nišu in 1978 v Subotici. Sporazum predvideva za naslednja leta, katera občina prireja festival ter bo Kranj na vrsti leta 1982.

Sl. 2. Pričetek sodelovanja mesta Kranja s tujimi mesti Pobratenje z mestom La Ciotat v Franciji, 14. 7. 1958

Osnovni namen festivala je medsebojno spoznavanje in navezovanje prijateljskih stikov med mladimi ter utrjevanje ideje bratstva in enotnosti med našimi narodi. Festival vključuje kulturne in športne prireditve ter razne nastope, izmenjavo delovnih izkušenj ter oglede krajev in znamenitosti.

Sodelovanje z mesti in občinami ter organizacijami v tujini — na podlagi listine

S pobratenim mestom La Ciotat (Ville de La Ciotat) — Francija

Mesto leži v pokrajini Provansa, okrožje Ustje Rhôna ob sredozemski obali, 31 km vzhodno od Marseilla. Šteje okrog 35.000 prebivalcev ter je pretežno turistično mesto. Druga značilnost mesta je velika ladjedelnica, ki izdeluje tovorne ladje za čezoceanski promet, predvsem tankerje.

Območje mesta je bilo naseljeno že v rimski dobi ter ima v središču tipično mediteranski videz.

Do navezave stikov s tem mestom je prišlo na pobudo župana mesta La Ciotat, ko je v letu 1957 obiskal Jugoslavijo. ObLO Kranj je sklep o tem sprejel na seji 26. 12. 1957, slavnostna listina o pobratenju pa je bila podpisana 14. 7. 1958 pred mestno hišo v La Ciotatu v navzočnosti najširše javnosti. Pred dvema letoma smo torej obhajali že 20-letnico tega, gotovo v Sloveniji enega prvih pobratenj s tujimi mesti, ki je še danes živo.

Osnovni namen pobratenja je medsebojno zbliževanje in spoznavanje ter premoščanje jezikovnih pregrad. Za izvajanje programa sta bila v obeh mestih oblikovana ustrezna organa, v La Ciotatu komite za pobratenje, v Kranju pa komisija za sodelovanje.

Najuspešnejša oblika sodelovanja je nedvomno vsakoletna izmenjava mladinskih kolonij. Poprečno po 30 mladincev in mladink z vodstvom pride največkrat v juliju za tri tedne v Kranj. Ko se je francoska skupina vračala iz Kranja, je potovala večkrat z njo v istem vlaku tudi naša počitniška skupina, ki je nato 3 tedne bivala v mestu La Ciotat. Doslej so se izmenjavale kolonije vsako leto v obe smeri ter je tako že več kot 1000 mladincev iz obeh občin spoznalo drugo pobrateno mesto. V letu 1964 je gostoval ob turneji po Franciji in Italiji Prešernov pevski zbor iz Kranja tudi v La Ciotatu.

Leta 1966 je obiskala Kranj 8-članska delegacija prosvetnih delavcev iz La Ciotata, ki se je pri nas podrobno seznanila z delom naših šol in sistemom našega šolstva, prosvetni delavci iz naših osnovnih šol pa so se ustavili tudi v La Ciotatu, ko so bili na sindikalnem izletu v Franciji. Od 28. 5. do 2. 6. 1967 je bila v La Ciotatu 9-članska delegacija prosvetnih delavcev iz Kranja, ki se je seznanila s sistemom šolstva v Franciji in z načinom dela šol v La Ciotatu.

Od 2. do 9. 7. 1967 sta bili v La Ciotatu razstavi Gorenjskega muzeja iz Kranja z naslovom »Francozi na Gorenjskem« (v času Napoleonovih vojn) ter »Kulturni spomeniki in naravne znamenitosti Gorenjske«.

V letu 1968 je bila ob 10-letnici pobratenja podpisana v Kranju v navzočnosti delegacije in župana Graillea posebna listina o potrditvi pobratenja in prijateljstva.

Jeseni 1976 je gostoval z dvema nastopoma v La Ciotatu 50-članski Akademski komorni zbor iz Kranja, ki je bil na obeh koncertih prisrčno sprejet.

V letu 1978 so mladinsko počitniško skupino iz La Ciotata, ki je prišla v Kranj, sestavljali člani folklorne skupine »L'Escolo de la Ribo«, ki so nastopili tudi na Gorenjskem sejmu in na Trgu revolucije v Kranju.

Na dve leti se obiščeta tudi uradni delegaciji njihovega mestnega sveta oz. naše občinske skupščine. Ob teh priložnostih se oceni sodelovanje v preteklih letih, proučijo možnosti in program za sodelovanje v bodoče.

S prijateljskim mestom Oldham (Metropolitan Borough of OLDHAM — Anglija)

Mesto Oldham leži 12 km severovzhodno od Manchestra ter je v času navezave prijateljskih vezi s Kranjem štelo okrog 100.000 prebivalcev. V letu 1974 je bila v Angliji izvršena reorganizacija lokalne uprave ter je Oldham v okviru velike manchesterske regije dobil značaj metropole, ki združuje v svojem območju, vključujoč prej samostojne občine, preko 225.000 prebivalcev. V 19. stoletju se je v mestu razvila velika tekstilna industrija ter je mesto v času največjega razcveta (leta 1911) štelo 141.000 ljudi. V letih krize po prvi in tudi po drugi svetovni vojni pomen tekstilne industrije upada ter se uveljavljajo druge panoge.

Sodelovanje z mestom Oldham se je pričelo na predlog tega mesta in s posredovanjem višjega generalnega konzula Velike Britanije v Zagrebu zato, ker so želeli navezati stike z nekim jugoslovanskim mestom, v katerem je razvita tekstilna industrija. Na dano pobudo je občinski ljudski odbor Kranj 1. oktobra 1959 sprejel na seji obeh zborov sklep o pričetku prijateljskega sodelovanja s tem mestom.

Prijateljski stiki z mestom pa so postali intenzivnejši šele leta 1962, ko je v marcu naša občina priredila v Oldhamu posebno razstavo o preteklosti, narodnoosvobodilni vojni, o socialni izgradnji Kranja in naše domovine ter o turističnih znamenitostih občine in njene ožje okolice — Gorenjske. V avgustu 1962 je mestni svet Oldham organiziral podobno razstavo na Gorenjskem sejmu v Kranju. V istem letu je Oldham podaril Kranju posebno zbirko izbranih angleških leposlovnih knjig, s katerimi smo obogatili šolsko knjižnico kranjske gimnazije.

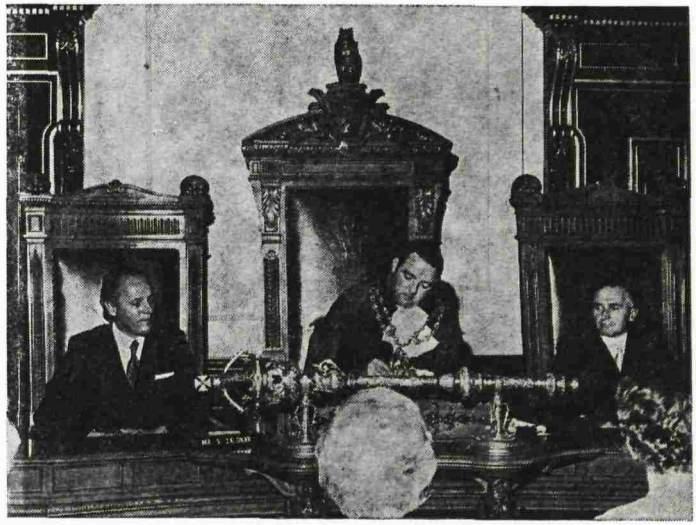
Po medsebojnih obiskih predstavnikov občinske samouprave je v letu 1963 prvič prišlo do izmenjave mla-

dinskih kolonij. Izmenjava poteka na dve leti, tako da gre eno leto v Oldham mladinska kolonija iz Kranja, drugo leto pa pride enako številna kolonija iz Oldhama v Kranj. Izjema sta bili le leti 1965—1966, ko je naša kolonija zaporedoma šla v Oldham. Med tritedenskim bivanjem spoznava tako vsako leto od 20 do 25 mladih prijateljsko mesto, seznanja se z življenjem in problemi njegovih prebivalcev, zlasti pa mladine. To je vsekakor najpomembnejša in najprivlačnejša oblika sodelovanja, ki v obeh mestih zbližuje predvsem mlade ljudi.

V letu 1965 je bil sprejet program dolgoročnejšega sodelovanja. Predvidel je vzpostavljanje stikov na raznih področjih med istovrstnimi organizacijami. V tem letu sta Kranj obiskala predsednik komiteja za mestno planiranje in urbanizem in mestni urbanist iz Oldhama, zdravnica iz Kranja pa je bila na strokovnem izpopolnjevanju v zdravstvenih ustanovah v Oldhamu.

Od 12. 4. do 18. 4. 1966 so Kranj obiskali predstavniki zdravstva in šolstva. Predstavnik šolstva je med obiskom imel nastop tudi na ljubljanski televiziji v rubriki »Kulturna panorama«. V tem letu smo izmenjali dva štipendista. Štipendist iz Oldhama je študiral na geografskem inštitutu v Ljubljani, naš pa se je podiplomsko izobraževal v študiju angleščine na univerzi v Manchestru. Od 2. do 7. 10. je tričlanska delegacija gospodarstvenikov iz Tekstilindusa, Iskre in Save obiskala Oldham, da bi ugotovila možnosti za poslovne stike med podjetji iz obeh mest. 13. 9. 1967 je bila cesta, ki v Kranju povezuje cesto JLA in Kokrški most, preimenovana v Oldhamsko. Najobsežnejša akcija sodelovanja z Oldhamom je bila nedvomno turneja pevskega zbora France Prešeren iz Kranja v Angliji in na Nizozemskem. Celotni 67-članski mešani pevski zbor je naštudiral za svoj koncertni program 30 pesmi ter z njimi nastopil v Oldhamu in v Upperwillu, posnet pa je bil tudi za program BBC.

V januarju 1968 nam je mesto Oldham poslalo v dar 50 grmov različnih vrtnic. Te smo dali v razsaditev vrtnariji Brdo, nato pa so bile posajene ob Oldhamski cesti. Od 15. 2. do 30. 3. 1968 je bil v Kranju učitelj iz Oldhama. Predaval je po šolah in našim občanom. Od 23. do 29. junija 1968 je bila prvič v Kranju turistična skupina 33 prebivalcev Oldhama, ki je prispela s charterskim letalom agencije Jugotours. Od 13. 9. do 31. 12. 1968 je bil kot štipendist Oldhama v Manchestru na strokovnem izpopolnjevanju v angleščini delavec »Iskre« iz Kranja.

Sl. 3. Podpis listine o prijateljstvu med Oldhamom in Kranjem v mestni hiši v Oldhamu

V okviru izmenjave prosvetnih delavcev je bival od 3. 3. do 3. 4. 1969 v Oldhamu direktor Šolskega centra za blagovni promet. Predaval je (tudi z diapozitivi) po šolah in za javnost. V tem letu se je tudi zaključilo šestmesečno študijsko izpopolnjevanje doktorja veterine iz Kranja. Ta je bil kot štipendist mesta Oldham na anatomskem institutu veterinarske fakultete univerze v Liverpoolu. Od 3. do 8. aprila je bilo v Kranju 58 članov mladinskega zbora in mladinske godbe na pihala oldhamskega glasbenega centra pod vodstvom predsednika komiteja za šolstvo. Obe skupini sta, kot v letu 1967 Prešernov zbor, priredili javna koncerta v Kranju in Preddvoru ter poseben koncert za šolsko mladino. Od 21. do 25. 9. je bila v Oldhamu tričlanska delegacija naših urbanistov ter občinskega sindikalnega sveta.

V tem letu bi po datumu morali obhajati tudi 10-letnico medsebojnega sodelovanja. Po sklepu mestnega sveta in občinske skupščine pa je bilo odločeno, da se ta obletnica v obeh mestih proslavi v letu 1970, ko je bila na seji občinske skupščine v Kranju 16. aprila oziroma na seji mestnega sveta v Oldhamu dne 13. maja podpisana posebna listina o trajnem prijateljskem sodelovanju.

Na mestni razstavi, ki jo je priredil Oldham, je bilo od 24. do 29. maja 1971 v posebnem paviljonu prikazanih

20 umetniških fotografij kranjskega Foto kluba ter 15 akvarelov akademskega slikarja Ljuba Ravnikarja.

Na ustanovitvenem sestanku, ki se ga je udeležilo 52 članov, je bilo v Kranju 4. februarja 1971 ustanovljeno Društvo prijateljev Oldhama, v Oldhamu pa jeseni istega leta Društvo prijateljev Kranja (Union of the friends of Kranj). Leta 1972 se je v juniju en teden mudila v Kranju turistična skupina iz Oldhama, ki je nato še en teden letovala na morju. Poleti so obiskali Kranj tudi direktor Zavoda za vzgojo, predstavnik gledališke skupine ter predstavnik trgovinske zbornice iz Oldhama. Oldham je poslal v tem letu tudi zbirko fotografij za razstavo o medobčinskem sodelovanju, ki je bila tisto leto prirejena ob občinskem prazniku. Od 29. 9. 1972 do 3. 10. 1972 je obiskala Oldham 4-članska skupina naših prosvetnih delavcev, ki se je podrobno seznanila z njihovim sistemom šolstva, predvsem pa z organizacijo in delovanjem strokovnih šol. Izvedeno je bilo tudi dopisno tekmovanje v šahu in vzpostavljeni stiki med radioamaterji.

V letu 1973 je od 23. do 28. 4. prišlo iz Oldhama v Kranj 7 kulturniških skupin s skupaj 86 člani ter 7 predstavniki mesta. Nastopale so folklorna, gledališka skupina, recitatorji, zbor madrigalistk, godalni kvartet ter pevski zbori. Nastopi so bili v Prešernovem gledališču v sejni dvorani ter v šestih večjih osnovnih šolah na podeželju. Ta najobsežnejša akcija Oldhama je imela v obeh mestih izredno ugoden in močan odziv. V maju je v Oldhamu na razstavi »Horizont« Kranj razstavil 30 umetniških fotografij na temo »Kranj v letu 1972«, akademski slikar Milan Batista pa je razstavljal svoje grafike. V juniju je bivala en teden v Preddvoru zopet turistična skupina iz Oldhama, od 9. 9. do 16. 9. pa je bila kot gost Občinskega sindikalnega sveta v Kranu delegacija Trade-Unionov.

V letu 1974 je po izvršeni reorganizaciji lokalne samouprave tudi novi mestni svet Oldhama potrdil odločitev o nadaljevanju sodelovanja s Kranjem. Ob bivanju v Oldhamu je naša uradna delegacija dobila podrobne informacije o novi organizaciji organov mesta oz. občine, potrjen pa je bil tudi že dotlej izvajani dogovor, da se delegaciji mestnega sveta oz. občinske skupščine izmenjavata vsaki dve leti.

V letu 1975 je bila 4-članska delegacija prosvetnih delavcev Oldhama gost občinske izobraževalne skupnosti ter se je med enotedenskim bivanjem v Kranju podrobno seznanila z našim novim sistemom šolstva.

V letu 1976 sta Kranj obiskala župan in mestni zakladnik Oldhama, od 10. 4. do 16. 4. pa je bil v našem mestu dekliški pevski zbor madrigalov — Hulmske pevke, ki je nastopil na več naših šolah in na koncertu za javnost. Od 8. do 14. 5. je bila skupina štirih prosvetnih delavcev gost izobraževalne skupnosti Kranj.

V letu 1978 je od 7. do 13. maja obiskala Oldham 15-članska skupina pevcev in instrumentalistov ter pedagoških delavcev Glasbene šole v Kranju. Imeli so koncerte po šolah in javne nastope, snemanje pa tudi v studiju BBC v Manchestru. V tem letu so štirje zasebniki, člani Društva prijateljev Kranja, preživeli letni dopust pri svojih prijateljih v Naklem oz. Otočah. Štiričlanska uradna delegacija naše občinske skupščine pa se je jeseni dogovorila o programu bodočega sodelovanja, ki predvideva tudi trajnejše povezovanje med časopisoma Oldham Chronicle in Glas zaradi vzajemnega informiranja bralcev o dogajanjih v prijateljskem mestu.

S pobratenim mestom Rivoli (Città di RIVOLI) — Italija

Mesto Rivoli leži 13 km zahodno od Torina ter je najbolj razvita občina industrijske cone pokrajine Torino. Šteje nekaj čez 50.000 prebivalcev, od teh jih je 14.000 zaposlenih v industriji. Ima bogate ljudske antifašistične tradicije ter se je odlikovalo med zadnjo vojno v odporniškem gibanju. Mesto že dalj časa upravlja koalicija strank, v kateri imajo večino komunisti in socialisti. Ko so bili prek tiska in drugih informacij seznanjeni z uspehi naše širše družbene skupnosti in tudi naše občine v socialističnem samoupravljanju, so dali v juniju 1973 pobudo za navezavo prijateljskih stikov, ki naj bi kasneje pripeljali do sklenitve pobratenja, kar je naša komisija za medobčinsko sodelovanje tudi sprejela.

V maju 1975 je poslal Kranj na povabilo mestnega sveta v Rivoli na gospodarsko razstavo 50 fotografij ter kratek prikaz naše občine s pozdravom občinske skupščine prebivalcem Rivolija. Predstavniki naše občinske skupščine in organizacije ZB so tudi sodelovali ob odkritju kostnice v drugi svetovni vojni padlih pripadnikov odporniškega gibanja iz Rivolija; družini Piol, ki je med vojno izgubila očeta in štiri sinove partzane, je bila ob tej priložnosti izročena velika plaketa Kranja. V aprilu je Kranj obiskala 5-članska delegacija mesta Rivoli,

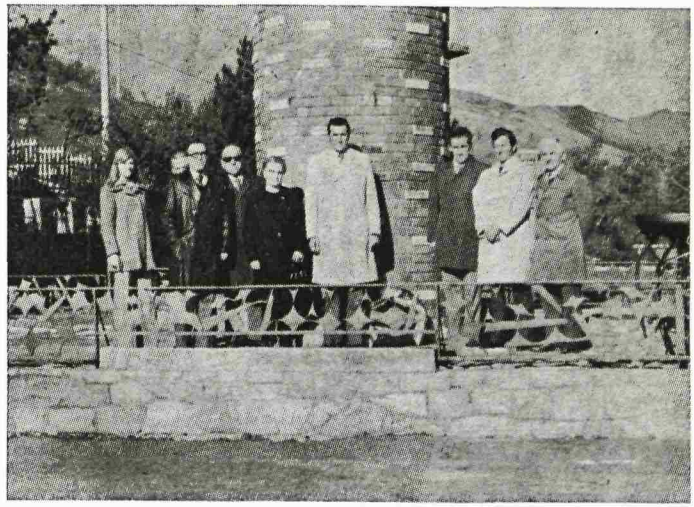
ob koncu julija pa 6-članska sindikalna organizacija. Listina o pobratenju je bila podpisana 19. 10. v Rivoliju, 27. 11. 1975 pa v Kranju, vselej v navzočnosti ustrezne delegacije iz pobratenega mesta.

Ob sklenitvi pobratenja si je 13 rivolskih in naših športnih in kulturnih organizacij oz. društev izmenjalo pozdrave in pozornostna darila, ob obisku v Kranju pa so bile dogovorjene tudi razne oblike bodočega sodelovanja na številnih področjih.

Po sklenjenem pobratenju je bilo v letu 1976 naše sodelovanje s tem mestom najbolj intenzivno, saj so se izmenjavale delegacije s številnih področij družbenega udejstvovanja. V Kranju so bili: 8-članska delegacija prosvetnih delavcev, pevski zbor »Coro alpino«, 34-članska skupina tabornikov, delegacija ribičev, delegacija zdravstvenih delavcev in delegacija občinskega sveta. Rivoli pa so obiskali člani Planinskega društva Kranj, Ribiške družine, košarkarji Triglava, dva likovnika ter Akademski komorni zbor.

Tudi v letu 1977 je bil uresničen zelo pester program medsebojnega sodelovanja. Vzpostavljeni so bili stiki med našima občinskima družbenopolitičnima organizacijama ZKS in ZZB NOV ter tamkajšnjima organizacijama KPI oz. ANPI. V Kranju je bila 10-članska delegacija planincev iz Rivolija in Montelimarja, košarkarji, ribiči, na Gorenjskem sejmu pa v avgustu slikovna predstavitev Rivolija. Iz Kranja so bili v Rivoliju: delegacija kmetijskih in prosvetnih delavcev, 48-članska sindikalna skupina, 25 tabornikov, 20-članska nogometna ekipa, 22-članska folklorna skupina in oktet ter delegacija zdravstvenih delavcev.

Program sodelovanja v letu 1978 je bil dokončno določen v mesecu marcu ter je zopet obsegal številne oblike sodelovanja, ki so bile tudi uresničene. V Kranju je bila uradna delegacija občine Rivoli, 8-članska delegacija kmetijskih delavcev iz okolice Rivolija, nogometaši ter 50-članska turistična skupina, v kateri so bili tudi predstavniki tamkajšnjih sindikalnih organizacij ter borčevske organizacije ANPI. 15 tabornikov iz Rivolija je taborilo z našimi taborniki v Vinici — Bela krajina. Rivoli pa so obiskali: od 23. do 26. 4. 4-članska delegacija OO ZZB NOV, ki se je udeležila slovesnosti ob 35-letnici osvoboditve Italije in 30-letnici proglasitve republike, 8-članska delegacija ObK ZKS, 5-članska ekipa igralcev tenisa ter

Sl. 4. Prvi uradni obisk delegacije Skupščine občine Kranj v Rivoliju v Italiji v oktobru 1974. Na sliki delegaciji SO Kranj in občine Rivoli ob spomeniku 2004 padlih partizanov na Colle de Lys

trije predstavniki ObK ZKS, ki so sodelovali na mednarodnem simpoziju, ki ga je organizirala KPI na temo Organiziran partizanski odpor v Evropi med 2. svetovno vojno ter boj proti sedanjim oblikam terorizma.

Sodelovanje Občinskega odbora RKS Kranj z občinsko organizacijo prostovoljnih krvodajalcev iz MONZE (Associazzione Volontari Italiani del Sangue — A. V. I. S.) — Italija

Monza je industrijsko in tehnično zelo razvita občina z več kot 110.000 prebivalci, 12 km severno od Milana. Sodelovanje in pobratenje se je pričelo na pobudo A.V.I.S. ter je bila listina o pobratenju podpisana 11. oktobra 1970 v Monzi ob obisku 40-članske delegacije naših krvodajalcev. Razlog za sklenitev pobratenja so humanitarni in prijateljski nagibi. Temelji na načelih vzajemnosti, vsako drugo leto se obiščeta delegaciji; ob takih priložnostih so kulturne prireditve, oddaja krvi ter razgovori s predstavniki RK in zdravstvenih organizacij.

Sl. 5. Na slavnostni seji SO Kranj dne 31. 7. 1980 je bila podpisana listina o pobratenju, prijateljstvu in sodelovanju med občino Kranj in občino Senta

Neformalna, trajna ali občasna sodelovanja z občinami, mesti in organizacijami v Jugoslaviji

Sodelovanje z občino Mostar (SR Bosna in Hercegovina)

Z navedeno občino sodelujemo že več let tako, da izmenjujemo razna gradiva, občasno pa obiskujejo občini tudi predstavniki skupščine in gospodarstva.

V letu 1972 so se udeležili fotoamaterji iz te občine s svojimi deli razstave v Kranju z naslovom »Mesta in občine — naši prijatelji«.

Predstavniki naše občinske skupščine ter pevski zbor France Prešeren so se udeležili proslave 30-letnice ustanovitve 10. Hercegovske brigade, predstavniki njihove občinske skupščine pa praznovanja našega občinskega praznika.

Sodelovanje z občino Pula (SR Hrvatska)

Do stikov predstavnikov obeh občin je prihajalo že v obdobju mandatov prejšnjih — odborniških skupščin, predvsem zato, ker so v tej občini nekateri počitniški objekti naših organizacij (taborniki, Partizan, Počitniška zveza, Društvo upokojencev). Kmalu po oblikovanju delegatske skupščine je naša občinska skupščina dala pobudo za trajno medsebojno sodelovanje. 11. in 12. 7. 1974 je nato obiskala Kranj 9-članska delegacija občine Pula, v jeseni pa je bil povratni obisk delegacije iz naše občine v Puli. Obravnavali so možnosti za navezavo stikov predvsem na gospodarskem področju (kjer je že delovalo podjetje Aerodrom Ljubljana), vendar do kakega drugega sodelovanja ni prišlo.

Sodelovanje KS Cerklje s KS Cerklje na Dolenjskem — občina Brežice

Ko je prišlo do sodelovanja na podlagi listine o pobratenju med osnovnima šolama iz obeh krajev (glej pod III/4), prihaja na pobudo obeh šol tudi do občasnega sodelovanja med predstavniki organov KS, osnovne organizacije ZSMS ter kulturnoumetniških društev. Ti stiki niso posebno pogosti, tudi se ne uresničujejo na podlagi določenih programov ali kake formalne listine.

Sodelovanje osnovne šole Lucijan Seljak, Kranj z osnovno šolo Zmaj-Jovan Jovanović iz Banja Luke

Obe šoli sta se povezali leta 1965 ob 20-letnici osvoboditve Banja Luke na pobudo šole iz Banja Luke in Občinske konference ZK Kranj. Cilj je razvijanje ideje bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov pri učencih, spoznavanje razvoja samoupravljanja v obeh republikah, izmenjava izkušenj v pedagoškem delu ter izmenjava kulturnih manifestacij.

Vsako leto se obiskujejo pionirji ter predstavniki učiteljskega zbora, druge akcije pa izvajajo po dogovorih ob medsebojnih srečanjih.

Neformalna, trajna ali občasna sodelovanja z občinami, mesti in organizacijami v tujini

Sodelovanje občine Kranj z občino Železna Kapla — Bela v Avstriji (Gemeinde Eisenkappel — Vellach)

Uradni stiki s predstavniki te občine so se pričeli v letu 1964, pogojuje pa jih značaj te občine, ki je manjša in s precej podeželskega prebivalstva. Stike pospešuje

razmeroma majhna medsebojna oddaljenost ter to, da živijo v občini tudi Slovenci. Tem so stiki z matičnim narodom še posebej dobrodošli in dragoceni.

Organizirano sodelovanje se je pričelo v letu 1965 ter se je stalno odvijalo na dveh ravneh. Tu so najprej stiki, ki jih imajo prebivalci Jezerskega s tistimi iz zaselkov in krajev preko meje, ki je med njimi nastala šele po nesrečnem koroškem plebiscitu. Jezersko sodeluje z društvi in organizacijami iz občine Železna Kapla — Bela predvsem na kulturnem in športnem področju. Tako so bila vse od leta 1965 dalje v Železni Kapli pogosta gostovanja kulturno-prosvetnega društva Jezersko z dramskimi deli (npr.: Kastelka, Žalujoči ostali, Pohujšanje v dolini Šentflorjanski, Mišolovka, Hlapci). Obratno pa so na Jezerskem večkrat gostovali pevski zbor France Pasterk-Lenart, Slovensko prosvetno društvo Zarja (z dramskimi nastopi in folklornimi prireditvami), bilo pa je tudi več literarnih večerov.

Mnogi stiki pa so bili z občino Železna Kapla-Bela tudi na širši — občinski ravni. Naj omenimo le nekatere najpomembnejše:

Ob velikih poplavah reke Drave sta naša in tržiška občina materialno in tudi drugače pomagali Železni Kapli. Številne so bile razstave fotoamaterjev v obeh občinah, pa tudi skupne razstave del.

Predstavniki obeh občin so se udeležili pomembnejših prireditev v prijateljski občini (ob 60-letnici obstoja društva Zarja, ob 70-letnici obstoja Pihalnega orkestra Kranj, ob proslavi 700-letnice Železne Kaple (leta 1968), ob radijski oddaji iz Železne Kaple z naslovom »Pogovor čez mejo«, ob otvoritvah Gorenjskega sejma).

Gledališkim družinam v Železni Kapli in Podjuni smo v letu 1969 strokovno pomagali s tem, da je član Prešernovega gledališča iz Kranja pomagal režirati slovenske igre, ki so jih le-te prirejale. V letu 1971 je v mesecih od marca do junija enkrat tedensko folklorni učitelj iz Kranja pomagal plesalcem iz Železne Kaple. Pihalni godbi iz Železne Kaple in Kranja sta večkrat imeli javne koncerte v sosednji občini.

20. 9. 1969 je bil v Kranju »Koroški večer« kot posebna manifestacija prijateljstva našega mesta z Železno Kaplo. Na ploščadi pred poslopjem občinske skupščine je priredila koncert v njihove narodne noše oblečena godba na pihala, v dvorani TVD Partizan v Stražišču pa je bil nato zvečer koncert slovenskih pesmi, ki jih je pel zbor France Pasterk-Lenart iz Železne Kaple.

Izmenjani so bili obiski delavcev iz otroških vrtcev v obeh občinah.

22. 9. 1972 je bil za odbornike občinske skupščine organiziran celodnevni izlet po slovenski Koroški. Ob tej priložnosti so odbornike v Železni Kapli sprejeli župan, podžupan in tajnik, člani pevskega društva iz Železne Kaple pa so jim zapeli nekaj slovenskih pesmi.

Predstavniki obeh občin so se srečali v Kranju 8. 9. 1973 ter se dogovorili za poživitev medsebojnih stikov ter ugotovili, da na sodelovanje med obema občinama ne smejo vplivati dogodki, ki so bili v zvezi z dvojezičnimi napisi na Koroškem, kajti v občini Železna Kapla ni do tedaj prišlo do nobenih izpadov.

V letih 1974 do 1978 ni bilo na občinski ravni skoraj nobenega sodelovanja. Obdržali so se le stiki med posamezniki. V letu 1975 smo sicer predlagali, da bi Kranj obiskali člani občinskega sveta iz Železne Kaple, vendar so nam sporočili, da bi obiskali Kranj pozneje, ko bi jim to časovno bolj ustrezalo. Občini smo, kot drugim mestom, s katerimi sodelujemo, poslali reprezentativno knjigo, ki jo je izdala Stalna konferenca mest Jugoslavije »Gradovi — prijatelji«, ker je v njej prikazano tudi naše sodelovanje s to občino.

5. 3. 1977 je bil v Železni Kapli odprt nov hotel »Obir«, ki je bil zgrajen ob finančni soudeležbi naše organizacije Alpetour. Ob tej priložnosti je naša, kakor tudi vse druge gorenjske občine, izročila hotelu umetniško sliko, na otvoritvi navzočega župana pa smo ponovno povabili, naj njihov občinski svet obišče Kranj, kar pa se do danes še ni zgodilo.

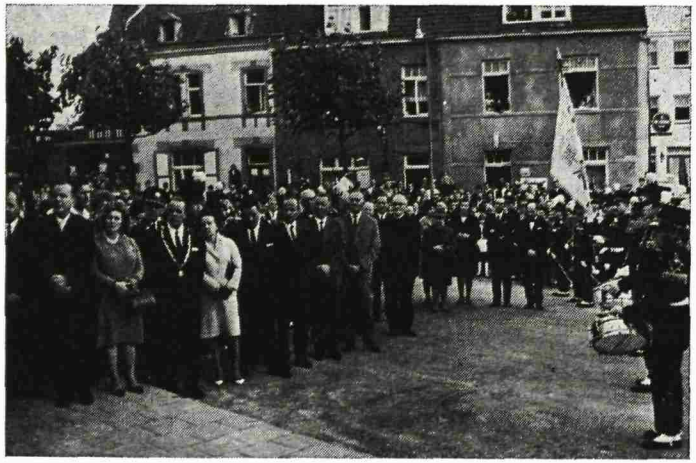
Sodelovanje občine Kranj z mestom Beljak v Avstriji (Stadt Villach)

Z mestom Beljak obstajajo medsebojni stiki še pred letom 1961, in to predvsem na področju športa. Nato je leta 1964 mesto Beljak priredilo na Gorenjskem sejmu posebno razstavo gospodarskega in družbenega razvoja mesta. Naslednje leto je na istem sejmu neko podjetje iz Beljaka že razstavljalo svoje izdelke. Ob koncu avgusta 1965 je Gorenjski muzej priredil razstavo folklornih znamenitosti Gorenjske, ki je bila v Beljaku zelo dobro obis-

kana. Zastopniki občine so prisostvovali tudi odprtju planinske ceste na Dobrač. Kasneje so bila vsa leta še številna športna srečanja (lahkoatleti in košarkarji, smučarji, tenis, invalidski športi). V času velikih poplav reke Drave je naša občina Beljaku materialno pomagala ter je naša strokovna ekipa tudi sodelovala pri reševalnih delih. V letu 1966 so se izmenjali obiski prosvetnih delavcev ter partijskih delegacij.

16. septembra 1969 je 6-članska delegacija občine pod vodstvom predsednika občinske skupščine obiskala Beljak in se seznanila z delom občinske uprave ter nekaterimi komunalnimi objekti.

V letu 1974 je organiziralo mesto Beljak z investitorji ceste za predstavnike sodelujočih občin ogled del na južni avto cesti Koroške ter križišče te ceste s

Sl. 6. Odkritje spomenika prijateljstva med Valkenburgom (Schin op Geul) in Kranjem, 1. 10. 1967

Tursko avto cesto na Suhi pri Beljaku. 21. 5. 1974 pa je bila v Beljaku odprta likovna razstava umetnikov Gorenjske z naslovom »Slikarstvo Gorenjske«. V jeseni istega leta je bila odprta v Kranju razstava del slikarja Schneeweissa.

Od leta 1975 dalje razen vabil na nekatere prireditve ni bilo več nobene pomembnejše oblike sodelovanja.

Sodelovanje z občino Valkenburg-Houthem (Nizozemska) ter med pevskima zboroma »Inter Nos« iz iste občine in France Prešeren iz Kranja

Do prvih stikov je prišlo v začetku maja 1965 z gostovanjem pevskega zbora Inter Nos iz kraja Schin op Geul v navedeni občini. Istočasno so obiskali Kranj tudi predstavniki mestnega sveta občine Valkenburg-Houthem (župan in tajnik). 11. 10. 1965 je župan občine Valkenburg-Houthem podaril Kranju 6000 čebulic tulipanov, ki so bile posajene v parku pred kinom Center v Kranju. Od 21. do 27. 6. 1965 je bil na turneji v Schin op Geul in v bližnjem mestu Brunsum 60-članski mešani pevski zbor France Prešeren, ki je imel tri koncerte.

Od 22. 4. do 26. 4. 1967 je ponovno gostoval v Kranju zbor Inter Nos. Med gostovanjem je predstavnik občine pred kinom Center odkril manjše spominsko obeležje. Od 1. do 3. 10. istega leta pa je bil na povratku iz turneje po Angliji v Valkenburgu in Schin op Geulu pevski zbor France Prešeren. Tedaj so v Schin op Geulu odkrili manjše spominsko obeležje.

V letu 1970 je tajnik zbora Inter Nos za svoja prizadevanja na področju glasbene kulture v Kranju in Ljubljani prejel odlikovanje predsednika republike.

26. 9. 1971 je imel zbor Inter Nos ponovno koncert v Kranju, nato pa so nastopili še v Ljubljani. Od tedaj dalje so bili do septembra 1978 le še pismeni stiki s tajnikom zbora, ki je ponovno ponudil izmenjavo koncertov v letu 1979.

Sodelovanje z mestom Amberg (Stadt Amberg) — ZR Nemčija

Sodelovanje s tem mestom, ki je nekoliko večje od Kranja in leži severno od Regensburga, smo pričeli na pobudo nadžupana tega mesta v letu 1967. V letu 1968 je obiskala Amberg delegacija naše občinske skupščine, od 5. do 7. 7. so nastopili naši strelci v Ambergu, v septembru 1968 pa so igrali namiznoteniški igralci iz Amberga na turnirju za pokal Kranja.

V letu 1968 sta bili povratni srečanji med strelci in namiznoteniškimi igralci v Kranju oz. Ambergu.

V letu 1970 je bil po dogovoru predstavnikov obeh mest prirejen v Ambergu od 22. do 30. 5. Kranjski teden. V dveh veleblagovnicah tega mesta je bila organizirana

razstava in tudi prodaja razstavljenega trgovskega blaga naših podjetij. Razen predstavnikov gospodarstva in občinske skupščine je bila ob otvoritvi navzoča tudi folklorna skupina tovarne Sava. V dvorani mestne hiše je bila odprta razstava naših fotoamaterjev. Izvedeno pa je bilo tudi plavalno srečanje med ekipama plavalnega kluba Triglav in njihovimi plavalci. V novembru istega leta so razstavljali v Kranju fotoamaterji iz Amberga.

Junija 1971 so mestni svet Amberga in vodilni uslužbenci njihove mestne uprave na svoje stroške izvedli štiridnevno študijsko potovanje v Kranj. Občinska skupščina jim je pripravila program, po katerem so se dodobra seznanili z našo občino, z delovnimi in z drugimi organizacijami ter tudi s turističnimi znamenitostmi občine in širše regije. Predstavnik mesta je tedaj v Kranju odprl tudi skupno razstavo fotoamaterjev iz obeh mest.

V letu 1972 so bile sicer še nekatere pobude za športna srečanja in tudi za izmenjavo počitniških kolonij, do realizacije pa zaradi omejenih sredstev, ki smo jih namenjali za sodelovanje z mesti, s katerimi smo že imeli čvrstejše vezi, ni več prišlo.

V letu 1973 je bila v Ambergu še odprta foto razstava »Kranj '72«, 16. 4. pa je bilo organizirano dopisno tekmovanje strelcev, ki so ponovno nastopili v Ambergu še od 5. do 8. 6. 1974. Strelci iz Amberga so nato nastopili v Kranju še na tekmovanju junija 1977. Takrat jih je sprejel tudi predsednik občinske skupščine. Od tedaj pa ni bilo več pobud za nadaljnje sodelovanje.

Sodelovanje občinske konference ZK ter občinskega sindikalnega sveta Kranj z organizacijo KP Italije in s sindikalnimi organizacijami mesta Savona (Italija)

Naši družbenopolitični organizaciji sta z ustreznimi organizacijami v mestu Savona občasno izmenjavali delegacije zaradi seznanjanja z izkušnjami v delu in zaradi medsebojnega informiranja o razmerah in pogojih delovanja v drugačni družbeni ureditvi. Sodelovanje je trajalo od leta 1960 do 1972, vključujoč tudi sodelovanje medobčinskega sveta ZK za Gorenjsko s pokrajinsko organizacijo KP za Savono.

V letu 1972 je nastopil na proslavi osvoboditve Italije v Savoni in Genovi tudi pevski zbor France Prešeren.

Pokroviteljstvo občinske konference SZDL Kranj nad Slovenskim kulturnim društvom Triglav iz Stuttgarta (ZR Nemčija)

Pobudo za pokroviteljstvo je dalo v letu 1976 društvo Triglav, ki je eno najbolje organiziranih izseljenskih društev v ZR Nemčiji. Delegacija občinske konference se je od 11. do 13. 2. 1977 srečala z izseljenci in predstavniki društva in na posebni družabni prireditvi, ki so se je udeležili tudi številni izseljenci iz Stuttgarta in okoliških mest, prevzela pokroviteljstvo ter društvu izročila društveno zastavo. Od 17. do 19. 11. sta se dva predstavnika OK SZDL udeležila proslave dneva republike, ob obisku pa so tudi določili program sodelovanja za leto 1978.

Sodelovanje Občinske zveze DPM z organizacijo Kinderland — Junge Garde iz Celovca (Avstrija)

Navedena organizacija, ki je sekcija Komunistične partije Avstrije, že od leta 1963 dalje izmenjava z Občinsko zvezo DPM Kranj vsako leto počitniško kolonijo pionirjev tako, da koroški pionirji letujejo tri tedne v naših letoviščih ob morju (Novigrad, Pula), naši pa v njihovih na Koroškem (Serča vas ob Klopinjskem jezeru, Goselna vas ob istoimenskem jezeru). V 16 letih se je dosedaj izmenjalo v obeh kolonijah 482 naših pionirjev ter 542 koroških, naše pionirje je doslej spremljalo skupno 43 vzgojiteljev in vodičev, koroške pa 60. Obe koloniji imata vselej izdelan redni izobraževalni, športni in kulturni program ter en organiziran izlet. Izdatke za kritje stroškov sodelovanja zagotavlja občinski zvezi DPM v večji meri občinska skupščina v proračunu.

Druge pomembnejše povezave naših organizacij zaradi skupnih prireditev s tujimi organizacijami

Ob podpori Občinske zveze kulturno-prosvetnih organizacij in občinske skupščine se pevski zbor DPD Svoboda iz Stražišča udeležuje vsako leto Skupnega koncerta štirih pevskih zborov, ki ga vselej v drugem kraju prirejajo naš zbor in moški pevski zbori: Vasilij Mirk iz Proseka — Kontovel (Italija), Franc Pasterk

— Lenart, Železna Kapla (Avstrija), DPD Svoboda — Bratov Milavec, Brežice (od leta 1973 dalje).

Občinska strelska zveza Kranj organizira z ustrezno koroško in furlanijsko strelsko organizacijo vsako leto v drugi deželi Strelski troboj Gorenjska — — Furlanija — Koroška (od leta 1962 dalje).

Osnovna šola Preddvor je doslej že več let zapored v povezavi s Slovensko prosvetno zvezo iz Celovca in ZKPO Slovenije organizirala v Preddvoru enotedensko folklorno kolonijo za otroke s Koroške. Slovenske otroke iz avstrijskega dela Koroške sprejmejo na dom starši njihovih vrstnikov v Predvoru. Ob bivanju se otroci učijo naših domačih plesov (ker ima osnovna šola mladinsko folklorno skupino), obenem pa se seznanjajo z našo zgodovino, ljudskimi običaji, z našim jezikom ter z našo družbeno ureditvijo.

STANOVANJSKA GRADNJA — POSEG NA PLANINO 1947—1979

IVO MIKLAVČIČ

Uvod

Stanovanjska gradnja, ki je v povojnem obdobju dosegala različno stopnjo intenzivnosti, odvisno od materialnih možnosti in izdelanih sistemov, je največ vplivala na oblikovanje naselij v občini in še posebno na razvoj in podobo mesta Kranja.

Ugoden zemljepisni položaj Kranja na pomolu ob sotočju Save in Kokre in ob stikališčih starih mestnih poti je že zgodaj ustvaril primerne pogoje za naselitev.

Do 18. stoletja se je Kranj razvijal v mejah, ki sta mu jih vtisnila izolirani položaj na pomolu in ob njegovem robu potekajoče obzidje. Zunaj se je gradbena dejavnost omejila na gradnjo hiš in delavnic obrtnikov, ki so bili pri delu vezani na vodo ali na promet, ki se je usmerjal skozi mesto. Zaradi spreminjanja stanovanjskih prostorov v starem delu mesta v poslovne je vedno hitreje rasla stanovanjska gradnja individualnih hiš na mestnem obrobju. Ob rastoči industrializaciji med obema vojnama so se čedalje bolj polnila prazna zemljišča v savski globeli pod mestom.

Močan razvoj gospodarstva in z njim stanovanjske graditve pa doživi Kranj po vojni. Stanovanjska naselja različnih tipov so zrastla na Zlatem polju, pri Vodovodnem stolpu, v Stražišču, v zadnjem času pa na Planini. Meje mesta so se strnile z mejami okoliških naselij.

Poseg na Planino

Poseg na Planino, vzhodni predel Kranja, je doslej največji podvig stanovanjske graditve v mestu in občini Kranj, saj gre za stanovanjsko gradnjo na kompleksu, na katerem bo zgrajeno ca. 5000 stanovanj s spremljajočimi objekti. Naselilo se bo preko 15.000 novih stanovalcev.

Pred pričetkom sedanje organizirane stanovanjske gradnje na Planini smo imeli nekaj manjših posegov v prostor. Leta 1947 so bili zgrajeni dvonadstropni bloki Iskre za ca. 1300 prebivalcev na komunalno slabo urejenem zemljišču. Kasneje je podjetje Tekstilindus zgradilo stanovanjske bloke ob Župančičevi ulici za ca. 830 prebivalcev. Ob Cesti talcev pa so zgradili individualne hiše za ca. 225 prebivalcev.

Odločitev o zazidavi Planine je bila sprejeta na podlagi študije o zazidalnih pogojih stanovanjskega naselja Planina—Huje—Klanec iz leta 1969. Študija je pokazala možnost izgradnje in razvoja tega predela, možnost izrabe tal in druge pogoje za gradnjo.

Obravnavano območje je bilo urbanistično-plansko obdelano v generalnem urbanističnem načrtu mesta Kranja iz leta 1967, ki ga je izdelalo Projektivno podjetje Kranj.

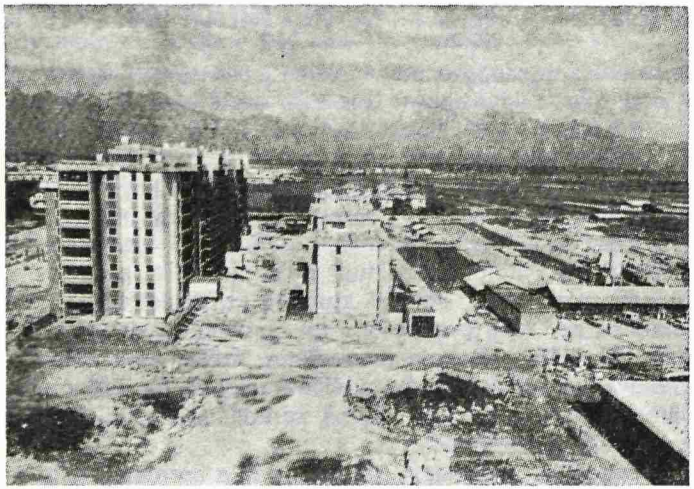
Že s tem načrtom označujemo to območje kot stanovanjsko, visoke in srednje gostote zazidave, z gabariti do štiri in devet nadstropij. Z navedeno študijo smo ugotovili, da je na voljo 52,89 ha zemljišč, predvidenih za naslednje namene:

že zazidane površine	10,14 ha
rezervat za šolo	4,19 ha
za nove stanovanjske in spremljajoče objekte ter zelene površine	38,56 ha

Celotna študija je dala dovolj osnov za odločitev, da se organizirana stanovanjska gradnja preseli z območja Vodovodnega stolpa na Planino, kjer je možno graditi najmanj 15 let.

V urbanističnem načrtu je bilo predvideno, naj bi se na tem zazidalnem območju pričelo graditi v kasnejših etapah razvoja, vendar je več dejstev govorilo v prid takojšnje gradnje, nekatera glavna so bila:

IVO MIKLAVČIČ, YU, 64000 Kranj, Kebetova 2, direktor delovne organizacije

Sl. 1. Gradnja objektov na Planini je lokacijsko določena tako, da ostaja pogled na Kamniške Alpe

Sl. 2. S komunalnim opremljanjem, izgradnjo peš poti, se postopoma oblikuje nova soseska

— obstoječa stanovanjska naselja je bilo treba komanualno urediti, bila so slabo opremljena. To bi zahtevalo ogromne stroške, omrežje pa dolgo ne bi bilo v celoti izkoriščeno, ker bi ga bilo treba dimenzionirati glede na potrebe bodoče zazidave;

— mesto se je v tem delu neurejeno razvijalo, predvsem z gradnjo individualnih hiš; težko bi bilo vzdržati pritisk zasebnih graditeljev, kar bi pomenilo še nadalje neurejen razvoj tega območja;

— območje Planina-Huje leži v neposredni bližini starega mestnega jedra in novega centra, ki smo ga začeli oblikovati in urejati od nekdanje Stare pošte proti severozahodu ob Koroški cesti in Cesti JLA.

Priprave za gradnjo stanovanj na Planini so bile zasnovane ne samo na omenjeni študiji, na podlagi katere se je občinska skupščina odločila, da je Planina območje zazidave pred Zlatim poljem, temveč na pomembnih dodatnih raziskavah. Vsa prizadevanja so bila usmerjena k določenim ciljem: zagotoviti racionalno, sodobno, humano gradnjo stanovanj z urejenim okoljem in spremljajočimi objekti.

Predvsem moramo omeniti poleg že omenjene študije še naslednje dokumente, ki so bili izhodiščni za realizacijo gradnje:

— dispozicijski načrt Planina-Huje Kranj, izdelal ga je Urbanistični inštitut Slovenije novembra 1970,

— temeljni urbanistični načrt in predlog zazidalnega načrta Planina-Huje Kranj, izdelal ga je Urbanistični inštitut Slovenije marca 1972.

— študija ogrevanja novih stanovanj in objektov Planina, izdelala ga je skupina strokovnjakov Plinarne in toplarne Ljubljana leta 1970,

— zazidalni načrt za dopolnitev naselja Planina PS II in ST 12,

— zazidalni načrt S-5 Planina, izdelal ga je Urbanistični inštitut Slovenije,

— zazidalni načrt A9b Planina II. faza, izdelal ga je Urbanistični inštitut Slovenije.

Z navedenimi dokumenti, predvsem s temeljnim dispozijskim načrtom, je bila zazidava mestnega predela Planina—Huje—Klanec zasnovana s tremi mestnimi kareji, omejenimi z mestnimi vpadnimi cestami. Zasnovana je na sistemu peš ulic, ki potekajo v smeri jugovzhod-severozahod in se zbirajo v široki aleji znotraj stanovanjske so-

seske, ki poteka v smeri jugovzhod-severozahod. Na obravnavanem območju je več mestnih ulic. Predvidene so z urbanističnim načrtom mesta Kranja. Stanovanjsko naselje bodo ob končani izgradnji povezovale naslednje ceste:

— vzhodna mestna obvozna cesta, ki bo imela značaj regionalne ceste z novim mostom preko reke Save, ki je v gradnji, cesta pa bo povezovala škofjeloško območje z Jezerskim in novo avto cesto,

— zbirne mestne ulice v naselju bodo priključene na novo obvozno cesto, kar bo omogočilo povezanost z industrijskim bazenom in obsavskimi naselji (Hrastje v smeri proti Smledniku).

S podhodi na cesti, kamor se bodo stekale peš ulice, bo zagotovljena varnost pešcev, posebno še dostop do osnovnih šol in vzgojnovarstvenih ustanov zaradi varnosti otrok.

Zastavljeni koncept izgradnje Planine se uspešno uresničuje in se tja naseljujejo stanovalci že od leta 1973. Zaradi bližine centralnih območij, ki se bodo oblikovala tudi na levem bregu Kokre, so v stanovanjskih soseskah predvideni le primarni spremljajoči objekti: šole, vzgojnovarstvenl objekti, oskrba, servisi. Ti spremljajoči objekti so zgrajeni ob obeh osrednjih alejah, kjer se ulice križajo z glavnimi mestnimi cestami.

Za bodoči nakupovalni center je predvideno večje zemljišče ob priključku mestne obvozne ceste na brniško cesto. Lega je ugodna, ker se tu spajata dve regionalni cesti in ker je na robu novega naselja s ca. 5000 stanovanji.

Šole so locirane, prva se že gradi, tako da je dostop otrok v šolo možen po ulicah, ki so namenjene samo pešcem. Enako velja tudi za vzgojnovarstvene ustanove. Čeprav je območje Planine obkroženo z gozdovi in zelenimi površinami — polji, travniki, je tudi v naselju posvečena posebna skrb zelenju in parkovno urejenim površinam z igrišči in počivališči.

V pripravah na oblikovanje novega mestnega predela Planina so bili skrbno proučeni vsi vidiki gabaritne prostorske omejitve in mestnega prostora.

Značilna silhueta Pungerta na zelenem pomolu sotočja Save in Kokre mora ostati neprizadeta pri vseh bodočih posegih v mestni prostor. To so pogledi z Ljubljanske ceste. Pomembni bodo pogledi na pomol po izgradnji mostu obvozne ceste čez Savo. Upoštevati je treba tudi poglede iz nakelške strani. Doslej zgrajeni objekti kažejo, da se prizadevanja za zaščito starega mestnega pomola uspešno uresničujejo. Z nekaterimi vizurnimi profili in fotomontažnimi primerjavami smo prišli do gabaritov, kakršne zahteva osnovni urbanistični načrt Kranja.

Venec obrobnih Kamniških Alp zahteva poseben sistem vizur pri novi zazidavi. Odrejena je primerna smer stanovanjskih ulic v smeri severovzhod-jugozahod, in to tako, da so posamezni ulični kompleksi zamaknjeni in sproščeni pogledi na alpski venec.

Prostorske zmogljivosti za gradnjo stanovanj

Prvotne raziskave v študiji »Osnovni urbanistični načrt in predlog zazidalnega načrta«, marec 1972, so bile opredeljene na tri stanovanjske soseske (S):

S 5 po zazidalnem načrtu s	1523 stanovanji
S 4a s	1345 stanovanji
S 4 s	1372 stanovanji
Skupaj s	4240 stanovanji

Število stanovalcev: 4240 stanovanj × 3,30 = 13.992 prebivalcev. Bruto dosežena gostota celotnega mestnega predela na novo zazidanih površinah bi tako bila:

$$\frac{13.992 \text{ prebivalcev}}{32{,}54 \text{ ha}} = 408{,}4 \text{ osebe/ha}$$

Ob ugotavljanju potreb po vzgojnovarstvenih ustanovah (vrtci, jasli), igriščih, šolah itd. izhajamo iz starostne strukture prebivalstva, pri čemer se ugotavlja na 1000 prebivalcev naslednje starostne skupine:

	Prebivalcev
— otrok od 0—6 let starosti	139
— otrok od 7—14 let starosti	114
— mladine od 15—19 let starosti	70
— ostali	677
	1000

Če bo na Planini v novo zgrajenih stanovanjih živelo 13.000 prebivalcev, bo starostna struktura naslednja:

	Prebivalcev
— otrok od 0—6 let starosti	1644
— otrok od 7—14 let starosti	1812
— mladina v starosti 15—19 let	885
— ostali	8875

Po 15 letih se predvideva, da naraste število otrok v starosti od 0—6 let za ca. 150.

Pred odločitvijo o usmeritvi stanovanjske gradnje na Planino so bile izdelane ustrezne študije glede varstva okolja in proučeni sistemi ogrevanja. Odločeno je bilo, da zgradimo osrednjo kotlarno za ogrevanje tega predela Kranja in vode za vse stanovalce. Kotlarna s 60-metrskim dimnikom je zgrajena na takem mestu, da ne onesnažuje naselja, kar je velik napredek, posebno še, ker je le-ta tudi izhodišče za postopni prehod na ogrevanje stanovanj iz centralnih kotlarn. Današnje onesnaževanje naselja Planina s sajami ima svoj izvor predvsem v industrijskem predelu ob reki Savi.

Dopolnjevanje obstoječega naselja Planina

Ko smo se odločili graditi stanovanja na Planini, smo delo zasnovali tako, da so se že v priprave in raziskave vključili vsi, ki sodelujejo pri graditvi stanovanj. To je bila prva oblika organizirane usmerjene stanovanjske gradnje, v kateri so njeni organizatorji in proizvajalci stanovanj sklenili dolgoročno pogodbo o medsebojnem sodelovanju.

V letu 1971 smo sprejeli koncept stanovanjske graditve, ki daje ustrezne učinke, ker ga vseskozi dopolnjujemo, sklepamo samoupravne sporazume, vključujemo vedno nove udeležence, oblikovali smo sodelovanje in potrebno usmerjanje gradnje stanovanj.

Novi stanovalci se naseljujejo že od leta 1973, torej že sedmo leto, predvidevamo pa še najmanj nadaljnjih osem let, da bo zaključena stanovanjska gradnja na predvidenih površinah Planine. Gradnjo stanovanj na Planini delimo v več faz. Začeli smo z rekonstrukcijo starega naselja, tako da smo ga dopolnili z 10 stanovanjskimi objekti z 272 stanovanji, 12.998,56 m² stanovanjskih površin in jih naselili v letu 1973/74, ob njih smo zgradili dom za ostarele občane, ki po površini ustreza 100 stanovanjskim enotam, objekt smo financirali iz stanovanjskih sredstev, ki se izločajo iz dela pokojnin, in solidarnostnega stanovanjskega sklada. Dopolnitev obstoječega naselja je bila na urbanističnem dokumentu označena s Planina PS II. Objekti so vsi enako visoki, pritličje + 4 nadstropja, P + 4, kar je glede stroškov gradnje najbolj racionalno, čeprav nadaljnjih kompleksnih objektov P + 4 nismo več gradili z utemeljitvijo, da niso primerni za ostarele občane, ker nimajo vgrajenih dvigal.

Nadaljnja skupina stanovanjskih objektov, označenih v urbanističnem dokumentu s ST-12, je šest dvanajstetažnih objektov — stolpnic s po dvema dvigaloma, lociranih ob Cesti 1. maja, s 323 stanovanji in 18.153,00 m² neto stanovanjske površine. Stanovanja so bila zgrajena in naseljena v letu 1974. Za ta stanovanja je značilno, da so bili pri njih doseženi izredno ugodna cena in nizki stroški komunalnega opremljanja.

Ko smo z navedenima zazidavama PS II in T-12 dopolnjevali in sanirali obstoječe staro naselje Planina, so tekle priprave za oblikovanje nove stanovanjske soseske S-5 Planina I. faza kot rezultat predhodnih študij in odločitev po dispozicijskem načrtu Planina—Huje, Kranj.

Sodoben koncept zazidane soseske S-5

Za stanovanjsko sosesko S-5 smo sprejeli programske osnove, ki vsebujejo in določajo: splošne ugotovitve, lego stanovanjske soseske S-5, prometne povezave, prebivalstvo, šolstvo, trgovine in družbeni center soseske, gradbeno-tehnične in arhitektonske osnove, etažnost objektov, strukturo stanovanj, opremljenost objektov in okolice, smernice in kriterije za zazidalni načrt, obstoječe in potrebne komunalne naprave.

Vzporedno s programom smo reševali tudi druga pomembna vprašanja, npr. način ogrevanja z uporabo plina oziroma s tekočimi ali trdimi gorivi, tehnologijo gradnje itd.

Za zagotovitev ustrezne tehnologije in s tem tudi ekonomičnosti gradnje je bila s proizvajalci stanovanj podpisana pogodba o poslovno-tehničnem sodelovanju, ki je določala koordinacijo in sodelovanje že pri osnovnih investicijsko-tehničnih dokumentih in odločitvah.

Podrobna analiza gradbeno-tehničnih, komunalnih in urbanističnih problemov je zagotovila etapnost gradnje. Nanjo so vplivali naslednji elementi:

— obstoječa zazidava in opremljenost,
— obstoječe in potrebne nove komunalne naprave,
— prometna opremljenost in predvidene prometne naprave.

Na podlagi tako proučenih odločujočih dejavnikov je Urbanistični inštitut SRS izdelal marca 1972 predlog zazidalnega načrta za stanovanjsko sosesko S-5 Planina, ki je sestavni del jugovzhodnega območja Kranja, z urbanističnim načrtom mesta Kranja določenih stanovanjskih površin.

Soseska S-5 se gradi po predvidenem programu, tako da je bilo do 13. 12. 1978 naseljenih 1376 stanovanj s 84.180,21 m² neto stanovanjskih površin, do 30. 6. 1980, ko bo gradnja stanovanj v tej soseski zaključena, bo zgrajenih 1844 stanovanj s 103.023,21 m² neto stanovanjskih površin.

Če k tem dodamo še že vseljena stanovanja na Planini v letih 1973 in 1974 ter stanovanja za ostarele občane v posebnem domu, bo zgrajenih 2539 stanovanj s 137.680,00 m² neto stanovanjskih površin. Glede na število zgrajenih stanovanj se bo na Planino naselilo do 30. 6. 1980 ca. 7600 prebivalcev.

Hkrati z gradnjo stanovanj pa se grade tudi spremljajoči objekti. V stanovanjski soseski S-5 Planina, ki vključuje tudi tisti del Planine, v katerem je bilo zgrajenih 16 stanovanjskih objektov s 610 stanovanji — stari del Planine, bodo zgrajeni objekti za naslednje namene:

a) objekti družbenega standarda in rekreacije:

— zgrajena sta dva objekta za varstvo otrok ter preurejeni dve večji stanovanji za ca. 500 otrok,

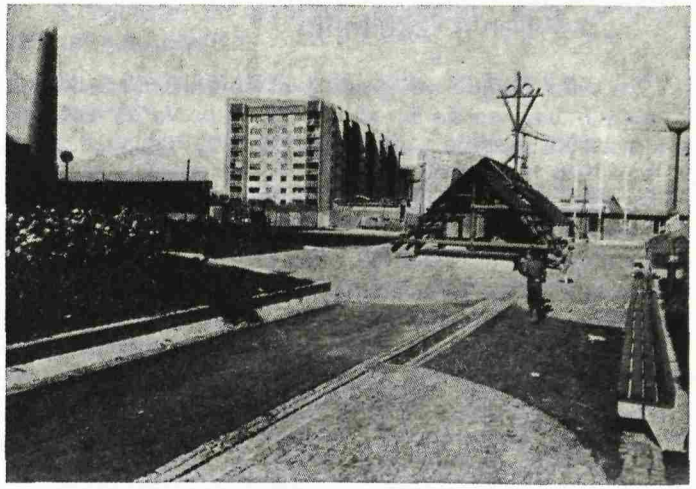
— v letu 1979 se je začela gradnja novega vzgojnovarstvenega objekta za 280 otrok,

— v letu 1980 je bila dana v uporabo nova osnovna šola s telovadnico, športno halo, bazenom in igrišči,

— izdelani so projekti za družbeni center soseske, začetek gradnje pa je pogojen z začetkom gradnje trgovine,

— zgrajena so otroška igrišča ter igrišča za igre, košarko, rokomet, odbojko;

Sl. 3. Vzgojnovarstvena ustanova I. v zaključni fazi s komunalnim opremljanjem v naselju

Sl. 4. Peš ulica med vrsto blokov je zaključena z otroškim igriščem

b) poslovni objekti:

— zgrajeni sta dve samopostrežni trgovini z mesnico in ob eni restavracija,

— zgrajena poslovalnica Temeljne banke Gorenjske — poslovna enota Kranj,

— v letu 1979 je bil zgrajen brivsko-frizerski salon,

— v letu 1979 je bila dana v uporabo nova slaščičarna — mlečna restavracija,

— izdelani so projekti za blagovnico Kokre Kranj,

— izdelani so projekti za samopostrežno restavracijo in samopostrežno trgovino Central Kranj,

— izdelan je idejni načrt za še eno samopostrežno trgovino in restavracijo;

c) drugo — zgrajena je garažna hiša z zakloniščem, pripravlja pa se gradnja še ene garažne hiše z zakloniščem.

Zaradi pomanjkanja sredstev trgovskih podjetij kasnijo predvsem poslovni objekti.

Stanovanjska soseska Planina II, zasnovana na ugotovljenih izkušnjah

Še pred zaključkom gradnje stanovanj v soseski S-5 Planina I. faza so že izvedene vse priprave za začetek stanovanjske gradnje v novi soseski A9b Planina II. faza. V letu 1978 je skupščina občine Kranj potrdila zazidalni načrt stanovanjske soseske A9b Planina II. faza. Med pripravami na potrditev zazidalnega načrta je potekalo dogovarjanje in usklajevanje priprav za kompletno tehnično dokumentacijo. Za izgradnjo 1050 stanovanj bo uporabljenih šest glavnih načrtov, ki bodo ponovljeni 30-krat.

Srednjeročni načrt stanovanjskega gospodarstva v občini Kranj za obdobje 1976—1980 in na njegovi osnovi podpisan sporazum o osnovah srednjeročnega načrta stanovanjskega gospodarstva v občini Kranj za obdobje 1976 do 1980 sta izhodišče za programiranje stanovanjske gradnje v kompleksu II. faze izgradnje Planina—Huje.

Projektanti, urbanisti in planerji so imeli nalogo, da v skladu z najsodobnejšimi principi urbanističnega oblikovanja in tehnologije gradnje izdelajo kompleksno dokumentacijo, pri čemer so bili opredeljeni naslednji cilji:

— jasna, enostavna in racionalna urbanistična zasnova,

— enostavna konstrukcija in sodobna tehnologija,

— zazidalna tlorisna zasnova stanovanj,

— široka uporabnost stanovanj in objektov,

— maksimalno možna uporaba industrijskih elementov in opreme,

— minimalni gradbeno-investicijski stroški,

— racionalna komunalna ureditev naselja,

— minimalni eksploatacijski stroški,

— urejen odnos do okolja.

Na tako določenih zasnovah in že pridobljenih izkušnjah je oblikovana nova zazidava soseske A9b, njene osnovne značilnosti pa so:

a) Z zazidalnim načrtom smo obdržali koncept peš ulic, ki je bil uporabljen že pri Planini S-5 I. faza, vendar v nekoliko drugačnih karakteristikah, ki upoštevajo prednost in kvalitete prejšnje izvedbe.

b) Območje neposredno severno od Ceste talcev, ki je delno že pozidano z individualno gradnjo, pomeni z nizko kolektivno gradnjo (vrstne hiše) v širšem konceptu tega dela mesta cenzuro nizke gradnje. Glavna os zazidalnega načrta A9b II. faza Planine je peš aleja, ki povezuje naselja od centra (Stara Sava) in Huj do novih športnorekreacijskih in parkovnih površin na vzhodni strani Kranja. V to alejo se stekajo peš ulice območja visoke gradnje na severni strani ter območja nizke gradnje na jugu aleje.

c) Javni in spremljajoči objekti so vezani na severni strani na vzhodno mestno vpadnico, vrtec in šolo, na južni pa na peš alejo. Šola, ki je locirana v vzhodnem delu naselja, se povezuje tudi z bodočim športno rekreacijskim parkom.

Družbeni in oskrbovalni center je lociran severno ob Cesti talcev, ki se tudi veže na središče, ki je predvideno v soseski S-5.

Program objektov javnega značaja je določen v parku ob vzhodni mestni vpadnici. Koncept gradnje teh objektov omogoča postopno gradnjo, neodvisno od izvedbe stanovanjskih objektov.

d) Prostori med ulicami so zelene in športne površine, primerno oblikovane iz odvečnega materiala, pridobljenega pri gradnji stanovanjskh objektov. Tako oblikovani griči so hkrati tudi hrupna zapora proti javnemu prometu ob vzhodni vpadnici.

e) Naselje se prometno napaja s severne strani, to je z vzhodne mestne vpadnice, od koder so dostopne tudi garaže in parkirni prostori neposredno ob naselju.

Garaže je v naslednji fazi možno nadzidati za razne javne potrebe.

f) Urbanistična zasnova usmerja ulice proti Kamniškim Alpam, tako kot je to storjeno na Planini I. faza.

g) Za celotno območje so predvideni trije tipi stanovanjskih objektov, in sicer: P + 7 z dvigali, P + 3, objekti brez dvigal in vrstne hiše P+1.

h) Tehnologija gradnje je enaka kot v soseski S-5 Planina I. faza.

Vsi navedeni elementi označujejo zazidalni načrt nove soseske A9b Planina II. faza in nakazujejo izhodišče za nadaljnje oblikovanje zazidave Planine.

Da bi dosegli še boljše rezultate pri graditvi stanovanj in stanovanjske soseske kot celote, so bila v organih samoupravne stanovanjske skupnosti sprejeta stališča, da je stanovanjsko gradnjo treba izvajati kompleksno z vsemi spremljajočimi objekti. Tako bi v celoti pokrili potrebe stanovalcev v novih stanovanjskih naseljih. Zato bo treba:

— zagotoviti pri izgradnji soseske sodelovanje vseh delovnih ljudi in občanov v temeljnih organizacijah združenega dela in krajevnih skupnostih,

— zagotoviti sodelovanje vseh interesnih skupnosti pri gradnji spremljajočih objektov za varstvo, vzgojo in izobraževanje,

— zagotoviti sodelovanje temeljnih organizacij združenega dela, ki se ukvarjajo z osnovno preskrbo prebivalstva, da bo sočasno zagotovljena gradnja prodajaln za prodajo vseh vrst potrošnega blaga in storitev,

— zagotoviti vzporedno gradnjo vseh primarnih komunalnih naprav individualne in kolektivne komunalne potrošnje.

Po zazidalnem načrtu soseske A9b Planina II. faza, ki se je začela v počastitev praznika občine Kranj 1. avgusta 1979, bodo zgrajeni objekti za različne namene:

1. družbena blokovna gradnja 1050 stanovanj z 58.700 m^2 neto stanovanjske površine,

2. zasebne vrstne stanovanjske hiše, 38 hiš s 4800 m^2 neto stanovanjskih površin,

3. objekti za družbene in kulturne dejavnosti (kino, klub, knjižnica, krajevna skupnost, družbenopolitične organizacije), 2170 m^2 neto površin,

Sl. 5. Prehod med starim in novim delom Planine dopolnjujejo 5-etažni stolpiči in bloki ter 12-etažne stolpnice

4. trgovine in servisne dejavnosti (tudi lekarna), 1250 m^2 neto površin,

5. gostinski objekti, slaščičarne in podobno, 775 m^2 neto površin,

6. pošta in ATC. ca. 430 m^2 neto površin,

7. rezervati za objekte za druge javne mestne funkcije na treh krajih s ca. 7700 m^2 neto površin, namembnost ob vzhodni mestni vpadnici pa še ni določena,

8. objekti za izobraževanje in vzgojo, osnovna šola s 4200 m^2 neto površin in vzgojnovarstvena ustanova s 1100 m^2 neto površin.

Z gradnjo navedene soseske bo spremenjen pogled na mesto Kranj z vzhodne strani, vendar tako, da bodo ohranjeni pogledi na objekte starega dela mesta. Izgradnja stanovanjskih objektov bo končana v letu 1982.

Pospešiti moramo priprave za sosesko Planina III.

Nepretrganost stanovanjske graditve lahko zagotovimo le tako, da poskrbimo za pravočasno programiranje, priprave ter projektiranje, začenši pri urbanističnem planiranju. Gospodarnost mora biti sestavni del urbanističnega programiranja in načrtovanja. Zajemati mora stroškovne analize po fazah načrtovanja za vso sosesko.

Dispozicijski načrt za Planino, ki smo ga v tem sestavku že obravnavali na enak način kot pri soseski S-5 Planina I. faza in A9b Planina II. faza, ureja gradnjo območja, ki ga urbanistični načrt mesta Kranja označuje z A9b Planina III. faza.

To je območje severno in vzhodno od soseske A9b do sedanje ceste proti Šenčurju in vzhodne obodne ceste na novi most preko Save.

Razprave o zazidavi tega predvidoma zadnjega predela Planine, če se ne bomo odločili še za kompleks jugozahodno od pokopališča, morajo odgovoriti na nekatera vprašanja, in sicer gre za:

— znani profil peš ulic z visoko gradnjo pritličja s sedmimi nadstropji in nizkimi lamelami pritličja s tremi nadstropji,

— za koncentracijo zelenih površin v dveh večjih območjih, v katerih so vzgojnovarstvene ustanove,

— za dosledno izločitev prometa iz zazidalnega območja na njegovo obrobje,

— za dosledno upoštevanje normativnih zahtev, ki jih za območje soseske A9a predvideva urbanistični načrt mesta Kranja, kar pomeni, da bi na površini 17,5 ha zgradili 1600 stanovanjskih enot.

Stanovanjska gradnja s spremljajočimi objekti bi bila ob sedanji dinamiki gradnje na Planini končana predvidoma v letu 1987.

Pri gradnji stanovanj bomo uspešni, če bomo upoštevali pridobljene izkušnje, analizirali uporabnost doslej zgrajenih stanovanj in uporabljali vse možne oblike vgrajevanja elementov industrijske proizvodnje.

Uvajanje novih družbenoekonomskih odnosov v stanovanjskem gospodarstvu

Začenjamo uvajati nove družbenoekonomske odnose v stanovanjskem gospodarstvu, kar pomeni, da izvajamo stališča VIII. kongresa ZKS in sklepe 8. seje predsedstva Centralnega komiteja ZKS.

Cilj uvajanja novih odnosov je ustvarjati možnosti za še hitrejše urejanje stanovanjskih razmer delovnih ljudi in njihovih družin, za kulturnejše prebivanje v starih in novih soseskah, za dobro vzdrževanje stanovanj in stanovanjskih hiš ter za uveljavljanje socialne politike. To pa bomo dosegli, če bomo zagotovili:

1. vlogo in vpliv delavcev pri načrtovanju stanovanjske graditve,

2. da bo vsakdo v skladu s svojimi možnostmi prispeval del sredstev za rešitev lastnega stanovanjskega vprašanja,

3. čimbolj enakopraven položaj delavcev za pridobitev pravice do uporabe družbenega stanovanja in za pridobitev lastnega stanovanja,

4. čimprejšnjo uveljavitev ekonomskih stanarin, ki bodo temeljile na družbeno priznani ceni stanovanja in vgraditev oblike družbene pomoči za delno nadomestitev stanarine,

5. hitrejše uveljavljanje družbeno usmerjene gradnje stanovanj, v kateri bodo delovni ljudje in občani in vsi organizirani subjekti neposredno odločali o prostorski zasnovi in izgradnji stanovanj ter celovitih stanovanjskih sosesk,

6. preprečevanje vseh oblik izkoriščanja in pridobivanja neupravičenega dohodka na podlagi uporabe družbenega stanovanja in zasebne lastnine,

7. da se bo z uveljavljanjem družbenoekonomskih odnosov v stanovanjskem gospodarstvu pospešilo uveljavljanje teh odnosov tudi na področju zemljiškega in komunalnega gospodarstva,

8. da bomo stanovanjsko skupnost razvijali in usposabljali kot mesto dogovarjanja delovnih ljudi in občanov o uresničevanju izgradnje celovitih stanovanjskih sosesk.

Dosledno izvajanje naštetih stališč nam lahko zagotovi še boljše rezultate pri graditvi stanovanj, kot smo jih dosegli med posegom na Planino, predvsem v obdobjih od 1973 in 1975 dalje.

Zaključek

Z organizirano gradnjo stanovanj na Planini v letih 1973—1978 smo dosegli predvsem naslednje:

a) gradili smo v blokovni gradnji poprečno 389,3 stanovanja na leto, v letih 1966—1972 pa le 147,6 stanovanj,

b) v letih 1973—1978 gradimo skupaj z zasebno gradnjo 10—11 stanovanj na 1000 prebivalcev, v SR Sloveniji ca. 7, v SFRJ pa celo manj,

c) v soseski S-5 smo za 1 m^2 stanovanja porabili 1,68 povprečnega mesečnega osebnega dohodka v občini, v letu 1978 pa za enaka stanovanja 1,31 poprečnega mesečnega OD,

d) ob popisu 1971 je prišlo na prebivalca občine 17,2 m^2 neto stanovanjske površine, leta 1978 pa že 19,5 m^2.

Kljub opisanim rezultatom pa je stanovanjski primanjkljaj še vedno velik, odpravili ga bomo le z doslednim izvajanjem dogovorjenih nalog.

Viri:

Cene Avguštin: Oris tlorisne prostorske in vedutne zasnove starega Kranja, Kranjski zbornik 1975.

Dispozicijski načrt Planina—Huje, Kranj 1970, Urbanistični inštitut SRS Ljubljana, dipl. ing. arh. Mitja Jernejc in sodelavci.

Osnovni urbanistični načrt Planina—Huje, Urbanistični inštitut SRS Ljubljana, dipl. ing. arh. Marjan Bežan in sodelavci.

Evidenca o gradnji stanovanj, srednjeročni načrti in programske osnove, Domplan Kranj.

50 LET INDUSTRIJE BOMBAŽNIH IZDELKOV KRANJ

FRANC OMAN

Petdeset let neprekinjenega delovanja je za delovno organizacijo doba, v kateri lahko dokaže svojo življenjsko sposobnost, potrebno za nadaljnji obstoj. Petdeset let je v vsakem primeru jubilej. Zato je prav, da ob njem napravimo sprehod skozi čas in na kratko osvetlimo razvojne mejnike jubilanta, gledanega skozi zgodovino razmer, v katerih se je rodil in doraščal, z vsemi uspehi in neuspehi, ki jih je doživljal, z vsemi tegobami in radostmi, s katerimi se je srečeval in ki so mu jih pogosto vsiljevali drugi.

Zaradi izjemnega položaja tekstilne industrije v našem mestu je prav, če uvodoma ugotovimo, da se je ta v letih od 1920 do 1940 izredno razmahnila, da pa je od leta 1965. do 1978. leta nezadržno odmirala.

Že od nekdaj so v Kranju in njegovi okolici izdelovali in barvali tkanine, odeje in sita, največ doma. V Šenčurju in v Cerkljah so v posebnih obratih, »kocarije« imenovanih, tkali blago za odeje, v Stražišču in Bitnjah pa so na ročnih statvah delali sita.

V 14. stoletju zasledimo v Kranju kot mestu s posebnimi privilegiji prve bratovščine rokodelcev, v katerih je tkalcem pripadalo pomembno mesto. Iz teh so se kasneje razvili cehi. Tkalci so se v kranjskem cehu počutili zapostavljene, zato so se iz protesta priključili tkalskemu cehu v Gradcu, od koder so se vrnili v kranjski ceh šele 1645. leta, ko so jim tu zagotovili več pravic, zlasti pri vodenju ceha.

Več kot tristoletno tradicijo tekstilne industrije v Kranju je začel Peter Schneider z ustanovitvijo prve suknarne. V 17. in 18. stoletju se pojavijo kocarije Henrika Rakovca (1719), Karla Florijana, Valentina Pleiweissa (1825 in 1836) in Pirčeva barvarna, ki se je obdržala do prve svetovne vojne.

Večji razmah tekstilne industrije v Kranju se začne po prvi svetovni vojni, ko je bila po nekaj neuspelih poskusih ustanovljena Jugočeška (1923), nato IKA (1923), Intex (1926), Tekstilindus (1928), Jugobruna (1928), F. Sirc (1929) in še nekatera druga tekstilna podjetja. Med obema vojnama je bilo v Kranju od 12 na novo ustanovljenih podjetij kar 9 tekstilnih, med njimi Anton Božič in Adolf Prah, ki sta v leksikonu gospodarskih organizacij Dravske banovine opisana takole:

Anton Božič, tkalnica volnenih in bombažnih tkanin, Kranj, Primskovo. Podjetje je bilo ustanovljeno leta 1929 kot privatna firma. Ustanovil ga je Anton Božič, ki je bil tudi lastnik. V podjetje je investiral 2,5 milijona dinarjev kapitala. Tovarna je imela tkalnico s 40 statvami, barvarno in apreturo. Leta 1939 je znašala proizvodnja 300.000 m bombažnih in volnenih tkanin v vrednosti 2,893.000 dinarjev (starih). Zaposloval je okrog 50 delavcev.

Adolf Prah, tovarna volnenih in bombažnih tkanin, Kranj. Podjetje je bilo ustanovljeno leta 1930 kot privatna firma. Ustanovil ga je Adolf Prah, ki je 28. julija 1930 izstopil iz družbe Intex. Iz skromnih začetkov na Crobathovi pristavi se je razvilo večje podjetje. Leta 1934 je zgradil novo tovarno na Primskovem pri Kranju. Tovarna je imela 70 modernih statev, barvarno, apreturo in predilnico s 1600 vreteni. Leta 1939 je izdelala 400.000 m bombažnih tkanin v vrednosti 2,5 milijona st. dinarjev. V tovarno, v kateri je delalo 50 delavcev, je vložil 600.000 starih din osnovnega kapitala.

Podjetji Anton Božič in Adolf Prah sta bili postavljeni na platoju levega brega reke Kokre ob cesti Kranj—Jezersko. V obeh podjetjih je delalo 90 delavcev. Izdelovali so tekstilno blago, namenjeno domačim kupcem.

Med narodnoosvobodilno vojno sta tovarni delali v zmanjšanem obsegu zaradi pomanjkanja surovin, nekaj delavcev pa je bilo z odločbo prestavljeno na delo v drugo, za okupatorja pomembnejšo industrijo. Oba lastnika sta podjetji vodila do nacionalizacije 1946. leta.

Z odločbo vlade LRS je bilo 1947. leta iz teh dveh podjetij ustanovljeno podjetje Industrija bombažnih iz-

FRANC OMAN, YU, 64000 Kranj, Levstikova 4, direktor delovne organizacije

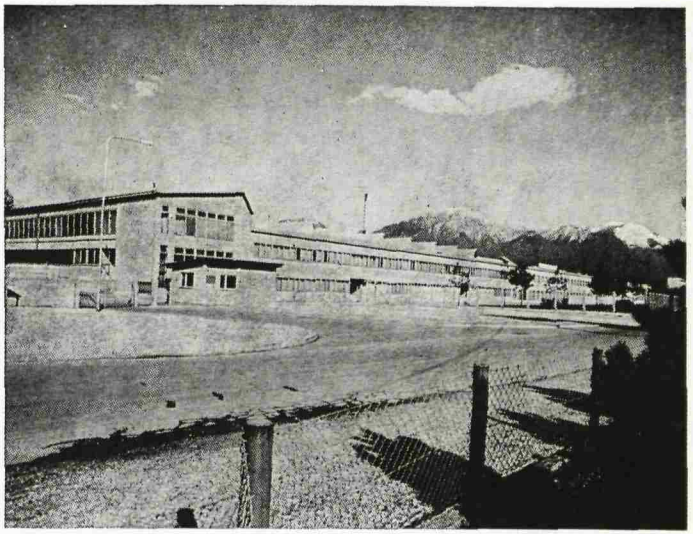
delkov Kranj. Po 1948. letu so bili podjetju dodeljeni še stroji nekaterih manjših tekstilnih obratov in obrtnikov iz Kranja in okolice (Sirc, Teza, Zupančič, Tratnik, Pivk in Hirschenfelder), ki so do tedaj delali še samostojno. Podjetje je razpolagalo s 1192 predilniškimi vreteni in 248 tkalskimi stroji, od katerih jih je bilo sto zaradi pomanjkanja prostora uskladiščenih. Na teh strojih je 1954. leta 248 delavcev izdelalo 157.454 kg preje in 2,116.274 m² blaga v vrednosti dinarjev 8,861.570 ali 35.732 dinarjev na zaposlenega.

Leta 1956 se je začel samostojen, izrazito samorastniški in nezadržen razvoj mladega in majhnega kolektiva, ki je šel mnogim objektivnim in subjektivnim težavam navkljub strmo navzgor. Obrtniško proizvodnjo je zamenjala industrijska, nato specializirana in končno neprekinjena proizvodnja. V DO so prihajali novi delavci; z izobraževanjem ob delu so domači strokovnjaki prevzemali odgovorne naloge. Sprejeti so bili sklepi o dolgoročni programski in poslovni politiki, ki so temelj razvoja do danes. Jedro proizvodnega programa so bile žakard tkanine za ležišča in opremo stanovanj. V nekaj letih je delovna organizacija osvojila izdelke, s katerimi si je utrla pot med domače kupce in s tem dosegla odločilno prednost pred drugimi konkurenčnimi OZD z enakim ali podobnim programom. Ti izdelki so kmalu našli pot v industrijsko razvite države Zahodne Evrope, Amerike in Kanade. Danes oskrbujemo z našimi tkaninami vso domačo predelovalno industrijo, kakor tudi kupce v Avstriji, Franciji, Nemčiji, Italiji, Švedski, Norveški, Angliji in drugod. Uspešna uveljavitev na tujem in domačem trgu je plod dolgoletnih prizadevanj celotnega kolektiva, ki je vseskozi sledil željam potrošnikov in njihovim zahtevam prilagajal programe svojega dela.

Za uspešno izvršitev programskih nalog je DO usklajevala svoje proizvodne usmeritve in šla skozi različna obdobja razvoja: od postavitve strojev v tkalnici 1956. leta do povečanja predilniških in tkalniških kapacitet v letih 1962, 1964, 1968, 1970, 1972 in 1975 ter zamenjave celotne opreme v plemenitilnici. Z udarniškim delom je bilo zgrajeno letno 1200 m² pokritih površin. Pri tem je treba posebej opozoriti na najpomembnejše mejnike v dosedanjem delu, in sicer:

— združitev podjetja 1956. leta,

— usmeritev v specializirano proizvodnjo žakardskih tkanin 1960. leta in

Sl. 1. Tovarniški objekt Industrije bombažnih izdelkov — IBI Kranj

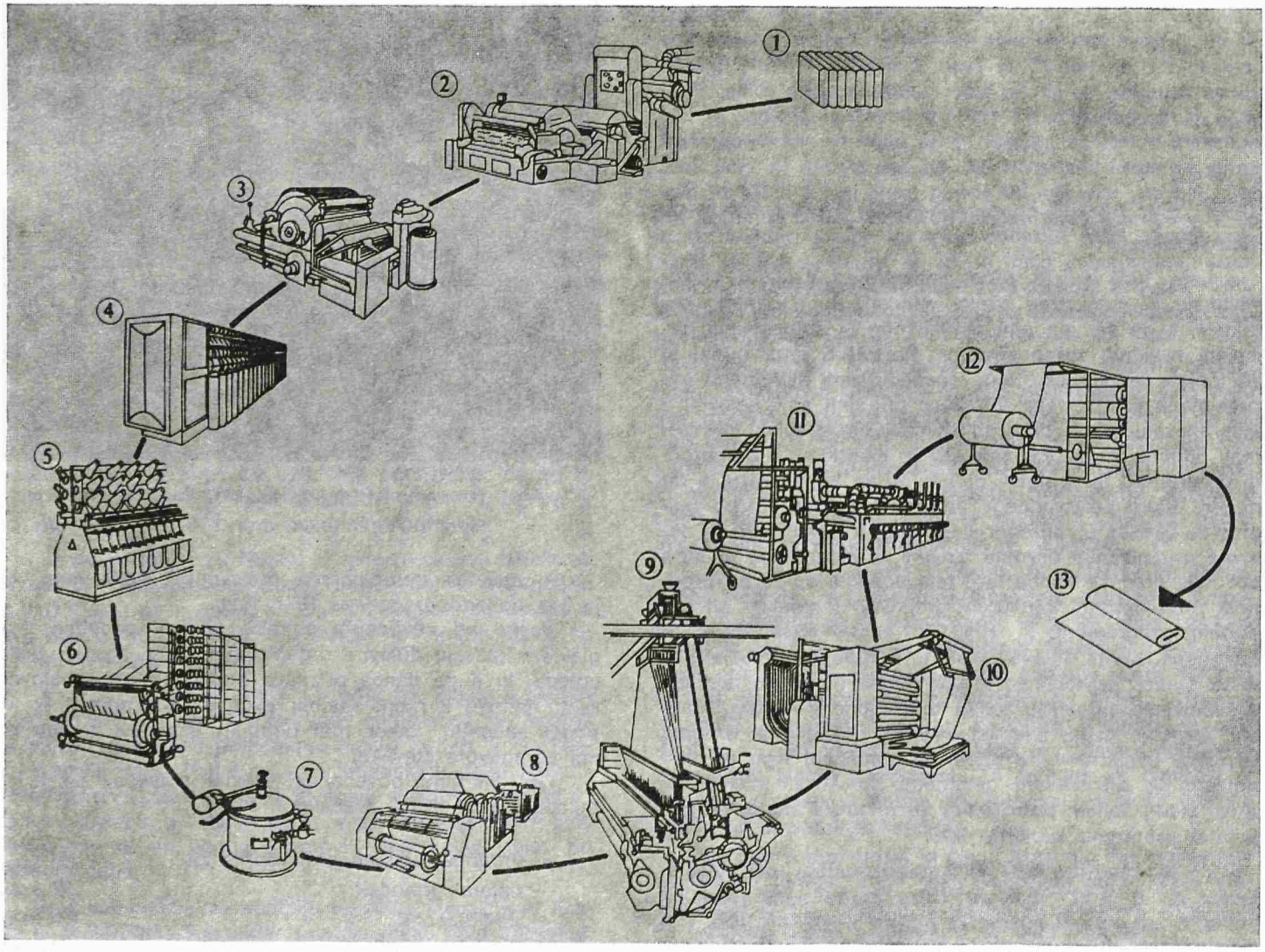
— začetek neprekinjene proizvodnje 1971. leta, ki je bila dokončno vpeljana 1977. leta.

Vsako od navedenih obdobij pomeni posebno poglavje v razvoju delovne organizacije, bolje nov korak k ugledu, ki ji ga danes priznava domači in tuji poslovni svet; nadalje k njeni samoupravni organiziranosti, ki je pogoj sedanjih, kakor tudi bodočih uspehov, o katerih naj spregovore številke.

Ob enkratno povečanem številu delavcev se je v razdobju 1954—1978 zvečala:

— vrednost skupne proizvodnje za	41-krat
— celotni prihodek	46-krat
— amortizacija	122-krat
— dohodek	61-krat
— skladi	512-krat
— mesečni OD	62-krat

Navedeni rezultati so toliko pomembnejši, ker so bili doseženi z uvedbo 42-urnega tedna, kljub ukinitvi tretje izmene, ob izvozu v vrednosti preko 2,5 milijonov dolarjev in ob kondicijah pri prodaji blaga, ki so znašale v 1978. letu 27,288.000 din, to je 2,1-krat več, kot je bila vrednost

Sl. 2. Shema neprekinjene proizvodnje

skupne proizvodnje in 4,5-krat več kot celotni prihodek 1954. leta.

Posebno poglavje v razvoju delovne organizacije je uvajanje neprekinjene proizvodnje, s katero so se povečali ob 25 odstotkov manjšem številu delavcev za en in polkrat: celotni prihodek, dohodek, čisti dohodek, osebni dohodki in izvoz; na zaposlenega pa so se vse te kategorije povečale za več kot dvakrat.

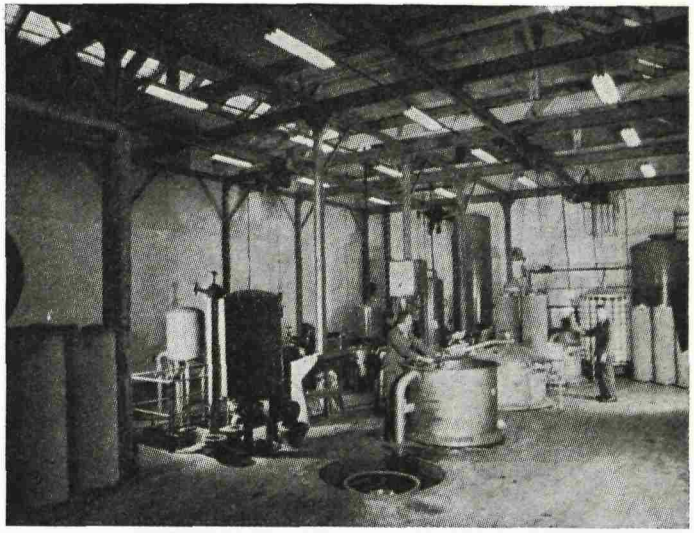
V primerjavi z zaposlenimi v grupi tkalnic in predilnic bombaža, svile in trdih vlaken SRS je položaj Industrije bombažnih izdelkov v letu 1977 takle:

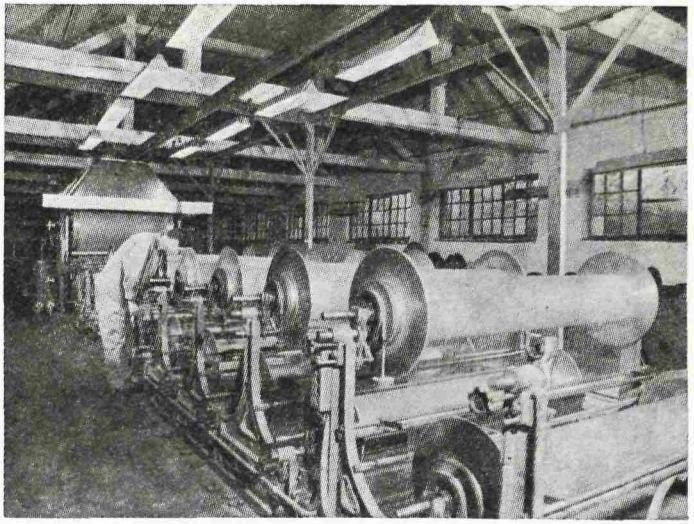
	Indeks IBI/grupa
Celotni prihodek	122
Dohodek	150
Čisti dohodek	149
Del čistega dohodka za osebne dohodke	119
Del čistega dohodka za skupno porabo	199
Akumulacija	281
Vrednost izvoza	272

Iz tabelarnih pregledov, ki jih objavlja Združenje predilnic Jugoslavije, je razvidno, da dosega IBI izredne rezultate tudi v jugoslovanskem merilu. V 1977. letu je med tekstilnimi kombinati SFRJ na prvem mestu z indeksom 181 oziroma 178 v skupnem in čistem dohodku na zaposlenega in osebnih dohodkih, ki so za več kot petdeset odstotkov nad poprečjem.

Da bi dokazali, da dosedanji rezultati niso enkratni in ne slučajni, je prav, če ob zaključku ugotovimo za več kot dve desetletji še poprečno letno rast v najvažnejših kazalcih:

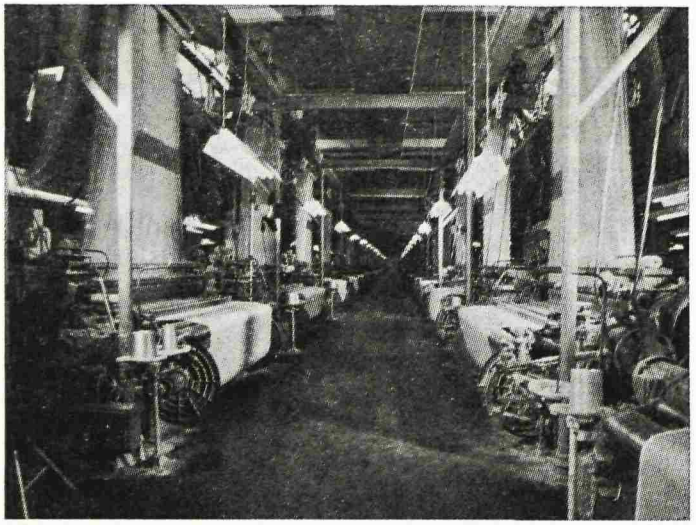
	Poprečna letna rast 1955/1978 %
— zaposleni	3,10
— efektivnih (ef.)	10,80
— bruto (bto)	12,20
— m^2	7,10
— žakard tkanine v m^2	15,50
— izvoz v $	20,10
— vrednost skupne proizvodnje	16,30
— celotni prihodek	18,10
— dohodek	18,90
— OD neto/mesečno	19,70
— skladi	22,90

Sl. 3. Barvarna

Sl. 4. Škrobilnica

Sl. 5. Tkalnica

Letne stopnje rasti v IBI dobijo še večjo vrednost, ko jih postavimo v kranjski in jugoslovanski prostor.

Proizvodnja preje IBI je v tekstilni industriji Kranja pomenila 1955. leta 5,63 odstotka, 1978. leta 35,5 odstotka.

Poprečno letno povečanje predilniške proizvodnje v IBI od 1955. do 1978. leta je bilo v kg 10,80 % (bto. kg 12,20), kar je en in polkrat več od tekstilne industrije Jugoslavije, ki je letno naraščala po stopnji 4,62.

V proizvodnji tkanin v kranjski tekstilni industriji je IBI 1939. leta pomenil 2,33 odstotka, 1956. leta 10 odstotkov in 1978. leta 33,6 odstotka.

Poprečna letna rast tkalniške proizvodnje od 1955. do 1978. leta je bila v m^2 7,10 odstotka in je dvakrat večja od tkalniške proizvodnje tekstilne industrije Jugoslavije, ki je naraščala po stopnji 2,39 odstotka letno.

Doseženi uspehi so rezultat sistematičnega dela in naporov, ki jih je vlagal kolektiv v razvoj DO in pri tem dosledno upošteval take rešitve, ki omogočajo stalno naraščanje produktivnosti dela. Proizvodni proces je zdaj organiziran tako, da je ob velikem zvišanju produktivnosti doseženo optimalno zmanjšanje stroškov in uvedena tehnologija, ki predvideva uporabo domačih surovin. Proizvodnja je tehnološko speljana tako, da je zagotovljen racionalen pretok materiala in da je usklajena medfazna povezava. Z navedeno organizacijo proizvodnega procesa so odpadle zastarele tehnološke in organizacijske oblike. Hkrati pomeni ta proces edinstven sistem organizacije v jugoslovanskih in svetovnih kombinatih tekstilne industrije. Delovna organizacija je po uvedbi navedenih modernizacij sposobna tudi v najkrajšem času spremeniti asortiment svojih izdelkov. Za ilustracijo naj navedemo samo tale primer: profesor Egbers iz Rentlingena je v svoji študiji izračunal, da v klasično organiziranem tekstilnem podjetju traja pot od preje do gotove tkanine 73 delovnih dni in šele po skrajšanju čakalnih časov se bo ta skrajšala na 40 delovnih dni. V IBI traja pot od vlakna do gotove tkanine samo 9 dni, vendar obstajajo realne možnosti, da se še skrajša.

Zaradi navedenih organizacijskih dosežkov se delovna organizacija uspešno vključuje tudi v mednarodno delitev dela in kljub neugodnemu položaju na svetovnem trgu izvozi 40 odstotkov svoje proizvodnje ter uspešno konkurira tujim proizvajalcem. Naj naštejemo samo nekaj primerov: s kanadsko firmo Josef uspešno delamo že več kot 10 let, v Vzhodno Nemčijo smo v istem času izvozili preko 15,000.000 m^2 tkanin brez reklamacij, švedski kupci so se odločili za naše blago namesto belgijskega, čeprav je to dolga leta dominiralo na tem tržišču, francoski kupci iz leta v leto kupujejo večje količine. V zadnjem času pa kažejo posebno zanimanje za naše tkanine celo Angleži, nekronani »kralji« tekstila. Pri tem je zlasti pomembno, da izvažamo vedno več blaga, izdelanega iz domačih surovin. Samo v 1978. letu smo izvozili za približno milijon dolarjev teh tkanin. Ob tej priložnosti naj omenimo, da uporabljamo domače surovine v razmerju 76 : 24, čeprav so te znatno dražje od uvoženih (razlika v ceni pri staničnem vlaknu znaša 8,000.000 dinarjev letno, kar pomeni hkrati zmanjšanje dohodka za enak znesek). S tako politiko smo dosegli, da dva in polkrat pokrijemo uvoz z izvozom, kar je edinstven primer med tekstilnimi kombinati.

Uspešno premagovanje takih in podobnih težav ob upoštevanju tehničnih in tehnoloških izboljšav moremo pripisati usposobljenosti strokovnih kadrov, ki jim je delovni kolektiv med njihovim izobraževanjem zavzeto pomagal: od štipendiranja do študija ob delu ter z drugimi oblikami stimulacije. Ta odnos zgovorno potrjuje podatek, da sta bila v IBI 1954. leta 2 tehnika, 1978. leta pa

ima skoraj vsak šesti delavec visoko, višjo ali srednjo strokovno izobrazbo.

Splošni in osebni standard se je v DO razvijal skladno z doseženimi rezultati dela. Vsi delavci in upokojenci imajo urejeno stanovanje, v kuhinji se pripravljata topel obrok in kosilo po zmernih cenah, počitniški domovi imajo dovolj kapacitet za letovanje, zdravstvene (splošne in zobne) usluge so brezplačne in še bi lahko naštevali. Med pomembne pridobitve spadajo tudi higiensko in klimatsko urejeni prostori in varno delo, kar vse pozitivno vpliva na dobro počutje delavcev.

Vsi do sedaj našteti uspehi so brez dvoma rezultat urejenih samoupravnih odnosov in doslednega uresničevanja ustavnih načel. Samoupravna organiziranost v delovni organizaciji je že od začetka sledila družbenopolitičnemu razvoju ter ustvarjala praktične možnosti za odločanje slehernega člana delovne skupnosti. Z uresničevanjem načel in določil zakona o združenem delu smo se v 1973. letu ponovno organizirali kot delovna organizacija. Za takšno organizacijsko obliko so se delavci odločili na zborih predvsem zaradi tehnološko proizvodnega procesa, ki je zaključena celota. Delavci so v tem procesu med seboj povezani in medsebojno odvisni tako, da dosegajo z delom in sredstvi dela skupen rezultat. Mesto dogovarjanja in samoupravnih odločitev je tako preneseno na samoupravne delovne skupine z namenom, da delavci neposredno sodelujejo v vseh postopkih oblikovanja in sprejemanja samoupravnih odločitev. Tak sistem dogovarjanja in pojasnjevanja je potrdil svojo vrednost na refrendumu leta 1977, saj je ob 99 odstotni udeležbi 90 odstotkov delavcev glasovalo za sprejem statuta in drugih samoupravnih aktov.

Tako dosledno urejeni samoupravni odnosi so omogočili odprtost DO do vseh vprašanj in problemov, ki se dnevno pojavljajo v naši ožji in širši družbenopolitični skupnosti, in pripravljenost celotnega kolektiva, da sodeluje pri njihovem reševanju. Ta zavest je prišla do izraza pri elementarnih nesrečah (Skopje, Banja Luka, Kozjansko, Posočje, Črna gora), saj so se delavci soglasno odločili za takojšnjo materialno pomoč prizadetim krajem in ljudem. Nadalje že več let materialno in strokovno pomagamo Tekstilni tovarni Senožeče, ki je v nerazvitem območju sežanske občine. V izgradnjo te DO je bilo vloženo več kot 10 milijonov dinarjev. Posebno pozornost pa že nekaj let izkazujemo tudi koroškim Slovencem. Delovna organizacija ima precej patronatov nad otroškimi vrtci,

Sl. 6. Jedilnica

Sl. 7. Otroški vrtec

šolami, športnimi klubi, gasilskimi društvi itd. ter jim ustrezno materialno pomaga. Razen tega sodelujemo še s krajevnimi sekcijami RK, borci in invalidi. Do sedaj smo

se uspešno vključevali in sodelovali pri vseh akcijah v občini, od gradnje objektov splošnega pomena, do cest, posebej prispevka za ceste itd., itd.

Zaradi navedenih organizacijskih dosežkov in družbenih prizadevanj širšega pomena, dobre samoupravne organiziranosti, izvajanja določil zakona o združenem delu, uspešnega vključevanja v mednarodno delitev dela in smotrne kadrovske politike je DO prejela vrsto priznanj in odlikovanj, kot npr.: častno diplomo Borisa Kraigherja, nagrado občine Kranj, srebrni in zlati znak sindikata, priznanje KS Primskovo, častni diplomi gasilskih društev Primskovo in Kokrica, republiško gasilsko odlikovanje, priznanje Košarkarskega kluba Triglav in Kolesarske sekcije Kokrica, RK Slovenije itd., kar vse potrjuje uspešnost vključevanja v kulturno in samoupravno življenje Kranja.

Navada je, da v programu napovemo, katere stroje bomo kupili, kaj vse bo spremenjeno v proizvodnji, katero tujo tehnologijo bomo nabavili, kakšna mora biti letna rast v kilogramih, metrih, dinarjih, dolarjih in tako dalje.

Mi se bomo izognili tej tradicionalni navadi in bomo program za naslednje obdobje napovedali takole:

Živimo v času tehnološke revolucije, ki je zajela tudi tekstilno industrijo. Tisto, kar je trenutno še moderno, bo čez nekaj let pozabljeno. V ostri konkurenci na svetovnem trgu bodo ohranili svoje mesto le tisti, ki načrtujejo svojo prihodnost na znanstvenih osnovah.

Gledati naprej smo znali v IBI že takrat, ko smo sami pričeli predelovati navadne statve v veččolnične, ko smo doma izdelali stotine listovk in žakardov in z njimi opremili stroje in ko so oksforde zamenjali žakard gradli in dekorativne tkanine ter tako uravnavali našo proizvodnjo z zahtevami časa. Nekateri močnejši in veliko večji od nas že takrat niso poznali razvojnih tokov, pa so izpadli samo zato, ker niso načrtovali svoje bodočnosti, dovolili so, da jih je prehitel čas.

Naši tehnologi, inženirji, tehniki in organizatorji že nekaj časa razmišljajo in pripravljajo, kako in kam v naslednjih dvajsetih letih, tja do leta 2000. Pri načrtovanju pa morajo upoštevati predvsem dve stvari, in sicer:

— da sta v Kranju dve prioritetni industriji,

— da ima IBI svoje prostorske razvojne možnosti že določene.

In prav zaradi teh dveh okoliščin morajo iskati take strojne in tehnološke rešitve, s katerimi bo na tako omejenem prostoru mogoče narediti veliko, vsekakor pa več od drugih.

Če hoče IBI še nadalje obstajati v Kranju in zadovoljevati vse potrebe delavcev, ki v njem združujejo svoje delo in sredstva, kakor tudi vedno večje potrebe širše družbenopolitične skupnosti, potem mora v naslednjem petletnem obdobju svoje programe usmerjati tako, da bodo zagotavljali naslednje rezultate:

	Na zaposlenega
— vrednost skupne proizvodnje	2,000.000
— celotni prihodek	1,600.000
— dohodek	800.000
— osebni dohodki neto mesečno	15.000
— skladi in amortizacija	340.000
— pokrivanje uvoz : izvoz	5 krat

Program je torej kratek in jasen. Prav tak pa daje poroštvo, da bo tekstilna industrija v prihodnje tudi v Kranju obdržala svoje mesto, vendar ne samo zato, ker ji to že zgodovinsko pripada, temveč zato, ker si je to mesto pridobila z rezultati svojega dela.

OD ČEVLJARJEV DO DANAŠNJEGA KOMBINATA PLANIKA

JOŽE RUPNIK

Zakaj ustanovitev Planike

V primerjavi s proizvodnjo obutve v letu 1939 je bilo proizvedeno leta 1947 v Sloveniji komaj 68 %. Izdelali smo le 1,560.000 parov čevljev na leto. Z industrializacijo države se je dvigal standard. Pojavili so se milijoni novih potrošnikov obutve — predvsem na jugu. Ročno izdelano obutev, ki se ni ozirala na modne zahteve in ki je zdržala tudi po več let, naj bi zamenjala cenejša, udobnejša, lažja, modna industrijsko izdelana obutev. Industrija naj bi proizvajala toliko, da pokrije potrebe potrošnikov, presežek pa naj z izvozom pokrije lastne potrebe po uvozu in prispeva k splošnim družbenim interesom. Slovenska vlada je zato na predlog glavne direkcije za usnjarsko industrijo načrtovala, da se proizvodnja obutve v Sloveniji razdeli in usmeri:

— na industrijo športne in deloma ročno izdelane obutve (Alpina Žiri),

— na industrijo lahke obutve (Peko Tržič),

— na industrijo standardne — vsakdanje obutve (Planika Kranj).

Tedanja drobna čevljarska podjetja in pomembnejši obrtni obrati naj bi se vključili v našteta specializirana področja. V industrijo standardne obutve naj bi se vključile predvsem Tovarna čevljev v Ljubljani, Tovarna čevljev v Kranju in Obutev v Kranju.

Današnje Planike skoraj ni mogoče dovolj poznati ter oceniti njen kolektiv, če ne vemo, v kakšnih okoliščinah so se kolektivi združili in kakšni so bili.

Obutev v Kranju je združevala 37 državnih, 19 združenih in 433 zasebnih delavnic. Največ privatnih obrtnikov je zajemala v Prekmurju. Organizirala je delo in posredovala material, prevzemala proizvode in jih prodajala. Svoje podružnice je imela v Tržiču, Novem mestu, Mariboru in Murski Soboti. Malo pred združitvijo je ustanovila sekalnico in prirezovalnico in s tem znatno zmanjšala prilaščanje spretno prihranjenega, sicer normiranega, usnja, ki ga je tedaj manjkalo. Svoje trgovske mreže ni bilo treba, saj je proizvode razprodajala po distribucijskih nalogih glavne direkcije. V takratnem planskem gospodarjenju so bile tudi plače planirane in manj odvisne od rezultata dela.

Upravljanje v Obutvi je bilo v okviru dirigiranega gospodarstva. Direktor je odločal v skladu s politiko direkcije. Delavci so imeli večinoma le pravico delati, ne pa gospodariti. Pač pa jih je močno ščitil in zastopal sindikat. Pomembno vlogo sta imeli tudi KPJ in mladinska organizacija. Malo pred združitvijo v Planiko so izvolili svoje organe upravljanja. Dirigirano plansko gospodarjenje se je umaknilo samostojnemu podjetniškemu gospodarstvu na socialističnih načelih.

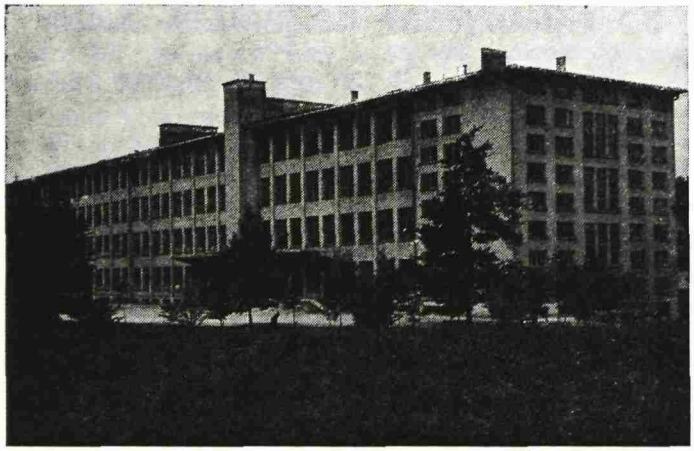
Iz Obutve so se za delo v Planiki odločile le njihove delavnice in 20 delavcev iz uprave. Drugi so si poiskali delo drugod.

Tovarna čevljev v Kranju, ki je nastala ob nacionalizaciji čevljarske obrti Prešeren »Na Fidru« ob današnji Koroški cesti, je s 70 proizvodnimi delavci proizvajala večinoma težko delovno in vojaško obutev. Lastnega razvoja ni bilo, saj v dirigiranem gospodarstvu ni bilo bojazni za realizacijo. Kupca sta bila Obutev in Jugoslovanska ljudska armada. Moda je bila tuja. Tovarno je vodila glavna direkcija usnjarsko predelovalne industrije. Samoupravna delavska preobrazba se je začela 1951. leta.

Tovarna čevljev v Ljubljani

To je bilo edino že sodobno industrijsko podjetje z dobro razvitimi službami in s 150 delavci. Kvaliteta proiz-

JOŽE RUPNIK, YU, 64000 Pranj, Šolska 5, ing. org. dela

Sl. 1. Stavba Planike v Kranju, 1963

vodov je bila dobra. Akumulacija je omogočala boljše plače kot v drugih čevljarskih podjetjih. Perspektiva je bila zelo ugodna, zato so se delavci sprva upirali združiti v Novem Standardu. Tako je v Kranj prišlo le 80 delavcev in še večini teh je bilo treba preskrbeti stanovanja. Do 1958. leta so nekateri začasno stanovali celo v tovarniški zgradbi.

Vlada LR Slovenije je l. 1947 odločila, da se ustanovi kombinat Novi Standard, ki ga sestavljajo: velike klavnice, usnjarna in čevljarna. Njegova proizvodnja obutve bi pokrivala domače potrebe in zadosten izvoz. Zaposlil bi 1100 delavcev. Proizvodnja bi bila enaka proizvodnji Obutve, kjer je bilo zaposlenih 2430 delavcev. Prihranek bi bil tedaj 44,275.000 din in 1100 delavcev. Proizvodnja bi bila tekoča, veliko serijska in na trakovih. Kombinat bi proizvajal lahko obutev, nekaj obutve tudi za JLA, delovne čevlje ter profesionalno obutev. Kombinat naj bi bil moderno podjetje, ki bi uvajalo čim več sodobnih strokovnih novosti iz gospodarsko razvitega sveta, tako v tehnologiji kot pri uporabi sodobnih reprodukcijskih materialov. Za zagotovitev tega načrta so bile predvidene razne oblike strokovnega usposabljanja. Usnjarna bi v prvi vrsti oskrbovala čevljarno. Z usnjarno v Novem Standardu bi se združila še Standard v Kranju in tovarna usnja Runo Tržič.

Priprave na začetek gradnje

Pri iskanju lokacije za Novi Standard so izpadli Črnuče, Moste pri Ljubljani, Višnja gora, Struževo pri Kranju, Medvode, Zalog pri Ljubljani in Gorenja Sava. Pri končni izbiri lokacije so se ozirali na zaščito kmetijskih površin, oddaljenost od stanovanjskih in poslovnih naselij, na stanovanjske probleme, socialni sestav prebivalstva, strokovno usposobljenost prebivalcev, komunikacije in bližino reke. Za vključitev Obutve v Novi Standard je bil potreben carski rez. Za njihove obrti, raztresene po vsej Sloveniji, je bilo poskrbljeno leta 1959 z otvoritvijo Planikine tovarne v Turnišču. Ministrstvo za industrijo LRS je določilo lokacijo v Kranju na mestu, kjer stoji danes Planika.

Začetna sredstva za gradnjo so bila nakazana tovarni Standard v Kranju, ki je bila določena za investitorja. Glavna direkcija usnjarske industrije LRS je l. 1948 poslala v Gotvaldove zavode Gotvaldovo (ČSR) — bivši Zlin in tovarna BATA — na izpopolnjevanje naše strokovnjake za projektiranje, za organizacijsko tehnična vprašanja ter za tehnično vodenje. Le-ti so se vrnili že po 3—7 mesecih, ker so tedaj tako narekovale razmere in odnosi s socialističnimi vzhodnimi državami. Pa vendar je bila tudi ta kratka doba uvajanja in spoznavanja zelo koristna.

Vsa oprema je bila naročena in zagotovljena v socialističnih državah.

Pričela se je gradnja

Gradnja čevljarne se je začela 1948. leta s prostovoljnim in brezplačnim delom. Za to so pokazala razumevanje vsa podjetja v Kranju in usnjarska predelovalna industrija Slovenije. Sodelovale so tudi mladinske brigade, ki jih je organiziral LOMO Kranj. Prostovoljni delavci so stanovali v za to postavljenih provizorijih. Zgradili so cesto, skrčili gozd v gradbeni prostor ter delali pri izkopih in pri pripravi gradbenega materiala. Gradbena dela je prevzelo SGP Projekt. Standard je med drugim preskrbel delavce, ki jih je tedaj manjkalo, prevoze, material idr. Med gradnjo so po načrtu povečali stavbo za pol nadstropja. V drugi polovici leta so se začeli spreminjati odnosi z vzhodnimi socialističnimi državami, kjer je bila naročena večina strojev in opreme. To in pa vedno

večje pomanjkanje gradbenega materiala je dalo slutiti, da kombinat ne bo pričel pravočasno poslovati. Jeseni 1948 je SGP Projekt ustavil delo. Zvezna vlada ni dala več sredstev. Celotno finančno breme je morala prevzeti Slovenija. Struktura in sistem gospodarstva sta se pričela spreminjati in prehajati iz takratnega planskega in dirigiranega gospodarstva na podjetniško osamosvajanje, poslovno liberalizacijo ter priznavanje zakona vrednosti ter ponudbe in povpraševanja. Materialne rezerve so se začele sproščati, vendar po mnogo višji, tako imenovani »plan II« ceni. Količine denarja v obtoku niso več zadoščale. Proces povpraševanja in sila potreb sta opravila svoje. Emisija je izpraznila zaloge, SGP Projekt je štirikrat ustavil delo. Od celotne količine strojev in opreme, predvidenih za čevljarsko industrijo celotne države, so iz socialističnih držav prispeli le šivalni stroji in nekaj posameznih strojev za konfekcijo in sekalnico. Bilo je že jasno, da drugega ne bo. Na celotno planirano proizvodnjo ni bilo več upanja. Da ne bi stali dobavljeni stroji neizkoriščeni, jih je glavna direkcija namenila drugim podjetjem v Sloveniji.

V taki negotovosti je bil program skrčen. Od vseh objektov naj bi bila zgrajena le čevljarna. Po večkratnih ustavitvah del je bila stavba po prizadevanju glavne direkcije, ministrstva in drugih organov in ob pomoči nekaterih podjetij končno le pod streho, a s komaj polovico opravljenih obrtniških in instalacijskih del. Vlada LRS je zato l. 1951 ustanovila državno gospodarsko podjetje Planika, glavna direkcija pa je imenovala za direktorja Ivana Štucina.

Opustitev nadaljnje gradnje bi bila gospodarski polom ter sramota za tiste, ki so dali pobudo za ustanovitev in pričeli s prostovoljnim delom. Šlo je za rešitev tistega, kar se je sploh rešiti dalo. Sledili so mrzlični pogovori o usodi čevljarne in o možnostih, kako nadaljevati gradnjo tedaj največjega objekta na Gorenjskem. Na zadnjem razgovoru na mestu tovarne so navzoči dr. Marijan Brecelj, Tomo Brejc, Ivan Štucin, dr. Štefan Šoba, Maks Mikuš, inž. Stojan Perhavec in inž. Miloš Vehovar ponudili sicer še nedokončano stavbo Iskri, Savi in drugim, da jo prevzamejo in dogradijo. Čeprav je lokacija močno ustrezala Iskri, se ta ni mogla tako visoko zadolžiti. Ker so vsi poskusi propadli, so se končno navzoči zedinili in sklenili, da mora stavba rabiti svojemu namenu — čevljarski industriji. Obutev je morala stavbo prevzeti in zagotoviti dograditev. Sava je začasno prevzela kletne prostore za skladišče, enako tudi Standard, Remont je od dodeljenih prostorov kasneje odstopil, del pritličja in kleti pa je prevzela Puškarna. Tedaj je bil prehod od dirigiranega državnega planskega gospodarjenja na sistem delavskega samoupravljanja v zaključni fazi. Podjetja so se osamosvajala, decentralizirala in združevala v oblike, v katerih je bilo mogoče uvesti samoupravljanje. Obutev, ki je imela svoje delavnice po vsej Sloveniji, je zato morala v likvidacijo. Razmerja z zasebnimi obrtniki bi bila kvečjemu lahko pogodbena. Od Obutve je ostalo le jedro. Osamosvojene male obrtne delavnice so bile pri tem v svoji ozkosti, nerazgledanosti in v odporu do industrijske miselnosti prepričane, da jim industrijska proizvodnja ne bo storila nič »žalega« ne glede cene in ne s povečano prodajo.

Ustanovitev Planike

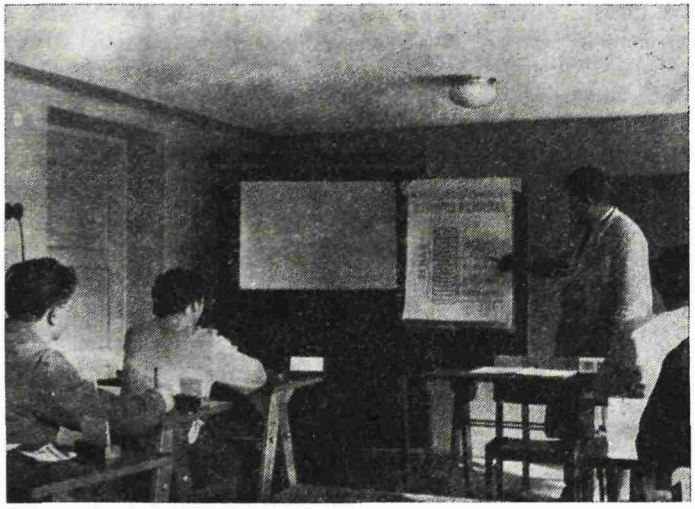
Vlada LRS je l. 1952 prenesla ustanoviteljske pravice na ljudski odbor občine Kranj, ki je ustanovil Planiko z združitvijo Mestne čevljarne v Kranju, Remontne delavnice čevljarskih strojev v Kranju, Industrije obutve v Ljubljani, Tovarne čevljev v Kranju in Obutve v likvidaciji v Kranju. Do vključitve Remontne delavnice ni prišlo, ker je njena dejavnost rabila celotni proizvodnji obutve v državi.

Mestna čevljarna — naslednik nacionalizirane obrti Antona Štefeta, je z okrog 80 delavci poslovala v dveh delavnicah: v kranjskem župnišču in na sejmišču. Ob nacionalizaciji je bila oprema za izdelovanje vojaške obutve prenesena v podjetje Borac — Travnik. Preostala proizvodnja je bila modna obutev. Delavci so si izbrali plačo po akordu in se samoupravno organizirali tik pred združitvijo.

S tem je bilo dokončno odločeno, da s kombinatom ne bo nič. Združena podjetja so se vselila v Planikino stavbo od septembra 1952 do aprila 1953. Delavci industrije obutve v Ljubljani so se preselitvi upirali. V sporu jih je prepričal Franc Leskošek-Luka, ki je vztrajal, da Planiko lahko prevzgoji iz obrtniške v industrijsko mentaliteto samo Industrija obutve v Ljubljani. Le polovica njenih delavcev je prišla v Kranj. Tisti, ki se niso dnevno vozili na delo, so polnih 10 let stanovali v Kranju, celo v tovarni.

Združena podjetja so se vselila v še nedograjeno stavbo, ki je bila brez dvojne zasteklitve, centralnega

Sl. 2. Priučevanje v trenažnem centru, 1955

Sl. 3. Izobraževalni center, 1957

ogrevanja, mnogih vrat, podov, tlakov, telefonske centrale, dvigal, žlebov, garaž, vratarnice, ograj na stopniščih, garderob, umivalnic, vseh stranišč, ograje tovarniškega prostora itd. Surovi zidovi, kupi gramoza, apnenice in podobno so pomenili komaj tretjo fazo gradnje.

Ob ukinitvi glavnih direkcij in reformi gospodarstva je bil imenovan za direktorja Andrej Verbič. Njegove naloge so bile na videz brezupne: mraz, neurejenost, uvajanje mehaniziranega oz. industrijskega načina proizvodnje, zastarel obrtniški strojni park, reorganizacija uprave, brez svoje trgovske mreže, brez transportnih sredstev, brez okrepčevalnice, polurna oddaljenost od železnice in avtobusov ipd. Ne glede na to je kolektiv zaupal optimističnemu direktorju in začel uvajati monolitno proizvodnjo, komercialno poslovanje, organizacijo, trgovsko mrežo itd. in dograjevati stavbo. Izvozili so že nekaj obutve. Začeli so reševati stanovanjski problem in dvig standarda nasploh. Organizirali so zasilen prevoz delavcev. Take in podobne ideje je direktor Verbič s svojimi psihološkimi in gospodarsko vodstvenimi sposobnostmi izvajal uspešno.

Ko so prenehale občinske in republiške subvencije, je znal Verbič prepričati delavce, da so se marsičemu odrekli. Zato tudi niso bili enakopravni z delavci drugih kranjskih podjetij. Od ust so si pritrgovali za nove stroje, opremo in dograditev stavbe.

Začetni kolektiv Planike je bil sestavljen iz majhnih industrijskih, obrtniških in polobrtniških kolektivov z različnimi pogledi, miselnostjo in odnosi. Po Verbičevi zaslugi je prerastel v enoten, trd, žilav in samostojno misleč kolektiv. Te lastnosti so delavci iz tistih časov obdržali do danes.

Po šestih trdih in kritičnih letih je sodišče vpisalo 7. 4. 1953 Planiko v svoj register.

Dobra preobikovanja v industriji (1953—1959)

Tehnično zaostala in izrabljena strojna oprema, ki so jo prinesla v Planiko združena podjetja, slabe prostorske razmere, ročno delo in obrtniška organizacija — to je bila osnova, na kateri je začela Planika delati. V letu 1953 je izdelala le 184.000 parov čevljev, poslovni uspeh je bil tako slab, da ni bilo sredstev niti za izplačilo osebnih dohodkov. Lažne pozitivne bilance združenih podjetij so imele za posledico, da je morala Planika razprodati njihove zaloge. Tedaj je odprla Planika le 7 prodajaln. Zožila je tudi preobširen proizvodni program. V tej stiski

se je porodila misel, da bi sami usposabljali in priučevali delavce ter jih kvalificirali za zahtevnejša dela. Leta 1954 je odprla Planika 10 novih prodajaln. Leta 1955 je zabeležila prvi vzpon: proizvodnja je bila poenostavljena in poenotena, izvedena je bila specializacija, vse dejavnosti so bile organizirane v oddelkih, ki so sprejeli delovne načrte, odprli so ambulanto in nadaljnjih 10 prodajaln ter povečali izvoz.

Planika je leta 1956 začela sama sistematično usposabljati in vzgajati kadre po metodi »sposobnost poučevanja« ter praktično izobraževati vodilne delavce. Ti so morali uspešno opraviti ustrezne oblike usposabljanja. Pri tem je imel izredne zasluge pokojni profesor Ivan Bertoncelj. Dokazal je, da je upravičeno zaslovel tudi v Unesco. Izdelal je program poučevanja in upravljanja oz. saniranja kadrovskih razmer v Planiki. Ustanovljeni center za priučevanje delavcev — mladih in starih — je zaslovel po svojih izvirnih posebnostih po vsej Jugoslaviji. Mnogi so si ga prišli ogledat. Uspelo je preusmeriti obrtniško vodenje v industrijsko. Ob koncu leta je bil organiziran še trenažni center. Delavec je lahko nastopil delo šele, ko je v centru dosegel predpisano normo. Disciplina v centru je bila »špartanska«.

Tečaji za kvalifikacije so trajali več mesecev, končali pa so se z izpiti. To je bila predhodna izobrazba za tehnično čevljarsko šolo, ki so jo na pobudo Planike ustanovile Planika, Peko in Alpina. Tega leta so bili organizirani tudi 5-mesečni tečaji za mojstre.

Leta 1957 je Planika še naprej poglabljala vzgojo kadrov. Odprla je novih 18 prodajaln, sicer pa napravila prelomnico v proizvodnji: težko obutev je preusmerila na lažjo in uvedla vulkanizirano obutev. Z uvedbo laboratorijskih raziskav je pospešila razvoj. Proizvedla je že 644.384 parov.

Leta 1958 se je že začutilo pomanjkanje doma izdelanih zgornjih delov za veliko proizvodnjo vulkanizirane obutve. Zato je postalo še intenzivnejše preusmerjanje iz težke v lahko obutev in izobraževanje vodstvenega kadra. Vpeljani so bili prvi proizvodni trakovi. Odprtih je bilo novih 17 prodajaln.

V skladu s smernicami republiških organov je na pobudo družbenopolitičnih organizacij Planika leta 1959 prvič prekoračila meje občine Kranj. V Turnišču v Prekmurju je odprla obrat za proizvodnjo moške obutve. Zaposlitev tamkajšnjih čevljarjev naj bi pomagala gospodarsko nerazvitemu območju. Z industrijo pa naj bi začel prodirati med tamkajšnje prebivalce tudi v družbenoekonomski napredek. Toda primanjkovalo je vodstvenega kadra. S pošiljanjem strokovnjakov iz Kranja smo siromašili razmere doma.

Z zastarelimi stroji Planika ni mogla več v korak z moderno tehnologijo, produktivnostjo, kvaliteto ter s takimi pogoji dela in finančnimi učinki, kakršne so dosegale razvite dežele.

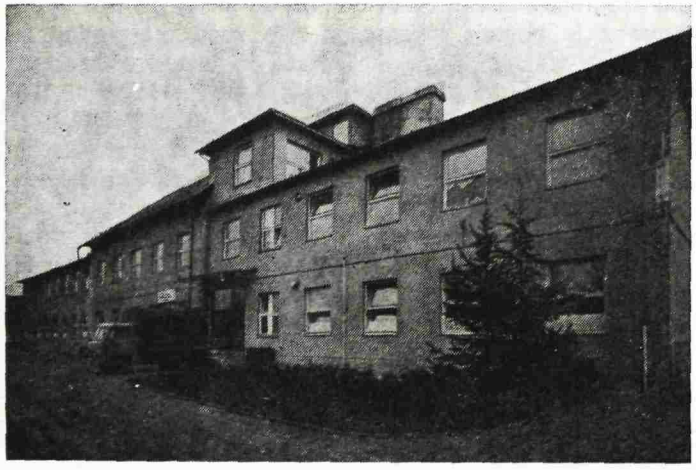
Kritično za obstoj Planike

Sredi l. 1959 je odšel direktor Verbič na novo delovno mesto. Čeprav je Planika zrasla skoraj iz nič v eno največjih čevljarskih podjetij, predvsem zaradi iskane in velikoserijske vulkanizirane obutve, ni mogla več slediti progresivnim zahtevam domačega in tujega trga. Konkurenca je postala neizprosna. Ob večji proizvodnji so se večale zaloge. Trgovska mreža je bila prešibka, trg pa prenasičen. Le vulkanizirano obutev so kupovali »še toplo«. Njena akumulacija pa seveda ni zadoščala za modernizacijo celotne proizvodnje. Planika je pogrešala novih idej. V medvladju so se menjavali vodilni delavci, padala je kvaliteta dela. Za tedanje čase morda prevelika liberalizacija odnosov med obratom v Turnišču in matičnim podjetjem v Kranju ter prepričanje nekaterih, da so se že sami sposobni uveljaviti na trgu, so opogumili kolektiv v Turnišču, da se je osamosvojil v »Industrijo lahke obutve«. Čez leto dni je zabredel v brezupne težave, leto kasneje pa je že moral razglasiti likvidacijo. Skoraj 200 delavcev je bilo brez dohodka.

Preporod Planike

Planika je ponovni vzpon dosegla pod vodstvom novega direktorja Jožeta Klanjška-Vasje, narodnega heroja, nekdanjega komandanta legendarne XIV. divizije. Vpeljal je skrajno varčevanje, povečanje proizvodnje, delovno in plansko disciplino in s tem utrdil gospodarjenje v podjetju. Samoupravni organi so sprejeli vse njegove predloge. Bil je vedno med delavci in stroji ter tesno sodeloval s komercialno službo. Vpeljal je na videz strog red, ki pa je bil za tedanje razmere nujno potreben.

Sl. 4. TOZD Tovarna obutve Turnišče, 1978

Sl. 5. TOZD Tovarna obutve Breznica, 1978

Znižanje stroškov ni več zahtevalo višanja prodajnih cen, zaradi ugodnih rešitev, ki jih je nakazal Klanjšek, ni bilo več težav z uvedbo druge delovne izmene. Planika je pričela sodelovati z drugimi proizvajalci čevljev (Lilet, Jelen, Benkovac itd.) in pogledi nanjo so postali bistveno drugačni. Leta 1962 se ji je priključila tovarna čevljev Alka v Dupljah s skoraj vsemi, večinoma kvalificiranimi, 120 delavci. Serije so se povečevale, cene nižale, kvaliteta pa zboljševala. Istega leta se je priključilo še obrtno podjetje Storžič-Visoko z vsemi 45 delavci. Proizvodnja je usklajevala svoje načrte z zahtevami domačih in tujih trgov in s plačilno zmožnostjo tujih kupcev. Vedno bolj kritičen usnjen repromaterial sta pričeli nadomeščati guma in plastična masa, organizirana je bila lastna gumarna. Planika je postala čevljarski kombinat. Naraščajoči ugled je večalo že 116 svojih prodajaln, razmeroma dobra kvaliteta, modne oblike, udobnost obutve ter dobra izbira. Povezala se je z drugimi proizvajalci ter z njimi izmenjavala blago.

Nezaposleni delavci bivšega obrata v Turnišču so nenehno pritiskali, naj Planika znova odpre obrat. To se je zgodilo, vendar s sporazumom, po katerem so imeli delavci enake pravice kot delavci v Kranju. Postavitev industrije v Prekmurju je bila ne samo gospodarska, ampak tudi politična nuja za to območje, saj je hkrati reševala vprašanje nezaposlenosti.

Leta 1963 se je v Planiki oglasil prvi tuji kupec športne obutve, zahodnonemška firma Lico. Grla v šivalnici je omilila ustanovitev obrata šivalnice v Breznici, kar je bilo tudi v interesu občine Jesenice zaradi nezaposlenosti žensk.

Leta 1964 je bila sklenjena dolgoročna pogodba o odstopu izključnih licenčnih pravic pri proizvodnji in prodaji s patentom zaščitene adidas obutve v Jugoslaviji. Od tedaj se obseg te pogodbe vsako leto povečuje, pač kolikor Planika zmore. To je odkrita pohvala firme Adidas iz Zvezne republike Nemčije — na svetu največjega podjetja za športno obutev — in pravo zadoščenje po toliko letih borbe za Planikin obstoj. Tudi tuji kupci za nešportno obutev so pričeli vedno pogosteje prihajati v Planiko. Njihove želje in zahteve so hkrati bogatile domači izbor in koristile razvojni službi.

Uveljavljanje kombinata

Planika se je pričela pospešeno uveljavljati doma in v svetu predvsem od leta 1970, ko je bila Milica Ozbič, dotedanji vodja komercialnega sektorja, imenovana za direktorja kombinata. Proizvodnja se je še močneje podredila interesom trga in ekonomskim koristim. Predlogi

samoupravnim organom o smotrni delitvi dohodka, rentabilnih vlaganjih za modernizacijo proizvodnje in razširitev ter posodobitev trgovske mreže, ki je imela tedaj že 122 prodajaln, so dobili kmalu potrditev v zaključnih računih. S šolanja v Pirmasensu se je vrnil Anton Gros in prenesel novo znanje v razvoj in proizvodnjo. Proizvodnjo so opredelili v dve specializirani smeri: športni program in modni — civilni program. Ker je vedno bolj primanjkovalo klasičnega materiala, so delavci sprejeli načrt o povečanju proizvodnje sestavnih delov, največ poliuretanskih (PU) podplatov.

Tuja naročila — predvsem za športno obutev — so že presegala zmogljivost Planike, zlasti še, ker je izvoz na konvertibilna področja omogočal izvoz na vzhod. Presežna naročila je začela Planika oddajati nekaterim industrijam v drugih republikah. Glas o Planikinem vzponu, kvaliteti in solidnosti njenih izdelkov se je nenehno širil. Nekatere tovarne in predstavniki občinskih skupščin iz drugih republik so se ponudili, da se združijo s Planiko kot TOZD. Toda Planika potrebuje, preden se o tem odloči, zagotovilo o zadostnem in kvalitetnem repromaterialu, korektnosti pri dobavi in o kvaliteti.

Planika je l. 1974 pristala na priključitev tovarne čevljev Jelen iz Tolmina. Najprej je bila potrebna temeljita sanacija, ki do danes še ni uspela v celoti. Leta 1975 se je priključilo obrtno čevljarsko podjetje Mojca-Lukovica.

RAST PROIZVODNJE PO VLOŽENEM DELU OD 1975 DO 1978:

	1975		1978		indeks 78/75	
TOZD	parov	delež	parov	delež	parov	delež
Planika skupaj	3,218.703	100	4,055.892	100	126	—
TOZD Kranj	1,701.122	52,85	2,043.791	50,88	120	96
TOZD Turnišče	609.320	18,93	939.123	23,15	154	122
TOZD Lukovica	185.042	5,75	279.655	6,90	151	120
TOZD Breznica	327.180	10,16	415.160	10,24	127	101
TOZD Tolmin	209.734	6,52	275.022	6,78	131	104
kooperanti (zg. deli)	186.305	5,79	83.132	2,05	45	35

NEKATERI KOLIČINSKI KAZALCI USPEŠNOSTI POSLOVANJA

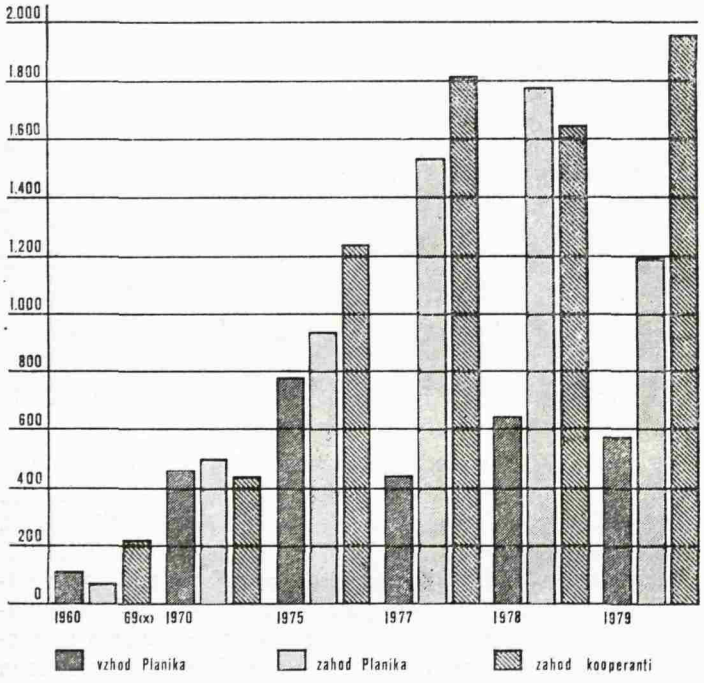
	1953	1978	indeks 78/53
število delavcev	373	3.179	852
število delavcev v proizvodnji	334	1.706	511
proizvedenih parov	184.000	4,055.892	2204
proizvedenih parov v 8 urah na delavca	2,18	11,10	509
vloženega dela za en par (izraženo v urah)	3,67	1,09	335
število lastnih prodajaln	7	162	230

Proizvodnja 11,1 para, ki jo delavec doseže v 8 urah, se lahko uvršča v evropsko produktivnost.

Leta 1978 so za Planiko proizvajali obutev VIO Varaždin, Ind. obuće Drventa, Ivanec Ivančica, Jelen Čakovec, Astra Zagreb, Josip Kraš Karlovac, Jugoplastika Split, Sloga Koprivnica, Zenit Bijeljina in nekaj manjših DO. S prevzemanjem večjih naročil je povezana tudi večja odgovornost zlasti do tujih naročnikov. Strokovna kvalifikacijska struktura v kooperantskih DO pa ni povsem ustrezna, zato Planika ni tvegala večjega širjenja poslovnega kroga. Da bi zagotovila tolikšna naročila in kvaliteto ter utrdila svoj ugled, je začela združevati dinarska in devizna sredstva z dobavitelji materiala (Partizan Poznanovac, TEI Poznanovac, Proleter Kotor Varoš, Tvornica kože Zadar, Konus Zagreb, Lauš Banja Luka, Tovarna usnja Vrhnika, Kartonaža Ljubljana, Totra Ljubljana itd.). Direktorica Milica Ozbič je prejela za svoje ekonomske predloge samoupravnim organom Kraigherjevo nagrado. Leta 1975 je bila imenovana za republiškega sekretarja za finance, DS pa je za direktorja imenoval Antona Grosa.

Delovne razmere so se v zadnjih 10 letih bistveno izboljšale. Težka ročna dela so zamenjali sodobni stroji; oprema je prilagojena; tehnološki postopki izglajeni in strokovno dovršeni; proizvodnja ter kvaliteta pa visokoevropski. Prostori, izpraznjeni ob vselitvi novoorganizirane TOZD za proizvodnjo sestavnih delov v novo, za to zgrajeno stavbo, so povečali zmogljivosti proizvodnje modne in športne obutve in omogočili nove tehnološke rešitve. Hkrati se je zmanjšala odvisnost od uvoza sestavnih delov, ki jih je ta temeljna organizacija pričela proizvajati.

GIBANJE IZVOZA OBUTVE
v tisočih parih

To so bili predvsem spodnji deli, proizvedeni po novih tehnoloških postopkih in s sodobnimi materiali. Le-ti so zamenjali doslej klasično izdelane spodnje dele.

Planika je danes z dnevno proizvodnjo 14.000 parov in s svojo kvaliteto ena izmed vodilnih proizvajalk športne obutve ne le v Jugoslaviji, ampak tudi v Evropi. Do tega jo je privedla stroga specializacija. Danes izvaža nad 60 % celotne proizvodnje. To so plodovi gospodarsko zdravih in naprednih mnenj razgledanih strokovnjakov pri oblikovanju poslovne politike in delavcev, ki so to osvojili in izvrševali ob premagovanju pogostih težav, razreševanju razvojnih problemov, nepravočasnih dobavah materiala ali dobavah neustreznega materiala, privajanju novim tehnološkim postopkom in podobno.

Planika je začela »iskati sebe« leta 1962 in »se našla« po 8 letih trdega dela. Medtem ko je v dobi planiranega, dirigiranega gospodarstva prevladovala zahteva, da se proizvede čimveč, je v sedanjih družbenoekonomskih razmerah treba zadovoljiti družbene in tržne zahteve, zaradi česar je Planika preusmerila svojo proizvodnjo glede na potrebe domačega in tujega trga, upoštevajoč pri tem lastne tehnične, materialne in kadrovske zmogljivosti, s katerimi dosega finančno ugodne rezultate. Prilagodila se je razmeram na svetovnih tržiščih in deloma prešla od usnja tudi k umetnim usnjem, gumiju, plastičnim masam, tekstilu itd. Ti materiali so zamenjali usnje povsod, ker so se pokazali v proizvodnji in rabi potrošnikov kot bolj racionalni, ekonomični, praktični in udobni. Povezovanje s kemično in strojno industrijo je postalo tesnejše in v sodobni obutveni industriji nepogrešljivo. Zato potrebuje Planika strokovnjake tudi s teh industrijskih področij. Planika svoje proizvode izvaža v Norveško, Čehoslovaško, Avstrijo, Japonsko, Švico, Kuvajt, Saudsko Arabijo, Avstralijo, Francijo, ZDA, Kanado, Poljsko, Vzhodno in Zahodno Nemčijo, ZSSR in v države Beneluxa.

Samoupravljanje

Uveljavljanje delavskega samoupravljanja v Planiki je bilo morda lažje kot v večini drugih podjetij. Zakaj?

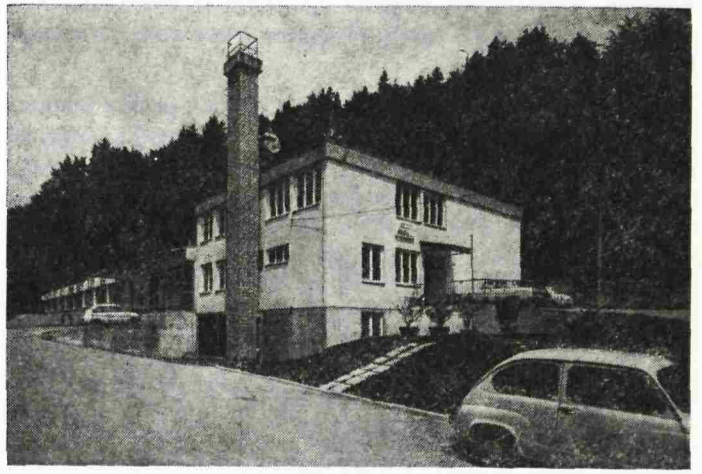
Po težkem »rojstvu« je bila prepuščena sama sebi. Delavci so to kaj kmalu spoznali in se začeli, čeprav kot konglomerat razmeroma različnih miselnosti — obrtniških, delavskih, podjetniških, državno-plansko gospodarskih — zedinjati v skupnih eksistenčnih težavah. Zastopali in predstavljali so jih njihovi delavski organi upravljanja. Že tedaj so poznali zbore delavcev. Njihova sloga je postala nezlomljiva moč upravljanja in odločanja. Sveti delovnih enot niso imeli zadostnega učinka, saj so se oblikovali v dobi Planikine krize (leta 1961—1962), zaradi katere ni bilo več tolikšne delavsko upravljalske zagnanosti. Vendar le za kratek čas. Ni bilo treba odločne direktorjeve roke. Delavci so sami napravili red med subjektivnimi vodstvenimi nesoglasji. Zopet so vzeli v roke vajeti in se strnili okrog samoupravnih organov ter sprejemali predloge direktorja Klanjška. Nič manj niso zastopali delavcev v času, ko je bila direktorica Milica Ozbič, saj je bilo na dlani, da je že pred imenovanjem po službeni dolžnosti trasirala razvoj Planike. Od tod dalje je bila usmeritev tem lažja, ker se ji je pridružil še strokovnjak za razvojno tehnološke in tehnične zadeve Anton Gros. Čeprav so se tu in tam novo izvoljeni člani samoupravljanja

izobraževali in usposabljali na raznih seminarjih za dostojno zastopanje delavcev na sejah, je Ozbičeva smatrala, da ni dovolj, da poznajo izvoljeni člani le upravljalske dolžnosti, temveč da so kot tvorci in izvajalci sodobnega družbenoekonomskega sistema tesno povezani z družbenopolitičnimi organizacijami, na čelu z vodilno Zvezo komunistov. Družbenopolitične organizacije v Planiki so kaj kmalu postale tako vplivne, da samoupravni organi v pomembnejših zadevah niso odločali, ne da bi se predhodno med seboj posvetovali ali sploh sodelovali. Zato ni bilo težav pri uresničevanju zakona o združenem delu. Uveljavljanje ZZD je potekalo pravočasno in ne zaletavo. Razlagali so ga na zborih in sestankih delavcev, vodstvenih delavcev in DPO. Učinki niso izostali. Le malokje so delavci in delegati tako hitro doumeli bistvo delegatskega sistema: odločanje delavcev. Niso bili redki primeri, ko je delegat odklonil glasovanje, dokler se ni posvetoval z delavci, ki so ga izvolili, da bi na seji lahko posredoval njihovo stališče.

Takoj leta 1973, t. j. ob uveljavitvi ustavnih amandmajev, so delavci organizirali le tri temeljne organizacije združenega dela: v Kranju, Turnišču in v trgovski mreži. Obrat v Breznici je bil le ena izmed delavnic — delovnih enot temeljne organizacije združenega dela (TOZD) v Kranju. Kasneje so se delavci organizirali v svoje TOZD. Organizacije, ki so se združile po letu 1973 v Planiko (obrtno čevljarsko podjetje Mojca v Lukovici in tovarna čevljev Jelen v Tolminu) so postale samostojne TOZD. Leta 1976 so se delavci v proizvodnji gumijastih izdelkov in PU sestavnih delov organizirali v TOZD Sestavni deli, delavci nabavne in prodajne službe ter zunanja trgovina pa v TOZD Blagovni promet. Tako je v Planiki sedaj šest proizvodnih TOZD, ena za promet in ena za prodajo na drobno.

Delavci se vse bolj zavedajo moči, ki jim jo dajeta ustava in zakon o združenem delu. S svojim odločanjem izpričujejo postopno prevzemanje oblasti.

Sl. 6. TOZD Tovarna obutve Tolmin, 1978

Sl. 7. Tovarna obutve Mojca, Lukovica, 1978

MLEKARSTVO IN MLEKARSKO ŠOLSTVO V OBČINI KRANJ

ŠTEFAN OŠTIR

Mlekarstvo ima v Sloveniji že skoraj stoletno tradicijo, kar velja še posebej za njeno alpsko in predalpsko območje. To je posledica naravnih gospodarskih pogojev, saj je živinoreja najvažnejša kmetijska panoga, močnega zadružnega gibanja, ki se je razmahnilo proti koncu prejšnjega stoletja, pa tudi ugodne prometne lege. Prve mlekarne so ustanavljali kmetje-zadružniki in so imele dokaj majhne količine mleka in skromno opremo. V desetletjih se je proizvodnja mleka močno razmahnila, mlekarski obrati povečali, mlekarstvo pa je postalo ena vodilnih panog živilstva. Eden izmed obratov, ki izhaja iz prvih začetkov mlekarstva, je tudi TOZD Mlekarna Kmetijsko-živilskega kombinata v Kranju.

Predhodnik sedanje mlekarne v Čirčah je bila Mlekarska zadruga Naklo, ki je bila ustanovljena 23. oktobra 1903. To sicer ni bila prva mlekarska zadruga na Slovenskem, zagotovo pa ena tistih, ki so se najhitreje razvijale. Ob ustanovitvi je imela zadruga 27 članov, njihov delež je znašal po 6 kron, vsak zadružnik pa je jamčil s petkratnim deležem. Mlekarna te zadruge je pričela obratovati že 3. februarja 1904 v delno prenovljenem hlevu, kjer stoji danes zadružni dom. V začetku je bila mlekarna opremljena le s posnemalnikom za mleko in pinjo za izdelovanje masla. Stroji so bili na ročni pogon in obratovanje je bilo dokaj enostavno. Delo so opravljali zadružniki sami, in sicer izmenično po dva vsak dan. Tudi vodovoda takrat še niso imeli, zato so morali nositi vodo iz korita sredi vasi. Smetano in surovo maslo so shranjevali najprej po kleteh v vasi, kasneje pa so napravili ledenico v Malem Naklem. Surovo maslo so prodajali v Opatijo in na Dunaj, posneto mleko pa so dobili kmetje nazaj za prehrano živine.

Nakelska mlekarna je na ustaljeni način obratovala vse do začetka prve svetovne vojne, ko so morali zadružniki oddati večino krav za prehrano vojske.

Med prvo svetovno vojno je vzel nakelsko mlekarno za nekaj časa v najem mlekar Janez Ferjan z Visokega, vendar v njej ni delal do konca vojne. Kmalu po vojni jo je vzel v najem mlekar Jakopič iz Moravč, vendar mleka ni predeloval, marveč je preprodajal svežega. Takrat so mleko izvažali v Avstrijo in je imelo ugodno prodajno ceno. Zato so zadružniki kmalu odpovedali najemniku zakupno pogodbo in decembra 1919 je ponovno začela obratovati mlekarna v zadružni režiji. Zadruga je takrat štela 93 članov. Ker je prva avstrijska republika po razsulu stare države pospešeno razvijala govedorejo, je izvoz mleka v to deželo počasi prenehel. V Naklem so zato mlekarno obnovili in razširili ter preusmerili predelavo mleka v sirarstvo. Predvsem so izdelovali ementalski sir. Kakovost sira je bila takrat zelo dobra in se je še danes starejši ljudje spominjajo. Po tej preusmeritvi predelave mleka se je poslovanje zadruge močno povečalo. Delež članov zadruge se je spremenil tako, da je vsak član plačal 100 din na vsako mlečno kravo.

Leta 1931 se je število članov mlekarske zadruge v Naklem povečalo na 168. Takrat so spremenili tudi njeno ime v Mlekarsko nabavno in prodajno zadrugo. Njeni člani so zadrugi prodajali vse svoje izdelke in v njej kupovali potrebni reprodukcijski material.

Jeseni leta 1932 je bila v Narodnem domu v Kranju velika kmetijska razstava, na kateri je bilo uspešno prikazano tudi mlekarstvo. To je začetek enotnega nastopanja vseh mlekarskih zadrug na Gorenjskem. V tem letu se je število članov nakelske zadruge povečalo na 226, razširil pa se je tudi njen obseg in področje delovanja.

Po letu 1932 so nastopile na tržišču hude motnje kot posledica svetovne gospodarske krize. Cene mleka in mlečnih izdelkov so močno padle, kar je vplivalo na stagniranje in nato na močno zmanjševanje proizvodnje

ŠTEFAN OŠTIR, YU, 64000 Kranj, Škofjeloška 55, dipl. ing. org., strokovni učitelj

mleka. Gorenjske mlekarske zadruge niso imele dovolj dohodka, da bi pokrile celotne stroške proizvodnje in nabave reprodukcijskega materiala. To je sililo zadruge k združevanju, kar se je kmalu uresničilo. Mlekarske zadruge Naklo, Predoslje, Šenčur, Cerklje in Goriče so se združile v skupno zadrugo oziroma obrat za enotno predelavo mleka in nastopanje na tržišču. Skupno obratovanje je teklo pod imenom Gorenjske mlekarske zadruge, uradno pa Mlekarska zadruga v Naklem.

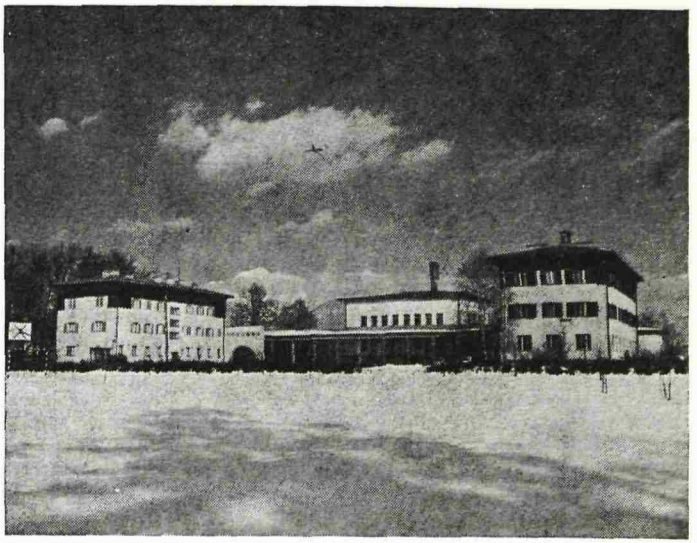
Glavni obrat za pasterizacijo mleka, posnemanje mleka, izdelovanje masla in raznih mehkih sirov je bil v Naklem. Tu so imeli že do 8000 litrov mleka dnevno. Sire, kot ementalec, edamec in trapist, pa so izdelovali v mlekarnah v Šenčurju in v Cerkljah.

Položaj na tržišču se je zaradi enotnega nastopanja mlekarn in zaradi splošnega gospodarskega oživljanja po krizi začel izboljševati. Obrat v Naklem so ponovno modernizirali. Nabavili so več novih strojev in uredili nove hladilnice. Zadruga je poslala na specializacijo mlekarja Franca Smoleja, ki je kasneje obrat tudi uspešno vodil.

Svoje izdelke je mlekarska zadruga prodajala predvsem v Kranju, Tržiču, na Jesenicah, na Bledu, v Ljubljani in Trbovljah. Skupaj je imela 24 prodajaln. Ker je poskus skupnega obratovanja posameznih malih mlekarn uspel in se je pridelovanje mleka spet močno povečalo, so se začele priprave za gradnjo nove mlekarne. Zaradi nasprotij, ki so vladala v Naklem, zadruga ni dobila zemljišča. Zavoljo tega so postavili novo mlekarno v drugem kraju, in sicer v Čirčah na vzhodnem robu Kranja.

Nakelska zadruga se je širila tudi v dobi skupnega obratovanja. Leta 1940 je imela največ članov v vsem času svojega obstoja, in sicer 304.

Zgodovina sedanje mlekarne v Čirčah se je začela z ustanovitvijo Gorenjske mlekarske zadruge 17. oktobra 1938. Ustanoviteljice so bile mlekarske zadruge: Praše, Komenda, Medvode, Naklo, Skaručna, Šenčur, Št. Jurij pri Grosupljem, Trstenik, Žabnica in Cerklje. Zadruga si je zadala nalogo zgraditi sodobno mlekarno, ki bo oskrbovala tudi del Ljubljane. V ta namen je takratna banska uprava v Ljubljani kupila in prodala Gorenjski mlekarski zadrugi zemljišče vlož. št. 162 KO Čirče v skupni izmeri 16.335 m^2 za 560.000 din. To kupnino je pozneje banska uprava odpisala in se je na zemljišče vknjižila Gorenjska

Sl. 1. Poslopja mlekarne in mlekarske šole v Kranju

mlekarska zadruga v avgustu 1939. Poleg tega je banska uprava izplačala med gradnjo mlekarne za razne račune 1,711.548 din, kar znese skupno z odpisom kupnine za zemljišče 2,271.548 din.

Gorenjska mlekarska zadruga je najela pri Privilegirani agrarni banki v Beogradu kredit v znesku 4,500.000 din, ki je bil odplačan po drugi svetovni vojni v valorizacijskem znesku 565.560 din ter je bila po odplačilu s sklepom okrajnega sodišča v Kranju št. 655/46 zbrisana tudi zastavna pravica na tem dolgu. Plačan je bil iz dohodka mlekarne v letih 1945 in 1946. Poleg teh sredstev je obrat v Naklem vplačal 345.000 din obračunskih deležev, vendar ta znesek ni bil priznan, ker jih članice — zadruge niso vplačale direktno namensko.

Upravni odbor je bil izvoljen ob ustanovitvi, po vojni pa se kot celota ni sestal, ker je nekaj članov odšlo z okupatorjem v inozemstvo, nekaj pa jih je umrlo. Ostali so samo štirje člani upravnega in trije člani nadzornega odbora. Po vojni je upravni odbor, ki so ga izpopolnili z namestniki, imel nekaj sej in sklical letno skupščino, ki pa je ni izvedel. Dne 1. junija 1946 je bil sklican v Kranju sestanek, na katerem so poleg upravnega odbora sodelo-

vali še dr. Ivan Lemež, ing. Jože Berkopec, ing. Viktor Bajec, Maks Krmelj in Anton Jakopič. Na sestanku so predstavnikom Gorenjske mlekarske zadruge pojasnili premoženjsko stanje zadruge in njen dejanski prispevek h graditvi mlekarne.

Po sklepu Okrožnega sodišča v Ljubljani in po k. z. p. 342/46 z dne 3. avgusta 1946 je bila z odločbo Okrajnega sodišča v Kranju z. p. 510/46/2 z dne 1. septembra 1946 uvedena sekvestracija nad vsem premoženjem bivše Gorenjske mlekarske zadruge. Mlekarno je prevzel takrat ustanovljeni Mlekopromet v Ljubljani s 1. oktobrom 1946. Ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo LRS je izdalo odločbo št. 5556/46 z dne 28. septembra 1946, da se Gorenjska mlekarska zadruga likvidira, kar je bilo izvršeno 30. septembra 1946. Med sekvestracijo nad premoženjem Gorenjske mlekarske zadruge je bil postavljen za začasnega upravitelja Mestni ljudski odbor v Kranju. Po osvoboditvi je mlekarna poslovala pod imenom Gorenjska mlekarna Kranj, in to do 31. julija 1947. Nato je od 1. avgusta 1947 do 30. septembra 1949 poslovala kot Okrajno podjetje za promet z mlekom in mesom. Dalje je pod nazivom Republiško podjetje za odkup in predelavo mleka in mlečnih izdelkov preskrbovala potrošnike do 31. julija 1950. Reorganizirana je bila ter je kot Okrajno odkupno podjetje Kranj — okolica obstajala do 30. junija 1951, do konca leta pa je nosila ime Zadružno podjetje »Kmetijski pridelki Kranj«. Kot zadružna mlekarna je bila od 1. januarja 1952 do 31. novembra 1957 v okviru Zadružne zveze v Kranju, od 1. januarja 1958 pa kot Kmetijska poslovna zveza in nato Gospodarska poslovna zveza — mlekarna Kranj vse do 31. decembra 1960. Kot samostojna delovna organizacija je poslovala od 1. januarja 1961 do 31. decembra 1962 pod imenom Mlekarna Kranj. S 1. januarjem 1963 se je pripojila Kmetijskemu gospodarstvu Kranj, s 1. januarjem 1964 pa je postala obrat Kmetijsko živilskega kombinata Kranj, po registraciji spomladi 1974 pa posluje kot TOZD v okviru KŽK Kranj.

Mlekarno Kranj so gradili od leta 1938 do 1941 z zmogljivostjo okrog 15.000 litrov dnevno. Zgrajena je kot kombiniran obrat, to je za preskrbo s konzumnim mlekom in za predelavo v mlečne izdelke v razmerju 50 : 50 %. V prvih letih po vojni je bila delno izkoriščena, saj je odkupila letno okrog 2,000.000 litrov mleka. Količina se je povečala šele po sprostitvi oziroma ukinitvi obvezne oddaje v letu 1951.

Pod nazivom Okrajno odkupno podjetje in Zadružno podjetje »Kmetijski pridelki« v času od 30. 6. 1951 do konca leta se je mlekarstvu pridružil še odkup živine in poljskih pridelkov.

V prvih letih po osvoboditvi je bila mlekarna med najbolje opremljenimi mlekarskimi obrati v Jugoslaviji, od leta 1951 dalje, ko so se s pomočjo UNICEF gradile nove mlekarne v večjih potrošnih središčih Jugoslavije, pa je imela že delno zastarele stroje in naprave. Strojev ni bilo mogoče obnavljati, nabavili so le prevozni park, oprema pa se je s časom močno izrabila ter je bila mlekarna že med zastarelimi in tehnično zaostalimi mlekarnami v Jugoslaviji. V letu 1959 so bili pripravljeni načrti za večjo rekonstrukcijo ter vložen zahtevek za kreditna sredstva pri investicijski banki v Beogradu. Ker kredit ni bil odobren, rekonstrukcije niso mogli pričeti. Z razumevanjem predsednika Občinskega ljudskega odbora Kranj je mlekarna dobila začasen kredit za nabavo sodobnih strojev iz inozemstva (sirarski stroj za 5000 litrov, pasterizator in posnemalnik za 9000 litrov, stroj za pranje vrčev, kovinsko pinjo zmogljivosti 2000 litrov ter stroja za pranje, polnenje in zapiranje steklenic zmogljivosti 4500 litrov). V letu 1960 je bil odobren kredit pri Komunalni banki Kranj v znesku 90 milijonov din. Izkop temeljev za kleti se je začel v letu 1962, intenzivna gradnja vseh ostalih gradbenih del in inštalacij pa šele po odobritvi kreditov v letu 1963. Skupno je bilo najetih kreditov v znesku 275 milijonov din, zaradi podražitve materiala ter dodatnih del pri preurejanju starih prostorov pa je bilo za rekonstrukcijo porabljenih 345 milijonov din.

S postavitvijo strojev za stekleničenje mleka se je začela prodaja mleka v steklenicah, in to 1. julija 1964 na Jesenicah, 1. avgusta 1964 pa tudi v Kranju, Tržiču, Radovljici, na Bledu in v Kropi. S 1. julijem 1964 je mlekarna prevzela odkup mleka na posestvih KZ Jelovica na Bledu in v Poljčah. Z uvedbo steklenic in s prodajo na Jesenicah se je poraba konzumnega mleka močno zvišala ter je za predelavo ostalo manj mleka kot prejšnja leta.

V letu 1969 in 1970 je bil pripravljen načrt za dopolnitev mlekarske opreme. Že pred tem pa je mlekarna v letu 1968 in nato v 1969 nabavila dva stroja za polnjenje mleka v polietilenske vrečke, stroj za polnjenje jogurta v plastične kozarce in stroj, ki sam izdeluje embalažo iz trde fo-

lije. V naslednjih dveh letih je nabavila še dva stroja za polnjenje jogurta in smetane v plastične čaše.

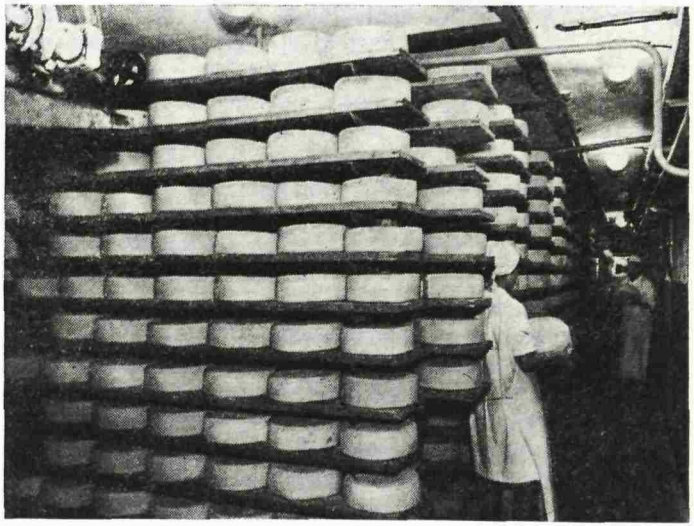
Leta 1971 je bil izdelan program za modernizacijo proizvodnje jogurta, katerega prodaja se je močno povečala. Ker mlekarna ni imela lastnih sredstev in ker je Poljobanka v Beogradu zavlačevala odobritev kredita, je mlekarna lahko nabavila opremo šele v letu 1973. Naslednje leto je opremo montirala v novozgrajene prostore jogurtarne. Mlekarna je nabavila tudi nov posnemalnik, homogenizator, števce za mleko, opremo za polavtomatsko čiščenje mlekarskih naprav idr.

Leta 1971 je začela mlekarna ob sodelovanju kmetijskih zadrug ponovno izboljševati zbiralno mrežo za mleko. Mlekarna je bila nosilec kreditov za novo opremo v zbiralnicah. Danes je večina zbiralnic opremljena s hladilnimi napravami za nizko hlajenje mleka. Zaradi takega načina hlajenja se počasi opušča prevoz mleka v mlekarskih vrčih. Namesto njih prehaja mlekarna na sodobnejšo obliko prevoza, to je na zbiralne cisterne za mleko, ki so stabilno vgrajene na kamionsko šasijo. V letu 1978 je mlekarna sprejemala dnevno celo do 77.000 litrov mleka, kar močno presega njene zmogljivosti. Zaradi tega je bilo nujno začeti gradnjo novega oddelka sirarne, saj je bila zmogljivost stare sirarne premajhna, oprema v njej pa tehnično in tehnološko zastarela. Načrte za novo sirarno je pripravila mlekarska šola s svojimi sodelavci. Predračun investicije, ki bo vključevala tudi modernizacijo starega objekta mlekarne, znaša 135,000.000 din. Pri investiciji sodelujejo tudi dobavitelji mleka, ki za to po samoupravnem sporazumu odstopajo mlekarni dve leti po 20 par od litra mleka.

Gradnja nove sirarne se je začela spomladi 1979, poskusno obratovanje v njej pa mora steči že poleti 1980. Nova investicija je velikega pomena ne samo za uspešnejšo predelavo mleka, temveč tudi za zanesljivejši razvoj govedoreje na gorenjskem področju, za izpopolnitev pedagoškega procesa na mlekarski šóli in ne nazadnje tudi za boljšo oskrbo potrošnikov s kakovostnimi mlečnimi izdelki.

Leta 1978 je mlekarna v Kranju podpisala samoupravni sporazum o združitvi v sestavljeno organizacijo združenega dela Kmetijstvo, industrija, trgovina s sedežem v Ljubljani. Namen tega sporazuma je združevanje sredstev za investicije in organizirano nastopanje na tržišču.

Sl. 2. Sirarski banji (kadi) za izdelovanje poltrdih sirov

Sl. 3. V zorilni kleti za sir

Iz preglednice na strani 356 sta razvidna odkup in prodaja mleka v kranjski mlekarni od leta 1953 do 1978 (v tisočih litrov).

Leto	Skupna količina odkupa	Od tega iz družbenega sektorja	Prodano za potrošnjo
1953	2.443	—	1939
1954	3.500	—	2489
1955	3.373	—	2433
1956	4.188	157	2553
1957	4.757	241	2624
1958	4.543	196	3278
1959	3.987	310	2505
1960	4.570	643	2600
1961	5.262	932	2397
1962	5.082	1064	2387
1963	4.650	1429	2503
1964	5.254	2237	3132
1965	6.557	2970	4200
1966	9.444	3473	4970
1967	10.881	4052	4560
1968	12.369	4525	4973
1969	13.897	4445	1639
1970	13.469	4631	5278
1971	14.077	4268	5283
1972	15.870	4337	6150
1973	15.850	4350	6993
1974	16.356	4522	5582
1975	17.171	4574	5483
1976	19.141	4944	5285
1977	21.404	5117	6306
1978	23.250	5072	5760

Tudi mlekarsko šolstvo ima v Sloveniji že bogato tradicijo. Kot začetno štejemo leto 1907. Takrat je bila zgrajena zadružna mlekarna na Vrhniki. Kranjska kmetijska družba je v dogovoru z deželnim odborom dežele Kranjske začela v istem letu prirejati mlekarske tečaje na Vrhniki. Nekaj tečajev je bilo že pred tem, in sicer v letih 1905 in 1906. Dva tečaja sta bila v mlekarski zadrugi v Dolenjem Logatcu.

1907. leta je bil na Vrhniki prvi trimesečni tečaj, naslednje leto pa že petmesečni. Tečaji so bili predvideni za 12 oziroma 14 učencev, toda navadno jih je bilo več. Tečaje so obiskovali učenci iz Kranjske, Primorske, Štajerske in Koroške. Večina učencev je imela brezplačno stanovanje v poslopju mlekarne. Že tedaj je bilo jasno, da je pogoj za uspešno šolsko delo tudi urejen internat oziroma dom za učence. Zanimiv je bil tudi predmetnik. Obsegal je med drugim slovenski jezik, računstvo, mlekarstvo s sirarstvom in maslarstvom, živinorejo, bakteriologijo, zadružništvo in strojništvo. Praktični pouk je bil urejen v vrhniški mlekarni. Zavod je vodil Rado Legvart. Šolo je končalo okoli 50 mlekarjev, ki so bili naši prvi specializirani mlekarski strokovnjaki. Šola je delovala do začetka prve svetovne vojne leta 1914.

Tudi Tolminci so se lotili izpopolnjevanja znanja sirarjev. Leta 1908 so v Cerknem priredili prvi trimesečni tečaj. Po vojni, pod italijansko upravo, so začeli leta 1922 prirejati dvomesečne sirarske tečaje v zadružni mlekarni Zatolmin. Leta 1933 se je začel pouk v novi šoli v Tolminu. Tečaji so trajali do leta 1941. Na vseh teh tečajih je prejelo osnovno znanje o mlekarstvu okrog 400 učencev. Mlekarsko šolstvo se je na Primskovem razvijalo v posebnih okoliščinah. Odražalo je željo prebivalstva, da dvigne strokovno raven predelave mleka v sire, hkrati pa je bilo kot del italijanskega šolskega sistema pod vplivom tedanje fašistične oblasti, ki je bila Slovencem sovražna.

Po prvi svetovni vojni vrhniške mlekarske šole niso obnovili. Povojne gospodarske razmere so bile slabe. Šele leta 1926 je ustanovilo kmetijsko ministrstvo s svojim sklepom dne 26. avgusta na predlog kmetijskega oddelka pri županstvu v Ljubljani specialno kmetijsko šolo za mlekarstvo v Škofji Loki. Po skoraj enoletnem premoru od ustanovitve je mlekarska šola v Škofji Loki pričela delo 1. avgusta 1927. Šola je bila sprva enoletna, leta 1935 pa se je šolanje podaljšalo na dve leti. Vendar je bil na šoli vsako leto le po en razred, ker za več razredov v Puštalskem gradu, kjer je šola domovala, ni bilo prostora. V šolskem letu 1937/38 je šola dobila ime Državni mlekarski zavod. Tudi v Škofji Loki je imela šola svoj internat. Praktični pouk pa je bil tako kot na Vrhniki vezan na zadružno mlekarno. Šolo je z zaključnim izpitom uspešno končalo 159 mlekarjev, od tega ena ženska. Od teh jih je bilo 44 % iz Slovenije, 5 % iz slovenske Primorske v Italiji in 51 % iz drugih krajev Jugoslavije.

Predmetnik se na škofjeloški mlekarski šoli ni bistveno razlikoval od vrhniškega, seveda pa je bilo podajanje snovi sodobnejše in bolj poglobljeno. Šola je skrbela tudi za strokovnjake, ki so bili že zaposleni v mlekarstvu in je prirejala izpopolnjevalne tečaje. Prevzemala je skrb tudi za druge dejavnosti, pomembne za razvoj mlekarskega gospodarstva pri nas. Takó je sodelovala pri ustanavljanju mlekarskih in živinorejskih zadrug, pripravila je vrsto propagandnih predavanj, uvajala je nove metode v mlekarsko

tehnologijo, v svojih mikrobioloških laboratorijih je pripravljala cepiva za maslarske in sirarske kulture, ki so jih potrebovale takratne mlekarne itd. V tej dobi je šola sodelovala tudi pri izvajanju prvih sistematičnih kemičnih raziskav mleka in mlečnih izdelkov pri nas.

Škofjeloško mlekarsko šolo je od ustanovitve do konca njenega delovanja vodil Srečko Šabec, ki je z veliko delovno vnemo in zavidljivim strokovnim znanjem dvignil ta zavod v žarišče mlekarskega strokovnega in znanstvenega dela predvojne Jugoslavije. Profesor Šabec je tudi po vojni vzgajal generacije mlekarjev vse do upokojitve leta 1959. Po njej pa je v šolskem letu 1961/62 učil še prvo generacijo učencev tehniške mlekarske šole.

Leta 1941, malo pred napadom na Jugoslavijo, je škofjeloška mlekarska šola prenehala delovati. Tudi med vojno v šoli ni bilo pouka. Ravnatelj šole je bil premeščen na Koroško. Vendar mu je uspelo zagotoviti, da je dragocena laboratorijska oprema ostala ohranjena za povojni čas in da šola nikoli ni delovala kot nemški mlekarski zavod.

V zadnjih letih pred vojno je banska uprava odločila, da premesti šolo iz Škofje Loke v Kranj. Preden so začeli gradnjo velike zadružne mlekarne v Čirčah, je banska uprava v Ljubljani kupila svet za mlekarsko šolo poleg bodoče mlekarne. Profesor Šabec je nameraval poleg šole postaviti tudi mlekarski inštitut. Delo pa je žal prekinila vojna. Stavbo so dokončali med okupacijo in vanjo naselili nemško vojsko.

Takoj po osvoboditvi je bilo poslopje mlekarske šole izročeno prvotnemu namenu. Srečku Šabcu je bila poverjena skrb, da pripravi obnovitev mlekarskega šolstva.Tako je 23. marca 1946 ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo Ljudske republike Slovenije obnovilo nekdanji Državni mlekarski zavod in ga preimenovalo v Mlekarski zavod LRS v Čirčah pri Kranju. V sestavi tega zavoda je bila mlekarska šola. Za upravnika Mlekarskega zavoda in šole je bil imenovan Aleksander Konjajev, ravnatelj mlekarske šole pa je kmalu postal Anton Lašič. Po ukinitvi Mlekarskega zavoda poleti 1948 je odšel Aleksander Konjajev kot izredni profesor na novo ustanovljeno agranomsko fakulteto v Ljubljani, zavod pa je nadaljeval delo pod nazivom Mlekarska šola Kranj.

V letu 1961 je doživelo mlekarsko šolstvo pomembno reformo. 29. junija je bil ustanovljen Mlekarski šolski center Kranj, ki ima v svoji sestavi dve šoli, in to dvoletno poklicno in dvoletno tehniško mlekarsko šolo. Mlekarstvo je tako dobilo popolno srednjo šolo, ki daje mlekarskim tehnikom možnost, da svoje poklicno znanje dopolnjujejo in poglabljajo tudi na visokih šolah. Mlekarsko šolstvo je tako postalo del usmerjenega izobraževanja, mlekarski tehniki pa po svoji izobrazbi in znanju enakopravni s tehniki drugih strok. Prvi ravnatelj novega šolskega centra je bil dotedanji ravnatelj mlekarske šole Anton Lašič. V šolskem letu 1966/67 je prevzel vodstvo centra njegov današnji ravnatelj Franc Forstnerič. Anton Lašič se je posvetil vodstvu mlekarne v Kranju in je tudi kot njen direktor skrbel za tesno povezanost mlekarskega šolstva s prakso. Na šoli je poučeval vse do leta 1974, ko je prerana smrt pretrgala njegovo uspešno delo v šolstvu in gospodarstvu.

Sedaj se center pripravlja na gradnjo novega šolskega poslopja, saj je stara stavba zaradi povečanega obsega delovanja že mnogo pretesna. Pri tem ima center zagotovnjeno vso podporo mlekarske industrije, realizacija pa kasni zaradi pomanjkanja denarja pri izobraževalni skupnosti.

Po Vrhniki in Škofji Loki je tudi kranjska mlekarska šola dobila učno osnovo za praktični pouk v zadružni mlekarni v Čirčah. Dobro sodelovanje v obojestransko korist med šolo in mlekarno je bistven pogoj za učni uspeh in strokovno razgledanost mlekarskega kadra. Ob šoli deluje dom učencev, ki nadaljuje tradicijo internatov z Vrhnike in iz Škofje Loke in je nepogrešljiv sestavni del mlekarskega vzgojnoizobraževalnega sistema.

Do konca šolskega leta 1978/79 je napravilo v Mlekarskem šolskem centru po osvoboditvi zaključni izpit 673 poklicnih mlekarjev, od tega 182 žensk, in 100 mlekarskih tehnikov, od tega 9 žensk.

Mlekarska šola je bila že od začetka zasnovana kot učni zavod jugoslovanskega pomena, postavljena v Sloveniji, ker so bili tu najboljši pogoji za njeno delovanje. Med absolventi jih je 55 % iz drugih republik.

Mlekarski šolski center je organiziral vrsto tečajev za mlekarske kadre, ki se dodatno izobražujejo ob delu, na primer o novostih v sirarski tehnologiji, topljenju sirov, kislih mlečnih izdelkih, mlekarskem strojništvu itd.

V šolskih laboratorijih pripravljajo pedagoški delavci mikrobiološke kulture, ki jih uporabljajo pri svojem delu številne mlekarne po Jugoslaviji in tudi v tujini.

Na mlekarski šoli so se ves čas obstoja zavedali tudi potrebe po raziskovalnem delu na področju svoje stroke. O tem nam pričajo že načrti izpred vojne, da bi ob šoli postavili mlekarski inštitut. Mlekarsko raziskovalno delo v Sloveniji ima danes svoje središče v Inštitutu za mlekar-

stvo Biotehniške fakultete v Ljubljani. Vendar izhajajo tudi iz Mlekarskega šolskega centra v Kranju pomembni prispevki k tej dejavnosti. Center je opravljal različne raziskave po pogodbah z Zveznim skladom za financiranje znanstvenih dejavnosti, Skladom Borisa Kidriča oziroma Raziskovalno skupnostjo Slovenije, pa tudi z drugimi financerji, med katerimi imajo posebno mesto mlekarske delovne organizacije. Tako je center opravil obsežno raziskovalno delo pri preučevanju predelave silažnega mleka v poltrde vrste sira. Raziskoval je problematiko čistih mikrobioloških kultur z namenom, da bi izolirali in selekcionirali avtohtone vrste mlečnokislinskih bakterij, primernih za cepiva pri proizvodnji mlečni hizdelkov. Pomembna je bila med drugimi tudi virološka študija o fagorezistenci mlečnokislinskih bakterij. Zadnji dve temi je center raziskoval v sodelovanju z Inštitutom za mlekarstvo Jugoslavije v Beogradu in kmetijsko fakulteto v Zemunu.

Učitelji Mlekarskega šolskega centra sodelujejo kot svetovalci in načrtovalci pri izgradnji novih mlekarn in rekonstrukcijah obstoječih v Sloveniji in drugih republikah ter pri uvajanju sodobne tehnologije v našo proizvodno prakso.

V letu 1977 je center skupaj z Biotehniško fakulteto in mlekarsko industrijo predstavil potrošnikom pomen mleka in mlečnih izdelkov v naši prehrani s posebno lično in bogato ilustrirano publikacijo. Center je intenzivno sodeloval tudi pri izdelavi programa razvoja in graditve mlekarske industrije v tekočem srednjeročnem obdobju.

Jeseni leta 1977 je bilo v okviru praznovanja sedemdesetletnice mekarskega šolstva veliko jugoslovansko zborovanje mlekarjev in kmetijskih zadružnikov na Vrhniki. Na njem je Zadružna zveza Slovenije podelila Mlekarskemu šolskemu centru Kranj in posebej njegovemu ravnatelju priznanje in plaketo.

Podatki o učencih v mlekarski šoli in Mlekarskem šolskem centru Kranj po osvoboditvi

V času od 16. do 29. marca 1947 je šola priredila krajši tečaj za absolvente mlekarske šole v Škofji Loki, ki v šolskem letu 1940/41 zaradi vojne niso končali šolanja. Tečaj je obiskovalo in opravilo izpit 7 absolventov.

V šolskih letih od 1946/47 do 1978/79 je poklicno mlekarsko šolo zaključilo 673 učencev. Tehniško mlekarsko šolo, za katero je pogoj končana poklicna mlekarska šola, pa je napravilo 100 učencev.

Število učencev in število absolventov po republikah kaže za posamezna šolska leta naslednja preglednica:

Šolsko leto	Šola	Razred	Število odd.	m	ž	Skupaj	Zaključni izpit opravilo m	ž	Skupaj	Absolventi po republikah Slovenija	BiH	Črna gora	Hrvatska	Maked.	Srbija
1946/47	poklicna	1.	1	19	1	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1947	poklicna	1.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	1	19	1	20	19	1	20	6	1	6	4	—	3
1947/48	poklicna	1.	1	23	4	27	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1948/49	poklicna	1.	1	18	15	33	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	1	22	4	26	22	4	26	14	1	—	8	1	2
1949/50	poklicna	1.	1	20	12	32	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	1	18	13	31	17	13	30	16	3	3	5	—	3
1950/51	poklicna	1.	1	11	13	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	1	18	9	27	15	9	24	14	2	3	4	1	—
1951/52	poklicna	1.	1	15	2	17	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	1	9	12	21	9	12	21	18	2	—	—	—	1
1952/53	poklicna	1.	1	19	6	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	1	15	2	17	15	2	17	6	1	—	2	5	3
1953/54	poklicna	1.	1	12	6	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	1	19	5	24	19	5	24	12	—	—	4	4	4

Šolsko leto	Šola	Razred	Število odd.	m	ž	Skupaj	Zaključni izpit opravilo m	ž	Skupaj	Absolventi po republikah Slovenija	BiH	Črna gora	Hrvatska	Maked.	Srbija
1954/55	poklicna	1.	1	19	7	26	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	1	11	5	16	11	5	16	7	2	—	4	—	3
1955/56	poklicna	1.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	1	18	7	25	18	7	25	17	—	—	5	—	3
1956/57	poklicna	1.	1	21	5	26	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1957/58	poklicna	1.	1	16	8	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	1	21	5	26	20	5	25	14	—	—	6	—	5
1958/59	poklicna	1.	1	18	6	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	1	15	8	23	15	8	23	10	7	—	2	—	4
1959/60	poklicna	1.	1	16	5	21	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	1	16	6	22	16	6	22	17	3	—	1	1	—
1960/61	poklicna	1.	1	15	7	22	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	1	15	5	20	15	5	20	7	4	—	3	—	6
1961/62	poklicna	1.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	1	14	7	21	14	7	21	10	1	—	4	—	6
	tehniška	1.	1	16	1	17	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1962/63	poklicna	1.	1	7	5	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	tehniška	1.	1	17	2	19	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	1	16	1	17	16	1	17	13	1	—	1	—	2
1963/64	poklicna	1.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	1	6	4	10	6	4	10	6	—	—	2	—	—
	tehniška	1.	1	17	—	17	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	1	15	2	17	15	2	17	7	—	1	3	1	5
1964/65	poklicna	1.	1	21	7	28	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	tehniška	1.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	1	15	—	15	15	—	15	3	2	—	3	1	6
1965/66	poklicna	1.	1	27	2	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	1	16	7	23	15	7	22	8	1	—	10	—	3
1966/67	poklicna	1.	1	23	9	32	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	1	22	1	23	21	1	22	9	1	—	12	—	—
1967/68	poklicna	1.	1	21	6	27	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	1	21	8	29	19	7	26	9	—	—	16	—	1
1968/69	poklicna	1.	1	23	6	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	1	18	5	23	17	6	23	10	—	—	9	—	4
1969/70	poklicna	1.	1	24	8	32	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	1	21	6	27	20	6	26	14	1	—	11	—	—
1970/71	poklicna	1.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	1	23	8	31	23	8	31	9	—	—	17	—	5
	tehniška	1.	1	22	2	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1971/72	poklicna	1.	1	20	6	26	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	tehniška	1.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	1	22	2	24	22	2	24	11	—	—	9	—	4

Šolsko leto	Šola	Razred	Število odd.	m	ž	Skupaj	Zaključni izpit opravilo m	ž	Skupaj	Absolventi po republikah Slovenija	BiH	Črna gora	Hrvatska	Maked.	Srbija
1972/73	poklicna	1.	2	31	12	43	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	1	18	6	24	17	6	23	8	5	—	9	—	1
1973/74	poklicna	1.	2	23	15	38	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	2	24	12	36	25	12	37	6	11	1	17	—	2
1974/75	poklicna	1.	1	15	6	21	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	1	18	12	30	17	12	29	11	6	—	8	—	4
	tehniška	1.	1	23	4	27	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1975/76	poklicna	1.	2	31	7	38	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	1	15	5	20	14	5	19	7	1	—	8	—	3
	tehniška	1.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	1	23	4	27	23	4	27	8	1	—	13	—	5
1976/77	poklicna	1.	2	30	15	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	2	27	5	32	24	3	27	9	5	—	10	—	3
1977/78	poklicna	1.	2	35	14	49	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	2	25	10	35	23	8	31	11	4	—	10	—	6
1978/79	poklicna	1.	2	44	9	53	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2.	2	30	11	41	25	8	33	13	3	—	13	—	4

Literatura:

1. Valentin Cankar: Nastanek in razvoj kmetijskega zadružništva ter mlekarstva v Naklem pri Kranju (manuskript).
2. Jana Prhavc: Podatki o mlekarni Kranj (manuskript).
3. Eva Pirkmajer: Mlekarsko šolstvo v Sloveniji. Publikacija Naše kmetijske šole, št. 15, Maribor 1978.

SEJEM — SOPOTNIK KRANJA

PETER POTOČNIK

Začetki sejmov v Kranju segajo v tista davna stoletja, ko je bila trgovina še v povojih in o preprosti trgovski mreži še ni bilo sledu. Kranj je namreč med najstarejšimi sejemskimi mesti v Sloveniji in Jugoslaviji, saj je cesar Friderik III. potrdil Kranju pravico do dveh letnih sejmov že leta 1493. Poslej sta se v Kranju hitro začeli razvijati trgovina in obrt. Ob Savi in Kokri se je razvilo mlinarstvo. Na razvoj Kranja je v 16. stoletju ugodno vplivalo tudi fužinarstvo na Gorenjskem in Koroškem. V Stražišču se je razvilo sitarstvo, ki pomeni začetek mednarodnega gospodarskega sodelovanja Kranja. Sitarji so žimo kupovali po vsej Evropi, svoje izdelke pa prodajali celo po Franciji, Belgiji, Nemčiji in Grčiji. Kljub temu je industrija Kranja v letih pred prvo svetovno vojno skromna. Pomemben industrijski razvoj pa je bil dosežen med obema vojnama, ko je Kranj postal industrijski center z več kot 10.000 delavci.

To so le nekateri podatki v zgodovini Kranja pred zadnjo vojno, ki so vplivali na nastanek in razvoj sejemske dejavnosti gorenjske metropole. V Kranju so večkrat letno pripravljali različne sejme, pred vojno v nekdanjem Majdičevem velemlinu. Vsak ponedeljek so pripravili tržne dneve z živinskimi sejmi, ki so bili v času civilnih in kazenskih obravnav na takratnem kranjskem deželnem sodišču. To ob drugem priča o pomembnosti sodnih in sejemskih dni v preteklosti. Tokrat pa sejemsko življenje še ni nakazalo vsebine sodobnega sejmarstva, da bi na enem prostoru predstavili dosežke domačega in tujega gospodarstva. Sejemsko, ali bolje rečeno kramarsko pravico, si je pred zadnjo vojno pridobil domala vsak manjši kraj na Slovenskem, saj je bilo takrat v Sloveniji okoli 1500 sejmov na leto.

Čeprav so bili začetki sodobne sejemske dejavnosti pred zadnjo vojno skromni, pa za Kranj vendarle velja ocena, da je že v 19. stoletju pomenil močno trgovsko središče, ko je zlasti cvetela trgovina z deželnimi pridelki, živino in lesom. V letih 1936, 1937, 1938 in 1939 so pri nekdanjem Majdičevem mlinu pripravili več sejmov, pomembnih za Kranj in širšo okolico.

Preseženi lokalni okviri sejmov

Gospodarski razvoj Kranja po zadnji vojni je vplival, da so že leta 1951 prvič po osvoboditvi pripravili razstavo 90 industrijskih in obrtnih delovnih organizacij. Razstava, ki je bila v prostorih kranjske osnovne šole, je spodbudila takratno obrtno zbornico, da je tudi leta 1952 pripravila podobno razstavo z naslovom »Gospodarska razstava Gorenjske«. Razstava je presegla kranjske lokalne okvire, ker je prikazala gospodarsko moč Gorenjske. Na njej je sodelovalo 124 razstavljalcev, sejem pa si je ogledalo 24.000 ljudi.

»Gospodarsko razstavo Gorenjske« je spremljalo več športnih in kulturnih prireditev. Sejem pa je postal samostojna gospodarska dejavnost leta 1953. Z delegati takratne trgovske, obrtne in gostinske zbornice so ustanovili samostojno sejemsko delovno organizacijo. To leto so prvič pripravili sejemsko prireditev pod imenom GORENJSKI SEJEM, ki se ga je udeležilo 158 razstavljalcev, obiskalo pa 35.000 ljudi.

Leto 1954 je na Gorenjskem sejmu sodelovalo 160, leta 1955 pa že 182 razstavljalcev, med njimi 118 obrtnih delovnih organizacij in samostojnih obrtnikov, 55 industrijskih in 9 trgovskih organizacij. Sejem si je ogledalo 40.000 ljudi, domala iz vseh večjih krajev države.

Na Gorenjskem sejmu so prodajno dejavnost začeli razvijati leta 1956, ko je razstavljalo 40 industrijskih, 132 obrtnih in 10 trgovskih delovnih organizacij na 7.900 m^2 razstavne površine. Čeprav je zaradi slabega vremena sejem obiskalo »le« 36.000 ljudi, so na njem prodali blaga v vrednosti 650 milijonov (starih) dinarjev.

PETER POTOČNIK, YU, 64000 Kranj, Ul. Veljka Vlahoviča 8, novinar

Leta 1957 je sodelovalo na sejmu že 51 industrijskih, 103 obrtnih in 11 trgovskih organizacij. Na tem sejmu so tudi prvič podelili denarne nagrade in diplome najboljšim razstavljalcem.

Domala sleherna sejemska prireditev v Kranju je pomenila tudi pomemben turistični dogodek mesta in Gorenjske ter pobudo za hitrejši gostinsko-turistični razvoj Kranja, ki pa so jo očitno gostinsko-turistični delavci bolj malo upoštevali. Večkrat so bile pripravljene v okviru Gorenjskega sejma turistične razstave z namenom, da bi predstavili naravne lepote Gorenjske. Že VIII. Gorenjski sejem leta 1958 je bil pripravljen kot turistični in nakupovalni sejem, ki se ga je udeležilo 209 razstavljalcev in si ga je ogledalo 42.000 obiskovalcev. Leta 1959, ko se je IX. Gorenjskega sejma udeležilo že 18 razstavljalcev iz drugih republik, sejem pa je obiskalo 66.200 ljudi, so bile delovne organizacije in drugi razstavljalci z Gorenjske udeleženi na sejmu le s tretjinsko ponudbo, čeprav je bil sejem pripravljen v prostorih dveh osnovnih šol in srednje tekstilne šole.

Na prvem jubilejnem X. Gorenjskem sejmu je sodelovalo 233 razstavljalcev, ki so »zavzeli« kar 3.468 m^2 pokritega razstavnega prostora in okoli 10.000 m^2 odprtega razstavno-gostinskega prostora. O navezanosti sejemske dejavnosti na zgodovino svojega mesta priča podatek s prve jubilejne sejemske prireditve, ko so na njej pripravili razstavo 900 let mesta Kranja. Poleg te so bile še kulinarične in filatelistične razstave, razstave jugoslovanskih turistični krajev in jugoslovanskega turističnega plakata. Sejem si je ogledalo 91.317 ljudi, vrednost prodanega blaga pa je prvič presegla milijardo dinarjev, in sicer po sklenjenih pogodbah 1,3 milijarde dinarjev in v prodaji na drobno 342 milijonov dinarjev.

To je bil hkrati znak, da je potrebno običajne poletne sejemske prireditve v Kranju razširiti še v druge mesece. Zato so leta 1961 razen XI. Gorenjskega sejma pripravili še I. Spomladanski sejem, I. Novoletni sejem na Jesenicah in I. Novoletni sejem v Kranju.

I. Spomladanski sejem je bil v prostorih kranjskega delavskega doma, kjer se je na površini 650 m^2 predstavilo 5 trgovin, 11 industrijskih, nekaj obrtnih in ena turistična organizacija. Vrednost prodanega blaga je presegla 40 milijonov dinarjev. Na jeseniškem novoletnem sejmu je sodelovalo 18 delovnih organizacij, ki so na 600 m^2 prodajnega prostora iztržile 36,5 milijonov dinarjev.

Tudi I. Novoletni sejem v Kranju so pripravili v prostorih delavskega doma, na njem pa je sodelovalo 23 razstavljalcev, ki so prodali blago v vrednosti 42 milijonov dinarjev. XI. Gorenjski sejem pa so spet pripravili v osnovni šoli Simon Jenko in tekstilni šoli; udeležilo se ga je 145 delovnih organizacij, od teh je bilo 39 odstotkov z Gorenjske, 45 odstotkov iz drugih krajev Slovenije in 16 odstotkov iz drugih republik. Prodajna vrednost sejma brez sklenjenih pogodb je dosegla 710 milijonov dinarjev, ki jih je »zapravilo« 102.840 obiskovalcev.

Ali ni tako množičen obisk najstarejše povojne sejemske prireditve v Kranju zahteval ureditev posebnih sejemskih prostorov?!

Kakorkoli je že vprašanje umestno, danes ni mogoče iskati »krivcev« za to, da so sejemske prireditve še deset let, to je do leta 1971, gostovale po kranjskih šolah, v delavskem domu in celo na tržnici. Tukaj so od 1. do 5. oktobra 1963 pripravili prvi sejem sadja in kmetijskih pridelkov. Sicer pa je takrat Kranj docela živel v znamenju sejma. Tako so denimo leta 1969 pred tekstilno šolo v času XIX., takrat že Mednarodnega gorenjskega sejma (prvi tuji razstavljalec je sodeloval leta 1965, in sicer firma KMF iz Beljaka s kmetijskimi stroji in orodjem), morali postaviti montažne sejemske prostore.

Leta 1968 se je k tedanjim stalnim prireditvam, to je XVIII. Mednarodnemu gorenjskemu sejmu, IX. Novoletnemu sejmu in k VII. Spomladanskemu sejmu, priključil še I. Sejem obrti in opreme. Tega leta je vse sejemske prireditve obiskalo že 274.000 ljudi, in sicer Gorenjski sejem 165.000 obiskovalcev, Novoletni sejem 43.000 ljudi, Spomladanski sejem 40.000 in obrtni sejem 26.000 ljudi. Vrednost prodanega blaga je bila na vseh sejemskih prireditvah leta 1968 ocenjena na okoli 50 milijonov novih dinarjev (opomba: izkupički iz preteklih sejemskih prireditev so računani v takratnih starih dinarjih).

Mejnik v razvoju povojne sejemske dejavnosti v Kranju je tudi leto 1969, ko se je kolektiv Gorenjskega sejma odločil zgraditi lastne sejemske prostore v Savskem logu v bližini nekdanjega Majdičevega mlina. Tukaj so od leta 1971 dalje kranjski sejmi na 5.200 m^2 zidanih, 3500 m^2 montažnih ter na okoli 20.000 m^2 zunanjih površin. K Mednarodnemu kmetijskemu in gozdarskemu sejmu, ki je nastal iz spomladanskega sejma, k Mednarodnemu gorenjskemu sejmu, Mednarodnemu sejmu opreme ter k Novoletnemu sejmu sta se leta 1973 pridružila še Sejem opreme

in sredstev civilne zaščite in leta 1976 Mednarodni sejem malega gospodarstva.

Prizadevanja za sodobno usmeritev in organiziranost sejemske dejavnosti v Kranju

Kratek sprehod po povojnih sejmih v Kranju dokazuje, da so kranjski sejmi dobili slovenski, jugoslovanski in mednarodni pomen.

Ugodna zemljepisna lega Kranja v bližini meje z Avstrijo in Italijo, v neposredni bližini letališča Ljubljana, železnice, avtobusne postaje, špedicije, carine itd., stičišče starih in novih evropskih turističnih in gospodarskih tokov — ki opredeljujejo prostor Gorenjskega sejma — vse to pomeni priložnost za večje uveljavljanje gospodarstva na domačem in tujem trgu. V to smer so naravnane sedanje osrednje prireditve in tudi spremljajoče sejemske dejavnosti, ki jih bomo zategadelj nadrobneje opisali.

Mednarodni kmetijski in gozdarski sejem

Kmetijski in gozdarski sejem spada med večje tovrstne sejme v državi in je vsako leto prva sejemska prireditev Gorenjskega sejma. XVIII. Mednarodni kmetijski in gozdarski sejem v letu 1979 je bil od 6. do 16. aprila, udeležilo pa se ga je 571 razstavljalcev, od tega 162 tujih iz ZR Nemčije, Avstrije, Italije, Švedske, Nizozemske, Švice, Japonske in ZDA. Na sejmu so razstavljali in prodajali sodobne kmetijske in gozdarske stroje, plemensko živino, naprave za pridobivanje hrane, mlekarske in druge prehrambene izdelke, blago široke porabe za opremo kmetijskih gospodarstev, stanovanj, gospodinjstev in za osebno rabo. Sejemsko prireditev leto prej si je kljub slabemu vremenu ogledalo 56.000 ljudi, 461 razstavljalcev pa je prodalo razstavljeno kmetijsko mehanizacijo, živino, prehrambene in druge izdelke v vrednosti 530 milijonov dinarjev.

Mednarodni sejem malega gospodarstva

Najmlajša sejemska prireditev Gorenjskega sejma prikazuje dosežke osebnega dela in manjših delovnih organizacij ter predvsem ugotavlja sodelovanje obrtnikov in manjših delovnih organizacij z industrijo za zadovoljevanje medsebojnih potreb.

Sl. 1. Maršal Tito na Gorenjskem sejmu, 1957

Sl. 2. Generalpolkovnik Dolničar, podpreds. ZIS Čulafić in Zora Tomić, preds. ZK za zdravstvo in soc. politiko, na Sejmu civilne zaščite v Kranju 1978

Dasiravno gre za najmlajšo sejemsko manifestacijo v Kranju, pa so že dosedanji sejemski dnevi dokazali, da je ta sejem pomemben prispevek in pobuda za urejanje odprtih vprašanj med industrijo in malim gospodarstvom. IV. Mednarodni sejem malega gospodarstva, ki je bil od 9. do 16. maja lani, je dokaj uspešno uveljavil proizvodne in storitvene dosežke obrtnih delovnih organizacij, drobne industrije, samostojnih obrtnikov ter poslovnih združenj obrtnikov in povezovanje drobnega gospodarstva z industrijo. Na lanski prireditvi je sodelovalo 1274 razstavljalcev z 9000 različnimi izdelki. Ker je bil sejem bolj namenjen razstavi kot prodaji, ga je obiskalo okoli 10.000 ljudi.

Sejem opreme in sredstev civilne zaščite

V sodelovanju s Centrom za civilno zaščito zveznega sekretariata za ljudsko obrambo so leta 1979 od 4. do 9. junija pripravili VII. Sejem opreme in sredstev civilne zaščite. To je osrednja jugoslovanska prireditev na področju civilne zaščite, katere namen je ob prikazovanju dosežkov sodobne proizvodnje sredstev in opreme civilne zaščite zlasti prikazati uporabo teh dosežkov v organizacijah in službah, ki sestavljajo civilno zaščito. Zategadelj je sejem tudi vzgojnega pomena, ki ga ob drugem opredeljuje vsakokratno dvodnevno zvezno posvetovanje o posameznih aktualnih vprašanjih delovanja civilne zaščite v izjemnih razmerah, v morebitni vojni ali ob večjih elementarnih nesrečah. Lanskega sejma se je udeležilo 200 naših proizvajalcev sredstev in opreme civilne zaščite, ogledalo pa si ga je več tisoč ljudi. Ker je obisk sejma brez vstopnine, ni mogoče dati točnih podatkov o obiskovalcih.

Mednarodni gorenjski sejem

Med osrednje slovenske poletne prireditve za prodajo blaga široke porabe spada gotovo lani že XXIX. Mednarodni gorenjski sejem (od 10. do 20. avgusta), ki ga letno obišče okoli 300.000 ljudi in je obenem najstarejša povojna sejemska prireditev Gorenjskega sejma. Na njej sodelujejo mnoge gospodarske organizacije, predvsem industrijske, obrtniki, izdelovalci kmetijskih in gospodarskih strojev, živilska industrija, proizvajalci gradbenih strojev in gradbenih izdelkov ter drugi. To je tudi osrednja poletna turistična manifestacija Kranja. Lani se je na 30.000 m² pokritih prostorov in na prostem predstavilo 3.500 razstavljalcev z več kot 10.000 vrstami najrazličnejšega tehničnega in živilskega blaga, vrednost sejemske prodaje pa so ocenili na okoli 500 milijonov dinarjev.

Mednarodni sejem opreme

Na jesen, ko je treba poskrbeti za nakup ozimnice in ko urejamo človekovo bivalno okolje, organizira Gorenjski sejem Mednarodni sejem opreme, ki je bil lani že dvajseto leto zapored. Ime te sejemske prireditve se zrcali v širokem pojmu, saj predstavlja opremljanje hiš oziroma stanovanj, poslovnih prostorov, trgovin, gostinskih lokalov, hotelov, uradov, proizvodnih in drugih javnih prostorov, kjer človek dela in živi. Namen takšne sejemske predstave je dvojen: razstavljalci lahko vplivajo na obiskovalce, da bodo kulturnejše opremljali človekove delovne in bivalne prostore, hkrati pa tudi obiskovalci vplivajo na razstavljalce, ki imajo neposredno možnost »zapisovati« želje in potrebe ter nagnjenja kupcev. Na lanskem sejmu opreme so se ob drugem predstavili kranjski gobarji z razstavo kakih 500 vrst gob.

Novoletni sejem

Ob koncu preteklega leta je bila jubilejna novoletna prireditev Gorenjskega sejma — XX. Novoletni sejem (od 15. do 26. decembra). Novoletni sejem je namenjen ugodnejšemu nakupu daril, izdelkov trenutne ali trajnejše vrednosti ob novem letu, izdelkov za zimsko športno rekreacijo in podobno. Na Novoletnem sejmu leto prej se je predstavilo 82 domačih in 13 tujih razstavljalcev s približno 6.000 izdelki, ogledalo pa si ga je 60.000 ljudi.

Nujnost hitrejšega razvoja

Čeravno vsebinska usmeritev sejmov v Kranju nakazuje prizadevanja, da bi na sejmih sodelovalo čimveč jugoslovanskih gospodarskih organizacij, ta načrt ni bilo mogoče docela uresničevati. Sejmi v Kranju so prostorsko omejeni na zgrajeno dvorano, veliko 5200 m², in na nekaj pomožnih barak, ki so bolj primerne za kramarsko dejavnost, torej za obrobno zadevo pri sodobnejših sejemskih prireditvah.

Vse večji obisk sejmov, ki se jih letno udeleži že okoli 500.000 ljudi in nakupijo na sejmih za približno milijardo dinarjev blaga, letna 30-odstotna rast sejemske ponudbe v zadnjih letih, več občasnih kulturno-zabavnih in razstavnih prireditev zahtevajo razširitev in posodobitev sejmišča Gorenjskega sejma.

Zato je bil na začetku leta 1978 izdelan idejni načrt za ureditev še dveh dvoran, prireditvenega in športno rekreacijskega prostora, poslovnega središča, zabavišča in gostinskega prostora. Z uresničitvijo omenjenega načrta bi sejmišče pridobilo 18.743 m^2 novih prostorov.

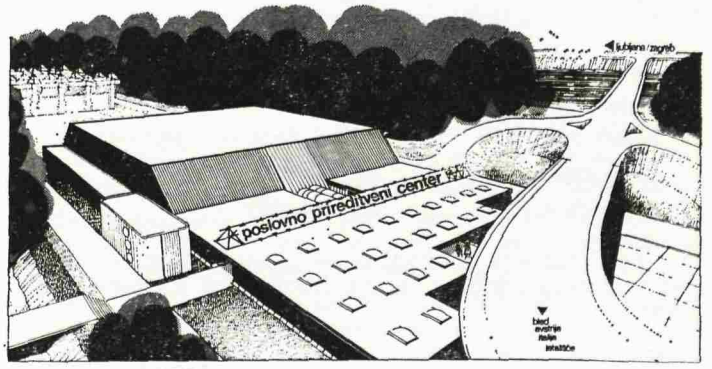
O tem načrtu se je že na začetku leta 1978 začela javna razprava v gorenjskih delovnih organizacijah, v interesnih skupnostih in družbeno-političnih organizacijah kranjske občine, ki so naposled dale pobudo za ureditev prvega od predvidenih novih objektov.

Gre za zgraditev večnamenske športno-rekreacijske in sejemske dvorane v Savskem logu v bližini sedanje sejemske dvorane. Ker spada Kranj med redka slovenska industrijska središča, ki ima ob močno razvitem gospodarstvu zelo majhne možnosti za množični rekreativni šport v dvoranah, so se odločili v kranjskih delovnih organizacijah, da gmotno podprejo zgraditev večnamenske dvorane. Ureditev omenjenega objekta, ki so ga ob koncu leta 1979 začeli graditi, pomeni namreč rešitev za zadovoljevanje sejemskih, športnih, rekreacijskih, kulturnih in drugih potreb Kranja ter njegovega zaledja. Pomeni pa tudi zagotovilo za vzdrževanje prostorov po zgraditvi in odpravlja pereče vprašanje, s katerim se praviloma bodejo upravljalci, denimo športnih dvoran: kje dobiti denar za vzdrževanje in popravilo že zgrajenega objekta?! Ker bo v bodoči dvorani le 65 dni na leto namenjenih sejemski dejavnosti, bo za šport in rekreacijo ostalo kar 300 dni na leto.

V novem, več kot 6000 m^2 velikem večnamenskem objektu bodo vgrajene hladilne naprave na ploščadi, veliki 32 × 62 metrov, ob premični tribuni za 2000 gledalcev, To bo pol leta omogočalo neprekinjeno rekreacijo na drsališču ter tekmovanja in vaje hokejistov in drsalcev. Razen tega bo dvorana namenjena še drugim športno rekreacijskim dejavnostim, pa tudi kulturnim prireditvam, proslavam, večjim trgovskim razprodajam, modnim revijam, zborovanjem delovnih organizacij, društev, krajevnih skupnosti in podobno.

Kranjsko sejmišče je tudi naravno središče mesta, saj je do tja možno priti v petnajstih minutah peš z levega in desnega brega Save, ob njem pa lahko parkira tudi do 8000 osebnih avtomobilov in večjih vozil, kar je spričo pomanjkanja parkirišč v drugih delih Kranja tudi pomembna pridobitev.

Sl. 3. Gorenjski sejem v Kranju na Majdičevem otoku

Sl. 4. Risba nastajajočega poslovno prireditvenega centra na Majdičevem otoku v Kranju

Samoupravni sporazum za zgraditev večnamenske dvorane je podpisalo 19 delovnih organizacij kranjske občine, ki bodo prispevale za dokončno ureditev objekta skupaj z Gorenjskim sejmom 101 milijon dinarjev.

Na ta način je storila delovna organizacija Gorenjski sejem skupaj s kranjskim gospodarstvom pomembne korake v novo obdobje, ki je odločilno za uveljavljanje sodobne sejemske dejavnosti. Odpravlja namreč ozke okvire sejmarstva in posega na nova področja, ki so zlasti v Kranju zanemarjena, torej na množično športno rekreacijsko in kulturno dejavnost, na ustvarjanje precej boljših razmer za organiziranje prodajnih in vzgojnih razstav, na predstavljanje gospodarskega utripa Gorenjske, Slovenije, Jugoslavije in tujine. Novo sejmišče Gorenjskega sejma bi naj tako postalo pomembno poslovno, turistično, množično športno in rekreacijsko, zborovalsko in kulturno središče Gorenjske.

Pred dvema letoma so v delovni organizaciji Gorenjski sejem ustanovili tudi službo za oblikovanje in utrdili komercialno službo, kar že daje sadove. Boljša je tudi spremljajoča propagandna in druga dejavnost, ko z ustreznimi likovnimi rešitvami ob posameznih sejmih in drugih prireditvah dvigajo strokovno in kulturno raven dejavnosti Gorenjskega sejma.

Zdaj, ko so že začeli uresničevati prvi del dolgoročnega razvojnega koncepta o ureditvi novih sejemskih, prireditvenih in športno-rekreacijskih prostorov, ni več tako oddaljen cilj načrtovane sejemske in druge dejavnosti Gorenjskega sejma, ki je v pričujočem besedilu večkrat poudarjen. Ne gre več le za želje načrtovalcev razvoja Gorenjskega sejma in peščice »zanesenjakov« zunaj te delovne organizacije. Zato pa zahteva naloga čimprejšnjo uresničitev, ker gre za korist delovnih ljudi in občanov Kranja, njegove okolice in Gorenjske.

Opombe:

[1] Direktorji Gorenjskega sejma:
Otmar Colnar leta 1952 (opomba: predsednik sejemskega odbora)

Ivo Miklavčič	od leta 1953 do 1957
Metod Rotar	od leta 1957 do 1959
Ludvik Sirc	od leta 1960 do 1965
Lojze Okorn	od leta 1965 do 1977
Franc Ekar	od leta 1977

[2] Leta 1956 si je Gorenjski sejem ogledalo 36.000 ljudi, vrednost prodanega blaga pa je bila ocenjena na 6,5 milijona dinarjev.

Sejemske prireditve v letu 1978 si je ogledalo okoli 500.000 ljudi, prodajna vrednost blaga pa je bila okoli milijarde dinarjev, od tega je bilo deviznega priliva za 240 milijonov dinarjev.

Literatura:

Vinko Möderndorfer,CUOS V; Alois Skraber, »Der Exaudi-Markt zu Sittich in Unterkrain«, Carniolia 1844; Mohorjev koledar iz leta 1938; Arnold Hauser »Socialna zgodovina umetnosti in literature«, Ljubljana 1969, Krajevni leksikon Slovenije, Ljubljana 1968, arhivski zapiski Gorenjskega sejma od leta 1951 do 1978; Niko Kuret »Praznično leto Slovencev«, Celje 1970; Franc Ekar »Programska usmeritev Gorenjskega sejma«, študija iz leta 1978, Kranj.

MERKUR OD NASTANKA DO DANES

STANE TAVČAR

Trgovsko podjetje MERKUR, veleželeznina Kranj, se je od svojega nastanka še v prejšnjem stoletju razvilo iz skromne prodajalne v eno največjih in zelo uspešnih delovnih organizacij na Gorenjskem. Z veliko zmogljivostjo lastnih veleprodajnih skladišč in široko razvejanostjo drobnoprodajnih prodajaln na kranjskem, radovljiškem, škofjeloškem, jeseniškem in ljubljanskem območju je postal nepogrešljiv delovnim organizacijam in prebivalstvu, ki se pri MERKURJU oskrbujejo z vsem potrebnim za reprodukcijo, gradnjo hiš in številnimi potrebščinami za gospodinjstvo. Danes si na Gorenjskem uspešnega razvoja gospodarstva in gradnje novih stanovanjskih enot brez MERKURJA skoraj ne moremo misliti. Delovna organizacija je dosegla takšno stopnjo rasti, da ji sedanji okviri več ne zadoščajo, zato smelo gleda v jutrišnji dan. — Toda vedno ni bilo tako.

Rojstvo Merkurja

Ob koncu prejšnjega stoletja, ko se je moral slovenski kapital spoprijemati z močnejšim tujim, zlasti nemškim, je odprl celjski trgovec Peter Majdič v Kranju trgovino z železnino, ki je bila zametek današnje delovne organizacije MERKUR. Že takrat je ta trgovina slovela kot solidna in se je lahko uspešno zoperstavljala raznim konkurenčnim poizkusom, saj je znano, da takratni kapital ni poznal nobene sentimentalnosti. Z razvojem industrije na Gorenjskem in zlasti v Kranju je bila trgovina s kovinskim blagom potrebna. To je omogočalo njen sicer počasen, vendar nenehen razvoj.

Med zadnjo vojno MERKUR — tako se je že pred vojno imenoval — ni dosegel pomembnejšega vzpona. V tem času ga je doletela tudi katastrofa, saj je požar uničil takratno upravno stavbo in precej zalog. Pomembno pa je omeniti, da je med drugo svetovno vojno domala celoten kolektiv takratnega MERKURJA sodeloval v NOB.

Nacionalizacija in nadaljnji razvoj

6. decembra 1946. leta je bilo podjetje nacionalizirano in ta dan pomeni v zgodovini MERKURJA prelomnico, saj so bili s tem doseženi osnovni cilji, ki jih je začrtala revolucija v narodnoosvobodilnem boju.

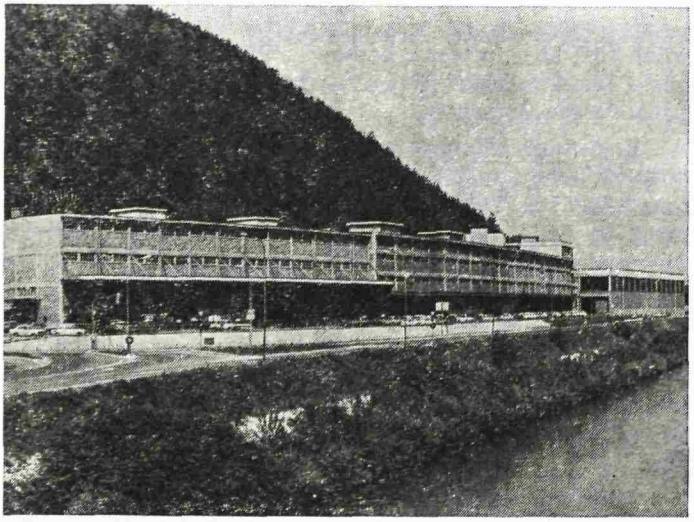
Po nacionalizaciji je podjetje sprva oskrbovalo lokalno industrijo in obrt, kasneje pa tudi široko potrošnjo. Ker so takrat nad takšnimi podjetji še bdele direkcije, ki so določale konkretne naloge, se MERKUR ni mogel razvijati v želenem obsegu. Šele ukinitev direkcij in izvolitev prvih delavskih svetov — v MERKURJU je bil izvoljen 1951. leta — sta omogočili uresničevanje samostojno začrtane razvojne poti, ki je trgovsko podjetje MERKUR uspešno vodila mimo številnih težav, ki so v prvem povojnem času trle gospodarsko dejavnost.

Z lastnimi silami in s sodelovanjem drugih kranjskih delovnih organizacij so zgradili prva moderna in mehanizirana skladišča, kar je MERKURJU omogočilo lažje poslovanje in nadaljnji razvoj, predvsem prodajo na debelo. Sprejeta je bila usmeritev Merkurja, ki se je odločil, da postane pomemben dobavitelj tehničnega blaga za industrijo in obrt, ki sta se pričeli hitro razvijati. Ta naloga je zahtevala tudi dosti fizičnih naporov, saj je bilo potrebno letno z golimi rokami preložiti tudi 40 do 50 tisoč ton blaga, mehanizacije takrat še niso poznali. To so bila leta, ko so se ob delu in z delom kalili kadri za boljši jutri.

Posebno so skrbeli tudi za razširitev drobnoprodajne mreže. Prišlo je do pripojitev trgovskih podjetij Kovina Ljubljana, Oprema Kranj, Železnina Kranj, Železnina Škofja Loka in Železnina Radovljica. S tem se je nekajkrat povečalo število prodajaln, ki pa so bile zastarele in potrebne temeljite obnove. Res so takoj začeli modernizirati stare in graditi nove prodajalne. S tem so zelo povečali prodajne zmogljivosti in blagovni promet je vidno rastel.

STANE TAVČAR, YU, 64000 Kranj, Kajuhova 11, trgovski poslovodja

Sl. 1. Tu je Merkur začel svoj razvoj

Sl. 2. Skladišča ob železniški postaji

V letu 1979 se je trgovsko podjetje na veliko in drobno Universal Jesenice združilo v enovito delovno organizacijo MERKUR, s čimer so bile dosežene nove razsežnosti pri prodaji na debelo, zlasti proizvodov črne metalurgije.

Danes ima DO MERKUR 117.180 m² poslovnega prostora, od tega 95.600 m² pokritih in nepokritih skladišč, 24 sodobno urejenih prodajaln zajema 9480 m² prodajnega prostora, 12.100 m² površine pa je namenjene za upravne in druge potrebe. Znatna sredstva so bila namenjena tudi za mehanizacijo, za spremembo tehnologije dela in skladiščenja vseh vrst kovinskotehničnega blaga; nabavljen je bil tudi računalnik, kar je vse skupaj znatno pripomoglo k olajšanju težkih fizičnih del in k preglednejšemu ter hitrejšemu spremljanju poslovnih dogodkov.

Že nekaj časa sta se pri MERKURJU uspešno razvijala uvoz in izvoz tehničnega blaga. Z izgradnjo lastnih skladišč je MERKUR pridobil dovoljenje za konsignacijsko skladiščenje in zastopanje nekaterih znanih in renomiranih tujih firm ter proizvajalcev.

Zgrajeno je bilo tudi carinsko skladišče za carinjenje in skladiščenje carinskega blaga, kar je za kranjsko gospodarstvo precejšnjega pomena. Zaželeno je, da bi se zunanjetrgovinska dejavnost MERKURJA s pomočjo predstavniške mreže razširila na področje celotne Jugoslavije.

Trgovsko podjetje MERKUR združuje danes 5 temeljnih organizacij združenega dela, in sicer:

TOZD Prodaja na debelo,
TOZD Prodaja na drobno,
TOZD Trgovske storitve,
TOZD Zunanja trgovina,
TOZD Universal — Prodaja na debelo.

Osnovna dejavnost temeljnih organizacij prodaje na debelo in drobno je nabava in prodaja črne metalurgije in barvnih kovin, kovinskotehničnega blaga, gradbenega in instalacijskega materiala ter naprav in opreme za ogrevanje, strojev in opreme ter ročnega in strojnega orodja, motornih vozil, koles, akustičnih aparatov in elektrotehničnega materiala, kemičnih izdelkov, trdih kuriv in široke izbire blaga za splošno porabo.

Glavna dejavnost temeljne organizacije Zunanja trgovina je izvoz in uvoz železnine in kovinskega blaga, sani-

tarnega in instalacijskega materiala, koles in šivalnih strojev, stekla, porcelana in keramike ter zastopanje tujih firm.

Temeljna organizacija Trgovske storitve pa v okviru svoje dejavnosti opravlja predvsem naslednja dela: oddaja v najem skladiščne prostore, poslovne lokale in komunalne naprave, skladišči carinsko in drugo blago, prevaža blago z lastnimi vozili, opravlja servisne in tehnične storitve ter skrbi za vzdrževanje obstoječih objektov in naprav.

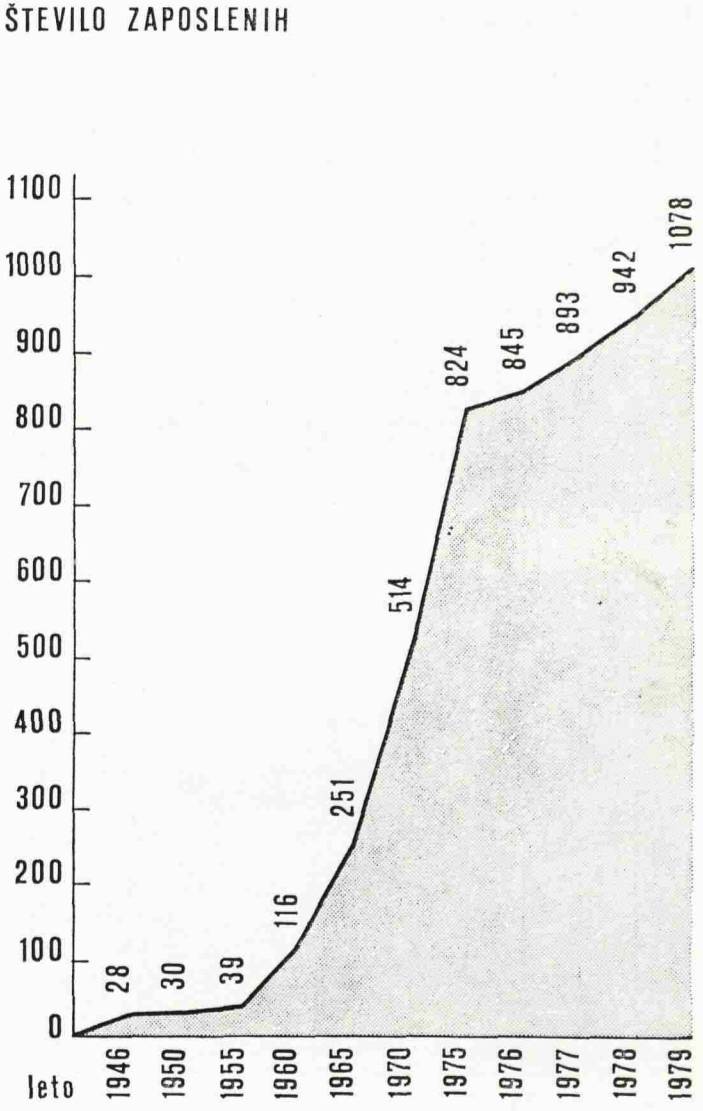
V okviru delovne organizacije je tudi Delovna skupnost skupnih služb, ki opravlja zadeve skupnega pomena, kot so dela in naloge s pravnega, kadrovskega in socialnega področja, finančne in računovodske službe ter ekonomsko organizacijskega značaja ter investicijske službe.

Na področju Jugoslavije ima MERKUR 4 predstavništva, in sicer v Beogradu, Zagrebu, Skopju in na Reki. Dobro razvejana predstavniška mreža, ki pokriva vse predele države, skrbi za to, da blago, ki ga vodi MERKUR v svojih zalogah, seže tudi v najoddaljenejše kraje.

Zaposlovanje in vzgoja kadrov

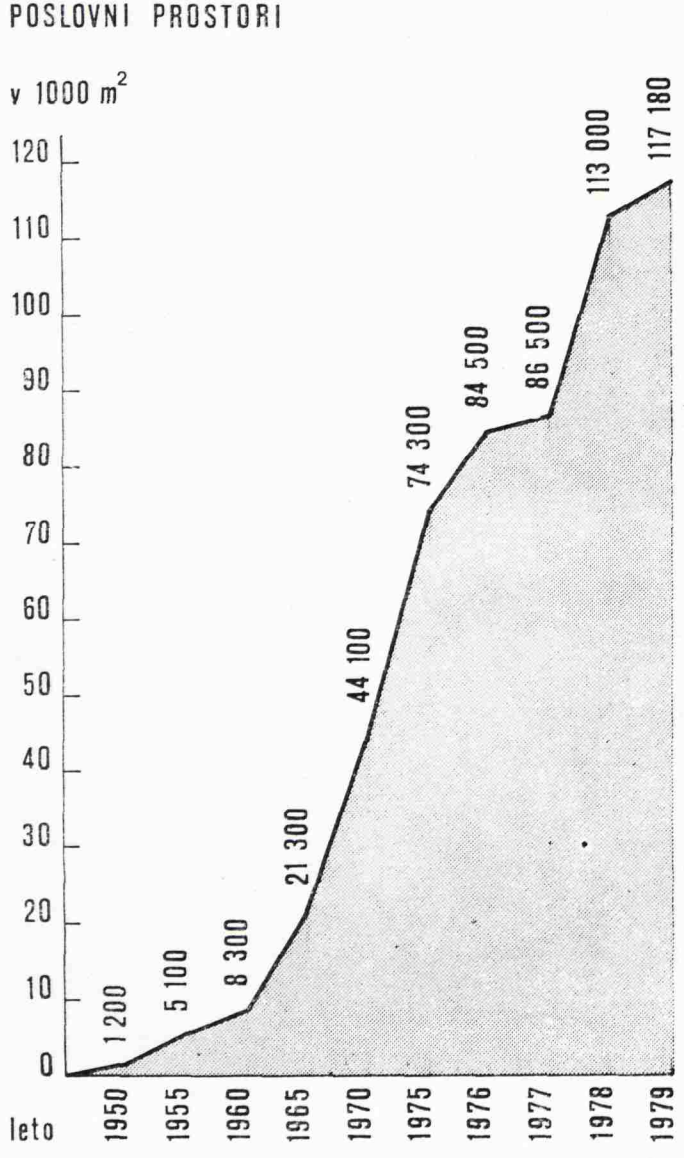
Kadrovska politika delovne organizacije MERKUR temelji na spoznanju, da je njegov nadaljnji dinamični razvoj odvisen predvsem od ustrezne kadrovske zasedbe. Zato je vlagal MERKUR v zadnjih desetletjih znatna sredstva v vzgojo kadrov, brez katerih si razvoja delovne organizacije v današnjem obsegu ni mogoče misliti.

Ob nacionalizaciji je imel MERKUR 28 delavcev, danes šteje kolektiv že 1078 zaposlenih, od tega jih je 56 z visoko in višjo, 265 s srednjo ter 506 z ustrezno poklicno izobrazbo. Samo v zadnjih petih letih je štipendiral 40 študentov in izučil 91 učencev za trgovski poklic. Za nadaljnje pridobivanje in usposabljanje novih kadrov stopnjuje MERKUR svoje napore zlasti na tistih področjih, kjer kadrov še primanjkuje. V ta namen štipendira tudi danes na raznih šolah 83 študentov in učencev. Zaposlenim omogoča, da študirajo in se izpopolnjujejo ob delu, pri tem jim na razne načine pomaga. Kadrovskim problemom posveča posebno skrb, saj je znano dejstvo, da se za poklic trgovskega delavca odloča vse manj mladih.

Investicijska dejavnost

V zadnjih tridesetih letih je MERKUR dosegel izreden razvoj. Na novo je bilo zgrajeno na tisoče m^2 pokritih skladiščnih prostorov, zgrajeno je bilo več povsem novih, sodobno urejenih trgovin, med katerimi velja omeniti

Ferrum v Ljubljani, Kovino v Lescah, Železnino in Elektromoto v Radovljici ter sovlaganje v Union na Jesenicah in veleblagovnico Globus v Kranju. V središču mesta je bila odkupljena Andrašičeva hiša in celoten kompleks zgradb bivše tovarne Sava, kar vse rabi iz dneva v dan naraščajočim potrebam blagovnega prometa.

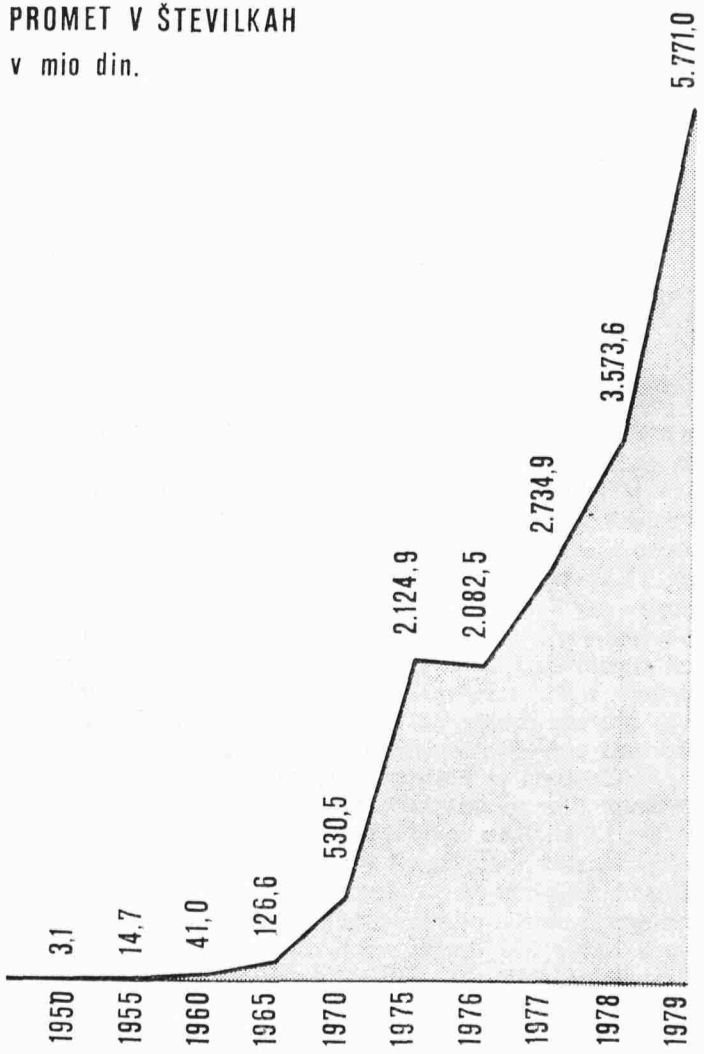
Vendar vse to, kar je MERKUR zgradil v zadnjih desetletjih, še vedno ne zadošča potrebam današnjega, zelo dinamičnega časa. Nadaljnje načrtovanje razvoja in poslovna politika delovne organizacije sta vse bolj zahtevni nalogi, od katerih je odvisna nadaljnja razširitev skladiščnih in prodajnih zmogljivosti. V teh prizadevanjih so programirane nove, velike trgovine v Kranju, Ljubljani in na Jesenicah. Vedno večje potrebe zahtevajo povečan obseg poslovanja, zato so sedanji skladiščni prostori ob železniški postaji postali že zdavnaj pretesni, v kranjskem industrijskem bazenu pa ni možnosti za nadaljnjo razširitev. Ker utesnjenost otežkoča manipuliranje z blagom, ovira hitrejšo rast prometa in nadaljnji razvoj, je MERKUR v Naklem že začel graditi nov skladiščni kompleks, ki zajema 210.000 m² površine. To trenutno največje kranjsko gradbišče bo že čez leto ali dve področju okrog Naklega dalo povsem nov, poslovni videz. Odkar obstaja MERKUR, je to njegova največja investicija.

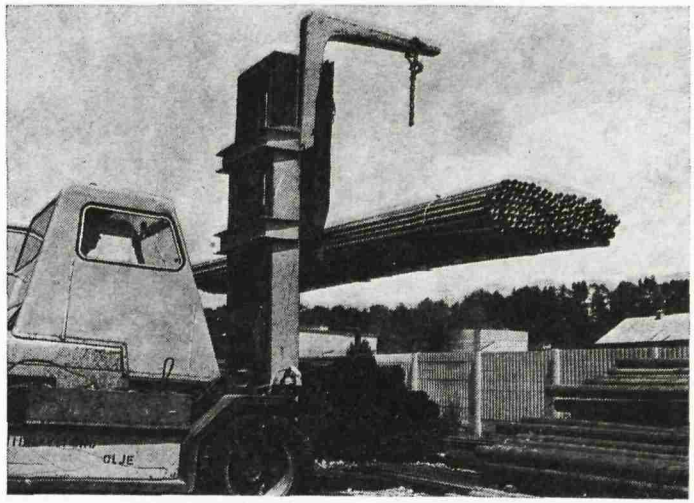
Blagovni promet

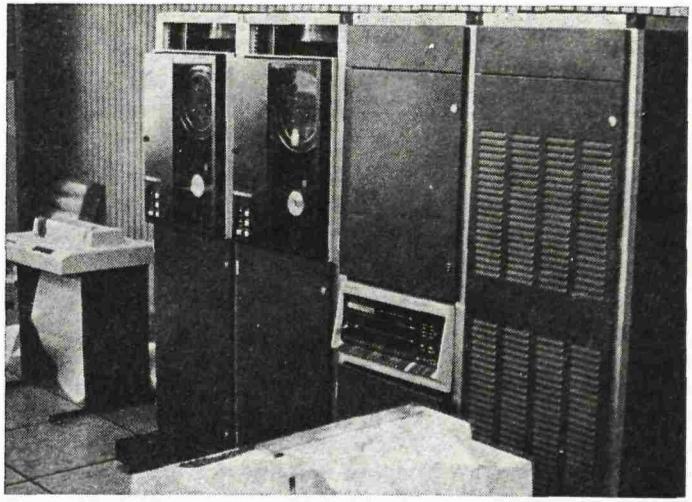
Osnovna dejavnost MERKURJA je blagovni promet, ki ga opravljajo temeljne organizacije združenega dela Prodaja na debelo, Prodaja na drobno, Universal — Prodaja na debelo in Zunanja trgovina. Blagovni promet dopolnjuje še promet, ki ga opravlja TOZD Trgovske storitve. Rast skupnega prometa v posameznih obdobjih prikazuje grafikon na strani 371.

Samoupravno organiziranje in odločanje

Pomembne spremembe v razvoju naše družbe v zadnjih nekaj letih, predvsem pa jasno začrtana smer neposrednega samoupravljanja, so sestavni del dela in življenja MERKURJA. Zakon o združenem delu na področju upravljanja z družbenimi sredstvi, zlasti pa pri oblikovanju in razporejanju dohodka, zagotavlja delavsko veljavo in zahteva neposredno odločanje delavcev. Zato se je moral tudi MERKUR ustrezno organizirati, da bi samoupravljalci v njem lahko uresničevali svoje pravice in dolžnosti.

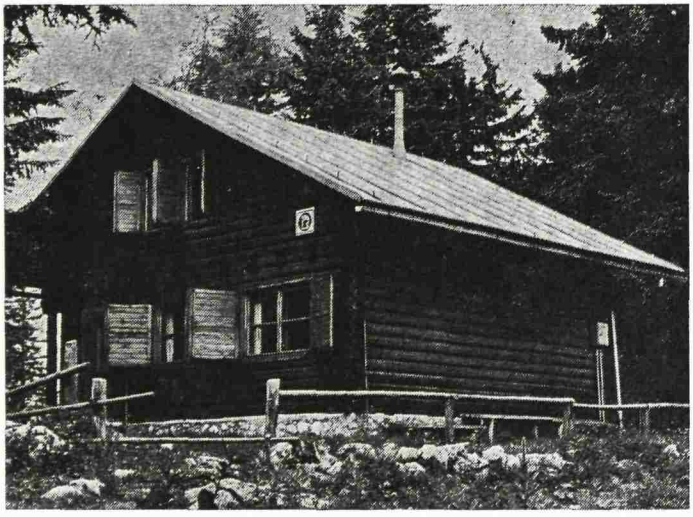

Sl. 3. Tehnika nadomešča roke delavcev

Sl. 4. Računalnik spremlja poslovanje

Vsaka temeljna organizacija združenega dela v okviru delovne organizacije MERKUR ima konstituirane vse samoupravne organe, kot jih predvideva Zakon o združenem delu. Delavci MERKURJA odločajo o najpomembnejših vprašanjih svojega razvoja in poslovanja na referendumu in zborih delavcev. Po svojih delegatih v delavskih svetih TOZD in delovne organizacije odločajo o tekočem poslovanju in gospodarnem upravljanju z družbenimi sredstvi.

Sl. 5. Za oddih in razvedrilo — koča na Krvavcu

Družbenopolitične organizacije

Stalna skrb je namenjena razvoju družbenopolitičnih organizacij v temeljnih organizacijah združenega dela, ki so skladno z razvojem samoupravljanja poglabljale vsebino svojega dela in živo spremljale vsa dogajanja.

Vsaka temeljna organizacija združenega dela ima osnovno organizacijo Zveze komunistov, ki največ časa namenja idejnopolitičnemu usposabljanju, izobraževanju in sprejemanju novih članov, predvsem iz vrst mladine. Osnovna organizacija Zveze socialistične mladine Slovenije tesno sodeluje z ZK in sindikatom, pospešuje vključevanje mladih v samoupravne organe in druge družbenopolitične organizacije, ki so pobudniki mnogih akcij za boljše delovne razmere, za družbenopolitično izobraževanje in skrbijo za dobre medsebojne odnose ter za večjo družbeno zrelost.

Najbolj razvejana je sindikalna organizacija, saj ima v petih temeljnih organizacijah združenega dela in Delovni skupnosti skupnih služb svoje izvršne odbore, ki so prevzeli nalogo vključiti čimveč delavcev v aktivno delo v samoupravnih organih ter nalogo, da postanejo delavci nosilci pobud za poglabljanje sistema samoupravljanja na vseh ravneh organiziranosti tako temeljne kot tudi delovne organizacije.

Informiranje in družbeni standard

28. decembra 1966 ob sedemdesetletnici podjetja je izšla prva številka Merkurjevih novic, glasila delovne organizacije, v katerem so izražene želje in hotenja delavcev. V glasilu, ki izhaja mesečno, se zrcalijo tudi sklepi, ocene in stališča. Le-ti naj dosežejo slehernega člana kolektiva, ki jih mora souresničevati. Področje informiranja se s pridobivanjem izkušenj vse bolj razvija. Njegova glavna usmeritev je, da bi bil delavec pravočasno in natančno obveščen o dogajanjih v temeljnih organizacijah združenega dela, delovni organizaciji, krajevni skupnosti in občini.

MERKUR je posvečal posebno skrb reševanju stanovanjskih problemov, zato teh v delovni organizaciji skorajda ni. Na priporočilo delavskih svetov so bila namenjena v preteklem obdobju za reševanje stanovanjskih problemov naših delavcev znatna sredstva. Danes imajo 105 stanovanj v družbeni lasti, 691 delavcem je bilo za gradnjo ali popravilo stanovanj odobrenih za 21,975.500 dinarjev posojil. Nekaj stanovanj je bilo treba preskrbeti tudi drugim uporabnikom zaradi investicij v nekatere nove objekte oziroma zaradi pridobivanja zemljišča za novogradnje.

V želji, da se najširšemu krogu delavcev omogoči letovanje ob morju, je sindikalna organizacija MERKURJA že v letu 1974 kupila počitniške prostore v Istri in Kvarnerju, kjer trenutno razpolagajo s 13 stanovanjskimi enotami v zidanih objektih in 17 kamp prikolicami, razporejenimi na raznih mestih ob morju. Letno izrabi počitniške ugodnosti okrog 200 družin naših delavcev. Poleg tega ima delovna organizacija MERKUR v Jadranovem še počitniški dom s 30 ležišči.

V poletnem, še bolj pa v zimskem času, obiskujejo delavci lastno kočo na Krvavcu, kjer se zbirajo člani planinske sekcije oziroma delavci, ki se ukvarjajo z zimskim športom. V okviru sindikalne organizacije delujejo še nogometna, rokometna, kegljaška, balinarska in šahovska sekcija, njihovi člani pa se udeležujejo različnih tekmovanj. Iz tega sledi, da se rekreaciji delavcev posveča dosti pozornosti.

Ko se MERKUR ozira na prehojeno pot, lahko ugotovi, da je z doseženimi rezultati upravičil svoj obstoj. S tem, da je priznan v državi in v tujini, je dokazal, da mu

pripada ustrezno mesto v naši socialistični skupnosti. Prihodnost gradi na delavcu, ki je gospodar svojega dela. Vsak posameznik in vsi skupaj si prizadevajo, da bo vsak delavec v MERKURJU našel pravo mesto in bo z delom v delovni organizaciji prispeval k nadaljnjemu razvoju in še lepši prihodnosti naše socialistične družbe.

VELETRGOVINA ŽIVILA OD ZAČETKOV DO DANES

LOJZE URBANC

Zgodovina Veletrgovine Živila sega praktično v leto 1946. Nastala je iz prvega povojnega preskrbovalnega podjetja NAVOD. Tu je bilo prvo državno republiško grosistično podjetje te stroke, s sedežem v Ljubljani. Tako kot v drugih krajih Gorenjske (Škofja Loka, Lesce, Jesenice) je Navod imel podružnico v Kranju. V letu 1947 je bil Navod reorganiziran v okrajna grosistična podjetja.

Osnovna naloga takratnega Navoda je bila preskrba trgovin na drobno, ki so bile še last zasebnikov, tovarniških magazinov, nabavno-prodajnih zadrug (Naproza), kmetijskih zadrug, ki so se ukvarjale pretežno s trgovino, ter trgovin pri gozdnih upravah, ki so imele pri dobavi osnovnih življenjskih potrebščin absolutno prednost.

V omenjenem obdobju pa vse do leta 1951 je bilo prehrambeno blago in nekatere druge vrste racionirano, to se pravi, da so ga prodajali izključno na živilske nakaznice in industrijske pike. Izbira v trgovinah je bila skromna, prodaja pa omejena le na nekaj vrst blaga, kot so moka, olje in druge maščobe, sladkor, milo, 2 vrsti pralnih praškov, marmelada, konzerve kot pomoč UNRE itd . . . Kruh, mleko in meso, ki so bili tudi racionirani, so prodajali v posebnih prodajalnah.

Obstajala je le klasična prodaja, zaloge v trgovinah so bile minimalne. Vse blago so pakirali oz. zavijali v trgovini, pijač, tako alkoholnih kot brezalkoholnih, sploh ni bilo v prodaji. Takratna ponudba je bila v primerjavi z današnjo izredno skromna. Danes ima poprečno velika samopostrežna trgovina na razpolago nekaj tisoč vrst različnega blaga v sodobni embalaži.

Za prvo preskrbovalno podjetje sta zanimivi še dve značilnosti. V svojo dejavnost je vključevalo tudi mline (danes nobeden več ne obratuje) ter odkup kmetijskih pridelkov in živine. Druga značilnost pa je bila ta, da so bili vsi delavci uslužbenci takratnega okraja Kranj in delali strogo po navodilih okrajnega poverjeništva za trgovino in preskrbo.

V povojnem obdobju so preskrbovali trgovine na drobno z izredno skromnimi prevoznimi sredstvi. Na razpolago so bili le trije stari tovorni avtomobili, medtem ko je danes potrebno za razvoz blaga drobnoprodajni mreži in drugim velikim potrošnikom 50 tovornjakov.

Velika in za občane izredno pomembna prelomnica je leto 1951. Z večjo proizvodnjo in tudi s pomočjo uvoza (pšenica) so bile ukinjene potrošniške karte, živilski ter drugi za življenje nujni proizvodi pa so prešli v prosto prodajo. Čeprav je bila ponudba še izredno skromna, je ukrep pomenil bistveno zboljšanje življenjske ravni delovnega človeka.

Do konca druge svetovne vojne je bila trgovina v Kranju izključno v zasebni lasti in državni sektor ni imel še nobenih izkušenj pri organiziranju prodaje. Zato so nastajale tako številne (organizacijske in reorganizacijske) spremembe pri organiziranju preskrbe.

Že leta 1948 se je Navod preimenoval v trgovsko podjetje Prehrana, ki se je v letu 1951 združilo z okrajnim magazinom in preimenovalo v trgovsko podjetje Kokra Kranj. Prehrana je združevala nacionalizirane zasebne trgovine, industrijske magazine in prodajalne pri takratnih gozdnih upravah (skupno 38 prodajaln). 25. decembra 1953 pa se je iz Kokre izločila celotna prodaja živil in gospodinjskih potrebščin na veliko in drobno. Grosistično trgovsko podjetje Živila Kranj je prevzelo prodajo živil in gospodinjskih potrebščin na veliko. Posamezne trgovine na drobno so se povezale v manjša trgovska podjetja v Kranju in okolici, trgovsko podjetje Kokra pa je ostalo grosist brez drobnoprodajne mreže.

Kot rečeno je v letu 1951 obstajalo več manjših trgovskih podjetij (TP):

ALOJZ URBANC, YU, 64204 Golnik, Goriče 45, dipl. ing. org., oec., glavni direktor Veletrgovine »Živila« Kranj

1. TP Preskrba Kranj, s sedežem pri bivšem Andrašiču — sedanji Merkur,
2. TP Hrana, s sedežem na Majstrovem trgu v Kranju,
3. TP Postrežba, s sedežem v sedanjih prostorih Kluba gospodarstvenikov v Kranju,
4. TP Oskrba, s sedežem na Jezerski cesti v Kranju,
5. TP Storžič, s sedežem v Predosljah,
6. TP Bistra, s sedežem v Stražišču,
7. TP Potrošnik, s sedežem v že porušeni hiši poleg gimnazije Kranj.

Nadalje je poslovalo na območju takratne občine Cerklje še TP Krvavec in na Jezerskem TP Jezersko.

Takratna dejavnost je bila tako zelo razdrobljena, da ni bilo možnosti za hitrejši razvoj in modernizacijo. Zato se je že v letu 1961 del trgovskih podjetij pripojil k TP Živila; to se je s tem preimenovalo v Veletrgovino Živila Kranj, z dejavnostjo prodaja živil in gospodinjskih potrebščin na veliko in drobno.

Obseg dejavnosti je bil sprva še skromen. Zaposlenih je bilo le 275 delavcev in 32 učencev. Podjetje je imelo 49 prodajaln, vrednost blagovnega prometa pa je v letu 1962 znašala 11.003.176 din. Vendar se je zaradi naraščanja kupne moči iz leta v leto povečeval. V letu 1962 sta se podejtju propojili TP Škrlatica v Kranjski gori in TP Jezersko, v letu 1963 pa TP Krvavec Cerklje. S pripojitvijo vseh navedenih je povečano podjetje imelo zaposlenih 306 delavcev in 15 učencev.

Za drobnoprodajno mrežo je bila izredno pomembna uvedba samopostrežnega načina prodaje v letu 1963. To je omogočilo racionalnejše delo in hiter način postrežbe, hkrati pa je taka prodaja zahtevala vedno bolj izpopolnjeno embalažo.

V tem letu so začele obratovati tri samopostrežne prodajalne na področju Kranja: prva v Vodopivčevi ulici, druga na Titovem trgu (Pri Peterčku) in tretja pri nebotičniku v Stošičevi ulici.

Za razvoj Živil so pomembne še naslednje integracije:

1. pripojitev TP Koloniale Bled 1. 6. 1966,
2. pripojitev TP Agraria Kranj dne 1. 1. 1967,
3. pripojitev Slaščičarne-Kavarne dne 1. 6. 1973.

Z navedenimi pripojitvami je dobila delovna organizacija današnji obseg.

Glavna dejavnost delovne organizacije je prodaja živilskega blaga na debelo temeljnim organizacijam, ki so združene v delovno organizacijo, in drugim velikim potrošnikom na Gorenjskem ter drugih področjih v Sloveniji (Slovensko Primorje), nekaj pa celo izven Slovenije (Istra), prodaja blaga na drobno v petih gorenjskih občinah in gostinske usluge.

Pomemben mejnik v razvoju Živil je leto 1973, ko so bile na podlagi ustavnih dopolnil ter sklepov zborov delovnih ljudi ustanovljene temeljne organizacije združenega dela in 23. 12. 1973 na svečani seji DS podpisan samoupravni sporazum o združitvi temeljnih organizacij v delovno organizacijo.

Danes so združene v delovno organizacijo Veletrgovina Živila Kranj.

TOZD Veleprodaja Kranj, s sedežem v Naklem,
TOZD Maloprodaja Kranj, s sedežem v Naklem,
TOZD Gostinstvo Kranj, s sedežem v Naklem,
TOZD Trgovina Bled, s sedežem na Bledu.

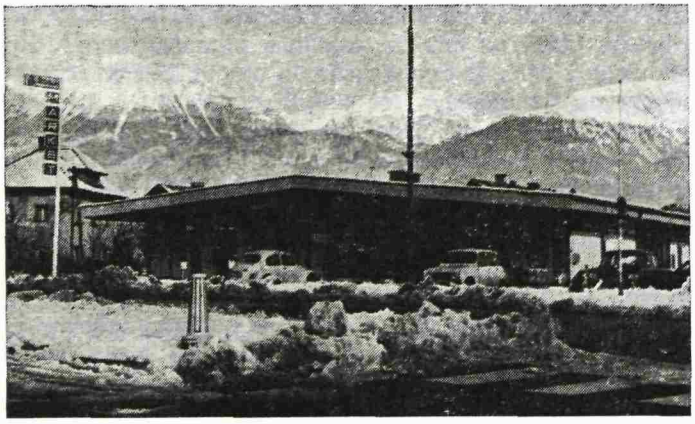
Dela, ki so skupnega pomena za vse temeljne organizacije, pa opravljajo delavci Delovne skupnosti skupnih služb.

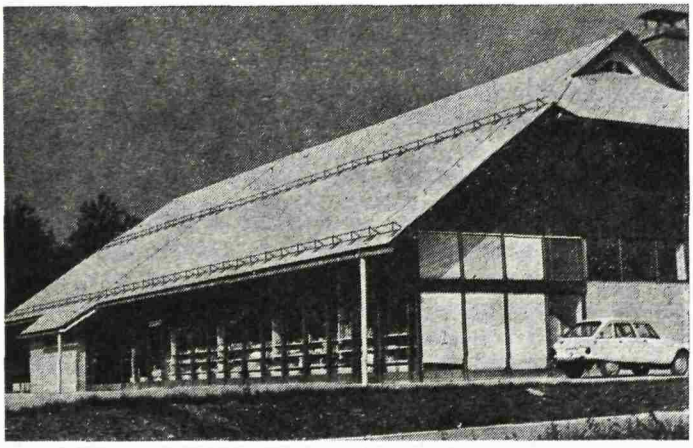
TOZD Veleprodaja

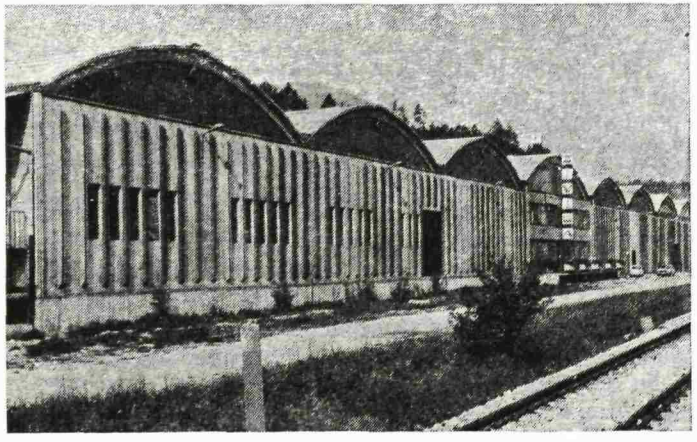
ima zaposlene 203 delavce, ki delajo v osrednjem skladišču v Naklem. To meri skoraj 7000 m^2 in so v njem zorilnica banan, vozni park, mehanične delavnice, pražarna in papirnica ter objekta za Discont prodajo. V delovnih razmerah po letu 1975 je bil v TOZD Veleprodaja dosežen velik napredek.

Do omenjenega leta so opravljali prodajo blaga na debelo na 11 mestih, v glavnem pa v zastarelih in premajhnih skladiščih na Kolodvorski in Gorenjesavski cesti v Kranju. Skladišča so bila brez sodobne opreme, vsa dela pa so opravljali ročno.

Ne glede na dosežen napredek in zboljšane delovne razmere pa razvoj TOZD Veleprodaja še ni končan. Da bi povečali obseg poslovanja in imeli vedno na voljo potrebne zaloge, bo potrebno nadaljevati gradnjo skladišč, zgraditi skladišče za embalažo, hladilnice, ki jih gorenjska regija nima, in postaviti industrijski tir. Navedene investicije so že določene v smernicah za srednjeročni načrt 1981—1985.

TOZD Maloprodaja

ima zaposlenih 370 delavcev. V svojo dejavnost vključuje 26 potrošniških centrov in samopostrežnih prodajaln ter 44 klasičnih prodajaln, ki so locirane v občini Kranj (25 PC in SP, 33 klasičnih), Jesenice (1 SP, 5 klasičnih), Tržič (4 klasične) in Škofja Loka (2 klasični). Za potrebe svoje dejavnosti ima TOZD Maloprodaja organizirano še aranžerstvo in vzdrževanje.

Iz ugotovitev, ki bodo sledile, sta razvidna razvoj in modernizacija drobnoprodajne mreže. Naloge še niso končane. Predlog smernic razvoja TOZD Maloprodaje v obdobju 1981—85 predvideva gradnjo potrošniških središč na Planini, Kokrici, v Naklem, na Golniku, v Čirčah, Straži-šču itd ... Poseben problem so prodajalne na ekonomsko nezanimivih lokacijah, tj. v manjših izvenmestnih krajevnih skupnostih. S pomočjo krajanov in družbenopolitične skupnosti se ureja tudi ta del drobnoprodajne mreže.

TOZD Gostinstvo

vključuje v svojo dejavnost 14 bifejev in kavarn ter 3 restavracije. Ima 120 zaposlenih delavcev. Do leta 1979 je bilo gostinstvo v glavnem stranska dejavnost TOZD Maloprodaja ter glavna dejavnost TOZD Slaščičarna-Kavarna. V decembru leta 1978 se je združilo in se organiziralo v TOZD Gostinstvo.

Nadaljnji razvoj gostinstva predvideva gradnjo gostinskih obratov v potrošniških centrih, kavarn in mlečnih restavracij. V naslednjem petletnem obdobju je načrtovana tudi gradnja nove slaščičarske delavnice.

TOZD Trgovina Bled

je bila organizirana iz prejšnje enote, ki je delovala v okviru TOZD Maloprodaja in ima 87 zaposlenih. Svojo dejavnost opravlja na območju občine Radovljica v 10 potrošniških centrih in samopostrežnih trgovinah, 4 kla-

Sl. 1. Potrošniški center v Radovljici

Sl. 2. Samopostrežna trgovina v Bitnjah

Sl. 3. Centralno skladišče v Naklem

sičnih prodajalnah in 6 gostinskih obratih, Zaradi razvijajočega se turizma so potrebe po nadaljnji izgradnji prodajnega prostora še velike

Po številnih organizacijskih spremembah in integracijah se je začela delovna organizacija dejansko šele od leta 1965 vsestransko razvijati, povečevati in modernizirati najprej trgovine na drobno, predvsem v občini Kranj, pa tudi v drugih občinah gorenjske regije.

Izredno pomembno je za Živila leto 1974, ko je bila začeta gradnja osrednjega skladišča. V prodaji na debelo so postajale delovne razmere nemogoče. Z materialno in moralno podporo vseh dejavnikov v družbenopolitični skupnosti Kranj je bil v letu 1975 objekt končan in 21. 6. 1975 svečano odprt. Nova skladišča omogočajo sodobno poslovanje in so prepotrebna osnova za nadaljnji razvoj Živil.

Tudi v drobnoprodajni dejavnosti je več pomembnih obdobij. Omenjamo le nekatere:

V letu 1963 so bile klasične prodajalne Pri Peterčku, Oskrba in Pri mostu preurejene v samopostrežne.

V letu 1964 je bila preurejena v samopostrežno prodajalno Škrlatica v Kranjski gori.

V letu 1968 je bil dograjen potrošniški center (PC) v Radovljici in preurejena klasična prodajalna v specializirano prodajalno Bonboniera na Prešernovi cesti v Kranju.

V letu 1969 je bila preurejena stara šola v Cerkljah v Blagovnico.

V letu 1970 so bila zgrajena potrošniška središča: Vodovodni stolp, Bitnje, Na Klancu, Britof. (PC Bitnje je leta 1973 uničil požar, še isto leto je bil obnovljen).

V letu 1971 so bili zgrajeni prodajni center v Zgornjih Gorjah, klasična trgovina v Vogljah, samopostrežna prodajalna v Struževem, na Kokrici pa klasična prodajalna preurejena v samopostrežno.

V letu 1972 je bil dograjen Globus ter obnovljeni prodajalni v Stražišču in Kokri.

V letu 1973 je bila preurejena klasična prodajalna v Mlečno restavracijo v Kranju.

V letu 1975 je bil dograjen potrošniški center na Planini, na Orehku klasična prodajalna preurejena v samopostrežno, na Golniku pa preurejena klasična prodajalna.

V letu 1977 je bila dograjena samopostrežna trgovina v Predtrgu v Radovljici ter obnovljeni in spremenjeni v samopostrežni prodajalni trgovini na Primskovem in v Goričah.

V letu 1978 je bila dograjena samopostrežna prodajalna Planina—Center in povsem obnovljena samopostrežna trgovina na Zlatem polju. V letu 1979 je bil zgrajen center za discont prodajo.

V zadnjih 15 letih se je delovna organizacija uspešno vključila v razvoj trgovine na Gorenjskem in v Sloveniji, pridobila je status preskrbovalnega podjetja in postala nosilec razvoja živilske trgovine na Gorenjskem.

Podatki, ki kažejo razvoj in uspešnost delovne skupnosti:

	1954	1965	1975	1978	1979
Blagovni promet	7,410.000	61,522.140	690,876.530	1,151.059.991	1,497.095.783
Osnovna sredstva	72.140	4,164.438	50,000.000	138.220.366	151.244.000
Zaposleni	32	287	815	863	894
Učenci	—	27	91	93	92

Osnovna značilnost razvoja je tudi razmeroma visok porast tehnične opremljenosti, saj znaša vrednost osnovnih sredstev skoraj 140 milijonov dinarjev oz. se je povečala za 33 krat v primerjavi z letom 1965. Investicijski dejavnosti je vsa leta posvečena velika pozornost, saj zlasti modernizacija omogoča višjo produktivnost in boljšo organizacijo dela ter kvalitetnejše zadovoljevanje potrošnikov.

Poprečne letne stopnje rasti v letih 1965—1978:

	%
— blagovni promet	21
— družbeni proizvod	20
— osebni dohodek	22
— akumulacija	16
— zaposlenost	8,4

V vsej dobi poslovanja si delovna organizacija Veletrgovina Živila Kranj prizadeva slediti sodobnim tokovom razvoja živilske trgovine in s tem zadovoljiti želje in potrebe potrošnikov. Zato je bila predvsem v zadnjih 15 letih osnovna orientacija poslovne politike gradnja novih potrošniških centrov in samopostrežnih trgovin ter modernizacija obstoječih. Razvoj prodaje na debelo pa mora omogočiti preskrbo drobnoprodaje in gostinstva ter drugih velikih potrošnikov.

Naslednji podatki prikazujejo stanje poslovnih prostorov v posameznih obdobjih:

Vrsta dejavnosti	1965 m²	1975 m²	1978 m²
Veleprodaja	2.912	6.288	7.100
Maloprodaja in gostinstvo	7.249	13.852	21.073

Modernizacijo drobnoprodajne mreže kaže naslednji prikaz (za občino Kranj):

Poslovalnice v m²	1965	1975	1978
Samopostrežne	550	5462	7.948
Klasične	2228	3511	2.884
SKUPAJ	2778	8973	10.832

Podatki kažejo, da je prišlo na 100 prebivalcev v letu 1965 le 5,36 m² prodajnega prostora (od tega 1,06 m² samopostrežnega in 4,30 m² klasičnega), v letu 1975 že 15,93 m² (od tega 9,70 m² samopostrežnega in 6,23 m² klasičnega), v letu 1978 16,86 m² (od tega 12,37 m² samopostrežnega in 4,49 m² klasičnega).

Bistvena sprememba je nastala tudi v strukturi blagovnega prometa v korist samopostrežbe:

Način prodaje	1965	1975	1978
Samopostrežni	23,1	64,2	73,7
Klasični	76,9	35,8	26,3
SKUPAJ	100,0	100,0	100,0

Iz podatkov je razvidno, da se pretežni del blaga (73,7 %) prodaja potrošnikom na samopostrežni način.

Do leta 1975 je bilo težišče razvoja in aktivnosti Veletrgovine Živila Kranj usmerjeno v razvoj drobnoprodaje z željo rešiti se zaostalosti, ki se je kazala v premajhnem prodajnem prostoru in tehnični zastarelosti.

Kot rečeno je delovna organizacija v letu 1974 začela graditi novo osrednje skladišče v Naklem. Z izgradnjo skoraj 7000 m² novih skladiščnih površin z moderno opremo (regali, palete, viličarji) so bili dani pogoji za nadaljnji razvoj, istočasno pa so bile zagotovljene delavcem mnogo boljše delovne razmere.

V letu 1979 so se v Naklo preselili vsi vodstveni delavci temeljnih organizacij in delovne skupnosti skupnih služb. Združitev vseh služb daje osnovo za dobro organizacijo dela in zmanjšanje stroškov.

Poleg uspešne poslovne politike in razvojne aktivnosti in kljub težkim ekonomskim pogojem poslovanja, ki se kažejo v točno odrejenih cenah osnovnih živilskih predmetov, in ob veliki potrebi po razširitvi in modernizaciji drobnoprodajne mreže in skladišč je vidno napredovala tudi skrb za boljšo življenjsko raven in oddih zaposlenih. Že v letu 1963 sta bili kupljeni 2 počitniški hišici v Umagu, da se delovnim ljudem omogoči čim cenejše bivanje na morju. Nato je bil skoraj vsako leto namenjen del sredstev za razvoj počitniških kapacitet. Danes delavci Živil razpolagajo s tremi počitniškimi hišicami v Umagu, s štirimi garsonjerami v Pulju in dvanajstimi turističnimi prikolicami. Za zimski šport, rekreacijo in oddih pa je preskrbljeno v počitniškem domu na Voglu.

Uspešno rešujejo tudi stanovanjske probleme. V času delovanja Živil je bilo pridobljenih 51 stanovanjskih enot z 2.205 m² stanovanjske površine. Kredite za gradnjo stanovanj pa je prejelo 200 delavcev v skupnem znesku 5,000.000 din.

Razvoj Živil pa še daleč ni končan. Tudi v prihodnje bo treba vložiti veliko naporov, da bodo odstranjeni še zadnji ostanki zaostale in neprimerne trgovine. Delovni skupnosti se zaradi neugodnih ekonomskih razmer živilske trgovine ni posrečilo kljub dobri volji in prizadevnosti modernizirati še zaostale trgovine v nekaterih krajevnih skupnostih.

Naloge, ki smo jih začrtali v smernicah za naslednje srednjeročno obdobje 1981-85 in za dolgoročno obdobje do leta 2000, bomo uresničili le, če bomo skrbeli za kvalitetne kadre, kar je danes osrednji problem Živil. Za nadomestilo starejših delavcev in za zasedbo novih obratov smo razpisali za letošnje šolsko leto potrebo po 40 učencih, dobili pa smo jih le 12. Prvič v zgodovini Živil smo

si morali zagotoviti učence iz drugih republik (iz okolice Banje Luke).

Ko že govorimo o kadrih, je prav, da omenimo še delavce, ki so vodili delovno organizacijo:

— tov. Pavel Čop je bil direktor od 1. 5. 1955 do 30. 11. 1964,

— tov. Anton Bobnar je bil v. d. direktorja od 1. 12. 1964 do 15. 1. 1965,

— tov. Ciril Ankerst je vodil delovno organizacijo od 15. 1. 1965 do prerane **smrti 1. 9.** 1977, od tega datuma pa je direktor

— tov. Lojze Urbanc, dipl. ing.

Prvi predsednik delavskega sveta, ki je bil izvoljen leta 1953, je bil že upokojeni tov. Peter Talar.

Ena izmed bistvenih značilnosti delovne organizacije je njeno sodelovanje z mnogimi organizacijami združenega dela. Nekaj sto delovnih organizacij iz proizvodnje in predelave iz vseh republik in avtonomnih pokrajin skrbi za stalno dobavo blaga. Z nekaterimi večjimi dobavitelji skušamo skleniti nove dohodkovne odnose na podlagi sklenjenih samoupravnih sporazumov o dolgoročnem poslovnem sodelovanju. Ker smo dejansko šele na začetku novih odnosov, se bo potrebno še dosti prizadevati, da bomo nekatere in zastarele kupoprodajne odnose zamenjali z dohodkovnimi v smislu zakona o združenem delu.

Razvoj drobnoprodajne mreže in gostinskih obratov ter nadaljnji razvoj skladiščne in druge vzporedne dejavnosti bo osrednja naloga zaposlenih v naslednjem srednjeročnem obdobju. Enako pomembno za razvoj delovne organizacije je nadaljnje povezovanje s proizvodnjo na osnovi dohodkovnih odnosov. Našteta vprašanja so in bodo osrednja pri nadaljnjem razvoju.

RAZVOJ LETALIŠČA BRNIK

FRANC SEVER

Jugoslovani so že od vsega začetka sodelovali in tudi prispevali k razvoju letalstva. Četudi brezuspešno je v Jugoslaviji prvi poskusil konstruirati letalo in leteti Kostović. Kljub začetnim neuspehom pa so kasneje uspešno izvedli konstrukcije in polete s svojimi letali Edvard Rusjan iz Gorice, ing. Perkalo in Merčed iz Zagreba in Ivan Šarić iz Subotice. Zlasti je bil pri tem uspešen, izjemno sposoben in hraber Edvard Rusjan, ki je svoj letalski entuziazem plačal z življenjem, ko je v Beogradu leta 1910 demonstriral nov leteči stroj.

Po prvih uspehih pionirjev letalstva je razvoj te veščine potekal izredno hitro. Zaradi svoje zahtevnosti je letalstvo postalo poglavitni nosilec razvoja znanosti in tehnologije.

Bistven korak naprej v razvoju in množični uporabi letalstva od prvih bolj ali manj entuziastičnih poskusov je bil storjen v prvi svetovni vojni. Letalstvo je imelo prvotno vojaško strateški pomen, hkrati pa se je zaradi tega tudi zelo hitro tehnično razvilo in izpopolnilo.

V začetku letala niso potrebovala tako zahtevnih letališč kot danes. Vzletala in pristajala so na večjih, enostavno pripravljenih travnikih. Prva takšna letališča smo imeli tudi v Sloveniji. Zlasti so bila znana v Šiški, Stražišču, na Zlatem polju in v Radovljici. Ta letališča so uporabljali tudi prvi slovenski letalci, ki so se veščin letenja naučili med prvo svetovno vojno, po vojni pa so ustanovili slovenski zrakoplovni polk pod poveljstvom generala Rudolfa Maistra.

Z razvojem letal so se ustrezno razvijala tudi letališča. Kmalu po prvi svetovni vojni so pričeli uporabljati letala tudi za javne prevoze pošte in potnikov, zato so postala obstoječa letališča neustrezna. Pričeli so jih tehnično preurejati in utrjevati vzletno-pristajalne površine.

Hitremu razvoju letalstva je sledila tudi stara Jugoslavija. Kmalu po prvi svetovni vojni je bila ustanovljena pri nas prva letalska družba Aeroput, ki se je ukvarjala z letalskim prevozom pošte in potnikov. V Sloveniji je bilo tedaj zgrajeno v Polju pri Ljubljani ustrezno letališče, ki je omogočalo javen prevoz pošte in potnikov. Tako je Aeroput v tem času vzdrževal prek ljubljanskega in radovljiškega letališča redne letalske zveze z Zagrebom, Sušakom in Celovcem.

Letališče v Polju je imelo 1150 m dolgo travnato vzletno-pristajalno stezo, ki je ustrezala zahtevam takratnega vojaškega in civilnega letalstva. Letališče samo je bilo po obliki velik travnik, širok približno 500 m, na katerem so vzletala in pristajala letala z vseh strani, odvisno pač od smeri vetra. V drugi svetovni vojni je to letališče italijanska okupacijska vojska posodobila in ga uporabljala za svoje vojaške namene.

Ogromen skok v razvoju je napravilo letalstvo v drugi svetovni vojni. Takrat se je izkazalo, da pomeni uporaba letalstva v vojaške namene temelj vojaške strategije. Dosežke v tem razvoju so po vojni pričeli nezadržno uporabljati v civilne namene za prevoz pošte, potnikov in blaga. Zato lahko smatramo, da se je pričel množični razvoj civilnega letalstva po drugi svetovni vojni. Temu razvoju smo enako hitro sledili tudi v Jugoslaviji, kar je razumljivo, saj si brez sodobnega letalstva ne moremo zamisliti sodobno razvite samostojne družbe. To, kar je pomenil razvoj železnice ob koncu 19. stoletja, razvoj avtomobilske industrije na začetku 20. stoletja, pomeni danes razvoj letalstva.

Tako smo v Jugoslaviji že leta 1947 ustanovili aerotransportno podjetje JUSTA (Jugoslovansko-sovjetska transportna aviacija). To je preraslo v JAT (Jugoslovanski aerotransport), ki je prevzel v upravljanje tudi letališče v Polju pri Ljubljani. S tega letališča je JAT vzdrževal letalske proge prek Zagreba z Beogradom, občasno pa tudi z Ohridom in Dunajem.

FRANC SEVER, YU, 61000 Ljubljana, Linhartova 5, dipl. oec., direktor delovne organizacije

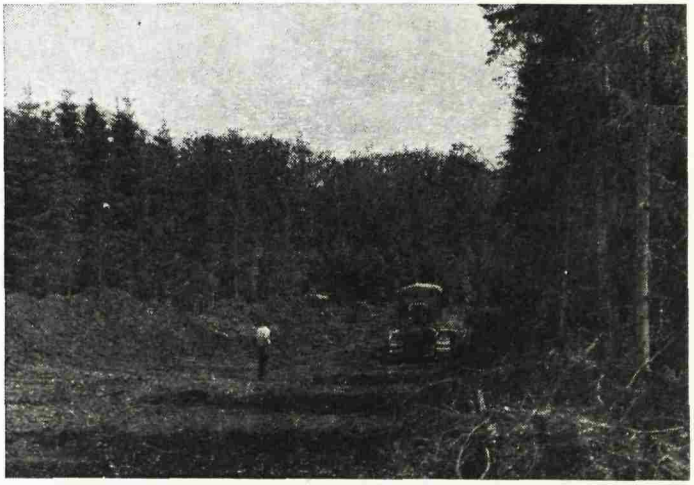
Ob prevzemu je imelo letališče v Polju dve travnati stezi, kontrolni stolp, radiocenter in majhno letališko poslopje. Teren na letališču je omogočal pristanek letalom do 7 ton obtežbe na izolirano kolo. Vse delo je opravljal upravnik letališča. Zvezna uprava za kontrolo letenja je imela na letališču pet gasilcev in osebje za kontrolo letenja. Potniki so formalne obveznosti opravljali v mestu Ljubljana, na letališču pa so vstopili v letala neposredno iz pristaniške stavbe, tako da ni bilo treba drugega osebja, kot so stewardese in podobno.

Če ga primerjamo z današnjimi sodobnimi letališči, je bilo letališče v Polju preprosto in skromno, kar je razumljivo glede na takratno letalsko tehniko, obstoječi letalski promet ter poznavanje in zanimanje za novo transportno dejavnost. Kljub temu je bilo za tedanje razmere letališče v Polju začetek razvoja modernega zračnega transporta in je pomenilo za republiko Slovenijo okno v svet.

Spričo vse hitrejšega urbanističnega širjenja mesta Ljubljane tudi proti letališču v Polju in predvsem zaradi vse hitrejšega razvoja letalske tehnike v svetu ni bilo možno, da bi na prostoru, kjer je bilo letališče v Polju, gradili in razvijali moderno opremljeno letališče, ki bi ustrezalo potrebam in zahtevam vedno večjih in težjih letal z velikimi radiusi leta. Zaradi teh in še drugih okoliščin je bilo treba poiskati novo, primernejše mesto, kjer bi imelo letališče dovolj prostora in boljše možnosti za bodoči razvoj, dograjevanje in širjenje.

Na podlagi opravljenih študij o možnih lokacijah sodobnega letališča v Sloveniji so se strokovnjaki odločili za Brnik pri Kranju. To območje je poleg drugega ustrezalo predvsem zaradi primerne oblikovitosti zemljišča, ki je omogočalo nadaljnje širjenje letališča, zaradi bližine Ljubljane, ugodnih meteoroloških razmer z nizkim številom meglenih dni v letu, zaradi lahke integralne povezave bodočega letališča z drugo prometno infrastrukturo (cesta, železnica), zaradi razmeroma majhnega vpliva lokacije na nadaljnji urbani razvoj okolja in končno tudi zaradi možnosti, da se zgradi v bližini letališča industrijska cona.

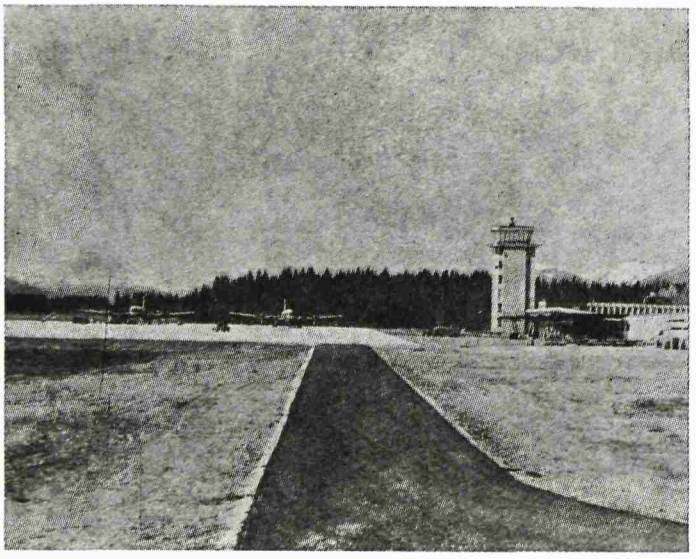
Prve raziskave terena na Brniku so bile opravljene že v januarju 1948. Tedaj je pričel Projektivni zavod SRS Ljubljana skupaj z Direkcijo za civilno zračno plovbo izdelovati idejne projekte. Za naše strokovnjake je bilo to povsem novo področje in so zato trajala dela pri raziskavah, projektiranju, pripravah in izgradnji novega letališča z vsemi prekinitvami celih 15 let.

Sl. 1. Začetek gradnje letališča — krčenje gozda 1952

Izgradnja letališča na Brniku je potekala postopno. V letih 1952 do 1957 so bile opravljene razlastitve potrebnih zemljišč v obsegu 262 ha ter izkrčeni gozdovi za vzletno-pristajalno stezo v dolžini 3340 m in širini 360 m. V tem obdobju so bila opravljena tudi vsa zemeljska dela in izkrčena zemljišča izravnana. Da bi dela čim bolj usklajeno in organizirano potekala, je imenovala vlada SR Slovenije že v maju 1952. leta posebno komisijo, ki je skrbela za izgradnjo letališča. Do leta 1954 je bil investitor vseh del Gospodarski svet LR Slovenije. Dela na letališču je operativno vodil do leta 1961 Sekretariat izvršnega sveta SRS za splošne gospodarske zadeve. Vendar so morali v letih od 1957—1961 zaradi pomanjkanja finančnih sredstev ustaviti vsa gradbena dela.

Leta 1961 je Zvezna ljudska skupščina sprejela zakon o aerodromskih podjetjih. Na osnovi tega zakona so vsa letališča prešla iz JAT in Uprave za civilno zračno plovbo ter se osamosvojila. Nova aerodromska podjetja so imela predvsem nalogo voditi in organizirati promet na letališčih (odprava potnikov, prtljage in blaga; sprejem in odprava letal) ter vzdrževati obstoječe letališke naprave. Na podlagi zakona je Mestni svet Ljubljane 1. 8. 1981 sklenil, da ustanovi samostojno aerodromsko podjetje Ljubljana-Brnik. Formalni ustanovitelj podjetja je bila občina Ljubljana

Sl. 2. Otvoritev letališča Brnik v decembru 1963

Moste, ker je bilo letališče v Polju na njenem območju, druge ljubljanske občine in občina Kranj pa so bile soustanovitelji. Na podlagi takšnega dogovora in sklepa je ustanovil Občinski ljudski odbor Ljubljana Moste 12. 1. 1962 aerodromsko podjetje v izgradnji Ljubljana—Brnik. Podjetje je bilo konstituirano na seji delavskega sveta podjetja 15. 12. 1962.

Podjetje je imelo dva dislocirana obrata. En obrat je bil na letališču Polje, drugi pa na gradbišču bodočega letališča na Brniku. Novo podjetje se je takoj po konstituiranju zelo potrudilo, da letališče v Polju čim bolje usposobi za letalski promet in da čimprej dogradi novo letališče na Brniku. Tako je pristalo in vzletelo v Polju že leta 1962 440 letal v 3413 urah, kolikor je bilo letališče to leto odprto. To pa je bilo za tiste čase in delovne razmere razmeroma veliko.

Ker tudi po letu 1962 ni bilo na voljo dovolj denarja, da bi dokončali letališče na Brniku, so bila gradbena dela ustavljena. Kljub temu pa je novo ustanovljeno aerodromsko podjetje v tem času intenzivno izpopolnjevalo obstoječe projekte za izgradnjo: vzletno-pristajalne steze, platforme, glavne pristaniške stavbe, parkirišča, električnega napajanja, osvetlitve vzletno-pristajalne steze, telekomunikacijskih in radionavigacijskih naprav, hidrokomunalnih sistemov in kontrolnega stolpa. Ker prvotno predvidena dolžina steze (1800 m) ni ustrezala potrebam takratnega letalstva, si je podjetje najbolj prizadevalo za korekturo in podaljšanje steze do dolžine 2550 m.

Na osnovi vseh opravljenih začetnih priprav je gradnja letališča Brnik ponovno stekla s polnim zamahom na koncu leta 1962, čeprav tudi takrat še ni bilo dovolj sredstev. Aerodromsko podjetje se je kljub temu odločilo, da dela dokonča do takšne faze, da se bo na letališču lahko začel letalski promet. Betoniranje letalske steze, izgradnjo spojnice in platforme so pričeli 19. 6. 1963. Čeprav so imeli graditelji veliko težav z dovozom cementa, njegovo slabo kakovostjo, težave s stabilnostjo tal in vremenom, je bilo vse delo opravljeno do 12. 12. 1963. Do takrat so spremenili vse pomožne gradbene objekte (garaže, skladišča) v začasno pristaniško stavbo. Preizkus letališča je bil opravljen v času od 12. 12. do 20. 12. 1963. Takratni sekretar za promet pri Izvršnem svetu SFR Jugoslavije Marin Cetinić je tedaj lahko slovesno izročil novo letališče javnemu prometu. Prvo letalo je pristalo na novem letališču 23. 12. 1963 ob 10.45 uri, ko je bilo letališče uradno odprto. To letalo DC-6 je bilo last Adria-avioprometa, za njim pa je pristala še JAT-ova Caravella.

Javni promet je stekel na novem brniškem letališču polno v letu 1964. Ker letališče še ni bilo v celoti dograjeno, je bilo potrebno takoj pričeti drugo fazo izgradnje. V letu 1964 je bila tako do 3000 m podaljšana vzletno-pristajalna steza, dokončani so bili platforma in drugi gradbeni objekti (dovozna cesta, parkirišče pred pristaniško stavbo, vodovodna mreža, baza za gorivo, upravna stavba). Tedaj je delalo v podjetju 23 delavcev.

Z novega letališča je pričel JAT 9. januarja 1964 redni letalski promet z letalom Convair. Vsak dan je vzdrževal letalske zveze z Beogradom, trikrat na teden z Dubrovnikom in enkrat tedensko z Londonom. Letalsko podjetje Adria-avioprometa pa je vzdrževalo vsakih 14 dni zvezo z Beogradom in Alžirom. Do konca leta 1964 je vzletelo z novega letališča 1171 letal, pristalo pa 1172 letal. Letala so odpeljala 38.670 in pripeljala 39.509 potnikov. Odpremljeno je bilo 27 ton tovornega blaga, sprejeto pa 61 ton.

V prvih mesecih obratovanja je naraščal promet zelo hitro. V januarju je bilo le 56 operacij letal, v aprilu 89,

v juniju pa celo 376. Prav tako hitro je naraščalo število potnikov. V januarju jih je bilo le 874, medtem ko jih je bilo v juniju že 13.921. Vse to je dokazovalo, da je bilo novo letališče res nujno potrebno.

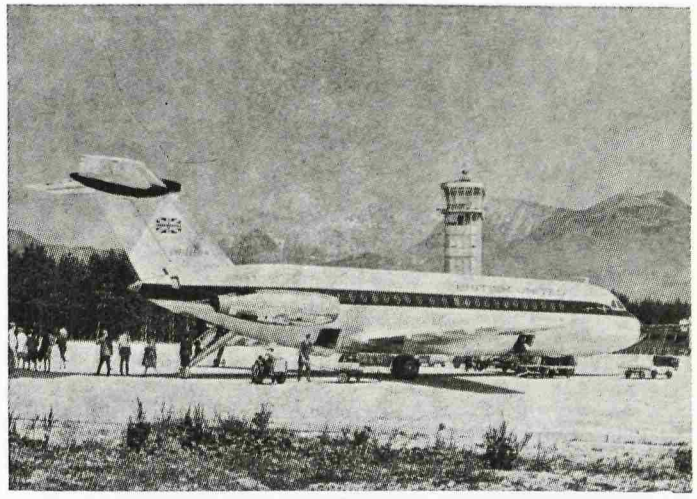
V tretji fazi izgradnje, ki jo je odobril delavski svet aerodroma že 14. julija 1964, je bilo letališče še dodatno opremljeno in urejeno. Dokončno so bila izravnana vsa okoliška zemljišča ob vzletno-pristajalni stezi, postavljeni stalni objekti za meteorološke opazovalnice, zgrajen je bil hotelček, delno preurejeno poslopje za mednarodni promet, nabavljena oprema za vžig reakcijskih letal in druga potrebna oprema. Poslovanje letališča je bilo uspešno in je obseg naraščal neprestano.

V tretjem letu obratovanja se je na letališču zgodila letalska nesreča. Letalo tipa Britanija, last britanske zrakoplovne kompanije, se je 1. septembra 1966 med pristajanjem zrušilo. V tej hudi letalski nesreči je izgubilo življenje 96 potnikov, medtem ko jih je 21 nesrečo preživelo. Omenjeno letalo je letelo z angleškimi turisti na progi Luton (Anglija)—Ljubljana. Ob pristajanju je 2,5 km pred pristajalno stezo in 500 m desno od osi pristajalne steze udarilo pri višini 25 m ob vrhove gozdnih dreves, strmoglavilo v gozd in se zažgalo.

Komisija Direkcije za zračno plovbo je ugotovila, da so delovale vse naprave na letališču brezhibno in da je kontrola letenja ravnala po predpisih. Pri naknadnih preizkusih ob enakih razmerah in napravah je sodelovala tudi komisija britanske družbe s svojim tehničnim direktorjem Dyke Davisonom in ugotovila pravilno delovanje vseh aparatur v kontrolnem stolpu.

Posebna raziskovalna komisija je ugotovila v svojem uradnem poročilu, ki je bilo javno objavljeno, da je za nesrečo kriva posadka letala.

Letališki promet je iz leta v leto rasel tudi zaradi razvoja in razmaha turizma pri nas, zato se je pokazala potreba, da se na območju Istre zgradi letališče za javni zračni promet. Ker so bili stroški gradnje zelo visoki, finančnih sredstev pa je primanjkovalo, in ker je bilo v Pulju že vojaško letališče, je bilo dogovorjeno, da se le-to usposobi tudi za javni zračni promet. Delovne organizacije iz Istre in širše skupnosti niso bile zainteresirane, da zgradijo in usposobijo puljsko letališče za javni promet, zato je to nalogo dobil in prevzel kolektiv brniškega letališča. Tako je nastala delovna organizacija Aerodrom Ljubljana-Pula, ki je pričela obratovati 1. maja 1967. leta. Ko je bilo puljsko letališče usposobljeno in odprto za javni promet,

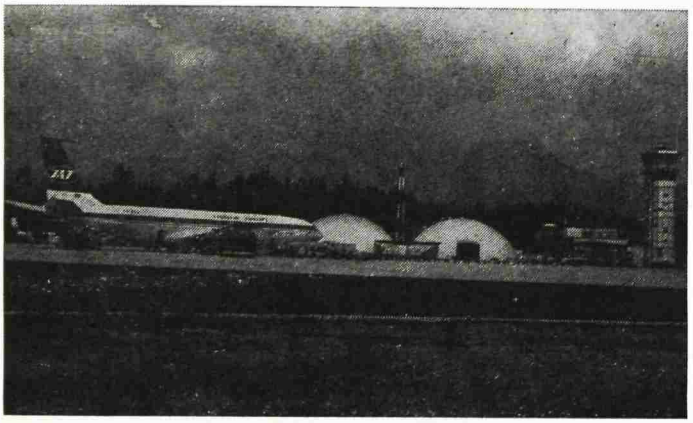

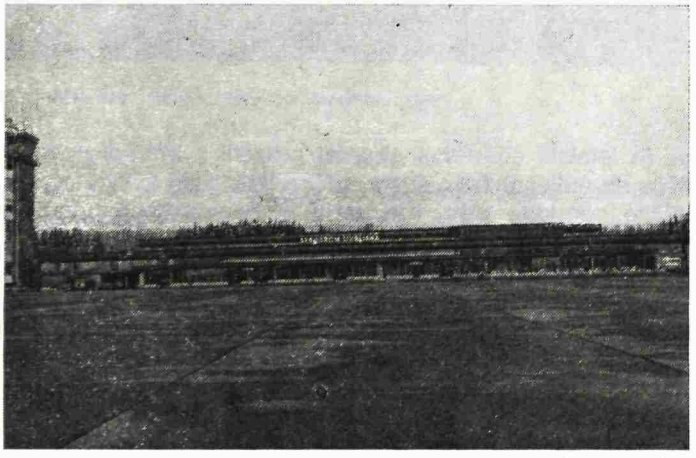
Sl. 3. Prometna afirmacija letališča je bil prihod čarter prevoznika pred letom 1973

se je letalski charterski promet preselil z brniškega letališča na puljsko. Tako se je močno izboljšala kvaliteta turistične ponudbe Istre, Kvarnerja in Slovenskega primorja ter bistveno pospešil razvoj turizma.

Ker se je charterski promet preselil z ljubljanskega letališča na puljsko in ker ljubljansko letališče zaradi svoje pretekle usmeritve tedaj ni imelo dovolj rednih zračnih linij, je že v letu 1968 promet na njem upadel na vsega 68.803 potnike, 3807 operacij letal in 304 tone blaga. Zaradi takšnega položaja in ker so si veliko prizadevali za usposobitev puljskega letališča, je nastopil zastoj v nadaljnjem razvoju brniškega letališča. Da bi našel izhod iz tega položaja, se je kolektiv odločil, da sredstva za nadaljnji razmah letališča vloži v razvoj smučarskega turističnega centra na Krvavcu ter tako pridobi potencialne potnike za svoj aerodrom. Čeprav je naložba v Krvavec veliko prispevala k razvoju turizma, ni prav nič povečala prometa na brniškem letališču in ni pomagala razreševati njegovega razvoja. Zato se je delovni kolektiv leta 1968 odločil, da spremeni koncept svojega nadaljnjega razvoja tako, da:

a) intenzivno razvije blagovni promet prek letališča Brnik in oblikuje cargo bazo na jugoslovanski ravni;
b) razvije na letališču Brnik predvsem redni linijski domači in mednarodni zračni promet;

Sl. 4. Preusmeritev prometa v šotore med gradnjo nove stavbe, 1973

Sl. 5. Nova pristaniška stavba, zgrajena leta 1973

c) dodatno razvije charterski promet v emitivnem in receptivnem turizmu;

d) usposobi letališče Brnik za varen in reden zračni promet vseh vrst letal;

e) tehnično opremi aerodrom s sodobnimi napravami, ker je zaradi njihovih pomanjkljivosti grozilo, da bodo inšpekcijske službe v letu 1969 zaprle letališče za javno uporabo;

f) dogradi in razvije letališče v Pulju v skladu s potrebami razvoja turizma in gospodarstva v Istri;

g) prepusti gostinstvo in turistično dejavnost na Krvavcu gostinsko - turistični enoti, ki deluje znotraj delovne organizacije;

h) vzpostavi dobre poslovne in samoupravne odnose z IAA (Inex Adria avioprometi) in drugimi domačimi letalskimi prevozniki.

Nova usmeritev in prizadevanja kolektiva so dobila svojo potrditev tudi s tem, da je Zbor skupnosti skupščine SR Slovenije sprejel odločitev, da s 1. januarjem 1969. leta prevzame odplačilo anuitet za vzletno-pristajalno stezo in odvozne poti širša družbena skupnost, s čimer so bile dane tudi osnovne materialne možnosti za nadaljnji razvoj. Delovni kolektiv je tako usmeril svoje sile v izgradnjo nove pristaniške stavbe, ker je bila obstoječa povsem neustrezna, v izgradnjo novih skladiščnih prostorov, v posodobitev in prestrukturiranje blagovnega prometa na sodoben igloo-paletni in kontejnerski sistem in v povezovanje z gospodarstvom in špediterskimi delovnimi organizacijami. Vsa prizadevanja so rodila vidne sadove, saj je bila vzpostavljena leta 1969 redna linija za prevoz tovora na relaciji Ljubljana—München in nato leta 1973 na relaciji Ljubljana—Frankfurt—Ljubljana. Od leta 1964 do leta 1970 se je količina prepeljanega tovora povečala kar za 22-krat.

Ker je bila obstoječa pristaniška stavba neustrezna, je zgradil kolektiv skupaj z združenim delom SRS leta 1973 novo pristaniško stavbo v borih 7 mesecih. V tem času je potekal tudi promet povsem nemoteno v zato specialno postavljenih velikih šotorih. Nova pristaniška stavba je bila zgrajena za sprejem in odpravo milijona potnikov. Opremljena je bila za tisto obdobje s sodobnimi napravami in opremo, ki so omogočile tudi sodobno organizacijo dela. Letališče je tako pridobilo nove prostore, kar omogoča sprejem in odpravo 1137 potnikov na uro. V stavbi je bila zgrajena nova restavracija, ki lahko hkrati pogosti vse potnike dveh letal tipa DC-9. Takrat je bila zgrajena tudi nova manevrska steza, ki je omogočila pristop do vzletno-pristajalne steze vsem vrstam letal. Celotno letališče je bilo najsodobneje opremljeno. Vsa dela so bila končana v 12 mesecih in novi objekti so bili slovesno izročeni prometu 7. septembra 1973. leta. Nova

stavba je zgrajena tako, da jo bo mogoče spremeniti v najsodobnejši cargo terminal, ko bo zgrajen nov potniški terminal, ki bo omogočal sprejem in odpravo več milijonov potnikov.

Svojo najuspešnejšo preizkušnjo so nova stavba in druge nove naprave prestale že julija in avgusta 1974. leta med rekonstrukcijo zagrebškega letališča, ko je bil celoten promet preusmerjen na brniško letališče. V 64 dneh je letališče sprejelo in odpravilo 2670 letal, kar je poprečno 45 letal dnevno, 287.447 potnikov ter 1853 ton blaga.

Začasen prevzem prometa zagrebškega letališča je pokazal, da je brniško letališče tehnično, organizacijsko in kadrovsko sposobno opraviti tudi najtežavnejše naloge. Vendar se je že v tem času pokazalo, da je pričela vzletno-pristajalna steza zaradi vedno večjega prometa in zaradi vedno večjih letal vidno propadati in tako ogrožati varnost prometa. Tako stanje je bilo delno razumljivo, saj je bila konstruirana in grajena za lažja letala in za manjši obseg prometa. Opravljene analize vzletno-pristajalne steze so pokazale, da v takšnem stanju ne bo možno varno in normalno opravljati vse večjega letalskega prometa. Tudi stroški vzdrževanja dotrajane vzletno-pristajalne steze so tako močno naraščali, da ni bilo več smotrno vanjo vlagati. Inšpekcijske službe so zaradi vedno večjih poškodb na stezi in zaprek v pristajalnih ravninah odredile skrajšanje uporabne površine steze za 900 m, njeno obremenitev po teži in frekvencah pa na minimum, kar je sicer zagotovilo varnost zračne plovbe, bistveno pa zmanjšalo njeno uporabnost posebno za težja letala.

Zaradi tega se je odločil delovni kolektiv skupaj z združenim delom SR Slovenije, da 15 let staro dotrajano betonsko vzletno-pristajalno stezo obnovi, svetlobno sodobno opremi, celotno letališče pa posodobi z moderno radio-navigacijsko in meteorološko opremo.

Priprave za izvedbo del so potekale več let po strogo določenem programu, tako da je izvedba gradbenih, instalacijskih in drugih del trajala le slaba dva meseca. V tem času je bila vzletno-pristajalna steza po vsej dolžini razširjena s 45 m na 60 m, na novo asfaltirana s tremi plastmi asfalta skupne debeline 25 cm v dolžini 3.300 m in v celoti na novo opremljena z najmodernejšim svetlobnim sistemom. Poleg tega je bila dograjena hitra spojnica, svetlobni sistem v pristopni ravni in s stavojetom prevlečena pristaniška platforma. Vsa operativno-gradbena in monterska dela so računalniško načrtovali in tempo izvajanja dnevno kontrolirali. Da bi povečali varnost prometa, je odkupila delovna organizacija prek 150 ha gozdov v okolici aerodroma in jih posekala.

Sl. 6. Dne 20. februarja 1975 je kolektiv Aerodroma Ljubljana-Pula poklonil tovarišu Titu kipec Ikarusa, naše najvišje priznanje. Kipec mu je v pristaniški stavbi izročil direktor Franc Sever

Prenovljeno in posodobljeno letališče zagotavlja mnogo varnejši promet, kot pa je bil mogoč doslej. Tako so se zmanjšali meteorološki minimumi za pristajanje letal z 800 m na 400 m horizontalne in z 80 m na 40 m vertikalne vidljivosti, kar bo praktično zmanjšalo na minimum izpade in zamude prometa zaradi neugodnega vremena in povečalo varnost zračnega prometa na letališču. Nosilnost steze se je povečala na 100 LCN (obremenitev na os podvozja), kar omogoča pristajanje najtežjih letal z velikim razponom kril in medcelinski promet.

Letališče je tako prišlo iz I. v višjo II. kategorijo.

Priprava, organizacija in gradnja so pokazale, da je delovni kolektiv Aerodroma Ljubljana—Pula strokovno, kadrovsko in tehnično povsem usposobljen za najbolj zahtevne naloge v programiranju, projektiranju, izvajanju in vzdrževanju sodobne letališke infrastrukture.

Promet na novem rekonstruiranem in posodobljenem aerodromu je stekel v celoti 1. septembra 1978. leta. Izka-

zalo se je, da je bila naložba povsem upravičena in nujna, saj se je varnost prometa povečala za nekajkrat, kar je seveda prvi pogoj za nadaljnjo rast potniškega in blagovnega prometa.

V obdobju od 1964. do 1980. leta so znašale investicijske naložbe v letališče Brnik:

Obdobje	V dinarjih	%
do 1964. leta	23.268.539	3
od 1964—1968	19.492.080	2
od 1968—1972	24.245.935	3
od 1972—1976	219.719.588	26
od 1976—1980	553.103.914	66
Skupaj od 1948—1980	839.830.057	100

FINANČNI VIRI

Viri	V dinarjih	%
lastna sredstva	380.764.734	46
nepovračljiva sredstva	95.500.000	11
krediti	363.565.323	43
Skupaj	839.830.057	100

V udeležbi lastnih sredstev, ki je razmeroma visoka, je upoštevana tudi revalorizacija osnovnih sredstev.

Kot je iz dosedaj opravljenih investicijskih del razvidno, zahteva graditev sodobnega letališča visoka investicijska sredstva ustrezne strukture. Da bi bile lahko letališke usluge čim bolj poceni, morajo za financiranje prevladovati nepovratna finančna sredstva in le manjši del je lahko posojil in to z nizko obrestno mero in daljšo odplačilno dobo. Naložba v letališče, ki je izrazit infrastrukturni objekt splošno družbenega pomena, ima poleg svoje osnovne naloge omogočiti hiter in varen prevoz potnikov in blaga tudi širše učinke. Za primer bom navedel le nekatere, ki prepričljivo govorijo o tem, kaj pomeni za naš mali narod to široko odprto okno v svet. V osmih urah je danes že mogoče opraviti zračno pot iz Ljubljane do New Yorka. Koliko škode se na primer prepreči, če pravočasno pripeljemo iztrošen ali nenadoma uničen pomemben strojni del iz najbolj oddaljenega kraja, da v tovarni ne pride do dragega zastoja. Dostava takih delov s klasičnimi prometnimi sredstvi bi lahko pomenila milijonske stroške zaradi zastojev ali izpadov v proizvodnji.

Letalski promet, katerega sestavni del so sodobna letališča, vnaša v današnjo družbo sodobno miselnost in večjo naravnanost za gospodarnejše in stabilnejše obnašanje na delovnem mestu ali izven njega. Letalski in letališki promet s potniki in blagom pomagata ob visokih tehnoloških dosežkih, s široko uporabnostjo, hitrostjo in zemljepisno dosegljivostjo v kratkem času hitreje in uspešneje ustvarjati nov, produktivnejši svet ter tesnejše in kvalitetnejše odnose v gospodarstvu, kulturi, znanosti itd., doma in v svetu.

Letališki promet, ki zajema sprejem, pregled, odpremo letal, potnikov in tovora, je v obdobju 1964 do 1978 izredno naglo rasel. Največji doseženi porast izkazuje obdobje od leta 1968 do 1972. Nekoliko manj hitro rast izkazuje čas od 1972. do 1976. leta. Obdobje 1976—1980 pomeni izrazito počasno rast prometa zaradi delne preusmeritve letališkega prometa na novo zgrajeno mariborsko letališče, več kot 50 % podražitve cen prevozov in zaradi hitrega naraščanja cen pogonskih goriv.

V obdobju od 1964. do 1980. leta je bilo na letališču Ljubljana opravljeno 131.134 operacij letal, sprejeto in odpravljeno 5.918.696 potnikov ter odpravljeno 64.141 ton tovornega prometa. Doseženi promet v 16-letnem obdobju tako nesporno opravičuje tako obstoj kot nadaljnji razvoj letališča Ljubljana.

V vsem obdobju je kolektiv aerodroma dokazal izjemno zrelost in samoupravno zavest kljub temu, da je povečini delal v zelo težkih razmerah in se soočal s hudimi finančnimi težavami. Naloge je opravljal na dveh dislociranih letališčih v različnih republikah. Neprestano se je spopadal s potrebo po posodobljanju letališča, saj bi sicer zaradi izredno hitrega razvoja letalstva letališče Brnik odmrlo in ne bi omogočalo družbeni skupnosti in gospodarstvu najsodobnejšega prevoza potnikov in blaga. Delavci so po svojih možnostih vložili v modernizacijo vse, kar so ustvarili, še več, s prostovoljnim delom in s posojili iz osebnih dohodkov so pomagali, da je aerodrom stopal v korak s svetom.

Obenem z delovnimi nalogami se je kalilo tudi letališko osebje, ki je danes v strokovnem in samoupravnem oziru brez dvoma eno najbolj uspešnih v Jugoslaviji. Svoje storitve v obliki inženiringa in drugih dejavnosti posreduje tudi drugim domačim letališčem pa tudi tujim.

Tudi zdaj čakajo kolektiv velike naloge. Obstoječa pristaniška stavba ne ustreza vedno večjemu in zahtevnejšemu zračnemu prometu. Po rekonstrukciji se je letališče vključilo v reden medcelinski promet s širokotrupnimi letali DC-10, ki zahtevajo primeren potniški terminal. Osebje letališča Brnik se zaveda omenjenih težav, vendar je prepričano, da bo nalogo uspešno opravilo ob pomoči združenega dela SR Slovenije tako kot doslej.

Za novo pristaniško stavbo, ki bo zgrajena ob gorenjski hitri cesti, je v izdelavi investicijski program. Njena lega bo omogočila občanom z območja Slovenije in izven nje, da bodo v bistveno krajšem času kot doslej lahko uporabili brniško letališče.

Hkrati s to nalogo si letališče prizadeva, da bi se v SR Sloveniji združila vsa letališča za javni promet in dosegla enoten program bodočega razvoja letališč, ki naj ne bi bila v bodoče le sama sebi namen, temveč v splošno korist celotnemu gospodarstvu v ožji in širši domovini.

Nadaljnji razvoj letalskega prometa letališča Brnik je treba iskati predvsem v krepitvi medcelinskega prometa potnikov, v nadaljnjem razvijanju sodobnega blagovnega prometa na celini in med celinami in v razvoju rednega domačega in mednarodnega ter charterskega prometa, kakršnega potrebujejo naše gospodarstvo, republika Slovenija in Jugoslavija.

Sl. 7. Prvi tovorni »jumbo-jet« — boeing 747-C v Jugoslaviji na brniškem letališču 29. 7. 1980, ki je iz ZDA prek Frankfurta pripeljal 100 t tovora za podjetje Iskra.

Puljsko letališče, ki ga je usposobilo in razvilo za promet letališče Brnik, se je osamosvojilo in postalo pomemben gospodarski dejavnik tamkajšnje regije. Tako je tudi tu SR Slovenija veliko prispevala k razvoju družbene skupnosti Istre in Slovenskega primorja.

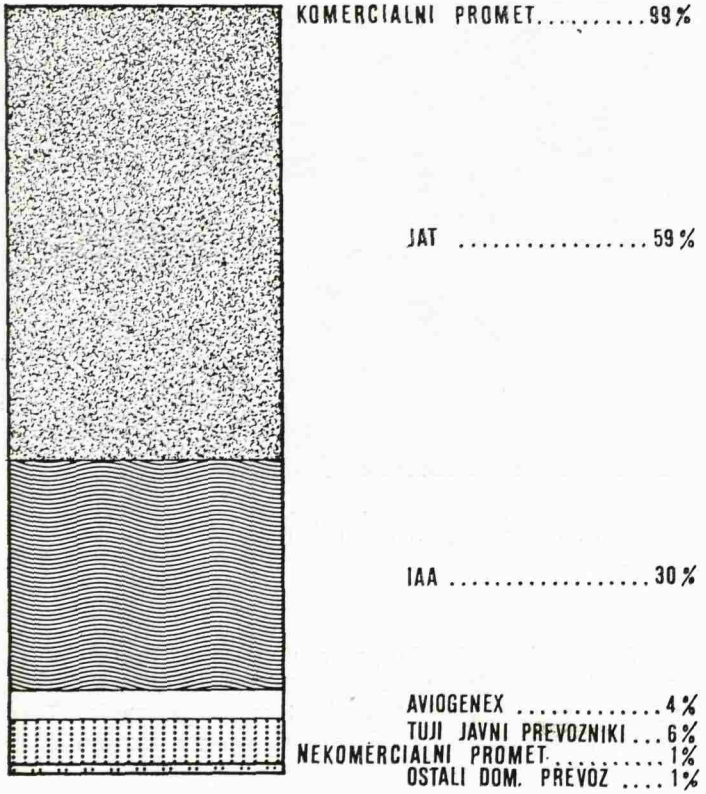
PRIKAZ DOSEŽENEGA OBSEGA PROMETA LETAL, POTNIKOV IN TOVORA NA LETALIŠČU LJUBLJANA

V OBDOBJU 1964—1968

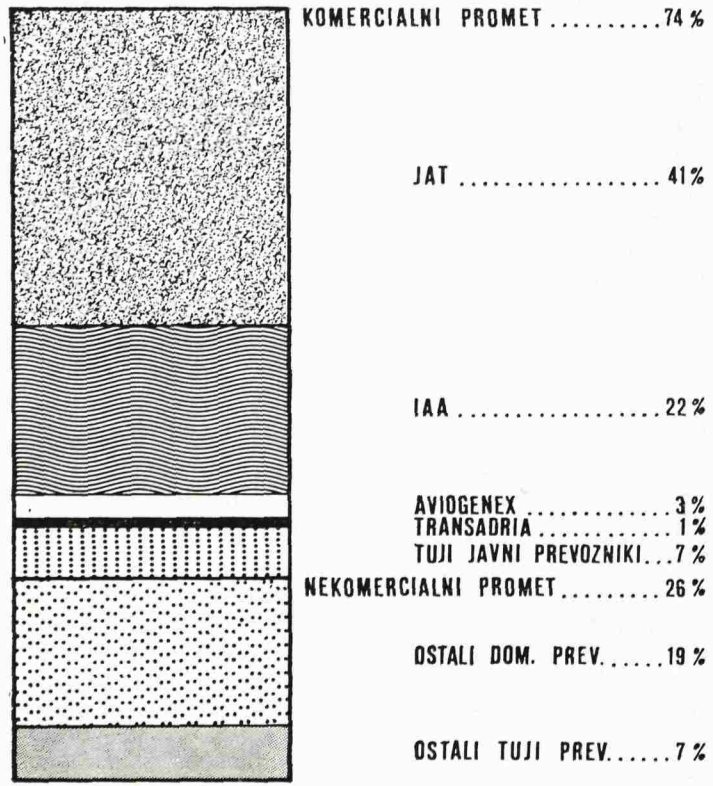
Vrsta podatka	Realizacija v letu 1964	Realizacija v letu 1968	Index 4/3	Pov. let. st. rasti	Skupaj 1964—1968
Skupno število operacij letal	2.343	3.807	162,48	12,90	17.908
Skupno število potnikov	78.179	68.803	88,01	−3,14	533.415
Skupaj tovorni promet (v tonah)	88	304	345,45	36,33	1.110

V OBDOBJU 1966—1972

Vrsta podatka	Realizacija v letu 1968	Realizacija v letu 1972	Index 4/3	Pov. let. st. rasti	Skupaj 1969—1972
Skupno število operacij letal	3.807	8.525	223,93	22,33	25.236
Skupno število potnikov	68.803	295.460	429,43	43,95	801.017
Skupaj tovorni promet (v tonah)	304	3.016	992,11	77,48	8.251

Grafikon 1. Prikaz udeležbe domačih in tujih prevoznikov v skupnem potniškem prometu na letališču Brnik v obdobju 1964—1980

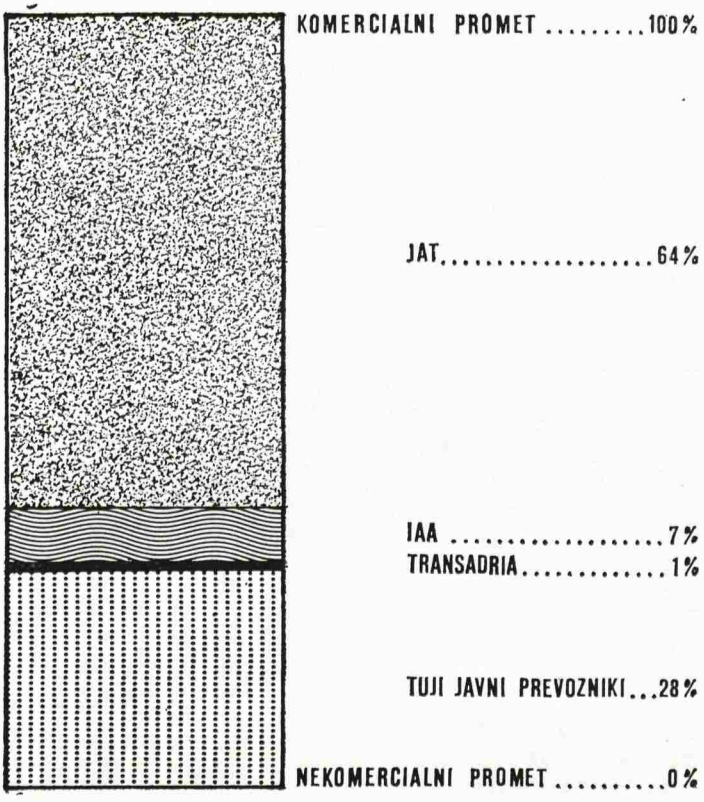
Grafikon 2. Prikaz udeležbe domačih in tujih prevoznikov v skupnem prometu letal na letališču Brnik v obdobju 1964—1980

V OBDOBJU 1972—1976

Vrsta podatka	Realizacija v letu 1972	Realizacija v letu 1976	Index 4/3	Pov. let. st. rasti	Skupaj 1973—1976
Skupno število operacij letal	8.525	10.797	126,65	6,08	44.198
Skupno število potnikov	295.460	528.490	178,87	15,64	2,118.526
Skupaj tovorni promet (v tonah)	3.016	5.922	196,35	18,37	25.086

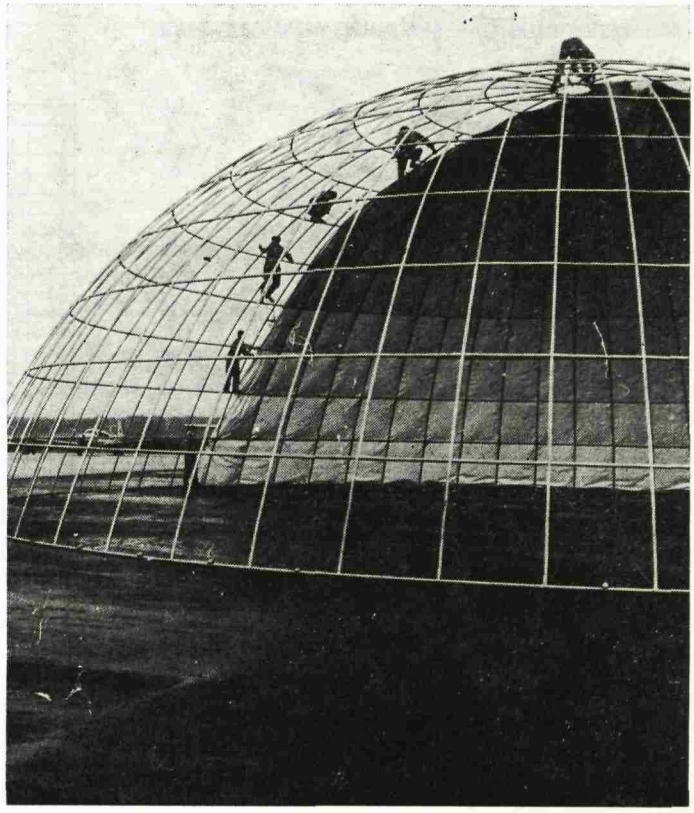
V OBDOBJU 1976—1980

Vrsta podatka	Realizacija v letu 1976	Realizacija v letu 1980	Index 4/3	Pov. let. st. rasti	Skupaj 1976—1980
Skupno število operacij letal	10.797	11.490	106,42	1,57	43.792
Skupno število potnikov	528.490	587.650	111,19	2,69	2,265.738
Skupaj tovorni promet (v tonah)	5.922	6.110	103,17	0,78	25.654

Grafikon 3. Prikaz udeležbe domačih in tujih prevoznikov v skupnem tovornem prometu na letališču Brnik v obdobju 1964—1980

Iz udeležbe domačih in tujih letal, ki uporabljajo ljubljansko letališče za opravljanje prevozov v domačem in mednarodnem prometu, je razvidno, da je udeležba tujih letal s 14 % občutno prenizka, da bi v ponudbi letalskih prevozov pomenila konkurenco in bi dalje vplivala na gostejšo mrežo letalskih prog v domačem, še posebno pa v mednarodnem prometu potnikov in blaga, kot jo dejansko potrebuje SR Slovenija.

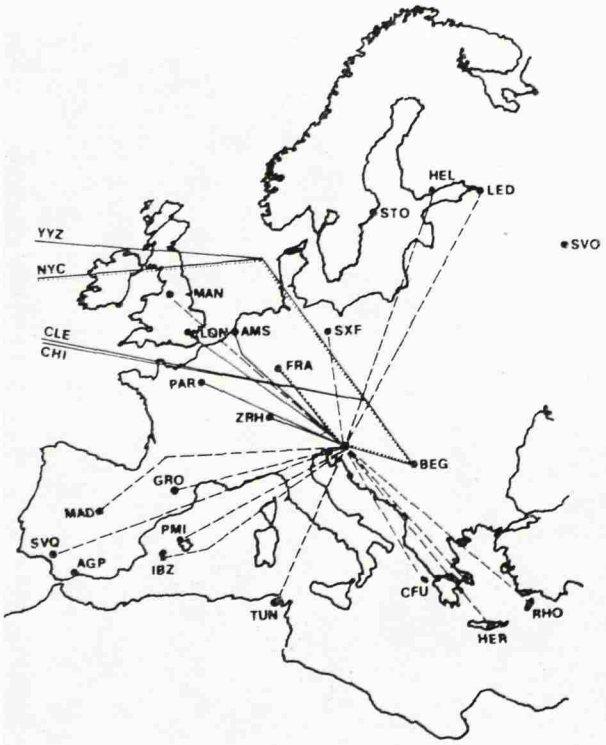

Sl. 8. Med rekonstrukcijo pristaniške zgradbe so delavci letališča Brnik preusmerili potniški promet v začasno pristaniško stavbo. To sta bila 2 uvožena šotora polkroglaste oblike s polmerom 12 m, kovinsko cevaste konstrukcije, prek katere je napeto plastificirano platno. Pokrita površina meri 1000 m². Šotora imata življenjsko dobo 25 let. Danes je v šotorih skladišče. Lego obeh šotorov kaže slika 4 na str. 384.

V OBDOBJU 1964—1980 — SKUPAJ

Vrsta podatka	Realizacija v letu		Index 4/3	Pov. let. st. rasti	Skupaj 1964—1980
	1964	1980			
Skupno število operacij letal	2.343	11.490	490,40	10,45	131.134
Skupno število potnikov	78.179	587.650	751,67	13,44	5,718.696
Skupaj tovorni promet (v tonah)	88	6.110	6943,18	30,35	60.101

INTERKONTINENTALNI IN KONTINENTALNI MEDNARODNI PROMET

Zap. št.	Destinacija	št. povezav v tednu
1	2	3
1.	AMS-Amsterdam	4
2.	ATN-Athenes	2
3.	SXF-Vzhodni Berlin	2
4.	CHI-Chicago	2x
5.	CLE-Cleveld	2x
6.	CFU-Corf	2
7.	FRA-Frankfurt	14
8.	GRO-Gerona	2
9.	FEL-Helsinki	2
10.	FER-Heraklon	2
11.	LED-Leningrad	1
12.	LON-London	8
13.	AGP-Malaga	2
14.	MAD-Madrid	2
15.	MAN-Manchester	2
16.	NYC-New York	5
17.	KMI-Palma Mallorca	4
18.	IBZ-Ibiza	4
19.	PAR-Pariz	4
20.	RHO-Rhodes	2
21.	SVQ-Sevilla	1
22.	YYZ-Toronto	2x
23.	TUN-Tunis	4
24.	ZRH-Zürich	4
25.	skupaj	76

x enkrat na štirinajst dni

LEGENDA :

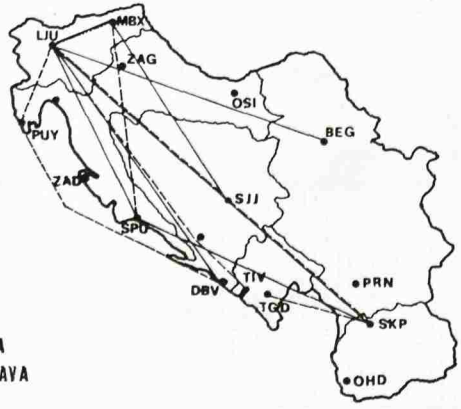
_____ REDNA POTNIŠKA POVEZAVA

_ _ _ _ _ _ _ SEZONSKA POTNIŠKA POVEZAVA

..... REDNA TOVORNA POVEZAVA

DOMAČI PROMET

Zap. št.	Destinacija	št. povezav v tednu
1	2	3
1.	BEG-Beograd	51
2.	DBV-Dubrovnik	16
3.	MBX-Maribor	4
4.	PUY-Pula	5
5.	SJJ-Sarajevo	12
6.	SKP-Skopje	18
7.	SPU-Split	11
8.	TIV-Tivad	2
9.	TGD-Titograd	6
10.	skupaj	125

Prek ljubljanskega letališča teče 24 rednih in izrednih medcelinskih in celinskih prog in 9 prog v domačem prometu.

KRANJ 1975—1980

(Kronološki pregled)

JANEZ KOPAČ

23. in 24. december 1974
Vsi trije zbori skupščine občine so potrdili samoupravne sporazume o ustanovitvi samoupravnih interesnih skupnosti, katerih skupščine enakopravno odločajo z zbori skupščine občine. Potrjeni so bili samoupravni sporazumi o ustanovitvi samoupravnih interesnih skupnosti za otroško varstvo, za izobraževanje, kulturo, zdravstvo, zaposlovanje in za telesno kulturo ter samoupravni sporazum o ustanovitvi stanovanjske skupnosti.
Samoupravne interesne skupnosti so se konstituirale na ustanovnih skupščinah januarja in februarja 1975.

Začetek januarja 1975
Z novim letom sta se združila avtobusno podjetje Creina Kranj in Transturist Škofja Loka v organizacijo združenega dela z imenom Alpetour.

13. januar 1975
Tovarna gumijevih izdelkov Sava Kranj, Kombinat gume in obutve Vulkan iz Niša, Industrija gume iz Rume, tovarna Totra iz Ljubljane, Kemična tovarna iz Most in Puškarna Kranj so podpisali samoupravni sporazum o združitvi.

21. januar 1975
Predstavniki Iskrine tovarne Telekomunikacije in francoske firme Électronique Appliquée iz Pariza so podpisali pogodbo o poslovno-tehničnem sodelovanju na področju telefonije.

1. februar 1975
V osnovni šoli Josip Broz-Tito v Predosljah se je začela nova oblika šolskega dela, celodnevna šola.

5. in 6. februar 1975
Vsi trije zbori skupščine občine so potrdili samoupravna sporazuma o ustanovitvi, delovnem področju, organizaciji in načinu dela občinske skupnosti socialnega skrbstva Kranj in ustanovitvi občinske raziskovalne skupnosti Kranj.

17. februar 1975
Visoka šola za organizacijo dela v Kranju je začela predavanja na drugi stopnji. Drugostopenjski študij so vpeljali za smeri organizacija proizvodnje in kontrola kakovosti.

17. februar 1975
Lesnina Ljubljana je na Primskovem odprla novo trgovino za prodajo gradbenega materiala.

19. februar 1975
Svet krajevne skupnosti Cerklje je sprejel sklep o razpisu referenduma za uvedbo krajevnega samoprispevka za asfaltiranje ceste v Cerkljah in Vasci. Referendum je bil 2. marca 1975.

27. februar 1975
Na sestanku vaške skupnosti na Pangeršici so sklenili, da bo vsaka hiša v naselju prispevala 32.000 din ter opravila 320 prostovoljnih delovnih ur za asfaltiranje ceste od Pangeršice do ceste Kranj—Trstenik.

Začetek marca 1975
Ob 20-letnici delovanja je Športno društvo Triglav prejelo Bloudkovo nagrado.

2. marec 1975
Referendum za uvedbo krajevnega samoprispevka v Cerkljah in Vasci ni uspel.

4. in 5. marec 1975
Vsi trije zbori skupščine občine so potrdili samoupravni sporazum o ustanovitvi regionalne zdravstvene skupnosti Kranj.

JANEZ KOPAČ, YU, 64290 Tržič, Cankarjeva ul. 15, arhivist

7. marec 1975
V Kranju je bila osrednja slovenska proslava ob dnevu žena, ki so se je udeležili najvišji predstavniki slovenskega javnega in kulturnega življenja. V Gorenjskem muzeju so odprli razstavo del akademske slikarke Cite Potokarjeve.

Sredi marca 1975
Občinska konferenca ZSMS Kranj je sprejela sklep, da se podružnica študentskega servisa iz Maribora v Kranju osamosvoji in preimenuje v Mladinski servis Kranj.

14. marec 1975
Svet krajevne skupnosti Orehek—Drulovka je sprejel sklep o uvedbi krajevnega samoprispevka za asfaltiranje ulic. Referendum je bil 6. aprila 1975.

16. in 17. marec 1975
Izvršni svet skupščine občine je sprejel sklep o imenovanju Gubčeve in Vrečkove ulice v stanovanjskem naselju Planina.

25. marec 1975
Skupščina krajevne skupnosti Kokrica je sprejela sklep o razpisu referenduma za uvedbo krajevnega samoprispevka za obnovo Pokopališke ulice. Referendum je bil 20. aprila 1975.

27. marec 1975
Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli družbeni načrt občine Kranj za leto 1975.

28. marec 1975
V prenovljeni telovadnici Športnega društva Sava je predsednik krajevne skupnosti Stražišče odprl prvi trim kabinet na Gorenjskem.

Konec marca 1975
V Kranju so ustanovili Klub kranjskih študentov.

6. april 1975
Referendum v krajevni skupnosti Orehek—Drulovka je uspel. Zanj je glasovalo 71,7 % glasovalnih upravičencev. Samoprispevek je potekal od 1. maja 1975 do 30. septembra 1975.

20. april 1975
Referendum v krajevni skupnosti Kokrica je uspel. Zanj je glasovalo 55,39 % glasovalnih upravičencev. Samoprispevek je potekal od 1. junija 1975 do 1. junija 1976.

26. april 1975
Veletrgovina Živila Kranj je na Planini odprla novo samopostrežno trgovino.

Konec aprila 1975
Iskrina tovarna Elektromehanika je v Ekvadorju podpisala pogodbo o postavitvi nove tovarne za proizvodnjo električnega ročnega orodja.

25. april 1975
Iskrina tovarna Telekomunikacije je z generalno direkcijo beograjskega PTT podjetja podpisala pogodbo o postavitvi rajonske elektronske avtomatske telefonske centrale tipa Metaconta 10 C.

9. maj 1975
V zdravstvenem domu so odprli prizidek, kar je bistveno izboljšalo pogoje za dispanzersko delo.

4. junij 1975
Po seji vseh treh zborov skupščine občine se je začela javna razprava o programu gradenj družbenih objektov v krajevnih skupnostih: gradnja osnovnih šol na Planini in Primskovem, vrtcev na Planini in v Preddvoru ter vrsta rekreacijskih objektov.

6. junij 1975
Med obiskom predsednika Demokratične ljudske republike Koreje je podpredsednik in član politbiroja ter sekretar delavske partije Koreje Kim Dong Čju obiskal Iskrino tovarno Telekomunikacije.

15. junij 1975
Na Kisovcu pod Kališčem so odprli obnovljeno partizansko ambulanto Košuta.

20. junij 1975
V Stražišču so odprli prizidek pri osnovni šoli Lucijan Seljak. Otvoritve se je udeležil tudi član predsedstva CK ZKJ Edvard Kardelj.

21. junij 1975
Veletergovina Živila Kranj je v Naklem odprla novo centralno skladišče.

23. do 27. junij 1975
V Kranju so potekale prireditve ob tednu Komunista: 23. junija je bila tribuna članov ZK slovenske čevljarske in obutvene industrije in otvoritev razstave ob 50-letnici partijskega tiska; 25. junija je bila javna tribuna o vlogi in nalogah krajevnih skupnosti in vlogi komunistov v njih; 26. junija je bila osrednja proslava na Gorenjskem, ustni časopis, na katerem so sodelovali najvišji slovenski predstavniki ZK in člani uredništev posameznih glasil; 27. junija je bila sklepna slovesnost.

2. julij 1975
Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli odlok o urbanističnem programu za območje občine Kranj, odlok o urbanističnem načrtu mesta Kranja in odlok o urbanističnem redu za območje občine Kranj. Urbanistični dokumenti predvidevajo, da bo leta 2000 v Kranju in okolici živelo 84.000 prebivalcev. Koncentracija stanovanjske gradnje (14.000 stanovanj) bo na Planini, Zlatem polju, na območju Vodovodnega stolpa, individualna gradnja pa v okolici mesta. Industrija se bo razvijala v kanjonu Save, na Laborah, v Struževem in na Polici, Primskovo je namenjeno za komunalno cono, skladiščna dejavnost pa se bo razvijala v Naklem.

Na isti seji so sprejeli tudi zazidalni načrt za mestni center Kranj ter odlok o zazidalnem načrtu Šolski center Zlato polje, kjer so predvidene: Visoka šola za organizacijo dela, Gimnazija, Ekonomsko-administrativni center, Šolski center Iskra, Šolski center Sava, Poklicna šola in Delavska univerza.

Na seji so sprejeli tudi odlok o podeljevanju nagrad občine Kranj.

10. julij 1975
Skupščina občine, družbenopolitične organizacije, predstavniki delovnih organizacij, krajevnih skupnosti in interesnih skupnosti so podpisali družbeni dogovor o združevanju sredstev za gradnjo družbenih objektov v krajevnih skupnostih.

16. julij 1975
Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli odlok o zazidalnem načrtu Iskra-Sava Kranj na Laborah.

V Šenčurju so odprli prenovljene prostore Avto-moto društva Šenčur.

25. do 28. julij 1975
V Kranju je bilo balkansko prvenstvo v vaterpolu za mladince. Zmagala je reprezentanca Jugoslavije.

26. julij 1975
V Šenčurju so odprli prizidek in prenovljene šolske prostore pri osnovni šoli Stanka Mlakarja.

26. julij 1975
V Naklem so odprli nov otroški vrtec Pavla Mede-Katarina.

31. julij 1975
Na Gorenji Savi so odprli novo Merkurjevo skladišče.

V njem sta dobila poslovne prostore tudi kranjska izpostava Carinarnice Ljubljana in Interevrope iz Kopra.

Na Gorenji Savi so odprli tudi novo vodovodno črpališče.

31. julij do 2. avgust 1975
V letnem bazenu v Kranju se je odvijalo 31. državno prvenstvo v plavanju za člane in članice. Kranjčani so osvojili 5 zlatih, 7 srebrnih in 5 bronastih odličij.

1. avgust 1975
Na slavnostni seji skupščine občine so podelili nagrade občine Kranj. Dobili so jih: Tekstilindus Kranj, Podjetje za PTT promet Kranj, Pavle Bajželj, Jože Zdešar in Lojze Zaplotnik.

V Kranju so odkrili spominsko ploščo izumitelju fotografije na steklo Janezu Puharju.

2. avgust 1975
Grafično podjetje Gorenjski tisk je na Primskovem odprlo nove proizvodne prostore za izdelavo kartonske embalaže.

25. avgust 1975
V Zgornjih Dupljah so odprli prenovljeno trgovino podjetja Central Kranj.

1. september 1975
V osnovni šoli na Jezerskem so odprli vzgojnovarstveni oddelek.

2. september 1975
Predsednik republike Senegal Leopold Senghor je obiskal Tekstilindus.

20. september 1975
Ob 30-letnici Prešernovega gledališča so podelili priznanja takratnim pobudnikom in ustanoviteljem gledališča.

Konec septembra 1975
Istra-Benz Koper je na Primskovem odprl novo bencinsko črpalko.

7. oktober 1975
Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli sklep o pobratenju med italijanskim mestom Rivoli in Kranjem.

19. oktober 1975
Predsednik skupščine občine Tone Volčič in župan mesta Rivoli Franco Donadio sta v Rivoliju podpisala listino o pobratenju Kranja in Rivolija.

23. oktober 1975
V Kranj je prišla delegacija velike ljudske skupščine republike Turčije. Ogledali so si Iskrino tovarno Elektromehanika.

27. oktober 1975
Kranj je obiskala delegacija skupščine SR Slovenije pod vodstvom dr. Marjana Breclja.

30. oktober 1975
Iskrino tovarno Elektromehaniko je obiskala tunizijska gospodarska delegacija.

5. november 1975
V Inštitutu za pljučne bolezni in tuberkulozo na Golniku so odprli prenovljene prostore pljučnega oddelka.

10. november 1975
Tovarna obutve Astra je na Titovem trgu odprla novo trgovino čevljev.

25. november 1975
Kranjske opekarne in Komunalno obrtno gradbeno podjetje Kranj sta podpisala samoupravni sporazum o priključitvi Kranjskih opekarn h Komunalnemu obrtnemu gradbenemu podjetju.

26. november 1975
Ljubljanska banka je v Prešernovi ulici odprla novo poslovno enoto.

27. november 1975
Na skupni slavnostni seji vseh treh zborov skupščine občine ob prisotnosti predstavnikov družbenopolitičnih organizacij, samoupravnih interesnih skupnosti in borcev NOV — nosilcev spomenice 1941 ter delegacije mesta Rivoli sta župan mesta Franco Donadio in predsednik skupščine občine Tone Volčič podpisala listino o pobratenju Rivolija in Kranja.

2. december 1975
Svet krajevne skupnosti Stražišče je sprejel sklep o razpisu referenduma za uvedbo krajevnega samoprispevka za asfaltiranje cest, ulic in poti. Referendum je bil 14. decembra 1975.

7. december 1975
Na območju kmetijskih zadrug Sloga Kranj, Cerklje, Naklo in Tržič je bil referendum, na katerem so zaposleni in kmetje kooperanti odločali o združitvi v enotno Gorenjsko kmetijsko zadrugo s sedežem na Primskovem. Dosedanje kmetijske zadruge so postale temeljne zadružne enote.

14. december 1975
V krajevni skupnosti Stražišče je uspel referendum za uvedbo krajevnega samoprispevka. Zanj je glasovalo 70,17 % glasovalnih upravičencev. Samoprispevek je potekal od 1. januarja do 31. decembra 1976.

22. december 1975

Po posebnem ukazu predsednika republike Josipa Broza-Tita je ob dnevu JLA Center za civilno zaščito zveznega sekretariata za ljudsko obrambo prvič podelil plakete s pismenim priznanjem za dosežke pri uresničevanju programa civilne zaščite. V Sloveniji sta plaketo s priznanjem dobila kolektiv Gorenjskega sejma, za organizacijo sejmov sredstev in opreme za obrambo ter civilno zaščito, in predsednik skupščine občine Kranj Tone Volčič kot predsednik organizacijskega odbora te sejemske prireditve.

25. december 1975

Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli odlok o ustanovitvi občinskega štaba za teritorialno obrambo skupščine občine Kranj.

30. december 1975

V Škofji Loki so podpisali samoupravni sporazum o ustanovitvi sestavljene organizacije združenega dela Alpetour ter štiri samoupravne sporazume o ustanovitvi delovnih organizacij Promet, Gostinstvo, Gorenjske žičnice ter Creina — proizvodnja kmetijske mehanizacije s servisom.

Konec decembra 1975

Na prvi seji se je sestal sekretariat koordinacijskega odbora za izvedbo programa gradnje družbenih objektov v občini. Sklenili so, da bodo v letu 1976 začeli graditi osnovno šolo na Primskovem, vrtec v Preddvoru in športne objekte pri osnovni šoli Josip Broz-Tito v Predosljah. Predvidevajo tudi gradnjo vrtca na Planini.

9. januar 1976

Iskrini tovarni Telekomunikacije in Telefoni, telefonski elementi in aparati je obiskala delegacija za PTT promet iz Turčije.

V Kranju so odprli prenovljene prostore Gorenjske lekarne.

Sredi januarja 1976

V Zdravstvenem domu v Kranju so odprli prenovljene prostore nujne medicinske pomoči.

30. januar 1976

Na svečanem zboru Podjetja za stanovanjsko in komunalno gospodarstvo so proslavili 20-letnico podjetja. Na seji so spremenili ime podjetja v Domplan Kranj.

31. januar 1976

Elektrotehnično podjetje Kranj je v komunalni coni na Primskovem odprlo nove prostore.

4. februar 1976

Svet krajevne skupnosti Zalog je sprejel sklep o razpisu referenduma za uvedbo krajevnega samoprispevka za asfaltiranje medkrajevnih cest Zalog—Cerkljanska Dobrava in Zalog—Glinje. Referendum je bil 28. marca 1976.

5. februar 1976

Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli sklep, da se podeli Prešernova nagrada za leto 1975 Tonetu Marčanu.

Na skupni seji vseh treh zborov so zaradi odhoda na novo službeno dolžnost razrešili predsednika in člana izvršnega sveta skupščine občine Franca Šifkoviča.

16. februar 1976

Pooblaščeni predstavniki krajevnih skupnosti za območje mesta Kranja so podpisali samoupravni sporazum o ustanovitvi sveta krajevnih skupnosti mesta Kranj.

20. februar 1976

Svet krajevne skupnosti Goriče je sprejel sklep o razpisu referenduma za uvedbo samoprispevka za asfaltiranje cest.

Referendum je bil 28. marca 1976.

1. marec 1976

V Kranju so se sestali predstavniki Splošne plovbe Piran, kranjske občinske skupščine in družbenopolitičnih organizacij in se dogovorili da bo ena od petih novih ladij, ki jih je Splošna plovba Piran naročila na Japonskem, nosila ime Kranj. To bo ladja tipa Concord 18 z 11.830 BRT.

4. marec 1976

Na skupnem zasedanju vseh treh zborov skupščine občine so izvolili Draga Štefeta za predsednika izvršnega sveta skupščine občine Kranj.

Na skupnem zasedanju vseh treh zborov skupščine občine so sprejeli odlok o urbanističnem načrtu za Cerklje in Šenčur.

8. marec 1976

V Gorenjskem muzeju so odprli razstavo Stavka slovenskih tekstilcev in razstavo akademske slikarke Nadežde Petrović.

11. marec 1976

Predstavniki Projektivnega podjetja Kranj in republiškega sekretariata za ceste so podpisali pogodbo o izdelavi glavnega projekta za odsek avto ceste med Naklom in Ljubljano v dolžini 25 km.

18. marec 1876

V Kranj je prišla delegacija prosvetnih delavcev iz Rivolija. Ogledali so si nekatere vrtce in šole.

19. marec 1976

Svet krajevne skupnosti Bela je sprejel sklep o razpisu referenduma za uvedbo krajevnega samoprispevka za izgradnjo družbenega centra Bela in komunalnih objektov. Referendum je bil 9. maja 1976.

28. marec 1976

V krajevni skupnosti Goriče je uspel referendum za samoprispevek za asfaltiranje cest. Zanj je glasovalo 55,61 % glasovalnih upravičencev. Samoprispevek je potekal od 1. junija 1976 do 31. maja 1981.

V krajevni skupnosti Zalog je uspel referendum za uvedbo krajevnega samoprispevka za asfaltiranje medkrajevnih cest. Zanj je glasovalo 60,89 % glasovalnih opravičencev. Samoprispevek je potekal od 1. junija 1976 do 31. decembra 1977.

3. april 1976

V Kranj sta prišla župan mesta Oldham Jack Armitage in mestni zakladnik Thomas Groom. S predstavniki skupščine občine in družbenopolitičnih organizacij sta se pogovarjala o bodočem sodelovanju med mestoma.

8. april 1976

V Kranj je prišla delegacija komunistične partije Italije iz Rivolija — Collegno.

16. april 1976

V ladjedelnici Fudžinagato v Osaki so slovesno splovili novo ladjo Splošne plovbe iz Pirana z imenom Kranj.

20. april 1976

Predstavniki delovnih kolektivov so podpisali samoupravni sporazum o ustanovitvi in financiranju Kluba samoupravljalcev Kranj.

26. april 1976

Izvršni svet skupščine občine je sprejel odredbo o določitvi imen ulic v mestu Kranju. V krajevni skupnosti Stražišče sta novi Bavdkova ulica in Šiškovo naselje, v krajevni skupnosti Primskovo so nove Ulica Draga Brezarja, Kalinškova ulica in Šuceva ulica, v krajevni skupnosti Huje—Planina—Čirče sta novi Ulica Gorenjskega odreda in Ulica Janeza Puharja, v krajevni skupnosti Vodovodni stolp pa Bertoncljeva ulica.

6. maj 1976

Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli družbeni dogovor o družbeni samozaščiti v občini Kranj.

7. maj 1976

V Savskem logu so odprli prvi mednarodni sejem malega gospodarstva.

V Kranju je bila na obisku delegacija republiške konference SZDL Bosne in Hercegovine. Obiskala je tudi krajevno skupnost Naklo.

9. maj 1976

Referendum za uvedbo krajevnega samoprispevka na območju krajevne skupnosti Bela je uspel. Zanj je glasovalo 65 % glasovalnih upravičencev. Samoprispevek je potekal od 1. julija 1976 do 30. junija 1981.

11. maj 1976

Kranj je obiskala delegacija francoskega mesta La Ciotat, ki jo je vodil župan Jean Graille. S predstavniki kranjske občine in družbenopolitičnih orga-

nizacij se je pogovarjal o nadaljnjem sodelovanju med mestoma.

13. maj 1976
Tovarna Sava Kranj je ob dnevu varnosti po odloku Zveznega izvršnega sveta dobila plaketo varnosti.

19. maj 1976
Kranj je obiskala delegacija skupščine občine Zadar. S predstavniki kranjske občine in nekaterih delovnih organizacij so se pogovarjali o medsebojnem sodelovanju. Zlasti so se zanimali za sodelovanje s Kmetijsko-živilskim kombinatom Kranj.

25. maj 1976
V Dvorjah pri Cerkljah so odprli novo otroško igrišče.

8. do 13. junij 1976
V Kranju je potekalo 31. športno prvenstvo ljubljanskega armadnega območja.

17. junij 1976
Predsednik Zveze sindikatov Jugoslavije Mika Špiljak se je pogovarjal s predstavniki občinskega sindikalnega sveta Kranj in sindikalnimi funkcionarji iz afriških dežel, ki so bili na mednarodnem seminarju v Kranju.

22. junij 1976
Izvršni svet skupščine občine je sprejel program izgradnje cest v občini.

26. junij 1976
V okviru karavane prijateljstva je v Kranj pripotovala delegacija prosvetnih delavcev iz Vojvodine, Bihaća in Karlovca. Obiskali so nekatere osnovne šole.

29. junij 1976
Iskrina tovarna Elektromehanika je podpisala pogodbo, po kateri bo v Tuniziji gradila tovarno električnih števcev.

3. julij 1976
Člani Zveze prostovoljcev in borcev za severno mejo 1918/19 iz Kranja so na stavbi Prešernovega gledališča odkrili spominsko ploščo v spomin na 6. januar 1919, ko so se na tem mestu zbrali prostovoljci in odšli v boj za severno mejo.

12. julij 1976
Kranj je obiskal predsednik predsedstva SR Slovenije Sergej Kraigher. Pogovarjal se je s predstavniki skupščine občine in družbenopolitičnih oranizacij, obiskal Industrijski kombinat Planika in Gorenjska oblačila, v Preddvoru se je srečal s predstavniki kranjskega gospodarskega in družbenega življenja, nato pa še v Cerkljah s predstavniki cerkljanskih krajevnih skupnosti.

14. julij 1976
Na skupnem zasedanju vseh treh zborov skupščine občine so sprejeli družbeni načrt občine Kranj za obdobje 1976—1980.

Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli sklep o podelitvi nagrad občine Kranj za leto 1976. Prejeli so jih Gimnazija Kranj ob 165-letnici ustanovitve in 75-letnici prve mature, Gorska reševalna služba Kranj ob 30-letnici delovanja in Pavle Draksler. Nagrade so podelili na slavnostni seji občinske skupščine 30. julija 1976.

21. julij 1976
Na letnem kopališču je potekal drugi vaterpolski turnir mladinskih republiških reprezentanc pod naslovom Bratstvo-enotnost. Zmagala je ekipa Črne gore, reprezentanca Slovenije je bila tretja.

Julij 1976
Na 21. letnih olimpijskih igrah v Montrealu je Borut Petrič na 1500 m kravl izboljšal državni rekord. Strelec Franc Peternelj st. je v streljanju s hitrostrelno puško zasedel 15. mesto, kolesar kranjske Save Bojan Ropret pa je v disciplini 4000 m zasledovalne vožnje dosegel nov državni rekord.

24. julij 1976
V Kranj je prišla na obisk skupina mladincev iz La Ciotata.

1. avgust 1976
V Šenčurju so izročili namenu nov dom upokojencev.

Avgust 1976

Na 6. evropskem mladinskem plavalnem prvenstvu v Oslu je bil Borut Petrič najuspešnejši moški udeleženec. Zmagal je na 1500 m kravl z novim državnim rekordom, srebrni medalji pa je dobil na 400 m kravl in 200 m delfin.

8. avgust 1976

Športno društvo Grintovec iz Olševka je v bližini vasi odprlo 20-metrsko plastično smučarsko skakalnico.

12. avgust 1976

Delavci SGP Projekt Kranj in SGP Sava Jesenice so z referendumom glasovali o združitvi. V Kranju je za združitev glasovalo 82 %, na Jesenicah pa 78,58 % delavcev. Do prvega januarja 1977 se je podjetje začasno imenovalo Gorenjsko gradbeno podjetje.

22. avgust 1976

V Cerkljah so gasilci izročili namenu nov požarni bazen za okoli 70 m^3 vode.

3. do 5. september 1976

V Kranju je bil jugoslovanski simpozij o pouku zgodovine NOB in revolucije za profesorje zgodovine osnovnih in srednjih šol.

3. september 1976

Predstavniki podjetja za PTT promet Kranj in Iskrine tovarne Elektromehanika so podpisali samoupravni sporazum o dolgoročnem poslovnem, proizvodnem in tehničnem sodelovanju.

12. september 1976

V Savskem logu so odprli prvi specializirani sejem opreme.

15. do 20. september 1976

Akademski komorni zbor Kranj je bil na gostovanju v Rivoliju in La Ciotatu. V obeh mestih so imeli več koncertov.

18. september 1976

V Savskem logu je bila osrednja slovenska proslava ob 40-letnici velikih stavk tekstilnih in gradbenih delavcev. Udeležili so se je številni predstavniki slovenskega družbenopolitičnega življenja, slavnostni govornik pa je bil predsednik CK ZKS Franc Popit.

27. september 1976

Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli sklep o ustanovitvi samoupravne komunalne interesne skupnosti za območje občine Kranj.

Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli odlok o zazidalnem načrtu Bantale.

Začetek novembra 1976

V Preddvoru so začeli gradnjo novega otroškega vrtca.

10. november 1976

Vsi trije zbori skupščine občine so na skupni seji dali soglasje k samoupravnemu sporazumu o ustanovitvi samoupravne interesne skupnosti za varstvo pred požarom v občini Kranj.

Vsi trije zbori skupščine občine so na skupni seji sprejeli listino o prijateljstvu in medsebojnem sodelovanju občin Banja Luka, Bitola, Hercegnovi, Osijek, Zemun in Kranj.

18. november 1976

Industrijski kombinat Planika so obiskali predstavniki CK ZKJ. S predstavniki tovarne so se pogovarjali o zunanji trgovini.

1. december 1976

Svet krajevne skupnosti Mavčiče je sprejel sklep o razpisu referenduma za uvedbo krajevnega samoprispevka za gradnjo družbenih prostorov, v katerih predvidevajo dvorano, knjižnico, sejno sobo. Referendum je bil 19. decembra 1976.

10. december 1976

V Postojni je bila sklepna slovesnost tekmovanja za odličje 22. december pod naslovom Mladina v NOB in splošni ljudski obrambi. Prvo mesto za uspehe na področju obrambnih priprav mladih in negovanja tradicij NOB sta dosegli občinska konferenca ZSMS Kranj in Garnizija JLA Stane Žagar iz Kranja.

15. december 1976

Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli odlok o urbanističnem načrtu Preddvor, odlok o zazidalnem načrtu Cerklje — vzhodni del, odlok o zazidalnem načrtu Golnik — južni del, odlok o zazidalnem načrtu Zgornje Jezersko ter odlok o zakloniščih na območju občine Kranj.

19. december 1976

Referendum za uvedbo krajevnega samoprispevka v Mavčičah je uspel. Zanj je glasovalo 52,2 % volilnih upravičencev. Samoprispevek bo potekal od 1. januarja 1977 do 31. decembra 1978.

Konec decembra 1976

Na prireditvi v Novem mestu je bil za najboljšega slovenskega športnika izbran Borut Petrič.

13. januar 1977

V osnovni šoli Josip Broz-Tito v Predosljah so imeli dan samoupravljanja.

17. januar 1977

V Kranju se je začel enotedenski seminar Zveze socialistične mladine Jugoslavije in nacionalnih mladinskih komitejev Danske, Finske, Islandije, Norveške in Švedske.

19. januar 1977

Ob smrti predsednika ZIS Džemala Bjedića so bile v Kranju številne žalne komemoracije.

7. februar 1977

Iskrino tovarno Telekomunikacije si je ogledala delegacija Sovjetske zveze.

Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli družbeni dogovor o družbenopolitičnem izobraževanju in usposabljanju v občini Kranj.

Vsi trije zbori so sprejeli sklep, da se podeli Prešernova nagrada za leto 1976 Zdenku Motlu.

9. februar 1977

Svet krajevne skupnosti Bitnje je sprejel sklep o razpisu referenduma za uvedbo krajevnega samoprispevka za asfaltiranje cest. Referendum je bil 6. marca 1977.

V okviru tedna slovenske drame so podelili članici igralske skupine Prešernovega gledališča Mili Valenčičevi za življenjsko delo najvišje priznanje prstan Prešernovega gledališča.

10. februar 1977

Svet krajevne skupnosti Struževo je sprejel sklep o razpisu referenduma za uvedbo krajevnega samoprispevka za dokončno ureditev cestnega omrežja in izgradnjo objekta družbenega standarda. Referendum je bil 13. marca 1977.

Sredi februarja 1977

Športna redakcija časopisa Glas je priredila slovesno podelitev pokalov in nagrad najboljšim gorenjskim športnikom za leto 1976. Prejeli so jih plavalca Borut Petrič in Barbara Štemberger ter ekipa kolesarskega kluba Sava. Bogdanu Norčiču so podelili Bloudkovo plaketo. Prvič so bile podeljene tudi Ručigajeve plakete najzaslužnejšim športnim delavcem, udeležencem olimpijskih iger od leta 1948 do 1976 ter državnim prvakom z mednarodnimi uspehi za obdobje 1945—1976.

2. marec 1977

Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli odlok o podelitvi domicila Kokrškemu odredu.

6. marec 1977

Referendum za uvedbo krajevnega samoprispevka v krajevni skupnosti Bitnje je uspel. Zanj je glasovalo 87,66 % glasovalnih upravičencev.

7. marec 1977

Za izboljšanje turistične ponudbe na Krvavcu so ustanovili samoupravno interesno skupnost Rekreacijsko-turističnega centra Krvavec.

10 marec 1977

Fotokino klub Janez Puhar iz Kranja je prejel odlikovanje predsednika republike SFRJ Josipa Broza-Tita red zaslug za narod s srebrnimi žarki.

13. marec 1977

Referendum o uvedbi krajevnega samoprispevka v krajevni skupnosti Struževo je uspel. Zanj je glasovalo 76,9 % glasovalnih upravičencev. Samoprispevek bo potekal od 1. maja 1977 do 30. aprila 1979.

16. marec 1977

V osnovni šoli Simon Jenko so pripravili dan samoupravljanja.

20. marec 1977

Na tradicionalnih mednarodnih smučarskih poletih Planica 1977 je Bogdan Norčič skočil 181 metrov, kar je bil najdaljši polet v zgodovini smučarskih poletov, vendar je pri doskoku »podrsal«. Norčič pa je tudi regularno skočil 168 metrov, kar je bil nov jugoslovanski rekord.

13. april 1977

Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli odlok o pobratenju občin Kotor-Varoš in Kranj.

24. april 1977

Delegacija skupščine občine je obiskala občino Kotor-Varoš. Na slavnostni seji sta predsednik skupščine občine Kranj Tone Volčič in Kotor-Varoš Milenko Hrnjez podpisala listino o pobratenju. Industrijski kombinat Planika, ki je že vrsto leto sodeloval s tovarno za predelavo kož v Kotor-Varošu, pa je dobil zlato plaketo mesta.

26. april 1977

V Potočah pri Preddvoru so odprli prenovljen Dom Albina Drolca in nov prizidek pri domu.

Na proslavi partijskih jubilejev, dneva OF in praznika dela so izročili domicilno listino skupščine občine Kranj Kokrškemu odredu. Na svečanosti so podelili tudi 23 priznanj, s katerimi je zaslužne kranjske občane odlikoval predsednik SFRJ Josip Broz-Tito.

28. april 1977

Na slavnostni seji zveznega sveta Zveze sindikatov Jugoslavije je predsednik Mika Špiljak podelil konferenci osnovnih organizacij sindikata Veletrgovine železnina Merkur prvomajsko listino.

1. maj 1977

Občinski sindikalni svet Kranj je priredil tradicionalno prvomajsko srečanje delavcev in občanov na Joštu. Srečanja se je udeležil tudi predsednik SFRJ Josip Broz-Tito, ki so ga spremljali Edvard Kardelj z ženo Pepco, Sergej Kraigher, Lidija Šentjurc, Franc Popit, Franc Leskošek, Ivan Maček in drugi ter predstavniki kranjskega družbenopolitičnega življenja. V imenu prireditelja je predsednika Tita pozdravil predsednik občinskega sindikalnega sveta Viktor Eržen, čestitala pa sta mu delavka Tekstilindusa Ivanka Justin in delavec Gradbinca Tone Mohorič. Predsednik Planinskega društva Kranj Franci Ekar je predsedniku Titu izročil plaketo, s katero je postal prvi častni član Planinskega društva Kranj. Na srečanju, ki se ga je udeležilo preko 15.000 Kranjčanov, je predsednik občinskega sveta Zveze sindikatov Kranj izročil šestim sindikalnim organizacijam in 22 delavcem sindikalna priznanja.

6. maj 1977

Predsednik SFRJ Josip Broz-Tito je obiskal vojašnico Stane Žagar v Kranju.

10. maj 1977

Izvršni svet skupščine občine je sprejel odredbo o imenovanju Tominčeve ceste v krajevni skupnosti Stražišče.

13. maj 1977

Krajani Preddvora, Bele in Visokega so sprejeli okoli 100 gostov iz vasi Dvorovi v bosanski pokrajini Semberija. Pred mesecem dni so bili Visočani gostje v Dvorovih na srečanju Znanje-imanje.

16. maj 1977

Skupščino občine Kranj in Iskrino tovarno Telekomunikacije je obiskala delegacija vsekitajske skupščine ljudskih predstavnikov Ljudske republike Kitajske.

Konec maja 1977

Gorenjska turistična zveza in Planinsko društvo Kranj sta dobila nove poslovne prostore v preurejeni Bežkovi hiši.

7. junij 1977

Osrednja knjižnica Kranj je v prvem nadstropju delavskega doma odprla prenovljeni oddelek za odrasle bralce in za izposojo na dom.

18. junij 1977

Najstarejši aktivist in komunist v krajevni skupnosti Bela Janez Janežič je vzidal temeljni kamen za dom družbenih organizacij na Beli.

Predsednik skupščine občine Tone Volčič je vzidal temeljni kamen za Zdravstveni dom v Stražišču.

24. junij 1977

Na Kozjansko je odpotovala kranjska mladinska delovna brigada dr. France Prešeren.

29. junij 1977

Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli sklep, da se nagrade občine Kranj za leto 1977 podelijo: Garnizonu JLA Kranj, Industriji bombažnih izdelkov Kranj, Osnovni šoli Lucijan Seljak, Smilji Gostiša in Miletu Vozlu. Podelitev je bila na slavnostni skupni seji ob občinskem prazniku.

1. do 4. julij 1977

Delegacija občinskega sveta zveze sindikatov Kranj je bila na obisku v Rivoliju.

16. julij 1977

Območje občine Kranj je prizadel potres, ki je imel središče v okolici Preddvora in je dosegel 6. stopnjo po Mercalijevi lestvici. Potres je prizadel 12 krajevnih skupnosti na območju občine, najbolj pa Tenetiše, Trstenik, Goriče in Belo. Škodo so ocenili na okoli 100 milij. novih din.

18. julij 1977

Izvršni svet skupščine občine je imenoval tri strokovne komisije za ocenjevanje potresne škode. Sklenil je proučiti možnosti za najemanje ugodnih kreditov ter poskrbeti za hitro preskrbo z gradbenim materialom.

28. julij 1977

V tovarni Exoterm so odprli nov obrat za livarske premaze in novo skladišče za rinfuzne materiale.

29. julij 1977

V osnovni šoli Josip Broz-Tito v Predosljah so ob navzočnosti sekretarja IK CK ZKS Franca Šetinca odprli prizidek in športno igrišče.

30. julij 1977

V Preddvoru so odprli nov otroški vrtec.

Na svečani seji vseh treh zborov skupščine občine v prostorih Industrije bombažnih izdelkov sta predsednik skupščine občine Kotor-Varoš Milenko Hrnjez in predsednik skupščine občine Kranj Tone Volčič podpisala listino o pobratenju. Na seji so podelili tudi odlikovanja predsednika SFRJ Josipa Broza-Tita in nagrade občine Kranj.

V prostorih Gorenjske kmetijske zadruge — temeljne zadružne enote Cerklje v Voklem so odprli novo telefonsko centralo.

31. julij 1977

Planinsko društvo Kranj je na Ledinah odprlo Kranjski planinski dom. Otvoritve so se udeležili najvišji predstavniki slovenskega družbenopolitičnega življenja.

Konec julija 1977

Cestno podjetje Kranj je dokončalo dela na prenovljenem križišču pri Jaku na Primskovem.

1. avgust 1977

V Dijaškem domu v Kranju so se srečali mladi iz treh pobratenih mest: La Ciotat, Oldham in Kranj.

4. avgust 1977

V matično luko Koper je prvič zaplula ladja Kranj. 6. avgusta je posadko obiskala delegacija Kranja. Ladji so podarili petdeset likovnih del akademskih slikarjev Milana Batiste in Henrika Marchela in petdeset fotografij iz kranjske občine. Ladji poveljuje kapetan Danijel Groznik iz Kranja, pluje pa na redni liniji med Jadranskim morjem in obalami Tihega oceana.

7. avgust 1977
Na smučarskem domu na Joštu so odkrili spominsko ploščo Borisu Ručigaju in dom poimenovali po njem.

21. avgust 1977
Vaterpolski klub Triglav je osvojil prvo mesto v drugi vaterpolski ligi. S tem se je po sedmih letih ponovno uvrstil v prvo vaterpolsko ligo.

Avgust 1977
Na 14. evropskem prvenstvu v plavanju, vaterpolu, skokih v vodo in umetnostnem plavanju v Jönköpingu je na 1500 m kravl Borut Petrič osvojil tretje mesto.

7. september 1977
Predsednik izvršnega sveta SR Slovenije inž. Andrej Marinc je obiskal industrijski kombinat Planika, tovarna Sava in Iskra ter se pogovarjal o gospodarski problematiki v občini.

17. september 1977
Odprli so prenovljeno asfaltno cesto Tenetiše—Trstenik.

21. september 1977
Vsi trije zbori skupščine občine so obravnavali poročilo o škodi, ki jo je 16. julija povzročil potres. Od 320 objektov je bilo poškodovanih 286. Škodo so ocenili na 91 milijonov din.
Sklenili so predlagati republiškemu sekretariatu za urbanizem, da odobri uporabo solidarnostnih sredstev od enodnevnega zaslužka v občini Kranj za odpravo posledic potresa.
Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli srednjeročni program razvoja kmetijstva v občini za razdobje 1976—1980.
Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli sklep, da se ladji Kranj podeli velika plaketa občine Kranj.

29. september 1977
Industrijski kombinat Planika je v Beogradu dobil priznanje zlati Merkur, ki ga podeljujejo delovnim organizacijam za posebne uspehe na področju mednarodnega sodelovanja.

2. oktober 1977
Na pokopališču na Spodnjem Brniku so odkrili spomenik 14 padlim borcem. Odkril ga je član sveta federacije Tone Fajfar.
V Zalogu so odprli 1700 m asfaltirane ceste Cerklje—Zalog—Komenda in 1800 m ceste na Cerkljansko Dobravo.

11. oktober 1977
Izvršni svet skupščine občine je sprejel odredbo o imenovanju Ulice Veljka Vlahovića, Ulice Nikole Tesla in Ulice Tončka Dežmana na Planini.

Začetek oktobra 1977
V Inštitutu za pljučne bolezni in tuberkulozo na Golniku so odprli prenovljene prostore kardiorespiratornega laboratorija.

19. oktober 1977
Na Primskovem so odprli novo stavbo za potrebe tehnično-vzdrževalne službe in za skladišča Podjetja za PTT promet Kranj.

26. oktober 1977
V Kranju je bila na študijskem obisku delegacija madžarske socialistične delavske partije. Predstavniki občinske konference ZKS so jih seznanili z oblikami idejnopolitičnega usposabljanja v kranjski občini.

3. november 1977
Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli odlok o ustanovitvi Pokrajinskega odbora za Gorenjsko kot medobčinskega organa za izvrševanje skupnih nalog na področju obrambnih priprav.

19. november 1977
Kranj je obiskala delegacija portugalskega parlamenta. Delegacija je obiskala tudi krajevni skupnosti Naklo in Preddvor.

25. november 1977
Odprli so novo križišče pri tovarni Iskra.
Na osrednji proslavi ob dnevu republike so podelili odlikovanja predsednika SFRJ Josipa Broza-Tita.

26. november 1977

Planinsko društvo Kranj je odprlo prenovljeno planinsko postojanko na Gospincu pri zgornji postaji žičnice na Krvavcu.

2. december 1977

Tozd Opekarne Kranjskega obrtno-gradbenega podjetja je v Stražišču odprl novo zorilnico gline.

Začetek decembra 1977

Ljubljanska banka je na Planini odprla novo poslovalnico.

Vektor, poslovalnica Kranj, je uredil tovorno parkirišče na Laborah.

7. december 1977

Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli program izgradnje cestnega omrežja v Kranju za obdobje od leta 1977 do 1985 in dogovor o sofinanciranju tega programa.

10. december 1977

V Šenčurju so odkrili spominsko obeležje 47 padlim borcem Kokrške čete in preimenovali Dom kulture v Dom Kokrške čete.

27. december 1977

Delavci Veleželeznine Merkur Kranj in Elektrotehne Ljubljana so se na referendumu odločili za združitev v sestavljeno organizacijo združenega dela.

12. januar 1978

Na prvi seji skupščine samoupravne interesne skupnosti za izgradnjo rekreacijskega centra Krvavec so ugotovili, da se bodo kapacitete Krvavca v letu 1978 zaradi izdatnejših vlaganj povečale za 36 %.

1. februar 1978

Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli odlok o določitvi naselij, ki se v občini Kranj štejejo za mesto ali za naselje mestnega značaja.

3. februar 1978

V Tržiču so podelili Prešernove nagrade za leto 1977. Za območje Kranja je nagrado prejel scenograf Prešernovega gledališča Saša Kump.

4. februar 1978

Na Krvavcu so odprli novo sedežnico na Kriško planino in dve vlečnici.

Sredina februarja 1978

Glavni direktor Iskre je v Moskvi podpisal dodatno pogodbo, po kateri bo Iskra izdelala, montirala, preizkusila in vključila v javni promet doslej največjo elektronsko avtomatsko telefonsko centralo, ki so jo izdelali pri nas. Povezovala bo celotno sovjetsko telefonsko omrežje s tujino.

23. februar 1978

Delegacija španskih delavskih komisij je obiskala Kranj. V Kmetijskem živilskem kombinatu so se pogovarjali z delavci in kooperanti.

6. marec 1978

Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli odlok o zazidalnem načrtu Planina — II. faza.

7. marec 1978

Na Planini so v okviru proslav za 8. marec odprli nov vrtec.

7. april 1978

V vrtcu v Bitnjem so odkrili spominsko ploščo bratoma Janezu in Pavlu Vilfanu iz Zgornjih Bitenj in vrtec poimenovali po bratih Vilfan.

7. april 1978

Več delovnih organizacij in samoupravnih interesnih skupnosti iz Kranja je podpisalo samoupravni sporazum o združevanju sredstev za gradnjo tovarne hrane v Kranju.

Delegacija trgovske zbornice iz Pordenona v Italiji si je v spremstvu predsednika Gospodarske zbornice Slovenije in predstavnikov združenega podjetja Iskra ogledala tovarno Telekomunikacije, nato pa še Kmetijski in gozdarski sejem.

12. april 1978

Skupščina občine Kranj se je sestala prvič v novi mandatni dobi. Na skupni seji so vsi trije zbori izvolili Staneta Božiča za predsednika in Kristino Kobal za podpredsednico skupščine občine Kranj.

Zbori so izvolili predsednike in podpredsednike:

— zbor krajevnih skupnosti: predsednik Edo Jurjevec, podpredsednik Janez Novak

— družbenopolitični zbor: predsednik Franc Puhar-Aci, podpredsednik Srečko Nečimer

— zbor združenega dela: predsednik Dora Rihar, podpredsednik Rudolf Nadiževec

21. april 1978

Kranj je obiskala delegacija obrtne zbornice iz Pordenona.

21. april 1978

Delegacija, ki jo je vodil minister za električno industrijo Sovjetske zveze, si je ogledala Iskrine tovarne v Kranju.

Vojaška delegacija Poljske pod vodstvom načelnika generalnega štaba je obiskala Iskrino tovarno Telekomunikacije.

26. april 1978

Na Planini so vzidali temeljni kamen za novo osnovno šolo. Na osrednji občinski proslavi ob dnevu OF in prvem maju so najprizadevnejšim občanom Kranja podelili odlikovanja predsednika SFRJ Josipa Broza-Tita, priznanja OF in srebrne znake sindikata.

Svet krajevne skupnosti Naklo je sprejel sklep o razpisu referenduma za uvedbo krajevnega samoprispevka za izgradnjo mrliških vežic in telovadnice v Naklem in za asfaltiranje ceste v Strahinju.

V krajevni skupnosti Mavčiče so vzidali temeljni kamen za nov družbeni objekt.

28. april 1978

Med državniškim obiskom v Jugoslaviji je Kranj obiskal jordanski kralj Husein Ibn Tabal. Ogledal si je Iskrino tovarno Telekomunikacije.

Konec aprila 1978

V Kranj je prišla na tridnevni obisk kmetijska delegacija iz Rivolija. Obiskali so Gorenjsko kmetijsko zadrugo, obrate Kmetijsko živilskega kombinata in nekatere preusmerjene kmetije v kranjski občini.

11. in 12. maj 1978

V Kranju je bilo prvo strokovno posvetovanje predstavnikov slovenskih vzgojnovarstvenih zavodov.

20. maj 1978

Posebna osnovna šola v Kranju se je preimenovala v osnovno šolo Helena Puhar. Ob tej priložnosti so Heleni Puhar odkrili spominsko ploščo.

21. maj 1978

Svečana otvoritev dnevov kulture Črne gore v Sloveniji (od 12. maja do 1. junija 1978) je bila v Prešernovem gledališču v Kranju. Gostje črnogorskega Narodnega gledališča so uprizorili delo Veljka Radovića Medalja.

31. maj 1978

Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli sklep, da se VII. SNOUB France Prešeren ob 35-letnici ustanovitve podeli velika plaketa občine Kranj.

4. junij 1978

Referendum o uvedbi krajevnega samoprispevka v krajevni skupnosti Naklo je uspel. Samoprispevek za telovadnico in mrliške vežice poteka od 1. januarja 1979 do 31. decembra 1981, za asfaltiranje ceste v Strahinju pa od 1. julija 1978 do 30. junija 1980.

9. junij 1978

Iskrino tovarno Telekomunikacije so obiskali predstavniki bank dežel v razvoju.

10. junij 1978

Mladinska delovna brigada Jože Gregorčič iz Kranja je odšla na mladinsko delovno akcijo v Novi Beograd.

11. junij 1978
V Kranju je bil 10. jubilejni zbor gorenjskih aktivistov in borcev. Prireditve so se udeležili številni predstavniki slovenskega družbenopolitičnega življenja. Slavnostni govornik je bil predsednik izvršnega sveta SR Slovenije dr. Anton Vratuša. Prisotni so bili tudi zastopniki italijanskih partizanov iz Rivolija. Na zborovanju so Prešernovi brigadi podelili veliko plaketo mesta Kranja in Garibaldijevo zvezdo.
Še ne povsem dokončan družbeni center na Beli so si ogledali predsednik predsedstva SR Slovenije Sergej Kraigher in člana sveta federacije Lidija Šentjurc in Miha Marinko.

14. junij 1978
Predsednik skupščine občine Stane Božič in predsednik skupščine republiške skupnosti za ceste Viktor Seitl sta podpisala družbeni dogovor o sofinanciranju ureditve cestnega omrežja v Kranju. Po programu bodo do leta 1980 zgradili sodobno križišče pri Orehku in vzhodno obvoznico Labore—Orehek, po letu 1981 magistralno cesto od križišča pri Iskri do Labor, Likozarjevo cesto in vzhodno obvoznico. Za začetek septembra 1978 so predvidena dela na mostu čez Savo med Laborami in Čirčami.

15. do 18. junij 1978
Na Beli so odprli nov družbeni center. 15. junija so v novem domu predali namenu moderno zbiralnico mleka in prostor za knjižnico, 16. junija so odprli novo samopostrežno trgovino, 17. junija so odprli nov vrtec, 18. junija pa je bila slovesna otvoritev novega družbenega centra in spomenika NOB.

15. do 17. junija 1978
V Kranju je bila na obisku delegacija iz Rivolija, ki jo je vodil župan Silvano Siviero. Pozornost delegacije je bila namenjena skupščinskemu sistemu ter urbanizmu in prostorskemu planiranju, zato je obiskala tudi Domplan.

18. junij 1978
V Kranju je bila osrednja republiška proslava ob 25-letnici delovanja Prešernove družbe. Proslave so se udeležili tudi Beno Zupančič, dr. Avguštin Lah, Ivo Tavčar, Ivan Potrč, Miško Kranjec in France Štiglic.

20. junij 1978
Zbor občanov krajevne skupnosti Golnik je sprejel sklep o razpisu referenduma za uvedbo krajevnega samoprispevka za asfaltiranje cest. Referendum je bil 16. septembra 1978.

26. junij 1978
Predstavniki tovarne Sava Kranj in firme International Finance Corporation iz Washingtona ter Semperit AG Dunaj so podpisali pogodbo o financiranju pete faze izgradnje tovarne avtopnevmatike.

28. junij 1978
Zbor krajevnih skupnosti in zbor združenega dela sta sprejela odlok o zazidalnem načrtu stanovanjskega območja v Šenčurju in sklep o sprejetju detajlnega urbanističnega reda za območje krajevne skupnosti Bela.

30. junij 1978
Ob polnoči so zaprli letališče Brnik in pričeli obsežna dela za modernizacijo letališča.

13. julij 1978
Naselja okrog Cerkelj in Brnika je zajelo hudo neurje s točo, ki je povzročilo veliko škode na poljih in objektih.

19. julij 1978
Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli sklep, da se podele nagrade občine Kranj Industrijskemu kombinatu Planika, Krajevni skupnosti Bela in Francu Puharju-Aciju. Priznanja skupščine občine Kranj pa so prejeli Franc Istenič, Janez Por in Janez Šumi. Podelitev je bila na svečani seji ob občinskem prazniku.

Sredi julija 1978
Direktorja Gorenjskega sejma in Slovenija projekta sta podpisala pogodbo o izgradnji večnamenske hale na prostoru Gorenjskega sejma.

23. julij 1978
V Cerkljah so odprli Dom avtomoto društva Cerklje.

29. julij 1978
Delegati vseh treh zborov skupščine občine in člani delavskega sveta Planike so se sestali na slavnostni seji ob občinskem prazniku in 25-letnici Planike. Na seji so podelili zvezna priznanja ter nagrade in priznanja občine Kranj.
Na Primskovem so odprli novo 4-razredno osnovno šolo, gasilci Gasilskega društva Kranj-Primskovo pa so prevzeli novo motorno brizgalno in odprli prenovljeni gasilni dom.

31. julij 1978
Veletrgovina Živila Kranj je na Planini odprla novo potrošniško središče.
Delavci cestnega podjetja Kranj so pričeli obnovo 5000 m dolgega odseka ceste Naklo—Duplje.

3. do 6. avgust 1978
V Kranju je potekalo 10. jubilejno balkansko prvenstvo v plavanju za člane. Najboljši posameznik je bil Borut Petrič, osvojil je deset odličij. V moški konkurenci je bila Jugoslavija druga, v ženski pa tretja.

10. avgust 1978
Predstavniki samoupravnih interesnih skupnosti gorenjskih občin so v kranjski gimnaziji podpisali samoupravni sporazum, po katerem združujejo viške sredstev iz leta 1977 za gradnjo prizidka za pedagoško gimnazijo.

28. avgust 1978
Na svetovnem prvenstvu v plavanju, vaterpolu in skokih v vodo v Zahodnem Berlinu je Borut Petrič na 1500 m kravl osvojil srebrno medaljo in popravil državni rekord.

30. avgust 1978
V Kranju se je za krajši čas ustavil predsednik SFRJ Josip Broz-Tito. S šopkom cvetja ga je pozdravil Borut Petrič.

31. avgust 1978
Predsednik izvršnega sveta SR Slovenije dr. Anton Vratuša je ob navzočnosti najvišjih predstavnikov slovenskega družbenopolitičnega življenja odprl prenovljeno mednarodno letališče na Brniku.

5. september 1978
90 brigadirjev iz kranjske in jeseniške občine, združenih v Gorenjsko brigado, je odšlo na mladinsko delovno akcijo.

Začetek septembra 1978
Cestno podjetje Kranj je začelo rekonstrukcijo ceste med Goričami in Golnikom.
SGP Gradbinec je začel obnovo ceste od Čepulj do Planice.

12. september 1978
Delavci GIP Gradis so pričeli obnovo mostu čez Kokro pri hotelu Evropa. Zaradi obnove so zaprli ves promet skozi mestno središče.

16. september 1978
Referendum v krajevni skupnosti Golnik je uspel. Zanj je glasovalo 72,5 % glasovalnih upravičencev. Samoprispevek poteka od 1. oktobra 1978 do 30. septembra 1983.

Sredi septembra 1978
Na državnem prvenstvu v streljanju je Franc Peternelj ml. postal državni prvak v streljanju s pištolo svobodne izbire, Franc Peternelj st. je bil prvi v streljanju na silhuete, Franc Peternelj ml. pa je bil v isti disciplini drugi.

19. september 1978
V prostorih Gorenjskega muzeja so odprli razstavo medaljerstva na Poljskem. Odprl jo je generalni konzul Ljudske republike Poljske Kazimierz Haladuš.

27. september 1978
Za krajevni praznik krajevne skupnosti Preddvor so odprli novo cesto Hrib—Potoče.

29. september 1978
Na stavbi osnovne šole v Šenčurju so odkrili spominsko ploščo bratoma Janku in Stanku Mlakarju.

V Tomšičevi ulici so odprli poslovalnico Beograjske banke v Ljubljani.

4. oktober 1978
Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli sklep, da se Turističnemu društvu Kranj ob 100-letnici ustanovitve podeli velika plaketa občine Kranj.

5. oktober 1978
Franjo Klojčnik, pedagoški svetovalec za domsko varstvo pri Zavodu za šolstvo Slovenije, je vzidal temeljni kamen za nov dom učencev na Zlatem polju.

6. oktober 1978
Delegacija švicarskih prosvetnih delavcev je obiskala osnovno šolo Helena Puhar in celodnevno šolo Josip Broz-Tito v Predosljah.

20. oktober 1978
Turistično društvo Kranj je na svečanosti ob svoji 100-letnici prejelo veliko plaketo občine Kranj.

29. oktober 1978
V Stražišču so z otvoritveno dirko odprli novo asfaltirano kolesarsko stezo, ki je druga te vrste v Jugoslaviji.

2. november 1978
Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli odlok o pripravi prostorskega plana občine Kranj.
Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli odlok o podelitvi domicila 5. bataljonu II. brigade VDV.

10. november 1978
V Preddvoru so odprli prenovljeno šolo.

11. november 1978
Vodnogospodarsko podjetje Kranj je v komunalni coni na Primskovem odprlo novo upravno stavbo.
V Kranju se je pričela osrednja republiška slovesnost ob 50-letnici slovenskega in jugoslovanskega namiznega tenisa. Namiznoteniška zveza Slovenije je sprejela sklep, da članu predsedstva SFRJ Edvardu Kardelju podelijo zlato plaketo Namiznoteniške zveze Slovenije. 13. novembra 1978 sta se na sejmišču pomerili namiznoteniški reprezentanci Kitajske in Jugoslavije.

13. november 1978
Svet Krajevne skupnosti Stražišče je sprejel sklep o razpisu referenduma za uvedbo krajevnega samoprispevka za izgradnjo doma krajevne skupnosti. Referendum je bil 17. decembra 1978.

24. november 1978
V Dupljah je trgovsko podjetje Central Kranj odprlo samopostrežno trgovino.
Pri tovarni Zvezda so vzidali temeljni kamen za nov most čez Savo, ki bo povezoval Labore in Planino. Most bo dolg 365 metrov.
Združeno podjetje Iskra Kranj je odprlo tovarno za proizvodnjo računalnikov na Laborah.

25. november 1978
Alpetourova delovna organizacija Promet je v komunalni coni na Primskovem odprla novo mehanično delavnico.

27. november 1978
Na proslavi ob dnevu republike so podelili državna odlikovanja in domicil 5. bataljonu II. brigade VDV.

9. december 1978
V Šenčurju so odkrili spominsko ploščo prvoborcu Janku Mlakarju.
Alpetourov TOZD Servis osebnih vozil je na Laborah odprl novo avtomobilsko pralnico.

10. december 1978
V Čirčah je uspel referendum za odcepitev Čirč od krajevne skupnosti Planina-Huje-Čirče in za ustanovitev krajevne skupnosti Čirče. Za odcepitev je glasovalo 95 % volivcev.

17. december 1978
Referendum za uvedbo krajevnega samoprispevka v Stražišču je uspel. Zanj je glasovalo 53 % glasovalnih upravičencev. Samoprispevek traja od 1. januarja 1979 do 31. decembra 1981.

18. december 1978
Komandant enote JLA VII. SNOUB France Prešeren polkovnik Momčilo Marjanac je v Beogradu prejel odličje 22. december.

22. december 1978
Na prireditvi v kinu Center so podelili priznanje najboljšemu slovenskemu športniku za leto 1978, Borutu Petriču.

Konec decembra 1978
Industrija kovinske opreme in strojev Ikos Kranj je odprla novo proizvodno halo, s katero so podvojili delovne površine in izboljšali delovne razmere.

16. januar 1979
Predstavniki družbenopolitičnih organizacij, skupščine občine, delovnih organizacij in krajevnih skupnosti so podpisali družbeni dogovor o varstvu, urejanju, vzdrževanju in postavljanju spomenikov, spominskih plošč in drugih obeležij obdobja socialistične revolucije ter o urejanju in vzdrževanju grobišč in grobov borcev ter o poimenovanjih na območju občine Kranj.

17. januar 1979
Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli odlok o ureditvi prometa v Kranju. V celotnem starem delu mesta je prepovedano ustavljanje in parkiranje motornih vozil.
Vsi trije zbori so sprejeli odlok o urbanističnem načrtu Golnik-Goriče.
Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli odlok o grbu občine Kranj kot stalni oznaki, ki simbolizira občino kot družbenopolitično skupnost.

22. januar 1979
Posebna delovna skupina CK ZKS, medobčinskega sveta ZKS za Gorenjsko in občinske konference ZKS Kranj je začela obiskovati nekatere osnovne organizacije ZKS v kranjski občini.

26. januar 1979
Predsednik Gospodarske zbornice Slovenije Andrej Verbič je obiskal Kranj in se pogovarjal o problematiki tekstilne industrije v Kranju.

1. februar 1979
Na razširjeni seji občinske konference ZKS Kranj, ki se je je udeležil tudi predsednik CK ZKS Franc Popit, so obravnavali ugotovitve nedavnega obiska delovne skupine CK ZKS v Kranju.

7. februar 1979
Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli odlok o pripravi in sprejetju družbenega plana občine Kranj za obdobje 1981—1985.

Vsi trije zbori skupščine občine Kranj so sprejeli odlok o pripravi in sprejetju dolgoročnega plana občine Kranj za obdobje 1986—1995, za določena področja pa do leta 2000.

8. februar 1979
Tovarno Sava Kranj je obiskal predsednik CK ZKS Franc Popit in se s predstavniki tovarne pogovarjal o pripravljanju tekočih podatkov o gospodarjenju in sprotnem obveščanju delavcev.

9. februar 1979
V Kranju so podelili Prešernove nagrade za leto 1978. Iz občine Kranj sta ju dobila slikar Marijan Belec in režiser Silvo Ovsenk.

12. februar 1979
V Kranju so bile številne žalne seje ob smrti Edvarda Kardelja.

15. februar 1979
Agrotehnika Gorenjske je na Dražgoški cesti v Kranju odprla novo poslovalnico s kmetijskimi stroji, rezervnimi deli za kmetijsko mehanizacijo in za avtomobile Crvena zastava.

7. marec 1979
Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli sklepe o detajlnih urbanističnih redih za območja krajevnih skupnosti Brnik, Duplje in Mavčiče.

Zbor krajevne skupnosti je razpravljal o škodi, ki so jo napravile poplave od 27. do 29. januarja 1979 na cestah in mostovih v krajevnih skupnostih Jezersko, Kokra, Olševek-Hotemože, Velesovo, Grad, Zalog, Preddvor, Trstenik in Podbrezje. Škodo so ocenili na 6,5 milijona din. Zbor je sprejel sklep, da iz sredstev, namenjenih za investicije v krajevnih skupnostih za delno obnovo, nameni 1 milijon din.

10. marec 1979
Skupščina krajevne skupnosti Struževo je sprejela sklep o razpisu referenduma za podaljšanje zbiranja krajevnega samoprispevka za graditev športnega igrišča in financiranje dokumentacije za adaptacijo obstoječega doma SZDL. Referendum je bil 25. marca 1979.

16. marec 1979
V Kranj so prispeli predstavniki mest, ki so pobratena s Kranjem ali pa so z njimi vzpostavljene prijateljske vezi. Na srečanju so govorili največ o reševanju stanovanjske in komunalne problematike.

25. marec 1979
Referendum o podaljšanju krajevnega samoprispevka v krajevni skupnosti Struževo je uspel. Zanj je glasovalo 78,59 % glasovalnih upravičencev. Trajal bo od 1. maja 1979 do 31. decembra 1980.

28. marec 1979
Zbor občanov krajevne skupnosti Žabnica je sprejel sklep o razpisu referenduma za uvedbo krajevnega samoprispevka za asfaltiranje cest v naseljih Žabnica in Šutna. Referendum je bil predviden za 15. april 1979.

4. april 1979
Na povabilo Gorenjskega sejma je prišla v Kranj delegacija Gospodarske zbornice in sejma iz Pordenona v Italiji. Dogovarjali so se o sodelovanju kranjskega in pordenonskega sejma.

5. in 6. april 1979
Na delovni obisk v Kranj je prišel predsednik izvršnega sveta SR Slovenije dr. Anton Vratuša s sodelavci. S predstavniki družbenopolitičnega in gospodarskega življenja občine se je pogovarjal o razvoju gospodarstva. Delegacija je obiskala tudi krajevno skupnost Jezersko.

11. april 1979
Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli odlok o ustanavljanju in organizaciji enot in štabov za civilno zaščito.
Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli sklepe o sprejetju detajlnih urbanističnih redov na območjih krajevnih skupnosti Velesovo, Trboje, Trstenik, Tenetiše, Besnica, Visoko in Olševek-Hotemože.

22. april 1979
Referendum v krajevni skupnosti Duplje za sofinanciranje asfaltiranja cest in dograditev kanalizacije ter odpravo hudourniških voda je uspel. Za samoprispevek je glasovalo 77,2 % glasovalnih upravičencev. Samoprispevek bo potekal od 1. januarja 1980 do 31. decembra 1983.

24. april 1979
Na Trsteniku je Veletrgovina Živila Kranj uredila novo samopostrežno trgovino.

26. april 1979
Predsednik skupščine občine Stane Božič je izročil zaslužnim občanom 19 odlikovanj, s katerimi jih je odlikoval predsednik SFRJ Josip Broz-Tito.

Pri mlekarni v Čirčah so vzidali temeljni kamen za novo sirarno. Podpisali so tudi samoupravni sporazum med proizvajalci in mlekarno ter sporazum o delitvi dela in sodelovanju med kranjsko in bohinjsko mlekarno.

8. maj 1979
Pred osnovno šolo Lucijan Seljak je prispela karavana bratstva in prijateljstva z 260 osnovnošolci iz šestih pobratenih mest.

9. maj 1979
Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli odlok o dispozicijskem načrtu za kompleks D-1 urbanističnega načrta Kranj in o zazidalnem načrtu Blagovni terminal Naklo.

13. maj 1979
V nedeljo ob 9. uri 51 minut po srednjeevropskem času sta Kranjčana Nejc Zaplotnik in Andrej Štremfelj kot prva Jugoslovana osvojila najvišjo goro na svetu Mount Everest.

Sredina maja 1979

V prostorih H-8 v Kranju so odprli poslovno enoto Jugobanke v Kranju.

30. maj 1979

Vsi trije zbori skupščine občine so potrdili družbeni dogovor o izgradnji nove asfaltne baze Cestnega podjetja Kranj.

Družbeni dogovor je zahteval, da se mora nova asfaltna baza zgraditi na lokaciji, ki bo sprejemljiva za Cestno podjetje in družbeno skupnost ter bo ustrezala zahtevam varstva okolja.

Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli sklep o detajlnem urbanističnem redu za območje krajevnih skupnosti Voklo in Voglje.

Družbenopolitični zbor je sprejel sklep o podelitvi velike plakete občine Kranj Društvu računovodskih in finančnih delavcev Kranj.

8. junij 1979

Občani Kranja so na Trgu revolucije pozdravili VII. jugoslovansko himalajsko alpinistično odpravo, ki se je vrnila v domovino. Predsednik SFRJ Josip Broz-Tito je odlikoval odpravo z redom zaslug za narod z zlato zvezdo.

9. junij 1979

V Iskrini dvorani na Laborah je bil dan prosvetnih delavcev kranjske občine, na katerem je govoril sekretar predsedstva CK ZKS Franc Šetinc.

19. junij 1979

Izvršni svet skupščine občine je sprejel odredbo o imenovanju Ulice Mirka Vadnova na Primskovem.

20. junij 1979

Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli družbeni dogovor o ustanovitvi, nalogah in vlogi informacijsko-dokumentacijskega centra v Kranju.

Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli odlok o organizaciji, ureditvi in poslovanju veterinarsko-higienske službe v Kranju.

22. junij 1979

V Stražišču so odprli novo zdravstveno postajo.

26. junij 1979

Svet krajevne skupnosti Primskovo je sprejel sklep o razpisu referenduma za samoprispevek za asfaltiranje Kalinškove ulice. Referendum je bil 29. julija 1979.

28. junij 1979

V Kranju je bila osrednja proslava slovenskih cestarjev, na kateri je govoril predsednik Zveze sindikatov Slovenije Vinko Hafner.

6. julij 1979

V Iskrini tovarni Elektromehanika so odprli nove proizvodne prostore za temeljne organizacije Računalniki, ATC in TEA.

8. julij 1979

Na delovno akcijo Đerdap 1979 je odšla mladinska delovna brigada Jože Gregorčič.

11. julij 1979

Vsi trije zbori skupščine občine so na skupni seji sprejeli sklep o podelitvi nagrad in priznanj skupščine občine Kranj. Nagrade občine Kranj so prejeli: Planinsko društvo Kranj, polkovnik Momčilo Marjanac, Ivo Miklavčič, Marija Taler in Anka Zevnik. Priznanja skupščine občine Kranj pa so prejeli: Društvo invalidov Kranj, Leopold Mrak, Jurij Rebolj in Anton Ropret. Priznanja so podelili na slovesnosti ob občinskem prazniku.

Vsi trije zbori so sprejeli odlok o zazidalnem načrtu za športni park Stanko Mlakar v Kranju.

Sredina julija 1979

Cestno podjetje Kranj je končalo dela pri asfaltiranju prenovljene ceste Preddvor—Zgornje Jezersko.

Na Brdu so podpisali samoupravni sporazum o izgradnji večnamenske hale v Savskem logu. Namenjena bo sejemskim, kongresnim, kulturnim, kulturno-zabavnim in športnim prireditvam. Samoupravni sporazum so podpisali predsednik izvršnega sveta skupščine občine Drago Štefe, sekretar meobčinskega sveta ZKS za Gorenjsko Zdravko Krvina, sekretar občinskega komiteja ZKS Kranj Jože Kavčič in 18 kranjskih delovnih organizacij.

Z zvezne delovne akcije Vlasina 1979 se je vrnila kranjska mladinska delovna brigada Stane Žagar.

Na povabilo šahistov Iskre so Kranj obiskali šahisti iz Tunizije in odigrali nekaj prijateljskih dvobojev.

29. julij 1979

Referendum v krajevni skupnosti Primskovo je uspel. Zanj je glasovalo 88 % glasovalnih upravičencev. Samoprispevek bo trajal od 1. septembra 1979 do 1. septembra 1984.

1. avgust 1979

Na slavnostni seji vseh treh zborov skupščine občine so podelili letošnje nagrade mesta Kranj in priznanja skupščine občine Kranj. VII. himalajski alpinistični odpravi so podelili veliko plaketo mesta Kranj.

V prostorih skupščine občine Kranj so predali namenu Iskrin računalnik Data.

Predsednik izvršnega sveta skupščine občine Drago Štefe je odprl novo razdelilno transformatorsko postajo na Primskovem.

Vinko Hafner, predsednik Zveze sindikatov Slovenije, je vzidal temeljni kamen za začetek stanovanjske gradnje Planina II, kjer bo že leta 1980 vseljivih 350 novih stanovanj.

5. avgust 1979

Na delovno akcijo Istra 1979 je odšla mladinska delovna brigada Jože Celar-Tugo iz Preddvora.

21. avgust 1979

Predsednik administrativnega sveta republike Gvineje Bissau Luis Cabral je obiskal tovarno Tekstilindus.

10. september 1979

Ustanovna skupščina stavbno zemljiške skupnosti je sprejela samoupravni sporazum o ustanovitvi samoupravne interesne skupnosti za gospodarjenje s stavbnim zemljiščem občine Kranj. Sprejeli so tudi statut interesne skupnosti.

11. september 1979

Tovarno Sava Kranj je obiskala delegacija ukrajinskih sindikatov.

12. september 1979

Kranj je obiskala delegacija slovenskih učiteljev s Tržaškega in Goriškega.

16. september 1979

Na Visokem so odprli nov vrtec ter obnovljeno javno razsvetljavo v Olševku in na Lužah.

Sredina septembra 1979

Najuspešnejši jugoslovanski tekmovalec na VIII. sredozemskih igrah je bil Borut Petrič. Osvojil je tri zlata in dve srebrni odličji.

21. september 1979

V Kranj je prišla na obisk 50-članska delegacija sindikalnih delavcev, borcev in članov skupščine mesta Rivoli.

26. september 1979

Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli sklep o detajlnem urbanističnem redu za območje krajevne skupnosti Podbrezje.

29. in 30. september 1979

V Sloveniji je potekala akcija Nič nas ne sme presenetiti (NNNP). V kranjski občini je v akciji sodelovalo več kot 51.000 občanov.

3. in 4. oktober 1979

Delegacija pedagogov iz Švice si je ogledala osnovno šolo Josip Broz-Tito v Predosljah. Ogledali so si tudi tovarno Sava in Iskrine tovarne na Laborah.

5. oktober 1979

Gorenjska obrtna zadruga je na Primskovem odprla nove prostore.

12. oktober 1979

Skupščina krajevne skupnosti Čirče je sprejela sklep o razpisu referenduma za uvedbo krajevnega samoprispevka za izgradnjo večnamenskega društvenega doma. Referendum je bil 18. novembra 1979.

18. oktober 1979

Veletrgovina Živila Kranj je v Naklem odprla novo diskont trgovino za prehrambeno blago.

19. do 22. oktober 1979
V Kranju je bila na obisku delegacija kulturnih delavcev iz Rivolija. Obiskali so Osrednjo knjižnico in Gorenjski muzej ter se pogovarjali o delovanju kulturnih društev in ljubiteljski kulturi. Obiskali so tudi krajevno skupnost Bela in osnovno šolo Lucijan Seljak v Stražišču.

Sredina oktobra 1979
Kranj je obiskala delegacija komunistične partije Italije — zgornji del Torina, ki jo je vodil podžupan Rivolija Carlo Mastri. Pogovarjali so se s predstavniki občinske skupščine in družbenopolitičnih organizacij. Ogledali so si tovarno Sava in Iskrine tovarne na Laborah, osnovno šolo Lucijan Seljak in Inštitut za tuberkulozo in pljučna obolenja na Golniku.

21. oktober 1979
Odprli so novo asfaltirano cesto Naklo—Strahinj.

27. oktober 1979
V Kranju se je končal prvi jugoslovanski simpozij organizacijskih znanosti.

18. november 1979
Referendum za uvedbo krajevnega samoprispevka za izgradnjo večnamenskega družbenega doma v krajevni skupnosti Čirče je uspel. Zanj je glasovalo 64,28 % glasovalnih upravičencev. Samoprispevek bo potekal od 1. januarja 1980 do 31. decembra 1983.

21. november 1979
Vsi trije zbori skupščine občine so sprejeli odlok o urbanističnem načrtu Jezersko in sklep o detajlnem urbanističnem redu za območje krajevne skupnosti Zalog.

24. november 1979
V krajevni skupnosti Mavčiče so odprli nov družbeni center. V njem so vrtec, pošta, samopostrežna trgovina in prostori za družbenopolitične dejavnosti.

26. november 1979
V Savskem logu so vzidali temeljni kamen za večnamensko dvorano.

27. november 1979
V Voklem so odprli prenovljeno asfaltirano cesto Voklo—Šenčur.

28. november 1979
Alpetourova delovna organizacija Creina, proizvodnja kmetijske mehanizacije, je odprla nove proizvodne prostore v komunalni coni na Primskovem. S tem je bila zaključena gradnja Alpetourovega kompleksa na Primskovem, hkrati pa so se sprostili prostori na Laborah za razvoj servisne dejavnosti za osebne avtomobile.

28. november 1979
V Industriji bombažnih izdelkov IBI Kranj so proslavili 50-letnico obstoja. Ob tej priložnosti je tovarno odlikoval predsednik SFRJ Josip Broz-Tito z redom dela z rdečo zastavo. Slavnostni govornik je bil predsednik Zveze sindikatov Slovenije Vinko Hafner.

Konec novembra 1979
Za dan republike so v osnovni šoli France Prešeren izročili namenu večnamensko dvorano.
Za dan republike so v kranjski Zvezdi odprli novo proizvodno dvorano.
Za dan republike so v krajevni skupnosti Velesovo odprli asfaltirano cesto med Adergasom in Češnjevkom.

4. december 1979
Predsednik skupščine občine Stane Božič je podelil odlikovanja predsednika SFRJ Josipa Broza-Tita ob življenjskih jubilejih trem kranjskim revolucionarjem in prvoborcem. Andrej Brovč je ob 70-letnici prejel red zaslug za narod z zlato zvezdo, Anton Ivec ob 70-letnici in Karel Rozman ob 60-letnici življenja pa sta prejela red republike s srebrnim vencem.

8. december 1979
Ob krajevnem prazniku Šenčurja in Srednje vasi so predali namenu javno razsvetljavo v Šenčurju in Srednji vasi.

10. december 1979
Predsednik Zveze sindikatov Slovenije Vinko Hafner je za uresničevanje delavskih interesov, za dolgoletno

delovanje v sindikalni organizaciji in za uspehe pri njenem uveljavljanju in razvoju na slovesnosti v Ljubljani podelil zlate znake sindikata. Dobila sta jih tudi Kranjčana Stanko Toplak in Jernej Krajcar.

14. december 1979

v Naklem so slovesno odprli prenovljene prostore za pošto.

15. december 1979

V komunalni coni na Primskovem so vzidali temeljni kamen za skladišče in poslovne prostore podjetja Žitopromet iz Sente.

Na Pipanovi hiši v Šenčurju so odkrili spominsko ploščo v spomin na 9. december 1941, ko so v hiši sprejeli sklep o začetku vstaje na tem območju in o ustanovitvi Kokrške čete.

Viri:

— Časopis Glas (1975—1979).
— Uradni vestnik Gorenjske (1975—1979).
— Zapisniki sej in gradivo za seje vseh treh zborov skupščine občine Kranj (1975—1979).

	Posvetilo tovarišu Titu	5
STANE BOŽIČ	Uvodna beseda	7
IVKA KRIŽNAR	Revolucionarno gibanje med vojnama v Kranju in okolici . . .	9
JOŽE DEŽMAN	Prispevek k zgodovini naprednega mladinskega gibanja na Gorenjskem v obdobju 1920—1945 .	35
JANEZ KOPAČ	Razvoj partije in osvobodilne fronte v okrožju Kranj 1941—1945	47
FRANC ŠTEFE-MIŠKO	Tragični avgust 1942 pod Krvavcem	75
FRANC BENEDIK	Kokra julija 1942. leta	87
TONE FERENC	Problematika preučevanja okupatorjevega izganjanja Slovencev z Gorenjskega	91
IVAN JAN	Lojze Kebe-Štefan je padel in ostal na obronkih Jelovice . . .	104
ANDREJ VALIČ	Mesta arheoloških najdb v Kranju in v okolici	110
CENE AVGUŠTIN	Razvoj prostorskih ambientov in njihovih dominant v starem Kranju	118
JOŽE POGAČNIK	Pomen reformacije v kulturnozgodovinski podobi Kranja	125
VASILIJ MELIK	Razvoj naselij kot numeracijskih enot na ozemlju kranjske občine	139
JOŽE ŽONTAR	Položaj podložnikov gospostva Brdo pri Kranju v drugi polovici 18. stoletja	144
MAJDA ŽONTAR	Kulturni razvoj Kranja in okolice od šestdesetih let 19. stoletja do prve svetovne vojne	163
SRDJAN BAVDEK	O konjereji in podkovstvu na Kranjskem sredi 19. stoletja . .	182
SLAVKO LUIN	Denarne ustanove v Kranju do druge svetovne vojne	194
JANKO ŠTEFE	100 let organiziranega gasilstva v Kranju (1879—1979)	205
MARIJAN MASTERL	Krvavec od pastirskih staj do sodobnega planinskega in rekreacijskega središča	215
FRANC EKAR MATEJ KRANJC EMIL HERLEC	80 let organiziranega planinstva v Kranju	249
BRANKO GALJOT RAJKO MARENČIČ	Lovstvo v Kranju nekoč in danes	258
MILE VOZEL	Elektrifikacija v občini od leta 1940 do danes	263
IRENA JERMAN-JERE	Nekatere značilnosti kranjskega prebivalstva	270
ALEKSANDER RAVNIKAR	Uveljavljanje delegatskega sistema v občini Kranj	278
JANJA ŽUNIČ-JENŠTERLE	Razvoj kranjskega gospodarstva v letih 1975—1978	288
ANUŠKA SOKLIČ	Razvoj družbenih dejavnosti v občini Kranj v zadnjih letih . . .	295
BOGDAN GREIF	Sistem državne uprave v občini Kranj v letih 1975—1980 . . .	305
VID POGAČNIK	Prikaz medobčinskega sodelovanja občine Kranj za obdobje 1957 do 1978	314
IVO MIKLAVČIČ	Stanovanjska gradnja — Poseg na Planino 1947—1979	327
FRANC OMAN	50 let Industrije bombažnih izdelkov Kranj	336

JOŽE RUPNIK — Od čevljarjev do današnjega kombinata Planika 343

ŠTEFAN OŠTIR — Mlekarstvo in mlekarsko šolstvo v občini Kranj 352

PETER POTOČNIK — Sejem — sopotnik Kranja . . . 361

STANE TAVČAR — Merkur od nastanka do danes . 367

LOJZE URBANC — Veletrgovina Živila od začetkov do danes 374

FRANC SEVER — Razvoj letališča Brnik 380

JANEZ KOPAČ — Kranj 1975—1980 (kronološki pregled) 391

Uredniški odbor

FRANC PUHAR
CENE AVGUŠTIN
MILAN BAJŽELJ
SLAVKO LUIN
JANEZ SUŠNIK
TINE ZALETEL
JOŽE ŽONTAR

Lektorstvo

SMILJA GOSTIŠA
SLAVICA ZIRKELBACH
JACK D. SHEPHERD (za angleščino)

Prevajalec

NEVENKA BURA

Grafična oprema in tehnična ureditev

PETER FISTER
MARIJAN MASTERL

Naklada 2000 izvodov
Tiskala tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani

UDK 329.15(497.12 Kranj) "1920/1941" Izvirno znanstveno delo

Ivka Križnar

REVOLUCIONARNO GIBANJE MED VOJNAMA V KRANJU IN OKOLICI

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 3—34, 14 sl.

Prispevek obravnava razvoj Komunistične partije Jugoslavije in delavskega gibanja od 1920. do 1941. leta v Kranju in okolici. Revolucionarno vrenje po 1. svetovni vojni je zajelo tudi Kranj, nastanejo mezdna in stavkovna gibanja. V Kranju ustanovijo krajevno organizacijo KPJ. Številčno precej veliko, politično in ideološko pa neutrjeno, sta jo hitro uničila Obznana in Zakon o zaščiti države. Komunistično delovanje se obnovi v začetku tridesetih let. Od konca 1934. leta nastajajo partijske celice po podjetjih in vaseh. Zopet pride do mezdnih in stavkovnih gibanj, ki dosežejo višek v veliki tekstilni stavki poleti 1936. leta.
Partija v Kranju in okolici razvije vse oblike ljudskofrontnega gibanja, dobi vpliv v delavskih in tudi meščanskih organizacijah in društvih, ustvarja akcijsko enotnost delavskega razreda in povezuje delavski razred s kmeti v skupnem boju.

UDK 949.712 »1942« Krvavec Izvirno znanstveno delo

Franc Štefe-Miško

TRAGIČNI AVGUST 1942 POD KRVAVCEM

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 75—86, 14 sl.

Avtor podaja prvi celoviti pregled izredno tragičnih dogajanj pod Krvavcem avgusta 1942. Podrobno obravnava pot in spopade dela 2. grupe odredov (2. bataljon Savinjskega odreda in štab grupe odredov), ki je potoval avgusta 1942 z Dolenjske preko Krvavca na Štajersko širit partizanski upor. Na tej poti so napadli nemški policisti in raztrganci, preoblečeni v partizane, 13. avgusta 1942 nad Davovcem pod Krvavcem najprej kurirje in patruljo, ki so prihajali na javko, da bi vzpostavili zvezo z 2. (Krvavško) četo 2. bataljona Kokrškega odreda, ki je delovala na tem območju, nato pa so napadli iz skrivnih zased še glavnino dela 2. grupe odredov. Po tem napadu, v katerem so Nemci ugotovili prihod dela 2. grupe odredov pod Krvavec, so organizirali sedemdnevno ofenzivo na širšem območju Krvavca. Ker pa so se borci 2. grupe odredov medtem že prebili izven tega območja, je v sovražnem obroču ostala samo Krvavška četa. Nad njo se je sprava sedaj poleg Nemcev še skupina prvih organizatorjev bele garde na Gorenjskem. Četo so razbili in s tem začasno zatrli narodnoosvobodilno gibanje na tem območju. Od 13. do 20. avgusta 1942 je v napadu nad Davovcem in v spopadih na drugem območju Krvavca padlo 24 borcev 2. grupe odredov in Krvavške čete oz. Kokrškega odreda, 14 so jih zajeli, več borcev-domačinov pa je nasedlo razbijaški dejavnosti belogardističnih organizatorjev in zapustilo Krvavško četo.

UDK 329.78(597.12-16) »1920/1945« Izvirno znanstveno delo

Jože Dežman

PRISPEVEK K ZGODOVINI NAPREDNEGA MLADINSKEGA GIBANJA NA GORENJSKEM 1920—1945

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 35—46, 6 sl.

Prispevek obravnava nastajanje in delovanje skojevske organizacije na Gorenjskem med obema vojnama in v času NOV.
Avtor opisuje nastajanje skupin naprednih mladincev v letih 1922/23 okrog partijskih celic v Bohinju, Kranju in na Jesenicah, kjer se osnujejo prve skojevske organizacije. Nadaljuje s širšim razvojem skojevskih skupin po letu 1936, posebno pa še po letu 1939, ko zajame skojevska organizacija skoraj vso Gorenjsko. Njihovo politično delo se razširi na kulturno in športno področje po vseh naprednih društvih.
Silen razmah odporniškega gibanja v času okupacije zajame napredno mladino Gorenjske. Avtor obravnava organiziranost in akcije mladine pod vodstvom Skoja v letih 1941/1942 in ponovno organiziranje in delovanje v času od leta 1943 do leta 1945.

UDK 949.712 »1942« Kokra Izvirno znanstveno delo

Franc Benedik

KOKRA — JULIJA 1942

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 87—90, 2 sl.

Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je spomladi 1942. leta načrtovalo množično vstajo in partizansko ofenzivo na Gorenjskem. Na levem bregu Save je bil junija 1942. leta ustanovljen Kokrški odred, ki je imel nalogo uničevati komunikacije proti Koroški na cestah preko Jezerskega vrha in preko Ljubelja. Vzporedno s pripravami na partizansko ofenzivo so pripravljali veliko ofenzivo proti partizanskim enotam na Gorenjskem tudi Nemci. Prav v poletju 1942. leta so skušali Nemci z najhujšim terorjem uničiti narodnoosvobodilno gibanje na Gorenjskem. Zaradi napadov borcev Kokrškega odreda na nemški kamion in zaradi stalnih zased, ki so jih borci postavljali na cesti proti Jezerskemu, so Nemci 11. julija 1942 ustrelili v Spodnji Kokri 5 talcev, vendar jim je bilo to kot maščevalni ukrep premalo. 20. julija 1942. leta so ustrelili v Spodnji Kokri še 11 domačinov kot talce, žene in otroke odpeljali v taborišče, vas pa požgali. Tudi ta zločin jim ni zadoščal. Dne 25. (24.) julija so v Spodnji Kokri ustrelili še 11 talcev. Vendar vsi ti zločini nemškega okupatorja prebivalstva niso odvrnili od sodelovanja v narodnoosvobodilnem boju.

UDK 329.15(497.12 Kranj) »1941/1945« Izvirno znanstveno delo

Janez Kopač

RAZVOJ PARTIJE IN OSVOBODILNE FRONTE V OKROŽJU KRANJ 1941—1945

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 47—74, 4 sl.

Prispevek obravnava v uvodnem delu nemške načrte o priključitvi Gorenjske k tretjemu rajhu. Osrednji del razprave rekonstruira na osnovi arhivskega gradiva razvoj in delovanje KPJ in OF ter njenih množičnih organizacij (ZMS, SPZŽ, DE, SNP, NZ in gospodarska komisija) v kranjskem okrožju. Razvoj in delovanje partizanskih enot je obdelano le vzporedno.
Glavne naloge OF in njenih množičnih organizacij so bile preskrba partizanske vojske in svojcev ter izseljencev, kakor tudi politično delovanje, zlasti priprave za partizanske mobilizacije, izvedba volitev in prevzem oblasti na osvobojenem ozemlju in ob koncu vojne.
Številne izdaje so zahtevale veliko žrtev tudi med partijskimi in frontnimi aktivisti, vendar njihovo delovanje ni prenehalo. Od poletja 1943 dalje sta se KPJ in OF s svojimi organizacijami tudi organizacijsko okrepili, njuno delovanje je postajalo vedno bolj živahno. Od konca leta 1943 je partijsko in frontno delovanje ovirala tudi bela garda.
Kljub nemški ofenzivi tik pred koncem vojne sta bili ob osvoboditvi obe organizaciji pripravljeni na prevzem oblasti.

UDK 940.590.5(497.12-16) Izvirno znanstveno delo

Ferenc Tone

PROBLEMATIKA PREUČEVANJA OKUPATORJEVEGA IZGANJANJA SLOVENCEV Z GORENJSKEGA

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 91—103

Pisec na podlagi svoje monografije Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945 (Maribor 1968) in nadaljnjega desetletnega zbiranja virov na to temo obravnava nekaj vprašanj o okupatorjevem izganjanju Slovencev z Gorenjskega.
Ugotavlja, da je Himmler izdal smernice za izgon Slovencev z Gorenjskega dne 3. maja 1941, vendar jih še nismo našli in pri tem postavlja vprašanje o njihovi podobnosti s smernicami, ki jih je Himmler izdal za slovensko Štajersko 18. 4. 1941. Ugotavlja tudi, da je vodja urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu v prvi polovici maja 1941 tudi izdal ustrezne smernice, ki jih tudi nismo našli. Nato pisec postavlja vprašanje o širini t. i. izselitvenega pasu na Gorenjskem ob meji z Italijo. Zanj je nekaj podatkov, širok naj bi bil 20 km, vendar ni natančnejših podatkov, katere občine bi zajemal. Obsežneje pisec obravnava vzroke za manjšanje obsega množičnega izganjanja Slovencev z Gorenjskega spomladi 1941 in za odložitev na povojni čas (Himmlerjeva odredba 25. 8. 1941) ter objavlja nove podatke, da so si tudi nacisti iz Celovca za to prizadevali razmeroma zgodaj. Glede rasnega pregleda in ocenitve gorenjskega prebivalstva ugotavlja, da ni novih podatkov. Opozarja pa, da je krožilo leta 1941 natančnejše poročilo o izganjanju Slovencev z Gorenjskega in njihovi rasni preiskavi po nekaterih uradih v Berlinu, ki pa ga v arhivih nismo našli. Končno navaja nove podatke o odnosu nekaterih celovških nacistov, zbranih ob Aloisu Maierju-Kaibitschu, do izganjanja Slovencev in posebej stališče dr. Oskarja von Kalteneggerja, ki je temu nasprotoval iz moralnih razlogov.

UDC 949.712 "1942" Krvavec — An Original Scientific Treatise

Franc Štefe-Miško

TRAGIC AUGUST 1942 AROUND KRVAVEC

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 75—86, fig. 14

The author gives the first complete survey of the tragic events in August 1942 around Krvavec, and a detailed account of the route and the skirmishes of a part of the second group of detachments (the second battalion of the Savinja detachment and the Headquaters of the group of detachments). In August 1942 they were crossing Krvavec on their way from Lower Carniola to Styria, with the object of spreading partisan resistance there. On 13th August 1942 they were attacked at Davovec, near Krvavec, by German police and thugs disguised as partisans. The first to be assailed were the couriers and the patrol, who were making for a position to establish contact with the second (Krvavec) troop of the second battalion of the Kokra detachment, which was operating in the area. Then the main body of the second group of detachments was assaulted from secret ambushes. Having learnt about the arrival of the second group of detachments around Krvavec, the Germans began a seven-day offensive in that area. The second group of detachments succeeded in breaking out of the area; the only one to stay there, encircled by the enemy, was the Krvavec troop. It suffered the onset not only of the Germans but also from a group of the first organizers of the White Guard in Upper Carniola. The troop was put to flight and the national liberation movement in the area was broken down temporarily. From 13th to 20th August 1942, during the fights around Davovec and elsewhere in the Krvavec region, 24 members of the second group of detachments and of the Krvavec troop of the Kokra detachment were killed, 14 were captured, while many followed the propaganda of the White Guard and abandoned the Krvavec troop.

UDC 949.712 "1942" Kokra — An Original Scientific Treatise

Franc Benedik

KOKRA IN JULY 1942

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 87—90, fig. 2

In spring 1942 the High Command of Slovene partisan troops prepared a mass rising and a partisan offensive. June 1942 saw the foundation of the Kokra detachment on the left bank of the Sava. Its task was to destroy communications on the way to Carinthia, along the roads across the mountain passages Jezerski vrh and Ljubelj. Preparations for the partisan offensive went on simultaneously with German preparations for a great offensive against the partisan troops in Upper Carniola. The Germans proved violent in summer 1942 in their attempt to destroy the National Liberation Movement in Upper Carniola. In retaliation for the attack of a German lorry and for continuous ambushes on the road to Jezersko they shot five hostages at Spodnja Kokra, but their vengeance was still not satisfied. Another eleven villagers of Spodnja Kokra were killed on 20th July 1942, the women and children were taken to concentration camps, and the village was burnt down. But that was not the end of the crime. Another eleven hostages from Spodnja Kokra were shot on 25th (24th) July. But despite the terror of the German invader the population never ceased to collaborate in the national liberation struggle.

UDC 940.590.5(497.12-16) — An Original Scientific Treatise

Tone Ferenc

PROBLEMS OF THE FORCED EXPATRIATION OF SLOVENES FROM UPPER CARNIOLA DURING THE OCCUPATION

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 91—103

The author used his monograph "Nazi Denationalization Policy in Slovenia from 1941 to 1945" (Maribor 1968) and the sources on the above theme, collected during ten years, to put forward some problems concerning the forced expatriation of the Slovenes from Upper Carniola during the occupation.

Himmler's directives for the expatriation of the Slovenes from Upper Carniola were issued on 3rd May 1941, but have not yet been found. They are likely to be similar to his directives of April 18th 1941 in connection with the Slovenes from Styria. Similar directives, issued by Berlin's State Commissioner Office for Consolidation of German Nationality in May 1941, have not been found either.

Another unsolved problem is the extension of the so-called expatriation zone in Upper Carniola, along the frontier with Italy. Some facts are known, for example its width is supposed to have been 20 km, but no particulars are known about the communes it included.

The article describes the reasons for the decrease in the expatriation of masses of Slovenes from Upper Carniola and for its postponement to the after-war period (Himmler's decree of August 25th 1941). New facts are given about racial examination and the estimates of the Upper Carniola population. In 1941 a detailed report concerning the matter was circulating in some Berlin offices, yet it has never been found in the archives. The end of the article gives new information about some Nazis from Celovec, gathered around Alois Maier-Kaibitsch, and their views on the expatriation of Slovenes, as well as the viewpoint of Dr. Oskar von Kaltenegger who opposed it from moral reasons.

UDC 329.15(497.12 Kranj) "1920/1941" — An Original Literary Treatise

Ivka Križnar

REVOLUTIONARY MOVEMENT BETWEEN THE TWO WARS IN KRANJ AND ITS ENVIRONS

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 9—34, fig. 14

The article deals with the development of the Communist Party of Yugoslavia and of labour movement from 1920 to 1941 in Kranj and its environs.

The revolutionary ferment after the first World War spread to Kranj, causing wage- and strike- movements. A local organization of the C. P. Y. was founded in town; it had large membership, yet wanted political and ideological firmness, so that it was soon destroyed by the Obznana Law (concerning the prohibition of the Party's activity) and the Law on State Defense. Communist activity was resumed in the beginning of the thirties. The end of 1934 saw the foundation of new Party cells in enterprises and villages. New wage movements and strikes took place, culminating in the big textile strike in the summer of 1936. The Kranj Party and its environs developed popular front movement in all aspects so that it gained influence in labour and middle-class organizations and societies. It achieved a combination in action of the working class and united the working class and farmers in their common struggle.

UDC 329.78(497.12-16) "1920/1945"

Jože Dežman

A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF THE PROGRESSIVE YOUTH MOVEMENT IN UPPER CARNIOLA 1920—1945

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 35—46, fig. 6

The article deals with the formation and activity of the organization the "League of Communist Youth of Yugoslavia" during the inter-war period and during the National Liberation War in Upper Carniola.

The author describes the first groups of progressive young people, formed in the years 1922/23 around the Party cells in Bohinj, Kranj, and Jesenice, representing the first organizations of the League of Communist Youth of Yugoslavia. Further development of these groups is given after 1939, when the organization's activity spread almost throughout Upper Carniola. Their political activity was extended to the fields of culture and sport in all progressive associations.

The Resistance movement of the progressive young people from Upper Carniola was in full swing during the period of occupation. The author deals with organization and activity of youth under the leadership of the League of Communist Youth of Yugoslavia in 1941/42, and with the reorganization and activity from 1943. to 1945.

UDC 329.15(497.12 Kranj) "1941/1945" — An Original Scientific Treatise

Janez Kopač

DEVELOPMENT OF THE COMMUNIST PARTY AND THE LIBERATION FRONT IN THE DISTRICT OF KRANJ 1941—1945

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 47—74, fig. 4

The introduction deals with German plans to attach Upper Carniola to the Third Reich. Based on archives material, the central part of the article reconstructs the development and activity of the Yugoslav Communist Party and the Liberation Front with its mass organizations (League of Slovene Youth, Antifascist Union of Slovene Women, Worker's Unity, Slovene National Aid, National Defense, Economic Commission) in the district of Kranj. The development and activity of partisan units is discussed only in connection with the above themes. The main task of the Liberation Front and its mass organizations was to ensure supplies for the partisan army, their relatives, and emigrants; to be politically active, to prepare partisan mobilization, to carry out elections, and to take over the power in the liberated territory after the end of war.

Many party and front activists were victims of numerous treacheries, yet their activity never ceased. The C. P. Y. and the L. F. with its organizations grew stronger from the summer of 1943 onwards, and their activity became more and more animated; it was hindered after 1943 by the White Guard.

Despite the German offensive before the end of the war the two organizations were ready to assume authority after the liberation.

UDK 929 Kebe L. Izvirno literarno delo

Ivan Jan

LOJZE KEBE-ŠTEFAN JE PADEL IN OSTAL NA OBRONKIH JELOVICE

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 104—109, 6 sl.

Narodni heroj Lojze Kebe-Štefan je bil rojen 26. 6. 1908 in se je izučil ključavničarske obrti. Nekaj časa je delal tudi v tovarni Titan v Kamniku. Že mlad se je udejstvoval v naprednih delavskih društvih in se izkazal pri organiziranju ilegalnih tiskarn. Prekaljen in izkušen konspirator je bil vse od začetka vstaje 1941 med njenimi vodilnimi organizatorji na Gorenjskem. Postal je sekretar Pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko in politkomisar I. grupe odredov, ki je bila ustanovljena 4. aprila 1942. Nemški okupator je bil na Gorenjskem silovit in pokrajine ni pustil iz nadzora. Prirejal je obsežne ofenzive in hajke, vendar so gorenjski partizani kljub številnim žrtvam vztrajali. V hudem 1942. letu, in sicer 20. 10., je hudi rani podlegel tudi Lojze Kebe-Štefan. O tem govori ta prispevek.

UDK 930.85(497.12 Kranj) »14/15« Izvirno znanstveno delo

Jože Pogačnik

POMEN REFORMACIJE V KULTURNOZGODOVINSKI PODOBI KRANJA

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 125—138

Pomen reformacije v kulturnozgodovinski podobi Kranja, ki je predmet te razprave, je dovolj razsežen in velik, strniti pa bi se dal v štiri problemske celote:
— Reformacija je prinesla novoveški način gledanja na svet in življenje, s tem utrdila zahodnoevropsko pripadnost te regije in jo svetovnonazorsko ter družbeno toliko zdiferencirala, da je v kasnejših stoletjih z uspehom lahko sodelovala v vseh političnih, kulturnih in civilizacijskih procesih.
— Svetovnonazorska in družbena diferenciacija, ki jo je izvedla reformacija, je bila toliko močna, da je bistveno vplivala na razsežnosti in na dinamiko razvoja kranjske regije v kapitalistični razvojni fazi.
— Reformacija je s knjigo, cerkvenim govorništvom in šolstvom dvignila raven poprečne izobrazbe do te mere, da je bil omogočen neoviran potek participacije v kulturnih in civilizacijskih dobrinah.
— S čutom za bistvo slovenskega jezika je vsaj G. Rokavec prispeval korektiv v takratni verzifikacijski praksi in s tem postavil pomemben temeljni kamen, na katerem je rasla ritmična struktura slovenskega pesništva.
Omenjeno dovoljuje sklep, da kranjska regija reformacijskega gibanja ni samo doživljala, temveč ga je tudi v skladu s svojimi možnostmi oživljala. Obravnavani del širšega gibanja se torej na izviren način organsko vključuje v celoto, kar pomeni, da je bilo dialektično funkcioniranje normalno ter je dalo pozitivne rezultate.

UDK 930.26(497.12 Kranj) Izvirno znanstveno delo

Andrej Valič

MESTA ARHEOLOŠKIH NAJDB V KRANJU IN OKOLICI

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 110—117, 1 sl.

Na osovi arheološko topografskega pregleda in številnih najdišč z značilnimi podatki na mestnem področju Kranja sklepamo o dogajanjih v arheoloških obdobjih, hkrati pa so nam kažipot k spoznavanju človeških ustvarjalnih vrednot v preteklosti. Najdbe in najdišča so se nam odkrivala postopoma, naključno, posamično in v različnem obsegu, največkrat ob gradbenih delih. V intenzivni gradbeni dejavnosti po II. svetovni vojni so bila izvedena obsežna zaščitna izkopavanja (Kranj, Titov trg in križišče Iskra). 42 najdiščnih točk s kulturno materialnimi ostanki izkazuje naravno primernost kraja za prebivanje v časovnem zaporedju od mlajše kamene dobe (Drulovka), preko kulture žarnih grobišč, halštatskega in latenskega obdobja do rimske dobe. V času propada rimskega imperija, posebno ob preseljevanju narodov in naselitvi Starih Slovanov, ima kraj izjemno pomemben položaj, kar izpričuje troje velikih skeletnih nekropol (Lajh, Titov trg in križišče Iskra). Najdbe hranijo trije muzeji: na Dunaju, v Ljubljani in Kranju. Številne opombe v domačih in tujih strokovnih knjigah izpričujejo zgodovinsko pomembno vlogo mesta Kranja v širšem geografskem prostoru med Vzhodnimi Alpami, Panonijo in severno Italijo.

UDK 914.971.2 Kranj Izvirno znanstveno delo

Vasilij Melik

RAZVOJ NASELIJ KOT NUMERACIJSKIH ENOT NA OZEMLJU KRANJSKE OBČINE

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 139—143

Naselja (kraji), v upravno-statističnem smislu besede, so nastala z oštevilčenjem hiš leta 1770. Razprava navaja rokopisne vire in tiskane publikacije, v katerih lahko najdemo podatke o krajih in krajevnih delih, obravnava način oblikovanja krajev, njihovo navezanost na starejše tradicionalne enote in vlogo župnijskih (v začetni dobi) in katastrskih meja (v poznejšem času) pri obmejevanju krajev, vse na ozemlju današnje občine Kranj.

UDK 711.6(497.12 Kranj) Izvirno znanstveno delo

Cene Avguštin

RAZVOJ PROSTORSKIH AMBIENTOV IN NJIHOVIH DOMINANT V STAREM KRANJU

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 118—124, 14 sl.

Trgi in ulice v starem jedru Kranja sodijo med oblikovno najbolj dognana prostorska telesa v vrsti urbanističnih spomenikov na Slovenskem. Njihovo podobo in prostorsko učinkovanje dopolnjujejo arhitekturne dominante stolpov, poslovnih in stanovanjskih zgradb, ki so posejane po mestnem prostoru. Vloga nekaterih arhitektonskih dominant in subdominant pri izoblikovanju posameznih prostorskih ambientov ni naključna, temveč vezana na določen sistem medsebojnega vplivanja. Avtor v svojem orisu spremlja rast pa tudi razpadanje posameznih prostorskih teles, še posebej njihovih dominant, in ugotavlja obseg, moč in smer učinkovanja le-teh v urbanistični zasnovi mesta.

UDK 323.32(497,12 Kranj) »17« Izvirno znanstveno delo

Jože Žontar

POLOŽAJ PODLOŽNIKOV GOSPOSTVA BRDO PRI KRANJU V DRUGI POLOVICI 18. STOLETJA

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 144—162, 3 sl.

Gospostvo Brdo pri Kranju je kupil Mihael Angelo Zois, veletrgovec ter lastnik fužin, leta 1752 ali v začetku naslednjega leta, sinu Žigi pa ga je izročil dve leti pred svojo smrtjo (1775).
Drobitev kmečke posesti se je v obravnavanem obdobju nadaljevala tudi na brdskem gospostvu, vendar so cele kmetije še vedno prevladovale; enako se je nadaljeval tudi proces razslojevanja podeželja, čeprav ne več tako intenzivno kot v prvi polovici 18. stoletja.
Na položaj brdskih podložnikov je le delno vplivala ukinitev t. i. nevoljništva (leta 1782). Prevedbo zakupnih kmetij v kupopravne so začeli na Brdu leta 1784, kar je prineslo gospostvu znatne dohodke. Poslabšal pa se je položaj podložnikov s tem, da so Zoisi izsilili zvišanje denarnega nadomestila (robotnine) za t. i. v deželi običajno dnevno tlako, kar je privedlo tudi do upora brdskih podložnikov v letih 1781 do 1783. Ravno v teh letih je izšel tudi patent, ki je urejal tlako (1782), vendar višine denarnega nadomestila zanjo ni zajel. Davčna in urbarialna regulacija, ki je začela veljati 1. novembra 1789, je bila že čez nekaj mesecev preklicana, od tedaj dalje pa se je vse bolj širilo nadomeščanje zemljiškoknjižnih dajatev z denarnim nadomestilom.

UDC 930.85(497.12 Kranj) "14/15" An Original Scientific Treatise

Jože Pogačnik

THE IMPORTANCE OF THE REFORMATION IN THE CULTURAL AND HISTORICAL IMAGE OF KRANJ

Kranjksi zbornik 1980 (1981) p. 125—138

The Reformation's importance for the cultural and historical image of Kranj could be summarized in four topics:
— The Reformation brought new views to the attention of society world-wide and confirmed the region's adherence to the West European world. Society became diverse in its views upon the the world and its structure so that it was able to participate successfully in all the processes of politics, culture and civilisation in later centuries.
— The views about the world and the social changes brought about by the Reformation were so strong as to essentially affect the scope and the dynamics of the development of the Kranj region in capitalism.
— Using literature, church rhethoric, and education, the Reformation raised the level of average education to a point where unrestrained participation in the values of culture and civilization was possible.
— With his sensitivity for the nature of the Slovene language, G. Rokavec corrected the then practice of versification. Accordingly, he set the groundstone for the growth of Slovene poetry's rhythmical structure.
From the above the conclusion may be drawn that the region of Kranj not only lived with the Reformation movement but also — according to its possibilities — made the movement revive. The article treats a part of a large movement; a part which is originally and organically related to a whole. This is proof of normal dialectical functioning with positive results.

UDC 929 Kebe L. An Original Literary Treatise

Ivan Jan

LOJZE KEBE-ŠTEFAN FELL IN BATTLE AT THE BRINK OF JELOVICA

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 104—109, fig. 6

Lojze Kebe-Štefan, national hero, was born on 26th June 1908. Having finished learning the locksmith craft, he worked for some time in the factory "Titan" at Kamnik. Already as a young man he was active in progressive labour associations and proved skilful at organizing illegal printing houses. A hardened and experienced conspirator, he was from the beginning of the resistence in 1941 one of its leading organizers in Upper Carniola. He became secretary of the Country Committee of the Communist Party of Slovenia for Upper Carniola and political commissioner of the first group of detachments which was founded on 4th April 1942. The German invader in Upper Carniola proved violent, never losing control of the territory and going into extensive offensives and manhunts. For al the numerous victims, partisans from Upper Carniola persevered in the fight. The hard year 1942, or more precisely October 20th, saw the death of Lojze Kebe-Štefan, which is described in the present article.

UDC 914.971.2 Kranj An Original Scientific Treatise

Vasilij Melik

DEVELOPMENT OF SETTLEMENTS AS NUMERICAL UNITS IN THE TERRITORY OF THE COMMUNE OF KRANJ

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 139—143

In the administrative and statistical sense settlements (localities) came into existence when numbers were given to houses, in the year 1770. The treatise deals with the manuscript sources and the printed publications where data about settlements and their parts can be found, the way in which they were formed and attached to older traditional units, the role of parish boundaries (in the beginning) and of cadaster boundaries (later) in forming settlements'boundaries, all in the territory of the present commune of Kranj.

UDC 930.26(497.12 Kranj) An Original Scientific Treatise

Andrej Valič

ARCHAEOLOGICAL FINDS IN KRANJ AND ITS ENVIRONS

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 110—117, fig. 1

Conclusions about life and activity in individual archeological eras can be drawn on the basis of archaeological and topographical examination and the numerous find-spots in the district of Kranj. At the same time knowlege can be gained of man's creativity in the past. Finds and find-spots have been discovered gradually, accidentally, separately, in various dimensions, mostly while building. Intensive building after the IInd World War was the period of extensive protection in excavating (Kranj, Titov trg and Iskra cross-roads). 42 find-spots containing material remnants of culture testify to the natural convenience of the site for dwelling places, from the early Stone Age (Drulovka), the Culture of Burnt Graves, the Cultures of Hallstatt and La Tène, to the Roman period. During the decay of the Roman empire, and especially during the period of national migration and the settling of the Ancient Slavs, the site was of outstanding importance, which is proved by three large necropolises (Lajh, Titov trg, and Iskra cross-roads). The finds are displayed in three museums: in Vienna, in Ljubljana, and in Kranj. Kranj is often mentioned in domestic and foreign expert books, which testifies to its important role in the geographic area between the East Alps, the Pannonian plain, and Northern England.

UDC 323.32(497.12 Kranj) "17" An Original Scientific Treatise

Jože Žontar

THE POSITION OF THE PEASANT SUBJECTS OF THE MANOR BRDO NEAR KRANJ IN THE SECOND HALF OF 18TH CENTURY

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 144—162, fig. 3

The manor Brdo near Kranj was bought in 1752 or in the beginning of the next year, by a wholesale dealer and iron-works owner, Mihael Angelo Zois, who handed it over to his son Žiga two years before his death (1775).
At that time the parcelling out of peasant holdings into small pieces was typical also of the Brdo manor, though large holdings still prevailed. The process of social stratification of the countryside continued, but less intensively than in the first half of 18th century.
The position of the Brdo subjects was only partly affected by the suppression of the so-called "dissatisfaction" (in 1782). The conversion of tenancy farms into purchasable ones, started at Brdo in 1784, brought the manor considerable income. The position of the subjects worsened when they were forced by the Zois to give higher money payments (robot) as substitute for the previously usual compulsory feudal services. This led to the revolt of the Brdo subjects in the years 1781—1783. It was the period when a patent on compulsory services was issued (1782), yet it did not contain the terms for the commutation of dues and services into money payments.
Revenue and urbarial regulations came into effect on 1st November 1789 but were revoked some months later, and from then on ground rents were increasingly paid in money.

UDC 711.6(497.12 Kranj) An Original Scientific Treatise

Cene Avguštin

THE DEVELOPMENT OF THE BUILT ENVIRONMENT AND ARCHITECTURAL DOMINANTS IN THE OLD KRANJ

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 118—124, fig. 14

With regard to form the squares and streets of the old heart of Kranj belong to the most elaborate arcitectural objects among the numerous urban monuments in Slovenia. Their outward appeareance and panoramic effect are accomplished by the architectural dominants, scattered in the old town: steeples, business grounds and houses for dwelling. The role of some architectural dominants and subdominants in the formation of individual built environment is not accidental, but related to a certain system of mutual influence. The author describes the growth and decay of individual architectural objects and especially of their dominants, thus stating the scope, vigour and direction in which they influence the urban conception of the town.

UDK 008(497.12 Kranj) »1860/1914« Izvirno znanstveno delo

Majda Žontar

KULTURNI RAZVOJ KRANJA IN OKOLICE OD ŠESTDESETIH LET 19. STOLETJA DO PRVE SVETOVNE VOJNE

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 163—181, 9 sl.

Prispevek obravnava kulturna društva v Kranju in okolici od ustavne dobe v začetku šestdesetih let 19. stoletja do prve svetovne vojne. V tem času je nastalo več različnih kulturnih društev, ki so bila žarišča kulturnega razvoja, oporišča narodnostnemu prebujanju in narodnostnemu boju, delavska kulturna društva pa so tudi krepila in utrjevala razredno zavest. Dokončna politična ločitev med klerikalci in liberalci v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja se je odražala tudi pri kulturnih društvih, ki so dobila strankarsko-politično obeležje. Prikazano je delovanje narodne čitalnice in bralnih društev, katoliških izobraževalnih društev in socialnodemokratske splošne delavske zveze Vzajemnosti — podružnice za Kranj in okolico. Poleg kulturnih društev, ki so imela splošno izobraževalni značaj, so v prispevku obravnavana tudi nekatera samostojna društva, telovadno društvo Gorenjski Sokol in kranjska podružnica Slovenskega planinskega društva.

UDK 614.846(497.12 Kranj) »1878/1978« Pregled

Janko Štefe

100 LET ORGANIZIRANEGA GASILSTVA V KRANJU

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 205—214, 5 sl.

Leta 1878 je velik požar uničil vasi Huje in Klanec v neposredni soseščini mesta Kranja. Ker ni bilo za gašenje primerne opreme in orodja, je požar upepelil omenjeni vasi. To je bil povod, da so meščani 8. novembra 1879 ustanovili Prostovoljno požarno brambo Kranj. Za pomoč pri gašenju je društvo uporabljalo batno črpalko, ročni voziček za črpalko, požarne kavlje, lestev in nujno osebno požarno opremo.
8. januarja 1911 so ustanovili reševalni odsek, društvo pa se je preimenovalo v Prostovoljno gasilsko in reševalno društvo Kranj. Ob reorganizaciji gasilskih društev na Gorenjskem so se združila vsa gasilska društva mesta Kranja in okolice 29. januarja 1961 v Gasilsko društvo Kranj z operativnimi enotami Kranj, Primskovo, Stražišče, Kokrica, Besnica, Podblica, Jošt in industrijskimi enotami Intex, Sava in Tiskanina; ob ponovni reorganizaciji 23. februarja 1964 sta se Gasilski društvi Kranj in Primskovo združili v Prostovoljno gasilsko društvo Kranj—Primskovo s sedežem na Primskovem.
Gasilsko društvo in njegovo članstvo sta v stoletnem obstoju zavzemali vidno mesto v družbeni dejavnosti mesta in občine Kranj in je bilo mnogo let centralno društvo za gašenje požarov, reševanje ljudi in premoženja na tem območju.

UDK 636.1+682.1(497.12) »18« Izvirno znanstveno delo

Srdjan Bavdek

O KONJEREJI IN PODKOVSTVU NA KRANJSKEM SREDI 19. STOLETJA

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 182—193, 2 sl.

V obdobju od 1850—1880 se je konjereja na Kranjskem usmerila in izoblikoval se je rejski program, ki je ustrezal reji konj, primernih za delo, vojsko in kupčijo. Med osnovnimi rejskimi vzvodi sta bila predvsem raba državnih žrebcev na deželi in spodbujanje reje lastne plemenske živine. Na Gorenjskem je bil cilj uveljaviti rejo težkih konj noriške pasme. Kranj z okolico in Radovljica z okolico sta se uveljavila kot konjerejski središči.
Z razmahom konjereje sovpada uveljavitev podkovske in živinozdravniške šole v Ljubljani, kot tudi ureditev izobraževanja podkovskih kovačev z ustreznimi predpisi. Šola je usposabljala kovače za samostojno obrt, širila pa je tudi živinozdravniške in živinorejske nauke in na ta način prispevala k napredku konjereje in živinoreje nasploh. Šolo sta zasnovala, izoblikovala njen učni program, zagotovila njeno izgradnjo in ji preskrbela vsa potrebna učila dr. Janez Bleiweis (1808—1881) in dr. Simon Strupi (1813—1880), oba po rodu Kranjčana.

UDK 796.52+796.93(497.12 Krvavec) Izvirno znanstveno delo

Marijan Masterl

KRVAVEC OD PASTIRSKIH STAJ DO SODOBNEGA PLANINSKEGA IN REKREACIJSKEGA SREDIŠČA

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 215—248, 40 sl.

Gradivo obravnava družbeni razvoj in njegove vplive na visokogorski svet Krvavca v preteklih sedemdesetih letih. Opisuje njegovo odkritje ter dolgoletna prizadevanja, da se je Krvavec postopoma razvil iz nekdanjih pastirskih stanov v najsodobnejše zimskošportno središče Jugoslavije. Navedeni so vzroki, zakaj se kljub prizadevanju prebivalstva mesta Ljubljane in Kranja nenehno odpirajo škarje med gorsko športnoturistično ponudbo in njenim povpraševanjem v tržno tako občutljivem prostoru, kjer v krogu 40 km od Krvavca prebiva kar četrtina vseh Slovencev z visokim deležem planincev, športnikov in drugih ljubiteljev gorske prirode. Bližina Krvavca, dobre prometne zveze in potreba po rekreaciji so narekovali, da se je Krvavec dograjeval predvsem v središče za dnevno in množično rekreacijo delovnih ljudi iz njegovega ožjega območja.

UDK 336.71/72(497.12 Kranj) »1871/1941« Izvirno znanstveno delo

Slavko Luin

DENARNE USTANOVE V KRANJU DO DRUGE SVETOVNE VOJNE

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 194—204, 2 sl.

Prispevek obravnava razvoj denarnih ustanov v Kranju in na Gorenjskem z opisom gospodarskih in političnih razmer od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne. V uvodnem delu avtor navaja podatke o razvoju bančništva v Sloveniji, v osrednjem delu prispevka pa nastanek in razvoj hranilnic, kmetijskih in obrtniških kreditnih zadrug ter bančnih podružnic v Kranju in na Gorenjskem. V posebnih poglavjih so obdelani podatki o denarnih ustanovah v času Avstrije in v stari Jugoslaviji.

UDK 796.52(497.12 Kranj) »1899/1979« Pregled

Franc Ekar, Matej Kranjc, Emil Herlec

80 LET ORGANIZIRANEGA PLANINSTVA V KRANJU

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 249—257, 11 sl.

Oris planinstva v Kranju zajema presek organiziranega dela od leta 1899 do leta 1980 z opisi množičnega planinstva, izgradnje planinskih objektov, gorske reševalne službe, še posebej pa obravnava alpinistične podvige v domačih in tujih gorstvih.
Posebej je analizirana mednarodna odprava, ki je odšla iz Centralno alpskih gora preko Kavkaza, Pamira, Hindukuja, Karakuruma in Andov ter kot prva kranjska pa tudi kot prva jugoslovanska naveza osvojila Mt. Everest.
Kranjsko Planinsko društvo je najštevilnejša množična telesnokulturna organizacija, ki vključuje cicibane, mladince, delavce in upokojence. Ima preko 4000 članov (leta 1980 — 4800), ki so organizirani v sekcijah po šolah, krajevnih skupnostih, OZD in v 9 odsekih specialnih področij (alpinizem, markerstvo, vodništvo, gospodarstvo . . .). Zajema tudi medrepubliško in mednarodno sodelovanje, ki je predvsem usmerjeno v delo z mladimi. Društvo upravlja tri objekte s 180 ležišči na višinah med 1500 m in 1700 m. Delo in vodenje je amatersko, zlasti dobro je organizirano prostovoljno udarniško delo.
Planinsko društvo Kranj je eno najbolj aktivnih in drugo največje planinsko društvo v Jugoslaviji.

UDC 614.846(497.12 Kranj) "1878/1978" A Survey

Janko Štefe

100 YEARS OF ORGANIZED FIRE SERVICE IN KRANJ

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 205—214, fig. 5

In 1878 a great fire destroyed the villages Huje and Klanec in the vicinity of Kranj. The two villages were put to ashes for lack of convenient fire-extinguishing equipment and tools. This led to the foundation of the Kranj Voluntary Fire Brigade, on 8th November 1879. A sucking pump with pistons, manual pump carriage, fire-hooks, fire-escape ladders, and indispensable personal fire equipment were used to put out fires.

On 8th January 1911 a fire-rescue section was founded, while the Fire Brigade changed its name into the Voluntary Fire and Rescue Service Kranj. With the re-organization of the fire services in Upper Carniola on 29th January 1961 the Kranj fire brigade and its neighbours fused into one "The Kranj Fire Association" with operational branches for Kranj, Primskovo, Stražišče, Kokrica, Besnica, Podblica, and Jošt, and with industrial branches in the factories Intex, Sava and Tiskanina. Another re-organization, and on 23rd February 1964 the fire associations Kranj and Primskovo merged into one: the Voluntary Fire Association Kranj-Primskovo, with its seat at Primskovo.

In the hundred years of its existence the fire association has held a significant position in the social activity of the town and commune of Kranj, and has been for many years the central service in the region for extinguishing fires and rescuing people and their property.

UDC 008/497.12 Kranj "1860/1914" An Original Scientific Treatise

Majda Žontar

CULTURAL DEVELOPMENT OF KRANJ AND ITS ENVIRONS FROM THE SIXTIES OF 19TH CENTURY TO THE WORLD WAR I

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 163—181, fig. 9

The article gives a description of cultural societies in Kranj and its environs from the period of the constitution, i. e. the sixties of 19th century, to the World War I. Several different cultural societies appeared during that time; they were centres of cultural development and support to the national awakening and struggle. Workers' cultural societies strengthened and consolidated workers' class-consciousness. The definite political division between the clericals and the liberals in the early nineties of the past century was felt in cultural societies since they too became divided. The article describes the activity of the National Reading Society and the reading clubs, the Catholic societies for education, and the socio-democratic labour union "Solidarity" — the branch office for Kranj and surroundings. Besides the above mentioned cultural societies for general education some independent societies are dealt with, such as the gymnastic society "Gorenjski sokol" and the Kranj branch of the Slovene Alpine Association.

UDC 796.52+796.93(497.12 Krvavec) An Original Scientific Treatise

Marijan Masterl

KRVAVEC FROM SHEEP PENS TO A MODERN CENTRE FOR MOUNTAINEERING AND RECREATION

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 215—248, fig. 40

The article deals with the impact of social development upon the Krvavec area in the past seventy years. The discovery of the mountain is described and the several-years-long endeavours to make out of sheepfolds a leading modern winter sports center in Yugoslavia. The reasons are given for the gap between the supply and demand for a mountain sports service. The gap exists despite the efforts of the population of Ljubljana and Kranj. The area of 40 km round Kranj is populated by one fourth of all Slovenes, and a large portion of alpinists, sportsmen, and lovers of mountains.

Krvavec has become above all the centre for a day's recreation for masses of working people from nearby districts because of its proximity, good traffic connections, and because of people's growing need for recreation.

UDC 636.1+682.1(497.12) "18" An Original Scientific Treatise

Srdjan Bavdek

HORSE BREEDING AND SHOEING IN UPPER CARNIOLA IN THE MIDDLE OF NINETEENTH CENTURY

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 182—193, fig. 2

Between 1850 and 1880 a new programme was accepted whereby horse breeding in Upper Carniola specialized in horses for work, army and trade. The programme encouraged the use of state stallions for breeding and further encouraged breeding stock of one's own. In Upper Carniola heavy horses of the Noric breed were to be raised. Kranj and Radovljica with their environs became well-known centres for horse breeding.

With the upswing of horse breeding came the recognition of horse-shoeing and veterinary schools in Ljubljana and the education of farriers was settled by corresponding regulations. The school trained independent farriers and disseminated veterinary and stockbreeding instructions so that it countributed to the advance in horse breeding and stock breeding in general. The school was founded, its programme established, the construction of the premises assured, and the necessary teaching appliances provided for by Dr. Janez Bleiweis (1808—1881) and Dr. Simon Strupi (1813—1880), both from Kranj by birth.

UDC 796.52(497.12) Kranj "1899/1979" A Survey

Franc Ekar — Matej Kranjc — Emil Herlec

80 YEARS OF ORGANIZED MOUNTAINEERING IN KRANJ

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 249—257, fig. 11

The present survey is a cross-section of organized mountaineering in Kranj from 1899 to 1980. It describes the participation of the masses in this activity, the construction of alpine buildings, the organization of the mountain rescue service, and above all the alpinist exploits at home and abroad.

A detailed description is given of the international expedition through the Central Alps, across the Caucasus, the Pamirs, the Hindu Kush, the Karacoram range, and the Ands. The Kranj expedition was the first from Yugoslavia to conquer Mt. Everest.

The Kranj Alpine Society is an organization for physical culture. Its large membership includes pre-school children, school children, workers, and the retired. Over 4000 members (4000 in 1980) are organized in sections in schools, local communities, organizations of associated labour, and in nine special sections (alpinism, marking, mountain guiding, economy, etc.).

The society's activity comprises also inter-republic and international cooperation, and work with the young. It cares for three buildings with 180 beds, situated between 1.500 m and 1.700 m.

The activity and management of the society is on an amateur basis, with a lot of organized voluntary work.

The Kranj Alpine Society is one of the most active and the second greatest in Yugoslavia.

UDC 336.71/72(497.12 Kranj) "1871/1941" An Original Scientific Treatise

Slavko Luin

MONETARY INSTITUTIONS IN KRANJ UNTIL WORLD WAR II

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 194—204, fig. 2

This article deals with the development of monetary institutions in Kranj and Slovenia. It describes the state of economy and politics from the mid-nineteenth century to the second World War. The introduction gives some facts about the development of banking in Slovenia, while the central part is concerned with the formation and development of savings-banks, credit associations of farmers and craftsmen, and bank branch offices in Kranj and Upper Carniola. Special chapters are devoted to facts about monetary institutions in the period of the Austrian domination and the former Yugoslavia.

UDK 799.2 (497.12 Kranj) Pregled

Branko Galjot — Rajko Marenčič

LOVSTVO V KRANJU NEKOČ IN DANES

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 258—262, 2 sl.

Vsebinsko je prispevek razdeljen na dva dela. V prvem delu avtorja kronološko opisujeta lov in lovstvo v Kranju in njegovi širši okolici (Jezersko, Kokra, Predvor, Cerklje) pred, med in po drugi svetovni vojni vse do današnjih dni. V članku so podrobneje opisane razmere v lovstvu v tem obdobju, zlasti organiziranost lovstva, ustanavljanje in ukinjanje občinskih lovskih zvez ter ustanavljanje lovišč oz. lovskih organizacij v občini.
V drugem delu je opisana sedanja organizacijska oblika lovstva in so predstavljene lovske organizacije, ki gospodarijo z lovišči v kranjski občini. To so organizacije, ki imajo status društev (lovske družine Sorško polje, Jošt, Udenboršt, Storžič, Šenčur in Jezersko), z delom lovnih površin (47 % vseh lovnih površin v občini) gospodari kot OZD kamniški Zavod za gojitev divjadi Kozorog.

UDK 342.826 (497.12 Kranj) Preliminarno poročilo

Aleksander Ravnikar

UVELJAVLJANJE DELEGATSKEGA SISTEMA V OBČINI KRANJ

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 278—287, 2 sl.

Delegatski sistem je oblika in instrument samoupravljanja, političnega odločanja in oblasti delavskega razreda, po delegatskem načelu se oblikujejo in delujejo samoupravni organi v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih, skupščine samoupravnih interesnih skupnosti, skupščine družbenopolitičnih skupnosti pa tudi organi družbenopolitičnih organizacij.
Prispevek obravnava strukturo občinske skupščine in vključuje nekatere podatke o delegatih za zbore občinske skupščine. Podoben pregled je podan tudi za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti. Povzete so pomembnejše ugotovitve iz analiz o delovanju delegatskega skupščinskega sistema v občini Kranj.
Ugotovitve kažejo, da so bili doseženi pomembni uspehi v graditvi delegatskega skupščinskega sistema, nadaljnje uveljavljanje delegatskih odnosov in odpravljanje pomanjkljivosti pa je najtesneje povezano s poglabljanjem samoupravnih odnosov v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih, od dejavnosti družbenopolitičnih organizacij pri ustvarjanju ustreznejših družbenopolitičnih pogojev za delo delegacij in od stalne delovne povezanosti vseh dejavnikov v delovanju delegatskega sistema.

UDK 621.31 (497.12 Kranj) »1940/1980« Pregled

Mile Vozel

ELEKTRIFIKACIJA V OBČINI OD LETA 1940 DO DANES

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 263—269, 2 sl.

V tem delu avtor opisuje razvoj elektrifikacije po letu 1940. Tedaj opazimo že začetke intenzivne elektrifikacije, ki pa jo prekine druga svetovna vojna. V prvih letih po vojni elektrifikacija le polagoma napreduje zaradi težkih povojnih razmer. Zato pa doseže po letu 1955 tak razmah, kakršnega poznajo le malokje. Poraba električne energije se v 5 letih celo podvoji. Ker ni mogoče z gradnjo energetskih naprav slediti tako naglemu porastu, prihaja pogosto do pomanjkanja energije in redukcij. Šele v zadnjih nekaj letih se preskrba izboljšuje, s tem pa tudi kvaliteta električne energije.

UDK 330.34(497.12 Kranj) »1975/1978 Preliminarno poročilo

Janja Žunič-Jenšterle

RAZVOJ KRANJSKEGA GOSPODARSTVA V LETIH 1975—1978

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 288—294, 4 sl.

Prispevek obravnava razvoj kranjskega gospodarstva v letih 1975—1978. V prvem delu podaja avtorica pregled rezultatov, ki jih je doseglo celotno kranjsko gospodarstvo v obravnavanem obdobju, v drugem delu pa prikazuje razvojne dosežke posameznih dejavnosti gospodarstva. Razvojni dosežki gospodarstva so izraženi v stopnjah rasti ekonomskih kategorij:
družbenega proizvoda, družbene produktivnosti dela, zaposlovanja, v naložbah in strukturnih deležih posameznih dejavnosti v celotnem gospodarstvu.

UDK 312 (497.12 Kranj) Izvirno znanstveno delo

Irena Jerman-Jere

NEKATERE ZNAČILNOSTI KRANJSKEGA PREBIVALSTVA

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 270—277, 3 sl.

Rast prebivalstva na območju občine Kranj je bila do razmaha industrializacije v začetku 20. stoletja nizka. Občutljivejši porast prebivalstva nastopi po 2. svetovni vojni, ko se je razvila živahna gospodarska, kulturna in politična dejavnost. Prebivalstvo se povečuje zlasti zaradi priseljevanja, nizke smrtnosti in povečane rodnosti. Rast je glede na prostor zelo neenakomerna. Naselja v bližini mesta se naglo povečujejo, kar povzroča nove socialno-ekonomske pojave. Naselja na robu občine odmirajo. Postopno narašča delež starejših. Socialna struktura prebivalstva se tesno povezuje s strukturo industrije. Prevladujejo nekvalificirani in polkvalificirani delavci. Vsestranski hitri razvoj je vplival tudi na družino, ki v prehodu od patriarhalne v sodobno doživlja vrsto težav.

UDK 351 (497.12 Kranj) »1975/1979« Preliminarno poročilo

Anuška Soklič

RAZVOJ DRUŽBENIH DEJAVNOSTI V OBČINI KRANJ V ZADNJIH LETIH

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 295—307, 5 sl.

V prispevku je obravnavan razvoj družbenih dejavnosti v občini Kranj v letih 1975—1979.
V uvodu so prikazani nekateri demografski podatki o občini Kranj in njihov vpliv na razvoj družbenih dejavnosti. V posebnem poglavju je obravnavano združevanje sredstev za gradnjo objektov družbenih dejavnosti. Največji del prispevka je namenjen obravnavi posameznih področij družbenih dejavnosti, ki v običajnem pomenu zajemajo: vzgojo in izobraževanje, kulturo, telesno kulturo, zdravstveno varstvo in socialno skrbstvo. Znotraj vzgoje in izobraževanja je prikazan razvoj osnovnega šolstva, srednjega šolstva in otroškega varstva, znotraj kulture pa razvoj knjižničarske in gledališke dejavnosti, varstva kulturne dediščine in amaterske kulturne dejavnosti.

UDC 342.826(497.12 Kranj) A Preliminary Report

Aleksander Ravnikar

IMPLEMENTATION OF THE DELEGATE SYSTEM IN THE COMMUNE OF KRANJ

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 278—287, fig. 2

The delegate system is a form and instrument of self-management, political decision-making, and working people's power. The delegational principle represents the basis for formation and work of self-managing organs in basic self-managing organizations and communities, assemblies of self managing communities of interest, assemblies of socio-political communities, and organs of socio-political organizations.
The article describes the structure of the communal assembly and gives some data about the delegates for the chambers of the communal assembly. Similarly, it gives a survey of the assemblies of self managing communities of interest. It describes some important conclusions of the analysis concerning the functioning of the delegate assembly system in the Kranj commune. The results show the significant success achieved in implementing the delegate assembly system. Further implementation of delegate relations and the suppression of shortcomings are closely connected with the deepening of self-management relations in basic self-managing organizations and communities. They depend on the activity of socio-political organizations in creating more adequate socio-political conditions for the work of delegations, and on the standing collaboration between all the factors of the delegate system.

UDC 799.2(497.12 Kranj) A Survey

Rajko Marenčič — Branko Galjot

GAME HUNTING IN KRANJ YESTERDAY AND TODAY

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 258—262, fig. 2

The first part of the article gives a chronological survey of game-hunting in Kranj and its environs (Jezersko, Kokra, Preddvor, Cerklje) in the period before, during, and after the World War II up to the present. The situation in game hunting during the period is described in detail, especially the hunting organization, the foundation and supression of communal hunting societies, and the establishment of game reserves and hunting organizations in the commune.
The second part describes the game hunting organization of today and the hunting societies that are allocated game reserves for management in the commune of Kranj. Some hunting societies have "association" status (Sorško polje, Jošt, Udenboršt, Storžič, Senčur, and Jezersko). A part of the hunting grounds (47 % of the total of the hunting grouds in the commune) is under the management of the "Kozorog" Institute for Game Breeding from Kamnik, which is an organization of associated labour.

UDC 330.34(497.12 Kranj) "1975/1978" A Preliminary Report

Janja Žunič-Jenšterle

DEVELOPMENT OF THE ECONOMY IN KRANJ FROM 1975 TO 1978

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 288—294, fig. 4

The article deals with the development of the economy in Kranj from 1975 to 1980. The first part gives a survey of the results achieved in the economy as a whole in the discussed period. The second part describes the achievements in the development of individual branches of the economy. The achievements in the development of the economy are expressed in the rates of growth of economic categories: — social product, social productivity of labour, employment, investments, and shares of individual branches of economy in the structure of the whole economy.

UDC 621.31(497.12 Kranj) "1940/1980" A Survey

Mile Vozel

ELECTRIFICATION IN THE COMMUNE SINCE 1940 UP TO THE PRESENT

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 263—269, fig. 2

The article describes the advance in electrification from 1940 onwards. The remarkable beginning of intensive electrification was stopped by World War II. The first after-war years saw a slow progress of electrification because of the difficult post-war situation. But after 1955 there was a boom without parallel elsewhere. The consumption of electric energy doubled in five years time, and the building of machinery and appliances for the electric power industry could not keep up with the swift increase of consumption, which resulted in frequent energy shortages and reductions. In recent years only has the supply been improved, and along with it also the quality of electric energy.

UDC 351(497.12 Kranj) "1975/1979" A Preliminary Report

Anuška Soklič

THE DEVELOPMENT OF SOCIAL ACTIVITIES IN THE COMMUNE OF KRANJ IN RECENT YEARS

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 295—304, fig. 5

The article describes the development of social activities in the commune of Kranj from 1975 to 1979.
The introduction gives some demographic data concerning the commune of Kranj and their influence upon the development of social activities. A special chapter treats the way in which funds are allocated in order to build premises for social activities. The largest portion of the article is devoted to individual fields of social activity, i. e. education, culture, physical culture, health and social security. The development of primary schooling, secondary schooling, and child's care is treated under education. The chapter on culture describes the development of library and theatre activity, care for cultural inheritance, and amateur cultural activity.

UDC 312 (497.12) Kranj) An Original Scientific Treatise

Irena Jerman-Jere

SOME CHARACTERISTICS OF THE KRANJ POPULATION

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 270—277, fig. 3

The population of the commune of Kranj had grown slowly until the expansion of industrialization in the beginning of 20th century. It increased considerably after the Great war, in the period of animated economic, cultural, and political activity. The reasons for the increase have been mainly immigration, a low death-rate, and an increased birth-rate. The growth varies considerably between individual areas. Settlements in the vicinity of town are growing rapidly, which brings about new socio-economic phenomena. Settlements at the community border are dying out. The share of elderly people is increasing. The social structure of the population corresponds to the structure in industry, where the incidence of unskilled and semi-skilled workers prevails. The rapid all-sided development has affected also the family, which is faced with many difficulties on its way from the patriarchal system to the modern example.

UDK 352.07 (497.12 Kranj) »1975/1980« Preliminarno poročilo

Bogdan Greif

SISTEM DRŽAVNE UPRAVE V OBČINI KRANJ V LETIH 1975—1980

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 305—313

Uvodoma so podana idejnopolitična izhodišča razvoja sistema državne uprave. Prikazana so tudi ustavna načela organiziranja sistema državne uprave z izvršnim svetom, kot najodgovornejšim organom za stanje v družbenopolitični skupnosti na vseh področjih družbenega življenja, in upravnimi organi kot samostojnimi organi, odgovornimi za posamezna področja. Prispevek obravnava delovanje in sestavo izvršnega sveta SO Kranj v obdobju 1975—1980 ter organiziranost komisij in svetov kot njegovih delovnih teles. Pri opisu vloge in delovanja upravnih organov so izhodišča njihove statutarne dolžnosti. Podan je pregled razvoja organiziranosti in delovnih področij upravnih organov v razmerju do strokovnih služb samoupravnih interesnih skupnosti ter način uresničevanja njihovih obveznosti in odgovornosti do delegacij. Prispevek vključuje tudi pregled strukture zaposlenih v delovnih skupnostih upravnih organov in podatke o razvoju materialne osnove dela upravnih organov. Opisane so možnosti nadaljnjega razvoja sistema državne uprave na temelju zakonov o sistemu državne uprave, o družbenih svetih in drugih sistemskih aktih.

UDK 677 (497.12 Kranj) »1929/1979« Pregled

Franc Oman

50 LET IBI KRANJ

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 336—342, 7 sl.

Delovna organizacija Industrija bombažnih izdelkov Kranj je bila ustanovljena po drugi nacionalizaciji 1948. leta in je naslednica dveh privatnih podjetij Anton Božič in Adolf Prah. Kasneje so ji bili dodeljeni še stroji manjših tekstilnih obratov in obrtnikov iz Kranja in okolice.
Delovna organizacija je šla v svojem razvoju skozi različna obdobja, med katerimi so najznačilnejša:
— združitev v eno delovno organizacijo,
— usmeritev v specializirano proizvodnjo žakardskih tkanin,
— neprekinjena proizvodnja od vlaken do gotovih tkanin.
Z izpeljavo neprekinjene proizvodnje se je IBI uvrstil prav v vrh tekstilne industrije, saj je s to organiziranostjo vnesel do sedaj nepoznane organizacijsko-tehnološke rešitve v tekstilni kombinat.
Organizacija proizvodnje in nagel pretok materiala omogočata takšno produktivnost, da lahko IBI izvozi letno preko 40 odstotkov tkanin, pretežno na zapadna tržišča in s tem večkrat pokriva uvoz z izvozom.
Za razvijanje teh rezultatov skrbe strokovni kadri, saj ima v IBI vsak šesti delavec visoko, višjo ali srednjo strokovno izobrazbo.
Rezultati teh uspehov se kažejo tudi v osebnem in splošnem standardu zaposlenih delavcev in v povezovanju ter pomoči, ki jo DO daje KS in drugim organizacijam na ožjem in širšem območju.

UDK 352 (497.1:4):394.912 »1957/1978« Pregled

Vid Pogačnik

PRIKAZ MEDOBČINSKEGA SODELOVANJA OBČINE KRANJ ZA OBDOBJE 1957—1978

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 314—326, 6 sl.

Občina Kranj je sprejela po uvedbi komunalnega sistema med prvimi v Sloveniji sklep o trajnem sodelovanju z neko zamejsko občino.
Od 1957 do konca 1978 je razvila izven gorenjske regije trajnejše oblike medsebojnega sodelovanja z naslednjimi občinami, mesti ali organizacijami.
1. Z organizacijami, ki povezujejo mesta in občine. S svetovno federacijo pobratenih mest (od l. 1958), s Stalno konferenco mest in občin Jugoslavije, s Skupnostjo slovenskih občin.
2. V Jugoslaviji: Z občinami Banja Luka, Bitola, Hercegnovi, Osijek in Zemun (od 1976), z občino Kotor-Varoš (od 1977).
3. V zamejstvu: Z mestom La Ciotat (Francija — od 1958), z mestom Oldham (Vel. Britanija — od 1959) z mestom Rivoli (Italija — od 1975).

Neformalna začasna sodelovanja so bila tudi z občinami Železna Kapla — Bela (Avstrija), Beljak (Avstrija), Valkenburg — Houthem (Nizozemska) ter Amberg (ZR Nemčija).
V prispevku so prikazane tudi trajnejše povezave, ki so jih sklenile družbenopolitične, delovne in druge organizacije z drugimi organizacijami v Jugoslaviji in zamejstvu.

UDK 685.31 (497.12 Kranj) Pregled

Jože Rupnik

OD ČEVLJARJEV DO DANAŠNJEGA KOMBINATA PLANIKA

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 343—351, 8 sl.

Peščica obrtniških čevljarjev se lahko pod naprednim vodenjem preusmeri in postane industrijski kombinat, ki sodeluje in posluje z mnogimi jugoslovanskimi in tujimi podjetji. Obrtniška, lokalistična in ozka miselnost lahko postane industrijska. Z zategovanjem pasu si oskrbi boljšo opremo, sodobno tehnologijo, lastno trgovsko mrežo, organizira lastne izobraževalne centre in šole, podpira nadaljnji študij in s strogo disciplino dohiti razvite. Podjetje s tako urejenostjo in konkretnim poslovanjem postane zanimivo za sodelovanje s tujimi firmami. Ob ustanovitvi načrtovana proizvodnja se potroji. Tako je v Planiki v Kranju. 60 % njenih proizvodov poznajo danes na Norveškem, v Avstriji, na Japonskem, v Švici, Kuvajtu, Franciji, ZDA, Kanadi, obeh Nemčijah, ZSSR, Španiji, Saudski Arabiji, Avstraliji in Beneluxu.

UDK 351.778.5 (497.12 Kranj) »1947/1979« Pregled

Ivo Miklavčič

STANOVANJSKA GRADNJA — POSEG NA PLANINO 1947—1979

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 327—335, 5 sl.

Stanovanjska gradnja najbolj vpliva na oblikovanje naselij v občini Kranj in še posebej na razvoj in podobo mesta Kranja.
Po vojni do leta 1972 je bila stanovanjska gradnja usmerjena na severno in severozahodno območje mesta Kranj, po letu 1972 pa se uspešno izvaja v vzhodnem predelu mesta, na Planini. V obdobju 1973—1987 se bo naselilo preko 15.000 novih prebivalcev v ca. 5000 novih stanovanj blokovne gradnje. K tem stanovanjem je treba dodati še družbena stanovanja, zgrajena v drugih krajih v občini, in seveda gradnjo individualnih hiš, kar je prav tako pomembno za razreševanje stanovanjskih vprašanj občanov.
Poseg v Planino je rezultat predhodno izdelanih študij in raziskav z namenom, da bi zagotovili čimbolj racionalno, sodobno, humano gradnjo stanovanj z urejenim okoljem in spremljajočimi objekti. Posebej pa izhaja iz potrebe po saniranju do takrat komunalno slabo opremljenega predela mesta. Čeprav je bil kompleks Planine z 42,75 ha nezazidanih površin obdelan celovito v enem urbanističnem dokumentu, je razdeljen na dopolnitev obstoječega naselja in na tri faze gradnje, ki se z zazidalnimi načrti posebej obdelujejo. Izdelava vsakega novega zazidalnega načrta izhaja iz izkušenj, pridobljenih pri gradnji prejšnjega naselja, pri čemer so pomembne pripombe in mnenja uporabnikov zgrajenih stanovanj.

UDK 637.1 + 377.3:637.1 (497.12) Kranj) Preliminarno poročilo

Štefan Oštir

MLEKARSTVO IN MLEKARSKO ŠOLSTVO V OBČINI KRANJ

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 352—360, 3 sl.

Članek opisuje v prvem delu razvoj mlekarske zadruge v Naklem pri Kranju od ustanovitve 23. oktobra 1903, širjenje njenega delovanja v stari Jugoslaviji in vzrok za gradnjo nove, za takratne razmere velike, zadružne mlekarne v Cirčah pri Kranju. Podrobneje je opisan razvoj kranjske mlekarne po osvoboditvi do sedanjega časa, ko je stekla gradnja nove sodobne sirarne, ki bo vključevala tudi rekonstrukcijo starega objekta.
V drugem delu članka je opisan razvoj mlekarskega šolstva, ki ima svoj začetek na Vrhniki leta 1907, nadaljevanje med obema vojnama v Škofji Loki in ki se v sedanjem času odvija v Mlekarskem šolskem centru v Kranju. Navedena so področja delovanja centra ter število in izvor učencev po šolskih letih in republikah.

UDC 677(497.12 Kranj) "1929/1979" A Survey

Franc Oman

50 YEARS OF IBI KRANJ

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 336—342, fig. 7

The work organization "Industry of Cotton Product Kranj" was founded after the second nationalization, in 1948, from two private firms, Anton Božič and Adolf Prah. It was later expanded by machines of minor textile mills and craftsmen from Kranj and its environs.
There have been various stages in the development of the work organization, the most typical being the following:
— association into one work organization
— specialization in the production of jacquard cloth
— an uninterrupted production line from fibres to finished cloth
The introduction of uninterruped production has placed IBI at the very top of textile industries, as it was the first to introduce some solutions concerning organization and technique, previously unknown in textile mills.
Organized production and the swift flow of material result in a productivity, which enables IBI to export over 40 % of its cloth per year, mostly to western markets; so the imports are often covered by the exports.
Further promotion of these results is the task of professional personnel, for every sixth worker in IBI is either a graduate of the first or second degree, or he has secondary professional education.
The results achieved reflect also in better personal and general standards of the employed, and in the cooperation and help given by IBI to local communities and other organizations from near and distant regions.

UDC 352.07(497.12 Kranj) "1975/1980" A Preliminary Report

Bogdan Greif

THE SYSTEM OF STATE ADMINISTRATION IN THE COMMUNE OF KRANJ IN THE YEARS 1975—1980

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 305—313

The introduction gives the basic ideological and political principles for the development of the state administration system. It gives the constitutional principles concerning the organization of the system of state administration: the Executive Council on the one hand, as the most responsible organ for the state of affairs in a political community, i. e. responsible for all the domains of its social life, and the administrative organs on the other hand, as independent organs responsible for individual domains. The article describes the activity and the structure of the Executive Council of the communal assembly of Kranj in the period 1975—1980, and the way in which its working bodies, commissions and councils, are organized. The description of the role and activity of administrative organs is based upon their statutory obligations. The article describes how administrative organs are organized, which are the domains of their activity in relation to the professional services of self-managing communities of interest, and how they realize their obligations and responsibilities towards delegations. The article includes a survey of the structure of the employed in work communities of administrative organs, and data about the development of the material basis of labour of administrative organs. It describes the possibilities for further development of the state administration system on the basis of the laws concerning the system of state administration and social councils, and on the basis of other acts concerning systems.

UDC 685.31(497.12 Kranj) A Survey

Jože Rupnik

FROM SHOEMAKERS TO THE PRESENT COMPANY PLANIKA

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 343—351, fig. 8

Under progressive leadership can a handful of craftsmen-shoemakers re-orientate and become an industrial combine, cooperating with many home and foreign enterprises. The craftsman's mode of thinking, local and narrow, can turn industrial. By tightening his belt, he can afford better equipment, modern technology, his proper business network. He can organize educational centres and schools of his own, and support further study. With strict discipline he can catch up with the developed firms. A company with such organization of work and correct business management becomes interesting to foreign firms for cooperation purposes.
Production planned at the foundation has increased threefold. — This has been the case of Planika Kranj. 60 % of its production is devoted to Norway, Austria, Japan, Switzerland, Kuwait, France, USA, Canada, both Germany's, USSR, Spain, Saudi Arabia, Australia, and the Benelux countries.

UDC 352(497.1:4):394.912 "1957/1978" A Survey

Vid Pogačnik

INTERCOMMUNAL COOPERATION OF THE COMMUNE OF KRANJ IN THE PERIOD 1957—1978

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 314—326, fig. 6

After the introduction of the communal system the commune of Kranj was among the first Slovene communes of start standing cooperation with foreign communes. From 1957 to 1978 standing cooperation was established with the following communes, towns, and organizations outside the region of Upper Carniola:
1. Organizations linking towns and communes: the World Federation of Twin Towns (since 1958), the Standing Conference of Towns and Communes of Yugoslavia, the Community of Slovene Communes
2. In Yugoslavia, with the communes of Banja Luka, Bitola, Herceg-Novi, Osijek, Zemun (since 1976), and the commune of Kotor-Varoš (since 1977)
3. Abroad: La Ciotat, France, since 1958; Oldham, Great Britain, since 1959; Rivoli, Italy, since 1975.

There was some temporary informal cooperation with the communes of Železna Kapla-Bela (Austria), Beljak (Austria), Valkenburg-Houthem (Netherlands), and Amberg (Federal Republic of Germany).
The article deals also with standing collaboration between socio-political, work and other organizations and organizations from Yugoslavia and abroad.

UDC 637.1+377.3:637,1(497,12 Kranj) A Preliminary Report

Štefan Oštir

MILK PRODUCING AND DAIRY SCHOOLING IN THE COMMUNE OF KRANJ

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 352—360, fig. 3

The first part of the article describes the development of the dairy co-operative at Naklo near Kranj after its foundation on 23rd October 1903, its growing activity in the former Yugoslavia, and the causes for the building of a new dairy cooperative, large for that time, at Čirče near Kranj. A detailed outline is given of the development of the Kranj dairy after the liberation up to the present when a new and modern cheese-dairy has been started, whose building includes also the reconstruction of the old premises.
The second part of the article is about the development of dairy schooling. It was started at Vrhnika in 1907, continued at Škofja Loka in the inter-war period, while today it takes place in Kranj, at the Center for Dairy Schooling. The article presents the scope of activity of the Center, and the number and origin of pupils with regard to their age and the republic they come from.

UDC 351.778.5(497.12 Kranj) "1947/1979" A Survey

Ivo Miklavčič

THE BUILDING OF DWELLINGS — "PLANINA" 1947—1979

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 327—335, fig. 5

The building of dwellings has a great impact upon the formation of settlements in the commune of Kranj, and above all upon the development and the portrait of the town.
From the war to 1972 dwellings were built to the North and North-West of town. Since 1972 they have been built in the East end of town, called Planina. In the period 1973—1987 over 15.000 inhabitants will move in about 5.000 new flats in blocks. To this figure should be added the socially-owned dwellings built in other parts of the commune, and private houses, which help a lot in solving the housing problem. The Planina complex is a result of previous elaborate studies and research aiming at the most rational, modern, humane building of dwellings with tidy surroundings and accompanying urban facilities. It was built out of the need to redeem a part of town with bad community facilities and services. The housing complex Planina has been dealt with in one urban document as a whole of 42,75 hectares, yet it is divided in the completion of the existent settlement and in 3 steps of building each treated in an individual building plan. Each plan is based on the experience gained at the building of a previous settlement, and takes into account the suggestion and opinions of dwellers.

UDK 339.174 (497.12 Kranj) Pregled

Peter Potočnik

SEJEM — SOPOTNIK KRANJA

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 361—366, 4 sl.

Kranj spada med najstarejša sejemska mesta v Sloveniji in Jugoslaviji, saj je cesar Friderik III. potrdil Kranju pravico do dveh letnih sejmov že leta 1493. Pred drugo svetovno vojno so bili kranjski sejmi vsak ponedeljek, ko so bili tržni dnevi z živinskimi sejmi.
Sodobna sejemska dejavnost se je pričela leta 1951, ko so pripravili v Kranju prvič po vojni razstavo 90 industrijskih in obrtnih podjetij, pomenila pa je zametek sedanjega Mednarodnega gorenjskega sejma, ki bo letos že tridesetič. Leta 1953 so ustanovili sejemsko organizacijo Gorenjski sejem, ki od takrat skrbi za sejemske prireditve v Kranju. Leta 1961 so poleg poletnega sejma pripravili še spomladanski in novoletni sejem, leta 1963 pa še sejem sadja in kmetijskih pridelkov. Leta 1967 so se udeležili poletnega sejma prvič tudi tuji razstavljalci. Naslednje leto so pripravili prvi sejem obrti in opreme.
Ker so kranjski sejmi gostovali v delavskem domu, v srednji tekstilni šoli ter na osnovni šoli dr. France Prešeren, so leta 1972 zgradili 5200 m² veliko sejemsko dvorano v Savskem logu. Tako so XXII. Mednarodni gorenjski sejem prvič pripravili v novih razstavnih prostorih. To je pomenilo eno od pomembnih prelomnih obdobij v povojnem razvoju kranjskih sejmov. Leta 1973 se je k že ustaljenim sejmom v Kranju priključil zvezni sejem opreme in sredstev civilne zaščite in leta 1976 mednarodni sejem drobnega gospodarstva.

UDK 061.5 (497.12 Kranj) : 663/664 Pregled

Lojze Urbanc

VELETRGOVINA ŽIVILA OD ZAČETKOV DO DANES

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 374—379, 3 sl.

Zgodovina živil sega v povojno obdobje, ko so se začela razvijati do današnjega obsega z združitvijo več manjših trgovskih podjetij.
Glavna dejavnost delovne organizacije je prodaja živilskega blaga na drobno in debelo ter gostinske storitve v gorenjski regiji.
Veletrgovina Živila Kranj, s sedežem v Naklem, je delovna organizacija, ki združuje 4 temeljne organizacije združenega dela in Delovno skupnost skupnih služb. Delovna organizacija Živila je vseskozi sledila sodobnim tokovom razvoja živilske trgovine. Svojo dejavnost razvija v centralnem skladišču v Naklem, potrošnikom pa prodaja živilsko blago v 36 samopostrežnih trgovinah in 48 klasičnih prodajalnah, ki so v glavnem v občinah Kranj in Radovljica, nekaj pa tudi v občinah Tržič, Jesenice in Škofja Loka. Gostinstvo zajema tri restavracije in 20 kavarn in bifejev.
V zadnjih 15 letih so se Živila uspešno vključila v razvoj trgovine na Gorenjskem in v Sloveniji.
Razvoj delovne organizacije še ni končan. Še vedno obstaja velika potreba po novih sodobnih trgovinah in gostinskih obratih, predvsem v izvenmestnih krajevnih skupnostih. Osnovni poudarek razvoja bo tudi vnaprej veljal drobnoprodaji in gostinstvu, veleprodajno dejavnost pa bomo razvijali do tolikšne mere, da bo sposobna zadostiti potrebam lastnih temeljnih organizacij in drugim velikim potrošnikom.

UDK 381.52:683 (497.12 Kranj) Pregled

Stane Tavčar

MERKUR OD NASTANKA DO DANES

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 367—373, 8 sl.

Trgovsko podjetje Merkur, veleželeznina Kranj, je ena največjih in zelo uspešnih delovnih organizacij na Gorenjskem. Več kot 1000 članski delovni kolektiv opravlja osnovno trgovinsko dejavnost, nabavo, skladiščenje in prodajo kovinskotehničnega blaga. Merkur razpolaga s 95.000 m² pokritih in nepokritih skladiščnih prostorov; v 24 sodobno urejenih prodajalnah pa se prebivalstvo Ljubljane, njene okolice in Gorenjske oskrbuje z železninskim, gradbenim in drugim blagom. Poleg notranje trgovine ima Merkur razvito tudi zunanjo trgovino in uspešno posluje z zunanjimi poslovnimi partnerji, zlasti na področju orodja in stavbnega okovja, močna predstavniška mreža pa pokriva vso Jugoslavijo. Zelo nagel in dinamičen razvoj je posebno v zadnjih desetletjih zahteval nadaljnja vlaganja za razširitev poslovanja z istočasno vzgojo kadrov, potrebnih za rast in napredek podjetja. V prizadevanjih po nadaljnjem razvoju gradi Merkur nov kompleks blagovnih skladišč, ki zajema novih 210.000 m² površine in z izgradnjo teh bo podjetje dobilo nove razsežnosti. Jasno začrtana smer neposrednega samoupravljanja delavcev zagotavlja delavsko veljavo pri upravljanju z družbenimi sredstvi. Posebna skrb je posvečena informiranju delavcev in reševanju njihovih življenjskih potreb, zlasti oddihu, za kar ima Merkur ob morju lastne počitniške prostore. Merkur gradi svojo prihodnost na delavcu, ki je gospodar svojega dela in s tem, da je priznan v domovini in tujini, je dokazal, da mu pripada ustrezno mesto v socialistični skupnosti.

UDK 656.71 (497.12 Brnik) Pregled

Franc Sever

RAZVOJ LETALIŠČA BRNIK

Kranjski zbornik 1980 (1981) str. 380—390, 12 sl.

Leta 1947 je bilo ustanovljeno aerotransportno podjetje JAT, ki je vzdrževalo letalske linije med Beogradom, Zagrebom, Ljubljano in občasno z Ohridom ter Dunajem. To podjetje je upravljalo tudi letališče v Polju pri Ljubljani. Leta 1948 so se pričele prve priprave za izgradnjo novega letališča v okolici Kranja. Leta 1951 je bilo ustanovljeno samostojno aerodromsko podjetje Ljubljana-Brnik z nalogo, da upravlja letališče v Polju in da zgradi novo letališče na Brniku. Dela so se pričela leta 1952. Prva faza izgradnje letališča je trajala do leta 1957. Druga faza izgradnje je trajala od leta 1961 do 1963, ko je bilo novo letališče izročeno prometu. Tretja faza izgradnje je potekala v letu 1964, ko je bilo letališče opremljeno. Leta 1967 se je letališču Ljubljana-Brnik priključilo letališče v Pulju. Leta 1973 je bila zgrajena nova pristaniška stavba. Leta 1978 je bila rekonstruirana in modernizirana vzletno pristajalna steza. Tako spada sedaj letališče Ljubljana s svojo 3300 m dolgo in 60 m široko vzletno pristajalno stezo in najsodobneje opremljeno kot prvo v Jugoslaviji v drugo kategorijo letališč. Letališče Ljubljana-Brnik vzdržuje redne linije v domačem, mednarodnem in medkontinentalnem zračnem prevozu potnikov in tovora.

UDC 061.5(497.12 Kranj : 663/664) A Survey

Lojze Urbanc

THE ŽIVILA WHOLESALE TRADING COMPANY SINCE ITS BEGINNINGS

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 374—379, fig. 3

The history of the company Živila goes back to the post-war time when several minor commercial enterprises fused into one. The company's main business is retail and wholesale trade in victuals and hotel-industry in Upper Carniola.
The wholesale trading company "Živila Kranj", with its seat at Naklo, is a work organization uniting four basic organizations of associated labour and a community of Common Services. The work organization Živila has always kept up with the up-to-date trends in the development of trade in victuals. Its activity takes place in the central storehouse at Naklo, while goods are sold in 36 self-service shops and 48 shops of the classical type, situated mostly in the communes of Kranj and Radovljica, some of them also in the communes of Tržič, Jesenice, and Škofja Loka. Hotel-industry includes three restaurants, and twenty cafés and bars.
The Živila has sussessfully taken part in the trade of Upper Carniola and Slovenia for the last 15 years.
The development of the enterprise has not stopped. The market still demands new up-to-date shops and hotel facilities, mostly in local communities outside town. The basic objective in future development is to promote retail-trade and hotel-industry, while wholesale-trade is to be advanced so much as to satisfy the needs of our basic organizations and of other big consumers.

UDC 339.174(497.12 Kranj) A Survey

Peter Potočnik

THE FAIR — A COMPANION OF KRANJ

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 361—366, fig. 4

Kranj is one of the oldest towns in Slovenia and Yugoslavia with the tradition of organizing fairs, for it was accorded the right of two fairs annually already in 1493, by king Frederic III. Before the second World War fairs had been held every Monday, with market-day and cattle market at the same time.
Modern fair activity goes back to the year 1951 when a show of 90 industrial and manufacturing entreprises was set up, the first of the kind in Kranj after the war; that was the beginning of the contemporary International Upper Carniola Fair held this year for the 30th time. In 1953 the organization "Upper Carniola Fair" was founded to prepare and carry out fair activities in Kranj. Besides the summer fair, a spring fair and a New Year's fair were set up in 1961, and in 1963 a fair of fruit and farm produce. The summer fair of 1967 was the first one with foreign exhibitors' participation. The first fair of craft and furniture took place the following year.
Fairs had taken place in the Workers'House, the secondary textile school and the primary school France Prešeren, until new fair grounds were built in 1972 at Savski og. The XXIInd International Upper Carniola Fair was the first to take place in the new premises. That was one of the most important turning-points in the post-war development of the Kranj fairs. To the traditional fairs of Kranj, the federal fair for equipment and instruments for civil protection was added in 1973, and the international fair for craft.

UDC 656.71(497.12 Brnik) A Survey

Franc Sever

DEVELOPMENT OF THE BRNIK AIRPORT

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 380—390, fig. 12

The JAT airline was founded in 1947 to connect by air Belgrade, Zagreb, Ljubljana, and from time to time Ohrid and Vienna. The company had in charge also the airport at Polje near Ljubljana. In 1948 preparations were started to build a new airport in the vicinity of Kranj. In 1951 an independent airway company was founded in order to manage the airport at Polje and to build a new airport at Brnik. Building was started in 1952; the first step lasted until 1957, the second from 1961 to 1963 when the new airport was equipped. In 1967 the Pula airport joined the airport Ljubljana-Brnik. A new landing control building was finished in 1973. With a 3300 m long and 60 m wide landing strip and with the most modern equipment, the Ljubljana airport belongs to the second category of airports. The Ljubljana—Brnik airport has permanent domestic, international, and intercontinental lines for transport of passengers and freight.

UDC 381.52:683(497.12 Kranj) A Survey

Stane Tavčar

MERKUR SINCE FOUNDATION UR TO THE PRESENT

Kranjski zbornik 1980 (1981) p. 367—373, fig. 8

The MERKUR trading company, dealing with the wholesale trade of hardware, is one of the biggest and the most successful work organizations in Upper Carniola. The personnel of more than 1.000 members is busy with the basic commercial activity, i. e. purchasing, storing, and selling of technical commodities made of metal. The MERKUR disposes of 95.600 square metres of both covered and uncovered stores; 24 modern shops supply the population of Ljubljana, its outskirts, and Upper Carniola with hardware, building materials and other goods. MERKUR has developed both domestic and foreign trade. It cooperates successfully with foreign business partners in implements and hardware for building, and has a network of representative branch offices throughout Yugoslavia. The development in recent years has been very rapid and dynamic, demanding new investments in order to expand the scope of trade, and to bring up skilled workers, who are indispensable to the growth and progress of the company. A clearly outlined scheme of workers'direct self-management assures their voice to be herd in managing the business with socially-owned means. Special care is taken to inform workers and to solve their vital need for recreation; to satisfy the latter MERKUR disposes of some holiday facilities at the seaside.
The future of MERKUR is based upon the worker, master of this labour; being recognized at home and abroad, it has proved it deserves its place in the socialist community.